A MAGYAR BIRODALOM TÖRTÉNETE

A KÚTFŐK ALAPJÁN

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

IRTA

ACSÁDY IGNÁCZ

ELSŐ KÖTET

(996—1490)

2 SZINES TÉRKÉPPEL, 8 SZINES, 22 MÁS MELLÉKLETTEL ÉS 298 SZÖVEGKÉPPEL

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA

1903

JELEN MUNKA KIADÁSÁBAN
A NAGYMÉLT. M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM
ANYAGI TÁMOGATÁSBAN RÉSZESITETTE A KIADÓ TÁRSULATOT.

Budapest, az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

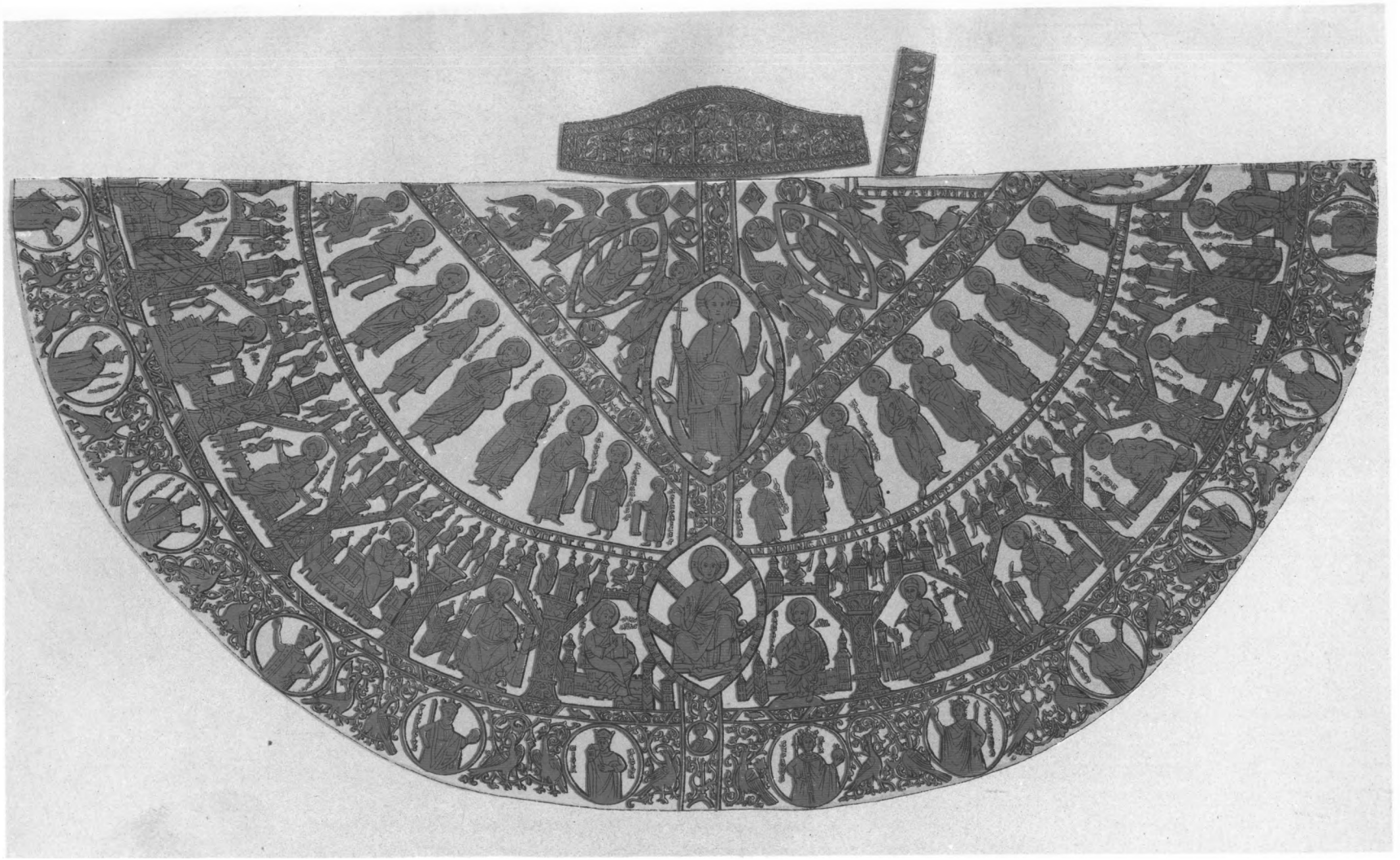

SZENT ISTVÁN PALÁSTJA.

(Gizella királyné és udvarhölgyei himzése.)

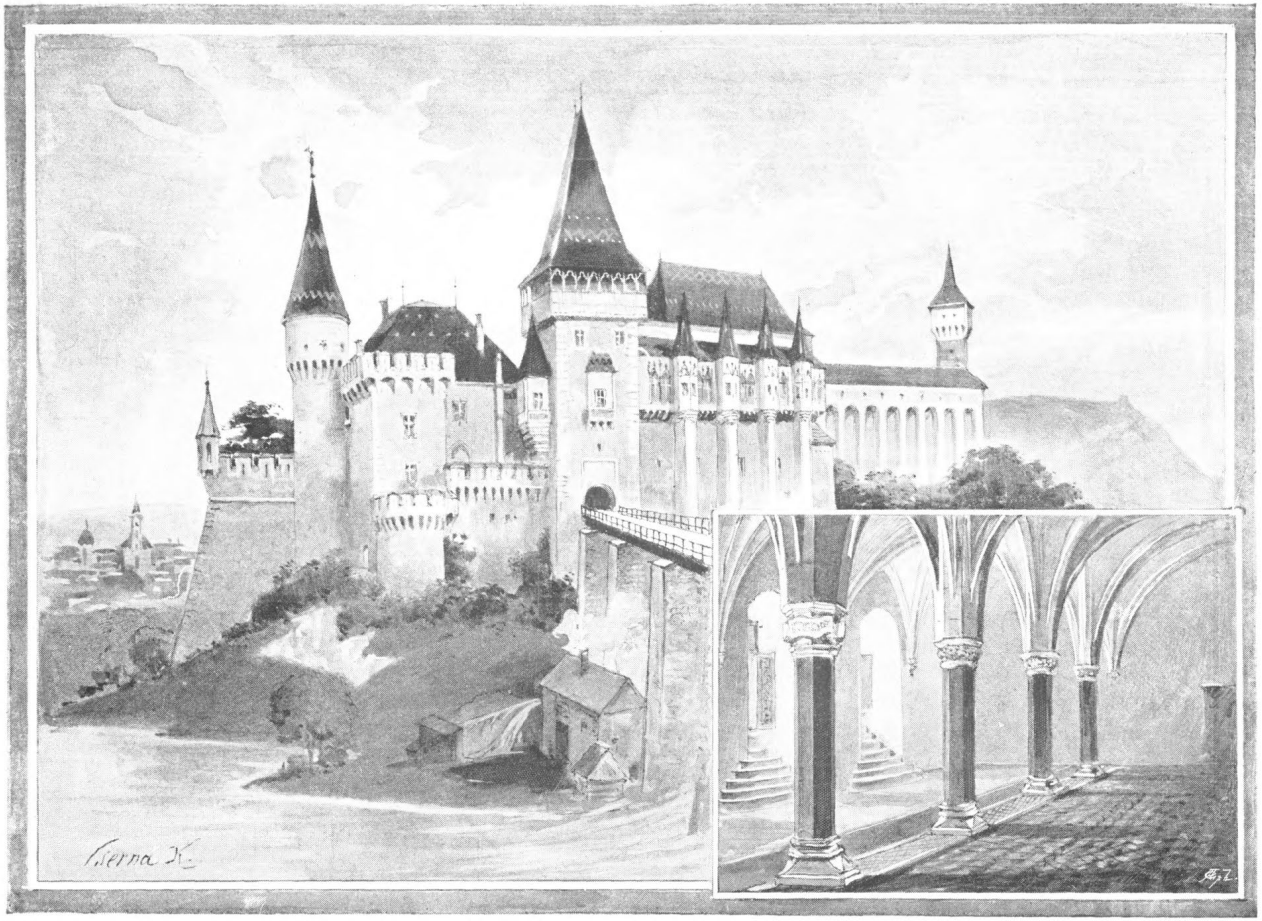

Az Athenaeum nyomása.

(Rajzolta Cserna Károly.)

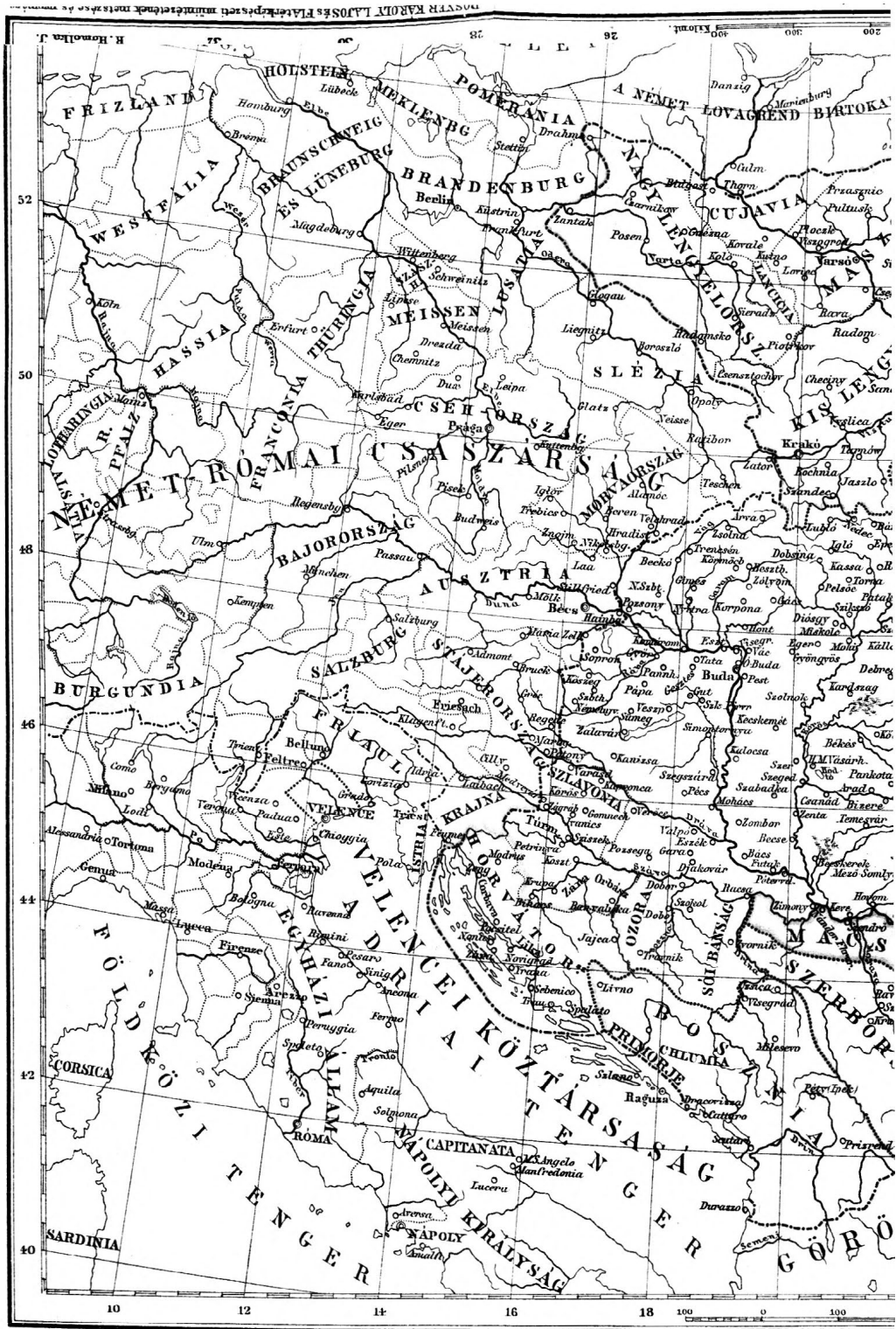

ACSÁDY, A magyar birodalom történetéhez.

Tervezte Dr M

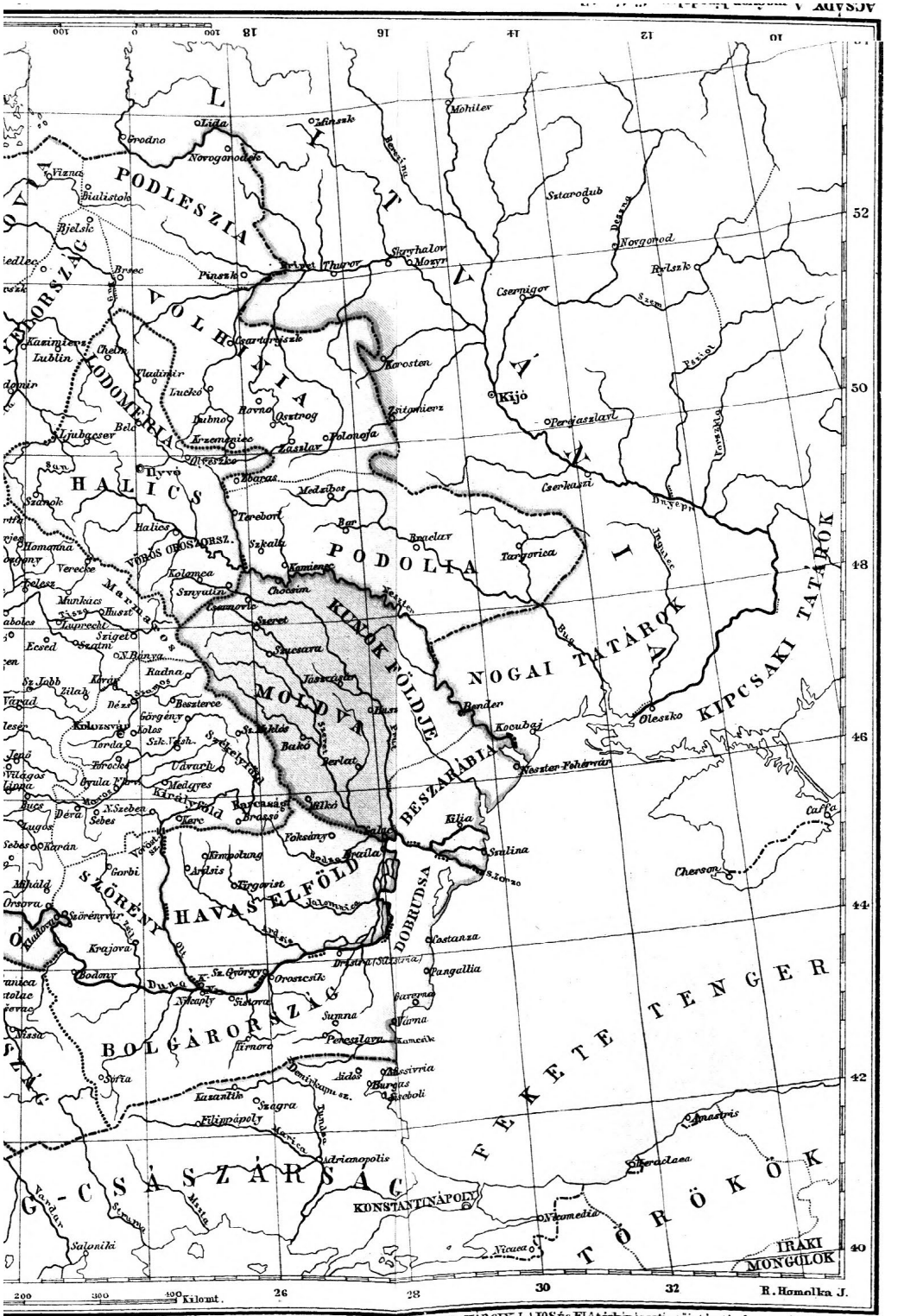

Márki Sándor

POSNER KÁROLY LAJOS és FIA térképészeti műintézetének metszése és nyomása

ELŐSZÓ.

EZER ÉVVEL ezelőtt foglalta el a magyar azt a földet, melyet azóta hazájának nevez. Ismeretlen, távoli világból hozta ide a gondviselés, kis nép volt, származásra, nyelvre, vallásra, műveltségre idegen az új hazában, mely meg gyér népességével legnagyobb részében az elhagyatott ősvadon, a lakatlan pusztaság képét nyújtotta. Csekély volt a nép, csekély és puszta a terület, melyet elfoglalt. De a századok folyamán ez a kis nép hatalmas nemzetté nőtt s sivatag hazáját bevezette a műveltség világába. Fegyvere és lángelméje az annak előtte soha együvé nem tartozó országrészeket szerves egységgé kovácsolta, hazájává formálta s rányomta a maga egyéniségének soha el nem halványuló bélyegét. Ellátta a béke és a háború minden szervével, nemzeti államává avatta, határait kiterjesztette s hosszú, szivós munkában, mely a honfoglalással kezdődik s mind e mai napig sem szünt meg, örökké friss erővel, lángoló lelkesedéssel és mérhetetlen áldozattal megalkotta azt a dicsőséges magyar birodalmat, mely a századok változandóságaiban mindig emlékezetes szolgálatot tett lakosainak, valamint a művelt emberiségnek.

Ezer esztendő érczkohójában, hazája megszerzése, hatalmas birodalma megalkotása és megoltalmazása közben a magyar mindig megmaradt ugyan magyarnak, de vére, lelke, gondolkodása, jelleme lényegesen átalakult, új életviszonyaihoz idomult. A föld, melyet elfoglalt, az új világ, melybe lépett, az új vér, melyet magába ömlesztett, a békés és harczias érintkezés, melyet szomszédaival folytatott, az európai légkör, mely ellenállhatatlanul elárasztotta, mélységes hatást gyakorolt testi-lelki mivoltára. Az ázsiai pogány magyarból lassankint európai keresztény magyar lett, kit a dicső politikai és polgárosító hivatás, melyet végzett, a fejlődés magasabb fokára emelt, derekabbá, kiválóbbá, nemesebbé tett. Az új haza földje a magyarság új, tökéletesebb faját szülte, mely megtartotta ugyan az ősök erényeit, de már oly eszményekért hevülhetett, oly czélokért küzdhetett, oly érzelmeket is táplálhatott, melyeket elődei még nem ismertek. Ez az új, az európai, a keresztény magyar képes volt az európai műveltség és polgárosodás legfenségesebb eszméit átérteni s nemzeti czéljaira hasznosítani. Ez az új magyar alkotta véglegesen hazá-

jává, változtatta európai irányadó tényezővé, erős, anyagilag, szellemileg virágzó birodalommá az eredetileg sivatag földet, melyen a honfoglaláskor megtelepedett.

A fokozatos változást, melyen a magyar néplélek az idők folyamán átment s a nagyszerű katonai, politikai és polgárosító tevékenységet, melyet ezer év változataiban kifejtett, vagyis nemzetünk állami és társadalmi életét szerves egységében, fejlődése változó fokain előadni czélja jelen munkámnak. A magyarság teljes története akar lenni, miért is helyet foglal benne nemzetünk minden eleme, az uralkodó és hadakozó rétegek mellett a munkás osztályok is, melyek nem kevésbbé dicsőséges munkát végeztek a maguk körében, mint amazok. Mindnyájoknak a nemzeti eszmények szolgálatában való összeolvadása adta meg nemzetünknek azt az erőt, melyből az állam táplálkozott s ezt nagy nemzeti és nemzetközi politika érvényesítésére képesítette. Ez az egyesült erő alkotta meg és tartotta fenn mind e mai napig a magyar birodalmat s elbeszélésem felöleli mindazon rétegeket, melyek ez erőt időnkint gyarapították. Az anyagi és szellemi polgárosodás minden szervére, minden közegére kiterjeszkedem s a katonai és politikai élet mellett az őstermelés, ipar, kereskedés, irodalom, művészet, közműveltség alakulatát is figyelembe veszem.

Ezer éves történetünk természetszerüleg két legfőbb korszakra oszlik. Az első, a nagyobb, a nemzeti uralkodók, az állami függetlenség, a másik a Habsburgok kora. Amaz a honfoglalástól 1540-ig, az utolsó nemzeti király haláláig, a másik 1540-től a jelen korig terjed. E két főkorszak keretében több kisebb korszakra osztva tárgyalom multunk történetét ugyanolyan magyaros, ugyanoly elfogulatlan szellemben, minőben eddigi nagy munkáim a XVI. és XVII. századról készültek. Első történetirói buvárlataim óta foglalkozom az eszmével, hogy megírom nemzetünk egész történetét s már akkor megkezdtem ide vonatkozó tanulmányaimat. Az utóbbi öt évet kizárólag nekik szenteltem s nyugodt lélekkel mondhatom, hogy nincs olyan régibb vagy újabb, hazai vagy külföldi történelmi szakmunka, melyről tudomást szerezhettem, a melyet át nem olvastam s czéljaimra értékesíteni nem igyekeztem volna. Ezer meg ezer könyvet néztem át, a feldolgozott munkákat éppen úgy, mint a krónikákat, különösen pedig a roppant tömegű okleveleket s a többi közvetlen kútfőket. A szakember ezt külön utalás nélkül is észre fogja venni. Ellenben az olvasó közönség széles rétegeit, melyek számára munkám készült, nem a kútfők, hanem a földolgozás érdeklik. Hogy előadásom rendszeres menetét ne zavarjam, mellőztem a lapszéli forrásidézést és jegyzeteket s csak a kötet végén fogom legfontosabb, főleg hazai kútfőimet felsorolni.

ELSŐ KÖNYV.

*

AZ ÁRPÁDOK KÉT ELSŐ SZÁZADA.

I. FEJEZET.

A MAGYAR FÖLD A HONFOGLALÁS ELŐTT.

A POLGÁROSODÁS ELSŐ NYOMAI. — KELTÁK. — DÁKOK. — RÓMAI URALOM ÉS ÉLET. — NÉPVÁNDORLÁS. — HUNOK. — AVAROK. — FRANK-NÉMET URALOM. — MORVÁK ÉS BOLGÁROK. — AZ ORSZÁG KÜLSŐ KÉPE A IX. SZÁZAD VÉGÉN.

AZON A FÖLDÖN, melyet ma hazánknak nevezünk, évezredekkel a magyarok előtt megjelent az ember s a polgárosodás bizonyos fokára vergődött. Irott emlék nem hirdeti ugyan küzdelmes sorsát, de az anyaföld, mely szülte és táplálta, mely csontjait befogadta, munkájának ezerféle nyomait őrizte meg, fejlődő értelmessége alkotásainak kimeríthetetlen múzeumává, az őskorszakok valóságos régiségtárává lett. Ásó és kapa tárja fel e dús régiségtárt s nincs hazánk messze területének egyetlen vidéke, hol a véletlen vagy a tervszerű kutatás az őskori ember valamelyes hagyatékára nem akadna.

Kétségkivül Ázsia mélyéből, az emberiség ősi bölcsőjéből hatolt el ide s kezdetleges segélyeszközeivel igyekezett élete nagy megpróbáltatásait végig harczolni, a nehéz viszonyokat, a szilaj természetet legyűrni. Eleinte a kő volt fegyvere, kőből készíté egyszerű szerszámait, vadállatok bőréből ruházatát. Az időjárás viszontagságai elől barlangban huzta meg magát, vagy méhkas alakú lakást ásott a földben. Idővel egy új emberhullám vetődött ide s az új ember fejlettebb polgárosodást hozott. Már ismerte a rezet s a durva kőnél jobb, alkalmasabb anyagból készítette fegyverét, szerszámait és iparossága másnemű termékeit. Századok multán megtanulta a réznek ónnal való vegyítését is s ezzel a haladás, a polgárosodás még magasabb fokára lépett. Bronzfegyvere erősebbé, szabadabbá tette. Nem kellett többé barlangok sötétjébe vagy a föld alá rejtőzködnie. Mindinkább ura lett a természetnek és másnemű ellenségeinek s Isten derült ege alatt épithette lakását.

Az álló vizeken, melyek a talaj nagy részét borították, czölöpházat emelt s vesszőből font falait, tetejét sárral tapasztotta be. Már rendszeresen űzte az állattenyésztést, a különböző mesterségeket. Eltanúlta a szövés-fonást s kényelmesebb, csinosabb ruházatot készíthetett magának, fegyvereit, ékszereit, szerszámait s töméntelen más iparczikkeit meg

fejlettebb izléssel tudta előállítani. Volt már kardja, lándzsája, tőre, nyila, fejszéje, fokosa. Művésziebben kezelte az agyagot, melynek anyagát értelmesebben megválasztotta, jobban feldolgozta, szabad kézzel ügyesen idomította s sok leleménnyel diszítette. Skandinávia után a magyar föld Európának bronzkori emlékekben leggazdagabb országa, mi arra vall, hogy a bronzkorszakban itt aránylag elég sűrű népesség élt s a századok viharaiban egyre gyarapítá polgárosodását.

Betetőzte a fejlődést a vas használata, melyet egy ujabb hódító nép hozott el a kelet mesés országaiból. Krisztus születése előtt valami öt-hat századdal Ázsiából egy új nép tört elő s lepte el Közép-Európát. E nép már ismerte a vas készítésének és használatának titkát s minthogy a vas kőnél, réznél, bronznál jóval tökéletesebb anyag volt, tökéletesebb fegyverzetével hamar ura lett mai hazánknak. Vaskarddal kezében rontott a bronzkori emberre s kiirtotta vagy rabjává tette. Az új hódító, a vasember, főleg a Dunántult ülte meg sűrű tömegekben, ámbár szétküldte rajait mai hazánk többi részeibe is s virágzó polgárosodást teremtett mindenütt. Ez a keltának nevezett nép uralkodói vezetése alatt már szervezett államéletet élt, községben, városban lakott, a hol kellett, várat, erődítést emelt s a gazdasági élet minden ágában tervszerű, rendszeres tevékenységet folytatott. A kelták gyakorolt földmívesek és baromtenyésztők voltak s az erdő- vagy mocsárlepte föld egy részét is művelés alá vonták. Jeles lovasok és kocsisok voltak, utakat építettek, s kétkerekű vasalt szekereiket a szomszéd népek is megkedvelték, melyekkel békés kereskedelmi érintkezésbe, üzleti összeköttetésbe léptek. Értettek a hajózáshoz; árúforgalmuk szárazon és vizen egyaránt lendületet vett s az ő közvetítésükkel került a keleti tengerpart bűvös kincse, a borostyánkő Itália verőfényes földjére. Vertek pénzt is s széleskörű ipari tevékenységük művészi tökéletességre emelkedett. Az agyag feldolgozásánál a korongot használták, melylyel gyártmányaikat finomabbá, tartósabbá, erősebbé tették. Ismerték az üveget s a legkülönfélébb ékszert, hajtűt, gombot, gyöngyöt készítettek belőle. Halottaikat urnasorokban, később sírvermekben temették el, a férfit kedvencz fegyvereivel, a nőt ékszereivel. Ipari fejlettségök, előrehaladott polgárosodásuk dús emlékei temetőikben az idők vasfogával is daczoltak s hirt adnak olyan korszak életéről, mely irott emléket nem hagyott örökül az utóvilágnak.

Jólétök irányította reájok a világhódító Róma figyelmét. Először a gazdasági élet, az üzleti forgalom és árúcsere vonta a magyarföldi keltákat a hatalmas birodalom érdekkörébe. De a római kereskedőt csakhamar a római katona követte s a békés érintkezést kegyetlen, évtizedekig tartó háborúk váltották fel, melyekben végül Róma fejlettebb hadszervezete, magasabb polgárosodása diadalmaskodott. Hódításait Aquilejából Kr. e. a második század második felében indította meg, s a Száva vidékén

igyekezett lábát megvetni. Ez időben hazánk keleti részeiben, a Tisza vidékén és a Temesközben a géták, Erdély földjén a dákok, a Dunántúl s a Dráva-Száva közén a kelták uralkodtak. Valami száz évig eltartott, míg Róma a kelták földjét hatalma alá vetette s a hosszú harcz csak akkor vezetett döntő eredményre, mikor előnyomulását nem csupán délről, hanem nyugotról, Noricumból, a mai Ausztria felől is nyomatékosan folytatta. Így Krisztus születésének első százada vége felé (71.) a kelták földje Pannonia névvel római tartomány lett. Mihelyt a rómaiak az uj tartományt katonailag szervezték, a dákokkal, kiknek délen, az Alduna és Balkán felől is szomszédai lettek, hol Felső-Moesia tartományt alapították, szakadatlan összeütközésbe kellett jutniok. A határvillongások, valamint ama mesés hírek, melyek Erdélynek nemes érczekben

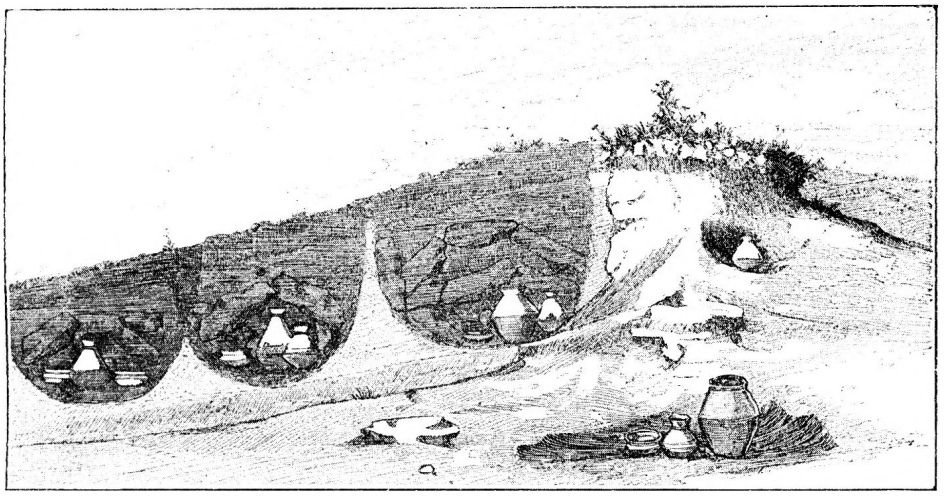

Kelta urnatemető a Sopron melletti »bécsi dombon«.

való gazdagságáról keringtek, Rómában hamar fölkeltették a vágyat, hogy a dákok földjét is uralma alá vesse. Traján császár siettette azon út kiépítését, melyet már elődei megkezdtek s mely a Duna mai szerb partjától a Fekete-tengerig vezetett. A mint az út megvolt, 101-ben megindította hódító hadjáratát. De Dekebálban, a dákok királyában erős ellenfelére akadt. Traján győzelmes csatái után sem érhette el czélját, hanem a következő évben (102) oly békét kellett kötnie, mely nem hozta meg az eldöntést. Dekebál meghódolt ugyan, de országa birtokában maradt s Traján, a ki csak kénytelen-kelletlen kötött békét, ujabb háborúra, végleges mérkőzésre készült. A mai Turn-Szeverin és Felistán közt nagyszerű, húsz hatalmas pilléren nyugvó fahidat veretett s 105-ben újra a dákok ellen nyomult. Hasztalan kért Dekebál békét bármilyen föltétel alatt. A császár a fegyveres megoldást kereste s véres tusák után teljes diadalt is aratott. Dekebál, hogy a fogság szégyenétől menekűljön, maga

vetett véget életének, alattvalói meg lemészároltattak s a csaknem néptelenné vált terület Dácia névvel római tartomány lett.

A császár folytatni készült a hódítást, s a mai magyar föld többi részeit is birtokba akarta venni, hogy a Duna-Tisza közéből Sarmatia, a mai Dunán inneni területből, hol a quádok germán törzse telepedett meg, Markomania tartományt alakítson. E területek lakói elvileg meg is hódoltak Róma világbiró hatalmának. De a birodalom belső vajudásai és külső küzdelmei nem engedték, hogy tartományokká szerveztessenek. Így megmaradtak zűrzavaros, barbár állapotjukban s a rendezett római államélet áldásait a mai magyar államterületnek csak Dunán és Dráván túli, Temesközi és erdélyi részei élvezték. Itt a római sasok oltalma alatt csakhamar virágzó polgárosodás keletkezett, de leggazdagabb gyümölcseit Pannoniában termé, mely már a hódítás előtt is népes, gazdag föld volt. Pannonia tartomány egész Dalmáciáig ért s magában foglalta egyfelől a mai Bosznia meg Szerbia, másfelől meg Krajna, Stiria és Alsó-Ausztria nagy részét. Ez a földrajzi kikerekítés oly mélyen meggyökerezett, hogy ezer év multán is éreztette hatásait s azok a földdarabok, melyeket Róma Pannoniává egyesített, réges régen Róma bukása után is politikailag erős vonzóerőt gyakoroltak egymásra.

A dunai híd.
(Trajanus bronzérmén.)

Egyébiránt ezt a nagy Pannoniát katonai és kormányzati tekintetekből maga Róma is hamar (106 körül) ketté, Felső- és Alsó-Pannoniára osztotta, a Temesközt meg Felső-Moesia tartományba kebelezte, mig az erdélyi részek a mai Kis-Oláhországgal, az Olt meg a Duna közti földdel, Dácia tartományt alkották.

A mi a természetes határvonalaktól, a Dunától, Tiszától, Marostól és az erdélyi hegyektől védett három tartományon kívül esett, azt nem kebelezték a római birodalomba, hanem külön életet élt. A Duna-Tisza közét szarmaták, a mai Dunán inneni földet quádok, az északkeleti országrészt mindenféle más törzsek lepték el, de sehol sem éltek sűrű tömegekben s nem emelkedtek számottevő jelentőségre.

Új tartományainak Róma szeretettel viselte gondját s állandóan több légió (hadtest, 6000 ember) őrködött biztonságukon. E mellett volt minden tartománynak külön hadereje, mely a területén állomásozó légióba osztatott. A csapatok rendszerint a határ közelében állomásoztak s minthogy leginkább a Dunának a mai Bécstől Óbudáig terjedő részét fenyegette a külső támadás veszélye, e vonalon két légiónak volt táborhelye. A szükséglethez képest az egyes főtáborok közt apró táborok, várak, erődök, őrtornyok emelkedtek. Mindnyájokat s általában a tartomány főpontjait mintaszerűen épült műutak kötötték

össze, melyek jókarban tartásáról a helyi kormányzat lelkiismeretesen gondoskodott.

A római intézmények s a tartományi szervezet behozatala a sociálgazdasági szervezetet gyökeresen átalakította, s új, nagyszerű fejleményekre vezetett. Az egész föld a római nép tulajdonába ment át, a benszülöttek, a mennyiben ősi jószágaikon meghagyattak, elvesztették tulajdonjogukat, s csak haszonélvezői lettek telköknek, melyért bért fizettek; a többit az állam vagy magának tartotta, vagy érdemes, kiszolgált katonák közt osztotta szét. Ők is fizettek ugyan adót, de szabad birtokosai voltak a földnek, melyet gyakran nem magok, hanem a rajta élő és röghöz kötött benszülöttek vagy rabszolgák műveltek. A római közigazgatás központja mindenütt a város volt, s igen sok község nyert városi jogot s lett csakhamar fejlődött polgári élet góczává, melyben a közigazgatás és az igazságszolgáltatás, az adóügy, a rendészet római szellemben szerveztetett. Róma avatott kézzel ápolta az anyagi érdekeket, szakszerűen indította meg a természet kincseinek kiaknázását, a nemes érczek, a vas, a só bányászatát, az aranymosást, a kőfejtést.

A városban az ugyanegy foglalkozásúak testületté, czéhvé (collegium) egyesültek, egyrészt közös érdekeik oltalmára, másrészt mulatságok tartására, vallásos és emberbaráti czélokra. Ilyen czéhbe tömörültek még a színészek, bérkocsisok is, kik gyaloghintón közvetítették a helyi közlekedést. A városban összpontosult a közigazgatásilag alája rendelt területek kereskedelmi élete, ott tették bevásárlásaikat a vidéki fogyasztók, oda hozták piaczra a maguk termékeit. Így a város lett a vagyonosság gócza, s polgárai mindinkább meggazdagodtak, mi a város külső kinézésében is kifejezést nyert. Izlésesen, díszesen építették magánházaikat, gondoskodtak nagyszerű középületekről, kövezetről, vízvezetékről s sok egyébről, mi az életet szebbé, kényelmesebbé teszi. Csakhamar a gyönyörű városok egész sora lepte el Róma magyarföldi tartományait. A szabályos utczákat mindenütt szép, néha remek középületek, templomok, fürdők, szinházak (amphitheatrum), oszlopcsarnokok, tornaépületek szegélyezték, a tereket szobrok és emlékkövek élénkítették. A császári Róma, a világváros szemkápráztató fénye tükröződött vissza mindegyikben, ámbár természetesen a viszonyoknak megfelelő szerényebb méretben. De még igy is kifejezést nyert bennök valami a mindenható birodalom végtelen erejéből és nagyságából s Róma már külső megjelenésének pompájával elbüvölő, ellenállhatatlan hatást tett még a legbarbárabb népekre is s ébren tartotta bennök nagyságának és legyőzhetetlenségének érzetét.

E városok virágzásának emlékeit is csupán az anyaföld őrizte meg, a legnagyobb gazdagságban Aquincum (Óbuda) meg az erdélyi Sarmizegethusa (Várhely) területén. Aquincum épületei még romjaikban, még hat-hét évszázad után is csodálatot keltettek s noha némelyek már

földig le voltak rontva, mind csupa „királyi palotáknak“ látszottak. Ma, majdnem kétezer esztendő multán, ez épületeknek a föld mélyéből kiásott alapjai, bármi halavány képét nyujtsák a valóságnak, roppant méreteikkel és művészi fejlettségökkel még mindig ékesszóló emlékei a római polgárosodásnak. Aquincumot sokféle középület és templom díszíté; szép szinházának nézőtere fedve volt, hogy a közönség az időjárás szeszélyeitől védve élvezhesse az előadásokat. Volt a városban külön Mithras-templom, a perzsa napisten tiszteletére. A város közelében, nem közvetlenül a Duna mellett, nagy négyszög-alakban hatalmas katonai tábor védte a békés munkát idegen támadás ellen.

Az aquincumi Mithras-templom nem az egyedüli volt Pannoniában és Dáciában. A légiókkal a világ minden tájékáról telepedtek oda lakosok, kik nagyon sokféle nyelvet beszéltek és sokféle vallás hívei

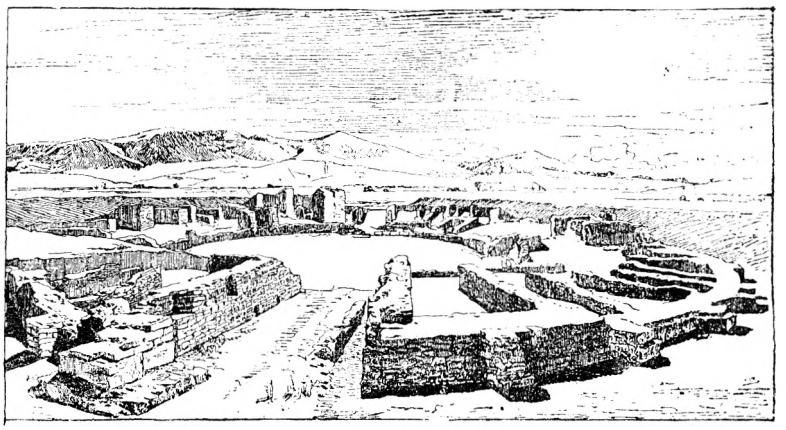

Római szintér Aquincumban.

voltak, mert Róma türelmességet gyakorolt minden vallás iránt, mely az állam érdekeit nem sértette. Ennek megfelelően sokféle istent imádtak akkor a magyarföldi római tartományokban s hamar utat talált oda a kereszténység is, sőt a hagyomány szerint maga Szent Péter volt az első térítőknek egyike.

Az új igének gyorsan akadtak lelkes hívei, önfeláldozó hitvallói és vértanúi. Diocletian kegyetlen üldözései idején már nagy volt a keresztények száma, s midőn a IV. században szabadon terjeszthették tanaikat, még inkább megszaporodtak és állandó egyházi szervezetet nyertek. Számos hitközség, több püspökség alakult. A legrégibb érsekség széke Syrmium (Mitrovicza) városa volt. Siscia (Sziszek) püspöke, Szent Quirinus 303-ban vértanúságot szenvedett. Savariában (Szombathely) s valószínűleg Sopianaeben (Pécs) és Aquincumban is voltak a IV. században püspökségek. A pécsi földalatti sírkamara, melyet 1780-ban fedeztek föl s mely a IV. század derekán nyerhette falfestményeit,

egyik legrégibb ismert emléke a pannoniai keresztény nemzedék hitbuzgalmának.

De a római polgárosodás napfényét mindinkább sötét viharfelhők homályosították el, mert a birodalom határain idegen népek jelentkeztek s egyre erősebben döngették védbástyáit. A külső veszedelem már a II. század utolsó tizede óta állandóan fenyegette Pannoniát, mely Itáliával szemben akkor ugyanazt a hivatást teljesítette az északi, mint később a magyar állam a keleti barbárok ellen. Egyik legfontosabb védbástyájává

A pécsi földalatti sírkamara.

lett Itáliának, midőn a Keleti-tenger partjairól a germánság délnek kezdett özönleni. A gótok nyitották meg a sort s előre nyomulva lakóhelyökről kiűzték, tovább tolták az útjokba eső népeket. Óriási mozgás, hullámzás támadt, mely egyre rombolóbban csapdosta a római tartományok védelmére emelt gátakat. A délnek özönlő néptenger egyik fő útja Pannonia volt, miért is a császárság mindent elkövetett, hogy e tartományt megoltalmazza. Ez azonban csak ideig-óráig sikerült s mikor Róma a határokon jelentkező germánok egy részét szolgálatába fogadta és tartományaiban telepítette meg, lassankint ők lettek a helyzet urai és mindinkább föléje kerekedtek az elernyedő, elzüllő római uralomnak.

A mai magyar földön először Dácia veszett el, mely 268 körül a gótok hatalmába került. Pannonia még tartotta ugyan magát, ámbár sokat szenvedett. Idővel azonban a barbár népözön ellepte e tartományt is, s 380 után végleg elszakította a birodalomtól. A légiók visszavonultak Itáliába s velök távozott a lakosságnak az a része, mely a római intézményekhez és polgárosodáshoz ragaszkodott. Legtovább daczoltak a viharral az erődített városok, de lassankint ők is elvesztek s a IV. század végén az egész mai magyar államterület, a Fekete- és az Adriai-tengerek közötti országokkal együtt, a legkülönfélébb barbár népek szállásává lett. Germán és ural-altaji népek, gótok, quádok, vandalok, markomanok, szittya szarmaták, alánok, hunok rombolva, pusztítva kalandozták át. Erdélyben a nyugati gótok meg a gepidák telepedtek meg, itten-ottan szlávok is jelentkeztek, de rendszeres államélet sehol sem alakult s az általános rombolás a római intézményeket, a római élet nyomait mindinkább elsöpörte.

A barbár világ e zűrzavarába a hunok hoztak először némi rendet és egységes uralmat. A hunok az ural-altaji népcsalád keleti ágából szakadtak ki. Ázsiából származhattak a Volga vidékére s onnan hatoltak előre. Kitünően ülték meg a lovat s mesterileg kezelték főfegyveröket, a nyilat. Tudtak fegyelmet tartani, volt bennök államszervező képesség s midőn 375 körül Balambér király alatt erőteljesebben beavatkoztak Európa ügyeibe, töméntelen germán és szarmata nép csatlakozott hozzájok. A gótok nyugati törzse elmenekült ugyan előlök, ellenben a keleti törzs velök maradt. Az V. században már az Alduna és Pannonia vidékei is kezökbe kerültek s Attila, Mundzuk fia, a hun birodalmat világhatalommá növesztette. Attila király 433 után vaskézzel ragadta meg a kormány gyeplőit, kizárta az uralomból öcscsét, Budát s többi testvéreit és a töméntelen európai és ázsiai nép egyedüli, korlátlan ura lett.

Meghódoltak neki az összes népek, melyek a Kaspi-tengertől a Rajnáig, az Alsó-Dunától a Keleti-tengerig levő végtelen területeken laktak. Attilla ebből a vallásra, eredetre, nyelvre, hadi és államszervezetre nagyon különböző elemekből, melyek azonban mindnyájan fiatalok, előre törekvők voltak s érvényesülni igyekeztek, egy nagy szövetséges birodalmat alakított, s elsőrangú politikai és katonai tényezővé avatta. Az ő országa volt a barbárok világa, a keleti és nyugati római birodalmaktól különálló világ, melyet Attila katonai és politikai lángelméje velök egyranguvá igyekezett tenni. Ennek a barbár világnak, a benne élő népeknek képzelőerejére Attila varázsos egyénisége századokra kiható benyomást tett. Hősmondáiknak, költészetöknek, vitézi énekeiknek legelső, legragyogóbb alakja Attila volt, kihez hasonló Nagy Károlyig nem merült föl az európai népek életében.

A monda új világrend alkotójának, a férfias erő, a lelki nagyság,

a hadvezéri és uralkodói lángelme megtestesülésének, dicsőnek, nagylelkűnek, igazságosnak hirdeti, kinek birtokában volt az isten csodatevő kardja, mely az égből hullott le, s melyet egy pásztor talált meg és adott át annak, a ki egyedül méltó reá, hogy forgassa. A mily nagynak és megnyerőnek hirdeti a monda, oly rettenetesnek és embertelennek festik Attilát ellenségei, a rómaiak. Kegyetlen barbárnak, a világ pörölyének nevezik, kit isten ostorul bocsátott az emberiségre.

Bármi sok népet egyesített Attila végtelen birodalmában, hatalmának alapja maga a hun nép volt s uralma középpontját nem a germánok földjére, hanem a Duna-Tisza rónáira helyezte át, ámbár a hunok nagy tömege nem kisérte el ide, hanem megmaradt a szarmata síkságon. Csupán főtisztjei, előkelői, testőrei környezték hatalmas királyukat a mai magyar földön, hol nagy fővárost s abban egy halmon fényes palotát építtetett, melyben világhatalmi állásához méltóan rendezte be udvartartását. Hol épült: a mai Szeged, Jászberény, vagy Debreczen táján ez a főváros? ezt megállapítani nem lehet. Egykorú leírás csak annak a keleti fényben úszó életnek emlékét tartotta fenn, mely Attila udvarában folyt.

A végtelen katonai erővel, mely kezében összpontosult, Attila 451-ben a nyugati császárságra akart döntő csapást mérni. Hadaival a Duna mellől Galliába tört és ott vívta a catalaunumi mezőn (Chalons-sur-Marne) Aetiussal, a császári hadak fővezérével azt a napokig tartó tusát, a népek nagy csatáját, melynek kimenetelétől függött, hogy a barbárok Európa urai legyenek. De a nyugati császárság életereje még nem apadt ki teljesen s habár legyőzni nem birta, ellentállni ekkor is képes volt a barbárok ostromának. A véres, öldöklő csata, melyben a monda szerint három napon át az elesettek lelkei még a levegőben is folytatták engesztelhetetlen tusájokat, eldöntetlen maradt. Attila a következő évben Itáliába tört, megvívta az erős Aquileját, melynek maradék lakói, a szomszéd partvidék népével, az Adria szigeteire menekültek s ott új telepet alapítottak, mely a századok folyamán Velencze városává fejlődött. Maga Attila Róma ellen indult, melynek remegő császárja Leó pápa vezetése alatt fényes követséget indított táborába, hogy békét esdjen tőle. A római követség julius 6-án Mantua közelében tisztelgett a hun királynál, ki évi adófizetés fejében lemondott a további harczról s haza tért, hol fényes pályájának hirtelen vége szakadt. 453-ban vette hitvesül Ildikót, talán a mondák burgundi királyleányát. Még a nász éjjelén meghalt; a hagyomány szerint, hármas: arany-, ezüst- és vaskoporsóba zárták holttestét s éjnek idején, titokzatosan temették el egy folyam medrébe vagy egy halom alá, melyet akkor raktak koporsójára.

Halála után csakhamar szétbomlott az óriási alkotás, melyet lángelméje tartott össze. Szövetségesei, a germánok fegyvert fogtak fiai és

utódai: Ellák, Irnák és Dengezik ellen. Pannoniában, a Netád vizénél vívták a döntő csatát. A hunok megverettek s az Alsó-Duna és a Deneper vidékére húzódtak vissza, hol elmerültek a többi rokon törzsek özönében. A mai Magyarország germán népek kezére került, melyek mellett szarmaták és szlávok is éltek. Az egykori Dáciából Gepidia lett, Pannoniát a keleti gótok, a mai Dunán inneni földet a herulok ülték meg s örök harczot folytattak egymással. 491-ben egy új germán nép, a longobárd szállta meg a herulok földét s utóbb az Alduna vidékén feltünő avarok segélyével véget vetett a gepidák uralmának. A longobárdok azonban nem tartották meg hódításaikat, hanem Alboin királyuk alatt Itáliába nyomultak és 569 óta a mai magyar föld legnagyobb részének urai az avarok lettek.

Attila.
(A bécsi képes krónikából.)

Az avarok ama népfajhoz tartoztak, sőt görög irók szerint, ugyanazon nyelvet beszélték, mint a hunok. Az államnak, melyet alkottak s mely királyuk, khágánjuk, Baján alatt erős harczokat vívott a bizánczi császársággal, már mai hazánk volt központja, sőt uralmok alá vetették annak olyan részeit is, melyek kívül maradtak a rómaiságon. A Száván túlra és Dalmácziába szintén elhatoltak s meghódoltatták a mai Stiria, Karintia, Krajna, Isztria akkor leginkább szláv népét, melynek a hadviselésben tanító mesterei lettek. A bizánczi császár, hogy határait megvédje ellenök, 680 óta mindinkább szlavón, szerb és horvát törzseket telepített meg az Adriától keletre eső puszta vidékeken. De nem a horvátok és szerbek, hanem saját szláv alattvalóik váltak veszélyesekké az avarokra. Nem tudták őket magukba olvasztani s mihelyt ezek eltanulták tőlök a vitézi mesterséget, fegyvert fogtak ellenök minduntalan. Az ekképen elgyöngült avar államnak a frankok vetettek véget. Hírneves királyuk, a későbbi császár, Nagy Károly két hadjáratban hódoltatta meg őket. Az elsőben (791—796) csupán a régi Pannoniát, a mai Dunán és Dráván túli földet vesztették el, mely a bajor herczegséghez, illetve a bajor terület védelmére alakított keleti őrgrófsághoz (Ostmark) csatoltatott. Hasonló őrgrófságok szerveztettek az előbb avar Karintia, Krajna, Iszria vagyis a mai Ausztriától a tengerig terjedő területen. Így a frank birodalmat kelet felől jövő támadás ellen a katonailag, végvidékileg szervezett őrgrófságok egész sora védte.

Az ekképen szűk térre szorult és életrevalóságát vesztett avar állam a 799-ben kezdődő s négy évig tartó második háborúban végleg megszünt. 805 óta neve teljesen eltünik s az az egység, melyet az avar uralom a mai magyar államterület egyes részei közt teremtett, újra szétbomlott. Különböző népek osztozkodtak az avar örökségen s az egyik ezt,

a másik amazt a földet ragadta magához. De mindenütt igen gyér volt a lakosság, leginkább szláv, melyben az avar maradék is nagyobbára elveszett vagy a járhatatlan hegységbe, a pusztaságba húzta meg magát. Az ország déli részein, főleg a Maros vidékén, a dunai Bulgáriából bolgárok telepedtek meg s a csekély benszülött lakosságot uralmuknak vetették alá. Erdély és a mai északkeleti vármegyék ez időbeli sorsát teljes homály borítja. Egészen külön életet éltek és nem hódoltak idegennek, hanem csekély és a polgárosodás legalantibb fokára hanyatlott lakosságuk törzsfők alatt tengette szegényes életét.

Ellenben a régi Pannonia és a mai Dunán inneni rész a nyugati szomszéd államok erős hatása és hódítása alá került. A Dunán inneni földet a szomszéd Nagy- vagy Felső-Morvaország foglalta el, melyet a IX. század második felében Szvatopluk (Zalán) fejedelem virágzásra juttatott s ellentállás hiányában a Duna-Tisza közéig, egész a bolgár területig kiterjeszté határait. Maga a régi Pannonia le a Kapella-hegységig, német uralom alá került. Északibb része a passaui, a Balaton vidéke a Dráváig a salzburgi, a Dráván túli föld az aquilejai egyházmegyéhez csatoltatott. A pannon tartomány politikailag sem tartotta meg egységét. Csupán egy részét, a nyugatit olvasztották az osztrák őrgrófságba és e részében már a IX. század második felében említenek maig meglevő helyeket. Ilyen a puszta vár (Odinburg, Sopron) és Kőszeg (Guntio, Güns), melyek német várak voltak a közelökben keletkező német-bajor telepek védelmére. E közvetlenül bekebelezett részek mellett volt a Dunán túl olyan terület is, mely csak közvetve állt német uralom alatt. Mosaburgban (Zalavár vagy Veszprém) egy szlovén fejedelem székelt s német főuralom alatt bizonyos önállósággal kormányozta a maga területét. Ugyanilyen kis szláv fejedelemség volt szintén német főuralom alatt a Dráván túl, melynek egy része katonailag az isztriai őrgrófsághoz csatoltatott.

Ekképen a IX. század vége felé a mai magyar államterület német, morva, bolgár uralom alatt állt, egy része meg teljesen kívül maradt a rendes államélet keretén. Német, morva, bolgár akkor már mind keresztény volt, ámbár különböző ritust követett. A német egyházban a latin, a bolgárban a görög nyelv uralkodott, a morváknál meg épen akkor tett kisérletet Method, a szlávok apostola, a szláv liturgia meghonosításával. Természetes, hogy német, morva és bolgár buzgón terjeszté benszülött alattvalói közt a kereszténységet s hogy a mai magyar földön már akkor sok templom meg kápolna épülhetett. Csakhamar azonban a morvák és németek összekaptak egymással s a hosszú tusákban, melyek Arnulf császár és Szvatopluk morva nagyfejedelem közt folytak, Pannonia ismét elpusztult. Várai és templomai romba dőltek, községei felgyújtattak, lakosai leölettek vagy rabszíjra fűzve hajtattak el, a megmaradt nép meg úttalan erdőkbe, járatlan hegyekbe húzódott vissza.

De bármi sokat szenvedett, az egykori Pannonia maradt akkor is mai magyar hazánknak legpolgárosultabb területe. A római városok nagyszerű épületeikkel, díszes kőházaikkal romhalmazzá váltak ugyan a századok változandóságaiban. Utczáikat, tereiket fölverte a gaz, elborította az erdő, de romjaikban is ellenállhatatlan vonzó erőt gyakoroltak a lakosságra, mely közelökben telepedett meg. Kőbányáúl használta őket s az onnan nyert anyagból építette a maga szegényes lakóházait. A római rom-városok közelében való megtelepedést elősegítette az is, hogy a városokat utak kötötték össze, melyeket nem gondozott ugyan senki, melyek szilárdságán azonban még mindig nem birt erőt venni az idő. A IX. században is ők szolgáltak a közlekedés és a hadviselés czéljainak. De útjai és telepei daczára a Dunántúl nagy részét sűrű őserdő, víz, mocsár, ingovány borította. A mai Zalától a Dunáig, a Bakony és a Vértes vidéke még száz esztendő mulva is őserdő volt, Somogyról meg sokkal később mondották: nem az erdő van Somogyban, hanem Somogy az erdőben. A mai nyugati határvármegyéket szintén rengeteg borította s a régibb szláv, avar, valamint az újabb német telepesek, csekély számuk miatt, nem birtak a szilaj természet urai lenni és a legsúlyosabb viszonyok közt vívták áldatlan harczukat mindennapi kenyerökért.

Kétség kívül hasonló állapotban voltak a mai Dunán inneni vármegyék is, ámbár a német-morva harczokban még sem szenvedtek annyit, mint a Dunántúl. Ott tehát a lakosság apró falvakban, nagyobb községekben és erődített helyeken inkább megmaradhatott, ámbár számra nézve szintén igen csekély volt.

De a morva határtól távolabb eső terület már legnagyobb részt a nyers természet kíméletlen uralma alatt állt s egykorúak lakatlan pusztaságnak nevezik. Ezt nem kell ugyan szó szerint venni, de kétség kívül csak gyéren élt benne az ember s ez, valamint általában a német és morva határtól távolabb eső föld külső kinézésében teljesen ősvadonná változott. Milyen volt a mai magyar föld a IX-ik század végén, azt egykorú rajz nem örökítette meg. De későbbi tudósítások alapján fölújíthatjuk képzeletünkben hazánk, e tejjel-mézzel folyó Kanaán akkori képét. Vadon pusztaság, végtelen erdő- és mocsárterület volt akkor ez a gyönyörű föld s erdő, tó, vadvíz, láp, sár, ingovány borította mindenütt. Az álló vizek részben összefolytak a nagy folyamokkal, melyek szabályozatlanul, emberi munkától, emberi értelmességtől meg nem fékezve, egyre tovább terjesztették árterületöket. Medröket századok lerakodása: kő, fatörzs tömte meg s tette hasznavehetetlenné a hajózás és közlekedés czéljaira.

Az erdő és a víz adta meg a földnek a maga sajátos jellegét. Máramarostól Trencsénig a kárpáti hegyvidék nagy részt járhatlan ősvadon volt, melyben a vizek mentén, itt-ott lakott ugyan ember, de minden-

esetre igen csekély számban. A Temesköz, a mai Hunyad vármegye, a Székelyföld, a Királyföld az őserdők birodalma maradt. A folyók mente, az Alföld legnagyobb része árterületté vált mocsárral és állóvizzel, de sok erdővel is. Biharban egyes nyomok némi polgárosodást jeleznek ugyan, de területe nagy részén mégis az őserdő uralkodott. A valamivel magasabb fekvésű Duna-Tisza közének homokos vidéke, az avar pusztaság csekély avar, szláv és bolgár népességnek szolgált lakóhelyül. És a milyen volt a föld, olyan volt a rajta élő ember. Mindkettőjök mását megtaláljuk azokban a leírásokban, melyeket valami száz év mulva jámbor zarándokok hagytak reánk a Száván túli országokról és lakosokról, kik ekkor még a polgárosodás ugyanazon fokán álltak, mint a magyar föld csekély népe a IX. század végén.

A Száván túl még a XI. században sem voltak városok, a nép szanaszét lakott apró rajokban s ott ütött sátort, a hol az éj érte. Már művelte ugyan a földet, de főleg marhatenyésztésből élt. A békés utasokkal sem mert szóba állani, hanem a hegyekbe menekült előlök s onnan orvul tört reájok. 1054-ben zarándokok, kik hazánkból a mai Szerbián és Bulgárián át folytatták útjokat a Szentföldre, sűrű erdőkön, úttalan utakon hét napig jártak-keltek, a nélkül, hogy benszülöttel találkoztak volna. Csak a nyolczadik napon tünt föl egy csomó félmeztelen lovas, kezében íjjal, vállán nyilvesszővel tömött tegezzel; köpenyt és csizmát viseltek és hajuk szalaggal volt díszítve. Szegények és barbárok voltak, zordon ősvadon volt a föld, melyen éltek. Ilyen lehetett a lakosság állapota, mai hazánk legnagyobb részének külső kinézése a IX-ik század utolsó évtizedében, midőn egy új, ismeretlen nép jelent meg határain. Ez a nép a magyar volt.

II. FEJEZET.

A MAGYAROK A HONFOGLALÁS ELŐTT.

A MAGYAROK EREDETE. — ELSŐ TÖRTÉNELMI SZEREPLÉSÖK. — LEBEDIA ÉS A KAZÁR HATÁS. — ETELKÖZ ÉS A BIZANCZI SZÖVETSÉG. — RÉGI ÍRÓK A MAGYAROKRÓL. — A MAGYARSÁG KATONAI SZERVEZETE ÉS POLGÁROSODÁSA A VÁNDORLÁS KORÁBAN.

RÉGI KRÓNIKÁINK következőleg mondják el a magyar nemzet eredetét és vándorlásait:

A vízözön után Noé három fia különböző népek törzsatyja lőn s egyiköknek, Jáfetnek fia, Mágóg vagy Nimrót, a nagy vadász Evilát földére (Szittyaországba vagy Perzsiába) költözött, hol neje, Enet, két fiúval, Hunorral és Magorral ajándékozta meg. A fiúk idővel magok is jeles vadászokká lettek s valamikor egy szarvasünőt kergetve, eljutottak a Meotis (Kaspi-tenger) ingoványaiba. Ez a föld sebes folyókban, fűben, fában, halban, madárban és vadban annyira bővelkedett s baromtenyésztésre oly alkalmasnak látszott, hogy a két testvér övéivel ott telepedett meg. Utóbb véletlenül ráakadtak Bereka fiainak nejeire és leányaira, mikor ezek férfiak nélkül, víg zeneszóval ülték a kürt ünnepét. Rajtok ütöttek s magokkal vitték őket a Meotis ingoványaiba. A foglyok közt volt Dula alán fejedelem két leánya, kiknek egyikét Hunor, másikát Magor vette hitvesül. E házasságokból származtak a hunok és magyarok. Lassan-lassan mindkét ősatya utódai fölöttébb elszaporodtak s nem fértek meg többé a Meotis szűk földjén. Szittyaországba, az Etil (Volga vagy Don) vidékére költöztek tehát, honnan Attila királylyal egész a Tiszáig és a Dunáig nyomultak s meghódítot-

Hunor és Magor vadászata.
(A bécsi képes krónikából.)

ták Pannoniát. Attila halálával a hunok visszatértek Szittyaországba s ott megint megszaporodva, századok multán újra felkerekedtek, hogy visszaszerezzék Attila országát, s Árpád, Álmos fia alatt szerencsésen czélt értek.

Ez az elbeszélés nagyon régi, de nem őshagyomány; nem a pogány magyarság szellemi öröke, hanem keresztény és nyugati eszmék befolyása alatt a nemzeti királyság korában született. Történelmi tájékozást a magyarság eredetéről nem nyújthat tehát. Ép oly kevéssé birta eddig a tudomány nemzetünk származásának rejtvényét megfejteni és az elméletek, melyeket erre nézve nyújt, semmivel sem megbizhatóbbak, mint a krónikák előadása. Ezek Kelet-Ázsia pusztaságait tekintik a magyarok őshazájának, a magyart meg a mongol, vagy a török-tatár népcsalád ivadékának. E nézetnek a tudományban is sok a szakavatott képviselője. Mások ellenben a magyar és finn nyelv közötti rokonság nyomait követve, mely rokonság már a XVI. században föltünt, a magyart a nagy finn-ugor népcsaládba sorolják. De a nyelvi rokonság még nem vérbeli rokonság s nem föltétlen bizonyítéka a származás közösségének. Legújabban a mai Baskiriában, az Erdős-Urál és a Káma s Bjelaja folyamok közötti területen keresik az őshazát s a magyar népet a baskirral azonosítják. Mindez elméletek egyike sem áll történelmileg megdönthetetlen alapon s a sokféle nézet egyaránt csak föltevés. Az igazságot leginkább megközelíti ma is az a vélemény, mely a magyart Közép-Ázsiából származtatja s a nagy török-tatár népcsaládhoz tartozónak mondja. Egykorú arab és bizánczi írók töröknek nevezik a magyart, Turkiának mai hazáját. A X-ik század derekán az első magyarországi keresztény püspököt Turkia püspökének szentelték föl, nemzetünk legrégibb dicsőséges kincse, a magyar királyi korona, Turkia királyának nevezi a magyarok királyát s egyik igen régi képen Kálmán király és környezete egészen török viseletbe lép elénk. Besenyők, kunok, bolgá-

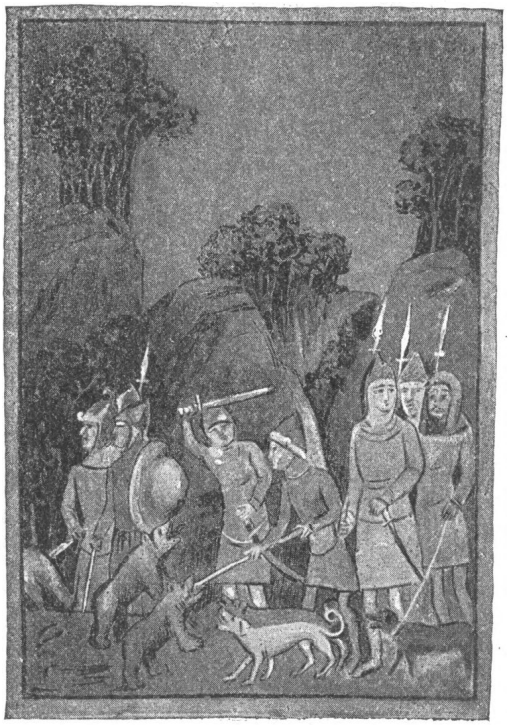

A magyarok az őshazában.
(A bécsi képes krónikából.)

rok és más, bizonyosan török népek tömegesen olvadtak az idők folyamán a magyarba, s a könnyű összeolvadás arra vall, hogy vele azonos népcsaládból származtak. Bölcs Leó császár ismételve mondja, hogy a magyarok és bolgárok politikai szervezete és harczmódja „alig, illetőleg semmiben sem különbözik", a mi lehetetlen lett volna, ha a két nép vérségi kapcsolatban nem áll.

De bárhol ringott bölcsője, bármilyen törzsből fakadt a magyar nép, a IX-ik század derekán, 830 után belépett az európai emberiség történetébe, még pedig a Deneper és Don vidékén, a Fekete- és Azovi-tengerek közötti területen, melyet vezére Előd (Lebed) után Lebediának neveztek. Honnan és mért került oda, azt áthatlan homály borítja. Valószínűleg nem önként, mert nem volt tulajdonképeni nomád, pusztai vándornép, hanem a kénytelenség, a politikai és gazdasági viszonyok sodra vitte Lebediába, hol állandóan meg akart maradni.

A férfi katona és vadász volt, a nő a családnak szentelte magát. Voltak vezérei és főtisztei, kiket kendének és gyulának neveztek. A nép hét törzsre (Nyék, Megyer, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza) oszlott, melyek azonban csak laza kapcsolatban álltak egymással.

Lebedia délibb fekvése, enyhébb éghajlata, vízben, erdőben, termő földben való bősége megfelelt a beköltöző magyar nép szükségleteinek. Lovai, csordái és gúlyái dús legelőt találtak, a talaj a művelésre alkalmas volt s legalább itt-ott megtermé a buzát, árpát, szőlőt s a mérsékelt égalj sok más gyümölcsét. A messze terület az akkor már nagy hatalmú és virágzó kazár birodalomhoz tartozott, melytől a magyarok kétségkivül harczban, fegyverrel hódították el. De kazárok és magyarok csakhamar barátságos viszonyba, benső érintkezésbe, szoros politikai szövetségre léptek, melyet Előd vajda azzal pecsételt meg, hogy kazár leányt vett hitvesül. E szövetséget kétségkivül közös ellenség, a magyarral vérrokon, de sokkal számosabb besenyők elleni védelem szüksége szülte és ápolta. A besenyők ugyanis szomszédjaik voltak a kazároknak és magyaroknak s mindkettőt folytonosan támadták vagy fenyegették. Ellenök a magyarok Kazárországban kerestek támaszt, mely akkor már az európai polgárosodás világába tartozott, habár a polgárosodásnak még csak legszélső hullámai érték. De élénk érintkezésben állt Bizánczczal, Európának ez időben legelső, legjobban kormányozott nagyhatalmával s legfejlettebb anyagi és szellemi életének tűzhelyével; hadakozott, kereskedett vele s a bizánczi kereskedővel eljutott hozzá a bizánczi hittérítő is és nem járt hasztalan. A kazár birodalomban ekkor már a keresztény is az elismert, a bevett felekezetek közé tartozott az ősi pogány és az újabban terjedő zsidó meg mohamedán vallások mellett. Kazárországban ekkor mind a négy különböző vallás békésen megfért egymással s a kormányzat a türelmességen, a vallások egyenjogúságán nyugodott. E mellett a honvédelem és igazságszolgáltatás, a földmívelés, iparosság,

kereskedés fejlettsége, a békés munka oltalma és tisztelete jellemzé a kazár államéletet. Azokhoz a népekhez képest, melyekkel a magyarok addig érintkeztek, a kazárok mindenesetre a polgárosodás magas színvonalán álltak, a mi nem maradhatott mély hatás nélkül a velök szoros viszonyba jutott magyarság fogékony lelkére. A kazárok lettek a magyarság első tanítómesterei Európában s körükben egy új világ tárult föl előtte, új eszmék termékenyítették meg agyát, új intézményeket látott; először ismerkedett meg egy rendezett, anyagilag, szellemileg előre haladott közélettel. Mind e benyomások alól annál kevésbbé vonhatta ki magát, mert a kazárok nemcsak politikai szövetségben álltak vele, hanem tömegesen csatlakoztak hozzá, nagy számmal állottak soraiba. Sőt az új elemek külön törzszsé tömörültek s így a magyarok egy egészen új — nyolczadik — törzszsel, a kabarral szaporodtak. Már akkor, a világtörténelembe való első belépésekor nyilvánul tehát a magyarságnak egyik legjellemzőbb, egyik legkiválóbb tulajdona, mely fenmaradásának egyik titka: beolvasztóképessége és ellenállhatatlan vonzóereje. Sőt már ekkor megnyilatkozik egyszerű, de kitünő hadszervezetének fölénye, mert a jövevény tömegek magyar módra szervezkedtek s annyira beilleszkedtek soraikba, hogy magyarok és kabarok közt a hadszervezet és kétségkivül a sociál-gazdasági élet szempontjából is minden lényegesebb különbség megszünt. Viszont azonban a jövevények sok újat hoztak a a magyarnak. Át is vett belőle mindent, a mit gyakorlati észjárása hasznavehetőnek talált, új szavakat eddig ismeretlen fogalmak megjelölésére, a kazároknál divó vallásos türelmességet, kik a magyarokhoz csatlakozva is megtartották régi hitöket. Lehettek köztük keresztények, zsidók, mohamedánok s a magyarok minden esetre már Lebediában megismerkedhettek mind a három felekezettel, különösen a kereszténységgel, melyet e földön Bizáncz is terjeszteni igyekezett.

Bizáncz hatásának szintén Lebediában voltak legelőször kitéve a magyarok. Még csak hadakoztak ugyan vele, de a háború sincs befolyás nélkül az ifjú népek lelkére. A bizánczi kereszténységgel minden esetre már ekkor megismerkedtek. Midőn 860-ban a kazárok magyar segélyhadakkal a krimi félszigeten Kherzon városát vívták, a városban időző Cyrill (Konstantin) görög hittérítő és szerzetes, később a szlávok hires apostola, a béke érdekében a kazárokat saját táborukban kereste föl. Haza menet magyarokkal találkozott, kik „farkas módra üvöltvén“ törtek reá. De mihelyt megtudták, hogy bizánczi, keresztény pap, „megszelidültek s elkezdtek hajlongani előtte és meghallgatván intő szavait, elbocsáták összes kisérőivel“. Néhány évvel később Cyrill testvére, Method, a szlávok másik apostola, egész más vidéken, valahol a Duna közelében, hol nagyobb csapatban kalandoztak, találkozott a magyarokkal, kiknek vezére — az iró királynak nevezi — táborába hivatta. Kisérői kérve kérték, ne tegye ki magát a kész veszedelemnek s ne menjen a

magyarok közé. De Method bátran követte a hivást s a magyar vezér „miként úrhoz illik, azonképen tisztességesen és fényesen, ünnepélylyel fogadta. És beszéle vele, a mint az ilyen férfiaknak illett egymással beszélniök, megszerette, megcsókolta, nagy ajándékkal bocsátá el, mondván: emlékezzél meg mindig énrólam, tisztelendő atya, imáidban". A vallásos érzés e ragyogó jelében, a kereszténység iránti ösztönszerű tisztelettel, mely a kazár-bizánczi érintkezés egyik terméke volt, lép a magyar Európa színpadára.

Az idegen hatás azonban másban is nyilatkozott s a tapasztaltabb kazár szem a közösen viselt háborúkban hamar észrevette a magyarok szervezetének lényeges hibáját. Kitünő lovas, jeles nyilas, bátor katona volt a magyar akkor is. De hiányzott hadszervezetéből az egység, az összpontosítás. A törzsek még nem igen olvadtak össze s az egyes törzsfőnökök önállóan vezették csapataikat, a mi nagyobb hadjáratokban megnehezítette az összes erők egy czélra egyesítését s döntő sikerek elérését. Még nem volt állandó központi hatalom, mely hadműveleteiket egységesen és nyomatékosan vezethette volna. A hagyomány szerint a kazárok ösztönözték Előd vajdát, hogy valóságos fejedelemmé, békében és háborúban egész népe fővajdájává tegye magát s így olvaszsza össze a magyarság különböző törzseit. Előd azonban már agg ember volt s különben sem voltak gyermekei. Maga helyett egy másik vitéz, de szintén öreg törzsfőt, Álmost ajánlotta tehát fejedelmül, ki azonban öregségére hivatkozva, fiát, a férfi kora delén álló Árpádot választatta meg. Árpádot a magyarok „a kazárok szokása és törvénye szerint" pajzsukra emelték s csakugyan fejedelmüknek ismerték el. Meglehet, hogy nem így történt a dolog, hanem Álmos vagy Árpád, okulva a háborúk tapasztalatain, s a kazárok példáján, fegyverrel, vérrel-vassal alapította meg fejedelmi, fővezéri hatalmát s kierőszakolta a törzsektől az elismerést. De akárhogy történt, Árpád immár a magyarok közös fejedelme volt s a fejedelmi állás megteremtésével a magyar nemzet tulajdonképeni megteremtője lett. Ez az új hatalom tartotta fenn az ifjú nép életét, ez tette lehetővé további sikereit. A fejedelmi hatalom megalkotása hihetőleg ama komoly veszedelmek hatása alatt következett be, melyeket a besenyők örökös támadásai keltettek, s melyek végül olyan nagyra nőttek, hogy a már-már megtelepedett magyarságnak új vándorútra kellett lépnie. A besenyőknek Árpád sem birt ellentállani, hanem úgy mentette meg népét, hogy a földről, melyen majdnem ötven év óta lakott, mely az akkori nemzedék legnagyobb részének szülőföldje volt, távolabb, biztosabb vidékre vezette. Ez 885 körül történhetett. A lételében fenyegetett magyarság Lebediából lejebb huzódott délnek s az Alsó-Deneper, Bug, Neszter (Dnjeszter), Prut és Szeret közti roppant, nagyrészt lakatlan területre (ma Bukovina, Moldva, továbbá Beszarábia és más orosz tartományok) költözött.

Ezt az új hazáját a magyar Etelköznek (Vizköz) nevezte s ott ismét új világba lépett, új hatások alá került. A föld maga kielégíthette minden szükségletét, mert, az egykorúak szerint, termékeny, fában, vízben, legelőben bővelkedő volt, a besenyőktől kissé távolabbra esett s a szomszédos szláv törzsek sem veszélyeztették. A kazár birodalommal való benső érintkezés megszünt ugyan, de annál közvetlenebbül hatott új hazájában a magyarra Bizánc virágzó polgárosodása. Árpád, hogy számra nem nagy népét a jövő bizonytalanságai ellen biztosítsa, a kazár helyett immár a bizánczi birodalomban igyekezett támaszt nyerni. Ez annál könnyebben sikerült, mert a császári udvarban valóságos szerencsének tartották, hogy a harczias magyarság a Fekete-tenger tartományait ülte meg. Talán magok is biztatták az átköltözésre, hogy segélyét a Balkánon megtelepedett bolgárok ellen megnyerjék, kik, noha már megkeresztelkedtek (864), örökösen támadták a görög területet s néha magát Konstantinápolyt fenyegették. Bölcs Leó császár egyenesen a Gondviselés művét látta a magyaroknak Etelközbe való költözésében s azt mondja: az isteni gondviselés a rómaiak (görögök) helyett a turkokat (magyarokat) keltette fegyverre a bolgárok ellen.

Ily körülmények között a magyar-bizánczi érintkezés az új hazában kezdettől fogva szivélyes és benső volt s midőn Leó császár ez időben nagy mukájában megrajzolta a magyarok hadi szokásait, egyenesen kimondotta, hogy ezt nem azért teszi, mintha attól kellene tartani, hogy Bizánczot a magyarokkal háborúba keverednék. A magyarok úgyszólván Bizáncz hűbéreseinek akarnak látszani, vagyis keresik a császár állandó szövetségét. Csakugyan ismételve segítették a császárt a bolgárok ellen s élénk kereskedelmi érintkezésbe léptek a birodalommal. Hadi foglyaikat, fölösleges rabszolgáikat a Fekete-tengeri kikötőkbe vitték, hol vásárt csaptak a bizánczi kereskedőkkel, kiktől drága aranyszövetet, szines gyapjúszőnyeget, ékszert s a nagyszerűen virágzó bizánczi ipar más termékeit vásárolták.

Ellenben a közeli szláv törzseket minduntalan támadták, felsőségök elismerésére, adófizetésre kötelezték. Egyes csapataik, mint már Lebediából történt, a nyugati világba is elkalandoztak, mely akkor hallotta először a magyar nevet. Hol a németeket segítették a morvák, hol ezeket a németek ellen. Sorsuk Etelközben valami tíz évig elég biztatóan alakult; a csere előnyösnek látszott s már-már azt hihették, hogy hosszú vándorlásaik nyugvópontjára értek. De a Gondviselés másképen rendelte. Simeon bolgár király, ki Konstantinápolyban nyerte kitünő nevelését s ravasz politikussá és vitéz katonává nőtt, trónra lépte (893) óta esküdt ellensége volt a császárnak, ki meg követeivel a magyarokat nyerte meg ellene. Árpád nagyobb hadat küldött fia, Levente (Liuntin) vezetése alatt Bolgárországba s a magyarok diadalmasan is harczoltak, csakhogy a hosszú tusában nagyobbrészt elvesztek. De nem ez dönté

el sorsukat; Simeon király eltanulta a bizánczi politika azt a régi fogását, hogy a barbár népeket egymásra uszítsa. A magyarok feje fölött ő is kezet fogott régi ellenségeikkel, a besenyőkkel, s megtámadtatta velök Etelközt. A rajtaütés készületlenül érhette a magyarságot, mely némely vidéken súlyosan szenvedett s főleg a Bulgáriában küzdők családja, sok asszony és gyermek esett a besenyő mészárlás áldozatává. Árpád hamarjában összegyűjté a népet. Gyorsan kellett határoznia. Mögötte a romlás, előtte a bizonytalan jövő. E súlyos helyzetben lángelméje megtalálta a menekülés egyetlen eszközét. Elindult biztosabb hazát keresni.

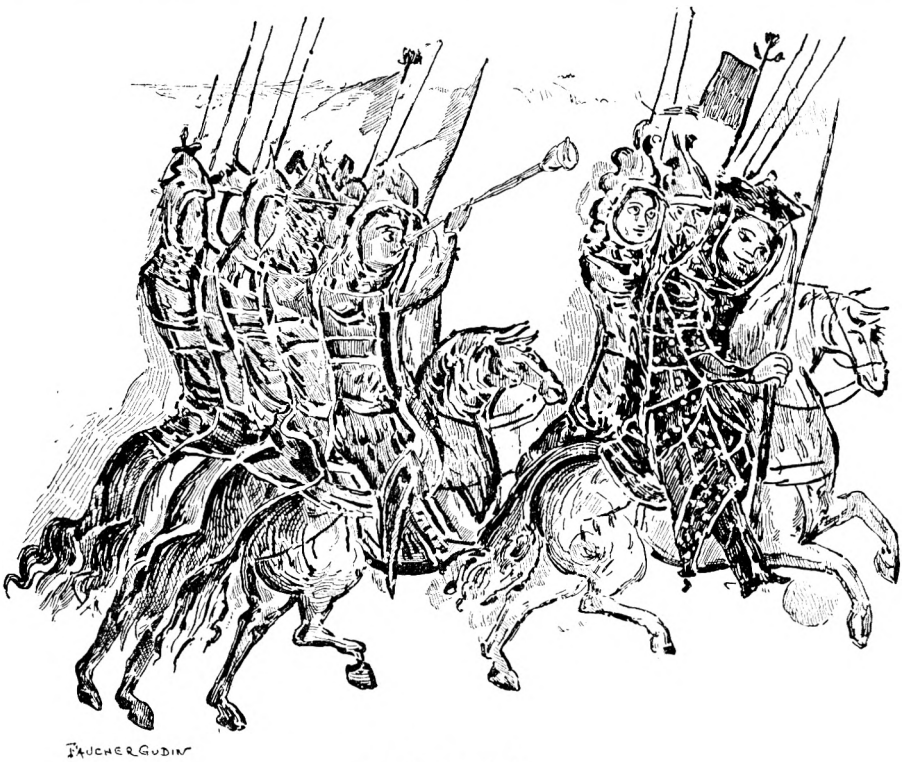

Bolgár harczosok.

Csakhogy az első pillanat zavarában északnak, Kievnek tartott, hol már szervezett rutén állam állta útját, hol nem volt többé uratlan terület, mely befogadhatta. Visszafordult tehát a Kárpátokhoz s a mai vereczkei szoroson át (a 895-ik év vége felé) egy eddig ismeretlen, igen gyér népességű földre, a mai Magyarországba bocsátkozott le. Egyes rajok, melyek a besenyők elől a hegyekben és erdőkben húzódtak meg, mikor megtudták, hogy a nép zöme hol tartózkodik, Erdélyen és az Alduna mentén vergődtek el hozzá, mert Etelköz roppant területét a szerteszét tanyázó magyarság csak lassan-lassan ürítette ki.

Ez újabb vándorláskor a magyar nép már 60—70 év óta szerepelt

az európai világ színpadán. Bárhonnan jött, bármi fajhoz tartozott, ez a hosszas vándorlás, az örökös küzdelem, a legkülönbözőbb vidékeken való tartózkodás, a sokféle néppel folytatott békés vagy harczias érintkezés egész valójára, társadalmi és hadi szervezetére mélyen átalakító hatást gyakorolt. Új elemek kerültek belé, új eszmék hatoltak lelkébe, az új fogalmakhoz új szavak kellettek, melyek idegenből tömegesen jutottak nyelvébe. Helyzetének gyakori változásával minduntalan új czélok és feladatok léptek eléje, melyek sajátos erényeket és lelki tulajdonokat fejlesztettek ki benne. Napról-napra meg kellett vívnia az élet harczát s az örökös küzdelem első sorban katonává nevelte, a legszebb katonai erényeket, a bátorságot, az önfeláldozást, a fegyelmet és vezéreihez való törhetetlen ragaszkodást szokatlanul nagyra növeszté minden egyes fiában. Olyan területre szorulva, melynek nem voltak természettől védett határai, folyton készen kellett állania, hogy mellével oltalmazza telepeit, legelőit s a nagy marha-állományt, melyre élelmezéséhez szüksége volt.

Harczias katonává tették tehát a viszonyok, még pedig lovas katonává, mert lóháton folytatta vándorlásait és lóháton hadakozott. Állami és társadalmi szervezete első sorban a hadviselés czéljainak szolgált. Immár nyolcz törzsre oszlott, melyek eredetileg vérségi kapcsolaton nyugodtak, de csakhamar a hadszervezetnek szolgáltak alapul. Vándorló népeknél rendesen a legnagyobb nyájbirtokos a törzs vagy nemzetség feje, mert a közös vagyon megoltalmazásában legelől ő van érdekelve. A magyaroknál is kétségkívül ő volt a főnök, a vezér, ki békében és háborúban intézte a saját törzse ügyeit. A magyarnál is kétségkivül a törzsben fejlődött ki először az erősebb központi hatalom s azután alakult meg az összes törzsekre kihatólag a fővezéri, a fejedelmi állás, mely egységes nemzeti feladatok valósítását tette lehetővé. Ezzel a törzs vezérei a fejedelem tisztviselőivé lettek s parancsolatait ők hajtották végre. Ez a fejedelmi hatalom s bizonyos központi szervezet tette képessé a magyart, hogy Lebediából Etelközbe vergődjék s hogy, midőn onnan is távoznia kellett, ezt az újabb sorscsapást aránylag könnyen kiheverje.

A régi magyarról egykorú, vagy csak közel egykorú, tőle magától származó leírás nem maradt reánk, ámbár valószínűleg már ismerte az írás mesterségét s lehettek irástudói. De a magyar mindenkor inkább csinálta, mintsem írta a történelmet s tetteinek följegyzését, megörökítését idegenekre, gyakran engesztelhetetlen ellenségeire bizta. De ha nem is rögzítette meg egykorú magyar rajz egyéniségét és valóját, az a szerep, melyet csakhamar Európa népei közt játszott s azok a tanuságok, melyek más keleti vándornépek szervezetéből meríthetők, a IX. század végén élő magyarról is elég tájékozást nyújtanak. Kiegészíthetik a képet egyes idegen írók közleményei, melyek sok érdekes vonással gyarapítják ismereteinket, mert a magyarokat illető idegen forrásokban már a IX. és

X-ik század sem szűkölködik. Csakhogy e források két csoportra oszlanak, melyek érték és megbizhatóság tekintetében szertelenül elütnek egymástól. A X-ik század magyarja réme volt a Nyugatnak, a mai Német-, Olasz-, Francziaországoknak. Ezek krónikásai sokat foglalkoznak velök, még pedig a rémület, a legizzóbb szenvedélyek, a nemzeti és vallásos gyűlölség hatása alatt. Így a kép, melyet a magyarról adnak, természetszerűen a legsivárabb, igazi torzkép, minőt csak a beteges képzelőerő alkothat. Magok is említenek ugyan töméntelen tényt és vonást, mely homlokegyenest ellenkezik e rajzzal, de itélőtehetségöket a félelem s a keserűség annyira megzavarja, hogy nem veszik észre az ellenmondást. A nyugoti, első sorban a németországi krónikások a pokol fajzatának, Belzebub ivadékának, a bibliában említett Gog és Mágog népeinek, melyeket az isten a világ büntetésére bocsátott szabadjára, a hunok, az avarok, a parthusok és agarenusok utódjainak nevezték a magyart. A zsidóktól származtatták le őket. Nevöket (hungri) a német Hungerből magyarázták s azt mondották, hogy vad éhségtől kergetve törnek szomszédaikra. Ronda, kutya népnek nevezték, mely farkasrakutyára esküszik, nyers húst eszik, vért iszik, a leölt emberek testéből kiszedi s orvosságul használja a szívet.

Külsejöket rettenetesen elijesztőnek, ábrázatukat, kinézésüket nem is emberinek találták s rájok fogták, hogy nincs vallásuk, nincs erkölcsük, nincs joguk, nem ismerik a házasság kötelékét, hanem minden szellemi javakat nélkülözve, egyedül legdurvább ösztöneiknek hódolnak. Még emberi nyelvet sem beszélnek, hanem az állatok módjára üvöltenek. A hol az ily együgyűségek kieszelésében cserben hagyta őket képzelődésök, ott korábbi irókhoz folyamodtak s a mit azok rég elpusztult barbár népekről valaha összefecsegtek, azt szóról-szóra, betűről-betűre a magyarra alkalmazták. Így tehát az akkori magyar jellemzésénél a nyugoti írók följegyzései nagyrészt értéktelenek, ámbár ők is nem egy vonást örökítenek meg, mely elfogulatlanul nézve kétségtelenné teszi, hogy a magyarság már akkor a polgárosodásnak bizonyos, sőt épen nem legalacsonyabb színvonalán állt. Csakhogy a magyar nép keletről jött s így polgárosodásának más volt a jellege, más alkatelemekből állt s más külső színezetet öltött, mint a nyugoti, mely okból az elfogult nyugoti krónikás el sem ismerte polgárosodásnak.

Sokkal közelebb állanak e polgárosodáshoz s így helyesebben képesek megitélni a magyart és sajátos intézményeit ez idők arab, főleg görög írói. Ez utóbbiak nem világkerülő szerzetesek, nem a rémület, a felekezeti és nemzeti gyűlölség által elvakított papok, hanem tisztán látó diplomaták, éleseszű hadvezérek, nagy műveltségű, a politikai érdekek iránt ép érzékű uralkodók, a hatalmas bizánczi birodalom császárjai, Bölcs VI. Leó († 911) és fia, Biborban született Konstantin († 959). A két császár közül Leo sok helyt csak régibb, a magyarral csupán

rokon népekre vonatkozó följegyzéseket írt ugyan át, de gyakorlati czéljait tekintve a régiből kétségkivül csak azt vette föl, a mi a korabeli magyarra is illett. Mindkét császár közvetlen békés és harczias érintkezésből — a császári testőrségben magyarok is szolgáltak — ismerte a magyart, mihelyt érdekkörükbe belépett. Minthogy azért tanulmányozták intézményeit, hogy megfigyeléseiknek a gyakorlati életben vegyék hasznát, előítéletek és mesék nem befolyásolták őket; az igazságot keresték, mert szükségök volt reá s így a görög és arab íróknál a magyar egészen más színben lép elénk, mint a nyugoti kútfőkben, melyek téves rajzai — fájdalom — még ma is befolyásolják az idegen történetírást.

Arab és görög írók szerint a magyar Etelközben, mielőtt utolsó nagy vándorútjára kelt, nem sánczok, nem erődítmények közt, hanem szabadban, elszéledten, nemek, ágak, családok szerint élt, a tágas síkságon lovait, nyájait legeltetve. Életmódjához képest nem szilárdan épült házban, hanem nemez sátorban lakott, melyet könnyen felszedhetett. A nép jogilag két rétegre oszlott, szabadra és rabszolgára s ez utóbbiak a leigázott benszülöttekből, a hadifoglyokból s azon magyarokból kerültek ki, kik büntetésből vesztették el szabadságukat. A magyar már ismerte a földművelést, de mint minden vándornépé, az ő gazdasági élete is első sorban a marhatenyésztésen nyugodott. Főtáplálékát nem a növény- hanem az állatvilág nyújtotta, mert nagy vándorlásoknál a növény-termékek az élelmezésben mindig csak másodsorban jöhetnek számba, minthogy roppant mennyiségű gabonára lenne szükség, melyet nomádizáló nép nem hordhat magával. Az élő marhát ellenben mindenüvé elhajthatja, sőt ingóinak szállító eszközeül használhatja. Végtelen csordái, ló-, marha-, juhnyájai, számos teve kisérték a magyart vándorlásain, és a hol hosszabb-rövidebb időre megpihent, a nyájaival való elhelyezkedés, mint az Közép-Ázsiában ma is történik, nem a véletlen, nem az egyéni tetszés, hanem mindig szigorú szabályok szerint történt, mert a roppant marhaállomány eltartása a legelők kiutalásánál mindenütt nagy körültekintést igényelt.

De noha a gazdasági élet alapja a marhatenyésztés volt, a nép körében, mely házilag maga termelte ipari szükségleteit, bizonyos ipari ismeretek, a mindennapi életben nélkülözhetlen mesterségek is elterjedtek. A IX-ik század végén a magyar már tudott teve- vagy lószőrből nemezt készíteni, vászont szőni, bőrt cserzeni, vasból fegyvert és más szerszámot kovácsolni s sorában vagy rabszolgái közt olyanoknak is kellett lenniök, kik az ötvösség különféle technikáit alkalmazni tudták.

A gazdasági munkát a ház asszonya — a monogam házasélet intézménye a legtöbb törzsnél elterjedt s a szegényebbeknél általános lehetett — vezette, a háziállat számba menő rabszolgák segélyével. A vagyon, az élő marhán kivül, főleg ruhaneműből, drága szövetekből,

leginkább nyuszt- és czobolyprémből, állati bőrből, házi butorból állt és a menyasszony ilyenekben kapta hozományát.

A ruházat vászonból és cserzett állati bőrből készült. A magyar hosszú és bő, prémes, keleti mintára szabott ruhát viselt. Ismerte a bizánczi szövőipar gyönyörű és drága termékeit, a sokféle színes selymet s a gazdagok, a nagy nyájbirtokosok, az előkelő állásban levők selyem szövetből készíttették ruhájokat, a mint általában a sikeres külkalandozásokban, honnan gazdag zsákmányt hoztak haza, a gyarapodó vagyonossággal a fényűzés is lábra kapott köztük. A férfiak gazdagon öltözködtek, arany nyaklánczot, drágakövet, felöltőjök alján apró arany csöngetyűket hordtak és még fegyveröket is megezüstözték. A nők szintén sokféle ékszert viseltek és egyszerű nemez sátrukat szép szőnyegek tették tetszetősebbé. A görögök különösen kiemelik, hogy a magyarok szeretik a külső díszt, a pompát s hogy jó kinézésű, tekintélyes külsejű emberek, a mi kellő értékére szállítja le azt a torzképet, melyet a nyugoti krónikások adnak rólok.

A férfi főfoglalkozása és mulatsága a háború, a szomszéd területekre való becsapás, a vadászat és a fegyvergyakorlat volt. A hosszú vándorlások és küzdelmek egész életmódját, gondolatvilágát, szokásait a katonai élethez idomították. A lovas szolgálat a gyalognál tudvalevőleg jóval több fegyelmet, önuralmat, a vezetők iránti bizalmat és engedelmességet igényel. A magyar pedig mind lóháton szolgált, sőt annyira összenőtt lovával, hogy azt mondták róla, hogy lova hátán lakik. Ennek megfelelően alakultak katonai és szocziálgazdasági intézményei s egész élete folyása, melyek mind a fegyelmen és engedelmességen nyugodtak. Harczmodora, melynek jellemző vonása a nyomatékos, erőteljes, a gyors és teljes sikerre irányuló támadás volt, nemcsak a vezénylethez, hanem minden egyes katonához a legnagyobb igényekkel járult a bátorság, kitartás, készültség és fegyelem dolgában. A magyar katona, mint ezt Bölcs Leó egyenesen hangsúlyozza, nem is gondolt egyébre, mint arra, hogy „az ellenséggel szemben vitézül viselkedjék". E végből „munkát, fáradalmat magasztosan elvisel, tűri az égető meleget s a fagyasztó hideget s mindennemű nélkülözést". E katonai szellemnek megfelelő volt államszervezete. A magyar — írja Leó — „egyetlen fő uralma alatt áll, a ki rettegéssel kényszeríti engedelmességre a tömeget s a bűnösök szigorú és kemény büntetéssel sújtatnak". Egy más író azt mondja: „Minden magyar a gyula szavára hallgat s támadást és védelmet, valamint más ügyeket illető parancsainak engedelmeskedik", „a magyarok azt teszik, mit a gyula parancsol". A ki a parancsnak ellenszegült, azt fölkonczolták vagy rabszolgaságra vetették. A frankokról Bölcs Leó egyenesen kiemeli, hogy engedetlenek főnökeik iránt, ellenben mindaz, a mit a magyarok fegyelméről és engedelmességéről mond, kétségtelenné teszi, hogy a magyarság politikai eszményeül vezérei

Ősmagyar régiségek a Nemzeti Muzeumban.

hatalmának és tekintélyének öregbítését tekinté. Állama, hazája a szó igaz értelmében még nem volt s a haza fogalmát nála a vezér helyettesíté. Vezéreiért élni-halni, őket jóban-rosszban soha el nem hagyni, — ezt tartotta akkor a magyar élete hivatásának, legszentebb kötelességének. Ez érzelmekben nevelte föl fiait, kiket maga avatott a hadi mesterségbe s kis koruktól fogvást serényen oktatott a lovaglásban, nyilazásban, fegyvergyártásban.

A szabad ember jelképe a magyarnál nem a ruha, hanem a nyírott fej és a fegyver volt. A szabad magyar rövidre nyírta haját s ez a divat a nyugoton is annyira megtetszett, hogy midőn egy ízben a magyarok segítették a morvákat, ezek szintén rövidre vágták hajukat. De a szabad magyar fődísze, egyszersmind sikereinek főeszköze fegyverzete volt. A közel- s távolharcz számára egyaránt voltak alkalmas hadi szerszámai. Első sorban a nyilat kezelte csodás ügyességgel és biztossággal, melyet békében sem szünetelő fegyvergyakorlataiban szerzett és fejlesztett. A magyar is nyilas nép volt, mint a török népcsalád többi sarja, s e fegyvere jelezte jövendőbeli hivatását, mert a kiválóan nyilas népek rendesen államalkotó népeknek bizonyultak a történelemben. A nyil mellett a közelharczban a magyar sok más akkor kinálkozó fegyvert használt, legelől a fegyverek fegyverét, a kardot, a hegyes vagy görbe egyélű kardot, mely azonban nem tipikus magyar, hanem dívott az orosz pusztaságon élő népek mindegyikénél. Használta továbbá a gerelyt (kelevéz, dárda, lándzsa) — nyugaton az uralkodás jelképe, — a fejszét, csatabárdot, csákányt. Fejét bőr vagy nemez föveg fedte, mely némileg oltalmul is szolgált. Sarkantyút, a többi keleti népek példájára, ő sem használt. Jobbára a távolharczban és a lesvetésben lelte kedvét s minthogy lóháton nőtt fel, a gyalogharczra kevéssé volt alkalmas. Egészben a magyar testileg-lelkileg hadakozásra termett s igazi mintaképe volt a könnyű lovasnak, a későbbi huszárnak. Lovához és fegyveréhez szeretettel ragaszkodott s a szabad ember szabadsága e jelvényeit, melyek végig kisérték életét, a sírba is magával vitte. Vele temették fegyvereit — legritkábban kardját, — lovát, hű ebét, kedvencz edényeit, sőt a gazdag férfit és nőt teljes díszben földelték el.

A ki a vasfegyelem kényszerének alá nem vetette magát, az a vándorúton elmaradt, más népek, rokon törzsek közé vegyült s nem követte testvéreit, a mi sokszor megtörtént; egész csapatok elszakadtak, egész rajok váltak el. De a kik együtt maradtak, azok a legszorosabban tömörültek vezéreik köré, kik megbecsülték a jó katonát s óvatosan, körültekintéssel készítették elő hadműveleteiket.

Mivel a nép messze területen szerteszét élt, idején megtörtént minden a mozgósítás és az egyes csapatok összpontosításának gyors keresztülvitelére. Kürtök és tárogatók adták a hadijelt a gyülekezésre. Az ellenséges földet a vezér már előzetesen kikémleltette s tájékozást

szerzett az utakról, a várható ellentállásról, az élelmezési viszonyokról. Gondoskodott kalauzokról, kik ismerték a tájat s vezetőül szolgáltak. A sereget könnyű szekerek kisérték s vitték a podgyászt, az eleséget, közte — némelyek szerint — húsport, valami húsconservet, mely otthon béke idején készült s melylyel minden katona ellátta magát, hogy élőhús hiányában vele táplálkozzék. Üstben forralták föl s valami gulyásleves-félét főzhettek belőle.

Az ellenség földjén lehetőleg elkerülték az erődített helyeket s ott tüntek föl, a hol senki sem sejtette. Kémlelő, felderítő csapataik a terep minőségéről s az ellenfél mozdulatairól szereztek tájékozást. Mihelyt ellenségre akadtak, egyébre sem gondoltak, mint a harczra s körültekintően készítették elő a csatát. Mulatozás, dínom-dánom ilyenkor megszünt s a pillanat komolyságának hatása alatt csak a kötelességteljesítés vezetett mindenkit. Az előőrsi szolgálat kellően szervezve volt s rajtaütéssel nagyobb magyar tábort ritkán lehetett meglepni. Mihelyt a vezérek a parancsot kiadták, melyet „szeret követni mindenki", megtörtént az elhelyezkedés. A had egy része tartalékul szolgált, vagy az ellenség megkerülésére indult. Hátban, védett helyen maradt a tábor, a sok ló, marha, szekér, melyekből néha szekérvárat rögtönöztek.

Adott jelre megindult a támadás s a lovasok huj-huj (hajrá) kiáltással előre vágtatva, jó távolból megkezdték a nyilazást. Valóságos nyilzáport bocsátottak az ellenségre s rendesen megingatták, futásra kényszerítették vele. Mint ma, a messze vivő lőfegyver korában, a magyarok is a távolból igyekeztek az ellenfélt megtörni, s ha ez fedett állást foglalt el, csellel, furfanggal próbálták onnan kicsalni. Ilyenkor hátrálást, futást színleltek. Ha az ellenség utánuk nyomult, hirtelen megfordultak, mindenfelől reá rontottak s bekerítették. Ha győztek, a sikert a legteljesebben kiaknázták s végső erőfeszítéssel mindaddig üldözték a futó hadat, míg teljesen el nem pusztították s ebbeli kitartásuk magyarázza meg néha valóban hihetetlen sikereiket.

Testöket életmódjuk: a sátorozás, nyájaik őrzése, a vadászat végtelenül megedzette; elbirták az időjárás minden változását, daczoltak a nélkülözéssel s kevéssel beérésüket, kitartásukat még századok multán is megcsodálta a világ. Üldözték, irtották is a futó ellenséget, a míg el nem pusztították. Csak a végzett munka után következett az áldomás, a zsákmányolás. A prédát szekeren, lovon, a rabszolgául elhurczolt lakosságot gyalog szállították hazájokba.

Görög írók, megbizható, kipróbált szakemberek rajzolják ilyennek a magyar hadszervezetet és hadviselést s a legmelegebb méltánylással szólanak róla. Természetes, hogy az a nép, mely ilyen szervezetet tudott alkotni, nem lehetett fegyelmezetlen, barbár csorda, minőnek a nyugati írók festik. Milyen volt ez időben a magyar nép vallása, ugyanazon vallása volt-e mindegyik törzsnek? E kérdésekre biztos választ adni nem

lehet. Arab írók szerint tűzimádók voltak, mi azonban a nyolczadik törzsről semmi esetre sem mondható. Általában az ősvallás nyomait csaknem teljesen elmosták a századok viharai. Az, hogy fák alatt, berkekben, köveknél áldoztak volna isteneiknek, mint szent László egy törvénye említi, semmi esetre sem a pogány magyarokra vonatkozik. Ez a törvény csaknem szóról-szóra külföldről vétetett át s az az egykét szó, mely a külföldi szövegből hiányzik (a köveknél való áldozat), szintén nem a magyarra, hanem a szlávokra vonatkozik, kikről biztosan tudjuk, hogy pogány korukban kőbálványaik voltak s kövön áldoztak isteneiknek. Az ősmagyar vallással magával talán csak az a hagyomány függ össze, hogy a magyarok fehér lovat szoktak isteneiknek áldozni. De bármilyen volt ősvallásuk, még vándorlásaik közben megismerkedtek a keresztény, zsidó és mohamedán vallással, melyek mindnyájan tettek reá valami hatást, sőt mindegyiknek lehettek már körében hívei. Különösen a kereszténység hullámai érinthették Lebediában és Etelközben egyaránt s hogy nem tüntek el nyomtalanul, azt történelmileg igazolja az a bánásmód, melyben a két híres térítőt, Cyrillt és Methodot részesítették. Bizonyára már ekkor nyertek valamelyes fogalmat a kereszténységről s támadt iránta lelkökben az a fogékonyság, mely későbbi megtérésöket előkészítette.

Minden esetre nem a vallás, hanem a közös fejedelem, az egységes központi hatalom olvasztotta egygyé a különböző törzseket. Bölcs Leó szabad nemzetnek nevezi a magyar. Ez alatt azonban nem azt érti, hogy a nép részt vesz a törvényhozásban, közügyei intézésében, fejedelme választásában, s hogy a „község" összesége irányitaná a nép sorsát s képviselné a jogok kutfejét. A császári iró a szlávok szabadságszeretét ép úgy magasztalja, mint a magyarokét. De megmagyarázza azt is, mit ért szabadság és szabadságszeretet alatt. Azt mondja: a szlávok úgy okoskodnak, hogy jobb, ha a saját nemzetségökbeli főnökök sanyargatják őket, mintha idegen uralom alá jutnak. Nem politikai jogok gyakorlatát, hanem a kor és a viszonyok szellemének megfelelően azt érti tehát, hogy magyarok és szlávok egyaránt rendületlenül ragaszkodnak önállóságukhoz s nem akarnak idegennek hódolni. Bárhonnan származott a magyar, azoknál a népeknél, melyekből kiszakadhatott, egyiknél sem fejlődött ki még később sem akár az egyéni szabadság, akár az úgynevezett alkotmányos uralom. És ha a magyar a nyugaton új hazát nem talál, ő sem ismerkedett volna meg e fogalmakkal. Vándorlásain, lóháton folytatott élete mellett törvényhozó gyűléseket tartania nem lehetett. A vándorlás idejében s még később is sokáig fejedelmének patriarchalis kényuralma alatt élt a magyar, mert vándorló törzseknél más kormányforma nem képzelhető. A vándor népek egy közös ős leszármozóinak tekintik magokat, melynek minden tagja az összességgel és a maga szűkebb törzsével állandó vérségi kapcsolatban marad.

Ilyen kapcsolatban áll tehát azokkal is, kik koruk, érdemeik, vagyonuk által előljárói, vezérei lettek. Hogy a tömeg a törzs vagy az összesség ügyeibe avatkozzék, hogy előljáróinak törvényt szabjon, az egyszerűen ellenkezik gondolatvilágával. Valósággal megsértené vezéreit, bizalmatlanságot mutatna irántok, ha maga akarna az ő természetes hivatásukhoz tartozó dolgokba avatkozni. A magyar nem alkotott tehát alkotmányos szervezetet magának vándorlásai közben. Mint mai vallását, akképen minden állami intézményét csak később, az új hazában, a megtelepedés korában, a gyökeresen változott gazdasági és műveltségi viszonyok közt alkotta meg, s a közügyekre való befolyást is csak századok multán szerezte. De fejlesztett lelkében két más kiváló politikai erényt, melyet később a változott viszonyok közt is megtartott s mely fennmaradásának főeszközévé lett. Az egyik a vándorlás szükségleteiből és intézményeiből folyó rajongó szeretet fejedelme iránt, mely később koronás királyához való s más európai népeknél ily mértékben ismeretlen, igazán ihletett, vallásos tiszteletté fokozódott. A másik meg az a szabadságszeretet, vagyis az állami önállóságához, nemzetközi függetlenségéhez való törhetetlen ragaszkodás, mely ezer év viharaiban sem ingott meg és olthatatlanul él benne mind e mai napig. E két nagy politikai erény csirájában megvan már a vándorló magyarságban, mely ekkor még fiatal ugyan, melynek agyát még nem terheli a sokféle tudás, mely azonban nyilt eszével, egészséges itélő, alkalmazkodó és beolvasztó képességével, az életerő e fő forrásaival, hivatva volt emlékezetes szerepre vergődni az emberiség történetében.

Ilyen volt a magyar nép, mikor Árpád fejedelem mai hazája földjére vezette.

III. FEJEZET.

ÁRPÁD ÉS A HONFOGLALÁS. KÜLKALANDOZÁSOK.

ÁRPÁD A FELSŐ-TISZÁNÁL. — MEGHÓDÍTJA AZ ÉSZAKKELETI ÉS DÉLI RÉSZEKET. — A DUNA VIDÉKEIT. — EURÓPA ÉS A MAGYAROK TÁMADÁSAI. — ÁRPÁD HONSZERVEZŐ MUNKÁJA. — A HONFOGLALÁS BETETŐZÉSE. — I. HENRIK NÉMET KIRÁLY S A MAGYAROK. — A LECH-MEZEI CSATA.

AZRÓL A NAGY nemzeti hőskölteményről, melyet honfoglalásnak nevezünk, egykorú magyar kútfő nem maradt reánk. Hősei, egy-kettőnek kivételével, még név szerint is ismeretlenek, lefolyását, győzelmes csatáit, változatos epizódjait magyar szemtanu tolla nem örökíté meg. A hagyomány szerint a honfoglalásról maga a hét vezér szerzett ugyan éneket, mely szájról szájra szállva, késői nemzedékeknek hirdette hőstetteiket. Akár a vezérek, akár mások szerzék ez énekeket, az énekszerző volt mindenütt a nemzeti történelem első megírója és az ő dalaiból nyert tudomást a nép multjának nagy alakjairól és eseményeiről. A hegedősök nálunk is versbe szedték, a nép tömegei meg hűségesen őrizték a honfoglalás harczainak emlékezetét. De az írástudomány elterjedésének korszakában sem rögzíté meg e szerzeményeket senki. A későbbi keresztény magyar pap, az egyedüli tollforgató ember, tudósnak képzelte magát, a ki lenézte a nép csacska meséit s mint jó keresztény irtózott is a pogányság e maradványaitól. Csakhogy ellenállhatatlan hatásuk alól ő sem vonhatta ki magát s sok részletet átvett bebőlük, de kelletlenül, igazat és költészetet irányzatosan vagy oktalanul összevegyítve, az eseményeket annyira kiforgatva valójokból, hogy följegyzései a történetírás czéljaira legnagyobbrészt használhetetlenek. Még ama hősök nevét sem ismerjük pontosan, kik Árpád fejedelmet mint törzsfőnökök vagy csapatvezérek támogatták honszerző munkájában. Az egyik forrás Árpád mellett Szabolcsot, Gyulát, Örsöt, Kundot, Lehelt és Bulcsút, a másik Előd̈öt (Szabolcs atyját), Kundot,

A hét vezér.
(A bécsi képes krónikából.)

Csörszöt, Undot (Ete atyját), Tast, Lehelt, Hubát meg Tuhutumot mondja a hét vezérnek. Mindegyik névsor egyaránt téves s mindegyikben fordulnak elő oly nevek, melyek viselői korábbi vagy későbbi időben éltek.

Mint a honfoglaló hősök nevéről, akképen a honfoglalás évéről, menetéről és befejezéséről sem adnak elfogadható útbaigazítást régi krónikáink, melyek mind három-négy évszázaddal később készültek. Ugy, a hogy ők elbeszélik a nagy eseményt, nem történhetett és nem is történt az. De végre mégis megtörtént s hatalmas eseménynyé, világtörténelmi ténynyé nőtt, mely egy teljes évezredre kihatott. Lefolyása azonban nem írott emlékekből, hanem első sorban a magyar haza természeti és földrajzi viszonyaiból, akkori politikai alakulataiból vont következtetések útján állapítható meg.

Mikor Árpád 895 végén népét a vereczkei szoroson át a Felső-Tisza tájaira vezette, nagyon gyéren lakott földre jutott, melyre sem a német, sem a morva, sem a bolgár uralom ki nem terjedt. A folyók mentén élő csekély szlávság hamar meghódolt s tájékoztatta új urait a távolabbi vidékek állapotairól.

Legközelebb feküdt a bolgár terület. Ez volt a leggyöngébb, mert a bolgár törzsfők örökös torzsalkodásban éltek egymással s a közös veszély sem egyesíté őket. Az Aldunán és Száván túli hatalmas Bolgárországgal igen laza visszonyban álltak s a bolgár királytól sem várhattak segítséget. Területök elhódítása könnyűnek látszott tehát s a magyarok csakugyan nagyobb harcz nélkül a Sajóig, a Zagyváig, a Berettyóig, a Duna-Tisza közére, a Maroshoz, sőt az Aldunáig nyomultak előre. Egymás után végeztek az egyes bolgár főnökökkel, megvívták földváraikat, kezdetleges erődítményeiket s a hagyomány szerint Alpárnál döntő csapást mértek reájok. Így ezt az országrészt egész Orsováig hamar hatalmukba ejtették. A bolgárság meghódolt vagy leöletett vagy régi hazájába menekült.

Árpád egy-két év alatt a mai Magyarország keleti és déli részét a Dunáig megszállotta tehát s a nép gulyáival és méneseivel az új hazában helyezkedett el. A szláv és avar benszülöttek türelmesen cserélték föl az egyik idegen uralmat a másikkal, sőt csakhamar tapasztalták, hogy előnyös cserét tettek, mert az új hódító sokkal emberségesebben bánik velök. Egyik legrégibb krónikánk a magyar-bolgár harczokat, a regényíró példájára, egyenesen házassággal fejezi be s Árpád fiával, Zsolttal, nőül véteti a bihari Ménmarót bolgár törzsfő leányát. Ez a hódító és hódolt rétegek közti jó viszonyt, gyors összeolvadást jelképezi. A magyar kis nemzet volt s a honfoglaló nemzedék lélekszáma aligha haladta meg a százezret, melyből 20—25.000 lehetett a harczra képes katona. Az asszonyok egy része az etelközi romlásban elveszvén, sokaknak az új hódítottak sorából kellett feleséget választaniok s így a két elem

közt az összeolvadás hamar megkezdődött. A szláv-avar benszülött nép névleg már keresztény volt, de csak névleg, külsőleg. Könnyen szakított tehát e vallással, fölvette a magyarok pogány szokásait, rövidre nyirta haját s viseletében a magyar divatot követte. Eltanulta a vitézi mesterséget is s tömegesen lépett a magyar harczosok sorába.

Teljes befejezést ez az összeolvadás csak hosszú idők multán nyert ugyan s a magyarság a szlávokat, avarokat, bolgárokat csak később szívta föl végképen. De a folyamat a hódítás pillanatában megindult s Árpád hamar észlelhette bölcs politikája hatásait, mikor az ország keleti részeiből délre és nyugatra indította hadait. Ez nemsokára megtörtént, mert a kényszerűség, az események sodra hajtotta a magyart ama tájakra s hajtotta lovas hadait folyton előbbre, egész odáig, míg valami hatalmas ellentállas útjokat nem állta. Végig száguldottak a Dráva-Száva közén, a mai Dunántúl déli részein, lenyomultak Itália verőfényes földjére s ott fényes diadalt arattak. Ott azonban nem maradtak, mert gyakorlatias eszök hamar átlátta, hogy ezt a földet meg nem tarthatják.

Mai hazájok nyugati és északnyugati, a német és a morva uralom alatti részei ellen fordultak tehát. Mikor és hogyan ment végbe e területek birtokba vétele, azt szintén sűrű homály borítja. Némelyek szerint a könnyű magyar had Pannonián át tört olasz földre, Lombardia síkjaira s onnan visszatérve, előbb elpusztította, egy-két év mulva meg állandóan megszállta a német részeket s csak Pannonia elfoglalása után tört a morva területre s fejezte be a mai Dunán inneni részek megszállásával a honfoglalást.

A hagyomány a hódítás menetét más sorrendben adja. E szerint Árpád előbb a morvákat törte meg (az alpári csatát is fejedelmökkel, Zalánnal veszteti el) s csak azután hódoltatta meg Pannoniát. Annyi bizonyos, hogy Árpád fejedelem maga végezte ez emlékezetes munkát, és a 895—906 közti években ő szerzé meg népének mai hazánkat. Nemcsak megindította, hanem be is fejezte a honfoglalást.

Az új haza sokban hasonlított Etelközhöz; égalji, természeti viszonyai, sőt külső kinézése is nagy részében ugyanazok voltak. Távolabb esett ugyan a tengertől s több volt benne a hegyvidék, sőt volt hótakarta magas-hegysége is. De szintén bővelkedett folyóban, erdőben, alkalmas legelőben. A vizekben töméntelen volt a hal, a rengetegben a vad, mely táplálékul szolgált; dusan akadt kövér legelő a marha és a sertés számára, s az erdő sokféle czélra kinálta fáját. A fából szilárdabb, tartósabb, kényelmesebb lakást lehetett építeni, mint minőt a nemez-sátor nyujtott, a fából mindenféle házi eszközt, edényt, butort lehetett faragni, vele a lakást csinosabbá, kényelmesebbé lehetett tenni. A kemény tél ellen az erdő fája nyujtott meleget, az erdő vadja adott élelmet s a rengeteg maga biztos oltalmat ellenség betörése idején. A telepek védelmére a sűrű, sötét erdő szolgált s bizonyára az új hódító lelkére is mély

benyomást tett a fenséges alkotásu végtelen erdőség berkeivel és pagonyaival, madárdalával és titokzatos félhomályával.

E gazdag, e szép területnek s a rajta élő népnek Árpád immár kizárólagos és korlátlan urává lett. Földet és népet egyaránt szétosztott egyes törzsei és győztes hadvezérei között. A benszülöttek egy része az urak mellé került házi cselédnek, szolgának s ott végezte a mindennapi munkát; a másik, mely földművelést űzött, megtartotta telkeit, megmaradt községeiben s csak eleséget, terményt, vagy bizonyos iparczikkeket szolgáltatott urának.

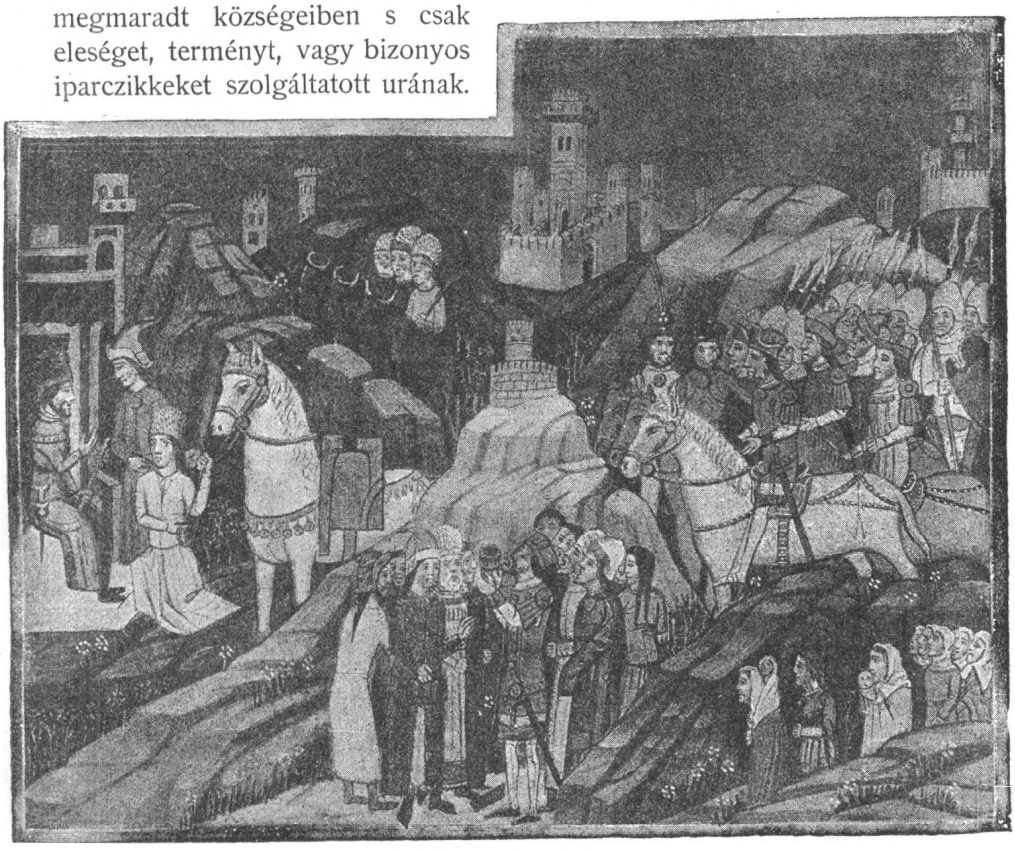

A magyarok bejövetele.
(A bécsi képes krónikából.)

Eleinte magyar és benszülött nyelvileg nem értette egymást s a magyar általában nem ismerte új hazája viszonyait, a földművelés meg a gazdálkodás módjait és föltételeit. De volt kedve a tanulásra és ennek leggyorsabb, leghatékonyabb eszközét abban nyerte, hogy nem irtotta ki az úgy is gyér lakosságot, hanem a maga czéljaira használta, sőt összeházasodott vele. Maga mellé vette személyes szolgálatra, vagy közte telepedett meg néha ugyanazon helységben, néhol szomszédságában külön falvakat alapított, mint a helynevek etimologiája tanusítja.

A szorosabb érintkezés segélyével, mely hódítók és hódoltak közt kifejlődött, a benszülöttek aránylag hamar eltanulták uraik nyelvét, fölvették szokásaikat, viseletöket, sőt vallásukat, mert a keresztény egyház régi szervezete megszünt, templomai elhamvadtak, papjai szétfutottak a honfoglalás mozgalmaiban. A kedvező helyzet, melybe a benszülöttek a magyar uralom alatt jutottak, kétségkívül lényegesen elősegítette Árpád további hódításait. A szomszédok hamar megtudták, hogy a magyar iga jóval enyhébb a németnél és a morvánál, s mikor e területek elfoglalására került a sor, a benszülöttek is támogattak Árpádot s szivesen hajoltak uralma alá.

Ekképen Árpád politikai bölcsesége nemcsak új hazát szerzett népének, hanem a benszülöttekkel is megkedveltette a magyar uralmat, úgy hogy ezek sem akkor, sem később nem lázongtak ellene, s nem fogtak kezet idegen ellenséggel, hogy lerázzák vállukról.

Árpád birtokba vette az új haza mindazon területét, melyet használhatott, melyhez lovas hadai hozzá férhettek. Kétségkívül már ekkor birtokában volt a Temesköz, a Dráva-Száva közének keleti része a Szerémség nélkül, mely részben bolgár maradt, sőt hadai talán áthatoltak a Meszes hegységen, hol a monda szerint Tuhutum (Tétén) vezér a csekély szláv lakosságot könnyen meghódoltatta. A Kárpátok zord tájait, a magas hegyvidéket, valamint a Dráván túl a későbbi Zágráb, Kőrös, Varasd vármegyék tájait Árpád még nem szállta ugyan meg, de ez a föld sem tartozott idegen államhoz, hanem csak lakatlan maradt mindaddig, míg a magyarság annyira meg nem szaporodott, hogy oda is telepeseket bocsáthatott.

Hol van az új haza határa, azt még senki sem tudta, mert e határt csak az idők folyamán a kényszerítő körülmények mérték ki s állapították meg véglegesen. A magyar hadak eleinte keletről nyugatra vad viharként törtettek előre s évekig senki sem állhatott ellen szilaj rohamuknak. Csapataik szerte kalandoztak, ellepték a mai államterületen túl nemcsak a közeli tartományokat, hanem a legtávolabbi országokat s csak az idő és a viszonyok tüntették ki: mit mondhatnak véglegesen a magokénak és hol kezdődik országuk tulajdonképeni határa? Egyelőre magok sem tudták s tettvágyuk, kalandos, harczias szellemük elvitte őket messze földre, távoli nemzetek közé, melyeket állandóan leigázni talán nem is akartak, de semmi esetre sem tudtak. Csak sarczoltatták, fosztogatták őket, csak kincsvágyukat elégítették ki, midőn hirtelen megjelentek közöttük s dús prédával, kincscsel és rabszolgával megrakva tértek övéikhez. Az új haza megszerzése kifejlesztette önbizalmukat, sarkalta tettvágyukat s Európa minden részébe elvitte őket.

Még Árpád életében megkezdődtek e külkalandozások, melyek rémülettel töltötték el a legtávolabbi országokat. Első betörésük Itáliát sújtotta, azt a földet, mely fejlett polgárosodásával, dús vagyonával

minden barbár népre ellenálhatatlan vonzóerőt szokott gyakorolni. Lehet, hogy a szomszéd bajorok irányították figyelmüket e gazdag országra, hogy önmagukról elvtereljék a veszedelmet. 899 tavaszán néhány ezer könnyű lovasuk Itáliába tört és kegyetlenül dúlta Lombardia síkjait. Csakhamar azonban Berengár király roppant haddal ment ellenök s a Brenta vizéig szorította vissza őket. Már-már végveszedelembe jutottak, de vakmerő elszántságuk meghozta a menekülést. Hirtelen rajtaütöttek az elbizakodott, minden elővigyázatot mellőző ellenségen s véres harczban teljesen megsemmisítették (szept. 24.). Ez volt első nagy győzelmök nyugati területen, nyugati, az akkori polgárosodás magaslatán álló, európailag szervezett hadseregen. Erre messze földre, a Pó és Ticino vizein túlra elszáguldottak s Friaulon és Isztrián át, azon az úton, melyet később a magyarok útjának neveztek, tértek haza, ámbár egyes csapataik egész a következő tavaszig olasz földön maradtak. Ez az első, szemkápráztató siker csak fokozhatta kalandvágyukat s a régi krónika szerint akkor a magyarok lelke egyebet nem óhajt vala, mint földeket foglalni, nemzeteket hódítani s vitézi mesterséggel élni.

Ezzel kezdődnek azok a híres külkalandozások, melyek fél évszázadnál tovább állandó rettegésben tartották, örökös inségbe döntötték az akkor már rég katholikus Európa legtávolabbi tartományait, legnagyobb nemzeteit, legelőkelőbb uralkodóit. Mint a viharzó tenger erős gátjain túl is minduntalan egy-egy romboló hullámot vet, mely messze föld békés lakóit teszi tönkre, akképen bocsátott ki az új lakóhelyével végképen még össze nem nőtt magyarság kisebb-nagyobb rajokat, hogy végig száguldják észak, nyugat és dél országait, romlást hozzanak reájok s emberben és kincsben új meg új prédával térjenek haza. Maga a honfoglaló magyarság számra csekély volt, s habár a harczosok sorát a benszülöttek szaporították, habár időnkint Etelközből meg Lebediából új rajok jöhettek be, az örökös és megszámlálhatatlan emberáladozattal járó portyázásokban aránylag csak kevesen vehettek részt. Néha csak százakra ment a portyázók száma, két-háromezerről ritkán, igazi nagy, tízezernél több hadseregről, már az élelmezés majdnem legyőzhetetlen nehézségei miatt, egész kivételes esetben lehet szó. A tudományos vizsgálat ma már kétségtelenné tette, hogy az a sok százados vélemény, mintha a sokféle barbár hadak roppant számuknak köszönték volna sikereiket, teljesen téves. Még a nagyobb barbár népek sem tudtak tömeges szervezett hadakat talpra állítani s erre a X. századi magyarság sem volt képes. De nem is volt rá szüksége, mert az európai államok akkori zűrzavaros belviszonyai, a királyi hatalom elgyöngülése, a feudális hadszervezet kezdetlegessége néhány száz főnyi vakmerő lovasnak is megengedték, hogy nagyobb baj nélkül végig barangoljon, alaposan földúljon száz meg száz mérföldnyi területet. Tették ezt a magyarok előtt s velök egy időben mórok és normanok hasonló sikerrel. 4—500

főnyi csapatokban törtek a mórok gyors hajókon főleg a tengerpartokra s ott szörnyű romlást okoztak. A normanok néha még kevesebben, hatvanan-hetvenen eveztek apró hajókon a legnépesebb országokba, így a franczia Szajnán egész Párisig s gyilkolva-pusztítva fosztották ki a tömegeket. Hirtelen jöttek, mondották rólok az egykorúak, mint a vándormadarak s hirtelen tüntek el prédával megrakodva, hogy újra jöjjenek. Sehol sem volt szervezett véderő, mely ellentálljon s a nép tehetetlenül volt minden szeszélyöknek kitéve. Legfeljebb az erődített helyek nyujtottak oltalmat, melyeket az idegen betörők rendesen elkerültek.

A nyugati világ e védtelensége érteti meg a magyarok külkalandozásainak sikerét. Apró csapatokban törtek távoli földre s bármint túlozta számukat a rémület, rendesen kevesen voltak és csupán azért boldogultak, mert nem találtak ellentállásra. A hol akadt ember, ki útjokat állta csak néhány száz katonával, ott, főleg a későbbi időben, midőn harczmódjukat már kiismerték, nyilt mezőn is nem egyszer megverettek.

De eleinte a rémhírek, melyek megelőzték őket, a félelem, melyet keltettek, megbénított minden ellentállást. Kisebb-nagyobb rajaik úgyszólván szakadatlanul zaklatták, dúlták, pusztították a nyugatot, első sorban a német birodalmat, ennek tartományai közül meg természetesen leginkább a szomszéd bajor herczegséget, mely akkor a mai osztrák tartományokat is magába foglalta, s melytől Pannoniát elhódították. Itt a portyázás, a határszéli harcz úgyszólván sohasem szünetelt s néha egyes csapatok messze vidékre is eljutottak. Maga Árpád „Turkia nagyfejedelme" e harczokban személyesen nem vett részt. Az új haza megszerzése után, a X-ik század első tizedének derekán már élemedett ember, valami hatvan éves lehetett, a ki az apró, jelentéktelen harczok vezetését ifjabbaknak engedte át. De erős kézzel vitte a kormányt s széleskörű nemzetközi politikát folytatott, itthon pedig már czéltudatosan megkezdte az államszervezést. Jó viszonyát Bizánczczal az új hazában is gondosan ápolta. A császár követei dus ajándékkal, szép szóval bizonyára nem egyszer kedveskedtek neki, ő meg gondosan ügyelt arra, hogy harczias népe a császár területét, melyet különben is más országok zártak el tőle, ne dulják. Nem bántotta a szomszéd Bolgárországot sem s e szomszédai őt sem támadták; általában északról, keletről, délről biztosnak kezdte magát új hazájában érezni. E tájakról, ha maga nem tört szomszédaira, csakugyan nem fenyegethette veszély, mert zordon hegyek, hatalmas folyamok, sok napi járó puszta, erdőlepte föld nyujtottak ellenök oltalmat, s a régi, konok ellenséget, a távol élő besenyőket is ártalmatlanná tették.

Így Árpád fokozott figyelemmel kisérhette a nyugat ügyeit, melyek nemcsak harczias alattvalóinak külső kalandozásai miatt érdekelték. Diplomácziailag is beleavatkozott a keresztény nyugat viszonyaiba s egyes fejedelmekkel és népekkel állandó politikai összeköttetésbe lépett. Haddal

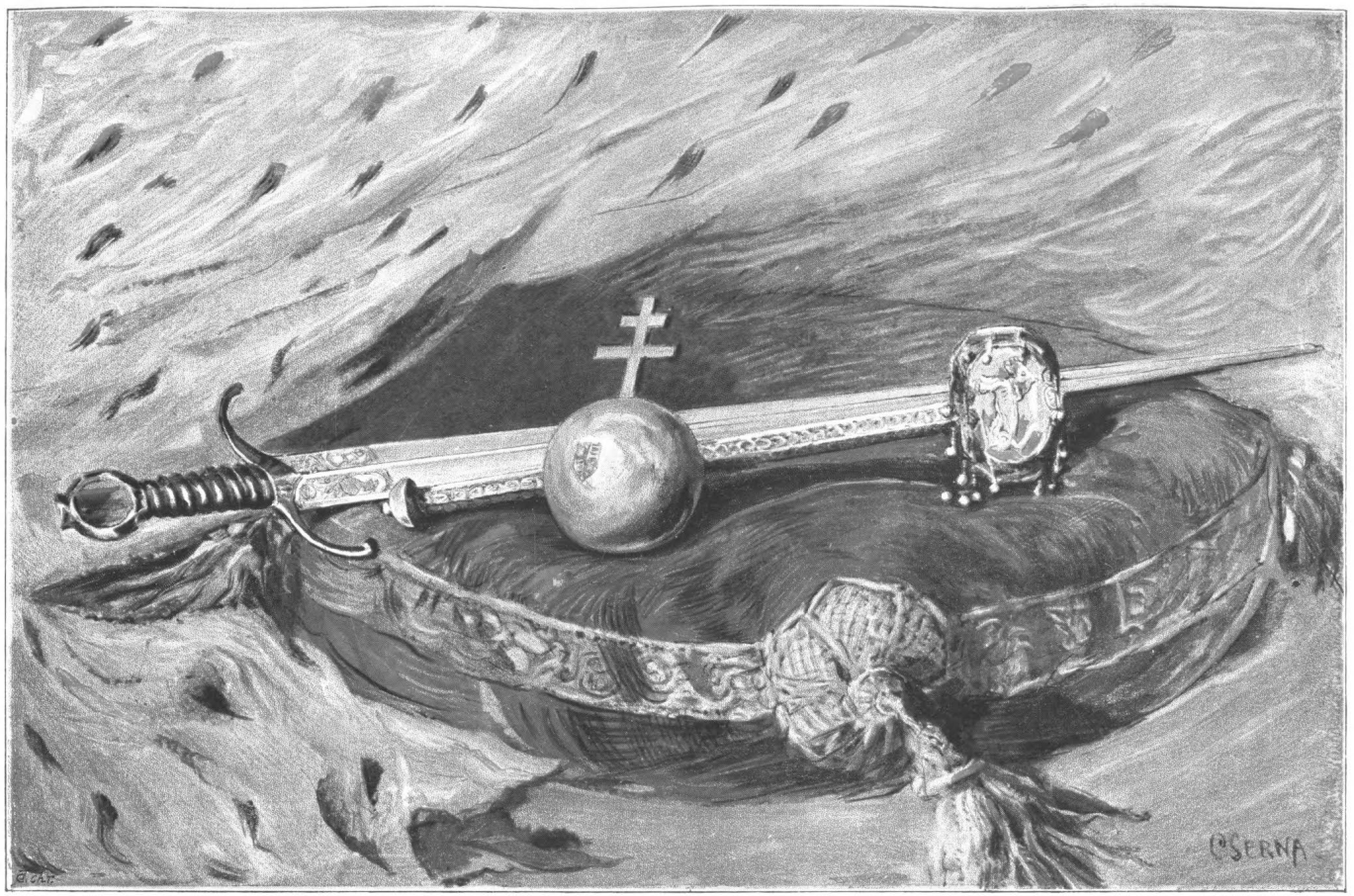

Az Athenaeum nyomása.

A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

Szent István kardja, a kormánypálcza és az ország almája.

(Cserna Károly eredeti rajza.)

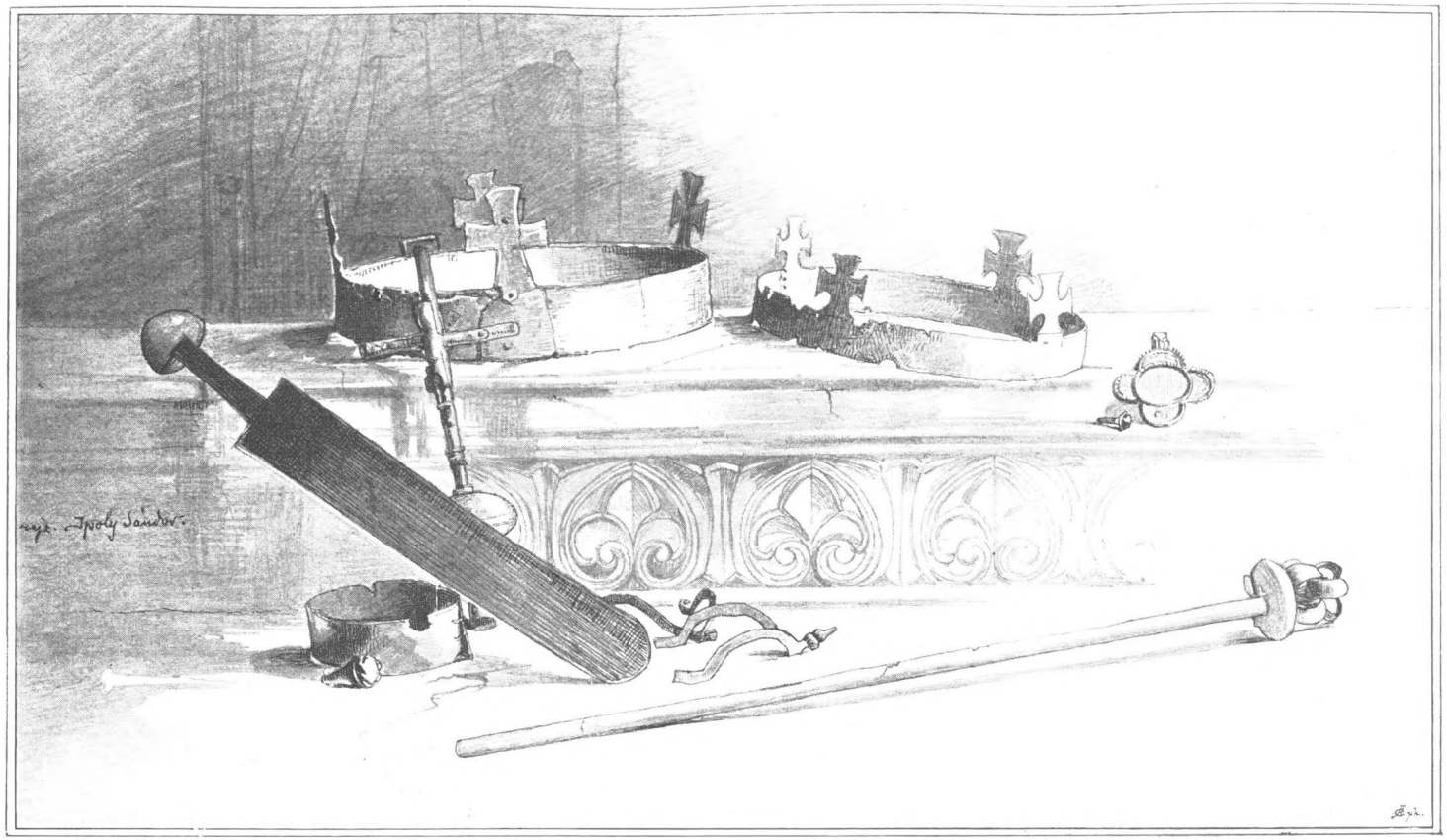

Az Athenaeum nyomása.

III. BÉLA ÉS HITVESE SIRJÁBAN TALÁLT KIRÁLYI JELVÉNYEK.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban.

Acsády. M. Birod. Tört

Az Athenaeum kiadása

segítette Berengár olasz királyt, a németek ellen érintkezést keresett a Közép-Elba mentén lakó szláv glomáczokkal (dalamanczok), kiket fegyverrel támogatott és kikkel a magyarság évtizedeken át barátságban maradt. Így a honszerző Árpád a magyarságot a nyugati népekkel is bensőbb kapcsolatba hozta, vagyis már ő nemzetközi politikai tenyezővé avatta. A különféle népekkel való érintkezésből a magyarok természetesen sokféle előnyt merítettek. Töméntelen országgal, fajjal és nagyon tarka polgárosodási viszonyokkal ismerkedtek meg. Ezzel szellemi látkörük ismét megbővült, megint új eszméket szívtak magokba, vagyonosságuk a szövetségesek részéről fizetett adókkal, s a portyázásokban nyert zsákmánynyal tetemesen gyarapodott.

A külső viszonyok ily kedvező alakulata Árpád fejedelemben és vitéz katonáiban mindinkább kifejleszthette az érzést, hogy új hazájok talán mégis örökös hazájokká lesz s hogy a Duna-Tisza vidékén megtalálták azt a végleges otthont, melyet Lebediában és Etelközben hasztalan kerestek. Hogy ez a tudat csakugyan fölébredt bennök, azt jelzi azon tény, hogy kétségkívül még Árpád megindította legalább a kezdetleges, kiforratlan viszonyoknak megfelelően az államszervezés művét. A hagyomány azt mondja Árpádról, hogy Szeren, a Tisza közelében, nagy alkotmányozó gyűlést tartott, mely a kormányzat új rendjét megállapította. Ez azonban sokkal későbbi nemzedékek fölfogását viszi át a X. század legelejére. A bölcs fejedelem talán meghallgatta vezéreit, az értelmesebb vitézeket, de a mit az ország szervezése körül tett, azt saját belátásából tette. Még ha régebben csakugyan lett volna valami szerepe a tömegnek a kormányzatban, a honfoglalás viharaiban s a reá következő gyökeres változások közepett végkép meg kellett annak szünnie. Soha sem volt a magyarságnak egységes és korlátlan uralomra, egyetlen akarat kizárólagos érvényesülésére oly annyira szüksége, mint új hazájában, addig ismeretlen természeti viszonyok és népfajok, alattvalók és szomszédok közepette.

A szükség kényszerítő hatása alatt a honfoglaló nemzedék csakugyan még hűségesebben meghajolt fejedelme akaratának háborúban és békében egyaránt, ki meg ismerte és teljesítette hivatását. Első feladata volt az újonnan szerzett messze terület szétosztása az egyes törzsek közt, mint azt gazdasági és katonai tekintetek kívánatossá tették. Ez meg is történt. Árpád nemzetsége Megyer, mely nevet adott egész nemzetének, a mai Fejér- és Pestmegyékben helyezkedett el, de voltak a Tiszán túl és Biharban is birtokai. Duna-menti jószágain tartotta Árpád udvarát, a viszonyoknak megfelelően hol itt, hol amott, a mai Székesfehérvár, akkor római telep romja közelében, vagy a Csepelszigeten, hol állandó palotát emelt és kincseit is, főleg értékes ménesét, a természettől védett szigetre vitette. Ott szokta népes családjával tölteni az év egy részét, a nyarat, s talán megfordult a mai Esztergomban is, melynek római

romjain ekkor kezd új élet fejlődni. A telepítés általában már ez időben megindult s habár kevésbbé a harczias magyar elem telepedett meg, hanem inkább a benszülöttek vagy idegenből szállított hadi foglyok a rabszolgák, a földnek az egyes törzsek közti szétosztása a magyarság gazdasági és társadalmi életére sem maradhatott erős hatás nélkül. Midőn minden törzs, ennek keretében meg az egyes nemek, ágak, hadak (családok) lényegileg marhaállományukhoz szabva bizonyos földet kaptak sajátul, ez a föld kezdte lakosait mindinkább magához lánczolni s művelésére ösztönözni. Egyes törzsfőnökök a régi szláv és bolgár földvárakba húzódtak, vagy magok építettek ily egyszerű várat, mely köré rabszolgáikat minden esetre megtelepítették. Ezzel a régi szláv községek mellett új és állandó telepek, majorok, falvak alakultak. Első csirája volt ez ugyan az államszervezésnek, egy új szocziálgazdasági rendnek, de e csirákat már Árpád elültette s megjelölte az irányt, melyben utódai sikerrel tovább haladhattak.

Élete legutolsó évében Árpádnak magának is kardot kellett rántania új hazája és alkotása védelmére. Az örökös határszéli portyázások 907-ben véres háborúra vezettek a német birodalommal, mely nagyarányú hadikészülődések után kisérletet tett, hogy Pannoniát kiragadja a magyarok kezéből.

A hadjáratot a bajorok Gyermek Lajos német király támogatásával szokatlan buzgalommal készítették elő. Mikor elkészültek s a viszonyokat, az időjárást alkalmasnak találták, hatalmas sereggel törtek magyar földre. A támadás juniusban történt s a németek mélyen benyomultak az országba. Árpád összegyűjtötte ugyan hadait, de nem állta a németek útját s egész a mai Bánhidáig (Komárom megye) nem tartóztatta fel őket. Itt azonban körülvette és véres csatában teljesen megsemmisítette (julius 6.) az ellenséges hadat, melynek vezérei, grófjai, három püspöke és más előkelői, több ezer emberrel, a csatatéren vagy a futásban vesztek el, mert a magyarok gyors lovaikon folyton üldözték őket. A Lech vizéig dúlták a bajor területet, teljesen elpusztították, lakatlan sivataggá változtatták a keleti őrgrófságot (Ostmark), mely megszünt létezni, úgy hogy immár az egész német birodalom nyitva állt szilaj hadaik előtt. A bajorok e szörnyű romlása végleg eldöntötte Árpád új államának sorsát. Tulajdonképen ez a csata fejezi be a honfoglalást, mert csak ez a fényes diadal tüntette ki a magyarság igazi erejét s vette el jó időre német szomszédjának a kedvét attól, hogy új hazájából kiszorítani csak meg is kisérelje.

A diadalmas Árpád kevéssel élte túl a nagy mérkőzés napjait s a hagyomány szerint még 907-ben befejezte dicső életét. Gyászba borult magyarjai egy kis patak folyásánál, az akkori halott város, a romban heverő, de még mindig nagyszerű Aquincum, a mai Óbuda közelében temették el holttestét. A keresztény magyarság később templomot

emelt sírjára, díszes, hatalmas templomot, a fehér egyházat. Síremlék és templom azonban réges-régen elpusztult s ma nyomait is hasztalan kutatjuk. De megmaradt Árpád alkotása, a magyar állam, megmaradt Árpád napsugaras alakjának emléke s ezer év mulva is elevenen él nemzete szívében, mely mind e mai napig apjának nevezi, a ki véget vetett sanyarú vándorlásainak, hazát adott neki, és örökül oly uralkodó családot hagyott reá, mely négy század szakadatlan munkájában az egykor vadon pusztaságot virágzóvá, népét az európai polgárosodás osztályosává, birodalmát nagygyá és hatalmassá tette.

Árpád fejedelmi székét legifjabb fia, Zsolt foglalta el. Uralkodása folyamát a legcsekélyebb egykorú hazai kútfő vagy emlék nem világítja meg. De annál többet szólanak magyarjairól a nyugati krónikások, csakhogy nagyon egyoldalú irányban. Arról, mi történt évtizedeken át itt az új hazában, a legcsekélyebb tudomásuk sincs, ellenben pontosan följegyzik a magyarok pusztító betöréseit, támadásait, kalandozásait, melyek ez időben csakugyan örökösen ismétlődtek.

A bajorok romlása, a keleti őrgrófság megszünte megnyitotta a nyugat kapuit a fürge magyar lovasok előtt s kisebb-nagyobb rajok minduntalan megjelentek a legtávolabbi országokban. Eljutottak Európa szárazföldjének minden keresztény tartományába s hatalmas vizek, magas bérczek nem állták útjokat. Megmászták a járhatatlan hegységet, átúsztatták a legszélesebb folyót, elhatoltak a legzárkózottabb völgyekbe, Róma és Nápoly vidékére, Spanyolországba, az északi és déli tengerek partjaira. Mindenütt leverték az ellentállást, raboltak, égettek kedvök szerint. Vittek magokkal kalauzokat, kik utat mutattak nekik, tolmácsokat, rendesen keresztény papokat, kik a magyarok fogságában a magyar nyelvet elsajátították. A normanokon kívül ez időben nem volt nép Európában, mely oly könnyűséggel, oly kitartással, oly rettenhetlenül, minden mesterséges és természeti akadályt legyőzve folytatta volna kalandozásait. Különösen a templomok, zárdák és monostorok vonzották őket, mert ezek voltak ez időszak dús kincsesházai s ezeket fosztogatta minden ellenség, keresztény és pogány egyaránt. Csakhogy a zárdákban éltek a kor iródeákjai, a krónikások, kik rettegésökben s gyűlöletökben a legképtelenebb dolgokat jegyezték föl a magyarokról s a pokolbeli sátán fajzatának rajzolták őket.

Ez azonban csak fokozta az idegen népeknél a magyaroktól való rettegést. Jöttüknek hírére a lakosság szétfutott, ellentállásról szó sem volt s a magyar üszköt vetett az üresen álló falvakba és templomokra. Minthogy az épités fő anyaga akkor a fa volt, s fából készültek a nagyobb egyházak is, az égetés és rombolás gyorsan ment. Égő falvak lángja, fölgyújtott monostorok füstje jelezte a magyarok útját, kiktől „rettegtek minden népek". A német asszony velök ijesztgette síró gyermekét, a modénaiak buzgó fohászban kérték védszentjöket: oltalmazz

meg minket a magyarok nyilaitól s az ilyen ima a szomszéd Bajorországban is szerepelt a nép mindennapi ájtatosságában.

Tényleg azonban a magyar sem volt gonoszabb, kegyetlenebb, vérengzőbb minden más akkori ellenségnél s a keresztény népek egymással sem bántak emberségesebben, mint bánt a magyar ővelök. Nem volt ugyan túlságosan nagylelkű és udvarias, mikor idegenben kalandozott, hol életét örök veszedelem fenyegette. De ő is csupán azt tette, a mit akkor minden harczias nép, minden katona megtett, sőt természetadta kedélyessége, derült jókedve még az ellenséggel szemben is megnyilatkozott; a tréfa, a talpraesett megjegyzés hatással volt reá és megmenté nem egy foglyának életét.

Ama rétegek, melyeknek itthon pezsgő tettvágyuk érvényesülésére alkalom nem kínálkozott, kevéssel Árpád halála után külföldön kerestek foglalkozást s már 908 aug. 3-án Thüringiában tönkre vertek egy erős német sereget. 909-ben a sváb földet dúlták, de egy utócsapatjukat aug. 11-én a bajorok megverték. A következő évben újra megjelentek a bajor tartományban. Gyermek Lajos német király közfelkelést hirdetett ellenök. Tekintélyes had gyűlt össze, melyet azonban a magyarok a Lech mezején, Augsburg közelében (910 jun. 12-én), egy másik hadat az Isar vidékén (junius 22-én) tönkre vertek s a Rajnán túlra hatoltak.

A következő években az Északi-tengerig, Olaszország déli vidékeire, Burgundba, a Rhoneon át a Pyraenei-hegyekig és az Atlanti-oczeánig száguldoztak. Természetes, hogy egyik-másik csapatjokat megverte az ellenség vagy más csapás miatt veszett el. De egészben urai voltak Európa nyugati részeinek, különösen Németországnak, hol az Elba menti szlávokra támaszkodtak, kik néha magok is hozzájuk csatlakoztak, de rendesen kalauzokkal, eleséggel látták el őket. 914-ben maga Arnulf bajor herczeg, Konrád, az új német király ellensége a magyarok közé menekült s támadásra ösztönzé őket. Berengár olasz király szintén segítségöket kérte s így volt alkalmuk idegen államok ügyeibe avatkozni. 924-ben egyszerre Európa nagy részét dúlták. Kisebb rajokra oszoltan ugyanegy időben megjelentek Felső-Olaszországban és fölgyújtották Pávia városát. Azután Burgundba s onnan meg a Pyraenékig és az Atlanti-tengerig hatoltak. A déli vidékeken azonban tömegesen estek áldozatul a forró éghajlatnak s csak kis részök vergődött a roppant távolból haza. Egy másik raj a német birodalomba tört, melynek királya, akkor már I. Henrik, megveretve, kilencz évi békét kért s állandó évi adót igért. Tényleg sarczot fizetett nekik, hogy nagy birodalma egy részét, saját családi birtokát, Szászországot és Thüringiát, kiméljék. Kilencz évig nem is bántották a magyarok e két tartományt, valamint a bajor területet, melynek herczegével állandóan jó viszonyban maradtak. De a birodalom többi részei nem voltak a békébe foglalva és oda bajor földön át tovább is betörhettek. Éltek az alkalommal. 926-ban fel-

dúlták a sváb tartományt s a Rajnán átkelve, Lotharingiába és messze, franczia földre kalandoztak apró, 100—200 főnyi csoportokra oszolva.

Egy ilyen csapatjok május elején megjelent a már akkor nagyhírü St.-Gallen svájczi kolostornál, melyből a szerzetesek egy közeli erődbe menekültek. Csak egyetlen egy, a jámbor, együgyű Heribald maradt a zárdában s az ő elbeszélése alapján örökítették meg később a barátok a magyarok ottani viselkedését. E rajz a magyarokat vitézeknek, de kincsvágyóknak mondja, kik szekéren elvittek mindent, mihez juthattak, egyszersmind azonban kedélyes, vidám embereknek, kikre jó élczczel, tréfával hatni lehet. Heribaldot pajkosságból arczul legyintették ugyan, de máskülönben emberségesen bántak vele, sőt olyan jól lakatták, hogy élete fogytáig dicsérte a napot, melyet köztük töltött. Magok is hatalmasul ettek-ittak s az evésnél nem kést használtak, hanem a húst fogukkal tépték darabra és félnyersenették. A csontokat jó kedvökben egymás fejéhez dobálták. Vödörből itták a bort, annyit, a mennyi beléjök fért. Ebéd után hadi tánczot jártak s vitézi próbákhoz fogtak. Kürtszóval adták hadi jeleiket, egy pillanat alatt ismét harczkészen álltak s Konstanz felé távoztak.

Azt a kilencz évi békét, melyet a maga két tartományának szerzett, Henrik német király hadi készülődésre és szervezkedésre használta. Összefoglalta roppant birodalma segélyforrásait, helyreállította a megalázott királyi tekintélyt, újjászervezte a szétzüllött honvédelmi rendszert. Lovas hadat alakított, várakat épített, a kolostorokat fallal övezte s kivált Szászország oltalmáról gondoskodott. Első sorban Merseburgot erősítette meg s ott a hatalmat egy főtisztviselője kezében összpontosította. A város mellett külön nagy községet alapított főleg elitélt fegyenczekből, kik a katonáskodás kötelessége fejében nemcsak szabadságukat nyerték vissza, hanem fegyvert meg jószágot is kaptak. Lassankint több ezer ilyen fegyencz telepedett meg a város közelében, hogy a magyarok elleni védelemben részt vegyen. Másrészt Henrik hűbéres urait első sorban lovassági szolgálatra szoktatta, hogy a magyarokkal sikeresebben megvívhassanak s e tevékenysége nagy átalakulást indított meg a német hadszervezetben, mert ez időtől fogva tekinté a német nemes úr a lovas szolgálatot nemcsak czélszerűbbnek, hanem hozzá egyedül illőnek, míg a gyalog hadakozás a szolga tömegek foglalkozásává süllyedt.

Henrik király az új szervezetet az Elba menti szlávok ellen próbálta ki s midőn az gyakorlatilag czélszerűnek bizonyult, a 932-ik év végén lejáró békekötést nem újította meg. A magyarok követeit ridegen elutasítva, valósággal fanatizálta alattvalóit a harczra. A magyar sarczhoz a birodalom minden lakosa, férfi, nő, gyermek fejadóval járult, mely a tömegekre roppant terhet rótt. Így a király harczias politikája, mely a súlyos adózásnak véget akart vetni, mindenütt népszerűvé vált. Valóságos nemzeti mozgalom keletkezett a magyarok ellen, kik, mihelyt

békeajánlataik visszautasíttattak, 933 elején, még télvíz idején megkezdték a támadást.

De csakhamar észrevehették, mennyire megváltoztak néhány év alatt a viszonyok. Merseburg immár hatalmas erősség volt, melynek megvívására nem is gondolhattak. A szlávok, kik ismerték Henrik erejét, nem csatlakoztak többé hozzájuk. De azért haladtak előre bátran s minthogy boszút akartak állani Henriken, hogy a békét fölmondotta, ezúttal sokkal kegyetlenebbül bántak a lakossággal s a tíz éven felüli férfit mind levágták. Noha ekkor sem lehettek valami nagy számmal, — legfeljebb 8—10.000 harczos volt együtt — azt a hibát követték el, hogy ketté osztották a sereget, mi mindegyiket annyira meggyöngíté, hogy az egyesült német had egymás után megverhette. Az egyik hadtest valahol Gotha környékén pusztult el. A másikat maga Henrik király verte meg (933 márcz. 15-én) Riadenál (Ried), melynek helyét azonban megállapítani nem lehet; Thüringia keleti részében vagy Lipcse vidékén keresik.

Német katona a X. század elején.

A csapás fájdalmas volt ugyan, de a magyarok erejét legkevésbbé sem törte meg, a területi viszonyokban változást nem okozott, s a keleti őrgrófságot Henrik ekkor sem birta helyre állítani. Ez a vidék (a mai Alsó- és Felső-Ausztria) továbbra is puszta és lakatlan maradt. A magyarok folytatták betöréseiket s a német birodalom különböző országait, az olasz és franczia tartományokat és Spanyolország egy részét a következő évtizedben is a régi módra pusztították, ámbár akkor már amaz olasz részeken is sok vár és erőd épült, melyeket leginkább fenyegettek. Sőt a Balkánt sem kímélték többé s elhatoltak egész Konstantinápolyig. Bizánczczal nem folytattak ugyan nagy háborút, de kétségkívül változás állt be keleti politikájokban. Megbékültek régi ellenségeikkel, a bolgárokkal s időnkint be-becsaptak a bizánczi területre, sőt a főváros falaiig hatoltak s döngették fényes érczkapuját, melyet a monda szerint Botond vezér bárdjával betört. 934-ben jelentek meg először s két évvel később másodszor Konstantinápoly alatt, hol a császár öt évi békét kötött velök, melyet 942-ben megújított.

943-ban vagy a következő évben történt először, hogy maga az uj fejedelem, az alig 16 éves Taksony állt a magyar hadak élére s vezette azokat külföldre. Ez kétségkívül már nem kisebb méretű portyázás, hanem valóságos nagy hadjárat volt, melyben az itthon nélkülözhetetlen csapatokon kívül az egész nemzeti haderő részt vett. E hatalmas erőkifejtésnek megvolt a kivánt eredménye s Taksony végig vonult Olaszor-

ságon le egész Otrantóig s roppant zsákmánynyal tért haza. Ő maga nem indult többé külföldre, de magyarjai folyton újabb kalandokat kerestek s dúltak-raboltak szerteszét. Különösen 954-ben, midőn Ottó német király pártos alattvalói is biztatták őket, öltött támadásuk igen nagy arányokat. Kora tavaszszal indultak el s a Rajnán, Belgiumon, Francziaországon és Burgundon át portyázva, Felső-Olaszországba fordultak s óriási zsákmánynyal tértek vissza. Ez volt utolsó nagy európai kalandozásuk, mert Ottó császár erősen készült ellenök s mint egy német apácza írja, elzárta előttük a „hozzánk vezető utakat". „Az isten és az emberiség ellenségeinek" nyilvánította (954-ben) őket s mikor követeik 955 elején egyezkedés végett megjelentek udvarában, szóba sem áll velök.

Erre a magyarok Bulcsu, Lehel, Sur és Botond vezetése alatt, kiket egy német főúr kalauzolt, a Duna völgyén bajor földre nyomultak s vívni kezdték Augsburg városát, melyet püspöke, Udalrik, vitéz katona, eleve kellően megerősített és fölszerelt. A vidékről töméntelen ember keresett a városban menedéket s nagyra növeszté védőinek számát. Vívás közben értesültek a magyarok barátjoktól, Bertold német gróftól, egykori szövetségesök, Arnulf bajor herczeg unokájától, hogy Ottó császár nagy haddal jön a város fölmentésére. Azonnal abban hagyták az ostromot s a császár elé siettek a Lech mezejére, hol egykor fényes diadalt arattak. Most azonban ellenök fordult a szerencse, mert, mint a császár a csata után mondotta: legnagyobb részök fegyvertelen volt, azaz a hosszú távollét folyamán kifogytak a hadiszerből és fegyverkészletből, míg a 10—12.000 főnyi császári had leginkább válogatott vitézből állt. Mindazáltal csak nagy nehezen birt a körülbelül ugyanoly számú magyarsággal, mely a legelszántabban, a helyzet kellő mérlegelésével kezdte meg (aug. 10.) a harczot. Eleinte sikerrel, mert egyik osztálya a császári had hátába került s elfoglalta táborát. Órákig hullámzott a harcz, melyben Konrád lotharingiai herczeg s sok más előkelő német úr elesett. Végre a birodalom egyesített haderejének sikerült a magyarokat megfutamítani. De nem a csata, hanem a visszavonulás vált végzetessé a megvert magyarokra. Lovaik kimerültek az órákig folyó harczban, a császár meg erejének végső megfeszítésével folytatta az üldözést s fegyverre szólította a magyar határ felé levő területek népét. A magyarok lovai csakhamar kidőltek s a gyalogláshoz nem szokott had apró csoportokra oszolva, éhezve, szomjazva a köznép prédájául esett, mely vérszemet kapva tört reá mindenfelől s verte agyon a halálra fáradt menekülőket. Maguk a vezérek, Bulcsu, Lehel, Sur, visszavonulásközben kimerülve,

Taksony fejedelem.
(A bécsi képes krónikából.

talán sebesülten, a németek kezébe kerültek, mire Ottó császár, vagy Henrik bajor herczeg felakasztatta őket. A többi előkelőbbek s tisztek szintén elvesztek s az üldözés szakadatlan folyt egész a határig. A hagyomány szerint csak heten vergődtek haza, a hét magyarka, gyászmagyar, kiket otthon büntetésül kizártak a szabadok sorából és örök rabszolgaságra kárhoztattak.

Ez azonban kétségkívül csak monda s a sereg egy része minden esetre haza vergődött. A Lech-mezei csata nem is vetett nyomban véget a külkalandozásoknak. A német határon az apró harczok és rabló betörések egyre folytak s a császári hatalom igen nehezen, csak évtizedek erőlködése után, mikor már békében élt a magyarok fejedelmével, volt képes ama tervét valósítani, hogy a karantán és osztrák határgrófságokat visszaállítsa. Ernyedetlenül folytak s olykor-olykor balul végződtek a betörések a görög birodalomba is, hová a bolgárok szabad utat engedtek magyar szövetségeseiknek. Néha nagyobb tömeg, néha csak 200—300 vakmerő lovas vonult le a Balkánra s egyszer-másszor egész Konstantinápolyig vagy a Balkán délnyugati részeibe, a szerbek és horvátok közé is eljutott. Egy ízben meg az északon szomszéd ruténekkel szövetkeztek, sőt 963-ban egyenesen a római pápa igyekezett őket az Ottó császár elleni harczra birni, a miért a császár meg is fosztotta állásától.

Mindazáltal a tulajdonképeni külkalandozások kora 972 körül véget ért, mert az idők folyamán mélyre ható változás állt be a magyarság életében. Kétségkívül a nagy vereségek s a velök járó emberáldozatok is mérsékelték a magyar vér szilajságát. De még sem a külső események, nem a nemzetközi viszonyok kényszere, nem idegen ellenség vaskeze szüntették meg a külkalandozásokat. A fordulatot első sorban ama gyökeres változások okozták, melyek az idők folyamán a magyarság belviszonyaiban, egész társadalmi szerkezetében, minden egyes fiának gondolkodásában beállottak.

IV. FEJEZET.

AZ ÁRPÁDOK ELSŐ SZÁZADA.

A MAGYARSÁG ÉS AZ ÚJ HAZA. — ZSOLT ÉS TAKSONY FEJEDELMEK MŰKÖDÉSE. — A VÉGLEGES BELSŐ SZERVEZKEDÉS. — MAGYAROK ÉS BENNSZÜLÖTTEK. — A VÁRSZERKEZET ELSŐ ALAKJA. — A HATÁRVÉDELEM. — FEJEDELMI HADSEREG. — BEVÁNDORLÁS. — KERESZTÉNY HATÁS. — GÉZA FEJEDELEM. — MEGTÉRÉSE. — FIA, ISTVÁN FEJEDELEM.

Hetven esztendőn át folytak a magyarok pusztító kalandozásai az európai szárazföld minden országában s kétségkívül tömérdek emberáldozattal jártak. Ezer meg ezer vitézök csontjai porlottak el idegenben. De a kik életben maradtak, bármi gyönyörű tájakat láttak, bármi gazdag vidékre jutottak, mindig visszasiettek a Duna-Tisza földjére. Immár hazájuknak tekintették, hol az ifjabbak születtek s az idősebbek temetkezni akartak. A bizánczi császár, az állandó szövetséges utóbb sajnálta, hogy a magyarok ott hagyták Etelközt, mert uj hazájokban nem voltak közvetlen szomszédai s nem eléggé használhatta ki őket a maga czéljaira. Követeivel arra biztatta tehát a vezérlő rétegeket, térjenek vissza Etelközbe, hisz „ugy is ott laktatok azelőtt". Ők azonban kereken elutasították a császárt s a leghatározottabban kijelentették, hogy itt maradnak. Igy már nehány évtized kifejleszté bennök az uj hazához való ragaszkodás nemes érzelmeit. A föld és az uj hódító közt már megvolt a szorosabb erkölcsi és érzelmi kapocs, mely évtizedről évtizedre bensőbbé alakult. Milyenné vált ez a haza a hetven esztendei birtoklás folyamán? Milyen volt kormányzata, polgárosodása, gazdasági élete? A krónikástól erre is hasztalan kérünk felvilágosítást. Teljes biztossággal még a fejedelmek nevét, uralkodásuk idejét sem mondja meg. A hadakozásnak, a külkalandozásnak kétségkivül nem a fejedelem volt vezető tényezője s évtizedek folyamán csak egyetlen egyszer említik, hogy hadai élén megjelent a külföldön.

Mivel töltötte tehát idejét? Eszem-iszommal, háremi élvezetekkel? A harczias magyarság ilyen uralkodót el nem tűrt volna Árpád fejedelmi trónusán, a ki megjelölte utódainak igazi hivatásukat, midőn a pillanatnyi szükségletnek megfelelően megkezdte népe és állama szer-

vezését. Kétségkivül e hivatásnak szentelték magokat ivadékai, mig a harczos tömegek tettvágyukat külső kalandozásokban elégítették ki. E harczoknak, egy-két nagyobb háboru kivételével, a fejedelem nem tulajdonított komolyabb jelentőséget. Valóban csak azokat a népeket érdekelték közelebbről, melyeket a magyar portyázók időnként fölkerestek. Az ő krónikásaik meg is emlékeznek rólok. Ellenben bíborban született Konstantin császár, ki oly időben írt a magyarokról, midőn már valami fél évszázad óta éltek mai hazájokban s folyton zaklatták a nyugatot, e harczaikról említést sem tesz. Nem tartotta őket elég fontosaknak arra, hogy foglalkozzék velök, a mint a valóságban a magyar nép életének sulypontja akkor nem a külső portyázásban nyugodott. Ez leginkább a kalandra, zsákmányra vágyó elemek magánvállalkozása volt, melyekben csak a hevesebb, féktelenebb, izgágább rétegek vettek részt. Igazi előnyük abban állt, hogy a magyarok nem itthon egymással viaskodtak, verekedtek, mint a legtöbb barbár nép, mely uj hazát hódítva magának, mihelyt idegen veszély nem fenyegette, fölösleges erejét belső tusákban fecsérelte el. A törzsek, egyes törzsrokon fejedelemségek romboló harczai, melyek másutt oly gyakoriak, a magyaroknál ismeretlenek maradtak s az ő külkalandozásuk valóságos villámhárító volt, mely a tulcsapongó szilajságot, a féktelen harczvágyat ártalmatlanná tette. Amaz elemek mellett, melyek ugyszólván évről-évre rátörtek a szomszédokra, a nép zöme, a magyarság nagy tömege itthon fejedelmének vezetése alatt uj életre adta magát. Kezdett megbarátkozni a béke, a polgárosodás műveivel s mihelyt itt a négy folyó mentén olyan hazára akadt, melyben lételét biztosítottnak hitte, miről pár évtized alatt meggyőződhetett, tudatosan hozzálátott állammá szervezéséhez.

Mig a rakonczátlanabb elemek messze távolban kalandoztak, itthon a fejedelem rendszeresen indította meg a munkát. Ez emlékezetes tevékenységről alig szól a krónikás, a kinek e korban az államkormányzat, a socialgazdasági élet jelentősége iránt egyáltalában nincs érzéke. De abból, hogy a nemzeti élet legnevezetesebb megnyilvánulásait hallgatással mellőzi, éppenséggel nem következik, hogy a magyarság nem már ez időben kezdte meg fegyveren nyugvó uralmát intézményileg biztosítani, uj hazáját intézményekkel is örök birtokává tenni.

Árpádot a trónon legifjabb fia, Zsolt követte; inkább gyermek volt atyja halálakor, kinek helyét 10—11 éves korában foglalta el. Természetes, hogy eleinte mások uralkodtak nevében, miközben az Árpád erős kezében összpontosított fejedelmi hatalom szétforgácsolódott s a gyulák és kendék, a nemzetségfők, az egyes törzsek vezérei nagyobb befolyásra, több önállóságra tettek szert. A bizánczi császár a X. század derekán nem a nagyfejedelemhez, hanem a magyarok „fejedelmeihez“ szokta leveleit intézni s a kendét és gyulát is e fejedelmek közé sorolta, mely méltóságokat gyakran valamelyik törzsfő, vagyis a törzs vezére, vajdája

viselte. Főleg a legtávolabbi részekben levő törzsek vezérei, a mai Erdélyben és Temesközben élő főnökök — az erdélyi, úgy látszik, állandóan megszerzé a gyula méltóságát — uralkodhattak bizonyos önállósággal, sőt, mint a későbbi események jelzik, olyan széles jogkört ragadtak magukhoz, mely csaknem függetlenné tette őket a messze távolban lakó fejedelemtől.

Zsolt azonban, mihelyt megemberesedett, a hatalmat ismét kezében igyekezett összpontosítani s a krónikás az ő nevéhez fűzi az államszervezői munkásság megindítását, azt mondván róla, hogy az uj haza határait véglegesen megállapította. Ez azt jelenti, hogy gondoskodott a határok védelméről, mentökben erődítményeket emelt, katonai telepeket alapított. A szélek e biztosítása alapján már Konstantin császár elég szabatosan megjelölhette a korabeli Magyarország határait. A frank vagyis német birodalom, Morvaország, az egykori Etelköz, immár a besenyők földje közt terült el, délen a Duna meg a Száva, ezt világosan megmondja, voltak határai s csak a hegyeken (Kapella) túl kezdődött a bizanczi főhatalom alatti horvátok országa.

Zsoltot, a görögök szerint, Phalis (Fajsz) követte a trónon, kiről azonban a magyar krónikások semmit sem tudnak, hanem Zsolt közvetlen utódjává fiát, Taksonyt teszik. Eleinte Taksony is harczias babérokról álmodozott, seregét maga vezette a szép olasz földre, hol egy uj világ, csodás polgárosodás tárult eléje. De a benyomások, melyeket ott szerzett, csakhamar békefejedelemmé tették, a ki népével öntudatosan, tervszerűen igyekezett a polgári munkát megkedveltetni. Minthogy a nemzetközi viszonyok alakulata, a Lech-mezei vereség és következményei erre a közlelket is fogékonyabbá tették, minthogy a garázdább elemek lassankint elpusztultak a külső harczokban s itthon uj nemzedék támadt, olyan, mely magyar szülőföldjén uj gondolatvilágban nőtt fel, a fejedelmi hatalom már szélesebb méretekben folytathatta az államszervezés művét azokon az alapokon, melyeket a honszerző Árpád lerakott vagy legalább kijelölt.

Minél nagyobb területeken helyezkedett el a magyarság, annál inkább szaporodtak uj alattvalói s annál kevésbbé gondolhatott elüldözésökre vagy épen kiirtásukra. Folytatta tehát Árpád politikáját s lehetőleg magába olvasztotta a hódolt elemeket, mi azután a hódítók testi-lelki mivoltát is mindinkább átalakította. A tömegesen beléjük olvadó szlávok (ó-szlovének) és a szintén szláv hatás alá jutott avar maradványok, melyeket a magyarok talán szintén a besenyő elnevezésbe foglaltak, már szorosabb kapcsolatban álltak a nyugati polgárosodással. Ők egyszer már keresztények voltak; megvolt azon szókincsök, megvoltak azon kifejezéseik, melyek a keresztény egyházi és hitélet fogalmainak jelzésére szolgáltak. Némileg ismerték a frank-német állami intézményeket s megjelölésökre szintén voltak szavaik. Az összeolvadás következtében a magyarság

egyszerre a nyelv háztartásában dús berendezéshez jutott tehát. Nyelve roppant mértékben gazdagodott s töméntelen szláv szó került bele, főleg az állat- és növényvilággal, a földműveléssel és iparossággal, állami és egyházi élettel összefüggő szavak, melyek fogalmával tüzetesen csak most, uj hazájában ismerkedett meg. Az összeolvadás messzemenő polgárosító hatást gyakorolt tehát a magyarra s erősen fölébreszté benne az európai intézmények iránti érzéket és hajlandóságot. Csakhogy mélyebbre ez az idegen polgárosodás nem hatolt s magyar mivoltából a hódítót már azért sem forgathatta ki, mert maga is még a kezdetlegesség alantas fokán állt. Hatott ugyan a magyar közlélekre, de arra nem volt elég erős, hogy egyéniségéből, sajátosságaiból kivetkőztesse. Ellenkezőleg, abból a kezdetleges, elemi polgárosodásból, melyet uj hazája földjén talált, csupán a magyar teremtő szellem, politikai érzék, szervező tehetség birt az idők folyamán maradandót alkotni, mig ott, hová a magyarság el nem jutott, a szláv kultura maga sem a nyugaton, hol mélyen benyult a német birodalom mai területére, sem a Balkánon nem birta kezdetleges intézményeit tovább fejleszteni.

Ismerjük, lengyel és német kútfők eléggé megvilágítják a X. századi szláv polgárosodást. A szláv törzsek pásztorkodással és földműveléssel foglalkoztak, de ez utóbbit még a legtökéletlenebb módon folytatták; két ökör vagy tinó húzta esetlen faekéjöket, mely alig valamit tört fel a föld kérgéből. Városaik még nem igen voltak. Gyarló faházakból álló kisebb telepeken éltek s egy-egy vár vagy kápolna közelében tartották vásárjaikat. Érczben, vasban csaknem teljes hiányt szenvedtek, vert pénzök nem volt, szegénységük, polgárosodásuk alacsony foka ruházatukban is visszatükröződött. Ép oly fejletlenek maradtak állami intézményeik, sőt ily intézményekről általában csak a nyugati határszéli részekben lehet szó, melyek a morva, vagy a német főuralom és hatás alatt álltak. A cseh és morva földön a nép ősidőktől fogva, különösen a X. században, a honfoglalás korában, kerületekre, provinciákra, zsupákra oszlott, melyek központja egy-egy vár vagy erődített város volt. Minden ily kerület élén a zsupán állt, ki kerülete azon részét kormányozta, mely államjószág volt, mig ellenben a vár vagy a város a fejedelem közvetlen tulajdonát tette. A morva zsupa, mely kétségkivül szervezve volt a mai magyar állam területének előbb Morvaországhoz tartozó részeiben, szolgálhatott első mintául a magyarok fejedelmének népe és országa szervezésénél.

Ezt a zsuparendszert itt találták a magyarok s noha hódításaiknak nem tudta útját állni, noha velök szemben mint honvédelmi tényező nem vált be, fejedelmeik éles esze hamar felfogta belső értékét s a frank grófsági intézménynyel együtt ezt a zsuparendszert tartották az az állam szervezésénél szem előtt. Egyes magyar vezérek beleültek a szlávok váraiba, mások magok építettek a megszállt terület különböző

pontjain várakat, melyek uj zsupák központjává alakultak. A megye, az ispán s sok más vele kapcsolatos szó szláv eredetű s átvételök jelzi, hogy az egész intézmény szláv csirából fakadt, szláv mintára készült. Csakhogy e csirából a magyar genius erős politikai érzékével életre való, századokra kiható intézményt alkotott, mig ott, még szülőföldjén, a csehmorváknál is, a hol a magyar szellem meg nem termékenyítette, a zsupa elcsenevészedett és végre teljesen elpusztult. Ellenben magyar kézben a várispánság, a vármegye intézményévé fejlődött s a változó idők és viszonyok szükségleteihez hasonulva mind a mai napig él és virágzik.

Ugyanígy alakította át s emelte a fejlődés magasabb fokára a magyarság a szlávok s általában az északi népek — dívott e védelmi rendszer a kazároknál is — egy másik intézményét. Az egyes szláv

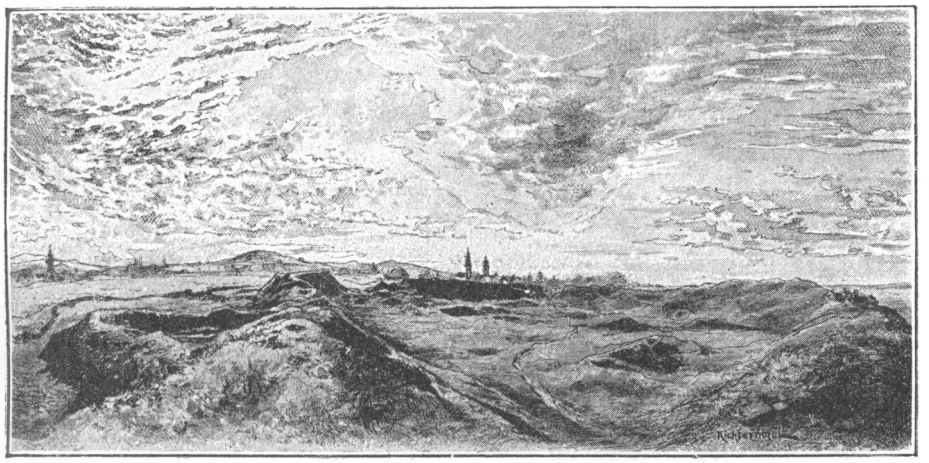

A bihari földvár.
(Richter Aurél eredeti rajza.)

törzsek váraikat, sőt egész területöket, mely rendesen csekély volt, mesterséges erődítményekkel, sövénynyel, gáttal, kivágott fával, árokkal szokták körülkeríteni, hogy szomszédaiknak megnehezítsék a hirtelen támadást, a rajtaütést. Egy-egy törzs földje nem lévén nagy, nem sok fáradtságot okozott ilyen kerítést készíteniök, mely azonban erősebb ellenséggel szemben keveset használt s a magyarok gyors hódításának nem állta útját. Mindazáltal a magyar fejedelem megismerte azt az értéket, melyet e védrendszer nyujtott s az ország határainak oltalmánál a legnagyobb mértékben hasznosította. Azt, a mit a szlávok kis területek védelmére alkalmaztak, a széles látkörű magyar szellem az egész ország védelmének tényezőjévé tette, valóságos állami intézmény magaslatára emelte. Hogy távol tartsa magától az ellenséget, a határok mentén először is több napi járó pusztaságot alakított. Messze földről elhajtotta a népet, ha ugyan volt, hogy ez a terület lakatlan maradjon. Igy a bese-

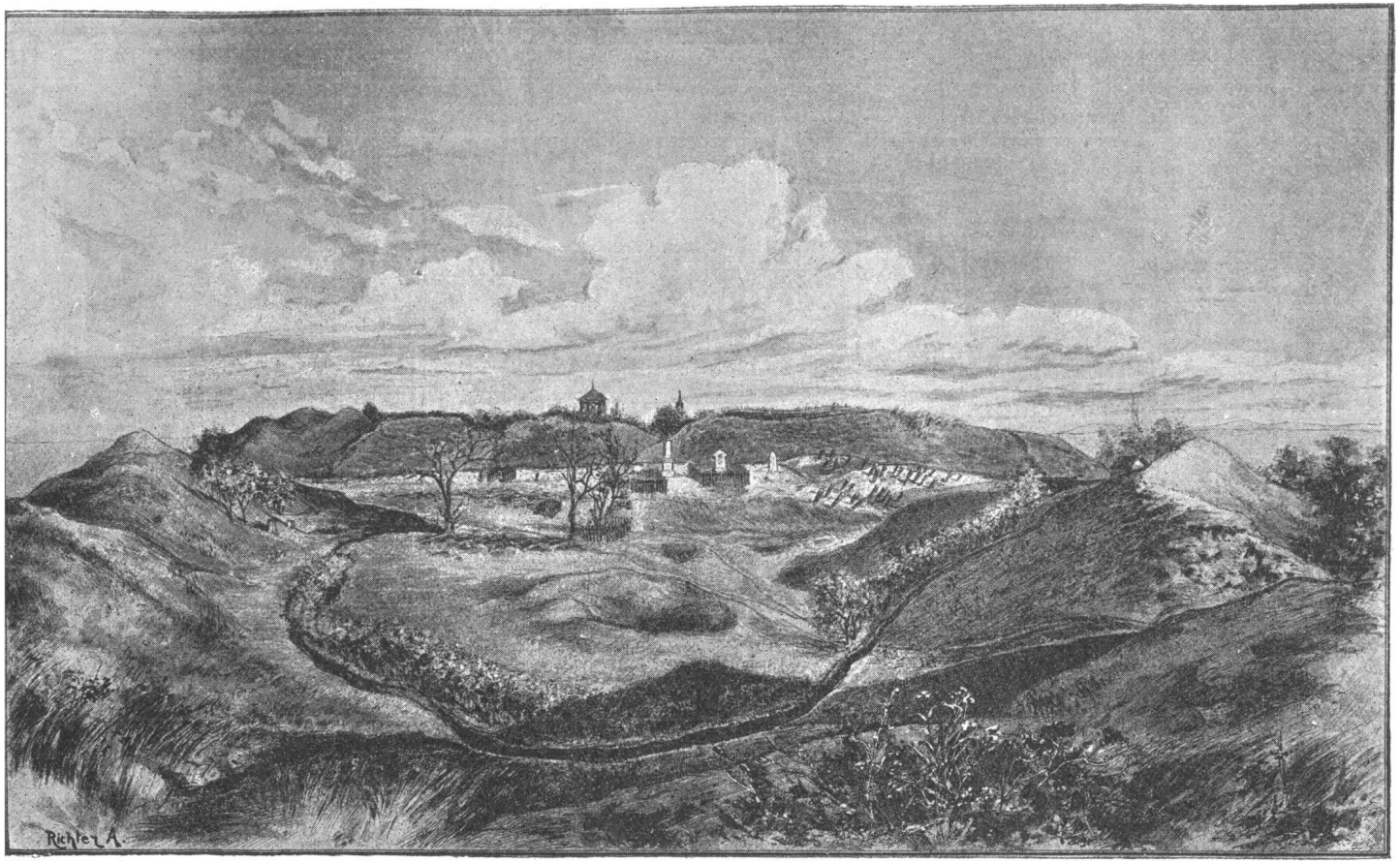

A szabolcsi földvár.
(Richter Aurél eredeti rajza.)

nyők földjétől négy napi járó sivatag választotta el a magyarságot. Nyugaton a német határokat egész az Ens vizéig feldúlta, úgy, hogy az egykorúak szerint a hajdan virágzó falvak és városok helyén csak a fenevadak rémes ordítása hallatszott s a folyóknál az utas sehol nem talált átkelő helyet. Délnyugaton a Dráva- és Száva köze a magyar érdekkörbe tartozott ugyan, de rengeteg erdőség, úgyszólván lakatlan maradt s a vadon itt is távol tartotta az ellenséget. Ilyen pusztaságok öve környezte az uj haza belsejét. De teljes biztonságot ez a védelmi rendszer nem nyujthatott, miért is az övön belül, de a határ közelében a fejedelem más védelmi eszközökről is gondoskodott. A hosszú határok közelében mesterséges erődítményeket, melyeket gyepüknek neveztek, emeltetett s védelmöket állandó őrségre bízta. Ez őröket, fegyveres katonai elemet alkalmas pontokon telepíté meg s bármikor jelentkezett ellenség, a végbeli katonai telepek mindig feltartóztathatták addig, mig a fejedelem a nemzeti haderőt mozgósította. 907-ben a németek az uj haza szivébe nyomultak, mert akkor gyepük és állandó határőrök még nem állták útokat. Később az egész század folyamán nem jutott az ellenség magyar földre, mert a fejedelem már gondoskodott a szélek oltalmáról s a németek még a keleti határgrófság visszaállítása után is legfölebb a határmenti területeket dúlhatták. A fenmaradt nyomok után itélve a német-cseh-lengyel határ védelmére, (akkor még a mai Turócz, Liptó, Árva, Szepes és Sáros területe vadon, őserdő volt,) a mai Nyitra, Bars, Zólyom és Borsod vármegyék felett húzódott el ilyen gyepü, erődítményi vonal, mig egy másik Ungtól Szatmáron és Biharon át ért egész Szörény vármegyéig. Volt ily gyepü a Dráva vidékén is, hogy délről védje meg az ország belsejét a közelben terjeszkedő németektől. A hol folyóviz vagy mocsár nem kinálkozott, ott árkot ástak s mögötte sövényből, fából, földmunkából álló erődítményeket emeltek, melyek a védelmet megkönnyítették és hatásosabbá tették. Bármi kezdetleges volt ez a védelmi vonal, óriási kiterjedése csak a tömegek közmunkájával létesülhetett, mi viszont erős fejedelmi hatalmat föltételez. Mindenesetre nagyszerű nemzeti alkotás volt az uj védő öv, mely még szorosabbra fűzte a nép és az uj haza közti kapcsokat.

A hol az ország belsejéből a főbb közlekedési utak a gyepühöz értek, ott a forgalom számára katonasággal őrzött kaput nyitottak s csak ezen át történhetett a külfölddel való közlekedés. Északon volt az orosz kapu, Erdély felé a Meszes-kapu, nyugatra a mosonyi, a déli gyepüben a Szt. Ilona-kapu, mely Krajnába vezetett.

Ez erődítményi öv védelmére mindenesetre nagyobb számu és állandóan helyhez kötött, megtelepített katonaság kellett. Ugyanaz kellett a fejedelmi várak őrségeül s kétségtelen, hogy a nemzeti véderő mellett a fejedelem már ez időben külön haderőt kezdett alakítani. A szükséges emberanyagot két módon szerezhette meg, idegenből, a még

kint élő magyarok vagy rokon törzsek behívásával, vagy pedig magyar és elmagyarosodó alattvalói sorából. A fejedelem mindkét eszközt felhasználta. A krónikások is említik Taksonyról, hogy állandó érintkezést folytatott a vándorlások közben elmaradt magyarokkal; követei fölkeresték s itt élő testvéreik sorsáról tájékoztatták, kétségkivül beköltözésre biztatták őket. Jöttek is kisebb-nagyobb rajokban szakadatlanul. De jöttek népek még az ellenséges besenyők, az Aldunán lakó keresztény s a Volga-melléki mohamedán bolgárok s más törzsrokonok köréből. Ezeren meg ezeren költöztek be önkénytesen s lettek a magyar fejedelem alattvalói, katonái. Ez korlátlan szabadsággal rendelkezvén velök, ott telepítette le őket, hol strategiai és honvédelmi érdekekből leginkább szükség volt reájok, várai mellett a néptelen állami jószágokon, vagy a határok mentén a gyepük őrzésére. A fejedelem gondoskodott ellátásukról, socialgazdasági szervezetökről, melyet egy részök századokon át megtartott. A nagyszámú besenyő telep részben e korból való s a besenyőség századokig megtartotta külön állását. Talán ez időben telepedett meg a székelység is, mely távolabb esve a nemzeti élet hullámverésétől, még jóval tovább megőrizte jogi, katonai és gazdasági tekintetben ősi szervezetét.

A fejedelmi hadseregnek másik alkatelemét maga a honfoglaló magyarság szolgáltatta, mert az idők folyamán, a külkalandozások megszüntével s az uj államszervezés kezdetével a gazdasági életben is gyökeres változások állottak be, melyek arra ösztönözték, sőt kényszerítették a katonák egy részét, hogy kilépve a bomladozó törzs kötelékéből, közvetlenül a fejedelem szolgálatába álljanak. A honfoglalás első évtizedeiben a magyarság inkább hadsereg, mint nép volt, mely állapotnak azonban gyökeresen meg kellett változnia, mihelyt reménye támadt, hogy hosszas vándorlásait e földön szerencsésen befejezte. Minél tovább élt itt, minél inkább szilárdult a központi hatalom, annál inkább gondoskodni kellett az ország végleges megszállásáról, az egyes törzsek és nemzetségek tervszerű, célirányos, a változott katonai, politikai és gazdasági érdeknek jobban megfelelő elhelyezéséről. Mindegyik törzs rengeteg marhacsordái és nyájai részére roppant területet igényelt, mert a pásztor népnek legalább hat annyi földre van szüksége, mint ugyanolyan számú földművesnek. A nagy marhaállomány a földbirtok tulajdonjogának szabatosabb rendezését tette szükségessé s az agrárviszonyok uj szabályozást igényeltek. Ismét a fejedelem jelölte ki immár az időközben szerzett tapasztalatok figyelembevételével, a nemzetségeknek az ország egyes részeit örökös tulajdonul, szállásbirtokul. A marhatenyésztés a föld közös használatát tevén szükségessé, a nemzetségi terület közös birtok volt, melyet a nemzetség minden tagja marhaállományához képest használhatott. Ez ősfoglalásu földön az egyes birtokost csak a haszonélvezet joga illette meg, a tulajdonjog ellenben az egész

törzsé volt. Senki sem idegeníthette el tehát a maga részét, melynek nagysága marháinak száma szerint alakult. Ez a kulcs azonban gyakran változott; az egyik elvesztette, a másik gyarapította marhaállományát. Az egyiknek nagy nyájai, gulyái, a másiknak 10—15 darab jószága, némelyiknek csak egy-két lova, tehene, egy pár sertése volt. Szerény szükségleteit e kis vagyonkája is fedezte, mert mindig kínálkozott alkalom a keresetre, jövedelmes foglalkozásra. A kinek kedve volt, beállt valamelyik csapatba, mely külföldre kalandozott, honnan mindig dús zsákmányt lehetett haza hozni, melyből némi részt annak családja is kapott, ki a harczban életét veszté. Mihelyt azonban a külkalandozások kora megszünt, ez a jövedelmi forrás elapadt. Másrészt a vagyon, bármily alakban jelentkezzék, mindig éreztetni szokta hatalmát a gyöngébbel s ez a természete a nemzetségek keretében is hamar megnyilatkozott. A nagy nyájbirtokosok s a szegényebbek közti ellentét egyre inkább kiélesedett, s azok, kiknek sok volt a marhájok, — régi nyelvünkben a marha mindenféle vagyon és gazdagság fogalmával azonos — hamar föléjük kerekedtek azoknak, kik marhában szegényebbek voltak. Igy az agrárszervezetben mindinkább túlsúlyra jutottak a „nagy marhás" elemek, a gazdagok, kik elnyomták a szegényebbeket. Ezek, hogy megéljenek, készségesen álltak tehát a fejedelem szolgálatába, ki ellátásukról gondoskodott s őket a saját jószágain telepítette meg várai vagy a határerődítmények védelmére. Ekképen kiváltak a régi nemzetségi kötelékből, a fejedelem katonái lettek s lehetővé tették neki, hogy az államjószágokon minél több várispánságot alakítson.

Haderejére támaszkodva a fejedelem tekintélye egyre gyarapodott és szilárdult s egyes nagyvagyonu törzsfők kétségkivül befolyást engedtek neki a saját területükön, vagy követték szocziálpolitikai reformtevékenységét a magok törzse földjén. Nem egy törzsfőről említik a krónikák, hogy várat épített, például Kurzán (Korczán) Aquincum, Tas az ecsedi láp közelében, s a fejedelem példájára gondoskodott védelméről. Kurzán vára a mai Óbuda területén, a Margitsziget felső, északi csúcsával szemben még a XIV. században is megvolt. Tas vezér a maga területe népének anyagi érdekeit is szivén viselte, a mennyiben a lakosság kérésére a Nyir és a Tisza közt egy községnek, a szabolcsi Tas falunak, melyet Tasvásárnak neveztek, vásárjogot adományozott. A gazdasági élet általában fejlődni, lendülni kezdett s ipar, kereskedés, földmüvelés, szőlőtermelés a marhatenyésztés mellett számottevő tényezővé vált. A keletről tömegesen beköltöző népek nem csupán katonáskodni jöttek ide. A mohamedán bolgárok (később izmaelitáknak, szerecsenyeknek, böszörményeknek nevezték őket) kifejlett üzleti tehetség birtokában voltak, kereskedéssel foglalkoztak s azért jöttek ide, hogy itt e kedvencz foglalkozásukat üzzék. Egy nagy részök a mai Pesten telepedett meg s azt hamar fontos kereskedelmi góczczá tette. Önkényt jöttek,

a mi világosan megmondja, hogy uj hazájukban legalább is annyi állami rendnek, belső békének, biztonságnak kellett lennie, a mennyi nélkül a kereskedő és a kereskedés meg nem élhet. Bármily kezdetlegesek, forrongó, átmeneti, alakulófélben levők voltak még az ország közállapotai, a kereskedő népelemek önkénytes bevándorlása arra vall, hogy területének nagy részén a fejedelmi hatalom meg tudta védeni a beköltözők életét és vagyonát s hogy vallásuk szabad gyakorlatában sem háborgatta őket. E kezességek nélkül egyszerűen otthon maradtak volna. Sőt ugyanez előnyöket biztosíthatta a fejedelem a nyugati kereszténységeknek is, kikből, a hagyomány szerint, még Taksony hívott be s telepített meg nagyobb számu cseh bányamunkást a mai Selmecz-, Körmöcz- és Beszterczebánya vidékén. Ezek a keresztény jövevények ép úgy szabadon vallhatták hitöket, mint a bolgárok a magukét, vagy a zsidók, kik a X. században már szintén éltek magyar földön. E kereskedő elemek nemcsak az ország különböző vidékei közt indították meg az árucserét, hanem a magyar föld termékeit a nemzetközi forgalomba is bevitték. Már 969 körül említik, hogy Preszláv bolgár város (Sumla közelében) a magyar ezüst és lókivitel egyik nagy piacza; 978 körül meg Prágáról mondják, hogy a magyar földről mohamedánok, zsidók, magyarok, törökök teszik ott bevasárlásaikat s visznek haza főleg ruhaneműt, prémet, rabszolgát, hogy továbbá a fejedelem még nem veret pénzt s a magyarok rendesen bizanczi pénzzel fizetnek. Igy a magyar kereskedő már a X. században messze külföldre eljutott, a külföldi árus ember meg kétségtelenül Magyarországot kereste föl.

De élt magyar földön az önként beköltözött külföldi nép mellett egy más, még pedig igen számos elem, mely nem önként jött, hanem erőszakkal hajtatott ide. A magyarok hét évtizeden át folytatott külső kalandozásaikban töméntelen foglyot hoztak hazájukba a katholikus világ minden országából. Legapróbb portyázásuk, hacsak vereséggel nem végződött, mindig emberprédával járt s gyakran jóval több foglyot, férfit, asszonyt, gyermeket hoztak, mint a hányan maguk voltak. Minthogy eljutottak franczia meg spanyol földre, el Konstantinápolyig, a magyarok foglyai közt akadt mindenféle nemzetiségű ember. Csakhogy Spanyol- és Francziaországok sokkal távolabb estek, a Balkán meg sokkal gyérebb népességű volt, semhogy onnan nagyobb számu fogoly kerülhetett volna hozzánk. A foglyok zöme természetszerűen a legközelebbi országokból, az olasz és a német tartományokból származott. Ott jártak a magyarok leggyakrabban s a bajor és svabeni, vagyis délnémet részek, valamint Olaszország szolgáltatták a foglyok nagy tömegét. Azon az úton, mely később a magyarok útjának neveztetett, a X. század folyamán legalább tizenkétszer nyomultak Olaszországba, hol nagyobb vereséget sohasem szenvedtek. Tömeges zsákmánynyal térhettek tehát haza, melynek legértékesebb része az ember volt. Igy valami hetven év folyamán meg-

számlálhatatlan olasz, a szomszéd német tartományokból meg német fogoly jutott hazánkba s vagy a rabszolgavásáron adatott el külföldre, vagy itt maradt urai körében. E foglyok közt akadtak mindenféle rendűek és foglalkozásúak, papok, előkelő urak és asszonyok, kereskedők, iparosok, földművesek, pásztoremberek. Az olaszok főleg a kereskedést és iparosságot képviselték, a műveltség és polgárosodás fejlett fokán álltak s uj uraiknak sokban tanító mestereivé váltak. Végül számra is ők maradhatattak a legtöbben, mert a magyarok a Lech-mezei vereség után, hogy megbosszulják azt a vadságot, melylyel a németek a foglyul ejtett magyar vezérekkel bántak, német rabszolgáik egy részét — a hagyomány husz ezeret említ, mi azonban szertelenség — lekaszabolták.

Rabszolgáját a magyar vagy eladta vagy gazdaságilag a saját szállásán értékesítette; házi munkára, kézműre használta, egy részét meg telkekre telepítette s a földet műveltette vele. A tanultak némelyike külső diplomácziai érintkezésekben szerepelt mint követ vagy tolmács, vagy irodai munkára alkalmaztatott. A volt katona a nyugat hadiszokásaival ismertette meg uj urait. Ez iparczikkeket készített, amaz házi munkát végzett, gyerekre, marhára ügyelt, s mint cseléd belejutott a magyar családba s háztartásba. Minthogy rabszolgái a nyugati polgárosodás világából származtak, velök ismét töméntelen uj fogalom került a magyarságba. Szellemi kincstára, nyelve, látköre ismét kitágult, mert szükségképen sokat tanult idegen rabszolgáitól, viszont azonban mindinkább el is magyarosította őket, minthogy természetesen nem az úr tanulta el az ő nyelvöket, hanem rabszolgai sorsukhoz képest nekik kellett a magyar nyelvet elsajátítaniok. Igy szolgái és cselédei habár csak lassan-lassan, észrevétlen, de mindenesetre hatottak reá; további kapcsolatba hozták a nyugati polgárosodással s előkészítették erős benyomások elől el nem zárkózó lelkét a nyugati világ eszméinek befogadására.

A külföldről ide hajtott rabszolgatömegek keresztények, leginkább római katholikusok voltak és semmiféle nyoma nincs, hogy uraik vallásuk elhagyására s a pogányság fölvételére kényszerítették volna. A magyarság olyan környezetből került ki, hol a vallásos türelmesség dívott s hol a legkülönfélébb felekezetekkel ismerkedett meg, melyek valószínüleg saját körébe is behatoltak. Önkéntes bevándorlók s ide hajtott foglyok egyre növelték a keresztények számát, másrészt a bennszülöttek, kik a keresztény hatás alól teljesen akkor sem szabadultak fel, mikor látszólag fölvették a hódítók vallását, valamint a keresztény rabszolgák a magyar család szentélyébe bevitték a keresztény eszméket és tanokat. Igy a magyar, habár külsőleg pogány volt, már a X. század második felében a kereszténység közvetlen hatása alá került. Az uj vallás tiszta vize mindenfelől érintette; hullámai folyton csapdosták s lassankint alámosták régi hitének alapjait. Minthogy a kereszténység egyházilag szervezve

nem volt, tervszerű térítés nem folyt ugyan, s az itteni kereszténység valami átmeneti, valami félkereszténységgé alakult, másrészt meg a magyar pogányság mindinkább félpogánysággá vált, s elveszté ellentálló képességét. Először Bizáncz, a szövetséges kezdett a magyarok megtérítésével törődni, hogy a politikai viszonyt a vallás kapcsaival szilárdítsa. De ő sem küldött hittérítőket, hanem azokat a magyarokat igyekezett megnyerni, kik politikai dolgokban Konstantinápolyban jártak. 948 körül Tormács (Tormás), Árpád egyik unokája, továbbá a bölcs Bulcsu, a híres törzsfő és kende, később a Lech-mezei csata egyik vezére és áldozata, fordultak meg a császári székvárosban, hol fölvették a keresztény vallást. Megtérésök azonban csak névleges lehetett, mert otthon keresztény papok és egyházi szervezet hiányában természetszerűen vissza kellett esniök a pogányságba, helyesebben a félpogányságba. Ugyanez időben, talán még elébb, az erdélyi törzsfő, a gyula járt Konstantinápolyban, hol megkeresztelkedett. Ő már papot is vitt haza, Hiérothus barátot, kit a konstantinápolyi patriarkha „Turkia (Magyarország) püspökévé" szentelt. Ő az első magyar püspök s habár működése szerény keretben mozgott, az erdélyi részekben a magyar kereszténység némi szervezetet nyert s az ottani gyula családja állandóan keresztény maradt.

Ekképen a magyar közlélek ez időben vallásilag is erős forrongásba jutott. Sejtette már a jövőt, fogékonynyá lett az uj ige iránt, de a multtal formaszerűen még nem szakított. Ehhez uj emberre, uj vezérre volt szüksége, ki csakhamar meg is jelent. 971-ben vagy talán egy évvel később Taksony fejedelem, Árpád művének dicsőséges folytatója, férfikora delén meghalt s a Duna mellett Taksony falu közelében temették el. Őt már királynak is nevezték kortársai. Hogy az államszervezői munkát mennyiben indította meg s milyen fokig fejezte be, ki tudná megmondani? Minden elődjének lehetett benne része, de bizonyos, hogy Taksony erőteljesen dolgozott rajta s az ő érdeme, hogy az ifjú állam a Lech-mezei súlyos csapást kiheverte s a magyar továbbra megtarthatta hazáját, melyet immár intézményileg is birtokba kezdett venni. E nélkül az ő sorsa ugyanaz lett volna, mint a sokkal számosabb, hatalmasabb hunoké, avaroké, meg annyi más népeké, melyeket egy-egy csatavesztés teljesen tönkre tett. Mind e nép inkább hadsereg, mint nép maradt mindvégig s szervezetökkel nem lánczolták magokat elválaszthatatlanul a földhöz, melyet kardjokkal szereztek. Az Árpádok fejedelmi családja máskép fogta fel hivatását; alattvalóit nemzetté kezdte szervezni s mikor a nagy csatavesztés bekövetkezett, e szervezet már olyan mélyen lebocsátotta gyökereit az uj haza földjébe, hogy a szörnyű zivatar nem tudta többé onnan kitépni. Fejedelmeinek bölcsesége, valamint az idegen elemek beolvadása, a helyi és szomszédos polgárosodás átalakító befolyása hatvan-hetven év folyamán már közelebb hozta az európai népekhez a keleti magyart s kifejleszté benne azon általános képességeket,

hogy hitét, jogi és erkölcsi fogalmait, állami és gazdasági intézményeit európaiakkal váltsa fel s beléphessen az európai nemzetek sorába.

Taksonyt a fejedelmi trónon idősebb fia, Géza követte. Atyjának iskolájából került ki s államszervező művét óvatosan, bölcsen, de tudatosabban, több tervszerűséggel és még szélesebb körben folytatta. Őt már olyanok nevelhették, kiknek tisztultabb fogalmaik voltak az államéletről és szükségleteiről. Valami huszonöt éves korában jutott a trónra. Vitéz, bátor ember volt ugyan, de nem véres babérokra áhítozott, hanem atyjának nagy alkotásait akarta betetőzni. A határszélen folytak ugyan az ő uralkodása idején is az apró harczok, betörések, de nagy háborút egyet sem viselt, hanem édesdeden ízlelte, mint a krónikás mondja, a béke gyümölcseit. Édesdeden, de nem tétlenül, hanem dolgozva, fáradva nemzete jövőjén, melynek sorsában uralkodása örök emlékezetűvé lőn. Egy másik régi krónikás még uralkodói programmját is kifejti. Tudván, mondja, hogy országának földje jó és termékeny, azt ajánlotta népének, tegye le a fegyvert, inkább dolgozzék, kereskedjék szomszédaival, kicserélve ama javakat, melyek itthon dúsan teremnek.

Géza fejedelem.
(A bécsi képes krónikából.)

Mikor trónját elfoglalta, az ifjú magyar állam még kétségkivül az európai világ keleti csoportjába tartozott s sok tekintetben Bizáncz vonzó ereje alatt állt, ámbár a nyugattal már nem kizáróan a harczias kalandok fűzték össze. A bajor herczegekkel — a hagyomány szerint Arnulf bajor herczeg második neje a magyar fejedelem leánya volt —, az északi szlávokkal való időnkénti szövetségeiken, a német császárral kötött békeszerződéseken kivül, melyeket lelkiismeretesen megtartottak, máskép is szerepeltek a nyugat politikai számításaiban. 963-ban XII. János pápa segítségöket kereste I. Otto császár ellen, ki ezért a pápát letétette s mást ültetett helyére. Mindazáltal Géza elődei mind Bizáncz felé néztek s a tömegek figyelme is oda irányult. Sokan görög zsoldba léptek, a császári testőrségbe jutottak, sőt görög földön magyar telepítésről is történik említés. Bizáncz kezdte a térítést is a magyarok fejei sorában, ő küldte az első püspököt a haza földjére, szóval a távoli Magyarországot a maga érdekkörébe igyekezett vonni.

Törekvései veszedelmesekké válhattak a magyar állam önállóságára, mert a hatalmas Bizáncz, addig nem közvetlen szomszédja a magyarnak, épen ez időben indította meg a közbeeső állam, Bulgária ellen a döntő küzdelmet, mely csak félszázad mulva ugyan, de végül teljes sikerre

vezetett. 963 óta erőteljes, kiváló uralkodói egyéniségek ültek a görög császári trónon s a birodalmat (963—1025) a tekintély és virágzás igen magas fokára juttatták. Gézát méltán aggasztotta Bizáncz hatalmának e gyarapodása. Szakított tehát atyái hagyományaival s a keleti császárság helyett a nyugati, a német-római császársággal keresett érintkezést, ámbár Bizánczczal sem tűzött össze. Ez emlékezetes politikai arczváltoztatás volt, mert azóta forrott egybe végképen a magyarok sorsa Közép-Európáéval. Géza már 973 tavaszán német földre 12 főemberből álló követséget indított, mely husvét táján Quedlinburgban tisztelgett I. Ottó császárnál. Az ekkor létesült egyezség óta, noha a határszéli villongások később sem szüntek meg, a két udvar békében élt egymással s a jó viszony mindkettőre fölöttébb előnyösnek bizonyult. A császár ujjászervezhette a karantán és a keleti, az osztrák őrgrófságot, melynek élére 976-ban Luitpold babenbergi grófot állította. Viszont Géza tekintélye a bel- és külföldön nagyot nőtt s a magyar fejedelem immár az európai uralkodók sorába emelkedett. De hogy köztük végleg megmaradjon, kereszténynyé kellett lennie. Már a quedlinburgi egyezségben megnyitotta országát a német térítőknek s minthogy a térítőt mindig nyomon követte a kereskedő, a német kereskedelemnek. A térítő jól megmunkált talajra talált itt. A magyar közlélek már kellően fel volt szántva s a beléje hintett mag hamar dús aratást hozott. Piligrim passaui püspök indította meg a térítést s küldötteinek szigorú utasításul adta a kiméletet és tapintatot, lelkökre kötve, hogy mint egykor Angliában történt, minden erőszak mellőzésével, csupán rábeszéléssel és nemes példával szerezzenek híveket az igének. A munkát így is gazdag eredmény kisérte. Már 974-ben valami öt ezeren keresztelkedtek meg, sőt a térítők ugy találták, hogy az egész nép kész fölvenni a keresztséget. Valósággal paradicsomiaknak rajzolták hazánk felekezeti viszonyait, hol a farkas meg a bárány együtt legel és az oroszlán megszelidűlve nem vérrel és hússal, hanem szénával táplálkozik. E rajz lényegileg igaz volt. A magyar közlélek már megérett a keresztény tan befogadására, s a pogányok nem gátolták többé a térítést. A keresztény pap szabadon járhatott-kelhetett az országban, a pogány és keresztény magyarok békességben megfértek egymással. Maga Géza sem állott tovább ellent az erős áramlatnak s 975-ben az Árpádok egész családjával megkeresztelkedett. Neje már keresztény asszony volt s első sorban a feleség ösztönzése érlelte meg lelkében a történeti nevezetességű elhatározást, ámbár kétségkivül politikai indítékok is vezették, mint egykor a

Hittérítő a X. században.

frank Klodvig királyt. Nemzetközi állását, jó viszonyát Otto római császárral végleg megszilárdította az áttérés, jó nagy számú keresztény alattvalója meg szivvel-lélekkel csak akkor csatlakozhatott hozzá, csak azóta tekinthette igazán törvényes uralkodójának, mióta kereszténynyé lett. Géza a keresztségben István, öccse meg Mihály nevet nyert s a fejedelmi család példáját tömegesen követték a törzsfőnökök, az udvari tisztek, a fejedelmi haderő vezetői és katonái köréből.

A magyar uralkodó család megtérése világtörténelmi esemény volt, melynek jelentőségét az egész művelt Európa megértette s mely mélységes benyomást keltett mindenütt. Örvendező meglepetéssel hallották a nyugati országok, hogy az a nép, mely három nemzedéken át a kereszténység réme, ostora, templomok fosztogatója és zárdák pusztítója volt, immár belépett a keresztény közösségbe, mert Géza megtérését a külföld az egész magyarság megkeresztelésével azonosította. A költői képzelő erő Géza megtérését átvitte a multak mondai világába s Attila, a világbiró hun király megtérésévé idomította, kinek ragyogó emléke még élt a germán népek hagyományaiban. Valószínüleg Piligrim püspök iratta össze azokat a népénekeket, melyekből később a Nibelungen-hősköltemény Panasza (Klage), utolsó része lett s mely Géza megkeresztelkedésének káprázatos benyomása alatt rajzolja Attila megtérését. A kép, melyet ez az ének Attila udvaráról nyujt, lényegileg Géza udvarának mása, hol keresztények és pogányok szivélyesen érintkeznek, a királyné meg ügyesen, de következetesen fáradozik férjének megtérítésén.

Ki részesítette Gézát és a fejedelmi családot a keresztség szentségében, azt megállapítani nem lehet. Talán Bruno német (werdeni) püspök, ki a császár megbízásából csakugyan járt magyar földön. Megtérése óta a fejedelmi udvarban állandóan élt keresztény főpap, az uralkodó család lelkésze s bizonynyal volt keresztény templom is, melyben az udvar ájtatosságát végezte. Mindazáltal Géza nem szakított atyái türelmességével s nem vérrel és vassal irtotta a pogányságot, hanem az időre bízta önkénytes megtérítését. A kor német szerzetes krónikásainak némelyike vérengző gyilkosnak mondja ugyan, ki a szent hitet erőszakkal kényszerítette alattvalóira. Mások ellenben azt állítják, hogy megtérése általában nem volt őszinte, hogy lényegileg pogány maradt s tovább áldozott ősi isteneinek, azt mondván, elég gazdag vagyok, hogy a keresztény és a pogány istennek egyaránt áldozhassak! Egyénisége azonban sokkal helyesebben tükröződik vissza a tömegek köztudatában, az említett Panaszban, hol jó kereszténynek, egyszersmind azonban a türelmesség képviselőjeképen jelentkezik. A vallásos rajongóknak ez a türelmesség nem is tetszett. Géza és neje élénk összeköttetésben állt Adalberttel, két izben prágai püspökkel, korának kiváló főpapi alakjával, ki később vértanuságot szenvedett s szentté avattatott. Adalbert minden rokonszenve mellett, melyet a magyar fejedelmi család iránt táplált,

Géza valláspolitikáját „lanyhának", „félénknek", a magyar kereszténységet a „pogányságtól megfertőzöttnek" látta. Más buzgó papok — Bruno, Radla — azonban helyesebben ítélték meg a fejedelem magatartását; elismerték az átmeneti állapot szükségét, s előre látták, hogy ez az állapot készíti elő a legbiztosabban a kereszténység teljes s aránylag békés diadalát.

Mindazonáltal Géza noha fölvette a keresztény vallást s biztosította híveinek hitök szabad gyakorlását, az új egyházat nem szervezte, intézményeit és fő közegeit meg nem alakította. Nem alapított püspökségeket, nem osztotta híveit egyházmegyékre, nem rendelte őket főpapi gondozás alá, nem teremtett zárdákat, nem honosította meg a szerzeteseket, kik az új igét a tömegek szivébe vésheték s a népet a szó igaz értelmében a keresztény szellem világába vezethették. Kétségkívül életbe vágó, főfontosságú politikai okok birták reá, hogy meg sem kezdje az egyházszervezés művét. Német hatás alatt tért meg s ezzel végképen eldöntötte a kérdést, a nyugoti vagy a keleti egyház kötelékébe tartozzék-e a magyar kereszténység? Tovább azonban nem mehetett, mert minden ujabb lépés országa függetlenségét veszélyeztette. Megtérése nyomban új politikai érdekeket és szempontokat léptetett előtérbe, melyek a legnagyobb óvatosságot és elővigyázatot tették a magyar fejedelem kötelességévé. A mint Géza keresztény lett, bizonyos kapcsolatba jutott a római császárral, a kereszténység fővédnökével, ki abból a föltevésből indult ki, hogy a szervezendő magyar egyházat német főpapok alá kell helyezni. Világos, hogy ez a magyar államnak egyházilag a német birodalomba való kebelezésére vezetett volna. Ily kerülő úton igyekezett a német császár a magyar államot meghódítani, uralma alá helyezni. I. Ottót kizárólag politikai czélok vezették, melyek elérésére kész volt fegyvert is fogni, miben csak halála (973 május 7) akadályozta meg. Utódait, II. és III. Ottót, kétségkívül szintén befolyásolta a német közvélemény azon, a Lech-mezei csata óta folyton hangoztatott kivánsága, hogy a régi Pannoniát vissza kell a német birodalom számára szerezni. Csakhogy őket a viszonyok más irányba terelték s nem támadhattak a magyar államra. De a visszaszerzés eszméje állandóan élt a németek szivében, s minthogy a császárt más teendők foglalkoztatták, a német egyház, első sorban a salzburgi érsekség és a passaui püspökség lett előharczosa. Mindegyiknek óriási jószágai voltak a mai Alsó- és Felső-Ausztria területén, melyeknek nem vehették hasznát, míg a magyarok pogányok voltak s az osztrák földet dúlták. Sőt egyházmegyéik a honfoglalás előtt Pannoniába is benyomultak s így közös érdekök volt nemcsak a magyarok megtérítése, hanem a német egyházba való bekebelezése is. Frigyes salzburgi érsek és Piligrim passaui püspök egyaránt azt hirdette, hogy a magyarokat ő térítette meg. Ez érdem alapján mindegyik önmagát igyekezett a pápával az új magyar egyház érsekévé kineveztetni. Különösen Piligrim nem

válogatta meg eszközeit czélja elérésében. Passaut ki akarta a salzburgi érsek főhatósága alul vonni, hogy az egykori Lorch érseki tartományt visszaállítva, mint ennek érseke kellő tekintélyt nyerjen Magyar- és Morvaország egyházi meghódítására. II. Ottó császárral, kit Henrik bajor herczeg ellen fegyverrel támogatott, adományleveleket iratott alá, melyeket úgy fogalmazott, hogy igényei ősrégi jogalapját igazolhassák. Ez alapon Piligrim egy pápai brevét kapott vagy hamisított, mely őt tette meg érsekké s hatáskörét kiterjeszté a magyar földre. De Frigyes salzburgi érsek sem pihent s magát rendeltette a pápával Pannonia főpapjává. Minde törekvéseket az egyéni önzés és uralomvágy mellett az a világos politikai és nemzeti czélzat sugallta, hogy a német egyház a maga uralma alá hajtsa a fiatal magyar kereszténységet. Vallásos lobogó alatt folyt a támadás a magyarság önállósága ellen, a magyar államnak a német birodalomhoz csatolása érdekében. Ha a németek czélja sikerül, a magyar nép megkeresztelkedése azonos lett volna a magyar állam nemzetközi önállóságának elvesztésével.

Géza idejekorán megismerte e szörnyű veszedelmet. Kétségkívül ez okozta azt is, hogy a pogányság ellen erőszakot nem alkalmazott, hogy szakított a salzburgi és passaui főpapokkal s valószínüleg a német térítők működését is korlátolta. Legalább fönmaradt emléke annak, hogy egy német térítő (Wolfgang) teljesen eredménytelenül volt kénytelen Magyarországból távozni. Géza inkább más népeknél, szlávoknál, főleg olaszoknál keresett összeköttetést, s az a körülmény, hogy fia alatt kivált olasz papok özönlöttek hozzánk, valószínüvé teszi, hogy már Géza kedvelte az olasz térítőket s országába vonzotta őket. Udvarában is van nyoma kiváló olasz egyéniségek szereplésének s kétségkívül már ő lépett kapcsolatba az olasz polgárosodással, ő jelölte meg az irányt, mely később fiát Rómához vezette s mely a magyar egyház önálló és független szervezését eredményezte. Ő maga ezt a kényes ügyet még nem merte bolygatni s a magyar kereszténység egyelőre még nem szervezetében, hanem csak a fejedelmi családban birta támaszát, jövőjének, majdani győzelmének biztosítékát. Ez azonban ekkor már sziklaszilárd támasz volt, mert Géza nem czímezte ugyan magát királynak, de a királyi hatalom széles jogkörét gyakorolta, vagyis kiterjeszté főuralmát az összes törzsekre s folytatta atyja művét a belső szervezkedés terén. Fejlesztette, szaporította az új vármegyei intézményt, gyarapította hadseregét s politikája alapjaiban megingatta a törzsszervezetet, lazította a nemzetségi kapcsokat. Leginkább a vagyonosok maradtak meg a régi törzsélet keretében, míg a birtoktalan tömegek a fejedelem szolgálatába léptek, az ő jószágain, várai közelében telepedtek meg s megadták neki az eszközt, hogy a belső békét védje, az ország eddig lakatlan vidékeit megszállja, újításainak ellenségeit féken tartsa s szavának nyomatékot, uralmának tekintélyt biztosítson.

Szervezői működésében leghívebb támasza, szerető társa és bátorítója hűséges hitvese volt. Ki volt ez a nő, honnan származott s mi volt a neve? Régi krónikások szerint Géza két ízben nősült s egyik feleségét Erdélyből, a másikat külföldről hozta. Hogy melyik volt az első s melyik a második feleség, az erdélyi gyula leánya, Sarolta, vagy a lengyel Mieszko, mások szerint Prokuj herczeg testvére, Adelhaid vagy Etelka, az mindeddig megfejthetetlen rejtély. Nem lehetetlen, hogy csak egy neje volt s lehet, hogy a Sarolta nevet viselte. Annyi bizonyos, hogy bárhonnan származott, született keresztény volt s e vallás teljesen áthatotta hitbuzgó lelkét. Régi krónikák e nőről bizonyos jellemrajzot is tartottak fen, ámbár épen nem kétségtelen, hogy e rajz reá vonatkoznék. A krónikás előtt alighanem a frank krónikák egyes VI. századi hölgyei, egy Brunhilda vagy Fredegunda alakjai lebegtek, midőn Géza nejéről szólanak, ámbár itt irályuk oly zavaros, hogy nincs kizárva, hogy nem is őt gondolják. De újabban Saroltára vonatkoztatják e rajzot, mely Géza nejét, Szent István anyját házsártos, részeges, verekedő, véres kezű asszonynak festi, igazi sárkánynak a nőiesség minden nemes vonása nélkül. Külsőleg szép asszonynak, belsőleg ellenben férje és népe rémének tünteti föl, a ki együtt dorbézol, verekedik, katona módon lóháton barangol a férfiakkal, a kinek vérfertőztette keze nem, mint kellenék orsót perget, hanem bősz szenvedélyét fékezetlenül érvényesíti, s vad indulattal uralkodik férjén és országán. A régi krónikás azonban valószínüleg nem is a magyar „nagyasszony"-ról (ezt is jelenti a belekniga szó, melyet használ, nem csupán szép asszonyt), a fejedelemnéről, hanem más valakiről mondja mindezt. De még ha róla beszélne, előadása akkor is fölöttébb gyanús maradna. El sem képzelhető, hogy olyan fenkölt érzésű férfiak, mint Adalbert és Bruno püspök, vagy Radla cseh szerzetes állandó érintkezésben, levelezésben álltak volna azzal az asszonynyal, kit vérontás fertőzött meg s kinek viselkedése oly visszataszító volt. És még kevésbbé tehető fel, hogy ilyen asszony szülte, ilyen asszony nevelte fiát, a későbbi István királyt azzá a tiszta, nemes lélekké, minőnek élete hosszú folyamán mutatkozik. Gyermekeiről, főleg fiáról, Istvánról következtetve az anyára, az lehetett erélyes, férfias asszony, de a legnemesebb erkölcsi és értelmi tulajdonokkal is meg kellett áldva lennie. István csak úgy válhatott azzá, a kivé lett, ha családja, első sorban anyja romlatlan légkörben nevelték s a magok jó példájával hatottak gyermekök lelkére.

Géza és neje, Sarolta, biztos adat hiányában úgy nevezhetjük, házasságából három leány és egy fiú származott. Még a fejedelmi pár maga házasította ki mindnyájokat s minthogy az uralkodó családok ilyen frigyeit akkor is a politika irányította, e házasságok a fiatal magyar állam nemzetközi helyzetét is megvilágítják. Az egyiket, Juditot I. Boleszló lengyel fejedelem, a másikat Orseolo Ottó, a későbbi velenczei herczeg (doge),

a harmadikat az ifjú Aba magyar törzsfőnök, ki a keresztségben Sámuel nevet nyert, kapta hitvesül. A magyar politika tehát ez időben egyrészt északra, másrészt délkeletre nézett s főleg a velenczei összeköttetés érdemel figyelmet, mert azt jelzi, hogy Géza egyházpolitikája a németek helyett mindinkább az olaszokra támaszkodott, kiknek száma magyar földön egyre gyarapodott. Az esztergomi olasz telepnek kétségkívül Géza vetette meg alapjait s olasz rokonszenveire vall, hogy egyetlen fia nevelését egy olasz lovagra bízta. Ez a fiú, István, 976—7 körül született Esztergomban, hol még századok multán (1397) kegyelettel mutogatták a szobát, melyben a magyarok apostola napvilágot látott. Kétségkívül kereszténynek született, mint anyja, kinek gondos ápolása és vezetése alatt töltötte élete első éveit. Később a szülők kitünő nevelőkről gondoskodtak, kik a gyermeket a vitézi mesterség s a műveltség titkaiba avatták. István fogékony lelkét e derék nevelők ismertették meg jövendőbeli hivatásával. Megtanulta nem csupán a kardforgatást, hanem a mi abban az időben divatját kezdte a fejedelmi ifjaknál múlni, az írást-olvasást is. A pápa 1513-ban említi egy sajátkezűleg aláírt levelét, mely akkor még megvolt a római levéltárban. Noha István királysága idején az uralkodók leveleiket nem szokták sajátkezüleg aláírni, mert nem tudtak írni, István mint írástudó megtehette, a

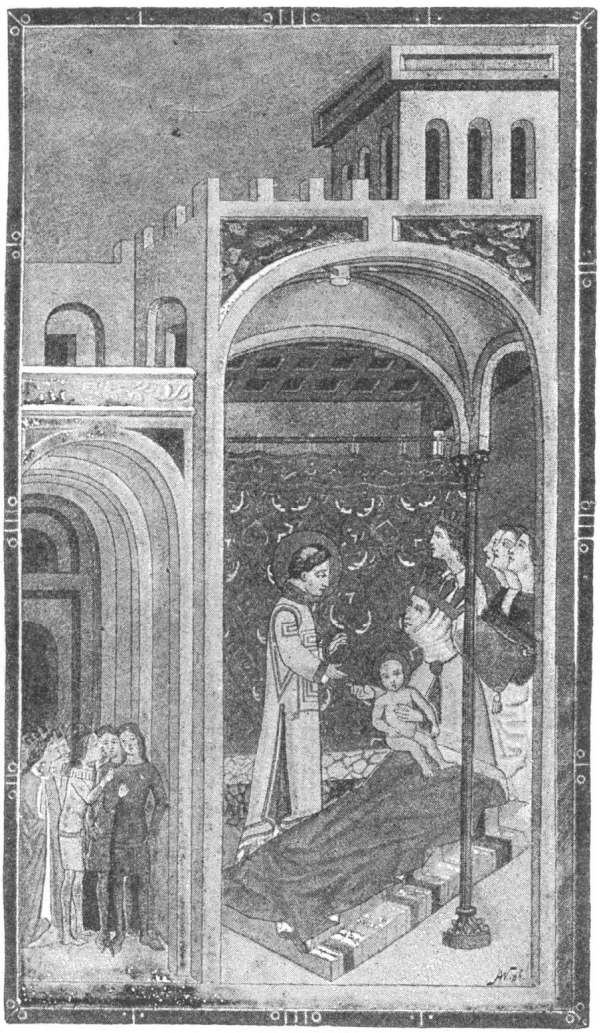

Szent István születése.
(A bécsi képes krónikából.)

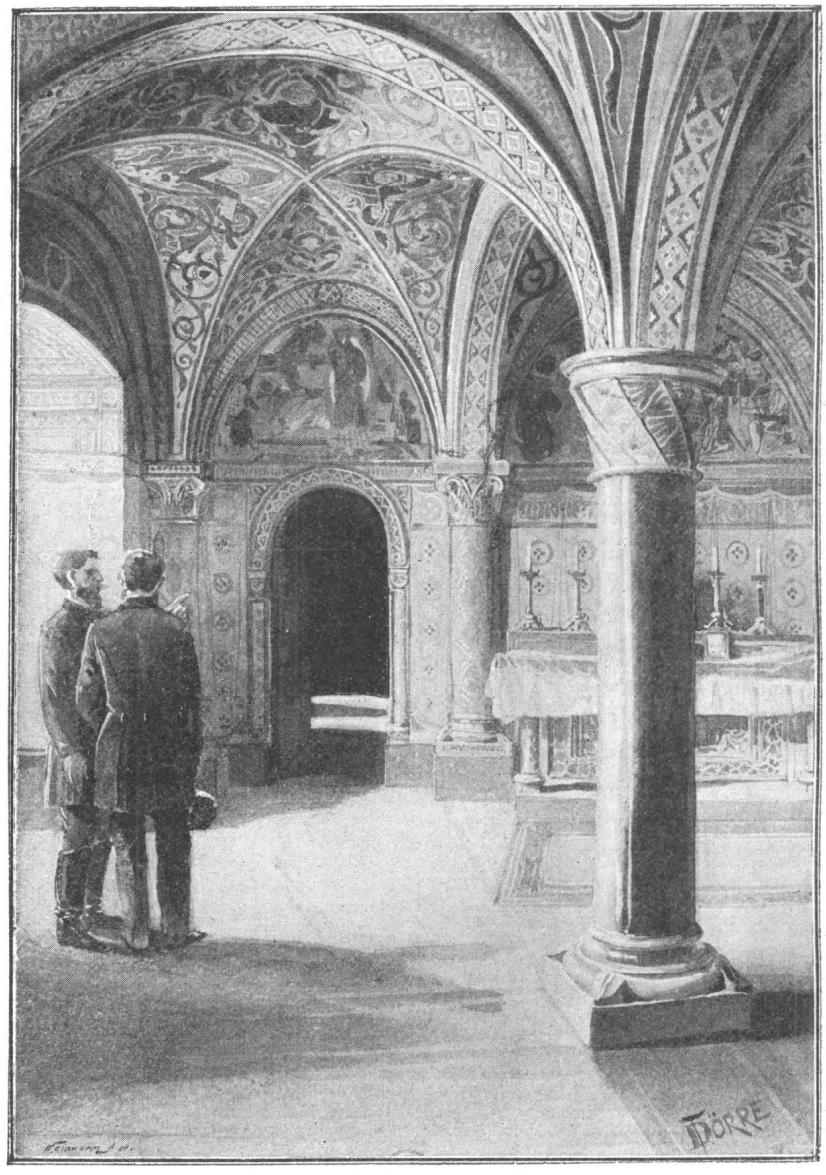

Esztergomi Szent István-kápolna.
(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

mint kétségtelen, hogy általában ismerte az egyházi és világi tudományok elemeit. Nevelésére befolyást gyakoroltak a fejedelmi udvarban tartózkodó papok, a német Bruno, a cseh Radla, ki hazájából Gézához menekült s valószínüleg Adalbert is, az utóbbi azonban csak levél útján, mert egy ízben meglátogatta ugyan kedveltjeit, Gézát és Saroltát, de ez legföllebb 994—95-ben történhetett, mikor István nevelése már befejezést nyert. Ezt a nevelést hosszabb időn át bölcs tapintattal egy világi lovag, az olasz származású san-severinói Theodatus, magyar nevén Tata vezette. Ő is legendai alak, kiről csak századok multán emlékezik meg egyik királyunk. De azért nincs okunk kétségbe vonni állítását, hogy Tata volt szent István nevelője, hisz sokszor kell követnünk jóval megbízhatlanabb krónikások még gyanúsabb adatát ez idők homályos történelmének megszerkesztésében. Annyi kétségtelen, hogy István nevelésében kiváló befolyást kellett játszania a világi elemnek. Mélyen vallásos kedély, de határozottan világi természet, államférfiú és katona lett belőle, s hogy első uralkodói teendői közé tartozott Rómával lépni érintkezésbe, az arra utal, hogy ez a világi nevelő olasz ember volt s az olasz műveltséget oltotta növendéke lelkébe. Tata, kinek csak egyszerű neve maradt reánk, Géza udvarának előkelő alakja, a változott nemzeti politika nagy eszű irányítója lehetett s bizonyára ő ismertette meg az ifjú trónörököst az uralkodói hatalomtelj római fogalmával, ő kelté föl benne a Nagy Károly császár és alkotásai iránti meleg érdeklődést, kinek magasztos alakjában az imperium akkor utoljára testesedett meg. A X. század végén Károlyról, a világbiró keresztény császárról már számos történelmi, életrajzi és dicsőítő munka keringett, melyek némelyikét Tata is ismerte s belőlök készítette elő fogékony tanítványát uralkodói hivatására. E munkák mindnyájan erőteljesen a királyi hatalom s tekintély eszméjét hirdetik s a régi Róma hagyományait igyekeznek ébren tartani a kereszténységben. Ez eszmék befolyása alatt, e szellemi légkörben nőtt deli ifjuvá István s szülői siettek számára menyasszonyt keresni. A szomszéd Bajorország herczegi családjában, mely Ottó császárral rokonságban állt, találták meg. II. Henrik bajor herczeg († 995) leánya, az Istvánnal körülbelül egyidős Gizella herczegnő volt a menyasszony s a nászünnepély 996-ban tartatott meg. E házasság az Árpádok családját földrészünk legelőkelőbb uralkodó házaival hozta rokonságba s a magyar állam nemzetközi tekintélyének fokozódását hirdette. Más tekintetben is figyelemre méltó az. A bajor herczegi család közel rokona volt ugyan a császárnak, de politikai ellenlábasa is s Gizella atyja, Henrik herczeg, a kegyes vagy czivakodó, nem egyszer fegyvert fogott a császár ellen. Midőn tehát Géza a bajor herczegnőt kérte hitvesül a maga fiának, azzal jelezte, hogy barátságban akar ugyan élni a császárral, csakhogy nem reá, hanem ellenlábasaira, vetélytársaira akar támaszkodni, s ezzel országa függetlenségét csorbitatlanul fen akarja tartani. Mindazáltal a császár is jó szemmel

nézte a házasságot s az ifjú vőlegénynek nászajándékul szent Móricz vértanú lándzsáját küldte, melyet az tett értékessé, hogy volt benne egy szeg Krisztus keresztfájáról. Szent ereklye volt tehát s nem a felsőbbség jelvénye; ereklyeképen küldte a császár s ereklyeképen fogadta el és őrizte a magyar uralkodó család, de nem használta világi hatalmának jelképéül.

Géza nem sokáig örvendhetett István boldog házasságának, mert már 997 februárban befejezte emlékezetes pályáját, fiára bízva nagy munkájának betetőzését, az európai eszméknek egyházban és államban végleges diadalra juttatását.

V. FEJEZET.

I. ISTVÁN KIRÁLY URALKODÁSA.

ISTVÁN EGYÉNISÉGE. — FEJEDELMI TEVÉKENYSÉGE. — FÖLVESZI A KIRÁLYI CZÍMET. — MEGKORONÁZTATJA MAGÁT. — HELYRE ÁLLÍTJA AZ ORSZÁG EGYSÉGÉT. — KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEI. — GYŐZELMES HÁBORÚJA A NÉMET CSÁSZÁRRAL. — IMRE HERCZEG. — A TRÓNÖRÖKLÉS. — ISTVÁN HALÁLA.

ISTVÁN FEJEDELEMMEL új szellemi és erkölcsi világ képviselője lép a magyar nép élére. Ő az első uralkodónk, ki kereszténynek született s oly szigorúan keresztény értelemben neveltetett, hogy egyéniségében a pogányságnak legcsekélyebb nyoma sem maradt s hogy egész élete folyamán a nyugat-európai eszmékkel annyira s oly kizárólag telítettnek jelentkezik, mintha azokat a keresztény ősök hosszú sorától örökölte volna. A középkori keresztény király lelkéből folyik minden cselekedete. Csakhogy ez a király nem szerzetesnek, hanem világi uralkodónak, lovagnak, katonának, államszervezőnek érezte magát s nem a szentség dicsfényére, hanem uralomra, tekintélyre, nagy nemzeti és állami sikerek dicsőségére áhítozott. Minthogy népének apostola, egyházának szervezője is volt és a katholikus vallás szentjeinek sorába emelkedett, minthogy papok írták meg életrajzát, szerzetesek örökítették meg tetteit, egyéniségének csakis jámbor, ájtatos, egyházi czéloknak közvetlenül szolgáló vonásait domborították ki. Kegyességét, vallásosságát hirdették, csodatetteivel dicsekedtek, alázatosságát s olyan erényeit magasztalták, melyek a buzgó remetét vagy vértanuságra vágyó hittérítőt diszítik. E mozzanatokat tartották ők a leglényegesebbeknek; a nagy uralkodóra a rendes papi mértéket alkalmazták s észre sem vették a vitéz katonát, a bölcs diplomatát, a politikai és szociálgazdasági újítót, a hatalmas államszervezőt, alkotásainak erős kezü megoltalmazóját. Pedig István világi ember, úr, király volt minden izében s nem a szerzetest, hanem, mint mondja, a legkiválóbb királyokat és császárokat választotta mintájául s az ő nyomdokaikat követte hosszú uralkodásában. Nagy Károly császárt tekinté eszményének. Olyan hitbuzgó akart lenni, mint Nagy Károly volt, olyan apostoli munkát akart végezni, mint ő, de valamint Károly, akképen István is királynak, világi embernek,

nem pedig barátnak érezte magát. Közép, inkább alacsony termetű, de edzett, egészséges testalkatú ifjú volt; meglett korában homlokát dús hajzat, méltóságos arczát szakál övezte s erős bajusza kölcsönzött férfiasságot megjelenésének. Trónra lépte óta szivesen forgatta a kardot, lovaggá üttette s kezében lándzsával, a világi hatalom jelképével ábrázoltatta magát még templomi használatra rendelt tárgyakon is. Egyik legkedvesebb szórakozása a vadászat volt. Szerette a külső fényt, a szemkápráztató pompát; maga is, neje is a legdrágább, legragyogóbb öltözetben szokott a nyilvánosság előtt mutatkozni. Udvarát császári mintára szervezte. Kedvelte a fényes építkezést s nemcsak nagyszerű templomokat emeltetett, hanem palotákat s középületeket is. Szerette hitvesét, imádta gyermekeit s uralkodásra nevelte őket. Maga tanult, művelt és jogban, törvényben járatos férfiu volt, a ki valósággal kész uralkodói programmal ült atyja trónjára s négy évtized munkájában tervszerűen, következetesen, avatottan valósította meg nemes lelkének eszményeit.

Szent István képe ifjú korában.
(A bécsi képes krónikából.)

E programm lényegében arra irányult, hogy az előbbi évtizedek fejleményeit betetőzze, elődeinek működéséből a természetszerű következtetéseket levonja, vagyis fölvegye a királyi czímet s királyi hatalomtelje alapján befejezze állama kiépítését, vallása és egyháza végleges szervezését. Uralkodása első napjától kezdve István serényen hozzá látott a munkához, mely bármennyire elő lett légyen készítve, természetszerűen itt-ott nehézségbe ütközött. Akadtak egyes nagybirtokosok, törzsfőnökök, kik István újításait ellenezték, mert ő ismét „egész“ Magyarország ura akart lenni, a mi némely hatalmasok egyéni érdekeit sértette. Magában az ország belsejében, a fejedelmi székhelyhez közelebb eső területeken a törzsfők mindenütt bele nyugodtak a viszonyok változásába s mint előbb Gézát, akképen most Istvánt, készségesen elismerték uruknak. Ellenben a határszélen, a központtól távol némelyik törzsfő egészen kivételes hatalomra tett szert, melyről önként nem akart lemondani. Ez történt a Dráva közelében, a Maros mentén s a Meszesen túli Erdélyben. Első sorban politikai okok idézték föl az ottani hatalmasok ellen-

állását, s a pogányság reactiója csak igen kis mértékben befolyásolta küzdelmeiket. Az erdélyi és marosi törzsfő már keresztény volt, habár a keleti egyházhoz tartozott s csak a Dráva melléki volt pogány. De a pogányság már megszünt életerős tényező lenni, mert a kereszténység mindenütt meghódítá a lelkeket s minthogy ez időben még szervezve nem volt, a szervezettel járó anyagi terhek, melyek később erős elégedetlenséget keltettek, sem befolyásolhatták a mozgalmat. Istvánnak nem is kellett a pogánysággal olyan hosszas és véres tusákat vívnia, mint annak idején Nagy Károlynak, ki csak harmincz esztendő örökös támadásai és kegyetlenkedései után emelhette diadalra a szászoknál a kereszténységet. A magyar pogányságot István trónraléptekor már teljesen megingatták az új eszmék s küzdelmei sem akkor, sem a későbbi uralkodók alatt nem folytak azzal a halálra szántsággal, azzal a végelkeseredéssel és önfeláldozással, mint egykor a szászoké. Elerjedt, elaggott a magyar pogányság már az előző évtizedekben s nem is ő, hanem egyes törzsfők politikai törekvései állták útját István újításainak. A krónikák szerint az első ellenállás azonban a pogány turulos lobogó alatt, a régi vallás fenntartásának jelszavával, támadt már 998-ban. A mai Somogyban, a Dráva és Balaton közti őserdő lepte, részben mocsaras területen, a határvédelem czéljából oda telepített s az új eszmék áramlatának talán kevésbbé kitett magyarságot a tar Zerind fia, Kupa (Koppány) szólította fegyverre. A magyarok régi harczmódjához híven, maga kezdte meg a támadást; a szomszédos területekre tört, s mivel itt a nép nem csatlakozott hozzá, kegyetlenűl feldúlta. Egész Veszprémig nyomult s ezt, a már akkor tekintélyes, erődített várost kezdte vívni s külvárosait fel is perzselte. István Esztergomban vette a lázadás hírét s sietve vonta össze hadait. Ekkor történt először, hogy a magyarok fejedelme mint keresztény indúlt csatába, még pedig saját alattvalói ellen. Mielőtt útra kelt, a kor szokásának megfelelően, Hont és Pázmán idősebb német lovagokkal lovaggá üttette magát s mint keresztény, nem az ősi turulus

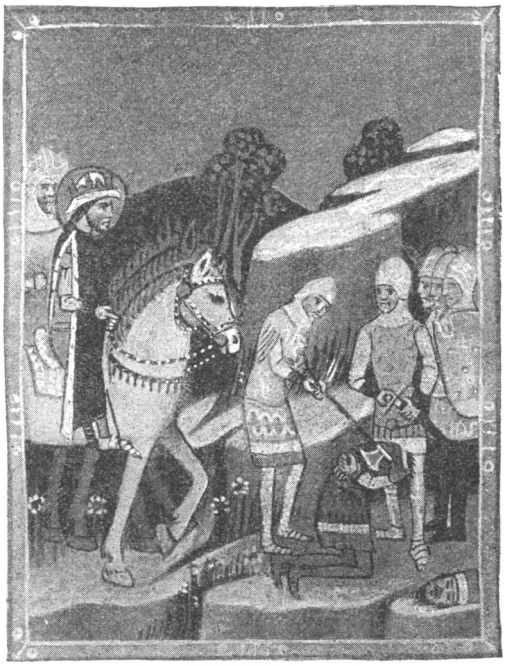

Kupa legyőzése.
(A bécsi képes krónikából.)

zászló alatt indult a csatatérre. A pannoniai születésű szent Mártont, ki elébb katona, azután pap lett s mint toursi püspök halt meg († 400), választotta védszentjévé s az ő képét alkalmazta zászlajára. Seregét a tapasztalt Venczellin német lovag vezette. Veszprém alatt álltak először szemben egymással a magyar keresztény és a magyar pogány lobogók s véres harczban a keresztények győztek. Kupa életét áldozta meggyőződéséért s hősi harczban esett el. Magával Venczellinnel vívta utolsó párbaját s ez az idegen ölte meg. A legyőzöttek azután feltétlenül István kezébe jutottak. Csak azt követelte tőlük, hogy elfogadják az új viszonyokat s felvegyék a keresztény hitet. A legtöbben engedelmeskedtek, de a kik nem tették, elvesztették szabadságukat s rabszolgaságra jutottak. Kevesek választhatták e sorsot, mert a mozgalom nem ujult meg többé s ez a terület végkép bele illeszkedett István államszervezetébe.

A fényes és gyors diadal nagyban gyarapította az új fejedelem tekintélyét s ledönté az akadályokat, melyek magasan szárnyaló politikai és vallásos czéljai valósítása elé hárultak. Végrehajtotta immár mindazt, mit uralkodóháza, nemzete, állama fölmagasztalására szükségesnek tartott. Minthogy még atyja birtokában volt a királyi hatalomteljnek, Kupa veresége után István, valószínüleg az 1000-ik évben, hivatalosan és formaszerüen fölvette a királyi czímet, s ezzel megalapította azt a dicsőséges magyar királyi méltóságot, azt a nemzeti monarchiát, mely immár kilencz száz év óta dísze, büszkesége, oltalma a magyarságnak. A királyi czímet nem kérte sem alattvalóitól, sem idegen uralkodótól. Nem hivei, nem katonái választották királylyá, nem is a két császár egyikétől kapta uj rangját, mint annyi sok más, e korabeli uralkodó. Saját hatalomteljéből eszközlé a rangemelést, mert egyrészt korlátlannak, másrészt független állam uralkodójának érezte magát s a saját tekintélyéből, a maga éles kardjából meríté abbeli jogát, hogy olyan czímet viseljen, minőt czélszerűnek talál. Tettéért csak istenének volt felelős s Isten kegyelméből, mint a régiek mondották: Isten malasztjából való királynak nevezte magát.

Ezzel a magyar állam feje keresztény király lett s István nyomban a magyar királyság megalapítása után hozzá fogott a magyar keresztény egyház szervezéséhez. Itt azonban már rá volt utalva az egyetemes egyház fejének, a római pápának közreműködésére. A pápai széken akkor II. Szilveszter ült, korának egyik legnagyobb tudósa, a legkiválóbb, legnemesebb alakok egyike, kik valaha az egyházfői koronát viselték. Fenkölt lelkét bizonyára örömmel töltė el a hír, hogy a magyar király immár meg akarja országában a keresztény egyház intézményeit honosítani s midőn István követei megjelentek nála, hogy közreműködését megnyerjék, hitbuzgó lelkesedéssel teljesítette kivánságaikat. Az akkori közérvényű egyházjog szerint az érsekek kinevezési joga a pápát illette s tőle nyerték méltóságuk külső jelvényét, a palliumot mindazok, kik valamely érseki tartomány — több püspökségi megye — élére jutot-

tak. Ellenben a püspököt akkor még a kánoni jog szerint sem a pápa nevezte ki, hanem az egyházmegye káptalanja, mely akkor egészen más elemekből állt, mint ma, választotta s az érsek erősítette meg. A X. század végén a kánoni jog így szabályozta a főpapi javadalmak betöltését. Csakhogy a különböző egyetemes zsinatok ezen határozatai még az érseki állásokra nézve is csak részben mentek át az egyes országok törvényes gyakorlatába. Új érsekségek alapításánál, a fennállók betöltésénél a katholikus uralkodók többé-kevésbbé elismerték a pápa ezen jogát. Ellenben a püspököt, egy pár olasz egyházmegye kivételével, mindenütt rendesen a király nevezte ki s ez a gyakorlat a XI. század legnagyobb részében állandóan fönmaradt. Az 1000-dik esztendőben tehát István királynak ahhoz, hogy egyházát szervezze, első sorban csak érsekei — két érsekséget alapított, egyet Esztergomban, egyet Bácsott — kinevezésénél volt a pápa közreműködésére szüksége. De épen itt volt a bökkenő. A nyugati népek a pápában Krisztus helytartóját, az egyház legfőbb papját tisztelték ugyan, csakhogy a szentszék hatalma és tekintélye kizárólag a vallás terére szorítkozott. A pápát ez időben még a római főnemesség s a tömeg, gyakran a legdurvább erőszak alkalmazásával választotta vagy egyszerüen a császár nevezte ki, például IX. Leót s csak jóval később (1059) ruházta a laterani zsinat a pápaválasztás jogát a bibornokok testületére. A római olygarchia féktelensége azonban a legnagyobb veszedelmeket idézte a pápára, ki minduntalan a császártól volt kénytelen fegyveres segélyt kérni. Így a pápa ez időben bizonyos függő viszonyban állt a császárhoz; ez a maga főpapjának kezdte a pápát tekinteni, ki e viszonyból csak a XI. század végén szabadult fel. A század legelején a szentszék még a császár befolyása alatt állt s így attól lehetett tartani, hogy a magyar egyház szervezése körül a német érdekeket fogja támogatni. Ez aggodalom okozta, hogy Géza fejedelem Rómával semmiféle összeköttetésbe nem lépett. II. Szilveszter elődei egyes német főpapoknak bizonyos előjogokat adtak a magyar egyházra nézve s ha a pápa, egykor a császár nevelője, ki állandóan rászorult jóakaratára, most a német főpapok részére áll s gátat emel István azon törekvésének, hogy a magyar egyházat teljes önállósággal szervezze, ebből komoly bonyodalmak támadtak volna. De a fenkölt pápa tisztán vallása érdekeit tartotta szem előtt s az ügyet a politika minden befolyásától menten oldotta meg. István követe, Asztrik, a kijelölt bácsi érsek, ki 1001 tavaszán érkezett Rómába, teljes sikerrel járt s meghozta királyának mindazt a felhatalmazást, melyre az akkori kánoni jog szerint egyházszervezői munkájához szüksége volt. Sőt hozott még többet. Szilveszter pápa küldött Istvánnak koronát is, a keresztény királyság akkori külső jelvényét, melyet trónra léptekor az országos egyház feje szokott fényes szertartások közt az uralkodó fejére tenni. István örömmel fogadta a koronát, mely épen ez időben tisztán egyházi jelvény volt, egyszerű

abroncs-alakú, ezüsttel nem vegyített színarany nyilt korona latin feliratokkal és zománczképekkel. E korona csak az idők folyamán lett a királyi méltóság és hatalom jelvényévé. Mikor Szilveszter pápa Istvánt kitüntette vele, még csak azt jelentette, hogy viselője keresztény katholikus s nem azt, hogy attól nyerte a hatalmat, kitől a koronát kapta. II. Szilveszter korában, midőn a rómaiak ellen a pápa a legnagyobb mértékben rászorult a világi hatalom támogatására, a szentszéknek eszeágába sem jutott, hogy a koronaküldéssel jogczímet formáljon a politikai felsőbbségre. A katholikus világba való befogadást s nem a hűbéres kapcsolatot jelentette akkor a pápa koronája s István, mint teljesen önálló király, mint nemzetközileg független állam ura fogadta azt el. Csak VII. Gergely kora után merült föl a gondolat, hogy a koronaküldés politikai jelentőségű lehet. De az új évezred elején a pápaság eszmevilágából ez a felfogás teljesen hiányzott s midőn István király 1001 augusztus 15-én, talán vasárnap, augusztus 17-én, országa érsekével ünnepélyesen megkoronáztatta magát, e ténynyel szent személye megnyerte ugyan az egyház mystikus, vallásos felavatását, de hatalma önálló, állama független maradt s mint ilyen szerepelt a nemzetközi életben. A koronázás nem a királyi méltóságot alapította meg. A királyi rangot István nem kérte senkitől s megkoronázása egyedül azt jelezte, hogy viselője igaz keresztény, a római s nem a keleti, bizanczi kereszténység híve. Örök emlékezetű nap első királya megkoronázása a magyar nemzet életében. Immár vallásilag is végképen belépett a nyugati nemzetek családjába, belépett oda politikai függetlenségének, önálló egyéniségének teljes fentartásával s István király monarchikus alkotásának épen legfőbb, legélesebben kidomborodó jellemvonása az önállóság, mely olyan mélyen behatolt a magyar közlélekbe, hogy kilencz századon át az maradt állami és nemzeti politikájának vezércsillaga. Ez az önállóság István királynak minden működésében, összes állami és egyházi intézményeiben félreismerhetetlenül előtérbe lép. Hogy minden idegen befolyást kizárjon, saját székhelyén, Esztergomban magyar metropolitai, érseki állást alapított, melynek viselője magyar alattvaló, a magyar birodalmi érdekek főképviselője volt. Alapított Bácsban egy második érsekséget is, mely később a kalocsaival egyesíttetett, de a magyar egyház fejévé az esztergomi érseket rendelte. A mi a püspökségek, plébániák, kolostorok alapítását illeti, itt már senkinek hozzájárulására sem szorult. A Nagy Károlyra vonatkozó történelmi művek, melyekből a keresztény király kötelességeivel megismerkedett, a legmélyebb hódolattal szólanak ugyan a pápáról, de a frank egyházba való avatkozásának jogát igen szűk határok közé szorítják. E könyvek azt hirdetik Károlyról: ő küldi ki a munkásokat az aratásra, ő mondja nekik, mint Krisztus az apostoloknak: menjetek, én küldelek benneteket!

István király egyházpolitikája is ez eszmekörben mozgott. Nagy Károly lévén mintaképe, fiúi hódolattal csatlakozott a római székhez s szent Péter iránti ájtatos tiszteletét átvitte Szilveszter pápára. El is ismerte legfőbb pásztori és tanítói hatalmát magára és országára nézve, mert ezzel politikai függés vagy alárendeltetés nem járt. Egyházszervezői munkájában bizonyára szintén figyelembe vette atyai intéseit. De e működésben is fenntartotta azt a széleskörű önállóságot, melyet az egyházi törvények a keresztény uralkodónak biztosítottak. Az akkori közlekedés és a zavaros közbiztonság szertelenül megnehezítették, hosszadalmassá tették a Rómával való érintkezést s ez okból maga a pápa gondoskodott róla, hogy az uralkodóknak ne kelljen mindenben hozzá fordulniok. Épen a X. században kezdett kifejlődni a pápai állandó követ (legatus apostolicus natus) intézménye, mely szerint a pápa helyetteséül vagy bizonyos jogok gyakorlására egy távoli ország főpapját nevezte ki. Németországban ez először 967-ben történt s századok multán azt állították, hogy Szilveszter pápa magát Istvánt nevezte ki apostoli követévé, hogy így saját országában a pápának fentartott szükebb jogkört gyakorolhassa. István azonban nem nevezte magát apostoli követnek s nem is valószinü, hogy az lett volna. Annyi bizonyos, hogy önállóan szervezte egyházát s bármi benső viszonyban élt Szilveszter pápával, a saját jogait gondosan megóvta, sőt a szentszéktől (Szilveszter hamar meghalt s utódai gyorsan váltakoztak) még segédmunkásokat sem kért a magyar egyház szervezéséhez. Rómában akkor bizonyára volt elég tanult, püspökségre s más főpapi állásra alkalmas pap. De István sohasem kért papot a pápától s maga választotta meg embereit. Maga vizsgálta meg, próbálta ki azokat, kiket állásba juttatott s oly kitünő emberismerő volt, hogy választásával az egyház is meg lehetett elégedve, mit az új egyházi intézmények gyors felvirágzása kétségtelenné tesz.

E munka közben István királynak újra fegyvert kellett fognia lázadó alattvalói ellen. Az új fölkelést a krónikások a Meszesen túli, az erdélyi részekbe helyezik s vezérét gyulának, a király sógorának mondják. Az erdélyi gyula, vagyis főnök, ki Keán (Kán) néven is említtetik volt tehát a lázadó. Nem lehetetlen azonban, hogy István öcscse, Mihály, állt a mozgalom élén; talán elégedetlen volt a hatáskörrel, melyet bátyjától nyert, talán az újítások ellenségei bújtogatták fel. Annyi bizonyos, hogy a fölkelés vezére rokonságban állt a királylyal, maga is keresztény s mozgalma nem vallásos, hanem politikai jellegű volt, ámbár pogányok is csatlakozhattak hozzá. A pártütés azonban semmiesetre sem keltett élénkebb visszhangot s István ép oly hamar s ép oly gyökeresen elfojtotta, mint a somogyit. A vezér lengyel földre menekült, de családja a király kezébe került, ki kegyesen bánt vele s szabadon bocsátotta. Ez alkalommal István az erdélyi részekben is eltörölte a régi törzsfői állást. A Szamos völgyét Kolozsvárig közvetlen uralma alá

helyezve, ott is életbe léptette a vármegyei intézményt, az új határ védelmére meg gyepüket alkotott. Ez erődítményi övön túl a Kolozsvártól délre és délkeletre eső föld még évtizedeken át lakatlan pusztaság maradt.

Azután éveken át nem mert mocczanni királya ellen senki, s legfeljebb jelentéktelen helyi zavargások gátolhatták István buzgó reformműködését. A király egymásután alapította az új püspökségeket, klastromokat s egyre nagyobb területre terjesztette ki az új kormányzati és vármegyei rendszert. E tevékenységében végre eljutott a központból a legtávolabbi szélekre, a Maros vidékére, a mai Temesközbe, hol sajátos viszonyok alakultak. A megtelepedéskor aránylag csekély magyarság jutott oda s a benszülött bolgár lakosság elmagyarosodása lassabban haladt, mint másutt, sőt talán a magyar kisebbség kezdett a nagy többségbe olvadni. Így ez a föld névleg meghódolt ugyan Árpád utódainak, de a nemzeti élet hullámcsapásától kevésbbé érintve némi külön állást foglalt el. Ajtony, az ottani magyar vagy bolgár eredetű törzsfő végül teljesen el akart szakadni az országtól. Területét független fejedelemséggé igyekezett emelni s minthogy keresztény volt, a katholikus István ellen a bizánczi udvarnál keresett támaszt. Épen ez tette vállalkozását rendkívül veszedelmessé. Bizáncz évtizedek harczában végre megsemmisítette a bolgárok önállóságát, területöket birodalmába kebelezte, mely délen immár közvetlen szomszédja lett Magyarországnak. Az Alduna és a Száva volt a két állam határa, sőt a görög uralom, mely a mai Belgrád, akkor Bolgárfejérvár erős várára támaszkodott, a Szerémség déli részére is kiterjedt. István jó viszonyban állt ugyan a görög udvarral, mely azonban a maga érdekében szívesen látta Ajtony azon törekvését, hogy magyar földön lehetőleg önálló és görög vallású fejedelemséget alapítson. A bizánczi politika nyomban fölismerte, hogy alkalmilag milyen hasznát veheti Ajtonynak, ki készségesen befogadta a görög térítőket s görög zárdákat, sőt görög püspökséget alapított, szóval István római katholiczizmusa ellen a görög egyházat írta zászlajára, mi természetszerüen a görög császár felsőbbségének elismerésére vezetett volna. István király a távolból folyton szemmel tartotta Ajtony területét, melyről semmiesetre sem akart lemondani. Már 1015-ben kinevezte Gellértet, a tudós velenczei szerzetest, ki azon évben jött az országba, a Marosvidék katholikus püspökévé. Csakhogy ez sokáig nem foglalhatta el székét, mert e föld ura Ajtony volt, ki a királyi parancsnak nem engedelmeskedett. A Maros balpartján, egy római erőd helyén várat, Marosvárát építteté, tekintélyes hadsereget alakított s e hatalomra támaszkodva a király jogait bitorolta, kinevezését nem ismerte el; az erdélyi királyi bányákból a Maroson Szegedre szállított sóra átmeneti vámot vetett, sőt valószínüleg az egész szállítást megakadályozta. Vakmerő fellépése, 1015 körül, kétségkívül összeköttetésben állt a bizánczíaknak

akkor a bolgárokon aratott győzelmeivel, melyek hatása alatt végkép elszakadt a királytól s a görög császár hűbéreseként viselkedett.

István, mihelyt csak tehette, hadba szállt ellene. Sietnie kellett, végezni akart a lázadóval, mielőtt a görög hódítás az újonnan szerzett bolgár földön teljesen megszilárdult. Mennyire előnyére fordultak időközben országa viszonyai, azt jelzi azon körülmény, hogy az Ajtony elleni háborúban nem volt többé kénytelen hadai vezetését idegenre bizni. Talált már a magyarok közt alkalmas vitézt. Ez Csanád volt, Ajtony egyik elpártolt híve. Midőn a király felajánlotta neki a fővezérletet, azt felelte: „nem régen keresztelt, új keresztény vagyok, de új harczot akarok vívni, élni-halni kész vagyok veletek". 1029 körül (mások szerint 1030-ban, de ekkor a németekkel nagy háború folyt) indult meg a mérkőzés, mely véres lefolyást vett. Ajtony készen várta a királyi hadakat s noha a görögöktől segélyt nem kapott, mert időközben Bizánczban gyönge kézbe jutott az uralom, férfiasan szembe lépett velök. De Csanád, ki a mai Törökkanizsánál kelt át a Tiszán, éjjeli rajtaütéssel tönkre verte. Ajtony életével fizette meg becsvágyát. Hívei s az egész lakosság hamar meghódoltak. Marosvár Csanád nevet nyert, a vármegye központja, a katholikus püspökség székhelye lett s 1030-ban István embere, Gellért püspök átvette e vidék egyházi vezetését.

Ajtony lázadásának leverése emlékezetes mozzanata István király dicsőséges működésének. Csak ez idő óta nevezte magát „egész" Magyarország királyának, mert csak ekkor állította helyre, talán csak ekkor alkotta meg a mai egész államterület szoros politikai és nemzeti egységét. A várrendszerrel kapcsolatban a Temesközben újabb magyar telepítéseket eszközölt s ott is teljesen túlsúlyra juttatva a magyar elemet, lehetővé tette a benszülöttek gyorsabb elmagyarosodását. Kétségkívül István bölcs intézkedéseinek gyümölcse, hogy utódai alatt a Temesközben lüktető nemzeti élet fejlődhetett ki, mert a magyarság sűrű tömegekben ülte meg s gazdaságilag is hamar felvirágoztatta e földet.

Szomszédai irányában István, a mennyire a viszonyok engedték, mindig a béke politikáját követte. Nem tűzött össze senkivel, nem a hódítást, hanem az ősök örökének szervezését, állandó biztosítását tartotta szem előtt. E műve sikeréhez szüksége volt szomszédai jóindulatára, s azért külpolitikája a béke fentartására irányult. Első sorban korának két legnagyobb hatalmával, a német és a görög császárral igyekezett a szivélyes viszonyt ápolni. Bizánczot időnkint segítette a bolgárok ellen, II. Henrik német császár meg nemcsak sógora, Gizella királyné testvére volt, hanem különben is rászorult jóakaratára. A császár egész uralkodását belmozgalmak, lázadások kisérték s még legközelebbi rokonai is ellene támadtak. Öcscse, Bruno fegyvert fogott s midőn a fölkelés elfojtatott, az ifjú 1003-ban nővéréhez, Gizella királynéhoz, a magyar udvarba menekült, mely a haragvó testvéreket szerencsésen kibékítette. Midőn a

császár az 1003—18-iki években ismételve hadakozott Chrobry Boleszló lengyel herczeggel, István király többször segítette, mi közben a lengyelek be-betörtek a magyar földre s az észak-nyugati részeket egész a Dunáig pusztították. De mihelyt a császár meghalt (1024), István megbékült a lengyelekkel s állandó barátságban maradt velök. Az Alduna mellől olykor-olykor a besenyők is magyar földre csaptak, de támadásaik csak a rabló portyázás s nem a komoly háború jellegét viselték. Végül István az akkor emelkedni kezdő Velenczével is jóbarátságot tartott. Orseolo Ottó doge szintén sógora volt s a magyar herczegasszony, egy feltünő szépség, ápolta a két udvar viszonyát s István készséggel támogatta sógorát azon törekvésében, hogy Velencze a névleg bizánczi főhatalom alatti dalmát tengerparton megvesse lábát. Minthogy az Orseolok II. Henrik császárral is szoros barátságban álltak, a XI. század két első tizedében tényleg egy hatalmas hármas, német-olasz-magyar szövetség állt fenn s gyakorolt észrevehető befolyást az európai politika menetére.

E kedvező külpolitikai helyzet 1024 óta gyökeresen megváltozott. II. Henrik császár meghalt s csakhamar az Orseolok is elvesztették egyidőre az uralmat. Mindenütt új elemek kerekedtek felül s első sorban a szomszéd német birodalomban nemcsak új király, hanem új uralkodó család, új szellem, új politika lépett a réginek helyére. II. Konrád német király harczias ember volt s külső hódításokkal akart fiatal uralmának kellő tekintélyt szerezni. Föleleveníté tehát a császárság világhatalmi igényeit s valósággá akarta tenni azt az elvet, hogy minden keresztény király hűbéri engedelmességgel tartozik a kereszténység világi fejének, a császárnak. A világuralom, a dominium mundi kiterjesztése, a német birodalom gyarapítása volt a császári politika legbensőbb vezéreszméje, ekkor s utóbb is, míg a XIII. században a Habsburgok némileg nem módosították s a császár felsőbbségének jogczímén a németség erejét nem többé a birodalom, hanem saját családi hatalmuk gyarapítására használták. A császárság egyetemes jellegének képviselői azt hirdették: egy az imperator az egész világon s alárendelvék neki az összes keresztény királyok, országaik meg csak tartományai a szent római birodalomnak. Minden keresztény király, az angol, a franczia, a spanyol s mióta megtért, a magyar is, elismerni köteles a császári felsőbbséget s ha nem teszi, fegyverrel kell kényszeríteni. Így okoskodott nemcsak a császár, hanem a középkori jogászvilág nagyobb része, s állandóan ez a fölfogás maradt túlsúlyban, ámbár akadtak hangok, melyek az egyes államok önállóságát vitatták. Természetes azonban, hogy a császár maga teljesen ez eszmének hódolt s érvényre is igyekezett emelni, mikor épen alkalma vagy módja nyilt, kivált az ifjú keresztény államok fejei, a cseh, lengyel, meg a magyar uralkodókkal szemben. Cakhogy ez igényt nem csupán a római, hanem a bizánczi császár is hirdette, ki

Sexta etas mūdi

Buda vrbs hungarie clarissima regum sedes: in littore danubij sita: hungaria enim vltra ⁊ citra danubiū latissimas terras occupat: quod citra danubiū est: olim pannonia fuit. que ab oriente mesiam ab occidente noricum habuit. septētrionē ei danubius. austrum illirici montes excepere: que transdanubiū hungaria iacet: pars scythie prius erat: duasq; gentes habuit gepidas qui contermini germanis fuerunt ⁊ dacos. nō qui nunc daci vocant: quoꝝ rex ad occeanū germanicū: inter suetiam ⁊ saxoniam latissimo regno: sed palustri potiꝰ. nam hij dani melius appellant: sed qui ea loca tenuerunt: que nunc transsiluani occupant vicina walachis in corone speciē montibus cincta. In hac parte vngarie que gepidarū fuit adhuc territoriū est quod sepusiū appellāt: pro gepudio. Hungaria aūt terra ferax: vbi aque riuus habet in quo mersa ferri materia in cuprū vertit: gleba illic frumenti fructifera. auri ⁊ argenti diuites vene: aer salubris: terra opimis cōparanda. nisi sua se vbertate corrumperet. Cum vero huni in scythia multiplicati essent: in vnū congregati: cōstituentes capitaneos: occidētales regiones ingressi: bessos ⁊ cumanos albos: inde ruthenos: terrāq; nigroꝝ cumanoꝝ. ⁊ vsq; ad tisciā flumen teysch puenere. Matrinꝰ longobardus qui pannoniā gubernabat: primo eos repulit. Tandē pastica possessione pānonice regionis potiti sunt. Anno dñi quadringentesimo primo Athila qui hungarico ideomate ethele dictus est. ⁊ buda fratre eius supuiuentibꝰ. Athilā in regia dignitate extulerunt. Is in ciuitate sycambria sedem elegit. Et ex innata ambitione ceteras regiones molestare instituēs bledā fratrē suum regiminis participem fecit. Et in subiectas nationes principē cōstituit. Interea rex hunoꝝ dum regnū intra pannonias cū fratre bleda vel bu

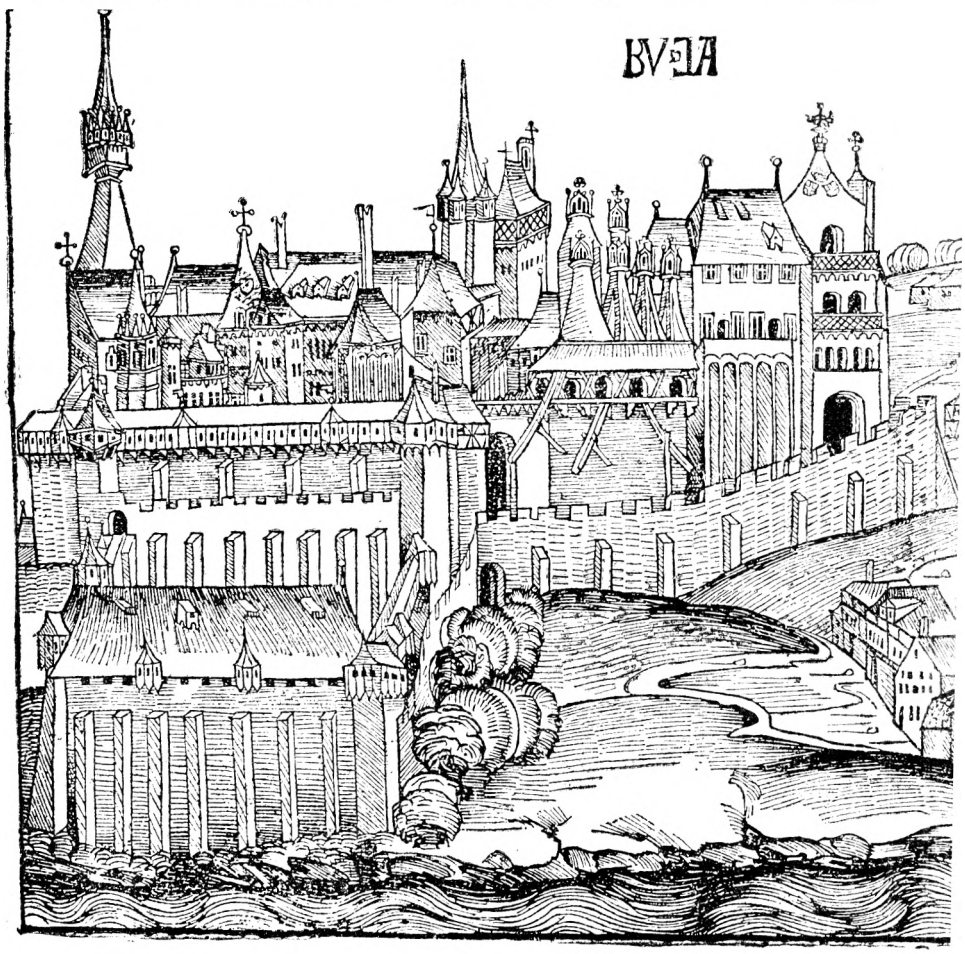

BUDA LEIRÁSA

Acsády: Magyar Birodalom Története.

da gereret. macedonĩ mĩlĩ ⁊ ächaĩ vtraſq; thracias: ĩmaniſſima rabie deuaſtaret. Jnde cũ ſycambrie de-
mozaref. buda frater e.ꝰ terminos ſui regiminis trãſegiſſe ac regnũ in eius abſentia optaſſe accuſatꝰ eſt.
Cũq; ſycambriã in receſſu ſuo vrbem athile vocari p̃cepit. Buda vo illã a ſuo noie budawara appellauit.
Quãobrem bledã germanũ ſuũ regnoq; conſortẽ ꝓpꝛijs manibus pemit. Ac in danubiũ precipitari fecit.
Jnde nouo edicto vrbem athile vocari iuſſit. Hunni id nõ obſeruãtes illã budawara vocauerũt. Hungari
q̃s vſq; in hũc diem obuda vocant. Theutoni edictũ regis magis formidãtes: ciuitatẽ ob metũ etzelpurg
id eſt vrbem athile vocauerunt. Jn ſycambria deinde athila quinq; annis quieuit. Speculatores ad va-
rias regiones ordinãs. Poſt proſpera deinde tpa buda primaria hungarie condita: que ex parte montuo
ſa eſt: ſi vrbis ſitũ inſpicias. Cuius loci cõditio ea eſt: vt nec quicq; munitius: nec certe amenius in tota
ferme hungaria munirꝛ poſſit. Jn ea nõnulla extant religioſoꝝ monaſteria celeberrima. aliiſq; publicis
priuatiſq; edificijs ornatiſſimis p̃ ceteris in ea regione vrbibꝰ euaſit clariſſima. Jdeo regia dignitate inſi-
gnita. ⁊ baſilicis membꝰ ⁊ arce pulcherrima: quã arcem preclarã (ſicuti ⁊ alias arces in tota hungaria: p̃-
cipue miſcegradũ caſtrũ nobile vbi corona regia obſeruaf exornaut) ita Mathias de coruinis rex hũga-
rie muro decore ornauit. Cũctis nũc antiq; monumẽtis p̃ferendũ in qua muri craſſiſſimi: ⁊ aule celeberri-
me eſſe referunf. hanc p̃terfluit hiſter germanicus fluuius: qui deinde septẽ hoſtijs pontum influit. Septi-
mũ tñ pigrũ ad paluſtri ſpeciẽ nõ habet: qõ anim cõpareſ. Priora quatuor ita magna ſunt: vt p lõgitudi-
nem. xl. miliũ paſſuũ nõ miſceanf equori: dulcẽq; hauſtũ ingorrupto detineant ſapore.

EL KRÓNIKÁJÁBAN.

„az összes keresztények császárjának“ czímezte magát s az egyik ép úgy a kizárólagos világuralomra törekedett, mint a másik. De Magyarországot első sorban legközelebbi szomszédja, a német császár fenyegette ez igényével, melyet már I. Ottó császár hangoztatott s habár három közvetlen utódja másnemű komoly elfoglaltsága miatt vagy dinasztikus érdekből nem tört Magyarország önállósága ellen, felsőbbségi igénye csak szunnyadt, mert a császárság intézményében rejlett s II. Konrádban teljes erővel felelevenedett. Sőt Konrádnak sajátszerű tervei voltak; kezet akart fogni a bizanczi császárral s fia, Henrik számára görög herczegnőt kért hitvesül. Velenczében az Orseolok ellenségeivel szövetkezett, kik megbuktatták és elüzték őket. Chrobry Boleszló lengyel herczeget, ki fölvette a királyi czímet, fegyverrel próbálta meghódoltatni s eltökélt szándéka volt a magyar királyt is a császári főhatalom elismerésére kényszeríteni. Törekvései a német közvéleményben lelkes visszhangot keltettek. A régi Pannonia, immár a magyar állam magva és középpontja, egykor a frank birodalomhoz tartozott s a németek a Lech-mezei csata óta folyton sürgették visszafoglalását. Ezt a háborús, chauvinista hagulatot erősen élesztè a német egyház, mely minden alap nélkül azt hirdette, hogy németek térítették meg a magyar népet s csak a német egyház uralma biztosíthatja itt a kereszténység fennmaradását. Ekképen azon politikai igény, hogy minden keresztény uralkodó a császár felsőbbségét elismerni tartozik, találkozott a német egyház uralmi és a német tömegek hódító törekvéseivel s a szivekben állandóan ébren tartotta a magyarok iránti gyűlöletet, mely a X. század pusztító kalandozásai idején keletkezett. István király és II. Henrik császár sok évi barátsága ez érzést nem enyhíté, s az uralkodóházak rokoni és baráti viszonya mellett a százados gyűlölség tovább parázslott a közlélekben. A német nép örömmel fogadott minden oly vállalkozást, mely a többé már nem rettegett, de annál inkább gyűlölt magyarság leigázására irányúlt. A magyarok elleni háború az egykorú krónikások bizonysága szerint mindig kedves volt Németországban s s a leggyűlöletesebb uralkodót is népszerűvé tette. Utóbb egyik-másik császár csak azért indított ily háborút, hogy a nép elégedetlenségét elterelje magáról. A magyar állampolitikára állandó befolyást gyakorolt ez a császári igény s a németek e hangulata, mely tényezők számba vétele nélkül történelmünk alakulata gyakran meg sem érthető.

István királynak hamar észre kellett vennie a viszonyok változását, mert a német határszélen egyszerre megelevenült a katonai élet, s a betörések és csatározások minduntalan követték egymást. Konrád maga sem leplezte harczias terveit. Gizella királynét, ki bizonyos igényt emelt testvére, II. Henrik örökségére, ridegen elutasította s a magyar udvar feje fölött Bizánczczal igyekezett szorosabb viszonyba lépni. Istvánt ez annyira aggasztotta, hogy a német követeket, kik magyar földön vonultak

Konstantinápolyba, át sem bocsátotta területén. Ezt vagy más ilyen koholt sérelmet választotta-e ürügyül Konrád a háborúra, az mellékes. Lényegileg a világuralmi politika vezette s mihelyt eléggé fölkészült, hasztalan keresték föl (1029) István követei. A háborút nem halasztotta tovább. A keleti őrgrófságból a németek minduntalan dúlták a magyar földet, míg Konrád bajor földön hatalmas hadat gyűjtött, melyet 1030 derekán személyesen vezetett Sopron felé s onnan a gyepün áttörve az ország belsejébe. Másrészt hűbérese, a cseh herczeg északról a Dunán inneni részekbe hatolt. István király megtette előkészületeit s az egész ország haderejét összegyűjtötte. De óvatosan kitért a döntő mérkőzés elől s így a császár ellenállás nélkül a Rábáig juthatott. Csakhamar azonban a hosszú s nem mindig zavartalan menetelés kimerítette seregét s mivel az élelmezés is egyre nehezebbé vált, megkezdte a visszavonulást. István csak ezt várta. Hadai nyomukban voltak a hátráló németeknek, betörtek a keleti őrgrófságba s ott Bécset, melyet ekkor említenek először, jó nagy darab földdel megszálltak. Így a hadjárat a magyarok fényes győzelmével végződött s a császár csakhamar (1031) saját fiát, Henrik herczeget volt kénytelen a magyar udvarba küldeni, hogy békét kérjen. Megkapta, de elég drágán. A keleti őrgrófság egy részét, a Lajta meg a Fischa víze, valamint a Dunától északra, a Morva és Thája közti földet, összesen 30—40 négyszögmértföldet a hatalmas német császár István királynak volt kénytelen átengedni. Henrik herczeg a maga és atyja nevében szent esküt tett a szerződésre, mely István életében meg is tartatott. A királyi Magyarország dicsőségesen utasította tehát vissza a császári támadást s a mire a szláv uralkodók, kik a római kereszténység felvételével többé-kevésbbé a római császár felsőbbsége alá kerültek, képtelenek voltak, azt a magyar király megvalósította. Fegyverrel biztosította országának önállóságát.

Gizella királyné.
(A koronázó palástról.)

Ez időben jutott István király hatalma és dicsősége delelőjére. Európa egyik legnagyobb katonai államának támadását fényesen visszaverte s itthon már nagyjában befejezte egyház- és államszervező munkáját, mely a kor szellemének megfelelően lényegileg azonos volt. Alattvalói szerették, otthona a boldog családi élet tűzhelye volt. Hitvese, Gizella királyné nagy családdal, öt fiúval (Levente, Péter, Ábel, Béla, Imre) ajándékozta meg. E fiúk közül csupán Imre ért ugyan emberkort, de szülei egész szeretetöket reá fordították s méltó örökösükké, nagy munkájok hívatott őrévé és folytatójává igyekeztek nevelni. Imre herczeg, ki 1007 körül születhetett, nagy műveltségű papok — Gel-

lért püspök 8 éven át (1023-ig) maradt mellette — és lovagok felügyelete alatt nyerte nevelését. Ő is mélyen vallásos kedélyű, de daliás ifjú leventévé fejlődött, a ki osztozott atyja minden bújában-bajában, de szórakozásaiban is. Nagy vadász volt s ilyen vadászat alkalmával vesztette el ifjúi, szépreményű életét. Talán azon ünnepélyek alkalmával, melyeket Henrik német herczeg békealkudozásai közben rendeztek, tartatott az a vadászat, melyen 1031 szeptember 2-án Imre herczeget egy vadkan megölte. A szülőket, kik gyermeket többé nem remélhettek, földig sújtotta a váratlan csapás. „Sirató atyja vigasztalhatatlanul egész Magyarországgal a szertelen fájdalom és szomorúság miatt betegségbe esék" mondja a régi krónikás. A vallás minden vigasza sem birta István király keserű fájdalmát enyhíteni; nemcsak az atya, hanem az uralkodó is kétségbeesetten nézett a jövő elé, mely összes alkotásait fenyegetni látszott. Nem volt körülötte senki, kire művének gondozását teljes megnyugvással bizhatta volna. Mindent, a mit teremtett, monarchiát, egyházat, állami intézményeket, hatalmi állást és függetlenséget fenyegetni látszott ez az új fordulat. Az Árpád uralkodóháznak volt ugyan több élő férfitagja; István nagybátyjának két fia, Vazul és Szár vagyis Kopasz László (a kettő talán egy, mert a szláv Vazul azonos a magyar Lászlóval) s egyiköknek három sokat igérő ifjú gyermeke, Endre, Béla és Levente volt. Mindnyájan régóta keresztények voltak s a király szabadon választhatta ki közülök trónja örökösét. István eleinte legidősebb rokonára, Vazulra gondolt. Csakhogy 1032 óta nővérének fia, Orseolo Péter, mint 20 éves ifjú István mellé került s finom modorával, olasz furfangjával csakhamar megnyerte a király és a királyné rokonszenvét, kik jobban biztak kereszténységében, mint az Árpádfiakéban. Így az udvarban lassankint két párt alakult, melyek egyike a Árpádfiak, másika Péter trónöröklése érdekében dolgozott. Megindult az elaggó, testi-lelki szenvedésektől gyötört, köszvénye által minduntalan ágyba döntött István király körül a fondorlatok, cselszövények játéka s az idegenből ide került főpapok és lovagok, az udvari tisztségek viselői olyan sikerrel dolgoztak Péter érdekében, hogy csakhamar ő kerekedett felül s híveivel ártalmatlanná tétette versenytársát, Vazult, kinek szemét kitolatta. Ez a megvakítás, szemfényvesztés a középkorban gyakori büntetés s főleg a trónkövetelőket sújtották vele. Így Vazul elveszté trónöröklési képességét s minthogy Szár Lászlónak

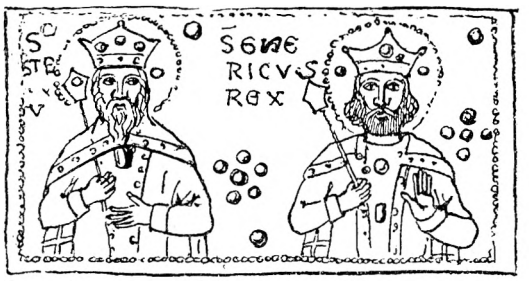

Szent István és fia, Imre Ágnes királyné diptychonán.
(A berni városi muzeumban.)

nyoma vész, Péter valósággal trónörökös lett. A három gyermek herczegtől maga sem félt s egyelőre nem bántotta őket. De ők méltán rettegtek tőle s a krónika szerint, István tanácsára, IV. Béla király szerint (1247-iki adománylevele) jóval később, Péter trónfoglalása után Lengyelországba menekültek. Erre István élt korlátlan hatalmával s Pétert formaszerűen trónörökössé rendelte. Intézkedése nem keltett ellenmondást, mert a közvéleményben akkor még nem gyökerezett meg a felfogás, hogy a királynak az Árpádok férfitagjai sorából kell kikerülnie. Ez csak az idők folyamán vált jogelvvé. István korában s még jóval később senki sem vonta kétségbe a király abbeli jogát, hogy családja azon tagját tegye meg örökösévé, kit a legalkalmasabbnak tart. Péter, mint hivatalos trónörökös a főbb állásokba bizalmasait, az idegeneket ültette, testőrséggel környezte magát s mindent megtett, hogy ama napon, midőn a trón megürül, annak birtokába helyezkedjék. Ez a nap pedig rohamos gyorsasággal közeledett. István király betegsége egyre súlyosabbá vált. Maga köré gyűjté tehát főpapjait, jelesebb ispánjait, udvari népét; jelenlétökben készült a halálra s részesült a vallás vigaszaiban. Áldó pillantását végig jártatva rajtok, 1038 augusztus 15-én valószínüleg ott, a hol született, esztergomi palotájában, csöndesen szenderült át az örökkévalóságba.

Szent István képe öreg korában.

(A bécsi képes krónikából.)

Halálának hírére siralom és gyász támadt országszerte s mindenfelől özönlött a nép Fejérvárra, a hová a holttestet átszállították. Olyan roppant tömeg gyűlt össze, hogy a városban el sem fért, hanem künn a mezőn sátor alatt táborozott. A holttestet a székesegyház közepén emelt fehér márvány síremlékben helyezték örök nyugalomra. Ez a sír az idők folyamán a csodák állandó színhelye lett, hol a hit ereje betegeket gyógyított és szenvedőknek adott friss egészséget. A magyar egyház hálája örök jeléül 1083-ban a szentek sorába avatta a magyarok első királyát, kinek ravatala a nemzeti kegyelet állandó központja maradt öt századon keresztül. Utóbb a templommal elpusztult ez a szent emlék s a benne levő holttetem. De megmaradt István király jobb keze „ez a dicsőséges szent jobbkéz, melyet magyar óhajtva néz". A szent ereklyét minden évben tisztelheti az ország szent István napján (aug. 20), azon a napon, mely a katholikusnak egyházi, minden igaz magyarnak nemzeti ünnepnapja.

VI. FEJEZET.

ISTVÁN KIRÁLY MAGYARORSZÁGA.

ISTVÁN EGYHÁZI ÉS ÁLLAMI ALKOTÁSAI. — I. AZ EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK MEGALKOTÁSA. — UDVARTARTÁS. — ÁLLAMJAVAK. — VÁRISPÁNSÁGOK. — HADÜGY. — PÉNZÜGY. — TÖRVÉNYHOZÁS. — A KIRÁLYI HATALOM JELLEGE. — II. KELETKEZŐ VÁROSOK. — BEVÁNDORLÁS. — A TÁRSADALOM MEGOSZLÁSA. — SZABADOK ÉS RABSZOLGÁK. — GAZDASÁGI ÉLET. — SZELLEMI POLGÁROSODÁS.

NEMZETÜNK KÖZTUDATÁBAN a századok folyamán megdönthetetlenné, sziklaszilárddá fejlődött az a hit, hogy I. István király tette a magyarságot nemzetté, szervezte országát állammá s mindazok a nagy egyházi alkotások, azok a közintézmények, melyek oltalma alatt a következő emberöltők éltek, egyenesen tőle indultak ki, az ő nevéhez füződnek. A közfelfogás szerint nem a pápa, nem is idegen térítő, hanem István király nyerte meg népét a kereszténységnek. Ő volt „Pannoniának mestere a szent hitben"; ő volt a magyar egyház megteremtője, a régi vallásos énekek szerint „a mi megtérésünknek bizon doktora és apostola", a ki

Templomokat rak, mint Salomo,
Ajándékkal és gyöngyökkel
Ékesített oltárokat,
A melyekben pap urakat
Rendel. — —

Ez a hit Verbőczy István Hármas Könyvében a jogelv magaslatára emelkedik, hogy védelmi eszközül szolgáljon a nemzetközi függetlenség, az állami önállóság ellen irányuló idegen igényekkel szemben.

Ép úgy István király nevéhez fűzte az utókor mindazt, a mit állami intézményeiből értékesnek, maradandó becsűnek tekintett, vagy a minek fentartására időnkint súlyt helyezett. István király koronája lett a magyar állam és királyi hatalom fénylő jelképe. István király halálának napja vált országos törvénynappá, melyen a perlekedők a haza minden részéből a király köré sereglettek, s felséges személyétől vártak igazságot. Mikor a társadalom valamely rétege a maga külön érdekeit érvényre akarta juttatni, mikor a hatalomért vagy a szabadságért küzdött, mindig

azt a jelszót hangoztatta, hogy István király alkotásait, melyek az idők folyamán megromlottak, kívánja helyreállítani. Egy egész népréteg a szent király jobbágyainak, a szent király szabadjainak nevezte magát s tőle származtatott kiváltságaihoz törhetetlenül ragaszkodott. Mikor a nemesség kialakult s a nemesi rend olyan szervezetet adott az államnak, mely Istvánéval homlokegyenest ellenkezett, ezt azzal a jelszóval tette, hogy megnyirbált jogait az István alkotta állapotba akarja visszahelyezni. E csatakiáltással szerzé meg az aranybullát, mely István király intézményeit lényegökből kiforgatta, mert a társadalom addig ismeretlen rendi szervezését indítá meg. A XV. században, midőn az elnyomott jobbágyság könnyíteni óhajtott túlságos terhein, az István király adta szabadságra hivatkozott s azt sürgette, kutassák föl a királyi levéltárban az ő, soha sem létező, István-féle kiváltságlevelét. Királyaink István szent átkával erősíték meg adományaikat, hangsúlyozva, hogy a szent király átka sújtsa őket és ivadékaikat, ha az adományost jószága birtokában meg nem védik. Így élt országszervező emléke a nemzet minden elemének ajakán, mint külföldi utasok még 1567-ben csodálkozva tapasztalták, élt akkor is, mikor alkotásai a kor változott viszonyaihoz s az egyes osztályok hatalmi igényeihez képest régóta gyökeresen átalakúltak. István király nevéhez füzött a kegyelet mindent, mi a magyart nagygyá tette, a nemzetet a polgárosodás, az államot a hatalom virágzó fokára emelte. Őt tekintették a hálás utódok a jog, a hatalommegoszlás kútfejének s minél inkább eltávolodtak alkotásaitól, annál jobban visszakívánták, mert eszményieknek, valósággal paradicsomiaknak képzelték azokat.

István király valóban új állami és társadalmi rendet teremtett meg, melyet elődei előkészítettek ugyan, melynek azonban az ő lángelméje adta meg a végleges alakot és azt a tartósságot, hogy jó kétszáz esztendőn át fennálljon s Magyarországot önállóságának biztosítására, területe polgárosítására, új hódításokra képessé tegye. Mi e munkából kizárólag az ő s mi elődeinek érdeme, azt kideríteni nem lehet. Az utóvilág századokon át neki tulajdonított mindent s tényleg István avatta az államhatalmat, a királyságot azzá a központtá, melyben az ország mindennemű ereje, a honvédelem, a hitélet, a jogbiztonság s a közgazdaság, szóval az egész polgárosodás természetszerűen egyesült. Államszervezői teendőiben ép úgy Nagy Károlyt vette mintául, mint egyháza szervezésénél, mert állam- és egyházszervezés abban az időben lényegileg összefolyt, azonos volt. Erős, összpontosított közhatalom, a korlátlan királyság eszméje lebegett szeme előtt s czélja elérését megkönnyítették a magyarság keleti hagyományai, az engedelmesség és a fejedelméhez való hűséges ragaszkodás érzelmei, melyeket őseitől örökölt. A magyarság fegyelmezettségére, katonai erényeire fektette István királyságát. Műve ennyiben nemzeti alapon nyugodott, de minden

más tekintetben a keresztény, közép-európai gondolatvilágból fakadt. Idegen eszmék és intézmények receptiója nálunk kilenczszáz év folyamán soha oly óriási mértékben nem ment végbe, mint István korában. A XVI. században a nemzet nagy része csak a hitújítást fogadta el, 1848-ban csupán politikai intézményeit váltotta fel nyugotiakkal. De István király alatt egyszerre történt mind a kettő. Egészen új egyházi és politikai intézmények, s velök oly erkölcsi és jogi fogalmak léptek életbe, melyeket a történelmi fejlődés előkészített ugyan, melyek azonban lényegileg idegen kölcsönvételek. Mindazáltal István mesteri keze az idegen anyagból olyan szervezetet alkotott, mely népét a maga egyéniségéből, a magyarságból legkevésbbé sem forgatta ki. Habár a kölcsönvétel nyomai meglátszottak rajta, volt alkotásának sajátos egyéni jellege, megvolt benne a képesség, hogy nagyobb bajok nélkül minél rövidebb időben a magyarsághoz idomuljon s annyira összeforrjon vele, mintha legsajátosabb lelki világának terméke lett volna.

Szervezői működésében István király kezdettől fogva erős öntudatossággal lépett föl s levert kiméletlenül mindenkit, a ki útjában állt. De csak kivételesen kellett erőszakhoz folyamodnia. Vele volt a kor szelleme, érette dobogott a nép szíve, mert a történelmi fejlődés a magyar közlelket már megérlelte reformterveire, melyek az egyházi és állami élet egész nagy mezejét felölelték s a királyi Magyarországot a kornak megfelelő intézmények megdönthetetlen alapjára fektették.

I.

A magyar egyház kétségkívűl épen úgy István király saját alkotása, mint a szászok egyháza a Nagy Károly, a „főpap-császár“ műve volt. Mindkét uralkodóra körülbelől ugyanegy hivatás várakozott. Meg kellett alkotniok, az egyiknek a mai Németország egy részében, a másiknak a saját országában a katholikus egyház addig nem létező intézményeit s szigorú büntetésekkel sújtaniok, elejét venniök a pogányságba való visszaesésnek, netaláni pogány lázadásnak. E tevékenységében István a császár alkotta s a tapasztalás iskolájában kipróbált módszert követte. A frank törvényekből szóról-szóra átvett mindent, a mi czéljainak megfelelt s csak a büntetések kimérését alkalmazta a maga népe gazdasági viszonyaihoz. Első sorban átvette azon törvényeket, melyek a kellő papi személyzetre, a papok védelmére, a templomépítésre és fölszerelésre vonatkoztak, valamint azokat, melyek gondoskodnak róla, hogy a megkereszteltek tiszteljék a papot és a katholikus templomot, kövessék vallásuk parancsait, megtartsák ünnepeit s letegyenek pogányzó szokásaikról.

Természetesen nemcsak a törvény szigorával akart hatni. Valóban apostol volt, nem mintha maga prédikált és térített volna. Ezt

arra bizta, a kit illet, a papra. A pap működését azonban ő tette sikeressé, midőn királyságának fényével, a kormányzat segélyeszközeivel, nyájaskodással, jutalmazással segítette elő fáradozásai diadalát. A pogányságot István király nem irtotta ki ott, a hol az közveszélyessé nem vált. Csak azokat, kik fegyvert fogtak, kereszteltette meg erőszakosan. De a ki békén maradt, az megtarthatta pogányságát s a nép egy töredéke nemcsak István, hanem utódai alatt is pogány maradt. Ellenben szigorúan fenyítette azokat, kik fölvették a keresztény hitet, de utóbb mégis visszatértek ősi vallásukhoz. A visszaesők ellen kemény büntetést alkalmazott; a ki bármely okból keresztény lett, annak kereszténynek kellett maradnia, és ha az egyház tanítása nem fogott rajta, a király birájának ítélete alá került. Belső ellenségein aratott győzelmei, külső sikerei mind hatékony tényezői lettek az új vallás terjedésének és szilárdulásának. A kitüntető állások, adományok, melyekkel a megtért jutalmaztatott, csábító példát gyakoroltak mindenkire. Ehhez járult a híveknek lelki gondozása, a papi személyzet kirendelése, az egyházmegyék megalakítása, mely a munkát örök időkre biztosította.

Szent István, mint egyházak alapítója.
(A bécsi képes krónikából.)

A hierarchiailag fejlődött katholikus egyház szellemének megfelelően István felülről lefelé végezte az egyházszervezés művét. Előbb Esztergomban, valamint Bácsban érseki széket állított, azután országát püspökségekre osztá, melyekben kolostorokat, apátságokat, prépostságokat alapított. Az új állásokat egymásután betöltötte, hogy viselőik a maguk hatáskörében folytassák a szervezés munkáját, papot szenteljenek, alkalmas helyen plébániát állítsanak, templomot építsenek, s a lakossággal közvetlen érintkezésbe lépjenek. Az anyagi alapot, a fekvő vagyont a király adta, ki a rengeteg államjószágból bőkezűen juttatott az egyháznak. Ez adományból az érsek és a püspök maga gondoskodott kanonokjairól s a világi papság minden eleméről. A káptalan, míg tagjai egy fedél alatt laktak s együtt étkeztek, a mi a XII. század második feléig tartott, bő ellátást nyert a püspöktől, ki alkalmas helyeken plébániákat is állított. Papot tarthatott, templomot, kápolnát

építhetett mindegyik falu, ha győzte. Tíz-tíz falu népének azonban okvetetlenül templomot kellett építenie s papját 2 lakott telekkel, 6 ökörrel, 3 tehénnel, 30 darab aprómarhával javadalmaznia. A templom rendesen fából épült, s magok a lakosok rakták össze; a miseruhát s a többi templomi szert a király, a szerkönyveket a püspök adta, ki a plébánost kinevezte. Az egyházi törvényhozással hozzánk is eljutott a földesúri kegyuraság intézménye s azok a magánosok, kik saját költségükön építtettek kápolnát, templomot vagy monostort, annak kegyurai lettek. Az ide vonatkozó kánoni törvények, ipso jure, a király külön intézkedése nélkül életbe léptek nálunk. Ellenben az egyházi dézma- vagy tizedfizetés kötelezettségét a király törvényileg mondotta ki, mert itt új és súlyos közteherről volt szó. De hogy ki és mi után köteles tizedet adni, azt István külön nem szabályozta, mert a kánoni törvényhozás erről világosan intézkedett. Azok fizették a tizedet nálunk is, kik más katholikus országokban fizetni tartoztak, s fizették vagyonuk után és oly módon, mint másutt. Olyan tized, melyet a közönséges egyházjog nem ismer, nálunk sem lépett életbe s így a gyermektized, mely itt-ott említtetik, nálunk sem létezhetett. De a tized e nélkül is nagyon nehéz anyagi teher volt s a tömegek, bármilyen szivesen fogadták az új igét, az új adóval nem egy könnyen barátkoztak meg. Néhol e miatt a nép karddal támadt papjaira s Bonifácz szerzetest, később pécsváradi apátot, az ország alsó részeiben térítés közben életveszélyesen megsebesítették. Évtizedek multán is nyilvánúlt még a tized iránti ellenszenv a tömegekben, melyeket azzal a jelszóval bújtogattak a kereszténység ellen, hogy ha visszatér az ősi valláshoz, a tized nyűgétől is megszabadúl.

Az egyházszervezés első éveiben István király a maga magyarjai közt a papi állásra alkalmas elemeket nem kaphatta s külföldről kellett ebbeli szükségletét fedeznie. Ez okozta, hogy első főpapjaink mind idegenek. A király összeköttetései messze elnyúltak a délolasz Monte Casinóig, a híres benczés kolostorig s mindenfelől sereglettek országába papok, kik közűl maga választotta építő mestereit és jelesebb munkásait. Udvarába rendelte s ha alkalmasnak találta, ott marasztalta, megfelelő állásba juttatta őket.

Az egyiket püspöknek, a másikat apátnak nevezte ki. Alapos emberismerő volt s az egyház mindig meg lehetett választottaival elégedve. A mint megalakította egyházi vezérkarát, kötelességévé tette minden tagjának, hogy a saját hatáskörében folytassa a munkát s immár a bennszülött lakosságból nevelje magának a szükséges alsó papságot, mely a nép köréből került ki s anyanyelvén tudott a tömegekkel érintkezni. Minden püspök papnöveldét, minden kolostor iskolát állított, melybe a magyar ifjak nagy számmal siettek, hogy ott a dúsan jutalmazó egyházi pályára előkészüljenek. Egy-két évtized mulva a magyar egyház már tekintélyes magyar papsággal rendelkezett, melyet a püspök vagy saját

székhelyén alkalmazott, vagy a folyton szaporodó plébániákra rendelt ki, melyeket földrajzi fekvésök szerint főesperesi kerületekké csoportosított. A király mindig éber figyelemmel kisérte papjai, az egyházfők, a zárdák, az alakulófélben levő alsó papság tevékenységét s töméntelen vagyonnal, joggal, kiváltsággal, mentességgel és kedvezménynyel látta el. Tette ezt nemcsak vallásos buzgalomból. A papság volt akkor minden keresztény államban a királyi hatalom legfőbb támasza, leghívebb szövetségese s szolgálatainak óriási értéke nyert kifejezést azokban a roppant jószágadományokban, jogokban és kiváltságokban, melyekkel az uralkodók elhalmozták. István király szintén papjaiban látta trónjának oszlopait, politikai eszményei valósításának legalkalmasabb eszközeit, mert Nagy Károly példájából meríté azt a tudatot, hogy midőn egyházát szervezi, lényegileg az új államszervezés munkáját végezi. Az állam szolgálatába helyezte tehát a papságot, kora műveltségének kizárólagos letéteményesét; ellátta dús javakkal és kiváltságokkal, de egyszersmind állami teendőkkel is. A legfontosabb állami ügyek végzésére a kellő műveltség hiányában akkor nem kinálkozott más elem, mint a papi s így István az államügyek intézésébe is bevonta püspökeit. Az emberbaráti, közművelődési teendők mellett igen széles körű hivatást ruházott az egyházra a honvédelem, az igazságszolgáltatás és közigazgatás terén. Szerette papjait, különösen azokat, kikre az egyházmegyék kormányzatát bízta; sokszor kikérte tanácsukat, meghallgatta javaslataikat, zsinataikon részt vett s határozataikat törvényerőre emelte. De mindig alattvalóinak, valóságos hivatalnokainak nézte papjait, kiket ő nevezett ki, kik az ő hatalomteljéből nyerték állásukat, javadalmaikat, jogaikat. E felfogását sokáig az egyház is szentesíté. István király vallásos czélra készült életrajzában, a szent István-legendában, mely ünnepélyes alkalmakkor a templomban olvastatott, maga az egyház hirdette és tanította, hogy István király „mindkét jog", vagyis a világi és egyházi jog alapján kormányozta országát s ezt a pontot csak 1200 körül, a pápa egyenes parancsára, hagyták ki a legendából. Az egyházszervezéssel István királyi uralma, mely addig csak kardján nyugodott, a vallás isteni ihletétől fölszentelt jogalapot nyert s az egyház erősen összpontosító irányzata és szigorúan hierarchikus, az alárendeltségen nyugvó szervezete nagyban előmozdította az állami és nemzeti egység megszilárdúlását.

Az egyház hierarchikus szervezete szolgált mintául István királynak államszervezői munkájában is. Az egész kormányhatalmat a maga személyében összpontosította s udvarában olyan tisztségeket alakított, melyek viselői mint kinevezett, bármikor elmozdítható hivatalnokok segítették sokoldalú teendői teljesítésében. Ama korban a király a honvédelmet és az igazságszolgáltatást, valamint az e czélra szolgáló pénzügyi források biztosítását tekinté legfőbb feladatának. Az ország-

got külső és belső ellenségtől megoltalmazni, a zűrzavaros időkben a jogélet menetét fentartani, alkotta akkor a legérezhetőbb szükségletet s a király leginkább ezeket elégíté ki. Ellenben az, mit ma tulajdonképeni közigazgatásnak nevezünk, akkor csak igen szerény mértékben volt állami teendő s nagy részében az egyházra vagy a katonai és birósági tisztviselőkre hárult.

István államszervezői munkája legelől szintén csak az udvartartás, a honvédelem, az igazságszolgáltatás szervezésére irányúlt.

Külföldi módra, első sorban a római és bizánczi császárságok mintájára szervezte a maga udvarát. A középkor általános jogi felfogása az udvart a király magánügyének, hivatalnokait, noha államügyeket is intéztek, nem az ország, hanem a király magántisztviselőinek tekinté, kiket ő nevezett ki, ő bocsátott el, ő fizetett. E felfogásnak megfelelőleg alakította meg István király a maga udvartartását. Egyikmásik állás már talán meg volt atyja idejében. De egészben idegen nyomon kellett haladnia, új tisztségeket alkotnia, melyek viselői az államügyek intézésében is támogatták, helyettesítették. Így igazságügyi és honvédelmi teendőkben udvarbirája, a nádorispán, pénzügyi dolgokban tárnokmestere, a pénzügyi kormányzat országos feje s a király városainak főbirája, volt helyettese. Sokféle más előkelő állás is volt az udvarban, mely igen népes és fényes lehetett. A király mindenféle rendű és rangú embert tömegesen gyűjtött maga köré, egyháziakat, kik lelki szükségleteiről gondoskodtak s egyszersmind az irásbeli, irodai munkát végezték, kanczelláriáját ellátták, katonákat, kik biztonságára ügyeltek, udvarnokokat, szolgákat, kik a háztartásban, a konyhában, a pinczében, ünnepélyeknél, vadászaton végezték dolgukat. Mindez elemek állandó szervezetet nyertek s külön ispán vezetése alatt álltak, a ki rendelkezett velük. Hasonlóan rendezték Gizella királyné udvartartását, neki is voltak külön tisztei, udvarnokai, szolgái, kik ugyanoly nevet viseltek, mint a király emberei.

István udvartartása, mint ez időben sok más királyé, nem volt még helyhez kötve s az első magyar király sem adott állandó fővárost országának. Sokat időzött városaiban, előbb Esztergomban, azután Székesfejérvárt, a királyné meg Veszprémben, mely az ő városa volt. De gyakran bejárta többi jószágait, távoli uradalmait, várait s hol itt, hol amott mulatott huzamosabban. Erre utalták a kor gazdasági viszonyai is. A királyi jövedelmek legeslegnagyobb része élő marhából és terményből állt, mely bőven fedezte ugyan az udvar tetemes szükségletét, de a rossz utakon a terményt a távoli uradalmakról megfelelő mennyiségben nagyon bajos, úgyszólván lehetetlen volt egy fő központi helyre szállítani. Az udvar látogatott el tehát időnkint más-más uradalomba. Mindegyikben volt vár, mely biztonságot adott s melynek fakastélyában, vagy majorszerű, tágasabb épületében a király elég kényelmet talált. Ott időzése közben az

egész vidék pörös ügyeivel vagy másnemű érdekeivel is foglalkozott. Nyaratszaka isten szabad ege alatt, valamelyik százados fa árnyékában fogadta alattvalóit s tett közöttük igazságot.

A központi kormányzattal párhuzamosan szervezte a király országa távolabbi részeit s itt már átöröklött, fennálló intézményekre támaszkophatott, első sorban a várszerkezetre, melyet tökéletesített és egységes formában országa egész lakott területére kiterjesztett. Ezért a nemzeti kegyelet őt tartja a várispánságok, vagy a mint később nevezték, a vármegyék tulajdonképeni megalkotójának. De kétségkívül csak betetőzte elődei e művét, csak megkoronázta, végleges alakba öntötte azt, a mit ők kezdettek. Átvette s a frank grófságok módjára tökéletesítette, európaibbá tette a már meglevő intézményt. István valószínűleg még tovább ment atyjánál az államjószágok szaporításában, mire a fölkelések elfojtása megadta az alkalmat. Nemcsak az összes magánvárakat, hanem a nemzetségi javak egy részét is elkobozta, mert a tömegek mindinkább kiléptek a régi törzskötelékből s a föld egy része a törzs számára feleslegessé vált. István ezt a fölösleget szintén az államjavakhoz csatolta, mint az a nyugati országokban is többször megtörtént, hol például a frank uralkodók a magánosok által nem művelt összes földeket időnkint a korona számára foglalták le. Noha sokat egyházi czélra adományozott el s egyes híveit is bőségesen jutalmazta, ő lett az országnak nemcsak legnagyobb, hanem az a földesura, kivel mást összehasonlítani sem lehetett. Még az egyház roppant birtoka is eltörpült az övé mellett, pedig az egyház földje számos főpap közt oszlott meg, míg a király egyedüli ura maradt jószágainak.

Ez óriási államjavakat — voltak a királynak magánuradalmai is — országszerte egységes közigazgatás, királyi kezelés alá helyezte s ezzel gazdaságilag és politikailag olyan jelentőségre emelte, mely hatalmát, tekintélyét, erejének súlyát a legnagyobb mértékig fokozta, valósággal ellenállhatatlanná tette. Az államterület valami kétharmada államjószág, királyi birtok volt, melynek jövedelme a királyi udvar és más állami szükséglet fedezésére szolgált. E jószágok czélszerű kezelésére, benépesítésére, kormányzatára, különösen adóügyi és katonai hivatásának biztosítására István a régi várszerkezetet kiterjeszté az ország azon lakott vidékére is, melyek eddig még nem voltak a várispánságok keretébe vonva, mint például a mai Csanádvármegye. István e szervezetet országossá tette s a királyi javakat vidékenkint egy-egy lakottabb hely vagy földvár köré csoportosította önálló uradalmakká. Minden uradalom élén a királyi várispán állt s uradalma alkotta a várispánság vagyis királyi vármegye területét, mely egységes közigazgatás alá rendeltetett, noha területileg nem mindig függött össze, hanem a hozzá tartozó birtokok szanaszét feküdtek. A vármegyék vagy főhelyöktől vagy ispánjoktól kapták nevöket. Az ispán volt a vármegye területén a király

képviselője, ki a jószágok összes jövedelmének egyharmadát kapta ellátásul, kétharmadát ellenben ura kincstárába szolgáltatta be. Maga nevezte ki helyettesét, az udvarbirót (a későbbi alispánt) s a többi tisztviselőket, kik az intézmény honvédelmi és katonai természetéhez képest várnagy, hadnagy, százados, tizedes nevet viseltek s szigorú engedelmességgel tartoztak várispánjoknak, kinek személyében összpontosúlt az uradalomban vagyis a vármegye területén élő lakosság felett a pénzügyi, közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai főhatalom. Ő volt a vár-

Szent István pecsétje.

megye népének fővezére, főbirája, főrendőre és pénzügyigazgatója. Sőt egyházügyekre is kiterjedt hatásköre, mert a tized és adók beszedését a vármegyei birtokok közti magánjószágokon szintén ő eszközölte. A reá ruházott hatalomnak megfelelt tekintélye, melynek védelméről a király különösen gondoskodott, midőn ágdíját (vérdíj) a legmagasabbra szabta, mert az ágdíj összegében a sértett egyén értéke és tekintélye nyert kifejezést. Ágdíjához képest a királyi várispán az országos tisztikar legfelső rétegéhez tartozott. Ennek megfelelően teendői, kötelességei is igen széleskörűek voltak s a király a leglelkiismeretesebb megtartásukat követelte

tőle. Hűséggel tartozott urának; köteles volt javait gondosan kezelni, parancsait teljesíteni, akaratát végrehajtani, sáfárkodásáról pontos számadást tenni.

A vármegye területén, vagyis a királyi uradalmakon élő lakosság foglalkozására nézve két csoportba osztatott. Az egyik katonáskodott, a másik a katonák szükségletéről gondoskodott s termelő munkát folytatott. Az a népréteg, mely katonáskodásra, a vár őrzésére, a vármegye területén a közbiztonság fentartására, háború esetén az ország védelmére rendeltetett, várjobbágyság nevet viselt s a maga ispánja, a maga zászlaja alatt harczolt. Mindegyik vármegye külön zászlóaljat alkotott s megfelelő tisztek vezetése alatt tizedekre, meg századokra oszlott. Élethivatása volt a katonáskodás s a várszerkezet szolgáltatta a királynak az állandó hadsereget, melynek eltartása, megélhetése szilárd alapokra volt fektetve úgy, hogy a katona anyagi gondoktól menten élhetett a honvédelemnek. Béke idején is gyakorlatokat tartott, szigorú fegyelem alatt állt s fegyverzetéről, czélszerű felszereléséről kellő gondoskodás történt. Képviselve volt benne minden fegyvernem, gyalogság, lovasság, műszaki csapat és tüzérség (ama kornak megfelelő értelemben, az ostromgépek kezelői, a ballistariusok, magyarul falistárok, innen a Faristál s más hasonló hangzású helynevek), zenészek, kürtösök, síposok, igriczek s a Duna mentén valószínűleg némi hajósnépek is. A haderő e különféle elemeinek mindegyike külön falvakban csoportosúlt, s a középkori szokásnak megfelelően, az egy foglalkozásúak lehetőleg egy helyre telepíttettek.

Katonáit István király nem pénzzel, nem rendes zsolddal fizette, hanem a naturalgazdaságnak megfelelően, földbirtokkal javadalmazta. A katona haszonélvezetre megfelelő jószágot kapott azon várispánság területén, a melyhez beosztatott, eleinte bármikor visszavonhatóan (precarie), később bizonyos jogi szabályok szerint élethosszíglan. Ha a katona meghalt, birtoka fiaira vagy legközelebbi rokonára ruháztatott át. De a tulajdonjog mindig a királyé maradt úgy, hogy az örökösödésből mindaddig, míg a király szigorúan őrködött joga sérthetetlenségén, hűbéres viszony nem fejlődhetett. Az ispántól az utolsó katonáig mindenki, a ki a várszerkezetben szolgált, a király közvetlen alkalmazottja, a várjószág pedig a király tulajdona maradt. Ebből folyólag a várispánság vagy vármegye kizárólag királyi volt, melyet a király kinevezett tisztei útján kormányzott. Közegeit István szabadon, tetszése szerint, születésre, származásra való tekintet nélkül választotta. Az egyéni képesség mellett főembereitől csak annyit kivánt, hogy keresztények legyenek; máskülönben egyaránt alkalmazott magyart és külföldit, előkelőt és szegényt, mihelyt arra valónak találta. A legkülönbözőbb elemekből alkotta meg a gépezetet, mely háborúban és békében egyaránt kiállta a tűzpróbát. Ez lett eszközévé annak az erősen összpontosító kormányzatnak, mely a király akaratát országa legtávolabbi részében érvényre

emelte s a legmagasabb szárnyalású nemzeti politika érvényesítésére képesítette.

A vármegye vagy várispánság keretébe tartozó nem katonai rétegek, az úgynevezett várnépek, várszolgák végezték a polgári munkát s szolgáltatták a nyers terményt, az eleséget, kenyeret, marhát, halat, mézet, bort, sört a várbeli katonák számára. E szolganépek, foglalkozásuk szerint, szintén csoportokba osztattak, melyek főnöke vezette, szabályozta szolgálatuk teljesítését. A hol a körülmények engedték, a szolganépek is foglalkozásuk szerint, külön községbe telepíttettek, mely rendesen lakói foglalkozásától nyerte nevét. Az ugyanazon foglalkozásúak egy helyen való csoportosítását a társadalom akkori állapotai tették elkerülhetetlenné. A XI. században s még jóval később, a fiúgyermek lehetőleg atyjának foglalkozását szokta folytatni s a család egész életmódja akként volt rendezve, hogy a fiú eltanúlja atyjának mesterségét, hivatását. Családi foglalkozás volt akkor nemcsak az állattenyésztés és szántás-vetés, az iparosság, a kereskedés, hanem az énekszerzés, harangozás, szakácskodás, katonáskodás is. A családban nyerte kiképzését mindenki s ez a képzés az akkori kezdetleges viszonyok közt elég volt, ámbár a szellemi foglalkozásoknál a legjobb apa sem nevelhetett tehetségtelen fiából valami jeles utódot. De hasznavehető iparos, földműves, katona mégis csak kikerült a szerény családi iskolából, melyet kiegészített a hasonló foglalkozású szomszédokkal való könnyű érintkezés úgy, hogy a gyermek közvetlen közelben jobb mintákat is láthatott, mint a minők esetleg házi tűzhelyénél kínálkoztak. A várnépek ezen községeinek élén a biró (villicus) állt s gondoskodott felebbvalói rendeleteinek végrehajtásáról. A katonai mellett tehát a munkás elemek is erősen képviselve, valószínűleg többségben voltak a királyi vármegyében, mely ezzel kormányzati és honvédelmi feladata mellett mint gazdasági tényező szintén fontos szerepre vergődött, mert elősegítette a nomádizáló társadalom végleges megtelepítését, midőn tetemes részét helyhez kötötte, munkára, rendre, a föld művelésére, iparűzésre kezdte szoktatni.

A különféle vármegyei tisztekben a központi kormányzat az eddigi helyi hatalmak, a törzsfők, nemzetségek fejei helyett megkapta a maga közvetlen, engedelmességhez szoktatott végrehajtó közegeit. Másrészt az új magyar intézmény érintetlen maradt a hűbériség ama szellemétől, mely akkor Európa nyugati országaiban már túlsúlyra emelkedett. A magyar király a nyugati mintákat tartotta ugyan szem előtt, de nem a korabelieket, melyeket a hűbériség kiforgatott eredeti valójokból, hanem a százkétszáz évvel régiebbeket, Nagy Károly és közvetlen utódai intézményeit, melyek a hűbériséget még nem ismerik. István király a régi frank törvényeket vette át, a beneficialis rendszert emelte érvényre, nem pedig a vasallitást s szigorúan ügyelt rá, hogy királyi hatalma kiterjedjen minden alattvalójára, hogy a várjószág a koronának épen úgy elidegeníthe-

tetlen tulajdona maradjon, mint a vallásos czélra rendelt jószág az egyháznak, s hogy az, a ki hivatalos állásából kifolyólag kezeli, egyéni tulajdonul meg ne szerezhesse. A király sasszemmel gondozta vagyonát s kiméletlenül büntette elsikkasztóját. Államszervezetében sok olyan csira rejlik ugyan, mely az idők folyamán az elhűbéresedésre vezetett. De ez elemek csak lassan érlelődtek meg s István király alkotása valami két századon át lényegében változatlanúl élt és érvényre emelte a közbenső szervezetek által meg nem bénított erős királyi hatalmat az ország minden részében s minden lakosával szemben.

E lakosok egy része még kívül maradt a várszerkezet keretén. A régi honfoglaló nemzetségek nemekre, ágakra, családokra (mint néhol századokon át nevezték, hadakra, egy-egy család egy-egy had volt) oszolva, a magok földjén éltek, a királynak csupán katonáskodással, az egyháznak, a mennyiben megkeresztelkedtek, tizeddel tartoztak. Máskülönben véneik, előkelőik kormányozták őket a régi szokásjog

Szent István ezüstpénzei.

alapján, de a király ellenőrzése alatt, kinek főbirói hatalma reájok is kiterjedt. Csakhogy ez elemek száma fölöttébb megfogyott, mert a tömegek mind a királyi seregbe, a várszerkezet keretébe léptek, sőt a nagy előnyökkel kecsegtető királyi szolgálat erősen vonzotta a szabad birtokosokat is. Egyre többen álltak a király szolgálatába s ezzel személyök és jószágaik szintén a vármegye befolyása alá kerültek.

István király korában a magyar államterület már legalább negyvenöt vármegyére, azaz várispánságra oszlott. A Nyitrától a Duna vidékein le délre huzódó terület a Dráván túli Valkóig, Pozsegáig, az Alduna vidékén Bács, Kevi, Szörény, mely az Olt és Duna közti földet felölelte s főhelye Szörénytorony volt, a Királyhágón túl Fejér, Torda, Kolos, Doboka, északkeleten Ung, Zemplén, Gömör, Ujvár, Nógrád voltak a határszéli vármegyék s a közöttük levő egész föld mindenütt vármegyeileg volt szervezve. A népesség eloszlásához, az akkori viszonyok szükségleteihez képest voltak igen nagy s aránylag igen kicsiny vármegyék, némely vidéken aránylag sok, néhol meg feltünően kevés volt a vármegye.

Zala, Somogy, Baranya vármegyék messze átnyúltak a Dráván túlra s egyházilag a pécsi püspökséghez tartoztak. Voltak a Dráván túl külön vármegyék is; magyar volt a Szerémség, a Verdnik-hegység északi lejtőjén Zalánkeménig s csupán a Fruskagórától Bolgárfejérvárig (Belgrád) terjedő lapály maradt bolgár, később bizánczi kézben. Mindaz a roppant terület, mely a Dráva-Száva nyugati szögében, az erdélyi, a keleti és északi részekben a jelzett vármegyéken túl esett, a magyar érdekkörbe tartozott ugyan s nem állt idegen uralom alatt. De lakatlan őserdő lepte s a fiatal magyar polgárosodás még nem vehette birokába, mert az ország aránylag csekély lakosságának a szükebb hazában is elég dolga akadt s távolabbi vidékekre még nem bocsáthatta rajait.

Az új állami és egyházi intézmények töméntelen új, addig ismeretlen költségeket okoztak, melyekről az országnak gondoskodnia kellett, ha állami önállóságát meg akarta tartani. Az önállóságot a népek mindig vagyonuk, keresetök egy részével kénytelenek megfizetni s István király is terhes anyagi hozzájárulást kivánt alattvalóitól, midőn reformjait életbe léptette. Éles eszére vall, hogy szívén viselte alkotásainak bőséges pénzügyi ellátását, mely nélkül hamar elsatnyúltak volna. Ő volt az első magyar uralkodó, a ki pénzt is veretett. Ebben szintén idegen minták után kellett indúlnia, idegenből kellett munkásokat hoznia. Olaszok vagy németek — talán regensburgiak — voltak pénzverői, kik mesterségök technikájában nem jeleskedtek ugyan, mert a dénárok, melyeket vertek, nem állanak művészi színvonalon. De jó, megfelelő ezüsttartalmú pénzt vertek, mely nemcsak a szomszéd országokban, hanem a messze keleti tengerpart városaiban is elterjedt vagy utánoztatott. István is csupán ezüst pénzt veretett, aranyat nem, a mint az egész XI. században csak egyetlen állam, Bizáncz hozott arany pénzt forgalomba, mely bizánczi arany névvel a nemzetközi kereskedelemben nagy fontosságra emelkedett.

Alkotásaiban István király nemcsak idegen példára, hanem főleg eleinte leginkább idegen munkatársakra is szorult. Egy új világba akarta népét vezetni s az ily munkához az akkori magyar társadalom, bármi készséggel követte királyát, tapasztalt, tanult, szakértő segédeket alig bocsáthatott rendelkezésére. Akadtak ilyenek is s sógora, Aba Sámuel, továbbá Csanád vezér lelkesülten segítették reformjaiban. De a feladat óriási volt s oly roppant emberanyagot igényelt, hogy egy részét mindenesetre külföldről kellett fedezni. István megtette. A mint fényes székesegyházaihoz az építészeket, szobrászokat, festőket, pénzverő házához a jártas mestereket a saját alattvalói közt hasztalan kereste, akképen egyházi, politikai és katonai munkatársait is külföldről kellett beszereznie. Így kerültek udvarába a Radlák, Asztrikok, Gellértek s más jeles papok mellett idegen lovagok, a kik ismerték a nyugat hadszervezetét, katonai szokásait, honvédelmi és kormányzati intézményeit. Egyesek már Gizella királyné kiséretében jöttek s itt maradva, egész lételök a királytól füg-

gött, ki föltétlenül rendelkezhetett velök. Eleinte megbizhatóbbaknak tartotta őket a belföldieknél s az idegen Venczellint tette meg testőrsége kapitányává, a német Hontnak (Kuntz, Konrád), a német Pázmánnak (Bosomann) fontos katonai állásokat s dús jószágokat adományozott. Idővel azonban itthon is új, használható nemzedék támadt s lehetővé tette, hogy a király immár magyarjai közül válaszsza főtisztviselőit. Mint minden nagy elme, minden kiváló egyéniség valója egy részét átülteti környezetébe, akként István is fölemelte, munkájának ügyes segédeivé avatta mindazokat, kiket maga mellé vett, akár idegenek, akár benszülöttek voltak.

Közreműködésükkel új alkotásait a király állandó törvényekre fektette. A jogelveket szintén nem találhatta meg itthon s azokat, sőt szószerinti szövegezésöket a külföldtől, a nyugatnak részint egyházi, részint világi törvényhozásából kellett kölcsönöznie. Ekképen a legszélesebb arányban, egyházi és világi téren recipiálta a középeurópai keresztény jogot, a mennyiben czéljainak megfelelt. Törvényei igen nagy számmal lehettek, de csak némelyek maradtak két könyvbe foglalva az utókorra. Az egyetemes egyház, vagy pedig a régi frank királyok törvényeiből és zsinati végzéseiből vétettek, mert, mint István mondotta, régi és újabb uralkodók törvényei értelmében kormányozza a maga országát. Nagy részöket szó szerint átveszi s csak annyiban módosítja, hogy a magyar gazdasági élet fejletlen viszonyaihoz képest, hol a pénz ritka volt, bizonyos bűntényeket nem pénzbirsággal, hanem marhával (tinóval) sújt. Ez idegen törvényekkel sok idegen intézmény (őrgróf: marchio, kamarás: camerarius) neve is átvétetett, mely nálunk sem akkor, sem később nem létezett. E törvények királyi tanácsról is megemlékeznek, mely csakugyan fennállott, de nem a királyi jogkör korlátolására. István a saját hatalomteljéből (decrevimus nostra regali potestate, mondja egy izben) hozta törvényeit. De mint Nagy Károly, a ki azt mondotta: a püspökök munkatársa akarok lenni vallásos működésökben és mint korának uralkodói is tették, gyakran gyűjtötte maga köré püspökeit, velök zsinatot tartott s egyes határozataikat a maga hatalomteljéből törvényerőre emelte. Így kerültek reánk jutott törvényei közé a nagyobb részt régi frank capitularékből átvett czikkelyek. Ezek a király elnöklete alatt tartott zsinatokban (in regali concilio, hujus communis concilii — kifejezések jelzik ezt) emeltettek nálunk is érvényre. Néha a zsinat kibővült s a király világi főtisztviselői, kiket akkor a király jobbágyainak neveztek, szintén részt vettek benne. Ilyenkor a zsinat királyi tanácscsá (nostrorum

Hont lovag.
(A bécsi képes krónikából.)

primatum conventus) bővült s a király e tanács határozatait emelte törvényerőre (secundum nostri senatus decretum). De zsinat és királyi tanács nem önjogon működtek. A király rendelte be magához tagjait, kiknek nem joguk, hanem kötelességök volt a királyt, valamint a kormányzatban, akképen a törvényhozásban is segíteni. Ez akkor ép oly kötelesség, költséges, terhes kötelesség volt, mely alól később az érdekeltek mentességet is igyekeztek szerezni, mint akár a katonáskodás. Az sem volt meghatározva, ki tagja a királyi tanácsnak. A mint a királyi zsinatokra a király meghívhatott nem csupán főpapokat, akképen tanácsát is belátása szerint állította össze. Időszakonként minden várispán köteles volt az udvarban megjelenni s sáfárkodásáról személyesen számadást tenni. Ilyenkor vagy a törvénynapokon, midőn a hozzá felebbezett pörökben itélt, a király az előkelőbbekkel tanácskozott s kérelmökre, javaslatukra a szükségleteknek megfelelő rendeleteket bocsátott ki, melyek közkötelező törvényerejűek voltak, nem azért, mert a király tanácsosai hozták, hanem azért, mert a király akaratából jogerőt nyertek. István ránk maradt törvénykönyve „e birodalom népének" (gens huius monarchiae) szól, a mi azonban csak azt jelzi, hogy a király törvényhozó hatalmának az alattvalók összesége alá van vetve. A valóságban az egyes törvényczikkek rendesen csak egyes rétegeket illettek. Az egyházi törvények természetesen csak a katholikus népességet kötelezték s épen ezek vannak szóról-szóra idegenből kölcsönvéve. Ilyenek azok, melyek a bőjt, a misehallgatás, a templomépítés kötelességéről szólnak, a házassági jogot, még a felbonthatóság alapján, érintik, a boszorkányokra, kikkel akkor az egyház még enyhén bánt, mert nem hitt veszedelmes voltukban, a más életét vagy egészségét rontó bűbájosokra vonatkoznak, vagy a melyek a vasárnapi istentisztelet látogatását, a vasárnapi munkaszünetet, a bőjtöt kötelezővé teszik s az ide vonatkozó intézkedések életbe léptetésénél a várispánnak is szerepet adnak. Mindezek régi egyházi vagy frank királyi törvények, melyek természetesen csak a katholikus lakosságra váltak nálunk kötelezőkké. Minthogy e törvények rendesen szó szerint vannak átvéve, a katholikus egyházi, vagyis nyugateurópai polgárosodás talajából fakadt ezen intézkedésekben természetesen semmisem lehet, a mi a sajátos magyar viszonyokra, a pogány magyarságra, életnézletére, gondolkodására, hagyományaira emlékeztetne. Telítve vannak azon szent meggyőződéssel, hogy mint az Isten fölségesen fölötte áll az embernek, akképen az egyház messze kimagaslik minden más intézmény közűl. Az egyház állását erősbítik, öregbítik, a mire az új

Venczellin lovag.
(A bécsi képes krónikából.)

alkotás még fölöttébb rászorult. A püspök iránti szigorú engedelmességre kötelezik a híveket, s a papot valósággal kiemelik embertársai köréből, ellene világi nem tanúskodhatik, s egyedüli birája az egyház.

Mindezek a törvények a népességnek csupán egy részét, a katholikusokat illették. De a törvénykönyv olyan czikkelyeket is tartalmaz, melyek az összes alattvalókat kivétel nélkül kötelezik, habár nagy részök szintén csak szószerinti idegen kölcsönvétel. Ilyenek a büntetőjogi határozatok. A király büntető hatalma kiterjedt minden világira a várispántól kezdve az utolsó rabszolgáig, a ki bűntényt követett el, melyek közt akkor a leggyakoriabbak a gyilkosság, a szándékos és véletlen emberölés, a feleséggyilkolás, a nagyobb hatalmaskodás, a hamis eskü, a nőrablás, a gyújtogatás, a lopás s a tulajdon elleni különféle más bűntények voltak. A büntetések a kor szellemének s az átmeneti állapotnak megfelelően kemények, szigorúak s a vezérelv az, hogy karddal veszszen, a ki kardot ránt. De a büntető rendszer ridegségét lényegesen enyhíté a régi világ ama felfogása, hogy a büntettes a sértett féllel vagy örököseivel magánjogilag kiegyezhetik. A jogrenden ejtett sérelem kiengeszteltetett, mihelyt a tettes azzal hozta helyre bűnét, hogy gyilkosság vagy testisértés esetén vagyoni kárpótlást nyújtott a sértettnek vagy örököseinek. Ezt a kárpótlást vérdíjnak, régi magyarsággal ágdíjnak nevezték s összegét a király törvény útján állapította meg. A ki az ágdíjat megfizette, az büntetlen maradt.

Törvényei meghozatalában István király meghallgatta ugyan egyházi és világi tanácsosait, de jog, törvény csak az lett, a mit ő emelt törvényerőre. Az állam és az alattvaló, az alattvalók egymásközti viszonyában az lett a jog, a mit ő parancsolt. A közügyeknek ő adott irányt; a ki az államban valamely közhatalmat kezelt, azt tőle kapta, az ő nevében gyakorolta s királya akaratának engedelmeskedni volt legelső kötelessége. De István király, a ki kereszténynyé, európaivá akarta tenni ázsiai talajból fakadt népét, azt sem kutathatta, mennyiben felelnek meg az új törvények a tényleg fennálló viszonyoknak, hisz épen ezeket akarta általok megváltoztatni. Nem a törvény alkalmazkodott tehát a fennálló viszonyokhoz, hanem ezeknek a viszonyoknak kellett az új törvényekhez simulniok, a mi a társadalmi és gazdasági élet, az erkölcsi és szellemi polgárosodás kiforralatlan, kezdetleges állapota mellett nagyobb rázkódtatás és súlyosabb kár nélkül aránylag rövid időben megtörtént. Puha, hajlítható volt az anyag s hevesebb ellenállás nélkül idomulhatott az új törvényhozás vas formáihoz. A tömegek csakhamar megszokták az új rendet, mely habár idegen talajból fakadt, bölcs királyuk kezében az ő érdekeik gondozására, testi-lelki szükségleteik kielégítésére szolgált. A korlátlan királyi hatalom különben is megfelelt a magyarság keleti hagyományainak s a mint a közlélek nem kifogásolta azt, hogy István nem alattvalóitól kérte a királyi czímet,

akképen természetesnek találta, hogy királyságának szükségleteihez mérten szervezi országát s minden intézkedése a közhatalom és tekintély gyarapítására irányul. A társadalomban akkor még nem is voltak olyan tényezők, melyek akár régi jogczímen, akár birtokuk alapján befolyást követelhettek volna az államügyek intézésére s István király senkinek érdekét vagy csak titkos vágyait sem sérté, midőn az örökös monarchiát, a királyi hatalmat a korlátlanság elvi alapján építette ki. Ez a korlátlanság azonban nem az önkényt, nem az ázsiai despotismust jelenté, hanem azt a keresztény királyságot, melynek vivője tudja, hogy minden cselekedetéért Istenének felelős. István sohasem feledte el, hogy Isten kegyelméből származó királysága felelősséges kötelességeket hárít reá s hogy számot kell adnia sáfárkodásáról az örök birónak. Így az a királyi hatalom, melyet alkotott, korlátlan volt ugyan, mint elődeié, de az egész nép szolgálatába helyezkedett s minden vezető eszméjét a tömegek érdekeiből merítette. Ő volt az összeség szükségleteinek, vágyainak, eszményeinek természetes és törvényes képviselője, a nemzeti akarat igazi incarnatiója. A tömeg maga úgy sem kormányozhatta magát, mert ahhoz akkor sem ideje, sem képessége nem volt. István viszont figyelembe vette a közlélek óhajait és vágyait s hatalmát nem egyes rétegek, hanem magyar népe minden alkatelemének gondviselőjévé avatta. Mint más keleti népnél, a magyarnál is hiányzott a rendiségnek minden nyoma s István sem rendileg tagolta a társadalmat, ámbár az egyházszervezéssel tényleg ő alkotta meg az első, az egyházi rendet. Csakhogy az egyházi állásokat maga töltötte be, a főpapokat maga nevezte ki s igy az egyházi rend épen ugy meghajolt akaratának, mint bármelyik világi tisztviselője. Másrészt István királyi hatalma a szabadok minden rétegének atyai oltalmazója maradt. Fölötte állt az önző egyéni érdeknek, az osztályok és csoportok hiú uralomvágyának, kapzsiságának. Volt benne mélységesebb gazdasági és kormányzati belátás, volt benne finom politikai tapintat, mely megóvta az egyoldalúságtól és szélsőségtől. Az erős királyi hatalom minden jogos érdeket oltalmába vett, megvédte legutolsó alattvalóját s a nemzeti erőgyarapodás tényezőjét látta minden munkás emberben; volt érzéke a jelen iránt, élt benne dicsőséges jövőjének sejtelme is s a századok folyamán ő tette Magyarországot nagygyá, népét gazdaggá és műveltté. A nemzeti királyságot, hatalmát és tekintélyét nem szabad a sokkal későbbi idők szemével néznünk, olyan mértékkel mérnünk, mint az idegen uralom korában. Az idegen királyság néha valóságos démoni indulattal tört mindenre, a mi magyar s így a hazát szolgálta az, a ki ellenséges igyekezeteivel szembe szállott. Ellenben István királysága s általában a nemzeti királyság a nemzeti eszme, a nemzeti politika érvényesülését jelenti s a ki szembeszállt vele, árulást, hűtlenséget követett el nem csupán a királyon, hanem egész nemzetén. Történetünk első öt századában ez elv igazsága mind-

untalan ékesszólóan megnyilatkozik. Csak az, a ki a nemzeti királysághoz a legszorosabban csatlakozott, a ki hivatása teljesítésében hűséges munkatársa, engedelmes közege volt, lett igazán jó fiává a hazának, hasznos tagjává az országnak. Győztes hadvezérek, kitünő főtisztviselők, államférfiak és diplomaták váltak belőlök, kiknek működése áldást árasztott a népre. Ellenben a legérdemesebbek is, mihelyt a nemzeti királyság ellen emelték kezöket, hűtlenekké, gonosztevőkké fajultak s kártékonyan, sokszor végzetszerűen befolyásolták a nemzeti állam érdekeit.

II.

A királyi hatalmat, mely Magyarország nagyságának megalkotója lett, melynek erejéhez fűződnek nemzetünk legdicsőbb eseményei, legboldogabb napjai, István király az összeség szolgálatába helyezte. A király szerette papjait és katonáit, de tudta, hogy ez elemek magokban nem alkotják a nemzetet. A pap és a katona nélkülözhetetlen a társadalmi szervezetben, de nem maga a nép, s egyedül fönn nem tarthatja az államot, mely ép úgy rászorult a munkás tömegekre, mint reájok. E tömegeket gyarapítani, munkájokat könnyíteni, személyöket, vagyonukat oltalmazni, a gazdasági fejlődés természetes és szükségszerű szerveit megteremteni, mindezt István király ép úgy kötelességének, élete hivatásának tekinté, mint egyházát és a honvédelmet szervezni.

Első sorban ő a magyar városok alapitója, a későbbi városi élet és polgárosodás csiráinak elhintője s egy pár kiválóbb későbbi várost már ő kivett a várszerkezet kötelékéből s közvetlen felügyelete alá helyezett. Az ő uralmának súlypontja, alapja még szintén a Dunántúli országrész, az egykori Pannonia maradt. Ehhez fűződött az a régi hagyomány, hogy talaja végtelen termékenységű s mérhetetlen kincset rejteget. A magyar uralom idején csakugyan oda sereglett a legtöbb ember s e föld táplálta a legsűrűbb lakosságot. Ott helyezkedett el a honfoglalók aránylag nagy része, ott laktak a fejedelmek, ott alakultak tömegesebben állandó községek, ott kezdett csírázni a városi élet, ott lüktetett legelevenebben a közgazdasági polgárosodás. István király szeretettel gondozta a Dunántúlt. Területén számos vármegyét, püspökséget, monostort alapított s ott volt a király két legelső városa, Esztergom és Székesfejérvár, a királyné városa, Veszprém s a királysággal a vitézek, a katonák és udvari szolgálatra rendelt népek nagy része is oda telepedett.

Kevéssel trónra lépte után István kedvencz szentje, szent Márton tiszteletére Pannonia szent hegyén, Pannonhalmán nagyszerű benczés monostort alapított s roppant javakkal adományozta meg. Minthogy a Vasas — ma Mecsekhegy — lankás vidékén a honfoglalás óta a magyarság sűrűbb rajokban települt meg, megtérítésére a király egy másik benczés kolostort, a pécsváradi apátságot rendelé. Csakhamar a régi

Ötegyház romjain, Pécsett, új város és püspökség keletkezett, melynek hatalmas négy tornyú temploma körül egyre több ember ütötte fel szállását. Baranya vármegye a legnagyobb vármegyék egyike volt s mélyen belenyúlt a Dráván túl a későbbi Verőcze vármegyébe úgy, hogy alakja sokáig lényegesen különbözött a mostanitól. Ellenben Somogy-, Zala- és Vasvármegyék egészben akkor kapták mai területöket, melyen aránylag elég nép élt, míg a Sopron várához tartozó ispánság területe közel egykorú tudósítás szerint, még nagyobbára lakatlan volt. Győr püspökségét szintén István király alapította s a püspöknek a várban adott szállást, hol díszes székesegyház épült, de a vár a király tulajdona maradt. A Dunán innen a határ őrzésére a magyarság sűrű tömegekben telepedett meg Pozsony vármegyében, a mai hegyen túli járás kivételével, mely valószínűleg csak később került a hozzá. Középpontja a pozsonyi vár volt, talán még római alkotás, mely helyreállíttatván, a magyar honvédelmi szervezetbe illesztetett. Pozsony jó ideig végvár volt s a városi élet csak később vett benne lendületet.

Ez élet a király két városából, Esztergomból és Székesfejérvárról indult ki. Esztergom már Géza fejedelem idejében gyarapodott, ott született István maga, ki mindig meleg szeretettel vonzódott szülővárosához. Azt tette a magyar egyház fejének székhelyévé, az lett az ő királyi udvarának is gyakori székhelye úgy, hogy még két századnál tovább Esztergomot tekinté a külföld az ország fővárosának. Szent Adalbert vértanú tiszteletére, kit személyesen ismert s kinek emlékét szeretettel őrizte, István építteté olasz mesterekkel a díszes, négy tornyos esztergomi székesegyházat. Volt ott királyi palotája is, mint a többi, valószínűleg csak faépület, de a királysághoz méltó külsővel és fényes, kényelmes berendezéssel. Más köz- és egyházi épületek is díszíték a várost, mely a beköltöző olasz polgári elem egyik középpontja lett s külsejében is városiasabb kinézést öltött. A lakosság kiváltságokat kapott, melyek védelme alatt a polgári munkának, főleg iparnak, kereskedésnek szentelhette magát.

István király legsajátabb alkotása második városa, Székesfejérvár. A régi római község romjai már a honfoglaló Árpádnak megtetszettek, ki e földet az uralkodó család birtokához csatolta s maga is nem egyszer ott sátorozhatott. Kétségkívül már ez időben történt némi megtelepedés, de az új magyar várost, mely a fejér vár körül épült, István király alapította. Szaporította népét, s ide is főleg olaszokat telepített; kiváltságokkal mozdította elő jólétét s nagyszerű építkezésekkel avatta várossá az új telepet. Díszes királyi palotát emeltetett szintén fából, amint akkor egyházi és világi építkezésnél általában fát használtak építő anyagul. Ez a város is többféle világi hatóság székhelye volt, melyek házai csinosabbá tették külsejét. De legfőbb ékessége a Boldogságos Szűz tiszteletére hatalmas méretekben épült templom volt; szintén olasz

mesterek műve, kik a római Szent-Pál-templom mintájára építették, de nem öt, hanem csak három hajóval, lapos famenyezettel hossznégyszög alakban, melyet egy-egy oldalon 23 oszlop osztott három hajóra. A templom négy sarkán egy-egy hatalmas torony emelkedett s valóságos erőddé alakította. A király bőkezűen gondoskodott a belső díszítésről. A szentély remek mozaikokkal ékeskedett, a padozat márványlapokból készült s a főoltár, oszlopokon nyugvó sátoros oltár, az oldalhajókban meg gazdagon, művészettel díszített mellékoltárok emelték a templom fényét. A királyi pár bőkezűen szerelte föl e kedvelt templomát, mely ép oly gazdag, mint nagyszerű volt. Különös fontosságot nyert a rajta levő felirat szerint 1031-ben adományozott mise-ruha, melyet később királyaink koronázó palástjává alakítottak át s ma is e fenkölt rendeltetésének szolgál. Ez az eredetileg mise-ruha vékony selyemszövet bíbor (szederjes) alapon zöld négylevelű rozettekkel mintázva. Himzése arany fémszállal és aranyszállal átsodrott vagy tiszta selyemből készült mesteri kivitelben a Megváltó diadalát ábrázolja. Krisztuson, számos apostolon és szenten kívül a királyi családot, István, neje Gizella s fiok, Imre herczeg alakját is föltünteti, mindegyiket királyi pompás öltözetben, Istvánt magát bizánczi díszben és a hatalom jelvényével, a lándzsával kezében.

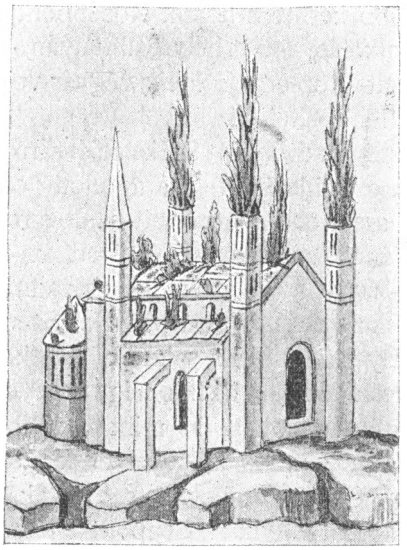

A székesfehérvári templom.
(Az 1327-iki égés képe a bécsi képes krónikából.)

E nagyszerű román stílű bazilikát, kedvencz alkotását, hol még öt század multán is mutogatták ama köveket, melyeket ima és ájtatoskodás közben hullatott könnyei kivájtak, rendelte István király temetkező helyévé. Halála idején a nagy mű még nem készült el teljesen, de e gyászos alkalomból hamarosan fölszentelték s a király holttestét az egyház közepén fehér márványkoporsóban helyezték el, honnan csak 1083-ban tették föld alatti sírboltba. A király holtteste megszentelte egész alkotását s a templom, melyben csontjai pihentek, lett az idők folyamán királyaink koronázó temploma, ott tartották esküvőjöket s sokan — tizennégyen — ott is temetkeztek. Ott őrizték a koronázó jelvényeket, a Szilveszter küldte koronát, melynek legtöbb darabja ma is megvan szent koronánkban, István zászlaját, mely drágakövekkel díszített arany szövetből készült s csak később (II. Károly koronázásakor) szakadt el, István kardját, mely utóbb talán Prágába került, hol ma is megvan,

István palástját, mely eredetileg egyházi célokra szolgált, István lándzsáját, mely azonban hamar eltünt a koronázó jelvények sorából s helyére jogar, a királyi kormánybot lépett. E szent jelvények mellett a templomban őrizték az állami levéltár, a legfontosabb közokiratok egy részét, továbbá István szentté nyilvánítása után legendáját. Az idők folyamán a templomban vagy körötte remek síremlékek, oltárok, kápolnák épültek s szolgáltak a királyi család más tagjai vagy az előkelők nyugvóhelyeül. A szentegyház falait az ellenségtől elvett győzelmi jelvények, zászlók, pajzsok s fegyverek díszítették s a századok viharaiban négy ízben átépült templom mindinkább a nemzeti királyságnak, a nemzeti dicsőségnek nagy múzeuma, szemkápráztató Pantheonja lett. Őrizetét István külön egyházi hatóságra bízta. Minthogy Fejérvár városát oly időben alapította, mikor a Dunántúl egyházi szervezését már befejezte, oda nem jutott többé püspökség, hanem csak társas káptalan vagy prépostság, melyet azonban minden püspöki főhatóság alól kivett. A prépost gondjaira bízta fényes székesegyházát mindazzal a sok kincscsel és műtárgygyal, mely benne felhalmozódott s a prépost őrizte a koronát s a koronázási jelvényeket, míg Visegrádra nem vitettek át. A prépost gondozta a király levéltárát s vezette az iskolát, mely csakhamar országos hírűvé vergődött. Maga a város a király jóakaratú támogatásával gyors virágzásnak indult; egyre több templom, zárda, csinosabb köz- és magánépület emelkedett benne. A lakosok egy része még különféle egyházi testület, földesúri hatóság alatt állt ugyan, de élt ott teljesen szabad elem is, a tulajdonképeni polgári osztály, iparos és kereskedő, mely főleg olasz lehetett.

A király példáját követte Gizella királyné s a maga városát, Veszprémet virágoztatta fel. Ő építteté a pécsinek mintájára a díszes székesegyházat, a négytornyú basilikát s gazdagon földíszítteté, fényes berendezéssel látta el. Még kétszáz év mulva is ott őrizték a királyné művészileg készült, 12 márka színarany súlyú, drága kövekkel kirakott koronáját s ez a templom fogadta be holttestét.

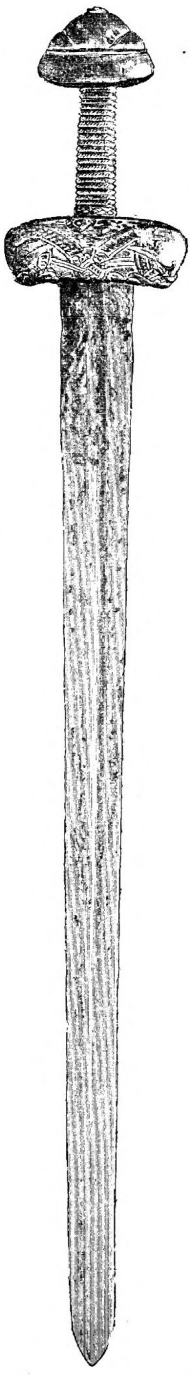

Szent-István kardja.
(A prágai székesegyházban.)

A királyi pár Veszprémben dél-olaszországi görög apáczákat telepített meg, hogy az előkelő családok leányait neveljék, a külföldi műveltséggel, modorral, ízléssel megismertessék s kézimunkára tanítsák. Megvolt ez időben már Pest is s a forgalmi életben érvényesülni igyekezett. Lakosai bolgár mohamedánok voltak s a király őket is oltalomban részesíté. Szatmár és Németi városok szintén István királyra vezetik vissza alapításukat s lakosaik a hagyomány szerint Gizella királyné biztatására költöztek be. Tulajdonképeni városi életről azonban ez időben még szó sem lehet s a várszerkezet fennállása idején magát a várat nevezték városnak (civitas), a várkatonát meg polgárnak (civis). Ellenben a későbbi városok területén akkor még igen sokféle jogállású nép élt, melynek csak egyik eleme volt vendég (hospes, mely szó a magyarban idegent is jelentett), s kapott a maga személyére kedvezményeket és kiváltságokat földesurától, a királytól. Ez idegenek, vendégnépek beköltözése István alatt nagyobb arányokat öltött s a király szívesen látta, oltalmába fogadta őket, mert a termelő munka legkülönfélébb ágaiban idegenekre szorult, hogy népét a nyugat fejlettebb gazdasági rendszerével megismertessék. A lakosság száma különben is nagyon csekély volt ugy, hogy az ország még fölöttébb rá szorult oly elemekre, melyek dolgoznak s verejtékökkel, mindennapi munkájokkal járulnak az állam fentartásához. István nem egy nagy zárdának, nem is egy hatalmas tábornak képzelte országát, hanem tökéletes társadalmi szervezetnek, mely az emberi munka összes ágaiban, egész mezején kibirja az államélet szükségleteit elégíteni. Azon munkálkodott tehát, hogy népét ellássa minden közeggel, minden oly szervvel, mely az állam és a társadalom széles munkakörének ellátásához megkivántatik. Ilyen szervek alakításához, melyek az ipart, a kereskedést űzik, a kezdetleges földművelést, a szőlő- és marhatenyésztést magasabb fokra emelik, a bányaművelést megindítják, a természet holt kincseit értékesítik, a nemzeti vagyont fokozhatják s az országot gazdaságilag is beviszik a nemzetközi életbe, itthon még aránylag csekély alkalmas anyagot talált. Földművessé, gazdává, mesteremberré, kereskedővé a magyart épen úgy külön nevelni kellett, mint keresztény hívővé. A munka tisztességére s általában az európai erkölcsi és jogfogalmakra, az új intézmények használatára a magyart épen úgy meg kellett tanítani, mint ma például a villamos erő kezelésére. Ez a tanítás nem ment oly nehezen, mint első pillanatra látszik. A mint a XVIII. század elején a magyarság egy része, mely nemzedékeken át katonáskodással, a végeken való szolgálattal foglalkozott, a viszonyok változása következtében minden nagyobb rázkódtatás nélkül cserélt foglalkozást s lett földműves paraszt vagy városi iparos, akképen a XI. században is akadt a nemzetünkben olyan ember bőven, ki szívesen szakított a katonaélettel s békésebb foglalkozásra adta magát. Csak nevelni kellett, hogy e téren is érvényesülhessen. E nevelésre szolgáltak az idegen beköltözők, kik egyrészt a népszámot gyarapí-

tották, másrészt a termelő munka terén a benszülött lakosságnak többékevésbbé útmutatói, tanítómesterei lettek.

E czélból István király megnyitotta országa kapuit nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül mindenkinek, a ki itt dolgozni akart. Jöttek is keletről, nyugatról, délről meg északról különféle rendű-rangú, képes-

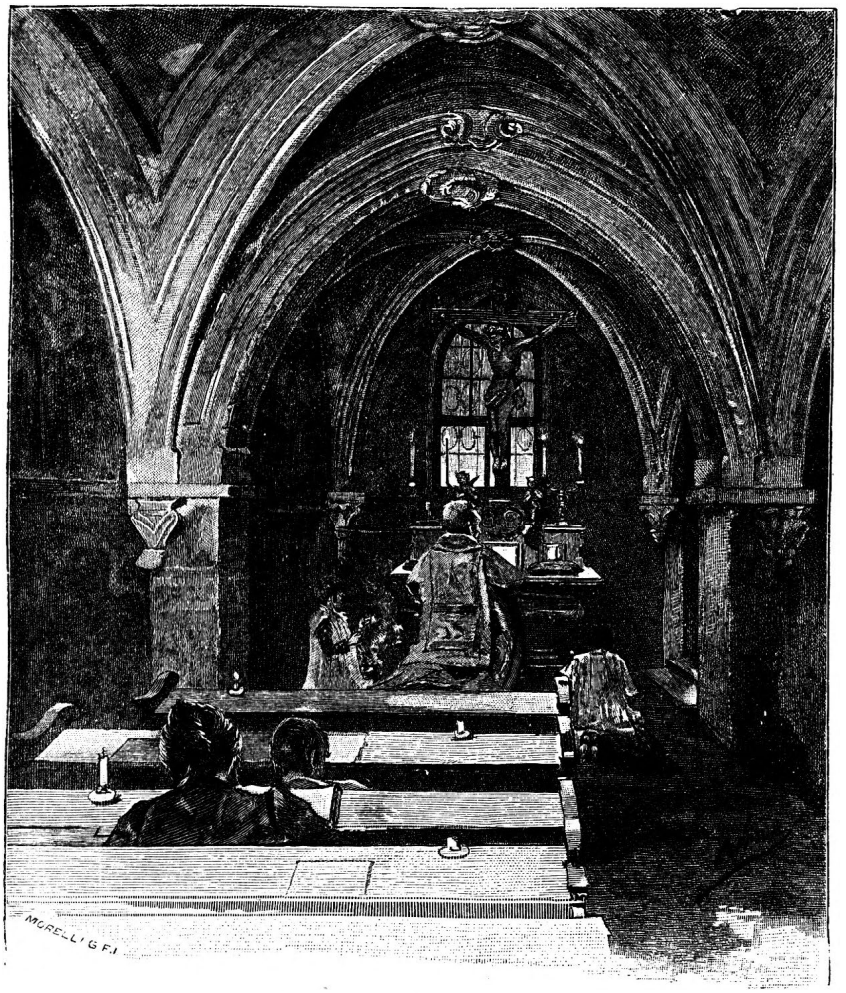

A veszprémi Gizella-kápolna.

ségű és foglalkozású emberek s a gyér népességű ország minden vidékén bőségesen találtak oly helyet, a hol letelepedhettek s azt otthonukká avathatták.

Keletről az elmaradt magyar vagy rokon népek köréből folyton folyt, főleg az Alduna felől a bevándorlás. Hozzájok is eljutott a nagy változások híre s csábítólag hatott mindazokra, kik megunták a szabad, de

kemény és fárasztó élet terheit. Kisebb-nagyobb csapatokban siettek a magyar király országába, hogy ott mint katonák vagy földművesek, barompásztorok belé illeszkedjenek az új állami és társadalmi rendbe. A király kérlelhetetlenül fenyítette azokat, kik az ily jövevényeket bántani merték. Egy ízben megesett, hogy valami 60 besenyőt, a ki családostól, vagyonostól jött át a határon, a magyar katonák kifosztottak. István maga vizsgálta meg az ügyet s szigorú ítéletet hozott. A tetteseket kivégeztette, testüket meg szétküldte az országba, hogy az utak mentén kifüggesztve elrettentő például szolgáljanak. A keleti elemek első sorban a honvédelemben nyertek alkalmazást s egy részök kétségkívül a nyugati határ mentén telepíttetett meg.

Nyugatról, a keresztény polgárosodás világából már más elemek jöttek. Köztük is akadt katona, de a legtöbben földművesek, mesteremberek, kereskedők voltak. Míg a német császár jó barátságot tartott a magyar királylyal, kétségkívül állandóan folyhatott a birodalomból a bevándorlás s csak az 1030-iki háború után akadhatott meg. Annál élénkebb és folytonosabb volt az az olasz részekből, leginkább a közelebbi, mai velenczei területről folyó bevándorlás, honnan kezdettől fogva nagy számmal jöttek hozzánk papok meg világiak. A keletkező városokban ütöttek tanyát mint mesteremberek, kereskedők, pénzüzérek, bankárok, építészek, festők, kőfaragók, díszítők s más műiparosok. Rendesen egész utczákat vagy városrészeket ültek meg s Esztergomban, Fejérvárt, noha volt némi magyar és német elem is, az olasz mindinkább túlsúlyra emelkedett.

Jöttek zsidók is, kiknek jogi állása ez időben Európaszerte még elég kedvező volt, mert a királyi hatalom oltalmazó kezét reájok is kiterjeszté. Szerezhettek ingatlant, művelhették a földet, űztek ipart, főleg kereskedést, melyre ez időben keresztények a közbiztonság hiánya s a foglalkozással járó sokféle veszedelem miatt még a német birodalomban sem igen adták magokat.

A beköltöző, akár katona, akár munkás volt, első sorban földet keresett új hazájában. Föld meg akkor nálunk végtelen bőségben állt rendelkezésre, csakhogy nehéz munkával lehetett művelés alá vonni. Annak a kevésnek, a mi tényleg műveltetett, volt ugyan már értéke, de a többinek még alig. Értékét nem minősége vagy terjedelme, hanem a rajta élő lakosok száma adta meg. Az ember, nem pedig a föld volt az értékes. Épen ez okból tekinté a nemzeti politika, mely a királyságban megtestesült, egyik legelső, leghalaszthatatlanabb feladatának a népszám szaporítását, a puszta föld betelepítését. E földben óriási tőke, végtelen érték halmozódott fel, csakhogy ember nélkül holt tőke maradt. Munkás kéz kellett hozzá, hogy a tőke forgóvá, elevenné váljék, hogy életet, értéket nyerjen és hasznot, jövedelmet hozzon. Ezért látott a király szivesen mindenkit, ki országában keresett boldogulást. Nem kívánt tőle egyebet, mint képességet, hajlandóságot a termelő munkára, viszont a

bevándorló sem vágyott egyébre, mint arra a jogbiztonságra, mely lehetővé teszi neki, hogy házat építhessen, földet szerezhessen s művelhessen, vagy mesterségét, kereskedését folytathassa s azt, a mit becsületes úton az állam védelme alatt szerez, a magáénak mondhassa. A bevándorlók különben nemcsak munkaerőt, hanem marhában, szerszámban némi tőkét is hoztak s a tőkeszegény országot ez irányban is gyarapították. Beköltözésöket elősegítették a nyugati országok nehéz gazdasági bajai, a gyakori pestis és inség, mely ez időben sújtotta őket. A 987—1060 közti 73 esztendő közül külföldön 28 volt inséges vagy járványos. Főleg a 996—97, 1003—08, Franciaországban az 1030—33. évek voltak rettenetesek, úgy, hogy a lakosoknak emberevésre kellett vetemedniök. Az élelmezés nehézségei az emberi munkaerő értékét annyira leszállították, hogy egy lóért 3 jobbágyot is adtak. A parasztság kétségbeesésében többször föllázadt s a sanyarú viszonyok sokakat kényszeríthettek, ösztönözhettek reá, hogy Magyarországban keressenek új hazát. Annyit tudtak, hogy a magyarság megtért s királya szívesen látja az idegent, hisz jöttek ide nemcsak olyanok, kik állandóan itt akartak maradni, hanem kereskedők vagy politikai menekültek, kik előbb-utóbb haza tértek. István király udvarában mindig sokféle idegen vendég fordult meg. Itt járt nála sógora, Bruno, ki császári bátyja elől menekült hozzá. Itt járt Romuald, a később szentté avatott főpap, valamint Konrád császár fia és trónörököse, Henrik herczeg, bizonyára nagy kísérettel. Udvarába menekültek Edmund és Eduárd angol herczegek. Edmund itt halt meg, Eduárd magyar nőt vett hitvesül s egészen elmagyarosodva tért vissza 1058-ban hazájába. Másrészt Magyarországon át kezdtek az ájtatos zarándokok a Szentföldre járni. Az első ilyen zarándokcsapat, legalább nincs régibbről hír, 1026-ban haladt át az országon Vilmos angoulêmei herczeg vezetése alatt. 1038-ban Raimbert verduni püspök vezetett erős zarándokcsapatot keletre. Mindnyájan szíves vendégszeretettel találkoztak s haza térve hálásan emlékeztek meg a magyar királyról és népről, felelevenítették a föld gazdagságának ősi hirét, s igy kedvet keltettek azokban, kik otthon sanyarú inséggel küzdöttek, hogy Magyarországban keressenek jobb hazát, könnyebb megélhetést. Itt pedig igen előnyös föltételek mellett kaphattak telket, földet akár a várispánság keretében, akár azon kívül szerény évi bér mellett, vagy ha pénzt hoztak, örök áron. Akár a maga földjén gazdálkodott, akár idegen telket ült meg valaki, egyéni szabadsága sértetlen maradt s a szabad földműves állami adója is nagyon mérsékelt volt. Megtartotta vallása szabadságát is, mert a katholikus egyházzal szorosan összeforrt új államszervezet nem helyezkedett a felekezeti türelmetlenség alapjára s a király bármi áhítattal csüngött a maga hitén, a vallás dolgában nem korlátozta alattvalóit. Éltek itt görögkeletiek, pogányok, zsidók, mohamedánok s a király óltalmában részesülve szabadon illeszkedhettek be a nemzet nagy munkaszervezetébe.

A mi a társadalom egyes rétegeinek jogállás szerinti megoszlását illeti, a törvényben sokféle különbség nyilvánul, mert a társadalom differenciálódása már erőteljesen megindult. Voltak keresztények és nemkeresztények, voltak egyháziak és világiak, voltak a régi nemzetségi és új várispánsági kötelékbe tartozó elemek, sőt a törvény jelez születési különbségeket (majores natu vagy csak majores és minores). István állama kétségkívül ép úgy megbecsülte a születés tekintélyét, a vagyon súlyát, mint Árpád népe tette. De születés és vagyon még nem nyújtott törvényes előjogot s a tehetség, az egyéni kiválóság szabadon érvényesülhettek a közszolgálatban. Még kevésbbé volt az egyházi elemen kívül a társadalom testületileg, rendileg elkülönítve. Ez csak századok multán következett be, midőn a nyugati feudalis eszmék hozzánk is elhatoltak s átalakították a közszellemet, midőn a szocziálgazdasági szervezet teljesen megváltozott s a földbirtok gazdasági értékének kifejlődésével új birtokos osztály alakult s a saját érdekéhez képest formálta át István király államszervezetét. Az ő korában még hiányzott az oly birtokos osztály, mely külön rendi jogokat, politikai befolyást gyakorolhatott volna. Még a királyé volt a földbirtok legeslegnagyobb része s az a föld, melyet egyházaknak és egyeseknek adományozott, a csekély népesség s a gazdasági élet kezdetlegessége mellett nem emelkedett gazdasági hatalommá. A nemzetségek kezén maradt ugyan föld elég, csakhogy az nem egyéni, hanem közös nemzetségi birtok volt s különben sem volt még kellően betelepítve. Keresve sem lehetett tehát olyan társadalmi tényezőt találni, mely a közügyekre befolyást gyakorolt, mely külön szervezetet és rendi előjogokat követelt és élvezett volna. Minden jog kútfeje a királyi hatalom volt, ő adta a jószágokat, ő védte meg birtokosát, ő nevezte ki az állam tisztviselőit, az egyház főpapjait. Tőle függött tehát mindenki s törvényeiben az alattvalók összeségének jogállása nem rendileg tagolódik. Alattvalói jogilag csupán két rétegre oszlottak: szabadokra és rabszolgákra (libera persona és servus). Mindegyik első sorban a születésen nyugodott.

A ki szabad szülőktől származott, az szabad maradt, hacsak büntetésből el nem veszté szabadságát vagy hadi foglyul nem esett. Viszont a rabszolgaszülők gyermeke rabszolga lett, hacsak törvényesen fel nem szabadíttatott. Ezt a társadalmi felosztást István király őseitől örökölte; szabályozta, rendezte ugyan, de változatlanul fentartotta, mert az új egyház jogelveivel sem ellenkezett. Törvényeiben a szabadok rendje csak hivatalos állása s foglalkozása szerint oszlik három elemre. Az egyik a főtisztviselők (comes), a másik a katonaság (miles), a harmadik a köznép csoportja, s közöttük jogi különbség csak annyiban nyilvánul, hogy a főtisztviselő (név szerint a várispán) ki van véve a rendes biró hatásköre alól. István király szívén viselte a szabadok osztályának érdekeit; nemcsak maga ügyelt, hogy szolgaságra ne vettessenek, hanem meg-

követelte tőlük, hogy megbecsüljék s megóvják szabad voltuk drága kincsét vérségi összeköttetéseikben is. Szabad ember szolganővel még bensőbb érintkezést sem folytathatott, s ha szolganőt vett hitvesül, maga is rabszolga lett.

Katonáit, szabadjait a király épen úgy eladományozta, ha az ő földjén laktak, mint rabszolgáit. De az új birtokos csak olyan munkára használhatta, olyan szolgálatokkal terhelhette a szabad eladományozottat, minőkre addig birtoka alapján a király használta, s ha az eladományozott szabad ember lemondott földjéről, ismét visszanyerte teljes egyéni szabadságát.

A nép második nagy rétege a rabszolgaosztály volt. Jogállása a lehető legalacsonyabb volt személyiség, jogképesség nélkül. Gazdája úgy bánhatott vele, mint háziállatával; életének, halálának ura volt, s a ki másnak a rabszolgáját megölte, egyszerűen új szolgát adott helyébe. Ura és úrnője ellen a szolga tanuul sem léphetett fel. E szolganép nagy tömege végezte a gazdasági munka legkülönfélébb nemeit. Egy részök meg volt telepedve s falvaiban, telkein földművelést folytatott gazdája számára. A többi vadászattal, halászattal, méhészettel, baromtenyészettel foglalkozott; volt köztük juhász, kanász, lovász, szekeres, fuvaros, méhész. Belőlük került ki nagyrészt az iparoselem is, ács, kovács, kádár, esztergályos, fazekas, kerékgyártó, timár, ötvös, pék, kik mind említvék István király adományleveleiben. Mások a háztartás belsőbb teendőit végezték; házi cselédek, szakácsok, fürdősök, harangozók, zenészek voltak, s a hol megindult a bányászat, ott vasbányászatot és gyártást űztek. A rabszolga nem a király, hanem gazdája alattvalója volt s a királyi hatalom keveset tehetett érdekében. Itt a főfeladat az egyházra, a vallásra hárult, mely intéssel, rábeszéléssel emberségesebb bánásmódra ösztönzé a híveket s oda hatott, hogy vallásos indulatból, lelkök üdvösségére önkényt felszabadítsák a rabszolgát, a mi kezdettől fogva gyakran történt. Sőt István király megengedte, hogy a telkes rabszolga magát és telkét pénzen megválthassa s így a szabad emberek sorába jusson; az örökváltság díját aránylag magasra, családos embernél 200, legényembernél 48 mai koronára szabta ugyan, de egyesek bizonyára meg tudták fizetni s ily úton, valamint az önkénytes szabadonbocsátással, mely egyházi vagy világi hatóság előtt bizonyos ünnepélyességgel ment végbe s egyes egyedül a gazdától indulhatott ki, ez időben is szaporodott a szabad emberek száma. Ennek nemzetiségi szempontból igen nagy fontossága volt, mert a rabszolgák tömege urok környezetében aránylag hamar elmagyarosodott. Bárhonnan került ide, urával érintkeznie kellett valahogy. Vagy ura sajátította el az ő anyanyelvét, vagy ő az uráét. Minthogy az előbbi eshetőség el sem képzelhető, bármi nehezére esett, a szolgának kellett a magyar nyelvet eltanulnia s maga, de mindenesetre gyermekei elmagyarosodtak, különben hasznukat nem lehetett

volna venni. A viszonyok természetéből folyik tehát, hogy a rabszolgák ama tömege, mely nem távoli telepekben élt, hanem gazdája közelében maradt s a kezdetleges viszonyok között ez történt a legtöbbel, lassankint nemcsak ura nyelvét, hanem a mennyire tehette, szokásait, gondolkodását is elsajátította s a magyarságnak legalsó, de számra nagyon tekintélyes elemévé vált. Belőle kerültek ki azok a magyar ajkú telepesek, kik később az ország még puszta részeit megszállották és elmagyarosították.

István király törvényei a földbirtok-jog terén is gyökeres változást idéztek elő. Addig csak kétféle birtokjog volt. Az ősfoglalású s a pénzen vásárolt; ez utóbbi kétségkívül szűk körre szorítkozott, de a szabad idegenek bevándorlása mellett teljesen ez időben sem hiányozhatott. István király e kettőhöz csatolta az adománybirtokot, melylyel egyházát ellátta s híveinek érdemes szolgálatait jutalmazta. A világi adománybirtok egyéni tulajdon volt, melyet az adományos leszármazói vagy oldalrokonai örököltek, ilyenek hiányában meg a birtokos szabadon végrendelkezett róla. A tulajdonjog ez új alakja hamar éreztette hatását az ősfoglalású birtokra, s fokozta a nemzetségi közösség felbomlásának folyamatát, mert a földközösségben élők is mindinkább megismerték az egyéni tulajdon értékét, melynek kifejlődését az egyházjog szelleme szintén elősegítette. Így a régi törzsszervezet mindinkább lazult, szétbomlott, de minthogy nem ütközött a kor gazdasági szükségleteibe, István csak az özvegyasszony javára, kinek helyzete a régi szervezetben igen kedvezőtlen volt, alkotott külön törvényt. A házasságkötésnél a leány akarata abban az időben egyáltalában nem vétetett számba, sőt a nemzetség az özvegy asszonyt is arra szokta kényszeríteni, hogy mielőbb újra férjhez menjen. A király legalább azt az özvegyet szabadította fel e kényszer alól, a kinek gyermekei voltak, ha megigérte, hogy magánál tartja őket s gondjukat viseli.

A nagy állami, egyházi, gazdasági reformok és alkotások hatása mindinkább megváltoztatta az ország külső kinézését. A termelő munka, a polgárosodás megindult mindenütt; az ember fékezni igyekezett a természet vad erejét, irtani kezdte az erdőt, szárítani a mocsarat, értékesíteni a talaj termőerejét. Már voltak egyes nagyobb, városiasabb helyek, voltak állandó gazdasági telepek, falvak, s számukat a nagy reformok évről évre gyarapították. Ezt első sorban a vármegyék országos szervezése okozta, mert a katonák és várnépek mindenütt megtelepedtek s töméntelen új községet alakítottak az országban szerteszét. Az egyház s a világi adománybirtokosok követték a király példáját s a magok népét szintén szaporítani, állandó lakóhelyhez szoktatni igyekeztek. Így a pécsváradi apátság azt az 1116 szolgacsaládot, melyet a királytól kapott, 41 községben telepítette meg, melyek közül Szegszárd ma is virágzik. E községek mindegyikére átlag 24—25 család jutott s így elég népesek voltak,

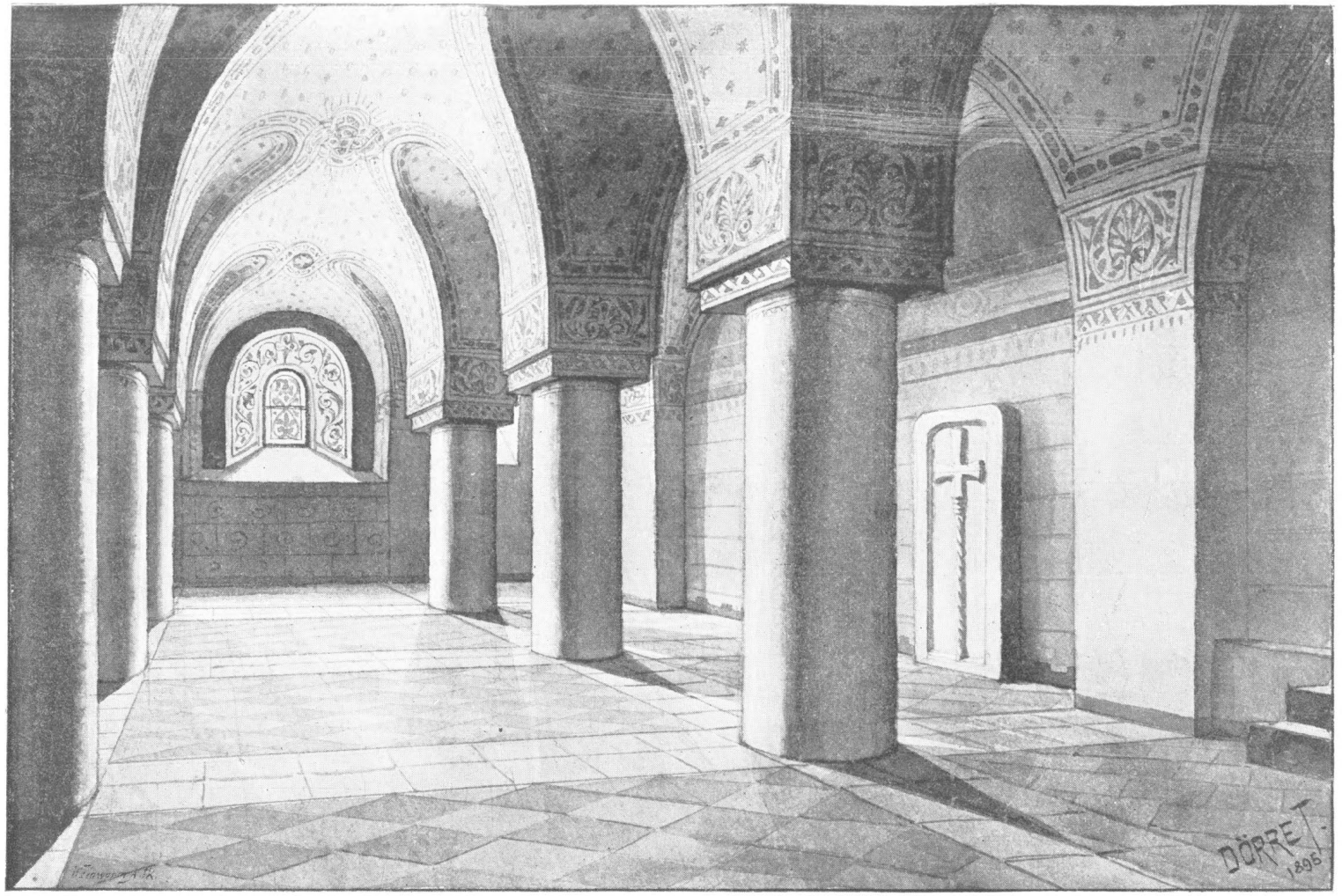

Az Athenaeum nyomása.

A TIHANYI ALTEMPLOM I. ENDRE SIREMLÉKÉVEL.

(Dörre Tivadar eredeti rajza.)

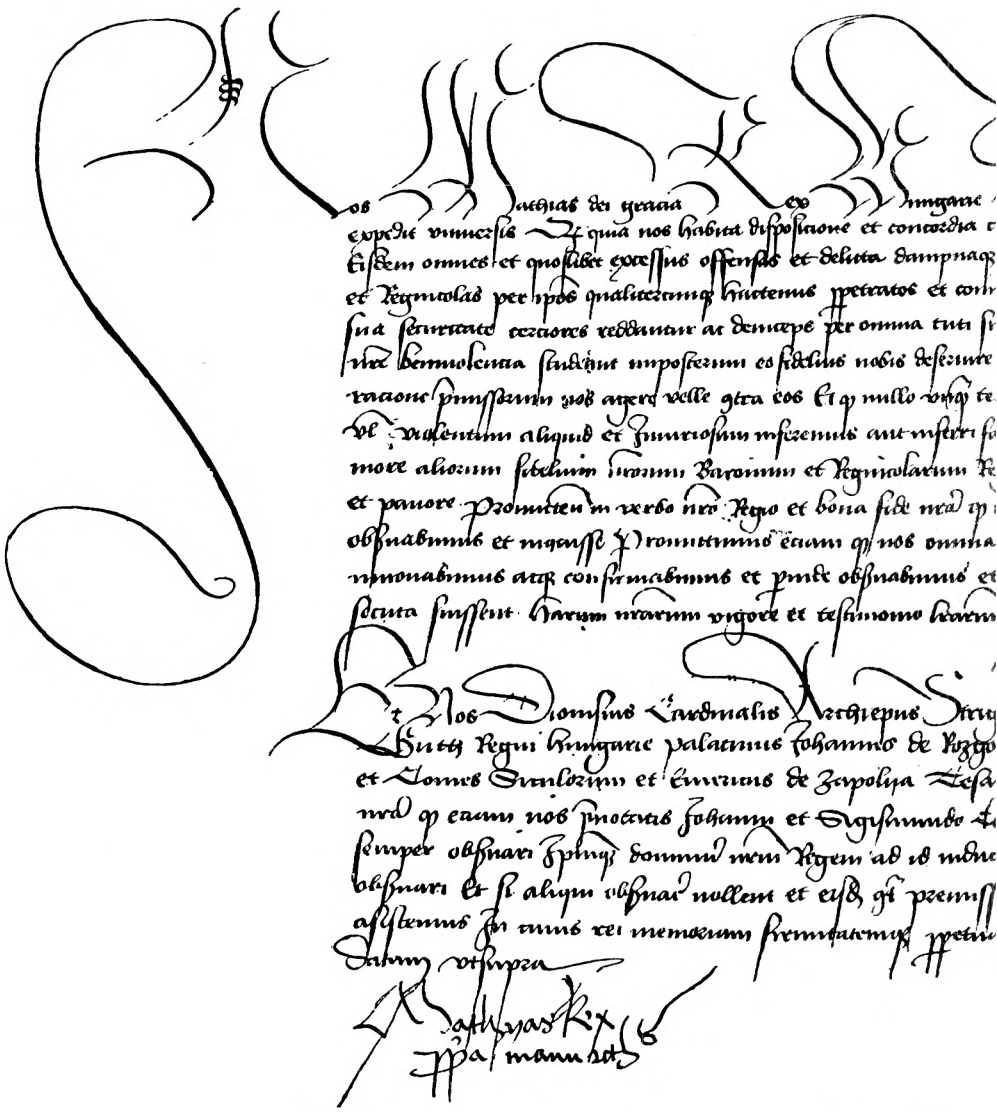

MÁTYÁS KIRÁLY 14

(Eredetije

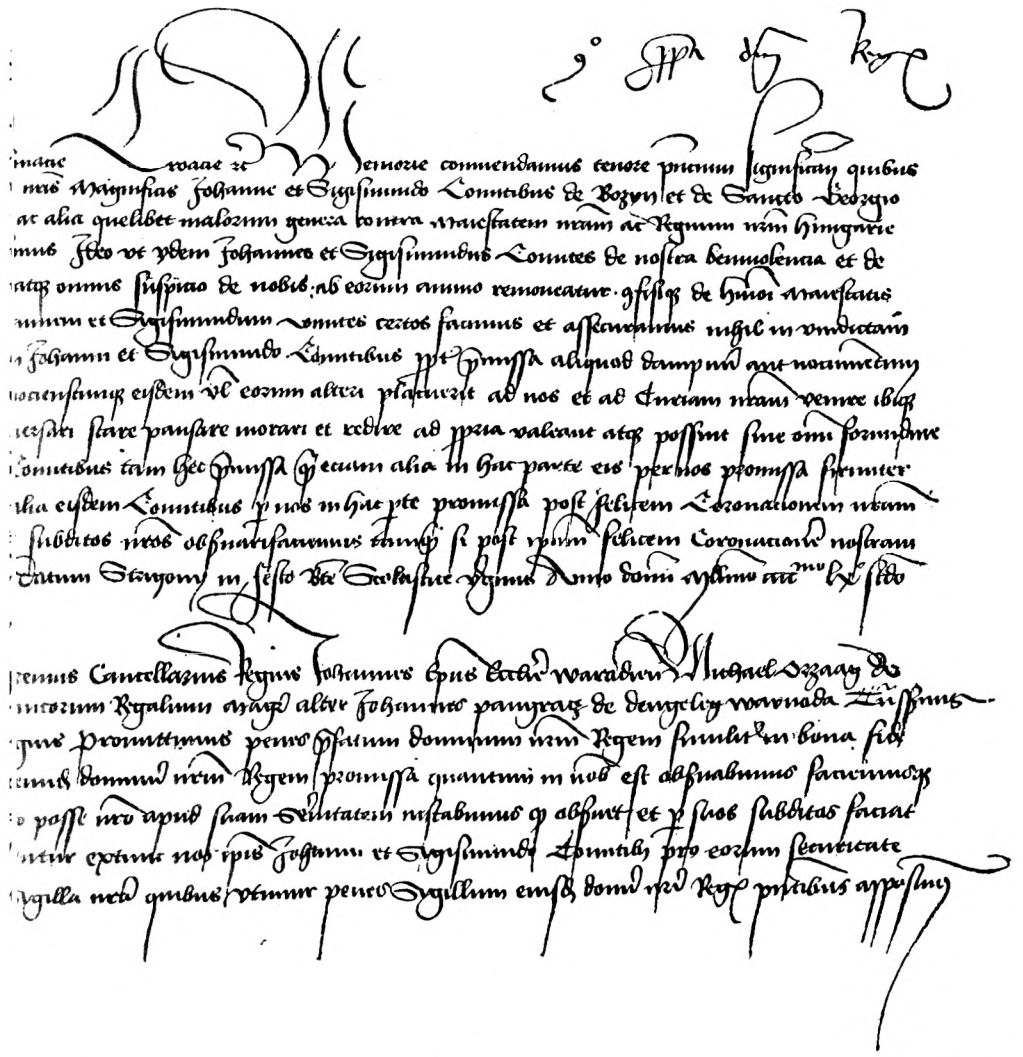

Az Athenaeum nyomása.

10-IKI OKLEVELE.

véltárban.)

Az Athenaeum kiadása.

ámbár a telepítés természetesen nem az átlag, hanem a gazdasági szükséglet szerint történt. Itt nagy, amott törpe község alakult s az utóbbiak száma még századokon át túlnyomó maradt. A megtelepedett mellett élt mindenütt elég nagy flottáns népelem is s a nemzetségi birtokosok a magok rengeteg területén nyájaikkal, rabszolgáikkal nomadizáló életmódot folytattak s sokan nem falvakban, szilárd anyagból való épületben, hanem könnyen szétszedhető, tovaszállítható faházakban vagy sátrakban tanyáztak.

A lakosság szaporodása, a földművelés és állattenyésztés lendülete erősebb keringésbe hozta az egész szocziálgazdasági szervezet vérét. Növekedett a munka produktivitása s egyre élénkebbé vált távoli vidékek termelési fölöslegének kicserélése, értékesítése. Ipar és kereskedés, a külés belföldi árucsere további fejlődésnek indult s a király helyes gazdasági politikával mozdította elő virágzását. Gondoskodott utakról, a vizeken révekről, a közlekedés biztonságáról, rendezte a harminczad-ügyet s megállapította, hogy a nemzetközi forgalomban szereplő árúkért minő vámot fizessenek a kincstárnak. Hogy a hazai termények a szomszéd országok gyakran súlyos vámjait elbirják, a Magyarországból kivitt mindenféle árút teljesen fölmenté a harminczad alól, mely csakis a külföldi behozatalt terhelte s ennek megfelelően kivitelünk az egész Árpádkorban vámmentes maradt. István különös gonddal ápolta a külföldi összeköttetéseket és ama kor nagy góczpontjain, Ravennában, mely akkor a tenger mellett feküdt s kikötő volt, s melylyel Zárán és Spalatón át tengeren élénk volt az összeköttetés, továbbá Rómában, Konstantinápolyban, Jeruzsálemben állandó házat, szállót alapított a magyar utasok befogadására. Ezek a szállók, melyekről minden nemzet gondoskodni szokott messze idegenben járó fiai részére, papi felügyelet alatt álltak. Kolostorszerű lakások voltak magyar utasok, zarándokok, királyi követek számára. De kétségkívül gazdasági érdekeknek is szolgáltak s a magyar kereskedőt szintén befogadták. Másrészt idegen, német, olasz, bolgár, bizánczi kereskedők szorgalmasan látogatták hazánkat s hozták ide fejlettebb iparuk termékeit. Eleinte ez sok bajjal járt a közlekedő eszközök gyarlósága miatt. Mint egy szerzetes, ki 1015 6-ban jött hazánkba, említi, a hatalmas Dunán ekkor még fölöttébb nehéz, néhol életveszélyes volt a közlekedés, mert a víz tele volt örvénynyel s mindenféle egyéb akadálylyal. Lassankint azonban a helyzet javulásnak indult s mindinkább a Felső- és Alsó-Duna lett a külföldi forgalom közvetítője.

A gazdasági élet fejlesztésében a király példáját buzgón követte minden földbirtokos, mert oly állapotban, melyben a földet kapta, alig vehette hasznát. Lehetett bármi nagy, ha nem élt rajta ember, ura akár éhen is halhatott. Telepesekről kellett tehát gondoskodnia s kivált az egyház lett gazdaságilag is a király leghűbb, legtevékenyebb munkatársa, mert meg voltak külön e czélra rendelt és kellően iskolázott

tényezői a szerzetes papságban. Ez időben szent Benedek rendje volt az egyháznak Európa minden országában megszámlálhatatlan rendházban fáradhatatlanul működő közege, nem csupán a térítés, hanem az anyagi és szellemi polgárosodás terén. István király Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárt, Bakonybélben alapított benczés kolostorokat. Követték példáját világi birtokosok, egykori nevelője, Tata, a róla elnevezett községben, Csanád vezér Oroszlámoson, sógora, Aba Sámuel Sárott Gyöngyös mellett s kétségkívül mások is, kik az új vallást fölvették s az új állami viszonyokhoz alkalmazkodva a királyi udvarban előkelő szerepet játszottak. Mindez alapításokat a hitbuzgóság, a magánosoknál az a törekvés is vezette, hogy temetkező helyet alkossanak a magok és családjok számára. De ép oly mértékben ösztönzék ekkor s a következő századokban gazdasági és művelődési tekintetek a kolostoralapítást.

A műveltség rendje, a tudás csaknem kizárólagos birtokosa akkor az egész nyugati világban a papság volt. Leginkább a szerzetespapság összpontosította kezében az ismeretet és pedig nemcsak a szellemit, hanem az anyagit is. A szerzetes tudott latinul, ő tartott iskolát, gondozta az ó-kori irodalom maradványait, írta korának krónikáit, ápolta a képzőművészeteket, épített templomot, festett képet és faragott szobrot, ő volt orvos és betegápoló. De épen úgy értett a gazdasági élet minden ágához, a föld megműveléséhez, a hasznos iparágakhoz és mesterségekhez. Ezekre sok helyt ő tanította a tömeget, vele dolgozott a mezőn, otthon meg mesterségekre, háza és temploma építésére oktatta. Ekképen minden zárdalapítás a hitélet mellett a vagyoni gyarapodás, az anyagi polgárosodás terjesztésének eszközévé lett. Rendesen puszta vidéken épült a monostor s ő indította meg a szomszédos földnek betelepítését, falvak alapítását, vadon területek művelés alá vonását. A szerzetes külföldről jött s annak fejlettebb gazdálkodási módjait, tökéletesebb gazdasági eszközeit honosította meg új lakóhelyén. A szerzetes mérnök és hídépítész is volt s zárdája körül utakat, hidakat kezdett építeni, a vizeket szabályozta, gáttal, töltéssel elzárta s a lápos helyeket kiszárította. Minthogy az ország különböző pontjain levő zárdák kicserélték egymás közt a maguk termelvényeit, finomabb, jobb gabonaneműek, gyümölcs- és szőlőfajok jutottak el mindenüvé. A XI. században a nép oktatója nem ugyan a tudományban, mert azt az egyház kizárólag saját szolgái számára tartotta fenn, hanem a munka minden más ágában a szerzetes volt ugy, hogy a monostor valóságos földműves és ipariskolává lőn s az ájtatosság mellett épen ez a másik főoka annak, hogy rohamosan elszaporodtak, hogy királyok és magánbirtokosok vetekedtek egymással a zárdaalapításban.

A monostor természetesen tudományos iskola is volt, mely a szerzetesek újabb, ifjabb nemzedékét nevelte, hogy a tömeggel anyanyelvén

érintkezhessen s az idegen szerzetbe a magyar szellemet bevigye. De minden püspöki megyében a káptalannak is volt iskolája, melyben a világi papságot nevelték. Közülök hamar kivált a fejérvári, úgyszólván udvari iskola, továbbá Gellért püspök marosvár-csanádi papnevelője, melyek kitünő tanári karral dicsekedtek.

Az ifjuság tömegesen özönlött a tanintézetekbe s a belőlük kikerülő magyar világi és szerzetes papok száma évről évre szaporodott. Minthogy az egyház a magyar nyelvet nem nélkülözhette, velenczei földről származó olasz papok a magyar nyelvre alkalmazzák a latin abéczét; a nép számára rendelt imákat magyarra fordították s leírták, hogy egy és ugyanazon szövegben jussanak használatra az ország minden részében.

Ekképen folyt István áldásos uralkodása hosszú év folyamán az úttörő polgárosodás munkája minden irányban s kiterjedt a társadalom minden rétegére. Az új állami és egyházi intézmények gyorsították a nép különféle elemeinek összeolvadását s megindították testi-lelki átalakulását, új eszméket plántálták agyába, új érzéseket keltettek szivében, új vallásos, erkölcsi és jogi fogalmakkal gyarapították gondolatvilágát, új szavakkal édes anyanyelvét. A töméntelen idegen szó közé, mely akkor állami és egyházi nyelvkincsünkbe jutott, tartoznak a király és a korona szavak is. Az egyik szláv, a másik latin s jelzi a polgárosodás ama két legfőbb irányát, honnan akkor az új eszmék özöne a fogékony magyar közlélekbe hatolt. Új eszmét képvisel mindkét szó, de a magyarság hamar megbarátkozott velök, megszerette őket s nemzeti eszményeit királyához és koronájához fűzte.

Mindezen különféle befolyások indították meg azt a folyamatot, mely a magyart lassankint európai emberré formálta. Ez azonban csak nemzedékek folyamán történt meg. István király alatt a magyar közlélek szívesen fogadta magába a keresztény igét, melyre kellően elő volt készítve s mely nem ölte ki régi katonai erényeit, hanem inkább új ösztönöket, új czélokat és eszményeket ébresztett benne. De hogy az új vallás teljesen átgyúrja valóját, ahhoz még nagy időnek kellett eltelnie. A magyarság István király alatt vallásilag ugyanazon állapotban volt, mint a többi megtért népek első nemzedéke. Mindenki meghajolt az új egyház szavának, alárendelte magát vezetésének, a menynyire telt, külsőleg teljesíté szabályait, eljárt a templomba, tisztelettel tekintett papjaira. De a szív belső nemesítése, a keresztény eszmék teljes átérzése, a keresztény erények gyakorlása, a szenvedélyek fékezése, a szeretet, a lemondás, az alázatosság és alamizsnálkodás mindenütt csak százados szoktatás és iskolázás eredménye lehetett. A tömegek kedélyére, lelkületére ellenállhatatlan benyomást tett a katholikus egyház szertartásainak szemkápráztató pompája, s noha igaz valójukban nem értette azokat, önkénytelenül meghódolt nekik, földre borult a vallás szent jelvényei előtt, babonás félelemmel lépett a templomba s keresett írt bajainak a

csodatevő ereklyéknél. De a hit még emberöltőkön át külsőleges maradt s a magyar csak nemzedékek multán lett gondolkodásában és érzéseiben igazán keresztény.

Egyelőre a megkeresztelt katona továbbra is csak katona maradt, a ki, mint Gellért püspök panaszolja, dolgozni nem akar, hanem éjjel-nappal víg társaságban poharaz s egyébhez sem ért, mint a lóhoz és az istállóhoz. Az elmagyarosodott s elkereszténye sedett szlávok meg nem feledték még régi isteneiket és kőbálványaikat, s ha titokban tehették, berkekben és szent fák alatt áldoztak ő nekik is. De mindez már csak átöröklött szokás és hagyomány volt, melynek ködét a kereszténység napja idővel eloszlatta. Nem is az új ige, hanem az új állami és egyházi szervezettel járó terhek és fizetések, az adók és a tized szerepelnek a következő időszak viharos mozgalmaiban. De bármi sok időre volt szükség, míg István király újításai a szivek mélyébe hatoltak, már az első nemzedékben gyorsabb lüktetésbe hozták a vért. Vidám, derült munkakedv ébredt a közlélekben s ifjuság és tetterő nyilvánul a társadalom minden rétegében. Mindenki örömmel teljesíté a reá bízott munkát s a nép gyorsan a jólét addig ismeretlen fokára emelkedett. A polgárosodás virágzásnak indult, s noha főleg anyagi polgárosodás volt, a nemzeti nyelv, a népköltészet sem szenvedett az új viszonyok hatása alatt. A hegedűsök és lantosok lelkesülten dicsőítették az ősök emlékét s bizonyára koruk nagyjait és alkotásait is. A tömegek költői érzése dalban nyert kifejezést s ajakról ajakra szállt az ének szerelemről és nemzeti nagyságról. De az idő vén fájának sűrűn hulló levelei magok alá temették e virágzó költészet, a magyar szellem fenkölt megnyilatkozása minden akkori hajtását. Egyben István király nem volt oly szerencsés, mint ragyogó mintaképe, Nagy Károly. Az ő papjai sorában nem akadt oly jeles tanító és író, mint Alcuin, ki császárja politikai eszményeit a szellemi műveltség terén valósította meg, kinek nemes példáját más püspökök követték s gazdag nemzeti irodalmat teremtettek. István papjaiban hiányzott az érzék a magyar költészet jelentősége iránt s virágzására csupán Gellért püspök egy megjegyzéséből vonhatunk következtetést.

Szent Gellért püspök.
(A ferenczvárosi templom üvegfestményéről.)

A püspök egy ízben kedvencz papja, Valter kiséretében székhelyéről a királyi udvarba sietett. Útközben rájok esteledett, mire az erdős vidék egy kis községébe tértek pihenni. Valter hamar elszenderült, ellenben a püspök még ágyában olvasgatott, midőn egyszerre ének zengése ütötte meg fülét. Fölkelté Valtert s megkérdezte: „Mi ennek a dalnak a szövege? magyarázd meg." Valter azt felelte, hogy a dal a nőről szól (szerelmi dal lehetett) s a ki énekli, az a házigazda cselédje, ki kézi malmon őrli urának búzáját. Ez az akkori magyar népköltészet egyedüli emléke. Bűvös-bájos virágzásban volt akkor is, de hajtásait nem örökíté meg, nem jegyzé föl senki. A most megtért magyar azért nem, mert a keresztény írást még nem ismerte, a keresztény idegen azért nem, mert a pogányság emlékeit látta benne.

De nemcsak a népköltészet, hanem általában a történetírás iránt is közönyös maradt István király papsága. Egyik-másik monostorban kétségkívül már írtak évkönyvet, valamelyes krónikát, melybe a monostor életére vonatkozó adatokon kívül némely országos esemény emlékét is bevezették s ez iratok szolgáltak a későbbi krónikásoknak kútfőül. De sem az akkori, sem a közel egykorú nemzedékben nem akadt senki, ki kora történetét megírja. Ez az oka, hogy abból a korból, mely nemzetünk hőskora, melyben töméntelen emlékezetes, ragyogó katonai és politikai tett játszódott le, melyben annyi nemes, nagy alak élt és működött, annyi dicsőség és fény sugárzott szerteszét, semmiféle egykorú leírás sem maradt reánk. Sok dicséretes erényt hoztak az idegen papok nyugati hazájokból hozzánk s megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek nemzetünknek. Csakhogy, noha otthon már élénken működött a történetírói szellem s az annalista szorgalmasan jegyzé föl hazája jó és rossz napjait, ide érkezve a dicsőség és haladás, a hódítás és előremenetel évei nem szólaltatták meg bennök a történetírást. De ha alig beszélnek e korszakról egykorú írott emlékek, a nagy alkotás maga, a magyar királyság, mely kilencz század viharaival daczolt, a legékesszólóbb bizonyítéka István király egyénisége nagyságának s nemzete alkotó, szervező és alkalmazkodó képességének.

VII. FEJEZET.

KÜZDELMEK A TRÓNÉRT S A NEMZETI FÜGGETLENSÉGÉRT.

PÉTER ÉS ABA SÁMUEL VISZÁLYAI. — KÜZDELMEK A NÉMET CSÁSZÁRRAL. — I. ENDRE HELYREÁLLÍTJA AZ ORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉT. — I. BÉLA. — A POGÁNYSÁG VÉGLEGES MEGSZÜNTE. — SALAMON. — ÖSSZEÜTKÖZÉSEI GÉZA HERCZEGGEL — BUKÁSA.

PÉTER TRÓNFOGLALÁSA akadálytalanul ment végbe. Udvari tisztviselői királynak kiáltották ki, a főpapok megkoronázták s a tömeg tisztelte benne nagy királya kirendelt örökösét. Gizella, az özvegy királyné, bizalommal várt tőle oltalmat, sőt talán a három Árpádfi, Endre, Béla és Levente herczeg szintén udvarában maradt s elismerte törvényes királyának. Sem magok nem tekinték magokat trónra jogosultaknak, sem a közvélemény nem tartotta őket trónkövetelőknek, mert a királyságnak még nem volt más trónutódlási rendje, mint az, melyet István király Péter kijelölésével megállapított. Ekképen Péter trónját nem fenyegette senki s a közvélemény jó reménynyel nézhetett uralkodása elé. E reményt azonban hamar keserű csalódás váltotta föl. Mi okozta, azt bajos megállapítani, mert az István király halálát követő két évtized multunk leghomályosabb időszakai közé tartozik. Királyi oklevél ez időből nem maradt reánk s ama gyér adatok, melyeket ez eseményekről egykorú idegen vagy kései magyar krónikások közölnek, inkább össze zavarják, mint megvilágosítják az eseményeket. Magyar krónikások azzal vádolják Pétert, hogy „germán düh“ vezette s „vadállatok módjára ordító németekkel és fecskemódra csacsogó olaszokkal környezte magát“, sőt arra vetemedett, hogy hirdetni merészlé: Magyarország földjét németekkel rakom meg s a németeknek adom. Német források szerint ellenben Bretiszló cseh herczeggel a császár ellen szövetkezett, 3000 főnyi sereggel segítette s megverte a németeket. Mi igaz mindezekből s mennyire felel meg erkölcsi egyénisége annak a torzképnek, minővé a hagyomány formálta, mely durva, ledér, vérengző szörnyeteggé teszi, azt megállapítani nem lehet. De Péter

kétségkívül méltatlan volt István s mindazok bizalmára, kik trónra segítették. Idegen volt, nem ismerte sem országát, sem hivatása kötelességeit. Össze veszett mindenkivel, kiméletlenül bánt Gizella királynével, kiűzte az Árpádfiakat, elhalmozta méltóságokkal és jószágokkal idegen bűntársait, sőt az egyházat sem kímélte. Az egyházi javak egy részét magához ragadta, másik részét megadóztatta, s léha kegyenczeit ültette a főpapi székekbe. Erkölcstelenségével, mint Gellért püspök panaszolja, megrontotta a papságot is, mely kezdett elvilágiasodni s vadászatra, mulatozásra, pörlekedésre és erőszakoskodásra adta magát. Péternek sógora volt Albert osztrák őrgróf, kivel szoros viszonyban állt, mi kormányzatát még ellenszenvesebbé tette. Ekképen a királyságot, melyet István király nemzeti intézménynyé avatott, Péter idegenné változtatta s egyszersmind elidegenített magától minden tényezőt, melyen uralma nyugodott, a magyar tömegeket épen úgy, mint az egyházat, különösen annak régibb, szent hivatásuknak élő főpapjait. E mellett Péter gyáva is volt, s a saját embereit sem merte megvédeni. Midőn az első elégedetlenség kitört, azzal segített magán, hogy kedvencz tanácsosát, Budát, egyszerűen

Péter ezüst dénárjai.

kiszolgáltatta a tömegnek, mely felkonczolta. Ezen Péter annyira megrémült, hogy 1041 derekán kifutott az országból sógorához, az osztrák őrgrófhoz, kinek tanácsára a császári udvarba sietett, hogy német segélylyel fékezze meg háborgó alattvalóit.

A magyarok e gyáva futást egyszerüen a trónról való lemondásnak vették s a királyi széket megüresedettnek tekintették. Az, hogy Péter meg volt koronázva, nem vétetett figyelembe, mert a koronázás nagy közjogi jelentősége csak az idők folyamán jutott érvényre a köztudatban. A nemzeti ellenzék egyházi és világi vezetői siettek tehát az üres trónt betölteni. István király családjából vették jelöltjüket. Csakhogy akkor még az az elv sem hatolt be a közlélekbe, hogy az utódlás kizárólag az Árpádok fisarjaihoz lenne kötve. Ez okból nem a cseh vagy lengyel udvarokban élő három Árpádfi valamelyikét, hanem az uralkodóház egy nőági rokonát, István király sógorát, Aba Sámuelt ültették a királyi székbe, vagyis az idegen Péter helyett tősgyökeres magyarra bizták István király nagy alkotásainak oltalmát. A főpapság örömmel koronázta meg s Sámuel király nyomban eltörlé elődje sérelmes intézkedéseit, visszaadta az egyháznak jószágait, Gizella királynét a megillető tiszteletben részesíté, udvarát magyarrá alakította, főembereit

a honfiak sorából vette. Oltalmazott szegényt és gazdagot, szerette minden alattvalóját s ha későbbi bamba krónikások azzal rágalmazták, hogy megvetette az előkelőket s paraszttal s nem-nemessel (ez időben még nemes egyáltalán nem volt) komázott, környezte magát, annak ellent mond azon tény, hogy az ország minden eleme lelkesen támogatta s első sorban a főpapság egész tekintélyével, befolyásával melléje állott.

Sámuel király annál buzgóbban fáradozott országa minden hatalmi tényezőjének megnyerésén, mert tudta, hogy külföldről halálos veszedelem fenyegeti. Péter a császári udvarban szíves fogadtatásra talált s a német politika nyomban fölismerte, milyen értékes eszköz kínálkozik benne Magyarország meghódítására irányuló titkos tervei valósításában. A császárság az 1030-ki vereség után nem ismételte ugyan meg támadását, de nem ejté el igényeit, melyek a császári eszme universalitásából, tehát keresztény talajból fakadtak. Csak pihentette őket, hogy alkalmas pillanatban ismét kisérletet tegyen velök. A magyar ügyekbe való, avatkozásra tetszetős ürügyet adott tehát Péter, ki attól sem riadt vissza hogy fegyveres segítség fejében a szabad Magyarságot német hűbérré

Aba Sámuel ezüst dénárjai.

alacsonyítsa le. A császári trónon akkor III. Henrik ült, a ki trónörökös korában apja helyett 1031-ben a békét a magyarokkal megkötötte. Nagyratörő uralkodó lett belőle, a ki hatalmas imperialista politikát követett, a hol csak tehette, s a ki égett a vágytól, hogy az 1030-ki csorbát kiköszörülje. A német közvélemény lelkesen támogatta harczias szándékait a gyűlölt magyarok ellen. Hasztalan próbálta tehát Sámuel király megnyugtatni, hasztalan küldé hozzá követeit. A császár háborút akart; Albert osztrák őrgróf hamar megkezdte az ellenségeskedést s az osztrák és karantán határon megindultak a betörések és pusztítások.

Időközben az Árpádfiak egyike, talán a legidősebb, Endre herczeg, ki a cseh udvarban élt, szintén fölkereste a császárt, kinek vendégszeretét egyszerre két magyar trónkövetelő is élvezte. Ez még inkább felbátorította Henriket. 1042 husvétjén Kölnben nagyjaival gyűlést tartott, mely végképen elhatározta a háborút s megindítását a nyár utoljára tűzte ki. Szeptemberben csakugyan tekintélyes had indult a császár vezetése alatt Péter és Endre trónkövetelőkkel Magyarország felé. Bretiszló cseh herczeg tanácsára a császár nem a mocsaras, védettebb Duna jobb-, hanem balpartján maradt s elfoglalva Pozsonyt, egész a Garamig hatolt. Állítólag kilencz várost és várat vett meg, melyeket az

egykor Péter által kinevezett olasz és német ispánok játszhattak kezére. A Garamnál azonban a császár jónak látta visszafordulni. A megszállt országrészt nem is Péternek, hanem Endrének gondjaira bizta, kit azonban Sámuel király, mihelyt a németek eltávoztak, kivert az országból, melynek területi épségét gyorsan helyre állította.

Henrik császár hatalmas hadi vállalata teljesen kudarczot vallott tehát s a nagy eszű uralkodó hamar észrevette, hogy egyedül fegyverrel le nem igázhatja a magyart. Világra szóló állásánál fogva voltak más hatalmi eszközei is s immár ezeket vetette latba. A római szentszék segélyével igyekezett Sámuel király hívei közt szakadást kelteni s trónját alaposzlopaitól, a főpapoktól megfosztani. A pápa ekkor is világra szóló befolyást gyakorolt már a lelkekre s a hit dolgában minden hívő enge-

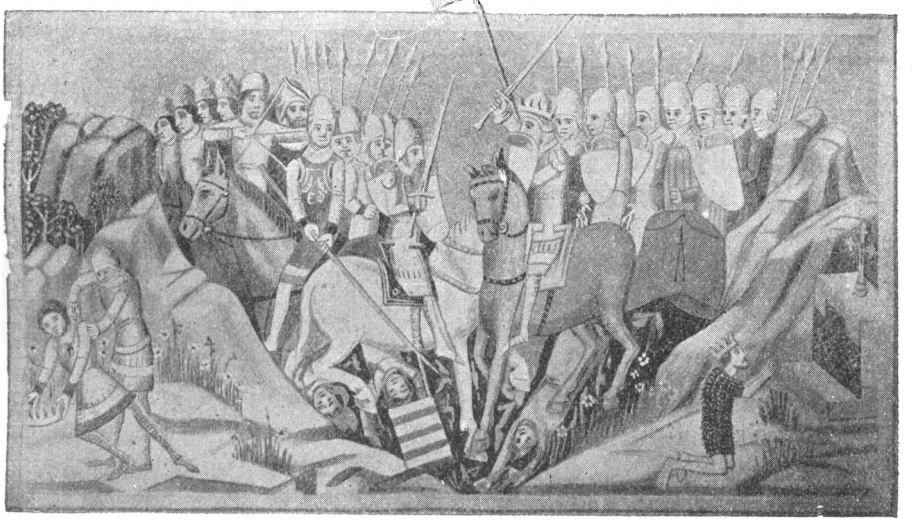

A ménfői csata.
(A bécsi képes krónikából.)

delmeskedett szavának. De politikailag a szentszék épen ez időben nem volt az az önálló hatalom, melylyé a század végén fejlődött, hanem nagyon is rászorult a császár oltalmazó kezére. A pápa rendesen a császár befolyásával választatott s az ő fegyvereire támaszkodott a római olygarchák féktelenségei ellen. Így erős függési viszonyba jutott a császár irányában, a mi sokszor arra kényszeríté, hogy világi ügyekben a császári politika szolgálatába helyezze tekintélyét. Sámuel királylyal szemben is engedett a császár kívánságának s XX. János pápa Henrik sürgetésére bitorlónak nyilvánította, egyházi átokkal sujtotta Magyarország királyát. Ez volt akkor a legfélelmetesebb, legrettentőbb büntetés, mert az illetőt kirekeszté a hívek közösségéből s ha király volt, alattvalóit felmenté

minden kötelezettségök alól. Magyarországba a pápai átok hire a közlekedés akkori nehézkessége mellett csak hosszú idő mulva s talán nem is kellő alakban jutott el. Így a császár második, 1043-ki hadjáratában még kevés hasznát vehette s e támadása is meghiúsult. Henrik ekkor a Duna jobb partját választotta műveletei alapjául s a Rábczáig hatolt. Itt azonban jobbnak látta megbékülni. Elismerte Sámuel királyságát és országa függetlenségét, máskülönben azonban terhes feltételeket szabott reá. Sámuel lemondott a Lajta, Morva, Fischa és Duna vizek közt 1031-ben szerzett területről — a mi azonban nem bizonyos, sőt valószinű, hogy azt Péter később engedte át — s roppant hadi sarcz, német források szerint 400 font arany fizetésére kötelezte magát.

E terhes béke nagyban megingatta Sámuel király tekintélyét. Ehhez járult, hogy a pápa parancsára egyes püspökök immár elszakadtak tőle. Gellért, a nagytekintélyű marosvár-csanádi főpap nyiltan a kiátkozott ellen fordult, s mikor a király 1044-ben a husvétot nála töltötte, nem akarta akkori szokás szerint a szent mise előtt fejére tenni a koronát. A jelenlevő többi püspök végezte e szertartást Gellért helyett, kit szenvedélye annyira elragadt, hogy a templomban a szószékről a leghevesebben leszólta a királyt, azt mondván, hogy a negyven napi szent bőjtöt gyilkos kardjával szennyezte be s nem érdemel bűnbocsánatot. Azok, kik értettek latinul, rémülve hallották a püspök szavait. Sámuel király nem tudott latinul s csak később magyarázták meg neki a szónoklat tartalmát. De nagylelkűen mérsékelte haragját s megbocsátott a püspöknek. Ez erénye okozta vesztét. Gellért föllépte a világi tisztségek viselőiben is megingatta a köteles hűséget; nehányan kiszöktek Péterhez Németországba, mások csak lesték az alkalmat, hogy a kiátkozott királytól elpártoljanak. Mikor tehát a császár 1044 nyarán harmadszor megujitotta támadását, itt már jól felszántott talajra talált. Az ország megoszlott s az irányadó egyházi és világi tényezők egy jelentékeny része kész volt Sámuelt elárulni. Ellenben a tömegek lelkesen gyűltek kegyes királyok köré, ki országa függetlenségéért férfiasan síkra szállt. Összegyűjté hadait és Ménfőnél, a Rába mellett (1044. jul. 4. vagy 5.) elszántan a németekre támadt. Véres harcz keletkezett, de egyes magyar ispánok szivébe belopózott az árulás s csata közben az ellenséghez csatlakoztak. Csupán az árulás szerzé meg Henriknek a diadalt, melyet azonban drágán kellett megfizetnie; súlyos veszteséget szenvedett ő is s az utódok Vessz németnek (Verloren Payr, azaz bajor) nevezték a csatatért. Sámuel király a Tisza felé huzódott, de kisérői elfogták s Péternek szolgáltatták ki, ki fejét vétette. Egyházi átok alatt hunyva el, tetemét titkon az általa alapított sári monostor egy zugába temették. De évek multán, mikor a közhangulat megváltozott s a nép ismét szabadon tisztelhette egykori jó királyát, a nemzeti önállóság nemes vértanuját, kegyeletes kezek felásták sírját, melyben szemfedőjét és ruházatát

épen, romlatlanul, testét sebhely nélkül találták, miből azt következtették, hogy az úristen nem törődött a pápa átkával, hanem örök üdvösségébe fogadta az elhunytat.

Sámuel király halála betetőzte Henrik császár győzelmét. Arra, hogy Magyarországot birodalmába kebelezze, természetesen nem gondolhatott, s így életfogytiglan Péternek adta hűbérül. Egyszersmind elküldte szövetségesének, a pápának, diadalma jelvényeit, Sámuel lándzsáját s valamelyik koronáját — de nem István király Rómából kapott koronáját, mert volt királyainknak több koronájuk — s ezzel köszönte meg a nagy szolgálatokat, melyeket neki Magyarország leigázásában tett.

Henrik Székesfejérvárt helyezte vissza Pétert a trónra, ki föltétlenül elismerte a császár főuralmát, sőt a bajor jogot is kiterjeszté az országra, hogy, mint az egykoruak mondották: ne legyen különbség magyar és bajor közt. Péter jogilag olyan állást foglalt el, mint a német birodalom többi fejedelmei, kik közül időnkint egyik-másik szintén viselte a királyi czímet. Kérelmére Henrik császár erős sereget hagyott nála s időnkint épen úgy eljárt hozzá ünnepelni, mint más hűbéreseihez. 1045-ben a pünkösdöt töltötte magyar hűbérese udvarában. Pünkösd vasárnapján (május 26.) a fejérvári templomban Péter ismét hűbéresének vallotta magát s a főemberekkel együtt esküt tett a császárnak, kiről a németek nemzeti büszkesége magasztalva hirdeté, „hogy magának és utódainak biztosította azt a Magyarországot, mely eddig tudni sem akart rólunk semmit".

De ez az öröm korai volt. Péter második királysága tisztán a németek lándzsáin nyugodott s nemzetétől áthidalhatatlan örvény választotta el. Az elkeseredés folyton fokozódott s minthogy Péter uralmát az egyház, a püspökök is támogatták, a gyűlölet, mely a király iránt támadt, mindinkább kiterjedt híveire, a püspökökre, sőt magára a katholikus vallásra. Minthogy katholikusok okozták az állami önállóság romlását, a pogány hagyományok itt-ott éledni kezdtek. A tizedfizetés s az új adók súlya fokozta az egyházra kedvezőtlen hangulatot s a tömegek ajkain csakhamar fölhangzott a kiáltás: „le kell vágni Pétert olaszaival, németeivel, papjaival, tizedszedőivel együtt. Nem kell dézsma, nem kell adó, térjünk vissza őseink hitéhez!"

Péter e mozgalomban, mely 1046 tavaszán tört ki, igazán nyomorultan veszett el a német főuralommal együtt. A felkelés a nyár folyamán egyre terjedt s a vezetők, hogy megadják neki a törvényesség színezetét, az Árpádfiak nevét írták zászlójára s követet küldtek értök lengyel földre. Endre és Levente a nyáron lengyel segély hadakkal meg is jelentek Abaujban, hol nagy tömeg várta őket. E hírre Péter ismét Németországba akart szökni, de saját környezete elfogta, szemét kitolta, végül megölte. 1046 őszén már mindenesetre halva volt.

A fölkelés e közben szétterjedt az ország minden részére, főleg a Dunán túlra s a nemzeti gyűlölség az idegen uralom ellen egyre szilajabban nyilvánult. A tömeg rabolta, gyilkolta az olasz és a német tisztviselőket, az adó- és tizedszedőket, lerombolta, felperzselte a katholikus teplomokat s az idegen uralom volt oszlopait, a főpapokat is üldözni kezdte. Ez nem mindenütt történt ugyan, de néhol a mozgalom határozottan keresztényellenes, pogány szinezetet öltött s Vata, az egyik vezér — talán békésvármegyei birtokos — nyiltan pogánynak vallotta magát, pogány módra nyirta haját, fehér lovat áldozott a magyarok istenének s evett az áldozat-ló husából. E közben Endre sietve nyomult a pesti révhez, hogy Fehérvárra jusson s ott megkoronáztassa magát. A főpapok belátták a hibát, melyet az idegen uralom támogatásával elkövettek. Fejérvárt gyűltek össze. Onnan Gellért három más püspökkel, Szolnok ispánnak s megfelelő kisérettel Pestre indult a király elé. 1046 szeptember 24-én reggel Diód faluban istentiszteletet tartottak, mire folytatták útjokat a pesti révhez, mely a mai Rudas fürdő táján lehetett. Az öreg, törődött Gellért kocsiban ült, a többiek meg gyalog környezték. A rév fölött emelkedő sziklákon azonban Vata és társai lesték s kőzáporral fogadták őket, utóbb meg rájok törtek s a legtöbbet megölték. Gellértet kiragadták kocsijából, felhurczolták a hegyre, mely tőle nyerte nevét, s a meredekről ledobták, mire a lenn álló pogányok darabokra vágták holttestét. Egyikök haját mutogatva mondotta: ez annak a borotvált képű idegennek a haja, a ki bennünket ki akart ősi hitünkből forgatni. Így lett Gellért püspök, a későbbi szent, a magyar kereszténység első és egyetlen neves vértanújává.

A rémtett erélyes cselekvésre sarkalta Endrét s pár hét alatt országszerte helyreállította a régi rendet. Mihelyt a királyi hatalom ismét nemzeti jelleget öltött, s a fölkelés elérte politikai czéljait, a német uralom megdöntését, a tömegek önként letették a fegyvert, mire azután a király könnyen és gyorsan elbánhatott a magára maradt s különben is csekély számú pogányokkal, kikkel a tömegek immár végképen szakítottak. Endre még 1047 elején megkoronáztatta magát, a mi kétségtelenné teszi, hogy akkor már a régi állami és egyházi szervezet ismét háborítlanul működhetett. Az új király elszánt akarattal, ügyes kézzel gyorsan hegeszté be a sebeket, melyeket a forradalom a fennálló állami és egyházi intézményeken ütött. Szigorú törvényben rendelte el, hogy a lerombolt templomok felépíttessenek, a keresztény vallás és szertartásai mindenütt helyreállíttassanak, s mindenki felhagyjon a szittya, pogány szokásokkal s keresztény papjait úgy tisztelje, mint annak előtte. A ki a papot káromolta vagy károsította, az úgy tartozott vezekelni, mintha istenkáromlást követett volna el, a ki pedig megölte vagy a ki más embert ölt, az kíméletlenül elveszté életét és vagyonát.

A belső rend helyreállításában Endre király férfiasan megfelelt a

a hozzá fűzött várakozásoknak. E téren nem szorult senki támogatására. De tudta, hogy a közel jövőben egy más, sokkal nehezebb feladatot kell megoldania, mert bizonyosra vehette, hogy a császár, mihelyt módja nyílik, megujítja hűbéres igényeit Magyarországra. A háború biztos kilátásban állt trónra lépte első napjától fogva. Ő azonban nem volt katona, nem volt hadvezér. Öcscse, Levente, a ki haza kisérte, hamar meghalt s a király másik öcscsét, Bélát, a ki még a lengyeleknél maradt, igyekezett segítő társául megnyerni. Béla egészen a katona életre adta magát s vitézségével hamar nagy hirre tett szert a lengyeleknél. „Bajnok"-nak (pugil, benin) nevezték, mióta egy pomerániai óriást párbajban legyőzött. Minthogy személyes bátorsága mellett nagyobb hadak vezetésében is volt gyakorlata, Endre haza hívta s magának — neje rutén herczegnő volt — nem lévén gyermeke, Bélát rendelte trónja örökösévé, addig pedig, míg trónra juthat, azon északi országok szokása szerint, melyekben mindketten sok időt töltöttek, átadta neki az ország egy harmadrészét. Megosztozott tehát vele az országon s ez idő óta honosult meg nálunk is az a szláv szokás, hogy az uralkodó család az országot, mint valami magánuradalmat, tagjai közt feldarabolja.

Endre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Az a terület, mely Béla herczeg ellátására rendeltetett s az első hazai részfejedelemség volt, az ország keleti és északi vidékeit, a Bihar és Pozsony vármegyék közti földet ölelte föl. Béla lengyel nejével és két fiával tért haza, átvette herczegségét s buzgón támogatta bátyját királyi teendői teljesítésében. A két testvér igaz testvéri egyetértésben élt s erényeiben összhangzatosan kiegészítette egymást. Az egyik jó uralkodó, a másik vitéz katona volt. Béla tapintata, melylyel a király elsőbbségét mindenkor elismerte, nagyban hozzájárult, hogy Endre trónusa megszilárduljon s az ország a jó kormányzat áldásaiban részesüljön. Ezt elősegítette az is, hogy Henrik császár 1047 óta folyton készült ugyan a háborúra, de megindítását egyre el kellett halasztania, mert más feladatok foglalkoztatták. Endrét azonban nem ismerte el királynak sem ő, sem a pápa, 1048 óta IX. Leó, ki kizárólag Henriknek

köszönte székét s így állandó szövetségese volt. Hasztalan kérte Endre, hasztalan küldte hozzá bács-kalocsai érsekét; a pápa őt, a magyar egyház helyreállítóját, nem átkozta ugyan ki, de királynak sem tekintette.

A határszéli harczok már 1050-ben megkezdődtek s egy ízben a császár rokona, Gebhard regensburgi püspök, a kor egyik katona főpapja, télvíz idején magyar földre tört s dús prédával tért haza, mire a magyarok a német széleket dúlták. A következő évben (1051 julius) a császár a bajor urakkal Nürnbergben gyűlést tartott, mely elhatározta, hogy fegyverrel kell a magyart a német főuralom elismerésére kényszeríteni. A császár első sorban a határszéli Hainburg lerombolt erődítményeit állította helyre, mit a magyarok nem tudtak megakadályozni. E közben nagy birodalmából és hűbéres országaiból összegyűjté haderejét s két seregre osztotta. Az egyik a Duna bal-, a másik a Duna jobbpartján, ez közvetlenül a császár vezetése alatt Karintiából kezdte meg az előnyomulást, s a nagyszámú hajóhad a Dunán szállította a két szárazföldi sereg számára a málhát, hadi szert és eleséget.

A magyar haza védelmét Béla herczeg vezette s ő szervezte a nemzeti ellenállást jól megfontolt és előkészített hadi terv szerint. A roppant ellenséggel nem koczkáztatott döntő csatát, de állandóan közelében maradt s szélvész gyorsasággal ide-oda száguldó könnyű lovasai folyton a németek körül portyáztak, zavarták mozdulataikat, fárasztották s az eleség beszerzésében akadályozták őket. Így a császár csak nehezen haladt előre. Fejérvár volt végczélja s a Bodóháton, a Bakony keleti nyúlványán át el is vergődött a jeles városig, mely kellően meg volt erősítve s hadi néppel megrakva. A császár nem is birta megvenni, hanem hamar visszafordult s Győrön át igyekezett haza vergődni. Éhező, fáradt, csüggedt hadát Béla herczeg ismét erősen zaklatta. Lovasai éjjel-nappal csipkedték, rontották az ellenséget, melyben a rend és a fegyelem felbomlott úgy, hogy visszavonulása vad futássá fajult. Legelől a császár menekült s egy-egy nap oly roppant távolságokat tett meg, hogy tábora nem követhette. A német sereg kisebb-nagyobb csapatokra bomlott s minthogy a császár futása biztosítására szétszedette a hidakat, az utána jövők nem kelhettek át a vizeken s az üldöző magyarok kardjának estek áldozatul. Az egész tájékot ellepte a sok menekült, sebesült, beteg, kiket a föld népe fogdosott össze vagy vert agyon. Október 25 én a császár a biztos Hainburgban pihente ki fáradalmait. A hadjárat teljes vereségével végződött, mert a fősereg romlásának hirére a Duna balparti had is sietve haza takarodott. Henrik azon eltökéléssel távozott ugyan, hogy a jövő évben még nagyobb erővel tér vissza, de az osztrák őrgróf sietett külön békét kérni Endre királytól, hogy veszélyben forgó tartományát megmentse a pusztulástól.

A császár ismét a szentszék segélyét vette igénybe s Leó pápa Hugó, clunyii apátot, korának egyik legtekintélyesebb főpapját, a császár

komáját és bizalmasát küldte Endréhez, ki a legelőzékenyebben fogadta s Magyarország önállósága elismerésének alapján hajlott a méltányos békére. De a császár nem akart békét s Hugó apátot csak azért küldette a magyar udvarba, hogy időt nyerjen s a magyarokat megtéveszsze. Háborút akart minden áron, mert csupán a fegyveres győzelem valósíthatta meg czéljait. Még 1052-ben megkezdte tehát a támadást, de most már nem Fejérvárnak tartott, hanem a határszéli Pozsonyt vette ostrom alá. Béla herczeg e várról is eleve gondoskodott, kellő őrséggel rakta meg, eleséggel látta el s védelmét kipróbált vitézekre bizta. A császár augusztusban fogott vívásához, de minden igyekezete megtört a védők hősiességén. Zotmund, a merész búvár, társaival egymásután fúrta meg hajóit, melyek az eleséget és hadi szert szállították, úgy, hogy a német tábort ismét az éhség réme környezte. Ekkor érkezett a császárhoz Leó pápa. Nem a magyar kérdés vezette Rómából német földre. De ott jártában Henriket a táborban kereste föl s augusztus végén vagy szeptember elején találkozott vele Pozsony közelében a határon, valószínűleg magyar területen. Henrik természetesen élt az alkalommal s a pápát a magyarok megpuhitására igyekezett fölhasználni. Leó csakugyan kiközösítéssel fenyegette, Endrét, ha békét nem köt s a császár — immár mérsékeltebb — követeléseit nem teljesíti. De Endre hajthatatlan maradt s az önállóság kérdésére nézve alkudni sem akart. Henrik szeptemberben abba is hagyta Pozsony vívását s óriási áldozatok után minden eredmény nélkül tért haza „megtörve és meggyalázva". Ujabbi kudarcza császári tekintélyén kiköszörülhetetlen csorbát ejtett, sőt nemzetközi állását is megrendítette. Külső és belső ellenségei vérszemet kaptak, s reá támadtak, Konrád bajor herczeg 1056-ban fegyvert fogott ellene s természetesen Endre barátságát kereste, ki haddal támogatta. A császár nem kötött ugyan békét Endrével, de ereje a magyar háborúban olyannyira kimerült, hogy nem fenyegethette többé Magyarországot.

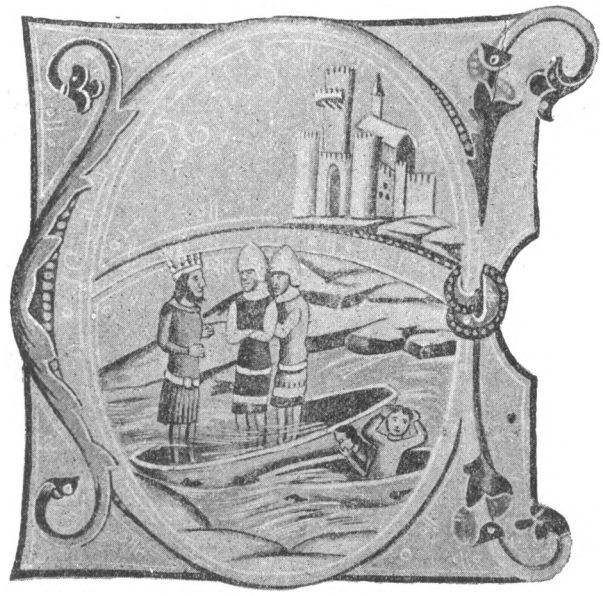

III. Henrik Pozsony alatt.
(A bécsi képes krónikából.)

A függetlenségi harczok e fényes lefolyása meggyőzte a világot a magyar állam szilárdságáról s dicsőséggel övezte Endre király és Béla herczeg nevét. A hosszú tusa a még mindig nem nagy számú népességre súlyos pénz- és véráldozatokat rótt ugyan, de a fiatal ország tudatára ébredt erejének, a diadal meg erősen fokozta a nemzet önérzetét s új munkára lelkesítette, új tettekre ösztönözte a társadalom minden rétegét. Friss életerő és tettvágy lüktetett a gazdasági szervezetben s István király alkotásai, melyek immár a legkeményebb tűzpróbát is kiállották, végképen meggyökereztek. Jobbra fordultak a nemzetközi viszonyok is. III. Henrik császár meghalt (1056) s helyét egy gyermek, a kiskorú IV. Henrik foglalta el, s német részről újabb támadásról jó ideig nem kellett tartani.

Így Endre király országa és alattvalói érdekeinek szentelhette tehetségét. Tette is mindaddig, míg a királyi családban magában ki nem tört az egyenetlenség. A míg Endrének fiai nem voltak, öcscsét és győ-

I. Endre ezüst dénárjai.

zelmes hadvezérét, Béla herczeget mindenképen megbecsülte s úgy bánt vele, mint koronája várományosával. Csakhogy időközben több gyermeke született, két fia, Salamon és Dávid, egy leány, Adelheid s oly mértékben, a mint fiai nőni kezdtek, romlott meg viszonya Bélával. Feltámadt benne az atyai érzés s fiára, Salamonra óhajtá a koronát átszármaztatni. Ekképen családi érdeke ellentétbe jutott adott szavával és az államérdekkel, a minek végzetes következményei voltak. Egész külpolitikája megváltozott. Multjával rideg ellentétben, a bizánczi és a német udvarok jó akaratát igyekezett megnyerni. Kommén Izsák görög császárral olyan egyezségre lépett, mely az országra hátrányosnak látszott. Fia, Salamon számára a németeknél keresett arát s Ágnes császárné, III. Henrik özvegye, ki kiskorú fia, IV. Henrik nevében a birodalmat kormányozta, szivesen fogadta ajánlatait. Leányát, a 10 éves Juditot az alig öt éves Salamonnal jegyezte el, mire Endre megkoronáztatta (1057) Salamont. 1058 nyarán Ágnes császárné leányát a magyar határszélre kisérte, hol Endrével s a gyermek Salamonnal találkozott, kikkel az ifjú ara a magyar udvarba jött, hogy magyaros nevelést nyerjen.

Ekképen Béla herczeg egyszerűen elesett a trónöröklés jogától. Nincs nyoma, hogy bátyja terveit, bármi kínosan érintették, akadályozta volna. De Endre érezte, hogy igazságtalanságot ejtett rajta s nyugtalankodni, bizalmatlankodni kezdett iránta. Élesztették gyanuját rossz nyelvű udvaronczok, léha besugók, kik folyton azzal rémitették, hogy a míg Béla él, Salamon uralma kétes és bizonytalan marad. Különösen azok a németek, kik Judit herczegnő kiséretében a királyi udvarba jöttek s gyanakodva nézték Béla herczeget, mert jövőjüket féltették tőle, fáradozhattak a két testvér viszonyának teljes megrontásán. A király ez időben különben is betegeskedni kezdett s köszvény s másféle bajok fokozták izgatottságát. Így Béla ellenségei mindinkább elhatalmasodtak s végre életét is fenyegették. Magyar hívei azonban idejekorán értesítették a veszedelemről, mire a herczeg családjával, sokat igérő fiaival, Gézával, Lászlóval és Lamperttel lengyel földre menekült rokonához, II. Boleszló lengyel herczeghez. Ez haddal küldte vissza (1060), míg Endrének tetemes német sereg sietett segélyére. Így kitört a testvérháború, melyben a magyarság Endrét és Salamont, a német befolyás képviselőit cserben hagyta s Bélához csatlakozott. Endre cseh-német segélyhadával egyedül maradt s oly alaposan megveretett, hogy Béla még vezéreit, Eppo püspököt s Vilmos meisseni grófot is foglyul ejtette. Maga Endre életével fizette meg gyászos vállalkozását. Talán futás közben saját lovasai taposták agyon, talán betegen eljutott Zirczre s ott halt meg. Holttestét az általa alapított tihanyi monostorban temették el, míg neje gyermekeivel a német udvarba menekült.

I. Béla.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Béla királyságát az ország örömmel üdvözölte s a főpapok már deczember 6-án Székesfejérvárt megkoronázták a győztes herczeget. Hogy alattvalói minden rétegének kívánságaival megismerkedjék, csakhamar (1061) Fejérvárra országos népgyűlést hívott össze. Minden falunak két-két értelmes embert kellett oda küldenie, hogy gazdag és szegény panaszát, óhaját előadja. Ez az első kisérlet, melyet magyar király a végből tett, hogy a tömegeknek a közügyekbe bizonyos beleszólást engedjen. Béla talán a szláv országokban láthatott ily gyűléseket s azt hitte, hogy nálunk is beválnak. De István király intézményeivel, az egész gazdasági szerve-

zettel és a polgárosodás akkori állapotaival homlokegyenest ellenkezett a tömegek bevonása a közügyekbe. Ilyen gyűlésekre még nem voltak meg az alkalmas elemek s Fejérvárt csakugyan fölöttébb vegyes társaság, mindenféle szájas ember, paraszt, szolga s más műveletlen nép sereglett össze. Minthogy a tized nagyon terhelt mindenkit s a tizedszedők, papi emberek eljárásukkal is sok panaszra adtak okot, néhány kolompos könnyű szerrel irányíthatta az elégedetlenséget az egyházra. Elhitette a tömeggel, hogy ha a pogánysághoz visszatér, minden bajának vége szakad. Az egybegyültek egy része csakugyan arra kérte a királyt, állítsa vissza a régi jó időket, a pogányságot. Béla egyszerűen szétverte az oktalan tömeget, mely a vidéken itt-ott egyideig még háborgott, de lassankint önként visszatért a keresztény valláshoz és állami rendhez, melyet a király fáradhatatlan buzgalommal, czélszerű törvényekkel, helyes kormányzati elvekkel igyekezett biztosítani. Új monostorokat alapított, tiszta ezüstből jó pénz veretett, a vásáron eladásra kerülő árúczikkek árát hivatalból állapította meg; ellenőrzés alá helyezte a vásárt s intézkedett, hogy a hatóság oltalmat nyújtson a járatlan köznépnek a kereskedőkkel és mesteremberekkel való üzleti érintkezésben. Az egyház

I. Béla ezüst dénárjai.

törvényeinek megfelelően gondoskodott a vasárnap megszenteléséről s a vásárokat, melyeket eddig rendesen vasárnap szoktak tartani, hogy a templomba összesereglett nép mise után fedezhesse szükségleteit, szombatra helyezte át. Intézkedései szembetünően jelzik, hogy ez időben a belső árúcsere és üzleti forgalom már erős lendületet vett s számot tevő tényezővé vált a nemzeti vagyon szaporításában. Egészben Béla ép oly derék uralkodó, mint jeles hadvezér volt s végképen ő vezette be a magyar népet a keresztény egyházba, ő tetőzte be István király nagy alkotását. A pogányság maga nem veszett ugyan ki, mert keletről és délről folyton özönlöttek hazánkba pogány rajok, főleg besenyők. De a pogányság számottevő jelentőségre magyar földön soha többé nem emelkedett, habár csak idők multán olvadt be végképen a keresztény társadalomba.

Az ország békés fejlődésének e folyamatát újra a németek harczias törekvései fenyegették. Végczéljokat, Magyarország leigázását ez uttal azon ürügy alatt próbálták elérni, hogy Salamont, a törvényes királyt, akarják trónusára visszahelyezni. A birodalom a mainzi gyűlésen 1063-ban el is határozta a háborút. Hogy elejét vegye, Béla kész volt méltányos egyezséget kötni. A hagyomány szerint, tudtára adta a német

udvarnak, hogy ő nem űzte el Salamont, s kész javára lemondani, herczegségével megelégedni s az egyezség biztosítására legidősebb fiát, Géza herczeget, túszul adni. De a császári udvarban nem hittek neki, ajánlatát a gyöngeség jelének vették s nem akarták az alkalmat a magyarok fegyveres leigázására elszalasztani. Hatalmas, mindennel fölszerelt sereg indult az országba s oly biztosra vette győzelmét, hogy magával hozta a gyermek IV. Henriket, Salamont s nejét, Juditot. Béla ezuttal is gondosan előkészítette a védelmet s a németek a határon oly erős ellenállással találkoztak, hogy csak véres harczok után törhették be a mosonyi kaput. De míg hadai a határon küzdöttek, Bélát magát végzetes baleset érte. Trónszéke összeroskadt s a király súlyos sérüléseket szenvedett. Még holtbetegen is a táborba vitette magát, hol azonban állapota egyre rosszabbra fordult. Közvetlenül a döntő csata előtt befejezte rövid, de fényes pályáját (1067 szept. 11.) Az Árpádok egyik legkiválóbb alakja, az uralkodói és katonai erények megtestesedése, országa igazi jótevője volt.

Salamon és Dávid.
(A bécsi képes krónikából.)

A király halálával legidősebb fia, Géza herczeg vette át a hadak vezetését. De nem tartott igényt a trónra, hanem testvéreivel lengyel rokonaihoz menekült. Így Salamon harcz nélkül bevonult Székesfejérvárra s birtokába jutott a királyi hatalomnak. Anyja, ki haza kisérte, osztotta meg a 16 éves királylyal az uralkodás terhét s hálája jeléül Ottó bajor herczegnek, a német sereg egyik vezérének ajándékozta azt a kardot, melyet a hagyomány Attila kardjának nevezett. A mint a német hadak az országból kivonultak, Géza lengyel sereggel ismét haza jött, de nem azért, hogy a koronát megszerezze, hanem azért, hogy atyai örökét, a herczegséget megkapja. Könnyű volt tehát vele megegyezni. Az anyakirályné okos, tapasztalt asszony s Judit, az ifjú királyné, ki szívesen követte derék anyósát, valamint a főpapok, a viszály békés megoldását óhajtották, mi csakhamar megtörtént. 1068 január 20-án Salamon király és Géza herczeg megkötötték a békét. Noha Géza hangsúlyozta, hogy ő az idősebb — mi azt jelzi, hogy a trónutódlás elvileg immár nálunk is a szláv idősebbségi rendszer szerint kezdett alakulni — testvéreivel együtt elismerte királyának az ifjabb Salamont, ki viszont átengedte nekik atyjok részfejedelemségét.

Ezzel nagyobb rázkódtatás nélkül helyre állt a belső nyugalom. Az új király fiatal élete egy részét idegenben tölté, hol idegenszerű nevelést nyert. Az a körülmény, hogy németek helyezték a trónra, szin-

tén nem növelte népszerűségét, ámbár a rokonság kapcsán a császári udvar nem követelte tőle felsőbbségének nyilt elismerését. Magyarország önálló maradt Salamon alatt is, de tényleg a német érdekkörbe jutott, a mi nem igen tetszhetett az önállóságára féltékeny magyarnak. Ehhez járult, hogy a királyi udvarban ismét elszaporodtak az idegenek, németek, olaszok s befolyásolni igyekeztek az uralkodót, ki vitéz, bátor, délczeg ifjú volt ugyan, de nem elég önálló lélek, hanem készségesen megnyitá fülét az áruló besugásnak. Eleinte főleg anyjára s nejére, ki öt évvel idősebb volt nála, hallgatott, s ez okos asszonyok óvatosságra, mérsékletre, a nehéz viszonyok számba vételére intették. De utóbb felül kerekedtek a lelketlen cselszövők, kik önérdekből Géza herczeg és testvérei ellen bujtogatták, mi annál könnyebben sikerült, mert az ifjú király versenytársainak nézte őket, bizalmatlanul, irigy szemmel tekintett rájok. Fájt neki, hogy a természet annyi testi-lelki adománynyal látta el őket. Daliásabbak, eszesebbek, népszerűbbek voltak nála, a kormányzás és hadviselés mesterségéhez jobban értettek, mint ő s nemes, egyszerűségök meghódította a szíveket. Noha a herczegek kifogástalanul viselték magukat, álnok, gonosz tanácsadók lassankint izzó lánggá lobbantották Salamon irigy, kicsinyes lelkében a gyűlölség parazsát. Pedig az ország boldogulása, a király trónja egyaránt attól függött, minő viszonyba helyezkedik Salamon a herczegekhez? Nagy állami feladatok megoldása várakozott reájok s első sorban a szomszéd Bizánczczal kellett a határviszonyokat rendezni. A görögök ugyanis, míg a magyar nép ereje nyugaton a császár ellen volt lekötve, az akkori Bolgár-, később Nándorfejérvárból folyton károsították a magyar érdekeket s már Endre király majdnem háborúba keveredett, utóbb meg hátrányos egyességet kötött velök. Most, hogy a császári és a magyar udvarok közti rokonság miatt a németektől nem kellett tartani, Salamon király halaszthatatlan kötelessége volt országa déli határát biztosítani s Bizánez hatalmaskodásainak véget vetni. Buzgón támogatták ez igyekezetét Géza és testvérei, kik helyette addig is sokat hadakoztak, hol a nyugati határszélen a rakonczátlan csehekkel, hol meg messze horvát földön, melynek királyát, Zolomért (Zvonimir) megvédték lázongó alattvalói ellen. Legfényesebb hadi tettök azonban a besenyő, vagy talán a kun betörés visszaverése volt. E barbár

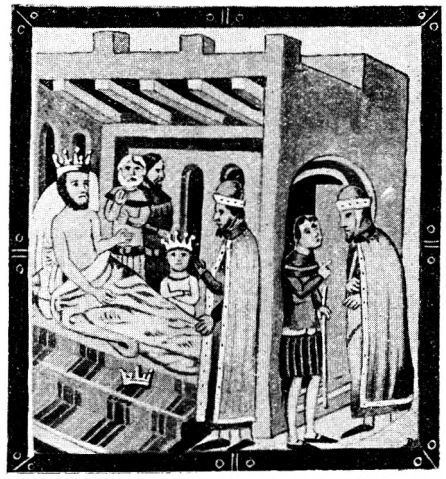

Salamon koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

népek egyike Erdélybe tört (1068) s dúlta, égette Bihar, Szatmár vármegyéket is. A király és a herczegek gyorsan összevonták hadaikat s a dús zsákmánynyal hazatérő ellenség után nyomultak. Kerlésnél (Szolnok-Doboka megyében, a Szamosba szakadó Sajó völgyében; a sok cserfától a csata színhelyét Cserhalomnak nevezték) utólérték, bekerítették s legnagyobb részét levágták. E harczban lépett előtérbe Géza herczeg öcscse, László herczeg, egy verőfényes alak, ki lovagi bátorságával hirtelen országos hírnevet szerzett. Az ellenséget üldözve észrevette, hogy egy besenyő vagy kun lován egy fiatal nőt, a krónikák szerint egy püspök leányát, czipel magával. László nem pihent mindaddig, míg utól nem érte, párbajban le nem vágta, s szép foglyát ki nem szabadította.

A király és a herczegek e hadjáratból dicsőséggel tértek haza, mely azonban, Salamon nézete szerint, nem egyenlően oszlott meg közöttük. Dicsvágyó szivének ez nagyon fájhatott, de még mindig nemesebb befolyások alatt állt s a Bizáncz elleni műveletekben is igénybe vette rokonai támogatását. Ez időben egy új ellenség jelent meg a magyar állam határain. Ugyanabból a népcsaládból, melyhez a magya-

Salamon ezüst dénárjai.

rok is tartoztak, egy új nép, a kun vált ki s Ázsiából előre nyomulva, 1066 körül tünik fel Európa északi részeiben. Csaknem ugyanazon úton, mint a magyar, törtetett előre s hamar megjelent Etelközben, honnan a besenyők a mai Bulgáriába húzódtak előle. Onnan a besenyők csak bizánczi területen, a bizánczi hatóságok elnézésével juthattak magyar földre. Bizáncz pedig nem állta útját rabló támadásaiknak, sőt valószínűleg maga irányította őket Magyarországra, melynek déli részeit 1071-ben az Alduna felől elárasztották. Ezt megtorlandó, Salamon a herczegekkel levonult délre s a nélkül, hogy a görög császárnak hadat üzent volna, megfenyítette az álnok bizánczi határszéli hatóságokat. Vívni kezdte Nándorfejérvárt, s hosszú ostrom után, melyben nem a császár, hanem a besenyők segítették a védőket, el is foglalta. Niketász, a görög várparancsnok katonáival megadta magát s ekkor lengett először magyar zászló azon erősség várfokán, melyet az idők folyamán annyi magyar vér szentelt meg, mely azonban akkor még csak rövid időre került a magyarok kezébe.

A fejérvári diadal igazi hőse Géza herczeg volt; őt illette a zsákmány oroszlánrésze, ő kötötte meg Niketászszal az egyezséget s hajtotta lelkiismeretesen végre. Mindez fájt az irigy királynak, kit besúgók is

lázítottak rokonai ellen. Különösen Vid bácsi ispán volt — a krónikák szerint — gonosz szelleme. Reá, nem pedig higgadtabb anyjára és nejére hallgatott s nem leplezte többé gonosz indulatát Géza és testvérei irányában. Már e győzelmes hadjáratból, mely a Szerémség déli, eddig görög részét állandóan a magyar birodalomba kebelezte, elkeseredve tértek haza a királyi család tagjai s a következő harczban Géza csak hadi népe egy részével vonult a király táborába, ellenben a többit otthon hagyta László herczeg kezén, hogy legalább László védhesse meg magát, ha neki a király körében baja esnék. Így a gyönge királyi had nem léphetett fel kellő nyomatékkal s noha Nis váráig nyomult, a második hadjárat (1072) egészben meddő maradt. A kudarcz Salamonban végkép túlsulyra emelte gonosz ösztöneit. Géza életét látta fenyegetve s ott hagyva a királyi táborát, birtokaira vonult, öccsét, Lászlót meg lengyel rokonaihoz küldé segélyért. Az összeütközést csak a két királyné s a főpapság hárították el. Géza különben is csupán életét, birtokait akarta megmenteni s egyebet nem kivánt. Mihelyt a király ezeket biztosította, készségesen engedett hivásának, személyesen fölkereste (1073) s megkötötte az egyességet. De csakhamar kitünt, hogy Salamon féltékenységét elnémítani nem lehet. Új összeütközések támadtak, a király elfogatta Géza híveit, ez meg a főcselszövőt, Vid ispánt. Nem sokára elbocsátotta ugyan, de Vid bősz gyűlölettel tért haza s még inkább bújtogatta a királyt, sőt elhitette vele, hogy Gézát saját ispánjai cserben hagyják, mihelyt a király megtámadja. E föltevésben Salamon 1074 elején csakugyan Gézára tört s Kemej földjén — a Debreczen és Karczag közti síkon — meg is verte (1074 febr. 26.) László herczeg azonban segítségére sietett bátyjának. A két testvér Vácznál egyesült s csakhamar új csatát vívott Salamonnal. Mogyoródnál folyt le (márcz. 14.) a döntő mérkőzés, melyben Salamon, noha vitézül forgatta a kardot, teljes vereséget szenvedett, Vid, több más ispánnal, a német és cseh segélyhad vezéreivel meg elesett. Erre Salamon övéivel Németországba futott. Hogy egy csatában elvesztett mindent, az arra vall, hogy uralma kezdettől fogva idegenszerű volt s nem birt a nép szivében gyökeret verni. A magyarság még olyan uralkodót sem tűrt meg többé trónusán, kit nem a hűbéres kapocs, hanem csak a rokoni, dinasztikus érdek fűzött a császári politikához.

VIII. FEJEZET.

I. GÉZA ÉS I. LÁSZLÓ KORA.

I. GÉZA. — AZ ÚJ KORONA. — I. LÁSZLÓ. — JELLEMZÉSE. — SZEREPE A CSÁSZÁRSÁG ÉS PÁPASÁG KÜZDELMÉBEN. — MEGHÓDÍTJA HORVÁTORSZÁGOT. — HARCZAI A KÚNOKKAL. — A KOR NAGY EGYHÁZPOLITIKAI KÉRDÉSEI. — ELLENTÉTEK LÁSZLÓ S A PÁPASÁG POLITIKÁJA KÖZT. — URALKODÁSA EREDMÉNYEI. — HALÁLA.

Mihelyt Salamon külföldre menekült, itthon egyszerűen ismétlődött az, a mi Péter futása után történt. A trónt megüresedettnek tekintették s Gézát (keresztény neve Magnus volt, a Géza név a pogányság hagyatéka) koronázták király lyá Salamon segítségére ifjú sógora, IV. Henrik még a nyáron nagy sereggel tört az országba s egész Váczig hatolt, onnan azonban eredménytelenül kellett visszatérnie. Ekkor Salamon, ki még a nyugati határszélek birtokában volt, Péter példájára a szentszékhez fordult. Csakhogy Péter óta Rómában gyökeresen megváltoztak a viszonyok. Nem olyan pápa ült többé a trónon, a ki a császár védelmét kereste s politikai törekvéseinek támogatója lett volna, hanem egy hatalmas, világtörténelmi egyéniség, VII. Gergely, ki minden erejével azon fáradozott, hogy fölszabadítsa a szentszéket a császári gyámság és befolyás alól s megállapítsa az egyháznak nemcsak önállóságát, hanem felsőbbségét a világi hatalommal szemben. Ez időtől kezdve az állam és az egyház viszonya, a pápaság történelmi jelentősége gyökeresen megváltozik a kath. világban. Ez idő óta kezd kialakulni és érvényesülni a hierokratikus rendszer, mely az egyháznak lényeges felségjogokat tulajdonít az állam felett, s ezt amannak rendeli alá. VII. Gergelynek első sorban a császárral szemben kellett igényeit érvényre juttatnia, mi hosszú és elkeseredett küzdelmeket keltett. Így tehát a pápához, a császár ellenségéhez, ki őt is a császár hűbéresének tekinté, Salamon hasztalan fordult. Azt felelte neki, hogy nem a császár, hanem a szentszék a magyar korona hűbérura; hajoljon meg tehát a pápa felsőbbségének. Géza természetesen szintén a pápánál keresett támaszt Salamon és oltalmazója, Henrik ellen. Nehemiás esztergomi érseket küldte Rómába, hogy trónra léptét ünnepélyesen beje-

lentse. A pápa kész is volt Gézát királynak elismerni, hogy a Henrik elleni harczban felhasználhassa. Csakhogy azt kivánta tőle, hogy fogadja el a szentszék hűbéruraságát. Azt írta neki, ne vesse magát alá idegen királynak, hanem a római egyház hűbérese legyen, mely nem, mint a császár, szolgáinak, hanem fiainak tekinti hűbéreseit. A pápa ez igénye egészen új volt s a magyarok csodálkozva vettek róla tudomást, meg sem értették. Hű fiai voltak az egyháznak, de hogy a pápa hűbéresei lennének, annak még hírét sem hallották soha. Nem is vették komolyan a pápa kívánságát, hanem egyszerűen napirendre tértek fölötte. Ezt annál könnyebben tehették, mert Gergely pápát csakhamar IV. Henrik császárral folyó küzdelmei annyira lekötötték, hogy egyenesen rászorult a magyar király jóakaratára. Ez viszont készségesen fogta pártját nemcsak vallásos buzgóságból, hanem politikai érdekből. Közös ellenségök a császár és barátai voltak s így a viszonyok természetéből szükségszerűen folyt, hogy a nagy világtörténelmi tusában a magyar király a pápát támogatta. Mindazáltal Géza kész volt Salamonnal, ki Pozsony várában húzta meg magát, megbékélni, sőt neki a trónt is visszaadni. De környezete irtózott a gondolattól, hogy újra Salamon legyen az ország ura, s a hosszas tárgyalások eredménytelenek maradtak.

I. Géza.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

A német császári udvarral való ellenséges viszonya az új királyt nemcsak a pápasághoz, hanem a bizánczi udvarhoz is közelebb hozta. Ott rég ismerték s dicsérettel emlékeztek vissza arra a nemes bánásmódra, melyben a nándorfejérvári győzelem után görög foglyait részesítette. Szivesen fogadták tehát az eszmét, hogy szorosabb kapcsok, házassági összeköttetés egyesítsék a két udvart, mire Géza, ki első nejét hamar elveszté, Synadéne bizánczi herczegnőt vette hitvesül. Talán nászajándékul, de mindenesetre ez időben (1074—75) kapta az új rokon Dukász Mihály császártól azt a remek művű koronát, mely később István király római koronájával összeforrasztva mind a mai napig a magyarság egyik legszentebb kincse s az önálló magyar államiság jelképe. Géza koronájának anyaga nem oly finom, nem színarany, mint István királyé, hanem bőven ezüsttel kevert s így tartósabb. Művészetileg azonban egész kidolgozása, zománczai sokkal tökéletesebbek, mint István koronájáé. Krisztus és a szentek képein kívül az ajándékozó császár, fia Konstantin, továbbá Géza zomán-

czos mellképei láthatók rajta megfelelő feliratokkal. Gézát fején az István-féle abroncsalakú koronával ábrázolja, jobbjában jogarral, baljában karddal, az igazság és a hatalom jelképeivel. Az István-féle koronát, melyet az idők vasfoga mindinkább megrongált, utóbb szétszedték s zománczos lemezeit, melyekből ma kilenczet ismerünk, a bizánczi koronába illesztették s a kettőből készült a mai szent korona.

Géza atyjának méltó fia, országa érdekeinek lelkes gondozója volt. De a gondviselés hamar elszólította az állam éléről, melynek keleti és nyugati politikáját egyaránt éleslátással vezette. Olyan szoros viszonyba lépett a szentszékkel, minőben egyik előde sem állt, birodalma déli határain meg egészen új alakulatok csíráit hintette el. De már munkája elején, élete virágában alig 33 éves korában (1077 április 25), hirtelen meghalt s Váczott temették el.

Két kis fia, Kálmán és Álmos, maradt, de azon örökösödési rend szerint, mely nálunk meg kezdett honosodni, nem rájok szállt atyjuk koronája. A szomszéd szláv uralkodó családokból származó királynékkal eljutott hozzánk is a szláv, úgynevezett idősebbségi trónöröklés rendszere, mely szerint nem a király fiát, hanem a királyi család legidősebb fitagját illeti a trónutódlás.

I. Géza a szent koronán.

Géza halálakor az Árpádok legidősebb férfitagja öccse, László (szül. 1046 körül) volt s ő foglalta el a királyi széket. László azon kiválasztottak közé tartozik, kiknek nemes egyéniségéből a fenség fénye sugárzik, ha korona nem is övezi homlokukat s hazája rég ismerte már a vitéz daliát, a csaták hősét, szegények és elnyomottak lovagias oltalmazóját. Nemcsak a magyarok, hanem a lengyelek is rajongtak érte. Anyja fejedelmi lengyel hölgy volt s e czímen lengyel krónikások Lászlót népöknek követelik (ab infantia nutritus in Polonia et quasi moribus et vita polonus factus) s büszkén igaz lengyelnek nevezik. A valóságban a magyar közlélek egy új és sajátos hajtása László király, az eleurópaisodó magyar szellem eszményi megtestesülése.

Mikor férfikora virágában király lett, már a hősiességnek valóságos mondaköre szövődött megnyerő alakja köré. Csodát beszéltek vitézségéről, harczi bárdjának erejéről, a többiek sorából egy fejjel kiemelkedő ékes termetéről, férfias, szép ábrázatáról, mely ragyogott mint a hajnali csillag, fénylett mint a nap, kápráztatott mint az arany. A keresztény lovag, a nemzeti hős mintaképe volt s elbűvölő egyénisége a hadi babért nagyra becsülő magyarságban rajongó szeretetet keltett. Nemcsak alattvalói imádták, nemcsak kortársai tisztelték, hanem bűvös

emléke fenmaradt századokon át a tömegek szivében. Az Árpád királyok fénylő sorozatában nincs senki, még szent István sem, kinek neve oly mélyen behatolt volna a köztudatba, ki nemzetünk lelki világával oly szorosan összenőtt volna, mint szent László király. A templomi festészet különös kedvvel foglalkozott vele s hirdette hőstetteit egyszerű ábrázolásban a tömegeknek. A költészet bátor Lászlónak, kegyes királynak nevezte, s a mit a nép képzelete az emberi tökéletességről, testi, lelki erőről kieszelni birt, azzal a monda az ő kedves alakját diszítette fel. Imájára éhező seregének isten küld eleséget, szomjas katonáinak Mózes példájára a kősziklából fakaszt friss forrást, a pénzt, melylyel az ellenség meg akarja rontani, kővé változtatja, a pestis ellen csodafüvet talál. Ismeri az állatok nyelvét, a madarak beszédét, szavait a virágok és fák megértik; angyalok oltalmazzák tüzes karddal, megmentésére szétválik a hegység s üldözői a hasadék túlsó partján maradnak; megszelidíti a szögszilaj ményt s harczi lovává, táltossá teszi. Megtermékenyíti a földet s a magyar föld soha sem volt oly termékeny, mint az ő idejében. Élve, rózsákat szaggat s koronájába fűzi. De halálában sem válik el hű népétől. Sirja felett csillag ragyog, mely az égből szállt le, maga nagy veszedelmek idején ott hagyja koporsóját, a harczosok sorába siet és diadalra segíti őket. Igy él emléke kegyeletes nemzete tudatában mint

I. Géza ezüst dénárja.

Magyarország édes oltalma,
Szent királyok közt drágalátos gyöngy
Csillagok közt fényességes csillag.

A középkor ájtatos szelleme mint István királyt, akképen őt is vitéz pappá, azon kardos, katonás püspöki daliák egyikévé formálta, a kik oly gyakoriak amaz idők történetében. De mint István, azonképen László is király, világi uralkodó volt minden ízében. Egy levelében (1091) azt mondja ugyan: „Én is bünös ember vagyok, mert a földi hatalom javát sulyos büntények nélkül előmozditani nem lehet.“ Ezt azonban papi iródeákja mondatja vele, ki a levelet fogalmazta. Fenkölt vallásosság hatotta ugyan át a király szivét s hitbuzgalmáról a törvények és egyházi alkotások hosszú sora tanúskodik. Mindazáltal politikáját kizárólag állami és világi tekintetek vezették mindenkor, s azokban a nagy, történelmi küzdelmekben, melyek akkor a pápaság és a császárság közt megindultak, egyedül a magyarság külön érdekei szerint foglalt állást. Uralkodása első éveiben a németekre támaszkodó Salamon, a ki az ország nyugati részeit, a mosonyi és pozsonyi várakat és kapukat birta, természetszerűen a szentszékhez s a császár minden más ellenségéhez terelték. Első feladata volt az országot a trónkövetelő ellen biztosítani s igy azokat tekinté ellenségei-

nek, a kik Salamon barátai voltak, azokat meg barátainak, a kik közvetve vagy közvetlenül Salamon ellen foglaltak állást. Mihelyt azonban a Salamon-féle veszély megszünt, szabadon és elfogulatlanul mérlegelte a viszonyokat, szakított régi barátaival, kibékült ellenségeivel s a jól megfontolt érdekpolitika sugallatait követte. E bölcs eljárás bőven megtermé gyümölcseit. Magyarország külső tekintélye, a nép gazdasági ereje fokozódott, a közjólét gyarapodott, a királyi hatalom a hódítás útjaira léphetett, s a szomszéd pogányok, kunok, besenyők elleni védelem középpontjává nőtt, a mi az európai jelentőség addig ismeretlen fokára emelte.

Uralkodása első éveiben László király főfeladatának azt tekinté, hogy Salamonnal végezzen s visszafoglalja a kezén levő országrészeket. Minthogy Salamon a császárra támaszkodott, László a pápával, Rudolf sváb herczeg német ellenkirálylyal s a vele tartó urakkal, főleg Welf bajor herczeggel lépett érintkezésbe, Rudolfnak fegyveres segítséget igért s 1079-ben nőül vette leányát, Adelhaidot.

Szent László.
(A bécsi képes krónikából.)

Erre IV. Henrik ugyanez évben haddal jött ellene, de ismét kudarczot vallott, sőt Luitpold osztrák őrgróf is elpártolt tőle s Lászlóval szövetkezett. Ennek következtében Salamon Pozsonyban két tűz közé szorult s kegyelmet könyörgött Lászlótól, ki szivesen megadta (1081). Salamon lemondott a koronáról s ő is, öccse, Dávid herczeg is elismerte urának, királyának Lászlót, ki bőkezüen gondoskodott rangjukhoz illő ellátásukról. Dávid herczeg férfiasan helyt is állt szavának, s haláláig híven támogatta királyát. Ellenben a nyughatatlan Salamon nem birt az új helyzetbe törődni. Fondorkodni kezdett, mire a király fogságra vetette (1083), s Nyitra vagy Visegrád várában, a Salamon tornyában őriztette. De mindig emberségesen bánt vele, sőt István király szentté avatása alkalmával (1083 aug. 20.) visszaadta szabadságát.

A király ez újabb kegyelme nem tett hatást Salamon sivár lelkére. Németországba futott s ismét a császár segélyét szorgalmazta. Csak-

hogy Németországban időközben gyökeresen megváltoztak a viszonyok. IV. Henrik a pápával való küzdelem elmérgesedése s a német fejedelmek nagy részének ellenséges magatartása miatt nem gondolhatott sógora megsegítésére. Salamon hamar megismerte, hogy a németeknél nincs többé keresni valója. Ekkor az a kalandos gondolata támadt, hogy a pogány besenyők közé megy s segélyökkel szerzi vissza elvesztett koronáját. El is jutott országukba s 1085-ben magyar földre tört velök. Egész a Nyírig nyomult a pusztító ellenség. Ott azonban László király útját állta s kegyetlenül elverte. Salamon néhány magyar hívével megmenekült, a besenyők földjén maradt s részt vett bizánczi területre intézett betöréseikben. Egy ilyen rabló támadás alkalmával esett el. A monda nem így fejezteti be hányatott pályáját, hanem azt állítja, hogy remeteéletre adta magát, megvezekelt bűneiért s elfeledve itthon — mások szerint Pola vidékén — halt meg. Annyi bizonyos, hogy özvegye nem sokáig gyászolta, s már 1086-ban újra férjhez ment.

Szent-László trónralépése.
(A bécsi képes krónikából.)

Salamon halála komoly veszedelemtől menté meg az országot s lehetővé tette Lászlónak, hogy tevékenységét a nagy állami érdekeknek szentelje. Már előbb jó viszonyba lépett északi és nyugati szláv szomszédaival, a morva, cseh és lengyel uralkodókkal. A békés viszonyt arra használta, hogy az északnyugati magyar határszélt szervezze s pontosan megállapítsa, mi az övé s mi nem az. Nagy Lajos említi (1347), hogy az ország határát Csehország felé végkép csak László rendezte, még pedig olyan alaposan, hogy az lényegében változatlan maradt mind e mai napig. Másrészt a király fentartotta összeköttetéseit a császár-ellenes német fejedelmekkel s értésökre adta (1087), hogy 20.000 főnyi lovas hadat kész segítségökre küldeni s általában rendületlenül kitart a szentszék, szent Péter hűségében. De nem került reá a sor, hogy a magyar király a német ügyekbe tényleg beavatkozzék. Salamon halála s a császár hatalmának elhalaványodása lehetővé tették, hogy a magyar királyi politika, mely a

németek hódító tervei miatt fél évszázad óta leginkább nyugatra nézett, végre a dél és kelet országai felé forduljon, hol nevezetes változások történtek. Az egykor magyar Etelköz jó sok időre Kunország lett; kunok telepedtek meg a mai Moldva-Oláhország területén az Oltig, hol a magyar terület kezdődött, melyet Szörénytorony vára (Turn-Severin) védelmezett. Az uj szomszéd főleg Erdély felől minduntalan hazánkba tört, mert a Kolozsvártól délre és délkeletre eső terület még nem volt eléggé betelepítve. László tehát e pusztaság egy részébe a Maros, a Kis- és Nagy-Küküllő völgyeibe néprajokat bocsátott, e földet bevonta a magyar államszervezetbe, a gyepüket kiterjesztette és kiegészítette. Új alkotása biztosítására az egykori római Apulum romjain épült Gyulafejérvárt egyházat épített s oda telepítette, talán újonnan alapította az erdélyi püspökséget. Némelyek szerint ő telepítette mai lakóhelyére a székelységet, a hivatásszerű határőrséget vagy a Dunán túli részek népfölöslegéből, vagy az Etelközben maradt s most a kunok elől menekülő magyarságból. A keleti országrész egyházi és polgárosodási érdekeinek gondozására László Váradon szintén püspökséget s fényes székesegyházat emelt, mely utóbb temetkező helyévé levén, a katholikus Magyarország egyik leghíresebb központjává emelkedett.

A király a szervezés e művét a Dráva-Száva közére is kiterjeszté, mely mindig magyar főhatóság alatt állt s melynek keleti része már szent István óta várispánságok, egyházilag meg magyar főpapok alá helyeztetett. De a nyugati részekben jó ideig olyan csekély maradt a népesség, hogy ott állami és egyházi intézményeket alkotni nem látszott érdemesnek. László király idején azonban e viszonyok megváltoztak. A szláv népesség még mindig csekély maradt ugyan s igazi ősbarbár állapotban élt annyira, hogy idegennel érintkezni, kereskedni sem akart. Ellenben az István alkotta vármegyék népe már annyira megszaporodott, hogy telepeseket küldhetett a távolabbi részekbe. A vármegyék nélkülözhető katonai és polgári elemét László tehát tovább költöztette s a Száváig és a Kulpáig terjedő földet végleg megszállta, polgárosította, katonailag és egyházilag szervezte. Minthogy ez a terület addig nem állt a jog uralma alatt, csaknem egészen királyi jószág lett, melynek kezelésére s kormányzatára László több vármegyét alakított.

Ez az újonnan szervezett országrész területe akkor jóval nagyobb volt, mint ma, mert Krajnából is hozzá tartozott az a föld, mely Mötling körül a Gurk és a Kulpa vize közt fekszik s mely csak a XIII. század belmozgalmaiban kallódott el. Államszervezői munkáját a király itt is az egyházszervezéssel tetőzte be. Zágrábban püspökséget alapított s dúsan ellátta világi javakkal. Első püspökévé Duht, a tisztes életű cseh papot tette, de a szükséges egyházi személyzetet a zalai és somogyi magyar papok köréből rendelte az új püspök mellé. Így László király volt az, a ki a Dráva és Kulpa közti földet, mint egy későbbi okirat mondja,

a bálványimádás tévelygéséből a kereszténységre térítve, Magyarország koronájának alá vetette, vagy szabatosabban szólva intézményileg a magyar állam testéhez forrasztotta.

Az ország addig puszta keleti és délnyugati vidékeinek ezen szervezése messzemenő politikai következményekkel járt. A magyar birodalom közvetlen szomszédja lett Horvátországnak, mely a Kapella hegységen túl terült el s a mai Fiume-Modrus, Lika-Korbáva megyékre, a quernerói öböl szigeteire, Boszniának szomszédos vidékeire, Dalmácziának a Narenta vizéig érő északi részeire, összesen valami 400 földrajzi mértföldre terjedt ki. Kiváló szerepet Horvátország sohasem

Szent László pecsétje.

játszott. 871-ig mindenesetre bizánczi főuralom alatt állt s ha azután névleg önálló lett, az egyes törzsek örökös tusái mellett a királyi hatalom nem birt megszilárdulni. Szárazföldön és tengeren csak portyázásaik és kalózkodásaik tették a horvátok nevét ismertté s a latin lakosságú dalmát tengermelléki városok, hogy nyugtok legyen tőlük, időnként adót fizettek nekik, sőt elismerték felsőbbségüket, minthogy igazi uralkodójok, a bizánczi császár nem oltalmazta meg őket ellenök. Bizáncz ellen utóbb a horvátok a római pápánál kerestek támaszt s így ellentétben a Balkán többi szlávjaival, a római kath. vallás honosult meg nálok, melyet a városok latin lakossága is vallott. Ez a vallás volt az egyedüli kapocs a horvátok s a latin tengerparti városok közt, melyek szivesen látták körükben megjelenni az Adria leendő királynőjét, a

szintén latin és katholikus Velenczét, mely Bizánc támogatásával már a XI. század elején terjeszkedni kezdett horvát-dalmát földön, sőt Velencze dogéja fölvette a Horvátország és Dalmáczia herczege czímét. A velenczei veszedelmet a horvátok annál kevésbbé tudták elhárítani, mert örökös trónvillongásokban fecsérelték el erejöket. Végül a tehetetlen Zolomér (Zvonimir) király formaszerűen a szentszéknek ajánlotta fel hűbérül országát s e viszony évi adófizetésben jutott nyilt kifejezésre. Csakhogy a szentszék messze volt s mikor a császársággal fölvette a harczot, éppenséggel nem törődhetett a horvátokkal. A horvát királyok és hatalmas főurak mindinkább Magyarország felé fordultak tehát s Bizánc és Velencze, valamint a keleti egyházhoz szító köznép ellen a magyar királynál kerestek oltalmat.

A magyar és a horvát udvarokat ez időben már vérségi kapocs fűzte össze, mert Zolomér király neje, Ilona, híres, szép és férfias lelkű asszony, László király nővére volt. Mikor Zolomér fiörökös nélkül meghalt s a sohasem szünetelő belviszály még nagyobb mértékben megújult, Ilona királyné, testvérétől, László királytól kért segélyt. A horvát urak kath. része, a főpapok s általában a városi és vidéki kath. elemek egyenesen azzal hívták be, mentse meg a népet a romlástól, s vegye birtokba az országot. László 1091 tavaszán hatalmas sereg élén vonult horvát földre. Erős ellenállással találkozott, mert a görög egyháznak sok híve volt a köznépben. Igen heves a harczok után, mint ez a király egy leveléből kitünik, László leverte ellenségeit, s meghódította Horvátország nagy részét a tengermellékkel. Ebben a horvátok közül is támogatták mindazok, kik egyházilag Rómához hajlottak, a főpapok, a városok s egyes főurak, kik szivesen elismerték királyuknak s a magyar uralom állandó oszlopaivá lettek. Az új szerzemény kormányzatát László király unokaöccsére, az alig húsz éves Álmos herczegre bízta.

Ép oly messzemenő következménynyel járt az erdélyi puszta területek szervezése. A mint itt a királyi hatalom megfelelő katonai erőt nyert, szintén egész új feladatok kezdtek reá hárulni, mert a polgárosodás világába bevont földet meg kellett a szomszéd barbár népek pusztitó betörései ellen oltalmazni. László király és magyar hadai ismételve harczoltak velök s nemcsak kiverték, hanem saját országukban is felkeresték őket. Maga László király behatolhatott a kun vagy besenyő terület azon részeibe, mely a római birodalom egykori Moesia tartományához tartozott. 1091-ben ugyanis László „a magyarok és Moesia királyának" czímezi magát, mi kétségtelen bizonyítéka, hogy lent járt kun-besenyő földön s valamelyik részét el is hódította. 1092-ben azonban a kunok még is be tudtak magyar földre törni. De László a Temes vizénél tönkre verte őket. Mindazáltal a Moesia királya czímét nem viselte állandóan, a mint hódításainak súlypontja nem a Fekete tengerhez, hanem az Adriához közelebb eső vidékén nyugodott.

Horvátországi szerzeményei természetes ellentétbe juttatták László királyt azon külhatalmakkal, melyek ott érdekelve voltak, Velenczével és a pápasággal. Mindegyik rossz szemmel nézte az új hódító megjelenését; a római szentszék Horvátországot adófizető hűbéresének tartotta s maga akart koronájával rendelkezni, melyet nem Lászlónak szánt, bármi hasznos szolgálatokat tett is a magyar király a kath. vallásnak ott, valamint saját országában. De László el sem ismerte a pápa igényeit s a mit fegyverével, magyar vérrel szerzett, azt a hadi jog értelmében a sajátjának tekintette. Hasztalan jártak a magyar király követei Rómában, hasztalan küldte a szentszék legügyesebb diplomatáit a magyar udvarba, a horvát kérdésben a két ellentétes álláspontot nem sikerült kiegyeztetni, mi azonban nem gátolta Lászlót abban, hogy a horvát földet,

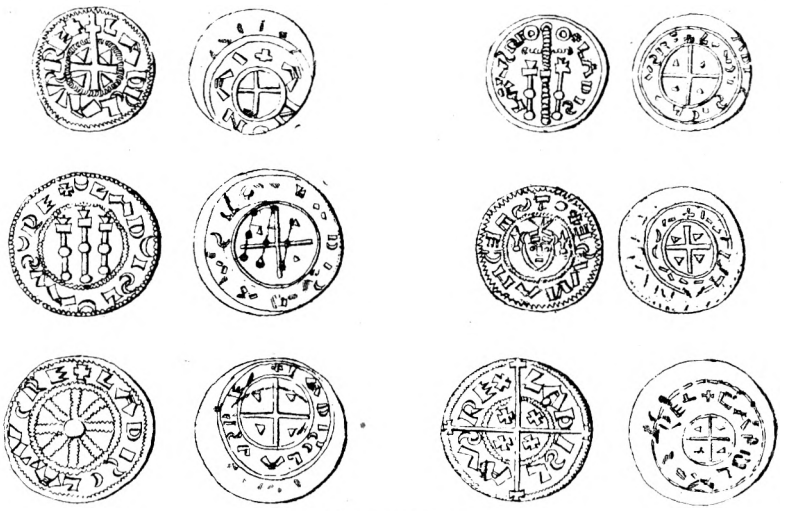

Szent László dénárjai.

melyet kardjával szerzett s a hadi jog alapján jogos tulajdonának tekintett, országába kebelezze s magyar kormányzat alá helyezze.

A horvát kérdésen kívül a magyar király és a pápaság közt egészen más természetű ellentétek is merültek föl. A XI. század utolsó negyedében az egyházi és a világi hatalom, a pápaság és a császárság küzdelmei uralkodnak a kath. világban s hatásai alól egy nép sem vonhatta ki magát. A mozgalom Clunyből, a híres franczia-burgundi benczés-monostorból indult ki s a benczés-rend egész alkotmányát átalakította, a különböző országokban levő sok száz meg száz zárda közt, mely addig úgyszólván teljes önállósággal működött, szoros és szilárd egységet, szigorú ellenőrzést teremtett. Világszerte egy akarat adott irányt immár a benczés-rend messzeterjedő s erősen összpontosított szervezetének, mely a pápaság kezében hatalmas eszközül szolgált arra, hogy az egész egyházat és összes közegeit kivonja az állami ellenőrzés alól. A clunyi reformok hatása

Az Athenaeum nyomása.

II. ENDRE ARANY-BULLÁJA.

(A Kállay család levéltárában levő eredeti példányról.)

alatt VII. Gergely pápa indítá meg a küzdelmet, melynek programmja az egyházi és világi hatalom között addig fennállott viszony teljes átalakítására, az egyház felsőbbségén nyugvó hierokratikus rendszer életbeléptetésére, másrészt pedig az egyház belső életében a papság elvilágiasodása által elharapózott visszaélések kérlelhetetlen kiirtására irányult.

Ez utóbbi visszaéléseket akkor két szóval szokták jelezni s e két szó a simonia és a nicolaitismus. Simoniának a papi állások pénzen, általában nem tisztességes úton való szerzését nevezték s hogy e bajt kiküszöböljék, egyszerűen ki akarták vonni a főbb egyházi állások betöltésének jogát a világi uralkodó kezéből. A nicolaitismus alatt viszont a papság házasságát értették. Az egyház már rég megtiltotta ugyan papjainak a házas életet, de a sok ide vonatkozó törvényt csak a szerzetes papságnál birta érvényre emelni. Ellenben a világi papság a XI. században egészben még házas életet folytatott az összes kath. országokban, olasz, franczia, német földön s így Magyarországban is, hol állami törvény nem tiltotta el tőle. Rendes, törvényes házasság volt ez, mely elterjedt a papság minden rétegében a püspöktől az egyszerű káplánig. De a papi házasságok nagy veszedelemmel fenyegették az egyház vagyonát. Azokban az országokban, hol a feudalismus uralomra jutott, a pap a saját egyházi javadalmát (beneficium) épen úgy örökletessé igyekezett a maga családjában tenni, minővé a világiak a magok javadalmát (feudum) tették. A papi atya a saját állását és ellátását épen úgy fiára óhajtá átörökíteni, mint az a világiaknak eredetileg csupán személyes használatra rendelt javaikkal ez időben már sikerült. Főleg a kisebb javadalmazásoknál lépett előtérbe ez a törekvés, mely, ha túlsúlyra jut, a feudalizálással a roppant egyházi javak elkallódására vezetett volna, a mint a századok folyamán az államjavak ily módon csakugyan mindenütt magánkézbe jutottak. A szentszék erélyesen kikelt tehát e törekvés ellen s eleinte úgy akart a bajon segíteni, hogy eltiltotta, hogy papnak fia pappá szenteltessék. Ez azonban nem hozta meg a kivánt orvoslást, mert ellensúlyozta a simonia, a jövedelemmel járó papi állások pénzen való szerzése. Az a világi ember, ki a javadalmakat betöltötte, nem a képességet és érdemet nézte, hanem a kinevezésért

Szent-László.
(A veleméri templom falfestményén.)

pénzt kivánt, melyet az illető készségesen megfizetett, hogy annál könnyebben fiára szállathassa át a javadalmat. Igy papi házasság és simonia a legszorosabb kapcsolatba jutottak s a pápaság egyformán küzdött mindkettő ellen. De sokáig kevés sikerrel, mert törekvései nagyon mélyen érintették a legkülönbözőbb érdekeket, a papságét s az uralkodóét.

Lassankint azonban erős támaszt nyert a közvéleményben. Felső-Olaszországban, főleg Milanóban a papság roppant vagyonra tett szert, nős életet, sőt olyan életmódot folytatott, mely a világi lakosságban mélységes megbotránkozást keltett. 1057-ben a köznép nyiltan fellázadt papjai ellen, megrohanta lakásukat, elkergette feleségöket s durva kihágásokat követett el személyökön és vagyonukon. A nős papok elleni mozgalom (híveit patarenusoknak nevezték) másutt is egyre terjedt s hatása alatt tartatott 1059 husvétján Rómában a laterani zsinat, mely a legerélyesebben intézkedett a világi hatalom túlkapásai s a vele összefüggő nicolaitismus ellen. Másrészt a pápa választását immár kizárólag a bíbornokokra bízta s kizárta a császár minden befolyását. A harczot még II. Miklós pápa alatt híres tanácsosa, Hildebrand, a későbbi VII. Gergely pápa (1073—85) vezette, de egyes kath. országokban heves ellenállásba ütközött. A német püspökök zsinatját a papi nőtlenség elleni intézkedések annyira elkeserítették, hogy letette II. Miklós pápát, s 1061-ben külön pápát választott. Mindez azonban nem riasztotta vissza a szentszéket s VII. Gergely, mikor pápa lett, még erélyesebben folytatta a küzdelmet. IV. Henrik császár bele is nyugodott volna a papi házasságok eltiltásába, de a tilalmat főpapjai ellenállása miatt nem birta végrehajtani. 1076-ban a wormsi zsinat nem ismerte el többé pápának Gergelyt s felmondta neki az engedelmességet. A megjelent összes német püspökök, még a bíbornokok is aláírták az ide vonatkozó nyilatkozatot, melyhez a lombard püspökök szintén csatlakoztak. De a pápa elszántan folytatta a harczot s a papi házasság s a papi kinevezés kérdésében Európa kath. országai és papjai két nagy táborra oszlottak.

Ebben a világra szóló küzdelemben László királynak is színt kellett vallania, állást kellett foglalnia. Sokáig határozottan a pápás párthoz csatlakozott, de csak politikailag volt a császár ellensége, ellenben a főpapok kinevezésének jogát nem adta ki kezéből s a papok házasságát sem tiltotta meg. Salamon halála után még szabadabban mozoghatott s kizárólag államának érdekeihez szabhatta magatartását. A nemzetközi helyzet is megváltozott, mikor horvát hódításai ellentétbe juttatták a szentszékkel, IV. Henrik császár meg keresve kereste barátságát s békét, szövetséget ajánlott neki. László elfogadta (1091) az ajánlatot, sőt személyesen akart Henrikkel találkozni, mi azonban elmaradt. De azért ez időtől kezdve a nemzetközi pápás párt László királyt ellenségei közé sorolta, sőt eretneknek tartotta, ki, mint később a pápa mondotta, elszakadt a szentszék enge-

delmességétől. Isten meg is büntette érte, hirdetik külföldi papi írók s kárörömmel jegyzik föl azt a sok csodálatos csapást, mely az eretnekség miatt Magyarországot sujtotta. E csapások azonban csak az ő élénk képzelődésök termékei s elfogultságukat eléggé megbélyegzi az, hogy a magyar katholiczizmus egyik legdicsőbb alakját, az egyház későbbi szentjét eretnekség gyanujába merik keverni. László politikáját egyesegyedül az állami érdek sugallta. Egyrészt a szentszék horvát hódításait fenyegette, másrészt, mihelyt szabadon mérlegelhette a pápa egyházi programját, sok olyat találhatott benne, a mi királyi jogaiba és országa érdekeibe ütközött. Azzal a törekvéssel, hogy a pápaság választásában és uralkodásában felszabaduljon az idegen, világi befolyás alól, a magyar király kétségkívül csak a legmelegebben rokonszenvezhetett. A pápaságra addig egyedül a császár gyakorolt befolyást s így ebben a kérdésben csak a császári hatalom volt érdekelve, más uralkodó nem s mindnyájan támogatták a pápát azon igyekezetében, hogy a császári befolyást kizárja. Ellenben a pápa többi követelései Lászlónak már felségjogait, királyi hatalmát érzékenyen csorbították s Magyarország viszonyaiban sem voltak indokolva. A még nem is száz éves magyar egyházban nem jelentkeztek azok a bajok és elfajulások, melyek az ősrégi külföldi egyházakat ellepték. A magyar egyház még nem volt oly gazdag, hogy a gazdagsággal járó erkölcsi bajok elharapózhattak volna benne. Az egyes javadalmak a csekély népesség s a kezdetleges gazdasági viszonyok mellett még nem hoztak oly jövedelmet, hogy érdemes lett volna őket pénzen vásárolni. Különben sem hatoltak be még a feudális eszmék a közszervezetbe s nálunk eszébe sem juthatott senkinek, hogy akár egyházi, akár állami javait örökössé tegye családjában. Állami, valamint egyházi jószágot csak addig élvezhetett mindenki, a míg az illető állást tényleg betöltötte. Simoniának nálunk ez időből a legeslegcsekélyebb nyoma sincs s a papság házas élete az egyházi javakra sem járt veszedelemmel. A magyar király, az egy Péter kivételével, mindig lelkiismeretesen gyakorolta a főpapi kinevezés jogát s gondoskodott róla, hogy a papság képzett, tanult emberekből álljon s hivatásához illő életmódot folytasson. A magyar király nem adott tehát okot a pápának, hogy kinevezési jogát elkobozza, a mint a magyar papság sem adott reá okot, hogy a házas élet örömeből kizárja. László király nem is mondott le a kinevezés jogáról, hanem mindvégig gyakorolta, mint elődei tették s mint egyházalapítói és szervezői működése, dús egyházi adományai alapján megérdemelte. A papi nőtlenség kérdésében a király szintén nem Róma, hanem saját papsága óhajait tartotta szem előtt. Nálunk a világi pap kezdettől fogva házas életet folytathatott, ha akarta. Házassága sem gátolta az előmenetelben s lehetett akár püspök, a mint tényleg voltak nős püspökeink. Ebből sem államra, sem egyházra, sem közerkölcsre baj nem származott s minthogy semmiféle közállás nem volt örökös, a

magyar papban föl sem ébredhetett az óhaj, hogy állását és javadalmát örökössé tegye családjában. Annál kínosabban érintette tehát a pápa törekvése, s a melfii zsinat (1089) azon rendelkezése, hogy a nős pap megfosztassék javadalmától s az a püspök, a ki a nős papot el nem csapja, elveszítse állását. A papi közvélemény nálunk, valamint külföldön a leghatározottabban szembe szállt ez intézkedéssel, s sokan kijelentették, hogy inkább ott hagyják a papságot, mint a feleséget. Minthogy László király előre látta, hogy a melfii kánonok végrehajtása a legsúlyosabb válságokat és rázkódtatásokat idézheti a fiatal magyar egyházra, a papi házasság kérdését a maga törvényeiben oly módon szabályozta, mely némi engedményt tesz ugyan az egyháznak, de papságát szintén kielégíthette, megnyugtathatta.

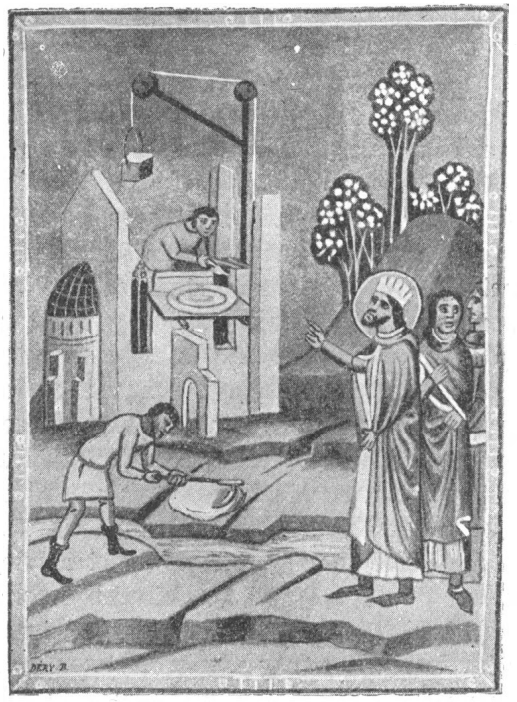

A váradi székesegyház építése.
(A bécsi képes krónikából.)

De bármi párthoz csatolta a politika és az államérdek, László király az egyház hű fia, a magyar kereszténység őre és gondviselője maradt s a vallásosság minden megnyilatkozása visszhangot keltett nemes lelkében. Élete utolsó éveiben támadt Európa népeiben ama vágy, hogy a szentföldet, a szent helyek országát, Palestinát kiragadja a hitetlenek, a mohamedánok kezéből. László kész volt a kereszténység e nagy küzdelmében személyesen részt venni. De még az első keresztes hadjárat előtt, 1095 julius 24-én, midőn cseh-morva rokonsága viszályainak rendezése czéljából a cseh határra indult, rövid betegség hirtelen véget vetett dicsőséges életének.

Azt mondják róla: ilyen királya még nem volt Magyarországnak; ennek megfelelően siratták el s „három esztendeig az országban szép öltözet, táncz-járás, semmi vigasságtétel sem láttaték, sem hallaték". Kedves városában, Váradon, az általa alapított székesegyházban temették el, melyet holtteste csakhamar nemzeti bucsujáróhelylyé avatott. Egyik méltó utóda, III. Béla kiemeltette (1192 febr. 2.) régi sírjából, ezüst koporsóba fektette tetemét s a koporsót fényes oszlopzatú, faragványok-

kal ékes, nagyszerű síremlékbe tétette, mely Dénes mester művészi alkotása volt. Ez idő óta a magyar egyház Lászlót szentjének hirdette s sírjához tömegesen vándoroltak a hívek, sőt koronázásuk után legtöbb nemzeti királyunk is. És századokon át küldötték a bíróságok Váradra azokat, kiknek peres ügyben esküt kellett tenniök, hogy a szent király sírja fölött ünnepélyes szertartások közt tegyék le esküjöket. Királyok és főpapok versenyezve buzgólkodtak László király sírjának és templomának földiszítésén. Meszesi Demeter váradi püspök 1370 körül a székesegyház előtti terén, a vár főkapujával szemben két más királyi szent, István és Imre mellett Lászlónak is szobrot emeltetett. Később, a váradi püspökség alapításának három százados évfordulóján (1390) Zudar János püspök László király emlékezetére hatalmas lovasszobrot állított. A várban, a főtemplom és a püspöki palota közt, az egyház bejárata előtt emelkedett magas márványtalapzaton a szent király férfias alakja lóháton, kezében csatabárddal. Az érczből öntött, aranyozott szobrot korának két híres mestere, Kolosvári Márton és György készítette. Az idő vasfoga megőrlé mindez emlékeket, a márványt és az érczet, de László király dicső emlékezetét a magyarság szivéből mind e mai napig sem téphette ki.

IX. FEJEZET.

A KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADA.

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG SZÁZADOS FEJLŐDÉSE. — I. A KIRÁLYI HATALOM. — KIRÁLYI GYÜLÉSEK. — TÖRVÉNYHOZÁS. — A TÁRSADALOM TAGOLATA. — VÁRSZERKEZET. — TELEPITÉSEK. — A JÓLÉT FOKOZÓDÁSA. — A MUNKÁS ELEMEK. — A PAPSÁG. — KERESKEDÉS. — JÁRVÁNYOK. — PÉNZVERÉS. — UTAK. — KIVITEL. — II. ERKÖLCSI ÉS JOGÉLET. — IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. — ISTENITÉLET. — VEGYES HÁZASSÁGOK. — A PAPSÁG HÁZASSÁGA. — KOLOSTOROK. — SZELLEMI ÉLET. — A MAGYAR NYELV ÉS KÖLTÉSZET. — VÉGEREDMÉNYEK.

AZ A SZÁZ ESZTENDŐ, mely az első szent király trónra lépte s a második szent király halála közt lefolyt, a magyarság politikai, katonai, vallás-egyházi, jogi és erkölcsi, közgazdasági életére gyökeres, testet-lelket átalakító befolyással volt. Az ázsiai nép immár tudatosan az európaisodás útjára lépett s a királyság biztos vezetésével nem csupán külső lényében, vallásos intézményeiben, hanem belső valójában, gondolkodásában is az új viszonyokhoz kezdett símulni. A kereszténység mindinkább megismertette a művelt népek eszmevilágával s megtanította mindarra, mi akkor az életet értékessé tette, a mi állami, társadalmi s gazdasági tekintetben a haladást, a tökéletesbedést képviselte. Azt az állam- és egyházszervezetet, mely alapítója, István idejében idegenszerűnek tetszett, László király varázsos egyénisége már egészen nemzetivé avatta. A király népszerűsége népszerűvé tette a királyságot és alkotásait. Péter kivételével, összes királyaink mind jelentékeny uralkodói egyéniségek voltak s tervszerűen, következetesen dolgoztak az új állami és egyházi rend meggyökereztetésén s szent István alkotása az idők folyamán részben a viszonyokhoz símulva, részben a fennálló viszonyokat módosítva a néplélek mélyébe hatolt s mindinkább összeforrt vele. A fejlődés e folyamatát nem akasztották meg a belső villongások, a diadalmas külháborúk meg egyenesen gyorsították. Az új intézmények az önállóságért vívott harczokban kitünően beváltak s a magyar egyre inkább megismerte értéköket, megszerette őket, fennmaradása biztosítékát, anyagi és szellemi haladása eszközét látta bennök. Mikor végül oly bűvös egyéniség, mint László király, kezelé a hatal-

mat, bölcsesége a legutolsó akadályokat is elhárította az új és a régi világ összeolvadásának útjából s a szeretet, melylyel a nép övezte, átszállt az intézményekre s ezeket is nemzetiekké, magyarokká változtatta. A pogányság örökre eltünt, az európai eszmék a politika és polgárosodás minden ágában érvényesültek s szent László Magyarországa már keresztény és európai volt, mely nemcsak helyi életet ért, hanem nemzetközi tényezővé emelkedett.

A nemzeti haladás hivatott vezére a királyi hatalom volt, melyet áldozatkészen követett a társadalom minden rétege, mert érdekei oltalmazóját, eszményei valósítóját, érzelmei, vágyai megtestesítőjét látta benne. A királyi család s a társadalom közt vérségi kapcsok is füződtek s nem egy herczegnő magyar férjet kapott, igy László nővére Zsófia, kit királyi bátyja dus hozománynyal a már teljesen elmagyarosodott Hont-Pázmán nembeli Lampert ispánnal házasitott össze. Az egyházi és katonai elemek, a munkás osztályok, a hódítók és hódítottak, az erősek és a gyöngék meleg szeretettel sorakoztak köréje, követték ösztönzéseit, végrehajtották akaratát, s a királyi hatalom és a társadalom különféle elemei közt a XI. század végén olyan benső összhang, lelkes egyetértés és érdek-összeforradás nyilvánul, mely a legáldásosabb gyümölcsöt termé. A kormányzat egysége megteremté az államélet egységét, törhetetlen érczkapcsokkal fűzte egymáshoz a legtávolabbi országrészeket, a magyar állameszmében egyesítette a nép legkülönbözőbb elemeit, gyarapította az anyagi jólétet, a magyar katona-népet valóságos nemzetté idomította át, s megteremté számára az anyagi és szellemi gyarapodás szükséges szerveit és közegeit. A magyar királyság első százada a nemzeti munka s nem a szocziális küzdelmek, az erős közállomány s nem az olygarchikus egyéniségek százada s ennek folytán politikai történetét kimeríti a király története. Azok, kik az egyház, a kormányzat, a honvédelem terén támogatták, föltétlenül az ő hivatalnokai voltak. Ott dolgoztak oldalán s az ő kimagasló alakjának fényébe olvadtak. Egyénileg alig tudunk róluk valamit, a mint igen kevés az, mit a régiek a király e korbeli leghatalmasabb munkatársáról, a népről följegyeztek. Pedig királya mellett ott dolgozott az egész nemzet s óriási haladást tett a vallásosság, az anyagi jólét s a gazdasági polgárosodás terén. De az ő munkája is beleolvadt a királyéba s emlékét, a munka nagyságát és értékét csak abból itélhetjük meg, hogy az országot önállósága megtartására, sőt külső hódításokra is képessé tette. László király már nemcsak nagy nemzeti, hanem messzeszárnyaló birodalmi politikát követett. Az addig még mindig kicsiny magyar államot, az addig tisztán szárazföldi, folyamközi Magyarországot tengeri állammá tette. Határait a Fekete tenger felé is előre tolta, az Adriáig, a földközi tengerig, melynek medenczéje körül nemcsak az ó-korban, hanem XI. században s jóval később is a művelt világ legfontosabb eseményei lejátszódtak, meg tényleg kiterjesztette s ezzel

Magyarország nemzetközi helyzetét, szerepét az európai államcsoportban gyökeresen megváltoztatta. A királyság egy század folyamán a nagyhatalmak sorába emelte a magyar birodalmat s e világtörténelmi tényben kifejezést nyer az a mérhetetlen anyagi és szellemi haladás, mely vezetése alatt a nemzeti élet minden ágában végbe ment.

I.

Az állam élén a király állt. Joga az örökösödésen nyugodott, melyet még csak a szokásjog, nem pedig a törvény szabályozott. A királyi hatalom jelképe a korona. A trónörököst a főpapok, az udvari főméltóságok és az épen jelenlevő várispánok kiáltják ki királynak s koronázzák meg. E szertartással lép az uralkodói jogok birtokába. Állandó székhelye még mindig nincs; ott tartja udvarát, a hol czélszerűnek találja, gyakran bejárja országát, s ispánjaival tanácskozik az illető vidék dolgairól. Vannak palotái, curiái összes uradalmain, de még László király is, mint törvénykönyve tanusítja, útközben gyakran sátorban lakik. Hatalmának csak a vallás parancsai szabnak határt. Egy a királyi udvar, mondja a század egyik törvénye s ezzel azt akarja kifejezni, hogy a királyi hatalomnak nincsen párja, nincs korlátja. A király nevezi ki udvara és ispánságai tisztviselőit s ő mozdítja el őket bármikor, ha szükségesnek tartja. Az állások s az ellátásukra szolgáló birtok örökösödésének, vagyis a feudalizálódásnak ez időben nyomát sem találni. A király minden közhatalom kútfeje, ki jogait és teendőit hivatalnokai útján gyakorolja, az érdemetleneket elbocsátja, a hiveket, a jókat birtokadománynyal jutalmazza. E birtok azonban nem a szervezett várjószágokból kerül ki, hanem a még művelés alá nem vont vagy gyéren lakott földből, mely dúsan állt a király rendelkezésére. Ugyane földből látja el bőkezűen egyházát, melyet leghivebb munkatársának tekint, melyet új meg új területeken szervez, püspökségek és monostorok alapításával gyarapít. Főpapjait maga nevezi ki, ők meg hálás készséggel támogatják, mert föltétlenül rászorultak jóakaratára. Birtokaik óriási terjedelműek ugyan, népességök is egyre szaporodik, de a XI. század végén sem rendelkeznek annyi munkaerővel, hogy jószágaikat kellően jövedelmeztessék. Még mindig nem igazán gazdagok, mert a gyéren lakott föld gazdasági értéke sokkal csekélyebb, semhogy nyomatékos politikai hatalmat adhatna birtokosának. Még inkább áll ez a világiakról. Sem azok, kik ősfoglalás, sem azok, kik királyi adomány útján birták óriási kiterjedésű jószágaikat, nem emelkedtek még arra a gazdasági jelentőségre, hogy politikai jogokra tarthattak volna igényt. Kétségkívül még e századba visszanyúl a nagybirtokos osztály alakulata. Már ekkor voltak családok, melyek aránylag roppant területeket mondhattak tulajdonuknak s azokat az örökösödés jogán egyik embernyomról a

másikra juttatták át. Csakhogy a világi nagybirtok ez időben még az egyházinál is sokkal kevésbbé volt benépesítve. Így az urak nem támaszkodhattak a saját gazdasági erejökre, mely a politikai hatalom alapja s ennek megfelelően a közügyekben való részvételt sem tekintették saját személyes joguknak. A királyhoz, vagy trónviszály esetén a királyi család más tagjához csatlakoztak s általa igyekeztek boldogulni. Kaptak is jutalmat bőven, de rendesen csak földben, mely azonban hosszú, nehéz munkában, áldozatok árán, telepítéssel, munkaerő szerzésével vált igazi kincscsé. Mindehhez nagyon sok idő kellett. A XI. században ez a vagyon még jó részt holt tőke maradt; hiányzott a kellő lakosság, mely értéket adjon neki. Ekképen nem volt társadalmi tényező, mely a királyi hatalmat korlátolhatta, mely az államéletre önjogulag befolyást gyakorolhatott volna. A legnagyobb földbirtokosok, a honfoglalók ivadékai, mindinkább megbarátkoztak az egyéni tulajdonnal, felosztották közös javaikat. Ezzel a törzskötelék rohamosan felbomlott s a törzsközösséget a faluközösség kezdte fölváltani. Másrészt a régi törzsbirtok is az új jogviszonyokhoz símult s a szabad birtokosok egyre szivesebben léptek a király szolgálatába, vállaltak az udvarban hivatalt, lettek várispánok vagy alsóbb tisztek, sőt egyszerű katonák s ezzel szoros szolgálati és alárendeltségi viszonyba jutottak a királyhoz, ki viszont megbecsülte a maga emberei, főpapjai és hivatalnokai tehetségeit és érdemeit. Nemcsak jutalmazta őket, nemcsak helyi érdekekről tanácskozott velök, főleg a püspökkel és a várispánnal, hanem gyakran maga köré gyűjté őket, s országos ügyekben, háború és béke dolgában meghallgatta véleményöket. Mint szent István, akképen utódai is gyakran tartottak gyűléseket, zsinatokat, melyek hol csupán egyházi, hol kizárólag állami dolgokkal, néha azonban mindkettővel foglalkoztak, s kétségkívül ugyanoly folyamot vettek, mint az e korbeli külföldi országos zsinatok. A király hívta őket össze s ő adta tartásukra az engedélyt akkor is, ha tisztán egyházi ügyek álltak napi rendjén. A míg az országos zsinat egyházi ügyekkel foglalkozott, elnöke, még a király jelenlétében is, az országos egyház feje, az esztergomi érsek volt s a világiak szavazati jogot nem gyakorolhattak benne. Mihelyt azonban a király a zsinattal világi ügyeket tárgyaltatott, az elnöklést ő vette át s világi főtisztviselőit is bevonta a tanácskozásokba. Ezzel a zsinat a királyi tanács ülésévé lett, mely intézmény kétségkívül fennállt e század egész folyamán s a király gyakran maga mellé gyűjtötte tisztviselőit, de csak azokat, kiket alkalmasaknak látott, kik valamely, napirenden álló kérdéshez értettek. A király saját belátása szerint alakította meg e tanácsot, s a tanácsosi állás nem volt állandó, nem is az illetőnek joga, hanem kötelessége nyert benne kifejezést. A kit a király udvarába rendelt, az tartozott ott megjelenni, ámbár ez a kötelezettség időnkint nagy teherrel, költséggel járt. De a

meghívás a legbarátságosabb alakban is királyi parancs volt, melynek eleget kellett tenni s a ki elmaradását kellően nem igazolta, abba a gyanúba került, hogy hanyag hivatalnok, nem tiszteli királyát, sőt talán rosszban töri fejét. Épen a gyűlésen való megjelenés kötelessége juttatta külső kifejezésre a függő viszonyt, melyben az egyházi és világi köztisztviselők a királytól álltak. Később hűtlenség bűnébe esett, a ki nem követte a király hívását s csupán a király szolgálatában másutt való elfoglaltság vagy ellenséges támadás igazolta elmaradását. Ha ez a tanács szorosan vett zsinat alakjában ülésezett, határozatai csak az egyházi személyekre váltak ipso jure kötelezőkké. Országos törvényerőt csupán úgy nyertek, ha a király megerősítette, királyi végzemény (decretum) alakjába öntötte. A zsinatok az állami törvényhozás czéljainak is szolgáltak tehát s általában nevezetes hatással voltak azon világiakra, kik bennök részt vettek. E gyűlések lettek első politikai iskolájokká; ebben gyakorolták be magokat, tanulták el a közügyekről való tanácskozás módját, a törvényhozásban való részvételt s idők multával, mikor szent István államszervezete gyökeresen átalakult, midőn a birtokos osztályok dús vagyonra tettek szert, e zsinatok mintájára követeltek az országos ügyek számára külön gyűlést, parlamentumot, mint a XIII. században nevezték.

De a XI. század még a zsinatok és királyi tanácsok százada maradt. Európai szokás volt, hogy ama vidék főpapjai, főbb tisztei, birtokosai, a hol a király épen időzött, a nagy sátoros ünnepeket az udvarban töltsék, hogy az minél fényesebben ülhesse meg a szent napokat. Mikor az előkelő vendégek száma nagyra megnőtt, a király gyűlést vagy zsinatot tartott velök s László zsinatainak törvényhozói alkotásaiból némi rész ma is ismeretes. Az egyik gyűlés a magyarság szent hegyén, a pannonhalmai monostorban folyt le, a király egyházi és világi jobbágyaiból (akkor így nevezték a király főtisztviselőit) állt s azon módozatokat kereste, hogyan lehetne „a rossz emberek igyekezetét meghiusítani s népünk dolgait rendbe hozni". Ez a zsinat igen fontos büntető törvényeket hozott, melyeket a király megerősített, sőt kötelezte a gyűlés tagjait, hogy szent esküvel fogadják, hogy az új törvényeket első sorban magok megtartják. Egy másik zsinat 1092-ben ülésezett, Szabolcsban vagy Vencsellőn (a hely nem bizonyos, de általában szabolcsi zsinatnak nevezik) s szintén nevezetes intézkedéseket tett a valláserkölcsi élet, valamint a belső rend megszilárdítására. E század királyi okirataiból alig néhány, egykorú hazai kútfő meg épen nem maradt reánk s azért e zsinatok, tulajdonképen széles körű királyi tanácsok László király által szentesített s így országos törvény erejére emelt végzeményei a korszak polgárosodásának igen értékes rajzai. Hogy meghozatalukban a főpapságnak kiváló része volt, jelzi az a körülmény, hogy bennök is gyakori az általános egyház törvényeiből való szó szerinti vagy keveset

módosított átvétel, mi mellett azonban olyan czikkelyek is akadnak, melyek a hazai viszonyokban gyökereznek s azokat önállóan szabályozzák. László idejében már határozottan megállapítható, hogy a magyar jogszellem működni kezd, s a sajátos viszonyoknak megfelelő jogelveket igyekszik fölállítani, ámbár még nem szabadult föl teljesen az idegen hatás alól s nem mellőzheti idegen törvények szó szerinti átvételét, a minek egyébiránt egyik főoka az, hogy a főpapság az egyetemes egyház némely törvényének változatlan átvételére törekedett.

Püspök a XI. századból.
(A salzburgi benczés kolostor misekönyvéből.)

E törvények egyikében (ez talán még I. Béla idejéből való) világosan kidomborodik a XI. századi magyar társadalom tagolata, hierarchikus megoszlása. A büntetés kimérésénél az egyházi és katonai elemeket a következő sorrendben említi: legelől jár a püspök, követi a várispán, utána jön a százados, s befejezi a sort a közkatona. Ezek tehát az irányadó, a legelőkelőbb néprétegek. E képet kiegészíti László király egy törvénye, mely a szabolcsi zsinaton hozatott s egyszerű átvétele egy régibb frank törvénynek, mely a pogány módra áldozó keresztényeket bünteti. A magyar király ezt a frank törvényt a magyar viszonyokhoz alkalmazza s igen jellemző módosítást eszközöl szövegében. Az eredeti szöveg szerint, ha a pogányság bűnébe nemes ember (nobilis) esik, fizet 60, ha ingenuus (szabad paraszt) fizet 30, ha litus (jobbágy) fizet 15 solidust. Ezt a tagolatot a magyar társadalom nem ismerte. A magyar törvény egyszerűen mellőzi is s minden pogányzóra egyforma büntetést mér. Magyar nemesi osztályról (a törvényben a nobilis egyszerü katona értelemben s a curia nobilitaris is előfordul ugyan; de csak úgy, mint szent István törvényeiben, a marchio vagyis a törvény szerzője idegen mintát másol s nem veszi észre, hogy az intézmény nálunk nincs meg) a XI. században még szó sem volt s megmaradt az a tagolat, melyet István király megteremtett. Jogilag még mindig két

csoportra oszlott a lakosság, szabadra és rabszolgára s a szabadok ismét élethivatás, foglalkozás, vagyoni állás, a királytól, egyházi vagy világi uraktól való többé-kevésbbé függő viszonyuk szerint csoportosultak szükebb érdekkörökké.

A királyi hatalom politikai, katonai és pénzügyi erejét a vármegyéből merítette. Innen nyerte vagyoni ellátását, hadseregét s vele hajtotta végre akaratát országszerte, vele tett alattvalójává minden honlakost. A vármegye adott a magyar királynak állandó hadsereget, melynek intézménye a földbirtok elhűbéresedése folytán a nyugati államokban mindinkább eltünt s a feudális csapatoknak, a földbirtokosok általános védkötelezettségén nyugvó hadaknak engedett helyet. A várszerkezeten kívül álló magyar földbirtokost is terhelte ugyan a védkötelezettség, de nem mint külföldön birtoka, hanem az alattvalói, az állampolgári kötelék alapján. A honfoglalók ivadékai, a mennyiben a várszerkezet kötelékébe nem léptek, vagy királyi tisztséget nem vállaltak, szivesen teljesítették honvédelmi kötelezettségöket, mely nemcsak kedvtelésöknek megfelelt, hanem dús prédát, királyi jutalmat is kinált. De számuk kezdettől fogva csekély volt s egyre apadt; folyton többen léptek királyi szolgálatba, mely sokféle előnynyel, kedvezménynyel, társadalmi tekintélylyel biztatta őket. Így a szabad birtokosokból kikerülő haderő igen jelentéktelen volt s teljesen háttérbe lépett azzal a hatalmas sereggel szemben, melyet a vármegyék állítottak talpra. Ehhez járult, hogy ez a királyi haderő kellően ki volt képezve, föl volt szerelve, alkalmas tiszti karral, mindenféle fegyvernemmel el volt látva. Ez az állandó hadsereg volt a magyar állam biztosítéka külső és belső ellenséggel szemben, miért is László király különös gondját viselte s a várispánság intézményét messze földre kiterjesztve, az új vármegyék egész koszorúját szervezte az ország keleti, déli és délnyugati, addig vadon területein.

Mindehhez azonban ember kellett s a viszonyok mérlegelése föltétlen bizonyossággá teszi, hogy a bevándorlás nagy arányokat öltött s hazánk népessége a XI. század folyamán igen tetemesen megszaporodott. Erre nézve tényleges adataink is vannak. De e korra szintén alkalmazható a statisztika azon elvi igazsága, hogy olyan időkben, mikor valamely nemzet vagy állam fényes politikai sikereket arat, mikor külső hatalma megnő, szóval az emelkedés korában a népszaporodás is rohamosabb s a születések átlagszáma nagyra szokott emelkedni. Jelentékeny lehetett tehát a királyság első századában a természetes népszaporodás, mely a termelés összes ágait bőségesebb munkaerővel táplálta, az államnak meg lehetővé tette, hogy haderejét saját véreiből fejleszsze, szaporítsa s a fölösleget új gazdasági hódításokra, puszta területek betelepítésére fordítsa. Új, európai intézményeinek hatása alatt tehát a magyarság számbelileg is hatalmasul megnőtt s elsőbbségét, fölényét állandóan meg-

tarthatta, az államnak s a társadalomnak határozottan kidomborodó magyar jelleget adhatott.

De a természetes szaporodás egymaga nem volt elég arra, hogy benépesítse az egész országot, mely régi krónikásaink szerint nagyon is tágas, csakhogy üres és lakatlan volt. Elfért még itt ember elég s minthogy a keresztény Magyarország a szomszéd tartományokból már nem hajthatta ide a lakosságot hadi foglyul, annál szivesebben fogadta mindazokat, kik önkényt jöttek, hogy területén új hazát, könnyebb megélhetést keressenek. A tudomány megfigyelései kétségtelenné teszik, hogy a népek tulajdonképen örökösen vándorlóban vannak, fölös erejöket külföldre küldik, onnan haza vonzzák vagy idegen elemeket fogadnak magokba. Ez az embercsere olyan szükséges, ép oly egészséges a társadalmi szervezetben, mint az anyagcsere az egyéni szervezetben. A magyar király ez időben is nyitva tartotta tehát országát a bevándorlásnak, mely folyt a század egész folyamán nyugatról és keletről, a polgárosult és a barbár világból egyaránt. Még a római idők hagyományaképen élt a nyugati népeknél a pannoniai föld végtelen termékenységének hire s minthogy a XI. században a szentföldi zarándokok már gyakran választották a szárazföldi utat Magyarországon át, általok a távoli országok is értesültek a magyar haza kedvező állapotairól. E zarándok-csapatok száma nőttön nőtt, ámbár a magyaroktól való félelem, mely a X. század külkalandozásaiban olyan mélyen meggyökerezett, csak lassan, hosszú idők folyamán tünt el a szivekből. Még 1054-ben szent Lietbart azon rettenetes rajzok benyomása alatt jött „a szokásaikra és nyelvökre barbár hunok" országába, melyeket régi hazai krónikáiból merített. De hasztalan hevítette a vágy, hogy „a barbárok meggyilkolják vagy legalább fogságot szenvedjen köztük". A legszivesebben fogadták, a király asztalához maga mellé ültette s biztos oltalom alatt kisértette a határszélre. Egyébiránt a harczias időkben néha a király is gyanakodott a zarándokban, kik ezernyi számmal jöttek. Megesett, hogy el sem hitte, hogy a Szentföldre igyekeznek s attól félt, hogy nem jámbor zarándokokkal, hanem katonákkal van dolga. Mihelyt azonban gyanuja eloszlott, készségesen gondoskodott minden szükségletökről s mikor például 1064-ben Siegbert mainzi érsek hét, sőt több ezernyi néppel járt itt, mely a legkülönbözőbb országokból sereglett hozzá, útjok egyik leirója kiemeli, hogy a „magyarok végtelenül szivélyesek és szolgálatkészek voltak". Más, ez időbeli külföldi emlékek szintén hangoztatják, hogy a magyarok nagy szeretettel fogadják a zarándokokat, sőt az útvonal mentén a főpontokon szállókat is emeltek befogadásukra. Mindezek a hirek fogékonyságot keltettek a külföldön a magyar földre való beköltözésre s főleg inség, vagy rossz termés idején szokott nagyra nőni a hazánkba menekültek száma. 1052-ben, mikor a távoli Belgiumot romboló inség sújtotta, a

liégei (lüttichi) egyházmegyéből — belga hagyomány szerint — nehány ezer ember vándorolt be s I. Endre az egri egyházmegye puszta vidékein telepíté meg, sőt anyanyelvök és jogszokásaik használatában is meghagyta őket. Az olaszok száma kétségtelenül szintén folyton szaporodott, s a kereskedés középkori szervezetéből folyt, hogy újabb német, görög, zsidó, mohamedán kereskedő-telepek is alakultak. Abban az időben ugyanis az volt a szokás, hogy ha valamely város vagy népréteg egy idegen országgal állandó kereskedelmi érintkezést nyitott, a maga fiaiból kisebb-nagyobb telepeket alapított ez idegen ország ama helyein, melyek az árúcsere szempontjából legalkalmasabbaknak látszottak s ezek a telepesek közvetítették új és régi hazájok közt az üzleti forgalmat. Így alakultak nálunk a különböző olasz telepek; 1050 körül az ország akkor első városában, Esztergomban valószínűleg már a zsidóknak is volt szervezett hitközségök. A Volga melléki mohamedán bolgárok, az izmaeliták, szerecsenek, böszörmények, a hogy őket nálunk nevezték, telepei a XI. század folyamán meg nagy mértékben elszaporodtak.

Egyre jöttek újabb besenyő rajok is, kiket a kunok ez időben véglek kiszorítottak Etelközből. A király Mosony, Sopron, Győr és Csanád vármegyékben sűrű tömegekben telepíté meg őket, apróbb csoportokban meg valami 20 vármegyében, sőt Erdélyben s a Dráván túl is jelentkeznek s habár nem egyszerre költöztek be, legtöbb telepöket már a XI. század folyamán ülhették meg. Pogányok voltak s ősi vallásuk megtartását elősegítette azon körülmény, hogy nem olvasztattak a várszervezetbe. Ők is a várispán alatt álltak ugyan, de a királyi haderőnek külön alkatelemét tették. A hagyomány szerint ez időben már kun telepítések is történtek s László király alapította meg a Nagykunságot, oda telepítve azon kunokat, kik az ismételt betörések alkalmával hadi fogságba estek. Bármi homály borítja a telepítés s a népszaporodás e korbeli részleteit, maga a tény, hogy Magyarország népessége a XI. században igen tetemesen megnőtt, minden kétséget kizár. Azt a szerepet, a terjeszkedés és hódítás ama politikáját, mely a XI. század végén a leghatékonyabban érvényesült, megfelelő népesség nélkül folytatni nem lehetett. Noha a népszám maga nem föltétlenül döntő s a nép minősége, az értelmesség, a közszervezetbe való beilleszkedés képessége is fontos szerepet játszik, az alap mégis a mennyiség, mert a tömeget nevelni lehet, míg a hol tömeg nincs, ott az állam ereje hamar kimerül. László királynak már meg volt a kellő néptömege, melylyel új vármegyéket alapíthatott, melylyel az eddig laza kapcsolatban levő erdélyi részeket s a Dráván túlt nemcsak gépiesen csatolta az országhoz, hanem telepítéseivel szervesen belé olvasztotta, a vérközösség lánczaival örök időre egyesítette vele. A vármegyék száma nagyban megszaporodott s a népesség árja, a telepítés iránya a Dunántúlról, mely a magyar uralom főgócza maradt a század egész folyamán, a déli

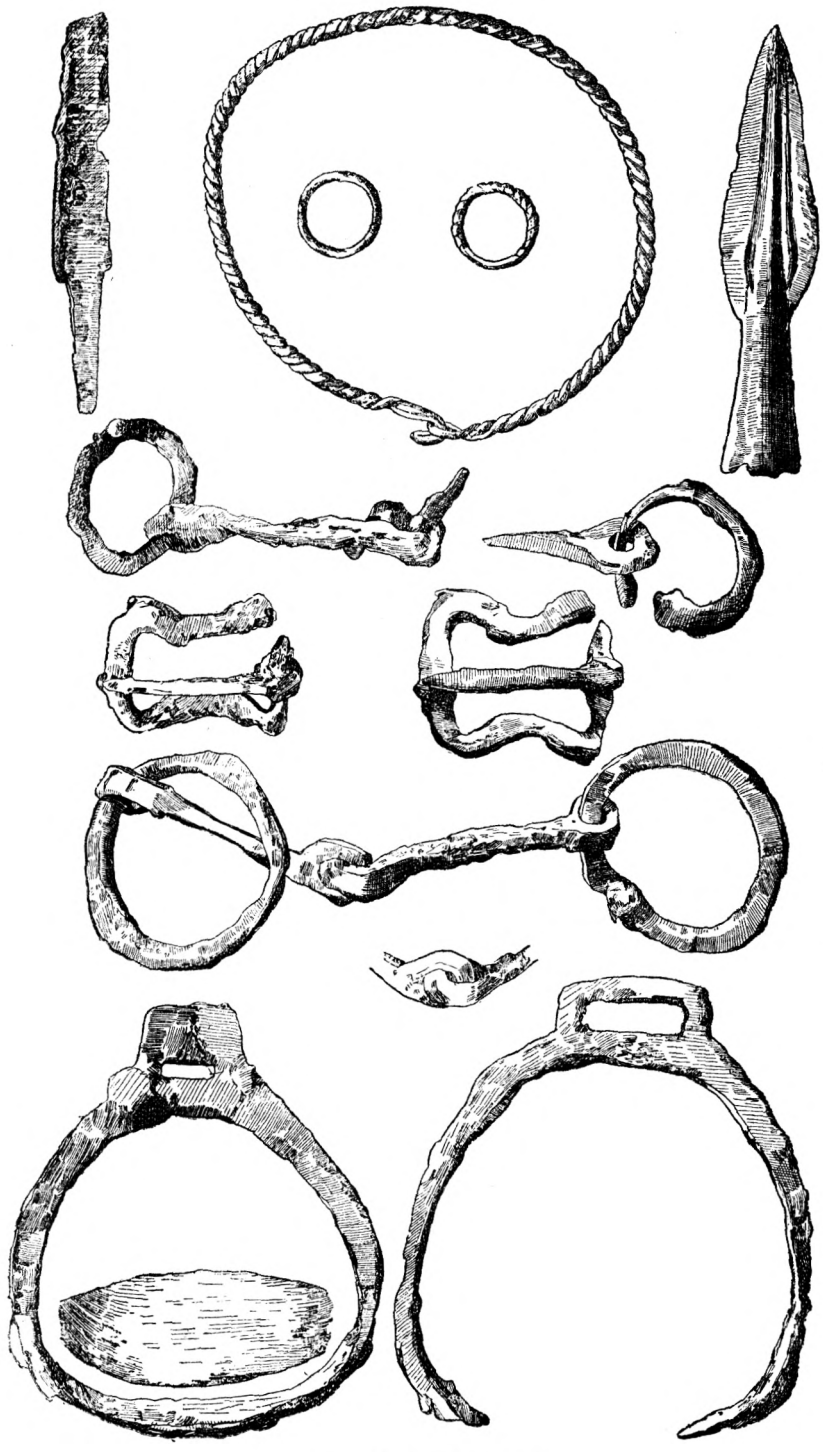

Besenyő sirlelet Csornacsatárról.
(A soproni muzeumban.)

s a keleti vidékekre fordult. Az új vármegyék területén töméntelen új és magyar község alakúlt s tette főleg Délmagyarországot eleven nemzeti élet, áldásos polgárosító munka színhelyévé. A határok védelmére László király még alaposabban szervezte a végbeli szolgálatot s a kapuk közelében újabb katonai elemeket telepített. A széleken várispánjai vezették a határőrzést s tudtok nélkül senki be nem jöhetett az országba, sőt a kereskedelmi forgalom is az ispán szigorú felügyelete alatt állt. A keleti és déli végek mentén László király szintén katonailag szervezte a leginkább veszélyeztetett vidékeket. Tőle indul ki a bánságok ama szervezete, mely később az egész déli határt vasövként vette körül. A bán szó avar eredetű s az avaroktól került a szlávokhoz; határőrispánt, őrgrófot (marchio) jelent s még a székelyeknél is előfordul mint rhabon-bán. A bánság intézménye egyébiránt csak a következő századokban jutott igazi jelentőségre.

Míg az ország déli fele már a XI. század folyamán rendes vármegyei szervezetet nyert, az északi felföld, a Kárpát hegyvidékének erdőlepte területe megfelelő népesség hiján legnagyobb részt kívül maradt a nemzeti élet és a polgárosodás keretén. Ezen a zord földön még nem az ember, hanem a szilaj természet uralkodott; a telepes még nem igen hatolt oda, mert akadt az ország más vidékein föld bőven, mely nemcsak minőségre volt jobb, hanem csekélyebb fáradtsággal is volt művelhető. A felföldre még kevesen hatoltak tehát, leginkább a király vadászai és peczérei s a rengeteg pusztaság királyi vadászterületté vált, hol a király időnkint hatalmas kisérettel meg szokott jelenni, hogy a vadászat szórakozásait élvezze. E végből azonban épen nem kellett a távoli földre mennie, mert vad volt végtelen bőségben, sőt olyan veszedelmes tömegekben mindenütt, hogy a nép telepei védelmére valósággal állandó harczot folytatott vele. A vadászat ez időben jó részt védekezés, igazi hadjárat volt a fenevadak ellen, nem is annyira mulatság, mint küzdelem, telve a legnagyobb veszélyekkel, melyek számos emberéletet emésztettek meg. Maga Imre királyfi, e század egyik magyar szentje is vadászaton veszté el életét. A végtelen erdőségeket igazán elárasztotta a sok nemes és kártékony vadállat. Hazánk minden részében csordákban tanyázott még a bölény, szarvas, nyúl, vaddisznó, farkas, sakál, vadkecske, hód, hiuz, medve. Néhol már voltak elzárt vadaskertek, melyek nevét a Vadkert nevű községek mind a mai napig őrzik. A vadak elleni védekezés a középkori katona embernek ép úgy hivatásává vált, mint a hadi szolgálat s a vadászatot akkor csakugyan a háború iskolájának tekintették. A mikor nem hadakozott, vadászott tehát a királytól kezdve a közkatonáig mindenki, sőt nők is részt vettek a veszélyes szórakozásban. Gyalog és lóháton, nyíllal, karddal, lándzsával, pányvával, csapdák, vermek állításával igyekeztek a vadat megejteni. A ló, a kutya, a sólyom, köztük a kerecsen, karvaly, turul (kisebb fajta fekete sas) segítette a

vadászt veszélyes munkájában s ennek megfelelő becsben is részesült. Óriási birtokaihoz s a vadászterülethez képest a király mindenütt vadászszemélyzetet alakított, minden vármegyében foglalkozás szerint csoportosítva s önálló főnök vagy ispán (comes, mely szót a legkülönbözőbb foglalkozások főnökének jelzésére használták; volt akasztó-ispán is) vezetése alatt, ki birájok is volt s néha helyettest is tartott. A vadásznépek szintén katonailag voltak szervezve; voltak külön bölényvadászok, madarászok, solymárok (draucharii, innen a sok Darócz nevű község), nyulászok, peczérek vagy vesznekek, nyestfogók, hódosok vagy hodászok. Mindezek, a lehetőség szerint, külön községekben laktak. Mellettök hasonló szervezettel működött a szintén fölös számú erdőőri személyzet, s addig is, míg a lakosság megszaporodása lehetővé tette a várispánság szervezését, biztosította a vadon területet a király és az ország számára.

Szervezői működésökben királyaink mindig szigorúan szent István nyomdokain haladtak. A várjobbágyok vagyis a katonák és a várnépek, a polgári munka képviselői a régi ispánságokban mindinkább végleg megülték a számukra kijelölt földet s állandó falvakat alkottak foglalkozásuk szerint, hol a fiú a család iskolájában nyerte kiképzését atyjának foglalkozásában, melyet folytatni volt hivatva. A maga községében gyermekkora óta szemmel kisérve jövendőbeli foglalkozását, benne nagyobb szakképzettségre tett szert. Így munkája egyre alaposabb, gondosabb s ezzel jutalmazóbb lett s az őstermelés, valamint az ipar nagyobb lendületet vett. Azért mondhatta László királyról a krónikás, hogy sohasem volt az ország oly termékeny, mint az ő korában. A nemzeti munka minősége megváltozott, javult, tökéletesbült s így dúsabban szállott reá isten áldása. A jólét, a vidám munkakedv, a megelégedés derült légkörébe jutott az idegen, ha magyar földre lépett. A keresztesek, kik 1096-ban az országon átvonultak, főleg a szegényebb vidékekről való németek irigykedve csodálták meg az ország buja termékenységét, gazdagságát, a jó mód nyomait, a pompás táplálkozást, melyben nálunk még a szegény is részesült. Meglepetve nézték a sok jól táplált, egészséges férfit, szép asszonyt és leányt, a jó pecsenyét és gyümölcsöt, melyből minden házba jutott, a tele csüröket, toronymagasságú asztagokat, melyek több évi termés kincseit rejtegettek magukban, a mezőn legelésző végtelen gulyákat és nyájakat. A munkásság és a jólét, a szorgalom és a szembeszökő megelégedés nyomaival találkozott a néző, bármerre fordult s e nyomok ékesszólóan hirdették az idegennek a magyar nép testi-lelki gyarapodását.

Ez eredményben tükröződik vissza a királyi hatalom száz esztendei munkássága s alkotásainak értéke. Mint István, akképen utódai sem csupán katonai dicsőségre áhitoztak, nem csak politikusok, hanem gyakorlati közgazdák voltak élénk érzékkel a nép anyagi érdekei iránt. A telepítést buzgón folytatva, azt első sorban az államjavakra irányítot-

ták, s ezzel e javak gazdasági értékét a legnagyobb mértékben fokozták. A király állandóan az ország legnagyobb, leggazdagabb földesura maradt, az ő jószágain folyt a legszorgalmasabb gazdálkodás s az ő jószágai voltak a legjövedelmezőbbek. Az új vármegyék szervezése katonai hatalma mellett a királyság anyagi erejét szintén jelentékenyen gyarapította. De a király nem feledkezett meg azokról a munkás elemekről sem, melyek magánosok jószágain éltek. A legsúlyosabb teher a közadón kívül akkor a tized, dézma volt, melyről a pogány lázadásokban azt mondották, hogy elviselhetetlenül nehezedik a lakosság vállaira. Különösen a behajtás módozatai bosszantották, károsították a tömeget, miért is László király a tized behajtását törvény útján szabályozta s első sorban a földműves elem érdekeit védte meg a tizedszedők szeszélye és késedelmessége ellen. A tized akkor még minden szabad embert egyformán terhelt s a királytól a kisebb egyházi javadalmasig mindenki fizette marhájától, lovától, mezei termésétől. A behajtásban épen a mezei termények körül harapózott el a legtöbb és legkártékonyabb visszaélés. A tizedszedő akkor ment ki a mezőre, mikor neki tetszett s a míg ki nem vette a köteles részt, addig a gazda a termést be nem hordhatta. Így ez hónapokig ki volt téve az időjárás viszontagságainak s tulajdonosa roppant kárt szenvedett. Másrészt a bevallás is töméntelen kötekedéssel, zaklatással járt, mert a tizedszedő a tizedköteles vagyont mindig többre értékelte, mint a tulajdonos. László király elrendelte tehát, hogy minden jogosult legkésőbben karácsonyig vegye ki a maga tizedét s ha addig nem teszi, a gazda egyszerűen haza szállíthatja s felhasználhatja termését. Másrészt kimondotta, hogy bevallását a kötelezett esküvel vagy tanúval igazolhassa, s a tizedszedő az így hitelesített vallomás szerint vegye ki dézmáját.

Az emberséges bánásmód, a sokféle kedvezmény, melyben a király a maga jószágain élő munkás elemeket, különösen ezek legértékesebb, legpolgárosultabb részét, a vendég népet részesítette, természetszerű hatással volt az egyházi és világi nagybirtokosokra. Ha szabad telepest, kellő munkaerőt akartak kapni jószágaikra, nekik is minél több előnyben kellett a munkást részesíteniök. Endre király egy 1052-ki oklevele azt a feudális izű megjegyzést tartalmazza ugyan, hogy a kié a föld, azé a rajta élő ember is. De az okirat szerkesztője ezt az eszmét kétségkívül külföldről vette, mert nálunk a szabad telepes — a rabszolga egészen más jogállapotban élt — megtartotta egyéni szabadságát, habár idegen földet művelt. Jogviszonya földesúra irányában olyan volt, mint ma a bérlőé s bizonyos körülmények közt mindegyik fél felbonthatta a szerződést. Így a földesurat önérdeke sarkalta, hogy tisztességesen bánjék bérlőivel, különben földje pusztán maradt. Pedig földje volt elég, sőt végtelen terjedelemben. Azokon a jószágokon, melyeket ősfoglalás vagy királyi adomány által birt, a későbbi idők folyamán 10—20, néha

száznál is több község alakult s így tulajdonosának dús erkölcsi tekintélyt és politikai befolyást biztosított. Csakhogy ez jóval később történt s a XI. században a nem-királyi javakon még aránylag igen csekély volt a népesség. A gazdagság még ekkor sem a talaj minőségében, még kevésbbé a jószág kiterjedésében, hanem a rajta élő népesség számában rejlett. E szám adta meg nem csupán a földnek, hanem a marhának is az értékét s a ki igazán értékes ajándékkal akart valakinek kedveskedni, az a marhával mindjárt oda ajándékozta az őrzéséhez szükséges embert, például a kondával magát a kondást is (1086). Ez eléggé megvilágítja az emberi munkaerő akkori értékét s kétségtelenné teszi, hogy az a földesúr, a ki jószágaira szabad telepest akart csábítani, kénytelen volt vele jól bánni, neki megfelelő kedvezményt nyújtani, a költözés szabadságát s munkával szerzett vagyona élvezetét számára ép úgy biztosítani, mint a királyi jószágokon történt. Megtette s kétségtelen, hogy ugyanazon elvek, melyek a várjószágokra tömegesen csábították a lakosságot, a nagybirtokosok gazdasági tevékenységében is érvényesültek s egyháziak és világiak versenyeztek a királylyal a telepítésben. Ennek példájára szervezték a magok jószágát és udvartását. Nekik is voltak különböző ispánjaik, udvarbíráik, sőt egyik-másiknak nádoraik s az egy foglalkozásuakat ők is lehetőleg külön községekbe csoportosították. Amerika ősvadon területének benépesítése és po gárosítása a tömegek munkája volt. Ellenben a középkori telepítés mindenütt a király és a nagy földesurak, egyháziak és világiak vezetésével ment végbe. A tulajdonjogi viszonyok rendezetlensége, a földmüvelés kezdetleges eszközei és óriási nehézségei természetszerűen reájok ruházták a vezetést. Ők voltak a legnagyobb tőkebirtokosok, ők tehettek oly befektetéseket, melyek csak a távoli jövőben kamatoztak, ők adhattak kiváltságokat és kedvezményeket, melyek segélyével a nép a kezdet nehézségein átvergődött. Így a király és a társadalom vállvetve dolgozott a gazdasági élet lendülésén s a királyi hatalom a nemzeti munka érdekében is tette dús adományait egyházi és világi híveinek. Minden adománynyal azon természetes feladat járt, hogy az új birtokos betelepíteni igyekezzék a maga jószágát. Különösen az egyház maradt e téren hű és állhatatos munkatársa s az adományok, melyekben nagyobb arányokban állandóan részesült, nem csupán ájtatosságból, hanem államgazdasági okokból történtek. A király és magánosok egyre újabb monostorokat alapítottak rendesen járatlan, puszta vidéken, hol addig a föld semmi hasznot sem hajtott. Az egyháznak azonban megvoltak a maga külön, sajátos eszközei, hogy magához vonzza a tömegeket, gazdaságilag kiképezze őket s egyrészt jövedelmeit fokozza, másrészt emberhez illő lételt biztosítson munkásainak. Kórházat, szegényházat állított, az özvegyeket és árvákat gyámolította, az üldözötteket befogadta, templomaiban menedéket adott még a gonosztevők-

nek is. Minden azt jelzi, hogy a XI. századi magyar pap általában egyszerű, szerény munkás ember volt, a ki széles hatáskörében dolgozni akart s azt, a mit tanult és tudott, a reá bizott hivek javára, anyagi és vallásos érzelmeinek gondozására igyekezett fordítani. A politikát ellenben a királyra bízta. Ez a nemes, nevelő, gazdasági és szoczialpolitikai tevékenysége okozta, hogy az egyház olyan hamar és olyan mélyen lebocsátotta gyökereit az idegen magyar földbe, az ázsiai eredetű magyar nép szivébe. A XI. században a királyi hatalom s az egyre gazdagodó egyház még a legteljesebb összhangban működött. A király tehát folyton újabb adományokkal, kedvezményekkel halmozta el s egyre több állami, közjogi teendőt bizott reá. Abban az időben, midőn a pap volt minden emberi tudás kizárólagos letéteményese, egyedül ő láthatta el a király kanczellariáját s ő lett a jogélet legfontosabb tényezője. A káptalanok és nagyobb konventek közhitelű pecsétet, ezzel pedig az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban széles hatáskört nyerek. Ők foglalták irásba a felek nyilatkozatait, ők állítottak ki az oklevelekről hiteles másolatot, s lettek hiteles helylyé, ők őrizték a magánosok értékes okleveleit s küldték ki tagjaikat különböző birósági vagy közigazgatási cselekmények végzésére. Az egyházi birtokos ép úgy hozzá járult a honvédelemhez, mint a világi, de tudásával, jószágainak gazdasági hasznosításával hamar föléje kerekedett. Műveltebb és gazdagabb volt nála s méltán vitte az első szerepet az állami és társadalmi szervezetben.

Pap a XI. századból.
(A salzburgi kolostor misekönyvéből.)

De bármennyire megszaporodott a lakosság, az ország gazdasági élete e század folyamán még nem a földmüvelésen, hanem az állattenyésztésen nyugodott s a magyar nép nem földmüves, hanem állattenyésztő nép volt. A természeti és polgárosodási viszonyok még mindig könnyebbé, jövedelmezőbbé tették az állattenyésztést. Bármint nőtt a népszám, a területhez képest még mindig csekély maradt s e mellett nem is elég arányosan oszlott meg az ország egyes vidékei közt. Főleg

azt a földet művelte tehát, melyhez a legkényelmesebben hozzá férhetett s azt is csak oly mértékben, mint a belső fogyasztás megkívánta, mert a kezdetleges közlekedés mellett a gabonát nagyobb távolságokra szállítani nem lehetett. Gátolta a földművelés rohamosabb terjedését az egyházi tized is, mit szembetünővé tesz azon körülmény, hogy a kertészet gyors fejlődésnek indult, mert a belső kert termése nem esett tized alá.

Ellenben az állattenyésztésnek a természeti viszonyok mindenütt kedveztek. Kövér legelő bőségesen kinálkozott hegyen-völgyön, a marhát a vevő könnyen elhajthatta akár külföldre is s gazdája a tizedet szintén könnyebben viselte. Így a marhatenyésztés minden ága nagy méreteket öltött, s a ménesek, gulyák sokasága csodálkozást keltett az átvonuló keresztes hadakban. Minden katonának volt több lova, a király és a vagyonosabbak meg méneseket tartottak. A szarvasmarha külön magyar fajta volt, melyet a honfoglalók őshazájukból hoztak s mely itt a dús legelőkön hamar meghonosodott és gyarapodott. Lova, tehene, kecskéje, juha, kivált disznaja volt minden gazda embernek s néhol a tenyésztés nagy arányokat vett s gulyában, ménesben, kondában folyt. A kereskedelem készségesen értékesítette az állattenyésztés termékeit, s a ló, marha, bőr, gyapju már e század folyamán jelentékeny helyet foglal el a kivitelben. A méhészet szintén lendületnek indult, mert a méz és a viasz akkor nagyon keresett, igen sokféle czélra használt árúczikk volt. Az erdő és mező dús vadállománya, a folyók és állóvizek végtelen bősége halban, melyet különben már mesterségesen, halas tavakban is tenyésztettek, a nép egészséges táplálkozását segítette elő s pénzt hozott a társadalom minden rétegébe. A gazdasági fejlődés szabályos folyamát a háborúkon kívül néha-néha, mint akkor világszerte történt, nálunk is megakasztották az inséges esztendők, főleg romboló járványok, melyek szoros kapcsolatban álltak a fejlődés még mindig alsó fokán levő viszonyokkal. Ezek külön betegségeket szültek, melyek leginkább a rossz lakásviszonyok és a tisztátlanság termékei voltak. Másrészt a roppant nagy árvizes és mocsaras területeken nedves években lázas betegségek támadtak s irtották a népet. Ilyen szokatlanul járványos és inséges évekül említik főleg az 1051., 1056. és 1065. esztendőket. De ezenkívül állandó betegségül meghonosodott a bélpoklosság (lepra), a nyomor és piszok e betegsége. 1071—1089 közt egy új betegség lépett fel, a szent Antal tüze, főleg olyan években, mikor a nedves időjárás a kenyérneműekben elszaporította az üszköt és anyarozst. A betegek ápolására csakhamar (1098) külön szerzet, szent Antal rendje alkult s nálunk is elterjedt.

Mindez feltartóztatta ugyan időnkint és helyenkint a haladást, a társadalmi munkaszervezet teljes kifejlődését, de nem akasztotta meg. Évtizedről-évtizedre nyilvánul az emelkedés, a gyarapodás, s a magyar nép ügygyel-bajjal ugyan, de állhatatos kitartással s a jövőjébe vetett

rendületlen bizalommal haladt előre a jólét útjain. Sokszor a passió útjává vált ez az út, de királya vezetése alatt a nép megtette bátran és csüggedetlenül. Szent István király uralkodása idején a közkeletű értékegység még a tinó volt. Néhány évtized mulva pénz és marha már vegyesen szerepel az állam által kirótt büntetéseknél és birságoknál. Sőt a század végén már végleg a pénz kerekedik felül, s ez eléggé jelzi a gazdasági élet roppant átalakulását, a készpénz elszaporodását, mi a kereskedelem és üzleti forgalom élénkülése nélkül nem történhetett volna. A merő naturálgazdaságnak a pénzgazdaságba való átmenete már ekkor megkezdődött, mert az állam a birságot pénzben csak azon föltevésben követelhette, hogy a birságolt a maga marháját vagy más termékét akkor teheti pénzzé, mikor akarja. A pénzgazdaság teljes kifejlődése mindenütt csak századok műve volt, de a XI. században mindenesetre megindult nálunk is s már első kezdetében az anyagi élet lendületét, a társadalom vagyoni izmosodását jelzi.

A királyi hatalom üdvös gazdasági politikája gyorsította ez átalakulást. A király nemcsak hadakozni akart szomszédaival, hanem szorosabb gazdasági érintkezésbe hozta velök országát. Állandóan jó, teljes súlyú pénzt — csak ezüstből — veretett, melyet kül- és belföldön szivesen elfogadtak. Minthogy ez vékony lemezpénz volt, mely a forgalomban könnyen elkopott, időnkint beváltotta s újat bocsátott ki, miből kincstárának jókora haszna volt, melyet utóbb kamara hasznának (lucrum camerae) neveztek. Rendezte a harminczadügyet, gondoskodott a kereskedők s vásárok biztonságáról és új forgalmi utak építéséről. Ezt a katonai, honvédelmi érdek sugallta ugyan, de az útnak a kereskedő épen úgy hasznát vette, mint a katona. Mikor László király a zágrábi egyház területét vármegyeileg szervezte s a horvát földet is birtokba vette, új szerzeményeit alkalmas közlekedési eszközökkel hozta közelebb az anyaországhoz. Székesfejérvárról, mint központból két út indult ki, az egyik a Balaton északi, a másik déli partjain haladt s azután egyesülve Segesdtől a Dráváig, onnan a Krapina völgyén Zágrábig vezetett. Itt a szávai Királyrévnél a túlparton folytatódva, Bihácson át érte el a Kiskapellát. Ez utat hadútnak nevezték, de természetesen nyitva állt a békés forgalomnak. Az ország más részeiben is lehettek már jobb karba helyezett országutak, mert németországi zsidók Halicsból hazánkon át szállították el árúczikkeiket s Esztergomnál értek a Dunához, mely a sok forgalmi akadály mellett is kezdett a nyugoti árúcserében előtérbe lépni. Egy XI. századi osztrák (hainburgi) vámárszabály szerint a Dunán élelmi szert, bort, halat, prémet, mézet, viaszt nagyban szállítottak ki Magyarországból s a győri kereskedők kedvezményes vámokat élveztek. Izmaeliták és görögök a kelet, főleg Bizáncz fejlett iparának termékeit hozták a magyar piaczra. Északra a magyar kereskedő eljutott Kievig, melyet Jároszláv fejedelem alatt († 1059) egykorúak a hollandi, magyar, német

és skandináv kereskedők találkozó helyének mondanak. Ha a magyar kereskedő eljutott idegen országba, természetesen a fejlettebb kereskedelmü nyugatról még több idegen vevő jelent meg a magyar vásárokon, melyek forgalmát László király törvényileg a legaprólékosabban szabályozta. A ki bármit eladott, annak igazolnia kellett, hogy az jogos tulajdona. Az adás-vétel csakis nyilt vásáron s ott is hatósági személy jelenlétében mehetett végbe s az ügylet, mely nem e szabály megtartásával köttetett, nemcsak érvénytelen volt, hanem az árú el is veszett, sőt az illetők birságot fizettek. A nagyobb forgalom leginkább a határszél közelében tartott vásárokon folyt le, honnan töméntelen lovat és marhát hajtottak külföldre. László király már tudta, hogy a gazdasági politika hatalmas fegyver, melylyel érzékenyen károsíthatja ellenségeit. A míg IV. Henrik császárral rossz viszonyban állt, nagyban megnehezítette a német tartományok felé a ló- és marhakivitelt. Szigorúan őriztette a határt s minden egyes esetben a király maga határozta meg, szabad-e általában s mennyi marhát kivinni. Parancsait a várispántól az utolsó katonáig lelkiismeretesen hajtotta végre mindenki, különben kérlelhetetlenül bünhődött. A kivitel e korlátozása kétségkívül megszünt, mihelyt Henrik császár a magyar királylyal megbékélt, különben a győri magyar kereskedők sem élvezhettek volna Ausztriában kedvezményes vámokat.

II.

A jogélet szabályozása, az igazság kiszolgáltatásának biztosítása a század folyamán minden irányban hatalmasul előre haladt s sok egyéb mellett az üzleti, a kereskedelmi és forgalmi viszonyok lendületéhez is hozzájárult. Az új intézményekkel, az új vallással, a nyugati beköltözéssel és kereskedéssel az új eszmék, főleg jogfogalmak egész özönnel szálltak meg a közlelket s nemzedékeknek kellett fölváltaniok egymást, míg a társadalom magába szívhatta, magával összeforraszthatta azokat. Eleinte a keleti magyar ember nem igen birt az új európai jogfogalmakkal megbarátkozni; nem értette meg azokat, nem ment a fejébe az egyéni tulajdonról szóló új elmélet, mely sokban ellenkezett mindazzal, a mit századokon megszokott. A pásztorkodás, a félig nomádélet különben is bajossá tette az új tulajdonjogi fogalmak rideg érvényesülését s így történt, hogy, mint László király törvénye mondja, a lopás nagyon elharapózott a nemzetben s hogy a várispántól lefelé a társadalom minden rétege e bűnben leledzett. Ezt az átmeneti állapot okozta, melyben a közlélek ez időtájt a jogi és erkölcsi fogalmak tekintetében élt. Az enyémtiedről a keleti és nyugati ember egész más fogalmakat táplált s a XI. században a régi magyar jogérzés még nem idomult át teljesen az új viszonyokhoz. Sok olyat, melyet az új törvény bűnténynek nyilvánított, az emberek még megengedett dolognak tartottak s akaratlanul

vétettek az új rend ellen. László király törvényei feltünően sokat foglalkoznak tehát a lopás bűntényével, de nem azért, mintha a lopás hajlama nagyobb mértékben fejlődött volna ki a magyarságban, mint más népekben. E jelenséget az átmeneti állapot magyarázza meg. A tömegek jogérzése és az új rend közt még nem volt meg a kellő összhang s a közlélek még sok olyat megengedettnek tartott, mit a törvény bűnténynek, tolvajlásnak minősített. És hogy a törvény a várispánról külön megemlékezik, az arra vall, hogy a szabad magyar birtoknak, az ősfoglalású földnek tulajdonosai is mindinkább a király szolgálatába léptek s ők is csak lassan sajátították el az új jogfogalmakat.

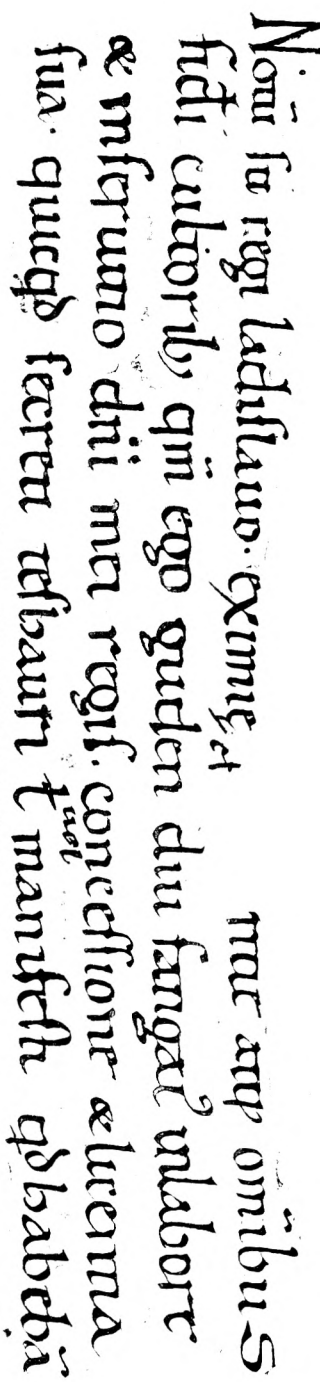

Szent-László korabeli oklevél kezdősorai.

A király az új intézmények ridegségét az igazságszolgáltatásban való közvetlen részvételével enyhítette. Személyválogatás nélkül szent szine elé bocsátotta a legszegényebb alattvalóját is. Szabad ég alatt udvarában, a templom ajtaja előtt, az ott díszül szolgáló kőoroszlánok közt, vidéken terebélyes fa árnyékában fogadta őket. A XI. század még nem az irásbeliség kora s legtöbb e századi királyunktól egyetlen eredeti okirat nem maradt fenn. Állítottak ki kétségkívül mindnyájan okievelet, de az irásbeliség még szűk körre szorítkozott. A ki királyától kért valamit, azt élőszóval tette s a király rendesen élőszóval teljesítette vagy tagadta meg a kérést. A ki irást akart, az készen hozta magával; valamely monostorban iratta meg, s csak azt kérte a felségtől, hagyja jóvá az iratot, vagyis üsse reá pecsétjét. A király az okiratokat még később sem irta alá, — ez csak Zsigmond kora óta dívik — hanem pecsétjével hitelesítette. Az aláirást a pecsét képviselte, mely főfontosságúvá lett s a királyi kápolna főnökének gondviselése alatt állt. Az igazságszolgáltatásnak országos jelentőségű napja, az úgyneve-

zett országos törvénynap, eleinte Nagyboldogasszony (aug. 15), 1083 óta szent István napja (aug. 20) volt. Ekkor a király személyesen látott törvényt, s e napon köréje siettek az ország legtávolabbi részeiből mindazok, a kik igazságot kerestek, a kik legfőbb birájoktól itéletet kértek. Töméntelen sokaság járult ilyenkor a király elé, jeléül a fokozódó tekintélynek, melyet a királyság élvezett, az egyre általánosabb bizalomnak, melyet a tömegekben ébresztett. A királyi igazságszolgáltatás elterjedése hatalmas haladást képviselt, s a polgárosodás terjedéséről tanuskodik. Azelőtt a sértő és sértett fél, rendesen vérrokonságuk bevonásával, karddal, erőszakkal intézte el pörét s annak lett igaza, a ki a másikat legyőzte, megölte. Az erősebb lett a pernyertes. A keresztény király e vérengző szokást mindinkább kiküszöbölte s maga vagy birája elé idézte a perlekedőt. De a pör még az ő birósága előtt is megtartotta, habár csak jelképileg, régi alakját s nemcsak a XI. században, hanem jóval később olyanféle küzdelem maradt, mintha a felek fegyverrel vívták volna. A peres felek (litigantes), a pör (litigium, rixa, duellum) latin nevében még a régi fegyveres tusa emléke tükröződött vissza, csakhogy immár megenyhülve, szelidebb alakban folyt le. A király vagy birája maga elé idézte a feleket. Az idézés pecséttel, helyesebben billoggal történt, melyet a királyi billogos vitt el az idézett lakására s ott fölmutatta neki. Ha az idézettek megjelentek, a biró előtt a pör sorsa lényegileg küzdelem alakjában dőlt el. A felek vagy bajt vívtak, vagy isten itélete alá bocsátották ügyöket. Mindkettő az új vallásban gyökerezett, mely azt tanította, hogy az igaz embert a mindenható sohasem hagyja cserben, hanem közvetlenül, csodás módon is megsegíti. Így a bajvívásnak vagy istenitéletnek készségesen vetette alá magát mindenki, a ki bízott jogában vagy ártatlanságában. Mindkét intézmény a kereszténységgel jutott el hozzánk s az istenitélet legszokásosabb módja nálunk is a hideg vagy forróviz próba s a tüzesvas próba volt, melyeket véglegesen László király illesztett be bizonyítékul a magyar peres eljárásba. A súlyosabb a tüzesvas próba volt s ezt alkalmazták a leggyakrabban nem csupán szabadoknál, hanem más jogállásuaknál, sőt nőknél is büntető, valamint magánjogi pörökben. Biró döntötte el, melyik fél végezze a tűzpróbát. De egyedül bünügyekben végezte a peresfél maga, sőt ilyenekben is küldhetett ki helyettest. A felperes rendesen, az egyháziak mindig e czélra megbizott emberökkel végeztették a próbát, mely ünnepélyes módon, a biró által kijelölt helyen, püspöki vagy legalább prépostsági templomban, az egyház felügyelete alatt ment végbe. A próba előtt az illetőnek jobb kezét vászonba göngyölték s a vásznat lepecsételték. Begöngyölt kézzel három napon át kellett imádkoznia és vezekelnie, mire meggyónt s ünnepélyesen, nagymise alkalmával megáldozott. Csak ezután bocsátották próbára magában a templomban vagy czintermében. A próba 1—3 fontnyi súlyú vasdarabbal történt, melyet

előzetesen megszenteltek, azután tűzben izzóvá tettek. E tüzes vasat a próbára bocsátott megmarkolta s a templom megjelölt pontjára vitte. A mint megtette, kezét ismét vászonba göngyölték s lepecsételték. Csak pár nappal később vették le róla a kötést s akkor vizsgálták meg, épen maradt-e a kéz vagy megégett? E szerint döntött a biró. Ha a kéz épen maradt, az illető fél megnyerte, ellenkező esetben elvesztette pörét. Minthogy a valóságban ez a próba nem derítette ki az igazságot, az egyház mindig ellenezte alkalmazását, de csak később (1215) tiltotta el a papságot a benne való segédkezéstől, mire azután a próbák alkalmazása mindinkább divatját multa s a XIII. században a bizonyítás más módja váltotta fel.

De a XI. században más bizonyítási módok hiányában a magyar perjog alkateleme lett s nagy szerepet játszott benne. Az átmeneti viszonyok közt ez volt a belső rend és nyugalom, a jogélet fentartásának egyik leghatásosabb eszköze. A zűrzavaros erkölcsi és jogfogalmak mellett, melyek tisztulását a trónviszályok és polgárháborúk is késleltették, szertelenül elszaporodtak az olyan cselekedetek, melyeket a törvény bünténynek minősített s melyek elkövetőit tolvajnak, útonállónak, gonosztevőnek nyilvánította. Minthogy azonban a bűntények részben a régi pogány világnézletben gyökereztek, a tömeg egyenesen rokonszenvezett a gonosztevőkkel, rejtegette, eleséggel, szállással tartotta őket s így lehetetlenné tette, hogy a hatóság elbánjon velök. Egész falvak lettek bűnösök barlangjává, gonosztevők menedékévé, a mit elősegített a vérségi kapocs, mely némely falu lakossága közt fennállt. Sok faluban ugyanis egy közös ős leszármazói, egy-egy család tagjai, közelebbitávolabbi vérrokonok éltek, s védelmöket nem vonták meg olyan tagjaiktól is, kik a törvénynyel, a hatósággal összeütközésbe jutottak. László király szigorúan tiltotta tehát, hogy bárki menedéket nyújtson a gonosztevőnek. Emberei bejárták az országot, maguk köré rendelték a várjobbágyok századosait s felhívták őket, jelöljék meg azokat, kik folytatnak nyilvánvaló tolvajéletet? Így megtudván a gonosztevők nevét, elmentek minden egyes faluba s felszólították a lakosságot, adja ki az illető vádlottakat. Ha kiadta, a vádlott bizonyos esetekben istenitélettel tisztázhatta magát, de mint nyilvánvaló gonosztevővel a királyi ember rendesen nyomban végzett vele. Ha ellenben a falu nem adta ki, a falubeliek közül minden tizedik férfinak istenitélet alá kellett magát vetnie s ekképen igazolnia, hogy a levelessé tett gonosztevővel titkos összeköttetésbe nem áll. Ez a levelessé tétel, mely néha roppant arányokban történt, mert egész tömegeket levelesitettek, századokon át állandó gyakorlatban maradt. Az elitélt gonosztevőkre László király irgalmatlan büntetést rótt, sőt későbbi törvényei szabadra és rabszolgára még súlyosabbakká tették a lopás büntetését. Bitófára került minden tolvaj, a ki 10 dénár értékű tárgyat lopott. E szigor lassankint az új

jogrendhez és jogfogalmakhoz szoktatta a tömegeket s siettette a közlélek átalakulását.

A jogélet reformját betetőzte a házassági jog szabályozása. A honfoglalás századában keresztények, pogányok, zsidók, mohamedánok szabadon házasodtak össze s a krónikák említik is, hogy egyes előkelőbb vezérek keresztény nőt vettek hitvesül. Szent István idején s a következő évtizedekben is csak annyiban korlátoltatott a különböző felekezetek közti házasság szabadsága, hogy a hagyomány szerint a lázadó Vata és János vérrokonai közül katholikus ember házastársat nem választhatott. Időközben azonban az egyház nálunk is érvényre igyekezett emelni ama kánonjait, melyek a keresztények és zsidók közti házasság ellen irányultak. Ennek megfelelően László király törvényei megtiltották ezt a vegyes házasságot. Csakhogy a tilalom sokáig nem ment át az életbe, mert a népesedési viszonyok, a gazdasági kapcsok s a társadalmi érintkezés még szükségletté tették a különböző elemek összeházasodását s másfél századig eltartott, míg az egyház a maga álláspontját nálunk érvényre emelhette. Ez időben még a katholikusok házasságkötése is polgári kötés volt. Habár a lakodalmat vidáman, a vagyonosok fényes ünnepséggel szokták megülni, sőt néhol a formaszerű házassági szerződés sem hiányzott, az egyházi áldást ez alkalomból még csak a nagyon ájtatos hivek kérték ki. Kötelező ez nem volt s a tömeg minden lényeges formaság nélkül házasodott és vált el. Választhatta tehát házastársát szabadon keresztények, zsidók, mohamedánok, pogányok közül s így az egyház hasztalan tiltotta a zsidó-keresztény házasságot. A míg a házasságkötést teljesen kezébe nem vette, a társadalom a tilalommal nem sokat törődött. A magyarság századokon át a legkülönbözőbb vallások követőivel érintkezvén, a kereszténység egy százada még nem volt elég arra, hogy lelkébe átmenjen az egyház azon tanítása, hogy a felekezeti különbségből jogi és társadalmi különbségek is következnek s hogy egyik-másik felekezettel összeházasodni nem szabad. A házasság magánjogi kötés volt, melyet a törvény még annyira sem szabályozott, mint az adásvevést. Legkevésbbé szolgált tehát akadályul a vallás s a hol különböző felekezetek éltek együtt, ott tömegesen összeházasodtak s ezzel elősegítették a legkülönfélébb népelemekből alakult nemzet teljes vérségi összeforradását. Maguk a királyok is kötöttek vegyes házasságot, melyet az egyházjog szintén tiltott. Endre neje orosz, Gézáé görög herczegasszony volt, s habár e hölgyek, mint magyar királynék, kétségkívül katholikus vallásra tértek, a vegyes házasság ténye maga arra vall, hogy a sok egyéb hazai felekezet közt a görög-keleti sem hiányzott s ép oly oltalomban részesült, mint a többi. Ezt egyébiránt tények is bizonyítják. A görög zárdák száma egyre szaporodott. Endre király is alapított egyet, sőt régi irók szerint, László görög prépostságot szervezett. Hogy ezek a zárdák mind unitusok voltak-e, mint némelyek állítják, az

épen nincs eldöntve s a következő század eseményei kétségtelenné teszik, hogy az ország némely, főleg Bizánczczal határos vármegyéiben a lakosság tetemes része keresztény volt ugyan, de nem a római, hanem a keleti egyházhoz tartozott, melylyel a nép gazdasági okokból is rokonszenvezett, mert a görög egyház nem ismerte azt a nyomasztó tizedrendszert, mely a rómaiban dívott. Sőt az alsó papság is mindinkább a görög egyházhoz hajlott, mióta Róma a papi házasságok ellen megindította az irtó háborút. E két tényező s a királyi hatalom türelmessége nemcsak fentartotta, hanem szaporította a görög-keletiek számát hazánkban s később említik is rólok, hogy magyart, németet s más igazhitűt magokhoz csábítanak, mert a tizedmentességben s a papi házasságban olyan eszközeik voltak, melyek térítő törekvéseiknek sikert biztosíthattak. Másrészt a királyi hatalom ez időben egészen más szempontból ítélte meg a felekezeti türelmesség kérdését, mint az egyház. Ez az emberben csupán a hivőt, amaz meg első sorban a munkaerőt nézte. Sehol sem volt még sűrű népesség, bizonyos munka teljesítéséhez a kellő szervek, közegek teljesen hiányoztak s így a király nem kérdezte attól, kinek valami hasznát vehette, hogy milyen vallású. Ő az állam összes érdekeit képviselte s ezek javára felhasznált minden elemet. Görög-keletiek, zsidók, mohamedánok békében élhettek uralma alatt, nem azért, mintha ő maga nem a legbuzgóbb katholikus lett volna, hanem azért, mert ott, hol az egyházi érdek erőszakos térítést, üldözést kivánt, az államérdek a legszigorúbb türelmességet ajálotta. A királyi hatalom valláspolitikája a század egész folyamán a szent István alkotta alapon maradt, s midőn 1096-ban az átvonuló német kereszteshad nálunk is ölni kezdte a zsidókat, a király erős kézzel kelt védelmökre s a cseh és német földről elüzötteket is országába fogadta. Ez a vallási türelmesség a királyi Magyarország első századának élesen kidomborodó jellemvonása s e bölcs politikának köszönhető a népesség aránylag gyors és tetemes megszaporodása, a földmüvelés, az ipar és a kereskedelem fellendülése s az utóbbiak szerveinek megalakulása.

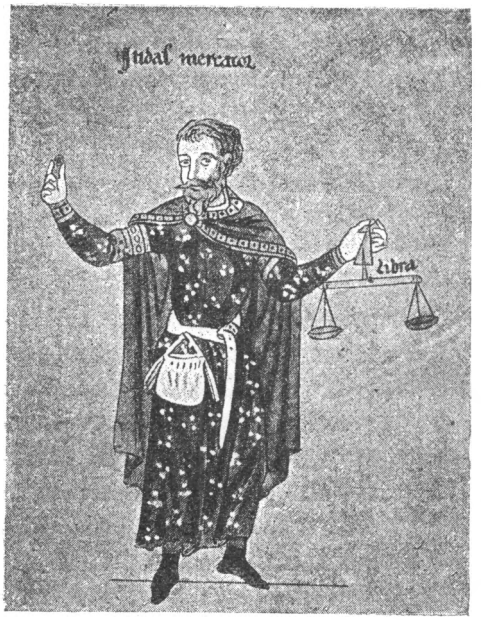

Zsidó kereskedő a XI és XII. században.
(A „Lustgarten" miniatureje után.)

Mindez hatalmas léptekkel vitte előre a magyarságot az európai polgárosodás útján, melynek értékes alkotásaival már nemcsak külsőleg ismerkedett meg, hanem magába olvasztotta s önálló munka és tevékenység alapjává kezdte tenni. Homályosan, első csiráikban már jelentkeznek mindazok a szervek, melyek a tömeget nemzetté, a kormányzatot hivatása minden ágáról összhangzatosan gondoskodó, vezető tényezővé avatják. A katonai és egyházi szervek mellett már feltünnek a békés munka összes elemei s közöttük az érdekek szoros kapcsa kezd füződni, hogy az új állam erős társadalomra támaszkodhassék. Nagy nemzeti hivatása teljesítésében a királynak leghatékonyabb eszköze, hű segítője és legavatottabb munkatársa állandóan az egyház maradt, mely végtelen erkölcsi erejét teljesen rendelkezésére bocsátá. Nemcsak a hit és erkölcsi élet szent érdekeit gondozta, nemcsak az anyagi polgárosodás szolgálatába helyezte nagyszerű szervezetét. Ő volt a tudás és a szellemi műveltség őre és gondozója, a nyugati világban ez időben egyedüli letéteményese. A pap volt amaz idők egyedüli tanult embere, csak ő tudott irni-olvasni, csak ő ápolta az ókori világ gazdag szellemi hagyományait. Ő tanította a népet a hit elemeire, a papi rendet a hivatásához szükséges elméleti és tudományos ismeretekre. Világi ember a nyugaton akkor ilyesmivel nem bibelődött s az irás-olvasás egyszerű mesterségét is papjainak engedte át. Mikor a III. Henrik császárral vívott harczokban Endre király vitézei megkerítettek egy levelet, melyet az egyik német had parancsnoka, kétségkivül egy német püspök a császárhoz intézett, a király táborában nem akadt világi ember, a ki elolvashatta volna. Egy püspökhöz kellett folyamodni, ki a levél tartalmát megmagyarázta a királynak. A XI. században a nyugat — Bizánczban ez mindig máskép volt — nem kivánt a világi embertől elméleti tudást, szellemi műveltséget, hanem meghagyta azt a pap kizárólagos kiváltságának. Ezzel a pap állásának jelentősége és tekintélye a legnagyobb mértékben fokozódott. A királytól le a legegyszerűbb emberig, mihelyt valami irásbeliségre volt szüksége, a paphoz kellett fordulnia mindenkinek s ekképen be kellett őt avatnia legtitkosabb magánügyeibe. De a pap nemcsak irástudó, hanem beszélni tudó ember is volt. Az iskola megtanította gondolkodni s gondolatait lehetőleg a szónoklástan szabályainak megfelelően rendszeresen, válogatottabb kifejezésekben, hatásosabban előadni. Ő volt a kor egyetlen tanult szónoka s tanácskozásokban, gyűléseken, hol a szó hatalma befolyásolta a napirenden levő ügyek elintézését, ő lett döntő tényezővé. A papság ez időben már egész tömegében magyar volt s László király az idegen papok beözönlését törvényes intézkedésekkel korlátozta. Volt már magyar elem bőven, mely az egyház szolgálatába állt s az egyre fokozódó szükségleteket is kielégítette. Mert a szükséglet folyton fokozódott az új püspökségek és plébániák állításával, a kolostorok szaporodásával, melyek száma a királyok és magánosok bőkezűségéből nőttön nőtt. A XI. században már leg-

alább 22 benczés kolostor volt az ország különböző vidékein. Mindegyiknek meg volt a maga szervezete, fegyelmi- és munkaszabályzata, mely pontosan előírta tagjai életmódját és tevékenységét. Népszerűségök még kedveltebbé tette az új vallást s gyorsította teljes diadalát. Ép úgy megkedvelte a nép világi papjait, kik meg szoros vérségi összeköttetésben álltak vele. A világi papság nemcsak belőle került ki, hanem köréből választotta hitvesét, mert a magyar világi pap a XI. században rendesen házas életet folytatott. Ezt az állapotot László király is fentartotta s a hires szabolcsi zsinat, mely vezetése alatt folyt le (1092 május), a pápaság nagyon élesen hangoztatott kívánsága ellenére a magyar világi papnak továbbra is megengedte a házasságot. A király átvette a zsidókeresztény házasságot tiltó kánonokat, az egyetemes egyház törvényeinek megfelelően szabályozta az ünnepnapokat (a vasárnapon kívül 45 ünnepnapot, továbbá az egyes községekben a kegyúr s a templomavatás napját ünnepelni kellett minden katholikusnak) s általában szilárdította az egyház jogi és gazdasági helyzetét. Mindazonáltal megengedte, hogy felszentelése előtt a világi pap megházasodhassék, mint eddig történt s mindazok, kik fölszentelésök előtt hajadon leányt vettek el, tovább is házaséletet folytathassanak. Csupán azok, kik fölszentelésök előtt özvegy vagy elvált asszonynyal léptek házasságra, vagy pedig azok, kik fölszentelésök után házasodtak, tartoztak hitvesöket elbocsátani. E megállapodásokat az országos zsinat, vagyis a főpapi kar hozta, mely tehát e kényes kérdésben szintén királyát támogatta a szentszék s a közzsinatok ellenében.

A szellemi élet első sorban, mint Európaszerte, nálunk is a benczések kolostoraiban összpontosult. A világi főpapok sorában akadtak ugyan egyesek, kik alapos és széleskörű tudással dicsekedtek, sőt mint írók foglalatoskodtak. De különös gonddal a tudományt csak a zárdákban ápolták. Mindegyikben, a nagyobbakban bizonnyal volt írószoba (stuba scriptoria, scriptorium), melyben az ügyesebb barát kéziratokat — ez volt akkor a könyv — másolt és festett. A kolostorokban buzgón olvasták és tanulmányozták a bibliát, az egyházi írókat, sőt a latin classikusokat is, krónikába jegyezték a ház és az ország legfontosabb eseményeit, s biztos nyoma van, hogy a XI. században Esztergomban, Fejérvárt s talán másutt is irattak évkönyvek. A pannonhalmi apátságnak már 1093 ban elég gazdag könyvtára volt; 60 könyvből állt, melyek legtöbbje egyházi szerkönyv, de Cicero és Cato sem hiányzik. E kolostorokban ápolták a zenét és a képzőművészeteket is. Csakhogy a szellemi tevékenység még mindig kezdetlegesen folyt, mert életének első századában a magyar egyháznak és szerveinek meg voltak a magok gyermekbetegségei, ők is még fejlődő félben voltak s nehéz küzdelmet kellett a létért folytatniok. Így kevesebbet törődhettek a szellemi élettel, mert első sorban lételöket, gazdasági megélhetésöket

kellett biztosítaniok. De azért az író sem hiányzik teljesen a magyar egyház első századából. Gellért püspök Marosvárt, a művelt világtól messze távolban a hitélet legbonyolultabb kérdéseiről írt s talán tőle ered, a királytól bizonyára nem, az a különböző régibb forrásokból összeszerkeztett munka, mely szent István intelmei fiához, Imre herczeghez czimmel napjainkig fennmaradt. Gellért iskolájának vezetője, Val-

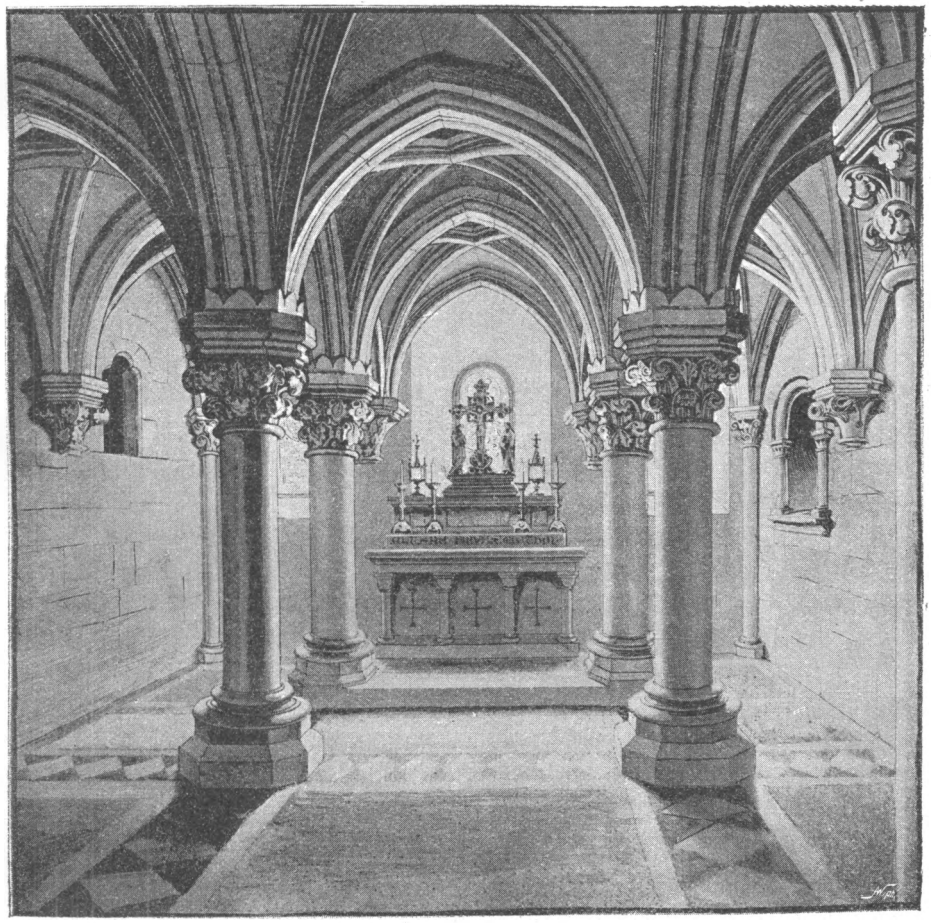

A pannonhalmi alsó templom

ter mester később elkészíté a vértanú-püspök legendáját. Mór pécsi püspök s Pál nevű pap szintén írtak s István király és Imre herczeg szentté nyilvánítása után mindkettőjök legendáját hazai papok szerkesztették. Csakhogy az egyház nyelve latin volt s papjaink e nyelven, mely az államkormányzás s a szellemi élet hivatalos nyelvévé vált, írták könyveiket, míg a magyar nyelv a tanulatlan tömegek körébe szorult le. Teljesen azonban a magyar nyelvet sem nélkülözhette az egyház. A szer-

zetesnek, a lelkésznek anyanyelvén kellett a tömeggel érintkeznie, ha hatni akart. Az egyházi szükséglet csakhamar bizonyos magyar irodalmat szült, mert a miatyánkot, hiszekegyet, némely más imát, egyházi éneket és formulárét, a káté egy részét az egyházszervezés legelső idejében magyarra kellett fordítani. Ehhez járultak a növendék-papok képzésére szolgáló segédkönyvek, magyar-latin szótárak, glossariumok, melyek nélkül a tanítás meddő maradt volna. Mindez írásba foglalva meg volt kezdettől fogva, csakhogy XI. századi alakjában egyetlen egy sem maradt reánk.

Az egyház uralmával fokozatosan folyó ellatinosodás mellett a nemzeti költészet sem némult el. Dal tovább is fakadt az ajkakon s az ének édesen hangzott azután is az anyanyelven. De a kik énekelték, nem tudtak írni, hogy megrögzítsék. Az írástudók meg latinul írtak, s tudákosságuk valósággal megvetette a népköltészet egyszerű alkotásait. Pedig az új viszonyok, a külfölddel való sűrű érintkezés nem hagyták érintetlenül a magyar költői szellemet sem s a XI. század második felében a hun rokonság eszméjét vitték a köztudatba. Nyugatról jutott hozzánk, s a német népénekekkel, az idegen krónikákkal való megismerkedés útján fölülről lefelé, a művelt körökből hatolt le a tömegekbe. Külföldön hunnak is nevezték a magyart s azok, kik nem ismerték a magyarság származását, örömmel kapták fel az eszmét. Rokonságba hozták a magyart a hunnal, megtették Árpádot Attila unokájának s a magyar népmondát a hun hagyományokkal bővítették ki. Már Salamon király idején említik nálunk Attila kardját s minél jobban megismerkedtek a magyar monostorok szerzetesei a külföldi krónikákkal, annál inkább divatba hozták a pogány magyar személynevek: Álmos, Árpád, Botond, Bulcsu, Géza mellett az idegen krónikákban előforduló hun neveket, minők Attila, Buda, Aladár, Csaba. Az uj rokonság új tárgyakat adott a költészetnek, mely „a parasztság csalfa meséiben", „a hegedüsök csacska énekeiben" egyre elevenebben lüktetett, de a tudós és tudákos idegen műveltségű írók följegyzéseiben csak nagyon töredékesen jutott reánk. Nem is az egyház, nem a tudomány és költészet körében maradtak fenn anyanyelvünk legrégibb termékei. Minthogy e nyelven beszélt a királytól kezdve a rabszolgáig a lakosság legeslegnagyobb része, be kellett jutnia a latin állami okiratokba is. Egy ilyenben, abban az okmányban, melylyel Endre király a tihanyi apátságot 1055-ben megalapította, nem kevesebb, mint 58 magyar szó fordult elő. E nehány szó nyelvünk legrégibb ismert emléke, Magyarország e korbeli erős magyarságának élő tanubizonysága.

Végig pillantva a királyság első századának folyamán, az elért katonai, politikai és polgárosodási eredmények olyanok, hogy sokaságukkal és értékökkel a legnagyobb nemzeteknek is dicsőségére válnának. A magyarságnak, midőn mai hazájában megtelepedett, a gondviselés

Az Athenaeum nyomása.

BORBÁLA KIRÁLYNÉ MINT VENUS.

(A »Liber de septem signis« czimü kéziratból.)

Az Athenaeum nyomása.

MÁTYÁS KIRÁLY SZOBRA.

(Bautzenben, az ortenburgi vár tornyán levő emléken.)

nem azt tüzte ki hivatásául, hogy uj eszmékkel gyarapitsa, az államélet vagy az alkotmányosság uj válfajára tanitsa a keresztény világot vagy irodalom, művészet, gazdaság terén addig ismeretlen alkotásokkal álljon elő. Az ő hivatása az volt, hogy puszta hazáját épen a nyugati keresztény műveltség eszközeivel polgárositsa. Ezt megtette a legrövidebb időben s Magyarország már a XI. század végén életerős, előre haladó állam volt s habár népe, mint a keresztény világnak fiatal sarja a szellemi élet terén még nem érte el a régi keresztény országok magas szinvonalát, bizonyos erények: hazaszeretet, politikai érzék, fegyelem, igazságérzet, a haladás ösztöne tekintetében az őskeresztény nemzetek mögött sem maradt el.

MÁSODIK KÖNYV.

*

AZ ÁRPÁDOK KÉT UTOLSÓ SZÁZADA.

I. FEJEZET.

KÁLMÁN KIRÁLY ÉS ALKOTÁSAI.

EGYÉNISÉGE. — AZ ELSŐ KERESZTES HADAK. — KÜZDELMEI ÁLMOS HERCZEGGEL ÉS A NÉMETEKKEL. — VÉGLEG MEGHÓDÍTJA HORVÁT-DALMÁTORSZÁGOT. — VISZONYA A PÁPASÁGGAL. — LEMOND A FŐPAPOK KINEVEZÉSÉNEK JOGÁRÓL. — ENGED A PAPOK HÁZASSÁGA DOLGÁBAN. — BELSŐ REFORMJAI. — PÉNZÜGY. — HADÜGY. — A KIRÁLYI CZÍM KIBŐVÜLÉSE. — A MAGYAR TÁRSADALOM KÉPE KÁLMÁN TÖRVÉNYEIBEN. — HALÁLA.

LÁSZLÓ KIRÁLYNAK csak két leánya maradt. Az idősebbet még maga adhatta férjhez Jároszló rutén herczeghez, ellenben az ifjabbik, Piroska herczegnő gyermek volt, mikor atyja meghalt. Az uralkodó családnak ekkor általában csak két fitagja élt, Géza király két fia, Kálmán (született 1070 körül) s öccse, Álmos. Közűlök választotta László trónjának örökösét, de nem azon trónutódlási rend alapján, mely őt magát a korona birtokába juttatta. Nem a család legidősebb fiát jelölte ki örökösévé, hanem, mint egykor István király, szabadon rendelkezett a koronával s Álmos herczegnek szánta, kit jövendő hivatásának megfelelő nevelésben részesített. Hogy gyakorlatban megismerkedjék az uralkodás teendőivel, rá bízta a horvát részek kormányzatát, beavatta politikai titkaiba s örökül hagyta reá a német szövetség fenntartását, valamint azt is, hogy a szentjobbi kolostort, mely szent István jobb kezét őrizte s melyet László csak fából építtetett meg, díszesen, kőből építesse újjá.

De László király oly hirtelen halt meg, hogy végképen nem rendezhette a trónkérdést. A köztudatban az idősebbségi trónöröklés elve már annyira meggyökeresedett, hogy Kálmán herczeg a saját örökjogát minden nehézség nélkül elismertethette az egyházi és állami főtisztviselőkkel s az egész közvéleménynyel.

László király Kálmánt papnak szánta s zárdába küldte, sokkal később élő magyar krónikások állítása szerint azért, mert valami testi hibában leledzett. E krónikások olyan időben írtak, mikor már rég Álmosnak, nem pedig Kálmánnak leszármazói ültek a trónon. Hogy a hatalmasoknak hízelegjenek, Kálmánt valósággal szörnyetegnek, szőrös

testűnek, púposnak, sántának, kancsalnak, selypnek, dadogónak rajzolták. Mindebből egy szó sem igaz. Kozma prágai író és pap, ki személyesen ismerte, ilyesmiről nem tesz említést. Odilo, szent-gillesi franczia apát, ki diplomácziai küldetésben hosszabb időt töltött a magyar udvarban, a legmelegebben szól Kálmán képességeiről, nagy tudományáról, de testi fogyatkozásáról semmit sem tud. Az átvonuló keresztesek, kikkel békében és harczban egyaránt érintkezett, soha sem szólanak rútságáról vagy valami testi hibájáról s egy régi kézrajz daliás, férfias alaknak rajzolja. Kétségtelen tehát, hogy a mit sokkal későbbi magyar krónikások fecsegnek visszataszító alakjáról, mind irányzatos koholmány. Az Álmostól származó királyoknak akartak kedveskedni, midőn ősüket, Álmost fölmagasztalták, Kálmán egyéniségét meg minél feketébbnek festették. Kálmán ép, egészséges ember volt s az egészséges testben fenkölt, nemes lélek lakozott. Ifjusága nagyobb részét kolostorban tölté ugyan, de ott sem csenevészedett el, hanem megtanulta a fegyverforgatást, a lovaglást, az emberekkel való bánásmódot. Elvonultan a világ zajától, a zárda csendes magányában is szemmel tartotta a közélet hullámzó menetét. Szigorúan ragaszkodott trónutódlási jogához s meg tudta nyerni magának a közvélemény rokonszenvét. Királyi egyéniség volt a zárdában is, melyben olyan műveltségre, annyi sok ismeretre tett szert, hogy meglepte mindazokat, kik vele érintkeztek. Az önkénytelen pihenést arra használta, hogy a tudós szerzetesekkel a szellemi műveltség tágas országába vezettesse be magát. Tudott írni-olvasni, örömest foglalkozott az egyházi és világi joggal s mellőztetésének keserű napjaiban a könyvekben keresett vigaszt és megnyugvást. Könyves Kálmánnak nevezték, mert a zárdában annyira megszerette könyveit, hogy uralkodása gondjai közt sem feledkezett meg rólok. Tanult szakadatlanul s a szerzetesek művelt körében lelki tehetségei összhangzatosan fejlődtek. Abban az időben a nyugaton már valóságos csodaszámba ment, hogy az uralkodó a tudományok országában is járatos legyen s Odilo apát igazi lelkesedéssel ünnepelte Kálmán jelességét nemcsak az államügyekben, hanem a szent írásokban, a kánonokban, a jogtudományban is. A pápa atyai szeretettel vett tudomást Kálmán sokoldalú műveltségéről, melynek híre csakhamar egész nyugaton elterjedt, hol a magyar királyt mint kora legtudósabb katholikus uralkodóját ünnepelték. Egy lengyel krónikás egyenesen kimondja, hogy tudományával fölöttük áll kora összes királyainak.

Zárdai élete folyamán soha sem ellenkezett László király akaratával; nemesen tűrte a rajta esett sérelmet s nem támadt fegyverrel ura és királya ellen. De ragaszkodott trónörökösi jogához s nem engedte magát pappá szenteltetni. Mikor azonban László végleg el akarta a trónkérdést dönteni, még pedig oly módon, hogy Kálmánt egri püspökké készült megtenni, az ifjú herczeg nehány hű emberével lengyel rokonai-

hoz menekült. László hirtelen halála hírére meg haza tért, s itthon örömmel fogadták; akadálytalanul foglalta el a királyi széket s koronáztatta meg magát.

Az új király elfeledett minden sérelmet és méltatlanságot; kegyeibe fogadta Álmos herczeget s meghagyta atyai örökének, a részfejedelemségnek birtokában. A galamb tisztasága egyesült benne minden emberi erénynyel, mondották róla a régiek s „nagyon szent király"-nak magasztalja egyik egykorú okmány (1105). Agyában csakugyan a legnemesebb politikai eszmények éltek, melyek szent István király alko-

Valter lovag Kálmán királynál
(A párisi arzenál miniatureje után.)

tását a fejlődés újabb fokára emelték. De mivel László király akarata ellen jutott trónra, uralkodása sokban szakítás László politikájával. Felbontotta a német szövetséget s azon államok csoportjába lépett, melyek a római szentszék köré gyültek. Uralkodása első pillanatában megtörtént e nevezetes fordulat, mely azonban csak később érvényesült egész nagyságában, mert trónralépésekor sokkal sürgetőbb ügy kötötte le Kálmán figyelmét.

Az első nagy nemzetközi keresztes hadjárat, mely 1096-ban kezdődött, a legközelebbről érdekelte a magyar államot, minthogy azok a megszámlálhatatlan tömegek, melyek a keresztet fölvették, magyar terü-

leten át özönlöttek a keletre. A sok katonához és a hitökért halni kész komoly elemekhez seregestül csatlakozott mindenféle csőcselék, mely már itthon megkezdte a gyilkolást és a zsákmányolást. Vér jelezte még Németországban hosszú útját, mert az elgyengült királyi hatalom nem birta fékezni anarchikus kicsapongásait. Rémület és rettegés előzte meg híröket, midőn a fegyelmezetlen tömegek, férfiak, nők és gyermekek a tavaszszal (1096 május) a magyar határhoz értek. Kálmán hadaival várta s be sem bocsátotta e nagyobbrészt német fosztogatókat. Az elbizakodott tömegek azonban elárasztották a széleket, s azon ürügy alatt, hogy a zsidót irtják, rabolni, pusztítani kezdtek, sőt azt merték hirdetni, hogy meghódítják Magyarországot s valakit közülök magyar királylyá tesznek. Kálmán kiméletlenül bánt el velök s karddal verte ki fejökből e hóbortos eszméket. Annál szivesebben fogadta azokat az igazán keresztény hősöket, kik nem rabolni, hanem harczolni mentek a Szentföldre, amiensi (Achéry) Pétert, a lánglelkű népszónokot s Bouillon Gottfried lotharingiai herczeget.

Gottfried herczeg serege szeptember 20-án érkezett a magyar szélekhez. Ott megállt s a vezér csekély kisérettel a közelben levő Kálmán királyhoz sietett, hogy az átvonulás részleteiről megegyezzenek. Egész hetet töltött a vendégszerető királynál, kivel katonai egyezségre lépett, melyet mindkét fél lovagiasan megtartott. Az előre megjelölt útvonalon a nép mindennemű eleséggel látta el a kereszteseket, kik meg készpénzzel fizették vásárlásaikat. Kálmán maga kisérte az idegeneket a déli határig, hová november közepén az utolsó csapatok is eljutottak.

Alighogy e veszedelmes vendégektől megszabadult, Kálmán megházasodott (1097). A normann Roger szicziliai és calabriai herczeg leányát, Buzillát vette nőül s nyilt mezőn vagy táborban ünnepelte fényes eskövőjét, melynek napját előzetesen országszerte közhírré tette. E házasságban nyert Magyarország külpolitikájának megváltozása nyilvános kifejezést. Roger herczeg előkelő részt vett ama világrendítő tusában, mely évtizedek óta folyt a római pápa s a római-német császár közt s igazi oszlopa volt a pápás pártnak. Midőn Kálmán az ő leányát választotta hitveséül, ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar állam is a szentszék körül sorakozó országok csoportjába lép. Ezzel természetesen magára haragította a császárt, mi nem lett volna baj, mert IV. Henrik keveset árthatott többé Magyarországnak. A fordulat azzal vált veszedelmessé, hogy a császár támaszt és szövetségest talált Álmos herczegben. A herczeg látszólag bele törődött ugyan az új viszonyokba, de nyughatatlan becsvágya folyton a koronáról ábrándozott. Talán nagybátyja, László király iránti kegyeletből is ragaszkodott a német szövetség eszméjéhez s midőn IV. Henrik érintkezésbe lépett vele, könnyen elcsábíttatta magát s egész önállóan megújította László király egykori szövetségét a császárral, sőt megigérte, hogy a királyt szintén ráveszi a szövetség megújítására.

Ezzel a két testvér viszonya szükségképen megromlott s útjaik szétváltak. A császár, hogy Kálmánnak bajt okozzon, nyilt lázadásra ösztönözte Álmost, ki csakugyan fegyvert fogott királya ellen (1098). A két testvér hadai Várkonynál találkoztak, s csak a Tisza választotta el őket egymástól. De Álmos, úgy látszik erélytelen, ingatag ember, az utolsó pillanatban visszarettent a harcztól, s kegyelmet kért bátyjától, ki szivesen megbocsátotta hűtlenségét. Egy pár évig Álmos békében is maradt. Egyszerre azonban (1105 nyarán) Németországba futott, hogy régi szövetségesét, a császárt fegyveres beavatkozásra birja.

De alkalmatlan időben jött; a császár saját magán sem tudott segíteni s így Álmos töredelmesen kért bátyjától bűnbocsánatot. Kálmán ismét kegyelmes volt; szivesen fogadta a hazatérőt, de óvatosságból nem ültette vissza herczegségébe, hanem másnemű jószágokkal kárpótolta, melyek rangjához illő megélhetést biztosítottak neki (1106). Csakhogy Álmos immár elvesztette erkölcsi egyensúlyát. Nem sokkal hazatérése után lengyel földre szökött. Ott zsoldoshadat gyűjtött s betört az országba. Kálmán készen várta s a trónkövetelőnek újra kegyelmet kellett koldulnia. Megtörve vetette magát királyi bátyja lábaihoz, ki ismét elfelejtette bűnét s immár harmadízben fogadta kegyelmébe. Álmos érezte, hogy valami komolyabb tettel kell bűnbánata őszinteségét bebizonyítania. Fölvette tehát a keresztet s a Szentföldre indult. Utközben azonban egyet gondolt s hazatért. Itthon senki sem bántotta ugyan, mégis másodízben Németországba szökött (1108). Ekkor már V. Henrik ült a császári trónon, nagyratörő, kőszivű ifjú, ki saját atyjával is embertelenül bánt. Nagyatyja, III. Henrik hódító politikájának folytatásáról ábrándozva, készségesen megragadta az alkalmat, hogy Álmos segítségével Magyarországot megalázza. Nyers hódító ösztöneit természetesen ő is mindenféle színes ürügygyel leplezgette. Azzal vádolta a magyarokat, hogy a Szentföldre igyekvő zarándokokat leölik vagy rabszolgaságra vetik s minduntalan betörnek a német szélekre. Ez üres vádaknál sokkal fontosabb volt az, hogy a hódítások, melyeket Kálmán király időközben a tenger mellékén tett, a német udvarban komoly aggodalmat keltettek. A császár az Adriai-tenger partjait is a magáénak tartotta s noha az a vidék, melyet Kálmán megszállt, egészen kívül állt a német birodalom befolyásának körén, Henrik mindenesetre rossz szemmel nézte, hogy ott egy új hatalom veti meg lábát. Hadat indított tehát ellene, s 1108 szeptemberben hatalmas sereggel kísérte haza Álmost. De csak Pozsonyig jutott, mely vitézül ellenállt, úgy hogy a császárnak vissza kellett takarodnia, mire a hideg beálltával Kálmán kiverte a cseh-morva hadakat, melyek a Vág vidékét ellepték s a Dunáig dúltak. Henrik sietett is békét kötni s a király immár negyedízben megbocsátott Álmosnak, sőt visszaadta jószágait. De Kálmán a császárral kötött béke után is a pápás párt tagja maradt s 1112-ben

a magyar főpapok országos zsinata szintén kimondotta V. Henrikre az egyházi átkot.

A töméntelen baj, melybe Álmos konoksága az országot sodorta, nem akadályozta Kálmánt a legszélesebb körű külpolitikai tevékenység kifejtésében. Úgy látszik, erősen katholikus politikája hozta összeütközésbe a szomszéd és rokon rutén fejedelmekkel, kikkel ismételve hadakozott, sőt egy ízben súlyos vereséget szenvedett. Nem is északon, hanem lent délen, ott, a hol László király, aratta Kálmán legfényesebb sikereit. Minthogy a nyugati császárral ellenséges viszonyban állt, a keleti császárral igyekezett barátságot tartani, kivel a keresztes háborúk új érdekkapcsolatba helyezték. A két udvar közötti jó viszonyt 1104-ben házasság pecsételte meg. Kálmán, a ki szeretettel nevelte föl László király árváját, Piroska herczegnőt, a gyönyörű leányt tizenhat éves korában Kommén Elek császár ugyanolyan korú legidősebb fiával s trónja örökösével, Jánossal házasította össze. Ez a házasság később sok baj és megpróbáltatás kútfeje lett, melyet azonban akkor, midőn megkötetett, előre látni vagy csak sejteni sem lehetett. Abban az időben, mikor a szép ifjú herczegnő hazájából Bizánczba indult, a házasságot a magyar politika sikerének tekintették, mert a két udvar benső viszonya megkönnyítette Kálmán királynak, hogy országa déli határait messzire kiterjeszsze. E tekintetben Kálmán László nyomdokain haladt, csakhogy munkáját nem annyira folytatnia, hanem előlről kellett kezdenie, mert a horvát hódítás talán Álmos herczeg hibájából, talán más okokból ismét elveszett. A horvátok Péter nevű királyt választottak, a ki Kninben (magyarul Tenyő vagy Tinin) székelt s az ország egész területét uralma alatt egyesíté. Kálmán 1097 tavaszán hadat küldött a bitorló ellen, ki a csatában elesett s így Horvátország ismét a magyar király kezébe került, még pedig ezúttal véglegesen. A horvát hagyomány szerint az új terület megszerzése kevésbbé fegyverrel, mint inkább békés megegyezés útján történt s a horvátok önként fogadták királyokul Kálmánt, ki horvát királylyá koronáztatta magát. Ez utóbbi bizonyos s az is megeshetett, hogy egyes nemzetségfők önként csatlakoztak a magyar hadakhoz s támogatták őket az ország meghódításában. Közjogi jelentősége azonban sem a koronázásnak, sem egyesek önkényes meghódolásának nem volt s abban az időben nem is lehetett. A magyar király a horvát földet, a Kapellántúli vidéket, egyszerűen országába kebelezte be. Világi dolgokban épen úgy a nádorispán s a király többi tisztviselői,

Piroska görög császárné állítólagos képe
A párisi nemzeti könyvtár miniatureje után.)

első sorban a bán, egyháziakban az esztergomi érsek intézkedtek az új területen, mint az állam többi részeiben s a régi szokásjog itt is csak oly keretben maradt meg, mint a magyar anyaországban. A horvát előkelő nemzetségek ép úgy haddal szolgálták a magyar királyt, mint a magyar nagybirtokosok, a köznép meg adót fizetett. Néhol még a várispánsági intézmény is meg volt alakítható, de minthogy Kálmán a keresztény népet nem fosztotta meg földbirtokától, a király kezén nem halmozódott fel annyi államjószág, hogy mindenütt vármegyét alakíthatott volna. Némely vidéken megmaradt a honi zsuparendszer, s csak az idők folyamán idomult mindinkább a magyar vármegyei intézményhez.

Horvátország akkor leginkább a mai Dalmáczia területét ölelte fel s bekebelezésével Dalmátország is a magyar állam alkatrésze lett, de egyelőre a tengerparti városok nélkül. Ezeket Kálmán nem bántotta mindaddig, míg uralma a szárazföldön meg nem szilárdult, mert e kérdésben Velenczére s általában a nemzetközi helyzetre is figyelemmel kellett lennie. Mig azzal, hogy a tulajdonképen Horvátországot, a horvát-dalmát szárazföldet birtokba vette, egyik állam sem sokat törődött, a tengerpartra nézve a görög és római császár, a pápa, Velencze, a délolaszföldi normannok többé-kevésbbé érdekelt felek voltak. Mindnyájan versenyeztek az Adria feletti uralomért s bizalmatlanul néztek mindenkire, a ki tervezgetéseiket zavarhatta. Kálmán király szemmel tartotta ugyan a tengerpartot, mert tudta, hogy európai nagyhatalommá Magyarország csak akkor lehet, ha a tengerig terjeszti ki határait, ha közvetlen utat nyer az akkori polgárosodás, szellemi élet, ipar és kereskedés főgóczához, Itáliához. De egy ideig nem tette meg a döntő lépést, hanem az európai viszonyok pillanatnyi alakulatához képest, hol a normannokban, hol a pápában, hol a görög császárban és Velenczében kereste ama tényezőt, mely megkönnyíti neki, hogy a tengermelléket is birtokba vegye. Minthogy a pápás párthoz csatlakozott, a normannokkal meg Bizánczczal pedíg rokonsági viszonyba lépett, a szentszék s a görög császár nem is ellenezte terjeszkedését, a magyar államnak tengeri hatalommá való átváltozását s Zára (Jadra) 1102-ben már Kálmán király birtokában volt. Csakhamar meghódoltak a többi városok, Trau, Spalato, a szigetek s az egész tengermellék a Czettina vizéig. A latin eredetű és kath. vallású lakosság örömmel fogadta a magyar uralmat, mert tudta, hogy a magyar király hatalmas keze vizen és szárazon megoltalmazza érdekeit. E tudat, az egykorú krónika szerint, annyira áthatotta a magyar király új alatt-

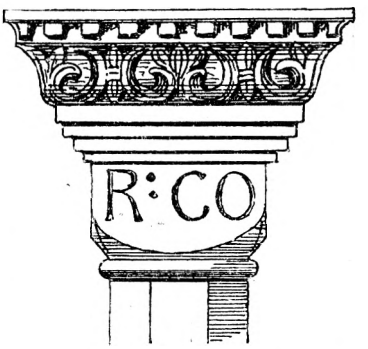

Oszlopkő a zárai S. Maria egyházban
(Kálmán király monogrammjával.)

valóit, hogy tűzhelyéhez tért mindenki s nyugodtan fogott hétköznapi dolgához. Kálmán széleskörű kiváltságokkal, gazdag adományokkal igyekezett az új alattvalók minden rétegét megnyerni. Közjogilag a dalmát városok is ép úgy a király városaivá lettek, mint Esztergom vagy Székesfejérvár. De a magok viszonyainak megfelelően különös kedvezményeket és jogokat is kaptak. E városok már fölöttébb fejlett közigazgatás és önkormányzat birtokában voltak, melynek élvezetében a magyar király meghagyta őket. Magok választották tisztviselőiket, de a püspököt és a bírót a király erősítette meg; még adót sem kívánt tőlük s csak az idegenektől a kikötőben fizetett vámilleték két harmadát foglalta le a maga kincstára számára. Magyarságot sem telepített a városokba, hol csak az nyerhetett polgárjogot, a kit a polgárság önként felvett sorába. Magyar őrséget sem tett beléjök, Tengerfejérvár (Zara vecchia, Biograd) kivételével, hol ispánja székelt. Ép úgy biztosította kereskedelmi érdekeiket s általában elkövetett mindent, hogy az érdek és a rokonszenv kapcsaival fűzze őket a magyar államhoz. Gyakran megfordult falaik közt s ezzel is bebizonyította, milyen súlyt helyez új szerzeményére. De minden jog és kiváltság, melyet akár a dalmát városoknak, akár egyes horvát uraknak adott, tisztán királyi hatalomteljének folyománya s olyan természetű volt, mint azok, melyeket itthon osztogatott. Közjogi különállás nem rejlett bennök, sőt a horvátok ily különállást nem is követeltek, mert saját királyaik idején is vajmi kevés hasznát vették az önállóságnak. Ellenkezőleg az összes irányadó társadalmi tényezők, az egyház, melyet Bizánc s a szlávság folyton ostromolt, a városok, melyeket Velencze fölénye károsított, az urak, kik egy nagy államban óhajtottak érvényesülni, egyaránt kívánták a Magyarországba való teljes beolvadást a középkori viszonyoknak megfelelően bizonyos helyi önkormányzat megtartásával. Minde vezérlő elemek megkapták a magyar királytól azt, a miről ábrándoztak, a mire szükségök volt, ők meg buzgón segítették a királyt a bekebelezés nehéz munkájának végrehajtásában. Oltalma alatt a főpapok teljesen kirekesztették az istentiszteletből a görög hagyományokat s támogatták Kálmánt azon szándékának valósításában, hogy a dalmát egyházat a magyar érseki tartományba kebelezze. E terv kivitele azonban Róma ellenállásán megtört, s a spalatói érsekség megtartotta különállását. Az új szerzemény beolvasztását a király azzal is siettette, hogy magyar lakosságot telepített meg nem ugyan a városokban, hanem a vidéken, hol az új magyar községek lánczolata egész Zára közelébe ért. A tengerpart biztosítására s a kereskedelmi érintkezés élénkítésére folytatta a délre vezető nagy hadiút kiépítését s a katonai és politikai intézkedések hosszú sorában juttatta kifejezésre, milyen nagyra becsüli új szerzeményeit, melyek birtokában Magyarország nemzetközi állása csakugyan lényegesen megváltozott. Egész új világba jutott, hol új szempontok és érdekek léptek előtérbe s e hódítással

lett a magyar állam Európa déli részeiben, első sorban a Balkánon irányadó politikai tényezővé.

Ama szoros viszony, melyben Kálmán király a szentszékkel állt, nagyszerű politikai előnyöket biztosított tehát Magyarországnak. Róma lemondott a horvát koronára irányuló igényeiről, sőt hathatós befolyásával támogatta Kálmán hódító törekvéseit s nem kifogásolta, hogy az új szerzemény végleg a magyar birodalomba kebeleztessék. A két udvar e benső viszonya messze kiható politikai következményekkel járt, mert a magyar birodalom lett immár a katholikus egyház előharczosa a Balkánon s a római szentszék egyre nagyobb mértékben növekvő erkölcsi tekintélyével és anyagi hatalmával sokáig odaadóan támogatta törekvéseit, mert a magyar befolyás s a kath. vallás terjedését azonosnak tekintették. Hogy azonban a magyar király az egyház szeplőtlen lovagja lehessen, Kálmánnak is értékes áldozatokat kellett hoznia. Uj szerepe kikerülhetetlenné tette, hogy belső egyházpolitikája gyökeres változást szenvedjen s a kánonok követeléseihez alkalmazkodjék. A mit előde, László király megtenni nem akart, azt nem ugyan azonnal, hanem vagy tiz esztendei meggondolás után Kálmán végre megtette. Lemondott a főpapok kinevezésének jogáról s törvényerőre emelte az egyház tilalmát a papok házassága ellen. Mindkét engedmény rendkívüli jelentőségű volt s a király nagyon nehezen szánta rá magát, hogy a főpapi kinevezés jogát kiadja kezéből, ámbár a pápa külön követe által is fordult ez ügyben hozzá.

István király és utódai magok töltötték be a püspöki állásokat, magok adományozták a nagyobb egyházi javadalmakat, melyek mind az ő bőkezűségök és hitbuzgalmuk alkotásai voltak. Ezzel a főpapság a királyi főtisztviselők jellegét nyerte s kinevezése tekintetében elvileg nem különbözött a világi méltóságok viselőitől. Ez a körülmény fölöttébb előmozdította a kereszténység s az új állami rend diadalát s nagyon megfelelt a közérdeknek a nélkül, hogy az egyház érdekeit vagy tekintélyét csorbította volna. Olyan visszaéléseknek, minők a külföldön a királyi kinevezéssel jártak, simoniának s más erkölcsi bajnak nálunk a század egész folyamán nyoma nincs. Mindazáltal a gregorianismusnak (VII. Gergely pápa követeléseinek) idővel nálunk is akadtak hivei. A főpapi kar ifjabb elemei, azok, kik külföldön tanultak vagy könyvekből szívták magokba az új eszméket, lelkesedtek a kánoni törvényekért s azokat kezdték az isteni jogrend alapjául szolgáló legfőbb jognak hirdetni. Ők tehát a reform elfogadására ösztönözték a királyt. Hasonló szellemben működtek a nagyon elszaporodott szerzetesek, kik mindenütt előharczosai voltak a gregorianismusnak. Egyrészt a szentszék politikai jóindulata, másrészt Álmossal való örökös bajai mellett Kálmán végre is kénytelen volt főpapsága e hangulatát számba venni s így lemondott a főpapok kinevezésének jogáról. Követeivel, kiket 1106-ban a guastallai zsinatra küldött, jelen-

tette be ez elhatározását II. Paschalis pápának. Ezt egy régi külföldi krónikás jegyezte fül. A guastallai zsinat irataiban nincs ugyan nyoma e lemondásnak, de bizonyos, hogy Kálmán ez időben megtette a pápának a régóta sürgetett engedményt. Magyarország elvileg e kérdésben is alávetette magát az egyház általános törvényeinek, melyek szerint az érseki vagy püspöki káptalan választotta az érseket vagy püspököt és a választást a pápa erősítette meg. A káptalannak ki kellett ugyan a király előzetes engedélyét a választáshoz kérnie, de a király kinevező joga megszünt; a főpapok többé nem tőle nyerték állásukat, a mi természetszerűen mindinkább megváltoztatta viszonyukat a királyi hatalom irányában. Csakhogy évtizedekig eltartott, míg nálunk a kánoni törvények az ősi szokást végleg kiszorították. Egyelőre valami átmeneti állapot alakult s csak jóval később (1169) jutott a kánoni választás végleges diadalra.

Elvileg azonban már Kálmán kiadta kezéből a főpapi kinevezés jogát s ez újítás annál nagyobb jelentőséget nyert, mert a magyar egyház anyagi hatalma, gazdasági ereje egyre növekedett s jószágai nemcsak folyton szaporodtak, hanem népesedtek s jövedelmezőbbekké váltak. Pusztán kapott földjein egyre több község, falu, telep épült s egyikmásik egyházi birtok fejlett polgárosodási állapotáról egykorú emlékek adnak tájékozást. A zobori apátságnak, melynek jószágai különben a Morva és Garam vizei közt szanaszét feküdtek, 1113-ban csak a Nyitra és a Vág mentén valami tíz virágzó falva volt a közbeeső várakon és mezővárosokon kívül. Még nagyobb lendületet vettek a püspöki javak, melyek dúsgazdag jövedelmének élvezetébe immár olyanok juthattak, kik állásuk bő segélyforrásait a királyi hatalom ellen is érvényesíthették. A változás természetesen nem nyomban éreztette következményeinek egész jelentőségét. De már Kálmán észrevette az itt lappangó veszedelmet s az egyház túlságos meggazdagodásának határt próbált szabni. Bizonyos javakat vissza is vett tőle, főleg malmokat, halastavakat s általában újabb adományokat, a mi talán szintén hozzájárult, hogy a későbbi papi krónikások gyülölködve szóljanak róla.

Mihelyt Kálmán a főpapi kinevezések körül teljesítette a gregorianismus kívánságait, a papi nőtlenség kérdésében sem maradhatott elődje törvényhozásának alapján. Itt azonban még nehezebben határozta el magát az engedményre s első törvényei, melyeket az esztergomi zsinaton hozott, még a László király álláspontjához híven megengedték, hogy fölszentelése előtt a világi pap nősülhessen s házas élete ne gátolja előmenetelében. Végül azonban Kálmán is állami törvény erejére emelte a papi nőtlenség elvét s az egyetemes egyház kánonainak megfelelően megtiltotta, hogy a ki papi pályára készül, az akár csak fölszentelése előtt is házasságot köthessen, sőt el kellett küldenie hitvesét annak is, a ki az eddigi törvény alapján házasságban élt.

E váltakozásokkal, az Álmos herczeg okozta zavarokkal s gyakori külháborúival járó gondjai közepett sem feledkezett meg Kálmán király a közintézmények korszerű fejlesztéséről s az államélet minden ágában nagy és áldásos reformtevékenységet fejtett ki. Első sorban a királyi hatalom fokozódó szükségleteiről kellett gondoskodnia, mert szent István óta a népesség szaporodása s a gazdasági lendület roppantul fokozta ugyan a kincstár jövedelmeit, de a szükségletet is s a sok feladat, melyet az államnak valósítania kellett, főleg a külháborúk még inkább megnövesztették kiadásait. Kálmán helyesen itélte meg a rendezett pénzügyek értékét. Azt vallotta: a király és az udvar tekintélye annál csekélyebb, minél kevésbbé fedezvék szükségletei. Ennek megfelelően gondoskodott kincstára számára új és állandó bevételi forrásokról. Volt ugyan tárnokmestere, a ki kincstárát kezelte, de maga lett a pénzügyminiszter, maga rendezte az államháztartást, s egyrészt új jövedelmekről gondoskodott, másrészt az egyháztól egyik-másik adományt visszavett, sőt, hogy a vilá-

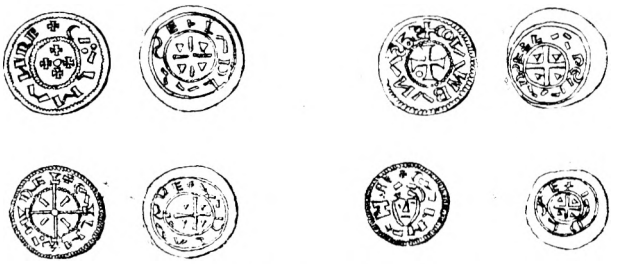

Kálmán király ezüst dénárjai

giaknak adományozott javak visszaháramlását gyorsítsa, az oldalági örökösödést is korlátolta.

E mellett az adórendszer javításáról, a királyi jövedelmek lelkiismeretes kezeléséről, a pénzverés rendezéséről sem feledkezett meg. Valóságos finánczgenie volt s kétségkívül az izmaelitáktól, kik a király „bankárai“ és adóbérlői, „kalmárai“, az adóügy alapos gyakorlati ismerői voltak, sajátította el a kellő szakavatottságot. Figyelmeztetéseik alapján tökéletesbítette az adórendszert, a behajtást és pontos elszámolást. Az adót a százados szedte be s adta át a várispánnak, kinek szent Mihály napig a király udvarába kellett szállítania, még pedig minden egyes adózó fizetését feltüntető, vagyis részletes írásbeli lajstrommal. Be kellett küldenie az egész befolyó összeget, noha egyharmada vármegyéjének közszükségletei fedezésére őt illette. De ezt a részt sem foghatta le a befolyó jövedelemből, hanem leszámolás után Esztergomban fizették ki neki. A régi, főleg szlávok lakta vármegyékben dívó nyestadót is Kálmán szabályozta és pedig akként, hogy minden lakott telek e czímen évenkint 12 dénárt fizetett a kincstárnak. Ez adónem nem egyedül Horvátországban, hanem Valkó, Baranya, Liptó, Turócz vármegyékben is elő-

fordul s Kálmán oly czélszerűen rendezte, hogy századokon át nem szorult módosításra.

A honvédelmi szervezet fejlesztése hasonlóan tárgya volt gondoskodásának. Új vármegyéket alakított horvát földön s talán az anyaországban is. A mint a horvát és dalmát területeket egyetlen főtisztviselő, a bán felügyeletére bízta, akképen a Királyhágón túli vidék élére külön főtisztviselőt, vajdát állított. Ez országrész is mindinkább gyarapodásnak indult, s vármegyei területen, valamint a székely földön egyre több állandó telep és község alakult, sőt a későbbi Királyföld sűrű rengetegeibe is eljutottak már a telepesek. Ekképen ez a vidék, melyet Etelközből a kunok gyakran pusztítottak, már több oltalmat kivánt és érdemelt. A király külön hivatalnokra bízta tehát védelmét, kinek Erdély összes ispánjait alá rendelte. A vajdai intézmény első sorban a honvédelmi érdeknek szolgált s a német őrgrófi tisztség mintájára a határvédelem hatályosabbá tétele végett honosíttatott meg. E védelemre egyébiránt a király mindenütt különös gondot viselt s pontos hírszolgálatot is szervezkedett. A mint valahol a végeken ellenség jelentkezett, vagy a külső támadás lehetősége fölmerült, az ispán kétlovas legényt indított a királyhoz, kiknek a legrövidebb úton kellett hozzá eljutniok, hogy mielőbb megkapja az értesítést s a fenyegetett pontokra megfelelő haderőt vethessen.

Kétségkívül ez intézkedéseinek köszönhető, hogy Kálmán uralkodása idején kunok és besenyők nem hatolhattak többé az ország szivébe, mint annak előtte. A király alkotó, szervező, kormányzó tehetsége újabb biztosítékokkal látta el a belső nyugalmat, a rendet, a munka védelmét s modern idegen írók is elismerik, hogy Kálmán Magyarországa Európának akkor legjobban kormányzott állama volt.

A király hatalmát, tekintélyét még mindig nem korlátolta senki. Ő hozta, a mint ezt egyik törvény világosan megmondja, a törvényt, melyet ispánjai, bánjai, vajdái hajtottak végre. A tömegek meg örömmel engedelmeskedtek neki, szivökbe fogadták nevét s templomaikban imádkoztak érette. Kálmán alatt honosodott meg nálunk a királyért való rendes ima, mint újabb ragyogó bizonyítéka az alattvalók hűséges ragaszkodásának. A királyi hatalom gyarapodása a királyi czímben is kifejezést nyert. Kálmán kibővítette e czímet s nemcsak Magyarország, hanem Horvátország és Dalmáczia királyának nevezte magát, ámbár kanczelláriája e tekintetben nem járt el következetesen s a bővített és a régi czímet vegyesen használta. Kálmán nemcsak czímében viselte a magyar nevet, hanem magyar volt testestül-lelkestül s ő, a nagy műveltségű tudós, még törvényeit is magyar nyelven hozta, s csupán zsinatainak végzései keltek az egyház hivatalos nyelvén. E kétféle (király alkotta törvények és a király által megerősített zsinati végzemények) törvényhozás emlékei egy gyűjteményben maradtak reánk, mely azonban csak

a leglényegesebbeket tartalmazza. A compilatiót Albericus barát, ki külföldről származott hozzánk, de megtanult magyarul, Szerafin esztergomi érsek használatára szerkesztette latin nyelven. A nemzeti közszellemnek így is igen értékes emléke s habár azon czikkelyei, melyek az egyházra s a vele kapcsolatos ügyekre vonatkoznak, lényegileg az egyetemes egyházi törvényekből vétettek, a világi ügyeket rendező czikkelyek már egészen a hazai jogfelfogásban gyökereznek.

A királyi hatalom korlátlanul és sziklaszilárdan lép elénk jogéletünk ez ősi emlékeiben. Ő hozza a törvényt; a királyt és a hazát az alattvalók mindennapi imájokba foglalják s a ki vét ellene, azt szent István kérlelhetetlen büntetései sujtják. Máskülönben Kálmán már tetemesen enyhíthette a régi jog szigorát, sőt sok olyat, mely az idők folyamán elavult, meg sem újított. A magyar pogányság már végképen eltünt s a katholikus vallás nem szorult többé egyes pogányzók megfenyítésénél a világi hatalom fegyveres karjára. Ekképen mérsékelni lehetett a vallás elleni bűntényekre mért fenyíték szigorát. Az európai jogfogalmak szintén mélyebbre hatoltak le az új nemzedék lelkébe s a lopás már háttérbe lép vagy enyhébb megtorlásban részesül, Kálmán törvényeiben, melyek inkább a hatalmaskodás, az emberölés bűntényét sujtják. Immár ezek szaporodtak el, mi a viszonyokban leli magyarázatát. Kard volt akkor mindenkinek kezében, könnyen ki is húzta tehát hüvelyéből. E szilaj hajlamot igyekezett a törvény szigorú büntetéssel korlátozni és fenyíteni.

Kálmán király büntető törvényeinek egyik leghíresebb intézkedése az, mely a boszorkányok egy fajára (strigae) vonatkozik. A néphit strigáknak nevezte azokat az éjjeli boszorkányokat, kiket a sátán mindenféle gonoszságra képesített. De hittek másnemű boszorkányokban is, kik igézéssel rontják az embert, mérget kevernek, hamuból és más ilyenből mondják meg a jövendőt. Ez a hit nagyrészt az európai pogányság hagyományaiban gyökerezett s az egyház határozottan állást foglalt e veszedelmes babona ellen. Szent István intézkedett ugyan a bűvölőkről s más ilyen boszorkányokról, sőt a strigákról is, csakhogy hozzá tette: ha ugyan találtatnának ilyenek. Azóta a boszor-

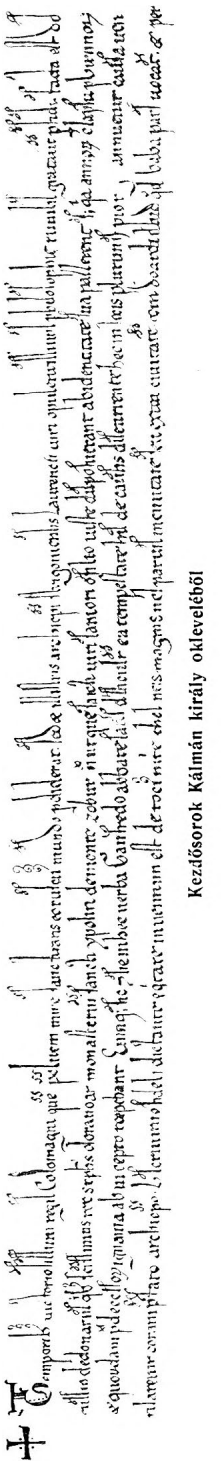

Kezdősorok Kálmán király okleveléből

kányokban való babona nemcsak fennmaradt, sőt szakadatlanul terjedt, ámbár az egyház még mindig küzdött ellene. Kálmán király, a ki alaposan ismerte az egyház e tárgyra vonatkozó tanait, az egyház józan, észszerű nézeteit bevitte a maga törvényhozásába s kimondta, hogy striga nincs s így intézkedni sem kell róla. Így akart gátat vetni a babona terjedésének, de nem érhetett czélt, mert a boszorkányokban való hit a tömegek szellemi elmaradottságából, végtelen tudatlanságából egyre újabb táplálékot nyert.

A társadalmi tényezők közül Kálmán törvényhozásában még mindig egyedül az egyház magaslik ki s önállóság, jogkör, kiváltság és vagyon tekintetében immár nálunk is olyan helyet foglal el, mint a sok század óta katholikus nyugati országokban. Vagyona szent és sérthetetlen volt, tagjait nem lehetett világi bíró elé idézni s jogi és társadalmi helyzetök minden egyéb tekintetben is megfelelt a kánoni törvényeknek. A papot már csakis meghatározott javadalomra szentelték föl, az idegen papok beözönlésének határt szabtak, mert a hazai ifjak tömegesen léptek a papi pályára s bőven fedezték a szükségletet. Ez okból még a rabszolga elől is elzárták a papi pályát. Minthogy a király kiadta kezéből a főpapi kinevezések jogát, a választások szabadsága érdekében és a simonia ellen is tett intézkedést. Egyszersmind kötelezte a főpapságot, hogy a legszigorúbb fegyelmet léptesse életbe alantasai körében, s mindenkinek pontosan megszabja teendőit. Ez megtörtént s a főpapság a legapróbb részletekig megállapította az alsó papság ügykörét. Országszerte egységesen szervezte a katholikus liturgiát, meghagyta, hogy az istentisztelet a püspök által jóváhagyott szerkönyvek és szabályok szerint mindenütt egyforma legyen, hogy vasárnaponkint a hívek épülésére a templomban szent beszéd tartassék, sőt intézkedései még arra is kiterjedtek, hogy a káptalan tagjai latinul társalogjanak egymással.

A papok házasságának eltiltása következtében halaszthatatlanná vált az egész házassági jog rendezése, mert a coelibatusra vonatkozó állami törvény csak úgy válhatott foganatossá, ha a házasságkötés általában állami szabályozást nyer. Csak az esetben lehetett azt is remélni, hogy az egyház tilalma a keresztény-zsidó házasság ellen életbe lép s hogy a katholikus házasság általában felbonthatatlan lesz. Kálmán törvényben intézkedett tehát, hogy a házasságot mindig az egyház színe előtt az illetékes lelkész és alkalmas tanuk jelenlétében kell megkötni s törvényesnek csak az a házasság vétessék, mely e szabályok megtartásával létesült. Ezzel a házasságkötés az egyház kezébe tétetett le, mely nem tűrte többé, hogy pap törvényszerűn nősüljön, vagy keresztény és zsidó összeházasodjék. Mindazáltal még nagyon sokáig eltartott, míg e tilalmak általános érvényre jutottak, a mi azt jelzi, hogy ellenkeztek a társadalom akkori gondolkodásával és szükségleteivel.

Ép oly szigorúan érvényre emelte Kálmán király az egyházi állás-

pontot az újonnan megkereszteltekkel szemben. A ki egyszer fölvette a katholikus vallást, azt az egyház végképen magáénak tekinté s nem tűrte, hogy régi hitére visszatérjen. Kálmán törvényhozása már feltétlenül ez alapon áll. Ez időben az izmaeliták tömegesen tértek át s ez áttérés biztosítására a király rendkívüli intézkedéseket tett. Az áttérteknek községeikben katholikus templomot kellett építeniök s izmaelita ifjú csak magyar nőt vehetett el, izmaelita leány csak magyar férfihoz mehetett hitvesül. Hogy az összeolvadást gyorsítsa, a király az izmaelita falvakból a lakosok felét valamelyik magyar keresztény községbe költöztette át s helyökbe magyarokat telepített, úgy hogy mindenütt, hol áttért izmaeliták éltek, a lakosságnak legalább fele magyar s régi katholikus volt s a két elem egyházi és nemzeti egyesülése a leggyorsabb folyamot vette. A mohamedán izmaelitákra azonban ez az intézkedés nem terjedt ki; ezek háborítlanul laktak az országban tovább is s ők voltak a Bizánczczal folyó keleti kereskedelem főtényezői, valamint „a királyi kincstár kalmárjai", kik az adóban befolyó nyers termények jó részét kereskedés czéljából meg szokták vásárolni.

(A „Lustgarten"-ből.)

Mint ők, akképen a zsidók is törvényes oltalomban részesültek vallásuk, egyéni szabadságuk, valamint vagyonuk tekintetében. Kálmán nemcsak megvédte őket a keresztesek vérszomja ellen, hanem befogadta a nyugatról ide menekülteket s külön törvényczikkben foglalkozott velök, mely kétségtelenné teszi, hogy akkor még földművelést is űztek s fekvő birtokot szerezhettek. Csakhogy utóbb behozott olyan kánoni törvényeket is, melyek a zsidót a keresztény társadalomból kizárni s megélhetését nehezíteni, lételét minél tűrhetetlenebbé alakítani igyekeztek. Kálmán megtiltotta a zsidó és keresztény közti házasságot, megtiltotta a zsidónak, hogy jószágán keresztény rabszolgát használjon. Minthogy pedig pogány rabszolgát akkor már csak külföldről lehetett szerezni, s azt is el kellett bocsátani, mihelyt kereszténynyé lett, a mi bizonyára gyakran megtörtént, a zsidó elvesztette a földműveléshez és iparűzéshez szükséges munkaerőt, vagyis abban kellett hagynia e foglalkozásokat. Így a zsidóság teljesen a kereskedésre utaltatott, melynek minden ágával szabadon foglalkozhatott ugyan, csakhogy a törvény egyes intézkedései itt is korlátolták munkáját. Keresztény és zsidó közt az adás-

vevéshez nem voltak elegendők többé a tanuk, hanem minden ügylet csak úgy nyert jogerőt, ha írásba foglaltatott, a mi lassította a forgalmat s az üzleti életet is a papság felügyelete alá helyezte, mert írni abban az időben csak a pap tudott. Elvileg azonban az egyház egyre erősbödő nyomása alatt sem szakított a királyi hatalom a türelmesség hagyományaival, sőt megtörtént, hogy Kálmán nem-katholikusoknak nagy jószágokat s kétség kívül hivatalos állást is adományozott. Így egy ruténnek, kitől a későbbi Nopok-Mezte vagy Mesta nemzetség származott, Szatmár-Kraszna vármegyékben nagy jószágot adományozott s minthogy görög-keleti vallásu volt, fölmentette a tizedfizetés alól.

Kálmán törvényei már lényeges különbséget tesznek kereskedő és termelő közt s arra, a ki a saját termelése czikkeit vitte piaczra, kisebb vámot róttak, mint a kereskedőre. Amazét leszállították, a kereskedőét meg a kincstár gyarapítására megkétszerezték. Szabályozták a külföldi kivitel módozatait is. Csupán a harminczados pecsétjével lehetett árút az országból kivinni, különben az illetőt keményen megbirságolták. Egyebekben Kálmánnak ép érzéke volt a belső és nemzetközi kereskedés jelentősége iránt. Újonnan szerzett dalmát városai kereskedésből éltek s e czélnak megfelelő szervezetet alkottak maguknak, melyet a király nem bontott meg. A tengerparti városok polgárai szabadon, minden adótól, vámtól, harminczadtól mentesen kereskedhettek a magyar birodalom egész területén s a király gondoskodott a belső biztonságról, az utazás és forgalom könnyítéséről. Törvényei kétségtelenné teszik, hogy nagyon jól tudta, milyen kártékony a vagyonosodásra az utak rosszasága s segített is a bajon, a mennyire tehette. A nagy hadutakon kívül országutakat is építtetett s Somogyban, valamint a Boszna vize közelében még a XIII. században Kálmán király útjának (magna via Colomani regis) nevezték az országutat. Az árúforgalom ez időben mindenesetre további élénkülést nyert s Bizáncz magas fejlettségű iparának czikkei, a sokféle drága szövet, selyem- és aranyhímzés, ékszer, arany-ezüst, épen úgy, mint a német és olasz föld iparczikkei tömegesen jutottak el hozzánk, innen meg főleg lovat, szarvasmarhát, prémet, bőrt nagy mennyiségben szállítottak külföldre.

A népesség szaporodásával, az állandó megtelepedés fokozódásával mindinkább emelkedni kezdett a föld gazdasági értéke és birtokosainak társadalmi jelentősége. A viszonyok e változása szintén visszatükröződik Kálmán törvényhozásában, mely először intézkedik a földbirtok, a birtokos jogai kimerítő védelméről. Az önkényes birtokfoglalás már szigorú megtorlásban részesül, mert minden földdarabnak megvan a maga értéke. Mérésénél nem is a régi nagy, hanem az értékfokozódáshoz képest kisebb mértéket, a holdat kezdik használni. A tulajdonjog szempontjából a pénzen vásárolt ingatlan mellett, mely sem gazdasági, sem szocziálpolitikai jelentőségre nem vergődött, mert csak egyes telkekre szorítkozott, de ez

időben sem hiányzott, megmaradt a régi szállás- vagy ősfoglalású birtok és a királyi adománybirtok. A szállásbirtokban a nemzetség összes fitagjai örökösödtek s így ez csak a legritkább esetben szállhatott vissza a koronára. Szent István adományaira szintén kiterjesztették a szállásbirtok örökösödési szabályait s az is a közös őstől leszármazók tulajdonában maradt. Csakhogy nem egyéni, hanem közös vérségi tulajdon volt, míg ellenben a többi királyok adománybirtokai az örökösök egyéni tulajdonába mentek át. Ez az egyéni tulajdon felelt meg leginkább a

Kálmán király pecsétje.

kor gazdasági viszonyainak, valamint az uralkodó egyház érdekeinek. Folyton terjedt tehát a szállásbirtokosok körében is, kik a közös vagyont egyre számosabban felosztották s Kálmán bizonyára már csupán a tényleges viszonyokat szentesítette, midőn törvényben kimondotta, hogy a nemzetségi birtok felosztható s hogy a maga részében az atya után a fiú vagy testvér örököljön, szerzett vagyonáról meg mindenki szabadon végrendelkezhessen. Ezt az egyház is óhajtotta, mert az ájtatos hívek csak az egyéni tulajdon elterjedése esetén gazdagíthatták birtokadományaikkal. Így az új tulajdonjogi rendszer egyre álta-

lánosabbá vált, egyre többen vették ki a magok részét a közösből, a mi a gazdasági élet gyökeres átalakítására vezetett. A míg a föld a törzs közös tulajdona volt, az egyes tagok csak haszonélvezői lehettek. Mikor azonban mindenki megkapta a maga részét, mikor ennek egyéni tulajdonába lépett, természetszerűen sokkal inkább gondoskodott megműveléséről, betelepítéséről, gazdasági kiaknázásáról. Minél inkább megszünt a nemzetségi közös, az osztatlan birtoklás és gazdálkodás kora, annál nagyobb jelentőségre emelkedett társadalmilag, utóbb politikailag a földbirtokos osztály, mely igazi megalakulását ez időtől származtathatja, mert immár az adománybirtokoshoz a szállásbirtokosok tömege járult s idővel, midőn a kétféle jogczím egygyé olvadt, az egységes birtokjogon nyugvó magyar nagy- és kisbirtokos osztálylyá alakult. Kálmán uralkodása nagyban elősegítette e fejlődést; törvényei a régi törzsszervezet bomlását gyorsították, mindinkább befejezésre juttatták s az egyéni tulajdont vagy községi földközösséget léptették helyére.

Jogállását tekintve a nép akkor is csak két rétegre oszlott, szabadra és rabszolgára. Kálmán különös súlyt helyezett reá, hogy a szabad ember megtartsa egyéni szabadságát bármi gazdasági viszonyba helyezkedett is azon telek urával, melyen élt. Törvényben mondotta ki, hogy a szabad honlakos, habár idegen földön gazdálkodik, szabad maradjon s az egyezményileg kikötött béren kívül más tartozással ne terheltessék.

Tetemesen szaporította a szabad rétegek számát a rabszolgák felszabadítása, mely az egyház fokozódó befolyásával és a vallásos jámborság terjedésével egyre nagyobb arányokat öltött. Lelki üdvösségökre való tekintetből mindinkább többen adták vissza szabadságát a rabszolgának részint föltétlenül, részint az egyháznak teljesítendő némely szolgálatok fejében, melyek azonban a felszabadítottak személyes szabadságát nem csorbították. A ki ellenben rabszolga maradt, annak nehéz sorsa, úgyszólván baromi állapota nem javult ez időben sem. Csupán egy tekintetben enyhített szörnyű helyzetén Kálmán nemes szive és gazdasági érzéke. Ura addig a rabszolgát kénye-kedve szerint adhatta el kül- és belföldre. Elszakította könyörtelenül a férjet nejétől, a gyermeket szülőitől, a testvért testvérétől s a külföldi rabszolgakereskedő a vett rabszolgát elvihette bármelyik idegen országba, hol a szerencsétlen soha hírt sem hallhatott többé övéiről. Ezt a vigasztalan helyzetet Kálmán azzal enyhítette, hogy megtiltotta a magyar földön született rabszolgának idegen országba való kivitelét. Itt, hazájában ura tehetett rabszolgájával akármit, dolgoztathatta, egyik jószágáról a másikra költöztethette, el is adhatta. De külföldre a magyar születésű rabszolgát többé eladni és elvinni nem lehetett s a király annak, a ki e haza földjén látott napvilágot, megadta a lehetőséget, hogy szülőföldjéről, mely a rabszolgának is drága, el ne hurczoltassék. Ezzel nemcsak a rabszolgakereskedés korlátoltatott. Valószínüleg ez az intézkedés is hozzájárult, hogy az úr, a ki fölösleges rabszolgáiért immár jóval

csekélyebb árt kapott, mint annakelőtte, megtelepítse, külön telekre ültesse őket, hol továbbra is rabszolgák maradtak s uroknak dolgoztak ugyan, de mindenesetre nyugodalmasabb életet folytathattak. Gazdasági és nemzetiségi tekintetben egyaránt értékes volt e tilalom, mert a benszülött rabszolgák nagy része elmagyarosodott s kivitelök a magyar ajkú népességet csökkentette.

Minthogy Kálmán király papi nevelést nyert, minden magyarsága mellett sem juthatott eszébe, hogy a nemzeti irodalmat gondozza s a világiak közt terjessze a műveltséget, melyet ő is a papi elem kizárólagos kiváltságának tekintett. Főpapsága körében ellenben volt „számtalan bölcs", s főkép Szerafin és Lőrincz esztergomi érsekek váltak ki tudományukkal vagy politikai jártasságukkal. Kálmán az első magyar király, kiről biztosan tudjuk, hogy irodalmi munkára használta főpapjait. Noha szent Istvánnak már két legendája volt, a királyt egyik sem elégítette ki. Hartvik (Harduin) győri püspököt bízta meg tehát, hogy szent Istvánnak méltóbb legendáját megszerkessze, de szintén egyházi czélra. Csakhogy az öreg, beteges püspök nem valami szerencsésen oldotta meg feladatát, hanem a legtöbbször csak szolgailag másolta a meglevő legendákat.

Kálmán király.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

A magyarság ősi viseletét, a katona harczmódját és fegyverzetét ez időben még kevéssé módosította idegen befolyás. Ellenkezőleg a külföldi telepes hamar a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott s főleg ott, hol nem sűrű tömegekben lakott, ruházatában is elmagyarosodott. A magyar akkor is szerette az élénk, rikító színeket s ruhája, keztyűje, lábbelije, a saru vagy csizma zöld, vörös, sárga szövetből, illetve bőrből készült. Dolmányát nyitott mente takarta, melyet a mellen gomb vagy csatt kapcsolt össze. A magyar nép fokozódó jólétét, gyarapodását és hatalmát irigyen nézték az idegen nemzetek s ez idők egy cseh krónikása azt írja Kálmán Magyarországáról: „A magyar nemzet erős, gazdag, fegyverben kitünő s szembe mer szállani a világ bármelyik királyával."

De bármi tisztelt és hatalmas volt Kálmán a király, Kálmánt, az embert, élete végnapjaiban, mint ősét, István királyt, fájdalmas csapások sujtották. Nejét, Buzillát, ki két fiúval, Lászlóval és Istvánnal (ikertestvérek voltak s 1101-ben születtek, de László csakhamar meghalt) örvendeztette meg, idő előtt elvesztette. A király valami 42 éves korában új

házasságra lépett Eufémia rutén herczegnővel s e frigyet nem kisérte Isten áldása. Eufémia könnyelmű, erkölcstelen asszony volt, a ki szégyent hozott a tisztes magyar királyi udvarra. Férje házasságtörésen érte s utóbb az áldott állapotban levő asszonyt haza küldte (1113) családjához. Ott nemsokára fiúgyermeket, Borisz herczeget szülte, kit azonban Kálmán nem akart a magáénak elismerni. Ez a gyászos családi viszály mindinkább megmérgezte Kálmán életét s rohamosan fogyasztotta testi-lelki erejét. Folyton betegeskedett s az az aggodalom gyötörte, hogy halála után öccse, Álmos meg fogja fiát, a gyermek Istvánt a koronától fosztani, kit az idősebbségi örökösödési rend ellenére óhajtott utódjának. Hogy saját vérének biztosítsa királyi örökét, I. István király példájára ártalmatlanná tette Álmos herczeget, noha ez egy pár év óta békén viselte magát. De Kálmán 9 éves fiával, Béla herczeggel elfogatta s mindkettőnek kitolatta szemét. Csakhamar aztán maga is befejezte (1116 február 3) dicsőséges pályáját, mely a magyar birodalmat és nemzetet egy hatalmas lépéssel vitte előbbre az anyagi jólét s a külső tekintély útjain.

II. FEJEZET.

KÜZDELMEK BIZÁNCZCZAL.

II. ISTVÁN. — KÜZDELEM DALMÁCZIÁÉRT. — ÖSSZEÜTKÖZÉS BIZÁNCZCZAL. — II. BÉLA. — BORISZ TRÓNKÖVETELŐ. — II. GÉZA. — MÁNUEL CSÁSZÁR TÁMADÁSAI. — III. ISTVÁN. — II. LÁSZLÓ. — IV. ISTVÁN. — A GÖRÖG TÁMADÁSOK KÖVETKEZMÉNYEI.

Valami 15 esztendős korában lépett II. István, az új király, atyja, Kálmán örökébe. Nem volt már gyermek, hogy gyámság alá kellett volna rendelni, de az érettség ama fokára sem jutott, mely a jó uralkodás kezessége. Nem állt mellette szerető anya vagy rokon, ki az élettudomány bölcsességével megismertette volna. Atyja kétségkívül kitünő nevelésben részesítette, melyben közreműködtek ama normann vitézek, kik Buzilla királyné kiséretében az udvarba jöttek. István bátor, katonás ifjú volt, élénk érzékkel a kormányzat teendői, országa anyagi érdekei iránt. Csakhogy idő előtt lett önálló, s túlságosan élvezte az élet gyönyöreit, a mi testi szervezetét hamar megrontotta. Egyik betegségből a másikba esett, s ez lelki összhangját is megzavarta, mert hol nagyon erősen meghúzta, hol meg egészen kiejté kezéből a kormány gyeplőit.

Trónfoglalása sem minden zavar nélkül mehetett végbe, mert a világtalan Álmos herczegnek sikerült ez időközben nehány hívével Bizánczba szöknie. De fiát, a vak Béla herczeget a pécsváradi monostorban hagyta a jólelkű szerzetesek oltalma alatt, kik úgy elrejtették, hogy a király nem sejtette, hogy itthon lappang. E részről nem is fenyegette veszély István uralmát. De annál komolyabbra fordult a nemzetközi helyzet, mert az összes szomszédok föl akarták használni az alkalmat, hogy az erőskezű Kálmán helyét gyermekifjú foglalta el. Növelte a veszedelmet, hogy a szomszéd országok élén derék, részben igen jeles uralkodók álltak, s igyekeztek a magyar állam rovására terjeszkedni. István király azonban ügyesen tartotta magát s a diplomáczia és a fegyver eszközeivel egyaránt mérsékelni tudta a veszedelmet. Első sorban a német császárral helyezkedett jobb viszonyba. A császár maga nem is támadt reá, mert más bajok foglalkoztatták. De annál kihivóbban viselkedett a két köz-

vetlen szomszéd, az osztrák őrgróf s a cseh herczeg, sőt ez utóbbi betört az országba. István haddal ment ellene, de mikor az ellenség közelébe ért, fölmerült a békés megegyezés eszméje. Az a megállapodás történt, hogy István személyesen találkozzék a herczeggel. A találka helyéül a mai Ungarisch-Brod környékét jelölték ki, hol 1116 május 13-án mindkét uralkodó fényes kisérettel megjelent. Csakhogy magyarok és csehek közt olyan éles volt az ellenszenv, oly izgatott a hangulat, hogy ismeretlen okból verekedés támadt, mely csakhamar véres harczczá fajult. Maga az ifjú király ügygyel-bajjal megmenekült a veszedelemből, de tábora a csehek zsákmánya lett, ámbár János nádor férfiasan szembe szállt velök. Később azonban István mégis megbékült, sőt szövetkezett a csehekkel, míg az osztrák határon örökösen folytak a villongások és csetepaték. Szerencsére a császár nem támogathatta őrgrófját s így ebből sem lett komoly háború. Északi szomszédaival, a lengyel és rutén fejedelmekkel István jó barátságot tartott, sőt az egyiknek segítségére 1123-ban nagy hadsereggel Ladomérba nyomult. Ott azonban a hasonnevű város ostroma közben olyasmi történt vele, mi magyar királylyal még nem esett meg soha. Főbb vezérei felmondták az engedelmességet, szemére hányták fölösleges háboruskodásait s haza tértek, mire a király is abba hagyta Ladomér vívását. Ez esemény a fejlődő birtok-aristokratia politikai és gazdasági izmosodásának, a nyugati feudalis eszmék térfoglalásának tünete, s habár még elszigetelt maradt, mégis új társadalmi tényezők előtérbe lépését jelzi.

II. István koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Haza térve, István királynak országa déli részeire kellett figyelmét fordítania, hol Velencze és Bizánc komoly bonyodalmakat idéztek föl. Velencze lesve-leste Kálmán halálát s mihelyt hírét vette, a görög és a római császárok buzdítására, még 1116-ban megrohanta a dalmát

városokat s a magyarok vitéz ellenállása daczára el is foglalta őket a szigetekkel együtt. A cseh bonyodalom miatt István nagyobb erővel csak 1117-ben fordulhatott Velencze ellen. Hadai Záránál keményen megverték a velenczeieket s herczegök, a doge, a csatatéren maradt. Mindazáltal István öt évi fegyverszünetet volt kénytelen kötni, még pedig a tényleges birtokállomány alapján, vagyis Velencze megtartotta hódításait. De alighogy ez a fegyverszünet lejárt, István ujra megkezdte a háborút (1124) s Zára kivételével, a dalmát városok, melyek szerették a kereskedelmi érdekeiknek jobban megfelelő magyar uralmat, önként meghódoltak neki. Csakhogy Velencze nem sokára ismét ura lett és maradt a tengerpartnak, mert István király erejét egy új és sokkal komolyabb ellenség kötötte le.

Ez az ellenség a görög császár volt. Bizáncz a XI. és XII. században még mindig Európa első keresztény nagyhatalma volt, mely Kisázsián és a Balkánon kívül olasz földön is hódításokat tett. Erejét ősrégi és gazdag polgárosodásából meríté. Irodalmi és művészeti élete állandóan virágzott, katonai, pénzügyi és jogi intézményei nagy tökéletességet nyertek s a nyugat utólérhetetlen mintáknak tekinté őket. Ipara, főleg a műipar, páratlanul állt a világon, kereskedelme az akkor ismert három földrész mindegyikére kiterjedt. Bizánczban voltak Európa legnagyobb rabszolgavásárai s a keleti árúcserének, az indiai és khinai kereskedelemnek, mely Középázsián vagy a mai orosz birodalmon át folyt, ő volt legelső, legfőbb közvetítője. Mindez megtöltötte kincstárát, fentartotta tekintélyét és politikai hatalmát, mely a szerint, a mint a trónon kiváló egyéniségek ültek, harczias, hódító irányt vett. A magyar királyság első századában, 1025 óta folyton gyönge, jelentéktelen uralkodók viselték a császári méltóságot s így a fiatal magyar királyság, melyet az Alduna s a Száva választottak el a görög birodalomtól, e vizek mentén háborítlanul szervezkedhetett, sőt megszállhatta a Szerémség déli részét is, mely előbb görög uralom alatt állt. De a XII. században a Komnénok uralkodó családja ismét kiváló császárokat adott Bizáncznak, kiknek mindegyike gyarapította a nagy birodalmat. Az első Elek császár volt, jeles katona és szervező tehetség, a ki népe dús értelmiségét és vagyonosságát, katonai és kormányzati tehetségeit ismét nagy állampolitikai érdekek szolgálatába helyezte. Fia, a szép János herczeg 1117-ben követte az uralkodásban. Virágzó, erőben újhodott örökségbe ült s ép oly buzgalommal, de még több értelemmel folytatta atyja politikáját. Ő már tele kincstárt, kitűnő hadsereget kapott, melylyel a császárságban — a görögben és a rómaiban egyaránt — rejlő összes hatalmi igényeket, világuralmi eszméket akarta valósítani. Ez időtől kezdve a görög császárság ismét imperialista politikát követett,

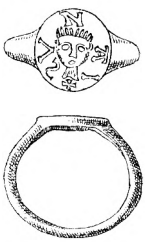

János nádor pecsétgyürüje. (A Magyar Nemzeti Múzeumból.)

mely évtizedeken át ép oly veszedelemmel fenyegette Magyarországot és önállóságát, mint a XI. században a római-német császárság hasonló törekvése. Szerencsére János császárt uralkodása első tíz esztendején át más ügyek foglalkoztatták s így nem fordulhatott a magyar király ellen. De minduntalan kimutatta ellenséges érzelmeit; Velenczét a dalmát városok elfoglalására bújtogatta, sőt a magyar-bizánczi kereskedést is megnehezítette. Növelte a veszedelmet az a sajnos körülmény, hogy János császár neje, Piroska (görögül Iréne) császárné, László magyar király gyönyörű és nagy eszű leánya, mint egykor atyja, Álmos herczeg részén állt, ki István trónra léptekor udvarába menekült, hol szivesen fogadták. Lassankint valóságos magyar emigrans-telep gyült köréje, mindenfelé elégedetlen elem s azon fáradozott, hogy a görög udvart Álmos erőszakos visszahelyezésére birja. A császár a menekülteket tényleg fel akarta a maga hatalmi czéljaira használni; biztatta, segélyezte őket, de a míg másutt sürgősebb dolga akadt, nem léphetett a fegyveres beavatkozás terére.

István nem kicsinyelte a bizánczi veszedelmet; minden apró baj, határvillongás közben fentartotta a jó viszonyt a német császárral, szövetkezett a csehekkel, szaporította katonaságát, nagy számmal hívott be s telepített le besenyőket, kunokat, kikről az apátfalvi monostort kunok apátságának is nevezték. E mellett érintkezést keresett a görög császár minden ellenségével, a nápoly-szicziliai normannokkal, kik Bizánczczal örök harczban álltak s lassankint elhódították tőle a délolasz tartományokat, továbbá a ráczokkal, kik akkor nem a mai Szerbia területén, mely görög uralom alatt állt, hanem messze a Szávától, mélyen lenn a Balkánon laktak. Akkori országuk hegyes, erdős, nehezen hozzá férhető vidéken, a mai Novi-Bazár körül Bosznia, Dalmáczia és Albánia közt feküdt s mint egy előkelő nyugati utas pár évtized mulva írta, a ráczság műveletlen, tudatlan volt, nem földműveléssel, hanem baromtenyésztéssel foglalkozott s örökösen lázongott zsupánjai ellen. Ezek élén egy főzsupán állt ugyan, de oly kevés hatalmat gyakorolt zsupánjain, mint ő rajta a görög császár, kinek névleg hűbérese volt. Mindazáltal a magyar politika nagyon ügyes sakkhuzást tett, mikor a ráczokkal összeköttetésbe lépett. Bizáncz ellen hasznukat vehette, viszont pedig a magyarsággal való összeköttetés a ráczok jövőjére messzeható befolyást gyakorolt.

Barátságát a normannokkal István király akkép szilárdította, hogy 1121-ben nőül vette Róbert capuai herczeg leányát. Mikor tehát szövetségesről és katonáról eléggé gondoskodott (seregében 700 franczia vitéz is szolgált), nem maradt tovább tétlen nézője Bizáncz kihívásainak. 1127-ben támadólag lépett fel s hatalmas sereggel a görög birodalomba törve, megvette a két fontos végvárt, Bolgárfejérvárt és Barancsot (Branicsevo, a Mlávának a Dunába való torkolata, a későbbi Galambócz közelében). Barancs fontos katonai és közlekedési pontja volt a konstanti-

nápolyi útnak, melyen István Nisbe, Szófiába, oda, a hol magyar király még nem járt soha, a Balkánon túlra, Filippopolig vezette seregét s gazdag zsákmánynyal tért haza. Erre János császár 1128-ban roppant vizi és szárazföldi haderővel indult Magyarország felé s nemcsak mindent visszafoglalt, a mit tavaly elvesztett, hanem megszállta Zimonyt a Szerémséggel. Gyors sikereit annak köszönte, hogy István király nehéz betegségbe esett s vezérei, ámbár vitézül harczoltak, a Dunavonal védelmében súlyos vereséget szenvedtek. Szerencsére István meggyógyult s a következő évben (1129) a csehek segítségével nemcsak visszafoglalt mindent, hanem Barancs várát is megvette s falait lerontatta. Még nagyobb szerencséje volt, hogy a császárnak időközben másutt támadt háborúja s minthogy Álmos herczeg sem ösztökélte többé († 1127 őszén), a véres háborút békeszerződés fejezte be.

István király oly nehéz betegen tért haza a harcztérről, hogy biztosra vették halálát. Minthogy gyermeke nem volt, az urak már osztozkodtak örökén. Nővére, Zsófia herczegné, egy magyar úr neje, fiának, Saulnak szánta a koronát, más urak ellenben arról álmodoztak, hogy magok ülnek a trónra. De István felgyógyult s nehány fondorkodót kivégeztetett. Beteges állapotában azonban mindenesetre rendeznie kellett a trónöröklést. A hagyomány szerint csak ekkor tudta meg, hogy Álmos fia, a vak Béla herczeg még él és Pál püspök és Ottmár ispán rejtegetik a dömösi zárdában. Nyomban magához vette s hivatalosan trónörökössé nyilvánította. István betegágyán is tisztán látta a jövőt. Tudta, hogy majdani utódját a Balkán felől fenyegeti a fő veszedelem. Ott igyekezett tehát számára biztos támaszt nyerni s e végből Bélát Uros rácz főzsupán leányával, a derék, férfias lelkű Ilonával házasította össze (1130). Nehány hóval később (1131 márczius 1) Isván király befejezte rövid és nem dicstelen életét. A világhatalmú Bizáncz első támadását az Árpádok országa ellen erős kézzel verte vissza. Olyan feladat várakozott reá, mint egykor I. Bélára s feladatát férfiasan teljesítette.

Utóda, II. Béla, a vak, ápril 28-án koronáztatott meg. Testi fogyatkozásával sem katonai, sem politikai téren nem vihetett nagyobb szerepet; fiatalsága különben is oly körülmények közt telt el, hogy kellő nevelést nem nyerhetett. Igénytelen, csöndes ember maradt a trónon s mint addig gyászos magányában, akképen most az udvar zajában mások vezetésére bízta magát. Uralkodása mindazáltal fölöttébb jelentőségessé vált, mert Béla mentette meg az Árpádok nemes törzsét a kihalástól. Mikor trónra lépett, ő volt az egyetlen, az utolsó Árpádfi s tőle származik az Árpádok az az ága, mely a következő másfél században intézte a magyar állam sorsát. Máskülönben Béla az uralkodás gondjait nejére, Ilona királynéra bízta, ki hamar meggyökerezett új hazájában, beleélte magát új hivatásába s bátor lélekkel, czéltudatosan

intézte országa dolgait. E mellett egész sereg gyerekkel ajándékozta meg férjét, ki alig lépett ki a családi élet köréből; jó férj, szerető atya maradt s minthogy férfiasabb szórakozásban részt nem vehetett, mindinkább borba fojtotta bánatát s ivásra adta magát.

II. Béla egész váratlanul került a királyi udvarba, melynek befolyásos egyéniségei azt hitték, hogy rég meghalt. Noha nem volt kegyetlen ember, trónra lépte aggodalmat kelthetett mindazokban, kiknek közvetve vagy közvetlenül valami részök volt az ő és atyja megvakításában s a trónról való kirekesztésében. Álmos herczeg egykori ellenségei, mindazok vagy utódaik, kik ellene izgatták Kálmán és István királyt, kik vagyonából valami részt kaptak, a váratlan fordulattól megijedtek s rossz lelkiismeretök remegett az új király esetleges bosszujától. Minthogy jó sokan voltak, lehetőnek tartották, hogy Bélát ártalmatlanná teszik s olyat ültetnek helyére, kitől életüket és vagyonukat nem kell félteniök. Figyelmök Boriszra, Kálmán király eltaszított nejének, a rutén Eufémiának törvénytelen gyermekére esett, kit anyja természetesen azon hitben nevelt föl, hogy Kálmánnak törvényes fia s így a magyar korona jogszerű örököse. A 17 éves, becsvágyó, daliás ifjú hamar Konstantinápolyba sietett, hogy Piroska császárnét s általa férjét, Jánost, megnyerje ügyének. A görög politika önző, merően hódításra irányuló törekvései épen ez alkalommal nyilatkoztak meg egész meztelenségökben. A császár annak idején azért neheztelt István királyra, mert Álmos herczeget, kit Bizáncz a trón törvényes örökösének tartott, megfosztá a hatalomtól. Ha a császárt valóban csak a törvényesség elve vezette volna, úgy most, mikor Magyarországon Bélával érvényre jutott a görög részről törvényesnek tartott örökösödési rend, rokoni és szomszédbaráti jóindulattal kellett volna a magyar udvart támogatnia. De a császárt nem a jog, hanem az önérdek vezette; elismerte Borisz trónigényeit s előkelő házassággal fűzte magához. Egyelőre azonban fegyverrel nem segíthette, mert másutt volt elfoglalva, de ellátta pénzzel, mire Borisz Konstantinápolyból a lengyelek és rutének közé sietett, hol mint Bizáncz pártfogoltjának hamar akadtak támogatói. A magyar elégedetlenekkel is érintkezésbe lépett s megegyezett velök, hogy ha haddal Magyarországba tör, tömegesen hozzá fognak csatlakozni.

A magyar udvar ismerte a veszedelmet s első sorban a nyugati szomszédokkal igyekezett rendbe jönni. Kibékült az osztrák őrgróffal, sőt hadi segélyt szerzett tőle s Borisz rezgelődésének hírére fegyverre szólította a vármegyéket. Az elkeseredés az idegen trónkövetelő és békebontó ellen olyan általános volt, hogy az összeesküvők nem merték a fölkelés zászlaját kitűzni, hanem megjelentek a király táborában, talán azzal az eltökéléssel, hogy megtévesszék s csataközben pártoljanak az ellenséghez. De rajta vesztettek, mert sokkal többen voltak, semhogy árulásuk titokban maradhatott volna. A mint a király hívei neszét vették

terveiknek, a királyi pár parancsára Aradon (nem a mai városban, hanem a Laborcz menti faluban, Ungban) rájok törtek s kíméletlenül meglakoltatták őket. A hagyomány szerint 68 előkelő ispán s más királyi tiszt vagy birtokos vesztette életét a vérengzésben s csak kevesek-nek sikerült Boriszhoz menekülniök, ki lengyel segélyhaddal Abauj vármegyében állt, hol (1132 julius 22) teljes vereséget szenvedett.

II. Béla pecsétje.

Borisz futva menekült vissza lengyel földre, de távolléte idején eddigi főtámasza, Boleszló herczeg a német császárral bajba keveredett. Ekképen a császári és a magyar királyi udvar viszonya a közös ellenséggel szemben még inkább javult s minthogy Bélának belső ellenségtől sem kellett többé félnie, birodalma délnyugati határain erélyesebb politikát folytathatott. Sikerrel kezdte a dalmát tengermelléket Velencze kezéből kiragadni s 1136 körül Spalató visszakerült birtokába. Szerb összeköt-

tetéseivel a mai Bosznia északkeleti részében, a Sprecse völgyében vetette meg lábát, hol a Balkánfélsziget egyetlen sóbányája van. Ezt a földet, melyet a magyarok Sónak neveztek, Béla megszerzé, sőt Rámát, a dinári Alpesek egyik völgyét ugyancsak Boszniában teljesen országához csatolta s 1138 körül fölvette a Ráma királya czimét.

E fényes eredményeket a magyarság természetesen nem a király kiváló tehetségeinek köszönte, ki szerényen a háttérbe vonult, atyja holttestét Bizánczból haza hozatta (1137) s a fejérvári királyi sírboltban takaríttatta el, de máskülönben nejére bízta az uralkodás gondjait. Ilona királyné viszont kitünően megtudta embereit válogatni. Jobb keze egyik közeli rokona, a rácz Bél (Belos) volt, ki mint vitéz katona és kitünő politikus, buzgó odaadással szolgálta új hazáját, hol gazdag adományokat nyert. A béke és az erélyes kormányzat alatt az ország minden részében tovább folyt a gazdasági munka, szaporodott a népesség, a jólét s velök az udvar tekintélye és külső fénye. Mikor 1139-ben a bambergi püspök követei tisztelegtek Bélánál, meglepték őket a vagyonosságnak országszerte nyilvánuló jelei, a dús talajnak megfelelően fejlődő földmüvelés. Magasztalva szólottak a király egyéniségéről, vendégszeretetéről, udvara díszéről, a lakomák bőségéről s különösen megszerették a sokféle jó ételt, mely az ízletes magyar konyhából kikerült. A királyi pár boldog házasságából négy fiú, Géza, László, István és Álmos, valamint egy leány, Zsófia származott. Hogy a Bizánc felől állandóan fenyegető veszélyekkel szemben a német császárt minél inkább magához fűzze, a király egyetlen leányát Konrád császár egyetlen fiával, Henrik herczeggel jegyezte el (1139) s az ifjú Zsófia gazdag hozománynyal, a kor szokása szerint, vőlegénye udvarába küldetett, hogy ott azon környek megfelelő nevelést nyerjen, melybe házasságával belépni hivatva volt. Minthogy a görög császárt is nagy birodalma más ügyei kötötték le, a világtalan király békében fejezhette be életét. 1141 február 13-án halt meg s atyja mellett Székesfejérvárt tétetett örök nyugalomra.

Trónját tizenegy éves fia, II. Géza örökölte, ki már február 16-án megkoronáztatott. A gyermek mellett anyja és közeli rokona, Bél, hol mint nádor, hol mint bán, de mindig mint hű sáfár vitte az ország kormányát. Gézát magát sem zárták ki a közügyekből, hanem készséggel beavatták az uralkodás titkaiba. Így a gyermek eszes, vitéz ifjúvá fejlődött, eltelve hivatása nagyságától s a magyar állam hatalmának büszke önérzetétől. „Én csak az istentől félek, de embertől nem“ — írta egy izben (1161) a franczia királynak.

Géza is ápolni akarta a jó viszonyt a német császári családdal, de a várakozások, melyek huga, Zsófia herczegnő eljegyzéséhez füződtek, nem teljesedtek. A német politika tervezgetéseibe nem illet többé e házasság s a császári udvarban úgy bántak a gyermekkel, mint valami szolgálóval. „Babiloni fogságban“ tartották, honnan — írja — minden

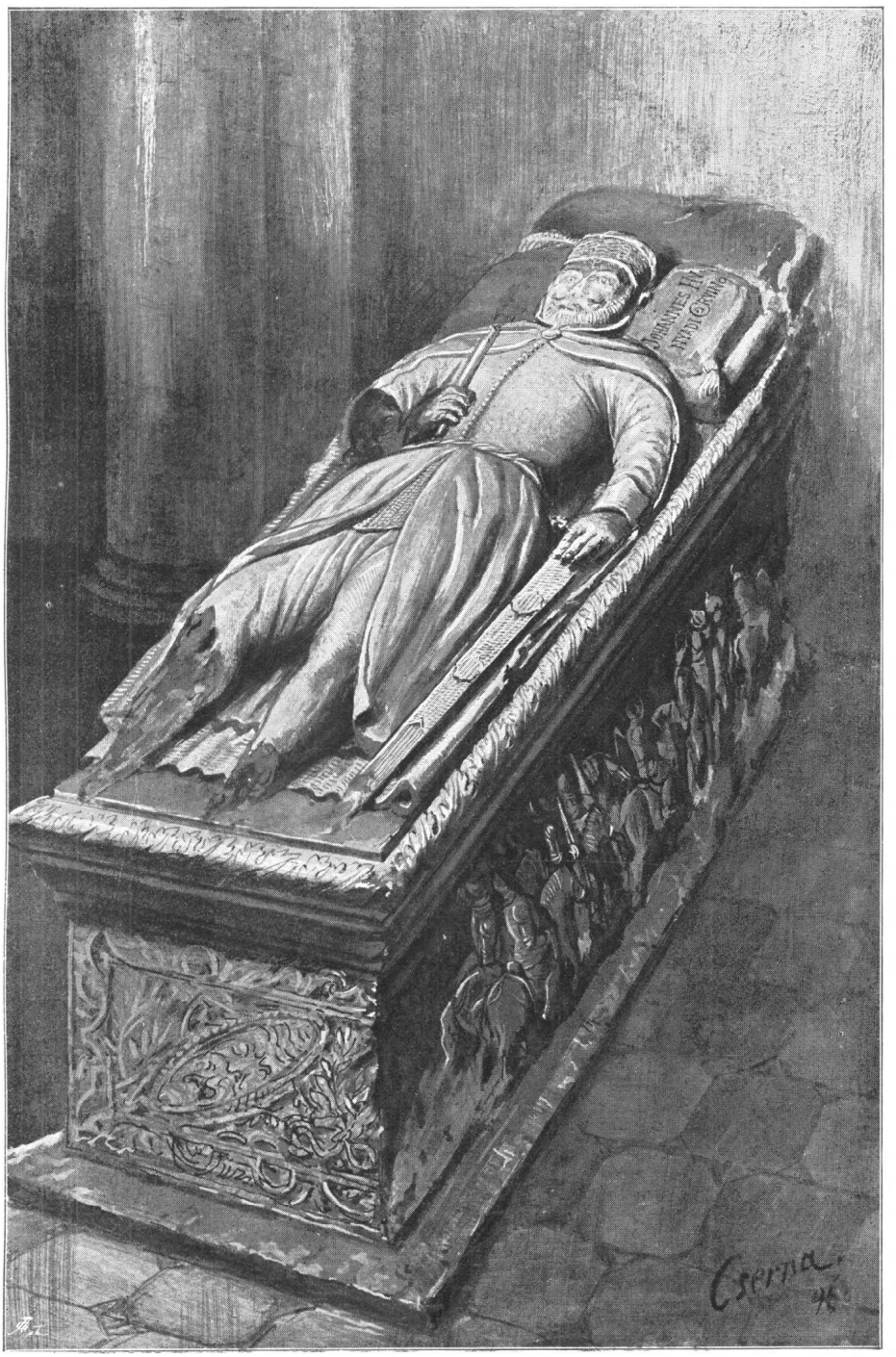

Az Athenaeum nyomása.

HUNYADI JÁNOS SIREMLÉKE.

(A gyulafejérvári székesegyházban.)

nélkül, egy öltözet ruhában menekült az admonti apácza-kolostorba. Onnan panaszolta el (1146) szomorú sorsát bátyjának, II. Gézának s a salzburgi érseknek. Mindketten férfiasan szót emeltek érdekében, s Ilona özvegy királyné sem hagyta cserben. De Géza, ki új férjet keresett számára, hasztalan hívta haza. Zsófia annyira megszerette az admonti apáczákat, kik közt „az elveszett helyett új királyságot s új hazát talált", hogy örökre ott maradt. E házasság meghiusításával a német császár szabad kezet akart magának Magyarország irányában biztosítani, mert a kóbor Borisz herczegben alkalmas eszközt vélt nyerni régi hódító tervei valósítására. Mikor Borisz lengyel földről Németországba menekült, Konrád császár, valamint Henrik osztrák őrgróf szivesen látták, sőt támogatták egy csapat német zsoldos felfogadásában, melylyel a pozsonyi várat rajtaütéssel birtokába kerítette (1146). De Géza nyomban ott termett s visszaszerzé. Ez lévén első háborúja, példásan meg akarta felidézőjét fenyíteni, hogy megtudja a világ, hogy vele paczkázni nem lehet. Hadat üzent tehát Henrik őrgrófnak s nehány más osztrák urnak. Szeptember elején a magyar sereg a mosonyi kapunál állt a király és Bél bán vezetése alatt, kiknek ügyes kémei kellő tájékozást adtak a Lajta túlpartján levő németek elhelyezéséről. Mielőtt a támadást megindítá, a püspökök Gézát a táborban, rögtönzött templomban, szeptember 11-én ünnepélyesen karddal övezték s ráadván a szokásos áldást, lovaggá szentelték, mire a királyi lovag átkelt hadaival a Lajtán. Besenyők, kunok, székelyek a vihar gyorsaságával vágtattak előre. Követte őket Bél bán a derék haddal, a vármegyék népével, míg a király válogatott vitézeinek, testőreinek dandárát vezette. Az osztrák Henrik a heves harczban döntő vereséget szenvedett s a magyarok sokáig üzték, vágták a futó osztrákokat meg bajorokat, kik közül „számos nemes és fenkölt férfiú s a közemberekből töméntelenen" estek el. A vereség oly teljes volt,

II. Géza.
(A bécsi képes krónikából.)

hogy a német írók évtizedek multán is fájdalommal panaszolták, hogy a németek még mindig nem mosták le e súlyos vereségök szégyenét. Konrád császár nem avatkozott a háborúba, de nem a magyarok iránti jóindulatból maradt tétlen. Géza és szövetségtársa, a lengyel herczeg a császár hűbéresével, Welf herczeggel lépett érintkezésbe s hadi segélylyel biztatta. Másrészt Németországban csakhamar megváltoztak a viszonyok; a császár keresztes hadjáratra indult s roppant seregét magyar földön vezette át (1147). A magyar király szabad utat engedett neki, de Konrád nem mint jó barát jött az országba s a szives vendéglátás sem mérsékelte indulatát. Ép úgy megnyilatkozott az átvonulás közben a magyar és német nép közötti régi gyűlölség, ámbár nagyobb baj nem támadt belőle. Annál szivélyesebben fogadta Géza azt a szép, kellően fegyelmezett franczia sereget, melyet VII. Lajos, a későbbi szent, vezetett hazánkon át a Szentföldre. A magyar határ közelében a franczia megálltak s Lajos király megfelelő udvari néppel magyar földön kereste föl Gézát, hogy az átvonulás részleteit előzetesen rendezzék. A két uralkodó, mindegyik nemes, fenkölt gondolkodású levente, valósággal el volt egymástól ragadtatva. Az egyesség megköttetett, s a franczia had az eleve megállapított útirányban háborítlanul haladt a bizánczi határ felé. Egy váratlan esemény azonban mégis okozott némi kellemetlenséget. Borisz, a trónkövetelő, álnévén a franczia táborban lappangott, de a magyarok rá ismertek. Alighogy Géza megtudta, hogy konok ellensége a francziák közt van, kiszolgáltatását követelte. Lajos nem adta ugyan ki, de ártalmatlanná tette s magával vitte bizánczi földre.

Ez a keresztes háború Magyarországot pár esztendőre a nyugati és a keleti császár támadásaitól egyaránt megmentette. A német császár a Szentföldön foglalatoskodott s míg a keresztes háború véget nem ért, a görög császár sem gondolhatott hódításra. Így tehát Géza figyelmét más irányba, északra, Ruténiára fordíthatta, melynek egymással és az Árpádokkal rokon fejedelmei, valamint főurai, a bojárok, örökös perpatvarban éltek. Nem ő az első magyar király, ki a rutén fejedelmekkel békés vagy harczias érintkezésben állt. Ez a Ruténia a mai Kelet-Galiczia és Kisoroszország messze földje, a IX. században nagy és hatalmas birodalom volt, mely azonban később az uralkodó család tagjainak osztozkodásai következtében számos kisebb-nagyobb herczegségre, többékevésbbé önálló fejedelemségre oszlott. Minthogy azonban az uralkodó házak közel rokonságban álltak, a rutén országok politikai, egyházi és művelődési központja Kijev nagyfejedelemség maradt. E rutén fejedelmekkel az Árpádok már a XI. század óta szorosabb viszonyba léptek. Noha a görög-keleti egyház hivei voltak, némely királyunk közülök házasodott, mások szövetkeztek velök s így készítették elő a magyar befolyás meggyökerezését ez északi tartományokban. II. Géza elődei utjain haladt tehát, midőn az egymással örökös perpatvarban, háboruságban álló rutén

fejedelmek küzdelmei iránt közelebbi érdeklődést tanusított s sógorát, Izjaszló kievi nagyfejedelmet haddal támogatta, sőt 1150-ben személyesen segélyére ment. A háború elhuzódott s Géza csak 1152-ben, mikor ismét nagy sereggel jelent meg Ruténiában, birta a háborgó rokonságot kibékíteni.

A királynak sietnie kellett a rutén kérdés rendezésével, mert ekkor már ujra fölmerült a bizánczi veszedelem, még pedig olyan komoly és veszedelmes alakban, mint annak előtte soha. János császár helyét 1143-ban fia, Mánuel foglalta el, kinek ereiben magyar vér folyt, mert szent László unokája s a szép, eszes Piroska császárné fia volt. Külsőleg is László királyra ütött; míg atyja, János, alacsony termetű volt, Mánuel olyan atléta alakú, herkulesi erejű, gyönyörű férfivá nőtt, mint a szent király. Kiváló tehetségeit is főleg nagyatyjától örökölte, melyeket azonban atyja, maga szintén jeles uralkodó, kitünő neveléssel igyekezett fejleszteni. Tudomány és ismeret tekintetében korának összes uralkodói közül kimagaslott; műveltsége kiterjedt mindenre, főleg azonban a katonai mesterségre. Jeles iró, klasszikus ékességű szónok volt, értett a hadi és államkormányzati

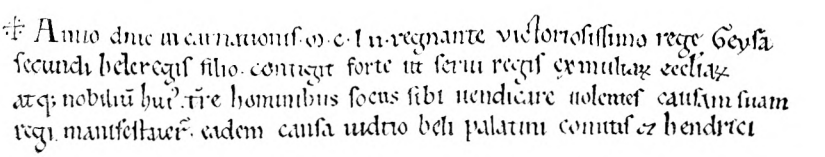

II. Géza korabeli oklevél kezdő sorai.

ügyekhez s munkaereje valósággal kimeríthetetlennek látszott. Első volt a lovagi szórakozásokban, a tornajátékban, vadászatban. Elbűvölő egyénisége a nők kedvenczévé tette s a császár élvezte is az élet örömeit, de nem alacsonyodott rabjokká, hanem magas szárnyalású politikai eszményeinek szentelte magát. A caesarismus legcsapongóbb ábrándjai elevenedtek meg lelkében s minthogy kitünő hadsereget és tele kincstárt örökölt, kész hódító volt. Hosszas uralkodása Bizánc hatalmának utolsó fénykora, a nagy birodalom életerejének végső fellobbanása.

Uralkodása első nyolcz esztendejét kisázsiai bonyodalmak, az ottani latinokkal (katholikus hűbéres fejedelmekkel) és a szeldzsuk-törökökkel való küzdelmei, valamint az 1147-ki keresztes háború vették igénybe. E mellett a délolaszországi normannokkal kellett hadakoznia, kik immár az egész területet meghódítván, 1139-ben megalapították a sziczíliai (nápolyi) királyságot. Mind e küzdelmeiben, melyekben lelki tehetségei a gyakorlati élet iskolájában tökéletesbültek, nem téveszté el a czélt, melyről már atyja ábrándozott, a magyar állam meghódoltatását. Igen óvatosan készítette elő terveit s diplomácziai mesterkedései fölkeresték mindazon országokat, melyek hazánkkal érdekellentétben álltak, Velenczét, a rutén

fejedelmeket, a német császárt. Másfelől azon népeket, melyek Magyarországhoz hajlottak, lehetőleg megtörni igyekezett. Először is a ráczok ellen indult (1151) s Géza, ki ekkor Ruténiában volt elfoglalva, csak csekély hadat küldhetett segítségökre. Így a ráczok nem birtak ellenállani s meghódoltak a császárnak. Erre Mánuel közvetlenül Magyarország ellen fordult s felhasználta Boriszt, a trónkövetelőt is, ki akkor ujra görög földön élt. Sőt megnyerte terveinek a németek új császárját, a rőtszakállu I. Frigyest, ki szintén azzal a szándékkal lépett trónra (1152), hogy meghódítja Magyarországot, vagy legalább megosztozik rajta Mánuellel. A görög császár 1152-ben csakugyan betört hazánkba, ellenben a német fejedelmek „titkos" okokból megtagadták Frigyestől a segítséget s így az ő támadása elmaradt. Mánuel elfoglalta ugyan Zimony várát és a Szerémséget, melynek lakosságát a Száván túlra akarta átköltöztetni, de Bél bán erős haddal visszaszorította a Duna tulsó partjára. A veszedelem hirére Géza haza sietett Ruténiából s Boriszt meg a Temesközből verte ki. Így Mánuel hadjárata meddő maradt s minthogy a németek cserben hagyták s más bonyodalmai is keletkeztek, kénytelenkelletlen, békét kötött. Géza nem lehetett kétségben az iránt, hogy Mánuel a legelső alkalommal megszegi a frigyet. A görögök ellenségeinél, a normannoknál keresett tehát támaszt s követét Roger szicziliai királyhoz küldötte. Másrészt hatalmas hadat vont össze, hogy görög földre törjön. Mánuel meg akarta előzni a támadást s a magyar határra sietett, de mielőtt csatára került a dolog, a két uralkodó ismét békét kötött.

Ez a béke szintén csak ideiglenes volt. Mánuel nem mondott le hódító terveiről, Géza meg csupán kénytelenségből pihentette fegyverét. Öcscse, István herczeg, rezgelődni kezdett ellene, híveket toborzott s mikor üzelmei napfényre kerültek, Mánuel udvarába szökött. A görög udvar szivesen fogadta s minthogy időközben Borisz meghalt, őt használta czéljaira eszközül. Mánuel nyomban meg akarta a békét szegni, de mégis megujította, mert egyrészt a nyugtalankodó ráczokkal gyűlt meg a baja, másrészt 1154 végén unokatestvére, Andronikosz, trónkövetelőnek lépett fel ellene s Gézától kért segítséget. Géza nem szalasztotta el a kedvező alkalmat s 1155 tavaszán nagy sereggel tört görög földre. Csakhogy Mánuel időközben ártalmatlanná tette Andronikoszt s a magyarok ellen fordult. Vele volt István herczeg egy kis magyar csapattal. Géza úgy tett, mintha meghátrálna, mi közben az üldözésére rendelt görög had egy részét tőrbe csalta s megsemmisítette. 1156-ban Géza is, Mánuel is folytatni akarta a háborút, melyre széleskörű előkészületet tettek. Utóbb azonban öt évre békét kötöttek. Mánuel most is csak időt akart nyerni s követeivel ajánlatot tett Frigyes császárnak a legnagyobb arányu, igazi europai magyarellenes liga alakulására, melynek czéljául azt tűzte ki, hogy a két császár egyesült ereje

szeptemberben közösen támadjon Magyatországra. De akkorra a németek nem készülhettek el s noha István herczeg, a trónkövetelő, személyesen fölkereste Frigyest, a német császár támadása ezuttal is elmaradt. Sőt világra szóló vállalatai minden erejét annyira lefoglalták, hogy egyenesen rászorult Géza jóakaratára s segélyt kért tőle (1157). Géza csakugyan 600 jó lovas ijászszal támogatta a fellázadt Milano s a lombard városok leverésében.

Nem ez a támogatás okozta ugyan, de a német és magyar udvarok csakhamar szivélyes viszonyba léptek, mert a két császár mindinkább

II. Géza nagy pecsétje.

elidegenedett egymástól. Egyrészt a vallásos ellentét, mely a keresztes háborúk folyamán a végletekig kiélesbedett úgy, hogy latinok meg görögök jobban gyűlölték egymást a töröknél, másrészt az a körülmény, hogy a kilátásba vett préda megosztásán megegyezni nem birtak, egyre fokozta a bizalmatlanságot Frigyesben Mánuel szándékai iránt. Konstantinápoly volt ez időben a világpolitika központja s Mánuel még a pápaság ügyeibe is bele avatkozott. Az 1159-iki pápaválasztáskor a bíbornoktestületben szakadás állt be. A többség III. Sándort, a kisebbség IV. Viktort kiáltotta ki pápának s ez utóbbit Frigyes, amazt meg Mánuel császár támogatta. Frigyes nagy súlyt helyezett tehát arra, hogy a maga jelöltjének nyerje meg Magyarországot. De Lukács esztergomi érsek, korának egyik

legkiválóbb főpapja s Apa bánnak, Géza vezérlő miniszterének (Bél bán 1158-ban haza tért Ráczországba s főzsupán lett) testvére, a ki Párisban végezte tanulmányait, a pápaválasztás szabadságát hirdette s Gézát III. Sándor táborába vezette. Minthogy Mánuel is e táborban volt, természetszerűen pihentetnie kellett harczias szándékait Magyarország ellen, noha időközben István herczeg visszatért udvarába s egy rokonát vette nőül, sőt Géza egy másik öcscse, László herczeg szintén a császárhoz szökött s körében szivélyes fogadtatásra talált. Mindazáltal 1161-ben további öt évre meghosszabbította a magyar békeszerződést. Csakhogy Géza nem sokáig élvezhette e kedvező fordulatot, mert már 1162 márczius 31-én, férfikora virágában befejezte dicsőséges életét. Uralkodása a siker és haladás ideje volt. Nemcsak megvédte állama önállóságát és területi épségét a hatalomsóvár Bizánc ellen, hanem gyarapította jólétét, népességét, anyagi és szellemi virágzását. Elődei telepítési politikáját nagy arányokban folytatta. A Mátra vidékére irányította a kun palóczok már II. István óta folyó beköltözését. Rutén háborúi érdekében az Ondava és a Laborcz felső folyásának mentét erődítményekkel, őrséggel látta el s így Sáros és Zemplén északi részét bevonta a nemzeti élet keretébe. Különösen a német munkás elemek bevándorlását mozdította elő s az ő nevéhez füződik az úgynevezett szász — különféle német és flandriai nép — tömeges megtelepítése Szepes vármegyében s az erdélyi részekben. Minthogy a délvidék a görög háborúkban nagyon elnéptelenedett, mert Mánuel a lakosságot a Száván túlra költöztette át, Géza az 1154-ki békében kikötötte, hogy a császár az átköltözettekből tizezret visszabocsásson.

II. Gézát négy kiskorú fia, István, Béla, Árpád és Géza és négy leánya siratták. A legidősebb, III. István, csak 15 éves volt, midőn reá szállott a korona, melyet Bizánczban két trónkövetelő az idősebbségi elv alapján akart tőle elragadni. Minthogy a trónutódlás még mindig nem nyert törvényes szabályozást, igényeik itthon is visszhangot keltettek. De legelől Mánuel császár vetette föl magát az elsőbbségi örökösödés védőjének s azt hirdette, hogy Magyarországban a trón nem a király fiát, hanem testvérét illeti s így az udvarában levő két herczeg egyikének követelte a koronát. Természetesen most sem a jog, hanem a politikai önzés vezette. Az előző háborúkban meggyőződött róla, hogy arra az ő hadereje sem elég, hogy a magyar államot a saját birodalmába kebelezze. Úgy tett tehát, mint annak idején III. Henrik császár; mérsékelte igényeit s megelégedett azzal, hogy védenczét, hűbéresét tegye királylyá.

III. István a legerélyesebben védelmére kelt a maga jogának s bizonyára ép oly sikerrel megoltalmazza, mint atyja, ha időközben lassan, észrevétlenül a társadalom egy igen nagy részének vallásos gondolkodásában fordulat nem állt volna be. A bizánczi háborúk folyamán

az ország déli vidékein, a kalocsa-bácsi érseki tartomány nagy területén a görög-keleti egyház veszélyes befolyásra vergődött. A keleti egyház nem szedett híveitől tizedet s ezzel népszerű lett a tömegeknél, nem kényszeríté nőtlen életre lelkészeit s ezzel a katholikus világi papságot édesgette magához. Másrészt Mánuel mesterségesen is terjeszthette a maga vallását a magyarok közt, mert háborúi folyamán sok ezer embert telepített át birodalmába, hol megszokták a görög szertartásokat s ragaszkodtak hozzájok, mikor ismét haza kerültek. Így a délvidék lakosságának nagy része tényleg elszakadt a katholikus egyháztól, s csak e körülmény számbavétele érteti meg a következő évek eseményeit. Mánuel tervei és trónkövetelői a déli vármegyék lakóiban találtak támaszt s 1164-ki támadásakor a papság lelkesen fogadta a császárt mindenütt; teljes egyházi díszben, görög templomi énekeket zengve ment eléje s vitte táborába a hívek tömegeit. Sőt a görög egyház iránti rokonszenv az alsó papságból átszállott a főpapokra s a kalocsai érsekre, a pécsi, csanádi és váradi püspökökre sem maradt hatás nélkül.

III. István koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Másrészt mindazok, kik a magyarságot meg akarták tartani szent István egyházában, áldozatkészen sereglettek III. István köré. Lukács esztergomi érsek nemcsak megkoronázta, hanem hathatós befolyásával támogatta a nehéz küzdelemben. Mánuel császár, mihelyt Géza halálának hírét vette, nagy sereggel indult Magyarország ellen s magával vitte István és László herczegeket. Megváltoztatták-e a herczegek vallásukat Bizánczban, vagy csak bizonyos igéreteket tettek a császárnak a vallás tárgyában, arról nincs adat. De kétségtelen, hogy ama sikereket, melyeket magyar földön elért, Mánuel nem annyira hadainak, mint inkább azoknak a magyaroknak köszönte, kik többé-kevésbbé nyiltan a görög-keleti egyházhoz hajlottak. Ezek sorakoztak István herczeg köré, midőn a császári sereget megelőzve, magyar földre lépett s valószínűleg vallásos tekintetek ösztönözték Bél bánt is, hogy ott hagyva Ráczországot a trónkövetelő segítségére siessen. III. István, a koronás király helyzete olyan rosszra fordúlt, hogy Ausztriába kellett menekülnie. Így a

katholikusok kénytelenségből megalkudtak a viszonyokkal s elfogadták Mánuel jelöltjét. Csakhogy a császár nem az idősebb István herczeget, kit már egészen görögnek tekintettek, hanem öcscsét, Lászlót tette meg királynak. A herczeg II. László névvel (1162 nyarán) foglalta el a trónt s bátyjának az ország egy harmadrészével kellett, mint részfejedelemséggel megelégednie. De Lukács esztergomi érsek, minthogy az országnak már volt koronás királya s minthogy László katholikus érzelmeiben sem bizott, férfias bátorsággal megtagadta megkoronázását. Ellenben Mikó, kalocsai érsek, László buzgó párthive volt s noha már másfél százados szokás szentesíté az esztergomi érsek azon jogát, hogy ő koronázza meg a királyt, Mikó semmibe sem vette ez ősi szokást, hanem ünnepélyesen megkoronázta László herczeget. Erre Lukács egyházi büntetéssel sújtotta Mikót, min az új király annyira felbőszült, hogy Lukácsot elfogatta. III. Sándor pápa közbenjárására karácson napján szabadon bocsátotta ugyan, de ezzel a bitorló és az érsek közti tusa nem ért véget. A nagy ünnepnapon az érsek a királyi kápolnába sietett, hol László épen a szentmisét hallgatta. Itt az érsek egyházi átok alá vetette a királyt, ki megint elfogatta. Lukács csak akkor nyerte vissza szabadságát, mikor II. László egész fiatalon váratlanul meghalt (1163 január 14).

IV. István.
(A bécsi képes krónikából.)

Lászlót az uralkodásban Mánuel másik védencze, az idősebb trónkövetelő követte IV. István névvel. Őt is Mikó, kalocsai érsek koronázta meg, mert Lukács érsek nem akarta törvényes urának elismerni. Ellenben Bél bán őt támogatta s el is fojtotta azt a felkelést, melyet III. István az országba visszatérve, a Csák-nemzetség segélyével támasztott. De a bán csakhamar meghalt vagy ujra Ráczországba ment, III. István pedig a nyáron Székesfejérvárig hatolt s junius 19-én megverte IV. Istvánt, ki kevesed magával a pesti révhez igyekezett. Csakhogy futás közben elfogták s átadták III. Istvánnak, ki Lukács érsek

tanácsára nem bántotta, hanem csupán az országból tiltotta ki. E nagylelkűsége sok gyászt és keserűséget hozott reá és hazájára, mert a bitorló egyenesen Mánuelhez futott, ki haddal sietett a magyar határra. Itt azonban megbékült III. Istvánnal, elismerte törvényes királynak, viszont meg István arra kötelezte magát, hogy öcscsét, Bélát (szül. 1148—50 körül) a császárnak adja át atyai örökével, a horvát-dalmát herczegséggel együtt. III. István feláldozta az ország egy részét, hogy a többit megmentse, mi szintén csak nagy nehezen sikerült. A béke 1163-ban helyre állt ugyan s a trónkövetelő IV. István Frigyes német császártól sem kapott segélyt, kinek hűbérül ajánlotta fel az országot. De csökönyösen folytatta üzelmeit s bizánczi területről betört az országba, mire Mánuel is megszegte a békét s átkelt a Száván. A görög érzelmű papság lelkesülten fogadta (1164) s a tömegeket is táborába vezette. Mikor III. István tetemes cseh segélyhaddal a déli részekbe nyomult, a császár visszatért ugyan birodalmába, de IV. Istvánnál nagyobb görög hadat hagyott, melyet azonban a király kivert az országból. Erre Mánuel, ki immár tényleg megkapta Béla herczeg örökségét, ujra békét kötött. Csakhogy IV. István nem nyugodott, hanem megint betört az Szerémségbe. A magyarok Zimonyba szorították s ott ostrom alá fogták. Mánuel azon ürügy alatt, hogy III. István megszegte a békét, ismét európai ligát igyekezett megbuktatására alakítani. Tárgyalt a rutén fejedelmekkel, Frigyes császárral, Henrik osztrák herczeggel, Velenczével s az utóbbi támogatta is. E közben azonban a trónkövetelő, IV. István Zimony várában meghalt (1165 április 11). Így III. István túlélte a negyediket s történelmünkben az a furcsaság jelentkezik, hogy III. István később uralkodott, mint IV. István. De ekkor sem birhatta békében országát, mert Mánuel még a nyáron roppant sereggel indult ellene. A IV. István halálával magyar kézbe jutó Zimony várát kezdte vívni, s noha Gergely ispán hősiesen védte, el is foglalta. De azért mégis békét kötött (1165 aug.), mely a kezén levő horvát-dalmát földön kívül a Szerémséget is neki juttatta. Csakhogy a következő évben megujult a háború s folyt a hosszú déli határszél egész mentén, mert a görögök — ez uttal először — az erdélyi részekbe is betörtek. A véres küzdelem folyamán a magyarok nemcsak vitézül harczoltak, hanem a szerémi és a dalmát részekben hódításokat is tettek. Ellenben 1168 julius 18-án döntő csatát vesztettek; mindkét fél hatalmas hadsereggel és bámulatos kitartással harczolt s egyaránt fájdalmas veszteségeket szenvedett. E véres tusa a Szerémségben folyt le s talán az ő emlékét őrzé ama két Vérfalva és Vérvár-erőd (1476-ban már csak Vérvár helye), mely Atak (ma Otok Szerémben) vára tartozékai közt később említtetik. A harczban a győztes görög sereg is annyira kimerült, hogy nem folytathatta az előnyomulást. Lerontotta Zimony falait s a Száva túlpartjára vonult úgy, hogy a Szerémség magyar kézben maradt. Viszont István hamar kiheverte a

vereséget s nagy sereggel indult Dalmáczia visszafoglalására, hol a városok lelkesülten csatlakoztak hozzá s még a Velencze kezén levő Zára is meghódolt, ámbár csakhamar (1170) ismét elveszett.

III. István a következő békésebb éveket országa belső ügyei rendezésének szentelte. A hosszú trónviszály és véres külháború megingat-

III. István pecsétje.

ták a régi intézményeket, csorbították a király tekintélyét és jövedelmeit s a nagybirtokos rétegekben felébresztették hatalmuk és gazdagságuk öntudatát. A gyorsan váltakozó királyok dús adománynyal, jószággal, kiváltsággal jutalmazták híveiket, kikben mindinkább föltámadt az óhaj, hogy mint a feudális nyugati országokban történt, befolyásuk alá hajtsák a királyi hatalmat. Leggazdagabb volt ez időben az egyház

s legelőször ő élt erkölcsi és anyagi erejének egész súlyával. III. István, ki benne találta főtámaszát s a pápaság jóindulatát kereste, végleg lemondott (1169) a főpapi kinevezés jogáról, mely Kálmán óta elveszett ugyan, de a nélkül, hogy a káptalani választás általános érvényre emelkedett volna. Immár megtörtént ez is s így a magyar papság teljesen fölszabadult a királyi hatalom alól. A hosszú háborúkban elharapózott az önkény és jogtiprás, mely ellen a világi társadalom ép oly kevéssé védekezhetett, mint bármely más istencsapása ellen. Az egyház azonban már használta a saját fegyvereit s a királyt is sújtotta, ha a nehéz viszonyok, a rendkívüli veszedelmek közepett az ő vagyonához mert nyúlni. Lukács érsek, addig buzgó híve, egyházi átok alá vetette III. Istvánt, mely alól akkor szabadította fel (1171), mikor kötelezte magát, hogy az egyházzal szemben szigorúan megtartja a kánonok szabványait. A királyi tekintélyt az érsek túlbuzgalma mindenesetre érzékenyen csorbította s rossz példát adott a világiaknak, kik meg a magok módja szerint igyekeztek a király hatalmát korlátolni. 1172 elején István esztergomi udvarában fényes nyugati vendégsereg mulatott s a Szentföldre volt átutazóban. Ez ünnepélyek közepett a király márczius 4-én hirtelen meghalt. Bizonyára sokan megsiratták, mert III. István a nehéz viszonyok közt állhatatosan, megalkuvást nem ismerve küzdött országa függetlenségéért s megoltalmazásával a magyar katholikus egyházról is végzetes veszedelmet hárított el.

III. FEJEZET.

III. BÉLA ÉS IMRE KIRÁLYOK.

III. BÉLA ÉS BIZÁNCZ. — KÜZDELMEI ÖCCSÉVEL. — VISSZASZERZI DALMÁCZIÁT. — FELSŐBBSÉGE ALÁ VONJA RÁCZORSZÁGOT. — HARCZAI HALICS BIRTOKÁÉRT. — BELSŐ KORMÁNYZATA. — IMRE KIRÁLY. — KÜZDELMEI ENDRE HERCZEGGEL. — ZÁRA ELVESZTE. — III. LÁSZLÓ. — ENDRE HERCZEG TRÓNRA JUT.

Mikor III. István váratlanul meghalt, ismét csupán két fitagja élt az Árpádok családjának. II. Géza két fia, Béla és Géza herczegek. Ez utóbbit anyja, Eufrozina özvegy királyné itthon nevelte. Béla ellenben a bizánczi udvarban tartózkodott, hová a békeszerződések értelmében került s ott kitünő nevelésben részesült. Mánuelnek, mikor az ifjút magához vette, még nem volt fia s leányával jegyezte el, sőt trónja örökösévé jelölte ki (1165). Ennek megfelelően neveltette s a ritka tehetségű ifjú nemcsak széleskörű műveltséget szerzett, hanem megismerkedett a bizánczi államintézmények gyakorlati működésével, a bizánczi diplomáczia minden furfangjával. Ölnyi magas, gyönyörű férfiúvá fejlődött, s a ki látta, azt mondotta róla, hogy valóban királynak termett, mert méltóság sugárzik arczáról. Csakhogy időközben Mánuel császárnak fia született, mire nemcsak a görög trónról zárta ki Bélát, hanem a leányával történt eljegyzést is felbontotta. Teljesen azonban nem ejtette el s neki szánta a magyar koronát, miért is előkelő, fejedelmi hölgygyel, nejének mostoha nővérével, a franczia Chatillon Ágnes, antiochiai herczegnővel házasította össze (1172).

Alighogy a császár III. István haláláról értesült, Bélával s nagyobb haddal a magyar határ felé indult. Itthon az irányadó tényezők a trónutódlás kérdésében két pártra oszoltak. A katholikusok Géza herczeghez hajlottak, a ki köztük nőtt fel. Ellenben Béla Konstantinápolyban, mikor trónörökös lett, természetesen görög hitre tért s Elek nevet vett föl. Új hitét megtartotta akkor is, mikor a görög trónutódlástól elesett; részt vett a görög egyház szertartásaiban, sőt zsinataiban s egyiknek határozatait alá is írta. A magyar katholikusok eretneknek tekintették tehát s féltek tőle, mely okból Lukács esztergomi érsek s az özvegy királyné az ifjú Géza herczeget akarták trónra juttatni, s Béláról azt is hiresztelték, hogy testvérét,

Árpád herczeget megmérgezte. De Bélának szintén sok híve akadt, kik nyomban III. István halála után követséget indítottak hozzá, mely haza hívja. A követség útközben találkozott Mánuellel; átadta neki Bélát, kivel csak annyit igértetett meg, hogy híve, barátja marad mindenkor. Egyebet, hűbéri alárendelést nem kívánt az ifjútól, ki azzal az eltökéléssel sietett hazájába, hogy trónörökösi jogát érvényre emeli minden áron. Rendkívül ügyesen járt el, visszatért a katholikus hitre s hogy megtérése őszintesége iránt minden kétséget eloszlasson, a római szentszékhez fordult s a pápa támogatását kereste. Meg is nyerte, ámbár Lukács érsek renrendületlenül ragaszkodott Géza herczeghez, miért is hasztalan utasította a pápa, hogy Bélát megkoronázza. Az érsek nem engedett. Béla csak 1173 január 13-án koronáztatott meg, de ekkor sem az esztergomi, hanem a kalocsai érsek végezte a szent szertartást, kit erre a pápa ezúttal egész kivételesen, az esztergomi érsek jogainak épségben tartásával felhatalmazott. Csakhogy Géza nem nyugodott bele az eldöntésbe s a fogságból, melybe bátyja vetette, sógorukhoz, az osztrák herczeghez szökött. Minthogy Lipót herczeg nem akarta kiadni, Béla cseh segélylyel betört Ausztriába. Géza a német császár udvarába igyekezett tehát, de a cseh herczeg elfogta s szövetségesének, Bélának adta át. A király a lázadót szigorú fogságban tartotta, híveit keményen büntette, anyjokat, a tulajdonképeni konkolyhintőt meg Görögországba száműzte s Lukács érseket csupán egyházi állása menté meg a letételtől. Lassankint azonban ő is meggyőződött Béla hithűségéről, meghódolt neki, s haláláig buzgón szolgálta. Hogy a jövendőbeli trónviszályoknak elejét vegye, Béla már 1182 május 16-án királylyá koronáztatta legidősebb fiát, Imre herczeget. Ezzel akarta a nyugati kath. országokban már általánosan dívó trónutódlási rendet, mely szerint a király legidősebb fia örökli koronáját, nálunk is végleg érvényre emelni. Ez sikerült is s ez idő óta a magyar királyi család a trónöröklés rendje tekintetében sem különbözött a többi nyugat-európai uralkodó házaktól.

III. Béla.
(A bécsi képes krónikából.)

Béla király trónja szilárdítása érdekében gondosan ápolta a jó barátságot a pápával, békét tartott a német császárral, a legszivélyesebb viszonyban maradt Mánuel császárral, noha nem kapta tőle vissza horvát-dalmát atyai örökségét. De nem tűzött össze vele, sőt haddal segítette s egy ízben magyar csapatok Kis-Ázsiában harczoltak a görög zászló alatt. Mánuel császár 1180 szeptember 24-én halt meg s vele sírba szállt Bizáncz félelmetes hatalma. Görög részről soha többé nem fenyegette veszedelem a magyar államot, mely a bizánczi uralom elgyöngülésével a Balkánon is könnyebben és hatályosabban érvényesíthette törekvéseit.

Mánuel halálának hírére Béla nyomban visszafoglalta Dalmácziát s a tengerparti városokat, melyek latin lakói magok hívták a királyt s lelkesen üdvözölték a magyar uralmat. Különösen megerősítette Zárát; de a tekintélyes városra folyton Velencze áhítozott s Béla két ízben nagy háborút volt kénytelen birtokáért viselni. Az első sokáig elhúzódott (1181–88) s két évi fegyverszünettel végződött. A másikban (1190–91) már határozottan Velencze húzta a rövidebbet s Zára magyar kézben maradt. Béla minden lehetőt elkövetett, hogy a Bizáncztól visszavett területek lakóit az érdek és a rokonszenv lánczaival csatolja a magyar koronához. Az anyaországban nem levén olyan népfölösleg, melyet oda telepíthetett volna, a benszülöttekkel kedveltette meg a magyar uralmat; tisztelte szokásaikat, jogaikat, új kedvezményeket és kiváltságokat adott nekik. Bánná előbb Kalán pécsi püspököt, a jeles katonát és kormányférfit, utóbb (1194) meg legidősebb fiát, Imrét tette meg. Szervezetileg is be igyekezett Dalmácziát a magyar egyházba olvasztani s legalább a spalatói érseket, a dalmát tartomány fejét akarta maga kinevezni. De a szentszék ekkor ép úgy ellenezte terveit, mint Kálmán idején s Bélának meg kellett elégednie azzal, hogy a spalatóiak magyar papot választottak érsekké.

A dalmát részek visszafoglalásával egy időben Béla a görög birodalom más pontjain is hódítólag lépett fel. A magyar állam évtizedek óta volt támasza a ráczok önállósági törekvéseinek Bizánczczal szemben. Alighogy Mánuel, a ki leigázta őket, meghalt, újra a magyar királyhoz fordultak tehát s segélyével igyekeztek a bizánczi felsőbbséget lerázni. Béla támogatta őket s e támogatással egyfelől Észak-Albániát, másfelől Nis vidékét szállották meg. Béla maga is átkelt a Száván, megvette Barancsot és Nándorfejérvárt (1182), sőt lehatolt egész Szófiáig. (1183). Csakhamar azonban megbékült Izsák görög császárral, kit gyermekleányával, Margit herczegnővel jegyzett el, hozományul adva neki az Alduna mentén tett hódításait.

Ekképen Ráczország magyar segélylyel szerezte meg önállóságát s Nemánja István, ki a szerb állam tulajdonképeni megalapítója (1159–96), a magyar intézményeket tartotta szem előtt országa szervezésében s elismerte a magyar király felsőbbségét. Nem is a magyar király hatalmi

körében, a Duna felé, hanem Bizáncz rovására délnek Maczedóniában, Albániában, Thessáliában és Epirusban igyekezett ekkor s a következő században a szerbség terjeszkedni. Mindazáltal Ráczország függési viszonya a magyar koronától folyton bizonytalan maradt. Magyar telepeseket a király nem küldhetett ama földre, mert nem volt olyan nagy számú magyar elem, melyet oda költöztethetett volna. A ráczokban magokban pedig bízni nem lehetett, mert igéreteiket, fogadalmaikat, esküiket csak addig vették komolyan, míg hasznukra váltak. Az ajak esküszik, — mondotta egyik nagyzsupán — de a lélek semmit sem tud róla. Ez híven kifejezi a szerb politika erkölcsi tartalmát. Ennek megfelelően történt, hogy mikor Frigyes német császár az 1189-ki keresztes háború idején a Száván túli földre ért, a ráczok tőle kérték hűbérül Nis városát s el akarták ismerni a német felsőbbséget. Uralkodó családjok egyszersmind Bertold andechs-merani gróffal, ki régebben Dalmáczia herczege czímet kapta császárjától, igyekezett házassági összeköttetésbe lépni. Mindez a magyar állam ellen irányult s a ráczok, mihelyt nem szorultak a magyar királyra, a német császárnál, kinek főhatalma úgy is névleges maradt volna, kerestek támaszt ellene. A törekvés meghiúsult ugyan, de világot vet ama roppant nehézségekre, melyekkel a magyar politikának a Balkánon küzdenie kellett. A nemzeti és politikai ellentétekhez itt az egyház-vallási ellentétek járultak, mert a ráczok politikailag elszakadtak ugyan Bizáncztól, de nem követték a horvátok példáját s nem csatlakoztak a nyugati egyházhoz.

Még inkább megnehezítette a magyarok terjeszkedését a vallásos ellentét északon, a rutén fejedelemségekben. A hagyomány szerint a magyarok Ruténián szálltak le mai hazájokba s királyaink ösztönszerűleg érezhették, hogy azon az úton majdan más veszedelmes népek bocsátkozhatnak le az ő országokba. Minthogy pedig Ruténiában az egyes részfejedelemségek urai örökös harczban álltak egymással, királyaink állandóan meg akarták ott gyökereztetni uralmukat, hogy az a rend és erőgyarapodás központjául szolgáljon. III. Béla határozott czéljává tűzte ki a szomszéd Halics fejedelemség megszerzését, hogy azt a magyarság előre tolt bástyájává alakítsa. Halicsban akkor három trónkövetelő tusakodott egymással s a bojárok, a főurak egy része kétségkívül Bélához fordult, ki benyomult az országba, kiverte a trónkövetelőket, a földet közvetlen birtokává tette s kisebbik fiát, Endre herczeget állította az új kormányzat élére. Csakhogy ide sem jutott magyar telepes, a benszülött lakosságban meg nem volt olyan elem, melyre a magyar uralom s a vele szorosan összefüggő katholikus egyház támaszkodhatott volna. A görög papság irtózott a katholikus egyház szigorú fegyelmétől s a nőtlenségtől, az alsó nép a tizedtől. A bojárok, e „gonosz, istentelen, álnok fajzat“ — így nevezi őket a rutén krónika, — kik addig korlátlanul uralkodtak Halicsban s rabjokká tették a fejedelmet, hamar ráuntak a rendezett magyar kormányzatra, mely ellen nyom-

ban megindult az izgatás. A mozgalmat a főpapság szította azon jelszóval, hogy a magyarok kiirtják a vallást s „istállót csináltak a görög templomból". Lengyel segélylyel többen versenyeztek a trónért s a fiatal Endre már 1189-ben kiszorult Halicsból. Béla király belátta, hogy Halics megtartása olyan áldozatába kerülne, minőt nem ér meg. Nagyon ügyesen vonta ki tehát magát a kényes helyzetből. Minthogy a magyar uralom pusztán a fegyverre támaszkodott, melynek tekintélye azonban aggasztóan megfogyott, kitért a hosszúnak igérkező lengyel-rutén háború elől. Békét kötött, melyben lemondott az országról, de megtartotta Halics királya czímét.

Ezt a békepolitikát egyrészt Velencze magatartása s a horvát-dalmát föld biztosítása, másrészt az a körülmény sugallta, hogy a keresztes háborúban való részvétel eszméje komolyan kezdte a királyt foglalkoztatni. 1187-ben a török elfoglalta Jeruzsálemet, s e rémhír ismét mozgásba hozta az egész katholikus világot. Frigyes német császár fölvette a keresztet s valami 100,000 emberrel indult (1189) a Szentföldre. A roppant had Magyarországon vonult át, hova a császár május 29-én érkezett. A határon küldöttség várta s kisérte Esztergomba Béla királyhoz, ki meleg vendégszeretettel fogadta, dús ajándékkal halmozta el s egyezményileg állapítván meg az útirányt, jó karba helyeztette az utakat és hidakat s a főbb pontokon kellő eleségről gondoskodott. Csaknem egy egész hónapig (junius 24-ig) eltartott, míg a roppant német had az ország déli határát elérte, miközben élelmezése mindenütt kifogástalan pontossággal történt; kenyér, hús, bor, a lovaknak zab és takarmány bőségesen volt mindenütt s a németek csupán arról panaszkodtak, hogy az idegen pénz átszámításánál szenvedtek rövidséget. A keresztesek az akkor nagyrészt romban heverő Nándorfejérvárnál léptek bizánczi területre. Velök ment Géza herczeg, a fogoly trónkövetelő, ki ekkor nyerte vissza szabadságát. Távozása után nyoma vész; valószínüleg a görög császári családba lépett, de görög névvel s idegenben halt meg.

Béla király maga nem mehetett a császárral, de nagyobb magyar hadat rendelt seregéhez, melyet azonban utóbb, mikor már görög földre ért, haza hívott. Hitbuzgó lelkében azonban erősen élt az óhaj, hogy személyesen a Szentföldön harczoljon. Csakhogy a velenczei bonyodalmak, a Balkán félsziget ügyei, hol a bolgárok lerázták a görög uralmat s újra önálló államot alkottak, lehetetlenné tették neki szándéka valósítását. A bolgárok ellen fegyverrel is segítette vejét, Izsák görög császárt, kivel 1194-ben a Szávánál találkozott.

III. Béla királynak két fia volt, Imre (szül. 1179) és Endre (szül. 1180), mindkettő első nejétől, Ágnes királynétól, ki 1184-ben húnyt el s kinek hamvai férjeével sok század multán (1848) találtattak meg a székesfejérvári elpusztult királyi temetkező templom mélyében, s most a budai Nagyboldogasszony-templomban pihennek. Béla csakhamar

(1186) másodszor nősült s Margit franczia herczegnőt, VII. Lajos király leányát s Fülöp Ágost király hugát vette hitvesül, ki utóbb, mint özvegy a Szentföldre ment testvéréhez, Henrik jeruzsálemi királyhoz s ott halt meg.

Béla király uralkodása nemcsak külső vonatkozásaiban, hanem a nemzeti élet és polgárosodás minden ágában örök emlékezetűvé vált. Kálmán óta ő volt az első király, a ki tudományos nevelésben részesült

III. Béla nagy pecsétje.

s általában ő első királyunk, a ki egy nagy és kitünően kormányzott világbirodalom központjában nyerte politikai iskoláztatását. A görög műveltség nem rontotta meg magyarságát s Bizánczból csak a jót hozta el hazájába, mely akkor kezdett a régi viszonyokból kibontakozni s a fejlődés ujabb, európaibb fokára emelkedni. Rendezte az udvartartást s emelte külső fényét, de azért nem riadt vissza attól sem, hogy

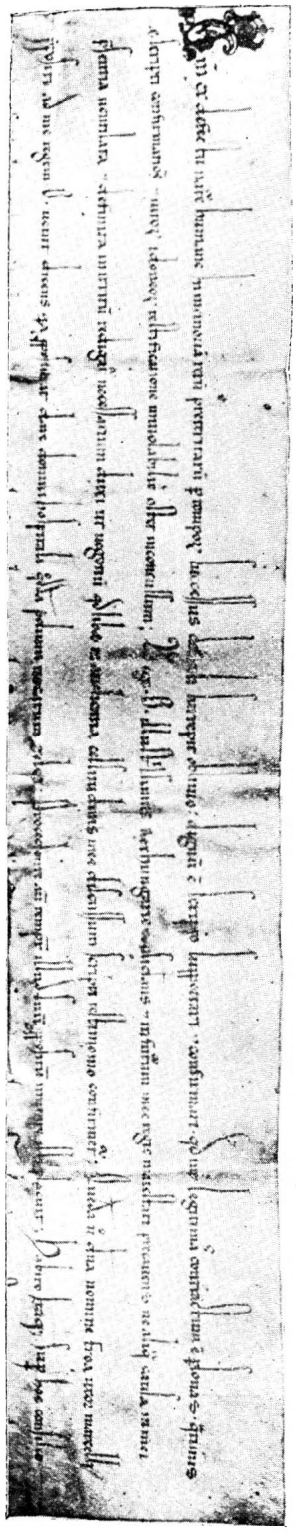

III. Béla oklevelének kezdősorai.
(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

országa minden részét bejárja, saját királyi kezével mérje a köblöt, mely a terményadózásnál országos mértékül szolgált. Ő is a szabadban, terebélyes tölgyfa alatt, ispánjaitól környezve fogadta a panaszosokat s szolgáltatott igazságot.

Az ő korában a koronázás már nem csupán egyházi, hanem közjogi cselekmény volt, melyben a közlélek a királyi hatalom gyakorlásának elengedhetetlen előfeltételét látta. Valószínüleg Béla volt az, a ki szent István és I. Géza királyok két koronájából a mai szent koronát, szent István palástjából a koronázási palástot készítteté s általában a koronázás szertartását Bizáncz példájára részletesen megállapította. E végből a fejérvári koronázó templomot is átalakította, kibővítette. És valószínüleg az ő ideje óta tesz koronázása alkalmából esküt a magyar király. Ebben az esküben, (mintája egy párisi codexben maradt ránk, ámbár nem bizonyos, hogy a magyar király koronázó esküje, de mindenesetre megfelel a magyar királyi hatalom e korbeli viszonyainak), még csupán arra kötelezte magát, hogy az egyházat s a keresztény népet teljes erejével megvédi, hogy hatalmaskodást és más jogtalanságot mindenkinek megtilt s végül, hogy itéleteiben méltányos és könyörületes lesz. Ez eskü tehát csupán igéret arra nézve, hogy egyházának lelkiismeretes oltalmazója, főkegyura lesz s rendőri és bírói teendőiben igazságosan fog itélni. Hogy törvényhozói vagy kormányzati jogát bárkivel meg fogná osztani, arról a királyi eskü egy szóval sem tesz említést, mert ez a jog korlátlanul a királyt illette s bármennyire öregbedett is a szociális tényezők hatalma, az egyházi és világi nagybirtoknak vagyona, bármennyire kezdtek nyugatról a feudális világ eszméi behatolni hozzánk, a királyi hatalom gyakorlásában az uralkodó még mindig ép oly kevéssé osztozott bárkivel, mint elődei.

Maga Béla a jog és az igazság embere volt s csak hasonló gondolkodású emberekkel környezte magát. Ilyen volt nádora, Farkas, kit azért szeretett, mert — mint dicsérőleg mondja róla (1181): azt, a mit vásárol, meg is szokta fizetni. Az ilyen embert nagyon megbecsülte s kedvelt híveihez nemcsak mulatni járt el, hanem fölkereste őket vigasztalásul, mikor halálos ágyon feküdtek. Bőkezű volt adományaiban s azt tartotta, — legalább így írja jegyzője — hogy illendő dolog, hogy a király minden jogosult kérést szivesen teljesítsen. Ő már egész vármegyéket eladományozott, például Modrus vármegyét a Frangepánoknak, kik Velenczéből költöztek a horvát-dalmát részekbe s ott ez időben a magyar uralom szilárd oszlopai voltak. De nem egyedül a katonai érdemet becsülte és jutalmazta. III. Béla nemcsak sokat építkezett, hanem ő első királyunk, a kiről biztosan tudjuk, hogy magyar művészt királyi kitüntetéssel koszoruzott. Dénes mester fiát, Tecust, ki a szentté avatáskor I. László király sírját (1192 jun. 27) felnyitotta s a királyi hamvak számára nagyszerű síremléket alkotott, e művészi alkotásáért Béla örök és minden törvényes örökösére átszármazó szabadsággal tüntette ki. Másrészt lelkiismeretesen gondozta az államvagyont, a pénzügyi kormányzatban bizánczi tapasztalatai alapján szigorú rendet alkotott, szabályozta és jobban hasznosította a pénzverés jogát, fejlesztette a só- és érczbányászatot s talán ő tette a sót kizárólagos királyi egyedárúsággá, a mi régebben nem volt. Így jövedelmei egyre gyarapodtak s takarékos gazdálkodása dús készleteket halmozott fel kincstárában, melynek évi készpénzjövedelmét 1186 körül 166.000 girára (7.771,200 korona mai értékben) számították. Irodája élén 1193 óta állandóan királyi kanczellár működött. A peres eljárásban kiterjesztette a nádori bíráskodást; külön nádori bíróság (curia) és alnádor segédkezett a királynak az írásbeliség folytán több munkát okozó pörök elintézében. Országát ő is nyitva tartotta a beköltözők előtt s így a lakosság egyre gyarapodott s új meg vadon pusztaságok népesedtek be. A vendégnépek megtartották személyes szabadságukat, szabadon költözhettek bárhová s intézkedhettek vagyonukról. A hol tömegesen együtt maradtak, önválasztotta bírájok saját joguk szerint itélkezett peres ügyeikben, melyek nem az ispánhoz, hanem a királyhoz, vagy egyik fő udvari tisztjéhez felebbeztettek. Közterheiket a király enyhére szabta s ha kereskedtek, a harminczad- és útvámmentesség kedvezményét élvezték. Mint a vendégnépek, akképen egyes gazdag birtokosok is kivétettek királyi kiváltság alapján az ispán bírói hatalma alól. Minthogy besenyők, zsidók, izmaeliták, palóczok, kunok, a gyarapodásnak induló régi királyi városok sem tartoztak a várszerkezet keretébe s minthogy a várjószágok eladományozása vagy elkallódása a polgárháborúk idején nagyobb arányokat öltött, a várszerkezet keretébe tartozó népek száma a nem oda tartozó népséggel szemben kezdett kisebbséggé válni. Ezzel az egész intézményt

természetesen az a veszély fenyegette, hogy elveszti régi jelentőségét. A királyi hatalom már sejti e veszedelmet s azzal igyekszik enyhíteni, egy új fejlődés csiráit elvetni, hogy új társadalmi réteget teremt. A nemes (nobilis) szó már a XI. század emlékeiben is előfordul; külföldről hatolt be, de jogi jelentőségre nálunk nem emelkedett. Ez a XII. században sem történt, ámbár a nobilis nevet Kálmán óta még gyakrabban használják. Ellenben a szabadok közt egy új réteg kezdett alakulni, melyet »a király szolgáinak« (servientes regis) neveztek. Ez is katona, lovas katona, de a harczos elem legelső, legtekintélyesebb része, mert a király kivette az ispán hatásköre alól s közvetlenül a maga vezetése alá helyezte. Így személyét illetőleg különös kiváltságokat élvez s csakhamar birtokára nézve is sokféle kedvezményt nyer. A legkülönbözőbb elemekből, várkatonából s jobbágyból, udvarnokból, kisebb szabad birtokosból, vendégből ujonczozza magát s a király szivesen szaporítja számát, mert föltétlenül rendelkezik vele s hatalma új támaszt nyer benne. Az új elem meg híven támogatja s büszkén mondja magát a király szolgájának, ki hűségét bőségesen jutalmazza. De a XII. században ez új elem még mindig csak a szabadok egyik, ámbár előkelőbb rétege. Egyrészt még él a régi várispánság s útját állja gyökeres új képződményeknek, másrészt az új elem számra nézve még nem olyan nagy, hogy a többitől elzárkózhatnék s külön hatalmi tényezővé válhatna. De már megvan ő is, mint az egyházi és a világi nagybirtok, s új politikai és társadalmi fejlődés csiráját rejti magában.

III. Béla sirjában talált zománczos ékszer.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Béla király sohasem mondott le a reményről, hogy a Szentföld felszabadításában részt vehet. Terveit azonban előbb a politikai viszonyok alakulata, utóbb meg betegsége hiusította meg. Betegágyához rendelte tehát kisebbik fiát, Endre herczeget, kinek nem adott többé külön részfejedelemséget, mint elődei tették ifjabb fiaikkal, hanem megfelelő jószágot és vagyont rendelt ellátására. Mikor Béla halálát közeledni érezte, Endrével fogadalmat tétetett, hogy helyette ő fogja a keresztet fölvenni. Kincseinek nagy részét reá hagyta, hogy megfelelő hadsereget gyűjthessen s mielőbb a Szentföldre vezesse. Azután meghalt (1196 április 23) idő előtt, a férfikor delén, mint legtöbb elődje, mint egykor szent László, kire nem csupán külsőleg hasonlított. Mint László, akképen Béla is behegeszté a vérző sebeket, melyeket országán a hosszú függetlenségi háború és a belviszályok ütöttek.

Idősebb fia, a már rég megkoronázott Imre akadálytalanul foglalta el trónusát. Nagy műveltségű atyja a tudós Bernát olasz pap felügyelete alatt gondos nevelésben részesítette. Az ifjú, valami 17 éves király főleg vallásos hitbuzgalmával tűnt ki s teljesen alárendelte magát a római szentszék vezetésének. Talán ezzel áll kapcsolatban házassága is, melyre 1200 körül lépett, midőn Constantia aragóniai herczegnőt vette el, ki olyan országból jött, hol szünes-szüntelen folyt a szent háború a hitetlenekkel, hol tehát a vallásosság, a pápához való ragaszkodás egész a rajongásig fokozódott. Imre király engedelmes híve lett a pápának s néha egyszerűen csak utasításait hajtotta végre. Még a pápa követével szemben is oly alázatosan viselkedett, hogy ez azzal kérkedett, hogy Imre a vele való érintkezésben „úgyszólván megfeledkezett királyi méltóságáról". Alázatossága, hűsége azonban nem nyert kellő jutalmat. Róma támogatta ugyan az Endrével csakhamar támadt viszályokban, de az a szoros viszony, mely eddig a pápaság és a magyar királyi hatalom közt főleg a Balkán-országokkal szemben fennállt, lényegesen meglazult s a pápa immár a magyar király nélkül, sőt ellenére igyekezett czéljait, melyeket a magyarokétól külön választott, elérni. Sőt még egyes lázongó magyar főpapok ellen sem tudta Imrét megoltalmazni. Ez időben a királyság már fájdalmasan érezte, hogy a főpapokat többé nem ő nevezi ki, mert a kezökön levő roppant vagyon és befolyás államellenes törekvések szolgálatába kezdett lépni. Maga Jób esztergomi érsek volt a király fő ellensége s a legkegyetlenebbül dúlta föl — panaszkodott Imre — az ország békéjét. Az érsek példáját más püspökök követték s a főpapi körökből kerültek ki először az elemek, melyek folyton fenyegették a trón biztonságát. Imre keserves panaszszal fordult kora híres és hatalmas pápájához, III. Inczéhez (1199) s támogatását kérte az álnok urak, különösen pedig a főpapok (injurias majestatis nostrae a falsis principibus nostris et praecipue a praelatis ecclesiarum illatas) ellen, kik királyi felségén új meg új sérelmet ejtenek. A főpapok egy része csakugyan a hitbuzgó király ellen fordult s öccsét, Endre herczeget támogatta, ki bátyja megbuktatásán fondorkodott.

Imre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Endre nem teljesítette a fogadalmat, melyet haldokló atyjának tett, nem ment a Szentföldre, hanem a pénzt, melyet e végből örökölt, a trón megszerzésére pazarolta. Gonosz tanácsadók befolyása alá került; Imre egyenesen a főpapok egy részét mondja Endre megrontójának s őket okolja itthonmaradásáért s üzelmeiért. A váczi, veszprémi és váradi püspökök bujtogatására Endre már 1197-ben fegyvert fogott királya ellen. Akkor Imre a horvát-dalmát részeket engedte át neki s ez áron a béke a két testvér közt helyreállt. De csak látszólag, mert a könnyelmű Endre nem mondott le a trónról s ekkor sem ment a Szentföldre, noha ebbeli kötelességére a pápa is figyelmeztette (1198). A fogadalom alól úgy akart kibujni, hogy Ráczországban és Halomföldén az ottani eretnekek ellen harczolt, még pedig győzelmesen. (1198). Halomföldе urának és Ráma goszpodárjának is czímezte magát. Minthogy tehát itt harczolt a hitetlenekkel, nem tartotta többé kötelezőnek azon igéretét, hogy a Szentföldre megy. Sőt ellenkezőleg a tekintélyt, melyet e sikereivel szerzett, híveinek szaporítására használta, pénzét újabb lázadás előkészítésére fecsérelte. Hasztalan parancsolta meg a pápa a két magyar érseknek, hogy Endrét egyházi átokkal sujtsák, ha bátyjára merészel törni; hasztalan fenyegette, hogy minden örökjogától megfosztottnak fogja nyilvánítani. Nehány püspök mindig vele tartott, sőt Boleszló váczi püspök közvetítette az összeesküvők közötti titkos levelezést s szent egyházában rejtegette a felkelésre szánt pénzt. Mikor Imre ez üzelmekről értesült, személyesen megjelent Váczott, s az oltár mellől hurczolta el a gonosz főpapot. De az árulás belopózott legbensőbb hívei sorába is, s mint később kiderült, Imre legbizalmasabb embere, legfőbb tisztje, a nádor volt a fölkelés igazi lelke, kinek biztatására Endre (1199) nyarán haddal tört az országba. Imre megverte s osztrák területre űzte, mire a pápa a trónviszály kiegyenlítése czéljából (1200 tavaszán) Gergely bíbornokot Magyarországba küldte. Közbenjárására Imre megbocsátott lázadó testvérének, s visszaadta neki herczegségét. Endre viszont megigérte, hogy végre teljesíti fogadalmát s fölveszi a keresztet. A két testvér kibékülésének nyomban meg voltak üdvös következményei s egyesült erejök fényes sikert ért el a Balkánországokban. A magyar belmozgalmak hatása alatt a ráczok nemcsak Magyarországgal szakítottak, hanem a római egyházzal is, melylyel egy ideig kaczérkodtak. Erre a pápa felhívta Imrét, vezesse vissza a szentszék engedelmességéhez a trónviszályoktól dúlt Ráczországot. Imre készségesen engedett a pápa szavának, kinek politikája a magyar államérdeknek is megfelelt. A király Ráczországba vonult s a trónkövetelők egyikét, Vulkót tette meg, mint a magyar korona hűbéresét, nagyfejedelemmé, maga meg fölvette a Ráczország (Servia) királya czímét (1202). Csakhamar az akkor bizánczi felsőbbség alól felszabadult s újra önálló Bulgáriába tört s győztesen nyomult előre. Útjának azonban csupán az az eredménye volt, hogy fölvette a Bolgárország királyának czímét. Állandó sikert győzel-

meivel sem arathatott, mert bármi buzgó híve volt Imre a pápának, bármennyire szolgálta érdekeit Ráczországban és Bulgáriában, bármennyire üldöztette a szerbek közt, Boszniában, a horvát-dalmát földön az egyre jobban terjedő bogumil eretnekséget, mindez nem óvta meg a keserves megpróbáltatások hosszú sorától.

Ugyanakkor, mikor Imre a bolgárok közt harczolt a római egyházért, a keresztes hadak a maga nemében páratlan orvtámadást intéztek a

Imre nagy pecsétje.
(Az esztergomi primási levéltár 1202-iki okleveléről.)

magyar korona ellen s elrabolták egyik legértékesebb birtokát. 1202 őszén valami 40,000, nagyobbrészt franczia keresztes gyűlt össze Velenczében, hogy onnan a Szentföldre vitorlázzon. A velenczeiek, kik sohasem tudtak Dalmáczia elvesztésébe belenyugodni, most azt a pokoli tervet eszelték ki, hogy a kereszt jelvénye alatt a hitetlenek elleni harczra gyűlt népet a dalmát tengermellék, első sorban Zára visszafoglalására, vagyis kora legbuzgóbb katholikus királyának megrablására használják. Megnyerték a tervnek a keresztesek vezéreit s a sereg novem-

ber 10-én Velencze hajóin Zára ellen indult, melyet öt napi vívás után el is foglalt. A merénylet híre megütközést keltett a keresztény világban s a pápát is megbotránkoztatta. De a bűntény megtorlására semmit sem tett s Imre méltán szemére vethette, hogy a hallatlan jogsérelem jóvá tételére nem kényszerítette Velenczét. Ez egy ideig megtartotta Zárát s mielőtt kiürítette, csaknem végpusztulásra juttatta, mert a templomokon kívül lerombolta összes házait és erődítményeit.

Mindazonáltal Imre király rendületlen hűségben megmaradt a pápa pártján. Nem csupán keleten, hanem nyugaton is támogatta, s hadat küldött Ottó, német ellenkirály, a pápa jelöltje segítségére. Ebből sok bonyodalom támadt. Míg német földön magyar-kun csapatok harczoltak egy zászló alatt, más kunok a bolgárokkal szövetkezve a magyar főhatalom alatti Ráczországba törtek s kegyetlenül feldúlták. Itthon meg Jób esztergomi és János kalocsai érsek viszálykodtak s minthogy a király hívét, Jánost pártolta, Jób, „ez az izgága ember" a pápánál emelt panaszt, sőt ezzel sem elégedett meg, hanem Kalán pécsi és Boleszló váczi püspökkel minduntalan durván sértette a király tekintélyét. Noha a felségárulástól sem riadtak vissza, a pápa egyiket sem mozdította el állásától s Jób érsek halálakor a szentszék buzgó híve, Imre király és a főpapok közt újra a legélesebb viszály támadt, melyben a pápa nagyon lanyhán támogatta Imrét megingott tekintélye helyreállításában. Ellenben épen ekkor rá akarta venni, hogy személyesen a Szentföldre vezesse hadait, noha csakhamar maga elismerte, hogy Imre, ki komolyan készült a keresztet fölvenni, csak azért nem valósíthatja szándékát, mert nem bizhatja országát „az ellenségre", vagyis a lázongó főpapokra. Egyházi átokkal fenyegette ugyan őket, ha Imrének és fiainak hűséget nem esküsznek. De mikor nem hallgattak a szavára, a pápa nem sietett fenyegetését beváltani. Sőt Bulgáriában egyenesen a magyar király ellen fordult. Alighogy Imre a bolgárok ellen némi sikert ért el, a pápa hitelt adott a bolgár czár azon hazug igéretének, hogy visszatér a katholikus egyházba. Ez igéretet a czár csak azért tette, hogy a pápa segélyével a magyar főuralomtól megmeneküljön. A pápa valóban cserben hagyta hű magyar szövetségesét s a czárnak koronát küldött, a mi ez időben már a nemzetközi önállóság elismerését jelentette. Hasztalan tiltakozott ez ellen Imre király, hasztalan zárta el haragjában a pápa követe elől a Bulgáriába vezető utat s őt magát rövid időre fogságra is vetette (1204 aug.). A szentszék tényleg szakított azon addigi politikájával, hogy a katholicismust a magyar uralom segélyével juttassa a Balkánon túlsúlyra. A horvát-dalmát részekben ez a politika döntötte el a nyugati egyház győzelmét s a görög-keleti bolgárok és ráczok közt szintén e két tényező szoros együttműködésétől függött a siker. Az illető népek épen azért idegenkedtek a magyar uralomtól, mert azonosnak tekintették a katholikus egyház uralmával. III. Incze pápa azonban a ráczok és bolgárok

önállósági törekvéseit támogatta, mert azt hitte, hogy hamarabb megbarátkoznak a katholicismussal, ha nem jár vele a magyar uralom. E hitében alaposan tévedett s eljárása a nyugati egyház vallási, valamint a magyar királyság politikai törekvéseit egyaránt meddővé tette. Az illető népek időnként, kénytelenségből meghódoltak a szentszéknek, valamint a magyar királynak, de minthogy tudták, hogy a magyarok ellen könnyen támaszt találhatnak Rómában, komolyan sem az egyikhez, sem a másikhoz nem csatlakoztak. Játszottak mindegyikkel s különösen az egyház nem birt köztük meggyökerezni. Incze pápa politikája annál fájdalmasabban sujtotta Imre királyt, mert rajongó szeretettel csüngött egyházán s saját országában tervszerűen indította meg a görög egyháznak a rómaiba való olvasztását. A görög-keletiek száma még mindig tetemes volt s nem csupán a délvidéken, hanem például Visegrádon is voltak görögkeleti klastromok. Imre, a ki sajnosan tapasztalta s a pápának is megírta, hogy e zárdákkal senki sem törődik, külön görög származású latin püspök felügyelete alá akarta mindnyájokat helyezni, vagy latin előljárót kivánt mindegyik kolostor élére állítani. De még ebbeli akarata sem teljesült. A pápa elrendelte ugyan a helyszíni vizsgálatot, egyéb azonban nem történt.

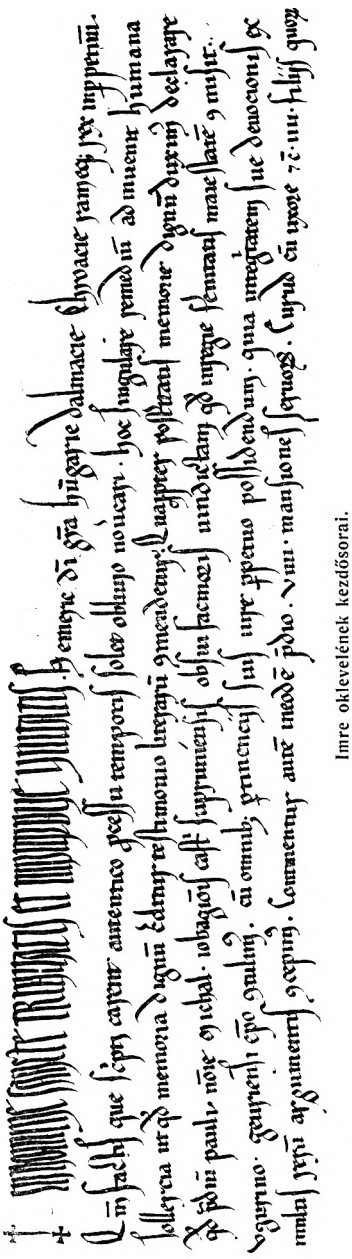

Imre oklevelének kezdősorai.
(A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából.)

Annál inkább elharapóztak a belső zavarok, mert a püspökök örökösen fészkelődtek, mely körülmény viszont Endre herczegben tartotta ébren becsvágyó terveit. Imre király is, Endre is 1200 körül nősültek s ez utóbbi Bertold merániai herczeg leányát vette el. Mikor Imrének fia, László született, kit mint trónja törvényes örökösét meg akart koronáztatni, Endre ismét kitűzte a felkelés zászlaját. Régi krónikások szerint Imre király egymaga, fegyvertelenül ment Endre táborába s katonái közül vitte őt magával, mert szent személye ellen senki sem merte kezét emelni. Sokkal valószínűbb az, hogy Imre Várad közelében értekezletre hívta s fogságra vetette Endrét (1203 őszén), ki azonban a

következő év tavaszán párthívei segélyével megszökött s folytatta üzelmeit. Imre, hogy a trónkérdést végleg eldöntse, fiát, Lászlót megkoronáztatta (1204 aug. 26).

A sok keserű csalódás, mely kül- és belpolitikájában kisérte, különben is súlyos beteggé tette az alig huszonöt éves királyt, ki valószínüleg sohasem heverte ki a nehéz balesetet, mely 1199-ben, Máramarosban vadászaton érte. Vágtató lova elbukott s maga alá temette. A halálos veszedelemből Lőrincz ispán mentette meg, de a ló úgy megrúgta az ispánt is, hogy ez félkezét elvesztette. Ez alkalommal a király szintén oly sérüléseket szenvedhetett, melyekből teljesen soha nem gyógyult ki. Kétségkívül ez is oka, hogy oly korán befejezte hányatott életét (1204 szeptember 15).

A csecsemő királyt Endre nem ismerte el s anyja, Constantia özvegy királyné Bécsbe, Lipót osztrák herczeghez menekült vele és a szent koronával, valamint a királyi kincsek egy részével. Ott azonban a csecsemő, III. László hamar (1205 május 7) meghalt s Endre herczeg törvényesen is a trón birtokába jutott. Kibékült Constantiával s az osztrák herczeggel, kik kiadták a koronát, melylyel már május 29-én ünnepélyesen megkoronáztatta magát.

IV. FEJEZET.

A KIRÁLYSÁG MÁSODIK SZÁZADA.

A MAGYARSÁG LELKI ÁTALAKULÁSA. — ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI ÁLLAMBAN ÉS TÁRSADALOMBAN. — I. A KIRÁLY ÉS A FŐPAPSÁG. — A TÁRSADALOM. — AZ ÚJ FEJLEMÉNYEK KÖRVONALAI. — BEVÁNDORLÁS. — FELEKEZETI VISZONYOK. — II. AZ ORSZÁG KÜLSŐ KÉPE. — VÁROSOK. — ÚJ SZERZETRENDEK. — NAGYBIRTOKOSOK. — KERESKEDELEM. — NÉPRAJZI ÁLLAPOTOK. — ERKÖLCSI ÉLET. — RABSZOLGASÁG. — SZELLEMI ÉLET. — A NÉVTELEN JEGYZŐ.

NEHÉZ belső vajudások közt ért véget az a korszak, melyben Bizánc világhatalma az ifju magyar birodalmat lételében fenyegette. De a magyarság az évtizedekre terjedő tusákban emberül megállta helyét s nemetközi állásában csorbítatlanul került ki belőlök. Imre király halálakor a magyar király nemcsak Magyarország, Horvát- és Dalmátország, hanem Ráma, Ráczország, Halics és Bolgárország királyának czímét viselte. A horvát, dalmát és bosznyák (Ráma) részek szervesen beillesztettek a magyar államterületbe, s habár a többi királyi czímek csak a magyar birodalom messzeterjedő hatalmi és érdekkörét jelzik, viselőjöknek a nemzetközi életben mégis tiszteletet és tekintélyt biztosítottak. E czímekben nyert kifejezést az a tény, hogy a forrongásban, átalakulásban levő Balkánfélszigeten a magyar állam állandóan meggyökerezett s ennek északi felében az Adriától a Fekete tengerig többé kevésbbé az ő befolyása lett irányadó. Kedvezővé válhatott reá az a gyökeres fordulat is, mely Imre király halála évében Bizánc sorsában bekövetkezett. Velencze és a keresztesek, mint nemrég Zárát, úgy 1204-ben orvul elfoglalták Konstantinápolyt s ott megalapították a római katholikus úgynevezett latin császárságot, melynek területét Romániának nevezték. A görög császárság nem szünt ugyan meg, sőt nehány évtized mulva Konstantinápolyt is visszaszerzé. De Bizánc soha sem heverte ki e rettenetes csapást s a Balkán nyitva állt minden hódítónak.

De a királyság második századában a magyar birodalom nyugati határain is olyan változások történtek, melyek új politikai fejlemények kiinduló pontjaivá lettek. A német birodalom egyes részei erős monarchikus szervezetet kezdtek nyerni. Cseh-Morvaországban a Przemyslek viselték

a királyi koronát s jó kormányzattal igyekeztek országaik erejét fejleszteni. Ausztria, melyet I. Frigyes császár herczegséggé emelt (1156), a Babenberg-család kitünő kezében egyre gyarapodott, népesedett, s midőn a Babenbergek Stiriát is megszerezték (1192), hatalmuk aggasztóan megnövekedett. V. Lipót herczeg még azt a váltságdíjat is, melyet Oroszlánszivű Richárd angol királyon zsarolt, főleg Hainburg, Bécs s más városok erődítményeinek kiegészítésére, különösen pedig az általa a magyarok ellen épített Német (Bécs)-Ujhely megerősítésére fordította. A Babenbergek Ausztriája és a Przemyslek Cseh-Morvaországa nemcsak útját állta tehát a magyarok terjeszkedésének a nyugaton, hanem egyenesen a magyarok rovására készült hatalmát gyarapítani.

Így lassankint mindefelől megváltoztak a szomszédságban a hatalmi viszonyok. A Balkán legnagyobb állama örökre megbénult, ellenben a nyugaton olyan új hatalmak keletkeztek, melyek együtt és külön-külön végzetes befolyást gyakorolhattak a magyar birodalom sorsára. Mindazonáltal nem ez a XII. század fejleményeinek veleje, leglényegesebb eredménye, hanem az a gyökeres változás, mely időközben a magyar közlélekben, a társadalom gazdasági és politikai szervezetében s ezzel a belső hatalmi viszonyokban bekövetkezett.

I.

Ama keserű panaszok, melyekre Imre király a gonosz főurak, kivált a főpapok ellen fakadt, általában uralkodásának egész folyamata kiáltóan hirdetik a gyökeres változásokat, melyek a magyar közszellemben s a közszervezetben a XII. században beálltak vagy legalább megkezdődtek. A magyar immár háromszáz esztendő óta élt új hazája földjén, melyben valami tíz nemzedékének csontjai porladoztak. E hosszú időn át szakadatlanul özönlöttek lelkébe a nyugati eszmék. Az új egyház, az új jogrend, az új vér, mely a beköltöző idegenekkel testébe jutott, a környezet s a földrajzi viszonyok, melyekben élt, az új foglalkozások, melyekhez szokni kezdett, az ázsiai népet nemcsak külső szokásaiban, hadviselése módjában, ruházatában, hanem eszejárásában, érzéseiben, gondolkodásában is mindinkább átformálták. Új embernyom támadt, mely már alaposan elütött a honfoglalás korabelitől s rohamosan közeledett az európai tipushoz. Megtartotta ugyan a saját nemzeti jellegét, a mit nagyban elősegítettek az új haza földrajzi fekvése s természetes határai, melyek nem zárták el légmentesen a polgárosult világától, de lehetővé tették a bevándorlás által folyton szaporodó lakosságnak, hogy megóvja sajátos egyéni életét, polgárosodása magyarosságát. Magyar maradt, de európai magyarrá lett s a XII. század végén már nemcsak külsőleg, hanem testi-lelki valójával is belépett a nyugati keresztény népek családjába. Gondolatilag is összeforrt a nyugattal s lelkében már visszhangot

keltett minden eszme, mely az ősrégi katholikus népeket mozgásba, hevülésbe hozta.

A XI. század végén, mikor a keresztes háborúk megindultak, a kereszténységben fiatal magyar nép még közönyösen nézte a nyugat ez emlékezetes mozgalmát. Az a mélységes vonzó erő, melyet Palestina s a szent helyek a régi keresztény népekre századok óta gyakoroltak, ő reá még alig hatott s katonás szivét nem dobbantotta meg a nyugat vallásos rajongása. A XII. században e közöny mindinkább eltünt s a magyarság a Szentföld ügyében már együtt érzett a régi katholikus népekkel. A magyarok tömegesen zarándokoltak a keletre s 1135-ben egy kegyes magyar nő, Petronella, az akkor keresztény kézben levő Jeruzsálemben házat vásárolt s azt szállóul örök időkre a maga nemzetének adományozta. A városban volt magyar főesperes, a város közelében meg egy magyar remete, Kozma szentelte életét az ájtatosságnak. Nőttön nőtt azon magyarok száma, kik fogadást tettek, hogy Jeruzsálembe költöznek s ott fejezik be földi hányatásukat. Ha az illető házas ember volt, a hatóság előtt feloldozta nejét a házassági kötelék alól, rendezte anyagi viszonyait s csak azután indult veszedelmes zarándokútjára. Ép úgy divatba jött, hogy kiváló vitézek, állami főtisztviselők fogadást tettek a kereszt fölvételére. Így Domokos bán, a Miskolczok neméből (1187) fogadta meg, hogy a Szentföldre megy harczolni. De mivel fogadását be nem válthatta, Sopron vármegyében cziszterczi apátságot (Borsmonostor) alapított (1194) s nyolcz falúval javadalmazta. Mások ellenben csakugyan fölvették a keresztet s III. Béla már esküvel köteleztette egyik fiát, hogy fegyverrel vesz részt a Szentföld felszabadításában s utódát, Imre királyt, noha fogadás nem kötelezte, csak főpapjainak örökös lázongásai gátolták a kereszt felvételében.

Mindez a közlélek teljes átalakulását, a katholikus egyház tanainak, szellemének végleges meggyökerezését jelzi, melylyel kapcsolatosan át kellett alakulnia az államszervezetnek, az egész társadalmi életnek. Az egyház kezdettől fogva úttörője volt minden nyugati eszmének s midőn bensőleg is meghódítá a magyart, nemcsak vallási, hanem politikai és polgárosodási tekintetben is új gondolatokat csepegtetett belé. A nyugati világ akkor a feudalismus jegyében haladt, mely szétforgácsolta a királyi hatalmat s új szoczialis tényezők közt osztotta el felségjogait. A XII. század folyamán a népesség szaporodása s az erős gazdasági lendület folytán, mely a Bizanczczal vívott nehéz tusák közepett sem akadt meg, ezek a társadalmi tényezők nálunk is megalakultak s külföldi mintára igyekeztek a magok hatalmát politikai téren érvényesíteni, az államügyek menetére befolyást gyakorolni. A király mellett immár a lelkeken uralkodó, roppant vagyonnal rendelkező egyházi nagybirtokosok, érsekek, püspökök, apátok álltak; utánok következtek a világi nagybirtokosok, még nem ugyan oly dús vagyonnal ellátva, mint ők, de a nyugat feudalis

bárói példájára szintén részt követelve a hatalomban. Ezzel nálunk is megkezdődött az új társadalmi hatalmak küzdelme a királysággal. Már II. István idején észlelhetők az olygarchikus törekvések s már akkor megtörtént, hogy az urak a harcztéren felmondták a királynak az engedelmességet, sőt egyik-másik azzal a délibábos gondolattal foglalkozott, hogy a saját fejére teszi a koronát. Eleinte a királyi hatalom könnyen megfékezte ellenségeit. II. István és II. Béla tömegesen üttették le a feudalis eszméktől forrongó fejeket s ezzel egy időre helyreállították a régi hatalmak egyensúlyát úgy, hogy II. Géza erős kezében szent István államszervezete látszólag ismét szabályosan működött, sőt valóságos bámulatot keltett mindazokban, kik irtóztak a nyugati népek feudalis zűrzavarától.

A külföldi, ha volt érzéke a kormányzat nagy feladatai iránt, észrevette, mihelyt magyar területre ért, hogy egy új világba lépett, melyben szilárd királyi hatalom és összpontosított, egységes kormányzat gondoskodik az alattvalók minden rétegének érdekeiről. Ottó, freisingi püspök, I. Frigyes császár testvére, kiváló író és államférfiú, ki bátyját a keresztes háborúra kisérte, nyomban meglátta a magyar és a német államszervezet közti mélységes különbséget s nagy lelki gyönyörűséggel beszél a magyar állam ez időbeli kormányzatáról. A magyar király a közhatalmat a saját kezében tartotta, míg a német császár az apró és nagy birodalmi fejedelmek szeszélyétől, külön érdekeitől függött. Nálunk a király pénzügyekben, hadügyekben, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban korlátlanul, törvényerejüleg döntött. Az a tudat, hogy akaratának mindenki engedelmeskedni tartozik, még ekkor is oly erősen élt a közlélekben, hogy akár csak titkon zugolódni, még kevésbbé nyiltan ellenszegülni a királyi parancsnak nem merészelt senki. Adót egyes-egyedül csak ő szedhetett, a min a más viszonyokhoz szokott német püspök nem kevéssé csodálkozott. A béke és háború ügyeiben ő döntött s adott jelre fegyveresen sietett köréje mindenki. Itélete ellen nem volt felebbezés. Az, hogy vádlott felett hasonrangúak itéljenek, mint a nyugaton dívott, Magyarországban ismeretlen volt; itt a király és rendes birái ültek törvényt mindenkin. Közigazgatásilag az ország 70 vármegyére oszlott, mindegyiknek élén a várispán állt, kit a király bármikor elmozdíthatott, a legapróbb panaszra börtönbe vethetett, bűntény esetén halállal fenyített. A királyi akarat végrehajtására elég volt akár egy egyszerű katonai küldött, mert a királyi rendeletnek a leghatalmasabb is fejet hajtott. A vármegye jövedelmeinek kétharmada a kincstárt, egyharmada az ispánt illette s a vármegye adta azt a haderőt is, melyre

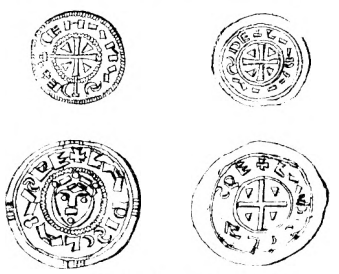

II. István ezüst dénárai.

a királynak külső hódításaihoz s a belső rend fentartásához szüksége volt. Még álltak a régi gyepük s mikor VII. Lajos franczia király a keresztes háborúba ment, a nyugati kapukon jött be hadaival az országba. A vármegye keretébe tartozó elemek béke idején is kellően szervezve voltak s mozgósításuk úgy történt, hogy minden 10 ember közül 9, de legalább 8 közül 7 fegyvert fogott, a többi ellenben a helyi szolgálatra, a vár őrzésére otthon maradt. A vármegyék legválogatottabb elemeiből alakította a király a testőrséget, mely folyton környezte s az udvari élet polgárosító befolyása alatt mindinkább pallérozódott, művelődött s kivetkőzött a marczona katonai szokásokból. Ez az elem, valamint az udvarban élő tisztek és szabad birtokosok mozgalmas, víg életet folytattak, főleg télvíz idején, mikor hónapokat töltöttek egy helyen; ilyenkor sokat mulattak, ittak-ettek, mi közben kezdtek a közügyek iránt is érdeklődni; politizáltak s ekképen készültek elő arra, hogy majdan, a viszonyok változtával részt vegyenek a közügyek intézésében. Egyelőre azonban még csak a királyi akarat végrehajtására szorítkoztak, mely akaratot törvény és intézmények nem korlátoztak ugyan, mely azonban épen nem zárkózott el a közvéleménytől. A király szakadatlan érintkezésben maradt népével; nyáron még mindig maga járta be országát, teletszakán körébe gyűjtötte főbb tisztviselőit s a püspököket, meghallgatta kívánságaikat, jutalmazta szolgálataikat s gondját viselte legszegényebb alattvalójának is. Így a magyar állam, noha szellemi, sőt anyagi polgárosodása még mindig nem vergődött át a kezdetlegesség állapotán, katonai és közigazgatási intézményeivel messze kimagaslott a máskülönben műveltebb nyugati országok sorából. Az erős, egységes kormányzat fejlesztette a királyi hatalomban egyrészt a hódító politika ösztönét, másrészt a polgárosodás fokozására irányuló törekvést. Meg volt az ereje mindkettőhöz s mindkét irányban dicsőséges eredménynyel érvényesítette.

II. Béla dénárai.

Mindazáltal szent István államszervezetének büszke épülete már a XII. század folyamán sokféle törést, repedést szenvedett, sőt alapjában ingadozni kezdett. A feudalis nyugati eszmék beözönlése a század folyamán egyre nagyobb arányokat öltött. Első sorban a vele telített egyház nyitott neki utat. E mellett ezer meg ezer ember telepedett meg az ország minden részében s nyugati hazájából elhozta magával a feudalis gondolkozást. Egyre több magyar ifjú tanult külföldön, a kereskedelmi érintkezés is élénkebb lett s az új eszmevilágban a magyar közlélek akarva nem akarva a hűbériség gondolatkörébe jutott. E mellett II. Géza halálával nálunk is beköszöntött a trónvillongások kora. Az ilyen belső küzdelmek és polgárháborúk segítették elő Európaszerte a nagybirtokosok túlsúlyának kifejlődését s túltengését egyrészt a királyi hata-

lom, másrészt a kisbirtokosok és közszabadok rovására. A trónkövetelők, a versenygő felek, hogy hiveket szerezzenek, ész nélkül osztogatták szét az urak közt a korona jogait és jószágait, elhalmozták őket vagyonnal és kiváltsággal. Így a királyi hatalom önkénytelenül, sőt sokszor szándékosan — ez a horvát-dalmát részekben történt, hol a főurak megnyerésével igyekezett a fajilag idegen elemeket féken tartani — dolgozott a túlhatalmas birtok-aristokráczia megteremtésén.

Habár a magyar társadalom elvileg még a XII. század végén is csupán szabadokra és rabszolgákra oszlott, már a gazdasági élet átalakulása, a szegényebb és gazdagabb rétegek kifejlődése egyre inkább éreztette hatásait a politika terén. A nagy vagyon érvényesülni igyekezett s a király mindinkább a gazdagok sorából választotta tisztviselőit s így a leggazdagabbak rétege tényleg a legelőkelőbbek rétegévé vált. Egyes nagybirtokos családok tagjai a birtokaik közelében levő vármegyék ispánságát oly gyakran viselték, hogy e tisztséget kezdték örökösnek tekinteni, annál inkább, mert a várirpánság jószágaiból egyre többet, sőt egyes családok egész vármegyéket kaptak adományul. Így a nagybirtok anyagi ereje, társadalmi tekintélye nőttön nőtt, külön törvény nélkül arisztokratává lett s minthogy minden arisztokratikus hatalomnak vérében van, természetéből következik, hogy a fejlődés bizonyos fokán a király ellen fordul s az összeség rovására elégíti ki becsvágyát s külön érdekeit, a nagybirtok teljes kialakulásával nálunk is beköszöntött a királyi hatalom s a nagybirtok közti küzdelmek kora. III. Béla bölcsesége és vaskeze egy ideig még ellensúlyozhatta ugyan az új társadalmi tényezők rendbontó törekvéseit. De Imre király már egész súlyában érezte a hatalmi viszonyok gyökeres változását. A „gonosz" urak Magyarországban is irányadó befolyásra kezdtek a közéletben vergődni s telhetetlenül szaporították jogaikat és jószágaikat. Megbénították a király tekintélyét s korlátolták régi jogkörét. Csakhogy jószágaikat és jogaikat nem az országnak, hanem magoknak szerezték. A mit a király vesztett, azt nem a nép nyerte, hanem nehány olygarcha-család, mely fokozódó befolyását és tekintélyét nem az összeség, hanem a saját külön érdekei és önző uralomvágya kielégítésére használta. A nyugaton ez a fejlődés a XII. században már mindenütt a királyi hatalom elgyöngülésére, a királyi jogoknak szétforgácsolására vezetett, sőt az új hatalmasok még az államterületet is szétosztották egymás közt, lakóit kivonták a király közvetlen hatásköre alól s a magok alattvalóivá tették. Ez lebegett végczélul a magyar birtokarisztokráczia előtt is, csakhogy még Imre király halálakor sem jutott ki végkép az alakulás folyamatából, másrészt pedig, habár megfogyva, a királyi vármegye még mindig megvolt s így a királynak is maradt némi fegyvere, hogy a szétbontó törekvéseket fékezze. Szent István államszervezete még fennállt, de már csapdosták alapjait az új fejlemények hullámai, melyek a következő században

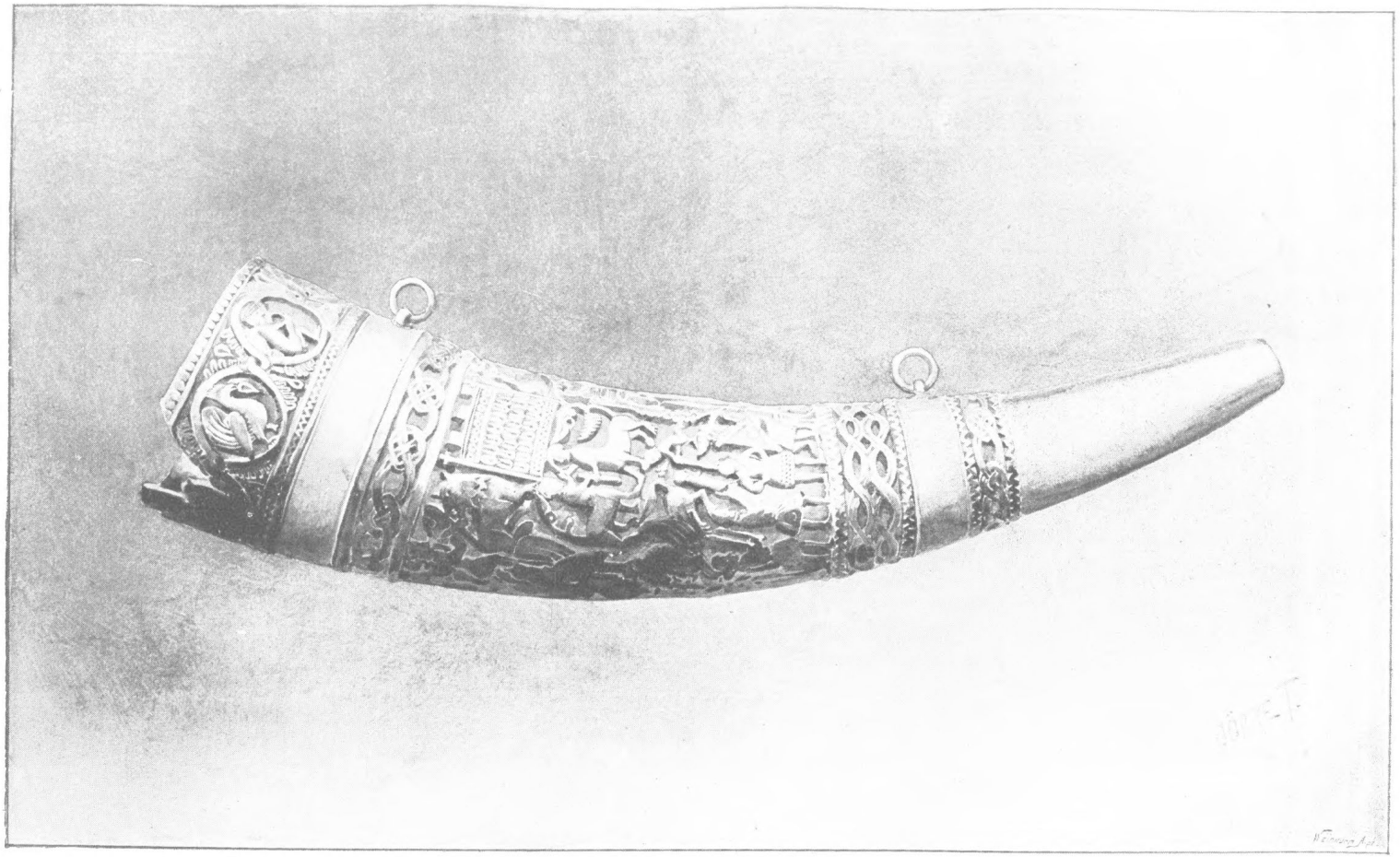

LEHEL KÜRTJE.

(Dörre Ivadar rajza.)

Az Athenaeum nyomása.

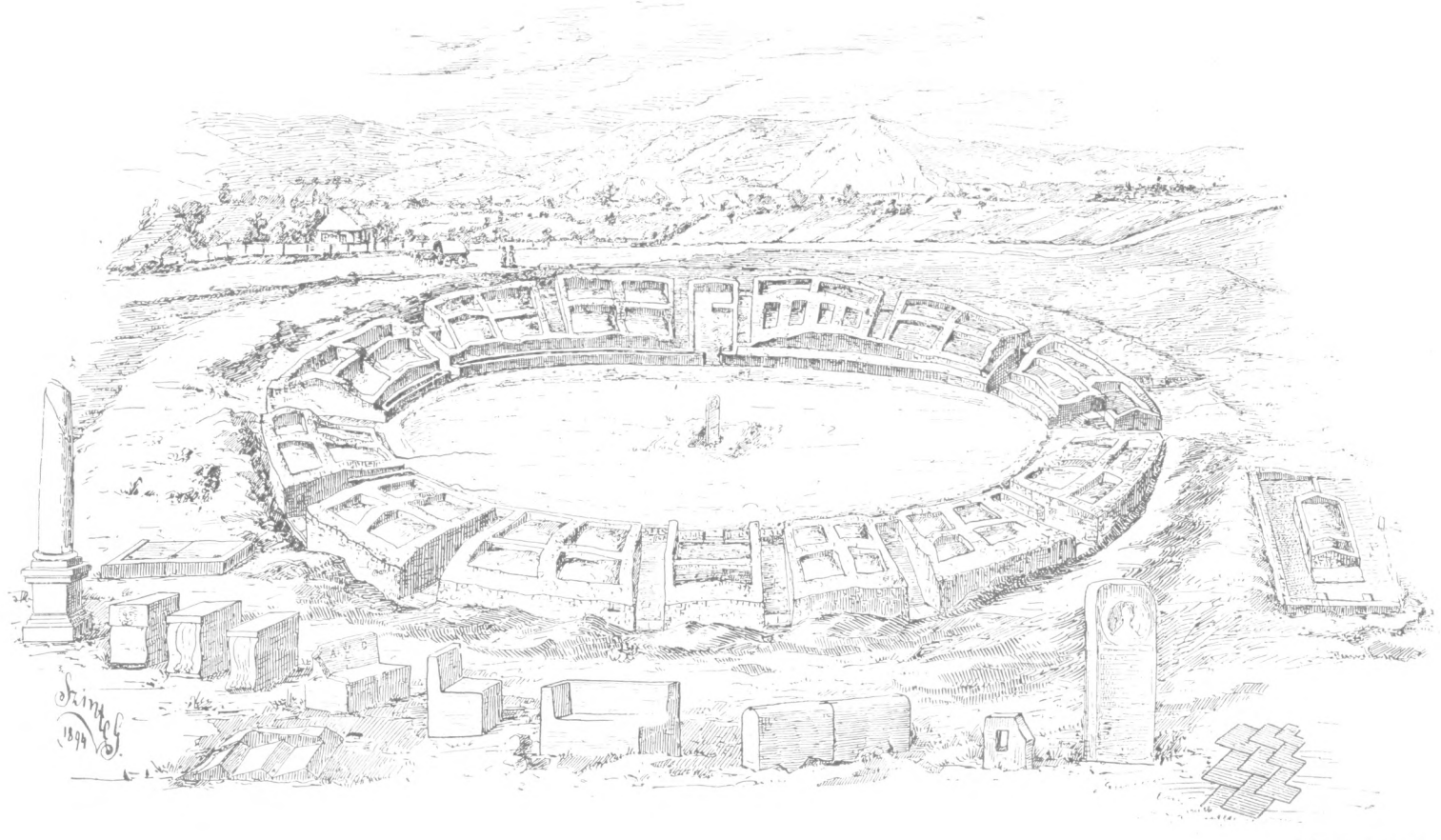

Az Athenaeum nyomása.

A SARMISEGETHUSAI AMPHYTHEATRUM.

(Szinte Gábor eredeti felvétele.)

csakugyan mélyökbe temették. Ekképen a XII. század főleg utolsó évtizedeiben a magyar állami és társadalmi szervezetben a forrongás, az átalakulás egy ujabb korszaka. Minthogy a közlélek vallásilag végleg összeforr a nyugattal, a nyugati eszmék politikailag is érvényesülni igyekeznek. Az átalakulás tényleg megkezdődik s küzdelmeket idéz fel a régi és új hatalmak közt. A régi látszólag még fennáll ugyan, de közeleg az idő, midőn végképen halomra dől s az új társadalmi tényezők törvényes, intézményi elismerésre vergődnek.

Az első csapást szent István államszervezetére maga a királyi hatalom mérte, midőn lemondott a főpapok kinevezésének jogáról. István alkotása az állam és egyház szoros egységén nyugodott s mihelyt nem többé a király nevezte ki egyháza vezetőit, az egység megszünt s a két tényező viszonyában új korszak kezdődött. A régi hagyományok nyomása alatt egy ideig király és főpapság útjai még nem váltak el egymástól, mert végleg a kánoni törvények e téren csak évtizedek multán jutottak érvényre. De minél inkább nőtt az egyház vagyona, annál inkább föltámadt a magyar püspökben az önállóság érzete, az uralomvágy s Imre király már egész súlyában tapasztalta az új helyzet kártékony hatását. A püspököt nálunk is a káptalan választotta s a pápa erősítette meg. A püspök nem függött tehát a királytól, kinek óriási jószágait köszönte s ki reá széles körű jogokat ruházott a közélet mezején. Ellenben olyan mértékben, melyben a király hatalma alól felszabadult, jutott a pápa befolyása alá, ki tényleg kinevezte s mint egyedüli birája sáfárkodását ellenőrizte, irányította. Így a magyar főpapság többé nem királya szavát fogadta, hanem a legbensőbben csatlakozott a szentszékhez, mely általa bármikor hatályosan beavatkozhatott Magyarország belügyeibe s a saját akaratát erőszakolhatta a királyra. Ebben pedig annál nagyobb veszedelem rejlett, mert e században a pápaság már politikailag is világhatalomra vergődött s a VII. Gergely alkotta hierokratikus rendszer mindinkább túlsúlyra jutott, a mi hosszú, véres harczokat idézett föl az állam és az egyház között. Nálunk ilyen küzdelemre még nem került a sor, de mindenesetre jellemzi az egyház és az állam közti viszony kedvezőtlen alakulatát, hogy Kálmán óta a magyar király nem tartott többé püspökeivel zsinatot, mint annak előtte. Ezzel a zsinat megszünt az állami törvényhozás eszköze lenni s Kálmán óta köztörvényünk e századból egyetlen egy sem ismeretes. A törvényhozó hatalmat immár a király zsinaton kívül egyszerű rendeleti úton gyakorolta.

II. Géza ezüst dénárja.

Az új egyházpolitikai rendszerrel csakhamar nálunk is jelentkezni kezdenek a nyugaton régóta elharapózott erkölcsi bajok és visszaélések. A káptalannak, mely a püspököt választotta, eleinte egészen más volt a

szervezete, a vagyoni ellátása, mint később. Tagjai monostori életet éltek, egy fedél alatt laktak, közösen étkeztek, még pedig püspökük költségén, mert a káptalannak magának külön vagyona nem volt. E közös életök azonban a XII. század második felében megszünt. A kanonokok külön váltak, mindegyik saját házába költözött, hol ellátása a káptalan külön vagyonából történt, mely azonban sokáig csekély maradt s melynek jövedelme aránytalanul oszlott szét az egyes kanonokok közt. Így a püspök-választó testület egészben szegény lévén, a legilletéktelenebb befolyások érvényesülhettek benne. Míg a király nevezte ki a püspököt, simoniáról nálunk szó sem lehetett, mert ki mert volna csak gondolni is reá, hogy királyát megvesztegesse. Mikor azonban a választás joga 25—30 tagú, részben szegény emberből álló testületre szállt, a megvesztegetés nem tartozott többé a lehetetlenségek közé s a simonia, a nyugati egyház e fekélye, hazánkba is eljutott. Elvin és Simon váradi püspökök (1189—1202) ellen saját papjaik emelték a vádat, hogy vesztegetéssel szerezték állásukat. Általában kikerülvén a lelkiismeretes királyi felügyelet alól, az egyház a roppant meggazdagodással természetszerűen járó erkölcsi bajoktól sem maradhatott mentes. A dús jövedelmű főpapok élvezni kezdték a hatalom, a vagyon és az élet örömeit. Ezzel mindinkább elmulasztották kötelességeik komoly teljesítését s magaviseletök néha épen nem szolgált hiveik épülésére. Alsó papságuk helyezetével sem sokat törődtek. E század folyamán tömegesen keletkeztek új plébániák, de a püspök nem gondoskodott többé kellő anyagi ellátásukról. Bármi gazdagok voltak az érsekek, püspökök, apátok, bármennyire megnőtt a nagy vagyonú monostorok száma, a kanonokok és az alsó papság egészben szegények maradtak, sőt sokan, mint utóbb hangosan panaszolták, megélni sem birtak. A lelkészkedő papság jövedelmének java részét lefoglalta a püspök és az esperes. Ez időben kezdtek a pápák is a keresztes háborúk czéljaira adót vetni az egyetemes egyházra, mi a szegény magyar alsó papság csekély javadalmából szintén sokat elvont. Mindez okokból a jobb módú családok gyermekei kerülni kezdték a papi pályát s a plébánosok a köznép legalsó rétegeiből kerültek ki. Szegénységök, másrészt egyes püspökök rossz példája az ő erkölcseiket is megrontotta. Még a papi nőtlenség parancsához sem alkalmazkodtak s évtizedek multán is akadtak nálunk törvényes házasságban élő papok, mi nem történhetett volna, ha a püspök szigorú fegyelmet tart s állása kötelességeit híven teljesíti. E hanyagság okozta azt is, hogy a papság körében a legvisszataszítóbb bűnök harapózhattak el. Imre király hitbuzgalma megbotránkozva látta a görög kolostorokban folyó életet, melytől azonban egyes katholikus zárdák sem maradtak menten. Mikor Dezső királyi kanczellár 1202-ben csanádi püspökké neveztetett ki, az Ajton monostorában lakó benczések ellen, kikről fölöttébb gyanús hírek keringtek, vizsgálatot indított s ekkor kiderült, hogy a zárda valóságos

bűnbarlang. A barátok a vizsgálat hírére, háromnak kivételével, megszöktek. Volt is okuk reá, mert kitünt, hogy hamis pénzt vertek s e czélra a templomi szent edényeket, a kereszteket, kelyheket használták fel.

Ehhez az a további baj járult, hogy nem egyszer idegen került magyar főpapi székbe, melyet a pápa kinevezésének köszönt s melyben nem új hazája érdekeit szolgálta. Imre király próbát tett ugyan az idegen papok kizárására s egy adott esetben kijelenté (1204), hogy apáttá csak magyar papot szabad választani. De ez elv nem emelkedett érvényre s a főpapi kar, mihelyt állását nem a koronának köszönte, megszünt a királyi hatalom olyan támasza lenni, mint volt a XI. században. Minthogy pedig időközben vagyonát a kegyes adományok roppant mértékben megszaporították, másrészt a népesség és a polgárosodás gyarapodása a vagyon értékét és jövedelmeit is mód nélkül fokozta, a főpapok olyan szerepet igyekeztek Magyarországban játszani, mint a nyugat hűbéres országaiban, hol rá erőszakolták a királyra akaratukat, széttépték az állam egységét s jószágaikat világi fejedelemséggekké változtatták át. Imre király keserves panaszszal fakadt ki üzelmeik ellen, melyek annál veszedelmesebbek voltak, mert a világi nagybirtokosokban is hasonló vágyakat ébresztettek. Csakhogy a világi nagybirtok gazdaságilag szintén nagyot haladt ugyan, de még nem állt a fejlődés azon fokán, mint az egyházi. Még nem volt úgy telepítve, még nem hozott oly gazdag jövedelmet s még mindig a király maradt az ország legnagyobb földbirtokosa, ámbár töméntelen várjószágot adományozott el s a várszerkezet keretében megmaradt különféle jogállású és foglalkozású népek régi szilárd kapcsolata bomladozni kezdett. Van egy nevezetes régi kútfőnk, mely valamivel későbbi időből (1205—35) származik ugyan, de az Imre király korabeli állapotokat is elevenen, közvetlenül tükrözi vissza. Ez a váradi regestrum (czíme Ritus explorandae veritatis, Az igazság kipuhatolásának módja, kinyomatta György barát, a híres váradi püspök 1550-ben Kolozsvárt), a váradi káptalan jegyzőkönyvei különféle, összesen valami 389 jogesetre vonatkozó hosszabb-rövidebb följegyzéseinek gyűjteménye, mely egész korképet ad s az államgépezet működését, a társadalom jogi és erkölcsi gondolkodását, szocziális tagolatát, anyagi életét tárja fel az utókor előtt. Noha valamivel későbbi évekből való, az előző évek állapotaira nézve is megbizható kalauz, mert ez állapotok nem egy pár év, hanem az előző évszázad fejlődésének eredményei.

III. István ezüst dénárja.

Ebben az értékes, egykorú emlékben a vármegye még mindig elég erős, tevékenyen működő szervezetnek mutatkozik s főtisztei, a várispán, udvarbiró, várnagy, százados, hadnagy, tizedes még látszólag olyan szerepet visznek, mint hajdanában. A várispán időnkint szem-

lét tart a vármegyei haderőn, végrehajtja a király parancsait s adóügyekben, az igazságszolgáltatás teendőiben is intézkedik. Mindazáltal még sem a régi intézmény többé a királyi vármegye, s életerejének megfogyatkozása minduntalan észre vehető. Nevető örököse még nem settenkedik ugyan körülötte, de már meglátszanak rajta az elöregedés jelei. A várispán állása még mindig előkelő és keresett, de tényleges hatalma, jogköre, jövedelmei, katonái feltünően megapadtak, mert a király már töméntelen várjószágot eladományozott. A régi katonás fegyelem, a szoros engedelmesség a feudális eszmék hatása alá jutó magyar közlélekből mindinkább elpárolgott. A sokszor egyénileg is dúsgazdag várispán keresi ugyan ez állást, sőt azon fáradozik, hogy lehetőleg fiára szállítsa át, kötelességeivel azonban már kevésbbé törődik. Úr lett s példáját alantas tisztei is követik. Már gyakori az eset, hogy a vár polgári és katonai népeit önkényes terhekkel zaklatja, a közvagyont elharácsolja, törvénytelen itéleteket hoz, erőszakkal némítja el azt, kire neheztel. A várnépek a királynál emelnek panaszt, ki néha erélyesen jár el, vizsgálatot tart s megfenyíti a gonosz tisztviselőt. Néha azonban, főleg belviszályok idején, kénytelen-kelletlen, elnézést gyakorol s ezzel ép úgy megrontja a királyi vármegyét, mint a várjószágok eladományozásával, melylyel a várnép polgári része magánföldesúri hatalom alá jut, a katonai elem meg züllésnek indul, mert anyagi segélyforrásaitól fosztatik meg. Ruhája, fegyvere, fölszerelése egyaránt silányul, s a királyi haderő nemcsak számbelileg csökken, hanem harczképességében is megfogyatkozik. Noha a XII. században számos új vármegye alakult, a várjószág, főleg a régi vármegyékben már feltünően megfogyott, a mi természetesen a királyi kincstár jövedelmeit is apasztotta. De a század folyamán olyan erős volt az általános gazdasági lendület, hogy a király eleinte nem érezte a hiányt. A telepítés roppantul emelte a megmaradt javak jövedelmét, az adózók száma és adóképessége nagyot nőtt, a pénzverés, a harminczad a nemzetközi forgalom élénkülésével gazdag hasznot hajtott. Bármi sokat adományoztak el tehát III. Béla és Imre királyok a várjavakból s bármi költséges volt udvartartásuk, az ő kincstáruk mindig tele volt, sőt nagy készleteket tudtak gyűjteni. De a várjavak csökkenése már akkor mindenesetre tetemes volt. Néhol a vármegye központja a király házával együtt magánkézbe került s már ez időben megtörtént, hogy némely vidéken a király, ha ott megjelent, az uraknál volt kénytelen megszállani. Ugyanígy idegenhez szorultak főtisztviselői, a nádor, a bán, az ispán s mindazok, kik hivatalos ügyekben járták be az országot. Mindnyájan nagy, néha sok száz főnyi kisérettel jöttek s ellátásuk a szállásadót roppant költségbe verte, mely valóságos adóvá (zsolozsma) vált. Így az újítás sok panaszra adott okot s kedveltebb hiveit a király már ez időben külön kiváltsággal fel szokta menteni a szállásadás kötelezettsége alól.

Minthogy ekképen a királyság második századának végén szent István államszervezetébe, a szent király intézményeibe már ben vannak a züllés, a végromlás csirái, megindul az új alakulatok folyamata, mely még nem forrott ki véglegesen, de már jelzi a jövendőbeli fejlődés irányát. A magyar világi társadalomban már készül az új tagolat, mely az idők folyamán megalkotja a rendiséget. Már a váradi regestrumban feltünnek az új társadalmi tényezők, ámbár csak körvonalaikban, de így is megértetik az Imre király alatt lezajlott eseményeket. Nem a király többé az egyedüli vezető hatalom, hanem az egyházon kívül a világi társadalomban is ellentétes érdekű rétegekkel kell számolnia. E rétegek a következők:

1. a nagybirtokos nemzetségek, melyek némelyikének már 8—10 vármegyében is van jószága;

2. a királyi szolgák (servientes regis, nobiles, boni homines, equ. milites regis) a szabadok legtekintélyesebb rétege;

3. a katonaság, az úgynevezett született jobbágyok (jobbagiones naturales) és várjobbágyok különféle szabad elemei;

IV. István rézpénze.

4. a várnép, a polgári munka tényezője, részben századokra osztva, részben egyszerűen várföldön gazdálkodva, a szabadok dénárjainak fizetői (debitores liberorum denariorum) s a vendégnépek;

5. a más földjén megtelepedett szabad telkes gazdák, a földműves jobbágyok;

6. a szabadosok végül

7. a rabszolgák.

Ez a társadalmi tagolat már lényegesen eltér a száz évvel azelőttitől, ámbár önjogulag még egyik réteg sem gyakorol politikai befolyást s még kevésbbé van testületileg összeforradva, rendileg egyesülve. Közszereplése törvényesen még nincs rendezve, s politikai hatalma csak annyi, a mennyi társadalmi jelentősége. De már megvan s többékevésbbé tudatosan él benne az érvényesülés ösztöne.

II. Géza király, noha épen ő alatta élte utólsó virágkorát az ősi államrend, megismerte a titkon már akkor folyó átalakulás veszélyeit. A szabad elemek lehető szaporításával igyekezett tehát olyan újabb rétegeket teremteni, melyekből a királyi hatalom friss vért és egészséget meríthet. Habár mindegyik előde szivesen látta az idegent, Géza a telepítést olyan arányokban folytatta, mint egyik előde sem tette. Lakatlan föld volt bőven s az ország szűz talajának gazdagságáról ez időben azt mondották, hogy a paradicsommal vagy Egyiptommal vetekedik. A keresztesek, kik hazánkon átvonulva, annak kedvező gazdasági viszo-

nyait megismerték, bizonyos tekintetben kétségkívül szintén elősegítették, hogy a német birodalom legkülönbözőbb tartományaiból, Flandriából, a Középrajna tájáról, Majnafrankfurt vidékéről igen nagy arányú bevándorlás indult meg s folyt évek során tömegesen. Jöttek egyesek és egész rajok, némelyek szökve, földesurok engedélye nélkül, mások talán nem is közvetlenül az őshazából, hanem Felsőszileziából, hová a XII. század első felében nagyobb számú németség költözött, de a nehéz lengyel uralommal, az idegen joggal s a sokféle közteherrel nem tudott megbarátkozni. Ez elégedetlenek lengyel földről talán a jablonkai szoroson át a magyarokhoz vándoroltak. De bárhonnan jöttek, az első telepeseket folyton újabb tömegek követték. Géza szivesen látta s széles országa legkülönbözőbb puszta vidékein helyezte el a németeket, kiket nálunk egyszerűen szászoknak neveztek. Egy részöknek a mai Szepesben, egy másiknak Ugocsában és Beregben adott szállást. Ez a föld akkor királyi vadászterület volt s ősrengeteg borította, melyben csak itt-ott épült az erdőőrök, vadászok s más királyi népek, leginkább szlávok egyszerű telepe. Mint Szepes, akképen a Felsőtisza erdős vidékein Géza nagyobb tömegben telepíté meg a szászokat, kik azután irtani kezdték az erdő sűrűjét s számos községet alkottak, melyek hamar virágzásnak indultak.

A szászok legnagyobb részét azonban a király az erdélyi pusztaságba irányította. Egészen lakatlan ez a föld sem volt. Itt is éltek erdő- és határőrök, királyi vadászok s voltak apróbb-nagyobb telepeik, melyeket a beköltöző szászok megültek, mint a sok királyföldi ősmagyar helynév bizonyítja, mely csak a szász telepítés előtti időből származhatik, mert a szászok nem tudtak magyarul s nem adhattak magyar nevet új községeiknek. Németek ülték meg Kolozsvár, Dés és Zilah környékét, de leginkább az Olt vidékét, azt a hegyes-völgyes, erdő lepte területet, mely mint királyi birtok, utóbb Királyföld nevet nyert. Szeben régi község közelében Hermanfalva névvel szász telep alakult s a kettő összeolvadásából keletkezett később Nagyszeben, a német Hermanváros. A király ez új vendégeinek is biztosította személyes szabadságukat, tulajdonul adta nekik a földet, meghagyta őket jogszokásaik birtokában s évi adójukat enyhén, átalányösszegben szabta meg. A szepesi és királyföldi szászok kivonattak a rendes püspöki hatóság alól s később, közvetlenül az esztergomi érsektől függő külön prépostságokat kaptak, melyekhez azonban csak az eredeti telepek tartoztak (hét esperesség), míg az utóbb alakultak egyházi feje a gyulafejérvári püspök lett. Már a XII. század végén Erdélynek minden számot tevő vidékét nagyobb tömegek ülték meg tehát, de minthogy a telepítés különböző időkben, különböző czélból és elemekkel történt, a Királyhágón túli rész nemzetiségi és kormányzati tekintetben nagyon tarka képet mutatott. Vármegyék csak az anyaországgal határos területen alakultak. Keleten a

székelység, délen a szászság egy-egy ispán alatt önálló s egymástól eltérő szervezetet kapott. Mindnyájok fölött állt a vajda, a király legfőbb tisztviselője, kinevezett közege s állásában nyert ez országrész politikai egysége kifejezést. Töméntelen más telepes jött még a zavaros belmozgalmak korában is az ország különböző részeibe. Főleg Itália küldte ide népe fölöslegét s a király városaiban az olasz elem mindenütt megszaporodott, külön községi szervezetet és pecsétet nyert s önkormányzatban és sok más kiváltságban részesült. Mikor Frigyes császár 1162-ben megvívta Milanó városát s szétűzte lakosait, e nagy műveltségű nép egy része Magyarországba költözött s a Fruskagóra déli lejtőjén Francavilla (Nagyolaszi, ma Mangelosz) és Kabul (ma Kovil) városokat alapította, melyeket a király szintén dús kiváltságokkal látott el. III. Béla folytatta a nagy arányú telepítést s csupán Ausztriából valami 3000 családot helyezett el az ország különböző tájain.

A nyugatról jövő telepesek természetesen mindnyájan a római kath. egyház hívei voltak. De éltek, kivált a déli részekben, igen nagy számmal görög-keletiek, sőt a magyar-bizánczi harczok idején a római katholikusok is a keleti egyházhoz kezdtek hajlani. III. Béla azonban elhárította a veszedelmet, hogy a magyarság nagyobb mértékben elszakadjon a római szentszéktől. Imre király folytatta atyja művét s a görög kolostorokat latin vezetés alá helyezte. A magyarországi görög-keleti egyház intézményeinek eltörlését megkönnyítette a konstantinápolyi görög császárság szörnyű válsága, mely lehetetlenné tette neki, hogy magyar híveivel törődjék. Ez időtől fogva az ország görög-keleti lakossága, mint ilyen, nem is gyakorolt többé befolyást a politikára. De görög-keletiek azért éltek hazánk területén tovább is, épen úgy, mint zsidók és mohamedánok, kik állandóan királyi oltalomban részesültek. Az állam a zsidót nem zárta ki sem a földművelésből, sem az iparból. De minthogy keresztény rabszolgát nem tarthatott, a szükséges munkaerő hiányában mindinkább kiszorult e foglalkozásokból s kereskedésre adta magát. Másrészt a társadalom, az egyház befolyása alatt egyre szembetünőbben kivetkőzött régi türelmességéből. A felekezetiség került túlsúlyra s fölöttébb megnehezítette a zsidóknak a vidéken való megélést. Így a zsidók a király városaiba huzódtak, hol több védelmet nyerhettek, de helyzetök már a XII. században elég rosszra fordult s számuk is megfogyott. 1190 körül legföllebb nehány ezeren lehettek hazánkban s nagy szegénységben éltek. A legtöbb községök még a nélkülözhetetlen egyházi személyzetet sem fizethette. A pap, tanító, a kántor teendőit rendesen egy ember végezte s őt sem tudták a csekély számú és szegény községek kellően díjazni. Ellenben az izmaeliták egyrészt a jövedelmező keleti és bizánczi kereskedés, másrészt a pénzügyekben való járatosságuk által fontos gazdasági tényezővé fejlődtek. Kiváló szerepet vittek a pénzverésben, ők kezelték a pénzverő kamarákat s a század némely magyar rézpénze arab feliratot

visel, sőt vertek ily feliratú arany pénzt is. Ők végezték a szolgálatot az évi pénzbeváltás körül, mert az akkori érczpénz vékony lemezpénz volt, mely a forgalomban nagyon hamar és nagyon sokat kopott. A király évenkint egyszer, rendesen husvét táján új pénzt hozott tehát forgalomba s a régit beváltotta. Az izmaeliták országszerte megjelentek a vásárokon s ott mérlegen, súly szerint eszközölték a beváltást, mely azonban ezerféle módot nyujtott a közönség megrövidítésére. Az adó bérbeadásánál, mely a naturálgazdaság korában kikerülhetetlen s ma is fennáll azon európai országokban, hol az adó egy része terményben fizettetik, szintén az izmaeliták vitték a főszerepet. Ők voltak a királyi kincstár kalmárjai, néha bankárjai, mert szükség esetén előleget, kölcsönt adhattak a királynak s ők eszközölték külföldi bevásárlásait. Jelentékeny szereplésüket a szakképzettség mellett főleg annak köszönték, hogy az időben kellően képzett, vagy csak írniolvasni tudó világi keresztény elem még nem volt, melyet a király az adó-pénzügy s a külkereskedelem terén kellően használhatott volna. Így körükből kellett ezen közegeit választania. Minthogy sűrűen érintkeztek a tömegekkel, mint a zsidók, természetesen ők is elmagyarosodtak, magyar ruhát öltöttek s foglalkoztak földműveléssel, iparral, sőt katonáskodtak is. De összeköttetésben maradtak mohamedán hitrokonaikkal s papjaikat a messze kelet iszlam városaiban neveltették.

II.

A népesség szaporodása a XII. század folyamán további változásokat idézett elő az ország külső képében. Az őserdő mindinkább eltűnt, leégették, felszántották vagy helyét a közönséges, járható, makkoltatásra, legeltetésre alkalmas erdő váltotta fel, míg az ősrengeteg a hegyek közé, vagy a határszélekre, vagy ezeken belől gazdaságilag még ki nem használt területekre szorult. Még a nagy telepítések után is akadt ilyen őserdő elég. Így Szatmár vármegye azt a részét, melyen utóbb Nagybánya és Felsőbánya városok és 32 falu épült, még 1206-ban is a kékesi és fentösi erdők borították, melyekben egyetlen egy község sem volt. Mindazáltal a legtöbb vármegyében a sűrű erdőt, a sok lápot, mocsarat, ingoványt, vadvizet egyre nagyobb mértékben telepek, tanyák, községek váltották fel, melyek határait kezdték pontosan kijárni, jelekkel kitűzni, mi a régi nomadizáló életmódot még szűkebb körre szorította. A földmüvelés mindinkább terjedt, csakhogy a gazdálkodás akkori kezdetleges módja és eszközei mellett még kevéssé járult a nép végleges megtelepítéséhez, úgyszólván röghöz kötéséhez, mert a földmüvelő a számára kijelölt területnek egy bizonyos pontján rendesen csak addig maradt, míg termését learatta. Mihelyt ezt megtette, fölszedte a sátorfát vagy szekérre rakta a könnyen szétszedhető faházat s a széles határ egy más pontjára, melynek talaja még szűz vagy legalább pihent volt,

költözött át s azt szántotta fel. Ez még a XII. század folyamán is nagyban dívott. Csakhogy a föld jogviszonyainak rendezése, a határok szabatos megállapítása, a templomok elszaporodása egyre szűkebb körre szorította. Különösen a szőlő- és gyümölcstenyésztés terjedése volt e téren üdvös hatással. A szőlő- és gyümölcstermelésnél a munka nem oly gyorsan és nem oly kevés megerőltetéssel hozta meg jutalmát, mint az akkori kezdetleges földművelés. A gazdálkodás ez ágaiban esztendők kellettek hozzá, míg az elültetett szőlőtőke és gyümölcsfa a a rá fordított fáradságot megfizette. Ültetőjének ott kell laknia közelében s minél inkább gyümölcsözik telepe, annál kevésbbé távozhat mellőle. Nálunk a gazdaság ez ágai már a XII. században nagy lendületet vettek s kétségkívül a velök foglalkozó rétegeket állandó községekben való lakásra kényszerítették, míg a tisztán földműves és baromtenyésztő elemek ide-oda hullámzása még e században sem szünt meg. De mivel az új bevándorlók rendesen végleg megültek egy bizonyos helyet, a régiek mellett megszámlálhatatlan új község alakult az ország legtávolabbi részeiben is. Ezt elősegítette az a körülmény, hogy megkezdődött a népesség tovább özönlése a lakottabb részekből a kevésbbé

III Béla ezüst dénárjai.

népes vidékekre, a központból a szélekre. Pezsgő élet, lelkes munkakedv és tettvágy hatotta át a munkás elemeket, melyek egyre újabb rajaikat bocsátották a távolba, s a komor őserdő csendjét munkások dala, fejszecsapások zaja verte fel. A nép immár behatolt Liptó rengetegeibe; királyi jobbágyok, vadászok, halászok telepedtek meg benne s népes községeket alapítottak, ámbár a föld még csak királyi vadászterület maradt s Liptóvár körül csoportosult, hol 1198 óta a templomosok is kolostort emeltek. Ellenben Ugocsa már vármegyévé alakult, míg Bereg és Máramaros, noha népesedett, tovább is királyi vadászterület maradt. Bihar óriási területével a régi vármegyék közé tartozott ugyan, de távolabbi részei csak a XII. század második felében lépnek be a nemzeti polgárosodás keretébe. Itt is beköszöntött az állandó megtelepedés órája; ez idő óta épült a legtöbb városi és falusi templom, keletkezett számos monostor, ültek meg az alkalmas helyeket királyi vendégek. De természetesen sokáig tartott, míg a népesség szaporodása és munkája kellően gyümölcsözött. A XII. század végén a váradi püspök óriási jószágai daczára még szerény évi jövedelmet élvezett s e tekintetben csak az utolsó előtti helyet foglalta el az ország főpapjai sorában. Ellenben a Temesközben már virágzó gazdasági élet folyt s a század második felé-

ben sok népes és jómódú községéről történik említés. Az ország bányaművelésre alkalmas vidékei szintén gyarapodni kezdtek. A későbbi bányavárosok területe, mint királyi birtok, egyre nagyobb lakosságot nyert, mely szorgalmasan kutatta a nemes vagy hasznos érczet királya számára. Számos kisebb-nagyobb bányásztelep alakult s Selmeczbánya már e században kiemelkedett sorukból.

Egy mohamedán író a virágzó városi községek hosszú soráról tesz említést az ország minden részében. Sopron városa mint kereskedelmi hely tünt ki, vidéke megnépesedett s a munka termékenynyé tette dús talaját. Pozsony, Nyitra, Buda (Óbuda, mert ekkor csak ez állt fenn s káptalani város, inkább falu volt), Győr szintén kitüntek áruforgalmukkal. Más vidékeken Pécs vagy Pécsvárad, Siklós, melynek harminczada dús jövedelmet hajtott, mert a városban sok az üzlet, míg a szomszéd hegyvidék jeles bort termelt, Nagyolaszi (Francavilla), melynek lakói fiatal településön még félnomád életet folytattak s dús legelőiken táplálták nyájaikat, Csongrád már népes kereskedő hely, Szolnok az erdélyi só főállomása és jövedelmes kereskedés gócza volt; kiváltak még Bács, Titel, Keve, Páncsély, a mai Pancsova, mely kereskedő város volt nagy számú élelmes görög lakossal. A legnagyobb gyarapodásnak azonban a király régi városai indultak. Esztergomról már 1147-ben mondják, hogy ebben a híres városban a Duna számos ország kincsét és gazdagságát hordja össze. A külföld Esztergomot tartotta az ország fővárosának. A király csakugyan sokszor, az ország prímása állandóan ott élt s számos egyházi és állami intézménye, temploma, zárdája, kórháza országos jelentőséget adott a városnak. A dunai forgalomnak központja, a nemzetközi kereskedelemnek főpiacza volt; lakói szaporodtak, gazdagodtak s Jób érsek a leégett székesegyházat (1185) még díszesebben építteté föl. Erősen versenyzett Esztergommal a folyton emelkedő Székesfejérvár, mely e században már nemcsak a királyok koronázó, hanem temetkező helyévé is lett s számos templom és zárda diszíté. Főegyháza ez időben leégett, de III. Béla román stílben még fényesebben állította helyre. A városban számos olasz polgári elem élt, mely finomabb izlését az építkezés terén is kifejezésre juttatta. Egyes utczái olyanok lehettek, mint az olaszországi városoké, mert csinos házait, üzleteit, iparát és forgalmát már ez időben dicsérik. Laktak falai közt földműves elemek is, mert jól művelt határa bőséggel termé a gabonát és hüvelyes veteményeket. Pest szintén emelkedett s egyre fontosabb piaczczá lett; elmagyarosodó izmaelita lakosai mellett németek nagy számmal ültek meg. A központtól távol Szatmár virágzott leginkább. Városai az adón kívül katonát is adtak a királynak, ha háborúja volt. Pest 10 fegyverest, Fejérvár 6 vértest, Szatmár 4 íjászt és saját bíráját szokta ily alkalommal a király táborába küldeni. Különben a király városaiban még ekkor sem kizárólag a király népei,

vendégek laktak, hanem vegyest élt bennök szabad ember, királyi szolga, földesúri vagy egyházi munkás és rabszolga. Foglalkozásra nézve volt a városban iparos, kereskedő, földműves, napszámos, katona s mindegyik elem külön csoportosult s egy helyen lakott. Mészárosok, pékek, üvegesek, szűcsök, szabók s más mesteremberek háza egymás mellett épült s az iparosok tizedekbe és századokba voltak osztva, mint a várjószágokon.

Az ország gazdasági életének fejlesztésében az egyházi szerzetesrendek még mindig kiváló szerepet vittek. A XII. században a gazdagságuk folytán elvilágiasodó benczésekkel versenyre keltek a cziszterciták és prémontreiek, a két utolsó szerzetesrend, melynek működése kifejezetten az anyagi érdekek gondozására is irányult. Mindketten franczia földön születtek, de királyaink hamar hazánkba hívták őket s bő adománynyal könnyítették meg meghonosulásukat. A cziszterczitákról akkor azt mondották, hogy mindegyikökben a munkás, a gazda és a pap erényei egyesülnek. De kereskedők, iparosok, — főleg a kenyérsütés és pékmesterség virágzott körükben —, művészek és építészek is voltak. Templomaikat átmeneti stílben alkották s utat törtek nálunk a román helyett a csúcsíves építészetnek. Völgyekben telepedtek meg s a pusztaságban megindították a földművelést, melyen kolostori életök nyugodott. Minthogy azonban minden zárda lehetőleg maga igyekezett összes szükségletét előállítani, iparral is kellett foglalkozniok. Felhasználták a vízi erőt s néhol gyárszerű, nagyban való termelést űztek. A kellő munkaerő biztosítására világiakat vontak körükbe, kik azonban nem a zárdában, hanem tanyáikon, majorjaikban, telepeiken laktak. Ekképen a szerzetesek némelyikére nem volt szükség a gazdasági munkában, hanem tehetségéhez képest tudománynyal, irodalommal, a könyvtár kincseinek olvasásával, könyvmásolással foglalkozhatott.

III. Béla lemezpénzei.

Hasonló tevékenységet fejtettek ki a maguk körében a prémontreiek. De noha mindkét új szerzet már a XII. században meghonosult nálunk, a benczés rend folyton megtartotta vezérszerepét, mert a XII. század végén legalább 41 kolostorban szolgálta a magyar nép vallásos és polgárosodási érdekeit. Csakhogy némelyik zárdában már ekkor jelentkeztek azok az erkölcsi bajok, melyek a gazdagságot rendesen kisérni szokták s itt-ott a szerzetes már megszünt a szerény egyszerűség és fáradhatatlan munkásság régi nemes mintaképe lenni. Meghonosodtak más szerzetesrendek is. A rettenetes inségek és pusztító járványok, melyek akkor egész Európával hazánkat is sujtották, még a XII. században eljutatták hozzánk a

János-rendet (keresztesek, ispotályosok), mely a betegápolás és a közjótékonyság műveinek szentelte magát. Első rendháza Esztergomban épült, honnan Székesfejérvárra és az ország távolabbi részeibe elterjedt. Voltak már a harczias templomos lovagrendnek is házai és birtokai, míg a szent Lázár szerzetesrend szintén betegápolással foglalkozott s Esztergomban kórházat tartott fenn. A királyon és a főpapokon kívül egyes nagybirtokosok folytatták buzgón a zárdaalapítást s számos kisebbszerű családi, nemzetségi monostor alakult országszerte. A XII. században ugyanis végkép szétbomlott a régi törzsszervezet s tagjai felosztották egymás közt, egyéni tulajdonukká tették az addig közös törzsvagyont. Ez új nemzetségek (genus) alakulására vezetett. Azok, kik egy közös őstől származtak, ez ős nemzetségének nevezték magokat s a nemzetség a mai szélesebb körű család — hadnak is nevezték — fogalmával azonosult. Minthogy családi nevek akkor még nem dívtak, a tagok úgy jelezték az egy családhoz való tartozandóságukat, hogy a saját személynevök mellé oda tették a családalapító nevét (de genere). E nemzetségek azonban semmiféle kapcsolatban sem álltak a honfoglaló nemzetségekkel vagy törzsekkel. Beköltözöttek, vendégek, sőt közönséges jobbágyok közt is előfordul a nemzetség-jelzés, mely egyszerűen a családot, vérségi kapcsot jelenti. A nemzetség tagjait a közös őstől való leszármazás emléke fűzte össze, melyet az illetők azért is ápoltak kegyeletesen, mert örökösödési tekintetben fontos következményekkel járt. A régi törzsszervezetből kivált vagy adomány útján keletkezett nagybirtokos-családok a magok jószágain ájtatossági és gazdasági czélokból, de főleg azért, hogy közös családi temetkező helyök legyen, templomos zárdákat alapítottak, melyeket azután az egész nemzetség gondozott. Így alapított Osl ispán Csornán prémontrei zárdát, prépostságot, Márton ispán, valószínüleg a Gutkeled nemzetségből, a csatári benczés monostort, apátságot s minthogy ő és neje látták el (1150 körül) mindenféle fölszereléssel és könyvvel, tőlük származik az a szép, színes kézrajzokkal diszített két kötetes biblia, mely az egész szentírást tartalmazza s Gutkeled-biblia névvel ma is megvan, ámbár egy külföldi, az admonti kolostor birtokában. Az ilyen családi monostor síremlékeivel, szobraival, festményeivel, feliratival, zászlóival, finom ízlésű templomi edényeivel bizonyos tekintetben ép úgy szépművészeti és történelmi múzeummá lett az idők folyamán s az illető vidékre ép oly értékessé vált, mint a székesfejérvári koronázó templom az egész országra. Belé temetkeztek azok a családok fiai, kiket az illető vidék a legközvetlenebbül ismert, kik mint nagybirtokosok, csapatvezérek, állami méltóságok viselői a legbensőbb kapcsolatban álltak az illető föld lakosságával, kiknek nevét ott mindenki ismerte, emlékét maga is ápolta, a kik némelyikéhez mindenféle mondát fűzött. Így a monostor benső kapcsolatba hozta a multat a jelennel s a nagy történelmi családok

dicsőségét hirdetve, az élő embernyomban fentartotta az áhitatos tiszteletet elhunyt jelesei iránt.

Az ilyen monostorok alapításában egyébiránt kifejezést nyer egyes családok, a nagybirtokosok fokozódó gazdagsága is, mert mint hasonló viszonyok közt rendesen történik, a népesség szaporodásával a nagybirtok indult leginkább virágzásnak. E virágzás először a király, a legnagyobb földesúr jószágain nyilvánul, azután áthatott az egyházi s végül a világi nagybirtokra, míg a közép- és kisbirtok csak lassan és nehézkesen birt nyomukba lépni. Ez a dolog természetéből, a gazdasági élet törvényeiből következik. A nagybirtokon a jó esztendőkben roppant készletek halmozódtak fel, melyekből inséges, rossz termés idején a munkásnépnek is jutott. Ennélfogva ezt egy-egy rossz termés nem sujtotta annyira, mint a kisbirtokos munkásait, vagy a saját telkén gazdálkodó s ennek jövedelmére utalt szabad embert. Így a nagybirtokosok népe állandóan kedvezőbb anyagi helyzetben volt, másrészt a nagybirtok maga a többihez képest mintagazdasággá vált. Ennek megfelelően alakult azután társadalmi és politikai jelentősége.

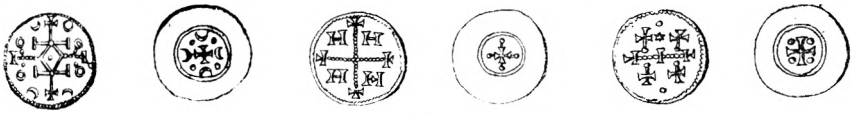

Imre ezüst dénárjai.

Maguk az urak, a nagybirtokosok a királyi udvar mintájára szervezték háztartásukat, a királyi uradalmak módjára kezelték jószágaikat, vagyis kicsinyben utánozták a királyt. A nagybirtokosnak is volt ispánja, munkás- és vendégnépe, udvarnoka, asztalnoka, pohárnoka, lovásza csapatostól s ezek főnökét is ép úgy főpohárnoknak, főasztalnoknak nevezték, mint a királyét. Az esztergomi érseknek még nádora és főbírája is volt. Mint a király a maga jobbágyainak nevezte azokat, kik az ő jószágaiból nyerték ellátásukat, tehát legfőbb köztisztviselőit is, akképen az egyházi és világi birtokosok a magok jobbágyainak hívták azon szabad telepeseket, kik az ő földjükön gazdálkodtak s mint kis haszonbérlők az ő telkeiket ülték meg. Telkenkint az évi bér rendesen 8 dénárt (1 korona 44 fillér) tett; a kisbérlők vagy szabad jobbágyok a telkes szolgával ellentétben megtartották teljes egyéni szabadságukat s ha lefizették az évi bért, ott hagyhatták telköket s más földet és gazdát kereshettek.

A gazdasági virágzásnak megfelelően erős lendületet vett a forgalmi élet, szaporodtak, tökéletesbültek a közlekedési eszközök. A király bőkezűen adományozta főleg egyházi testületeknek, de tehetősebb világiaknak is a vámszedés jogát bizonyos utakon, hidakon, réveken, melyek fejében állandó jó karban tartásukról kellett gondoskodniok. A sok új

telep és község alakulása maga után vonta az úthálózat kiterjesztését. Voltak már nemcsak hadutak, királyi utak, hanem vásáros, főleg sajtos vagy sós utak. Ez utóbbiak onnan nyerték e nevet, hogy a lakosság rajtok szállította a főraktárakból a maga községeibe a szükséges sót, mely Erdélyből került szét az országba. Szeged és Szolnok voltak góczai a sószállításnak, mely a nagy folyamok mentén sokféle hajós népet foglalkoztatott. A hajós népet szükség esetén honvédelmi czélokra is lehetett használni s a görög háborúkban hadainkat némi magyar hajóraj is támogatta. Hajós nép mindenesetre élt ez időben sok helyen s a maga szükségleteire elő tudta állítani a vízi járműveket. Ellenben nem voltak olyan iparosok, kik hadi hajót építhettek volna, ámbár a dalmát városokból könnyen lehetett volna ily elemet szerezni.

A belső közlekedés eszközeinek gyarapodása megkönnyítette az ország részvételét a nemzetközi árúcserében. A szaporodó népesség fokozta a honi termelést s a fölösleg egyre nagyobb arányokban keresett idegen országokban értékesítést. Viszont a vagyonosság emelkedése nagyra növelte a lakosság fogyasztó képességét s új piaczokat nyitott nálunk a külföld fejlett iparának. A kivitel vizen és szárazon folyt s egy osztrák vámárszabály szerint főtárgya akkor is a szarvasmarha, disznó, juh, mák, komló, gyümölcs s más termény volt. A magyar kereskedő messze földre eljárt vásárolni s már a XII. század derekán említik Velenczében és Konstantinápolyban, ama kor két nagy világpiaczán, de más országokban is. A királyi hatalom a távolban sem vonta meg oltalmazó kezét a magyar kereskedőtől s mikor Barancs görög végvár őrsége egy magyar kereskedő karaván kifosztott, II. István 1127-ben haddal torolta meg a sérelmet. Egészben a kereskedelemnek is megvolt a maga része a közjólét fokozásában, melyet nem akasztott meg sem külháború, sem belső villongások s csak pillanatnyilag érintették az inséges vagy pestises évek, melyek sorában az 1100, 1117, 1126, 1143 és 1193 esztendők váltak szomorúan emlékezetesekké.

A gazdasági élet lüktető érverése, a bátor és törhetetlen munkakedv, a termelés fokozódása, szóval az anyagi haladás és vagyoni gyarapodás még a váradi regestrumnak 33 vármegyét felölelő pörös aktáiban is visszatükröződik. Ez akták azonban azt is megmondják, hogy a 300 esztendős munka, bármi bőven gyümölcsözött, még mindig nem volt elég arra, hogy a magyar haza tágas, kiterjedt területét legalább viszonylag megfelelő népességgel lássa el s így minden részét kellő hasznosításnak vesse alá. Sok volt már a város és falu mindenütt, csakhogy a legtöbb törpe község s egy-egy mai falu helyén 2—3 külön, ámbár ugyanazon nevü községre is akadni. Sőt bármennyire megnőtt a lakott helyek száma, még mindig végtelen maradt az erdő, töméntelen a láp és a mocsár. De a végek kivételével legalább az ország egész belseje vármegyei szervezet alatt áll. Voltak vármegyék, melyek utóbb eltüntek, mint Borsva, Sempte,

Karakó. Mások meg roppant területet öleltek föl. Így Ujvármegye kiterjedt a mai Abaujra, Hevesre és Sárosra, Kolos vármegyéhez tartozott a mai Hajdu vármegye egy része, Debreczen környéke, talán a régi Kemej földe a Hortobágygyal, melyet akkor számos monostor és templomos község, tehát nagy és módos hely borított.

Hogy maga a népesség minő elemekből, alkatrészekből forrott össze magyarrá, azt igen élénken megvilágítják a váradi regestrumban előforduló személynevek. Ilyenek: Besenyő, Cseh, Cserkesz, Bolgár, Horvát, Kazár, Kun, Német, Olasz, Szerecsen, Tatár, melyekhez más okiratokban a zsidó (Sydo, Sydow, Sidou személynév) is járul. A nevek e tarkaságának megfelelő volt az ország néprajzi képe. A régi magyar vagy elmagyarosodott lakosok közt mindenütt akadtak újabb jövevények, a latin, a germán és a szláv világ fiai, a kik nagy számmal éltek főleg a városokban, a monostorok közelében, de külön falvakban is. Váradnak Olaszi része már megvolt, Batáron flandriaiak, Borsodban cseh vendégek, Szilágysomlyó vidékén rutének laktak, Turpásztó mellett több, Abaujban egymáshoz közel 10 német falu volt. Hozzájok járultak a palócz, kun, besenyő, — főleg Biharban — izmaelita s más keleti származásúak. Az izmaeliták nagyobb tömegekben laktak Szatmár, Bihar és Szabolcs vármegyékben, főleg a Nyirben, a későbbi Jászság területén, de Arad, Baranya, Győr, Fejér, Heves, Veszprém és Verőcze vármegyékben is van nyomuk. E különböző elemek szerves összeolvasztása a legerőteljesebb folyamatban volt s a magyarosodás mindenütt, hol az idegenek nem sűrű tömegekben, távol a nemzeti élet hullámcsapásától magokra hagyatva éltek, hatalmas haladást tett. Még a papság körében is nyomon kisérhető az átalakulás. A váradi regestrum jegyzőkönyveinek írói közt az egyik erősen magyar, ki a latin szövegbe magyar szókat kever, sőt néha a latin szót magyarul ragozza, a másik meg szláv eredetű s a maga anyanyelvéhez idomítja fogyatékos latin tudását.

A nép erkölcsiségére jellemző világot vetnek ama bűntények, melyek ez időben gyakoriak voltak s a büntetések, melyek alkalmazásra kerültek. A leggyakoribb bűntény a lopás, a rablás, köztük a leányrablás, s annak minősítették azt is, ha valaki a leánynyal a szülők beleegyezése ellenére esküdött meg, a mérgezés és rontás, az ördöngősség (venefix volt a rontó, maleficus az ördöngős), a birtokfoglalás és háborítás, az adósságpör. Ellenben házasságtörés csak egy fordul elő a váradi regestrum töméntelen esetei közt. Annál több az eladósodott ember vagy rossz fizető, kit bíró elé kellett idézni.

A mi az igazságszolgáltatást illeti, az ország általános nemzeti törvénynapja, mint a regestrumból is kitűnik, szent István napja volt, mikor a panaszosok a király köré gyültek, s tőle kértek igazságot. Sokszor megtörtént, hogy a vidéki bíróság szintén e napra halasztotta némely nagyobb pör eldöntését, vagy az istenitélet alkalmazását. Az igazság-

szolgáltatás gyorsítása czéljából a király főbírája, a nádor gyakran beutazta a vidéket, s egy vagy több várispánságban törvénynapot tartott. A pörös felek megidézését e czélra rendelt alantas tisztviselő, a billogos (billochus) végezte. De ha alperest állandó lakóhelyén megtalálni nem lehetett, nevét a vásáros helyeken nyilvánosan kikiáltották, s megesett, hogy csak kétszeri, sőt kilenczszeri idézés után fogtak a pör érdemleges tárgyalásába, mikor végre a meg nem jelent vádlottat makacsságilag marasztalták el. Általában már sokféle hatóság bíráskodott. Az ispán és közegei a vármegye kötelékébe tartozó elemek pöreit és panaszait intézte. Ha azonban a vármegyei népeknek volt panaszuk az ispán vagy tiszttársai ellen, a királyhoz folyamodtak, ki rendesen külön vizsgáló bírót küldött ki s azután a vizsgálat eredményéhez képest maga ítélt, épen nem kímélve azokat, kik visszaéltek hatalmukkal. Minthogy azonban már fölöttébb elszaporodtak a várszerkezeten kívül álló elemek is, ezek jogállásuk szerint különbözőképen jutottak igazsághoz. Az idegen telken élő többé-kevésbbé szabad elemek ügyeiben első sorban földesurok vagy földesasszonyuk ítélkezett. A királyi szolgák osztályának, a közszabadok legelőkelőbb rétegének bírája a király volt, de ez a később köznemesi rend a váradi regestrumban a jog és kiváltság, vagy a közszolgálat terén meg épen nem emelkedik ki, még kevésbbé élvez testületi, rendi előjogokat. A regestrum nem is használja a nemes szót, hanem csak előkelőbbnek jelzi e réteg tagjait (domini, boni homines, ministeriales regis), jeléül annak, hogy noha gyakoriak voltak a nemesítések, a közvélemény még nem tekinté a nemeseket a társadalmi szervezet önálló rétegének. De tömörülésök csirái már jelentkeznek ez időszakban, mert a vármegye területén élő, de nem a várispán hatósága alatt álló többi közszabadokkal egyetemben kapcsolatba igyekeztek egymással lépni olyképen, hogy gyakran egyezségileg választott bírákkal intéztették el pörös ügyeiket, a mint a választott birói intézmény ez időben elég népszerű volt s más elemek is gyakran alkalmazzák.

A váradi káptalan legrégibb pecsétje.

Ha a bíró, bárkitől nyerte megbízását, a felhozott bizonyítékokat elégteleneknek tartotta, istenítéletre bízta a döntést s maga rendelte el, melyik fél és hol tartozik tüzesvaspróbát tenni, mely mindig püspöki székhelyen, a káptalan felügyelete alatt folyt le. A bíró tetszése szerint akár az ország legtávolabbi részébe küldhette a feleket s Váradon Pozsony- és Vas vármegyei pörös felek is jelentkeztek. Külön megbízott, a királyi ember kisérte őket a hely színére, hol a káptalan, mint egy ízben hangsúlyozza (talia nobis auctoritate judiciali mandasse) köteles

volt az illetékes bíró rendeletét végrehajtani. A vesztes fél, akár a rendes bizonyítékok, akár istenítélet alapján találták bűnösnek, a kor fölfogásához képest általában kemény fenyítékkel sujtatott. Gyakori büntetés az akasztás, a szemfényvesztés főleg leányrablásnál, a forbát, vagyis a ki testcsonkítást követett el, maga is megcsonkíttatott. A hamis vádlót ugyanaz a büntetés érte, mely vádoltat sujtotta volna, ha a tettet csakugyan elköveti (debitum talionis). Némely bűnténvt, sőt a fizetni nem tudó adóst is szabadságvesztéssel fenyitették, mely esetben nemcsak a családfő, hanem a feleség és gyermekek is rabszolgaságra jutottak. Ilyen büntetés, továbbá hadi fogság is szaporította tehát a rabszolgák számát, kiknek jogi állása ez időben sem javult. A rabszolga leltári tárgy maradt s gazdája úgy bánhatott vele, mint akár lovával, ökrével. A törvény tiltotta ugyan a magyar földön született rabszolga kivitelét külföldre, de többet a királyi hatalom a tulajdonjog sérelme nélkül ez osztályért nem tehetett. Ő csak a szabadokra viselhetett gondot, kiket kedvezményekkel, kiváltságokkal halmozott el, s kikről akkor sem feledkezett meg, ha a földet, melyen gazdálkodtak, egyházaiknak vagy világiaknak adományozta. Személyes szabadságukat akkor is biztosította s az a szabad mesterember vagy földműves, a ki új urával megelégedve nem volt, oda költözhetett, hol kedvezőbb helyzetet remélt. Sőt az így eladományozott úrbéres tartozásainak, szolgálatainak maximumát is gyakran a király szabta meg s nem tűrte, hogy terhei utóbb fokoztassanak. A saját alattvalóinak tekinté őket azután is s mint minden szabad ember, a telkes jobbágy is a trón zsámolyához fordulhatott panaszszal. Ellenben a rabszolga kívül esett a király jogkörén s azért helyzete szomorúan alakult. A végtelen űr, mely a szolga és a szabad közt tátongott, még közterheiben is nyilvánult s a telkes szolga a tizedet más kulcs szerint (juxta conditionem servilem) fizette, mint a szabad telkes gazda. Pedig a rabszolgák sorsának alakulata, mely egyébiránt Európa nyugati országaiban sem volt kedvezőbb, anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt fontossá vált a magyarság sorsára. Anya-

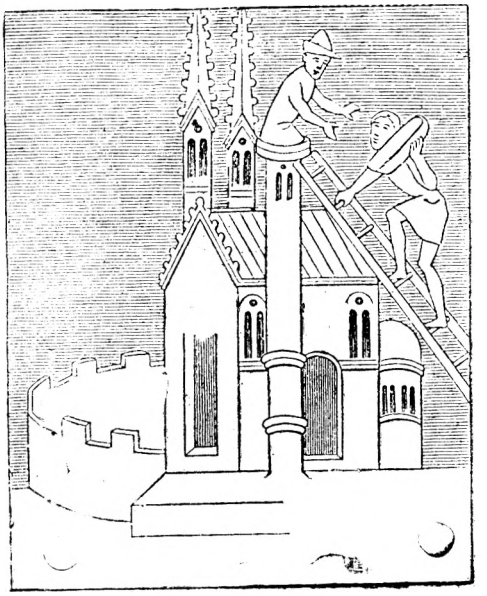

A váradi székesegyház.
(A turnicsai templom XIV. századi falfestményén.)

gilag azért, mert belőlök kerültek ki a földművesek, baromtenyésztők, különféle iparosok tömegei s így a nemzet termelő munkaerejének tetemes részét képviselték. Erkölcsileg meg azért, mert a rabszolgák, bárhonnan származtak, hacsak nem félreeső községekben, uroktól távol éltek, szükségképen hamar elmagyarosodtak majdnem mindenütt s midőn uraik addig pusztán fekvő, távoli vármegyékben levő jószágaikon telepítették meg őket, valósággal úttörői lettek ott a magyarságnak. Hogy az ország déli vármegyéi a XII. században oly magyaros külső képet nyujtanak, az nagyrészt annak köszönhető, hogy az urak oly rabszolgáikkal ülték meg e földet, kik már elmagyarosodtak s magyarságukat az új viszonyok közt még büszkébben vallották. Az ilyen telkes szolga általában sokkal kedvezőbb helyzetben volt, mint az, ki gazdája körében maradt. Ő is röghöz volt kötve s telkéről nem távozhatott, sőt magánvagyont sem szerezhetett. Mindazáltal már az a körülmény, hogy ura nem ült állandóan a nyakán, emberhez illőbbé alakította helyzetét. Ellenben az a rabszolga, ki ura mellett élt, korlátlanul ki volt téve minden szeszélyének. Gyászos sorsa kifejezést nyert nevében: Szomorú, Bús, Kedvetlen, Kínos, Nevetlen, Senki, Buta, Csúnya, Hazug, Hitvány, Szolga, Tolvaj, Szennyes, Részeges, néha csak Első, Hét, Negyven volt a rabszolga neve. De akadt Jólegény (Bonifacius fordítása) és Széplegény is. Sőt a rabnők közt Jólány, Szép, Gyöngyös, Gyönyörű, Csinos, Szőke, Galamb, Liliom, Viola, Szerelmes, Csókadó nevűek is találkoznak.

A rabszolgák helyzetének javításában a főfeladat nem az államra, hanem az egyházra hárult, mely a rábeszélés, a vallás eszközeivel hathatott a kedélyekre. Befolyása alatt az önkéntes szabadon bocsátás csakugyan sohasem szünetelt. Másrészt az adományok közt, melyekkel a világiak az egyházat elhalmozták, nemcsak jószág, ház, arany-ezüstnemű, hanem rabszolga is bőven fordult elő. Így tehát ez jó példával mehetett előre a maga rabszolgái sorsának javításában; általában emberségesebben bánt velök, sokakat meg teljesen vagy korlátolt mértékben felszabadított. Példáját követték az ájtatos hívek lelki üdvösségök (pro animarum salute) érdekében, s a felszabadítás elég gyakorivá lett.

A ki teljes szabadságot nyert, az egyszerűen a szabadok sorába lépett, s a teljes szabadonbocsátás magában foglalta a szabad költözködést, mit egyébiránt néha külön kimondottak. A fölszabadítás mindig meghatározott formaságok közt ment végbe. A családfő, az apa vagy anya felszabadulásával gyermekei is szabadok lettek. Csakhogy itt a tulajdonos kénye-kedve szerint járhatott el; néha felszabadította egy fiú vagy leány kivételével az egész családot, néha a férj lett szabad, gyermekei meg nem, néha az apa és fiai lettek szabadok, az anya leányaival meg szolgák maradtak. A házassági köteléket a szabadonbocsátás nem bontotta föl s így tényleg voltak házasságok szabadok és rabszolgák közt, mit pedig szent István szigorúan meg-

tiltott. De a viszonyok ez alakulata kiforgatta érvényéből e törvényt s a szabad férj vagy feleség szabad maradt, habár házastársa rabszolga volt. Másrészt lehetett a felszabadítás korlátolt, vagyis a rabszolga egyénileg szabad lett ugyan, csakhogy némely kikötött szolgálatokat kellett teljesítenie vagy fizetéseket eszközölnie s e kötelezettség örökőseire is átszállt. Az ilyen felszabadítottakat közönségesen szabadosoknak nevezték s ezek, illetve a személyökön nyugvó terhek ép úgy adásvevés tárgyául szolgáltak, mint a rabszolgák. A legtöbb ilyen szabados az egyháznak adományoztatott oly feltétellel, hogy annak bizonyos örökös szolgálatot (ut ecclesiae serviant) teljesítsenek.

Ez egyházi szabadosok közt sok volt a torozó, lélekváltó, dusnok, s a számos Dusnok nevű falu jelzi, hogy egész községek adományoztattak az egyháznak, vagy pedig ez maga szabadította fel telkes rabszolgáit s tette dusnokaivá. E nevet azért viselték, mert urok a szolgaság igájából azon kötelezettséggel bocsátotta ki őket, hogy évenkint bizonyos napokon, első sorban felszabadítójok halála napján misét mondassanak s gyászünnepélyt, halotti tort tartsanak emlékezetére vagy sírját koszorúval, viaszgyertyával diszítsék. Az úr megállapította azt is, hogy a dusnok mit köteles ilyen torra áldozni. A teher sokszor igen nagy volt. Előfordult, hogy a dusnok egy juhot, egy libát, egy kakast, két cseber bort, 30 kenyeret tartozott a gyászünnepélyre fordítani, a lelkésznek meg két köböl gabonát és egy kakast adni. Lőrentén a torlók a veszprémi egyház borait a magok szekerein szállították haza, ezen kívül minden gazda 1 hízott ökröt, 1 malaczot, 5 ludat, 10 tyúkot, 100 tojást, 40 veder bort s annyi sót, a mennyire szüksége volt, fizetett a káptalannak. Természetes, hogy ezt a nagy és állandó évi terhet csak az viselhette, a ki nemcsak családostól felszabadíttatott, hanem egyszersmind olyan telket, sőt annyi marhát nyert örök tulajdonul, mely e terhet megbirta s az egykorú emlékek sokakról mondják, hogy telkökkel együtt szabadíttattak fel. A kik nem nyertek felszabadítójoktól ily dús ellátást, azok mint harangozók, fürdősök, mosónék, szakácsok teljesítettek szabadossá tételök fejében az egyháznak szolgálatokat.

Egybefoglalva a végeredményeket, a királyság második százada is a polgárosodás rohamos fejlődésének kora. Csakhogy ez a polgárosodás, mint a nyugat országaiban mindenütt történt, a vallás mellett csupán az anyagi életre terjedt ki. A nép szaporodott, vagyonosodott, ipara, kereskedelme bővült, jövedelmesebbé vált, földművelésében jobb gazdasági módszerek terjedtek el, de a tulajdonképeni szellemi élet és műveltség fenséges birodalmából a világi elem ekkor is teljesen ki volt rekesztve. Változtak, pallérozódtak az ő szokásai is, de a műveltség továbbra az egyház kizárólagos osztályrésze maradt. Még a leggazdagabb, legelőkelőbb rétegekbe sem jutott el az elméleti ismeret, a tudás, az irodalom akár csak gyönge hullámverése, ámbár a magyar nagyúri osztályt sem hagyták érintetlenül

a nyugati eszmék és befolyások, hisz egy része idegenből származott. II. Géza idején jutottak hozzánk Volger és Heidrik testvérek Stiriából. 40 fegyveressel jöttek s nagy szolgálatokat tehettek a királynak, mert az akkori Küszin, ma Németujvár vidékét s a mai Hédervára területét nekik adományozta. Ők lettek a Héder nemzetség ősei s az egyiktől, mely Kőszeg városát alapította, származik a következő század egyik leghatalmasabb családja, a Kőszeghy-család. De főleg a királynék kiséretében jöttek nyugatról idegenek, kik itt gazdag adományt kaptak, s habár ivadékaik elmagyarosodtak, némely hazai szokásaikhoz állandóan ragaszkodtak. Nyugati módra öltözködtek s forgatták a fegyvert. Vértezve, nyugati fegyverdíszben szoktak harczba szállani, míg a törzsökös magyar urak rendesen megtartották atyáik fegyverzetét, melyet a külföldi ember nagyon is egyszerűnek talált, s már a fegyverről észrevette, hogy az urak közül ki a magyar és ki idegen vendég vagy lovag, vagy ilyenek ivadéka. Imre király nejével, a spanyol Constantiával három testvér került hazánkba s itt csakhamar befolyásos szerepet játszott. Kettejök, Simon és Mihály dús jószágok ura s a Nagymartoni grófi család alapítója lett. A harmadik, Tota, elragadóan szép leány volt, kiről az egykorúak azt mondták, hogy nincs párja a földkerekségen. Talált is férjet hamar a magyar urak közt, s a szép Tota testvéreivel akkor is itt maradt, mikor Constantia mint özvegy örökre eltávozott az országból.

Constantiával egyébiránt egy lovag és költő, Peire Vidal is megjelent a magyar udvarban s egy ideig buzgón szolgálta Imre királyt. Költői önérzettel hirdette, hogy sikeresebben terjeszti a nemes király dicséretét, hangosabban hirdeti nevét, értékét világszerte, mint bárki más. Sajnos, e művei nem maradtak fenn s példája a magyar úri körökben sem szólaltatta meg a költői érzést. E körök zajos, víg életet folytattak, de nálunk is csupán a hadakozást, perlekedést, vadászatot, eszem-iszomot, szerencsejátékot tartották rangjukhoz illő foglalkozásnak. A gazdálkodást az úr tiszteire bízta, s ha megjelent jószágain, csak azért tette, hogy vadásszon, halásszon, szomszédaival poharazzon. Egymást érték a lakomák, vigalmak s a mulatságnak néha káprázatos pompa kifejtésével vége-hossza nem volt. Zengtek a sípok és dobok és daloltak a regősök. Közbe-közbe a leventék lóháton, vértezve, lándzsásan bajt vívtak, tornáztak, az ifjak nyíllal, íjjal tartottak lőgyakorlatot, játszadoztak az idősebbek színe előtt, „mint a bárányok a kosok előtt".

A XII. század nyugati úri és katonai köreiben, a lovagok sorában már kiváló költők, troubadourok, Minnesängerek támadtak. Csakhogy rendesen még ezek a költők sem tudtak írni-olvasni, hanem papjaikkal, deákjaikkal jegyeztették fel s terjesztették műveiket másolatban. A magyar úri osztályban, bármi előkelő lábon élt, nem születtek ilyen lovagi költők. Az urak meghallgatták ugyan a regősök, a hegedősök csacska énekeit, de ez nem ébreszté fel bennök a költői

hajlamokat, sőt arra sem ösztönzé őket, hogy a dalokat, melyekben gyönyörködtek, papjaikkal összeirassák. Bármily magyar volt tehát a társadalom, a XII. századból sem maradt fenn magyar nyelyvemlékünk s még mindig csak egyes okiratok magyar szavai jelzik a nemzeti nyelv elterjedését. Az irodalommal csupán az egyház foglalkozott, az ő hivatalos nyelve pedig a latin volt. A papok azon része, mely itthon a káptalani iskolákban végezte tanulmányait, maga is szerény műveltségre tett szert. Ellenben azokban, kiknek vagyonuk vagy összeköttetéseik megengedték a külföldi iskola látogatását, ott eltompult az érzék a nemzeti szellem termékei iránt. Nemcsak nem törődtek velök, hanem mint izlésökbe ütközőt, egyenesen lenézték.

Pedig már a XII. században megkezdődött a magyar ifjuságnak külföldi tanintézetekbe való vándorlása. Egyesek 10—12 évig is ott maradtak s dús tudománynyal felszerelve tértek haza. Különösen Páris világhírű főiskolája vonzotta az ifjú magyar papokat. Ott tanult Lukács esztergomi érsek is. Mások Bolognát keresték föl; az esett hozzánk legközelebb, mert az időben a roppant német birodalomnak sem volt még főiskolája. A külföldön tanuló magyar papok nemcsak a hittudományi tanfolyamot végezték, hanem épen oly buzgón tanulták a jogot, az orvostant s a XII. század magyar papjai közt sok művelt, tudós ember, sőt jeles jogász és orvos akadt s a magyar szerzetrendek körében az irodalmi munkásság is egyre nagyobb arányokat öltött, csakhogy nem magyar, hanem latin nyelven folyt. Készültek krónikák, évkönyvek, történelmi följegyzések, ámbár eredeti alakjokban ezek sem maradtak reánk. És talán ez időben keletkezett az a történelmi mű, melyben valamelyik Béla király jegyzője a honfoglalás lefolyását rajzolja. Ez a híres Névtelen (Anonymus, mert nevét nem ismerjük) világi pap volt; talán III. Béla[1] kanczelláriájában szolgált s Imre király idejében írta meg művét,

Aragoniai Constancia pecsétje.

[1] Ez a tudós Mátyás Flórián és Pauler Gyula véleménye. Hozzájuk csatlakozott dr. Sebestyén Gyula, ki a Névtelen nevét is megtalálni vélte. Sebestyén szerint a Névtelen Adorján királyi jegyző, ki 1183—84-ben Párisban tanult, 1185—86-ban mint kir. jegyző működött, 1188-ban erdélyi püspök volt; művét 1203 körül írta s 1204-ben halt meg. Habár a Névtelen korára nézve ezúttal elfogadom említett tudósaink véleményét, a kérdést végleg eldöntöttnek nem tartom. A reánk maradt kézirat sokkal későbbi időből, legalább a XIII. század második feléből való s erre utal az egész munka szelleme. Minthogy azonban e helyen a kérdést eldönteni nem lehet, fenntartással csatlakoztam említett tudósaink véleményéhez.

mely megbízhatósága, történeti kútfői becse tekintetében úgyszólván értéktelen, ellenben mint a magyar történetírói szellem első ismert terméke méltán figyelmet érdemel. Szerzője derült kedélyű, hazafias, magyaros gondolkodású ember, de nem a történeti igazságot keresi, mely iránt semmi érzéke sincs. Külföldi mintáit szolgailag követi, néha egyszerűen kiírja, a magyar hegedűsök, a köznép csacska énekeit ellenben a féltudós, a tudákos ember nevetséges gőgjével nézi le, ámbár maga is a mesék, a mondák szivárványos világában, a tréfák, a névmagyarázatok, a szófejtegetések kedélyes, sokszor egyenesen kaczagtató körében mozog. De latin köntöse mellett testestől-lelkestől magyar s ékesszóló bizonyítéka a magyaros szellemnek, az erős nemzeti önérzetnek, mely korának társadalmában lüktetett.

V. FEJEZET.

II. ENDRE KORA.

EGYÉNISÉGE. — KÜLPOLITIKÁJA. — KÜZDELEM HALICSÉRT. — GERTRUD KIRÁLYNÉ MEGÖLETÉSE. — RÉSZT VESZ A KERESZTES HÁBORÚBAN. — A BELSŐ ZÜRZAVAR. — AZ ARANY BULLA S MÁS KIVÁLTSÁGLEVELEK. — ENDRE ÉS FIA, BÉLA. — A NÉMET LOVAGREND. — KÜZDELEM AZ EGYHÁZZAL. — ENDRE HALÁLA. — KÖZÁLLAPOTOK.

Mikor trónra lépett, II. Endre király már nős ember volt, Bertold, meráni herczeg, isztriai és krajnai őrgróf leányával, Gertruddal élt boldog házasságban. A Merániak családja ekkor hatalmas és előkelő volt s Bertold nyolcz gyermeke közül Ágnes ıranczia, Gertrud magyar királyné lett s a fiuk is mind kiváló egyházi vagy állami méltóságokat viseltek. Endre házasságából három fiu, Béla (szül. 1206), Kálmán, Endre és egy leány, Erzsébet származott. A leánykát élete negyedik évében Hermann thüringiai herczeg fiával jegyezte el (1211) s királyi hozománynyal, 1000 márka készpénzzel s olyan értékes kelengyével, minőt Thüringiában még sohasem láttak, küldte ki apósa udvarába, melyre nemes élete utóbb örök fényt derített. Három fia szintén sokat igérő gyermek volt. A király szerette őket, szerette nejét s minthogy már ismerte a kormányzat teendőit, a korona birtokába pedig törvényes úton, örökjog alapján jutott, alattvalói a legszebb várakozásokat fűzhették uralkodásához. Csakhogy azokat a rossz szellemeket, melyeket trónkövetelő korában bátyja ellen fölidézett, nem birta többé elriasztani. Éveken át folytatott üzelmei közben annyira nyakára nőttek a rendbontó elemek, hogy habár nem nekik köszönte a koronát, rabjuk maradt király korában is s minduntalan tapasztalnia kellett, hogy jobbágyai, mint őket nevezte, nagyon hajlanak a pártoskodásra. Mozgalmaik csakugyan ép úgy megkeseríthették életét, mint Imre királyét. Már 1210-ben külföldről akartak trónkövetelőt hozni ellene. III. Béla öccsének, a nyomaveszett Géza herczegnek gyermekeire gondoltak; minthogy azonban nem is sejtették, hol keressék őket, kalandos tervök dugába dőlt. De azért háborogtak folytonosan s Endre király ugyanazokkal a bajokkal küzdött, melyeket annak idején testvérére zúdított. Csakhogy könnyebben viselte őket, mert más természetű ember volt, mint bátyja.

Teste duzzadt az egészségtől, lelke közönyös maradt minden megpróbáltatás iránt. Könnyen, hamar tudott feledni s bármi csapás érte, akár azokat veszté el, a kiket szeretett, akár megalázásokat kellett eltűrnie, beletörődött sorsába s örök ifjú kedélyének vidám életkedve soha sem apadt el. Sem szenvedélyei, sem tehetségei nem voltak nagyok s mindig megalkudott a viszonyokkal. De van egyéniségében rokonszenves vonás is. Jó ember volt, erős érzékkel királyi állása s országa érdekei iránt s minden zűrzavar közepett külső és belső viszonyaiban a haladás egy további fokára tudta emelni nemzetét.

Az immár lelkileg is katholikus Magyarország ő alatta a keresztény világ legkülönbözőbb bonyodalmaiban részt vett s tekintélyében gyarapodva került ki belőlök. Külpolitikájának széles látóköre s magasabb szárnyalása volt. Minthogy azonban a bátyja elleni fondorlatokban maga juttatta túlsúlyra a birtok-arisztokráciát, melynek a világszerte elhatalmasodó pápai befolyás is javára szolgált, az egyházi és világi urak féktelensége sokszor megbénította a király és birodalma erejét. Ebben részök volt saját erkölcsi fogyatkozásainak is. Könnyelműsége, melylyel az élet terhét viselte, a kormányzat terén szintén sok visszásságra vezetett. Atyjától tanulta, hogy a királyi erények közül a bőkezűségnek sem szabad hiányoznia. Csakhogy ezt a bőkezűséget ő a végletekig, az oktalan pazarlásig fokozta. Dús kincset örökölt, melyet két kézzel szórt el trónkövetelő korában, hogy híveit szaporítsa. Mikor trónra került, a pazarlás már annyira vérévé vált, hogy minduntalan kérkedett vele, sőt egyik okiratában azt hirdeti: illendő dolog, hogy a királyi bőkezűségnek határa se legyen, mert a bőkezűség korlátlansága a király legszebb dísze. Környezete természetesen ápolta és kizsákmányolta e felfogást, mely csak azoknak nem tetszhetett, kiknek keveset, vagy semmit sem adott. Pedig tömegesen jelentkeztek a kérelmezők s Endre senkit sem birt elutasítani. Adott az egyháznak hálából a Mindenható iránt, ki a tömlöczből a trónra ültette; adott azoknak, kik trónkövetelő korában segítették, valamint azoknak, kik mint királyt szolgálták. Adott mindent, a mije volt, ingatlant, fekvőséget, készpénzt — ezüstöt, — jövedelmeket, kiváltságokat; adott népes falvakat, nagy uradalmakat, sőt egész vármegyéket az ott levő összes királyi jogokkal és jövedelmekkel. Így mindinkább megrontotta a pénzügyi, valamint a honvédelmi szervezetet, mert az eladományozott roppant területek jövedelmét a kincstár természetesen elvesztette. Épen úgy elvesztette a királyi hadsereg az onnan nyert katonai tömegeket, mert az adományos a feudális eszméknek megfelelően csekély számú, néha csak 10, néha még kevesebb katonát tartozott a király táborába küldeni, ki a vármegyéből azelőtt egész zászlóaljat, nehány száz embert kapott. A várak elvesztették őrségüket, mert még az el nem adományozott jószágok katonai eleme is szétfutott, s a mi megmaradt, annak harczképessége, fegyelme megbomlott s mint egykorú emlék mondja (1222),

Szent Erzsébet. Gertrud királyné.
(II. Endre és Gertrud leánya.)

Bertold meráni herczeg és családja.
(Szent Hedvig legendájából.)

Bertold kalocsai érsek, utóbb aquilejai patriarcha.

inkább zsákmányolt, mintsem hadakozott. E mellett az eladományozott lakosság kijutott az ispán, vagyis a királyi tisztviselő közvetlen hatósága alól s vér- és pénzadója földesura szolgálatába helyeztetett.

Endre általában keveset törődött a renddel s még kanczelláriájában is hihetetlen hanyagság harapózott el. Tisztviselőinek léhasága annyira ment, hogy minduntalan máskép számították uralkodása éveit. Így 1211-iki okiratai közül hármat királysága hatodik, kettőt meg hetedik évéből kelteztek. Megesett az is, hogy ugyanazt a jószágot többeknek adományozta s ilyenkor azzal vágta ki magát, hogy országa nagy s nem emlékezhet mindenre, a mi benne történik. Ez erkölcsi fogyatkozásait kizsákmányolta mindenki, a ki tehette, első sorban neje, Gertrud királyné, ki örökölte a merániak vagyonszerző ösztöneit s a maga és hívei javára hasznosította férje bőkezűségét. Nemcsak készpénzben gyűjtött roppant kincset, hanem töméntelen jószágot, jövedelmet adományoztatott magának, testvéreinek és idegen kisérete tagjainak. Ez természetesen irígységet keltett a kapzsi magyar urakban, kik szivesen látták ugyan a külföldi munkáselemeket, de nem azokat az idegeneket, kik a királyi kegyben, az adományokban és jószágokban velök osztozkodni akartak. E felfogást szintén a nyugati feudális uraktól kölcsönözték, kik például Ausztriában zajosan, sőt fegyverrel tiltakoztak az ellen, hogy a herczeg a maga svabeni, azaz „idegen" híveinek jószágot adományozzon.

A királyné számos testvére közül három jött a magyar udvarba, de kettő pár év mulva hazatért, ellenben a harmadik, Bertold itt maradt s a legelőkelőbb állásokba jutott. Noha az egyházi tudományok „első elemeit" sem ismerte, sőt a kánoni kort sem érte el, alig 24 éves korában a királyné kalocsai érsekké választatta s kieszközlé megerősítését a pápánál. A király jóvoltából Bertold a legfőbb világi állásokba is bejutott, lett horvát bán, erdélyi vajda s mint kalocsai érsek az esztergomi fölé igyekezett kerekedni, miben nővére buzgón támogatta. Ez hosszas villongásokat keltett, mert János esztergomi érsek, noha kalocsai érsek korában éppen úgy fel akart szabadulni Esztergom felsőbbsége alól, mint most Bertold, erélyesen védelmére kelt jogainak. Az ország két legfőbb papjának e viszálykodásai azután az egész közéletet megmételyezték.

II. Endre külpolitikájában a legszigorúbban követte Imre király hagyományait s alatta is Magyarország mindvégig amaz államcsoportban foglalt helyet, mely a pápaság köré sorakozott. Trónra lépte után nyomban kijelenté, hogy folytatja a pápás politikát s befejezi azt, mit előde dicséretesen megkezdett. Endre kétségkívül a szentszéktől remélt féktelenkedő főpapjai ellen támogatást s mint a katholikus vallás előharczosa, terjesztője és oltalmazója lépett föl a szomszéd északi, keleti és déli országokban. Támogatta a pápát Németországban is, hol hadai ismételve megjelentek. Ez általános politikájából folyt, hogy nem

fordult a pápa hű szövetségese, az akkor túlhatalmas Velencze ellen, melynek Zára újra meghódolt (1205) s mely a dalmát partvidék más részeit is elfoglalta. Ellenben annál nyomatékosabban lépett föl a keleti vallású országokban s első sorban Halicsot, melyhez gyermekemlékei fűzték, igyekezett visszaszerezni. Midőn ott az özvegy fejedelemasszony lázongó bojárjai ellen segítségét kérte, Endre megjelent Halicsban, leverte a zendülést s visszahelyezte Daniló herczeget, a törvényes, de kiskorú uralkodót. Védelmét magyar seregre bízta, maga meg fölvette a Halics és Lodoméria királya czímét. De nyughatatlan bojárjai újra elűzték Danilót, mire Endre magának foglalta el Halicsot. Megtartása azonban ismét legyőzhetetlen akadályokba ütközött, mert a papjai által felizgatott tömegnek nem kellett a katholikus magyar uralom s a magyar király tisztviselőit a legszörnyűbb vádakkal illette. Endre nevében 1208—9-ben Korlátfia Benedek erdélyi vajda, a híres aragóniai szépség, Tota asszony férje kormányozta Halicsot. A helyi krónikák valóságos Antikrisztusnak rajzolják, ki mindig nők után futkosott s az apáczákat sem kímélte. A papság nem is pihent, míg el nem űzte, mire Endre 1211-ben nagy haddal újra megjelent Halicsban s véres harczok után leverte a fölkelést. Ekkor ismét Danilót ültette a trónra, ki a következő évben újra rászorult fegyveres támogatására. Endre megsegítette, de alighogy eltávozott, Danilót megint elkergették. Endre 1213-ban újra vissza akarta helyezni s már a határ közelében járt, midőn az udvarban oly esemény történt, mely hazatérésre kényszerítette.

II. Endre koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Nehány előkelő úr meggyilkolta Gertrud királynét, ki 1213 szeptember 24-én rokonával és akkor éppen vendégével, Lipót osztrák herczeggel, öccsével, Bertold érsekkel s nagy kiséretével a pilisi erdőben vadászott. Mikor a társaság a királyné sátrában pihente ki a vadászat izgalmait, Péter ispán, az ország egyik leggazdagabb földesura, Simon, Bánk bán veje, és egy másik Simon, szintén nagybirtokos a sátorba törtek, a királynéra vetették magokat s megölték. Az eset oly hirtelen történt, hogy, noha sokan voltak jelen, senki sem rántott kardot a királyné

védelmére. Lipót herczeg és Bertold érsek megugrottak s ott hagyták kísérőiket, kik közül az elkeseredett magyarok nehányat levágtak, másokat meg kifosztottak vagy elvertek. Kétségkívül az a visszatetszés és gyűlölet, melyet Gertrud és idegen kisérőinek kapzsisága és uralomvágya a magyarságban keltett, okozta a véres merényletet. Endre király Leleszen vette a rémhírt s nyomban haza indult. Karóba húzatta Péter ispánt, de a két Simont nem bántotta, másrészt Bertold érsek, ki egy időre külföldre húzódott, csakhamar visszatért s tovább is érsek maradt. Endre király elsiratta ugyan feleségét, de hamar megvigasztalódott. Már 1215-ben újra nősült s Jolántát, a franczia királyi család egy rokonát vette el, kit szintén nagyon megszeretett.

A halicsi kérdést immár Endre akkép akarta megoldani, hogy László lengyel herczeggel szövetkezett s 6 éves fiát, Kálmánt, a herczeg 3 éves leányával, Szalomével jegyezte el. A fiatal pár Halicsot kapta hozományul. Endre Halics királyává koronáztatta (1217) Kálmánt, kinek uralma azonban a fajilag és vallásilag idegen országban nem birt meggyökerezni.

Több siker kisérte Endre politikáját a Balkánon, hol kihasználta a bizánczi császárság összeomlását, illetve a konstantinápolyi latin császárság keletkezését, mi a régi birodalom felosztására s katholikus fejedelemségek alapítására vezetett. A zűrzavarban a magyar király, mint az új katholikus fejedelmek szövetségese elfoglalta Nándorfejérvárt, Barancsot s a bolgár erdőig terjedő földet. Sőt csakhamar fölmerült a remény, hogy ő lesz konstantinápolyi császár, mely állásban Magyarország keleti érdekeit mindenesetre sikeresebben szolgálhatta volna. A konstantinápolyi irányadó tényezők fel is ajánlották neki a koronát, csakhogy a pápa, bármily szorosan csatlakozott hozzá a magyar király, kinek hadai Németországban 1213-ban is ott harczoltak a pápások sorában, egy más jelölt mellett döntött. Ez Róbert, Courtenay-Conches franczia gróf, Endre sógora volt, ki hazánkon át utazott Konstantinápolyba.

Kevésbbé lelkesült Endre azon tervért, melyen III. Incze pápa évek óta törhetetlen erélylyel dolgozott, hogy ugyanis a nyugat országai új nagy keresztes hadjáratot indítsanak. Endre nem akart hazulról távozni, hol akadt dolga elég; különben is ifjú házas volt s szép hitvese köréből nem vágyott el a kelet távoli országaiba. De mennie kellett.

Incze pápa közzsinattal mondatta ki a keresztes háborút s utasította a katholikus államok s így Magyarország főpapjait is, a szükséges pénz és fegyveres beszerzésére. Utóda, III. Honorius elrendelte, hogy a papság jövedelmeinek huszadát három éven át a háború költségeire kell fordítani, s a magyar papság adójának behajtásával Acontiust bízta meg, Endre királyt meg külön figyelmeztette, hogy nem tűr további halasztást s hogy személyesen kell részt vennie a vállalatban, melynek megindítását 1217 nyarára tűzte ki. Ez év julius 1-én kellett a különböző

II. Endre és Gertrud arczképei.
(Hermann thüringi tartománygróf psalteriumából.)

országok kereszteseinek a megjelölt adriai vagy középtengeri kikötőkben összegyülniök, hogy onnan a Szentföldre vitorlázzanak. Endrét atyjának tett fogadása kötelezte a kereszt fölvételére, másrészt meg azzal biztatta magát, hogy a pápának engedelmeskedve könnyebben megnyerheti a konstantinápolyi császárságot. Megtette tehát előkészületeit. Az ország kormányzatát János esztergomi érsekre bízta, s netaláni halála esetére is megfelelően intézkedett. De, valamint ő, akképen az ország sem igen lelkesült a vállalatért, mely nagy pénz- és véráldozatot igényelt. A papság „egyenesen szándékos rosszakaratot és hanyagságot" tanusított az adózásban s a befolyó adó nem fedezte a költséget, úgy hogy a király a templomok dús kincseit dézsmálta meg s többek közt elvitte a veszprémi egyházból Gizella, az első magyar királyné koronáját is. A főpapok közül csak a győri és egri püspökök, a pannonhalmi főapát és Ugrin királyi kanczellár vették föl a keresztet. Ellenben a világi főhivatalnokok és urak nagyobb számmal csatlakoztak a királyhoz, kinek serege 12—15,000, nagyobbrészt kellően felszerelt lovasból állt. Endre eleinte szárazföldön, Konstantinápolyon át akart a Szentföldre jutni, de utóbb a tengeri utat választá. Ezen pedig Velencze uralkodott s csak ő adhatta a kellő vizi járművet, a sok szállító hajót. Velencze hajlandó volt ugyan a magyar hadat elszállítani, csakhogy fölöttébb drága áron. Nemcsak pénzt követelt, — 10 nagy hajó bére fejében 240,000 mai koronát — hanem azt kivánta, hogy Endre a maga s utódai nevében örök időkre, a legünnepélyesebb esküvel mondjon le Zára városára irányuló minden igényéről. A király, kénytelen-kelletlen teljesíté e kivánságot, s még kedvező kereskedelmi szerződést is engedélyezett Velenczének.

Augusztus 23-án érkezett Spalatóba, mely lelkesen fogadta. De az aránylag nagyszámú magyar sereg számára nem volt elég hajó. Így egy része otthon maradt s Endre is megkésve indulhatott útnak, melynek czélja a szentföldi Akkon kikötője volt, hová október derekán érkezett. Ott három király, a magyar, a cziprusi, a jeruzsálemi találkozott hatalmas, ámbár nagyon különböző származású és értékű hadaival. Legnagyobb és legjobb a magyar sereg volt s Endre király vitte a hangadó szerepet. A Szentföld nagy része és maga Jeruzsálem városa akkor már rég a törököt uralta. A keresztény föld, a tengermellék és vele szomszédos vidék alig tett 30—40 négyszög mértföldet s a török ezt is örökösen szorongatta, mert a feudálisan szervezett országban a főpapok és az egyházi lovagrendek egészen megbénították a központi hatalmat s minthogy egymással is örök harczban álltak, maguk segítették elő a török elhatalmasodását. Ily körülmények közt az Európából jövő kereszteseknek igen nehéz volt a helyzetök s arra kellett szorítkozniok, hogy a tengermelléki városokból egyes betöréseket tegyenek az ellenség területére. Az előkészítő tanácskozások Endre király sátrában folytak s az első támadó had november elején indult a Jordán felé. Szörnyű

hőségben, járhatatlan utakon haladtak előre a csapatok s 10-én keltek át a Jordán vizén, melynek szent habjaiban a katona-zarándokok megfürödtek. Csakhamar azonban visszatértek Akkonba. Második támadásuk a Táborhegyen épült török vár ellen irányult, de rövid harcz után onnan is visszatértek. Végül Beaufort vára ellen, a Libánon lejtőjén intéztek támadást, de szintén sikertelenül. Mind e harczokban a magyarok vitézül részt vettek, sőt egyesek fényesen kitüntek, első sorban Dénes tárnokmester, míg egy magyar vitéz Endre életét mentette meg, mikor egy medve megrohanta. Egészben azonban a magyarok hamar észrevették a háború reménytelenségét s minthogy beköszöntött a hideg, a katonák pedig téli ruhával ellátva nem voltak, sürgősen követelték a hazaindulást. Endre maga szintén haza vágyott, mert egykorúak szerint azt a gyanút táplálta, hogy meg akarják mérgezni. Csakugyan megbetegedett s hasztalan kérte a konstantinápolyi patriarcha, hogy maradjon, hasztalan sujtotta egyházi átokkal. Endre már 1218 januárban útra kelt. Szárazföldön, keresztény és török tartományokon, Antiochián, Iconiumon, Konstantinápolyon és Bulgárián át érkezett az év második felében országába s fiának, Bélának, Laszkarisz Tivadar nicaeai görög császár leánya, Mária herczegnő személyében mátkát is hozott. A széleken az urak nagy lelkesedéssel fogadták, mert itthon valóban égető szükség volt reá. Körülbelül egy évi távolléte idején a rend és fegyelem teljesen megbomlott. János érsek nem birt a „sátán csatlósaival", a féktelenkedő urakkal, kik „Magyarországot ellenség módjára háborították" s magát a kormányzót jószágaitól megfosztották, sőt az országból is kiűzték. A mit a király a várjószágokból még el nem adományozott, azt az urak időközben erővel ragadták magukhoz, úgy, hogy, mint Endre a pápának elpanaszolta, távolléte idején itthon olyan garázdálkodás folyt, mely 15 esztendőre tönkre tette a kincstárt. A háború különben is rengeteg költséggel járt s a király roppant adóssággal tért haza. Mindazonáltal ekkor is folytatnia kellett bőkezű adományozásait, különben a hatalmasokkal egyáltalán nem birt volna. E zűr-

II. Endre keresztes hadjárata.
(A bécsi képes krónikából.)

zavar első következménye az volt, hogy Halicsban megdőlt a magyar uralom, sőt Kálmán királyt és nejét, Szalomét a szomszéd rutén fejedelmektől támogatott felkelők elfogták; csak úgy szabadultak meg, hogy Endre 1221-ben formaszerűen kiváltotta őket a fogságból.

Endre először is a tarthatatlan pénzügyi helyzet javítására tett kisérletet. A királyi jövedelmek főforrása a várjószág volt, melynek nagy részét maga a király adományozta el, másik részét meg az urak ragadták magokhoz. Ugyanez történt a külföldön is, s az államjavak, melyeken a királyság politikai és pénzügyi ereje Európaszerte nyugodott, az idők folyamán mindenütt elkallódtak, az egyházra vagy világiakra szálltak. Németországban a császár már a XII. században megkisérté visszaszerzésöket, de eredménytelenül. A mi kevés visszakerült, azt újra el kellett adományozni s a kincstárnak legföllebb pillanatnyilag volt haszna belőle. Sőt néhol a visszaszerzés több költséggel járt, mint a mennyit a jószág megért s a császár végre is abbahagyta a reménytelen vállalkozást, mely töméntelen magánérdeket sértett. Előre volt tehát látható, hogy a visszaszerzés kisérlete nálunk sem vezet sikerre. Mindazáltal jobbnak hiányában Endre megpróbálta, sőt egy pillanatig arról ábrándozott, hogy a várjavak visszavétele „megváltja a magyart, visszaadja a királynak méltóságát, a koronának szabadságát". Minden vármegyébe nehány emberét küldte ki, hogy a várjószágok összeirásai alapján nem az eladományozott, hanem csupán az önkényesen elfoglalt várföldeket vegyék vissza a bitorlóktól s a szétszóródott várnépeket összegyüjtsék (1221). A pápa is buzdította, fiai, Béla az erdélyi, Kálmán herczeg a Dráván túli részekben meg a leghűségesebben támogatták. Előkeresték a régi összeírásokat, a várjavak telekkönyveit, hogy megállapítsák, mi igazán várjószág s mi nem az; megvizsgálták az összes adományleveleket, a birtoklás jogczímét, de csupán a világiakét, míg az egyház háborítlanul megtartotta mindenét, mert ahhoz nyúlni a kánonok szerint nem volt szabad senkinek. A visszaszerzés elve nem mindenkire alkalmaztatott tehát s már ez okból sem vezethetett sikerre. A mit egyik-másik világi úrtól elvettek, az nem érte meg a vele járó fáradságot s azt az elkeseredést, melyet az egész birtokos osztályban keltett. Különben sem lehetett az újabb eladományozásokat kikerülni s megesett, hogy Endre király egyetlen egy embernek 27 különböző helyen adott kisebb-nagyobb várjószágot. Ebből 16-ot visszavett ugyan, de két év mulva megint kiadta az illetőnek. Így az egész vállalat meghiusult. A hiba abban rejlett, hogy a XI. század intézményeit akarták visszaállítani, pedig ez az új fejlemények közt lehetetlen volt, mert a régi várispánság elavult, a változott gazdasági és politikai életbe nem illett többé. A királynak új pénzügyi és katonai segélyforrásokról kellett tehát gondoskodnia. Ezt azonban az új társadalmi hatalmak nem engedték, mert érdekeikbe ütközött. Nekik gyönge, tehetetlen király

Acsády, A Magyar Birod. Tört. Ik.

Magyar F

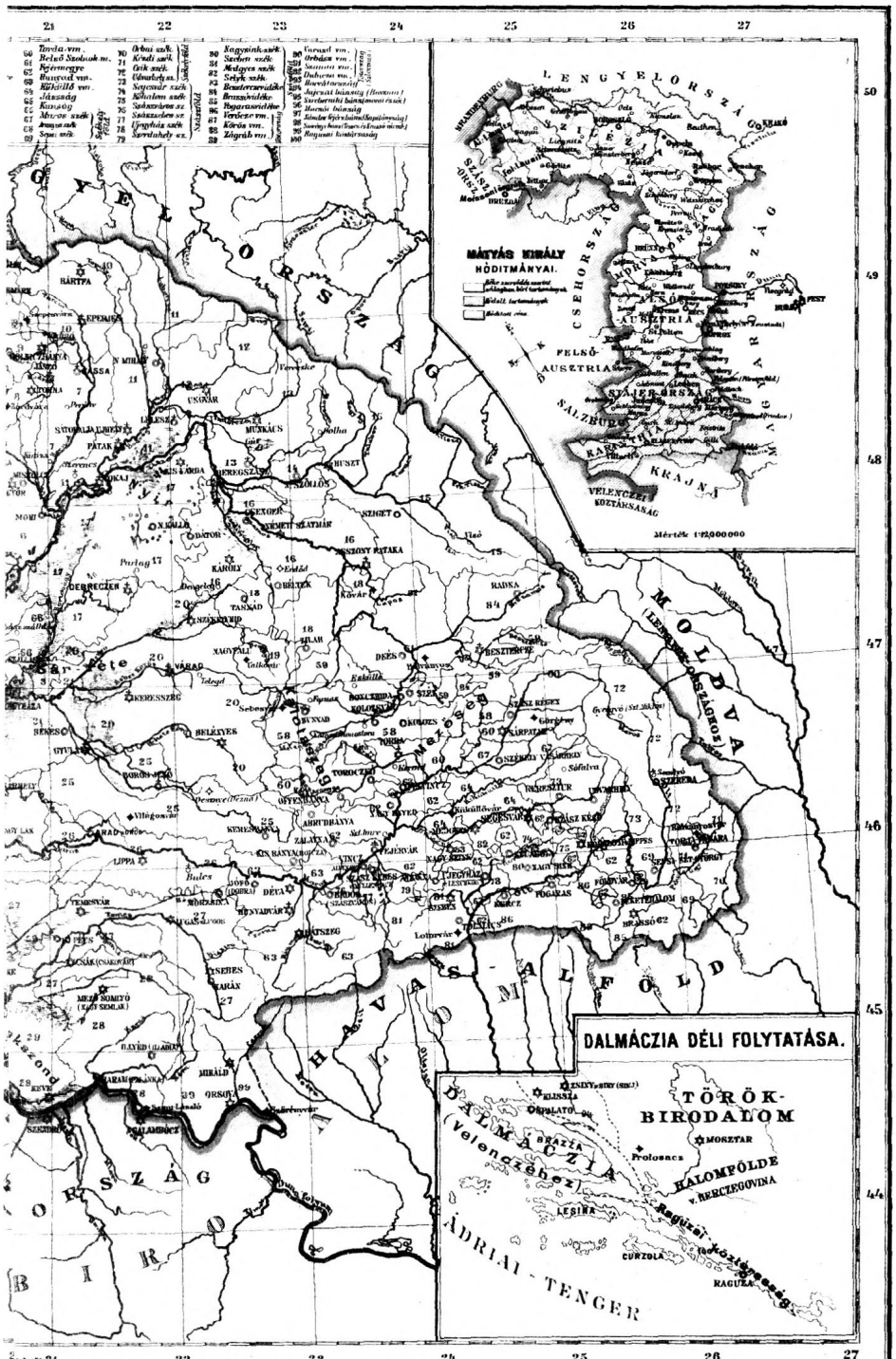

Az Athenaeum kiadása

kellett, kinek sem pénze, sem katonája nincs. Ezen dolgoztak évtizedek óta s mindinkább a feudalizmus zűrzavarába sodorták az országot.

E téren most is a főpapság járt legelől. A János esztergomi és Bertold kalocsai érsekek közti viszályok kezdettől fogva megmételyezték a közéletet s a közerkölcsök szomorú elvadulására vezettek. A püspöki székekben különben sem kifogástalan életű férfiak ültek s némelyiket a legsúlyosabb bűntényekkel és erkölcstelenségekkel vádolták. Ők is örökösen czivakodtak, ámbár hatalmuknak a királyság rovására való gyarapodásában mindig egyetértettek. Egyenesen olyan önállóságról ábrándoztak, minőt a püspökök a német birodalomban élveztek, s számba vették azt a lehetőséget (1212 körül), hogy Magyarországban ép úgy, mint Németországban, nem kizárólag a király fogja a pénzverés jogát gyakorolni, illetve, hogy sikerülniök fog az eddig kizárólagos királyi jog birtokába helyezkedni. Sőt a területi fejedelemségek megalakítására irányuló törekvésök a püspököket attól sem riasztotta vissza, hogy az egyházmegyéjökben levő egyházi intézeteket hatalmuk alá helyezzék, mely okból ezekkel is örök harczban éltek.

Tipikus alakja e korszak hazai főpapságának az idegen, belga (liègei) származású Róbert, előbb fejérvári prépost és királyi kanczellár, később veszprémi püspök (1209) és esztergomi érsek (1226), kiről azt mondták, hogy nem tartozik „az ugatni nem tudó, néma ebek közé". Kapzsi, hatalomsóvár, szenvedélyes ember volt s erőszakosságairól egykorú hivatalos, a pápához intézett iratok adnak elrémítő tájékozást. Püspök korában meg akarta a pannonhalmi apátságot a somogyi tizedektől fosztani, mit csak a pápa hiusított meg. Az esztergomi érsekkel folyton pörben állt s ez okból egyházi kiközösítéssel sújtatott. De minthogy ismételve megjelent Rómában s ott pártfogókat tudott szerezni, utóbb megnyerte a pápa föltétlen bizalmát. Erre támaszkodva szenvedélyessége nem ismert többé határt s még akkor is fosztogatta a pannonhalmi apátságot, mikor Uriás, az apát a keresztes háborúban a Szentföldön járt. Általában — ezt a pannonhalmiak mondották — üldözte a szerzeteseket s vagyonukban károsította őket. Pannonhalmának egy somogymegyei kápolnáját embereivel felgyújtatta s az ott levő szerzeteseket kiraboltatta.

Mikor az esztergomi érseki szék megürült, annyira gyűlöletes volt, hogy a kétszeri választás alkalmával soha egyetlen szavazatot sem kapott. A pápa hatalmi szava mégis őt tette meg érsekké, a minek a magyar egyházra s vele az országra végzetes következményei voltak. A főpapság olyan elbizakodottsággal, annyi gőggel kezdett viselkedni, mely még a királyt és családját sem kímélte. Az esztergomi prépost egy ízben Béla trónörököst, mikor már ifjabb király volt, oly sértésekkel illette, hogy vizsgálatot kellett ellene indítani.

A főpapság e magaviselete szükségképen bomlasztólag hatott az egyház többi intézeteire. Bántólag kezdett előtérbe lépni a mindenáron

való pénzszerzés, meggazdagodás vágya; a fokozódó vagyonossággal meg az elvilágiasodás, a munka és kötelesség elhanyagolása, az élvhajhászat s vele járó erkölcstelenség harapózott el. A szerzetrendek vagyonosságának egyik kútfeje a kereskedés és üzérkedés volt, melyet monopolszerűen kezdtek gyakorolni. 1213-ban a pápa keményen megdorgálta a pécsi egyházmegye területén levő cisztercziekeet és ispotályosokat, hogy a bort összevásárolják s külföldi kereskedést űznek vele. A János-rendűek, valamint a templomosok, kik nálunk is meghonosodtak, a keresztény világ minden országában levő töméntelen kolostoraikkal, ama kor nagy, nemzetközi bankárjaivá lettek. A János-rendűek kezelték a keresztes háborúra összegyült roppant összegeket s a hatalmas templomosokkal egyetemben a sokféle idegen pénzzel, melyet a hívek rájok bíztak, nagy kölcsönügyleteket folytattak s szertelenül meggazdagodva az egyes népek gazdasági viszonyaira erős befolyást gyakoroltak. Mindez fokozta hatalmi érzetöket s sokféle visszaélésre ragadta őket. Másrészt a papi nőtlenség még mindig nem vált valósággá s nős pap még mindig akadt elég, mert a tartományi és megyei zsinatok szigorú határozatainak végrehajtásával senki sem törődött s a pápa még 1222-ben is vizsgálatot rendelt el a váczi főesperes ellen, ki nős ember volt, sőt fiának is egyházi javadalmat igyekezett szerezni. Viszont az alsó papság szegénysége valóságos szocziális bajjá fajult, mert a jobb elemeket elriasztotta az egyházi pályától, s a tényleg működő papságot akadályozta szent hivatása komoly teljesítésében. A lelkészek nem is igen törődtek teendőikkel, hanem „kardosan, nyilasan jártak, mint ha zsiványok lennének". Az istentisztelet dísze és ájtatossága egyaránt szenvedett ez állapotban s a falusi templomok fölöttébb egyszerűen épültek.

A pápa által egyre gyakrabban kivetett egyházi adók szintén igen súlyosan érintették a magyar alsó papságot s már a Névtelen, ha ugyan nem későbbi korban iratott, fájdalmasan panaszolja, hogy a „rómaiak táplálkoznak Magyarország javaiból". A jobb magyar javadalmakba a pápa gyakran ültetett idegent s a főpapi megerősítésekért, valamint az egyházi adók czímén óriási összegek folytak Rómába.

Mindezek a bajok, melyek a sokkal régibb nyugati egyházban már jóval előbb nyilvánultak, a magyar egyházban II. Endre nem elég erős kormányzata s a magyar közszellemnek a nyugati világba való végleges beolvadása következtében hatalmasul elterjedtek. A papság alsó rétege szegénységbe és műveletlenségbe süllyedt, a gazdag réteg világi életet folytatott s éreztette hatalmát nemcsak az alsó papsággal, mely örökösen panaszkodott kizsákmányolásáról, hanem a jószágain élő munkás elemekkel, melyek terheit folyton fokozta. Egész sereg úrbéri pör jelzi ez igyekezetét s néhol előfordult, hogy a szegény földműves nép erőszakkal állt ellent papi földesura túlzott igényeinek.

Ehhez még egy másik körülmény járult. A papság elvilágiasodása Európaszerte erős ellenhatást keltett. Különböző tanok keletkeztek, melyek többé-kevésbbé hevesen ostromolták az egyház túlhatalmát, hivatásához illendőbb életmódra akarták kényszeríteni a papságot s a szentírásra utalva a világiak számára befolyást követeltek az egyházkormányzatban. Felső-Olaszországban, Dél-Franciaországban, Németországban, a Balkánon különböző névvel, de lényegileg egyazon czélból indult meg ez a mozgalom s egy 1184-ki pápai bulla ilyen eretnekekül említi a katharokat, patarenusokat, humiliatusokat, waldésieket, passagianusokat, josephinistákat és arnoldistákat. Mindnyájan az egyház elvilágiasodása ellen harczoltak. A római egyházat „meretrix Babylon"-nak nevezték s azt hirdették, hogy a ki engedelmeskedik neki, elkárhozik. Egyebek közt azt sürgették, hogy csupán olyan ember viselhessen papi állást, szolgáltassa ki a szentségeket, a ki nem világi kincsre, nem politikai hatalomra áhítozik, hanem egyszerű, tisztes életmódjával válik érdemessé az Isten szolgálatára. Különösen a papság gazdagsága, telhetetlensége ellen menydörögtek s vándorapostolok sikerrel terjesztették tanaikat a legtöbb kath. országban. Némelyek nem hittek a csodákban, megtagadták a szentek tiszteletét, sőt az egyház egész szervezetének, összes hitelveinek hadat üzentek. Ez eretnek tanok kétfelől is közeledtek hazánkhoz, Ausztriából, hol a XIII. század első éveiben már kétségkívül feltűntek és Boszniából, mert a patarenus vagy bogumil eretnekség a Balkán-országokban már régebben elterjedt s főleg Boszniában vergődött hatalomra, honnan utat talált hazánk déli részeibe. E veszedelem ellen a magyar főpapság abban keresett oltalmat, hogy az állami törvényhozásban föltétlen érvényre akarta az eretnekek s általában a nem-katholikusok elleni kíméletlen kánoni törvényeket emelni. Nem e felekezetek elhatalmasodása vagy visszaélései, hanem az önvédelem s az egyház elvi álláspontja vitte reá a főpapságot, hogy a királyt a legszélsőbb eszközök alkalmazására kényszerítse. Saját lételét féltette az eretnekségtől s itt nem tett különbséget a tulajdonképeni eretnekek s a régi nem-keresztény felekezetek közt, hanem a veszély izgató hatása alatt egyaránt ki akarta irtani mindnyájokat.

A papság forrongása hamar átterjedt a világi nagybirtokosokra. Ők is elnyomták a területükön élő szabad birtokosokat, különösen a királyi szolgák osztályát s Endre távolléte idején a szabad elemek helyzete nagyon válságossá alakult. Mihelyt a király hazatért, jogi állásuk törvényes rendezését kivánták tehát tőle, mi Angliában már 1215-ben megtörtént, hol a magna charta libertatum minden szabad ember (liber homo) jogait pontosan körülírta s biztosította, a mint ez időszak Európaszerte a kiváltságszerzés kora. Külön kiváltsággal igyekezett magát körülbástyázni minden társadalmi réteg s czélt is ért mindegyik, melynek volt elég befolyása, hogy a királytól kierőszakolja, vagy melynek kiváltságolása a királyi hatalom érdekében állt. E hangulatok és áramlatok

adják magyarázatát azoknak az eseményeknek, melyek csakhamar Magyarországban is lejátszódtak. Az egyházi és világi nagybirtok érvényesíteni akarta a vagyonával és társadalmi jelentőségével járó hatalmat, a főpapság védekezni igyekezett az eretnekség ellen, a szabadok, a nemesek, miniszteriálisok, a várszerkezet bomlása következtében régi állapotukból kizavart katonai elemek, sőt a vendégek is biztosítani iparkodtak jövőjüket s Endre királyhoz a legkülönbözőbb kívánságokkal járultak. A király nem vonakodott e kívánságokat teljesíteni s első sorban a hatalmas főpapság ért czélt, mint Németországban, hol 1220-ban II. Frigyes császártól kapott szabadságlevelök az egyházi főurakat területeik valóságos fejedelmeivé tette. E korszak jeles magyar szabadságlevelei sorában szintén a főpapságé a legelső. Ebben Endre király biztosítja az egyházi rend minden tagjának a királyi bíróságok illetősége alóli teljes exemptiót, minden állami adótól való mentességet s megadja a papnak a jogot, hogy mint tolvajt verhesse ki házából azt, a ki adót követel rajta. Ez oklevél, melyet a király a maga és utódai nevében ünnepélyes alakban állított ki (1222), az egyházi álláspontnak megfelelően a papságot, melyet különben sem ő nevezett ki, büntető és adóügyi tekintetben is kiveszi a király hatalma alól s kizárólag a szentszék hatóságának rendeli alá.

II. Endre kettős pecsétje.
(Előlap.)

Mihelyt a főpapságot ily fontos kiváltságokban részesítette, Endre király a világiak óhajai elől sem zárkózhatott el s nyomban, még 1222 május 7-ike előtt kiadta azt a híres kiváltságlevelet, mely a rajta levő arany pecsétről (bulla) arany bulla név alatt a magyar jogfejlődés egyik alapvető okirata lett. A legünnepélyesebb alakban, hét példányban állította ki s az egyiket a szentszéknél Rómában, a többit az ország legelső levéltáraiban helyezte el. Mindazáltal az arany bulla eredeti szövegében nem maradt reánk s legrégibb ismert másolata 1318-ból, száz évvel későbbi, olyan időből való, midőn a társadalmi viszonyok már gyökeresen megváltoztak. Nem lehetetlen tehát, hogy az idők folyamán Endre eredeti bulláját a kor szellemének és az újabb fej-

lődésnek megfelelően itt-ott némi módosítással és betoldásokkal látták el. 1318-ban a nemesi rend Magyarországban már teljesen kialakult; 1222-ben még csak alakulófélben volt, miért is a bulla csak itt-ott szól a nemességről, mely alatt a világi kiváltságosak egyetemét érti, hanem rendesen a királyi szolgákról beszél, kik pedig a nemességnek csak egyik rétegét tették. Nem lehetetlen tehát, hogy az arany bulla eredetileg csupán a királyi szolgáknak s más közszabadoknak szólt s a nobilis szót később tették itt-ott a serviens regis helyébe. Bármint álljon a dolog, az arany bulla, a mint szövegét ma ismerjük, a magyar államszervezet fejlődésében egy új korszakot jelez, a rendiség korát, mely azonban csak valami száz év folyamán nyert végleges kialakulást. Maga az arany bulla még nem tagolja rendileg a társadalmat; szól az nemesről, királyi szolgáról, vendégről egyaránt s mindenkinek biztosítja a maga jogát. De midőn köztük bizonyos közös kapcsokat létesít, a kor szellemében rejlő azon ösztönszerű törekvést segíti elő, hogy mint külföldön történt, nálunk is összeforrassza őket.

II. Endre kettős pecsétje.
(Hátlap.)

Az arany bulla kifejezett célja az, hogy a szent István-alkotta jogrendet a maga eredeti tisztaságában állítsa helyre. De a valóságban épen az ellenkező fejleményekre, a királyi jogkör szétforgácsolására vezetett, ámbár tulajdonképeni politikai jogokat nem ad senkinek. A bulla első sorban a királyi szolgák magánjogait szabályozza s fiörökösök hiányában a leánynegyeden kívül megadja nekik a végrendelkezés teljes szabadságát. Végrendelet hiányában a rokonság az örökös s csak ilyennek híján száll a jószág a koronára, mely ismét érdemesek jutalmazására fordítja. Minthogy az egyháznak már megadta a teljes adómentességet, a király ezt a maga szolgáitól sem tagadhatta meg, sőt nemcsak őket, hanem jobbágyaikat is felszabadította minden állami adó, szállásadás s más közteher alól. A királyi szolga egyedüli kötelezettsége a hadakozás lett, csakhogy e terhét is mérséklé a bulla s csupán akkor kötelezte fegyverrel táborba szállásra, ha ellenség tör az országba. Támadó háború esetén csak az

fogott tehát fegyvert, a ki akart, a kit a király fizetni tudott. Szolgáinak főbírája a király maradt s mindenikök megjelenhetett Fejérvárt az országos törvénynapon, hol akadályoztatása esetén nádora helyettesítette a királyt. A bulla szerint a királyi szolgát csupán rendes pör útján lehetett elmarasztalni, illetve rajta az itéletet végrehajtani s immár nemcsak ő maga, hanem jobbágyai is kivétettek a várispán és udvarbírája büntető hatósága alól. Minde kiváltságokat a bulla megnevezetten csak a királyi szolgáknak adja meg. Idővel azonban e jogok átszálltak az egész nemesi rendre, mely a többi szabad rétegeket is magába olvasztotta. Utolsó szakaszában a bulla úgy intézkedik, hogy ha a király a felsorolt kiváltságokat meg nem tartja, a püspökök és más országnagyok, valamint az ország nemesei együtt és egyenkint ellenállhatnak rendeletének.

Ugyancsak az arany bulla teljesítette az egyház kívánságait a zsidókkal és izmaelitákkal szemben, kiket minden közhivatalból kizár. E mellett kimondja, hogy külföldi nem nyerhet jószágadományt, nem viselhet főhivatalt, hogy a nádoron, a bánon, a király és királyné udvarbíráján kívül egynél több egyházi vagy világi javadalmat senki sem szerezhet, hogy a papi tizedet, melyet akkor nemes ember és zsidó vagy izmaelita is fizetett, nem pénzben, hanem természetben hajtsák be; hogy az ispánt, ki önkényesen jár el, perbe fogják s megfosszák állásától, hogy egész vármegyéket vagy főtisztségeket örökösen eladományozni nem lehet. Intézkedik továbbá a sóról, a nyestadóról, jó pénz veréséről, mely husvéttól husvétig legyen forgalomban, megerősíti az egyház jobbágyainak adómentességét, megtartja a várjobbágyokat szent István adta szabadságukban, a vendégeket, bármilyen nemzetiségűek legyenek, kiváltságaik élvezetében.

Ekképen az arany bulla nagyon széles körű kiváltság, mely minden szabad rétegről, a király főtisztviselőiről, az egyháziakról, királyi szolgákról, várjobbágyokról, a vendégekről, sőt egy helyen a földnépéről is szól. Ellenben nem érinti a törvényhozói hatalom egységét s részt nem ad benne senkinek úgy, hogy Endre király még jóval később (1229) is méltán mondhatta, hogy a törvény kútfeje a királyi tekintély (legum imperatrix regis auctoritas). Mindazáltal már egy lépést tesz a feudalizálás felé, midőn a munkás elemeket, melyek idegen földön gazdálkodtak, kiveszi a közvetlen királyi befolyás alól s igazságszolgáltatás és adózás tekintetében a földesurak alá helyezi. Adót e rétegek tovább is fizettek, csakhogy nem többé az államkincstárnak, hanem uraiknak. A változás nem apasztotta tehát a köznép terhét, hanem csak a király jövedelmeit, a mint viszont a királyi szolgák honvédelmi kötelezettségének enyhítése a király katonai erejét csökkenté. Már csupán az eladományozások által nagyon megfogyott vármegyei zászlóaljak álltak föltétlenül rendelkezésére s ez a haderő sokkal csekélyebb volt, semhogy a belső rendet hatékonyan oltalmazhatta volna s

még kevésbbé volt elég arra, hogy az állam sikerrel folytathasson hódító külpolitikát.

De bármi bőkezűen szórta a király az értékes adományleveleket, bármennyire teljesítette az egyház legszélső igényeit, a nyugalom nem állt helyre s első sorban a főpapok rezgelődtek. Kétségkívül az ő ösztönzésökre, a pápa még 1222-ben (deczember 15) kifogást emelt az arany bulla ellen s a püspökök nem nyugodtak mindaddig, míg Endrétől új bullát nem eszközöltek ki (1231). Ez az új bulla tartalmilag sokban egyezik a régivel; az egész birtokos osztályra kiterjed, csakhogy megvonja tőle az ellenállás jogát, és papi gyámság alá helyezi a királyt. Az új bulla ugyanis felhatalmazza az esztergomi érseket, hogy a királyt cselekedeteiben ellenőrizze, s ha azok a bulla szabványaiba ütköznek, akár őt, akár utódait, előzetes intés után, kiközösítéssel fenyíthesse. Minthogy ekkor már a szenvedélyes, hatalomsóvár Róbert ült az érseki székben, ennek az újításnak végzetes következményekre kellett vezetnie. Másrészt az új bulla a királyi szolgák helyzetét ismét kedvezőtlenné tette. Minthogy ők voltak a királyi hatalom főtámaszai, a nagybirtokosok, kik közt már valóságos rabló lovagok akadtak, mindinkább a magok hatalma alá igyekeztek őket hajtani. E törekvés ellen hasztalan folyamodtak a bíróságokhoz. A szükség arra kényszerítette tehát őket, hogy behozzák az önbiráskodást. A közelben, egy-egy várispánságban élő királyi szolgák már eddig is gyakran megegyeztek abban, hogy pörös ügyeiket választott, a mint régen mondották: fogott birákra bizzák. Ez már némi kapcsokat alkotott közöttük. Csakhogy a közbiztonság megrendülésével a választott birói intézmény nem elégíthette ki a szükségletet. Ez okból 1232-ben a Zala vize mindkét partján lakó királyi szolgák Kehidán gyülést tartottak s azon kéréssel fordultak a királyhoz, hogy mivel sok a gonosztevő s a hatalmasok elnyomják a gyöngébbeket, a biró pedig messze van s különben is sok egyéb akadály gátolja az igazság kiszolgáltatását, engedje meg nekik, hogy a maguk területén igazságot szolgáltassanak azoknak, kik

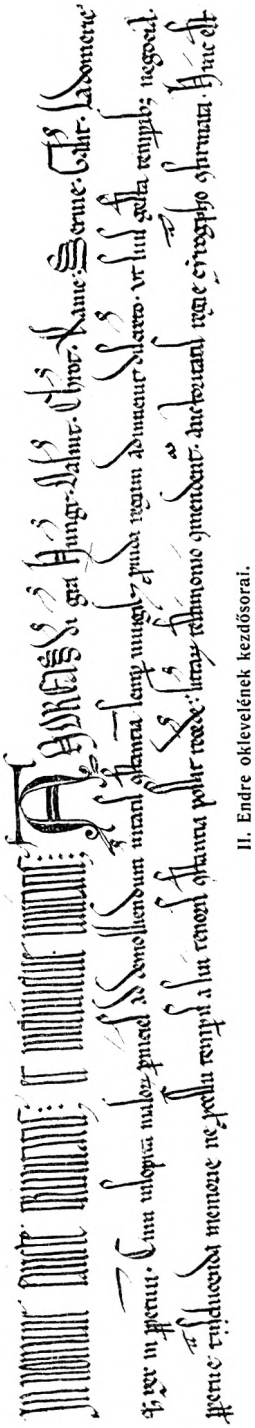

II. Endre oklevelének kezdősorai.

jogaikban sérelmet szenvedtek. Endre, a ki folyton többeknek adományozta a királyi szolga rangját, hogy az illetők „arany és örök szabadságot élvezzenek", készségesen megadta nekik a területi önbiráskodás jogát. Példájokat természetesen követték más vármegyék királyi szolgái s ezzel ez a szabad réteg először nyert testületi jogot, mely utóbb a közszabadokra is kiterjedve a köznemesi rend megalakulását segítette elő.

Endre király készségesen teljesítette az erdélyi szászok azon kívánságát is, hogy kiváltságaikat, melyeket egyre gyarapított, külön királyi diplomába foglalja. Ezt 1224-ben megtette s ez idő óta nyert a Királyföld (fundus regius) összpontosított közigazgatási szervezetet. Élén a királyi ispán — mindig a szebeni biró — állt s az egész szászság egy vármegye (universitas) lett, melyben az egyes községek megtartották ugyan önkormányzatukat, de a királyi ispán felügyelete alatt. Egyes székeik — a városok és vidékök, — a szükséghez képest, közös gyülést tarthattak s az egész Királyföldre kiterjedő statutumokat alkothattak. E gyülés osztotta szét évi adójukat, melyet átalányösszegben (500 kölni márka = 21,000 korona) fizettek s melyet ispánjok hajtott be. Belföldi harczaiban a szászok 500, külföldi háborúkban 100, esetleg 50 jól felszerelt katonával segítették a királyt. Az új törvényhatóság legfőbb felebbezési foruma minden ügyben az erdélyi vajda volt.

Ekképen kezdtek szervezkedni, külön kiváltságok bástyái mögé huzódni azok az elemek, melyek később szilárd rendekké tömörültek. Az egyházi rend kezdettől fogva megvolt s példájára immár a világi rétegek is rendekké igyekeztek alakulni. Az átmenet természetesen nem történhetett heves rázkódtatások és fájdalmas betegségek nélkül, melyekben kétségkívül volt részök Endre király erélytelenségének, valamint kapkodó, önkénykedő természetének. Még legidősebb fiával, Bélával is összeveszett, ki pedig mihelyt emberesedni kezdett, hűségesen támogatta és rendületlenül ellenállt azok csábításainak, kik atyja elleni lázadásra bujtogatták. Noha Endre maga hozott fiának a keletről feleséget, kivel Béla boldog házasságban élt, a zsarnokoskodó apa mégis arra kényszerítette, hogy eltaszítsa nejét. Mikor ezt a viszályt szerencsésen kiegyenlítették, új baj támadt köztük s Béla atyja erőszakoskodása elől Ausztriába volt kénytelen futni. Atya és fiú kibékültek ugyan, de e torzsalkodások, melyekről mindenki tudta, hogy egyedüli okozójok az atya, nem igen fokozhatták Endre király tekintélyét. Mindazáltal az országban egyre inkább elharapózó fejetlenség csak kis mértékben írható az ő egyéniségének rovására. Erős kezű ember talán mérsékelhette volna, de teljesen ő sem orvosolhatta volna a bajt. A közszellem belejutott az általános európai áramlatba s II. Endre király kora a legtöbb nyugati államot ép oly zűrzavarban találta, minőbe a külföldi eszmék befolyása alatt hazánk jutott. A közlélek mindenütt sajátságos

átalakuláson ment át egyrészt a kelettel való sűrűbb érintkezés, másrészt a császár és a pápa közötti százados tusák, általában meg a gazdasági viszonyok gyökeres változása következtében. A hitbuzgóság mellett babona, a közerkölcsök hanyatlása jelzi az egész korszakot s minden egyes társadalmi rétegben az önkény, az erőszak, a közrend és a tekintély elleni támadás emelkedett túlsúlyra. Addig ismeretlen bűnök terjedtek el egyháziak és világiak körében s ugyanakkor, mikor például a legnemesebb nőalakok egyike, a magyarországi szent Erzsébet, Endre leánya, élt, még a női erkölcsök is hihetetlen züllésnek indultak. A mint az egyházi és világi hatalmasok az állam ellen támadtak, úgy ostromolta a legkülönbözőbb eretnekség az egyházat, mely azután kíméletlen kegyetlenséggel bánt el vele. Kigyuladtak a máglyák s tömegesen követelték áldozataikat. Mindez fokozta az elkeseredést, a gyűlölséget, megingatta az emberi és jogi érzést s különösen a felsőbb osztályokat sodorta a hatalommal való legdurvább visszaélésekre. Örökösen verekedtek mindenkivel, a kitől valamit elvehetni reméltek, egymással, a királylyal, a gazdag egyházzal, a mint viszont az egyháziak is szabadon alkalmazták az erősebb jogát, ha tehették.

Többé-kevébbé ugyanez történt Európaszerte, s mint külföldön, akkép nálunk sem a király hibái idézték föl a zűrzavart, melyen a legkiválóbb uralkodó sem birt erőt venni. Az egykorú okiratok bőségesen megadják annak bizonyítékát, hogy a romlott közszellem megrontott mindenkit. A püspökök ép úgy czivakodtak egymással, ép úgy nem kímélték az egyház vagyonát, mint a világiak, kik közt már voltak tipikus rabló lovagok, hatalmas urak, kik folyton dúlták, dézsmálták szomszédaikat. Ilyen volt Ambrusfia Fábián gazdag, előkelő úr, a pannonhalmi apátság egyik leghirhedtebb fosztogatója. Egyházi átok alá is került, de ez sem fogott rajta, a mint nem fogott Róbert veszprémi püspökön, ki az átok daczára később esztergomi érsek lett. A király katonai és pénzügyi hatalma a várjószágok csökkenése által annyira leapadt, hogy a nagy rablók ellen tehetetlenné vált. Másrészt a megfogyatkozott várszerkezetbe is bejutott a kor általános erkölcstelensége. A tisztviselők ott is visszaéltek hatalmukkal. A békési várjobbágyok és várnépek azzal vádolták főtisztjeiket, hogy gonosz hivatalnokok, népeik vagyonát elharácsolják, véginségre juttatják őket s életöket sem kímélik. A vizsgálat a vádakat igazoltaknak találta s az illetőket óriási összegű (300 márka) kártérítésre ítélte. Hasonló panaszt emeltek a borsodi várnépek ispánjaik ellen. Sőt a vendégnépek önválasztotta birái sem voltak jobbak. Abauj 10 német vendégközségének két birája úgy bánt a lakossággal s oly módon sáfárkodott vagyonával, hogy a károsultak sürgetésére pörbe kellett őket fogni. A vizsgálat 110 márkában állapított meg a nép kárát s megtérítésére ítélte a két vádlottat. A falubeliek azonban elengedték nekik az összeget, de csak oly föltétellel, ha mindketten családostul

örök időkre, a visszatérés reménye nélkül, elköltöznek a 10 községből. Megkezdődtek a földesurak és a jobbágyok közti viszályok is s Szebeléb község német vendégei valósággal fegyvert fogtak földesurok, az esztergomi káptalan ellen. Megromlott az igazságszolgáltatás, melynek egyik fontos közege a pristaldus, a birói ítéletek végrehajtója s általában hiteles személy volt. Ez időben (1231) azonban a pristaldusokra annyi hamisság bizonyult, hogy valósággal országos kavarodás lett belőle s ki kellett mondani, hogy bármely ténykedésök csak úgy érvényes, ha a püspök vagy káptalan hitelesíti.

Mikor minden régi intézmény, melylyel az állam a benső rendet fentarthatja, ennyire megromlik s az új alakulatok, melyek idővel helyökre léptek, még csak a kezdet legelején állanak, a központi hatalomnak természetszerűen el kell erőtlenednie s így nálunk nem teljesíthette többé hivatását. Némely országrészekben a belső rend egészen megbomlott s főleg a magyar kézben maradt dalmát területen mindennapi lett a rablás, erőszakoskodás és pusztítás. Mindazáltal a pápa újabban arra ösztönözte Endrét, hogy másodszor fölvegye a keresztet s haddal menjen a Szentföldre. De a belső zűrzavarban ilyesmire gondolnia sem lehetett. Ellenben abban engedett a pápa sürgetésének, hogy Boszniában, a patarenus vagy bogumil-eretnekség e főfészkében indítsa meg az irtó vallásháborút. A magyar király régóta birta Boszniát, de nem avatkozott vallásos ügyeibe s e kiméletét ez a tartomány hűséges ragaszkodással viszonozta. Most, hogy Endre szakított a magyar politika hagyományos türelmességével, a lakosság egyszerűen elűzte a hű magyar, ámbár benszülött bánt s bogumilt ültetett helyére. De 1233-ban a magyar hadak helyre állították a magyar uralmat s az akkor alakított boszniai püspökséggel, valamint a dömés-rend segítségével, csaknem egy időben az albigensivel, megindult a keresztes háború a bogumilek ellen. Következménye azonban csak az volt, hogy megingatta, bizonytalanná tette a magyar uralmat ez eddig föltétlenül hű tartományban.

Míg ekképen Endre király megmaradt csekély erejét az egyház szolgálatába helyezte, egyszerre az a veszély fenyegette, hogy egyik egyházi lovagrend az anyaország területének egy tetemes részét elragadja tőle. Endre király ugyanis nagyon megkedvelte a német lovagrendet s minthogy ennek hivatása a hitetlenek elleni harcz volt, hazánk határainak védelmére igyekezett felhasználni. Első sorban az akkor puszta Máramarosban telepíté meg a fekete kereszttel kivarrt fehér köpenyeges lovagokat, kik azután a huszti várat építették, városokat alapítottak s a só- és más bányák művelését kezdték meg. A király annyira meg volt tevékenységökkel elégedve, hogy pár év múlva (1213) rájok bízta azt a határszéli lakatlan földet, mely később Bárczaság nevet nyert s mélyen benyúlt Kunországba. A rend itt is fontos kiváltságokat kapott, várakat épített, telepítéseket eszközölt, de mihelyt az új fészekben csak némileg meggyökerezett, a királyi

hatalom gyengülését s a zavaros belviszonyokat fel akarta használni, hogy területét egyszerűen elszakítsa a magyar koronától. 1224 elején a német lovagok hűbérül ajánlották fel a Bárczaságot a pápának, ki készségesen elfogadta. Ezt a merényletet Endre király a pápához való minden ragaszkodása mellett sem nézhette tétlenül. A következő évben fegyverrel verte ki a lovagokat váraikból s hasztalan kelt védelmökre a pápa, hasztalan küldte hozzá külön követét, visszavette tőlök a Bárczaságot s egész Erdélylyel együtt fiára, Béla herczegre bízta. Erre a szentszék szígorú büntetéssel fenyegette, ha vissza nem adja birtokukat a lovagoknak. De Endre hajthatatlan maradt. Bosszuból a pápa, a káptalan választását mellőzve, az ország legizgágább főpapját, Róbert veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, hogy alkalmilag felhasználhassa a király ellen. Egyelőre azonban Róma másnemű teendöi miatt nem bolygatta a dolgot s így Béla Erdélyből a kunok földjén igyekezett a magyar befolyásnak tért hódítani, mely czélra felhasználta a predikátorok és minoriták szerzetrendjét, melyek a kunok közt sikerrel indították meg a térítést. Róbert esztergomi érsek külön kun püspökséget alapított (1226), a milkói püspökséget, s minthogy Béla igen óvatosan bánt a kun fejedelemmel s megkeresztelkedése esetére is biztosította neki állását, a térítés egyre sikeresebben folyt. Béla az Olt és a Duna közti földre, mely mindig az anyaországhoz tartozott, de még nagyobbára lakatlan volt, szintén kiterjeszté figyelmét. Védelmére bánságot — szörényi bánság — alapított s oláhokat, kik a Balkán félszigetről egyre nagyobb rajokban vándoroltak az Alduna közelébe, telepített meg. Az oláhok földet kaptak ellátásul, megtarthatták keleti vallásukat, szerény adót fizettek s minden ötödik emberök katonai szolgálatokat tett.

Igen fontos szerepet játszott az egyházpolitika II. Endre király halicsi tervezgetéseiben, melyekről annyi kudarcz után sem birt lemondani. Valami politikai ösztön vezette s mintha sejtette volna, hogy onnan országára szörnyű veszély közeledik, előre tolt pontul igyekezett azt a magyarságnak megszerezni. Fia, Kálmán, mióta a halicsiak fogságából szerencsésen kiszabadult, nem akart többé a kalandban részt venni s megelégedett a Dráván túli földdel, melynek kormányzatát atyja reá bízta. Endre tehát legifjabb fiát, Endre herczeget igyekezett Halics trónjára segíteni, mi hosszú harczok után sikerült is (1227), de ismét csak pillanatnyilag. A katholikus magyar uralom a ruténeknek semmi áron nem kellett s hasztalan jelent meg maga Béla herczeg öcscse oltalmára, hasztalan vezette győztes hadait Volhiniáig, az ifjabb Endre nem birhatta békében az országot. Korai halála (1234) véget vetett a magyar uralomnak, melyet Endre király sem támogathatott elég hatályosan, mert időközben Róbert esztergomi érsek igazán kétségbeejtő válságba döntötte az országot.

Róbert érsek, a ki hosszú időn át saját egyházának zsarolója, fosztogatója volt s mint püspök egyházi átok alá vettetett, mióta a pápa hatalmi szava az érseki székbe ültette, folyton a királyi tekintély megalázásán dolgozott. Ugyanakkor, mikor a magyar hadak Ruténiában, Kunországban, a bolgár széleken, Boszniában és Halomföldén vérzettek a katholikus egyházért, az érsek itthon királya ellen támadt, még pedig azon kicsinyes ürügy alatt, hogy nem hajtotta végre a zsidók és szerecsenek elleni ismert törvényeket. E téren kétségkívül történt némi mulasztás, de nem azért, mintha a király a két felekezetnek akart volna kedvezni. Egyszerűen időre volt szüksége, míg helyettök katholikus alattvalói közül olyan tisztikart nevelhetett, mely kellő szakismerettel teljesítheti a pénzügyi szolgálatot. Az eddigi kisérletek csak részben sikerültek, mert már ez időben fordultak elő esetek, hogy a birtokos osztályból kikerülő adószedők a behajtott pénzzel nem tudtak elszámolni, s egy izben Baranyában az elsikkasztott pénz pótlására két pénzügyi tisztviselőtől jószágot kellett lefoglalni. A zsidók különben is csak a legalsó állásokban, mint vámosok, pénzverők, adóbehajtók kaptak alkalmazást s csak egyetlen egy zsidó, Teka, volt valamelyik vidéki kamarának főnöke, grófja s nyert jószágadományt. De egészben a zsidók száma és gazdasági jelentősége már annyira hanyatlott, hogy Róbert érsek támadása csak másodsorban irányult ellenök s azon egyházi okiratokban, melyek az ügyre vonatkoznak, egész mellékesen említtetnek. Az érsek az izmaelitákat akarta sújtani. Ezek legnagyobb része már megtért s mohamedán csak valami 30 faluban maradt. De ők is mind elmagyarosodtak, sőt katonáskodtak. Lehettek talán kétannyian, mint a zsidók, vagy tizezeren s vagyonosabbak is voltak. Akadtak köztük bankárok, pénzverők, adóbérlők s szakismeretökkel éppen akkor, mikor a kincstár jövedelmei nagyon leapadtak, hasznos szolgálatokat tettek a királynak. Mindazáltal Endre kész volt őket kizárni s csupán időt kért, hogy megfelelő keresztény közegeket nevelhessen magának. Ez ügyben a pápához fordult, ki belátta kivánsága jogos voltát s 1228 körül haladékot is adott neki. Ez azonban nem volt Róbert érsek ínyére s ő, ki egykor templomokat romboltatott s szerzeteseket kínoztatott, királyát sem kímélte, mihelyt az magánérdekeiben károsította. Mint mondja, a király Pográny községben valami szőlőt és földet, mely előbb talán várjószág volt, elvett tőle, az esztergomi káptalantól meg Szebeléb falut foglalta el, melynek lakói örökös harczban álltak a káptalannal, sőt azt sem akadályozta, hogy Zólyom vármegyében egyesek nem fizettek tizedet a káptalannak. Ekképen — mondotta az érsek — a király „megtépte a szent egyház köpenyegét". Mindezek olyan sérelmek, melyekben birói úton kellett volna elégtételt keresnie. De az érsek nem ezt tette, hanem IX. Gergely pápával, a nem-katholikusok egyik legnagyobb üldözőjével, felhatalmazást adatott magának (1231), hogy a zsidók és izmaeliták ellen megindítsa az irtó

háborút s e háború leple alatt megsarczolja a királyt. A pápa készségesen megadta a felhatalmazást s elmondotta, hogy Magyarországban szerecsen és zsidó uralkodik a kereszténveken. Sok keresztény nem birja a terhet; látja, hogy jobb dolga van a szerecsennek s ez okból áttér. Szerecsennek keresztény felesége van. Szerecsenek keresztény rabszolgát vesznek, velök kényök-kedvök szerint bánnak s áttérítik őket. A keresztények szorultságukban rabszolgákul adják el nekik gyermekeiket. Vannak köztük álkeresztények is. A zsidók a toledói zsinat határozatai ellenére közhivatalt viselnek s mint a szerecsenek az egyházaknak és a kereszténységnek nagy kárt okoznak. Ezek a fővádak; egyrészt mind olyan általánosak, minőket az egyház a nem-katholikusok ellen bármikor szokott volt emelni, másrészt az egykorú magyar okiratokban, melyek ez időből már elég bőségesek, egyikök sem mutatkozik igazoltnak. Az egyház nem is positiv sérelmek vagy visszaélések miatt, hanem tisztán a maga elvi álláspontjából indította meg a felekezeti harczot. IX. Gergely (1227—41), ki a végletekig vitte a hierokratikus rendszer igényeit, magát tekinté az államok és a királyok legfőbb birájának, felségjogokat akart gyakorolni minden államban s azt hirdette (1232), hogy az egyházé minden hatalom — mindkét rend, — s a fejedelem a reá az egyháztól átruházott világi hatalmat az egyház parancsai szerint köteles kezelni. Ez elmélet apostolává vetette föl magát Róbert érsek, s megdöbbentő kiméletlenséggel lépett föl a király, sőt az egész ország ellen. A felekezeti kérdést tolta előtérbe, tényleg azonban, mint a végeredmény bizonyítja, a legönzőbb magánérdek és uralomvágy vezette s nem zsidóktól és izmaelitáktól akarta az országot megmenteni, hanem a papságot a király minden ellenőrzése alól felszabadítani, az egyháznak a király kincstárából roppant összegeket juttatni. Ez volt a végczél, mint az eredmény bizonyítja, ellenben a felekezeti kérdés csak szándékai leplezésére irányult. Mihelyt a pápával, ki a német lovagoknak még mindig vissza akarta a Bárczaságot szerezni, megállapodott, kiméletlenül indította meg a támadást. 1232 februárban egész váratlanul egyházi tilalom alá vetette az országot, vagyis megtiltotta a nyilvános istentiszteletet, a szentségek kiszolgáltatását még a király és fiai házában is. Sőt névszerint egyházi átokkal sújtotta Dénes nádort, ki az izmaelitákat és álkeresztényeket védelmébe fogadta és Sámuelt, a volt kamaraispánt, Miklós kamarásnak és tárnoknak meg határidőt tűzött ki a megtérésre. Intézkedett továbbá, hogy a mely pap ki nem hirdeti vagy érvényesnek el nem ismeri az interdictumot, elveszítse hivatalát. Zsidókról az érsek meg sem emlékezett, kétségkivül azért, mert rájok a király már kiterjeszté a kánoni törvényeket s általában igen kevesen voltak.

A mély vallásosság ama korszakában természetesen szegényt és gazdagot legszentebb érzelmeiben sújtott az egyházi tilalom. A királyi palotától kezdve a falusi kápolnáig mindenütt megszünt a nyilvános

istentisztelet. A templomok elzárattak a hívek elől, a harangok elnémultak, az egyházi keresztelés és temetés abban maradt s még a legjámborabbak is megfosztattak a vallás kegyszereitől és vigaszától. Gyász és fájdalom borult az országra s Endre király hasztalan próbálta az érsek kemény szivét meglágyítani. Hasztalan küldte hozzá fiát, Bélát s a legelőkelőbb világi urakat, kik mélyen megsértett királyuknak hűségesen pártját fogták; hasztalan igérte, hogy minden kívánságát teljesíti, mihelyt az interdictumot megszünteti. Róbert hajthatatlan maradt. Az országnagyok könnyei, a többi püspökök könyörgései, a nép jajveszéklése nem indították meg a kőszivű embert. Csak mikor Endre megesküdött, hogy szent István napjáig az érsek minden panaszát orvosolja, függesztette fel április 7-től szent István napig a tilalmat. De Endre ismerte emberét s nem bízott többé benne, hanem követség útján kérte a pápát, hogy a viszály elintézésére külön legátust küldjön. E követség élére nem egyházi embert állított, hanem nádorát, ugyanazt a Dénest, kit az érsek név szerint kiátkozott. Hogy éppen őt küldte Rómába, az eléggé jelzi, hogy jó keresztény, egyházának hű fia volt s hogy az érsek menynyire visszaélt hatalmával, mikor ilyen embert átokkal fenyített. Hogy ezt a szentszék is belátta, kitünik abból, hogy Rómában szivesen fogadták s Jakab, prenestei bíbornok-püspököt nyomban Magyarországba küldötték. Időközben a király tényleg visszaadta az érseknek és káptalannak mindazt, a mire igényt tartott. Csakhogy Róbert érsek töménten új kívánsággal állt elő s mindenféle jogczímen óriási összegeket kívánt az egyházi intézmények számára a királytól. Endre e kívánságok elől sem tért ki s a bibornokkal való tárgyalásokra négy főemberét rendelte. De a végleges megoldást egyrészt a bíbornok másnemű teendői, egyebek közt a boszniai eretnekek elleni küzdelmei, másrészt Jolánta királyné halála (1233) késleltették. Végre 1233 második felében, mikor Endre király Halicsba készülve, a beregi erdőben — Bereg akkor is csak királyi vadászterület, erdőispánság volt — időzött, megköttetett az úgynevezett beregi egyezség, mely a hierokratikus rendszer teljes diadala s nemcsak a magyar egyházat szabadítja fel az állam ellenőrzése alól, hanem az államot még világi dolgokban is a pápának rendeli alá. Zsidók és szerecsenek az egyezségben már csak mellékesen szerepelnek; kizárja ugyan a közhivatalokból s külön megkülönböztető jel viselésére kötelezi őket; éppen úgy megtiltja, hogy keresztényekkel össze házasodjanak vagy keresztény rabszolgát tartsanak. De a beregi egyezség jelentősége nem ezekben rejlik, hanem abban, hogy az egyházra ruházza az állam ügykörének egy igen tetemes részét. Az összes hozományi és házassági pereket elvonta a rendes igazságszolgáltatástól s a püspöki szentszékekhez utalta; ugyanezt tette a birtokügyek kivételével, az egyháziak elleni mindennemű pörökkel. Másrészt bármely közadó vagy kamara haszna alól fölmenté a papságot, sőt

arra kötelezte a királyt, hogy különböző magyar egyházi testületeknek évenkint sóban igen nagy összegeket fizessen. A papság adómentessége, melyet a pápa azért sürgetett, mert maga óriási adókat vetett ki reá, oly összegeket, hogy még a gazdag ispotályos és templomos lovagok sem akarták fizetni, úgy, hogy Róma egyházi büntetésekkel fenyegette őket (1233), továbbá az egyházi rendnek a világi bíróság alóli fölmentése s kártérítés czímén roppant összegekkel való javadalmazása volt tehát a küzdelem czélja és eredménye.

A beregi erdő azon részében, melyet mind e mai napig Királyszéknek neveznek, szentesítette Endre király 1233 augusztusban ezt az egyezséget, melynek megtartását fia, Béla, az ifjabb király, Kálmán herczeg s a főbb emberek is esküvel fogadták. Mindazáltal az egyezséget végrehajtani nem lehetett, nem a zsidók vagy szerecsenek miatt, hanem azért, mert tartalma rideg ellentétben állt az egész államszervezettel s mert az üres kincstár az elvállalt óriási terheket nem fizethette. A király, mint őszintén kijelenté, nem tarthatott volna kellő hadat az ország védelmére, ha lemond a jogról, hogy dúsgazdag papságát legalább „mérsékelten“ meg ne adóztassa. Külső bajok szintén késleltették a végrehajtást. A király, a ki épen a beregi alku miatt nem mehetett fia, Endre segítségére, annak halála után elejté ugyan halicsi terveit, de az osztrák herczeggel jutott összeütközésbe, ki évek óta zavarta a nyugati határszéleket. Halasztást kellett tehát a beregi egyezség végrehajtására kérnie. János bíbornok 1234 április 23-ig csakugyan halasztást adott, mire a király Ausztriába nyomult s békére kényszerítette Harczos Frigyes herczeget. A bíbornok maga 1234 márczius elutazott ugyan az országból de egy német emberre, János boszniai püspökre bízta az egyezség végrehajtásának ellenőrzését. Csakhamar Endre király, noha rég megette kenyere javát, harmadszor is megnősült s 1234 május 14-én Székesfejérvárt esküdött meg Beatrix, estei őrgrófnővel. Ez az egyezség végrehajtásában újabb késedelmet

Béla ifjabb király pecsétje.

okozott, mire János püspök a királyt egyházi átok, az országot meg interdictum alá vetette. Ekkor azonban Róbert érsek még is csak a király védelmére kelt. Nem hirdette ki a rendeletet s a pápához felebbezett. A pápa eleinte János részén volt, s fel akarta használni az alkalmat, hogy Endrével visszaadassa a német lovagoknak a Bárczaságot. De mivel a király és Kálmán herczeg Boszniában erélyesen folytatták az eretnek-irtást, végre mégis meghagyta János püspöknek, oldja föl a királyt s az országot a büntetés alól. Csakhogy János még a pápai parancsnak sem engedelmeskedett, hanem bizonyos fizetésektől tette függővé a fölmentést. A király méltán felháborodott ez igényen. Azt mondotta, hogy ez annyi lenne, mint lemondani királyi méltóságáról. A pápa, ki Endre leányát, az 1231-ben meghalt Erzsébetet, ekkor (1235 julius 1) avatta szentté, az atyát sem hagyhatta tovább az egyházból kizártak sorában. Felmentette tehát az átok alól s biztosította, hogy őt és családját jövőre különös felhatalmazása nélkül nem lesz szabad egyházi büntetéssel sújtani.

Endre király ugyanez évben (1235) adta férjhez leányát, Jolántát, Jakab aragoniai királynak s 12,000 márka hitbére fejében lekötötte neki kincstára harminczad-jövedelmét akként, hogy évenkint ez összegre 1500 márka törlesztessék. A nyáron Frigyes osztrák herczeg újra betört az országba, sőt egyes magyar urakat is arra csábított, hogy a király ellen támadjanak s II. Frigyes német császárnak ajánlják fel a koronát. A helyzet olyan komolyra fordult, hogy Endre s fia, Béla, életöket is veszélyeztettnek tartották. De az öreg király emberül viselte magát. Egyrészt a csehekkel szövetkezett, másrészt összegyűjté hadait s fiatalos hévvel indult Frigyes herczeg megfenyítésére. Kiverte az országból s Bécsig dúlta területét, mire Frigyes súlyos áldozatok árán vásárolt békét. A hadjárat fáradalmai azonban annyira kimerítették Endre király erejét, hogy kevéssel a békekötés után hirtelen meghalt (1235 szept. 21).

A hosszú időszak, melyen át II. Endre király, a jeruzsálemi, mint keresztes háborújáról később nevezték, a magyar állam sorsát intézte, heves belső forrongások és átalakulások kora volt. A roppantul meggazdagodott s Európaszerte elhatalmasodott egyház immár megszünt a királyság támasza lenni s noha Endre egész külpolitikáját a pápa szolgálatába helyezte, s mindenütt úttörője volt a katholiczizmusnak, a főpapi kar az ő jogkörét is csorbítani, magához ragadni igyekezett. Nálunk is beköszöntött a feudális zűrzavar ideje, mely mindenütt, a hol a királyi hatalom és tekintély megingott, a belső rend felforgatására, az igazságszolgáltatás megromlására, töméntelen visszaélésre vezetett. Mindebben kétségkívül van része Endre királynak, de minthogy az akkori katholikus világ összes országaiban hasonló állapotokkal találkozunk, egyedül őt tenni érettök felelőssé, szembeszökő igazságtalanság lenne.

Oktalan bőkezűsége hozzá járult ugyan az állami jövedelmek csökkentéséhez s örökös pénzzavarán a forgalomba hozott pénz megrontásával

igyekezett segíteni. Annyi ezüstből, a mennyiből egykor csak 120 pénzt vertek, ő 200 darabot veretett, a mi kétségkívül baj volt. De kora többi uralkodói is megtették ugyanezt, s ő csak külföldi példákat követett, mikor az ezüst pénz belső értékét leszállította. Nagyobb baj volt, hogy uralkodása idején többször sújtották az országot inséges évek s más csapások. Inséges volt az 1217-ki, pestises meg az 1224-ki esztendő. Különösen nagy károkat okozott az a marhavész, melyet 1223-ban keletről hurczoltak be s mely három éven át mindenféle hasznos házi állatban, szarvasmarhában, sertésben, juhban, sőt baromfiban és halban is roppant pusztítást tett s tőlünk eljutott a nyugati országokba. Mindazáltal a magyar nép gyarapodása, vagyoni izmosodása, gazdasági lendülete II. Endre alatt sem akadt meg s az a felfogás, mintha Magyarország a XIII. század négy első tizedében szegénységbe, nyomorba süllyedt volna, a nagy számmal levő egykorú okiratokban nem nyer megerősítést. Az urak, főleg az egyháziak, gyakran visszaéltek ugyan a hatalommal, mi a gazdasági életet is károsította, de rezgelődéseiket nem a király hibái idézték föl. Csupán papi okiratok említik a keresztény nép kizsákmányoltatását. De ez iratok ezt nem azért mondják, mintha a tömegek sorsa csakugyan rosszabbra fordult volna, hanem azért, hogy az egyház hatalmi törekvéseit ily hangzatos állításokkal leplezzék s a királyt és a közvéleményt a nem-katholikusok ellen izgassák. Soha a magyar nép annyira katholikus nem volt, mint akkor s magyar király soha annyi magyar vért egyháza általános érdekeiért nem áldozott, mint akkor. A mennyire a felsőbb rétegek féktelensége engedte, Endre szeretettel gondozta országa gazdasági fejlődését. Védte a termelő munkát és a munkás elemeket, a vendégnépek kiváltságait az arany bullában is biztosította, mire égető szükség volt, mert sok vendégnép magán-földesuraság alá került, vagy magánföldesúr telepítette s mindinkább éreztette velök önzését. Vendégnépek és földes-

II. Endre.
(A bécsi képes krónikából.)

urak közt már ez időben gyakoriak voltak a komoly összeütközések. Szebeléb község német vendégei földesurok, az esztergomi káptalan, túlságos követelései miatt fellázadtak s bántalmazták a káptalan embereit. Kétségkívül ez lehetett oka annak, hogy Endre király Szebelébet visszavette a káptalantól, mit azután Róbert érsek ürügyül használt erőszakos föllépésére. Később a király a községet visszaadta a káptalannak, mely megegyezett a lakosokkal. Ezek hűséget esküdtek a földesurnak s kötelezték magukat, hogy minden ekealja, valami 150 hold után fél márka bért fizetnek; a mely lakosnak csupán háza volt, telke nem, az 3 nehezéket fizetett. A község német papot tarthatott s maga választotta biráját, a ki az apróbb pörökben itélkezett. A király figyelme annyira terjedt, hogy ezt a szerződést maga is megerősítette. Buzgón elősegítette a telepítést még a magánosok puszta jószágain is s mikor tulajdonosa Mihályföldét be akarta népesíteni, a király megengedte, hogy külföldről szabadon jöhessen be mindenki s behozott ingóságai

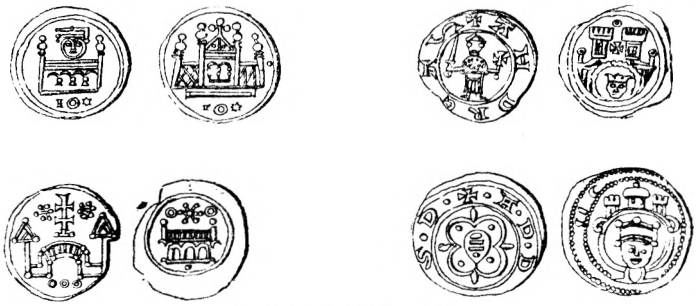

II. Endre ezüst dénárjai.

harminczad és vám alól mentesek legyenek. Az ő idején települtek Máramaros, Brassó, Háromszék és Csik területei, a szörényi bánság, mely utóbb 7, még később 8 járásra oszlott s az Orsova és Karánsebes közt fekvő Szörény várából kormányoztatott. Néhol még mindig folyt a nomadizálás, de egyre szükebb határok közé szorult; az állandó falvak száma megszaporodott, a lakosság tömöttebb lett s az egyes községek határai pontosan megállapíttattak. A népesség szaporodása nagyban emelte a föld értékét, mit a sok birtokper jelez. Gyakori ugyan a családi vagy községi földközösség, de az egyéni tulajdon már erősen előtérbe lép. Néhol hatalmas községekkel is találkozunk. Így Somogy rengetegeiben 24 falu telkeinek számát ismerjük (1230) s a falvak közt az egyik 300, kettő száznál több telekkel szerepel, de a többiek is jó közép, részben szláv, népességű községek lehettek.

Egyes földesurak, főleg az egyháziak, a királyi várjószágok mintájára, hol már előbb kellett ilyeneknek lenniök, ez időben kezdtek urbariumokat készíteni, vagyis írásba foglalták jobbágyaik pénzbeli és másnemű kötelezettségeit. Ha a földesúr a terheket önkényesen fokozta,

a jobbágy éppen úgy a királynál emelhetett panaszt, mint bármely más szabad ember. Endre igazságot igyekezett a legszegényebb jobbágynak is szolgáltatni. Szigorúan büntette ugyan azt, „a ki ura ellen lázadt és torzsalkodott", viszont azonban nem tűrte, hogy az úr a szokásjogilag dívó terheket emelje s illetlen követelésekkel gyötörje a földjén lakó munkás népet. Valahányszor a jobbágyok ily túlterhelés ellen hozzá folyamodtak, a király mindig megvédte igazaikat. Valkóvár (Vukovár) szász, német, szláv és magyar lakói tőle kapták szabadságaikat (1231). Másrészt bőven osztogatta a nemességet, melynek éppen ő alatta kellett oly nagy mértékben megszaporodnia, hogy már testületi jogokat szerezhetett, mi nem történhetett mindaddig, míg száma csekély volt. Azt is megengedte, hogy e nemesek (libertate nostrorum servientium feliciter gaudentes) ivadékaikkal egyházi főurak, így a szelepcsényiek az esztergomi érsek szolgálatába lépjenek.

Szent Erzsébet képe.
(Giotto falfestménye a flórenczi Santa Croce templomban.)

Endre király a bányászat fejlődését is szivén viselte s gondoskodott az ország dús bányakincseinek fokozottabb feltárásáról. Hívására jött be hozzánk Klingsohr, híres német hegedős, ki általában nagy gondolkodó és kutató, a természettudományokban is járatos volt s az ezüstbányák hasznosítása terén szolgálta a magyar királyt. Az árúcsere fejlesztése érdekében Velenczével kereskedelmi szerződést kötött, mely szerint a két állam alattvalói egymás területén szabadon közlekedhetnek s csak a rendes vámot, nyolczvanadot tartoznak fizetni, sőt ékszer, drágakő, selyem és fűszer egészen vámmentes maradt.

A vagyonossággal, a nyugati eszmék beözönlésével a szellemi élet is erősebben kezdett lüktetni. A sok új zárdával szaporodott az iskolák száma, a veszprémi székesegyházi iskola pedig, mely a püspök áldozatkészségéből már a XII. században virágzásnak indult, országos hírnévre vergődött. Mindez, legalább a papság körében, terjeszté a műveltséget s Endre király korából maradtak fenn első magyar nyelvemlékeink, melyek nemcsak egyes szavakat nyújtanak, hanem teljes egészet alkotnak. A legrégibb a halotti beszéd és könyörgés, egy jámbor falusi papnak temetésen mondott rövid beszéde és imája. Körülbelől egykorúak vele az úgynevezett gyulafejérvári glossák, latin hitszónoklatokhoz készült fordítások.

Hogy Endre uralkodásának zűrzavaros folyamata közben is menynyire megnőtt a magyar állam nemzetközi állása és tekintélye, azt jelzi azon tény, hogy ő már hét királyság czímét viselte. Magyarország, Horvátország, Dalmáczia, Ráma, Ráczország, Halics és Ladomér királyának nevezte magát s keresztes hadjáratának emlékeül néha a jeruzsálemi király czímét is használta. Végül figyelmet érdemel Endre király családi élete. Háromszor nősült, utoljára már élemedett korában, alig másfél évvel halála előtt. Harmadik neje, Estei Beatrix gyönyörű, kék szemű, arany hajú ifjú hölgy volt; férje halála után áldott állapotban férfi ruhában szökött ki német földre s ott szülte fiát, Istvánt, kit testvérei nem ismertek el atyjok törvényes gyermekének. De azért ennek az Istvánnak is emlékezetes szerepe jutott a magyarság történetében. Olasz földön élte le napjait, s az ő fia volt az az Endre király, a ki még tíz évvel meghosszabbította az Árpádok örökemlékű uralmát Magyarországban. Első nejétől, Gertrud királynétól származó gyermekei közül trónörököse, Béla és ifjabbik fia Kálmán, előbb atyjának, azután testvérének odaadó munkatársa emelkedtek jelentőségre. Mindnyájan gondos nevelésben részesültek. Bélára még nagybátyja, Bertold érsek ügyelt fel, legalább azon időben, mikor a király a Szentföldön járt. Kálmán herczeget az Aba nembeli Demeter, Syxtus ispán fia nevelte, ki királya minden háborújában részt vett s különösen a Szentföldön vitézkedett, hol a babyloni szultán öcscsét saját kezével vágta le. Mindkét ifjúból jeles ember vált, de a szentség dicsőségében mindnyájokat túlszárnyalta testvérök, Erzsébet herczegné, a thüringiai herczeg neje, a szép barna menyecske, ki már 20 éves korában özvegységre jutott s teljesen a szeretet műveinek szentelve magát, még atyja életében a szentek sorába emeltetett. A XIII. századi katholikus világ legjellemzőbb alakjai közt mind e mai napig ott szerepel a magyarországi szent Erzsébet is. A kor sokféle, különböző erkölcsi értékű kiváló egyéniségei sorában ő a legbájosabbak, legvonzóbbak egyike, mert nemes lelkét mérhetetlen, önfeláldozó szeretet tölté el mindazok iránt, kiket Isten a saját képmására teremtett.

VI. FEJEZET.

IV. BÉLA ÉS A TATÁRJÁRÁS KORA.

EGYÉNISÉGE. — HELYREÁLLÍTJA A BELSŐ NYUGALMAT. — RENDEZI A PÉNZÜGYEKET. — A MONGOLOK. — KÚNOK. — A TATÁRJÁRÁS. — AZ ORSZÁG ÚJJÁSZERVEZÉSE. — KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEK. — HARCZOS FRIGYES OSZTRÁK HERCZEG. — KÜZDELEM STIRIA BIRTOKÁÉRT. — MAGYARORSZÁG ÉS CSEHORSZÁG. — BÉLA ÉS FIA, ISTVÁN. — BÉLA HALÁLA.

A RÉGI KRÓNIKÁS, Jó Bélának nevezi IV. Béla királyt, kit halálakor mint vezérét és kedvenczét siratott el országa. Az Árpádok nemes fájának csakugyan egyik legkiválóbb hajtása volt. Már ifjan megismerkedett a katonai és kormányzati teendőkkel s mikor férfi kora virágában trónra jutott, erős kézzel, elszánt akarattal s egyszersmind az államférfiú bölcs józanságával kezdte meg a közéletben elharapózó bajok orvoslását. Sikerrel munkált a királyi hatalom és tekintély helyreállításán, mikor egyszerre rémséges zivatar zúdult reá, a tatárjárás, a legrombolóbb csapások egyike, melyek ezer éves fennállása folyamán nemzetünket sújtották. Negyedfél századnak alkotásait ingatta meg e szörnyű megpróbáltatás s Béla királyra hárult az igazán emberfeletti feladat, hogy az összetört államot újra fölépítse s a megfogyott magyarságot a jólét és a polgárosodás világába visszavezesse. Megtette s ő lett a magyar állam második megalapítója. De egyéniségének kiválósága nem az ujjászervezés munkájában érvényesült először. Megnyilatkozott ama pillanatban, melyben mint ifjú herczeg a közélet szinpadán megjelent. Atyjának is ő volt a jobbik fele, igazi jó szelleme, mikor meg reá szállt a korona, azt tette uralkodói programmjává, hogy „a jót fejleszsze, a rosszat irtsa“ s „nem romboló, hanem építő, nem tékozló, hanem gyüjtő, nem rabló, hanem gyarapító“ legyen. Ugyanezt kivánta tisztviselőitől, kiket kitünően meg tudott választani s főleg kanczelláriájában működött számos művelt, képzett ember. Állami okiratai nem is száraz hivatalos akták; némelyik hévvel, költői lendülettel van megfogalmazva; jegyzői a klaszikusokon iskolázták magokat, néha latin distichonokat vagy hexametereket alkalmaztak s stíljök sokban hasonlít a Névteleneéhez, kit talán közöttük kell

keresnünk. A rend és a belső béke biztosítása, az egyházi és világi főurak fékentartása, a szent István, Kálmán és III. Béla korabeli állapotok visszaállítása lebegett szeme előtt változatos uralkodása egész folyamán. Trónra léptekor zűrzavarban volt minden, mert mint Rogerius, az éles eszű egykorú krónikás mondja, az urak „annyira meggazdagodtak, hogy a királyt semmibe se vették", hanem felosztották egymás közt Magyarországot s a saját uradalmaikban a király helyett magok akartak uralkodni, sőt e végből a külföldön kerestek támaszt, mint a német birodalom olygarchái. E törekvések annál aggasztóbbaknak látszottak, mert ez időben a magyar állam északi és nyugati határai mentén a hatalmi viszonyok alaposan megváltoztak. Lengyelország ismét királyság lett s a sok apró részfejedelemség mindinkább erős központi hatalom alá került, Csehország a német császár felsőbbsége alatt ugyan, de fölöttébb megizmosodott s végleg megszerzé a Magyarországgal határos Morvaországot. A nyugati szélek mentén meg a Babenbergek Ausztriája emelkedett veszélyes jelentőségre. Az ottani sok apró német őrgrófságban és herczegségben, Ausztriában, Stiriában, Krajnában, Karintiában, Friaulban kezdettől fogva meg volt az az ösztönszerű hajlam, hogy egyesüljenek, szorosabb egységre lépjenek. Ez egység előharczosává Ausztria herczegei, a Babenbergek lettek s Béla idején már tekintélyes birodalmat teremtettek, mely egészen az Adriáig terjedt. Ekképen szomszédságunkban egy lengyel, egy cseh és egy osztrák erős állam-csoport alakult s a két utóbbi nyiltan a szomszédos magyar területek elhódítására törekedett. A legvakmerőbb Harczos Frigyes osztrák herczeg volt, egykorú krónikások szerint nem tehetségtelen, de végtelenül elbizakodott és hiú ember, a ki abban a vakhítben élt, hogy csak akarnia kell s elérhet mindent. Megbizhatatlan jó barát és konok ellenség, kegyetlen kényúr s lelketlen birtokszomjazó volt s gyakran úgy viselkedett, — mondja az egykorú — mint egy kölyök. Még Endre alatt ismételve megtámadta az országot s azzal biztatta II. Frigyes német császárt, hogy megszerzi neki a magyar koronát. Noha ez csak nagyzó ámítás volt s a herczeg utóbb a császárral is összeveszett, nem mondott le terveiről. Immár maga akarta fölvenni a királyi czimet, s a magyarok közt is híveket igyekezett szerezni, mely czélból gyakran magyar ruhát öltött. Folyton egy nagy birodalom alkotásáról álmodozott, melybe Magyarország nyugati részeit is be akarta vonni. A herczeg mellett maga a császár, a középkor egyik legkiválóbb alakja, Hohenstaufeni II. Frigyes sem mondott le a császárság régi hatalmi ábrándjairól s hűberésévé óhajtotta tenni a magyar királyt s mint Frigyes herczeg, ő is titkos érintkezést keresett egyes magyar urakkal. Szerencsére a nemzetközi viszonyok alakulata mindkét Frigyesnek lehetetlenné tette, hogy magyar terveik valósítását teljes erővel megkisértsék. A herczeg és a császár, a császár és a pápa heves harczban álltak egymással s nem támadhattak Magyarországra. Csakhogy

mindig fenforgott az aggodalom, hogy, ha a magyar urak közt szövetségeseket találnak, előbb-utóbb megkisértik hódító terveik valósítását.

Béla ismerte a veszedelmet s nyomban megkoronázása (1235 okt. 14) után megfékezte „a jobbágyurak gőgös vakmerőségét". Alighogy a koronázó ünnepélyek véget értek, mindazokat, kik a kincstár kifosztásában részt vettek, vagy a jogtalanul szerzett várjavakat kiadni vonakodtak, elfogatta, s birósága elé állította. Nem túlságos szigorral bánt velök, de a rablott jószágot ki kellett adniok s e tekintetben az egyháziakat sem kímélte. Biztosai megjelentek minden vármegyében s a megyés püspök vagy más főpap elnöklete alatt végezték teendőiket. Ép oly erélyesen sújtotta azon „gonoszok"-at, kik a belső rendet, a jogbiztonságot zavarták s kiknek száma országszerte elszaporodott. A királyi állás fenségének megóvása czéljából elrendelte, hogy a király jelenlétében a főpapokon kívül senkinek sem szabad leülnie. Minthogy időközben a kiváltságosak tömege oly annyira megszaporodott, hogy a király nem hallgathatta meg személyesen mindazokat, kik panaszszal járultak szine elé, Béla arról is intézkedett, hogy a panaszosok irásban adják be kérelmeiket.

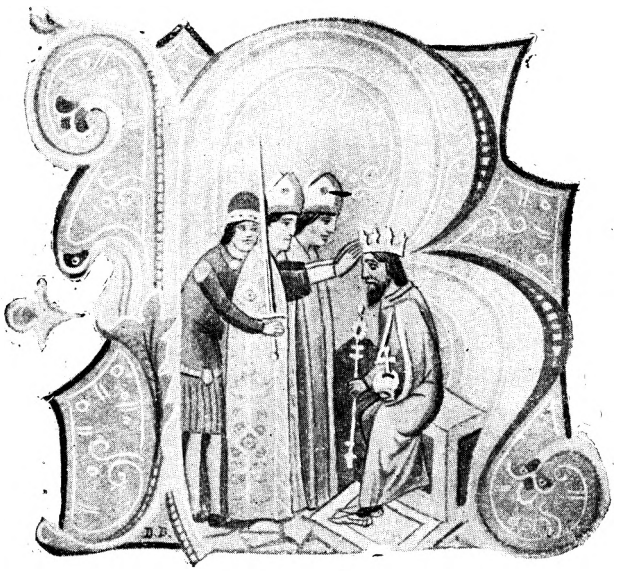

IV. Béla koronázása.
(A bécsi képes krónikából.)

Béla király rajongó szeretettel csüngött egyházán s meleg hódolatot táplált a szentszék iránt. Mindazáltal reformjaiban, még a várjószágok visszavételében is szemben találta magával nemcsak némely főpapjait, hanem a pápát is, ki már 1236 január 12-én egyes magyar papok panaszára azon ürügy alatt, hogy az egyháztól is elvett némely egykori várjószágot, keményen megdorgálta. Ellenben a püspöki kar magyar, hazafias része, első sorban Gergely, a „nemes erkölcsű és tudós" győri püspök, melegen támogatta reformtörekvéseiben, még a várjavak visszaszerzésében is s Gergely Rómába is elment, hogy ott megvédelmezze a rágalmak ellen. Viszont Béla épen nem zárkózott el a jogos panasz elől s a mit kellő jogczím nélkül vett el, azt

önkényt visszaadta. De annál erélyesebben védte a maga igazát s önérzettel hangoztatta, hogy a király megfelelő jövedelmi források nélkül nem teljesítheti kötelességet. Már pedig komoly kötelességek hárultak reá, mert a féktelenség szörnyen elharapózott országszerte még a főpapságban is. Bulcsu, csanádi püspök, 1236-ban valóságos hadjáratot indított a bizerei (bisztrai) apát ellen. Katonái végül megvívták a monostort, az apátot 32 szerzetesével vasra verve tömlöczbe dobták s a püspök olyan embert állított a kolostor élére, kit a pápa követe utóbb mint gonosztevőt elűzött. Mikor IX. Gergely pápa ez erőszakról értesült, megparancsolta Bulcsunak, bocsássa szabadon az apátot és szerzeteseit. De a püspök nem engedelmeskedett; felfüggesztették tehát, csakhogy megtartotta állását. Rómába is megidézték, de nem ment el. Végre kibékült ugyan az apáttal s esküvel erősítette meg az egyezséget. De pár hét mulva katonái újra a monostorra törtek, az apátot, inasát s egy vendégét megölték, több barátot meg megsebeztek. E gyilkosságban, való bűnrészesség miatt megindult ugyan a püspök ellen a vizsgálat de Bulcsu büntetlenül ült haláláig székében. Ugyanez időben (1240) a fejérvári káptalan saját prépostja, Mihály ellen a szentszéknél azt a vádat emelte, hogy simoniát űz, a káptalan birtokait elidegeníti s általában erőszakos, kegyetlen, fajtalan ember, ki életével közbotrányt kelt. Az ilyen emberek a király jogaival, az állam érdekeivel sem sokat törődtek. Az új nemzedék képviselői jelentkeznek bennök, szenvedélyes, féktelen, joggal, törvénynyel nem gondoló nemzedéké, mely a nyugati országok feudalismusának emlőiből táplálkozott. Törhetetlenül a királyi jogkör csorbításán munkált s életelemének tekintette a belső zűrzavart, mely megkönnyítette önző hatalmi czéljai elérését.

Béla királynak sok gondot és munkát okozott e nemzedék örökös rezgelődése. De nem ijedt meg tőle s tervei valósításához Róma támogatását igyekezett megnyerni. A pápa a császárral vívott elkeseredett harczaiban rászorult a magyar királyra s minthogy időközben a szilaj Róbert helyét mérsékeltebb gondolkodású főpap, Mátyás foglalta el (1239) az esztergomi érseki székben, Róma immár több jó indulatot tanusított Béla törekvései iránt. Még a beregi egyesség nyűgétől is fölmentette. Az egyesség sok pontját általában nem lehetett végrehajtani, de minthogy a királyi család és az urak esküvel kötelezték magukat a végrehajtásra, másrészt a pápai követ olyan intézkedéseket tett, hogy bizonyos cselekedetek elkövetői ipso facto egyházi átok alá estek, Béla felkérte (1238) a pápát, vessen véget ez állapotnak, melyben úgyszólván mindenki ki van az egyházból közösítve. Különösen a pénzügyi szolgálatban nem lehetett a nem-keresztényeket mellőzni s a pápa immár bölcsen mérlegelve a viszonyokat, mit előbb a portugál királynak, 1239-ben Bélának is megengedte, hogy a mennyiben alkalmas keresztény nem akad, zsidónak, szerecsennek adhassa bérbe a közjöv-e

delmek egyes ágait. Ezzel lehetővé vált a pénzügyi helyzetet igen rövid idő alatt teljesen rendbe hozni, mi kétségtelenné teszi, hogy a baj nem mélyen rejlett, hanem egyszerűen a tudatlan, könnyelmű kezelés okozta. Béla elismeréssel emlékezett meg egyes hasznavehető nem-keresztényeknek a pénzügyek terén tett szolgálatairól, egyik kamarája ispánjává ismét a zsidó Tekát tette s hűségét jószágadománynyal jutalmazta. Ép oly odaadással támogatták a királyt e téren, főleg a várjavak visszaszerzése körül a királyi szolgák, kiknek számát folytonosan szaporította. Mindez elemek segítségével, valamint a pápa támogatásával a feudalis zűrzavar egyre apadt s Béla már 2—3 évi uralkodása után elégedetten mondhatta: van hála istennek pénze elég s az országot „megfelelő állapotba helyezte". A vármegye — akkor 72 volt — ismét némi erőre tett szert s az egykorú szerint „a királynak ezen vármegyékből vala gyönyörűsége, gazdagsága, tisztessége, hatalma, magassága és oltalma"

E sikeres belső tevékenységet, melyben öcscse, Kálmán herczeg (halicsi királynak is szokták nevezni, mert egy ideig az volt), mint a Dráván túli részek kormányzója hűségesen támogatta, Béla király széles látkörű külpolitikával tetőzte be. Abban a nagy és hosszú tusában, mely akkor a

IV. Béla dénárai.

császárság és a pápaság közt folyt, törhetetlenül a szentszék részén állt, nemcsak vallásos buzgalomból, hanem állama érdekében is, melyet II. Frigyes császár imperialista politikájától joggal félthetett. Erélyesen lépett föl a bogumil eretnekek ellen, kik a magyar uralmat le akarták rázni s Kálmán herczeggel visszafoglaltatta Boszniát és Halomföldét. Viszont azonban nagyon tisztán látta s határozottan kimondotta, hogy a magyar uralom s a katholikus vallás rideg azonosítása ártalmára van a magyar állam terjeszkedésének. Halics és Ladomér visszafoglalását meg sem kisérlé többé s midőn a pápa az eretnek János bolgár czár ellen, kivel rokonságban állt, háborúra ösztönözte, egész őszintén kijelenté, hogy a bolgárok szivesen elismernék a magyar uralmat, ha általa nem kellene a pápaságnak hódolniok; magyar alattvalókká készek lenni, ha megtarthatják vallásukat, ellenben a pápának alá nem vetik magokat, hanem mindhalálig küzdenek ellene. Béla hozzá tette, hogy már most is szemére hányják, hogy a „római egyház rabszolgája" s ez okból idegenkednek tőle. A pápa azonban keresztes hadjáratot akart János czár ellen indítani, hogy megvédje ellene a konstantinápolyi latin császárságot, melyet a bolgárok fenyegettek. Folyton sarkalta tehát a háborúra Bélát, ki annál kevésbbé akarta a magyar vért a latin császárság érdekében

ontani, mert János czár különben is úgy engedelmeskedett neki, „mintha nem barátja, hanem alattvalója lenne". A pápa örökös sürgetésére Béla végre hajlandónak látszott kívánságát teljesíteni. Csakhogy tanult Imre király példájából s feltételül tűzte ki, hogy a pápa előzetesen irásbelileg kötelezze magát, hogy Bulgáriát neki engedi át s hogy az csak lelkiekben lesz a szentszéknek alárendelve. Béla azonban egyáltalán nem indította meg a háborút. Nem fegyverrel, hanem a diplomáczia eszközeivel, házassági kötelékek alkotásával igyekezett a bolgár s a többi szomszédos udvarokat megnyerni. Neje, a görög Mária, sok leánygyermekkel (összesen hattal) áldotta meg s Bélának nem okozott gondot a leányok ellátása, sőt messzenéző családi politika folytatására adtak neki módot. Legidősebb leányát, Kingát (Kunigunda) már öt éves korában eljegyzé (1239) Boleszló lengyel herczeggel, kettőt két rutén herczegnek adott nőül s ezzel békés úton biztosított magának befolyást e szomszéd országokra. A sok leány mellett ideje korán fiörököse is született (1239 okt. 16), István herczeg. Az örömhírt az udvarától épen távollevő királynak Korrard, a királyné főpohárnoka hozta meg s a boldog apa jószágadománynyal jutalmazta a hírnököt.

De a királyi család örömét s az ország békés fejlődését hirtelen megzavarta egy szörnyű esemény, mely mint a földrengés vagy árvíz szakadt az országra s azt jaj és siralom színhelyévé tette. Egy új rém, szörnyű ázsiai veszedelem jelent meg Európa északi tájain s onnan feltartóztathatatlanul rohant a nyugati világ felé, melynek őrszeme, előre tolt bástyája immár Magyarország volt. Századok óta volt a magyar birodalom az a torlasz, mely az ázsiai népeket a nyugattól elzárta. Kunok, besenyők, bolgárok e torlaszon törtek össze, s a magyarság aránylag könnyen ártalmatlanná tette, sőt részben magába olvasztotta őket. Immár azonban Ázsiából új népvándorlás indult meg s megszámlálhatatlan tömegekben özönlöttek a barbárok a keresztény országok felé. E barbárokat tatároknak vagy mongoloknak nevezték, de a valóságban nem egy nép voltak, hanem a középázsiai török eredetű törzseknek és népeknek roppant tömegei, mindenféle eredetű és vallású törzsek, kiket Dzsingisz khán (a legfőbb vagy leghatalmasabb khán, igazi neve Temudsin) a XIII. század elején vérrel és vassal hajtott uralma alá s egyesített, mint egykor Attila az európai barbárokkal tette, egy óriási birodalommá. Maga Dzsingisz († 1227) s utódai népeik nagy részével kétségkívül törökök, vagyis a magyarok törzsrokonai voltak, s külsőleg, hadi szervezetökben, harczmódjokban is nagyon hasonlítottak reájok. Elözönlötték Ázsia nagy részét, Északkhinát, a déli mohamedán államokat s mindenütt oly embertelen kegyetlenséggel öltek és pusztítottak, hogy a legyőzött népek azt mondták rólok, hogy a világ teremtése óta senki sem mért rájok oly csapást, mint a tatárok, kik csakugyan oly alaposan tudtak pusztítani, hogy Középázsia egyes országai mind a mai napig sem heverték ki.

A rombolást a tatárok előre feltett szándékkal, rendszeresen űzték azért, hogy rémületet keltsenek s megbénítsák az ellenállást. El is érték czéljokat s a rettegés valóságos paroxismusa lepett meg minden népet, melyet megtámadtak. Igazi erkölcsi járvány szállta meg jöttük hirére a közlelket s a legharcziasabb országokat is képtelenné tette az önvédelemre. E beteges rémületről az egykorú keleti írók csodadolgokat jegyeztek föl. Ha csak egyetlen egy tatár jelent meg akármilyen népes faluban, egymásután lekaszabolhatta az összes lakosokat s véres munkájában senki sem merte akadályozni. Megtörtént, hogy valamelyik lakos megemberelte magát s azt mondta társainak: Ez a tatár egyedül van s ha megkötöz, egymásután megöl bennünket. Ne hagyjuk tehát magunkat! Erre a tömeg azt felelte: Félünk! Ez a rettenetes félelem megbénította a legbátrabbakat s mindnyájan ellenállás nélkül várták halálukat. E szörnyű erkölcsi érzés hatása alatt a tatár lett ura a helyzetnek, a hol csak megjelent, s vasigája alá kényszeríté a legvitézebb népeket.

Bármi messze távolban játszódtak le ez események, rettenetes hírök lassankint eljutott Európába s itt is megremegtette a sziveket. Csakhogy a tatárok vezérei már 1235-ben elhatározták, hogy végtelen hadaikkal elárasztják Európát is. Magyarországban érdeklődni kezdtek tehát a messze északon történő események iránt. Erősen élt még a köztudatban az emlék, hogy a magyarok szintén ama távoli, mesés vidéken laktak s hogy egy részök ott is maradt. A Kunországban nagyban térítő prédikátorok rendje még II. Endre életében elküldte tehát négy szerzetesét, tudják meg, mi történik a távolban, keressék föl s térítsék, hívják az új hazába az ott maradt magyarokat. A négy bátor ember közül csak Ottó szerzetes tért haza, ki csakugyan talált északon (Nagymagyarországban) lakó magyarokat s egyszersmind hírt hozott a tatárokról.

Alighogy Béla király trónra lépett, a legkomolyabban kezdett a tatár kérdéssel foglalkozni. Egyrészt azért, hogy az északon, a mai Oroszország belsejében, az egykori Lebediában maradt magyarokat ide költözésre birja, másrészt meg azért, hogy a tatárok terveiről és előnyomulásáról megbizható értesüléseket nyerjen, valóságos diplomácziai követséget indított el északra. Ez a követség ismét négy szerzetesből állt, kiket Béla a saját költségén minden szükségessel szerelt föl, a maga embereivel kisértetett (1235 vagy 1236) Konstantinápolyba, honnan hajón folytatták útjokat. A vidéken, melyen átutaztak, már akkor általános volt a tatároktól való rémület s ketten vissza is tértek Magyarországba. Ellenben a másik kettő, Julián és Gellért, halálra szántan ezer veszély közt haladt előre a pusztaságba. Gellértet azonban sírba vitte a sok szenvedés, de Julián eljutott az ősmagyarokhoz, kik szivesen látták s beszédjét megértették. E magyarok már harczban álltak a tatárokkal, de utóbb szövetkeztek velök s Julián köztük tatárokkal is

találkozott, kiktől megtudta, hogy Középeurópára készülnek törni. Julián erre haza indult (1236 vagy 1237 junius 21) s deczember 27-én szerencsésen Magyarország orosz kapujához (Beregben) ért, honnan a királyi udvarba sietett. Ez útjáról hosszabb tudósítás maradt reánk, melyet nem maga Julián, hanem csak elbeszélése alapján írt Richárd szerzetes, valószínűleg a prédikátorok rendjének magyar tartományi főnöke. Ez Julián útját úgy tünteti fel, mintha csupán a hítbuzgalom és térítés sugallta volna. Pedig főczélja az volt, hogy a tatárokról szerezzen értesítést s egyik régi kézirat egyenesen a tatárok életéről szóló levélnek nevezi a jelentést. Béla nyomban közölte értesítéseit a pápával, sőt magát Juliánt is Rómába küldötte, négy más szerzetest ellenben ismét északra indított s mikor ezek visszatérni kényszerültek, megint a bátor Juliánt küldte a tatárok által fenyegetett vidékre.

Ekkor azonban a tatárok már itt jártak a közelben. Dzsingisz khán utóda, Ogotaj, ki Karakorumban székelt, unokaöcsését, Batu khánt óriási haddal átküldte az Uralon, még pedig azzal a feladattal, hogy elárassza, kipusztítsa a nyugati világot egész Rómáig. Batu 1237 végén tört be a mai Oroszország területére s 1238—39 telén a Deneper és Don közt tanyázó kunokat támadta meg, kiket, noha királyuk Kötöny (Kuten) vitézül harczolt, megvert s Magyarország felé szorított. Béla király, ki mint mondja, épen a fenyegető tatárvészszel szemben jegyzé leányait a lengyel és rutén herczegekkel, a menekülő kunok, mint vitéz katonai elem értékét is felismerte, s midőn Kötöny a maga és népe számára menedéket kért s megigérte, hogy felveszi a keresztény hitet, Béla, ki különben is Kunország királya czímét viselte, készségesen megnyitotta előtte országát. A kunok, a hagyomány szerint, valami negyven ezeren, a mai Havasalföldön át nyomultak be s már a határon megkeresztelkedtek (1239 őszén). Béla maga ment elejök s kisérte be új hazájokba.

Csakhogy itt nem volt többé annyi államjószág, mely megtelepedésökhöz megkivántatott. A kunok, a vadon fiai, „kemény és durva, hódolni ne tudó népek" voltak. Az európai intézményeket, a nyugati jogfogalmakat nem ismerték, csak katonáskodással és baromtenyésztéssel foglalkoztak s marháik végtelen csordái kisérték őket, melyek legeltetéséhez aránylag roppant területre volt szükségök. Az erdős hegyvidékre, hol még volt lakatlan föld elég, a kunok nem kivánkoztak, mert nem ismerték annyira a munkát, hogy a gazdálkodás elé ott tornyosuló természeti akadályokat legyőzhették volna. A nagy alföldi lapályon, mely a baromtenyésztő nép szükségleteinek megfelelt, viszont már mindenütt élt megtelepedett lakosság, mely birtokba vette a földet. Minden jószágnak meg volt a maga gazdája s így, a hol a kunok nyájaikkal, gulyáikkal megjelentek, akarva, nem akarva, kárt tettek a régibb lakosok szántóföldjeiben, legelőiben, szőlőiben, főleg a Temes, Maros, Kőrös és Tisza partjain. Ebből hamar összeütközések

támadtak, melyeket a király hasztalan igyekezett tapintatos közbenjárásával mérsékelni. Hasztalan osztotta szét már a következő évben a jövevényeket az ország legkülönbözőbb vármegyéiben, hogy sehol se éljenek oly tömegesen, hogy a régi lakosságnak komoly kárt okozhassanak. Mindenütt a várispán felügyelete alá helyeztettek, ki peres ügyeikben birájok is volt. A király bölcs intézkedései nem is maradtak hatás nélkül s sok helyen a kunok beolvadása a magyar társadalomba nyomban megindult és pedig annál inkább, mert a kunok a tatár okozta romlás lesujtó hatása alatt, a mennyire barbár állapotuk egyáltalán megengedte, teljes készséggel igyekeztek az új viszonyokhoz alkalmazkodni. Kezdtek a magyarokkal összeházasodni, a szegények olcsó bérért munkát, fog-

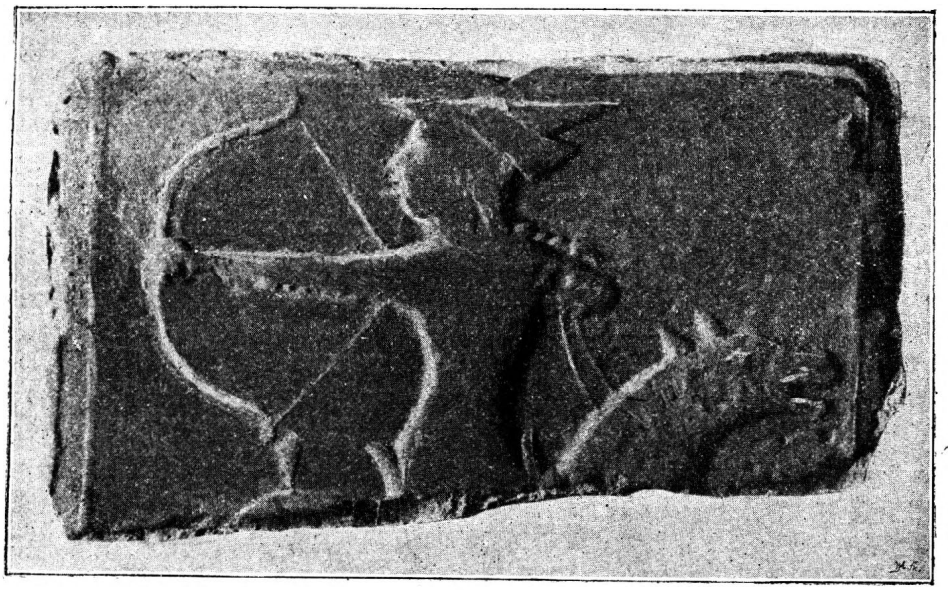

Nyilazó kún lovas.
(Domborműves tégla az Orsz. Iparművészeti Múzeumban.)

lalkozást kerestek, mások apró csapatokban sátraikban éltek marhájokkal a részökre kijelölt vármegyei puszta földeken barangoltak „a nélkül, hogy valakit bántanának".

Békés időkben ez új elem beolvasztása kétségkívül minden nagyobb rázkódtatás nélkül ment volna végbe. Csakhogy kevéssel a kunok beköltözése után már 1240 második felében mindinkább fokozódó izgatottság ragadta meg a magyar közlelket, mert a messze északról egyre rettentőbb hirek érkeztek a tatárok rombolásairól. Azt a rémületet, mely a tatár vész hirére a fenyegetett népeket el szokta fogni, valószínűleg maguk a kunok vihették el, a szerint, a mint elhelyezkedtek az ország legkülönbözőbb vidékeire. A szomszéd, már feldult országok-

ból szintén sok menekült jöhetett hozzánk, a kik csodát beszéltek az ördöglelkű, kutyafejű tatárok töméntelen számáról és pokoli kegyetlenségéről. A természet maga szokatlan égi jelenségeivel is fokozta a tömegek izgatottságát, a közlélek megbetegedését. Hatalmas üstökös tündökölt a mennyboltozaton s a szilaj képzelő erő sok más baljóslatú jelt és tüneményt látott. A legképtelenebb hirek merültek fel, melyek mindinkább azzá a tévhitté tömörültek, hogy a kunok csak azért jöttek az országba, hogy kikémleljék s valami külső ellenség — tatár vagy orosz — kezére játszák.

Béla király e nehéz napokban sem veszté el fejét s emberfölötti erővel fáradozott a közeledő viszály elhárításán. Magok a tatárok jelentették be neki, hogy meg fogják országát támadni s udvarába menekült több rutén herczeg is, kiket a tatár már előzött hazájokból. Készült tehát a harczra s személyesen járta be az északkeleti végeket, hogy megerősítésükről, védhető állapotba helyezésökről gondoskodjék. Bevágatta az utakat, kijavíttatta a gyepüket, az északi határokra, az orosz kapuhoz Dénes nádort rendelte ki s még 1241 farsangján utasította az egész királyi és nemzeti haderőt, hogy készüljön a háborúra. Ekkor a tatárság Kievtől már több nagy seregben északon és keleten nyomult Magyarország felé. Batu, a fővezér, a főssereggel megvette Ladomért s onnan e had egy részét Lengyelországba küldte. Maga a magyar határra, az orosz kapu felé tartott, míg két más hadát Erdélynek indította, hogy a borgói és a törcsvári szoroson át törjön az országba.

Béla király 1241 februárban Budára hívta az ország főpapjait, hogy velök a teendőkről tanácskozzék. A roppant izgatottságban fölöttébb eltértek a nézetek mindenben. Az egyik támadó, a másik védelmi műveleteket ajánlott. Egyben azonban megegyeztek; a kunok iránti bizalmatlanság mindnyájokra rá ragadt s Kötönyt, családját és főbb híveit felügyelet alá helyeztették. Az urak ez intézkedésében a nép megerősítve látta azon gyanúját, hogy a kunok csakugyan a tatárok titkos szövetségesei. Minél több ember gyült a király táborába, annál gyűlöletesebb lett a hangulat a kunok iránt s a feldühödt tömeg csakhamar megrohanta pesti házában Kötönyt s híveivel együtt agyonverte.

Ekkor a tatárok már Pest alatt álltak. Batu még márczius első napjain bevonult a vereczkei szorosba. Emberei elhárították az akadályokat s márczius 12. körül az orosz kapuban megverték a nádor meglepett hadát. A nádor Pestre futott, hol Béla a nemzeti véderőt összpontosította, családját s kincseit meg Vancsa (Báncza) István püspök gondjaira bizva, Ausztriába küldte, melynek herczegétől, Harczos Frigyestől sürgös segítséget kért. Segítségért fordult a szentszékhez is, melyet azonban épen akkor szorongatott a legnagyobb mértékben II. Frigyes császár. Sőt Rómában tudomást sem vettek a tatár veszedelemről, noha Béla ismételve figyelmeztette rá a szentszéket, mely épen akkor (1241

A tatárok betörése.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

febr. 12) Magyarországot keresztes háborúra hívta fel a császár ellen. Harczos Frigyes herczeg megjelent ugyan Béla táborában, de sereg nélkül s csupán azért, hogy fokozza a zűrzavart; egykorúak állítása szerint ő is erősen bújtogatta a tömeget a kunok ellen s azután haza sietett. Ekképen Magyarország teljesen magára hagyatva, a legcsekélyebb idegen támogatás nélkül állt a tatárok végtelen tömegeivel szemben, kiknek kisebb csapatai a nádort Pestig üldözték, márczius 17-én felduláták Váczot s lekaszabolták a helybeli és a vidékről oda menekült lakosságot. Némi apró harcz után azonban visszahátráltak a főseregheż, Béla király meg Pestről Hevesen, Borsodon át utánok nyomult, mi közben serege folyton új meg új hadakkal szaporodott. Jöttek a kunok is, de a magyarok rájok támadtak, mire rettenetesen pusztítva, a Duna és Száva felé, onnan meg Bulgáriába menekültek. E közben a magyar had sokat csatározott az ellenséggel, sőt előcsapatait visszaszorította. Batu hatvan-száz ezer főnyi seregével a Tisza-Sajó-Hernád közbe vonta magát, míg Béla folyton szaporodó hadával Mohi, akkor tekintélyes mezőváros — ma puszta — körül helyezkedett el s szekérvárral védte táborát. Csüggedetlenül, férfias bátorsággal tette meg intézkedéseit. Mindenütt ott volt, biztatta, bátorította katonáit s személyesen osztotta szét köztük a zászlókat. Gondosan őriztette a Sajót s több izben véres fejjel kergette vissza az ellenséget, mely a vizen át akart kelni. Törekvéseiben buzgón támogatták Kálmán herczeg, Ugrin, a vitéz kalocsai érsek, Montroyal Jakab, a templomosok főnöke. Volt katonasága is elég, valami 40—50,000 ember. Csakhogy a magyarok szervezete, fegyverzete, harczmódja az idők folyamán nagyon átidomult, eleurópaisodott. A magyarság nem a nyilt harczban, mint ősei tették, hanem lovagi módra szálfegyverrel, kézi tusában kereste az eldöntést. A fegyelem sem volt többé az ősi s minél több ember gyűlt a szűk szekérvárba, annál nagyobb lett az engedetlenség, a rendetlenség, a zűrzavar. Fokozta ezt egy más körülmény, egy erkölcsi mozzanat. A fegyveres tömeg, mint nagy válságok idején mindig történni szokott, remény és kétség közt ingadozott s hol elbizakodás, hol meg kétségbeesés szállta meg, mi a hadvezénylet működését mindinkább megbénította. Így Batu április 11-én kierőszakolta az átkelést a Sajó vizén s a magyar hadat, melyet ez a siker megzavart és megrémített, átkarolta és véres harcz és hős ellenállás után, megverte. Béla király szerencsésen megmenekült, mert vitézei csapatostól ontották érte véröket s kivágták az ellenség tömegéből. A zűrzavarban és rémületben, melyet a vereség keltett, Béla király megmentése a legnehezebb feladatok közé tartozott s csak a végtelen szeretet és ragaszkodás tette lehetővé, melyet népe a király szent személye iránt táplált, s mely folyton arra hevítette környezetét, hogy újra meg újra megkisértse a már-már reménytelennek látszó vállalkozást. Béla a Bükk hegység felé futott s meneküléséhez a hős-

Az Athenaeum nyomása.

ZSIGMOND CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY.

(Dürer Albrechtnek a nürnbergi városházán levő eredetije után.)

tettek egész lánczolata füződik. Habár azokból az okiratokból, melyekben a király utóbb megmentőit jutalmazta, a legtöbb kétségkívül elveszett s csak csekély töredék maradt ránk, mégis egész sorát ismerjük az önfeláldozó daliáknak. Dénes, főlovászmester, igyekezett a királynak az ellenség sűrű sorain át utat törni; segítették Mahalfia Detre, ki súlyos sebet kapott, Móriczfia Móricz, Rugácsfia Dán és Barnabás testvérek, András és Tamás (a Forgáchok ősei), s az utóbbi el is esett, az Aba nembeli Demeterfia Sándor (a Keczerek őse), kiről a király azt mondta, hogy „nélküle talán ott végezte volna életét", Lőrincz, a későbbi királyi étekfogó és soproni főispán, az Ákosnembeli Ernye, ki a maga lovát a királynak adta át s míg az elvágtatott, ő üldözőinek állta útját. Nemcsak a csatatér közelében, hanem futás közben is sokáig veszélyben forgott a király. Gyorslábú lovaikon a tatárok utána száguldottak s Bélát, ki a diósgyőri szűk völgyön át menekült, a Bélkő alatti monostornál el is érték. Itt új harcz támadt, melyben a magyarok ismét csodákat műveltek királyuk megmentéséért. Sándor mester, György ispán fia, ki a harczban megsebesült, de életben maradt, szaporította ama dicsők számát, kiknek a király menekülését köszönte. Kálmán herczeg a harczban súlyosan megsebesült s ámbár elmenekült a Dunántulra, csakhamar bele halt sebébe. Ellenben elestek a csatában vagy futás közben Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érsekek, ez utóbbi a legvitézebb katonák egyike, Gergely győri, Rajnáld erdélyi, Jakab nyitrai püspök, sok más főpap és töméntelen világi úr és katona s nem csupán a harcztért, hanem az egész vidéket holttestek borították. De a tatárság is súlyos veszteséget szenvedett, s ha van még egy hadsereg, mely útját állja, Batut könnyen kiszoríthatta volna az országból. Csakhogy a sajói vereség híre véget vetett minden komolyabb ellenállásnak, mert a rémület nálunk ép oly lesújtó erkölcsi hatással volt a tömegekre, mint az északi és keleti országok népeinél. A tatárok ördögi dühvel kezdték meg a rombolást és emberirtást s az 1241-ki év páratlanul áll hazánk történetében. A falvak és mezővárosok töméntelen számmal hamvadtak el s lakosaik leölettek vagy szétfutottak. Pest kétségbeesett ellenállás után szintén a tatárok kezébe került, kik az oda szorult nagyszámú helybeli és vidéki népet irgalmatlanul lemészárolták s a várost felgyújtották.

Béla futása.
(A bécsi képes krónikából.)

De a tatárok nem egy, hanem 3—5 főoszlopban, különböző pontokon nyomultak az országba. Míg Batu az északkeleti részeket a Dunáig dúlta, egy más tatár had Kádán alatt a Bárczaságba tört s április elején leverve az ellenállást, az erdélyi részekben kezdte meg öldöklő munkáját. Nagyszeben, Fejérvár, Radna, Besztercze, Kolozsvár s általában minden helység, a hová kisebb-nagyobb számú tatár portyázó eljutott, romba dőlt. „A sűrű berkeket, a homályos bozótokat, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait, mint a nyulat és vadkant nyomozó kutyák, úgy száguldozták be" s „fiainak kiomlott vérétől a haza széltében és hosszában piroslik vala". Erdélyből a Maros és a Szamos völgyén nyomultak előre. Váradra nagy sokaság menekült előlök s védeni próbálta szent László városát. De reménytelen vállalatukban mindnyájan oda vesztek s a város elpusztult. Néhol a nép szigetekre, mocsarak közé menekült, de ha a tatárok kiszimatolták, előbb-utóbb onnan is kiirtották.

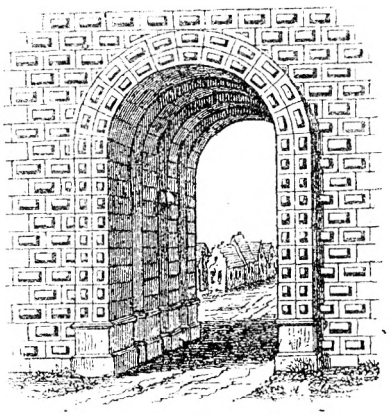

Az egykori vödriczi kapu Pozsonyban.
(Fuhrmann M. rajza után.)

E közben egy harmadik tatár özön zúdult az országra, különösen a Dunán inneni részekre. Ez Lengyelországból jött, hol megverve a lengyel-német sereget, nem Németországra tört, hanem hazánknak fordult s a Vágvölgyét, valamint a Garam melléki bányásztelepeket dúlta fel. Körmöcz, mely már akkor erődített város volt, kikerülte a romlást, ellenben Zólyom teljesen elpusztult. Az ellenség lenyomult Pozsonyig s feldulta nemcsak vidékét, hanem külvárosait is úgy, hogy Vödricz külváros még 1288-ban is lakatlan volt. A Dunán inneni hegyes-völgyes vidéken azonban a lakosság már sikeresebben védekezhetett. Voltak várak, melyekben az őrség az odamenekült vidékiek segélyével vitézül ellenállt. Ilyen volt Trencsén, Pozsony, Nyitra, Komárom, Tobul vára Sárosban, melyet Popi Ech hősiesen megoltalmazott. A huszonnégy szepesi város lakói Jordán gróf vezetése alatt a magas Tátra ősvadonába menekültek. A Látókőn (a latánfalusi határban) kőfalat emeltek s elzárták a hegyre vezető utat. A nép minden ingó-bingóját ide hozta, sőt kis templomot is épített. Itt bántatlanul töltötte el a nehéz időt, miért is utóbb Menedékkőnek nevezte a helyet, s ott örök emlékezetül karthausi zárdát alapított. De a hol vár nem volt, ott elpusztult minden s Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj, Borsod, Heves, Zólyom, Nógrád, a déli megyék nagy része rettenetes rombolás színhelye lett. A tatárok nem kegyelmeztek senkinek, a községeket, a sok zárdát, monostort, templomot föl-

perzselték, a jászói monostor okleveleivel a kemenczét fütötték, az egri egyházat kifosztották, földig lerontották, az okleveleket tűzbe dobták. A nőket a tatár asszonyok féltékenysége üldözte; nőfoglyaikat leölték, hogy férjök magához ne vehesse őket. Csupán az aratásra való tekintetből biztosítottak kegyelmet sok helyen a tatárok a föld népének. Azt üzenték a menekülteknek, térjenek haza, végezzék el a mezei munkát s nem lesz bántódásuk. De a mint a termést betakarították, a kegyetlen ellenség lemészárolta őket, ellenben házaikat megkímélte, hogy maga telelhessen bennök. E szörnyű öldöklések daczára is bizonyos, hogy a lakosság nagyobb része megmenthette legalább életét, mert a hegyek-völgyek, roppant rengetegek, a sok mocsár és lápos hely búvó helyet kináltak nekik. Rejtekeikben a menekülteknek iszonyú szenvedéseket kellett kiállaniok s az időjárás, a sok nélkülözés ott is töméntelen életet oltott ki. Sokan a szomszéd országokba menekültek, így a németek a déli és erdélyi részekből Ráczországba, hol Uros fejedelem szivesen látta s a kik végleg ott akartak maradni, azokat meg is telepítette.

A Dunán túlt a tatárság nem bánthatta mindaddig, míg a hatalmas folyam be nem fagyott. Mint a király mondja, a Duna tíz hónapon át tartóztatta fel az ellenséget, noha partjait nem védték erődítmények. Ez a hosszú idő lehetővé tette egyrészt a királynak, másrészt a fenyegetett lakosságnak a védelem előkészítését. Béla a sajói csatából nyugatnak, a Morva vizéhez igyekezett, hogy a keresztény világhoz forduljon segélyért. A határon rokona, Harczos Frigyes herczeg fogadta s maga hívta országába. Mikor azonban hatalmában volt, valósággal kirabolta a királyt. Régi adósságok czimén elvette készpénzét, kincseit s a többinek biztosítására magához ragadta a szomszéd Sopron, Mosony vármegyéket s a locsmándi uradalmat. Kisérletet tett Pozsony és Győr megvételére, de a magyar várkatonák a Hont-Pázmán nembeli urak vezetése alatt meghiusították szándékát, mire az osztrák földre menekült magyarokon állt boszút s a határ közelében levő községeket fosztogatta. Béla király e közben Zágrábba húzódott s megható szavakban kért segélyt a pápától és II. Frigyes császártól. Követe, Vancsa István püspök, később esztergomi érsek és bibornok, igen jeles diplomata Rómából a császár táborába ment s királya nevében hűbérül ajánlotta fel neki Magyarországot, ha haderejével oda nyomul s kiveri a tatárt. Frigyes hajlandó volt a tatár ellen fordulni, de csak az esetre, ha a pápával kibékül. Ez azonban föltétlen bűnbánó meghódolást kivánt tőle. Így Frigyes császár nem mozdulhatott Olaszországból s a pápa és a császár egyaránt tétlenül nézték Magyarország pusztulását. „Óh, iszonyú kegyetlenség! — kiált fel a krónikás, ki ez idők minden borzalmát átélte. — A szabad Magyarország adófizetővé lett s fájdalom, még sem akadt senki, ki ily végromlásban vigasztalja.“ Béla keservesen, de méltán panaszolta, hogy a szentszék törődik Bizánczczal, a Szent-

földdel, de nem törődik Magyarországgal, mely a nyugati egyház és polgárosodás előőrse, s melynek veszte sokkal nagyobb kárára lesz Európának, mint az említett országoké. Elhagyatottságában, minden katonai és pénzbeli segélyforrás híján, a király a Dunántúl féltettebb kincseit, köztük szent István holttestét s a fejérvári egyház más drágaságait a védettebb délvidékre, Klissza várába küldötte. Időközben beköszöntött a tél, még pedig korán s egész szigoruságában. A Duna már karácsonykor befagyott s ezzel az ország ama része is megnyilt az ellenség előtt, melybe eddig el nem juthatott. A tatárság Pest közelében kelt át a természetalkotta hidon a Dunán túli vármegyékbe, melyek védekeztek ugyan, de változó sikerrel. Óbuda, Pannomhalma, Esztergom városa hosszú ellenállás után elpusztult. Ellenben Esztergom várát a hős Simon ispán meg birta menteni. Ép úgy megtört a tatárság rohama Székesfejérvár erős falain és védői kitartásán. A sík földről a lakosság lehetőleg elmenekült, de lakóhelyei elpusztultak. A tatárok Ausztria szomszéd részeit is dúlták s végül a Dráva vidékére nyomultak, honnan Béla király „a megmaradt magyarság virágával" a körébe gyült egyházi és világi urakkal Spalatóba húzódott, mely a legmélyebb hódolattal fogadta. Onnan Trauba, mely szigeten épült, azután Bua szigetére ment, mert a tatárok egyenesen az ő személyét akarták hatalmukba keríteni. Kádán e czélból Spalatóig nyomult s Klisszát vívni is kezdte. De mikor megtudta, hogy a király nincs ott, Trau ellen fordult.

Szerencsére csakhamar vissza kellett magyar földre térnie, mely ép oly hirtelen, a mint rá zúdult, 1242 tavaszán megszabadult a tatár vésztől. Ogotaj khán meghalt (1241 decz. 11) s halála híre valami harmadfél hónap mulva jutott a magyar földet dúló tatár vezérekhez, kik azután a tavaszon töméntelen zsákmánynyal és fogolylyal haza siettek Ázsiába.

Rom és pusztulás jelezte nyomukat mindenütt, a hol megfordultak s Rogerius mester, a váradi egyházmegye főesperese siralmas panaszában Erdély és a közeli vidékek nagy részének rettenetes állapotáról megrendítő képett hagyott ránk. Maga is a tatárok fogságába került, honnan szolgájával megszökött ugyan, de igazi szenvedései csak ekkor kezdődtek. Hét napon át bolyongott helységről helységre s nem látott embert. Azután Gyulafejérvárra ért, de ott szintén csak pusztulás fogadta. Kolosmegyében, Magyarfrátánál végre emberek közé jutott, mert a hegységben nagy számú menekült rejtőzködött s tört cserfahéjjal vegyes lisztből sült kenyéren táplálkozott. Rogerius egy hónapnál tovább maradt velök s csak azután indultak el egyes bátor emberek, hogy megnézzék, mi történik falvaikban. Lassankint visszatértek lakóhelyeikre, romba dőlt, felperzselt községeikbe. Eleség nem akadt sehol s utóbb sokakat megölt az inség. A puszta tájakon elszaporodott a farkas és más fenevad, míg a töméntelen holttest a levegőt mételyezte meg. Ehhez járult az állami

rend felbomlása; rablók, haramiák garázdálkodtak szerteszét, köztük a legnagyobb zsivány, Harczos Frigyes osztrák herczeg, ki a Dunántúl egyre több földet ragadt magához, sőt Magyarország meghódításáról ábrándozott, mert azt hitte, hogy a magyarság nem heveri ki többé a tatár okozta csapást. Ezt egyébiránt nem csupán ő hitte; a nyugati országokban a szörnyű rémhírek hatása alatt az a vélemény terjedt el, hogy, mint egy bajor krónikás feljegyzé, „Magyarországot, mely 350 éve áll fenn, ez évben a tatárok megsemmisítették". De a gondviselés máskép rendelte. A magyarság nemcsak életben maradt, hanem igazán csodás gyorsasággal, hihetetlenül rövid időben megujhodva került ki a veszedelemből. Kétségkívül roppant vérveszteséget szenvedett, de még sem oly nagyot, mint egykorú krónikások följegyzéseiből következtethetni. Az a nemzetközi szerep, melyet a magyar állam nyomban a tatárjárás után játszani képes volt, bizonyossá teszi, hogy habár egyes vidékek teljesen elpusztulhattak, másokban a lakosság nagy része megmenekült. Teméntelen katona, számos birtokos család veszett ugyan el, s messze földön a munkás elem is áldozata lett a rombolásnak. De az egész országot tekintve, a vérveszteség éppen nem volt halálos s mihelyt a tatárok távoztak, a szétfutott nép visszatért régi lakóhelyére. Nagyobb lehetett az a veszteség, melyet a nemzeti vagyonosság szenvedett, mert száz meg száz község lett a lángok martaléka, a szerény faházak a benne levő ingóságokkal elégtek, a marha nagy részt a tatár prédájául esett s főleg a munkás tömegeket érte olyan kár, melynek pótlásához évtizedek kellettek.

Bármi gyászos állapotban hagyták a tatárok az országot s bármennyire megbontotta a rettenetes esztendő a belső jogrendet, a nemesebb erények nem vesztek ki a közlélekből s még a fejetlenség közepett is érvényesülni kezdtek. Egyes várispánok már a király távollétében megindították a rájok bizott területen az állami rend helyreállítását. Kelemen és Ehellős ispánok a Hontpázmánok neméből meg az osztrák terjeszkedésnek szabtak határt. E közben Béla király Klisszában maga köré gyűjté a dalmát részek urait s májusban velök és magyar kiséretével a Dunántúlra sietett, a Geregye nembeli Pált, ki az előző harczokban is vitézül részt vett, a Tiszán túlra, Lőrincz vajdát meg Erdélybe küldte, hogy megkezdje az ujjászervezés művét, a közrendet helyreállítsa s a rablókat kiirtsa. De még ennél is sürgetőbb feladat volt a magyar államterület egységét helyreállítani s visszavenni azt, a mit Harczos Frigyes orvul magához ragadott. Éppen ezek a területek szenvedtek a tatártól a legkevesebbet s így a király tőlök várhatott bőségesebb segélyeszközöket a régi rend helyreállításához. A köréje gyűlt haderővel legelőször is az osztrák kézben levő várakat és vármegyéket vette tehát vissza, s Frigyes ellen nyomult, ki azonban nagy serege daczára megszeppent s békét kért, melyben a kezén levő egész magyar területet

kiadta. A herczeg ez időben visszatért II. Frigyes német császár pártjára, ki még mindig elkeseredett harczban állt a pápasággal. Minthogy a pillanatnyi béke daczára őt tekinté „az ország főellenségének, a királyság alattomos szorongatójának", a magyar király ismét benső viszonyba lépett a szentszékkel. Ez sem segítette ugyan a halálos veszedelemben, de legalább nem fenyegette állama önállóságát, mint a két Frigyes, kiknek egyike, a herczeg, rabló módjára viselkedett, másika, a császár, meg hűbéresének tekinté, noha nem teljesítette azon feltételt, mely mellett Béla neki az országot felajánlá, mert egyetlen katonát sem küldött oltalmára. Igényét Béla nem is ismerte el soha s végül a pápa ünnepélyesen felmentette (1245 aug. 21) azon feltételes esküje alól, melyet a császárnak tett. A szentszék a magyar királyt a császár híve, Frigyes herczeg ellen is támogatta, ki a béke után sem hagyta abba támadásait, sőt gazdaságilag is háborút folytatott Magyarország ellen. Megtiltotta (1244), hogy Bécsben és a bécsi várhoz tartozó összes jószágokban bárminemű magyar bort mérjenek, mely akkor fontos kiviteli czikk volt. Egyes határszéli birtokosok, kétségkívül német eredetűek, mint Konrád királyi étekfogó, támogatták üzelmeit s állandóvá tették az osztrák veszedelmet. Frigyes 1246-ban újra betört az országba. A király ekkor már elég erősnek érezte magát arra, hogy e konok ellenséggel végleg leszámoljon. Nem tekintette tehát befejezettnek a háborút, midőn Lóránt soproni ispán Frigyest kiverte, hanem utána nyomult Ausztriába s junius 15-én, egy pénteki napon, a Lajta (akkor Sár-nak nevezték) közelében véres csatát vívott ellenfelével. Frigyes már az első összecsapásban megsebesült, később pedig saját lovasai taposták agyon. Ezzel Magyarország legkonokabb ellenségétől szabadult meg s Frigyessel fiágban kihalt a Babenbergek nemzetsége, mely Ausztriát ugyanannyi idő óta birta, mint az Árpádok a királyi koronát. Dús örökség maradt utána, Ausztrián kívül a szomszéd herczegségek s csakhamr megkezdődött az örökségért a küzdelem, mely a magyar állam sorsára is messzeható jelentőséget nyert.

Egészben, alig pár évvel a tatárok távozása után, Béla király helyreállította országa külső tekintélyét, s meggyőzte a keresztény világot, hogy a magyar állam nem vérzett el a tatárok nyilai alatt. Csupán Velencze ellen nem birt boldogulni. Zára örömmel hódolt meg a magyar koronának, de ezt Velencze nem tűrte s ostrom alá fogta a várost. Béla szép hadat küldött ugyan fölmentésére (1243). De egyrészt az osztrák bonyodalmak, másrészt az a komoly aggodalom, hogy a tatárok megújítják a támadást, Bélát arra kényszerítették, hogy megalkudjék Velenczével, mely azután évtizedeken át Zára birtokában maradt.

E küzdelmekkel párhuzamosan a király a legnagyobb arányokban folytatta a belső ujjászervezés munkáját, mely nevét nemzetünk jótevői, a haza ujjá alapítói közé igtatta. Töméntelen akadály hárult utjába,

s részben ott kellett a munkát megindítania, a hol szent István kezdte. Még a főpapi kar sem támogatta, hanem hasznot akart húzni a nemzeti veszedelemből, melyben a királyi jogkör egy részét magához ragadta. Béla a pápánál emelt panaszt (1245), hogy a főpapság folytonosan sérti a királyi jogokat s az ország hagyományos szokásait. Annál buzgóbb hívei támadtak a világi urak sorában. A régi nagy olygarcha családok egy részét eltemette a tatár vérözön, a megmaradottak meg roppant anyagi kárt szenvedtek. Ismét a királyi hatalom köré kellett tehát sorakozniok, mert a király reformtörekvéseinek sikerétől függött az ő boldogulásuk is. A régi mellett azonban új arisztokráczia keletkezett, mely a lefolyt háborúban szerzett érdemeiért kapta dús adományait. Az új urak természetesen még inkább a trón köré sereglettek s így megvoltak azon tényezők, melyek a királyt a nemzeti ujjászervezés nehéz munkájában támogatták. Béla még a tatárjárás előtt hangsúlyozta, hogy az állam ereje és jóléte szoros kapcsolatban áll a népszámmal. Most tehát, midőn ez a szám érzékenyen megfogyott s roppant területek pusztán hevertek, a legmeszebb menő kedvezményekkel ösztönzé bevándorlásra idegen országok népeit. A legnagyobb arányokban indította meg a telepítést s a német birodalom minden tartományából jöttek lakosok, főleg az 1259-ki inséges év után, habár nem nagy tömegekben, hanem kisebb rajokban.

Hogy a harczosok számát szaporítsa, Béla újra érintkezésbe lépett a kunokkal s visszahívta őket. Ismét megindult tehát a kun bevándorlás; a kunok immár szintén nem egyszerre, nem sok ezer főnyi tömegben, hanem apróbb csapatokban költöztek be s így könnyebben el lehetett őket helyezni. Az előkelők földbirtokot és nemességet kaptak, a köznép puszta falvakat vagy új telepeket ült meg, hol törzsfőnökei alatt élt, sőt országos vajdájok is volt, kit királynak czímeztek. Mindnyájan megkeresztelkedtek, de természetesen eleinte csak névleg voltak keresztények, mert még a kellő papi személyzet is hiányzott, mely a félnomád elembe az új vallás szellemét beolthatta volna. Hogy siettesse a kunok beolvadását, a király trónja örökösét, Istvánt, kit előbb megkoronáztatott, a kun király leányával, a híres szép Erzsébettel házasította össze. Oltalmába fogadta országa zsidó lakosságát is, melynek 1251 deczember 5-én nevezetes kiváltságlevelet adott s a legtöbb tekintetben egyenjogúvá tette a keresztény vendégnépekkel. Mint ezek, úgy a zsidók is a király különös védelme alatt álltak s főbirájok, a tárnokmester, a városok egy csoportjának főnöke lett. Az izmaelita községek nagy részét elseperte ugyan a tatár zivatar, de egyes szerecsenek ezután is éltek hazánkban, részt vettek a pénzügyi kormányzatban s a pénzverésben s királyi védelemben részesültek. Erdélyben, mely különösen sokat szenvedett, a király Lőrincz vajdát bizta meg, hogy a szétfutott lakosságot összegyűjtse s régi állapotába visszahelyezze. De ez a föld nagy része még 1246-ban úgyszólván néptelen

volt, nem csupán a vidék, hanem maga Fejérvár, melynek a püspök szerint ekkor még alig volt lakosa. 1252-ben is voltak egészen lakatlan vidékek. Naszód még 1264-ben, Szarvad (Külsőszolnok) 1279-ben, mint okmányok mondják, a tatárjárás óta pusztán állt. E puszta területekre mindinkább oláhok költöztek a Balkán déli tartományából s eljutottak Kunországba is, mely akkor ép úgy az anyaországhoz tartozónak tekintetett, mint maga Erdély. Minthogy a Dráván túli részek is fölöttébb elpusztultak, ott szintén nagyobb méretekben indult meg a telepités. A Dráva-Száva közén a városokba németek, a dalmát részekbe főleg olaszok költöztek s ez utóbbiak ott lassankint elszaporodva a fajrokon Velencze befolyásának még szilárdabb alapot adtak. Viszont azon szláv-olasz birtokos családok közül többen, kik a tatárjárás idején buzgón támogatták a királyt, az anyaországban kaptak jószágot s némelyik végleg oda költözött át.

Ismét a legkülönfélébb eredetű, nyelvű és vallású nép özönlött tehát magyar területre s itt vendégszerető fogadtatásra és megfelelő munkakörre talált, melybe mindegyik lehetőleg beilleszkedni igyekezett. Tehetségéhez és rendeltetéséhez képest mindegyik megfelelt a hozzá fűzött várakozásoknak, kivette a maga részét a nemzeti munkából s hűségesen támogatta a királyt az ország újjászervezésében. A király meg szeretettel oltalmazta mindnyájokat s sokféle kedvezménynyel és kiváltsággal mozdította elő minél gyorsabb meggyökerezésöket. Ezt azért is siettetnie kellett, mert folyton fenforgott a veszedelem, hogy a tatár ismét megrohanja az országot. Nem aggódó lelkek képzelődése volt ez. A tatárok tényleg többször készültek a vállalatra s nem rajtok mult, hogy Magyarországot újra el nem áraszthatták, melyhez elég közel, a mai Déloroszországban ütöttek tanyát s Bulgáriát is adófizetőjükké tették. Szerencsére főerejök Ázsiában maradt. Mindazáltal a magyar királynak is résen kellett állania szünes-szüntelen, mert már 1243-ban, 1248-ban s később is ismételve, komoly jelentéseket vett a tatárok újabb készülődéseiről. Egész Európát megrémítették e hirek; a pápák és közzsinatok ismételve foglalkoztak velök s határozatokat is hoztak a nemzetközi ellenállás szervezése iránt. Csakhogy mindezekből Magyarországnak semmi haszna sem volt, mert a határozatok tulajdonképen nem is a tatárok megtörésére, hanem megtérítésére irányultak. Az 1248-ki veszedelmes hírek vételekor Béla ismételve fordult a szentszékhez, a pápához, a franczia királyhoz, de, mint mondja, „szép szavakon kívül vigasztaló támogatást egyiktől sem kaptunk", „szorongatott helyzetünkben keresztény fejedelem és nép nem támogatott bennünket". Már pedig mondotta, ha segítséget kaphatna, „a Duna mentében egész a konstantinápolyi tengerig" ő lenne „a kereszténység oltalmazója". Meggyőzően fejtette ki, hogy a magyar föld az, honnan a tatár a nyugatot elárasztathatja s így Magyarországból kell és egyedül onnan lehet Európát megvédeni. Csak-

hogy a pápa gondoskodik Konstantinápolyról s a tengeren túli országokról, ellenben Magyarországgal nem törődik. Ha tehetné — írta — maga menne Rómába, hogy a tényállást előadja s segélyt kérjen. De csak levelei jutottak el az örök városba, azokkal pedig nem ért el semmit. 1258-ban és 1263-ban magok a tatárok fordultak Bélához. Ez uttal felhívták, szövetkezzék velök a többi Európa ellen s azt ajánlották, hogy a szövetséget a két uralkodóház házasság által szilárdítsa meg. Béla mindkét ízben azonnal értesíté a szentszéket s minthogy attól kellett tartania, hogy az ajánlat elutasítása esetén a tatárok megtámadják, csupán 1000 ijászból álló hadi segélyt kért a pápától. De ezuttal (1258) még szép szavakat sem kapott. A pápa egyszerűen azzal a bölcs tanácscsal szolgált, hogy »a hitetlenekkel ne kössön gyalázatos szövetséget« s hogy a bátor férfi inkább meghal, semhogy életét szégyenletes módon mentse meg. A nyugat a tatár kérdésben teljesen magára hagyta tehát Magyarországot, mely tisztán önerejére volt utalva. Ezt az erőt fejleszté a király telepítéseivel, a kunok behívásával, az északi és keleti szomszédok iránti politikájával. Minden tekintetben levonta az 1241-ki rettenetes év tapasztalataiból a tanúságot. Akkor csak az erődített helyek, a kővárak birtak a viharral daczolni, ellenben a régi földvárak, melyek minthogy ember-emlékezet óta nem dúlta idegen ellenség az ország java részét, nagyon el voltak hanyagolva, nem adtak oltalmat, noha a lovas tatárság épp oly kevéssé értett a várvíváshoz, mint annak idején a honfoglaló magyarság. A földvárak, valamint általában a gyepük rendszere a tatárok ellen nem vált be s a tatárjárás után mindinkább eltünt a magyar honvédelmi tényezők sorából. Ellenben a kővárak, valamint a kőfallal övezett városok kiállták a tűzpróbát s immár Béla, noha ismerte, hogy a mi nemzetünk nincs hozzájok szokva, ilyen várakat akart minél nagyobb számmal az ország legkülönbözőbb vidékein emeltetni, hogy újabb tatárjárás esetén védelmül szolgáljanak a környék lakóinak. Főleg az Aldunán Bulgária és Kunország felé, honnan a tatár első sorban fenyegette, emelte az erődítmények egész hosszu övét. Minthogy azonban maga az állam annyi sok várat nem építhetett, szabaddá tette a várépítést, sőt nemcsak megengedte mindenkinek, hanem biztatta, adományokkal ösztönözte az urakat, hogy alkalmas helyen erősséget emeljenek. A király ösztönzésének hamar meg volt a kívánt eredménye s évről-évre szaporodtak a kisebb-nagyobb lovagvárak, különösen ott, hol a helyi viszonyok az építésnek kedveztek s könnyen lehetett a kellő építő anyagot kapni. Az Aba-nemzetség különböző tagjai aránylag rövid időben 10 várat emeltek szanaszét fekvő felföldi jószágaikon. Gömörben maga Bebek Detre hetet épített, s szomszédai követték példáját. A sajói csata egyik hőse, András építtette a ghimesi várat. Némely adománynyal a király egyenesen kötelezte az adományost, hogy várat építsen, így a Szombathelytől nyugatra eső Óvár birtokot, melynek vára romban hevert, Béla

oly feltétellel adta a Csém nemzetségnek, hogy felépíti, benne állandóan öt őrt tart, ötöt meg az ellenség szemmeltartására rendel. A hol nem volt hegy, ott úgy segítettek magukon, mint a helyi viszonyok épen engedték. Békésben a Berettyó nádasaiban elrejtett kis szigetet erősítették meg, melyen Apa vára keletkezett. IV. Incze pápa utasította az ország mindkét érsekét, hogy várépítő törekvésében támogassák a királyt. A püspökök és a káptalanok fallal övezték városaikat, az apátságok és szerzetek kolostoraikat erősítették meg, jószágaik védelmére meg várakat építettek. Így építették a cisztercziek Pétervárad várát a hegyen,

IV. Béla kettős pecsétje.
(Előlap.)

míg a Dunántúl fekvő Ópétervárad régi földvár elvesztette jelentőségét. Maga a király szintén számos várat emelt. Így épült Turul vára, a túróczi vár a Znió hegyen, Visegrád felső vára — ezt a királyné saját hozományából építteté, — Szigliget vára a Balatonnál. Ez irányban egész uralkodása folyamán buzgón dolgozott s még 1266-ban is felhasználta az illető lakosság közmunkáját, a mint az urak is természetesen jobbágyaik közmunkájával építették váraikat. Minthogy az új tatárvész nem csupán északról fenyegetett, hanem Kunországból, sőt Bulgáriából is bekövetkezhetett, a király e szélek oltalmáról sem feledkezett meg. A szörényi bánságot, sőt egész Kunországot az ispotályosok (János ren-

düek) lovagrendjére bizta s csak bizonyos jogokat és jövedelmeket tartott fenn a korona számára. A rend viszont kötelezte magát, hogy a magyar király részére nem csak megvédi, hanem be is telepíti e földet, még pedig nem magyarországi lakosokkal, kikre otthon is elég szükség volt. A Száván túl Béla külön katonai kerületet szervezett, mely mint macsói bánság mindinkább jelentős szerepre vergődött.

A várépítéssel szoros kapcsolatban állt Béla nagyarányú tevékenysége a város-alapítás terén. Új városokat alapított, a régiek kiváltságait megerősítette, régi községeket városi kiváltságokkal látott el, mind-

IV. Béla kettős pecsétje.
(Hátlap.)

nyájokat pedig arra biztatta, hogy fallal övezzék magukat. Esztergom, Fejérvár, Pest, a régi városi élet e központjai, melyek közül kettő elpusztult, bőven élvezték kegyelmét s segélyével ismét gyarapodásnak indulhattak. Megerősítette Nagyszombat, Zólyom, Korpona, Körmend s a Dráván túl négy város kiváltságait, megalapította Zágrábot, mint szabad királyi várost s a mi a legfőbb, ő alatta keletkezett a magyarság leghíresebb városa, a későbbi Buda, akkor Óbudával ellentétben Újbuda. A pestinek nevezett mai várhegyen már a tatárjárás előtt lehetett valami telep, de városi jogot és jelentőséget csak a rettenetes év után, Béla király jóindulatából nyert, mire rohamos fejlődésnek indult. A felvidéki városok,

Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Késmárk, Beszterczebánya vagy az ő védő szárnyai alatt keletkeztek, vagy legalább az alatt kezdtek tollasodni, a nemzeti polgárosodás tényezőiképen előtérbe lépni.

Béla az egyes bányavárosoknak szintén gazdag kiváltságokat adott s a selmeczi bányajog lett az alsó-magyarországi városok közös joga, melyet csak két város nem fogadott el; ő engedte meg, hogy az elpusztult Zólyom helyett (Veterosolium), mely azonban szintén feltámadt hamvaiból s maig virágzik, a közeli bányásztelepek egy új községet (Nova Villa) alapítsanak, mely Beszterczebánya névvel királyaink támogatása mellett hamar jelentékeny bánya- és kereskedelmi várossá nőtt.

Főpapok és főurak követték a király példáját. Újra benépesítették puszta jószágaikat s fontosabb helységeiknek a királyiakhoz sokban hasonló kiváltságokat adtak. A lakosság viszont tanult a rettenetes év tapasztalataiból. Az addigi törpe községek nagyobb, népesebb községekké kezdtek tömörülni, hogy esetleg sikeresebben védhessék magokat, könnyebben építhessenek templomot, viselhessék a közterheket. Így Jolsvába 3 falu olvadt, Rimaszombat meg hét külön község népéből alakult. Ekképen ismét erősen megindult a polgárosító munka, az ország minden vármegyéje aránylag hamar új erőre kapott, csakhogy nem mindegyik izmosodott meg annyira, hogy régi szerepét tovább játszhatta volna. A Dunán túli országrész, mely legkevesebbet szenvedett, most még inkább érvényesíthette túlsúlyát. Ellenben a Tisza vidékeire, az erdélyi, alföldi és délmagyar tájakra a legfájdalmasabban súlyosodott a tatár vaskeze s a sebeket, melyeket kaptak, csak nagyon hosszú idő birta behegeszteni. Lakosságuk egy része a vész elől a felföld bérczei közt keresett menedéket s részben állandóan ott telepedett meg. Így az északi felföld addig kevéssé lakott tájaira is utat tört a polgárosodás s a lakosság egyre feljebb vonult a határszélekre. Árva, Sáros, Torna, Kishont akkor kezdtek alakulni s a nagy Újvármegye ketté oszlott, Abaújvárra és Hevesújvárra.

Az elpusztult monostorok szintén felépültek, sőt számuk a király vagy magánosok áldozatkészségéből tetemesen szaporodott. A király készségesen megújította régi kiváltságleveleiket, melyek a tatárjáráskor megsemmisültek. Így adott új oklevelet (1254) a pilisi cziszterczi monostornak, melynek templomában édes anyja, Gertrud aludta örök álmát s melynek apátját, Jánost, ki híven és sikerrel szolgálta, különösen szerette. Új szerzetrendek honosodtak meg, első sorban a minoriták, kiket Béla király a premontreiek mellett különösen kegyelt. Sok remete is élt az ország különböző részeiben; néhol közös lakásra gyültek össze s e remeték szántói házából alakult később a híres magyar Pálosrend. Az új elemek beözönlése még inkább elősegítette a közlélek teljes eleurópaisodását s hozzánk is átcsaptak a külföldi vallásos áramlatok, azok a misztikus irányok, melyek iránt a tatárjárás keserűségei fogékonyabbá tették a magyarságot. Olasz földön 1260-ban keletkezett a flagellánsok, ostorozók

mozgalma s csakhamar nálunk is visszhangra talált. A nép kisebb-nagyobb csoportokban egyházi zászlókkal járta be a templomokat és szent helyeket, hol a hívek földre borulva, naponként többször ostorral verték, kínozták testöket s az ilyen vezeklés eltartott $33^1/_2$ napig, a hány évet Jézus élt. De a mozgalomnak volt valami egyházellenes czélzata, mely okból a papság teljes erővel elfojtásán dolgozott.

Béla király, ki sokszor hivatkozott szent Istvánra s intézményeit vissza szerette volna állítani, uralkodása későbbi folyamán (1254—58) újabb kisérletet tett a régi várispánsági szervezet helyreállítására, illetve a várjószágok visszavételére. Itt-ott ez sikerült s Pozsony várának összes jogai és régi állapotai helyre állíttattak, a lakosság minden rendű eleme névszerint összeiratott s a királyi registrumba, telekkönyvbe bejegyeztetett. A legtöbb esetben azonban a király ezúttal sem boldogult, mert

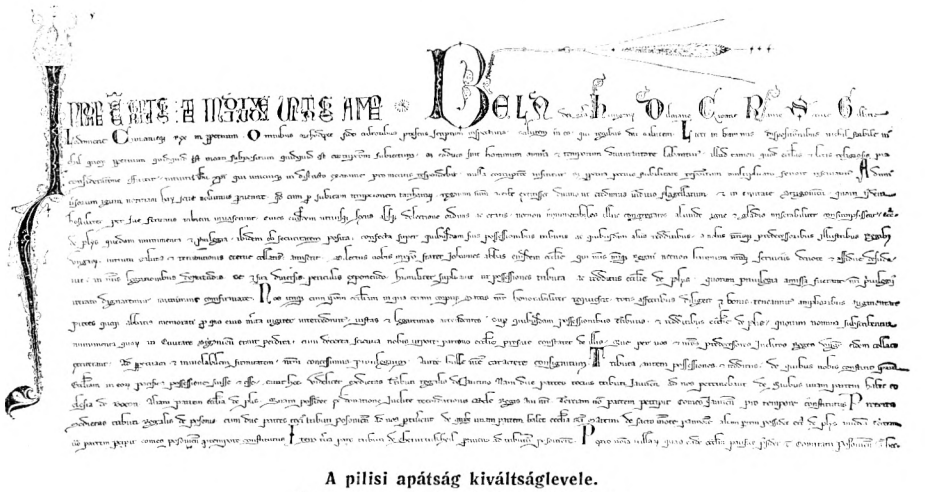

A pilisi apátság kiváltságlevele.
(Eredetije a zirczi apátság levéltárában.)

szent István óta az ország szocziál-gazdasági szervezete gyökeresen megváltozott. Immár megvolt a hatalmas birtokarisztokráczia, megvoltak azon társadalmi tényezők, melyek mellett a régi várrendszer többé fönn nem állhatott. A nemzet gondolkodása különben is annyira átalakult, hogy már Magyarországon sem maradhattak meg az olyan intézmények, melyek nem az uralkodó nyugati korszellemben gyökereztek. A király hamar abban is hagyta kisérletét. Várispánok, várjószágok voltak még ezután is, csakhogy jelentőségök megváltozott s a királyi hatalom ez időtől fogva nálunk is főleg olyan tényezőkre támaszkodott, mint a többi katholikus országokban. A magyar államszervezetbe bejutott a feudálizmus egy olajcseppje s a társadalom mindinkább rendileg kezdett tagolódni. A birtokarisztokráczia túlhatalmának ellensúlyozására Béla király adományaival és nemesítéseivel igen nagy arányokban szaporította a királyi szolgák számát s elősegítette abbeli természetes törekvésöket, hogy

egy-egy várispánság területén szorosabban tömörüljenek s első sorban pörös ügyeik elintézése, a közbiztonság ellen vétők megfenyítése czéljából gyülést tarthassanak és állandó bírói közegeket választhassanak. Ezzel területileg is bizonyos szervezetet nyertek, mely csak az igazságszolgáltatásra és honvédelemre irányult ugyan, de megalkotta a vármegyei kisbirtokosságot, mint bizonyos ügyekben önálló testületet. Ez már határozottan nemesi, rendi jellegű volt s előkészítette azt, hogy a szent István-féle királyi vármegye nemesi vármegyévé alakuljon át. Eleinte az új szervezet csupán a király szolgáinak testülete volt, s tisztviselőit „a királyi szolgák bíráinak", röviden szolgabírónak nevezték. Végül azonban az összes szabad birtokosokat magába ölelte, mint a bírónak későbbi eredetű latin neve jelzi, mely nemesek bírájának (judex nobilium) mondja a szolgabírót. Noha az új tisztikar eleinte igen csekély hatáskört nyert s a királyi ispán és helyettese, az alispán a századosokkal és tizedesekkel végezte a közteendők minden fontos részét, IV. Béla uralkodása vége felé a nemesi vármegye már feléje kerekedett a királyi vármegyének. A nemesség lett a vármegyei élet döntő tényezője, még pedig azzal a lendületes jelszóval, hogy híven „óhajt szolgálni" a királynak, kinek képviselője, az ispán vezetése alá helyezkedett. A hol nem volt elegendő számú szabad kisbirtokos, ott a régi vármegye egy másikba olvadt. Ha pedig a király egészében magánosnak adományozta, mint Sempte vagy Gora vármegyét, az ilyenek uradalmakká változtattak át s lakóik felett első fokban a földesúr gyakorolta a közigazgatási és bírói hatalmat.

A tatárjárás okozta gyökeres változásokból a birtokarisztokráczia merítette a legtöbb hasznot, mert jogai, hatalmi eszközei tetemesen megszaporodtak. A magyar úr már nemcsak óriási jószágot ült meg, nemcsak rengeteg személyi jogot és kiváltságot gyakorolt, s a maga földén élő népeket kivonta a király jogköre alól, hanem erős kővárban lakott s a várak egész koszorúja oltalmazta birtokait. E várban az úr kényelmesebben élt, mint egykor a sátorban vagy a faházban s új lakása életmódját, társadalmi állását előkelőbbé tette, de roppantul fokozta hatalmát is s megkönnyítette neki a szomszédjai vagy akár a király jószágai és jogai elleni támadásokat. És minthogy minden hatalomban megvan a hajlam az önkénykedésre, a jogokkal való visszaélésre, csak alkalom kellett hozzá, hogy az új várurak öregbedett erejöket önkényök és önzésük kielégítésére használják.

Míg ez alkalom föl nem merült, az urak hűségesen támogatták királyukat, ki hatályosan emelhette érvényre a maga érdekeit szomszédaival szemben. Két veje, Rásztiszló és Leo rutén herczegek miatt gyakran be kellett Ruténia ügyeibe avatkoznia, melynek fejedelmei a tatárjárás után ép úgy örök czivakodásban éltek egymással, mint annak előtte. Béla ismételve kisebb-nagyobb haddal segítette két vejét, Rásztisz-

lónak meg később (1254) a macsói bánságot adományozta, s a szörényi bánságot szintén visszavette az ispotályos vitézektől, mert nem feleltek meg kötelességeiknek. Az erélyes Rásztiszló a maga bánságát bolgár területekkel gyarapította; a magyar hadak több ízben Bulgáriába nyomultak s időnként a czárt is hódolatra kényszerítették.

Béla király később sem tett ugyan kisérletet, hogy Velenczétől visszavegye Zárát, melyet az 1244 junius 30-iki békében átengedett neki, de annál nyomatékosabban oltalmazta meg a kezén maradt dalmát és szomszédos területeket. Kiméletlenül fenyítette meg apró ellenségeit, így az elszakadni óhajtó Spalatót, s hódolatra kényszeríté Boszniát és Halomföldet. E törekvéseiben 1248 óta odaadóan támogatta István bosnyák bán, ki helyreállította a belső rendet, telepítéseket eszközölt, várakat épített, mint mondá, a magyar király dicsőségére és javára. Béla immár a bennszülött lakosság vallásos érzelmeit is kímélte s türelmességének köszönhető, hogy Bosznia valami száz éven át magyar bánok kormányzata alatt megmaradt a magyar király hűségében. Boszniából Béla Ráczországra irányuló jogait is jobban érvényesíthette, ámbár csak véres harczok árán. Egy ízben, mint a király maga beszéli (1264 április), Uros rácz király nemcsak elpártolt a magyar koronától, hanem az ország széleit is dúlta. A király István pozsonyi ispán vezetése alatt sereget küldött ellene, mely alaposan megverte s roppant zsákmányt ejtett, sőt magát Urost főembereivel együtt elfogta s a királyhoz küldte. Uros zászlaját Béla királyi palotája előtt tüzette ki, hogy mindenki megtudja az örömhírt, melyet az udvarba Márk szepesi ispán fia hozott meg. A királyt annál inkább fellelkesíté a győzelem, mert a hírnök megjöttekor fényes nemzetközi társaság időzött udvarában. Ott volt a görög és bolgár császárok követsége, a cseh király követsége, a tatárok névszerint megnevezett három követe, a franczia király követsége, mind csupa ünnepélyes és előkelő. Ott voltak leányai, Constantia, halicsi és ladoméri, Kinga krakói és szándomiri, Jolán halicsi herczeg neje, mindnyájan férjökkel. Végtelen örömöt — írja — okozott tehát neki a fényes diadal, melynek hírét a sok idegen vendég által nyomban megtudta az egész világ (az okirat egy hatméretű verset használ: Ortus et occasus, aquilo percepit et auster). De teljes sikert ez a hadjárat sem hozott s a magyar hadaknak ezután is többször kellett Ráczországban megjelenniök, hogy a magyar király tekintélyét érvényre emeljék. Ez időben a Balkán nyugati részeiben új versenytársa támadt a magyar befolyásnak az Anjouk nápolyi királyi családjában. 1261 után, mikor a konstantinápolyi latin császárság megszünt s a régi görög császárság helyre állított, az Anjouk a Balkánon terjeszkedni kezdtek s az ottani népekkel és uralkodókkal élénk politikai, kereskedelmi és üzleti összeköttetésbe léptek. Uros szerb király neje, Ilona franczia nő volt s erős befolyást gyakorolt országa közügyeire. Ez össze-

köttetéseik egy részt az Anjouk figyelmét közvetlenül Magyarország felé irányították, másrészt Ráczország tekintélyét is megnövesztették s uralkodói még Rómával is kaczérkodni kezdtek, hogy a magyar befolyást lerázzák. Itt tehát egyes győzelmek nem bírták a magyar korona felsőbbségét hatékonynyá tenni, mely mindinkább névlegessé vált.

A nemzetközi viszonyok alakulata e közben szintén a nyugatra kezdte a magyar politika figyelmét terelni, mert a szomszéd tartományokban, a mai Lajtántúli részekben a Babenbergek magvaszakadtával zűrzavaros állapotok alakultak. A féktelen osztrák urak be-betörtek hazánkba s folyton zavarták a végeket. Ez is elég okot adhatott Bélának a beavatkozásra. De sokkal messzelátóbb politika ösztönözte a királyt, hogy a szomszédban rendet csináljon, sőt ott állandóan megvesse lábát. Harczos Frigyes halálával szétesett ugyan az a nagy birodalom, melyet a Babenbergek nyugati határainkon teremtettek s mely folyton veszedelemmel fenyegette a magyar államot. De mindig fennforgott, sőt valószínünek látszott a lehetőség, hogy a Babenbergek különböző országai előbb-utóbb ismét egy kézben egyesülnek s újra egész súlyokkal rá nehezednek Magyarországra. Hogy e veszélyt egyszer-mindenkorra elhárítsa, Béla meg akarta szerezni Stíriát. E törekvésének főakadálya a lengyel eredetű Przemyslek családjából származó I. Ottokár cseh király volt, ki lehetőleg az egész Babenberg-örökségre rá akarta tenni kezét. A császár és a pápa közt folyó nagy küzdelemben Rómához csatlakozott s az ő segélyével igyekezett az örökséget megszerezni. Béla szintén a pápás párt hive volt s IV. Incze pápa, kihez a magyar és a cseh királyok fordultak, eleinte jó szemmel nézte a magyar politika azon törekvését, hogy Stíriát megszerezze és pedig azért, mert attól kellett félnie, hogy e tartományt a császár valamely híve ragadja magához. Hajlandó volt (1247) oda hatni, hogy a Babenbergek öröksége a magyar és a cseh királyok közt megosztassék s szivesen fogadta Béla követeit, kik Lyonban, hol egyetemes zsinatot tartott, felkeresték. A pápa csak azt kötötte ki, hogy Magyarország tényleg részt vegyen a II. Frigyes elleni háborúban s írt is Henrik német ellenkirálynak, hogy Stíria átengedésével nyerje meg a magyarokat. Csakhamar azonban a pápa elfogadta azt a megoldást, mely Ausztriát és Stíriát Babenberg Gertrud herczegnőnek és férjének juttatta. Bélát azzal akarta megengesztelni, hogy fiának, Istvánnak Szicziliában néhány császári hűbért igért kárpótlásul. Béla nyomban belátta, hogy a pápára nem számíthat s talán el is ejtette volna tervét, ha az osztrák és stíriai urak örökösen nem nyugtalanítják a magyar határt. 1250-ben oly vakmerően léptek fel, hogy Béla fölháborodva a németek „gonoszságán", a rablók után nyomult s éppen aratás idején kegyetlenül dúlta Ausztria közeli részeit. E közben Gertrud herczegnő férje, valamint II. Frigyes császár meghaltak s ezzel a nemzetközi helyzet gyökeresen megváltozott. Az osztrák urak egy része, a pápás pártiak, Ottokár morva őrgrófot, a cseh király 21 éves fiát hívták fel,

vegye birtokba az osztrák és stíriai herczegségeket. Ha ez megtörténik, a Babenbergek hatalma a Przemyslekre szállt volna, kik Cseh-Morvaország birtokában magok is elég veszélyesek voltak a magyar államra. Hogy tehát további erőgyarapodásuknak gátat vessen, Béla immár határozottan igényt emelt Stíriára s minthogy az özvegy Gertrud a lázadó urak ellen az ő segélyét kérte, benyomult a herczegségbe s megvívta Pettaut. E közben az ifjú Ottokár atyja halálával Csehország királya lett s Béla most még kevésbbé akart Stíriáról lemondani. Így háborúba keveredett II. Ottokár cseh királylyal, ki azonban más bajai miatt 1254 elején békére hajlott s e végből személyesen megjelent a magyar udvarban.

A két király Pozsonyban találkozott s május 1-én békét kötött, mely Stíria déli részeit Magyarországnak engedte át. Az új tartomány kormányzatát Béla egyik derék hívére, István szlavón bánra bízta s mint magyar országában, itt is rendet igyekezett csinálni, mi azonban nem tetszett a féktelen stíriai uraknak. Első sorban az egyházra támaszkodott tehát s főleg a monostorokat részesíté kegyelmében. Az uraknak ez még kevésbbé volt ínyökre s 1258-ban fegyvert fogtak. Béla leverte a fölkelést s 19 éves fiát, Istvánt, ki rövid ideig Erdélyt kormányozta, nevezte ki a magyar Stíria herczegévé. Hogy a lakosság rokonszenvét megnyerje, Pettauban fényes udvart rendezett be számára s hogy állását szilárdítsa, néhány határszéli vármegyét is kormányzata alá rendelt. Minthogy az elégedetlenek közül többen Karintiába húzódtak s onnan ismételten betörtek Stíriába, István herczeg 1259-ben Karintiába nyomult s kíméletlenül pusztította.

De a nyugalom nem állhatott helyre, mert II. Ottokár cseh király folyton bujtogatta a stiriai urakat. Az 1259—60-ki telet Ausztriában tölté s így közvetlen közelből érintkezett velök. Új fölkelésre biztatta őket s maga is háborúra készült, Morvaországot védhető állapotba helyezte, sőt titkon a magyar párton levő stiriai urakat is megnyerte. Így a fölkelés ezuttal sikerült s a magyar Stiria formaszerűen meghódolt Ottokárnak. Béla király nyomban hatalmas sereggel támadt a békeszegő cseh királyra (1260) s a hadjárat a magyarokra biztatóan indult meg. Junius 26-án megverték az egyik cseh hadat s Ottokár már békét óhajtott, mikor a hadi szerencse hirtelen megfordult. A magyarok a Morvamezőn, Kroissenbrunn mellett súlyos vereséget szenvedtek (julius 12) s Béla Stiria átengedésével volt kénytelen békét kötni. Ez időtől fogva Ottokár volt „az ország főellensége", mert Cseh-Morvaország, Ausztria, Stiria birtokával oly félelmetes erőre tett szert, mely Magyarország önállóságát sokkal komolyabban fenyegette, mint egykor a német császárok. Vissza is élt e hatalommal; az új békeszerződés végrehajtásában kiméletlenül, önkényesen járt el, hívei folyton dúlták a végeket, sőt dicsvágyó lelkében a magyar államterület némely részeinek, talán a korona megszerzésének gondolata is fölébredt. Béla ezt a veszélyt legalább házassági kapcsokkal akarta enyhíteni. Ez időben (1260) már

csak egy hajadon lánya volt, a 18 éves Margit, ki a tatárjárás után született s kit szülői hálából, hogy a menyei gondviselés csodásan szabadította ki az országot a végveszedelemből, szűz Mária szolgálatára szántak. Béla a Nyulak (Margit) szigetén kolostort épített, melyben az ország főúri családaiból vagy 100 apácza élt s itt nevelték apáczának első gyermekkorától kezdve Margit herczegnőt. E bájos ifjú leányt kérte feleségül Ottokár, mikor elvált első nejétől, a ki egykor szintén apácza volt. Béla szivesen fogadta a házasság tervét, de Margit nem akarta a fátyolt letenni, hanem zárdájában maradt s az ájtatosság és emberszeretet nemes műveinek szánta életét. Erre Béla népes családja egy más tagját, unokáját, Kunigundát, kora egyik hires szépségét, Rasztiszló macsói bán leányát házasította össze Ottokárral. Ez a kapocs, de főleg másnemű gondjai és elfoglaltsága a cseh királyt békésebbé tették a magyar udvar iránt s ámbár a cseh viszály lappangva, állandóan fennmaradt, Béla király életében Ottokár nem támadt többé Magyarországra.

Az 1260-ki év fordulópont Béla király uralkodásában, mely 25 évi siker és dicsőség után túl volt delelőjén s mindinkább hanyatlásnak indult. Épen ez évben merült fel újra egész komolyságában a tatárvész s kétségkívül ez is hozzá járult, hogy a király lemondott nyugati terveiről. Másrészt ugyanakkor a bolgárok rövid időre elfoglalták a szörényi bánságot. A háború nagy költségei kimerítették a kincstárt, mely pénzügyi zavarokkal kezdett küzdeni. Mindezt az öregedő király könnyen kibirta volna, ha veszedelmes versenytársa nem támad saját fiában, trónja örökösében, Istvánban, ki atyai szeretetéért rút hálátlansággal fizetett. Bélának két fia volt, István és Béla herczeg. Mihelyt felnőttek, az idősebbet Erdély, utóbb Stiria, az ifjabbat a Dráván túli, mint ez időben már nevezték, szlavon részek herczegévé tette. Mikor Stiria elveszett, Imre visszakapta Erdélyt s atyja általában nagy befolyást engedett neki a közügyekre. Mindez azonban nem elégíté ki a szenvedélyes, becsvágyó ifjút. Meghasonlott atyjával s valószinűleg ez okozta a kroissenbrunni vereséget, mert a tapasztalatlan ifjú nem atyja parancsaihoz tartotta magát, hanem idő előtt kezdte meg a támadást. A békekötés után sem elégedett meg Erdélylyel, hanem külön fejedelemséget követelt, minőt — mint mondá — a régi királyok adtak elsőszülött fioknak. Ez ürügy alatt fegyverrel támadt atyjára (1262), ki hogy a vérontásnak elejét vegye, az ország nagy részét, 29 vármegyét s a kunok és jászok földjét engedte át neki, még pedig annyi felségjoggal egyetemben, hogy a magyar államterület valósággal ketté oszlott, két ország lett, kétféle alattvalói voltak s számos fontos ügyben az idősebb király bele sem szólhatott az ifjabbnak dolgaiba.

De Istvánt ez sem elégítette ki. Kétségkívül haszonleső tanácsadói bújtogatták, mert hisz a trónviszályok közben gyarapodott az ő vagyonuk, az ő jogkörük és hatalmuk a legnagyobb arányokban. Minő hasznot

húztak az atya és fiú közti viszályból, azt eléggé jelzi a Győr nembeli Óváry Kelemen esete. Ez nemcsak hamis pénzt vert, hanem a németekkel szövetkezett s az országba hozta őket. Midőn pedig Béla király hűtlenség bünében marasztalta el, egyszerűen István területére menekült, hol oltalmat nyert. Így a hatalmas urak büntetlenül garázdálkodhattak s befolyásuk alatt István nemcsak atyja ellen lázongott folytonosan, hanem még édes anyja és nővére, az időközben meghalt Rásztiszló macsói bán özvegye magánjószágait is lefoglalta. Ebből új háború támadt s folyt változó szerencsével 1265 márcziusáig, midőn atya és fiú ismét megbékéltek. Ez időtől fogva azonban István tekintélye annyira megnőtt, hogy majdnem háttérbe szorította az elaggott, betegeskedő királyt, kinek, folyton fiától remegve, tétlenül kellett néznie, hogyan terjeszti Ottokár a maga birodalmát osztrák területen egész az Adriáig. István önállóan uralkodott, atyjától eltérő külpolitikát követett, s részben ellene irányuló külső szövetségeket kötött. Így szövetkezett Anjou Károlylyal, IX. Lajos franczia király testvérével, ki a pápa védelme alatt Nápoly-Szicziliát fegyverrel ragadta el a Hohenstaufoktól s ott új uralkodó családot alapított. István és Károly királyok közös ellenségöknek tekintették a német birodalmat s minden ellenségök ellen szövetségre léptek, melyet kettős házasság erősített meg. Károly eljegyzé hasonnevű fia számára István leányát, Máriát, István meg csecsemő fia, László számára megkérte és kapta Károly leánya, Erzsébet (Izabella) kezét (1269). Sárospatakról, mely 1261 óta gyakori székhelye volt, követei többször fölkeresték a tatárokat s megegyezésre léptek velök, mig a franczia-nápolyi tárgyalásokban egy hölgy, Ágnes udvarmesternő, a Csák nembeli Tamás felesége vitte a főszerepet. Ismételve járt Franciaországban és Nápolyban, s ő szerezte az Árpádok és Anjouk közti kettős házasságot, mely

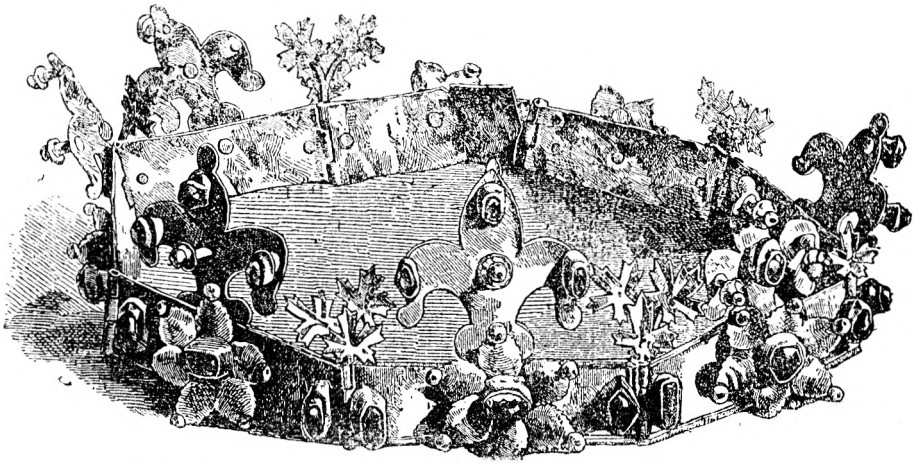

Szent Margit koronája.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Magyarország sorsára mérhetetlen befolyással volt. Mindebben az öreg királynak része nem volt, sőt a magyar-nápolyi szövetség éle ő ellene is irányult s abból a helyzetből, melybe a két király torzsalkodása az országot juttatta, csak az olygarchikus elemek merítettek hasznot. Mindkét király bőven jutalmazta híveit s minél többeket kivont a várszerkezet keretéből, mely régi jelentőségét végképen elveszté. Maradtak még várjószágok, de a királyi hatalom pénzügyi vagy katonai ellátásában már csak mellékes szerepet játszottak. Annál inkább megnőtt a királyi szolgák száma s kunok, várjobbágyok és más elemek tömegesen jutottak belé. Az új uralkodó elemek 1267-ben Esztergomban a király köré gyülve, tőle és István erdélyi és Béla szlávon herczegektől eddig szokásjogilag élvezett kiváltságaik pontos megállapítását eszközölték ki. A 10 czikkelyből álló királyi kiváltságlevél visszatükrözi az ország politikai és szocziális szervezetének gyökeres átalakulását. Immár hivatalosan elismerve jelentkeznek benne az új hatalmi tényezők, a főpapi rend, az ország bárói, kik a királysággal csaknem egyenranguaknak mutatkoznak s végül a királyi szolgák vagy köznemesek (nobiles Hungariae universi, qui servientes regales dicuntur). E három elem együtt véve alkotja az új uralkodó osztályt, a kiváltságos rendet, melynek világi rétege vagyonához képest urakra és köznemesekre oszlik. De az 1267-ki kiváltság egy renddé fűzi őket össze, közös jogokat ad mindnyájoknak, mert a ki közéjök tartozik, az nemesi jogokat élvez. E közös nemesi jog első sorban az adómentesség, mely nemcsak magára a nemesre, hanem a földjén élő összes munkáselemekre is kiterjed, kiktől sem pénz, sem eleségadót szedni, vagy kiket beszállásolással terhelni többé nem volt szabad. Az uj kiváltságosak egy másik joga volt az, hogy a nemes embert csak birói eljárás utján lehetett fogságra vetni, szabadság- vagy vagyonbüntetéssel sújtani s hogy a király nemeseivel évenkint Fejérvárt törvénynapot tartozott ülni, melyen minden nemes személyesen megjelenhetett, de minden vármegyének 2—3 nemessel okvetlenül képviseltetnie kellett magát. A király biztosította a nemes embernek jószágai szabad birtokát is. E kedvezmények fejében viszont a nemesség elvállalta a honvédelmet, de csak az arany bulla korlátozásai szerint. Csupán az ország határain belől kellett mindenkinek fegyvert fognia, míg külháborúban a királyt csak az a nemes ember követte, a ki önként zsoldjába lépett. Az új kiváltságlevél a királyi hatalmat az esztergomi érsek ellenőrzése alá helyezte, ki egyházi fenyítékkel büntethette a királyt, ha a nemesség jogain sérelmet ejtett.

Ezzel a rendiség hosszas vajudás után nálunk véglegesen törvényes formát öltött s a magyar állam szervezetileg is bejutott a középkori feudalis világba. A királyi hatalom meggyöngült s nem gondoskodhatott többé elég hatályosan az összeség érdekeiről. Ellenben az új rendiség a saját külön érdekei ápolására fordította egész figyelmét, ő

lett a kizárólagos nemzet, míg a munkás elemek milliói kezdtek kiszorulni a nemzet fogalmából s földesuraik hatalma alá jutottak.

IV. Béla király életének végnapjait sokféle csapás keserítette meg. Fájdalmasan érezte tekintélyének csökkenését, mihez a szentszék is sokat járult, mely nemcsak külpolitikai törekvéseit nem támogatta, hanem idegenekkel rakta meg a magyar javadalmakat s általában csekély tisztelettel bánt vele. „Csodálkoznunk kell — írta elkeseredésében 1266-ban a pápának, — hogy különböző alkalmakkor hozzánk intézett figyelmeztetéseiben és intéseiben oly csekély a jóakarat s hogy szentséged nem gondolva személyünkkel, királyi méltóságunkkal, mindjárt kész a fenyítésre.“ Fiával, Istvánnal való viszályaihoz járult kedvencze, Béla herczeg halála (1269). Bánatát ájtatos cselekedetekkel, bő egyházi adományokkal igyekezett enyhíteni. Különösen lesújtotta az a tudat, hogy halála után keserves napok fognak mindazokra virradni, kiket szeretett, kik közel álltak szivéhez, családja tagjaira és hű embereire. Erőszakos fia és utódja, István ellen nejét és özvegy leányát, Anna herczegnét, Ottokár cseh király oltalmába ajánlva, a Margitszigeten, szent életű leánya közelében 64 éves korában váltotta meg (1270 május 3-án) szenvedéseitől az enyhe halál. Emlékezete a tömegeknél „mint édes méz, oly jóízű“ maradt. Nemcsak Magyarországnak volt atyja és ujjá alkotója, hanem a tatár vész idején mérhetetlen szolgálatokat tett az egész nyugati világnak.

Béla Esztergomban a minoritáknak templomot épített s a főoltár közelében emelt vörös márvány síremlékben akart temetkezni. Noha halálakor a templom még nem készült el teljesen, kedves fia, Béla már ott pihent s ott temettetett el ő is, valamint neje, Mária. Hat leánya közül hármat emelt az egyház a szentek vagy boldogok közé. Kinga (szent Kunigunda), ki férje halála után fátyolt öltött, szentté avattatott, Jolánta, Boleszló herczeg neje és Margit „a magyarok közt szent Margit“ a boldogok sorába jutott. A sok gyermek és unoka közt természetesen akadt olyan is, a ki kevésbbé istenes életet folytatott. Anna herczegnéről s leányáról, Kunigundáról, a daliás II. Ottokár nejéről a kor botránykrónikásai kevéssé épületes dolgokat jegyeztek föl s István, a trónörökös sem volt a jó gyermek mintaképe. Ez azonban nem a szülők hibája, kik hosszú házasságuk folyamán tiszta és boldog családi életet folytatva, rajongó szeretettel csüngtek minden gyermekökön s a sors legsúlyosabb megpróbáltatásai közepett híven teljesítették országuk és alattvalóik irányában uralkodói kötelességeiket.

VII. FEJEZET.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK.

V. ISTVÁN. — A KÚN KÉRDÉS. — CSEH HÁBORÚ. — IV. LÁSZLÓ. — BELSŐ KÜZDELMEK. — SZÖVETSÉG A NÉMET CSÁSZÁRRAL. — A MORVAMEZEI GYŐZELEM. — A PÁPA BEAVATKOZÁSA. — A KÚNOK. — ÖSSZEÜTKÖZÉS NÁPOLYLYAL ÉS RÓMÁVAL. — LÁSZLÓT ORGYILKOSOK MEGÖLIK. — KÜLÖNFÉLE TRÓNKÖVETELŐK. — III. ENDRE. — KÜZDELMEI A FŐURAKKAL. — VIII. BONIFÁCZ ÉS AZ ANJOUK. — AZ ÁLTALÁNOS ZŰRZAVAR. — ENDRE KIRÁLY HALÁLA.

István király, e néven ötödik, abban a frigylevélben, melyet a nápolyi Anjoukkal kötött, következőleg osztályozta a magyar király ellenségeit: az összes urak, bárók és katonák, Németország és szövetségesei, az eretnekek, végül mindazok, kik területéből el akarnak valamit ragadni. István ellenségeinek sorozata meglehetősen bő és veszedelmes tehát. Ellenségének tekinté a legtöbb szomszédját s a papság kivételével a magyar társadalom összes hatalmi tényezőit. Ily körülmények közt uralkodásának viharos alakulatot kellett vennie. Maga az új király elszántan nézett a viharral farkasszemet. Szilaj, indulatos természet volt, de bátor, vitéz katona, a mellett járatos az államügyekben s fogékony a gazdasági élet szükségletei iránt. Szerette hazáját s okleveleiben sokszor mondja, hogy dicsőség érette élni-halni. Büszke volt koronájára, az államegység ragyogó jelvényére, s csorbítatlan fénynyel akarta majdan örökösére átszállítani. De ismerte a belső helyzet bajait is, melyeket nagyrészt maga idézett föl, midőn atyjára támadt s a tatárjárásban elgyöngült birtokarisztokraczíát ismét túlhatalomra juttatta. István méltán legelől említi az urakat a magyar király ellenségei sorában. Csakugyan ők törtek a királyi tekintélyre s megvívhatatlan váraikban, zsoldos hadaikra támaszkodva azt tették, a mit szeszélyök, vad indulataik vagy érdekeik sugalltak. V. István azzal a szándékkal ült a trónra, hogy e rákfenét orvosolja s egész országa állapotait — mondja egy ízben — reformálja. E czélnak szentelte mindenét s életének ép az megható tragikuma, hogy a maga felidézte kisértetek elleni harczban kellett elvesznie. Óvatosan, szilajságát mérsékelve kezdte meg munkáját. A főbb állásokat saját embereire bízta ugyan, de atyjának híveit sem üldözte,

s esküvel igérte, hogy a jogtalanul elvett jószágokat visszaadja. A legjobb indulatot táplálta a papság iránt, a katonai elem szaporítása végett elősegítette a kunok bevándorlását, kik bizalommal viseltettek iránta, mert neje, Erzsébet királyné kun leány volt. Ekképen az egyes társadalmi rétegek megnyugtatásával, a honvédelem fejlesztésével gyűjtötte az erőt, hogy sokféle ellenségével szembe szállhasson.

Ezek közt II. Ottokár cseh király volt a legveszedelmesebb, kivel V. István ifjú kora óta éles személyi és politikai ellentétben állt, mert a stíriai herczegségtől megfosztotta. Mikor trónra jutott, az ellentét még ridegebbé vált, mert nővére, Anna herczegné Béla király kincseivel Csehországba menekült. István visszakövetelte a kincseket, s minthogy Ottokárnak másutt voltak bajai, hajlandónak látszott az ügy békés elintézésére. De a két király oly bizalmatlanságot, oly legyőzhetetlen ellenszenvet táplált egymás iránt, hogy midőn a Duna egy szigetén személyesen találkoztak, ezt a legnagyobb óvatossági intézkedések mellett tették s István külön megjutalmazta azokat, kik e veszélyes útra elkisérték. Mindazáltal előbb fegyverszünet, azután két évi béke létesült, ámbár ez sem a két uralkodó személyes ellenszenvét, sem a két állam politikai ellentéteit nem mérséklé. II. Ottokár immár félelmes hatalomra tett szert s híre elterjedt az egész kereszténységben. Csakugyan korának legdaliásabb alakjai közé tartozott, kit gazdagsága, fényűzése miatt „arany király"-nak, kitünően szervezett hadserege miatt „vas király"-nak neveztek. Nemcsak vitéz katona, hanem jeles uralkodó volt, ki sok országa anyagi és szellemi érdekeit gondosan ápolta s igen eredményes gazdasági politikát folytatott. Másrészt gondoskodott arról is, hogy tetteinek híre Európaszerte elterjedjen. Költőkből, írókból, tudósokból valóságos sajtóirodát szervezett, mely erős befolyást gyakorolt a közvéleményre s őt magát népszerűvé tette, ellenségeit meg mindenképen befeketíteni, megrágalmazni igyekezett. Jó hírnevét, eszét, pénzét, folyton szaporodó hadi erejét Ottokár korlátlanul becsvágya, hódító politikája szolgálatába helyezte s egyre terjesztette birodalmát, mely Csehországtól le az Adriáig ért, sőt mélyen benyult Felső-Olaszországba. Ekképen Európa egyik leghatalmasabb uralkodója lett, ki Magyarország szomszédos részeit is magához akarta ragadni. Minél inkább növekedett Ottokár hatalma, annál inkább ő lett a magyarság főellensége s a béke, melyet kénytelenségből Istvánnal kötött, a magyar udvart legkevésbbé sem nyugtathatta meg. A cseh király nem is leplezte szándékait s épenséggel nem teljesítette szerződésileg elvállalt kötelezettségeit. Csak időt akart nyerni, hogy másnemű bonyodalmaktól szabadulva majdan egész erejét Magyarországra vethesse. E czélra V. István összes ellenségeit egyesíteni és felhasználni igyekezett. Még II. Endre király utószülött fiával, Estei Istvánnal is összeköttetésbe lépett. Istvánt az Árpádok nem ismerték el családjok tagjának s olasz földön szűk viszonyok közt élt. Ottokár alkalom adtán

őt akarta tehát István ellen kijátszani. Különösen azonban a magyar urak közt keresett szövetségest és pedig nem hasztalan. A Dunán túl a Németujvári, helyesebben Kőszeghy család emelkedett az idők folyamán óriási vagyonra és hatalomra. A családot Volger és Heidrik német vitézek alapították, kik II. Géza alatt jöttek be s a határszélen dús adományt kaptak. Ivadékaik megszerezték a németújvári várat, mely első rangu erőséggé vált a Stiria elleni védelemben s folyton gyarapították

V. István kettős pecsétje.
(Előlap.)

jószágaikat. Feje V. István korában Henrik bán volt, vakmerő, vitéz ember, a középkori olygarcha igazi mintaképe, féktelen, gonosz természet, ki jószágainak olyan önállóságot akart szerezni, minőt a német birodalmi urak területei élveztek. E végből nehány más, szintén főleg idegen eredetű nagybirtokossal a cseh királyhoz szegődött; formaszerűen meghódolt s átadta neki erős várait, Kőszeget, melyet egyik őse alapított s innen vette családi nevét, Szalonakot, Szentvidet, Borostyánkőt, Kertest s a zagorjai Farkasvárt (1270). István fegyverrel ment a gonosztevők ellen s utánok nyomult Ausztriába is, hová előle a vezérek menekültek. De mihelyt

István hazatért, Henrik osztrák segélylyel be-betört az országba, mely tehát tényleg Ottokárral is hadi állapotba jutott. A cseh király 1271 telén Karintiában járt s mikor hazatért, a magyarok kisérletet tettek, hogy hatalmukba kerítsék. Titkon elállták a Semmeringen az utakat s lesve várták Ottokárt, ki azonban neszét vette a dolognak s kerülő utakon vergődött el Csehországba. Erre a tavaszszal kitört a háború. A cseh király, kit több német fejedelem segített, egyenesen azzal a szándékkal

V. István kettős pecsétje.
(Hátlap.)

fogott fegyvert, hogy Magyarország nyugati részeit, a hol az urakban erős támaszt talált, végképen magához ragadja. Hada átkelt a Morva vizén s április 13-án magyar földre érve Stomfa ellen indult, melyet Sándor ispán hősiesen védett, ámbár sikertelenül. Erre Dévényt és Pozsonyt támadta meg, melyeket hamar kezére játszott az árulás. Pozsony őrzésére a bécsi polgárságot, valami 1500 embert küldte le, kik a csehekkel karöltve embertelenül garázdálkodtak, még a csecsemőket is öldösték, a templomokat és kőépületeket, a magánházakat kifosztották, felgyujtották, a városi és káptalani levéltárat elpusztították, az

erődítményeket lerombolták s a lakosságot koldusbotra juttatták. E közben Szentgyörgy, Bazin, Nagyszombat, Vöröskő, Nyitra a Garamig terjedő földdel Ottokár kezébe került, ki egyszerűen birodalmába kebelezte, a saját tisztjeivel kormányozta s a lakosságot hűségeskü letételére kényszerítette. E föld meghódításában két hatalmas főúr, a Geregye nembeli Miklós és István különösen segítették; ők vezették az itt működő cseheket Nyitra alá, melyet el is foglaltak. Mihelyt Ottokár e földet meghódította, Pozsonynál a Duna jobb partjára vitte hadait s a magyar sereget a Lajta mellől a Rábcza mögé szorítva megvette Óvárt és Mosonyt (május 15), több népes helyet meg fölperzselt. E részekben csupán Feketevárost birta megvédeni a Zala vármegyei Zsidófia Zsidó, ámbár a harczban maga is megsebesült. A nehéz viszonyok közt István király békét kért, de Ottokár minden áron fegyverrel akarta a magyar kérdést rendezni, mert csak ily módon remélhette hódításai végleges megtartását. Így a Rábcza és Mosony közt csatára került a dolog (május 21), mely a magyarok fényes diadalával végződött. A harczban különösen kitűntek Csák Péter és Máté testvérek, István régi, vitéz hívei, kik a csehekre rontva soraikat áttörték s ezzel eldöntötték a magyarok győzelmét. Ottokárt a magyarok Bécsbe kergették, melyet körülvettek s egész Brünnig kiméletlenül pusztítottak. Most már a cseh király kért békét, mely julius elején Pozsonyban megköttetett. Ottokárnak természetesen köteleznie kellett magát, hogy összes hódításait kiadja s a magyar király lázadó alattvalóit, első sorban a Kőszeghyeket, kiket István egyenesen hazaárulóknak nevezett, nem segíti többé. Az árulók csakugyan kegyelmet kértek s meg is kapták, az egy Henrik bán kivételével, kinek várait külön meg kellett vívni; ő maga Ausztriába szorult, hol cseh nőt vett hitvesül s bőven élvezte Ottokár kegyelmét, ki a súlyos vereség hatása alatt kénytelenségből megbékélt ugyan, de nem mondott le hódító szándékairól. Hogy azok jövendőbeli sikerét előkészítse, valósággal irtó háborút indított a magyar királyi véderőnek akkor egyik leglényegesebb alkateleme, a kunok ellen.

A lefolyt háborúban ugyanis a kunok tömegesen és vitézül harczoltak s egyrészt ez okból, másrészt azért, mert mint egykor a vármegyei zászlóaljak, most ők álltak mindig a király rendelkezésére, sokféle jutalomban, kiváltságban és kedvezményben részesültek. A király nádorát tette főbírájokká s a katonai érdeknek megfelelően, az ország különböző vidékein telepítette meg őket, hogy egyházi és nemzeti beolvasztásukat siettesse. Magokban a kunokban is megvolt ehhez a hajlam, s a mennyire tőlök telt, teljes buzgalommal igyekeztek a magyarság állami és vallási viszonyaihoz alkalmazkodni. A mennyire a fenmaradt adatokból következtethetni, valami 12—15.000 fegyverest állíthattak ki s összes számuk 50—60.000 lélek lehetett. Mindnyájan megkeresztelkedtek, s noha az új vallás eleinte nem hatolt lelkök mélyébe, megtelepíét-

sök nagyobb rázkódás, az egyházi vagy gazdasági élet károsítása nélkül ment végbe. Az oklevelekben nem is hangzik ellenük panasz, sőt Károly nápolyi király — a nemzetközi pápás párt egyik vezére s István állandó szövetségese — a kun urakhoz levelet intézett (1272) s a legmelegebb elismeréssel emelte ki azokat a kitünő szolgálatokat, melyeket a harczmezőn a magyar királynak tettek. Természetes tehát, hogy a magyar király ellenségei meg irgalmatlanul gyűlölték őket s valóságos diplomácziai és irodalmi háborút indítottak ellenök, hogy ekképen megfoszszák a királyt hadi ereje egyik leglényegesebb alkatelemétől s védtelenné tegyék az országot. Rájok zúdították az európai keresztény közvéleményt, a korszak egész rajongó vallásosságát. E mozgalmat Ottokár cseh király vezette, mert az ő érdeke kivánta, hogy a kunok pogány barbároknak, a kereszténység esküdt ellenségeinek bélyegeztessenek, kik egész Magyarországot el akarják a katholikus vallástól szakítani. Noha ilyesmiről szó sem lehetett, mert a kunok alig nehány százalékát tehették az ország akkori lakosságának, s így annak vallásos vagy nemzeti jellegét nem fenyegették, sőt előre lehetett látni, hogy a törpe kisebbség egy pár nemzedék multán végleg eltünik az óriási többségben, a következetesen és ravaszul kieszelt eszközökkel folytatott rágalmazás nem maradt hatástalanul. Ottokár írói és költői versben és prózában hirdették tetteit, természetesen a legirányzatosabban és elfogultabban. A magyar-cseh viszályt s mindent, a mi vele összefügg, uralkodójuk egyoldalú érdekeinek megfelelően színezték s olyannak tüntették föl a helyzetet, mintha Magyarország Kunországgá, a keresztény magyarság kun pogánysággá sülyedt volna, s midőn Ottokár a magyarok ellen harczol, tulajdonképen a vallás és az egyház legszentebb érdekeiért lép sorompóba. Ez irodalom még attól a rágalomtól sem riadt vissza, hogy Istvánt, a pápás párt egyik leghatározottabb hívét, az országabeli katholikus papság üldözőjének tüntesse föl.

Mint sajtója az európai közvélemény félrevezetésén, akkép Ottokár diplomácziája a szentszék megtévesztésén fáradozott éveken át rendületlen kitartással. Vezérlő minisztere, Brunó olmüczi püspök 1272 óta egyre-másra küldözte Rómába irányzatos, hazug hivatalos és bizalmas jelentéseit. Hogy a pápát a magyar-cseh küzdelemben Ottokárhoz fűzze, folyton azt fejtegette, hogy egyedül a cseh király hatalmának szilárdulása háríthatja el a római kereszténységről a legsúlyosabb veszedelmet. Magyarország pártviszályokba merült, lakóinak fele pogány, mely okból nem számíthatni reá még a tatárok ellen sem, kiktől csupán Csehország mentheti meg a kereszténységet. Magyarországban — folytatta — a kunok kezében van a hatalom, kiket nemcsak az idegenek, hanem a benszülöttek is gyűlölnek. Azután rettenetes képet fest a kunokról s minden gonoszság megtestesedésének, pogánynak, eretneknek nevezi őket. Elmondja, hogy az anyakirályné is kun s leányait eretnekekhez, rutén herczegek-

hez adta nőül. Ezek a rágalmak azonban a szentszéknél mindaddig nem találhattak hitelre, míg a magyar és a nápolyi királyok közt a szoros barátság és a szövetség viszonya meg nem ingott. A nápolyi király a pápa hűbérese volt ugyan, de katonai hatalmával a nemzetközi viszonyok zűrzavaros alakulata közepett erős befolyást gyakorolt a pápai politikára s mindig meg tudta akadályozni, hogy a szentszék a csehmagyar viszályban nyiltan Ottokár mellé álljon. A cseh király egyelőre nem is vehette hasznát a kunok elleni üzelmeinek, ámbár dúsan gyümölcsöztek, csakhogy egész más irányban, mint a hogy remélte. A szentszék, noha erős harczot folytatott mindenféle eretnek és pogány ellen,

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje.
(Előlap.)

a kun kérdést nem vetette föl s István e részről háborítatlanul fáradozhatott tehát a kunok megtelepítésén, sőt talán újabb rajok behivásán, mire azért is szükség volt, mert 1271-ben szörnyű járvány tizedelte meg a lakosságot.

A cseh király azonban nemcsak a külföldön folytatta üzelmeit, hanem a magyar olygarchákat is új meg új lázongásra ösztönözte. Keze itt sem működött hasztalan s csakhamar az ország a zűrzavar és fejetlenség örvényébe jutott. V. István király 1272 tavaszán gyermek fiával, László trónörökössel (szül. 1262) a Dráván túli részekben járt s június 9-én Topuskón királyi törvénynapot tartott. Onnan Bihácsba ment, hol fia, László egyszerre eltünt (junius 24) köréből. A gyermeket Joakim szlavón bán, a

Gutkeledek neméből, kit Pektárynak szokás nevezni, lopva magával hurczolta kapronczai várába. A király csakhamar a rabló után nyomult, de katonái hasztalan vívták a várat s István, kit ez esemény végtelenül felháborított, kénytelen volt trónja örökösét gonosz idegenek kezében hagyni. Elkeseredve és megtörve sietett haza, hogy nagyobb hadat gyüjtsön a zsiványok ellen. De a bánat betegágyba dönté, hol csakhamar (augusztus 6) meghalt.

V. István tragédiájában némelyek regényes hajlamai vezérszerepet juttatnak nejének, Erzsébet királynénak. Azzal gyanusítják, hogy Joakim bán kedvese volt, ki tudtával rabolta el a gyermek trónörököst, mire ő

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje.
(Hátlap.)

meg férjét mérgezte meg. Erzsébet királyné özvegysége napjait nem épen kifogástalanul tölté ugyan, de hogy fia elfogatásában vagy férje halálában része lett volna, azt a leghatározottabban megczáfolja ama tény, hogy az összeesküvők őt is megrohanták s az ország nagyasszonyának védelmére csak egyetlen ember, szolgája, a Csák-nembeli Domokos rántott kardot s a tusában súlyos sebet kapott. A királyné azonban erélyes, bátor asszony volt, ki hamar pártot szervezett s férfiasan védelmére kelt fia jogainak. Erre maga Joakim is meghódolt, Székesfejérvárra vitte a trónörököst, kit szeptember 3-án ünnepélyesen megkoronáztak. A gyermek király, IV. vagy anyja után, ki pecsétjén a kun császár leányának mondta magát, Kun László kiskoru levén, özvegy anyja vitte nevé-

ben a kormányzatot. A mi ezután történt, az ugyanaz, a mi minden feudális országban be szokott következni olyankor, mikor a királyi hatalom gyönge kézben van s az elhatalmasodott olygarchák kényök-kedvök szerint garázdálkodhatnak. Szó sem lehetett róla, hogy a rabló Joakim megfenyíttessék. Meg kellett neki kegyelmezni; megtartotta a báni tisztet, sőt híveinek juttatta a legfőbb állami tisztségeket is. Csakhogy személyes ellenségei, a kegyvesztettek, Egyed mester pozsonyi ispán és testvére, Gergely a Monoszlók neméből fegyvert fogtak, s lakásán megrohanták a királynét (1272). Ez a támadásuk nem sikerült ugyan, de Pozsonyt és a szomszéd várakat hatalmukba ejtették s Ottokárnak ajánlották fel, ki az árulókat védelmébe fogadta. Ellenben Kőszeghy Henrik bán, eddig Ottokár híve, felhasználta a változott viszonyokat s meghódolt László királynak. Ő is visszakapta jószágait s Joakimmal szövetkezve valóságos rémuralmat léptetett életbe. Első áldozatnak Béla macsói és boszniai herczeget, Anna királyné fiát és Ottokár sógorát szemelte ki. A herczeg nem avatkozott a nagy politikába, hanem tisztségének élt, híven szolgálta István királyt s halála után bele nyugodott az új helyzetbe. Henrik bán azonban bérgyilkosaival a Nyulak szigetén megrohanta s valósággal darabokra vágta. Dús örökségén megosztozott Joakimmal, ki a báni állást Csák Máténak engedte át s maga tárnokmester és pilisi ispán lett, hogy állandóan az udvarban élhessen s kénye-kedve szerint vezethesse az anyakirálynét. Erzsébet azonban nem tűrte önkény-uralmát, hanem titkon ligát alakított ellene s bizalmasául egy ravasz, erőszakos, de nagy eszű és hasznavehető embert, a Kán-nembeli Miklós erdélyi nagyprépostot választotta, kit a megüresedett esztergomi érseki székbe kivánt ültetni. Csakhogy a Joakimhoz hajló káptalan a „gyilkost és gyujtogatót" semmi szín alatt sem akarta. Miklós erőszakhoz folyamodott tehát. Mikor a kanonokok a választásra összegyültek, rájok csukatta az ajtót s addig ki sem ereszté őket, míg éhségtől, szomjuságtól gyötörve végre meg nem választották. Miklós nyomban beleült az érseki székbe, s hogy hatalmát szilárdítsa, magát kanczellárnak, öccsét, Lászlót országbirónak, Kemény fiát, Lőrinczet meg nádornak neveztette ki. Segélyökkel a királyné valóságos palotaforradalmat csinált s Joakimot és társait megfosztotta a hatalomtól. Egyed mester, kinek kezén volt Pozsony s ki Ottokártól Ausztriában dús jószágokat kapott, ismét a királynéhoz állt s testvérével, Gergelylyel visszanyerte birtokait (1273 április). Joakim és pártja viszont fegyvert fogott s minthogy a királyné hívei is összevesztek a konczon, ismét Joakim kerekedett felül. Nyomban elcsapta Miklóst az érseki székből, ellenben kibékült Egyed mesterrel. Joakim, Henrik és Egyed triumvirátusa vezette immár a közügyeket, ők élvezték a hatalom minden előnyét s híveiket ültették a közállásokba. Ez a triumvirátus lett az állam tulajdonképeni feje, a király főura és zsarnoka. Szó sincs róla, hogy az olygarchákat e mozgalmakban az ország érdeke vezette, vagy küzdelmeik alapjául valamely politikai elv

szolgált volna. Nem a béke- vagy háború-párt, nem a cseh szövetség ellenségei vagy barátai tusakodtak egymással, hisz a küzdő felek mindegyike hol barátságban, hol pörben állt Ottokárral. Uralmi vágy, birtokéhség, irígység, gyűlölség vezette őket s üzelmeikből hasznot húzott az ország minden ellensége. Csehek és osztrákok ismételve magyar földre törtek, megvették Győr várát s a Bakonyig pusztítottak. Ebből már 1273-ban új háború támadt Ottokárral, ki a Dunán inneni főbb várakat és városokat megvívta s ezt a földet ismét birodalmába kebelezte. Azután átkelt a Dunán s Óvárt, Győrt és Sopront, az utóbbit árulással hatalmába ejtette s e vidéket Ausztriához csatolta, a lakosságot osztrák alattvalókká tette. A magyarok az elfoglalt terület egy részét Ottokár távozása után visszavették ugyan, de sok maradt állandóan cseh kézben. A triumvirek csakhamar magok is hajba kaptak, mire Henrik és Egyed kibuktatták Joakimot (1274). Csakhogy Henrik nem sokáig fért meg Egyeddel, hanem titkon kibékült Joakimmal s Egyedet zárta ki a hatalomból. Kezébe kerítette Budát, sőt Erzsébet királynét és fiát, Lászlót, a kis királyt. Így aztán ismét kettejöké lett a hatalom, híveiket ültették minden állásba, sőt azt tervezték, hogy Lászlót, a gyermekkirályt, megfosztják a trón-tól s öccsét, a 8 éves Endrét ültetik helyére. Így akarták uralmukat minél hosszabb időre biztosítani. Endrét el is szakították anyjától s magukkal czipelték. De alighogy Budáról távoztak, Erzsébet királyné katonás elszántsággal mozgósította ellenök híveit. Az ellenmozgalmat Csák Péter vezette, ki (1274 szeptember végén) Joakim és Henrik után nyomult, a somlyai hegy közelében utólérte s keményen megverte őket. Csakhogy e győzelem, noha Henrik bán is a csatamezőn maradt, nem változtatott a helyzeten, mert Henriknek emberkorban levő fiai — a legidősebb Iván volt — folytatták az ellenállást, melyet a királyi hadak nem birtak megtörni. Végre is békét kellett velök kötni s ők kerekedtek felül. Ismét Joakim parancsolt az udvarban s testvérét, Miklóst, horvát-dalmát, Henrik fiát, Ivánt, szlavon bánná, öccsét, Miklóst, nádorrá tette, ellenben Csák Péter, a mult évi harczok győztes vezére, elvesztette a soproni és somogyi ispánságot. A mellőzöttek azonban nem pihentek, hanem Székesfejérvárnál (1275 julius végén) kisérletet tettek, hogy hatalmukba kerítsék László király személyét.

Kőszeghy Henrik bán pecsétje.

Ez időben László király még csak 13 éves volt. De már is hihe-

tetlenül változatos pályát futott meg s töméntelen megpróbáltatáson és szenvedésen ment át, melyek valóságos rémregénynyé alakították ifjúi életét. Még tíz éves sem volt, mikor Joakim bán elrabolta atyjától s Kapronca várába záratta. Nehány hét mulva király lett s visszakerült özvegy anyja mellé, ki nagyon szerette ugyan, de időnkint többet törődött udvarlóival, mint gyermekeivel. Így a kis király egyik veszedelemből a másikba jutott. Egy izben ellenségei Győr mellett meglepték s kísérete több tagját megsebezték, utóbb meg Koporniczánál zárták körül. Sőt a hagyomány szerint — az oklevelet, mely az esetről szól, némelyek hamisnak tartják — megtörtént az is, hogy a Kaplony nembeli Jákó fia, András berontott az udvarba s botjával vagy buzogányával verte el a koronás királyt. A palota-forradalmak és zűrzavarok is minduntalan fenyegették személyét, sőt egy izben meg akarták a tróntól fosztani. Mindez mély hatással volt szellemére. Feltünően kora érett, éveihez képest önálló gondolkodású ifjú lett belőle, s az örökös veszély, melyben élt, kifejleszté személyes bátorságát. Nem félt senkitől, s már 12 éves korában elkisérte Csák Pétert a Joakim és Henrik elleni harczba. Végre valami 15 éves korában László maga is mindinkább részt követelt az uralkodásban. Kétségkívül kiváló tehetség volt s megfelelő nevelés mellett jeles uralkodó lett volna belőle. Személyes bátorsághoz járult mély ájtatossága. Hálás kegyelettel csüngött szent Margit (meghalt 1271) emlékezetén, s e szentnek tulajdonította, hogy egy izben halálos betegségéből kigyógyult. Az egyházhoz való ragaszkodását számos alapítással fejezte ki s meghódolt a római szentszék tekintélyének. Erősen élt benne királyi méltóságának önérzete is s buzgón fáradozott régi fényének helyreállításán. Ő az első magyar király, kiről biztosan tudjuk, hogy kanczellériájának egyik tisztviselője, a jámbor Kézai Simon történeti munkát írt, régi följegyzésekből, bel- és külföldi krónikákból egy új krónikát szerkesztett, mely Kun László trónraléptéig beszéli el a magyarok multját. Mindez jellemzi László egyéniségét, mely telve volt kiváló, nemes tulajdonokkal, s hogy ezek kellően nem érvényesülhettek, az első sorban környezete, kora hatalmi tényezői romlottságának, beteg erkölcsi érzetének tulajdonítható, mely a királyra magára sem maradhatott hatás nélkül. Atyja még kis gyermek korában a nápolyi Anjou királykisasszonynyal, Izabellával, kit nálunk Erzsébetnek neveztek, házasította össze. A gyermek-ara a magyar udvarba küldetett, hogy megtanuljon magyarul s itt mint László játszó társa nőtt fel. Mint atyja, akképen László is politikailag a nápolyi udvar befolyása alá került s a nápolyi útmutatásokat követte a külügyekben, melyek épen ez időben rendkívüli jelentőségre emelkedtek, mert a cseh kérdés, melynek megoldása Magyarország életérdeke volt, immár európai kérdéssé vált. 1273 óta a haza nyugati szélei Ottokár kezén voltak, ki miközben a magyarok ellen harczolt, eljátszotta dicsvágyának legfőbb czélját, a német koronát, mert

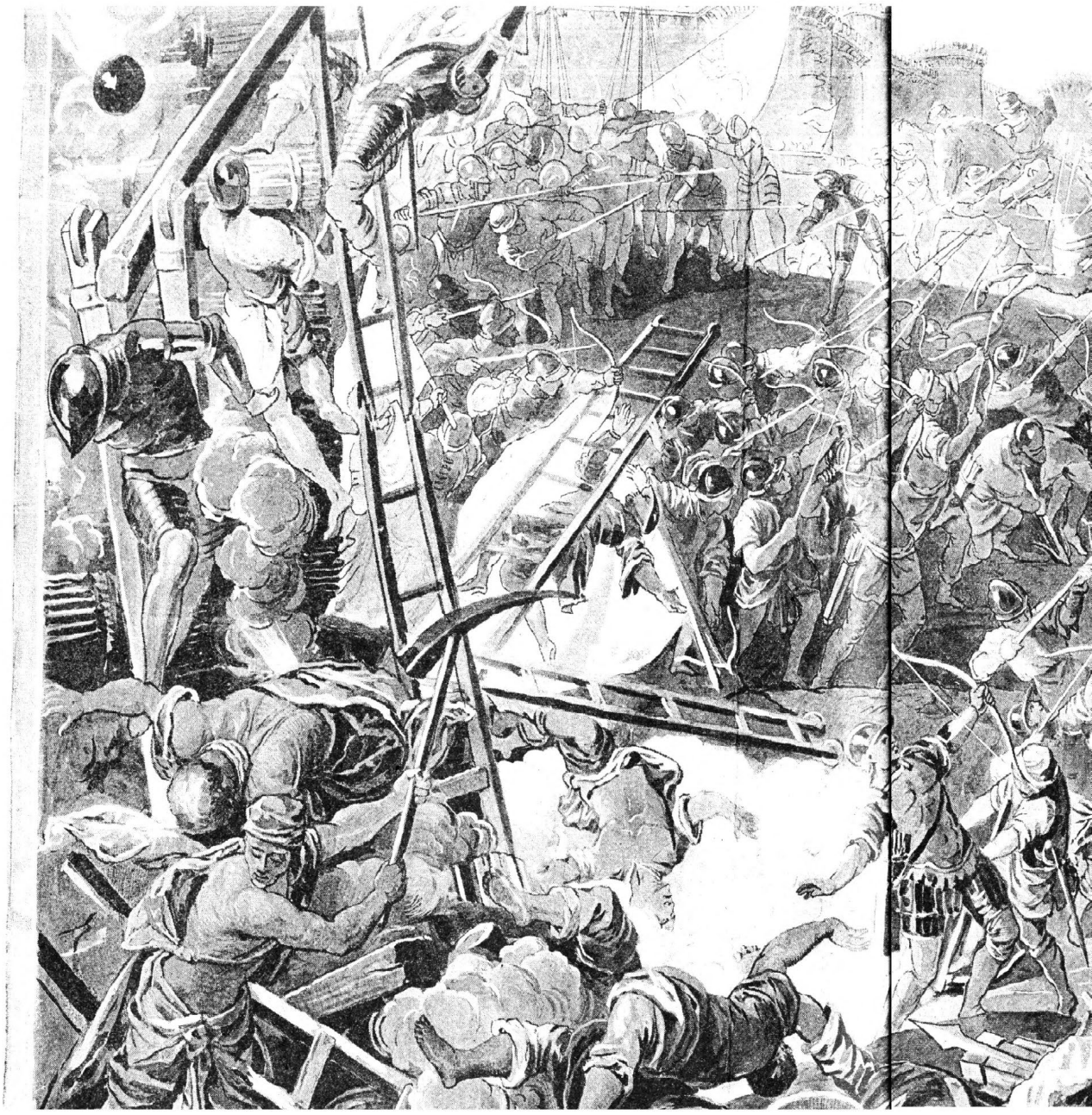

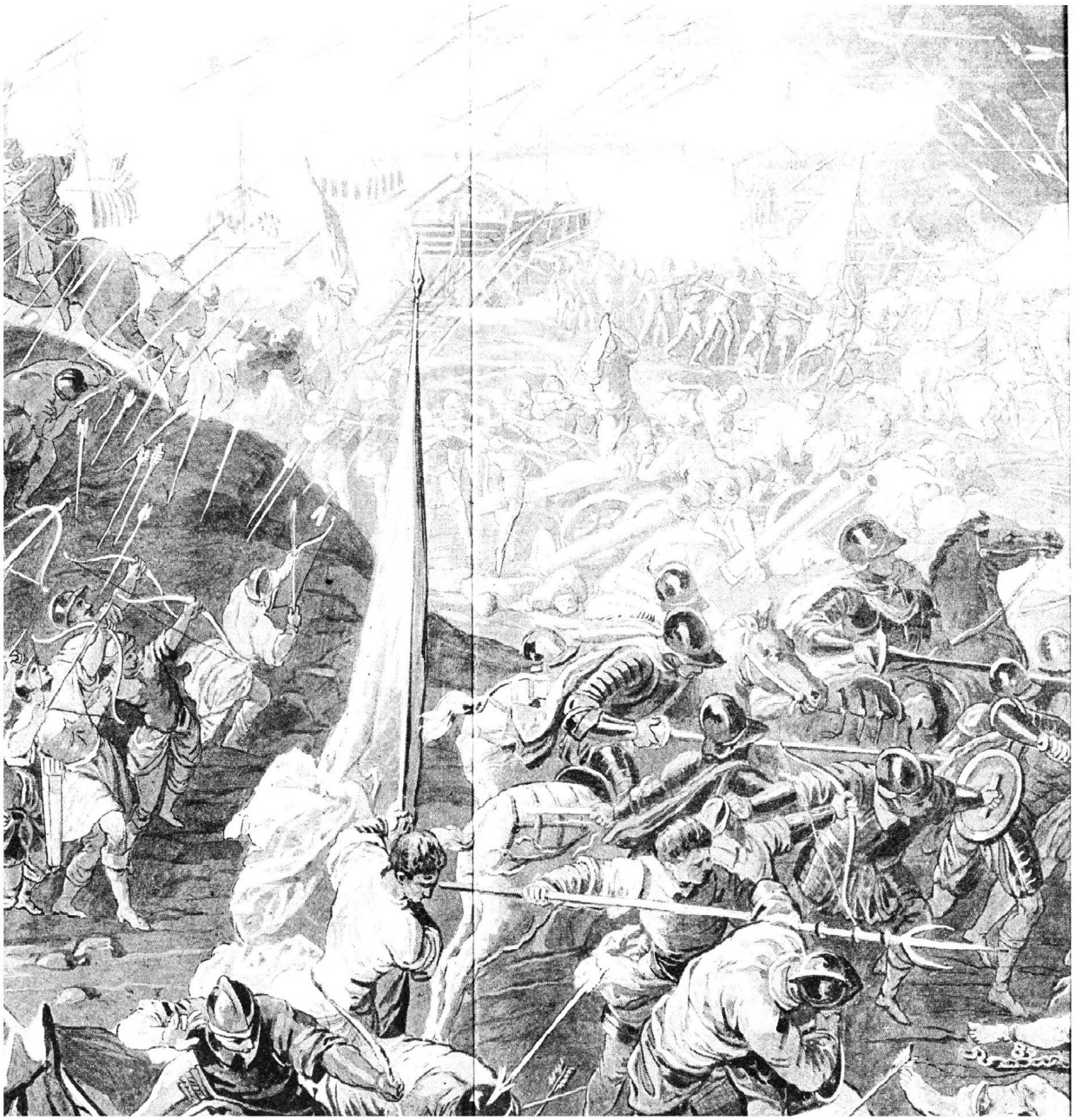

időközben Habsburg Rudolf gróf választatott német királylyá. Ez a fordulat lehetetlenné tette Ottokárnak, hogy hódításait Magyarországban folytassa. Kiengesztelhetetlen ellentétben állt Rudolffal s fegyveresen akart vele megmérkőzni. Mindazonáltal nem békült meg a magyar udvarral, s nem adta ki hódításait. Ez esetben a Habsburg és Przemysl családok küzdelme Magyarországra elvesztette volna tulajdonképeni fontosságát, mig az adott viszonyok közt a magyar politika Ottokárt tekinté főellenségének s László sietett is ellene Rudolf német királylyal szövetkezni. Rudolf két kézzel kapott az alkalmon s kész volt a politikai frigy megerősítésére leányát, Clementinát Endre herczeggel összeházasítani (1274). Ottokár csak ekkor vette észre a baklövést, melyet elkövetett, s most már ő kereste a magyar udvar barátságát. Támogatta ebben László ipja, Károly nápolyi király, ki eleinte attól félt, hogy Rudolf a Hohenstaufok összes egykori országaira s így Nápolyra is igényt fog emelni, miért is 1277-ig a császár ellen Ottokárt pártolta. Nápolyi ösztönzésre László hajlandó volt a cseh királylyal megbékülni s találkát adott neki (1275 okt. 6-ára), melyet azonban Joakim bán meghiusított. Időközben Rudolf császár ugyanis megnyerte a mindenható Joakimot, ki részt kivánt tőle az Ottokártól elveendő birtokokból. E reményben Joakim és hívei egyszerre Lászlót a német szövetség karjaiba igyekeztek hajtani, ellenben a nápolyi befolyás a csehekkel való béke mellett dolgozott. A két párt fegyverrel szállt szembe egymással s kegyetlen polgárháború támadt, melyben a Kőszeghyek, Henrik fiai, Iván, Miklós és Péter veszprémi püspök Joakim részén harczoltak, míg az ellenpártot a vitéz, de kegyetlen Csák Péter vezette. A küzdelem főleg a Dunán túl folyt, mely iszonyúan szenvedett, mert mindegyik fél embertelenül égette, rabolta a másiknak jószágait. Csák Péter, hogy Iván testvérét, Kőszeghy Péter veszprémi püspököt sújtsa, feldúlta Veszprém városát, kifosztotta régi egyházát és híres főiskoláját s még a káptalan gazdag könyvtárát sem kímélte. A föld népe mindenétől, legértékesebb vagyonától, a marhától is megfosztatott úgy, hogy igavonó barom hiányában maga húzta nyomoruságos kétkerekű talyigáját, melyet azután Kun László szekerének neveztek el, noha Lászlónak nem volt része a romlásban. A véres, romboló harcz sem vezetett döntő eredményre s a király végül is megbébült Joakim pártjával (1276 jun.). Ezzel a német párt végképen felülkerekedett. Csakhogy a polgárháború annyira kimerítette az országot,

Csák Péter pecsétje.

hogy a Rudolf és Ottokár közti küzdelemben, mely 1276-ban kitört, csak igen kis mértékben vehetett részt. László késő őszszel Rudolf segítségére indult ugyan, de a császár hamar békét kötött a cseh királylyal, ki lemondott az osztrák herczegségekről s kötelezte magát, hogy összes magyar hódításait kiadja. Minthogy a pápa és a nápolyi király, kit Rudolf elismert Nápoly törvényes urának, szintén elejtették Ottokárt, László király végleg a német szövetséghez csatlakozott. Ezzel a nagyhatalmak egész új csoportosulása állt be s a pápa, a császár, a magyar és nápolyi királyok egyesültek Ottokár ellen. A magyar-német szövetség megszilárdítására Rudolf ekkor csakugyan eljegyzé leányát Endre herczeggel s Hainburg közelében személyesen találkozott (1277) Lászlóval. A deli, megnyerő külsejű ifjú immár nagykorú és önálló uralkodó lett s szorgosan készítette elő az új háborút, melynek kitörésében kételkedni nem lehetett. Ottokár, mikor békét kötött, csak időt akart nyerni, de nem mondott le messze szárnyaló terveiről. Nem is teljesíté elvállalt kötelezettségeit sem a császár, sem a magyar király irányában, hanem készült az új mérkőzésre, sereget gyűjtött, szövetségeseket szerzett a német urak közt s így a magyar politikának is az lett volna feladata, hogy az ország egyetértve, talpig fegyverben várja a biztos kilátásban álló küzdelmet. Csakhogy itthon folyton ujabb bajok keletkeztek. A gyulafejérvári káptalan önkénykedése a tized behajtása körül 1277 elején a királyföldi szász lakosságot lázadásra ösztönzé, melynek nem volt ugyan politikai jellege, de irgalmatlan dúlásra vezetett. A szászok ispánjok alatt 1277 február 21-én, egy vasárnapon megrohanták Fejérvárt, felgyujtották a templomot s iszonyú vérengzést vittek véghez, melyben a város vendégnépe mind elpusztult. A székesegyház tíz évnél tovább hevert romban, s az egész vidék, főleg a püspök jószágai roppant sokat szenvedtek. László király személyesen sietett Erdélybe s csakugyan visszaállította a nyugalmat. Veszedelmesebb mozgalom keletkezett a tengermelléken, hol Brebiri Pál, a Zrinyiek őse támadt a királyi tekintély ellen, mely alkalmat Velencze arra használta, hogy ismét néhány szigetet szakítson el a magyar koronától. A Kapella-hegység keleti alján, a német határ közelében a Vodicsayak fogtak fegyvert s a szomszéd német urak segélyével akartak Magyarországtól elszakadni. Joakim ment ellenök, de a vesztett csatában maga is elesett (1277 tavaszán) s a felkelést csak Károly nápolyi király segélyhadával lehetett elfojtani. Hogy a zűrzavar teljes legyen, az ország északkeleti vármegyéiben is fölkelés támadt, mely csak 1278-ban ért véget, másrészt meg Kőszeghy Iván, eddig a német szövetség híve, Ottokárral lépett érintkezésbe, hogy László királyt megfoszsza a koronától. Eleinte Endre herczeget akarta helyébe ültetni. De az ifjú herczeg meghalt s így Kőszeghy külföldről szerzett trónkövetelőt. Az országba hivatta Estei István 13 éves fiát, Endrét (a későbbi III. Endrét), hogy cseh segélylyel trónra

juttassa. Ennyi sokféle veszély közt, ebben a szörnyű zűrzavarban az ifjú László király emberül megállta helyét. Nemcsak leverte ellenfeleit, hanem mikor a cseh-német háború kitört s Rudolf császár azt írta neki: „Kelj fel édes fiam!", kitűzte a királyi zászlót, összeszedte az ország véderejéből azt, a mi rendelkezésére állt, első sorban a köznemességet, különösen pedig a kunokat. Már (1278) augusztus elején az osztrák határon állt, hogy Rudolf császárral egyesüljön. Férfias erélyének köszönhető, hogy Magyarország döntő szerepet játszhatott abban a világtörténeti tusában, melytől saját jövője, valamint Középeurópa sorsának alakulata függött.

II. Ottokár cseh király a magyar-német szövetséget hatalmas nagy szláv, morva-cseh-lengyel szövetséggel akarta ellensúlyozni, mely egyenesen Magyarország önállóságának megdöntését tűzte ki céljául. Európaszerte tudták ezt s habár a régi krónikásoknak nincs igazuk, midőn azt mondják, hogy Rudolf császár mentette meg a magyarokat a csehek rabigája alól, mert ellenkezőleg a császár csupán a magyar fegyver segélyével győzött, az egyoldalú állításban van egy szemernyi igazság, a mennyiben vereség esetén Magyarország alighanem áldozatául esik a diadalmas szlávságnak. Ezt érezte László király és a győzelem után önérzettel hirdette a csehek, lengyelek és morvák „szégyenét". A cseh hatalom megtörése immár életkérdéssé vált a magyar politikára s midőn László Rudolf császárhoz vezette hadait, a legégetőbb veszedelmet hárította el országáról. Másrészt azonban Rudolf császár a magyar sereg nélkül mindenesetre elveszett volna. Egyedül a magyaroknak köszöni győzelmét, mert német alattvalói egyszerűen cserben hagyták. Öt évi uralkodása folyamán állása a birodalomban nemhogy megszilárdult volna, hanem teljesen elgyöngült. Németországban az egyházi és világi urak rég megosztozkodtak a királyi hatalmon s összes katonai és pénzügyi segélyforrásait magokhoz ragadták. Ha a császárnak magánvagyona nem volt, melyből katonát tarthatott, nem is követte háborúiban senki. A német fejedelmek Ottokár ellen is egészen magára hagyták császárjokat, sőt nagy részök nyiltan a cseh királyt támogatta. 1276 óta az osztrák herczegségek (Ausztria, Stiria, Karintia, Krajna, a vend őrgrófság, Görz és Pordenone) Rudolf kezén voltak ugyan, csakhogy mindnyájan kedvetlenül viselték uralmát, sőt Bécs városa nyiltan a csehekkel rokonszenvezett s polgárai kereken megmondták a császárnak, hogy más urat óhajtanak maguknak. Ily körülmények közt Rudolf, mikor a háború kitört, teljesen a magyarokra volt utalva. A német fejedelmek közül csak a baseli püspök s a nürnbergi várgróf — egy Hohenzollern — küldtek némi csekély hadat táborába, hová még egyes urak az osztrák herczegségekből s salzburgiak gyültek. Kétezernél többet ez a haderő aligha tett s Rudolf császár sietett is az aránylag nagy számú magyar haddal, valami 20.000 harczossal egyesülni, mi augusztus dere-

kán Marcheggnél ment végbe. Noha a magyar hadsereg egész önállóan működött, kétségkívül Rudolf császár, a jeles katona és hadvezér intézte a műveleteket. A magyar lovasok egy része átkelt a Morva vizén s csipdesni, nyugtalanítani kezdte Ottokár seregét, mely Ausztriába nyomult. Bajor, thüringiai, meisseni, brandenburgi, sziléziai és lengyel segélyhadakból és csehekből összesen csaknem 30.000 emberből állt az. Az ellenség közeledésére augusztus 22-én László is átkelt a Morván s harmadnap a két tábor csak egy mértföldnyire állt egymástól. Augusztus 25-én Rudolf és László hadi tanácsra gyültek s végleg megállapították a csata tervét, mely másnap, egy pénteki napon vívatott. A csehek a Morva síkján (Morvamezőn) helyezkedtek el, mely, noha jól művelt föld volt, még sem birta őket ellátni s Ottokár már a harcz előtt nagy nehézséggel küzdött az élelmezés terén. A döntő mérkőzés a Morva jobb partján, Dürnkrut közelében, Stillfried város s a Thaja vizének torkolata közt játszódott le. A magyar sereg a tartalékon kívül két hadtestben (csatarend) állt s az egyiket a hosszú szakállú Csák Máté nádor, a másikat a Gutkeled nembeli István országbiró vezette. A támadást délelőtt 9 óra tájban a magyarok kezdték s a harcz, melyet László Stillfried közelében egy halomról nézett, csakhamar általános lett. A magyarok csodás lelkesedéssel küzdöttek. „A ki azt mondja róluk, — írja egy német krónikás, — hogy nem állanak helyt, hogy forróságban és porban a sisak alatt nem kitartók, az nem látta őket e napon.“ A mérkőzés, melyben a nádor alól kilőtték a lovát s Rudolf császár élete is veszélyben forgott, sokáig eldöntetlen maradt. A középkor egyik legnagyobb csatája folyt le ekkor a Morva mezején s aránylag roppant lovastömegek küzdöttek egymással. Többszöri meghátrálás után azonban a magyarok mindinkább felül kerekedtek s hátban is megtámadták Ottokárt, ki ellen ugyanakkor arczban a császár indult rohamra. Így két tűz közé kerülve a cseh király elvesztette a csatát és életét. A magyarság, mint egykor a Babenbergek, akképen most a Przemyslek hatalmát megtörte örökre. Országszerte érezték az esemény történelmi jelentőségét s a király rendeletére tartott hála- és örömünnepnapok közlelkesedéssel folytak le. Maga László a roppant zsákmányból, melyet ejtett, dicső győzelme örök emlékezetéül Pozsonyban a ferenczieknek díszes gót stylű templomot és kolostort építtetett, mely csak halála után szenteltetett ugyan fel, de mind a mai napig hírt ad az ősök hőstetteiről és a király vallásos és hazafias buzgalmáról. A zsákmányul ejtett zászlókat és fegyvereket „csehek, lengyelek és morvák gyalázatára“ és ragyogó diadala „örök emlékéül“ a székesfejérvári főtemplom falaira függesztette ki. Természetes, hogy a cseh kézen levő területeket is visszavette s a nyugati határok mentén helyreállította a régi birtokállományt.

Rudolf császár Csehországot meghagyta Ottokár kiskorú fiának, kinek egyik leányát adta hitvesül, ellenben az osztrák herczegségeket a

saját fiainak, Albertnek és Rudolfnak adományozta s birodalmi fejedelmi rangra emelte őket. Így jutottak a Habsburgok a magyar határszéli német herczegségek birtokába s e herczegségekkel örökölték azon igényeket is, melyeket Babenbergek és Przemyslek a magyar államterületre nézve emelni szoktak. Csakhogy jó másfél századig eltartott, míg ez igényeket, melyeket hamar hangoztattak, érvényesíteni birták. A változás, mely az osztrák tartományokban beállt, mindenesetre fölöttébb előnyös volt tehát Magyarországra, másrészt a katonai dicsőség és győzelem erkölcsi hatásai megszilárdíthatták László király trónját és tekintélyét Nem a királyon múlt, hogy máskép történt s az ország ismét visszasülyedt a feudalis zűrzavarba. Azok a vitézek, kik oroszlánmódra harczoltak a csehekkel, haza térve, ujra nem ismertek féket, fegyelmet.

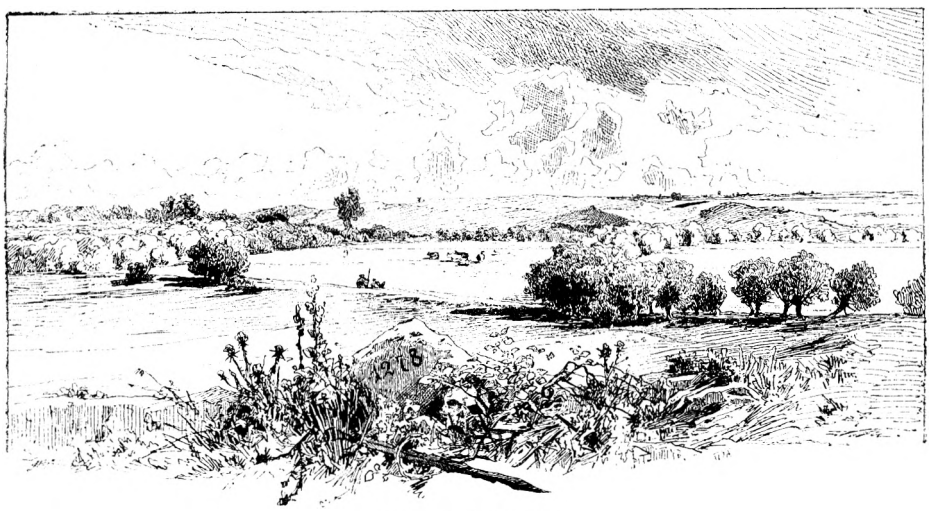

A morvamezei csatatér.
(Fischer L. H. rajza után.)

A közbiztonság mindenütt megrendült. Rablók, fosztogatók állták el az utakat s a hatalmas urak vad szenvedélylyel pusztították egymás falvait, udvarházait, gyilkolták egymás embereit. Semmi sem volt szent előttük. Az egyik a Székelyhid melletti egyedi monostorból kiűzte a barátokat, az egész épületet lebontatta s a közel Diószegre hordatta, hol várat építtetett belőle. De László király a vaskezű nádor, Csák Máté segélyével erőteljesen fáradozott a belső rend helyreállításán. Másrészt Kőszeghy Iván is meghódolt. Iván nemrég Ottokár szövetségese, most a császárnak kinálta magát, ki azonban, minthogy még mindig rászorult Lászlóra, élesen megdorgálta s ura iránti kötelességére figyelmeztette. Ez hatott, mert a pártütő visszaküldte Velenczébe az ifjú Endrét s kibékült törvényes királyával. De csak látszólag tette. Neki a zűrzavarból volt haszna s annak felidézésén dolgozott ördögi furfanggal. Minthogy a

császárnak nem kellett, a pápához fordult s fölvettette véle a kun kérdést. Ugyanakkor, mikor a kun seregek a Morva mezejéről babérkoszoruzva tértek meg, egyszerre az egyház azt a vádat emelte ellenök, hogy pogányok s esküdt ellenségei a kereszténységnek. Így gyümölcsözött az Ottokár és hívei által éveken át ravasz számítással elvetett rágalom. Neki magának ez a munkája már nem használhatott, de annál dúsabban kamatozott az mindenkinek, ki a magyar király ellensége volt. Ottokár sajtó-irodája nem dolgozott hasztalan. Eleste után a keresztény világban a cseh királyt úgy siratták, mint „a kereszténység pajzsát", a ki rettentő volt „kunokra és pogányokra". A mi a pápát illeti, őt Bruno olmüczi püspök nemcsak követeivel és jegyzékeivel, hanem a lyoni zsinaton (1274) személyesen is oly irányban befolyásolta, hogy Magyarország tulajdonképen kun és pogány ország s egyenesen keresztes háborúra ösztönözte hazánk ellen. A csehek hitetlen pogánynak bélyegeztek mindenkit, egy izben még Joakim bánt is, ki pedig nem volt kun s így leplezgették azon igyekezetöket, hogy a magyar királyt megfoszszák védereje javától. Pedig nem volt más czéljok, mint ketté törni a magyar király kardját, midőn a katholikus közvéleményt a pogány kunok ellen ingerelték. De a pápa nem lépett föl a kunok ellen, míg a nápolyi és a magyar udvarok régi benső viszonya lazulni nem kezdett. Csakhamar azonban ez is megtörtént. A kor papi forrásból származó emlékei szerint az ifjú László király nem épen mintaképe volt a hitvesi hűségnek s a pápa utóbb azzal vádolta, hogy „az isteni és emberi törvények tilalmazta bűnök fertőjébe merülve a házasság nyoszolyáját" megszeplősíté. Különösen a kun hölgyek iránt érdeklődött s kedvökért elhanyagolta hítvesét, Erzsébetet, ki sem szépségével, sem szellemével nem birta állandóan lebilincselni. Erzsébet királyné Nápolyba, szülőihez fordult panaszszal, kik meg a pápa segítségével igyekeztek helyzetén javítani. Másrészt Kőszeghy Iván is a szentszékhez fordult s beavatkozását kérte, különben a kunok tönkre teszik az országot. III. Miklós pápa, az eretnekség buzgó üldözője, más okból is szivesen vette a különféle részről kiinduló felhivást. A lyoni zsinat határozata értelmében ugyanis a magyar papságnak súlyos egyházi adót kellett volna fizetnie. De a főpapság arra kérte a pápát, ne kivánjon ezuttal adót, mert a kül- és belháborúban annyi kár érte, hogy nem fizetheti. A szentszék azonban nem engedett, hanem szigorú rendelettel követelte az adót. Minthogy pedig a rendeletnek sem volt foganatja, már 1278 szeptember 28-án elhatározta, hogy Magyarországba rendkívüli követet (legatus) küld s a pápai adó beszedésén kívül Erzsébet királyné dolgát s a kun kérdés rendezését is reá bizza. A pápa jó indulatában s abban, hogy első sorban vallásossága vezette, nem lehet kételkedni. Beavatkozásával „a királyi szék tekintélyét" akarta fokozni s egy izben azt mondta, hogy a bajok orvoslására szivesen jönne személyesen hazánkba, ha tehetné. E jó indulat daczára azonban föllépése akaratlanul a királyi

hatalom teljes megalázására, az Árpádok családjának megrontására s a magyar állam alapjait megingató mozgalmakra vezetett.

A mi a kunok ez időbeli befolyását hazánkban illeti, ez számuknál és polgárosodásuk alacsony fokánál fogva természetszerüen jelentéktelen maradt. Katonáskodtak, nem is egy helyt, hanem az országban szétszórva laktak a magyarság közt, melybe minden áron be akartak olvadni. Szolgálataikért kaptak jószágot, de előkelőbb, vezető állásba egyikök sem jutott. László király szerette ugyan a kun hölgyeket, de magát a kunságot ő sem beczézte jobban, mint többi alattvalóit, kik a kunokkal mindinkább megbarátkoztak. Ezt sok egyeben kívül az is jelzi, hogy a kun viselet nagyban elterjedt nemcsak a magyarok közt, hanem külföldön is. Ez a viselet rokon volt az ősmagyarral s inkább megfelelt a magyar izlésnek, mint a nyugati vagy bizanczi divat, miért is a tömegek, sőt a király és az előkelőbbek gyakran kun ruhát öltöttek. A mi a kunok vallását illeti, névleg legnagyobb részök, talán mindnyájan megkeresztelkedtek, de ezzel természetesen még nem váltak keresztényekké s nem rázhatták le magukról nyomban a sok százados pogányság hagyományait. Az egyház egyelőre nem is rendelkezett annyi sok pappal, ki a kun nyelvet értette s a kun tömegeket a kereszténység lelki világába bevezethette volna. Pedig meg volt bennök az erős eltökélés, hogy mielőbb magyarokká és katholikusokká legyenek. Alig egy embernyommal később (1309) a pápai követ itt egymásután tartotta az egyházi zsinatokat s hozta kemény határozatait mindenféle eretnekek ellen, kiket névszerint felsorol. A hosszú sorozatban nem említi a kunokat, jeléül annak, hogy végleg beolvadtak az egyházba. Ebből méltán következik, hogy harmincz évvel előbb sem alkothattak valami nagy veszedelmet a katholikusokra. De a rosszindulat, a gyülölség nem a tényeket nézi, hisz ellenségei később (1350) a katholicismus hősét, Nagy Lajos királyt is azzal vádolták, hogy „kunjaival és egyéb pogány népeivel" verte le őket. A kinek útjában állt a magyar, az mindig is azzal rágalmazta, hogy ázsiai pogány, pedig ez a vád már Kun László idejében sem volt igazoltabb, mint később.

A férfiú, kit a pápa követül Magyarországba küldött, Fülöp fermói püspök volt. A legszélesebb körű felhatalmazással indította útnak. Jogot adott neki, hogy czéljai érdekében minden szükségesnek látszó intézkedést megtehessen, bármilyen fenyítéket elrendelhessen, zsinatot tarthasson, sőt jövedelmei gyarapítására 15 jól javadalmazott kanonoki állást maga tölthessen be. E mindenre kiterjedő jogkör már a XIII. században félelmessé szokta a legatust az érdekelt országokra tenni. Némelyik valóságos proconsulnak tekintette magát, fényes udvartartással, roppant kisérettel járt, melynek költségeit az illető ország papságára rótta ki. E végből megadóztathatta a javadalmasokat s e jogával visszaélve, nem egyszer óriási terheket vetett a papságra s hatalmát egyenesen a meg-

gazdagodásra használta. Felhatalmazásai alapján korlátlan jogokat gyakorolt egyháziakban és világiakban egyaránt; némelyik legatus maga elé idézte a királyt, ítélkezett, büntetett, jutalmazott, törvényes esküt feloldott, a szerint, a mint anyagi érdekei kívánták. Az egykorú külföldi, legkatholikusabb, leghithűbb írók valósággal elrémítő részleteket jegyeztek föl egyes pápai követek garázdálkodásairól. Jöttük hirére néhol olyan rémület támadt, mintha ellenség közelednék. Az egyikről a németek azt mondták: sárkánykigyó röpült át az itáliai bérczen és vérünket akarja kiszopni! Különösen a püspökök és papok ijedtek meg, mert nemcsak ők fedezték a követség roppant költségeit, hanem a legatus ott léte idején ő maga gyakorolta a püspöki hatóságot is. Magához ragadott mindent, kinevezést, kormányzati, biráskodó jogot s úgy élt velök, hogy minél több pénzt szerezzen. Figyelme főleg a gazdag javadalmasokra, főpapokra és szerzetekre irányult; beléjök is kötött a legképtelenebb ürügyek alatt, hogy megsarczolja őket. Bármily hitbuzgóság hatotta át a középkori embert, nem olyan anyagból volt gyúrva, hogy e zsarolásokat, melyekhez a vallásnak semmi közük sem volt, nyugodtan eltűrte volna, s nem egy legatusnak meggyült a baja a fejedelemmel, az urakkal, a papsággal és városokkal úgy, hogy a szentszék a legatus bárminemű megsértését a legnehezebb büntetéssel, egyházi átokkal volt kénytelen sújtani. Ez megvédte ugyan személyöket, de nem csökkentette az irántok való gyűlöletet.

Fülöp fermoi püspök.
(A bécsi képes krónikából.)

Fülöp legatus kinevezésének híre az áruló Kőszeghy Iványon és pártján kívül Magyarországon is valóságos rémületet keltett. Első sorban a papság ijedt meg, mert a legatus pénzt, roppant összegeket, a régi pápai adókat és saját ellátása költségeit jött beszedni. De ép úgy megijedt az udvar, mely tudta, hogy ezt a vendéget legkonokabb ellenségeinek köszönheti. László király eleinte be sem akarta országába

Fülöp legatust bocsátani, ki roppant kisérettel jött s hatalomteljének tudatában a legkihivóbban viselte magát, alighogy magyar területre ért. A tengermelléken szállott partra s ott első cselekedete az volt, hogy megbontotta a magyar egyház ősi egységét s a zágrábi és szerémi püspökségeket a spalatói érseknek rendelte alá, ki erre Horvát-Dalmát-Tótországok primásának kezdte magát nevezni.

Onnan 1279 februárban érkezett Budára. Minthogy az általános ellenszenv közepett csak a Kőszeghyekre támaszkodhatott, első dolga volt részökre a királytól bűnbocsánatot szerezni, s e gonosz árulók lettek immár főtanácsadói. Ép úgy összeköttetésbe lépett Erzsébet királynéval, ki a követ segítségével remélte szélcsap férje szerelmét vissza hódítani. Így azután a kunok főellenségeinek befolyása alá került, s a királyné és a Kőszeghyek, kiknek megfékezésére a király egyedüli fegyvere a kun katonaság volt, egyaránt a kunok ellen bujtogatták. Fülöp hamar meg is kezdte ellenök az irtó háborút. Első sorban a kun viselet ellen fordult, melyet egynek vett a pogánysággal s azt hitte, hogy a kun divat elterjedése, mi csak visszahatás volt az idegen ruha iránt, mint később például 1790-ben, a népnek a pogányságba való visszatérését jelenti. Az egyház mindig azt sürgette, hogy a katholikus ember úgy ruházkodjék, úgy fésülje haját meg szakállát, hogy már külsejéről meg lehessen benne a katholikust ismerni. Az ősi viseletet, a fejnek pogány eredetű borotválását a kánonok már régebben eltiltották s az egyház, hogy híveit elszoktassa tőle, az elitélt gonosztevők haját nyiratta le. Különösen az a borotvált fej, melyen csak egy üstök maradt, volt undor a jó keresztény szemében s ez a magyarázata annak, hogy Fülöp püspök, midőn nálunk e divatot általánosan elterjedve látta, maga is azt hitte, hogy itt a pogányság uralkodik. Ugyanigy gondolkodott a pápa, ki (1279 decz. 9) élesen megdorgálta László királyt, hogy kun módon öltözködik s nyiratja haját. A királynak az oltárnál a feszületre tett szent esküvel kellett magát kötelezni, hogy szakít a kun divattal s „keresztény módon fog ruházkodni". Csakhogy ezt könnyebb volt megigérni, mint megtartani, mert a kun divat nemcsak nálunk, hanem az egyház százszoros tilalma daczára, külföldön is hódított. Még a hajfésülés módját is megkedvelték a külföldiek s „magyar haj"-at (ungarisches har), olyan üstököt növesztettek, minő, egy német krónikás szerint, a magyaroknál és zsidóknál dívik.

Fülöp püspök e divatot és a kunok körében tényleg található pogány szokásokat egy csapásra vélte kiirthatni. Ebben állt végzetes tévedése. Egy pillanat alatt, egy rendelettel akarta elérni azt, a mi egy pár évtized mulva önmagától megtörtént volna. A kunok ugyanis a legnagyobb készséggel viseltettek az egyház kivánságai iránt s vezetőik bizalommal fordultak Fülöp legatushoz. Meg volt bennök az erős akarat, hogy megtesznek mindent, a mi lehetséges. Magok kérték a legatust, küldjön ki

közéjök megbizható egyéneket, kik megvizsgálják, vajjon megkeresztelkedtek-e mindnyájan, elbocsátották-e keresztény rabszolgáikat s általában teljesítik-e ama kötelezettségeket, melyeket beköltözésükkor elvállaltak. Minthogy tehát a kunokban is meg volt a jó szándék, a hitbuzgó László király meg az állam egész hatalmával támogatni akarta a kunok teljes beolvasztását, kellő tapintattal és türelemmel az egyház kivánságai minden rázkódtatás nélkül teljesülhettek volna. Csakhogy Fülöp legatus

IV. László kettős pecsétje.
(Előlap.)

nem a tapintat, hanem a szenvedély és erőszak embere volt. Megrészegítette a hatalom, melylyel rendelkezett s minthogy a királynéra és a Kőszeghyekre, valamint más olygarchákra támaszkodott, egész itt időzése folyamán a legönkényesebben, igazi dictátorként viselkedett. Magához ragadta a királyi jogokat; a királyi bemutatást mellőzve, kénye-kedve szerint töltötte be a királyi kegyuraság körébe tartozó javadalmakat, a váradi püspökség betöltésénél ki akarta a káptalan választó jogát játszani, a kun kérdésben meg a száz sebből vérző országot a legvégzetesebb válságok egyikébe sodorta, mert immár nem, mint II. Endre

alatt, mikor zsidók és szerecsenek ellen folyt az irtó háború, egy kereskedő, hanem katonanépről volt szó, mely, mikor lehetetlenre akarták kényszeríteni, fegyverrel védekezett. Maga a király épen oly előzékenységet tanusított, mint a kunok az egyház kivánságai iránt. Országos gyűlésre hívta meg az egyházi és világi urakat, nemeseket és kunokat, hogy közreműködésök megkönnyítse az egyház és az állam érdekeinek megfelelő megoldást. A gyűlés Tétényben (1279 jul. 15—25) tartatott s beható tárgyalás után meghozta határozatait, melyeket a kunok elfogad-

IV. László kettős pecsétje.
(Hátlap.)

tak, sőt kezeseket is állítottak, — a hét nemzetség mindegyike egyet-egyet — hogy végrehajtásukat gátolni nem fogják. E határozatok veleje a következő:

1. A kunok a Duna-Tisza közt, a Kőrös mellett, a Kőrös-Maros és a Maros és Temes közt, hová IV. Béla telepítette őket, maradnak s más vidékre nem költözhetnek.

2. Ott falvakban állandóan megtelepednek, házat építenek és keresztény életet folytatnak, de ruházatukat, hajviseletüket megtarthatják.

3. Mindnyájan országos nemesek s a király a jelzett területen nekik

adja a várjavakat, továbbá a koronára háramló többi földet összes hasznával. A még lakatlan föld, mely a tatárjárásban elpusztult, szintén az övék. Mindezt a kunok maguk osztják fel egymás közt. Viszont kötelességeik ugyanazok, mint az ország többi nemeseié.

A tétényi határozatok olyan programmot tartalmaznak, melynek végrehajtása a modern állam fejlett közigazgatása mellett is éveket igényelne. Nem csoda tehát, ha annak idején az összes érdekelt tényezők jóakarata mellett sem valósulhatott meg. Pedig ez a jóakarat nem hiányzott s a király nyomban kiküldte a biztosokat, kik megvizsgálták, megkeresztelkedtek-e a kunok s elbocsátották-e keresztény rabszolgáikat? E mellett augusztus 10-én ujra ünnepélyesen biztosította a legatust, hogy a tétényi határozatokat megtartja. Mindazáltal a legatus egyre türelmetlenebb lett s nem akart a végrehajtásra időt engedni. A királyné besugásai alapján azzal vádolta Lászlót, hogy Edua, a szép kun „királyné" tartóztatja vissza az erélyes cselekvéstől. Levélben élesen megintette s egyházi átokkal fenyegette tehát. Az ifjú király, kiben hatalmasul lángolt a korona tekintélyének és a magyar király méltóságának érzéke, méltán fölháborodott e fenyegetésen s véget akart vetni a legatus további működésének. Midőn Fülöp a magyar és lengyel főpapságot Budára zsinatra hívta össze, a király elrendelte, hogy a főpapokat be ne bocsássák a városba. Utóbb megengedte ugyan a zsinat megtartását, de Fülöp legatus a zsinat tanácskozásait olyan szélső, az állam érdekeivel annyira ellenkező irányba terelte, hogy László király szétugrasztotta a gyűlést. Meghagyta a budai birónak és polgárságnak, ne adjanak élelmet a körükben lévő főpapoknak. A város teljesítette a megbizást, mire a megrémült főpapok hamarjában szövegezték megállapodásaikat s haza siettek. A legatus erre a királyt egyházi átok, az egész országot meg interdictum alá vetette. László hasztalan keresett orvoslást Rómában, hol a legatusnak adtak igazat s megdorgálták a királyt, noha időközben már kibékült Fülöppel s újra biztosította, hogy beváltja igéreteit, mely okból maga ment a kunok közé. De a legatus erőszakos természete mellett a béke nem sokáig tartott s az általános izgatottságban egy csekélység elég volt, hogy az izzó szenvedélyeket lángra lobbantsa. A király egyik legkedvesebb embere, az a Miklós erdélyi nagyprépost, ki annak idején esztergomi érsekké választatta magát, de utóbb elveszté ez állást, meghalt, még pedig keresztényi módon, kibékülve vallásával. Betegágyán papot hivatott, töredelmesen meggyónt s felkérte barátait, hogy holttestét Esztergomban temessék el. A holttestet csakugyan Esztergomba szállították, de az ott időző legatus csak a bélpoklosok temetőjében akart neki helyet adni. Sőt emberei a lakosságot a holttest meggyalázására lovalták azzal, hogy a ki a legatustól bűnbocsátot óhajt nyerni, vessen egy követ Miklós sírjára. A nép csakugyan a temetőbe özönlött, megkövezte a még temetetlen holttestet úgy, hogy fölötte való-

ságos kőhalom emelkedett. E kegyetlenkedésen s másnemű önkénykedésein a király annyira elkeseredett, hogy a legatust elfogatta (1280 január elején) s a kunok őrzésére bizta, kik a legemberségesebben bántak vele. A legatus elfogatása védenczeit, a Kőszeghyeket és híveiket ujabb merényletre ösztönözte. Az Aba nembeli Finta, erdélyi vajda rá lesett a királyra, foglyul ejtette s a Borsa nembeli Lőrincznek adta át őrzésül. Alighogy a merényletről értesültek, a hű kunok fegyvert fogtak a király kiszabadítására. Szerencsére Erzsébet anyakirályné férfias közbelépésére a vihar gyorsan elsímult. A kunok szabad lábra helyezték a legatust, a pápások meg a királyt s a tavaszszal (1280) általános kibéküles jött létre. Csakhogy nem sokáig tartott. Noha jól bántak vele, mikor őrizetökre volt bizva, a rosszlelkű olasz bosszut akart a kunokon állani s ellenök izgatta a közvéleményt. A kedélyek mindinkább elkeseredtek s a kunok, a vitéz katonák végre is fegyvert fogtak. Ujra kitört a belháború s a döntő csata a Hódmezőn, a mai Hódmezővásárhely táján, vívatott. A kunok Oldamur vezetése alatt vitézül harczoltak, de kisebbségben lévén, megverettek (1282 májusban). A ki le nem kaszaboltatott vagy foglyul nem esett, az kifutott az országból Havasalföldére. A király csak ekkor látta be, minő súlyos hibát követett el, csak ekkor vette észre, hogy a legatus és szövetségeseinek csapdájába került, kik legmegbizhatóbb katonáitól akarták megfosztani, midőn a kun háborut felidézték. Maga sietett tehát a távozók után s a határról visszahívta őket. De csak egy részök engedett hívásának. Ezzel a kun kérdés megoldást nyert ugyan, de olyat, mely a haderejétől megfosztott királyt végleg az olygarchia rabjává tette.

E közben a legatus eltávozott az országból (1281), melyre annyi szerencsétlenséget hozott. De a királyi tekintély alapjában meg volt ingatva s a támasz, melyet az egyháznál találtak, a hatalmasokat minden erkölcsi érzésökből kiforgatta. Egymásután fogtak fegyvert s fosztották, irtották a népet. Finta kezdte meg a fölkelések sorát, de a király hamar leverte. Óváry Kelemen, a Dunántúl egyik hatalmas ura, Albert osztrák herczeggel fondorkodott s tőle egyik birtokára védlevelet nyert. Szerencsére az egyházi viszonyokban kedvezőbb fordulat állt be. IV. Márton, az új pápa, nem Fülöp legatus erőszakos politikáját folytatta, hanem jobb indulattal volt a király iránt, kinek itthon Ladomér esztergomi érsekben 1278 óta buzgó és erélyes munkatársa támadt a rend helyreállítása körül. Az érsek a Hont-Pázmánok sarja s fia volt annak az András vitéznek, ki a sajói csatában önfeláldozóan részt vett IV. Béla megmentésében. Atyja nyomdokain haladva az új érsek hűségesen támogatta koronás királyát, ki mellé ép oly híven sereglett a köznemesség. Így László a gonosz Kőszeghy testvérek, Iván bán, Miklós, Péter veszprémi püspök és Henrik megfenyítéséhez foghatott (1283). De nem birt velök s végre is békét kötött, mely még inkább fokozta elbizakodottságukat.

Ekkor más veszedelem támadt. Betört a tatár, nem ugyan olyan tömegben, mint régen, de most is oly rémületet keltve, mint annak idején. A tatárok Halicson, Ladoméron át értek 1285 elején a határra. A föld népe egész Pestig szétfutott s az ellenség messze földet elpusztított, töméntelen foglyot ejtett. László segítségért fordult mindenfelé, Rómába és Konstantinápolyba. De a keresztény világ ismét cserben hagyta. Csak a Balkánról jött egy pár ezer oláh zsoldos s támogatta a magyar sereget, melylyel Aba Amadé nádor elszántan és sikerrel vezette a védelmet. A tatárok a hegyek közt többször vereséget szenvedtek s az esős időjárás, záporok és árvizek siettették romlásukat. Így nagy részök elpusztult s diadala jeléül a nádor egymásután küldte a tatár vezérek levágott fejét a királyi udvarba. Sokakat foglyul ejtett s ezeket azután a király szolgálatába fogadta, hogy a megfogyott katonai elem számát szaporítsa. Ugyanez okból itt tartotta az oláhságot. Máramaros lakatlan bérczei és erdőségei közt telepítette meg s kora szokásához híven nagy kiváltságokkal látta el. Biztosította nekik görög hitök szabad gyakorlását s meghagyta a tömeget vezére, vajdája hatósága alatt. Az oláhok hamar megkedvelték új hazájokat s gyorsan magyarosodni kezdtek, mert magyar nőkkel házasodtak össze.

Alighogy a tatárvész elmult, az olygarchia százfejű hidrája újra mozogni kezdett. Különösen lovagvárai, melyek építésére egykor IV. Béla az ország javára serkentette az urakat, váltak lassankint valóságos nemzeti csapássá, rablás, erőszak, zendülés főközpontjaivá. E várak — mondta a főpapság már 1279-ben — zsiványok tanyájává lettek s rablók védelmeül szolgáltak, kik messze föld biztonságát zavarták, az utasokat zsarolták és kifosztották. A király dicséretes és ritka kivételképen említi Ghimes várát, melyből „soha senkit sem bántottak", ellenben a többiekről azt mondja, hogy „inkább kárára, mint hasznára váltak az országnak". Intézkedett tehát, hogy királyi engedély nélkül senki új várat ne építsen. A hol szükségesnek látszott, ott megadta az engedélyt s a többek közt megengedte (1283) a nyirségi nemességnek, hogy oltalmára a tarczali hegynél, ott, hol a Bodrog a Tiszába torkol, várat építsen. Így épült az egykori Himesudvar helyén Tokaj vára.

De a legtöbb ilyen vár az ország romlására, a ragadozó urak kicsapongásainak szolgált s főleg az a sok kisebb-nagyobb erőd, mely a Dunán túl Ausztria ellen épült, a Kőszeghyek kezében súlyos veszedelemmé vált. Hasztalan próbálta a király e várakat megvívni. A Kőszeghyek erősebbek voltak és hasztalan kötött velök békét, váraik birtokában folyton el akartak a szent koronától szakadni. A tatárvész megszünte után Habsburg Albert osztrák herczeggel szövetkeztek, védelme alá helyezkedtek s ezzel felmondták királyuknak az engedelmességet. Példájukat követték mások s László hol a Szepességben, hol az ország más részeiben volt kénytelen új meg új fölkeléseket leverni. Csak 1286

őszén indulhatott nagyobb sereggel a Kőszeghyek ellen, de döntő sikert újra nem érhetett el. Ezek (1287) Estei István fiát, Endrét léptették föl ellene trónjelöltnek, csakhogy időközben a Habsburgok érdeke úgy kívánta, hogy ne a Kőszeghyeket, hanem Lászlót támogassák. De a magyar király és az osztrák herczeg egyesült ereje sem törhette meg a fölkelést, mely a Dunán túlról lassankint átcsapott a Tisza vidékére s évekig elhuzódva, végtelen inséget hozott az országra.

E mozgalmakban Albert osztrák herczeg a legálnokabb szerepet játszotta. Azt hirdette, hogy László királyt támogatja a Kőszeghyek ellen, tényleg azonban csak magának gazdálkodott. Atyja, a császár, folyton arra biztatta, használja ki a magyar polgárháborút, s ragadjon magához minél több magyar területet. Meg is tette. Akár mint a Kőszeghyek, akár mint a király szövetségese avatkozott a magyar ügyekbe, szakadatlanul folytatta hódításait, megvívta a Kőszeghyek erős fészkeit, elfoglalta jószágaikat s főleg 1289-ben a Dunától a Dráváig az ország összes nyugati szélei az ő kezén voltak, mire az ottani köznemességet is kényszerítette, hogy őt ismerje el fejedelmének. Ekképen az ország nyugati részeit elszakította a magyar koronától, vagyis Ausztria új urai, a Habsburgok egyszerűen folytatták a Babenbergek és Przemyslek magyarellenes politikáját. Sőt már ekkor számba vették az eshetőséget, hogy megszerzik a magyar koronát, mert ez időben már sokan számoltak a lehetőséggel, hogy Lászlóban kihal az Árpádok ősrégi családja. A király házassága Anjou Erzsébettel magtalan maradt s László egymaga képviselte az Árpádok büszke törzsét, mert Estei István fiát, a velenczei Endrét törvényes Árpádfinak csak azok ismerték el, kik a saját czéljaikra időnként trónkövetelőnek léptették föl. Arra sem igen volt remény, hogy László házasságából később fogna gyermek születni, mert a királyi pár viszonya egyre inkább elhidegült. A királyné nemcsak férjével, hanem sógornőjével, Erzsébet Margitszigeti apáczafejedelemasszonynyal sem birt megférni. A fejedelemasszony ösztönzésére — ezt maga a királyné mondja — László 1286-ban fogságra vetette nejét s csak a következő évben bocsátotta szabadon, mikor nénje férjhez ment. Ez az asszonyháború végleg elidegenítette Lászlótól a nápolyi udvart, mely immár azon fáradozott, hogy a pápával Lászlót trónvesztettnek nyilváníttassa.

Károly nápolyi király s neje a magyar Mária, László nővére, fioknak, Martell Károlynak szánták a koronát s az ifjú ez időtől kezdve Magyarország királya czímét kezdte bitorolni. A pápa, akkor már IV. Honorius, engedett a nápolyi ösztönzésnek s megindította a munkát, melynek végczélja az volt, hogy a szentszék a maga hűbérének nyilvánítsa Magyarországot s kénye-kedve szerint rendelkezzék vele, vagyis az Anjouknak, a szentszék hűbéreseinek adományozza. 1287 óta azok a levelek, melyeket a pápa a magyar ügyekben írt, égő

gyűlölettel fordulnak László ellen. Szemére hányják, hogy istenét megveti, tatárok, szerecsenek, kunok pogány társaságában él, feleségét kun szeretői, Edua, Kupcses, Mandula kedvéért embertelenül fogságra vetette s közbotrányt keltő életet folytat. Az ilyen téves értesítéseket a pápa első sorban László legkonokabb ellenségeitől, a hazaáruló Kőszeghyektől vette, kik szintén Rómába fordultak koronás királyuk ellen. Eleinte még a pápa sem adott hitelt e rágalmaknak s egyik levelében (1287 márcz. 12) keményen kikelt ugyan László ellen, de hozzá tette, hogy a sok rossz, a mit róla beszélnek, nincs bebizonyítva. Sőt ezt a dorgáló levelet el sem küldte s az csak a római levéltárban maradt reánk. Utóbb azonban az Anjouk és Kőszeghyek örökös izgatása mégis megtette reá hatását. Keresztes háborút tervezett László ellen, de a tervet csak utóda, IV. Miklós valósította meg. Jellemzi a római politikát, hogy az új pápa az el nem küldött 1287-iki leveleket utóbb (1288 aug. 8) átiratta s elküdötte, noha azok a helyzetnek többé meg nem feleltek. Így például a levelek utasították Ladomér érseket, szabadítsa ki fogságából a királynét, ki pedig már rég visszanyerte szabadságát. Róma ez időtől fogva általában nem többé László megjavításán, hanem megsemmisítésén dolgozott. Ennek megfelelően 1290 tavaszán a király ellen keresztes háborút hirdetett s a császárt és a szomszéd uralkodókat felszólította, támogassák e harczban, melynek kifejezett czélja László letétele s a nápolyi Martell Károly királylyá kikiáltása volt.

Ezzel általánossá vált a polgárháború s országszerte folyt a rablás és pusztítás. A közbiztonság annyira megszünt, hogy fél napi járásról sem mertek az emberek Esztergomba bemenni. László egy pillanatig sem hagyta abba a harczot. De helyzete folyton veszedelmesebbé vált. A Borsa-nembeli Lóránt erdélyi vajda összeköttetésbe lépett Rómával, az Anjouk hívei közé állt s egyszerűen felmondta az engedelmességet a királynak. Szerencsére ellenfelei nem értettek egyet a trónutód kérdésében. Némelyek Martell Károly zászlaját tűzték ki, mások, így Ladomér érsek s vele a Kőszeghyek az Árpádok nemes törzsének utolsó hajtását, II. Endre unokáját, Endre herczeget akarták trónra juttatni s 1290 elején haza is hívták Velenczéből. Egyelőre azonban nem vehették hasznát, mert a Buzád-nembeli Arnold, mikor nála látogatást tett, egyszerűen elfogta s váltságdíj fejében Velenczének akarta kiszolgáltatni. De a signoriának nem állt érdekében, hogy Endrére pénzt költsön. Erre Arnold Bécsbe küldte foglyát Albert osztrák herczeghez azon kéréssel, adja át László királynak. Albert azonban nem adta át, hanem magánál tartotta, mert ő is igényt emelt a magyar koronára. E közben László király mint az üldözött vad bolyongott az országban s hol itt, hol amott tünt fel. 1289 deczember 25-én még egy felhivást intézett hiveihez, főleg a köznemességhez s a kunokhoz, hogy kőrösszegi táborába siessenek. Utóbb oda ment maga is, mert a kunok

követték hívását. Csakhogy immár az ő szivökbe is beférkőzött az árulás. Lórántnak, a lázadó erdélyi vajdának testvére, Kopasz Jakab, a kőrösszegi vár ura testvéreivel — ezt később (1325) Károly király határozottan mondja — felbérelte Árbocz, Törtel és Kemencze kun katonákat, hogy a királyt megöljék. Az orgyilkosok 1290 julius 10-én éjjel László sátorába nyomultak s kioltották a 28 éves ifjú életét. A véres merénylet híre, melyet a tömegek mély fájdalommal fogadtak, az urak egy részében is felkelté a lelkiismeretet. Összefogdosták a gyilkosokat s nemzetségestől kiirtották őket.

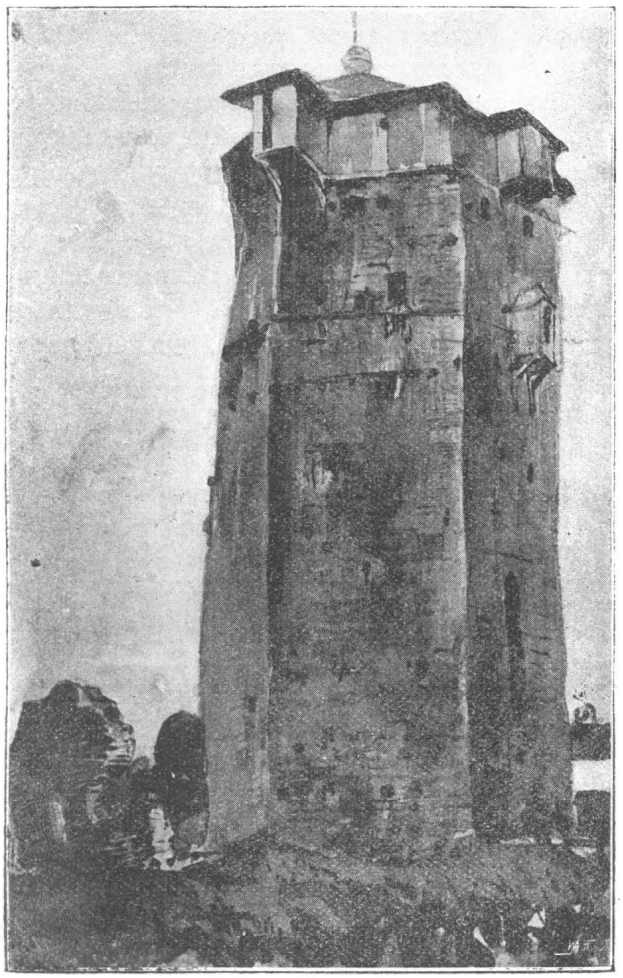

A kőrösszegi vár tornya.
(Rajzolta Kimnach László.)

László király ifjú alakja százados elfogultságtól és balitélettől eltorzítva él történelmünk évkönyveiben. Pedig mindenesetre volt olyan jó, mint azok, kik környezték s hatalmuk alá akarták hajtani. László tudta ezt; tudta, hogy azok papolnak neki javulásról, kik százszorta elvetemültebbek nála. És ezt férfiasan szemökbe vágta. „A hűtlenek és becstelenek — mondotta — ne tanítsanak becsületre engem, ki soha meg nem feledkeztem a becsületről.“ Nem ő tért le a becsület útjáról, hanem azok, kik önző célokból ellene törtek s kik, hogy a magok eljárását igazolják, a rágalmak özönébe merítették emlékezetét. Talán kelleténél jobban szerette a bort és a szerelmet, de ezt kora többi uralkodói is megtették s annyi bizonyos, hogy ez nem vonta el uralkodói kötelességeinek teljesítésétől. Nagyon is ifjan ragadta meg a

hatalmat s elszántan kezelte kül- és belellenségeivel szemben. De a hatalmi eszközök, melyeket örökölt, a belső ellenség megtörésére már elégtelenek voltak, újak szerzésében meg folyton akadályozta a szentszék beavatkozása, mely tekintélyét végleg aláásta. Így azután nyugati mintára az ország sorsa az elhatalmasodott olygarchiától függött, melynek igazi fajképe a Kőszeghy-család. Óriási jószágait önálló fejedelemképen kormányozta, külföldi szövetségeket kötött, idegen államok oltalma alá helyezkedett, váraiban roppant zsoldos hadat tartott, pénzt veretett, a birtokain vagy közelökben élő nemességet, sőt nagyobb birtokosokat saját hatalmának vetette alá, szóval ura volt a saját területének föltétlenül. Példáját követte mindenki, a ki tehette s a magyar állam ép oly önálló területekre készült bomlani, mint a német birodalom. Hogy a király erejét végkép megbénítsák, ellenségei fölidézték a kun bonyodalmat. László e nehéz viszonyok közt sem csüggedett s a tömegekben keresett támaszt. Minél többeknek adományozta a nemesi kiváltságot s büszke önérzettel hirdette (1279), hogy trónralépte óta mindig teljes erővel buzgólkodott a nemesség számának gyarapításán s tette ezt annál inkább, minél veszedelmesebbeknek, viharosabbaknak látja az időket, mert a nemesek azok, kik életöket a királyért és az országért koczkára teszik. Nemcsak egyeseket, családokat, hanem egész községeket, egész foglalkozási köröket nemesített, így a Vág-melléki székelyeket, az ottani és a Baranya vármegyei, a szegedi íjászokat, a kunokat, sőt jelentékeny, eddig nem katonai foglalkozású népelemeket is. De a köznemesi réteg szaporodott alatta másképen is, mert a szabad birtokosok, nemcsak egyesek, hanem egész községek, melyek jobbágynépe magánföldesúri hatalom alá került, egyszerűen megtagadták a földesúri szolgálatot s a valóságos nemes vagy legalább a katonáskodó várjobbágy jogaiba helyezkedtek. Ezzel a nemesi vármegye mindinkább megszilárdult s László király ezt az új vármegyét, mely közigazgatási és igazságszolgáltatási dolgokban a régi várispánság örököse lett, már katonailag is használta az urak ellen. Sőt ő volt az első király, ki az összes vármegyéket országos gyűlésre (parlamentum publicum regni) hívta össze első sorban igazságszolgáltatási czélból ugyan, de ez csak átmenetül szolgált a törvényhozó gyülésekre, melyekkel történelmünkben László király korában találkozunk legelőször. E gyüléseken, épen úgy mint a harcztéren, a köznemesség volt a király legerősebb támasza az államegység szétbontására törő olygarchiával szemben. De László más tekintetben is mindig szivén viselte országa javát. Beregben, Máramarosban s másutt telepítéseket eszközölt, buzgón támogatta a városokat, melyek némelyike, például Gölnicz az ő viharos uralma alatt is hatalmasul fejlődött s melynek bányáiból 100 márka ezüstöt rendelt kórház alapítására, szegények és betegek ellátására, a mint élete egész folyamát erős vallásosság, egyháza iránti bőkezűség, emberszeretet és nemes gondolkodás kiséri. Halála valóságos nemzeti szerencsétlen-

séggé nőtt s mintha azt a gondviselés is jelezni akarta volna, kevéssel az orgyilkosság előtt tűzvész martaléka lett — a Kőszeghyek gyújtották föl — Székesfejérvár ősi templomával, levéltárával, könyvtárával és mindazokkal a fényes győzelmi jelvényekkel, melyekkel László a morvamezei csata után „örök" időkre feldiszítette.

Azok a várakozások, melyeket a nápolyi udvar László halálához fűzött, nem teljesedtek. Nápoly és Róma az Árpádok családját fiágban kihaltnak tekintették s mindenféle ürügy alatt magok akartak a magyar koronával rendelkezni. Fellépett Habsburg Rudolf császár is, ki magyar segélylyel törte meg ellenségeit s most a magyarok szolgálatait azzal jutalmazta, hogy ép oly színes ürügyek alatt, mint a pápa, fiának akarta Magyarországot megszerezni. Míg a külföldi trónkövetelők csaknem hajba kaptak egymással, itthon a magyarság nem remélt egyetértéssel sorakozott a körülbelül 25 éves Endre herczeg, az utolsó Árpád köré s nem sokat kutatta, valjon atyja, a már halott Estei István csakugyan törvényes gyermeke volt-e II. Endrének vagy nem. Az Árpádok dicső családja iránti hálából s különösen azért, hogy a külföldi trónkövetelőktől meneküljön, őt ültette a trónra. Pártjának vezére a férfias, igaz magyar Ladomér érsek volt; hozzá csatlakoztak a többi főpapok, a nemesek tömegei, sőt a Kőszeghyek is, kik nélkül az egykorúak szerint senki sem lehetett király Magyarországban. III. Endre, az új király, viharos életpályát futott meg. Atyja, István, kit a külföldön általában elismertek II. Endre király törvényes fiának, Itáliában, estei rokonsága körében nőtt fel, mely azonban anyja halálával elütötte örökségétől. Így István meglehetős hányatott életet folytatott, s nem egyenrangú házasságot kötött. De özvegységre jutván, másodszor Velencze egyik legelőkelőbb főúri családjából nősült. A Morosiniak csodaszép szőke leányát, Tomazinát vette el, kit új Eszternek, az Adria királynőjének, s mert kedvencz virága az ibolya, az okosság jelvénye volt, ibolyás hölgynek is nevezték. Szépségéhez gazdagsága, erélye és esze járult; nagyra törő

Kún László.
(A bécsi képes krónikából.)

asszony volt, ki soha sem mondott le családja jogairól a magyar koronára. Férjét mindhalálig gyászolta s fiát, Endre herczeget, testvére, Morosini Albert támogatásával gondos nevelésben részesítette. Az ifjú korán érintkezésbe lépett az elégedetlen magyarokkal s László halálakor Bécsben, Albert osztrák herczeg udvarában élt, nem ugyan mint fogoly, de a hogy ma mondanók, mint internált, rendőri felügyelet alatt, mert a városból nem távozhatott. Ladomér érsek értesítette László haláláról s az országba hívta. Erre Endre két magyar szerzetes kiséretében álruhában és titkon új hazájába sietett, hol lelkesülten fogadták és nyomban megkoronázták (julius 13).

III. vagy velenczei Endre idegen volt országában s egészen ismeretlen, egészen új talajon mozgott. Tudott-e magyarul, az nem valószínű, de szive magyar volt s lelkesen dobogott népéért. Csakhogy nem ismerhette eléggé az embereket, kik környezték, a viszonyokat, melyekbe új hivatása helyezte. Egészben megnyerő, rokonszenves, nemes érzésű, művelt ember volt, előzékeny, szolgálatkész és igazságos mindenki iránt; szeretett dolgozni, országáért fáradozni s békés időkben derék uralkodóvá fejlődött volna. De a zűrzavarban, midőn rengett alatta a föld s a legszilajabb szenvedélyek viharzottak a kedélyekben, Endre nem eléggé állta meg helyét. Nem az imponáló, vasakaratú, szívós természet volt, minőt a kivételes viszonyok kivántak. Az ország azonban rokonszenves bizalommal tekintett reá, a honszerző és honszervező Árpádok összes dicsőségének örökösére, az istenáldotta nemzetség hajdan terebélyes fájának immár egyetlen eleven hajtására.

III. Endre.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

Endre király mindent megtett a hatalmasok s az egész ország megnyerésére. Esküvel megerősített hitlevelében szentül fogadta, hogy az egyház engedelmes fia, az igazság helyreállítója és őre, az államterület gyarapítója lesz s visszaszerzi az osztrák kézen levő részeket. Augusztus végén Óbudán országgyülést tartott, mely számos törvényczikkelyt alkotott s Endre belenyugodott abba, hogy kormánytanácscsal ossza meg királyi hatalmát. Sőt hitvesül is elfogadta azt, kit az urak kiszemeltek számára. Magok intézték a házasság dolgát, mert ettől függött az Árpádok családjának fenmaradása. Választásuk a szép és eszes Fennenára, a kujáviai herczeg leányára esett, kivel a király még trónralépte évében megesküdött. Azután bejárta az ország minden vidékét, hogy személyesen megismerkedjék a viszonyokkal, az urak és a nép óhajaival

és szükségleteivel. Néhol több vármegye nemességét gyűlésre hívta össze, hogy a közbiztonságot helyreállítsa s a főbb gonosztevőket levelessé tegye. Másutt, főleg Erdélyben a régi kiváltságokat erősítette meg, általában bizalommal közeledett mindenkihez, jóságosan bánt mindenkivel, még László özvegyével, Anjou Erzsébettel is, ki egy ideig itt maradt, noha családja irtó háborút indított az új király ellen. Sem a nápolyi udvar, sem a pápa, sem a császár nem ismerte el, hanem mindegyik maga kivánt a magyar koronával rendelkezni. Rudolf császár már a morvamezei győzelem idején rávetette szemét Magyarországra s egyelőre házassági kapocscsal akarta többé-kevésbbé befolyása alá helyezni. Szándékát meghiusította a kiszemelt vőlegény, Endre herczeg halála. Ekkor a császár ugyanazt a leányát, kit Endrének szánt, Károly nápolyi király fiával, Martell Károly herczeggel házasította össze, kit Nápolyban és Rómában ekkor már a magyar trón örökösének tekintettek. Kun László halála után azonban Rudolf császár nem veje, Martell Károly törekvéseit támogatta, hanem Magyarországot német birodalmi hűbérnek nyilvánítva, azt ünnepélyes okiratban fiának, Albert ausztriai herczegnek adományozta (1290 augusztus 31). Ez ellentétbe juttatta IV. Miklós pápával, ki meg azt hirdette, hogy Magyarország „régtől s tudvalevőleg számos okoknál fogva" a szentszéké s így egyedül ő rendelkezik a magyar koronával, melyet Martell Károlynak adományozott. Csakhogy a magyarok a császár és a pápa igényeit egyaránt a leghatározottabban elutasították s a Habsburgok, kiknek föllépése inkább csak jelezni akarta, hogy jogot formálnak a magyar koronára, nem is erőszakolták tovább a dolgot. Ellenben a szentszék hatalmi eszközeinek kimeríthetetlen tárházát Martell Károly rendelkezésére bocsátotta. Maga Miklós pápa vezette a küzdelmet, s legatusa, kit nyomban László halálának hírére kirendelt, de csak egy év mulva küldhetett el, ismét megjelent (1291 végén) Magyarországban, hogy itt államfelforgató művét megindítsa. Nem

III. Endre.
(I. Miksa császár családfájából.)

ismerte el III. Endrét királynak, elcsábította tőle Kőszeghy Iványt s általában maga köré gyűjté a forradalmi elemeket. De épen a püspöki kar hiusította meg üzelmeit, mely Ladomér érsek vezetése alatt különösen a pápa azon igényét utasította el, hogy „köztudomás szerint" ő rendelkezik a koronával. Szívvel-lélekkel támogatta az állami önállóság megoltalmazásában a koronás királyt. A főpapság nyilvánvaló hazaárulóknak tekinté a legatushoz csatlakozó magyarokat s egyházi átokkal sujtotta Kőszeghy Ivánt. Így a legatus lába alatt mindinkább égni kezdett a föld. Hamar haza takarodott tehát, mert a magyar főpapság férfias fellépése meghiusította munkáját. A főpapság egyetértése azonban aligha lett volna állandó, ha Rómában olyan események nem következnek be, melyek lehetetlenné tették, hogy a pápa nyomatékosan beavatkozzék a magyar kérdésbe. A harczias IV. Miklós 1292 április 4-én meghalt s 1294 julius 4-ig új pápa nem választatott. Ekkor is egy világkerülő barát lett pápa, ki csakhamar lemondott s helyére 1294 deczember 24-én VIII. Bonifácz lépett. Ez a két évnél tovább tartó üresedés valóságos kíméleti idő volt III. Endrére, ki fel is használta s koronázó esküjéhez híven első sorban az osztrák kézen levő területeket igyekezett visszaszerezni. Minthogy Albert herczeg önként ki nem adta, Endre 1291 juliusban Ausztriába nyomult, Bécs környékét és külvárosait fölperzselte s a várban ostrom alá fogta Albertet. De szivesen hajlott a békére s a főpapok tanácsát követve augusztus 18-án a köpcsényi mezőn találkozott ellenfelével. A béke megköttetett s Albert esküvel kötelezte magát, hogy összes magyar foglalásait kiadja. Valami szorosan nem tartotta ugyan magát sem a szerződéshez, sem az eskühöz, mert Pozsonyt fegyverrel kellett visszavenni. Mindazáltal a katonai és a politikai siker országszerte kedvező hatást keltett, s az ifjú Fennena királyné, ki derekasan segítette férjét kormányzati teendőiben is, örvendezve kiáltott fel, hogy végre annyi vész és vihar után beköszöntött a hőn várt béke ideje. De nem sokáig tartott. A Kőszeghyek, kik azért csatlakoztak a királyhoz, hogy az ország haderejével visszavegye osztrák kézen levő jószágaikat, alighogy ez megtörtént s ők ismét uradalmaik birtokába jutottak, a legatus biztatására Mária nápolyi királynéval szövetkeztek, ki Sopron és Vasvármegyét Iványnak és fiának, Gergelynek adományozta (1292 január 5). A Dráván túli, a horvát-dalmát részek urai kezdettől fogva Mária királynéhoz hajlottak, ki gazdag adományokkal kecsegtette őket, különösen a Szubicsokat. Csakhamar Mária királyné a magyar trónra irányuló igényeit hivatalosan fiára, Martell Károlyra ruházta át (1292 január 6), ki azóta állandóan Magyarország királyának czímezte magát. A Duna mindkét partján, valamint a tengermelléken kitört a lázadás s vezetését Károly személyesen akarta átvenni. De nem jöhetett az országba s különben is igazán veszedelmessé nem vált mindaddig, míg a szentszék nem támogatta. Endre el is fojtotta a mozgalmat, mire Kőszeghy Iván újra meghódolt. De csak

színleg, csak azért, hogy álnokul tőrbe ejtse koronás királyát. Mikor Endre augusztus elején Ivanics várából haza felé indult, Iván czinkostársaival rajta ütött s fogságra vetette, melyből csak három hónap mulva szabadult ki. De a király ekkor sem gondolhatott a felségsértő megfenyítésére, mert fogsága idején országszerte elharapódzott a fejetlenség. Beköszöntött az ököljog virágkora: erőszak, fosztogatás, a munkás elemek szörnyű elnyomása jelentkezett mindenütt. „Az ország zsarnokai" közt, mint a király nevezte őket, a felföldön Trencsén körül Csák Péter fiai, Máté és Csák, mindegyik fontos főméltóságok viselője, kezdtek szomorú hírnévre vergődni. A Csákok ősmagyar nemzetsége, mely csak a század derekán emelkedett hatalomra, engesztelhetetlenül gyűlölte az idegen Kőszeghyeket, kikkel nem egy véres csatát vívott még IV. László idejében. Péter és Máté, a Morva-mezei csata hősei a belmozgalmakban Lászlót támogatták s roppant adományokat kaptak tőle. Különösen Péter tűnt ki vitézségével és ördögi kegyetlenségével. Mindkét tulajdonságát örökölték fiai, az ifjabb Máté és Csák, s első sorban Máté nőtt telhetetlen uralomvágyával, furfangjával, kiméletlenségével irányadó tényezővé. A személyes bátorság mellett volt katonai és szervező tehetsége s folyton szaporodó birtokaiból jelentékeny haderőt tudott alakítani. Valami 30 éves lehetett, mikor III. Endre trónralépett, kit buzgón támogatott a Kőszeghyek fölkelése idején. Csakhogy e közben a maga érdekeiről sem feledkezett meg. Rabolt és gyilkolt s főleg az egyház dús vagyonára vetette szemét.

Endre, kit immár anyja, a nagyeszű Tomaizna is tettel és tanáccsal támogatott, hasztalan próbált meg mindent, hogy a fejetlenségnek határt szabjon. Csak a jóakarat volt meg benne, de hiányzott a hatalom, melylyel akár a nagy, akár a kis zsiványokat emberségre taníthatta volna. Egyik-másik ellen közfelkelést hirdetett s nem egy rablóvárat megvett, nem egy rablólovaggal igéretet tétetett, hogy megjavul. Többre azonban nem mehetett velök, mert nem volt senki, a kiben bízhatott volna. Noha kegyeivel halmozta el Lóránt erdélyi vajdát s fivérét, Kopasz Jakabot a legelőkelőbb tisztségekre juttatta, a vajda testvéreivel együtt fegyvert fogott s a váradi püspökség területét kegyetlenül dúlta. A király sietve nyomult ellene, meg is vette Adorján várát, de Lórántot nem fenyíthette meg. Meg kellett elégednie azzal, hogy az áruló önként meghódolt (1294). Még a vajdai méltóságtól sem foszthatta meg, mert a délvidéken ismét erős forrongás támadt s 1295 tavaszán kitört a lázadás. Ekkor már VIII. Bonifácz ült a pápai trónon, a hierokratikus világuralmi rendszer egyik leghatalmasabb képviselője, jeles egyházjogász, jó szónok, bátor, tevékeny, vasakaratú ember, a ki azt, a mibe egyszer belefogott, nem hagyta abba soha. Át volt hatva az eszmétől, hogy ő a királyok és az államok legfőbb bírája s a világi hatalmat a fejedelmek az egyház utasításai szerint kötelesek kezelni. Ennek megfelelően bánt mindenkivel. Hihetetlen gőg és elbizakodottság

jellemezte még a személyes érintkezésben is s nemcsak a bibornokok és püspökök, hanem uralkodók irányában is oly durva, nyers hangot szokott használni, mely véghetetlen gyülöletet keltett ellene. Mikor egy izben az a vakhir terjedt el, hogy meghalt, közöröm támadt, s mikor kitünt, hogy a hir alaptalan, még az orvost is üldözték, a ki meggyógyította. Azzal is vádolták, hogy elődjét erőszakosan kényszerítette a lemondásra, sőt haláláért is őt tették felelőssé. Megválasztatását sem tartották törvényesnek s trónját csakugyan első sorban a nápolyi Anjouknak köszönte, kik azért buzgolkodtak érdekében, hogy magyarországi terveik számára felhasználják. Valóban teljes erővel támogatta is igényeiket. Politikájának olykép adott kifejezést, hogy első díszebédjén Nápoly és Magyarország „királyai"-val szolgáltatta ki magát. A nápolyi király tényleg a pápa régi hűbérese volt. De a magyar király sohasem volt az s Martell Károly herczeg csak az új pápa jóakaratát akarta kiérdemelni, midőn ebédjén apródi szolgálatot végzett, mit csak hűbéres fejedelem szokott megtenni. Midőn Bonifácz e szolgálatot elfogadta, ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar királyt hűbéresének tekinti s hogy ő akar a magyar koronával rendelkezni. Természetesen ő sem ismerte el királynak III. Endrét, s a szerint, a mint a különféle államokkal felidézett viszályai engedték, több-kevesebb nyomatékkal dolgozott megbuktatásán. Csakhogy számba kellett vennie, hogy a magyar főpapság, a derék Ladomér primás vezetése alatt, feltétlenül III. Endrét támogatja. Másrészt Martell Károly, a királyjelölt 1295 nyarán meghalt s igényeit fiára, Károly Róbertre, a későbbi Károly magyar királyra, az Anjouk magyar ágának megalapítójára hagyta. Ez a hét éves gyermek azonban a nápolyi trón örököse is volt, azt pedig a pápa semmi áron sem akarta megengedni, hogy a magyar és a nápolyi korona egy főn egyesüljön. Míg ez a kérdés el nem dőlt, a pápa nem is lépett fel erélyesebben III. Endre ellen s így hasztalan tört ki minduntalan lázadás, Endre a trón birtokában maradt, sőt Tomazina asszony, immár Szlavónia herczegnője, férfias kézzel még a délvidéki mozgalmat is elfojtotta. De csakhamar olyan csapás érte Endrét, mely Magyarország sorsának alakulására végzetes következményekkel járt. A közszeretetben álló Fennena királyné 1295 őszén elhunyt s sírba vitte a reményt, hogy a boldog házasságból, melyből csak egy leány származott, az Árpádok új fiága fog sarjazni. Az ország azt kivánta tehát, hogy az özvegy király mielőbb újra nősüljön s megmentse családját a magvaszakadástól. Választottak is neki arát, de ezúttal nem oly szerencsésen, mint első ízben. Endre politikai okokból a szomszéd Habsburgoknál keresett támaszt s Albert osztrák herczeg leányát, Ágnest vette nőül (1296 februárban). Magyar király ekkor lépett először Habsburg herczegnővel házasságra s ez a frigy döntötte el végképpen az Árpádok sorsát. Ágnes herczegnőt apáczának nevelték s kis kora óta a legtúlzottabb vallásgyakorlatokhoz szoktatták. Kínozta-gyötörte testét, mindig

ciliciumot viselt és a házas életben is apácza akart maradni. Így férjének nem neje, hanem inkább testvére lett s ezzel kihalásra kárhoztatta az Árpádok nemes nemzetségét.

Egyelőre azonban a házasság politikailag előnyösnek látszott, mert a király nyomatékosabban léphetett föl az örökkön-örökké lázongó Kőszeghy Iván ellen s elvette tőle Kőszeg várát. Csakhogy most sem törhette meg és a harcz iszonyú pusztítások közt folyt ugyan, de megint eldöntetlen maradt. Endre az ifjabb Csák Mátét, a Kőszeghyek ősi ellenségét tette meg nádorává (1296), hogy ez annál hatalmasabbul léphessen fel az árulók ellen. Csák Máté azonban a fényes állást nem a haza ellenségeinek leverésére, hanem önzésének kielégítésére használta s általában oly durván visszaélt vele, hogy a király végre is elcsapta, mire a szilaj ember duzzogva jószágaira vonult s a király kénytelen volt vele valóságos békét vagy fegyverszünetet kötni.

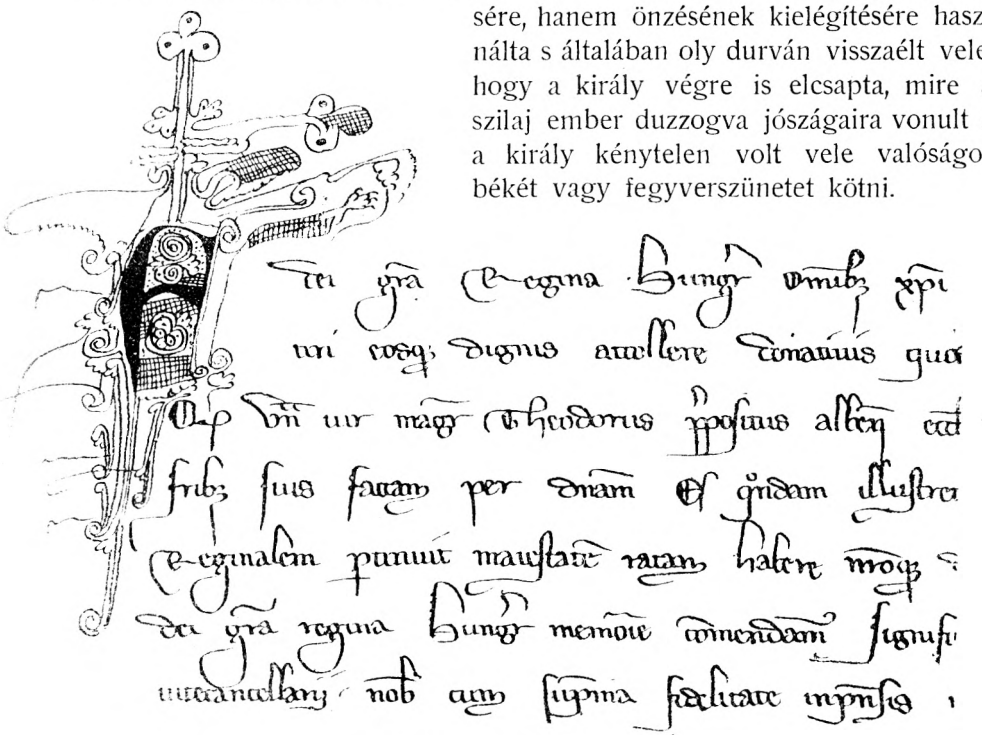

Fennena királyné oklevelének kezdősorai.
(Az oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

Ilyen volt az ország belső helyzete, midőn Bonifácz pápa végre teljes erővel megindította Endre ellen az irtó háborút. Időközben (1297) egyezséget kötött az Anjoukkal, mely biztosította az ellen a veszély ellen, hogy a nápolyi és magyar koronák egy kézben egyesüljenek. Az új egyezség kimondotta, hogy Károlyra a magyar, öccsére meg a nápolyi trón szálljon. A mint ezzel rendben volt, a pápa az eddigi aknamunka helyett megkezdte a nagy támadást, melyben a sors is neki kedvezett. 1298 elején meghalt a derék Ladomér érsek, Endre uralmának főoszlopa, mire a pápa immár gondoskodott, hogy az ő embere kerüljön a magyar

egyház élére. Az esztergomi káptalan többsége Gergely fejérvári prépostot választotta, ki, hogy a pápai megerősítést megnyerje, nyomban elszakadt koronás királyától. A pápa nem ugyan érseknek, hanem hogy bármikor elmozdíthassa, ha parancsainak nem engedelmeskedik, az érseki megye procurátorának nevezte ki, sőt rendkívüli meghatalmazással látta el s megadta neki a jogot, hogy „a közrend háborgatói ellen", kik alatt Endre híveit értette, minden világi és egyházi fegyvert alkalmazhasson. Úgyszólván diktátorrá tette s Bicskey Gergely érsekben folytak immár össze azok az üzelmek, melyek az utolsó Árpád megbuktatására irányultak. A pápa jól megválasztotta emberét. Gergely érsek erőszakos, féktelen természet volt, ki még a pápa parancsaihoz sem alkalmazkodott. Noha Bonifácz kikötötte, hogy engedélye nélkül Buda városát nem szabad kiközösítenie, Gergely 1299-ben saját hatalomteljéből átokkal sujtotta a várost, melynek polgárai hűségesen ragaszkodtak a királyhoz. Árulása és erőszakosságai az érseket csakhamar általános gyűlölet tárgyává tették. A király, a püspökök s az egész ország bitorlónak tekin-

III. Endre ezüst dénárjai.

tették, kinek egyháziakban sem szabad engedelmeskedni, a mint a budaiak csakugyan semmibe sem vették jogtalanul elrendelt kiközösítésöket.

Gergely viszont egyszerűen a forradalom terére lépett s semmiféle kérés vagy fenyegetés nem vihette reá, hogy a király országgyülésein megjelenjék. Kőszeghy Iványt felmenté az egyházi átok alól, a püspöki kart, mely János kalocsai érsek vezetése alatt híven kitartott Endre táborában, maga elé idézte s meg nem jelenés esetén kiközösítéssel fenyegette. A püspöki kar erélyesen tiltakozott ez önkény ellen s Gergely irányában a gyűlölet és elkeseredés olyan mérveket öltött, hogy az érsek nem érezte magát biztonságban a saját esztergomi várában, hanem a Drávántúlra, a Kőszeghyek egyik erős fészkébe futott. Intézkedéseit senki sem vette figyelembe, a főpapság külön okiratban tiltakozott ellenök s a régi módon érintkezett a kiközösített Buda városával, hol az istentisztelet szabályszerűen folyt s plébánosok, szerzetesek és apáczák rendesen végezték teendőiket. Bármint erőlködött a pápa, a magyar püspöki kart nem bírta a királyához való hűségében megtántorítani. Mihály zágrábi püspök inkább ott akarta hagyni főpapi székét, semhogy Endrétől elszakadjon. Péter erdélyi püspököt az egyházból való

kiátkozás sem félemlítette meg. Benedek váradi püspök jószágait hasztalan dúlták a szomszéd urak; ezer veszély közt is királya zászlaját lobogtatta. A zágrábi káptalan mindvégig Endre pártján maradt, noha a szomszéd királyi város polgárai az ellenpárthoz tartoztak, mit azonban nem a politika okozott, hanem a káptalan és a polgárok közti érdekellentét, úgy, hogy a szabad város belmozgalmak idején mindig más párthoz tartozott, mint a káptalani város, mi egyébiránt más olyan városokban is előfordult, hol egyházi testületek fontos kiváltságokat és pénzértékű jogokat gyakoroltak. A legjobban jellemzi a kor általános hangulatát az, hogy Mihály mislei prépost azért nevezte ki örököseivé testvéreit, mert Endre hűségében megmaradtak. A köznemesek töme-

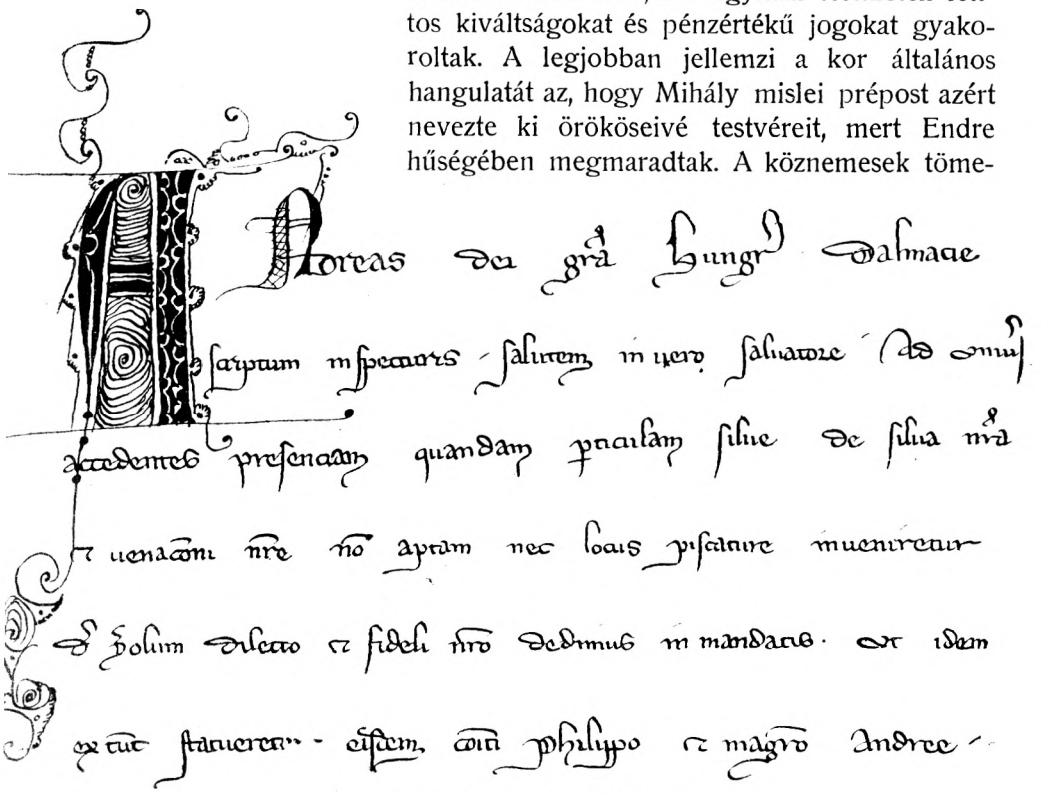

III. Endre oklevelének kezdősorai.
(Az oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

geiben ez a ragaszkodás általános volt s a nápolyi párt csak Gergely érsekben s egyes olygarchákban talált támaszt, kik iránt végül annyira elkeseredett a közhangulat, hogy az országgyülés, mely 1298 augusztusban Pesten tartatott, minden külső és belső baj okozóinak nyilvánította s formaszerűen kizárta őket kebeléből. Ezzel azonban a helyzet keveset javult s a királyi hatalom elerjedését mi sem világítja meg jobban, mint az a tény, hogy Endre király végül a pártütők ellen ligát volt kénytelen kötni saját alattvalóival, Demeter pozsonyi és zólyomi ispánnal, Ernye bán fiával, István országbíróval, a Rátold-nembeli Domokos tárnokmesterrel, Pál mester mosonyi és győri főispánnal és volt nádorával, az óriási

vagyonú Aba Amadéval. Valóságos szerződésre lépett velök (1298), de hogy mily sajnos körülmények közt, azt jelzi a frigylevél, mely számba vette az eshetőséget is, hogy a király külföldre lesz kénytelen menekülni. Endre emberfeletti erővel igyekezett a helyzet nehézségeit legyőzni, de a pápa részéről folyó izgatás mindinkább megbénította kezét. Hasztalan adományozta örökjoggal a dalmát báni méltóságot a Szubicsoknak, a Brebiri grófoknak, kik Bosznia nyugati részeit hatalmukba kerítették, s az egyik Bosznia urának nevezte magát. Hasztalan tette meg újra nádorává Csák Mátét, „az országos rablót és zsiványt", ki ez állásban is fitymálta királya rendeleteit, s mikor újra elcsapták, egyszerűen fölmondta az engedelmességet (1299). Hasztalan küldte ellene a vitéz Demeter ispánt, hasztalan tette levelessé s hívott fel mindenkit, ártson a gonosztevőnek, a hogy tud, a hol éri, ott égesse, pusztítsa javait s a király nem fogja bántani. A harcz általánossá lett s száz helyen föllángolt. 1300 augusztusban a pápa, noha több bíbornok határozottan ellenezte a „nagy ostobaságot", haddal küldte a dalmát részekbe Károly trónkövetelőt, ki, ámbár még gyermek volt, a Dráván túli megyékben fölgyújtotta a lázadás lángját. Az örökös izgatottság, a kormányzás nehéz gondjai végül Endre király férfias erejét is kimerítették. Ehhez járult édes anyja, Tomazina halála (1300 végén), mely csapás az ezer veszély közepett immár magára maradt királyt végleg lesujtotta. Maga is betegágyba került s 1301 január 14-én éjfél tájban (talán 15-én hajnalban) Budán befejezte hányatott életét. Csak egy leánya maradt, Erzsébet, kit Bécsben neveltetett s ki utóbb mostohaanyja, Ágnes királyné befolyása alatt maga is apácza lett s elfeledve halt meg (1338 május 6) Svájczban, a tössi zárdában. Ágnes királyné nem öltött ugyan fátyolt, de apáczai életet folytatott szintén Svájczban, a königsfeldi zárda közelében, hol 64 évvel élte túl férjét († 1364).

Az utolsó Árpád váratlan halála gyászba borította a magyarságot. Érezte mindenki, hogy az ország új korszak elé megy, melynek bizonytalanságaival szemben a hazafiak zokogva siratták elhúnyt királyukat s vele a nagy nemzeti mult elröppenő dicsőségét. Az akkori nemzedék érzéseit egy okirat a következő szavakban örökíti meg: „Endre úrnak, Magyarország dicsőséges királyának kimúltával a szent István első magyar király nemzetségéből és véréből nőtt fának utolsó arany ága is letörvén, a főpapok, főurak, az országos nemesség és minden rendű nép összesen érezték, tudták és felfogták, hogy igazi és valóságos urokat vesztették el benne s Rachelként kesergének halálán."

VIII. FEJEZET.

AZ ÁRPÁDOK MUNKÁJA.

AZ ÁRPÁDOK ÉS A MAGYAR NEMZET. — I. SZENT ISTVÁN ÁLLAMSZERVEZETE. — FOKOZATOS ÁTALAKULÁSA. — AZ ÚJ HATALMI TÉNYEZŐK. — A TÁRSADALOM. — VÁROSI ÉLET. — FÖLDESÚR ÉS JOBBÁGY. — II. A NÉPESSÉG SZÁMA. — A MAGYAR NYELV. — TUDOMÁNY. — MŰVÉSZET. — ISKOLA. — NÉGY SZÁZAD EREDMÉNYEI.

Teljes négyszáz esztendőn át vezették az Árpádok dicső nemzettségének fiai a magyarságot s a munka, melyet ez idő folyamán végeztek, világtörténelmi jelentőségű. Megszerezték, szervezték mai hazánkat, eleinte szűk határait egyre tovább terjesztették, melléktartományokat hódítottak s nagy és erős birodalommá forrasztották össze. Ezzel irányadó, vezető nemzetközi tényezővé avatták, a kelet első nagyhatalmává, a nyugoti polgárosodás erős védgátjává tették országukat, mely nemcsak saját alattvalóival, hanem az egész keresztény népcsaláddal szemben is életbe vágó hivatást teljesített. Szeme első sorban észak, kelet és dél félbarbár vidékeire, Ruténiára, Kunországra, az Alduna és az Adria tartományaira nézett, s a Balkán északi vidékein a magyar volt az első igazán államalkotó elem. Töméntelen nép járt ott ő előtte, dákok, bizánciak, gótok, hunok, gepidák, longobardok, avarok, frankok, bolgárok, de állandó, századokig élő uralmat egyikök sem birt ott szervezni. Az Árpádok Magyarországa megtette ezt is s teremtő szellemével, jeles közintézményeivel egy új fejlődés csiráit hintette el a délszlávok közt. Besenyők, kunok, tatárok az ő erős bástyáin váltak ártalmatlanná Európára, melynek közvéleménye már a XIII. században elismerte a nyugati polgárosodás örökké éber előőrsének. Az Árpádok és államuk hatalmi állásának változásai már a királyi czimben megnyilatkoztak. Árpád, a honszerző, még csak a magyarok fejedelmének, Szent István, a királyság megalkotója, még csak egész Magyarország királyának mondotta magát. A XIII. századi királyok már Magyarország, Horvátország, Dalmáczia, Ráma, Kunország, Ráczország, Halics, Ladomér és Bulgária, néha Jeruzsálem királya ragyogó czímét viselték.

Mindez az Árpádok céltudatos és következetes munkájának eredménye volt s nehéz vajudások közt jött létre, sőt nem is mindig egyenes vonalban, emelkedő irányban haladt. Az Árpádok családjából a hosszú idők folyamán nagyon különböző képességű, véralkatú, nevelésű uralkodók kerültek ki s nem mindig egyformán gondozhatták atyáik örökét. Belső mozgalmak, trónviszályok, gazdasági bajok és szörnyű elemi csapások, új társadalmi tényezők előtérbe lépte, a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulata gátolták törekvéseiket. Mindazáltal alig volt akkor Európában uralkodóház, melyből négy évszázad folyamán annyi jeles tehetség, annyi derék katona és szervező sarjadt volna, mint az Árpádokéból. Tehetségeikre, erényeikre bármennyire különböztek is, mindnyájokban megtalálhatni azt a közös vonást, hogy

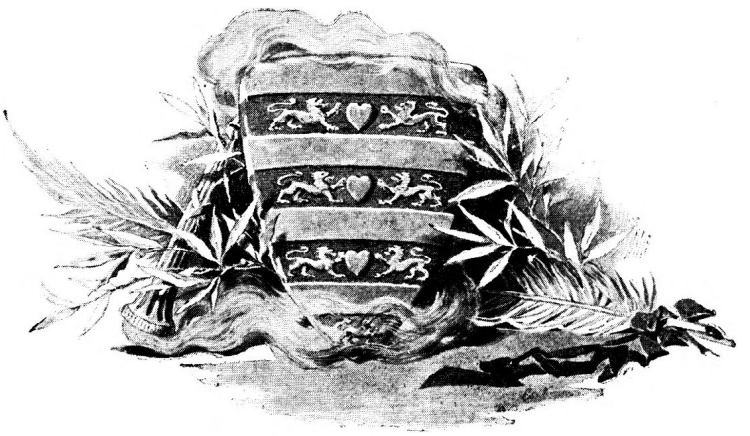

Az Árpád-ház czimere.

alkotásuk, az állam megtartsa sajátos egyéni bélyegét. Habár nem mindegyikben volt meg az erő és ügyesség, hogy elődei munkáját gyarapítsa, legtöbbjüket az az elszánt akarat vezette, hogy az ősök örökét megtartsák, új szerzeményekkel bővítsék, a nép testi-lelki szükségleteit fokozzák, birodalmuk függetlenségét, magyarságát megóvják. Még önzésökben is volt valami nagy, megragadó vonás, mert mindig a legéletbevágóbb nemzeti célokra irányult. Náluk a dynastikus és állami érdek még teljesen összeforrt s midőn családi hatalmukat gyarapították, államuk és nemzetük nagyságát, virágzását mozdították elő. Érdemeiknek, szolgálataiknak jutalma volt az a rajongó szeretet, melylyel a tömegek, a társadalom összes rétegei övezték őket. XIII. századi krónikások csodálkozva említik, minő ábrándos tisztelettel viseltetik a magyar nép királya iránt s a külföldi, ki otthonról nem ismerte ez érzéseket, meg sem tudta érteni, hogy a magyar valósággal szentnek, angyalinak tekinti a királyi hatalom jelvényét, a koronát, „mintha a királyi jog benne gyökereznék".

Ez érzelmekben adott kifejezést a nép hálájának ama végtelen szolgálatokért, melyeket neki királya tett, kinek vezetése, oltalma alatt történt az óriási politikai és polgárosodási haladás, mely az egykori avar pusztaságot hatalmas és virágzó országgá varázsolta s mely a királyát híven követő magyarságnak halhatatlan érdeme, bármely hadi babérnál is maradandóbb, ragyogóbb dicsősége. Nincs Európában uralkodóház, mely oly sajátos feladatot végzett, mint az Árpádoké. Nemcsak hazát kellett szereznie és ezer veszély közepett egy idegen, ellenséges világban megtartania, hanem egy ázsiai népet európaivá kellett átgyúrnia, a keresztény katholikus vallásba olvasztania, még pedig úgy, hogy e gyökeres változások közepett se veszítse el a maga sajátos egyéni és nemzeti jellemét, nyelvét és tisztes erkölcseit. Megtette ezt is. A XIII. században a magyar nép már vallásos hitében és lelkületében, intézményeiben és anyagi polgárosodásában a nagy nyugati népcsalád tagja volt s mindazok az erkölcsi érzelmek és szellemi vajudások, melyek a régi keresztény népek lelkét mozgatták, viszhangot keltettek benne. A mit a keresztény képzelő erő kieszelt, a mit a keresztény művészet nemes körvonalokba öntött, annak nyomait a XIII. századi Magyarországban már mind meg lehetett találni. Az a nyugati ember, a ki hazánkat bejárta, az utolsó Árpádok korában nálunk is gyönyörködhetett ugyanazokban a monumentális épületekben, nagyszerű dómokban, hatalmas monostorokban, királyi palotákban, lovagvárakban, abban a pezsgő, termelő gazdasági munkában, melyeket hazájában látott. A harangok zúgása itt is imára inté a hiveket, s a szeretet alkotásai, szállók, kórházak, közfürdők a magyarok hazájában ép oly gyakoriak voltak, mint a nyugaton. Így Magyarország külsejében is megnyilatkozott, hogy a nyugati keresztény népek családjához tartozik. Csakhogy ez a sok idegen nyom és jelenség, mely a közös keresztény polgárosodás következménye volt, egy pillanatig sem tartotta kétségben a külföldit az iránt, hogy e haza földjén olyan nép él, mely rendületlenül ragaszkodik saját külön életéhez, nemzeti egyéniségéhez, édes anyanyelvéhez, szokásaihoz, viseletéhez s mindahhoz, mi az egyik népet a másiktól megkülömbözteti. Egykoruak gyakran hangsúlyozták ezt, de ha nem mondanák, ha az ellenkezőt állítanák, a négyszáz esztendő minden eseménye, minden kimagasló alakja, minden emléke ékesszólóan hirdetné az Árpádkori társadalom élesen kidomborodó magyar és nemzeti jellegét. E korbeli történetünk drámájának legapróbb jelenetében is mélységes nemzeti érzés, az önálló államisághoz való törhetetlen ragaszkodás nyilvánul. Ez az érzés a királyi palotától a kunyhóig élt mindenkiben s szerves egészszé forrasztotta össze a nemzet különféle alkatelemeit.

I.

Ez érzések őrei és hűséges gondozói voltak az Árpádok s ebben rejlik népszerűségök, valamint sikereik titka. Nemzeti eszményeik szolgálatába helyezték tehetségöket s azoknak megfelelően szervezték államukat, irányították külső és belső politikájokat. Szent István, a magyarság apostola és államszervezője, európai minták szerint formálta át a katonai és kormányzati intézményeket, de nem kora feudalis szellemében, hanem azon hagyományos magyar elv alapján, mely, mint vándor katonai népnél máskép nem lehetett, korlátlannak ismerte a vezér, az uralkodó hatalmát. Korlátlan lett az új királyi hatalom is, mely egyaránt alávetette magának az állam, az egyház, a társadalom minden tényezőjét, mely egyházi és világi tisztviselőivel, várispánságaival, bőséges pénzügyi és katonai segélyforrásaival nem valamelyik kiváltságos rétegre, hanem az alattvalók összeségére támaszkodott. Szent István államszervezetében a királyi hatalom volt az osztó igazság, mely az összes társadalmi tényezők érdekeit egyaránt szívén viselte, s megadta mindenkinek a magáét, a katonának valamint a munkásnak, a nagybirtokosnak és a szegény embernek.

Ez a Szent István alkotta államszervezet a maga patriarchalis egyszerűségével s végtelen hatalmával rohamos fejlődésnek indította a polgárosodást, a népesség számát, anyagi erejét, s nemcsak folyton ujabb puszta területek betelepítésére, hanem önállósága megvédésére, sőt hódító politika megindítására képesítette az államot. A XII. században megdőlt ugyan szent István államszervezetének egyik oszlopa; a főpapságot azóta nem a király nevezte ki, s így immár csupán a társadalom világi elemeivel rendelkezett korlátlanul. Mindazáltal az óriási gazdasági lendület, a földmivelés, ipar és kereskedés fölvirágzása, a lakosság roppant megszaporodása legalább erős uralkodók kezében még mindig képessé tette a királyi hatalmat nagy nemzeti hivatása teljesítésére. De a XIII. század második felében, a tatárjárás után, Magyarország intézményileg is a nyugati világhoz csatlakozott. Nálunk is kifejlődött s roppant hatalomra jutott a birtokarisztokráczia, mely saját osztályérdekeihez képest ha nem is törvény utján, de tényleg egyre inkább korlátolta a királyi jogkört s elvonta tőle ereje kútfejét, a kellő pénzügyi és katonai segélyforrásokat. Egyes családok óriási vagyonra tettek szert, melyre támaszkodva, részt követeltek az állam sorsának intézésében. Megkönnyítette munkájokat általában a korszellem, kivált az egyház, mely a XII. században a királyi hatalom alól felszabadulva, külön, dús állami kiváltságú renddé alakulván a világi nagybirtokosokban is fölkelté az önállóság óhaját. A római szentszék, hogy az egyes országokban a király ellen szövetségeseket nyerjen, mint mindenütt, nálunk is jó szemmel

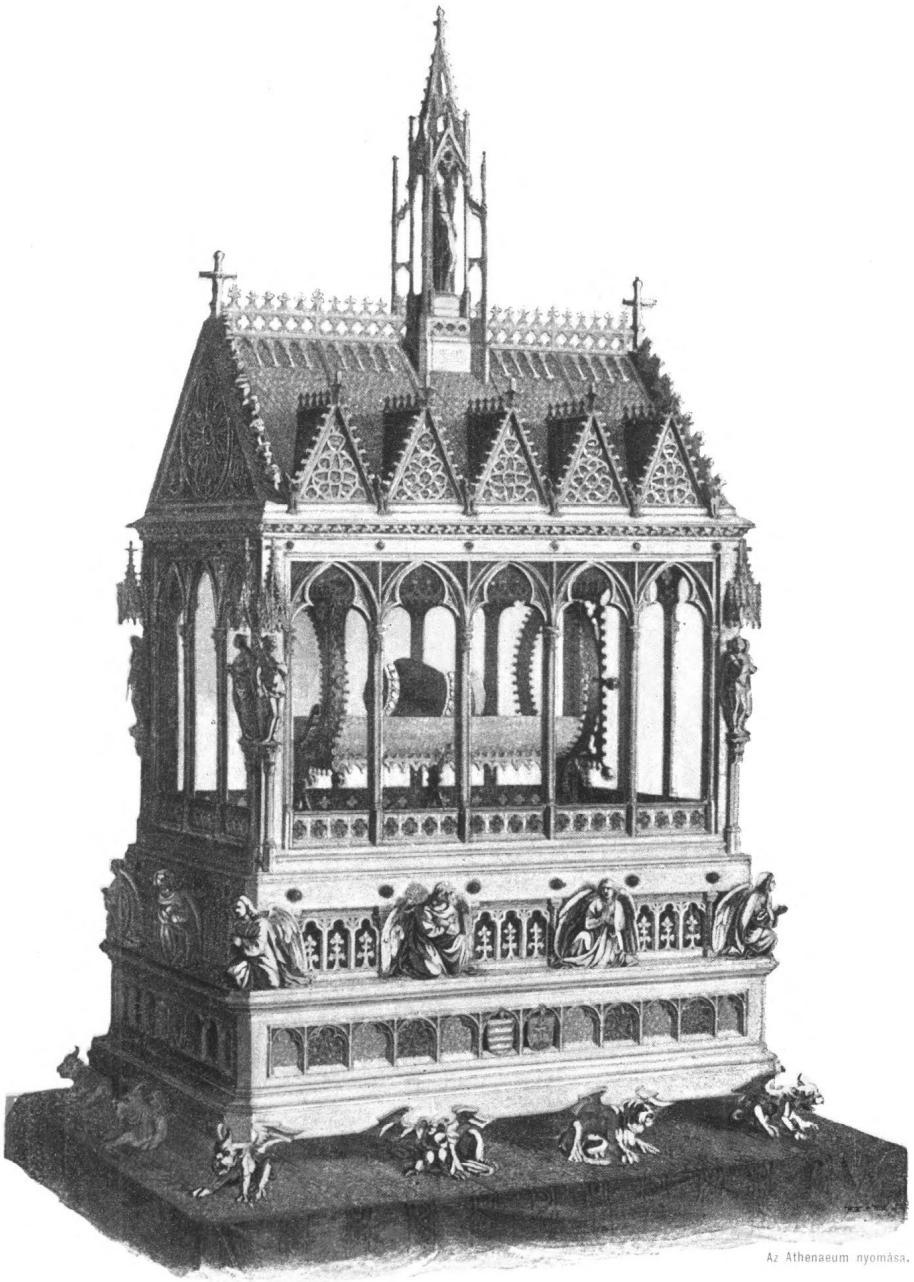

Az Athenaeum nyomása.

SZENT ISTVÁN JOBBJÁNAK EREREKTÁRTOJA.

nézte, elősegítette a birtokarisztokráczia hatalmi törekvéseit. A várjószágok eladományozásával mindazon jogok, melyeket eddig a király gyakorolt az illető jószág lakosain, az adók és másnemű jövedelmek, melyek eddig a kincstárt illették, az új adományosra szálltak át s így a birtokain élő népek, a mennyiben nemességet nem nyertek, megszüntek a király közvetlen alattvalói lenni s magánföldesuri hatalom alá kerültek. A vagyon útján a birtokarisztokráczia lassanként az ország „bárói", vagy régi magyar elnevezés szerint „uraimék" rétegévé fejlődött, melynek a törvény nem adott ugyan külön állást, mely azonban tényleg ellenállhatatlan hatalomra és befolyásra emelkedett. Létele, közszerepe a vagyonon, nem pedig a születésen nyugodott. Nem igazi főuri, hanem egyszerű nagybirtokos osztály volt, melyből kiesett mindenki, a ki vagyonát elvesztette, ellenben bejutott mindenki, ki nagy jószágokat szerzett. Ez a nagybirtokos osztály lett a tatárjárás után döntő tényezővé, uralkodó hatalommá a magyar társadalomban s ugyanazon politikai czélokra törekedett, mint a külföldön, hol a feudalis bárók akkor már rég széttörték a királyi hatalmat s a legtöbb téren maguk léptek helyébe; nemcsak földesurak, hanem valódi uralkodók, a területükön élő lakosságnak csaknem souverain fejedelmei voltak, a kik háborut viseltek, adót szedtek, pénzt vertek, alattvalóik életével és vagyonával korlátlanul rendelkeztek s csak annyiban engedelmeskedtek királyuk vagy császáruk akaratának, a mennyiben ez ujabb kiváltságokkal, ujabb kedvezményekkel vásárolta meg engedelmességöket. Az állam érdekeivel, külső tekintélyével csak annyiban törődtek, a mennyiben hasznukra vált. Sőt érdekeik egyenesen ellenkeztek az összeségével, melynek szüksége volt az erős központi hatalomra, hogy védje a belső rendet, a termelő munkát s igazságot szolgáltasson mindenkinek. Ellenben a birtokarisztokrácziának meg az kellett, hogy a királyi hatalom katonailag és pénzügyileg elgyöngüljön, hogy a király tehetetlenségre legyen kárhoztatva. Tervszerűen ezen dolgozott tehát s nála az államérdek, a közjó helyét a családi érdek, egyéni önzés és becsvágy foglalta el. Minél nagyobb hatalomra jutott, annál veszedelmesebbé vált az államra, annál önzőbben szállt szembe az összeséggel, mint ezt Európa egész középkori története bizonyítja. A nyugaton a birtokarisztokráczia valóságos olygarchiává fajult, melynek eleme volt a féktelenség és durva erőszak. Ebben gyökerezett uraságának, jólétének, hatalmának alapja, s ha akadt erős kezű király, ki határt szabott kicsapongásainak, ez csupán a kisbirtokosnak, parasztnak, polgárnak vált előnyére, nem pedig az olygarchiának, mely életeleméből kiszorítva, lesve-leste az alkalmat, hogy újra királyára törjön. E czélból szövetkezett a leggonoszabb külső ellenséggel s ennél is kiméletlenebbül irtotta, pusztította saját hazáját. Ez a középkorban általános európai jelenség volt s nálunk első sorban a tengermelléki, azután a német birodalommal határos részek urait ösztönzé utánzásra. Itt a nagybirtokosok általában idegen eredetűek, szlávok, olaszok, néme-

tek voltak. Sokan külföldről házasodtak, egyiknek-másiknak az osztrák herczegségekben is voltak jószágaik, honnan átvitték az ottani olygarchikus törekvéseket hazájokba. Példájokat végül a tisztán magyar eredetű nagybirtokosok, főleg a Csákok és Abák követték. Őket is megszállta a kor, a feudalismus démona, gonosz, bomlasztó, decomponáló szelleme s eleurópaisodások első sorban abban nyert kifejezést, hogy ők is az ököljogért lelkesültek.

A királyi hatalom az első pillanattól fogva észrevette az olygarchiában rejlő roppant veszedelmet. Eleinte úgy akart magán segíteni, hogy a féktelenkedőket egyszerűen eltette láb alól s többé-kevésbbé törvényes alakban tömeges kivégzéseket eszközölt. Csakhogy a baj kevésbbé az emberek rossz hajlamaiban, mint inkább a szocziál-gazdasági szervezetben, a földbirtoknak kevesek kezén való összetorlódásában, a vagyon aránytalan megoszlásában rejlett. De akkor a betegség okát még

A Csák és Aba nemzetségek czímerei.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

nem ismerték s minthogy föld volt elég, a király nem a nagybirtok szétdarabolásával hárította el a veszélyt, hanem egy más, szocziális tekintetben szintén igen érdekes orvosszert alkalmazott. Hatalmát a közszabadok, a kis- és középbirtokosok tömegeire igyekezett fektetni, s őket is bevonta ama kiváltságok és kedvezmények keretébe, melyeket a nagybirtokosok élveztek. A tömeggel akarta az olygarchia hatalmát ellensúlyozni. E törekvés lelkes viszhangot keltett a közszabadokban, kiket az olygarchia ép úgy fenyegetett, mint a királyt, mert a jószágai közt élő közép- és kisbirtokosok földjére szintén rátette kezét s arra kényszerítette őket, hogy akaratát kövessék és szolgálatába lépjenek. De a kisbirtokosok lelkében romlatlanul élt a királyhoz való ragaszkodás érzése, ki viszont, hogy befolyásukat fokozza, számukat és kiváltságaikat folyton gyarapította s anyagilag is szilárd alapra igyekezett lételöket helyezni. Fölmentette nemcsak magát a nemes embert, hanem a földjein élő összes munkás elemeket minden állami készpénz- és terményadó, kamara haszna és beszállásolás alól. Adott az új nemesnek megfelelő földet is,

mely eredetileg elég lehetett egy család bő ellátására. Mikor azonban a család megszaporodott, több ágra oszlott, a jószág nem tudta többé mindnyájokat táplálni s már Kézai említ szegény nemeseket, vagyis a kiváltságos osztályban kezdettől fogva volt olyan réteg, melynek gazdasági létele nem eléggé volt biztosítva s mely arany szabadságának megfelelő vagyonnal nem rendelkezett. Ez volt a szociálgazdasági szervezetnek egyik ősi alaphibája, ámbár igazi hatásai csak később nyilatkoztak. Egyelőre a király a szabadok számának egyszerű szaporításával vélte a nagybirtokosokat ellensúlyozhatni s e czélból bőven eszközölte a nemesítést. Ez a legkülönbözőbb módon történt. Néha egyszerű kiváltságlevéllel, néha birtokadománynyal, ámbár azzal, hogy valaki birtokot szerzett, ez időben még nem lett nemes ember. Sőt ha valaki személyére nézve nemességet nyert, birtoka nem ipso jure, hanem csak külön királyi kiváltság által szabadult fel a jobbágyadók alól. A király a volt várjobbágyok és udvarnokok rétegeinek tömegesen adományozta a nemességet, melybe befogadta az összes katonai és szabad elemeket, a kunokat, besenyőket, szászokat, katonáskodó oláhokat. Mindezek immár a király vagy a vármegye zászlaja alatt szálltak harczba, míg az urak jószágaik terjedelméhez képest kiállított csapataikat a magok zászlaja alatt vezették táborba s csapatjok nem királyi zászlóalj (banderium) volt, hanem a nagybirtokos banderiuma. A ki ily zászlóaljat kiállított, azt banderiatus, zászlós urnak nevezték. Noha a köznemesség a királytól kieszközölt kiváltságlevelekben csak a védelmi háborúra mérsékelte hadkötelezettségét s ezzel maga csökkentette politikai befolyását, melynek mérve a honvédelemben való részvétel szerint szokott alakulni, a király az olygarchia ellen sikerrel használhatta fel s első sorban ez új tényezőnek köszönhető, hogy az Árpádok nagy nemzeti hagyatéka az államegység és a monarchikus érzés a XIII. század két utolsó évtizedének zűrzavarában el nem kallódott.

A köznemesi rend a XIII. században már hatalmasul megszaporodott ugyan, de végleg még sem alakult ki, mert lefelé még mindig nem volt ridegen elzárva a többi rétegektől. Még mindig maradtak várnépek és más szabadok, kiket később felszívott, másrészt meg a fejlődő város, valamint a munkás elemek tömege, a jobbágyság sem nyert még végleges, intézményileg megállapított szervezetet. Még a jogéletben sem állt be teljesen a rendi különválás s az örökvallás (fassio, szerződési oklevél), mely később a nemesi jog kizárólagos alkatrésze lett, még a XIII. század végén ép úgy előfordul nemesi, mint nemnemesi ingatlanok elidegenítésénél. A rendi különválás végképen még ekkor sem következett be, de már mindenesetre meg volt a nemességben a törekvés, hogy legalább a vármegyében zárt nemesi testületté alakuljon s már ez időben megnyilatkozott rendi önérzete, sőt még az egyházi javadalmakat is csak született nemeseknek kívánta fentartani. Ekképen mindinkább

megszünt a régi magyar egységes állami és társadalmi szervezet s helyét a hűbériség befolyása alatt keletkezett új intézmények, a nemzet rendi tagolata váltották fel. Ez új alakulat pedig minden téren éreztette átalakító hatásait. Első sorban a királyi hatalom természete, veleje változott meg. A várszerkezet, a királyi vármegye megszüntével, a várjavak eladományozásával elvesznek a királyság leglényegesebb hatalmi tényezői. Az egykori katonák és királyi szolgák rétege külön földbirtokos osztálylyá alakul át. A király megszünik a földbirtok legnagyobb részének ura lenni s ezzel kincstára legbővebb jövedelmi forrásai apadnak el. Így mindinkább az új kiváltságos rétegek befolyása alá kerül s hatalma elveszti régi korlátlanságát. A régi zsinati törvényhozás megszünte óta a magyar király egyszerű rendelettel (decretum) szabta meg, mi legyen országos jog és törvény. II. Endre óta ez a rendelet a kiváltság (privilegium) alakját ölti s e kiváltság- vagy szabadságlevelek első sorban csupán azon rétegek érdekeit tartják szem előtt, melyeknek adattak, mi azt jelzi, hogy a királyi udvarban már a kiváltságosak befolyása lőn uralkodóvá. De a század végén az új uralkodó rétegek a törvényhozás egész hagyományos módját megváltoztatják s az addig tisztán az igazságszolgáltatás czéljainak szolgáló rendi gyülések valóságos törvényhozó gyülésekké válnak. Létre jő a tulajdonképeni rendi országgyűlés, mely a királylyal együtt hozza a törvényt s a XIII. század végéről már ismét vannak nem csupán törvényerejű királyi rendeleteink vagy kiváltságleveleink, hanem valóságos törvényeink, mert van új állami törvényhozó testület, melylyel a király ez eddig kizárólagos jogát megosztja. Ennek megfelelően a törvényhozás tartalma is megváltozik. Inkább közjogivá lesz, az új hatalmi tényezők szükségleteit elégíti ki s általános érdekeket, nagy közös szempontokat csak annyiban szolgál, a mennyiben ez az uralkodó rétegek szükségleteinek megfelel. Sőt a jogszolgáltatásban mindinkább háttérbe lép a törvény s nem ez, hanem a szokásjog szabályozza. A birói okiratok az ország szokásjogára hivatkoznak, de a vármegyében más a szokásjog, mint a városban s ezzel megszakad a jogfejlődés egysége.

De nem csupán a törvényhozó hatalom változik meg, gyökeresen átalakul az egész államkormányzat közjogi természete is. A várszerkezet, a királyi vármegye helyét hadügyekben, igazságszolgáltatásban, közigazgatásban az új hatalmi tényezők, a földesurak, a nemesi vármegye, a város foglalja el, s ezzel megszünik a kormányzat régi egysége, sőt a változás nemcsak a helyi hatóságokra, hanem a legfőbb központi tisztségekre, a főméltóságokra is kiterjed. A két századon át tisztán udvari, királyi főtisztségek állami közhivatalokká lesznek, melyek betöltésére immár a rendiség is befolyást gyakorol. A nádor is „isten kegyelméből“ származtatja hatalmát s nem többé a királylyal, hanem önállóan járja be a vidéket s mint az ország nagybirája egy vagy több vármegye nemeseit

nádori itélőszékre hivja össze. Épen úgy megváltozik a királyi udvarbíró helyzete s a XIII. században országbíróvá lesz. A tárnokmester, a pénzügyminiszter hatásköre szintén átalakul, az új viszonyokhoz alkalmazkodik s ő kezeli mindazokat a jószágokat — ide tartoznak a városok is — és jövedelmeket, melyeket a túlsúlyra emelkedő rendiség a királynak meghagyott. A várjavak nagy része már elkallódott, az adójövedelem is roppant csekélylyé törpült s a királynak első sorban csak városai, melyeknek ő a földesurok, a zsidók, kik szintén nem a közönséges jog alatt állanak többé, nem állami, hanem királyi alattvalók, a pénzverés, a bányászat, a sójövedék, a harminczad s más apró források nyujtanak jövedelmet s ezekből kénytelen udvartartása s fokozódó honvédelmi s más közkormányzati szükségleteit fedezni. Az állampénzügy, mint Európaszerte, nálunk is királyi maradt ugyan az új rendi világban s minthogy a várszerkezet megszünt, a vidéken mindenféle külön pénzügyi hatóságok, úgynevezett kamarák alakultak s kezelték a királyi jövedelmeket. De a tiszti kar betöltésére a rendiség szintén befolyást gyakorolt s ez állásokat első sorban magának kivánta fentartani. A nádori, az országbírói és a tárnokmesteri szék betöltésére szintén az országgyűlés meghallgatását követelte. Ugyanezt tette az alkanczellári állásnál, mert a kanczellári tiszt e század folyamán czímmé változott át s az alkanczellár lett e főfontosságú hivatal igazi feje és vezetője. Az új viszonyoknak megfelelően Erdélyben a vajda, a szlavon részekben a bán jogköre tetemesen bővült s a maga területén mindegyik ama hatáskört gyakorolta, mint az anyaországban a nádor, a mi mindinkább lazította az államegységet s egyre szűkebbre szorította a király jogkörét. A magyar állam és a magyar nemzet a XIII. század végén e tekintetben is európaivá vált tehát s az ő belső élete ugyanazt a képet mutatja, mint Európa régi feudalis államaié. A királyi hatalom elleni lázongások, a munkás elemek elnyomatása és kifosztása, zűrzavar és fejetlenség töltik meg történelmének nagy részét.

Az állami intézmények e gyökeres eleurópaisodását természetesen meg kellett előznie a közlélek átalakulásának, mely a katholikus vallás fölvételével megindult, s nemzedékről nemzedékre szembetünően haladt előre. A külkalandozások, a szomszédokkal való érintkezések, az önkényt vagy erőszakkal ide telepedett idegenek, a meghódított benszülött lakosság maga a föld, melyen századokon át annyi keresztény élt és halt, az új haza egész légköre, egyre fogékonyabbá tették a magyart a keresztény ige iránt, s a szent István szervezte egyház lassú, de szakadatlan munkában a tömeg szívében, lelkében is meggyökerezett. Elősegítették ezt a nagy bevándorlások, melyek őskeresztény országokból jöttek s melyek a, magyarsággal szoros vérségi és gazdasági kapcsokba lépve, a pogányság utolsó nyomait hamar kiirtották. Kevés nép van, melynél a kereszténység oly csekély rázkódtatások közt honosult volna meg, mint a

magyarnál s e rázkódtatásokat is leginkább az anyagi terhek, a tized s más fizetések okozták. Az új vallással magával a nép készségesen megbarátkozott, mert új hangulatokat, új érzéseket keltett benne s új gondolatok termő csiráit hinté agyába. Nem korlátolta katonai hajlamait, régi harczias eszményeit, sőt megnemesbíté azokat, de sok más erényt is ébresztett benne. A hit, az élet forrásához vezette s ez a forrás lassankint a tudás, az ismeret kútfejévé vált, mely fennmaradásának egyik eszközévé és biztosítékává lett, az európai keresztény népek családjában helyet, nemzetközi szereplésének meg alapot és jogczimet szerzett. Az új vallás a munka tisztességét hirdette s töméntelen üdvös, hasznos, bőven jutalmazó ismeretre oktatta a népet. Szerzetrendei magok jártak elől a termelésben, megtanították a magyart az erdőirtásra, vizek szabályozására, a föld művelésére és számos kézművességre. Elősegítették végleges megtelepedését, élete kényelmesebbé, kellemesebbé tételét. És a magyarság hálával fogadta az új vallás e mennyei adományait. Mindinkább lelkébe szívta tanításait s áldásosztó, édes anyjának tekinté egyházát, mely szegényt és gazdagot egyaránt keblére ölel s vigaszt és reményt nyújt minden szenvedőnek. A XIII. századi magyar már igaz áhítattal vallotta hitét, megszerette egyházát, meggyőződéssel hirdette igéit, követte szertartásait s az élet igája alá görnyedt szíve legegyszerűbb vigaszát a templomban kereste, másrészt a jókért, melyeket tőle vett, végtelen pénz- és vagyonbeli adományokkal jutalmazta. Vallásos lelkesedése elvezette a Szentföldre, a kereszténység legtávolabbi kegyhelyeire, itthon meg 1250 után a külön magyar szerzetet, a hamar népszerű és sokáig virágzó Pálos rendet hozta létre. Általában a legkülönbözőbb szerzetrendek, a régiek mellett dömések (prédikátorok), ferencziek, Ágostonrendüek, karthausiak telepedtek meg az ország minden tájékán s a XIII. század végén magyar területen a benczéseknek legalább 64, az ispotályosoknak 70 zárdájok volt s az összes barát- és apáczakolostorok száma meghaladta a kétszázötvenet.

A mi a magyar egyház belső életét illeti, az a XII. század óta ugyanoly folyamot vett nálunk, mint külföldön, mert a káptalani választások és pápai megerősítések rendszere ugyanazon előnyökkel és hátrányokkal járt mindenütt. A főpapság meggazdagodása nálunk is utat nyitott az elvilágiasodásnak, a kapzsiságnak s a hatalomvágynak. Itt sem hiányzott a simonia, külföldiek tömeges kinevezése, kik idegenek maradtak dús honi javadalmaikban is. A főpapok politikai törekvései és egymással való örökös viszályai, melyek néha valóságos háborúkká fajultak, természetes hatással voltak a hivekre, még pedig sokszor a vallás érdekeinek rovására. Egymás közti torzsalkodásaikkal a magok tekintélyét ingatták meg s szent hatalmukkal való visszaélésök ellen nem egyszer felzúdult a tömegek vallásos érzése. Olyan gyakran alkalmazták az egyházi fenyíték legsúlyosabb nemét, a kiközösítést, hogy végre elveszté hatását. Eleinte

jaj és siralom borult azokra, kiket az egyház kirekesztett kebeléből. Végre azonban, mikor ez a büntetés mindennapivá lett egyesek, községek vagy nagyobb területek ellen s a veszekedő papok pénzérdekből nemcsak hiveiket, hanem egymást is tömegesen átkozták ki, a büntetés kivetkőzött régi félelmetességéből. Még a pap sem törődött vele, a kiközösítettet még az istentiszteletből sem zárta ki, sőt alkalomadtán nyilvánosan mulatozott is vele. Maga a tömeg természetesen még inkább pártját fogta az ily, alapos ok nélkül kiátkozottnak s előfordult, hogy elverte, fogságra vetette, sőt meg is ölte azt a papot, ki az egyházi átoknak foganatot akart szerezni. Mindazáltal a tömeg szeretettel vallotta új hitét s különösen lelkészéhez ragaszkodott gyermeki engedelmességgel, ki meg tőle telhetőleg gondját viselte nyájának. Csakhogy buzgalma sokszor hajótörést szenvedett kedvezőtlen anyagi helyzetén, ki nem elégítő javadalmazásán, mi összeütközésbe hozta hiveivel, vagy pedig ellanyhította benne a kötelességérzetet. Töméntelen plébánia, félegyház (így nevezték a fiók egyházat), javadalmazott oltár és kápolna borította az országot, de nem mindegyik biztosított papjának tisztességes megélhetést, mert vagy keveset jövedelmezett, vagy annyi teher hárult élvezőjére, hogy nem maradt elege a megélhetésre Az alsó papság jelentékeny része már ekkor szegényesen élt s az egyházba is bejutott a magyar szocziálgazdasági szervezet amaz eredendő bűne, hogy a legfelső dúsgazdag réteg mellett egy nagyon népes és nagyon szegény legalsó réteg alakult, a mi természetesen hátrányosan befolyásolta a köznép lelki életét. A vagyonosabbak idegenkedtek is e pályától s sokszor olyat kellett plébánosnak rendelni, kiben lényeges értelmi vagy erkölcsi képességek hiányoztak s ki szent hivatalának nem igen vált díszére. Az egykorú zsinatok tilalmaiból az tünik ki, hogy némelyek nem sokat törődtek a papi nőtlenséggel, egyházi büntetésekkel, szerettek korcsmázni, komédiással, igriczczel mulatni, szerencsejátékkal szórakozni. Egyik-másik állásához nem illő foglalkozást űzött, csere-berét, kereskedést folytatott, világi módra öltözködött, kardosan, fegyveresen járt-kelt. Műveltsége általában fogyatékos maradt s nyája lelki üdvösségét ép oly kevésbe vette, mint állása tisztességét. Azt sem bánta, jelzik a zsinatok tilalmai, ha hivei magában a templomban, vagy a körülötte fekvő temetőben czéczót csaptak, sőt tánczra perdültek.

Ez apró foltok, melyek őskeresztény népeknél még gyakoriabbak voltak, nem homályosították el a XIII. századi magyar egyház káprázatos ragyogását. A katholikus világ egyik legnagyobb, leggazdagabb testülete volt, melynek erkölcsi tekintélyéhez mérhetetlen politikai jogköre és szerepe járult. Minél inkább fejlődött és vagyonosodott, annál nagyobb mértékben igyekezett érvényre emelni kizárólagos uralmát s irtó harczot folytatott az eretnekek, schismatikusok, nem-keresztények ellen. Saját hatáskörében, zsinatain behozta az egyetemes egyház ide vonat-

kozó kérlelhetetlen törvényeit, kizárta a nem-katholikust a közhivatalokból, a társadalmi közösségből, a zsidót sárga, a szerecsent kék megkülönböztető jel viselésére kényszerítette s a sujtó intézkedések hosszú sorával keserítette meg mindnyájok életét. Mindez azonban nem az állam, hanem az egyház intézkedése volt. Szent Istvántól III. Endréig az Árpádok kivétel nélkül a vallásos türelmesség zászlaját lobogtatták a mai anyaország területén s a XIII. század végén a legkülönbözőbb felekezetek éltek a király oltalma alatt. III. Endre (1291) a pozsonyi polgárságnak adott kiváltságait az ottani zsidókra is kiterjeszté, IV. László a máramarosi oláhoknak biztosította vallásuk szabad gyakorlását. Kétségkivül ugyanez történt a délvidéki városokban is, hol sok görög, bolgár, rácz kereskedő élt, ámbár általánosságban a városi polgárjog megszerzése a kath. valláshoz volt kötve. De minthogy a délvidék városaiban volt görög-keleti lakosság is, vallását mindenesetre szabadon gyakorolhatta. Ekképen az állam szigorúan katholikusok jellege mellett sem helyezkedett a kizárólagos felekezetiség alapjára, mi nagy mértékben elősegíté a népesség folytonos szaporodását, hasznavehető idegen elemek beköltözését.

A XIII. század a magyarság történetében a tulajdonképeni városalapítás, a városi szabadság nagy arányú kiterjesztésének százada. A tatárjárás után régi községek tömegesen nyertek városi jogot, vagy pedig egész újak alakultak s léptek e jog élvezetébe. Kivétettek a züllő, néhol egészen szétbomlott várszervezet keretéből s a királyi hatalom szerető odaadással gondozta, szaporította a munkástömegek e legértelmesebb és legfejlettebb elemét, hogy a köznemesség mellett benne is támaszt nyerjen az elhatalmaskodó birtokarisztokráczia ellen. Csakhamar a városok színes koszorúja lepte el az ország minden részét, s a városi polgárság köréből egyesek tekintélyes közszerepre vergődtek. A városi kiváltság lényeges tartalma mindig az volt, hogy a polgár — ez időben ez elnevezés a várkatonáról a városi lakosra szállt át — szabadon rendelkezhet ingó és ingatlan vagyonával, fegyvert viselhet, maga választhatja papját, biráit, esküdteit, kik a város szokásjoga alapján (a németek rendesen a magdeburgi jogot, mely a Sachsenspiegel német jogkönyvön nyugodott, hozták magokkal vagy fogadták el) tartoztak itélkezni és eljárni. A polgár különböző adó- és vámügyi kedvezményeket, a város vásárjogot élvezett, mely azonban nem volt kizárólagos városi kiváltság, mert földesúri községek is kapták. Kereskedelmi jelentőségéhez képest némelyik városnak a király külön kedvezményeket adott, így az árúmegállapítás jogát, mely a középkori kereskedelmi életben igen fontos szerepet játszott. Buda és Győr már a XIII. században megnyerték e jogot, mely az árúforgalom egyes ágait az ő körükben összpontosította s ezzel dús hasznot hozott polgárainak. Noha ez időben még sem nálunk, sem Németországban nem volt a város kiváltságának elengedhetetlen kelléke, hogy fallal zárkózzék el a külvilágtól, kiváltságai alap-

ján mindenesetre önálló közigazgatási és birósági kerületté vált; élén választott birája állt, végrehajtó közege a választott tanács volt, mely a várost megillető jogokat gyakorolta.

A király nem csupán kiváltságokkal segítette elő a város fejlődését. A várszerkezet bomlása következtében nagy népréteget kellett valamely új szervezetbe beillesztenie s egy részét a nemesi rendbe emelte, másik részét a városi polgárságba olvasztotta. Győrött a legkülönbözőbb várnépek, tekintet nélkül eddigi jogállapotukra, Sopronban a luéri nyilasok, Pozsonyban a vár halászai és Széplak község lakói nyertek városi polgárjogot. A városba özönlöttek mindazok az elemek is, melyek bármi oknál fogva a vidéken meg nem élhettek, s a zsidókat végleg oda szorította a vidéki társadalomban túlsúlyra jutó felekezetiség. De különösen az olygarchikus mozgalmak járultak a városi nép szaporodásához. Az ország nagy részében megszünt a közbiztonság, a hatalmasok büntetlenül fogyasztották a nép vagyonát, irtották életét s a zűrzavarban, mint külföldön történt, nálunk is a város védettebb falai közé igyekezett húzódni mindenki, a ki csak tehette. Így a régi lakosság mellett a legkülönbözőbb népelemek gyültek benne össze; volt köztük régi vendég, királyi, püspöki, káptalani vagy más földesúri jobbágy, királyi szolga, várnép, udvarnok, foglalkozására meg iparos, kereskedő, földműves, katona. Mindezekből alakult ki lassankint az új városi polgárság. Polgár lett, polgári jogot élvezett, tekintet nélkül foglalkozására vagy régi jogállására, mindenki, a kath. vallásu és kinek a város területén fekvősége vagy háza volt. Ekképen a városi birtok lőn a polgárjog alapja s az, kinek ilyen birtoka nem volt, lakhatott ugyan a város területén, de polgárjogot nem élvezett, ámbár a közterhekhez hozzá kellett járulnia. Egyéni szabadságát azonban ő is megtartotta s kedve szerint fejleszthette tehetségeit, választhatta pályáját, míg a polgár ezenkívül még a város kormányzatában, a tisztviselők választásában is részt vett. Kiváltságos helyzete gyors fejlődésre juttatta a várost. Az Árpád-korszak végén főleg a fiatal Buda (pesti újhegy, Újbuda) indult rohamos virágzásnak s nemcsak a gazdasági, hanem a közéletben is előtérbe lépett. Így még az Árpádok hagyták örökül nemzetüknek azt a várost, mely utóbb az ország szive, a királyság székhelye, az állam fővárosa lett. Első lakói szász, német szőlőtelepesek voltak. De csakhamar magyarok is költöztek be s a hegy északi oldalát ülték meg, hol külön templomuk volt. Jöttek olaszok és zsidók s mindnyájok egyesült munkája alig pár évtized alatt népes, vagyonos és csinos várossá tette Budát, mely ipari és kereskedelmi tekintetben túl kezdte szárnyalni sokkal idősebb testvéreit, Esztergomot meg Székesfejérvárt, melyek a leviharzott olygarchikus mozgalmakban sokat szenvedtek. Esztergom ez időben is az országos borkereskedés és kivitel főpiacza maradt ugyan, de máskülönben Buda mindinkább föléje kerekedett s már ez időben szembeszökően kiemelkedett a többiek

sorából, hogy majdan az ország szive, szék- és fővárosa legyen. Egész környéke átalakult, megelevenült, virágzó polgárosodás színhelye lett. A szomszéd Pest nehezen heverte ugyan ki a tatárvész rombolását, de előnyös földrajzi fekvése mindinkább az Alföld országos piaczává rendelte. Buda és Óbuda közt, valamint Pest szomszédságában kisebb telepek és községek alakultak. A mai Margit-, akkor Nyulak-szigete már IV. Béla óta, ki ott leánya számára szép dömés-kolostort és templomot emelt, gyönyörű kertté változott. Épült benne egy másik templom, továbbá a ferencziek

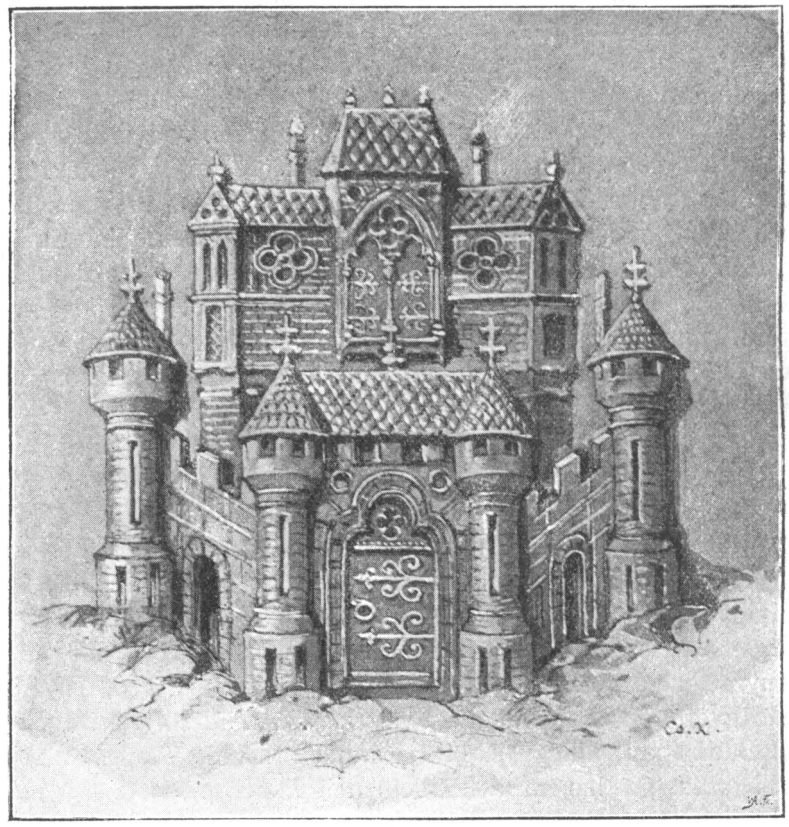

Esztergom vára.
(A város legrégibb pecsétjéről.)

zárdája, valamint szent Pál nevű kis község. Az esztergomi érsek és az urak nyaralóféle díszes házakat emeltek a szigeten s oda vonultak üdülni vagy vadászni. Az új országos központ hatása kiterjedt még a Csepel-szigetre is (Nagy vagy Becse szigete), mely királyi, illetve királynéi birtok volt s külön ispán és tisztikar vezetése alatt sokféle kiváltságot és adómentességet élvezett.

A város ez időben mindenütt bensőbb kapcsolatban maradt a vidékkel, mert még rászorult a bevándorlásra, melylyel a magyar mellett igen sok

olasz, franczia, vallon, flamand, különféle szláv jutott a polgárok sorába. Az olaszok főleg Budán, Esztergomban és Fejérvárt szaporodtak el s a két utóbbi városban külön községet alkottak, melynek saját pecsétje volt; Budán szintén volt olasz utcza s az olaszok lettek a szerecsenek helyett az ország bankárai. Leginkább azonban a németek száma nőtt meg s minthogy magokkal hozták saját hazai jogukat. sőt néhol a tizedet is német módon (more theutonico) fizették, sok helyt könnyen kezökbe keríthették a hatalmat s a városi életnek németes színezetet adtak. Néhol a kiváltság, melyet a királytól nyertek, egyenesen a németségnek juttatta a polgári jogok egyedüli élvezetét. Beszterczebányán csak német szerezhetett birtokot. Korponán a német polgár ellen a magyarnak még tanúskodását sem fogadták el. Magok választotta papjaik természetesen németek voltak s így az egyház és a közigazgatás egyaránt elősegítette a más nemzetiségűek elnémetesitését. De ez csak nyelvileg történt. Politikailag a német városi polgár ép úgy magyar volt, mint bármely honlakos, ép úgy beolvadt a magyar állameszmébe, ép úgy ontotta vérét királyáért és hazájáért, mint a legtisztább fajmagyar. A német városokban soha sem merült fel az a hajlam, hogy elszakadjanak a szent koronától, mit az olygarchák ismételve megkisérlettek. A határszéli Sopron és Pozsony épen a németekkel folytatott harczokban voltak a király leghívebb, legkitartóbb támaszai. Sopronról már 1269-ben említi a király, hogy polgárai nemcsak pénzzel segítették, hanem szakadatlanul védték a határt, örök harczban álltak a némettel s ezzel királynak és hazának hasznos szolgálatot tettek. A cseh, a német s az olygarchákkal vívott háborukban Sopron és Pozsony csaknem végpusztulásra jutottak a hazához való ragaszkodásukért s III. Endre, ki ujjáalapítójuk lett, dús anyagi támogatással, sokféle kiváltsággal, szomszéd népek bekebelezésével jutalmazta hűségöket. A világi elem közül a városi polgárságban ébredt fel először a művelődési hajlam is, mert foglalkozása nélkülözhetetlenné tette az írás-olvasást. Körében keletkezett az első világi iskola a papság felügyelete alatt ugyan, de már nem csupán a vallásoktatás czéljából, hanem azért is, hogy a növendéket legalább anyanyelvén írni-olvasni megtanítsa. Ez az iskola német, sőt a németesítés eszköze volt ugyan, de a művelődés terjedésének, a világi elem polgárosodásának mindenesetre szolgálatot tett. A város e mellett emberbaráti intézményekről, kórházról, szegényházról, közfürdőről is gondoskodott. Néhol könyveket szerzett s általában a kolostorok mellett a szellemi élet, a műveltség góczává kezdett alakulni.

A városi elem nagyobb része a XIII. században még őstermeléssel, bányászattal, földműveléssel, borászattal s a helyi viszonyokhoz képest halászattal, méhészettel foglalkozott. Ez utóbbi kereseti ág akkor dúsan jövedelmezett, főleg a viaszfogyasztás roppant arányai miatt, mert a gyertya viaszból készült s végtelen mennyiségben kellett kivált az egyház czéljaira.

Mindazáltal az a sokféle előjog és dús kedvezmény, melyeket a város kiváltságai nyújtottak, egyre nagyobb számmal terelte az iparra és kereskedésre a polgárság azon részét is, mely nem volt, mint például az olasz kezdettől fogva bankár, kereskedő vagy mesterember. A város körében új foglalkozások léptek előtérbe s ezzel megindult az egyes foglalkozási körök különválása, külön szervezkedése. Az ugyanazon foglalkozásúak rendesen egy csoportban, egy utczában laktak s minthogy felszabadultak a földesúri hatalom alól, egy-egy iparág maga kezdett a saját külön érdekeinek védelméről gondoskodni. Az egyfoglalkozásúak összeálltak, egyletet alakítottak, néhol egyházi lobogó alatt ájtatossági és emberbaráti czélból, néha tisztán önérdekből s így keletkezett lassankint az a szervezet, mely később czéhrendszerré változott s az ipari termelés állandó formája lett. Iparosok mellett egyre szaporodtak a kereskedők, kis- és nagy-kalmárok, kik a nemzetközi árúcserében számot tevő szerepre vergődtek. A királyi hatalom kereskedelmi szerződésekkel biztosította a magyar polgárt, hogy ha külföldön jár, személyes szabadsága ne háboríttassék s ott szokatlan adóval, rendkívüli vámokkal ne sújtassék. Nemcsak Velenczével, ama kor legelső kereskedelmi államával köttetett (1217), a viszonosság alapján, ily szerződés, hanem IV. László és Rudolf császár a magyar-német szövetséget kereskedelmi szerződéssel tetőzték be (1277). Így a magyar kereskedő királya oltalma alatt eljuthatott a külföld legtávolabbi országaiba, míg viszont a német, olasz, franczia, rutén országok kereskedői szabadon járhattak kelhettek a magyar állam területén.

Pozsony legrégibb pecsétje.

Bécsből, mely a XIII. század óta a német birodalom egyik legnagyobb, legvagyonosabb városává lett, Velenczébe a főút akkor még nem a Semmeringen, hanem Németújhelyből magyar területen, Sopronon, Szombathelyen, Körmenden, Mártonhegyen (Martyáncz) át vezetett Regedébe és Pettauba. Különösen azonban a Duna vált a nyugati ki- és beviteli forgalom közvetítőjévé. A külföldi behozatalban a fűszeren s más olyan mindennapi fogyasztási czikken kívül, mely hazánkban nem termett, főleg a finomabb iparczikkek, arany-ezüstnemű, selyem, bársony, posztó, ruha — egyik egykorú szerint sok ócska ruha is — szerepeltek. Hazánkból a német birodalomba vágómarhát, nyers bőrt, prémet, gyapjut, viaszt, bort, komlót, gabonát és érczeket vittek ki. Flandria behozatalában a magyar arany, ezüst és viasz ez időben már nagyban szerepelt s egyik főpiaczuk Brügge volt. Ismertté s kedveltté vált a magyar,

főleg a szerémi bor, melynek országos főpiacza a XIII. században Esztergom volt, hová a termelők szárazon és vizen tömegesen szállították s honnan a külföldre, kivált az osztrák és cseh tartományokba jutott. Időnkint azonban Ausztria valóságos vámháborút indított a magyar bor ellen s általában Bécs már a XIII. században nyomasztó hatást gyakorolt a magyar gazdasági életre. Földrajzi fekvésénél fogva a Duna völgyében, melyen át a legközvetlenebb és legrövidebb vizi és szárazföldi utak vezettek, a magyar nyugati árúcsere egyik főkapuja volt s e helyzetét a XIII. század óta kérlelhetlenül kihasználta. Herczegei külön kiváltságlevelekben segítették elő ebbeli törekvését. Mindenféle mesterséges módon támogatták, kiváltságokkal, kedvezményekkel ruházták föl s mikor a szomszéd nyugati tartományokat, Stiriát, Karintiát és a többit is megszerezték, Bécs gyarapítására irányuló gazdasági politikájok egyre érzékenyebben károsította Magyarországot, mely a bécsi polgárság vagyonosságának már ez idő óta főforrása lett. Árúmegállító joga alapján a külföldi kereskedő a Dunán Bécsnél tovább nem mehetett; ott kellett kirakodnia s árúit legfölebb két hó folyamán bécsi polgároknak eladnia. Ez lehetetlenné tette, hogy a Dunán a nemzetközi forgalom megélénküljön, mert a nyugati kereskedő nem használhatta a vizi utat. A csehországi, sziléziai és lengyelországi út nyitva állt ugyan a külföldi árúcsere számára, de a legkényelmesebb úton, a Dunán Bécs uralkodott; elzárta vagy kerülő utakra Prágán, Boroszlón át kényszerítette a nemzetközi forgalmat s kénye-kedve szerint szabta meg az árakat. Minthogy e helyzet következtében Bécs különös előnyöket nyújthatott annak, a ki nála vásárolt, a szomszéd magyar vidékek kereskedői ott fedezték szükségleteiket. Így a bécsi polgárság jóléte már a XIII. század óta a magyarságból táplálkozott, melynek szomszédos vidékeit gazdaságilag észrevehetően befolyásolta, függő viszonyba helyezte. A déli határokon szintén megélénkült az árúcsere. A bizanczi ipar termékei immár leginkább olasz közvetítéssel jutottak el hazánkba. Az olasz árúcserében fontos tényezővé emelkedtek az ispotályos és templomos lovagrendek, egyrészt ama kor nagy nemzetközi bankárjai, másrészt meg a rendes kereskedelem közvetítői, kik főleg a horvát-dalmát részekből igen jövedelmes kereskedést folytattak a tengeren át az olaszokkal. Az erdélyi sónak szintén volt akkor külföldi piacza s nagyobb mennyiségben szállították Kúnországba, Bulgáriába, sőt a görög birodalom különböző tartományaiba. Így a kereskedelem a XIII. század második felének zürzavaraiban is fontos tényezője maradt a magyar nép vagyoni gyarapodásának.

A magyar városi szervezet fejlődése szoros kapcsolatban állt a vidék gazdasági lendületével, a népesség általános megszaporodásával, arányosabb szétoszlásával s a legtávolabbi szélekre való eljutásával. A tatárjárás után a tömegek árja minden belső zűrzavar és olygarchikus rombolás közepette ellenállhatatlanul özönlött a központból

a szélekre, a még mindig vagy lakatlan vagy természeti viszonyainál fogva csak fáradalmasabb munkával művelhető távoli részekbe s bevonta a mai államterület minden táját a nemzeti gazdálkodás keretébe. A Dráva-Száva közét magyar tömegek lepték el s töméntelen magyar község indult virágzásnak. A Kulpán túli tulajdonképeni horvát-dalmát részekben szintén voltak magyar telepek, magyar birtokosok meg nagy számmal s ők fűzték oly szorosan e területet a magyar szent koronához, ámbár az olaszok is elszaporodtak s támaszt nyujtottak Velencze hóditó törekvéseinek. Erdély minden vidékén, Máramarosban, Beregben, Szepesben, Liptóban, Árvában egyre elevenebben lüktetett a polgárosodás. Katonai és munkáselemek lepték el a Kárpátok bérczes, erdős tájait s ott a nemzeti életnek új központokat alakítottak. Liptó védelmére és kormányzatára a király Ujvárt építette s minthogy az erdőség végtelen gazdag volt mindenféle vadban, a sok víz halban, s így e vidék bőséges és jó táplálkozást adott, egyre szaporodtak a telepesek is, kik halászattal, vadászattal, solymászattal, hódfogással foglalkoztak s állandó községeket alapítottak. Az Óvár aljáról, Szentannaasszonyfalváról szintén serényen folyt a telepítés s a Bocza vizében megkezdték az aranymosást, melyet főleg Királybocza szász telepesei űztek néha nagy eredménynyel. Mikor a várjavak eladományoztattak, az új birtokosok még tevékenyebben gyűjtögették a munkás lakosságot, alapítottak új községet, építettek templomot, várakat. Ugocsában, hol a tatárok özöne elseperte a fiatal polgárosodást, a lakosság sűrűbben tömörült s új beköltözőkkel szaporodott, kiknek a király megadta a jogot, hogy annyi földet vehessenek birtokba, a mennyit meg tudnak művelni, mert volt puszta föld elég. Az új urak, kik a királytól várjavakat kaptak, várakat építettek, melyek közelében új községek támadtak. A sokáig néptelen Máramaros III. Endre korában már annyira gyarapodott, hogy vármegyévé alakulhatott s mérhetetlen só-kincsének értékesítése nagy mértéket ölthetett.

Király, egyház, nagybirtokos egyaránt fáradhatatlan buzgalommal folytatta a telepítést, mert ettől függött jószágainak értéke. Puszta földje volt elég minden földesúrnak, de nem volt elég munkaereje, hogy megművelhesse. Eleinte úgy segített magán, hogy a földet parczellázta s az egyes parczellákra szabadosait vagy rabszolgáit ültette. Mindazáltal jószágai, melyek nem holdakra, hanem mértföldekre terjedtek, nagyrészt még mindig műveletlenül hevertek. A népesség szaporodásával szabad embereket igyekezett tehát a puszta földekre csábítani, melyeket szintén parczellázott. A földdarab, melyet akár szabad, akár szolga munkásnak haszonélvezetül átengedett, kiterjedésére olyan volt, hogy egy-egy család megmunkálhatta s megélhetett belőle. Ezt a parczellát jobbágyteleknek (jobbágyűlés, sessio colonicalis) nevezték; állt pedig belsőségből, vagyis a községben házból, udvarból, kertből, továbbá külsőségből, művelésre alkalmas földből. Telkéért a jobbágy bért fizetett pénzben

(census), terményben és munkában (robot, régi magyar neve: enő) s e tartozásai (servitia rusticalia) összeségét, ha rabszolga volt, a földesúr maga szabta meg. Ellenben a szabad jobbágygyal alkudnia, egyezkednie kellett s a megegyezés, vagyis a jogok és kötelezettségek irásba, urbáriumba foglaltattak. Gyakran az úr nem közvetlenül a jobbágyokkal, hanem ama kor telepítési ügynökével, a soltészszal kötötte meg az alkut, ki maga kereste ki az alkalmas területet, melynek földesurától concessiót nyert a betelepítésre. Erre azután társakat szerzett az üzlethez, szabad embereket, kikkel megkezdte az új község alapítását. Kimérte a s telkekre osztotta a határt. Egy rész neki jutott, egy másik paplakra és templomépítésre rendeltetett, a többi a telepeseké maradt, kik kölcsönös segítséggel építették fel házaikat s bizonyos ideig, míg az új tanyán meg nem gyökereztek, semmiféle bért nem fizettek. A soltész, magyarul falunagy (fónagy), állandóan közöttük élt s ő volt bírájok. Állása örökös volt családjában, sőt el is adhatta. Mikor az adómentesség ideje lejárt, a telepesek a szerződésben megállapított évi bért fizették a földesúrnak. Ilyen soltész útján történő telepítés főleg a Kárpátokban folyt élénken. Vázsecz község 1281-ben Gellért soltész, Csorba község már egy évvel előbb szintén soltész útján keletkezett s a telepesek földesúri terhei oly mérsékeltek voltak, hogy tíz év mulva (1290) beleegyezésükkel csak azért emeltettek, hogy „ne kelljen szégyenkezniök" a szomszédos községekkel szemben.

Az uj fejlemények a nép gazdasági viszonyait s egész foglalkozását mindinkább átalakították. Míg az előző századokban a tömegek főleg marhatenyésztésből éltek, minek következtében a föld értéke csekély maradt, másrészt a pénz ritka volt s az árúforgalom csupán a legnélkülözhetetlenebb szükségleti czikkek cseréjére szorítkozott, a XIII. század második felében a földmüvelés országszerte lendületet vett, a borászat, a gyümölcstermelés, a méhészet nagyban fokozta a nemzeti vagyonosodást, a föld értéke felszökött, a gyarapodó jólét megnöveszté a fogyasztóképességet s fejlettebb igények kielégítésére képesité az alsóbb néposztályokat is. A töméntelen új és régi község egyre szorosabban magához lánczolta lakóit úgy, hogy a nomadizálás hosszú kora a XIII. századdal nálunk is általában véget ért. A nép mindenütt állandóan megülte telepeit, oda nőtt a földhöz, mely táplálta. Ezzel azután életmódja, egész gondolkodása átváltozott. A ki telkét állandóan megülte, az bensőbb, érzelmi kapcsolatba lépett vele. Mihelyt tudta, hogy az a keskeny földdarab, melyből él, nemcsak neki, hanem majdan gyermekeinek és unokáinak is kenyeret fog adni, kezdte gondosabban, észszerűbben munkálni, javítani, gyümölcsfával beültetni, gazdasági épülettel ellátni. Immár többet áldozhatott érte, mert családostól összenőtt vele. Az a tudat, hogy itt élnek majdan ivadékai, első sorban arra sarkalta, hogy sátora vagy viskója helyett szilárdabb, czélszerűbb, kényelmesebb házat építsen, mely

daczolni bir az idővel. A főépítő anyag a legtöbb vidéken a fa maradt ugyan s a belháborúk idején később is megtörtént, hogy az egyik úr a másiknak a faluját emberestől, házastul, templomostul a maga jószágára költöztette át, mert a faépületet szét lehetett szedni s más helyen újra összeállítani. De mihelyt a nép véglegesen megtelepedett, építkezéseinél már a kényelem, a csinosság, a tartósság szempontjait is inkább számba vehette. Így faháza sem volt többé kaliba, hanem szilárd, tágas épület, mely a kényelem igényeinek, valamint a gazdálkodás fokozódó szükségleteinek jobban megfelelt. Ez a ház övé maradt, mikor telkéről elköltözött, mert elvihette vagy eladhatta, ha ugyan szabad jogállású ember (homo liberae conditionis) volt.

Csakhogy az idegen földön gazdálkodó népek nem kizárólag szabad emberekből, hanem régi rabszolgákból is álltak, kiket urok dolgoztathatott, sarczoltathatott, ide-oda költöztethetett kénye-kedve szerint s kiknek egyéni tulajdonuk nem volt. Ekképen az akkori földesúri népek jogállásukat tekintve két, nagyon ridegen elválasztott rétegből álltak, minek következtében ezek a népek még nem forradhattak össze, vagyis nálunk a jobbágyság intézményileg még nem alakulhatott meg. Ez pedig visszahatott a rendiségre, mert addig az uralkodó réteg maga sem zárkózhatott el végképen az alsóbb tömegektől, míg az alap, melyen gazdasági létele nyugodott, a jobbágyság meg nem alakult. A XIII. század végén nálunk az ily irányú jogfejlődés még csak keletkező félben volt. Javára szolgált általában a nyugat eszméinek beáradása, hol a jobbágy már végkép földesura hatalma alá került. Ez hasonló óhajokat keltett a magyar földesúrban, és pedig annál inkább, mert rabszolgajobbágyával különben is korlátlanul rendelkezett. Oda törekedett tehát, hogy szabad munkását hasonló helyzetbe juttassa. Sőt hatalma is megvolt már hozzá, mert a várispáni intézmény bomlásával mindinkább reá szálltak a helyi közigazgatás és igazságszolgáltatás teendői; ő lett minden jogállású jobbágyának bírája, mi megfelelt a szabad jobbágy érdekeinek is, mert urától olcsóbb és gyorsabb igazságszolgáltatást remélhetett. Kétségkívül a jobbágyokra való tekintetből adományozta a király egyre-másra a földesuraknak a jobbágyaik felett való bíráskodás jogát s már a XIII. században megvolt az úriszék, ámbár csak később lett általánossá. De minél több tért nyert a földesúri jog, mely a jobbágy érdekeit volt hivatva védeni, annál inkább kivetkőzött a gyakorlatban tulajdonképeni lényegéből s a földesuraság egyik eszközévé lett, melylyel szabad jobbágyaira is rákényszeríthette a maga akaratát. Első sorban a szabad költözködést igyekezett kijátszani, üres szóvá sülyeszteni, mert a szabad jobbágy egész jogállása a költözés szabadságával jelöltetett. A királyi hatalom mindig erélyesen védelmére kelt e szabadságnak, s az az országgyülés (1298), mely kizárta köréből a jobbágyos főurakat, melyben tehát a kisbirtokosok, valamint a kunság, a szászság vitték a hangadó szerepet, meg épen

külön törvényben (némelyek a törvény keltét későbbre teszik) biztosította sértetlen fentartását. E törvény kétségkívül elismerését jelenti ama megbecsülhetetlen szolgálatoknak, melyeket a szociálgazdasági szervezet legalsóbb rétegei háromszáz esztendőn át a nemzeti polgárosodásnak, az állam erőgyarapodásának tettek. A mit a magyar katona a haza területéből elfoglalt, azt a rendesen vadon földet ők hódították meg a nemzetnek, ők vonták be a magyar polgárosodás világába. Nem riadtak vissza semmi nehézségtől, megbirkóztak a legkeményebb feladattal. Irtották az erdőt, szárították a mocsarat, szabályozták a vad vizeket, a nagy folyók szeszélyes szilajságát s e század okiratai már nagyobb vizszabályozásokról is megemlékeznek, így a Murán s más vizeken. Mihelyt a jobb talajt felszántották, megpróbálkoztak a gyengébbel, behatoltak a félelmetes, a komor hegységbe s örök harczban a vad természettel, eszökkel, verejtékökkel, gyakran életök árán illesztették be a nemzetélet keretébe. Magyarország folytonos nagyobbodásának ők ép oly közvetlen tényezői voltak, mint a katonák, mert nagy államok alakulása s polgárosodásuk fejlődése a földműveléstől vagyis a néptápláló növényeknek messze területeken való termelésétől függ, mert e nélkül milliónyi számban a lakosság meg nem élhet. Kezet fogva a katonával a földműves hóditotta meg e hazát a magyarságnak s változtatta a zord vadont Kanaánná, mely bőven táplálta gyermekeit. A tömegek e nagy és fáradalmas munkája a magyarságnak ép oly hervadhatatlan dicsősége, mint győztes csatái, mert csak ezzel tetőzte be a honfoglalást, biztosította magának örökkön-örökké e hazát. Az ő kitartó harczaik hőskölteményét még nem írta meg senki, s legfelebb egyik-másik régi okirat vet rá némi világot. De ha nevök el is vész a multak távolában, e névtelen hősök tömegeinek s a természettel vivott győztes csatáiknak emlékét ékesszólóan hirdeti a haza minden tájéka, melyet ők tettek lüktető polgárosodás színhelyévé.

II.

Milyen nagy lehetett a mai magyar államterület népessége a XIII. század végén, azt ez idő szerint még hozzávetőleg is bajos megállapítani. Minthogy éppen ebben a században bomlott szét a régi királyi, egységes közigazgatási és pénzügyi szervezet, nagyobb területekre vonatkozó olyan anyag, mely akár csak becslésre szolgálhatna alapul, egyáltalán nem ismeretes. Adománylevelek, határjárási vagy más földesúri okiratok nyújtanak ugyan egyik-másik község telkeinek számáról tájékozást, de ezek tisztán csak az illető helyre vonatkoznak, ellenben az egész ország lakosságának kiszámításához nem kínálnak segédeszközt. A folyton folyó bevándorlás és telepítés, új meg új területek művelése alá vonása, a nép előnyomulása a központi részekből a határszélre csak azt teszi kétség-

telenné, hogy a népszámnak állandóan szaporodnia kellett. E szaporodást a bevándorlás mellett a születések nagy arányszáma is elősegíthette, mert a statisztika tudománya megdönthetetlenül kiderítette, hogy olyan korszakokban, mikor az állam jóléte és külső tekintélye növekszik s ilyen volt az Árpádok kora, a népszaporodás is rohamosabban halad s a születések átlagszáma igen nagyra nő. E törvényt s azt, mit a bevándorlás nagy méreteiről tudunk, a XIII. századi Magyarországra alkalmazva, bizonyos, hogy lakossága a honfoglalás óta szertelenül megszaporodott, a X. századhoz képest öt-hatszorosra is megnőtt.

Mindazáltal ez a roppant növekedés csak a középkor népességi állapotaihoz mérten volt nagy s a maiakkal szemben Magyarország népessége aránylag még mindig fölöttébb csekély maradhatott. A XIII. századi Európának legműveltebb tartományai is igen szerény népszámot és népsűrűséget mutatnak föl. Ama korhoz képest ma a művelt Európa aránylag legelhagyatottabb része is valóságos méhkas, melyben nyüzsög a sok lakos, sőt idegen országokba is rajokat kénytelen bocsátani. Igen alapos tanulmányok még száz évvel később 1380 körül a mai Anglia, Wales, Skóczia és Irország összes népességét, mely jelenleg majdnem 42 milliót tesz, négy millióra, a német birodalomét (mai kiterjedésében), hol ma 57 millió ember él, legföllebb tizenegy millióra becsülik, s a német birodalom átlagos népessége kilometerenkint a legmagasabb számítás szerint sem lehetett 20 lélek. Ha száz évvel később is ily szerény volt Európa népessége, a mai magyar államterületen (322.304 □ kil.) a XIII. században a népszám roppant megszaporodása daczára sem szabad valami nagy és sűrű népességre következtetnünk, mert az átlag négyszögkilometerenkint a 6—8 lelket alig érte el s így a népesség összes száma a $2^1/_2$—3 milliót semmiesetre sem haladhatta meg. De ha számra nem is állt arányban a jelenkorival, minőségre mindenesetre igen jó volt ez a népesség. Megvolt minden rétegében a lelkes munkakedv, az értelmi fejlődés s a természeti és állami viszonyokhoz való alkalmazkodás képessége. Hogy a kormányzat egészben véve feladata színvonalán állt, azt ismét a statisztika egyik alapigazságából következtethetni, mely szerint a rosszul kormányzott országokban a születések átlagszáma, valamint a bevándorlás is csekélyebb szokott lenni.

A magyar népesség ellenben folyton szaporodott, mert a magyar király oltalma alatt mindenki és mindenkinek becsületes munkája megtalálta érdemelt jutalmát. Viszont e szaporodás nemcsak az állam külső tekintélyét fokozta, hanem évtizedről-évtizedre gyarapította a nemzeti vagyont, új irányba terelte a nép gazdasági törekvéseit s folyton nehezebb, bonyolultabb feladatok megoldására képesítette. Az Árpádok egész korszaka folyamán emelkedő vonalban haladt az anyagi polgárosodás, s az alsó tömegek is a jólét aránylagos fokára emelkedtek, mert a ki dolgozni akart, az talált munkát, bőséges keresetet mindig és mindenütt

Mikor egy szélesebb körű tanúkihallgatás alkalmával (1276) azt kérdezték az egyik tanutól, gazdag-e vagy szegény, önérzettel felelte: van elegem, ha eleget dolgozom! Megvolt tehát a népben a munkakedv, a mi viszont arra vall, hogy a becsületes munka bőven megtermé gyümölcsét, különben aligha dolgoztak volna. De volt látszatja a munkának, volt rá alkalom busásan, s csak az tekinté magát szegénynek, a ki nélkülözte a megfelelő munkaerőt. Ugyanazon tanukihallgatáskor egy asszony arra a kérdésre, gazdag-e vagy szegény? azt felelte: „Nagyon szegény vagyok, mert nincs fiam!" Száznál több, minden rendű és rangú férfi meg nő kihallgatása történt akkor s vagyoni viszonyaikról is kikérdezték mindnyájokat. A többség a saját vallomása alapján jó módban élt s egyenesen azt mondotta, hogy meg van elégedve anyagi helyzetével. Egy budai polgár felesége azt felelte, hogy férje gazdag, mint minden polgárember (dives homo, sicut burgenses) szokott lenni, a mi a polgári elem kedvező viszonyait világítja meg. Némelyik tanu úgy nyilatkozott: „Van házamnál annyi, a mennyi nekem elég!" Aránylag igen kevesen panaszkodtak, hogy szegények, de ezek is megadták az okát. Többen, főleg asszonyok vallották, hogy jómódúak, gazdagok voltak, de most szegények, mert elrabolták mindenöket. Az egyik meg épen oda nyilatkozott: „Van elegem, míg ki nem rabolnak!" Ezzel a tanuk rámutattak a XIII. század második felének rákfenéjére, az olygarchák bűntetteire, fosztogatásaira, rombolásaira, melyekkel egyébiránt e korszak összes emlékei telvék. Az olygarchikus mozgalmak nem csupán a királyi hatalmat bénították meg, hanem barbár módon irtották a nemzeti vagyont s igazi istencsapásként sujtották a munkás tömegeket. A Kőszeghyek birtokai közelében időnkint a kereskedelmi forgalom teljesen megakadt. A soproni polgárok évekig nem mozdulhattak ki portékájokkal falaik közül s csaknem koldusbotra jutottak. Egyik faluból a másikba, még a templomba sem járhattak az emberek, a hosszabb utazást, például Pannonhalmáról Vasvárra meg kész veszedelemnek, istenkisértésnek tekintették. Különösen a Dunántúl, a gonosz urak lázongásainak fő tűzhelyén szenvedett sokat, másrészt meg járványok és inséges évek, melyek az egész országra kiterjedtek, gátolták időnkint a gazdasági haladást.

Minthogy szent István király óta három századon át tárva nyitva álltak az ország kapui katonai és munkáselemeknek egyaránt, III. Endre király idején meglehetősen tarka-barka képet nyujtottak a magyar állam ethnographiai viszonyai. A keleti népekből voltak itt besenyők, kunok, szerecsenek, tatárok, a nyugatiakból Közép- és Dél-Európa csaknem minden nemzetének fiai, de főleg németek, kik még a Drávántúlra is tömegesebben eljutottak, továbbá olaszok, kik nagy jelentőségre vergődtek, végül oláhok, kik II. Endre óta jelentkeznek hazánkban s különböző északi és déli szlávok. Mindnyájan elősegítették az állam rohamos izmosodását, ellenben a politikára nem gyakoroltak befolyást. Magyar-

országon harmadfél századon át nem a tömeg, hanem a király uralkodott s ő irányozta korlátlanul országa sorsát. Ő adta azokat a vezéreszméket, melyek csakhamar áthatották s szolgálatukba helyezték a társadalom minden rétegét. Ezek sorában legelől állt a nemzeti önállóság, a politikai függetlenség gondolata és az a fenkölt tudat, hogy a magyar állam az önállóság biztosításával az egyetemes kereszténységnek és a polgárosodásnak tesz elévülhetetlen szolgálatot. Ez eszmébe nyomban beolvadtak az ide sereglő idegenek, bárhonnan jöttek s habár a nemzetiségi különbségek, előítéletek és érdekellentétek véglegesen ki nem aludtak, elszakadási törekvésnek századokon át nyoma sincs. A régi és új magyar állampolgárok egygyé olvadtak a nemzeti eszmékben s mint édes testvérek vállvetve buzgólkodtak a haza védelmében. A német lakosság a császárok vagy az osztrák herczegek támadásai idején lángoló lelkesedéssel harczolt Magyarországért. A tatárjárásban a délvidék szláv meg olasz lakói önfeláldozóan támogatták a közéjök menekülő IV. Bélát, s a cseh Ottokár nem nyert támaszt a felvidék szláv lakosságában. Bárhonnan jött az idegen, azt a földet, melyen boldogulást talált, csakhamar hazájának tekinté s politikailag a különböző nemzetiségek összeforradása, az államegységbe való beolvadása már egy-két nemzedék alatt megtörtént. Ellenben vérségileg, nyelvileg az egyesülés lassúbb folyamot vett, mert a XIII. század sajátos közjogi fejleményei egész új nehézségeket emeltek utjába. A szent István alkotta intézmények, főleg a várszerkezet megszünte után nem volt egységes államszervezet, hanem az ország területén az apró szervezetek egész tömege alakult, melyek a legkülönbözőbb kedvezményeken és kiváltságokon nyugodtak s kizárták a társadalom egységes fejlődését. Még a magyar székelyeknek s a fajrokon besenyőknek és kunoknak is megmaradt külön szervezetök. E külön jogállás, melyet a király épen úgy adományozott, mint a nemességet (így IV. László Illés fia Lőrinczet és fiait megtette székelyeknek), még ezen a magyarral vérrokon elemek beolvadását is késleltette, annál inkább gátolta azt az a kiváltság, melyet a szászok, itt-ott az oláhok élveztek. Mindazáltal egyes idegen szigetek daczára az ország magyarsága erős túlsúlyban maradt, mert a rendiség elzárkózó szellemével még alakulófélben volt, s az idegenek elmagyarosodása, főleg felső rétegeikben, a XIII. században nem akadt meg, ámbár lanyhulni kezdett. Nemcsak a városi polgárságban, hanem a távoli Máramaros kiváltságos oláhjainál is hódított a magyar nyelv s töméntelen bizonyíték jelzi, hogy az Árpádok korabeli társadalom anyanyelvében, gondolkodásában és erkölcseiben magyar, sőt magyarabb volt, mint később a rendi elzárkozás korában. Különösen a Dunántúl, a Duna-Tisza köze, a délvidéki vármegyék voltak a magyarság tűzhelyei. Dél-Magyarország egész lakossága magyar volt, a gazdag nagybirtokoscsaládok, valamint a kisbirtokosok és munkáselemek egyaránt túlnyomóan magyarok voltak s ez okozta, hogy az itteni arisztokráczia nem utánoz-

Szalonak, a Kőszeghyek vára.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

hatta a Dunántúli olygarchákat, hanem ellenkezőleg ez egész föld erős támasza maradt a királyi hatalomnak. Még Szörényben és Krassóban is nagy többségben vannak az e korból ismert magyar helynevek. A már ismételve említett 1276-iki (a pápa kiküldött biztosai szent Margit herczegnő csodatételei tárgyában eszközölték) tanukihallgatás irataiból 110 ember, 45 férfi és 65 nő, köztük 44 apácza, 10 pap, 3 városi polgár vallomása ismeretes. A 110 honlakos közül csak egyetlen pap és egyetlen világi úr tudott annyira latinul, hogy e nyelven tehette vallomását. Abból az okból, hogy nem tud magyarul, általában csak egyetlen egy tanu, egy nő, a budai bíró rokona, vallott idegen, német nyelven, ellenben 107 férfi és nő, egyházi és világi, magyar anyanyelvét használta s minthogy a pápa biztosai római papok voltak, a magyar papok vallomását más papok és két budai lakos, a német asszony vallomását két pap és az egyik biztos német szolgája tolmácsolta. A tolmácsok közül két budai polgár olasz volt ugyan, de olyan jól tudott magyarul, hogy a magyar tanuk vallomását olaszra fordíthatta. Kicsinyben e kihallgatások az akkori hazai társadalom képét tükröztetik vissza. Magyar volt itt nem csupán érzelemre nézve minden. Magyar volt a tömeg túlnyomó része s mint a fentemlített olaszok példája mutatja, az idegenek elsajátították új hazájok nyelvét, noha akkor sem az iskola, sem annyi más modern tényező nem szolgálta a nemzetiség terjesztését. Az elmagyarosodás nyelvben, viseletben, szokásokban rohamos gyorsasággal haladt s valamint a sok nem-katholikus felekezet mellett a katholikus egyház az államra és társadalomra rányomta a maga kizárólagos jellegét, akképen a sok idegen daczára, a XIII. században a magyarság adta meg az államnak és társadalomnak a maga kizárólagos jellegét. Egykorú idegenek azt mondják, hogy abban a táborban, melylyel III. Endre 1291-ben Ausztriába tört, 16 nyelven beszéltek. De ugyanők emlegetik, hogy a magyar egy hajszálnyit sem enged hagyományos szokásaiból, a mi azt jelenti, hogy a magyarság nemzeti valóját a tömeges idegen bevándorlás legkevésbbé sem érintette. Hódító, terjeszkedő, magába forrasztó erejének nyomai csakugyan a magyar államterület legtávolabbi szélein is megtalálhatók s az Árpádok korának megbecsülhetetlen nemzeti hagyatéka, az a sok ezer magyar helynév, puszták, dülők, hegyek, álló és folyó vizek magyar jelzése, fennen hirdeti, hogy a magyar nyelvileg is teljesen birtokba vette ezt a földet. Még ott is, hol az idegen elemek elzárkózva, távol a nemzeti társadalom hullámcsapásaitól, éltek, így a Királyföldön, csupa magyar volt a községek neve. Épen úgy elmagyarosodtak a család- és személynevek, mi még a katholikus naptárban is kifejezést nyert. Az egyház természetesen súlyt fektetett rá, hogy a magyarok régi pogány neveik (Álmos, Árpád, Géza stb.) helyett minél inkább a keresztény keresztneveket vegyék föl, illetve keresztelésekor a gyermek valamely szentnek nevét nyerje. Másrészt természetes, hogy a

tömeg engedett ez óhajnak s onnan vette keresztneveit, a honnan vallását és polgárosodását kölcsönzé. Igy töméntelen idegen név nyert nálunk honosságot, de nagy részök magyar alakot is. Magyarra fordították vagy a magyar ember szájához idomították őket, néha egyszerű torzítással. Eberhardból Emberhalt, Kristoffelből Kirisfel, Olivántból Elefánt, Achillesből Ehellős lett. Másokat egyszerűen lefordítottak s a Silvanusból, Silvesterből, Walterből Erdő vagy Erdős, Wolfgangból Farkas, Margaritából Gyöngy, Pulcheriából Szépasszony, Bonifátiusból Jólegény lett, Husvét, Karácson s más ilyenek meg a magyar személynevek közé kerültek.

Mindez ezerszeres bizonyítékát nyújtja a ténynek, hogy a magyar nyelv a hivatalos latin takaró alatt nemcsak élt, hanem közhasználatú volt. A királytól az alsó tömegekig elterjedt s a lakosság nagy többsége ezt nevezte anyanyelvének: „a mi magyar nyelvünk"-nek, „a mi magyar anyanyelvünk"-nek, „közönséges anyanyelv"-nek, mint az egykorú latin okiratok mondják, mikor magyar szót használnak. Elég gyakran teszik ezt s míg a többi itt-ott dívó nyelveket, az olaszt, szlávot, németet egész közönyösen említik, a vulgo, vulgaris szavakat mindig a magyar nyelvre vonatkoztatják, annak jeléül, hogy általánosan használt, uralkodó nyelv volt. A művelődés haladásával, az új eszmékkel, politikai és gazdasági intézményekkel a magyar nyelv rengeteg idegen szókincset fogadott magába s ezzel természetesen nagy mértékben gazdagodott és bővült. Mint a társadalom magába fölszívta az idegen lovagokat, vendégnépeket és munkástömegeket, keletieket és nyugatiakat, akképen fogadott be a nyelv mindenféle latin, szláv, olasz, germán szót, mert a bensőbben érintkező népek közt a szavak cseréje, kölcsönvétele ép úgy meg szokott élénkülni, mint a gazdasági javak cseréje. Megszámlálhatatlan idegen szó jutott ekképen a magyar nyelvbe, mely új fogalmak, a legelvontabb igazságok kifejezésére képesíté, de nem rontotta meg eredetiségét és önállóságát. Az európai befolyás alatt még inkább megelevenedő magyar közlélek az új nyelvkincs segélyével közmondásokban fejezte ki gondolatait, életbölcseségét, népdalokban költői mélységű hangulatait, hősdalokban férfias cselekvő szellemét, egyházi dalokban istenes érzelmeit. Új hazájának szépségei csak a XIII. században tárultak fel igazán a magyar előtt, mikor már minden részében birtokba vette. Csak akkor, mikor a községek ezernyi virága borítá az egész föld kebelét, mikor templomok tornyai, monostorok, várak tarkították mindenütt a látókört, ismerte meg a magyar délibábos rónájának vagy erdőlepte hegyvidékének egész bűbáját. Mindez költői érzelmeket keltett szivében, dalt fakasztott ajkain, a szeme előtt lejátszódó történeti események, királyainak győzelmes harczai és istenáldotta munkája, a magyar katona dicső tettei, az urak szilaj tusái fokozták hajlamát az elbeszélő költészet, a vitézi, a históriás ének iránt. Minden régi krónikásunk megemlékezik a „parasztság csacska énekeiről". Mind-

egyikök maga is föltétlenül hatásuk alatt állt s belőlök merítette azt, a mit nem külföldi kútfők a multról nyujtottak. Két Árpád-kori krónikánk a népköltészet töméntelen elemét és emlékét őrizte meg, csakhogy nem eredeti szépségében és tisztaságában, hanem eltorzítva, átalakítva, az író tudákosságához, félműveltségéhez alkalmazva. Íróik tanult emberek voltak, kik nemzeti költészetünk és hagyományaink emlékeit a bibliai fogalmakkal igyekeztek összhangba hozni. A magyart a bibliai néptáblába illesztették be s ennek megfelelően átalakították, költőiségéből kiforgatták a nép száján élő hősdalokat.

E költészet s a hozzá csatlakozó magyar zene hivatásos ápolói a regősök és igriczek voltak, kik századokon át ép úgy együtt laktak, mint a többi várnépek. Java részök az urak házaiban, legelől a királyi udvarban működött, hol dalokat, vitézi énekeket zengtek s a magyar zenét ápolták. A király érdemök szerint jutalmazta őket s IV. László 1273 körül Urbana szlavoniai falut nagyanyja, Mária királyné énekmondójának, Zombutnak adományozta. De a várszerkezet bomlásával az ő helyzetök is megváltozott. Egy részök jobbágysorsra jutott s az összeírásokban nem ritkák a Lantos, Énekes nevű jobbágyok. Mások mindinkább vándor lantosokká, komédiásokká (jongleur, joculator) lettek, kiknek a dalszerzés, ének és zene mellett még sok mindenféle mesterséghez kellett érteniök, tánczhoz, bűvészethez, kötéltánczoláshoz, színészethez. Ezzel mindinkább elterelődtek igazi hivatásuktól s egyszerű vándorkomédiások lettek, kik nem hiányoztak az urak és a köznép mulatságairól; főleg lakodalmon vidították fel dallal, zenével, mókával a társaságot. Rendesen ketten-hárman jártak s a ki meg volt velök elégedve, az tovább ajánlotta őket szomszédainak.

A hivatásos dalszerzők ez elzüllése azonban nem akasztotta meg a népköltészet virágzását, melyet e korszak emlékezetes eseményei épen úgy megtermékenyítettek, mint később a XVII. század második felében. Csakhogy, sajnos, sem a nép-, sem a műköltészet egyetlen egy terméke nem élte túl az idők viszontagságait. De hogy volt magyar költészet, az ép oly bizonyos, mint az, hogy az akkori nemzedék házakban lakott, noha egyetlen Árpád-kori magánház sem jutott reánk. A magyar dal szájról-szájra szállt s sem szerzői, sem terjesztői, sem azok, kik gyönyörködtek benne, nem jegyezték föl, egyszerűen azért nem, mert nem tudtak írni. A magyar költő és regős nem tanulta el az írás-olvasás mesterségét, a mint ezt egyébiránt a leghíresebb német Minnesängerek némelyike sem tette. Az írás-olvasás tudománya akkor az egyház kizárólagos kiváltsága volt, mely pedig ellenségesen állt szemben a népköltészettel s a népköltőkkel, sőt papjait a joculatorral való érintkezéstől is eltiltotta. Az írástudók nyelve viszont a katholikus országokban mindenütt kizárólag a latin volt. Németországban a fejlődött nemzeti költészet korában, a XIII. században, a kereskedő latinul vezette üzleti könyveit s

még alacsony sorsúak, nőcselédek is latinul végrendelkeztek. Az egyház nyelve uralkodott hivatalosan a magyar államban is, s mindazok, kik nálunk általában írni tudtak, kizárólag latinul írtak s nem gondoltak a gazdag népköltészet termékeinek följegyzésével. Így termékeiből eredeti alakokban nem maradt reánk semmi.

De az idő nemcsak az Árpád-kor röpke költészetét temette mélyébe. Ugyanezt tette azzal is, a mit az akkori emberöltők kemény kőből meg érczből alkottak. Az építészet e korszakban szintén hatalmas lendületet vett s remek dómok, monostorok, királyi paloták, büszke lovagvárak díszítették az ország minden részét. Alkotóik szerzetesek voltak, — 1265 körül itt járt korának egyik leghíresebb építésze, Villard de Honnecourt is — kik mint ruházatukat, szabályzataikat, szerkönyveiket, akképen egyházuk építészeti stíljét is nyugatról, a görögök meg Bizánczból hozták. A nyugaton akkor Európaszerte a román és átmeneti stíl uralkodott, mely a tatárjárás után egész szépségében kifejlődött nálunk is. A magyar szerzetes e stíl nagy építő művészeinek tanítványa volt s átvitte a maga alkotásaiba is a törekvést, hogy építményei már külsejökkel mélységes áhítatot, vallásos hangulatot keltsenek. Nálunk is nemcsak serényen, hanem művészien folyt e században a templomépítés, miről a lébényi, ócsai, apátfalvi, gyulafejérvári, jáki (Amadé győri püspök 1256-ban szentelte fel), karcsai, zsámbéki, szepesváraljai és más templomok mind e mai napig tanuságot tesznek. Az egyház oltalma alatt és czéljának megfelelőleg virágzásnak indult a szobrászat és festészet s még apró vidéki templomok falai is festményekkel szoktak díszítve lenni. A művész-élet központja még mindig a zárda volt, ott laktak nemcsak az építészek, hanem festők, szobrászok, az egyházi zene művelői, a kiválóbb műiparosok. De már a világi elem is kezdi magát a művészet terén érvényesíteni s a városban, főleg az olasz vagy német lakosok közt bizonyára már voltak építészek, kőfaragók, festők, különösen ötvösök, kik az egyház és a világiak fokozódó szükségleteit a maguk szellemében a hazai ízlés számbavételével igyekeztek kielégíteni. Csakhogy az Árpád-korszak gazdag művészetének emlékeiből szintén vajmi kevés daczolt a századok romboló viharaival. Néhány templom és vár, így Szalonak, megmaradt ugyan, de nem eredeti szépségében, hanem átalakítva vagy pusztulófélben s csak romjaik tanuskodnak róla, hogy az anyagi élet lendülete fejlődésnek indította a művészetet is. Mindazáltal a szellemi polgárosodás a roppant haladások közepett sem vergődött ki a kezdetlegesség állapotából, sőt az Árpád-kori magyar papság, a művészet és tudomány egyedüli képviselője, sem versenyezhetett még e téren a kereszténységben sokkal idősebb nyugati testvéreivel, hol egyébiránt a szellemi élet, bármily erős hullámokat vetett különben, szintén csak igen szűk körben mozgott s nem érintette a nép szélesebb rétegeit. A XIII. század még Európaszerte kevésre becsülte a szellemi kincseket. A testi erényekért,

az erőért, vitézségért, a fegyverforgatásban való ügyességért lelkesült a kor s a vitéz, a fegyveres hős, nem pedig a tudós volt ez idők eszménye

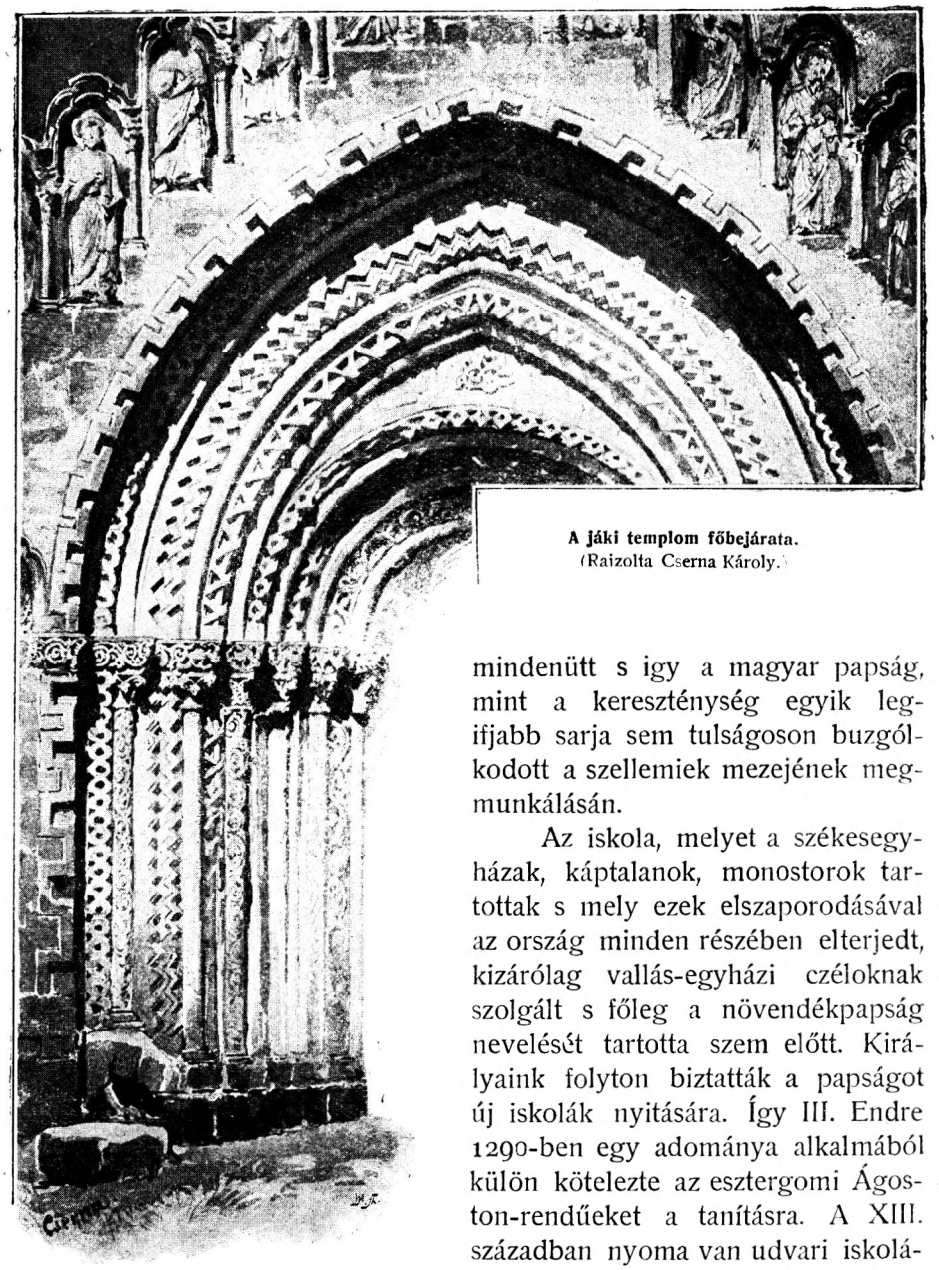

A jáki templom főbejárata.
(Raizolta Cserna Károly.)

mindenütt s igy a magyar papság, mint a kereszténység egyik legifjabb sarja sem tulságoson buzgólkodott a szellemiek mezejének megmunkálásán.

Az iskola, melyet a székesegyházak, káptalanok, monostorok tartottak s mely ezek elszaporodásával az ország minden részében elterjedt, kizárólag vallás-egyházi czéloknak szolgált s főleg a növendékpapság nevelését tartotta szem előtt. Királyaink folyton biztatták a papságot új iskolák nyitására. Így III. Endre 1290-ben egy adománya alkalmából külön kötelezte az esztergomi Ágoston-rendűeket a tanításra. A XIII. században nyoma van udvari iskolának is, melyben a trónörököst nehány előkelő ifjú társaságában nevelték. Veszprémben a káptalan iskolája, melyet a pápa egyetemnek (studium generale) nevezett, mert jogtudo-

mányt, a római és a kánoni jogot is tanították benne, országos hírnévnek örvendett, míg Csák Péter barbársága a város elpusztításával olyan csapást nem mért rá, melyet ki nem hevert többé. Az apáczazárdákban voltak leányiskolák, sőt a plébános is tartott népiskolát. A tanintézetek száma elég nagy volt tehát, de csak papnevelés vagy a hitoktatás czéljaira szolgáltak. A tudományos oktatásban világi ifjak nem vettek részt; őket csak imára, énekre, bizonyos szertartásokra tanították. Az előkelő családok gyermekei sem igen tanultak többet, akár az udvar, akár a családi monostor iskoláját látogatták. Itt kétségkívül sok hasznosat láttak s különösen az udvar fénye, élénk, változatos élete művelő hatással volt reájuk. Érintkeztek tanultabb, finomabb modorú emberekkel. Izlésök fejlődött a sok művészibb épület, díszesen festett könyv, szobor, kép láttára; a latin nyelvet is elsajátították, de csak gyakorlatilag, a mint általában nem terhelték agyukat elméleti ismeretekkel s még a XIII. században is alig akad nálunk világi ember, kiről föl lehet tenni, hogy

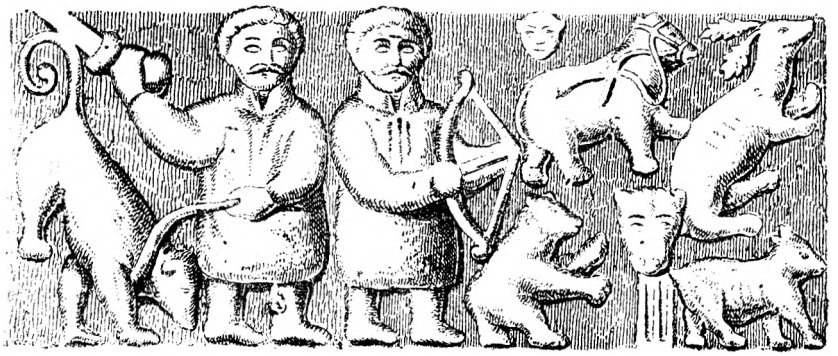

Vadászjelenet a kisbényi templom oszlopfőjén.

írni-olvasni tudott volna. Csak a vallás elemeit s bizonyos testi, katonai ügyességeket tanulhatták még az udvari iskolában is. Így az előkelő ifjak ismeretei a legszűkebb körben mozogtak nemcsak nálunk, hanem mindenütt s a világiak tudományos és politikai oktatásának, nevelésének fogyatékos volta Európaszerte jellemzi ez időszakot. A tömegek meg épen kívül maradtak a tudományos műveltség körén; legföllebb gyakorlatilag tehettek szert némi ismeretre, ha a városba vagy külföldre jutottak, hová a XIII. században nagy arányokban folyt a magyarok vándorlása főleg Rómába, a spanyol Compostellába, Jeruzsálembe. Némelyek azzal, kinek valami kárt okoztak, abban egyeztek meg, hogy büntetésből ide vagy oda mennek vezekelni, ha ugyan feleségök megengedte, mert a selmeczi jogkönyv szerint a férj csak a Szentföldre mehetett neje beleegyezése nélkül. Ily utazások kétségkívül művelő hatással voltak az illetőre. Csakhogy a külföldön járók száma aránylag mindig csekély volt s a tömegek műveltsége egészben a legalantibb fokon maradt. A több

ízben említett 1276-iki tanukihallgatás ez állapotokra is világot vet. Tekintélyes urakat, köztisztviselőket, városi polgárokat, jómódú vidéki birtokosokat hallgattak ki, de köztük is ritkán akadt olyan, a ki meg tudta volna mondani, hogy maga vagy gyermeke hány esztendős? Többen csak annyit tudtak, hogy a tatárjáráskor már éltek, egyik apa meg így állapította meg fia korát: „Hány éves, nem tudom, de már jól megüli a lovat!“

A mi elméleti ismeret és tudományos műveltség a hazában akkor volt, az a papságban összpontosult. Ez látogatta azokat az iskolákat, melyekben a vallás elemein kívül egyebet is tanítottak. Ez tanult theológiát, mely a középkor tudományos életében a központi uralkodó helyet

A csécsi templom falfestménye a XIII. századból.

foglalta el. De tanult egyházi és világi jogtudományt, orvostant, gyógytant, gyógyszerészetet; látogatta a külföldi főiskolákat, a híres olasz egyetemeket, Paduát, Vicenzát, leginkább azonban Bolognát, hol a magyarok külön nemzeti csoportot alkottak. Főleg a szerzetesek körében lüktetett erősebben a tudás vágya, úgy hogy a pápa már 1254-ben megtiltotta, hogy a papok az egyetemeken theológia helyett a jogtudományt tanulják, mire a budai zsinat (1279) kimondotta, hogy a szerzetesek főnökeik engedélye nélkül iskolát ne látogassanak s ott egyebet, mint hittudományt és bölcsészetet ne tanuljanak.

Csakhogy, valamint a vagyon, akképen a szellemi ismeret fölöttébb aránytalanul oszlott meg a magyar papság körében s míg a szerzetes papok általában tanultabbak voltak, a világi papság alsó rétege, tömege, a plébánosok, kikre a hívek lelki gondozása a legközvetlenebbül hárult,

tudás tekintetében alig különböztek nyájuktól. Az iskolában elsajátították az olvasás elemeit, a szertartások végzését, az éneket, a latin imákat, de nagy részök még latinul sem tudott, hanem csak bemagolta vagy felolvasta a latin imát a nélkül, hogy megértette volna, mint az 1276-iki tanukihallgatás jelzi, mikor 44 apácza és 10 pap közül csak egyetlen egy vallott latinul s a legtöbben ép oly kevéssé tudták életkorukat megmondani, mint a világiak. A ki a tudományban mégis többre vitte, az gyorsan emelkedhetett s a külföldön iskolázottak, a tehetségesebbek rendesen a királyi kanczelláriában nyertek alkalmazást, melynek ez időből már tömegesen fennmaradt okiratai szerkesztőik sokféle tudásáról és értelmességéről tanuskodnak. Mihelyt azonban az illetők rendes hivatásukon túlmenve nehezebb feladattal próbáltak megbirkózni s a történetírói pályára léptek, nyomban kitűnt az ő tudományuk gyarlósága is. Ez idők magyar krónikái, a névtelen és Kézai művei bármi becsesek mint a hazafias szellem termékei, mint régi polgárosodásunk emlékei, tudományos érték tekintetében nagyon alacsony színvonalon állanak, mint azt már a XV. század egyik jeles írója, Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa megismerte, kimondva, hogy tudatlan emberek művei, kikből itélőképesség és izlés egyaránt hiányzik. E kor latin irodalmi hagyatéka tisztán a tudomány mértékével mérve csakugyan csekély értékű s habár lehettek tudósabb magyar papok, minő volt Magyar Pál bolognai tanár, ki később Kunországban vértanuságot szenvedvén, a Boldogok sorába emeltetett, egészben a papság sem mélyedett még el a tudományban. Habár sokan gyűjtöttek könyvet (Veszprém pusztulásakor Pál prépost 1000 márka értékű könyve veszett el s kívüle még 15 más kanonoknak voltak könyvei), néhol meg valóságos és a könyvek magas ára mellett dús értékű könyvtár — a Gutkeled-bibliáért egy zalai falut, s több somogyi jószágot adtak — volt, czímeikből itélve e művek főleg istentiszteleti czélokra szolgáltak, vagy a hit- és jogtudomány körébe tartoztak. Mint a kereszténységben, akképen a tudományban is még fiatal volt, még gyermekkorát élte a magyarság. De már mindenesetre megismerte a tudás fáját. A magyar nem volt többé kizárólag katona, hanem megkedvelte a szellemi, még inkább a testi munka mindenféle nemét. Lett pap, lett földesúr, lett földműves, iparos, kereskedő, marhatenyésztő, kertész, — osztrák krónikások említik, hogy a magyar nagyon szerette a virágot, s mikor IV. Béla Ausztriába tört, csapatai mindent feldúltak s csak a virágos kerteket kímélték — halász, erdész, szóval ráadta magát minden termelő foglalkozásra. Felfogta a munka véghetetlen jelentőségét erkölcsi, polgárosító és államfentartó tekintetben s megteremtette mindazokat a szerveket, melyek a munka legkülönbözőbb ágainak teljesítéséhez szükségeseknek látszottak. A katonaiak mellett a polgári erények, a jó tulajdonságok egész bokrétája nőtt fogékony lelkében. Bármi előre haladt a XIII. század végén a rendi

tagolódás, a magyar nemzet még nem külön katonai vagy nemesi rendképen lép elénk, hanem mint olyan fejlett, egészséges szervezet, melynek mindennemű állami, nemzeti, polgárosodási munkához megvan a maga természetes szerve, hivatásos közege s e közegek még nem ridegen elkülönítve, szűkebb érdekkörökre szakítva működtek. Még nem bomlott szét a gazdasági és társadalmi egység, hanem a régi szent királyok alkotása, az egységes közszervezet, bármennyire átalakult is, folyton éreztette hatásait. Így a magyar nemzetnek voltak igen derék katonai elemei, de voltak ép oly jeles munkás rétegei s mindnyájok közös, összhangzatos munkájából táplálkozott, gyarapodott az állam, mely időnkinti belső vajudásai mellett is tiszteletet parancsoló, tekintélyes állásra emelkedett a művelt országok sorában.

HARMADIK KÖNYV.

*

AZ ANJOUK ÉS LUXEMBURGOK KORA.

SZŰZ MÁRIA KÁROLY RÓBERTET MAG

(A szepesváraljai tem

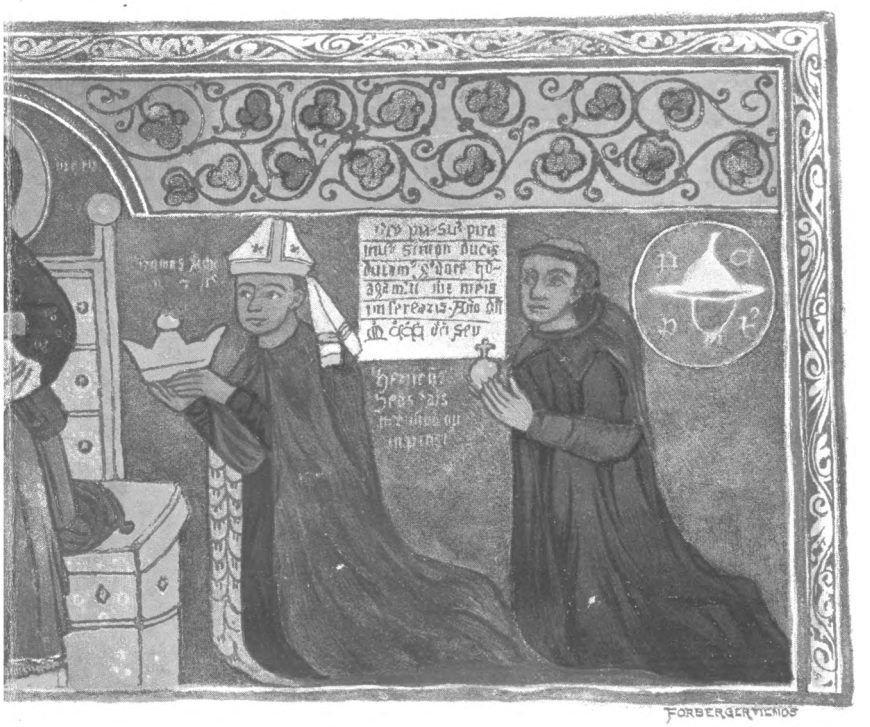

FORBERGER VIENNOS

Az Athenaeum nyomása.

YARORSZÁG KIRÁLYÁVÁ KORONÁZZA.

)lom falfestménye.)

Az Athenaeum kiadása.

I. FEJEZET.

VENCZEL, OTTÓ ÉS I. KÁROLY.

A PÁPA ÉS A MAGYAR NEMZET. — I. VENCZEL. — I. OTTÓ. — LEMONDÁSUK. — I. KÁROLYT KIRÁLYLYÁ VÁLASZTJÁK ÉS MEGKORONÁZZÁK. — AZ ORSZÁG FELDARABOLÁSA. — TERÜLETI FEJEDELEMSÉGEK. — KÁROLY A KÖZNEMESSÉGRE TÁMASZKODIK. — HOSSZÚ KÜZDELEMBEN HELYREÁLLÍTJA AZ ÁLLAMEGYSÉGET. — ZÁCH FELICZIÁN MERÉNYLETE. — KÁROLY TRÓNJÁNAK MEGSZILÁRDULÁSA.

Anderék III. Endre váratlan halála új reményeket keltett a pápás pártban, mely most már bizonyosra vette, hogy a két utolsó Árpád elleni évtizedes harczok a szentszék diadalával fognak végződni s Róma szabadon rendelkezhet a magyar koronával. Egyedül ő neki volt határozott trónjelöltje, még pedig nem valahol a messze távolban, hanem az ország területén. Anjou Károly herczeg még Endre életében haddal jött magyar földre. Tehetetlen, 12 éves gyermek volt ugyan, de köréje csoportosultak a horvát-dalmát részek olasz s más idegen urai közül sokan, valamint Bicskey Gergely esztergomi érsek, ki Endre halála hirére az ifjú trónkövetelőt Zágrábból Esztergomba hozatta s megkoronázta, csakhogy nem a szent koronával. E szertartásnak senki sem tulajdonított ugyan jogérvényt, de Károly a trón megüresedésekor mindenesetre itt volt a helyszinén s a pápaság világhatalmára, valamint a magyar egyházi és világi urak egy erős csoportjára támaszkodott.

De az elv, mely személyében megtestesült, a pápai főhatóság elve, éveken át útját állta tervei valósulásának, mert az az igény, hogy a magyar koronát a szentszék adományozhatja, az állami önállóságára féltékeny közvéleményben viharos ellenmondást keltett. Olyan urak is tiltakoztak ellene, kik előbb nem egyszer Rómával fogtak kezet, most azonban, midőn Magyarország nemzetközi önállóságát kellett megoltalmazni, a szabad királyválasztás elvét hirdették. Ez elvnek köszönte koronáját III. Endre s halálával ugyanez az elv ösztönzé a tömegeket, a katonákat, nemeseket, nagyurakat, sőt a főpapok egy részét is, hogy a pápa jelöltjétől elforduljanak. Mint 1290-ben, akképen 1301-ben s azután még sokáig az

volt a nemzeti politika jelszava: elfogadjuk királynak az Árpádok bármelyik nőági rokonát, csak azt nem, kit a pápa erőszakol ránk! Éveken át egyesítette ez az eszme a nádor nyilatkozata szerint „az ország egyházi és világi főméltóságait, főurait, összes nemesi s minden rendű lakosait", főleg az anyaország különféle hatalmi tényezőit. Sőt Bicskey Gergely primással szemben János kalocsai érsek vezetése alatt a legtöbb püspök is a szabad királyválasztásért apostolkodott. A Kőszeghyek, a trencsényi Csákok, az Ákosok, Abák és a többi nagy urak bármennyire gyűlölködtek, irigykedtek, marakodtak egymással máskülönben, a pápai igények, Róma trónjelöltje visszautasításában föltétlenül egyetértettek. Független választó királyságnak tekintették az országot, a minő az Árpádok kihaltával jogilag csakugyan volt, s magok akartak a koronával rendelkezni. Hogy fentartsák a jogfolytonosságot, az Árpádok nőági leszármazói közt keresték az új magyar királyt s pillantásuk IV. Béla unokájára, II. Ottokár cseh király s neje, a magyar Kunigunda fiára, Venczel cseh és lengyel királyra esett, ki akkor már 18 éve bölcsen és áldásosan uralkodott két nagy országban.

E terv meghiusítására Bonifácz pápa legatust küldött az országba Boccasini Miklós, ostiai bibornok-püspök személyében. De a követ tehetetlen maradt a hatalmas nemzeti mozgalommal szemben s nem birta a királyválasztást meggátolni. Venczel király a cseh és lengyel koronák mellé harmadikul a magyart nem fogadta ugyan el, a mint mondá, azért sem, mert nem tud magyarul. De maga helyett 12 éves fiát ajánlotta, ki kitünő nevelést nyert, s magyarul is jól beszélt. Az urak a gyermeket csakugyan behozták az országba, mely lelkesülten fogadta. Budán ünnepélyesen királynak választották, s Fejérvárt János kalocsai érsek 10 püspök jelenlétében fejére tette szent István koronáját (1301 aug. 27). Ezzel az ország ismét törvényes királyt kapott, a ki nem az örökösödésre, nem is a pápa igényeire, hanem az egyhangú választásra fektette jogát s így rideg ellentétben állt az Anjou trónkövetelővel. Kőszeghy Iván Esztergomból kiverte Gergely érseket, ki Károly herczeggel a Dráván túli részekbe futott, s Venczel uralma hamar megszilárdult volna, ha a pápai legatus szakadatlanul nem dolgozik az ország fellázításán. Eleinte kárpótlás fejében lemondásra igyekezett az ifjú királyt birni, ki azonban elutasította ez ajánlatot. Csakhogy időközben meghalt János kalocsai érsek, a nemzeti párt feje, mire a legatus Budán zsinatra gyűjté a főpapokat s közülök nehányat fenyegetéssel és igérettel magához csábított, a kalocsai érsekségbe meg a saját emberét ültette, úgy, hogy immár mindkét érsek, a zágrábi, pécsi, boszniai és nyitrai püspökök, sőt egy pár kisebb világi úr is elszakadt törvényes királyától. Mihelyt a pápások ennyire megszaporodtak, a legatus törvénytelennek nyilvánította Venczel választását, mert a pápa engedélye nélkül történt s Károlyt (1302) újra királylyá kiáltotta ki. Kitört

a polgárháború s a pápások kisérletet tettek, hogy rajtaütéssel Buda várát s magát Venczel királyt kezökbe kerítsék. De a városi polgárság meghiusította szándékukat, mert természetes ellenségének tekinté azt a pártot, melynek élén Gergely érsek állt, ki Budát egyházi átokkal sújtotta. Erre a legatus 1302 május 22-én ujabban kiközösítette a várost, s minthogy ekkor a rendes lelkészkedő papság felmondta a szolgálatot, a polgárok új papokat ültettek a plébániákba s ez a papság ünnepélyesen, a szokott formaságok megtartásával egyházi átokkal sújtotta az egész olasz pártot, magát Bonifácz pápát, az esztergomi érseket, valamint mindazon magyarokat, kik Venczeltől, a törvényes királytól elpártoltak. A polgárság ezzel a nemzeti ügyhöz való ragaszkodását fejezte ki, másrészt a francziák példáját követte, kik kevéssel azelőtt (1302 febr. 11) Bonifácz pápát szintén eretneknek nyilvánították s bulláját ünnepélyesen megégették. Viszont a pápa (1302 jun. 10) a maga itélőszéke elé idézte a magyar királyt. De sem ő, sem atyja, a cseh király nem ismerte el a pápa azon jogát, hogy a magyar trónkérdésben biráskodjék s erélyesen tiltakoztak a szentszék beavatkozása ellen. Erre a pápa Anjou Károlyt formaszerűen Magyarország királyává nyilvánította s megparancsolta egyháziaknak és világiaknak, hogy királyokul elismerjék, Venczelt pedig kiközösítés terhe alatt többé királynak czimezni ne merjék (1303 máj. 31). E pápai döntés után a két érsek s püspöki szövetségeseik hatalmas izgatást indítottak; kihirdették a pápai bullát s utasították az alantas papságot, hogy kiméletlenül alkalmazza az egyházi büntetéseket a Venczelpártiak ellen. Minthogy a legatus a törvényes királyhoz ragaszkodó magyar szerzetrendeket is megrendszabályozta és engedelmes eszközeivé tette, a forradalmi mozgalom a papság vezetése alatt komoly alakot öltött. Hasztalan hirdették a világiak, hogy szabad hazájokat sohasem engedik át a pápának s ősi szokás szerint magok akarnak ügyeiről intézkedni. A gyermek-király helyzete egyre veszélyesebb lett, mikor váratlan fordulat állt be a küzdelemben. Bonifácz pápa nemcsak Magyarországot, hanem Európa nagy részét is véres egyházpolitikai tusákba

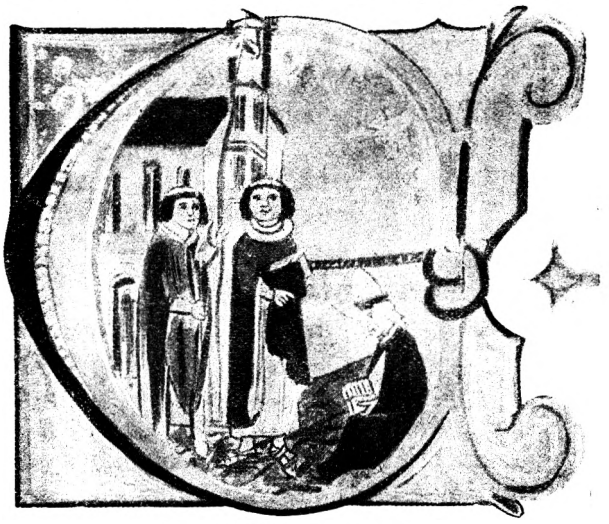

A budaiak kiátkozzák a pápát.
(A bécsi képes krónikából.)

sodorta. Ugyanazon elveket, melyeket Magyarországra vonatkozó irataiban hangoztatott, Unam sanctam bullájában (1302 nov. 18) a kereszténység többi uralkodóival szemben is érvényesítette s azt hirdette, hogy minden emberi teremtmény, tehát a királyok is, alárendeltjei, alattvalói a pápának nemcsak a hit, hanem az államélet ügyeiben. E tanai véres összeütközésbe juttatták Szép Fülöp franczia királylyal, ki nemzetének lelkesült támogatása mellett vette fel ellene a harczot. Franciaországban az állami öntudat már annyira megerősödött, hogy nem türte többé a pápa beavatkozásait és önkénykedéseit s Fülöp király olasz szövetségesei megrohanták az Agnaniban időző pápát, durván bántalmazták az öreg embert s környezetéből többeket megöltek (1302 szept. 7—9), köztük az éppen ott időző Gergely esztergomi érseket. A pápa megszabadult ugyan ellenségei kezéből, de pár hét mulva (okt. 11) meghalt.

Ez a fordulat egy időre elhárította Venczel fejéről a veszedelmet, ámbár az új pápa, XI. Benedek, ugyanaz a Boccasini Miklós, ki mint legatus szervezte a forradalmat a király ellen, folytatta elődje politikáját. Meg sem kérdezve a káptalant, a pápás párt egyik vezérét, Mihály zágrábi püspököt ültette az esztergomi érseki székbe s zágrábi püs-

Venczel ezüst dénárai.

pökké is a maga hivét nevezte ki. Másrészt nemzetközi bonyodalmakba gyekezett a két Venczelt sodorni s Habsburg Albert német királyt a cseh király elleni támadásra ösztönözte. Ily körülmények közt az idősebb Venczel kezdte belátni, hogy a pápaság ádáz támadásai fia helyzetét Magyarországban előbb-utóbb tarthatatlanná fogják tenni. 1304 nyarán nagy sereggel megjelent Budán, hol a magyar urakkal való tanácskozásaiból még inkább meggyőződött, hogy aggodalmai igazoltak s a gyermekkirálynak személyes biztonsága is veszélyeztetve van. Haza vitte tehát Prágába a szent koronával és a koronázó jelvényekkel együtt. Venczel ekkor sem mondott le a trónról, hanem Kőszeghy Iványt nevezte ki az ország kormányzójává. Távozásával azonban uralma tényleg véget ért s minthogy atyja 1305-ben meghalt, az ifjú, immár cseh király, október 9-én ünnepélyesen le is mondott Magyarországról s összes jogait a bajor herczegi család egyik tagjára, IV. Béla leányának, Erzsébetnek fiára, Ottó herczegre ruházta, kinek a szent koronát s a koronázó jelvényeket is átadta. Ez természetesen nem kötelezte a magyarokat. A trón megüresedett s a pápások immár a magok jelöltjét juttathatták volna birtokába, ha az ország még mindig legyőzhetetlen ellenszenvet nem táplál Róma jelöltje iránt. Csakhogy a főpapok fegyveres

ereje és erkölcsi hatalma most is megtört a világiak ellenkezésén, kiknek Anjou Károly ekkor sem kellett s kik inkább az idegen, teljesen ismeretlen Ottó herczeghez csatlakoztak. Ottó javakorbeli (1261-ben született) vitéz, vállalkozó ember volt s készségesen követte a magyar urak hivását. Magyarországba sietett, de a Habsburgok ellenséges érzelmei miatt titokban, álruhában, igen csekély kisérettel jöhetett át Ausztrián, hol a határ közelében az a baleset érte, hogy elvesztette a koronát, melyet egy faládában szíjra kötve, lova nyergéhez erősítve hozott magával. Szerencsére egy kátyuban ujra megtalálta s háborítlanul folytathatta útját. Magyar földön a volt Venczelpárt Iván bán vezetése alatt örömmel üdvözölte; a veszprémi és csanádi püspök, számos világi úr, Buda, Esztergom, Székesfejérvár, az erdélyi szászok hozzá csatlakoztak s ősi szokás szerint megkoronázták. E közben Benedek pápa s mindkét magyar érsek, a pápások fővezére meghalt, az új pápa, V. Kelemen pedig, noha ragaszkodott elődje politikájához, eleinte a magyar ügyekben nem léphetett föl kellő nyomatékkal. Igy a mozgalom vezetése egészen Tamásra, az új esztergomi érsekre, a derék Ladomérnak, III. Endre egykori hivének unokaöcscsére szállt át s ez az eszes, ravasz ember mindinkább dülőre juttatta a trónkérdést. Ismerte az embereket és a viszonyokat, benső barátságban állt a hatalmasok némelyikével, főleg László erdélyi vajdával s ritka ügyességgel vetette ki a hálót Ottó király megejtésére. Hogy biztonságba ringassa, 1306-ra fegyverszünetet létesített a küzdő felek közt, sőt elhitette Ottóval, hogy László vajdát könnyen megnyerheti, ha nőül veszi felserdült leányát. Ottó örömmel fogadta az eszmét, mert trónjának megszilárdulását remélte e házasságtól. Egyrészt az ország viszonyainak tanulmányozására, másrészt a házasság előkészítésére körútra indult tehát új hazájában. Mindenütt szivesen fogadták s különösen az erdélyi szászok üdvözölték lelkesülten. Körükből László vajda udvarába sietett. Gyanutlanul ment a tőrbe, melyet Tamás érsek állított neki, ki nyomban, mikor Ottó az ország keleti részeibe indult, megszegte a fegyverszünetet, visszafoglalta Esztergom várát s barátját, László vajdát arra ösztönözte, hogy koronás vendégét orvul elfogja. A vajda csakugyan fogságra vetette Ottó királyt, elvette tőle a szent koronát s azután kiűzte az országból. Ottó lengyel földön át vergődött haza s 1309 februárban ismét Bajorországban volt. László vajda merényletének hire oly zivatart keltett, hogy a tömegek a szászok vezetése mellett megrohanták a gyulafejérvári káptalant s irgalmatlanul töltötték boszújokat a pápás párti papokon.

Ottó ezüst dénára.

Ottó király uralkodása azonban távozásával tényleg véget ért. Elfogatásának hirére a pápások országszerte fegyvert fogtak s sok más fontos helylyel Budát is hatalmukba kerítették, hol kegyetlen bosszut álltak az ellenpárti polgárságon s a magok embereit juttatták a város

élére. A pápa, ki Ottót rég eltiltotta a királyi jogok gyakorlatától, immár teljes erővel közbe lépett s Anjou Károly kérelmére ujra legatust küldött az országba, kit valóságos dictatori hatalommal ruházott fel. Az új követ, Gentilis bibornok volt, agyafurt, erőszakos, különösen pedig kapzsi ember, azon legatusok egyike, kik ez időben már valóságos rémeivé váltak a katholikus nemzeteknek, mert küldetésöket első sorban saját zsebök megtöltésére használták. A pápa 1307 augusztus 8-án állította ki megbizó levelét, még pedig Avignonban, hová ekkor már áttette székét Rómából s hol franczia védelem és befolyás alatt élt, mely szintén a rokon Anjou Károly javára működött. A felhatalmazás egyházi és világi ügyekben egyaránt korlátlan jogkört adott a legatusnak s küldetése szükségleteit a magyar papsággal fedeztette, melyre e czélból évi adót vethetett ki. Hogy a saját híveit ültethesse a megürült javadalmakba, a pápa az összes magyar egyházi állások betöltését a követség idejére magának tartotta fenn, illetve e jog gyakorlását Gentilisre ruházta. Ez időre felfüggesztettek tehát a káptalanok püspökválasztó és a kegyurak jogai s Gentilis kénye-kedve szerint tölthette be a papi állásokat. Óriási jogkörének megfelelően, igazán fejedelmi udvarral környezte magát, melynek tagjai a leghangzatosabb czímekkel ékeskedtek; volt köztük auditor, biró, pápai és császári közjegyző, követségi jegyző, capellanus, domicillus, familiaris. Rokonát tette comes palatinussá; volt udvarmestere, udvari orvosa, kamarása, töméntelen futárja és szolgája. Mindnyájokat a magyar papságnak kellett eltartania s minthogy mind szerették a jó életet, a követség szükséglete óriási nagy volt s a belviszályokban különben is kimerült magyar egyházra elviselhetetlen terheket rótt. Az erdélyi egyházmegye évi adója 313, a kalocsai érseké 240 márka (1 márka = 4 arany forint) volt; még az esztergomi érsek sem birta a tőle kivánt szertelen összeget fizetni, némelyik püspökségben meg a kirótt évi adó nagyobb volt, mint a püspöki javak egész évi jövedelme. A különben is szegény alsó papságot meg a legnagyobb nyomorba döntötték Gentilis adói s némelyik pap egyáltalán nem birt fizetni; a legatus azonban kiméletlenül alkalmazta az adóprést s egyházi átokkal és javadalomvesztéssel fenyegette a késedelmezőt, ámbár a sújtottak szemébe mondták, hogy adójok „gonoszul és istentelenül" van kiróva.

A legatus még mielőtt magyar földre tette lábát, megkezdte önkénykedéseit és zsarolásait. Zárában szállt partra s ott úgy viselkedett, hogy a helyi papság s a polgárság fellázadtak ellene. A papok félreverték a harangokat, a nép fegyvert fogott s Velenczének kellett beavatkoznia, hogy a bibornok és papság közt egyezséget létesítsen, mi csak ügygyelbajjal sikerült. Innen indult az anyaországba, hol a papság szintén bizalmatlanul fogadta s Gentilis egyénisége épen nem látszott alkalmasnak arra, hogy Anjou Károly ügyét diadalra segítse. Csakhogy egyrészt mérhetetlen hatalom egyesült kezében, másrészt Tamás érsek már kitünően

előkészítette a pápás trónkövetelő számára a talajt. A közhangulat mindinkább Károly javára fordult, kinek főleg az vált hasznára, hogy a Venczellel és Ottóval tett meddő kisérletek után a közvéleménynek más trónjelöltje többé nem volt. Szükségképen meg kellett tehát barátkoznia az eszmével, hogy Anjou Károlyt fogadja királyává.

Károly a mozgalmas 1301—1307 éveket leginkább a délvidéken tölté s főleg a bélakuti (péterváradi) monostorban lakott. Időközben eszes, bátor, megnyerő ifjúvá nőtt, kezdett magyarul tanulni, új hazája viszonyaival és vezető embereivel megismerkedni s általában ő maradt az Árpádok egyetlen rokona, ki a trónkérdés eldöntésénél számba jöhetett. Tamás érsek s a többi főpapok óvatosan, de következetesen, szóval és tettel készítették elő a közvélemény átalakulását s midőn Károly 1308 őszén Gentilissel Budára jött, már nyert ügye volt. Az urak és a nemesek tömege az ő pártjára állott s kész volt királylyá fogadni, de csakis szabad választás utján. Arról, hogy a szentszék adományozza neki a koronát, ezután sem akart hallani senki. Gentilis kénytelen volt tehát királyválasztó gyűlést tartani, melyet nem országgyűlésnek, ilyet összehivnia nem volt joga, hanem zsinatnak nevezett. Az urak és nemesek Pesten (1308 nov. 27) a Dunaparton, a későbbi haltéren fekvő dömés kolostorban elég számosan jelentek meg. Gentilis elnökölt, míg Károly herczeg szerényen jobbján foglalt helyet. A bibornok ekkor is olyan kevéssé ismerte a hangulatot, hogy megnyitó beszédében csaknem elrontotta védencze ügyét. Abból indult ki, hogy a szentszéknek joga van a magyar koronával rendelkezni. De alighogy e szavakat kiejté, a hallgatóságban heves tiltakozás, zajos ellenmondás hangzott. Mindenfelől azt kiáltották: „nem akarjuk, hogy a pápa adjon királyt az országnak! Ősi szokás szerint magunk választjuk királyunkat!“ Gentilis még idejében meghátrált s beleegyezett, hogy a megjelentek szabadon gyakorolják választójogukat. Erre a gyűlés Anjou Károly herczeget, „mint az első szent királyok hamisítatlan törzséből sarjadó fejedelmet“ egyhangulag Magyarország királyává kiáltották ki. Így jutottak az Anjouk a magyar trónra s Károly Róbert (a magyarok egyszerűen Károlynak nevezték) szabad választás utján lett Magyarország királya. Az egyedül illetékes tényező, a nemzeti akarat ültette a királyi székbe, nem pedig a pápa. Maga Károly eleinte a választásból és örökjogából, mikor meggyökerezett, már csak ez utóbbiból származtatta uralkodói hatalmát. Azt azonban, hogy a szentszék adományozta volna neki a koronát s hogy a magyar király hűbéri vagy bármily alárendeltségi viszonyban állana a pápával, sem ő, sem utódai el nem ismerték soha.

Csakhogy Károly egyelőre még csupán az ország választott királya volt s sok időbe, töméntelen munkába került, míg koronás királya lett. Hívei két izben is megkoronázták, de nem a szent koronával s így

koronázása érvénytelen, üres formaság maradt. Most, midőn királylyá választatott s törvényes koronázását semmi sem gátolta volna, ismét nem lehetett az ősi szertartást végrehajtani, mert a szent korona László erdélyi vajda kezében volt. A vajda állandó összeköttetésben állt ugyan Tamás érsekkel, de a koronát nem akarta kezéből kiadni. Már pedig az ország ez időben már csupán azt ismerte el törvényes urának, a kit szent István koronájával avattak azzá. Gentilis, az idegen, nem fogta fel ez érzelem mélységét, azt az ihletet, mely az angyali koronát környezte, s egyenesen ki akarta százados nimbusából vetkőztetni; „tilalmasnak, szentségétől megfosztottnak" nyilvánította s új koronát készíttetett, melyet felszentelt, ünnepélyesen megáldott s vele Károlyt a régi szertartások szerint megkoronáztatta (1309 jun. 15). A király ekkor tette le a koronázó esküt, még pedig, minthogy nem elég jól beszélt magyarul, latin nyelven s tartalmát az esztergomi érsek tolmácsolta az egybegyülteknek. Csakhogy a közvélemény ezt a koronázást sem tekinté jogérvényesnek, s Károly legbensőbb magyar hiveiben is lelkiismereti aggályok támadtak az új koronázás érvényére nézve. A legsürgetőbb feladat tehát a szent korona visszaszerzése volt. Gentilis ez ügyet is maga akarta elintézni s alkudozni kezdett László vajdával. De szerencsétlen keze volt s akár Csák Mátéval, akár László vajdával tárgyalt, mindig pórul járt. Látszólag „nagyokat igért nekik — ezt maga mondja — s kevés viszontszolgálatot kivánt" tőlük, vagyis be akarta őket ugratni. Csakhogy mesterére akadt bennök, kik valósággal lefőzték minden alkalommal. Hol bolondították, hol kinevették fenyegetőzéseit, végül meg nem is feleltek ajánlataira. Hasztalan fordult László vajdához, hasztalan kecsegtette jutalommal vagy sújtotta egyházi büntetéssel. Az erdélyi papság nem engedelmeskedett parancsainak, melyeket maga a bibornok sem vett komolyan, mert folytatta tárgyalásait a kiátkozottal, a ki azonban nem adta ki a féltett kincset. Végre Károly király belátta, hogy Gentilis nem alkalmas közvetítő s Tamás érsekre bizta a további tárgyalásokat. Az érsek csakugyan megoldotta a kényes feladatot, s mint a király határozottan említi, ő, nem pedig Gentilis, puhította meg 1310 nyarán László vajdát, ki nagy nehezen kiadta szent István koronáját. A bibornok abban az erkölcsi megalázásban részesült, hogy az általa elrendelt mult évi koronázást érvénytelennek nyilvánították, az akkor fölszentelt koronát sutba dobták s Tamás érsek Székesfejérvárt (1310 aug. 20) Károly királyt a szent koronával avatta Magyarország királyává. Károly ez alka-

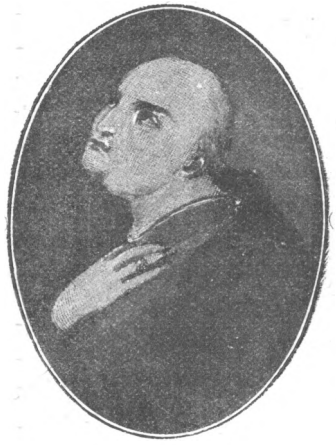

Gentilis bibornok.

lommal valószínüleg II. Endre bulláját is megerősítette, mely kora társadalmi tagolatának már teljesen megfelelt s melytől a köznemesi tömegek érdekeik védelmét várták a túlhatalomra jutott urakkal szemben.

A választott király koronás király lett tehát s uralkodásának törvényessége ellen többé kifogást emelni nem lehetett. Csakhogy nyakán ült a legatus, ki valósággal gyámság alatt tartotta s most sem akart haza távozni, mikor politikai küldetését befejezte. Kitünően érezte magát az országban, melyet aranybányának tekintett s telhetetlenül kiaknázott. Négy éven át minden évben kivetette az adót követsége költségeire s különben is száz czímen sarczolta a papságot. Bele avatkozott mindenbe, töméntelen pört indított s intézett el, miért roppant díjak jártak s megszámlálhatatlan javadalmat töltött be, mi szintén rengeteg összegeket hozott neki. Mikor az erdélyi püspökség megüresedett, a bibornok értesítette a gyulafejérvári káptalant, hogy csak az esetre gyakorolhatja püspökválasztó jogát, ha összes adóhátrálékait megfizeti. A káptalan törlesztette is tartozásait. Gentilis azonban, mihelyt a pénzt megkapta, mindenféle ürügy alatt el akarta ütni választói jogától a káptalant, mi azonban még sem sikerült. Ily körülmények közt a legatust, ki megjötte első pillanatától kezdve gyülölettes volt a magyar papság előtt, a közhangulat végre is arra kényszerítette, hogy bármi szivesen maradt volna, eltávozzék Magyarországból (1311 szept.). De ekkor is gondoskodott róla, hogy adóhátralékait megkapja s a behajtás csakugyan folyt nem csak távozása, hanem halála után is kiméletlenül.

Tamás esztergomi érsek pecsétje.

Gentilis bibornok távozásával Károly király végre önálló uralkodó lett s országa ügyeinek rendezéséhez foghatott, melyek kétségbeejtő állapotba jutottak. A magyar állam csaknem ötven éven át volt véres belmozgalmak színhelye s mikor

> Megvirradott a tizennegyedik
> Század, hazánkra éj következék,
> Borus éj jött reá,

mely a fejetlenség minden borzalmát fölidézte. Ama 10 éven át, mely III. Endre halálától I. Károly önálló uralkodásáig eltelt, az egész államgépezet megakadt; a jogrend és belső biztonság helyére a rablás és erőszak lépett, a királyi hatalom csaknem egészen elenyészett, mi az állam nemzetközi tekintélyét is megingatta s főleg melléktartományainak

kapcsait lazította. Ez évtized története tulajdonképen nem Venczel, Ottó és Károly királyok, hanem az elhatalmasodott olygarchák személye körül csoportosul. A király nem uralkodott, nem gyakorolta felségjogait, mert összes segélyforrásait, pénzügyi és katonai eszközeit egyes hatalmasok ragadták magukhoz. A rombolás, a féktelenség és durva uralom vágy sötét alakjainak egész sora lép előtérbe s a magyar állam a többé-kevésbbé önálló fejedelemségek, különvált területek képét nyújtja, melyek egysége és össz etartozandósága mindinkább veszendőbe ment. Csák Máté a Dunán innen, a Kőszeghyek a Dunán tul, László vajda Erdélyben, a Borsák és Abák Abauj, Sáros, Zemplén, Ung, Szepes, Szabolcs, Bihar, az Ákosok Borsod és a szomszéd vármegyékben, a brebiri grófok Horvátországban, a Frangepánok Dalmáczíában, a Blagayak és Babonigok a Dráva és Száva közén királyi hatalommal, korlátlanul kormányozták területöket. Elkobozták a korona összes javait, bitorolták a királyi jogokat, kényuralmok alá hajtották a tömegeket, szolgálatukba fogadták vagy kényszerítették az alsó nemességet. Megosztoztak a király jószágain és jövedelmein s neki semmit sem hagytak; az egyház inségre, a kisebb nemesség szolgai sorsra jutott, a jobbágyság szétfutott s ismét messze területek maradtak műveletlenül. Számos község, melyben néhány évtizeddel előbb töméntelen ember élt, teljesen elpusztult s a kellő munkaerő hiján a föld megint elvesztette egykori értékét. Ez időkről mondja később Nagy Lajos király, hogy a „kormányt a hatalmas urak foglalták el, kik az összes nemességet leigázták", úgy, hogy a király „hatalmának sátora ez időben nem volt terjedelmes". A hol a nemességnek némi alkalma nyilt siralmas panaszait elmondani, ott folyton ismételte, hogy az urak „méltatlan szolgasággal nyomják el s természetes szabadságuktól fosztják meg". Az igazságszolgáltatás gépezete nem működött s a kor minden emléke telve van égbekiáltó bűntényekkel, a gyöngék és szegények elnyomatásával, a közvagyon rosszlelkű prédálásával, inséggel és nyomorral úgy, hogy az ország, mely egykor „mindenben való bőségnek s a lakosok sokaságának előnyeivel dicsekedett", emberben és vagyonban kiszámíthatatlan kárt szenvedett. 1305-ben csupán azt a kárt, mely az esztergomi érsekség javait sújtotta, többre becsülték fél millió márkánál. A zágrábi püspököt olyan alaposan kifosztották, hogy egykorú (1314) okirat szerint egy cserép edénye sem maradt, melybe egy kis parazsat kérhetett volna, hogy mellette melegedjék. Képzelhető, milyen lehetett a munkás osztályok helyzete. A hazai, a pápai s más külföldi okiratok egyetértelemmel és ismételve mondják, hogy e szörnyű állapotot „a zászlós urak és országnagyok zsarnoksága", barbár kegyetlensége okozta.

Legelől állt a sorban László erdélyi vajda, ki Déván tartotta fényes udvarát, honnan családi összeköttetései elnyultak messze a Dráván túlra és Ráczországba. Még III. Endre ültette a vajdai székbe, de csakhamar

cserben hagyta jótevőjét s Erdélyt egészen önkényuralmának vetette alá. Péter gyulafejérvári püspök rokona volt s segélyével családiasan rendezte be Erdély kormányzását. Fogas Péter, a püspök unokaöcscse lett székely ispán, ennek testvére, Mihály meg fejérvári székeskáptalani prépost. Mikor Péter püspök meghalt, a vajda a legdurvább erőszakkal kényszerítette a kanonokokat, hogy saját fiát válaszszák püspökké, mi meg is történt, de a választás utóbb megsemmisíttetett. László kezén voltak a beszterczei, szebeni, székely ispánságok, Deés, Kolozs, Szék városok, a radnai ezüstbányák. Ezenkívül tömérdek nemes úr jószágait kobozta el, ámbár abban mégis különbözött a többi olygarcháktól, hogy nem irtotta a népet és vagyonát, hanem éppen ellenkezőleg uralma megkedveltetésén fáradozott. A királyt egyszerűen félre tolta, s ha az egyik vagy másik uralkodóhoz látszólag csatlakozott, csupán azért tette, hogy annál könnyebben magához ragadhassa a királyi javakat, jövedelmeket és jogokat. Ez okból kaczérkodott Venczellel, Ottóval, kit hálójába kerített, Károlylyal, kinek kiadta ugyan a szent koronát, de koronázása után sem ismerte el urának. Erdélyt „területünknek" nevezte s egész önkényesen kormányozta. Három széket elszakított a Királyföld egyetemétől, a szebenieket megfosztotta királyi kiváltságon nyugvó önkormányzatuktól, a tized miatt a káptalan és a szászok közti viszályban a papság pártjára állt s ezzel nagy mértékben fejlesztette a szászok és a magyarok közti gyűlölséget. Külföldön is összeköttetéseket szerzett s leányát Milutin István szerb király fiával házasította össze, mi a magyar állam érdekeivel homlokegyenest ellenkezett, mert élesztette a ráczok elszakadó törekvéseit, melyek a királyság tehetetlensége mellett külömben is fokozódtak. Így László vajda nagyban befolyásolta azokat a fejleményeket, melyek a magyarság pótolhatatlan kárára utóbb keleti és déli határai mentén beállottak.

A Dunán innen, az ország észak-nyugati részeiben hasonló állást foglalt el s hasonló czélokat követett a biczegő Csák Máté, ravasz, hitszegő, erőszakos ember, ki állandóan az az „országos rabló és zsivány" maradt, kivé egykor Endre király bélyegezte. Venczelnek főhíve volt s óriási adományokat kapott tőle. De mihelyt megkapta, el is árulta királyát s hadai 1304-ben Csehországban a két Venczel ellen harczoltak. Gentilis látszólag megnyerte Károlynak s Máté követei csakugyan reá szavaztak a királyválasztáskor, Károly meg tárnokmesterévé tette s nagyban buzgólkodott teljes megnyerésén. De Máté kizárólagos ura akart a maga területének maradni, melyhez, a mennyire az okiratokból megállapítható, Hont, Bars, Komárom, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Liptó és Árva vármegyék egészen, Gömör, Nógrád, Heves, Pozsony vármegyék kisebb-nagyobb részben tartoztak valami 30 várral és 14 harminczad- és vámhelylyel. Állandó hadsereget tartott főleg csehekből, de sok nemes is szolgálatába lépett, mert, a ki urának el nem ismerte, azt börtönben

kínoztatta, megölette vagy menekülésre kényszerítette. Irgalmatlan ember volt, a ki kifosztotta a templomokat, s üszköt dobott rájok olyankor is, mikor telve voltak emberrel. Ellenségei jószágairól a maga birtokaira hajtotta a föld népét, házait fölperzselte vagy elhordatta s virágzó városokat, egész vidékeket tett lakatlanná. Főhivei közé tartozott a szilaj, szenvedélyes Zách Feliczián, a vér és kegyetlenség embere. Csák Máté e roppant hatalom birtokában nagyságos fejedelemnek (princeps) címeztette magát, igazi fejedelmi udvart tartott, volt tárnokmestere, alattvalóin maga biráskodott s a perdöntő párbajokat a saját szine előtt tartatta. Mint László vajda, akképen ő is külföldi összeköttetésekkel és házasságokkal akarta fejedelmi állását végleg biztosítani. Fölmerült a terv, hogy egy Habsburg herczegnőt vesz nőül; 1308-ban Szép Fülöp osztrák herczeggel személyesen találkozott s önálló szövetséget kötött vele, melyben tetemes haderőt, 1000 íjászt és 500 lándzsást bocsátott rendelkezésére. Ekképen Csák Máté a király egyik legfélelmetesebb ellensége, az ország egyik leggonoszabb rombolója volt. De a tót nemzeti hős, tót birodalom alapítója dicsőségére, mint a pánszlávok hirdetik, sohasem vágyakozott s bizonyára a legdurvább sértésnek vette volna, ha őt, az ősmagyar nemzetség sarját, szlávnak nevezik. Csakhogy nem volt magyar sem, hanem közönséges középkori rablólovag minden nemzeti érzés és nemesebb gondolkodás nélkül. Büszke volt magyar származására, de leányát egy cseh urral házasította össze, leginkább csehekből toborzotta katonaságát s a tömegeket, melyeket az esztergomi és nyitrai egyházmegyék területéről a maga puszta jószágain, az erdőkben, a Lehotákban megtelepített, cseh minta szerinti urbéri szolgálatokra kötelezte, illetve egy cseh jobbágyadót honosított meg.

Az ország északkeleti vármegyéiben az ősi Aba nemzetség egyik ága, Amadé nádor s fiai tettek szert roppant hatalomra s csaknem állami önállóságra. A család 1278 óta vitt irányadó szerepet. Amadé volt főispán, országbiró, két izben nádor s óriási jószágot, néha egész vármegyéket szerzett. Végül övé volt Ung, Zemplén, Ujvár (Sárost is bele értették) és Szepes vármegye, Kassa és Gölnicz városokkal, Lubló és Munkács hatalmas, Göncz, Kürü meg Nyeviczke kisebb várakkal, a kassai, szepesi és gölniczi harminczadokkal. Gönczön, az Amadévárban tartotta fényes udvarát, volt kanczellárja s bérczes országában királyi hatalommal intézkedett, mert névleg szövetségre, tényleg azonban meghódolásra kényszeríté területe összes kisebb birtokosait. Venczel, Ottó és Károly királyokkal nem sokat törődött. Csák Máté és László vajda példájára, ő is idegenbe nézett s a szomszéd Lengyelországban keresett támaszt. Szövetkezett Törpe Ulászló lengyel herczeggel, ki meglátogatta s kit országa visszafoglalásában fegyverrel támogatott, miért is jutalmul valószinűleg jószágokat kapott Galicziában. A Csákokkal szintén érintkezésben állt s egyetlen leányát Csák Móriczczal házasította össze. De

a házasságon nem nyugodott isten áldása, az asszony klastromba vonult s ott halt meg. Amadénak hat fia volt, csupa vitéz, de vérengző ember, kik buzgón támogatták atyjokat önállósági törekvéseiben s midőn az atya 1311 szeptember elején a kassai polgársággal támadt összeütközésben „véletlenül" megöletett, nemcsak vagyonát, hanem magas szárnyalású terveit is örökölték. Csakhogy óvatosan kellett eljárniok, mert két testvérök az atya halálakor a kassaiak fogságába került. Kiszabadulásuk érdekében Károly királyhoz fordultak tehát s kötelezték magukat, hogy kiadják neki Abauj és Zemplén vármegyéket. De alighogy két testvérök kiszabadult, mindnyájan fölvegyverezték hadaikat s a király ellen lázadtak.

A Dunán túl még mindig a Kőszeghyek uralkodtak s eleinte úgy látszott, mintha a nagy nemzeti csapások megszelidítették volna szilaj véröket. Csatlakoztak valamint két elődéhez, akképen Károlyhoz is, ki nekik adományozta Sopron és Vas vármegyéket. Övék volt Léka, Dombovár, Döbrököz, Szentvid, Kőszeg, Borostyán s egész sereg más vár és erőd. Jószágaik a Dráván túlra is kiterjedtek s ők birták Kőrösmegyében Kapronczát, Zagorja megyét (Varasd egy része) egészen Korpona, Osztercz, Kosztoly várakkal. De telhetetlenségök nem ismert határt, s uralmuk alá vetették vagy kiirtották a közelökben élő összes birtokosokat. Hogyan szoktak ellenségeikkel elbánni, arról az egykorú emlékek rettenetes dolgokat beszélnek. Minthogy a gersei Pethő-család Károly híve volt, Kőszeghy János rá küldte egyik hadnagyát, Vörös Salamont, hogy megbüntesse. Pethő László és Dénes testvérek Gersén laktak s mikor Kőszeghyék zsoldosai rájok törtek, László a templomba menekült s három szolgájával ott öletett meg. Dénes a maga házában védekezett, de rágyujtották a házat s ő is a maga és László családjával ott veszett. Nyolczan égtek oda s a két testvér családjából csak egyetlen leányka menekült meg dajkája önfeláldozó buzgalmából, a kis Margit, kit később a király fiúsított. De nem ez az egyetlen vérengzés, melyet a Kőszeghy-család elkövetett. Az Aba-nembeli Lőrincz mester négy fiának minden jószágát elpusztította; kettejöket elfogta s három éven át szörnyű kegyetlenséggel kínoztatta, az egyiket meztelenül lófarkához köttette s így ölte meg. Egy másiknak várát és templomát törette fel s rabolta ki. Igy bántak másokkal is s a király hívei nem maradhattak jószágaikon, hanem elmenekültek. A Kőszeghyek szoros kapcsolatban és rokonságban álltak a brebiri grófokkal, mely család feje, Pál, Bosznya urának czímezte magát, továbbá a Frangepánokkal és a Blagayakkal. Ezek minden képzelhető gonoszságot elkövettek, egyházakat, kereskedőket, nemeseket fosztogattak, nőket megszeplőztettek, házasságokat bontottak fel, kezeseket ölettek meg s teljes anarchiába döntötték a délvidéket. Különösen az itteni olygarchák üzelmei okoztak pótolhatatlan kárt az országnak. Ez urak a tengermelléki latin városok ellen valósággal irtó harczot indítot-

tak, üldözték, rabolták, károsították polgáraikat s ezzel meggyűlöltették velök a magyar uralmat, melyhez előbb meleg szeretettel ragaszkodtak. A brebiri grófok meghódoltatták Nona, Scardona, Sebenico, Almissa, Clissa városokat. Mikor Zára 1311-ben a velenczei uralom ellen fellázadt, nemcsak nem segítették a várost, hanem Pál gróf egyenesen Velenczével szövetkezett ellene s így könnyítette meg a magyar párti polgárság leverését. Fia, Mláden, annyira zaklatta, kínozta a még magyar uralom alatti városokat, hogy ezek a végpusztulás elől Velencze karjaiba menekültek. Mláden horvát bánnak, Zára grófjának, Dalmáczia herczegének és Bosznia második bánjának czímezte magát, adót szedett, ellenségeinek hadat üzent s a magyar állam leggonoszabb ellenségeivel szövetkezett. Ugyanezt tették György clissai, Nelipics tinini, a corbaviai, a zengi és más grófok. Némelyikök velenczei polgárjogot kapott jutalmul, hűséget esküdött a dogénak s így tényleg elszakadt a szent koronától. Ez üzelmek a tengerparton évtizedekre Velenczét tették uralkodó hatalommá, másrészt a melléktartományok viszonyát a magyar királyhoz is fölöttébb meglazították. István boszniák bán csaknem önállóvá lett s Ráczország elszakadó törekvéseit a zűrzavaros idők érlelték meg. A ráczok 1308-ban magyar földre törtek s a védtelen Szerémséget dúlták. Egyelőre elveszett a macsói, sőt a szörényi bánság, míg Kunország messze területét olyan tömegekben árasztotta el a Balkánról beszivárgó oláhság, hogy elszakítása csak idő kérdésévé lőn.

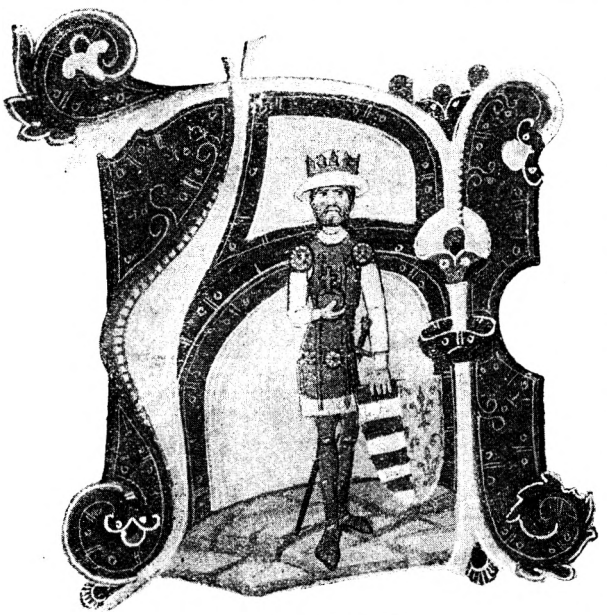

I. Károly király.
(A bécsi képes krónikából.)

Ekképen a tizennegyedik század első évtizedében a királyi hatalom teljes elgyöngülésével a magyar állam a feldarabolás, a végleges feloszlás állapotába jutott s egész tömeg apró fejedelemség alakult terü letén. Törvényes elismerést, mint a német birodalomban rég megtörtént, az új területi fejedelemségek még nem nyertek ugyan, de tényleg megvoltak s csupán a körülményektől függött, hogy a jogi elismerést is kivívják. A valóságban az ország darabokra oszlott, egysége széttépetett s nemcsak az említett leghatalmasabbak, hanem mellettök még az apró

kényurak egész serege igyekezett szent István palástján megosztozni. Az ifjú Károly király, midőn végre megszerzé a szent koronát s felszabadult Gentilis gyámsága alól, igazán kétségbeejtő, majdnem reménytelen helyzetben találta tehát magát. De mihelyt a gyámság alul felszabadult, mihelyt teljesen önálló lett, nyomban feladataihoz méltó uralkodónak bizonyult. Tíz éve élt már magyarjai közt s ismerte szivök minden titkát, ismerte azt a törhetetlen ragaszkodást, melyet a tömegek az államegység s alapja, az erős királyi hatalom iránt táplálnak. Ismerte a kisebb birtokosok, a nemesek, a polgárok és munkásosztályok mérhetetlen szenvedéseit, az elnyomást, a pusztulást, melyben a hatalmasok mindnyájokat részesítik s az elkeseredést, melyet szomorú sorsuk szivökben keltett; velök azonosította a saját érdekeit, rájok támaszkodott tehát, hozzájok fordult, őket gyűjté maga köré, hogy segélyökkel az államegységet, a belső rendet, a személy- és a vagyonbiztonságot helyreállítsa. Arra, hogy a hatalmasokat egymásra uszítsa, hogy az egyiket a másikkal tegye ártalmatlanná, nem gondolhatott, mert az olygarchák ravaszok voltak s a veszély pillanatában összetartottak. Világosan állt tehát az új király előtt feladata; egymásután kellett a hatalmasokat megtörnie, hogy az országnak igazi királya lehessen. Vállalatában a tömegre, az alsó nemességre bizta magát, mely lelkesen csatlakozott zászlaihoz. Főleg a déli magyar vármegyék sereglettek köréje s e vármegyék aránylag nagy számú köznemessége a nagybirtokosokat is pártjára kényszerítette. Károly egy ideig csak a délmagyar vármegyékre támaszkodott, ottani megbizható hívei közt érezte magát a legnagyobb biztonságban s sokáig székhelyét is Temesvárt tartotta. Viszont a tömegek hamar tapasztalhatták, hogy nem méltatlanra pazarolták rokonszenvöket, véröket és vagyonukat. Károly királyban csakugyan gondviselésszerű férfiút, olyan egyéniséget nyertek, minőre akkor az országnak szüksége volt, mert az új király vitéz, bátor katonának, jeles szervező tehetségnek, a béke és háború, a romboló harcz és az alkotó munka emberének bizonyult. Uralkodói képessége és kiválósága éppen abban nyilvánul, hogy megismerte s orvosolni tudta kora rákfenéjét, a zűrzavart. Vaskézzel fogott megfékezéséhez, zabolázta az önkényt, mely ha állandó marad, biztosan megöli az államot. De Károlyban mesterére akadt s ő lett az államegység, a közrend apostola, a magyar királyi hatalom igazi ujjá alkotója. E munkája ezer veszély közt folyt le s élete is minduntalan fenyegetve volt. Úgy szólván állandóan vérben kellett gázolnia s a fenevadakat, melyek a magyar állam testét marczangolták, tűzzel-vassal kellett irtania, mert az enyhébb eszköz hatástalan maradt. Az idők nem olyanok voltak, hogy vitriol helyett rózsavizzel lehetett volna czélt érni. Károly legkevésbbé volt kegyetlen, vérszomjas természet s bőven osztogatta a bűnbocsánatot, a kegyelmet mindenkinek, a ki kérte. De a helyzet brutalitása gyakran kényszerítette brutalis eszközök alkalmazására, hogy megmentse az államot. Meg is mentette s

ez teszi örök dicsőségét, ebben rejlik politikájának nagy nemzeti eredménye. Átérezte a nép vágyait, felhasználta a tömegek ösztönét s nehéz, véres munkában állította helyre az államegységet s a királyi hatalmat.

A harczot már 1311-ben megkezdte, eleinte tisztán önvédelemből, mert Csák Máté reá támadt s ördögi kegyetlenséggel pusztított egész a Tiszáig, az esztergomi, váczi, veszprémi és egri egyházmegyék területén, hol kivált a templomokat és zárdákat fosztogatta. Elfoglalta Visegrádot s hadai Buda közelében portyáztak, hogy hatalmukba kerítsék a király személyét. Az egyházi átokra, melylyel sújtatott, Máté azzal felelt, hogy Nyitra városát megszállta, János püspököt elfogta s messze földet feldúlt. Mikor János megszökött fogságából, Máté bosszúból föl-gyújtotta a nyitrai várat és a székesegyházat, azután meg az udvarban próbált a király élete ellen összeesküvést szőni. E tervnek megnyerte rokonát, Csák János országbirót, ki azonban nem hajthatta végre az orgyilkosságot, hanem Mátéhoz menekült s egyik leggonoszabb czinkostársa lett.

Károly király e kihívások daczára, eleinte nem érezte magát elég erősnek arra, hogy éppen a leghatalmasabb olygarchával vegye föl a harczot. Elébb a kisebb, de nem kevésbbé veszedelmes kényurakkal, az Amadékkal próbálta kardját összemérni. Ezek Csák Máté sikereinek hírére a királylyal kötött szerződést egyszerűen megszegték, megrohanták és kifosztották Sárospatakot, a király várát s kegyetlenül dúlták hívei javait, még a templomokat is. Károly végre maga indult el (1312) ellenök s noha Csák Mátétól is segítséget kaptak, véres harczban Rozgonynál, Kassa közelében tönkre verte őket. A hat testvér közül kettő a csatatéren maradt, a többi a későbbi harczokban esett el vagy lengyel földre menekült s csak a legidősebb, János élt még nehány évig, de az Amadék büszke törzsét a hadak zivatara végkép széttörte. Károly nyomban helyreállította az Amadék vármegyéiben a királyi tekintélyt s kivette a királyi javakat és jövedelmeket a bitorlók kezéből. Ezzel azonban már többek érdekét sértette, kik azt mondották, hogy „a király napról-napra inkább árt s ártani igyekszik nekünk". De a tömegek odaadóan támogatták nehéz munkájában. Az Amadék országa nyomtalanul eltünt s a felföld e része visszakerült a király hatalmába s az államegység keretébe.

Ellenben Csák Máté a rozgonyi csata után sem veszté el vakmerőségét, hanem az ujonnan visszanyert királyi területet, a Szepességet is dúlta. Károly ekkor sem fordulhatott ellene, mert Máté szövetségben állt Szép Fülöp osztrák herczeggel, Károly rokonával és szövetségesével, sőt tényleg segítette János cseh király ellen, kinek egy seregét 1315-ben Fejéregyházánál (a mai Holics) keményen megverte. 1317-ben azonban, noha ugyanakkor más olygarchákkal is harczban állt, a király visszafoglalta Csák Mátétól Visegrád és Komárom várakat, mire, talán

osztrák közvetítéssel, valami béke vagy egyesség létesült. Csák Máté megtartotta birtokait, de tekintélye rohamosan hanyatlott. Őt magát is megtörte a kor és a betegség. Gyermekei elhalván, a büszke kényúr nem zavarta többé a nyugalmat, hanem gonosz életét csöndesen fejezte be (1321 márcz. 18). Halála véget vetett pünkösdi királyságának. Várai, az egy Trencsén kivételével — utóbb ez is megtette — megnyitották kapuikat, rokonai, hívei Zách Felicziánnal együtt meghódoltak s a húsz év óta elszakadt országrész nagyobb küzdelmek nélkül elismerte Károly király fenhatóságát.

Az 1316—18. éveket a Csák Máté elleni háborún kívül más véres mozgalmak is kisérték. A Kőszeghyek segítették ugyan családjok ősi ellenségei, a Csákok ellen a királyt. De mikor megbékült Mátéval, felmondták neki az engedelmességet s a délvidéki szláv és olasz urakkal kitűzték a lázadás zászlaját, miben Fülöp osztrák herczeg is támogatta őket. Károly király rokonságban, barátságban, szövetségben állt ugyan a herczeggel, ki azonban éppen nem óhajtotta, hogy az Anjouk trónja Magyarországban megszilárduljon. A Habsburgok ez időben jelentéktelen uralkodó családdá hanyatlottak ugyan, mert elvesztették a császári méltóságot s csak az osztrák herczegséget tartották meg, de nem feledték el, hogy Rudolf császár egykor nekik adta Magyarországot. Nyiltan ez igénynyel természetesen nem állhattak elő, de titokban sohasem tévesztették szem elől s a hol büntetlenül tehették, mindig biztatták, sőt támogatták a magyar király ellenségeit. Ezt tették a Kőszeghyekkel is, kik Ausztriára támaszkodva, olyan forradalmat keltettek, melynek leverése roppant nehézségekkel járt s jó 10 esztendeig (1327-ig) eltartott. Csak ekkor kényszerült Kőszeghy János négy várát kiadni s a királyi tekintélyt elismerni. E harczok közben, melyekben az illető vidékek rettenetesen elpusztultak, talán a Kőszeghyek, de mindenesetre László erdélyi vajda biztatására új felkelés támadt a Borsa-nembeli Kopasz Jakab volt nádor vezetése alatt. A családnak Biharban, Krasznában, Szatmárban, Borsodban voltak roppant jószágai s ő birta Kőrösszeg, Adorján és Sólyomkő várát. Mások is csatlakoztak hozzá s már 1316-ban kitört a lázadás, mely átterjedt a felső Tisza vidékére, az északkeleti részekbe, hol az Amadék egykori czinkostársaiban s az állami rend minden ellenségében viszhangot keltett. A fölkelők László vajda biztatására egyenesen Károly letételét s az Amadék révén egy lengyel-halicsi herczeg megválasztását tűzték ki czéljokká s a halicsi herczeg támogatta is őket. De Debreczen közelében (1317) a királyi hadak tönkre verték őket s csakhamar megvették Adorján és Sólyomkő várát, a vezért, Kopasz Jakabot meg elfogták. Hogy Károly király mily kevéssé volt vérengző természet, az kitünik abból, hogy foglyát, Jakabot, nem ölette meg. De természetesen megfosztotta jószágaitól, mire azután az egykor hatalmas család elveszté jelentőségét és elzüllött.

A fölkelők egy része azonban Erdélybe futott s így Károlynak, bármi nehezére eshetett a Kőszeghyek lázadása közben, egyszerre két hatalmas ellenséggel kellett a harczot fölvennie. Végre azonban leszámolt László vajdával is, ki az egész időn át önállóan uralkodott Erdélyben. Hosszú és véres harcz támadt s évekig (1318—29) elhuzódott; folyamán László meghalt, fiai meg vagy elestek vagy Ráczországba menekültek, de mindenesetre nyomuk vész, mint a hogy nyomtalanul eltünt annyi sok más család, mely a királyhoz csatlakozva, tovább folytathatta volna fényes pályáját, ellenben a király és a haza ellen támadva hatalma, sőt emlékezete is mindinkább elkallódott.

Aránylag legkevésbbé boldogult Károly a horvát és dalmát urakkal, kiknek tűrhetetlen zsarnoksága 1322 óta egymás után kényszeríté a leghívebb városokat, Sebenicót, Traut, Spalatót, Nónát, hogy mivel a magyar király meg nem védhette őket, Velencze főuralma alá helyezkedjenek. Károly két ízben (1323 és 1326) küldött az ottani urak ellen hadat, de ezek Velenczével, a bosnyákokkal, a ráczokkal szövetkeztek, úgy, hogy hatalmukat teljesen megtörni nem lehetett.

Ellenben az anyaországban egymásután megdőltek a tényezők, melyek a királyi hatalom szétlörésén, az ország feldarabolásán fáradoztak. Évről-évre ujabb területeken állt helyre a rend és a nyugalom s már 1321-ben, mikor a munka még javában folyt, az egykorú egy periratban így vázolta Károly király tevékenységének gyümölcseit:

„Hosszú időn át a gonosztevők önkénye volt túlsúlyban, mert egyrészt a tatárjárás, másrészt a kényurak olyannyira elnyomták az országot, hogy senki sem élhetett jogával, nem merte az utak bizonytalansága és az ország állapotának zavarossága mellett szabadságát keresni. Ez a nyughatatlan állapot isten kegyelméből és Károly, Magyarország királya buzgóságából jobbra fordult, mert véget vetett az utak veszedelmességének, a kényurak erőszakoskodásának.“

A tömegek hálával, szeretettel, vérök hullatásával támogatták a királyt nehéz munkájában. Nemcsak elismerték érdemeit, hanem lelkesülve, örvendezve, áldozatkészen követték harczaiban s áldották, imádták, mert legirgalmatlanabb ellenségeiktől mentette meg őket. E közben az ifjú király daliás, gyönyörű férfivá fejlődött, ki megnyerő modorával, örök jó kedvével, elmés társalgásával, szivélyes előzékenységével, valamint személyes bátorságával, lovagiasságával, politikai sikereivel igazán megbűvölte magyarjait, kikhez szokásaiban és kedvteléseiben is alkalmazkodott. Házasságaival eleinte nem volt szerencséje, egymásután két neje (1317 és 1319) halt meg ifjan, gyermek nélkül. A király időnkint más szépeknél keresett szórakozást s egy törvénytelen fia született, Kálmán, később győri püspök. De királyi hivatásához illően, hamar szakított a csapodárkodással s harmadizben nősült (1320 jul. 6). Ezuttal Lokietek Ulászló lengyel király leányában, a szép és kitünően nevelt

Erzsébetben méltó hitvest talált. Erzsébet szeretettel fűzte magához daliás férjét, örömeiben és megpróbáltatásaiban nemes osztályosa, politikai és reform-törekvéseinek támasza, tettel és tanácscsal legjobb barátja volt. Udvarát fényes nemzeti központtá varázsolta, a hányatott, gyakran életében is fenyegetett királynak boldog családi otthont alkotott s öt fiú gyermekkel ajándékozta meg, kik közül kettő hamar meghalt ugyan, de megmaradt Lajos (szül. 1326 márcz. 5), Endre (1327 nov. 30) és István (1332 decz. 26), kik teljesen magyar nevelésben részesülve, anyjuk szerető gondozása alatt nőttek föl. A nemzet örömmel látta meggyökerezni Károly király uralkodó házát, ama királyét, ki az Árpádok legnemesebb hagyományait követve, végtelen szolgálataival biztosította magának a társadalom minden nemesebben érző rétegének hálája. Csakhogy az a 15—20 évi szakadatlan küzdelem és vérengzés, mely az államegység s a királyi tekintély helyreállítását kisérte, bizonyos ellenzéket is fejlesztett. Töméntelen család ment tönkre, új arisztokráczia alakult, a vagyoni viszonyok gyökeresen megváltoztak s a hosszú harcz egész mélyében fölkavarta a társadalmat. Azok, kik a féktelenségben lelték kedvöket és hasznukat s most elvesztették a csatát, a kiket összetört a sors kereke, rokonaik, jó barátaik, szolgáik, az új viszonyok kényszerzubbonyában elkeseredve, olthatatlan gyűlölettel tekintettek a győztesekre, első sorban magára a királyra és családjára. Károly életét több ízben fenyegette veszély nemcsak a csatasíkon. Orvok leskelődtek reá s talán nem Csák Máté volt az első, ki gyilkost bérelt megöletésére. Más merényleteknek is van nyomuk emlékeinkben. Temesvárt laktakor nyíllal akarták lelőni a királyt. Egy ízben (1327) meg azt az álhírt terjesztették, hogy meghalt, mire Somogyban zavargások támadtak, melyeket vérbe kellett fojtani.

Erzsébet királyné és gyermekei.
(A bécsi képes krónikából.)

A legveszedelmesebb merénylet azonban csak később következett s az egész királyi család életét fenyegette. Zách Feliczián követte el, ki Csák Máté halála után hűséget fogadott királyának. De nem hiába volt zsiványok, gyilkosok társa, nem hiába ontotta a vért éveken át. Nem birt a békés viszonyokhoz illeszkedni s dúlt agyában lassankint a bosszú gondolata fogamzott meg; bosszut akart állani azon emberen, ki a régi

szép betyárélet napjainak véget vetett. Elvesztette erkölcsi egyensúlyát s kitört rajta a szenvedély, a nagyzás őrjöngése. De ez őrjöngésben volt rendszer; ismerte a király szokásait, az udvari viszonyokat s ezekhez mérten készítette elő gonosz tervét. Az ebéd idejét választotta merénylete végrehajtására s 1330 április 17-én, Visegrádon, a királyi palotába sietett. Felnőtt fia kisérte, kit künn hagyott az udvaron, hogy vigyázzon. A királyi pár két fiával, a 4 éves Lajos trónörökössel, a 3 éves Endre herczeggel s a két gyermek nevelőjével, Druget Miklóssal és Tapolcsányi Miklóssal épen délebédnél ült. Asztalnokok, étekfogók sürögtek-forogtak a teremben, mikor egyszerre, úgyszólván észrevétlen Zách kivont karddal az asztalhoz rohant s a királyra támadt.

Zách Felicián merénylete.
(A bécsi képes krónikából.)

Károly ösztönszerűleg feje fölé emelte jobb karját, hogy a vágást felfogja. A királyné szintén férje feje fölé tartotta kezét, míg Zách vadul vagdalkozott s nemcsak a király kezét sebezte meg, hanem a királyné jobb kezének négy ujját is levágta. Még négy más emberen ejtett sebet, köztük a kis Endre nevelőjén, Tapolcsányin, ki a gondjaira bizott gyermeket igyekezett megmenteni. A szörnyű zűrzavarban, melyben pillanatnyilag mindenki fejét vesztette, legelőször Cselenfy János, (Cselényi, az Ákosok neméből, atyja Sándor volt) nyerte vissza hidegvérét; a merénylőre vetette magát, tőrével nyakszirten szúrta, földre teperte s ezzel ártalmatlanná tette. Meg is kapta hősiességének jutalmát hálás királyától, ki dús adományokkal fejezte ki elismerését. Ellenben a merénylő kegyetlen büntetéssel lakolt. Az udvari emberek nyomban felkonczolták, fiát, ki künn ólálkodott, valamint ifjabb leányát, Klárát, ki a királyné környezetében élt, elfogták s szörnyű kínzások közt ölték meg. A király azonnal összehívta az urakat, kik törvényt ültek, s minthogy a merénylet nem csupán a királynak, hanem egész nemzetségének szólt, ők viszont Zách Feliczián nemzetségének tagjait harmadiziglen fej- és jószágvesztésre itélték. Zách gyermekei közül ekkor már csak legidősebb leánya, Sebe, Kopay lévai vártiszt neje élt, kit ki is végeztek, míg férje jószá-

gait veszté. De ártatlan gyermekei életben maradtak, ámbár egy ideig rejtőzködniök kellett. Nógrádban és Barsban szigorúan végrehajtották az itéletet a nemzetség tagjain, noha többen onnan is Lengyelországba menekülhettek. Ellenben Somogyban a Záchok ottani ága (a berekfalvi Topa-család) sem vagyonában, sem személyében nem szenvedett büntetést, jeléül annak, hogy a király nem erőszakolta a kemény itélet kérlelhetetlen végrehajtását.

Zách Feliczián vérengző merényletét utóbb, jóval utóbb, a monda és a költészet arany szálaival teljesen átformálta s a politikai gyilkosból becsületének felháborodott oltalmazója lett, ki a leányán, Klárán ejtett gyalázatot akarta megtorolni. De Zách Feliczián nem regényhős, hanem egyszerű bűntettes, közönséges merénylő volt, kinek tettét multja s az a légkör, mely az évtizedeken át folyó polgárháború és véröntás közepett alakult, teljesen megmagyarázza. Nem ő volt az első, ki Károly királyra emelte kezét. De ő volt az utolsó, s ez eléggé jelzi a közlélekben lassankint bekövetkezett gyökeres változást, a királyi tekintély helyreállítását, a mi Károly király legsajátabb egyéni érdeme. Sokat köszönt ugyan szerencsés véletleneknek, ügyes munkatársainak, de a legtöbbet mégis önmagának, tiszta látásának, törhetetlen kitartásának, kifogyhatatlan vállalkozó merészségének, akarata erélyének és sohasem csüggedő, kétségbe nem eső lelkületének. Zách merénylete a hosszú polgárháború zárjelenete, az utolsó támadás, mely Károly személye ellen intéztetett. Trónja immár sziklaszilárdan állt s a magyar nemzet ép úgy szivébe fogadta, mint egykor az Árpádokat.

II. FEJEZET.

KÁROLY KIRÁLY ALKOTÁSAI.

KÁROLY KIRÁLY ÉS A HABSBURGOK. — VISZONYA LENGYELORSZÁGGAL ÉS NÁPOLYLYAL. — A MELLÉKTARTOMÁNYOK. — RÁCZORSZÁG. — HAVASALFÖLD ALAKULÁSA. — KÁROLY PÉNZÜGYI ÉS KATONAI REFORMJAI. — KÁROLY ÉS AZ EGYHÁZ. — AZ ÚJ ARISTOKRACZIA. — VÁROSOK. — JOBBÁGYSÁG. — KÁROLY HALÁLA.

AZOK A ZIVATAROK, melyek évtizedeken át dúlták a magyar birodalmat, nem csupán belső szervezetén, hanem nemzetközi helyzetén is vérző sebeket ütöttek. Közelben és távolban nem volt a magyarságnak ellensége, mely a reá kedvező viszonyokat föl nem használta, a királyi hatalom tehetetlenségét vagy másnemű elfoglaltságát a maga javára ki nem aknázta volna. Károly király kezdettől fogva súlyt helyezett ugyan elődei összes szerzeményeinek megtartására, de nagy idő telt el, míg azon eszközök birtokába jutott, melyekkel czélt érhetett. Széles látkörből nézte a nemzetközi politika fejleményeit, magas szárnyalású eszmények forrtak agyában, de valósításukhoz időre, a benső rend helyreállítására, megfelelő pénzügyi és katonai segélyforrásokra volt szüksége. Első sorban a szomszéd Habsburgokkal kellett rendbe jönnie. Ezek immár végleg meggyökereztek az osztrák herczegségekben s Magyarországra egyrészt a Csák Mátéval és a Kőszeghyekkel folyó harcz miatt, másrészt meg azért gyakoroltak nyomós befolyást, mert Pozsony város és vármegye azon a czímen, hogy III. Endre özvegye, Ágnes királyné ellátására szolgál, állandóan birtokukba jutott. Az új király első kötelességének tartotta tehát ezt a területet visszaszerezni. De sokáig nem gondolhatott fegyveres fellépésre, mert belső ellenségeinek sokasága a szomszéd osztrák herczegek jóindulatára utalta. Ezek, mint a németországi pápás párt hívei, eleinte támogatták, csakhogy saját külön érdekeikről sem feledkeztek meg s sohasem gondoltak Pozsony önkéntes visszaadására. Különben is titkos szándékokat tápláltak Magyarországra s minden alkalmat felhasználtak, hogy rovására terjeszkedjenek. Szerencsére ők is rászorultak a magyarokra s a változó helyzethez képest alakult viszonyuk Károly királyhoz. Hol támogatták, hol ellene dolgoztak, de Pozsonyt nem adták vissza, ámbár többször meg-

igérték. Károly hamar átlátott kétszínűségükön s mihelyt némileg megizmosodott, Csehországgal, az ott uralkodó Luxemburgokkal, a Habsburgok ellenségeivel lépett bensőbb érintkezésbe.

Egyszerre azonban a Habsburgoknak nagyon is szükségök volt jóakaratára s Szép Frigyes osztrák herczeg maga utazott le Temesvárra (1321 novemberben), hogy segítségét kérje Bajor Lajos császár ellen. Károly kész volt haddal támogatni, ha Pozsonyt és a többi magyar területet kiadja. Megtette s csakugyan szép számú magyar had sietett segítségére. Csakhogy Frigyes Mühlbergnél (1322 szeptember 28) elvesztette a döntő csatát s maga is fogságba esett. Hívei erre ármánynyal visszavették Pozsonyt, más foglalásokat is tettek a határszélen s Károly hasztalan tiltakozott e hitszegés ellen. Végre is János cseh királylyal kellett szövetkeznie s 1328-ban kitört a háború. A magyarok elözönlötték Ausztria szomszédos területét s számos várat ejtettek hatalmukba, mire Frigyes békét kért, mely szeptember 21-én köttetett meg. Károly kiürítette az osztrák földet, a Habsburgok meg kiadták Pozsonyt s a szintén német kézen levő Muraközt. A magyarok a Csák Máté veje, egy cseh úr által megszállott Fejéregyházát és Berenczet is visszaszerezték s úgy látszott, hogy a nyugati határok mentén helyre fog állani az államterület régi épsége. Csakhogy a Habsburgok nem az egész zsákmányt adták vissza. Nehány uradalmat megtartottak s kibékülve Lajos császárral, azt a kiváltságot kérték tőle, hogy a még kezükön levő várakat és uradalmakat, mint magyarországi hűbéröket szabadon eladományozhassák. Érintkezésbe léptek azokkal az olygarchákkal, kik még mindig nem voltak eléggé megtörve, a Kőszeghyekkel, a Blagayakkal. Ezek két kézzel kaptak az idegen segélyen s hűséget fogadtak a Habsburgoknak, vagyis újra elszakadtak a szent koronától. A gazdag Kakas Miklós özvegye és fiai, a határszéli Léka vára birtokosai Bécsben (1336) szintén hűséget fogadtak nekik. Így „a németek szemtelensége, betörései és dühöngései" megfékezésére — mondja az egykorú okirat, — Károly király 1336-ban haddal támadt Ausztriára. Ezúttal sem állt egyedül, hanem a szövetségesek egész sorára támaszkodhatott, mert külső és belső sikerei országát időközben ismét első rangú hatalommá avatták s főleg északon, Lengyelországban akadtak megbízható barátai. Károly mindig éber szemmel kisérte a lengyel ügyeket s tettel és tanácscsal, néha tetemes hadi segélylyel támogatta ipját, Ulászló lengyel királyt, egyrészt trónja szilárdításában, másrészt a német lovagrenddel és Csehországgal való küzdelmeiben. Csakhamar olyan tekintélyre tett szert a lengyelek közt, hogy közbelépésére sógorát, Kázmér herczeget választották királyukká s külpolitikai bonyodalmaik eldöntésében is az ő kipróbált diplomácziai tehetségeit vették igénybe. Csehek és lengyelek 1335-ben Trencsénbe

Ágnes királyné pecsétje.

sereglettek, hogy régi viszályaikat békésen elintézzék. Károly volt köztük a közvetítő, s mint becsületes alkusz teljes eredménynyel végezte feladatát. Elvileg mindenre nézve egyezség létesült s az értekezlet abban állapodott meg, hogy az érdekelt uralkodók Visegrádon személyesen találkozzanak s ott a békekötést végleg megpecsételjék. E találkozás őszszel (október végén és november folyamán) Visegrádon csakugyan megtörtént, hol a korszaknak talán legfényesebb nemzetközi kongresszusa tartatott. A magyar udvar vendégei voltak Kázmér király és Ulászló lengyel herczeg, János cseh király fiával, Károly morva őrgróffal és vejével, Henrik bajor herczeggel, Rudolf szász, Boleszló sziléziai herczeg, töméntelen külföldi főpap és főúr, valamint Boroszló városa és a német lovagrend képviselői. Szere-száma sem volt az előkelő idegennek s jó étvágyukra vall, hogy egy-egy ebéden 4000 kenyeret és 180 átalag bort fogyasztottak el. A kongresszus nemcsak szentesítette a trencséni megállapodásokat, hanem a jelenlevő uralkodók szövetségre léptek Bajor Lajos császár és Albert osztrák herczeg ellen. Károly király elég erős volt tehát, hogy a Habsburgokat s magyar védenczeiket megfenyítse. A csehek ellepték Ausztria északi részeit (1336), János király meg Pozsonyban újra találkozott Károly és Kázmér királyokkal, mire a magyar sereg Lajos trónörökössel a bajor határokig portyázott, más csapatok meg visszafoglalták az osztrák kézen levő területet. A háború 1337-ben is győzedelmesen folyt s a Kőszeghyek lesujtva kértek kegyelmet. Károly, mint mindig, ezúttal sem volt engesztelhetetlen. Megbocsátott az annyiszor árulóknak, sőt vagyonukban sem büntette őket. Elvette ugyan határszéli váraikat, melyekben annyi bajt okoztak, de az ország belsejében más jószágokkal kárpótolta őket, a mivel régi jelentőségök egyszerre megszünt. A Blagayok és Babonigok szintén kegyelmet kaptak, mire a Habsburgok is békét kötöttek (1337 szeptember 11). Minthogy magyar terület nem volt többé kezökön, csak azt a kötelezettséget kellett elvállalniok, hogy a széleket nem háborgatják s hűtlen magyar urat sohasem támogatnak többé. E kötelezettséget természetesen csak addig teljesítették, míg kénytelenek voltak vele. Nyomban a békekötés után újra megkezdték fondorlataikat s embereik minduntalan pusztították a magyar széleket, úgy hogy itt állandó maradt az apró háború. Mindazonáltal Károly király az egész nyugati határ mentén visszaállította az állam régi birtokállományát és a magyar terület épségét.

Az új királyi család megszilárdulásával a magyar állam nemzetközi helyzete gyökeres változáson ment át s részben új külügyi politika kezdett érvényre emelkedni, mert a szomszéd államok külső törekvései sok tekintetben szintén megváltoztak. Míg az Árpádok szeme, noha figyelembe vette az államterület összes határai mentén lejátszódó eseményeket, első sorban a Balkánra és az Aldunára nézett, Károly királyt különösen Ausztria, Csehország, Lengyelország és családi öröke, Nápoly

foglalkoztatta. A viszonyok kényszere okozta e változást, mely már a tatárjárás után kezdődött, mikor a Babenbergek és Przemyslek hódító törekvései a nyugatra terelték Magyarország figyelmét. Időközben mindkét uralkodóház eltünt ugyan, de az új uralkodók, kik helyökre léptek, követték hagyományaikat s Károly királyt is az utolsó Árpádok politikájának folytatására kényszerítették. Belső ellenségei, az önálló fejedelemségre törekvő urak a nyugati országokra s Velenczére támaszkodtak, másrészt a katholikus világban új államok léptek előtérbe. Lengyelország ez időben lett északon elsőrendű nagyhatalom, mert Lokietek Ulászló király szerencsésen egyesítette a régi részfejedelemségek és tartományok legtöbbjét. Leánya, Erzsébet, Károly neje lett s a magyar és a lengyel udvar rokoni s baráti viszonyba lépett, melyet Ulászló fia és utóda, Kázmér, a jeles uralkodó, kit hálás alattvalói Nagynak neveznek, még bensőbbé alakított. Kázmér forró szeretettel ragaszkodott magyar rokonaihoz s minthogy gyermekei nem születtek, már 1339-ben megegyezett Károlylyal, hogy majdan valamelyik fiát — Lajosra gondolt, kit különösen kedvelt — teszi trónja örökösévé. Ezzel fent a magas északon szemkápráztató kilátások nyíltak a magyar királyi család számára, melynek számba kellett tehát vennie az eshetőséget, hogy újabb végtelen területek fognak kormánybotja alá kerülni. Másrészt Károly szakadatlanul igényt tartott atyai örökére, a nápolyi trónra, melyen akkor az öreg Róbert király ült, kinek egyetlen fia, Károly, 1328-ban fiörökös nélkül hunyt el; csak két leánya, Johanna és Mária maradt, s a pápa, Nápoly hűbérura maga pendíté meg az eszmét, hogy e leányok a magyar herczegekkel házasíttassanak össze. Róbert is, Károly is örömmel fogadta a tervet s hamar megegyeztek, hogy Lajos, a magyar trónörökös vegye el Johannát, a nápolyi trón örökösét. Megállapodtak abban is, hogy ha Lajos idő előtt meghal, Endre, ha Johanna meghal, Mária lép helyére, s ha Lajos is, Johanna is meghalnának, Endre és Mária legyenek atyáik koronáinak örökösei. Minden eshetőség számba volt tehát véve és pedig akként, hogy a magyar és a nápolyi koronák egy főn egyesíttessenek.

Ez a megoldás azonban nem tetszett Velenczének, amaz idők irányadó nagyhatalmának, az Adria urának, mely féltékenyen őrizte kereskedelmi egyedáruságát a középtenger e részén s semmi áron sem akarta tűrni, hogy a magyar és nápolyi korona egyesítésével a magyar birodalom megfelelő tengeri haderőre tegyen szert. Ösztönzésére az ekkor franczia befolyás alatt, Avignonban élő szentszék is csakhamar megváltoztatta előbbi álláspontját. Már VIII. Bonifácz sem akarta, hogy a magyar és a nápolyi koronát egy ember birja s komolyan csak akkor indította meg a harczot III. Endre ellen és Anjou Károly herczeg érdekében, mikor ez lemondott Nápolyról. A pápai politika támogatta ugyan az Anjoukat, de a hatamas és gazdag Velenczével sem akart ellentétbe helyezkedni s most ismét azt kivánta, hogy Magyarországon más, Nápoly-

ban is más Anjou uralkodjék. Károly királynak hamar el kellett tehát az eszmét ejtenie, hogy a két korona egyesíttessék. Minthogy fiával, Lajossal a lengyel trónra való tekintetből más tervei voltak, egyezségét Róbert királylyal akként módosította, hogy ha felnőnek — mindketten még gyermekek voltak — Endre vegye el Johannát s örökölje vele a nápolyi koronát. Károly személyesen elment ez ügyben Nápolyba (1333); magával vitte a kis Endrét, s rokonsága körében hagyta, hogy új hivatásához mért nevelésben részesüljön.

Mindez eredmények, melyeket Magyarország nemzetközi tekintélyének folytonos fokozódása kisért, örvendező lelkesedést keltettek hálás nemzetében, mely önérzettel mondotta, hogy hazája immár ismét „a körülötte fekvő országok közt ez országoknak úgyszólván királynője lett“ (1330-iki okirat). Északon a lengyel, délen a nápolyi korona ragyogása kecsegtette a királyi családot, mely Európa legelőkelőbb uralkodóházai körébe emelkedett. E fordulat Károly király személyes érdeme, politikai és diplomácziai tehetségének gyümölcse, gondosan előkészített és alkalmas időben és eszközökkel végrehajtott munkájának terméke volt. Csakhogy áldozatokat is igényelt, mert elterelte a király figyelmét a keleti és déli mellék és határtartományokról, hol Károly király uralkodásának mérlege határozottan veszteséggel záródik. A királyi hatalom évtizedes tehetetlensége s az elhatalmasodott urak gonoszsága a melléktartományok kapcsait az anyaországgal annyira meglazították, hogy Károly lángelméje és buzgalma sem birta többé a régi állapotot visszaállítani. Nemcsak Velencze ragadta el ez időben a szent koronának nem egy értékes gyöngyét, hanem egész új államalakulatok képződtek, melyek a görög-keleti rácz és oláh népeket a Balkánon addig ismeretlen jelentőségre emelték. A nehéz válságok, melyekbe a keleti császárság a XIII. század folyamán jutott, felszabadították a bizánczi felsőbbség alól Ráczországot, mely tehát immár egész erejét a magyar felsőbbség lerázására összpontosíthatta, másrészt meg folyton újabb rajokat bocsáthatott olyan magyar területekre, Boszniába, a macsói bánságba, az Alduna és Száva vidékeire, hol annak előtte csak szórványosan laktak. Nemcsak a régi Ráczország fölötti hűbéruralom ingott meg tehát, hanem a tulajdonképeni magyar államterületet, a déli végeket is egy új, a katholikus magyar uralom iránt ellenséges görög-keleti vallású népelem özönlötte el. László erdélyi vajda egyenesen biztatta a rácz királyi családot, melylyel összeházasodott, az önállósításra, a támadó fellépésre s a ráczok egy ízben csakugyan elfoglalták a macsói bánságot, sőt ismételve betörtek az anyaországba s a Szerémséget dúlták. Mikor végre Károly megkezdte a döntő harczot László ellen, kétségkívül ez utóbbinak biztatására a ráczok a király ellen fordultak, ki meg a pápától s nápolyi nagybátyjától, Fülöp tarantói herczegtől kért segítséget. Ezt nem kapta ugyan meg, mikor Milutin rácz király hadat izent Magyarországnak (1319). De

Károly első kettős pecsétje.

a magyarok több csatában győztek s benyomultak Maczedóniába, melyről Károly azt írta a pápának, hogy elfoglalta. E fényes diadal azonban csak pillanatnyi sikert hozott, s Ráczország más szomszéd népekkel, bolgárokkal, oláhokkal szövetkezve egyre önállóbb és hatalmasabb lett s az elvénhedt, tehetetlen Bizáncz helyett magához ragadta a keleti egyház fővédnöki szerepét a Balkánon, a mi még erősebb ellentétbe helyezte a katholikus magyar állammal.

Dusán István szerb király, ki 1331-ben lépett trónra, egyenesen azt tűzte ki czéljául, hogy a görög birodalmat s Konstantinápoly városát meghódítja. Minthogy nem volt hajóhada, Velencze szövetségét kereste. Később elejtette ugyan Bizancz elleni terveit, de ekkor meg egészen a Balkán északnyugati tartományainak meghódítására összpontosította erejét s Magyarország rovására terjeszkedett. Így Ráczország nagy szerepre tett szert s veszedelmes versenytársa lett Boszniában, Halomföldön és Dalmácziában a magyar uralomnak.

Még aggasztóbb változások álltak be a régi Kunország, főleg annak ma havasalföldi területén. Ez a föld, melyet IV. Béla még Erdély, illetve a magyar állam egyszerű alkotó részének nevezett, lassanként, észrevétlenül tömeges oláh lakosságot nyert, melyben hamar fölébredt az önállóság vágya s többé nem a magyar király, hanem a saját vajdái kormányzata alatt akart élni. A szent István óta mindig magyar Szörény vármegyét s az Olt és Alduna közti szörényi bánságot már régebben elárasztotta az oláhság, melyet a magyar király megtelepített, a honvédelem czéljaira szervezett, katonává nevelt. Mikor azután a magyar király karja ellankadt, ez a magyar-oláh katonai elem egyesült az Olton túli pásztorkodó oláhsággal s az ottani oláh vajda kezére játszotta a bánság egész területét (1324). Károly hasztalan követelte az ősmagyar föld visszaadását. Bazarád vajda nem félt többé a magyar királytól, ki valóban csak 1330-ban vezethette hadait ellene. Károly megvette Szörény várát s onnan a magas hegységbe vonult, hogy buvóhelyén keresse föl a vajdát. De a zord, kietlen, járatlan hegységben a magyar had hamar fölemészté csekély eleségét, mire a király szivesen békét kötött az önként meghódoló vajdával, ki elvállalta a magyar had élelmezését s haza kalauzolását. De szavát álnokul megszegte s tőrbe csalta, zordon havasok közé vezette a magyarságot, hol orvul rajta ütött. Károly király csak úgy szabadult meg, hogy Szécsy Dénes bán fiával, Dezsővel ruhát cserélt. Az oláhok, kik azt hitték, hogy ő a király, az ifjú hősre vetették magukat, kit vitéz ellenállás után meg is öltek, miközben Károlyt többi kisérői önfeláldozó odaadással igyekeztek megmenteni. Tamás csókakői várnagy, a Csórok neméből, lovát engedte át neki. Mások mellette vérzettek el, így Kanizsay Lőrincz, hírneves családja fényének megalapítója. A király nagy nehezen kivergődött a mészárlásból, mely négy napig, péntektől hétfőig (november 9—12) tartott. Ez álnok rajtaütéssel szüle-

tett meg az oláh Havasalfölde, mely ez időtől fogva külön vajdaság lett. Az egykori magyar államterület, melyre a telepítések fénykorában sem jutott annyi magyar lakos, hogy ott a magyar uralmat szilárd alapra fektesse, végleg oláh kézbe ment át. Vajdája időnkint elismerte ugyan a magyar király főhatóságát. De csak akkor, ha kénytelen volt vele, máskülönben Magyarország minden ellenségével kezet fogott, hogy önállóságát gyarapítsa.

Az új oláh vajdaság, mint Ráczország, nem csupán nemzeti, de még inkább vallásos alapon nyugodott s erejét a keleti egyházból meríté kevésbbé az egyház hitelveiből, mint intézményeiből, melyek nem ismerték a katholikus papi tizedet. Ez a tized most ép úgy gátolta az oláhok, mint előbb már a délszlávok megtérítését s elmagyarosodását. Károly király ismerte a baj okát s elpanaszolta a pápának (1329), hogy kunok, oláhok és ruténekközt magok a főpapok nehezítik a térítést, mert tizedet követelnek az áttértektől. Ekképen az új vajdaság, mely az ott lakó kunokat és szlávokat rohamosan eloláhosította, valamint a nagyban megizmosodott és kiterjedt Ráczország immár a keleti egyház oszlopai lettek s vallásos és nemzeti ellentétben a magyarsággal, mindinkább háttérbe szorították befolyását a Balkánon. A viszonyok változása Boszniát sem hagyta érintetlenül. Ott a bogumilség maradt túlsúlyban s most már ő is örökösen forrongott, lázongott a katholikus Magyarország ellen. Károly ismételve rendet csinált ugyan, de csak pillanatnyilag, állandó eredmény nélkül, mert Ráczország is támogatta a bogumileket s Kotrománovics Istvánnak, a Magyarországhoz hiven ragaszkodó bánnak örökös bajt okozott. E viszonyok következtében Károly a horvát-dalmát földön sem fektethette uralmát szilárd alapokra. Az olygarchia látszólag meghódolt ugyan neki, ellenben a

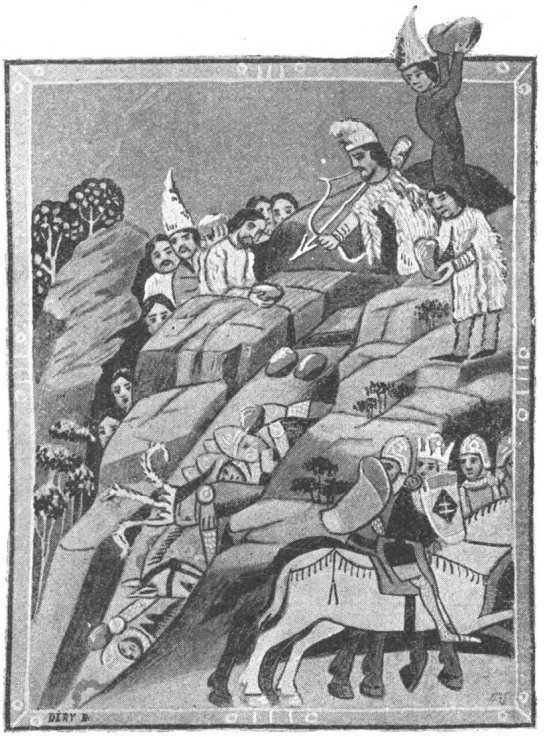

Szécsy Dezső önfeláldozása.
(A bécsi képes krónikából.)

városok nagy része Velencze felsőbbsége alá került s a magyar királynak még mindig ki kellett e világhatalommal való mérkőzés elől térnie.

Minthogy minden külpolitikai siker ama segélyforrásoktól függ, melyeket az ország pénzügyi és katonai téren uralkodója rendelkezésére bocsát, Károly királynak természetesen a megromlott pénz- és hadszervezet újjáalkotására kellett fő figyelmét fordítania. Különben is oly országból származott, mely az anyagi és szellemi polgárosodás ősi tűzhelye, állandóan virágzó gócza volt. A XIV. században nemcsak a hit és a műveltség sugarai áradtak Itáliából szerte szét Európa népeire. Ott nyert a kormányzat minden ága, pénz- és hadügy, közigazgatás és jogszolgáltatás a legtökéletesebb szervezetet; ott jutott ipar, kereskedés, hajózás a legnagyobb virágzásra. Még a hűbérjog és a hűbériség is az erős királyi hatalom szükségleteinek megfelelően alakult át első sorban Károly szülőföldjén, Nápolyban, ki ekképen ismerte kora állami és gazdasági haladásait, s ezek szellemében magyar államában széles körű reformokat léptetett életbe, melyek a nemzet lelkét új eszmékkel termékenyítették meg, vérét friss pezsgésbe hozták s üdvös hatásaikkal végleg meggyökereztették a magyar talajban az idegen uralkodó családot. Különösen pénzügyi és katonai intézményeiről volt híres az Anjouk nápolyi országa s Károly király szintén e téren fejtette ki a legtermékenyebb tevékenységet. Politikai eszménye az volt, a mi az Árpádoké, az erős királyi hatalom. Korlátlan jogkör alapján (ex plenitudine potestatis regiae) tette intézkedéseit, s habár időnkint (1318, 1320, 1342) tartott országgyülést, a kormányzat minden szálát a maga kezében összpontosította. Meghallgatta mindenki panaszát s gondoskodott, hogy rendes bíróságai ismét törvényes módon szolgáltassák az igazságot. Az előkelőket, a tanult vagy más tekintetben használható elemeket bevonta tanácsába, melyet azonban maga alakított s annyiban hallgatott meg, mennyiben jónak találta. Szivesen tartotta meg a régi intézményeket s tette őket tervszerű újításaikkal czéljaiknak jobban megfelelőkké. Még az Árpádok alatt megalakultak a só- és bányakamarák. Míg az ispán szedte be az adót s a szerecsen vándor bankár eszközlé a pénzbeváltást, külön pénzügyi hatóságra a királynak csak a bányáknál és az egyedárúsággá lett sónál volt szüksége. A várszerkezet megszüntével azonban e kamarákra szállt az összes királyi bevételek kezelése, valamint a pénzbeváltás is. Károly király ennek megfelelően átalakította s az egész pénzügyi kormányzat vidéki szervévé tette a kamarákat. Országa területét kamarai kerületekre osztotta; mindegyikben helyi hatóságot alakított s egy-egy kerület élére széles jogkörű királyi tisztviselőt, a főkamaragrófot állította. E grófok központi főhatósága viszont az udvari, királyi kincstartóság volt, melyet Károly király alakított. A kincstartó mellett természetesen szintén tisztikar működött, de azért magát a központi főhatóságot nem kamarának, hanem kincstartóságnak nevezték. Így a külföldön dívó kamara nevet nálunk nem

a központi főhatóság, mint ma mondanók pénzügyminiszterium, hanem a több vármegyére kiterjedő vidéki pénzügyi hatóságok viselték. Ilyen kamara volt például Körmöczön s hozzá tartoztak (1342) a felvidéki bányavárosokon kívül Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Nógrád, Hont, Bars, Pest vármegye, valamint Komárom Dunán inneni része. Ez a kamara szedte be egész területén a király mindenféle jövedelmét s végezte a pénzbeváltást. A kor szokásainak megfelelően a király az egyes kamarák területének ilyen jövedelmeit bérbe is adta. Ez esetben a bérlő a kincstárnak évi haszonbért fizetett s a kamarai hatóságok segítségével — ő lett az illető kamara grófja — magának hajtotta be az esedékes jövedelmeket.

Noha Károly az olygarchia megtörése után a régi királyok rendes jövedelmeit, a pénzverést s a vele járó hasznot, a harminczadokat, vámokat, a királyi és királynéi udvar fentartására rendelt javakat visszavette, sőt minden birtokostól birtokjoga igazolását követelte, az így visszaszerzett jövedelmek távolról sem álltak arányban az állam és az udvar fokozódó szükségleteivel. A hiány pótlására Károly a saját hatalomteljéből vetett ki adót, melyet egyháziak és világiak jobbágyai egyaránt tartoztak fizetni, a menynyiben a földesúr külön mentességet nem nyert. Egy ízben (1332 május 13) a hadba szálló csapatok fizetéséhez országszerte minden jobbágytelket egy-egy márkával rótt meg, melyet a földesúr hajtott be s juttatott a kamarai hatóságokhoz. A margitszigeti apáczák falvainak bíráihoz és jobbágyaihoz maga a király intézett a fizetés tárgyában rendeletet. Ez az adó azonban még mindenesetre nem volt állandó, hanem a szükséglethez képest vettetett ki. Csakhogy a király a rendes, az állandó évi adózást nem nélkülözhette, ha az állam fokozódó szükségleteit ki akarta elégíteni. Károly nálunk is behozta tehát a rendes, évről-évre esedékes, külön megajánlást nem igénylő pénzbeli adózást. Jövedelmeinek e gyarapítását a legszerencsésebben egyesítette egy más rendszabálylyal, a valuta-rendezéssel, mi közgazdasági szempontból járt üdvös következményekkel. Az Árpádok ezüst lemez pénzeinek az volt egyik főhibájok, hogy a forgalomban gyorsan elkoptak s minduntalan be kellett őket váltani, mi, nem is szólva a pénzbeváltók visszaéléseiről, maga eléggé károsította a közönséget, mert a beváltás nem darab, hanem súly szerint történt s így a kopás-okozta súlycsökkenést és veszteséget a nép viselte. Károly már 1323-ban úgy segített a bajon, hogy kopásnak kevésbbé kitett jó ezüstpénzt veretett, melyet nem kellett minduntalan beváltani. Hogy azonban a beváltásból eredő

Károly ezüst garasa.

hasznot el ne veszítse, minden jobbágytelektől, kivétel nélkül, évi fél fertó rendes és állandó adót követelt. Ez alapon a bonyolult kérdés csakugyan megoldást nyert. Az első egyenes adó, melyet kamara hasznának (lucrum camerae) neveztek, bejutott a magyar államéletbe s annak a következő századokban állandó alkateleme, a kincstár egyik főjövedelmi forrása lett. Viszont Károly lelkiismeretesen rendezte a valutát. Az eddigi, nem is egyforma ezüsttartalmú lemezpénz helyett szigorúan megállapított pénzláb szerint vert arany- és ezüstpénzt hozott forgalomba, melyet nem kellett minduntalan beváltani. A forgalomban levő s nagyon különböző ezüsttartalmú külföldi pénzt beváltotta és magyar pénzzé verette, s mihelyt ez elegendő mennyiségben állt rendelkezésre, a külföldi pénzt általában kitiltotta. Flórenczi mintára vert aranyai (arany forint, az olaszok egyszerűen unghero-nak nevezték) hamar világhírre tettek szert s Németalföldön, valamint Litvániában egyaránt mintául szol-

Károly ezüst dénárai.

gáltak az arany pénz verésénél. Az ezüst pénz is igazi pénzzé, érempénzzé lett immár, melyet állandó láb s a legjobb külföldi minták szerint vertek. A belső értékével hamar közbizalomnak örvendő új pénzrendszer nagyban elősegítette, hogy a közvagyonosság kiheverje azon veszteségeket, melyeket a véres belmozgalmak idején szenvedett. A reformnak egyaránt hasznát vette gazdag és szegény s így a kincstár kárpótlásaul behozott új állami adó is könnyen meggyökerezett. Az uralkodó rendek személyesen mentek maradtak ugyan, de mindazon munkás elemek, melyek földesúri telken gazdálkodtak, ez adó alá estek, ámbár szintén csak a módosabbak. A kivetés alapjául a jobbágytelken épült ház szolgált. A mely háznak kapuján egy rakodott szénás szekér befért, az fizetni tartozott az évi adótételt s így a kapu vagy porta vált az új egyenes adó kulcsává. Egy kapu vagy porta alatt, mely név egyébiránt már régebben is előfordult, de csak ekkor lett véglegesen és általánosan az adózás alapja, mindig egy egész lakott jobbágytelket értettek s a kapu szerinti adózás rendszere az idők folyamához képest módosulva, fenmaradt nálunk a rendiség megszünéséig.

Károly király e reformja nemcsak pénzügyi, hanem szocziálgazdasági tekintetben is főfontosságú volt. Az új adó juttatta végleges kialakulásra a rendiséget, zárta el a kiváltságos tömegeket az adózó munkáselemektől, melyek immár szintén bizonyos szervezetet nyertek. A kik adózni tartoztak, azok egy testté, melyet végleg jobbágyságnak neveztek, forradtak össze, ellentétben a nem adózó nemességgel. Másrészt azonban az adózás ismét szorosabb kapcsolatba hozta a munkás tömegeket a királyi hatalommal. Mikor neki nem adóztak, nem sokat érdeklődhetett irántok s kiszolgáltatta őket uraik kényuraságának. De mihelyt ismét adót fizettek, neki is kötelességévé vált, hogy e nagy népelemet bizonyos védelemben részesítse, különben az adót nem fizethette volna. Ez az adózás alkotta kapocs tartotta ezentúl ébren a királyi hatalomban szocziálpolitikai hivatásának érzelmét s hozta közelebb a rendiség zárt falain kívül álló munkás néprétegekhez.

Mihelyt a kincstárnak ismét voltak rendes és bő jövedelmei, a király hozzáfoghatott a honvédelem újjászervezéséhez. Az előző félszázados belmozgalmak végleg eltemették a régi várispánságokat. A királynak még voltak ugyan jószágai, sőt uradalmai, de a várszerkezet mint intézmény eltünt, a vármegye a nemesség kezébe ment át, a királyi várnépek száma szertelenül megcsappant s a régi szervezetnek már csupán romjai maradtak meg. Így voltak királyi jászok, kik a király zászlaja alatt tartoztak katonáskodni s e szolgálatuk fejében a szabadság kiváltságát élvezték; maguk választották kapitányukat vagy bírájukat. A király adományozta is a jászjogot s jászai sorába (in statum, numerum jasonum Regiae Matti specialiter exercituantium) minden alkalmas hadfit felvétetett. Voltak még más királyi népek, így Veszprém vármegyében a szakácsok ekkor is együtt laktak főnökük, a százados (centurio) alatt (1336).

Károly arany forintja.

De a honvédelemben a régi szervezet e maradványai már csak mellékes szerepet játszottak s a rendiséggel itt is az új tényezők emelkedtek túlsúlyra. Az egyházi és világi urak jószágaik arányában, jobbágytelkeik számához képest állították ki katonáikat s a saját zászlajuk alatt vitték harczba. Ezt az Árpád-korszakban fejlődő új szervezetet Károly a közszükséglethez képest végleg kialakította. A maga banderiumát immár minden zászlós úrnak mindig készenlétben kellett tartania s így ismét volt némi állandó katonaság, ámbár nem a király közvetlen parancsa alatt állt, mint a szent István alkotta államszervezetben. De Károly is nagyon jó hasznát vette, mert az új arisztokráczia, mely neki köszönte lételét, szivesen és mindenkor rendelkezésére bocsátotta a maga banderiumait. Épen e körülménynek köszönhető, hogy a király nemcsak a

belső rendet állíthatta helyre, hanem töméntelen külső ellenségével is megmérkőzhetett.

De a haderő zömét a nemesi tömegek, a kis- és középbirtokosok ezrei tették s ezekbe olvadtak immár a régi királyi várnépek is. A polgárháború folyamán az egyes olygarchák arra kényszerítették őket, hogy szolgálatukba álljanak s az új köznemesi rend érezte a nehéz idők járását a legsúlyosabban, ő vágyódott vissza leginkább az erős királyi hatalom boldog korszakába. És alighogy megismerte Károlyban a vaskezű embert, országszerte tömegesen csatlakozott hozzá, vagyonát, vérét busásan áldozta a nemzeti egység helyreállításáért, a királyi tekintély ujjáalkotásáért. Ettől függött saját létele, vagyonának, személyének biztonsága. Károly viszont fejedelmi bőkezűséggel jutalmazta hűségét s minthogy volt jószág elég, töméntelen adományt tett, hogy híveit az anyagi érdek erős kapcsaival fűzze magához. Másrészt a katonai szellem ébrentartásáról és fejlesztéséről sem feledkezett meg. Katonai Szentgyörgyrendet alapított s talán tőle származik az arany sarkantyús vitézek rendje, szintén katonai érdemek jutalmazására. Maga adott jó példát vitézeinek. Jelesül forgatott mindenféle fegyvert, gyakran tartatott fényes tornákat, újudvart, lovagjátékot s egy ilyenen történt (1319), hogy apródjának, a Hontpázmán nembeli Istvánnak három fogát kiütötte. De az ifjú maga is derék vitéz lehetett, mert a lovagias király fájdalomdíjul Biharban három faluval jutalmazta. A király a köznemességet is bevonta az udvari élet körébe, s minthogy minden nemes ember katona, lovag volt, kinek mocsoktalanul meg kellett őriznie becsületét, külön udvari bíróságot alakított, oly czélból, hogy a nemes urak becsületbeli ügyeiben itélkezzék. A király személyesen vagy udvarbírája által elnökölt a bíróság ülésein. Ez intézmény (curia militaris) eleinte csak az udvarban szolgáló vitézlő rendre, de később minden nemes emberre kiterjedt. Ő ítélt a becsületbeli adósságok s általában a hittel vagy adott szóval erősített kötelezettségek körül támadt perekben is. E bíróság előtt mindenki személyesen tartozott megjelenni s a ki elmaradt, az becsületét vesztette. Egyik főbizonyító eszköz a bajvívás volt, melyet mindig a bíróság rendelt el s nem kihívás alapján folyt le. A ki a párbajban legyőzetett, az perveszte lett. De lehetett másképen is perveszte s ekkor is élőhalottá vált, kizárva a társaságból; fedetlen fővel, mezítláb s olyan ruhában, melyet kenderzsineg tartott össze, kellett vezekelnie.

Az ekképen újjászervezett haderő leginkább lovasságból állt s a katona, mint az egykorú német író mondja, mikor a király kiadta a mozgósító rendeletet, sietett először is olyan testhez álló ruhát szerezni, mely a hadakozásnak megfelt. Azután jó futó lovat és fegyvert szerzett. Főfegyvere a nyíl volt, melyet kitünően tudott használni. A magyar seregnek legjelesebb elemét épen az ijászok (jászok) tették. Ezek a csatában sohasem álltak egy helyen, hanem vagy támadták, űzték az ellenséget,

vagy magok futamodtak meg, hogy alkalmas pillanatban megfordulva üldözőikre vessék magukat. Így kikerülték a tulajdonképeni csatát, a közelharczot, de mozgékonyságukkal hamar kifárasztották a nyugati, nehéz fegyverzetű ellenséget s gyakran arattak rajta diadalt.

A pénz- és hadügyi intézmények reformja közben Károly nem feledkezett meg a megbomlott polgári igazságszolgáltatás korszerű újjáalakításáról. Franczia mintára szabályozta a perrendtartást. Eltörölte a tűz- és vízpróbát s esküvel pótolta, melyet nemcsak maga a fél, hanem meghatározott számú eskütársa tartozott letenni. Mint egy ez időbeli pörben (1309) említették, hazánkban sem a polgári (római), sem a kánoni jog nem volt érvényben, hanem összes bíróságaink az ország szokásaiban és törvényeiben gyökerező magyar jog szerint ítéltek. Sajnos azonban, hogy sem a király, sem a benne járatosak nem tartották szükségesnek a magyar jogot írásba foglalni. A hazai iskolákon nem tanították, külföldön képzett jogászaink pedig nem méltatták kellő figyelemre. Így csak a bírósági gyakorlatban élt tovább s a bírákon kívül még az ügyvédek ismerték, kiknek azonban egykorú feljegyzés szerint az ország ekkor még épen nem volt bővében.

Károly király első sorban a pápa támogatásának s a magyar főpapok igyekezetének köszönte koronáját. Ezt egy pillanatig sem feledte el soha. Mélyen vallásos kedély volt ő is, neje, Erzsébet királyné is, s vonzalmát, ragaszkodását a katholikus valláshoz, háláját a főpapság és a pápa iránt minduntalan tettekben bizonyította be. Az ő érdeme, hogy a magyar egyház, mely a polgárháborúban legtöbbet szenvedett, mert gazdagsága első sorban reá irányította az apró és nagy zsiványok kapzsiságát, aránylag hamar kiheverte bajait s vagyonban, tekintélyben pár évtized mulva ismét előkelő helyet foglalt el a keresztény világban. A király őt is elhalmozta kegyeivel, adománynyal, kiváltsággal, s ájtatosságát jelzi az is, hogy a fejérvári koronázó templomot, mely uralkodása alatt két ízben (1318 és 1327) leégett, a legnagyobb fénynyel állította helyre, ezuttal az új ízlésnek megfelelően gót stílben. Mindazonáltal Károly uralkodói jogait, országa érdekeit az egyházzal szemben is férfiasan megóvta. A pápa föl sem eleveníté többé azt az igényt, hogy a magyar király hűbérura lenne, de annál nagyobb befolyást gyakorolt a főbb javadalmaknak betöltésére az úgynevezett reservatiók útján, melyek mindinkább háttérbe szorították a káptalan választó jogát s a szentszék általi közvetlen kinevezés rendszerét léptették életbe. Ezzel a pápaság közvetlen befolyást nyert, valamint a többi katholikus államok, akképen Magyarország belügyeire; idegeneket, sokszor alkalmatlanokat ültetett a főpapi székekbe s kegyenczeinek dús ellátást szerzett. Károly nem szivesen vette ez újítást, de nem szállt vele szemben. Ellenben a szentszék részéről a magyar papságra kivetett roppant adók ellen határozottan fölszólalt s 1331-ben a hat évre kivánt pápai adót csak oly

föltétellel engedte behajtani, ha a jövedelem egy harmadrészét az ő kincstára kapja.

Bármennyire elismerte a király főpapjai hasznos szolgálatait, törvényes hatáskörük korlátai közt tartotta a rendiség ezen legelső elemét is. Gentilis bíbornok távozása után akadtak a főpapok közt többen, kik azzal áltatták magukat, hogy most már ők lesznek a király gyámjai. De csalódtak, mert Károly nem tűrt illetéktelen befolyást s eleinte más jövedelem hiányában nem egyszer az egyház vagyonához is nyúlt. Egyik-másik főpap — épen a király követe — már 1317-ben panaszt emelt ellene a pápánál. Csakhamar (1318 február) az egész főpapság Kalocsán összegyült s szövetséget kötött az egyház minden károsítója, köztük a király ellen, ki a papi jobbágyokat adóztatta s közmunkára kényszerítette. De a király erélyes föllépése, valamint a legtöbb főpap belátása hamar szétugrasztota a ligát. Károly őszintén szerette a papságot, a szerzetek közül főleg a ferenczieket és döméseket, kikből ez időben többen jutottak főpapi székbe. Mihelyt tehette, bőven kárpótolta a magyar egyházat és egyes intézményeit a szenvedett veszteségekért s állandóan a papi rend volt uralmának egyik oszlopa. A főpapsággal benső viszonyban maradt élete fogytáig, ámbár 1338-ban ismét akadt egy-két elégedetlen, ki a szentszéknél vádaskodott ellene.

A véres belmozgalmak, melyekben a régi nagybirtokosok tömegesen elpusztultak, egészen új arisztokrácziát teremtettek, mely érdemeinek s a király hálájának köszönte dús vagyonát s előkelő állását. Károly, mikor mint ifjú gyermek elindult megszerezni a magyar koronát, hazájában olaszokból állította össze kiséretét, melynek sorából a délolaszországi Druget-testvérek, Vilmos és János, végig szolgálták változatos pályáján, híven segítették az ország megszerzésében s utóbb dús jutalmat kaptak. Nádorok és óriási vagyon urai s századokon át virágzó nemzetség — Homonnay — alapítói lettek. Az új főurak zöme azonban magyarokból, egyszerű nemesekből, katonákból vagy régi nemzetségek olyan ágaiból kerültek ki, melyek addig keveset szerepeltek. Ilyenek Széchenyi Tamás, Debreczeni Dózsa, Köcsky Sándor, Magyar Pál, Tóth Lőrincz fiai, a Széchyek, a dorozsmai Garayak, a kerekegyházi Laczkok, az ónodi Czudarok, a hédervári Kontok, a tóthmonostori Töttösök, a Rozgonyiak, a Kőszeghyek nemzetségéből kiváló Tamásyak és szekcsői Herczegek, a pelsőczi Bebekek. Az új főúri családok alapítói mindnyájan jeles katonák, hű tisztviselők voltak, s szolgálataik fejében roppant jószágokat nyertek. Széchenyi Tamás, a Kacsicsok neméből (1299—1354) a legkülönbözőbb főállásokban szolgált, volt erdélyi vajda, tárnokmester, országbiró; Csák Máté leverése után főleg Nógrádban, Hevesben, Somogyban, az erdélyi részekben óriási javakat kapott, s minthogy vagyona gyarapításában az erőszaktól sem riadt vissza, az ország egyik legnagyobb földesura lett. Második neje, Anna, auschwitzi szileziai

herczegnő útján Erzsébet királynéval is rokonságba került. De nemcsak neki, hanem töméntelen másnak szintén dúsan jutalmazott a király és az ország hűséges szolgálata. Ki is tettek magokért, s némelyiknek élete valóságos hőskölteméný. A legvitézebbek egyike Laczkfy István volt. Családja a német eredetű Héderek neméből származott, de csak atyja, a kerekegyházi Laczk, lépett Károly király mozgalmas uralkodása folyamán mint székely ispán előtérbe. Laczknak valami 7—8 fia volt, csupa jeles vitéz és kiváló ember. István főlovászmester, tárnok, erdélyi vajda, András székely ispán, erdélyi vajda, macsói bán, Dénes kalocsai érsek, Miklós jeles katona, Pál beregi ispán volt Károly király vagy fia, Lajos idején. De mindnyájok közül kimagaslott a legidősebb, István, kinek hőstetteit részletesen elbeszéli egy későbbi (1341-iki) adománylevél.

Még ifjan megnyerte Károly király bizalmát, ki főlovászmesterévé tette. Mikor Károly a németek betöréseit megtorlandó, nagyobb haddal Ausztria és Stíria ellen indult, Laczkfy számos német katonát és előkelő, vagyonos urat elfogott s a király táborába hurczolt. Azután oroszláni vakmerőséggel megvívta Stillfried várát s a vár urát foglyul a királynak adta át. Később Ráczországban vitézkedett. Mikor a király Péterváradon hagyva a többi urakat, Laczkfyt magát küldte oda, az egész földet az Obona vize kútfejéig feldúlta. A havasalföldi szerencsétlen háborúban Árgyas vára körül szerzett új babért s a halálos veszedelemből egészségesen, sebesületlenül hozta haza a királyt, ámbár a harczban jeles lovát Laczkfy alól is kilőtték. Azután a cseh határra küldetett, hogy a cseh kézen levő területeket visszavegye. Kilencz esztendeig működött ott örökösen harczolva s gyakran életét veszélyeztetve, míg vissza nem állította a szent László alkotta határt s teljes békét nem szerzett ez országrésznek. Utóbb ismét a rácz félhitűekkel harczolt, kik megszállták Nándorfejérvárt s ott várat építettek. Laczkfy véres tusában megverte őket, sokakat megölt vagy elfogott s a várat felégette. Innen a király az osztrák határszélre rendelte, hogy a régi, törvényes, szent István alkotta határvonalat helyreállítsa. E megbizásában szintén teljes sikerrel járt el. Elfoglalta a Sár- vagy Lajta hegyet, mely addig német kézen volt, ott a terület védelmére Szarvkő várát építette s Léka várát visszafoglalva,

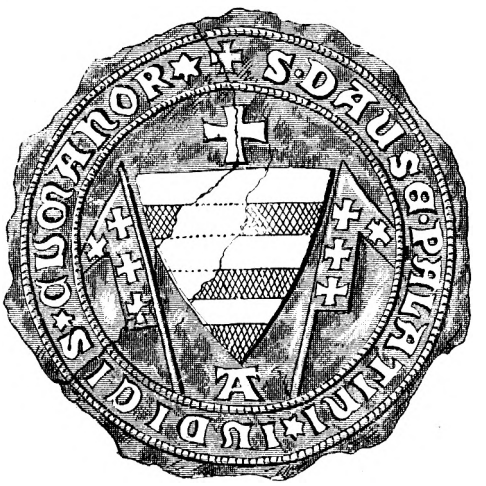

Debreczeni Dózsa pecsétje.

Károly királynak adta át. Azután folytatta a vitézkedést s egyik osztrák főurat, ki saját zászlója alatt harczolt, 12 katonájával elfogott s a németek területén 30,000 márka értékű zsákmányt ejtett, melyet a király táborába vitt, hogy a királynak, alattvalóinak és a magyar kereskedőknek okozott károk pótlására szolgáljon.

Az új urak nem épen mindenike futott meg olyan ragyogó pályát, mint Laczkfy, de egyéni érdem, hű szolgálat nélkül senki sem vergődhetett előkelőbb állásba. Ha azután ott volt, vagyonát nem csupán vitézkedéssel, hanem házasság, takarékosság, nem egyszer erőszak, sőt szerencsés üzletek útján is gyarapította, mert akadtak a hős katonák közt is olyanok, kikben élénken lüktetett az üzleti szellem, a vagyonszerző képesség. Példa reá Magyar Pál, ki mint szegény ember lépett Károly szolgálatába. Csakhogy fáradhatatlan szerző volt s még legényember korában szép vagyont gyűjtött. Azután nagy parthiet csinált. Nőül vette azt a gersei Pethő Margitot, ki családja 1316-iki romlásából egyedül menekült meg s kit a király fiúsított, hogy ősi adománybirtokait megtarthassa. Ketten egyesült erővel folytatták a szerzést s életök vége felé voltak nagy uradalmaik Szabolcsban, Vasban, Zalában, Bodrogban, Temesben és Kevében; kisebb, de tekintélyes jószágaik Sopronban, Győrben, Komáromban, Esztergomban, Pilisben, Szatmárban, Verőczében; házaik Budán, Esztergomban, Visegrádon; igen nagy szőleik a budai határban, értékes ménesök Adorjánban, Bodrog vármegyében; 30 halastavuk Szabolcsban, töméntelen vizimalmuk s sok egyéb ingó és ingatlan értékök, úgy, hogy az ország leggazdagabb főurai sorába emelkedtek. E roppant vagyon összegyűjtése nem épen kifogástalanul történt. Hol egy kis hatalmaskodó foglalás, hol valamelyik rokon, jóbarát, szomszéd szorultságának kihasználása, pénzkölcsönzés, valóságos uzsora, zálogüzlet leple alatt, siettette a gazdagodást, s ha a károsult panaszt emelt, Magyar Pál befolyásos összeköttetéseivel mindig a maga javára tudta az igazság serpenyőjét billenteni. Egy ízben Köcsky Györgynek 26 márkát kölcsönzött s zálogul egy jószágot kapott. Az adós kötelezte magát, hogy egy év alatt a kölcsönt, melynek kamatja fejében addig a hitelező élvezte a jószág jövedelmét, visszafizeti; ha nem teszi, a második évben a kölcsön megduplázódik s 52 márkát kell fizetnie. Ha pedig két év alatt sem fizet, a zálogos jószág dobra kerül s a hitelező a vételárból elégítheti ki magát. E kölcsönügyletnek az lett a vége, hogy az értékes zálogbirtok (két Pályi nevű község) Magyar Pál tulajdonába ment át. Ez az üzlet merő uzsoraüzlet volt, minő még közeli rokonok és jóbarátok közt is már az előző század okirataiban bőven előfordul. De nem tekintették sem az egyház törvényeivel, melyek minden kamatvételt egyszerűen eltiltottak, sem az úri tisztességgel ellenkezőnek. Mindig akadtak könnyelmű pazarlók és takarékos vagyongyűjtők, s míg egyes családokat az uzsora tönkre tett, segélyével mások fejedelmi birtokot halmoztak össze. Lényegileg azon-

ban az új arisztokráczia a királynak köszönte mindenét s így önérdekből is rendelkezésére bocsátotta a roppant gazdasági hatalmat, melyre szert tett.

A király viszont nemcsak új meg új adományokkal és kiváltságokkal halmozta el híveit, hanem oda törekedett, hogy birtokaikban meggyökerezzenek s egyenesen sarkalta őket, hogy jószágaik védelmére erődítményeket emeljenek. Így épült az ecsedi lápnál a „Hívség vára", Gömörben s másutt számos lovagvár, melyből birtokosa a sok rabló és hatalmaskodó ellen könnyebben megoltalmazhatta jószágait. Ez időben kezdenek a régi nemzetségi kötelékből az egyes családok végképen kiválni s új és régi emberek állandó családi vezetéknevet vesznek föl, mely megkülönbözteti őket és ivadékaikat más, néha közel vérrokon családoktól. Csakhogy az új szokás lassan ment át a gyakorlati életbe s eleinte a név még nem igen szállt atyáról fiúra, sőt megtörtént, hogy atya és fiú vagy két testvér más-más családnevet visel, mindegyik valamelyik jószágáról nevezi magát s ha más jószágára költözik, annak nevét veszi föl. Mindazáltal a családnevek használata ez időtől kezdve nálunk szélesebb körben divatba jő s háttérbe szorítja a de genere-jelzést, mely a XV. század elején végkép eltünik.

Károly király olyan országból származott, hol a városi élet, a polgári szabadság és önkormányzat mindig virágjában volt. Meg tudta tehát becsülni a polgári elemet és a városokat, melyeket töméntelen kiváltsággal és kedvezménynyel igyekezett országa szociálgazdasági szervezetében megfelelő szerephez juttatni. Később róla és fiáról, Lajosról egyenesen hangsúlyozták, hogy fölöttébb kedvelték, védték, gyarapították a városokat. Szivesen élt a műveltebb városi elem körében. Természetes fiának, Kálmánnak anyja polgárleány volt s a király diplomácziai küldetésekre is többször használt városi polgárokat, kiknek egy része honfitársa, olasz volt. Egyik főfeladatát abban látta, hogy vidéki urak kapzsisága ellen megoltalmazza őket, mert minden város közelében akadtak nemesek, várurak, kik a kereskedőt zsarolták, fosztogatták, önkényes vámmal, illetékkel terhelték. A királyi hatalom, mely egymásután adta a polgároknak a vámmentesség kedvezményét, „szabad utat" is biztosítani igyekezett nekik s szigorral lépett föl a zsarolók ellen. Sebes, bazini és szentgyörgyi grófot, ki a nagyszombatiakat fosztogatta, fej- és jószágvesztésre ítélte s az ítéletet csak azért nem hajtatta végre, mert Sebes elégtételt adott a károsultaknak. A bányavárosok védelmét egész sereg királyi várra bízta, melyek kapitányainak legszigorúbb kötelességévé tette a bányászat érdekeit oltalmazni. Körmöcznek, illetve a királyi vár körül keletkezett községnek városi kiváltságot (1328) s Európa egyik legelső bányavárosának, Kuttenbergnek (a magyarok Kutunbányának, Kutnabányának nevezték) jogát adományozta. Bőven adott engedélyt a bányanyitásra és aranymosásra s töméntelen régi és új községet juttatott városi jog vagy legalább ked-

vezményes állás élvezetébe. Bártfát maga alapította (1320), Hanuszfalvának, mely az ő korában keletkezett, Eperjes városa kiváltságait adományozta. Nagymaros, Zólyomlipcse, Pelsőcz, Csetnek, Gölniczbánya, Szomolnok, Visk, Huszt, Técső, Hosszúmező, Szécsény, Rimaszombat, Turóczszentmárton, Zsolna, Vasvár, Sáros, Eperjes, Kisszeben, Kőszeg lakóival a régi szabadságok megerősítése vagy újak adományozása útján éreztette jóakaratát. Gyöngyöst, Széchenyi Tamás erdélyi vajda jószágát, Buda város kiváltságaival ruházta fel s megengedte, hogy fallal, tornyokkal és más erődítményekkel övezhesse magát. Őt is az Árpádok türelmes szelleme vezette s mikor Sopron városa leégett, különös oltalmáról biztosított minden szabad jogállású embert, ki a városban megtelepszik, akár keresztény, akár zsidó (homines liberae conditionis, qui sive sint christiani, sive judaei). A fentemlített városok egy része nem királyi, hanem magánföldesúri város volt s lakosai nem birtak a tulajdonképeni polgárság sorába vergődni. De a király buzgalma mindenütt fokozottabb jóléthez s kedvezőbb jogálláshoz juttatta az ekképen kiváltságolt helyek lakóit. Minthogy ekkor már csaknem befejezést nyert a társadalom rendi kialakulása, a kiváltságaik bástyáiba való elsánczolás törekvése viszont a városokban is erősen érvényesült s megakadályozta, hogy a polgárság nyelvileg beleolvadjon a nemzeti életbe. Másrészt annál inkább gyarapította a várost vagyoni tekintetben. Noha majdnem mindenütt jelentékeny maradt az agrár elem, az ipar és kereskedés hatalmasul fejlődött s egyes foglalkozási ágak már ez időben czéhekké alakultak. Ezzel a magyar ipar a haladás újabb fokára jutott. Első sorban az iparos-képzés ment át lényeges változáson. A régi kiképzést, mely a családban folyt, immár a műhelyben való, vagyis iskolai szakképzés kezdte fölváltani, mert a czéhbe csak az juthatott, ki szakembernél, czéhbeli mesternél végezte apród- (inas) és legényéveit, azután vándorláson gyarapította ismereteit, melyekről szakvizsga, a remek által tett bizonyságot s így szerezte meg a jogot, hogy a mesterek sorába fölvétessék. Másrészt az egyszerű kézmű és a művészet a czéhben még szoros kapcsolatban maradt s a műépítő, a festő, a szobrász épen úgy a rendes mesteremberi iskolából került ki, épen úgy a czéh tagja lett, mint az ács, kőműves, kőfaragó. Így a czéh művészt, műiparost s egyszerű mesterembert egyesített magában, mi jelentőségét, tekintélyét mindinkább fokozta s a városi élet befolyásos tényezőjévé emelte. A vagyonbiztonság helyreállításával a város és a vidék, a haza és a külföld kereskedelmi érintkezése szintén új lendületet vett. A király már 1316-ban biztosította a Balkán félszigetről jövő kereskedőket, hogy mint

Bányászok a XIV. században.
(Felsőbánya város régi pecsétjéről.)

elődei idején, szabadon mozoghatnak országában, ha a rendes harmincadot a Száva révénél, hol e czélra erődöt fog építeni, lefizették. A velenczei kereskedést, melyet az olygarchák a legerőszakosabban zaklattak vagy kizsákmányoltak, megfelelő intézkedésekkel igyekezett élénkíteni s egy ízben (1318) gondoskodott bizonyos károk megtérítéséről, melyet János horvát bán velenczei kereskedőknek okozott. Hogy Bécs folyton fokozódó gazdasági hatalmát ellensúlyozza, a prágai kereskedőknek, kik személyesen hozták árúikat hazánkba, vámkedvezményeket biztosított, melyeket később, mikor János cseh királylyal benső barátságban élt, az összes cseh és morva kereskedőkre kiterjesztett, sőt a cseh királylyal külön vámegyezséget kötött (1336), mely nem csupán a különböző helyen fizetendő illetékeket, hanem a határtól (Fejéregyház) Budáig pontosan megállapította a cseh kereskedők egész útvonalát, minden egyes állomását és a teljesítendő fizetéseket. A zsarolás ellen biztosítékot nyujtó vámtételek, a fokozódó közbiztonság, a pénzrendszer javulása erős lendületet adtak az árúcserének. A valutareform termelőnek és fogyasztónak, kül- és belföldi kereskedőnek egyaránt hasznára vált s a gazdasági vérkeringést pezsgőbbé, egészségesebbé tette. Az idegen kereskedő szivesen hozta árúját hozzánk, mert kitünő minőségű pénzt kapott érte. Ugyanez okból meg a hazai termelő szivesebben látott javai eladásához. Viszont a fogyasztó jó pénzt adva az árúért, olcsóbban juthatott mindenhez s így többet is vásárolt.

A hosszú belmozgalmak, mint egykorú okiratok említik, töméntelen virágzó községet, megszámlálhatatlan emberéletet semmisítettek meg, minek következtében a föld értéke ismét alacsonyra hanyatlott. Egy ekényi föld, valami 150 hold, 3 márkán kelt, mert nem volt ember, a ki hasznosítsa. A mennyire leszállt a föld ára, annyira felszökött a munkaerőé s egy rabszolga 3 márkán kelt, vagyis olyan áron, melyen 150 hold földet lehetett kapni. A telepítés ismét legelső feladatává vált tehát a nemzeti politikának s király és arisztokráczia egyaránt buzgón fáradozott új lakosok beköltöztetésén. Az egykorú okiratok élénk telepítési munkásságról tanúskodnak, mely Pozsonytól fel északra, onnan keletnek, Erdélynek terjedt. Főleg a kárpáti hegyvidéken folyt a munka soltészek közvetítésével, vagy más módon, de mindig törhetetlen buzgalommal. Friss erővel és bátorsággal indult meg az erdőirtás s a vágásokban töméntelen új község keletkezett.

A király meghagyta a főispánoknak és vármegyéknek, hogy azokat a jobbágyokat, kik a földbért lefizették, ne gátolják a szabad költözködésben s némelyik telepnek, noha magánföldesúré volt, sokféle kedvezményt és kiváltságot adott. A földesúr természetesen még inkább gondozta régi vagy új telepeseit s pontosan, írásban állapította meg terheiket, pénz- és munkabeli kötelességeiket. A zágrábi káptalan 1334-iki statutumai egyenesen felszólítják a jobbágyot, hogy ilyen írást szerezzen magának. Az esztergomi érsek és káptalan, mikor Prácsa és Tardoskedd

Károly oklevelének kezdősorai.

régi okiratait átírta (1317), a német ajkuakra való tekintetből német nyelven állapította meg a határt. Mikor teméntelen birtokain lakó népei (unversitas divitum et pauperum) Magyar Pálnál azzal vádolták Miklós bírót, hogy zsarolja őket s szabadságaikat lábbal tapadja, kívánságukra a földesúr elmozdította állásából a zsaroló tisztet. Mindez arra vall, hogy a földesúri telkeken élő munkás elemek sorsa kedvezően alakult. Szükség volt a munkaerőre s ura önérdekből emberségesen bánt a jobbágygyal és nem sujtotta szertelen adózással vagy munkával. Csakhogy e kedvezményes állapotot csupán a jobbágyságnak egyénileg szabad része élvezte, már pedig a földesúri hatalom alatti népek egy része még mindig rabszolgából állt. Ez időben is épen úgy adtak-vettek, ajándékoztak, átköltöztettek, felszabadítottak rabszolgát, mint régebben. Károly reformjai azonban a rabszolgákra is messze kiható következményekkel jártak. Az a rétegök, mely telken gazdálkodott, bele jutott az államnak adózó elemek sorába. Mióta Károly rendszeresítette, állandóvá tette a „kamara haszna“ nevű adót, megyénkint minden évben összeírták azok telkeit, kik más földjén gazdálkodtak. Az összeírás egyedül a telket tartotta szem előtt, nem pedig művelőjének jogállását, s nem azt nézte, vajjon személyére szabad-e vagy rabszolga a jobbágy, hanem úrbéres telken gazdálkodik-e vagy nem? A kinek telke volt, az belekerült az adózásba, s így bárminő volt is jogállása és úrbéri tartozása, tényleg jobbágy lett. Ezzel az idegen földön gazdálkodó munkástömegek egy közös névbe, egy intézménybe a jobbágyságba foglaltattak. Az adóösszeírás, illetve az állami adózás kötelezettsége egygyé forrasztotta ez osztályt, renddé tette, habár nem közjogi, hanem szocziálpolitikai értelemben. Az eddigi rabszolga-földművesek és a szabad költözésű úrbéresek immár egy keretbe tartoztak, egyformán adóztak, s ennek megfelelően egyenlő jogállásba

jutottak. Így az adózás okozta, hogy a rabszolgaság a következő évtizedekben nálunk külön törvényes intézkedés nélkül megszünt, úgyszólván nyomtalanul eltünt. Ez a változás fölöttébb előnyös volt az eddigi rabszolgákra, ellenben sok veszélynek tette ki a szabad földművest. Minthogy szabadok és rabszolgák immár ugyanazon jobbágy-névvel jeleztettek, a földesúr eddig szabad jobbágyaival szemben is oly jogokat kezdett igényelni, minőket előbb rabszolgáin gyakorolt. Első sorban költöző szabadságukat igyekezett korlátolni, s midőn a szabadok jogukra hivatkozva, jobb gazdához akartak költözni, nem ismerte el szabad költözésöket. Károly király elvileg ragaszkodott a szabad költözéshez, mely fogalom egy egész jogrendszert jelzett s általánosságban nem engedte, hogy az, a ki tényleg birta, e jogának gyakorlatában akadályoztassék. Ezt töméntelen intézkedése bizonyítja. Megesett, hogy egy földesúr volt jobbágyát, ki két fiával engedélylyel (obtenta licentia) Szatmár városába költözött, még ott is saját hatósága alatt állónak tekintette s bíráskodni akart rajta. De a király a város kérelmére ettől eltiltotta (1332). Mindazáltal kivételesen ő is eltért a szabad költözködés elvétől s Erdélyben a földesuraknak hű szolgálataik jutalmául (1324) megadta a kedvezményt, hogy jószágaikról csak az a szabad jobbágy távozhasson, kinek maguk megengedik az elköltözést. Ezzel nem törölte el a szabad költözést, de e jog gyakorlását kizárólag a földesúrtól tette függővé, a mi más vidékek földesuraiban is fokozta a vágyat, hogy a szabad költözés jogát lehetőleg kijátszák. Erre bőségesen módot adott az a sokféle más jog, melyet a földesúr az állam megbízásából gyakorolt jobbágyán. Ő szedte be állami adóját, ő itélkezett pöreiben, ő kezelte a rendőri hatalmat. Károly király még inkább kiterjeszté a földesúri jogokat s a rendiségnek megfelelő új irányba terelte a jogfejlődést. Egyik okmányában azt mondja, hogy a magyar nemzet szabadsága követeli, hogy a földesúr maga vagy tisztjei útján lásson törvényt jobbágyain s csak ha megtagadja, vonhatni őt magát (nem pedig vádolt jobbágyát) a király törvényszéke elé.

Ez világosan jelzi az új jogfejlődés menetét. Az úri jog természete mindinkább megváltozott. Annak idején a király azért bízta a földesúrra az igazságszolgáltatást, hogy jobbágya gyorsabb és méltányosabb itéletet nyerjen, akár mint panaszos, akár mint vádlott lép föl. Most ellenben a király a magyar „nemzet", vagyis a nemesi rend szabadsága folyományának tekinti e bíráskodást s ezzel a jobbágyságot nem a király, hanem a földesúr, nem a köztörvény, hanem az úri jog alá veti. A jobbágyság és a földesúri hatalom ezzel érdekellentétbe lépett, mely természetszerűen összeütközésekre vezetett. Össze is ütköztek már a fejlődés első korszakában s a legelső szélesebb körű parasztlázadás emléke ez időből maradt fen. Jobbágy és földesúr annak előtte is nem egyszer heves viszályba keveredett. De a jobbágy előtt nyitva

állt a törvény útja s egész a királyig folyamodhatott panaszával. A jobbágyok közt még különben sem volt intézményes kapocs s a viszályok mindig csak egy földesúr s egy vagy nehány közeli község jobbágyai közt támadtak, ellenben más úr jobbágyait nem érdekelték. A régibb parasztmozgalmakat általában ritkán okozták az úrbéri terhek s a viszály a legtöbbször a tized miatt támadt, mely azonban nem kizárólagos jobbágyteher volt, mert más rétegek is fizették. Immár azonban megvolt a földesúri jog, megvolt a jobbágyság, mint intézmény s 1339-ben a zágrábi püspöki megyében valóságos parasztforradalom támadt, melybe még a tized is belejátszott ugyan, de lényegileg a földesúri terhek ellen irányult s oly széles körben keltett visszhangot, hogy a fölkelést csak a következő évben lehetett elfojtani.

Szerencsére Károly korában úri jog és jobbágyság még ifjú korát élte s az ellentétek nem mérgesedhettek el, mert az úr a népesség csökkenése következtében nagyon rászorult a munkásra s így jobban megbecsülte, lehetőleg emberségesen bánt vele. A gazdasági élet különben is emelkedő vonalban haladt, másrészt a földesúr igényei még szerények maradtak. Olcsó volt minden. A század első tizedeiben egy lakott jobbágytelek 1, egy nemesi curia gazdasági épületekkel 2, egy alul csapó, télen-nyáron üzemben levő vízimalom 10 márkán kelt, sőt egy vár sem került többe 100 márkánál. Rufinus pápai küldött (1317) egész napi ellátásra és mindennemű költségre fél márkát kapott, mely bőven fedezte szükségleteit, noha kétségkívül nem vont meg magától semmit. Az élet egészben olcsó volt s a dús talaj bő termést adott. Kivált 1320-ban említenek szokatlan istenáldást, rendkívül gazdag aratást. Minthogy tehát a földesúr szükségleteit dúsan fedezte a föld hozamának folytonos emelkedése, a jobbágyot aránylag nem nagy bér nyomta s a robot is igen szerény maradt. Így a jobbágyság, melynek fogalmába utóbb a marhapásztor, napszámos, cseléd, iparos, szóval mindenki, a ki földesúri telken élt, úri jog alatt állt, bejutott, intézményileg való megalakulása idején általában megfelelt a szociálgazdasági élet szükségleteinek s a nemzeti vagyonosság gyarapodásának hatékony eszközévé lett, ámbár a jövőre nézve veszélyes gazdasági bajok csírái rejlettek benne.

Lajos herczeg pecsétje.

Élete utolsó éveiben Károly király önérzettel tekinthetett vissza négy évtizedes munkájának nagy és messze kiható eredményeire. A magyar birodalom ismét első rangú hatalmi tényező volt a középeurópai népek csoportjában s a legtekintélyesebb uralkodók keresték jóakaratát. Idebenn az országban helyreállt a rend és a nyugalom, természetesen csak a középkori értelemben, mely a mai fogalmakhoz képest még mindig nagyon zavart volt; a trónt új arisztokráczia környezte, mely még sokkal rövidebb

ideig élvezte a dús vagyon és befolyás előnyeit, semhogy királya ellen merte volna használni. Az ország minden részében ismét elevenen folyt a polgárosító munka s mindinkább pótolta a veszteségeket, melyeket a nemzeti vagyon a belmozgalmak folyamán szenvedett. Az öregedő király megnyugvással nézhetett vissza a multba, bizalommal és reménynyel családjának és nemzetének jövője elé. Három fia közül kettő a saját dús örökségén kívül két más ország, Lajos a lengyel, Endre a nápolyi korona várományosai voltak s a legifjabb, István herczeg, szintén első rangú házasságra számíthatott. Dicsőséges életét Károly király 54 éves korában 1342 julius 16-án fejezte be Visegrádon, honnan gyászoló nemzete Székesfejérvárra kisérte holttestét s fején remek művű arany koronával temette el az Árpádok ősi sirboltjában.

III. FEJEZET.

NAGY LAJOS.

LAJOS KIRÁLY EGYÉNISÉGE. — ELSŐ HÁBORÚJA VELENCZÉVEL. — ENDRE HERCZEG TRAGÉDIÁJA. — A KÉT NÁPOLYI HADJÁRAT. — LAJOS ÉS A SZENTSZÉK. — VISZONYA IV. KÁROLY CSÁSZÁRHOZ. — KÜZDELMEI A HABSBURGOKKAL. — VISSZAHÓDÍTJA DALMÁCZIÁT. — A TÖRÖK MEGJELENÉSE A BALKÁNFÉLSZIGETEN. — BOSZNIA. — RÁCZORSZÁG. — BOLGÁRORSZÁG. — HAVASALFÖLD. — A MOLDVAI VAJDASÁG ALAKULÁSA. — LAJOS ÉS A TÖRÖK KÉRDÉS. — LAJOS MINT LENGYEL KIRÁLY. — UTOLSÓ HÁBORÚJA VELENCZÉVEL. — A TURINI BÉKE.

KÁROLY KIRÁLY legidősebb fiát, Lajost, nehány nappal atyja halála után a temetésre összegyült rendek Székesfehérvárt nagy lelkesedéssel koronázták meg (1342 jul. 21). Tizenhat éves, a közepesnél valamivel magasabb, délczeg ifjú volt, kék szemmel, sötétszőke göndör fürtökkel. Mikor megemberesedett, szakált eresztett. Nem hasonlított atyjához, de szintén férfiasan szép, megnyerő alak, ámbár kissé félvállas volt. Szülői szerető gonddal nevelték s magyarok és idegenek segítségével teljes kifejlődésre juttatták testi-lelki tehetségeit. Anyanyelvén, a magyaron kívül, beszélt olaszul, latinul és németül. Jártas volt mindenféle testi ügyességben, szerette a kardforgatást, a férfias szórakozásokat, a torna- és lovagjátékot, a vadászatot. Személyes bátorsága, a merész készség, melylyel háborúiban minduntalan koczkára tette életét, vallásossága, tisztes élete, uralkodói erényei a középkori lovagság ragyogó magyar mintaképévé tették. Hadait „éljen Magyarország" kiáltással vezette harczba s az volt fenkölt jelszava, hogy a hazáért élni-halni az ember legnemesebb feladata. Szent lelkesedéssel hirdette ez eszmét, jelében élt és dolgozott, s nem egyszer ontotta érte piros vérét bőségesen.

Szere-száma sincs vitézi tetteinek, melyekről föltétlenül hiteles egykorú tudósítások adnak értesítést. Canosa nápolyi vár ostromában (1350) maga állt katonái élén s elsőnek igyekezett a falra felkapaszkodni, mi közben egy ledobott kő megsebezte kezét, úgy hogy az ifjú hős a vár árkába zuhant. Mikor a vár parancsnoka észre vette, hogy a király az, kit a baleset ért, meghagyta embereinek, hogy ne bántsák;

de kifejezte csodálkozását, hogy Lajos a legelső sorban harczol s fölkérte, távozzék a küzdelem szinhelyéről. A király megköszönte a lovagias ellenség figyelmét, de azt felelte, hogy jó példát kell adnia s nem távozhat vitézei éléről. Egy más alkalommal a Silaro folyónál gázlót keresve, meghagyta egy katonájának, ugorjék a megdagadt vizbe s kutassa ki mélységét. A katona szabadkozott, mert a hömpölygő árnak hatalmas sodra volt, mely csakugyan elragadta, mikor a király ujabb parancsát teljesítette. De Lajos utána vetette magát s saját élete koczkáztatásával mentette meg. Aversa ostromában (1350 jul. 26) oly közel hatolt a várhoz, hogy a vár védői megismerték, czélba vették s nyíllal súlyosan megsebesítették ballábát. Csak nagynehezen birták a vasat a sebből kivenni, mi közben a király oly fájdalmat szenvedett, hogy azt hitték, meghal. Mikor a litván-lengyel háborúban Belcz várát vívta, maga is részt vett a rohamban s fején súlyos sebet kapott (1352 márczius 31). De kitette magát bármilyen veszélynek s midőn ellenfele, Tarantói Lajos nápolyi herczeg párbajra hívta, nyomban elfogadta a kihívást. Az a megállapodás történt, hogy a párbaj semleges területen, az angol király előtt 1351 januárban menjen végbe. Csakhogy a tarantói, mihelyt látta, hogy a dolog komoly, megszeppent s visszaszívta a kihívást. Lajos segédei, Laczkfy István, Kont Miklós és Wolfhard Ulrik által a nápolyi Szent-Antal templomba írást, mint ma mondanók, jegyzőkönyvet vétetett fel az esetről, hogy kitünjék, hogy a párbaj az ellenfél gyávasága miatt maradt el. 1352-ben a zólyomi erdőben vadászva, egy vadkan leteperte. Kisérője, Besenyő János allovászmester karddal megölte ugyan a bestiát, de a király ez alkalommal is, szerencsére, csak könnyebb sérülést szenvedett.

Nagy Lajos.
(Túróczi krónikájának augsbrugi kiadásából.)

Ennyi sebesülés daczára ifjúi szenvedélylyel vett részt lovagjátékokban és tornákban, mert levente volt a szó legnemesebb értelmében, kiről a pápa mondotta, hogy „jótevés nélkül nem lehetsz meg", oltalma népének, nagylelkű ellenségeivel szemben is. Midőn Velenczével folytatott háborúiban Trevisót vívta, a várost Delfino János védelmezte ellene. Ostrom közben Delfinót Velenczében dogévé választották. Lajos kibocsátotta a városból, hogy új állását elfoglalhassa. Nemes tetteitől és

hirétől csakhamar megtelt a világ, írta neki egy ízben a pápa, ki ezzel kora közérzésének adott kifejezést.

Csakhogy vitézsége, harcziassága egyéniségének csupán egyik jellemző vonása. Lajos nem vasgyuró, nem marczona katona volt, ki a háborút a hódítás és vérontás kedvéért szerette. Ellenkezőleg lángoló harczkedve mellett sem szivesen húzta ki hüvelyéből kardját s ha megtette, mindig jól megfontolva, komoly, nagy nemzeti czélokért tette. Ismerte és becsülte a béke áldásait, a termelő munka jelentőségét s országát minden téren, anyagilag, szellemileg föl akarta virágoztatni. Lelkesült az irodalomért és művészetért s udvarába nemcsak lovagok, hanem tudósok, írók, költők, művészek sereglettek a keresztény világ minden tájékáról. A király megbecsülte s fejedelmileg jutalmazta mindnyájokat, főleg az írókat, mert ő már méltányolta jelentőségöket a jó hírnév megörökítésének szempontjából. A német irodalomban Magyarországról és a magyar királyról csakugyan soha sem szóltak olyan rokonszenvesen, oly elismerő hangon, mint Lajos király idejében. Egy német költő hálásan hirdette hazájában, hogy a legkiválóbb német lovagok csatlakoztak Lajos királyhoz, ki aranyat, ezüstöt, paripát, drága köntöst bőkezűen ajándékozott minden érdemes embernek s könyörületes szokott lenni özvegyek és árvák iránt. Hurrá, hurrá! Magyarország! A legjobb módon ismerik immár nevedet! — kiáltja elragadtatásában az idegen.

Lajos tetőtől-talpig király volt, nemcsak katona, nemcsak regényes hadi kalandok hőse, hanem jeles államkormányzó, ki atyja alkotásait hűségesen gondozta és tökéletesbítette. Koronázása óta, mondja krónikása, mindig azon töprengett, hogyan fokozhatja országa javát és tekintélyét, hogyan szerezheti vissza mindazt, mit idegen uralkodók vagy pártos alattvalók elragadtak a királyi hatalomtól. Kész programmja volt tehát, melynek valósításához mély emberismerettel választotta meg munkatársait. Első sorban ott állt oldalán édes anyja, az özvegy Erzsébet királyné, ki fiát nemcsak eleinte, ifjú korában, hanem majdnem élete végeig elkisérte, igazi őrangyala volt s híven megosztá vele belső kormányzati, valamint Európára szétterjedő diplomácziai tevékenységének nehéz gondjait.

Lajos trónra lépte pillanatában erős kézzel ragadta meg a kormány rúdját. Károly halála hírére ismét mozogni kezdtek a rakonczátlan elemek s rablásra, gyilkolásra vetemedtek. Lajos szigorúan intézkedett a rend helyreállításáról s a gonosztevők megfenyítéséről. Utasította a vármegyéket, hogy a nyilvánvaló tolvajokat, rablókat, hatalmaskodókat összeírják s a névsort záros határidőben hozzá terjeszszék fel. Csakhamar maga ment Erdélybe, hol Szécsy Endre püspök nemcsak a királylyal, hanem a pápával is, a ki kiközösítette, szembe mert szállani s önkényével, melyet a tized behajtása s a püspöki szentszék jogkörének törvénytelen kiterjesztése körül kifejtett, az egész lakosságot, magyarokat, székelyeket,

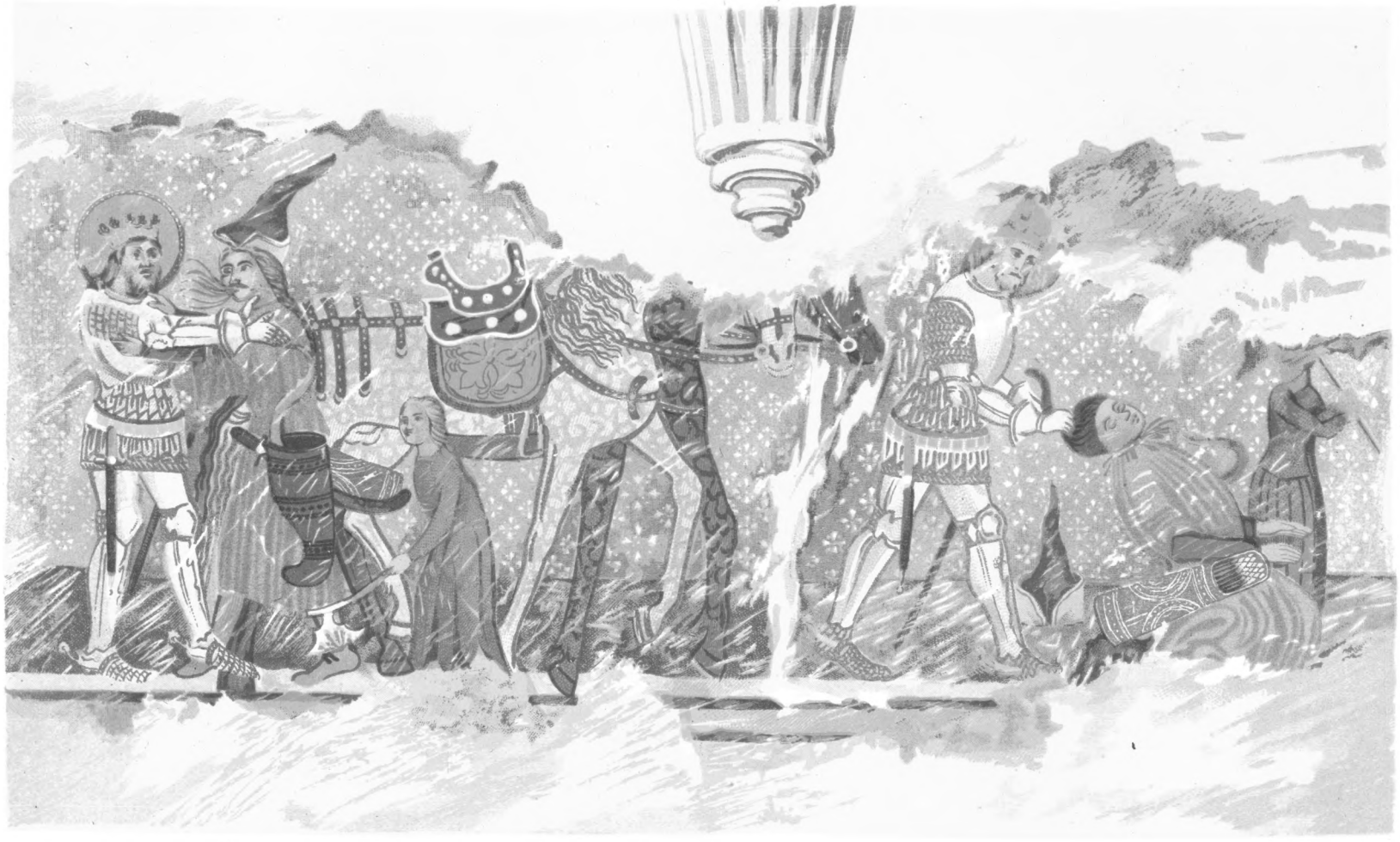

SZENT LÁSZLÓ PÁRBAJA A KÚN VITÉZZEL.

(A derzsi unitárius templom falfestménye.)

Az eredetiről másolta Huszka József.

szászokat maga ellen lázította. A király fogságra vetette, utóbb megkegyelmezett ugyan neki, de szabatosan körülirta jogkörét s helyreállította ez országrész belső békéjét. Erdélyi tartózkodása (1343) más tekintetben is fontos következményekkel járt. Havasalföld, az Olton túli egykori Kunország területe a magyarok 1330-ki veresége óta saját vajdái alatt végleg külön tartománynyá alakult, sőt elszakadt a szent koronától. De a hírre, hogy Lajos király Erdélyben jár, Sándor vajda nyomban bejelentette neki hódolatát s elismerte hűbéri felsőbbségét. Kunország megmaradt része, az egykori Etelköz és későbbi Moldva, melyen át a tatárok gyakran magyar területre törtek, szintén igényelt bizonyos intézkedéseket. Jeles vezérét, Laczkfy Andrást, haddal küldte a tatárok

Erzsébet anyakirályné nagy pecsétje.

ellen, ki fényes diadalt aratott rajtok. A monda szerint szent László király akkor kelt föl váradi sírjából s a magyar had élére állva ő vívta ki a győzelmet. Hogy Laczkfy minél hatékonyabban teljesíthesse határvédői feladatát a tatár ellen, az ország egész keleti, Brassótól a székelyföldön át Máramarosig terjedő szélének főparancsnokává nevezte ki s Laczkfy a székelyek, Besztercze, Máramaros és Brassó grófja czímét viselte (1349—50).

Alighogy Erdélylyel végzett, állama egyik régi nyilt sebét próbálta orvosolni. A Dráván túli hatalmasok kicsapongásainak, államellenes üzelmeinek még Károly király vaskeze sem szabhatott határt. A királyi tekintély ott mindig gyönge lábon állt s a Kőszeghyek, a Brebiriek, a

Nelipicsek garázdálkodásai a tengerparti városokra elviselhetetlenné tették a magyar uralmat. Az olygarchák folyton felségáruló összeköttetésekben álltak a magyar állam minden ellenségeivel, első sorban Velenczével, mely készségesen támogatta üzelmeiket, mert dús hasznot merített belőlök. Lajos végre rendet készült csinálni köztük is. Nagy sereg élén maga ment a horvát részekbe s Bihácsba rendelte hódolatra az urakat és városokat. Sokan megjelentek, de a Brebiriek ekkor is elmaradtak s a városok ügye sem nyert megoldást, ámbár e városok a legnagyobb elkeseredéssel viselték a velenczei uralmat. Különösen a papság, a nemesség, a vagyonos polgárság volt magyar párti, mert az ő érdekeit sértette leginkább Velencze önző politikája, mely a kereskedelmet lehetőleg magában igyekezett összpontosítani, másrészt meg a városi kormányzatban háttérbe szorította őket. Ellenben a köznép, mely Velencze hajóin szokott szolgálni, anyagi érdekeivel inkább a hatalmas köztársasághoz volt fűzve s politikailag is hozzá hajlott. De a régi uralkodó rétegek nem egy könnyen engedték a hatalmat kezökből kicsavarni s folyton háborogtak a velenczei uralom ellen. Főleg Zárában nem szünt meg az elégedetlenség soha s mihelyt polgárai észrevették, hogy a magyar király ismét érdeklődik horvát-dalmát birtokai iránt, fegyvert ragadtak (1345) Velencze ellen s Lajostól, valamint öcscsétől, Endre nápolyi herczegtől kérték a segélyt. Lajos küldött is hadat a város fölmentésére, mikor Velencze ostrom alá vette, de a magyar sereg, egykorú velenczei följegyzések szerint, azért, mert vezéreit a köztársaság megvesztegette, valószinűleg azonban a horvát-dalmát urak hűtlen árulása miatt meg sem kisérlették a harczot, hanem gyáván visszavonultak (1345 nov.). A következő évben maga Lajos állt tehát hadai élére, de a híres zárai csatában (1346 jul. 1.), melyet utóbb Tintoretto ecsete örökített meg, valószinűleg ismét a horvát urak árulása folytán megveretett s Zára nehány hónap mulva éhségtől kényszerítve, újra meghódolt Velenczének, ámbár a magyar pártiak egy része, magával az érsekkel Magyarországba menekült.

Lajos nem folytathatta a háborút, mert időközben Nápolyban olyan események történtek, melyek évekig lekötötték figyelmét s új nemzetközi bonyodalmakba sodorták.

Lajos király trónralépte pillanatától kezdve az uralkodók ama köréhez csatlakozott, mely az akkor Avignonban székelő pápaságot támogatta. Rendületlen katholikus érzelmei, valamint érdekei is oda vonzották. A pápaság ama kornak nemcsak legelső politikai hatalma volt, hanem mint a nápolyi korona hűbérura, egészen kivételes befolyást gyakorolhatott a magyar Anjoukra, főleg Endrére, a nápolyi trón várományosára. A két testvér a szentszék jóakaratát minden áron megakarta tehát tartani s Lajos az avignoni udvarral a legbensőbb viszonyba lépett. Fiúi hódolattal követte ösztönzéseit s a szentszék ellenségével,

Bajor Lajos császárral szemben a cseh Luxemburgokkal és az osztrák Habsburgokkal fogott kezet, sőt a pápa által a litvánok ellen hirdetett keresztes háborúban személyesen részt vett (1345). Így akarta kiérdemelni a szentszék támogatását Magyarország külügyi törekvései, első sorban öcscse, Endre számára, kinek sorsa Nápolyban mindinkább aggasztóvá alakult. A nápolyi trónkérdést még Károly magyar és Róbert nápolyi királyok, a szentszék beleegyezésével, szerződésileg akként rendezték, hogy Endre herczeg nőül veszi Johanna nápolyi trónörökösnét s Róbert halála után Nápoly királya lesz. Endre meg is esküdött Johanna herczegnővel, ki azonban nem szerette férjét. Gyönyörű, eszes és művelt nő volt, de minden erkölcsi érzés nélkül, kora egész romlottságának osztályosa, ki sem a hitvesi hűséggel, sem a vallás vagy a jog parancsával nem törődött s csupán féktelen becsvágyát követte. Maga akart a királyi hatalom kizárólagos birtokosa lenni, maga akart uralkodni s megnyerve a nápolyi rokonságot, valamint Avignon vezérembereit, kivitte, hogy az agg Róbert király önkényesen széttépte a magyar udvarral kötött szerződést s olyan végrendeletet tett, hogy halála után, mely 1343 január 19-én következett be, ne Endre, hanem Johanna, esetleg nővére, Mária, kit pápai beleegyezéssel hirtelen Durazzói Károly herczeghez adtak férjhez, legyen Nápoly királya. Ezzel Endre herczeg kizáratott az uralomból; a királynő férje volt ugyan, de minthogy Johanna nem szerette, uralkodói jogaitól megfosztva, férji jogaiban korlátozva, szánalmas szerepre lőn kárhoztatva. Az udvarban, mely betolakodott idegennek tekintette, csupa ellenség környezte, mert Johanna ravaszul személyéhez és érdekeihez tudott fűzni minden befolyásos tényezőt. Legfőbb támasza az avignoni szentszék volt, melynek vezető embereit, a bibornokok s más főhivatalnokok nagy részét pénzzel nyerte meg. Avignon városa szintén az ő birtoka volt, melyet a pápa épen ez időben igyekezett tőle megvásárolni, s az eladás 1348-ban tényleg megtörtént. A pápa már ez okból őt támogatta s a franczia Anjouk, valamint Magyarország régi ellensége, Velencze szintén az ő érdekében gyakorolták befolyásukat. Ekképen Johanna ura volt a helyzetnek Nápolyban, valamint Avignonban. Megkönnyítette törekvései sikerét maga Endre herczeg, kit személyes ismerőse, Petrarca, a híres olasz költő, rokonszenves, szép szőke, de nagyon szelíd, gyámoltalan ifjúnak, Cola di Rienzi, Róma tribunja meg ártatlan báránynak nevez. A magyar légkörben kétségkívül olyan emberré fejlődött volna, mint testvérei. De a nápolyi udvar, talán szándékosan, rossz irányban nevelte. Elnyomta benne az erélyt, a férfiasságot, a bátor cselekvést. Bárány volt a farkasok közt. Tehetetlenül, elszigetelve, nehány magyar kisérőjére támaszkodva állt szemben mindenre kész nejével s nem birt hiveket szerezni, pártot alakítani az idegen világban. A magyar udvar a legerélyesebben védelmére kelt ugyan jogainak, nem ismerte el Róbert király végrendeletének érvényét, s a régi szerződés értelmében azt követelte,

hogy Endre legalább társuralkodó legyen. De a pápa ezt sem türte, noha Luxemburgi Károly morva őrgróf — a későbbi császár — s Lajos király leendő apósa, szintén közbe lépett VI. Kelemennél, egykori nevelőjénél és állandó jó barátjánál. Mindazáltal a szentszék Endre ellen döntött, hivatalosan elismerte Johannát királynőnek, a nápolyi trón egyedüli jogos tulajdonosának. Ezzel Endre a legkínosabb, legveszélyesebb helyzetbe jutott s előre lehetett látni, hogy élete is koczkára kerül, ha idejében el nem távozik Nápolyból. Több felől, komoly részről hangoztatták is az aggodalmat, hogy Endre herczeg élete veszélyben forog, mire Erzsébet, az anyakirályné, 1343 nyarán Magyarországból Nápolyba sietett, hogy rendet csináljon vagy haza vigye fiát. Nagy és fényes kisérettel jött, fejedelmi pompával lépett föl s előkelőségével, dús adományaival megnyerte a sziveket. Laibachban átutaztakor kórházat alapított, olasz földön bőkezűsége meg igazán királyivá vált. Nápolyból elzarándokolt Rómába s szemkápráztató pompával vonult be az örök városba, hol három napi időzése közben pénzzel, arany-ezüst neművel, drága szövettel dúsan megajándékozta a templomokat. Nápolyban a ravasz Johanna látszólag előzékenyen fogadta s hízelgéssel, biztatással igyekezett behálózni, tévedésbe ejteni, mert nem akarta, hogy törvényes férje Magyarországba távozzék, hol nehéz lett volna tőle szabadulni. Azzal áltatta tehát Erzsébet királynét, hogy Endrét nem fogja az uralomból végleg kizárni s még kevésbbé fenyegeti életét vagy személyes biztonságát. Erzsébet sokkal okosabb nő volt, semhogy Johannának szivébe nem látott volna. Különben is folyton figyelmeztették, hogy Endrét megölik, ha ott marad, mely eshetőségről akkor Nápolyban egész nyiltan beszéltek. A megrémült anya haza is akarta vinni fiát, de Kelemen pápa, kinek ismételve jelentést tett a helyzetről, a leghatározottabban megnyugtatta s „két ízben is üzente neki, hogy nincs oka félni", mint később a királyné méltó elkeseredésében szemére lobbantá. A pápa iránti föltétlen bizalomban Erzsébet erőszakot tett a maga jobb belátásán, legyőzte az anyai sziv aggodalmait s Endrét Nápolyba hagyva kedvetlenül, elégedetlenül tért haza, hová 1344 áprilban érkezett.

Ez alatt a magyar udvar, Erzsébet és Lajos király diplomatái Avignonban sem maradtak tétlenek s ott oly eszközzel, minőt Johanna használt, pénzzel igyekeztek czélt érni. Roppant áldozattal, 44.000 márkával, mai értékben több mint egy millióval (ily összeget említ a megbizható egykorú magyar forrás, míg a pápai iratok nem említenek összeget, de a pénz szerepét elismerik), megnyerték Avignon döntő köreit s a pápa elrendelte, hogy Johannával együtt férje, Endre is királylyá koronáztassék. Johanna kézzel-lábbal dolgozott e terv meghiusításán s a tárgyalások folyamán megírta a szentszéknek, hogy a „tisztelt férjemuramnak nem engedem át a kormányt". Csakugyan ki is vitte, hogy a szentszék, noha a magyar pénz hatása alatt Endre és Johanna együttes

koronázását rendelte el, utólag akként intézkedett, hogy Endre királysága merőben czímzetes legyen s a királyi czím és koronázás semmiféle jogot ne adjon neki. A szertartás előtt szóban és írásban ki kellett volna Endrének jelentenie, hogy az uralkodásban jövőre ép oly kevéssé kiván részt, mint annak előtte.

Endre tehát a legjobb esetben is csak üres czímet kapott volna, mert a szentszék azt szintén kimondotta, hogy még Johanna magtalan halála esetére sem ő lesz a király s erre nézve kötelező nyilatkozatot kivánt tőle. Sőt a pápa elengedte neki a hódolati esküt, oly csekély közjogi jelentőséget tulajdonított koronázásának. Csakhogy Johanna még ezt az értéktelen koronázást sem akarta tűrni s midőn ide vonatkozó erőlködései Avignonban meghiusultak, Endre herczeg drámájában beállt a végzetes fordulat. Johanna úgy viselkedett ugyan, mintha meghajolna hűbérura parancsának, sőt előkészületeket tett a koronázásra. Czinkostársai azonban vadászat ürügye alatt Endre herczeget Aversa várába csalták s ott 1345 szeptember 19-én éjjel erős önvédelem után megfojtották.

Johanna királynő.
(Giotto falfestménye után.)

Ki intézte a gyilkosságot, az örök titok maradt. VI. Kelemen azt vitatta, hogy mint Nápoly hűbérura, egyedül ő jogosult a bűntényt megvizsgálni, a tetteseket kideríteni és megfenyíteni. Küldött is Nápolyba követet, hol a vizsgálat megindult, s egy-két apró bűnös kivégeztetett. De hogy ki volt a merénylet értelmi szerzője, azt ez a vizsgálat nemcsak nem tisztázta, hanem egyenesen oda dolgozott, hogy e mozzanatot minél áthathatlanabb homályba borítsa s a tulajdonképeni felbujtó szereplésének nyomait eltüntesse. A gyilkosság Johanna királynő érdekében állt, a véres tettből ő húzott hasznot, mert megszabadult a gyűlölt férjtől és trónkövetelőtől. Európa közvéleménye, a mennyiben ítéletét politikai érdek meg nem rontotta, úgy fogta föl tehát az eseményt, hogy a felbujtó maga a királynő volt s még a pápa szolgálatában álló Petrarca is kemény szavakban adott kifejezést érzelmeinek. A magyar udvarban, hol alaposan ismerték a nápolyi viszonyokat, ez a hit rendületlen meggyőződéssé jegeczesedett s Lajos király lesujtott anyjával, Erzsébettel határozott alakban emelte a vádat Johanna ellen, hogy ő ölette meg Endrét. Erélyesen követelte tehát a pápától a büntető eljá-

rás megindítását s egyuttal azt, hogy az elvetemült asszonyt fossza meg a királyi czímtől, melyre méltatlanná vált. A magyar udvar eleinte Kelemen pápától, Nápoly hűbérurától remélte és kérte a megtorlást s leveleivel és követeivel ostromolta, hogy igazságot szolgáltasson. De Avignonban nem a jog és az erkölcs, hanem tisztán a politika szempontjából mérlegelték a nápolyi kérdést s Lajos kívánságát azzal az üres kifogással ütötték el, hogy őt a bosszú szilaj érzése vezeti. Johanna férje meggyilkolása után is Avignon védencze maradt és a pápa azt vitatta, hogy mindaddig, míg bűnössége bebizonyítva nincs, nem lehet a trónról megfosztani. Csakhogy épen a bűnösség kiderítése körül járt el szembeszökő pártossággal. Megindította ugyan a vizsgálatot, mely annyit mindenesetre kiderített, hogy Johanna „a nem teljes hitvesi szeretet gyanuja" alatt áll. Mindazáltal végül a szentszék teljesen fölmenté Johannát a gyilkosságban való bűnrészesség vádja alól. De ez az itélet csak évek multán (1352) hozatott s akkor is erős megbotránkozást keltett. Ellenben közvetlenül a bűntény elkövetése után semmi sem történt s Johanna rövid özvegység után ujabb házasságra léphetett egyik rokonával, Lajos tarantói herczeggel. Ily körülmények közt a magyar udvar hamar belátta, hogy Avignontól semmit sem remélhet s hogy magának kell kezébe vennie egyrészt a megtorlást, másrészt trónutódlási jogának védelmét, melyet új házasságával Johanna végképen ki akart játszani. Lajos király megüresedettnek tekinté a nápolyi trónt s örökjoga alapján magának vagy öcscsének, István herczegnek követelte. Minthogy a szentszék ebben is ridegen elutasító álláspontra helyezkedett, Lajos király immár a pápa nélkül, a pápa ellen igyekezett czélhoz jutni. Ezzel tartozott ártatlanul legyilkolt testvére emlékezetének, családja jogainak, a magyar állam érdekeinek, mely Nápoly segélyforrásai birtokában az Adria és a Kelet vezető államává emelkedett volna. De hogy terveit előkészíthesse, alaposan meg kellett nemzetközi politikáját változtatnia. Egyelőre lemondott tehát a zárai csorba kiköszörüléséről s megegyezést keresett Velenczével, mely a Nápolyba vezető tengeri úton uralkodott. A köztársaság Avignonban a magyar király ellen dolgozott ugyan, de nem fogadta el Johanna szövetségi ajánlatát. Viszont Lajost sem riasztotta vissza a bonyodalmas hadjárattól, sőt hajlandó volt vele megegyezni, ha önként lemond Dalmácziára irányuló jogairól, főleg Zára városáról. Czéljainak megfelelően nehány udvari embert sikerült megvesztegetnie s nyerhetett is bizonyos igéreteket, mert nem gátolta, hogy a magyar hadak egy része tengeren, talán épen Velenczében bérelt hajókon jusson el Nápolyba. A magyar diplomáczia másutt is fáradhatatlan buzgalommal és sikerrel készítette elő a hadjáratot s megegyezett ama területek uraival, melyeken a magyar szárazföldi hadnak át kellett vonulnia. Hasztalan vetette ellene latba Kelemen pápa mérhetetlen erkölcsi hatalmát, hasztalan küldötte felszólításait s követeit, köztük Petrarcát az összes

olasz fejedelmekhez, hogy zárják el a magyarok elől területöket. Ezzel még inkább ellenségei karjaiba hajtotta eddigi legbensőbb hívét, a magyar királyt. Lajos mély vallásossága mellett is tisztán az államérdek szempontjából mérlegelte a helyzetet. Minthogy a pápa, noha időközben saját követe, Betrand bibornok értesítette, hogy Nápolyban nem lesz rend mindaddig, míg Johanna kormányozza, föltétlenül azonosította magát a bűnös asszony ügyével, Lajos viszont a szentszék főellenségével, a kiközösített Bajor Lajos császárral szövetkezett s leányát öcscsével, István herczeggel jegyezte el. Másrészt meg érintkezést keresett Cola di Rienzivel, Róma híres tribunjával. Gyakorlati hasznát Lajos sem a császárnak, ki időközben meghalt s helyét a pápa benső barátja, IV. Károly foglalta el, sem Rienzinek nem vette, mert ez meg állását és hatalmát veszítette el. De ez összeköttetések mindenesetre jelzik azt a gyökeres fordulatot, mely a magyar politikában beállt s a világias, tisztán az államérdekekből folyó szellemet, mely Lajos királyt a felmerülő kérdések megitélésében vezette.

A király 1347-ben kezdte meg a hadjáratot. A magyar sereg egy része hajón érkezett Apuliába, de a zöm kisebb hadosztályokban osztrák és olasz területen, a különböző olasz fejedelmek tartományain át békésen nyomult czélja, a délszaki Nápoly felé. Maga a király november 11-én indult el Visegrádról s Stirián, aquilejai és velenczei földön haladt Veronán, Mantuán, Bolognán, Riminin és Perugián át. Hosszú útja folyamán a fejedelmek s a lakosok mindenütt szivesen, néhol lelkesülten üdvözölték, ő meg az olasz zsoldos csapatokat, a condottieri-társaságokat tömegesen fogadta zsoldjába. Minden nagyobb baj nélkül érkezett (decz. 24.) Aquileába, nápolyi területre, hol szintén voltak hívei, sőt a világiak nagy része készségesen csatlakozott hozzá. Nápoly lakossága magyar és latin pártra oszlott; ez utóbbit a papság vezette, mely a pápa parancsára roppant gazdagságát és befolyását Johanna szolgálatába helyezte.

De a magyar király és katonái vitézsége megtört minden ellenállást. Lajos tarantói herczeg, Johanna férje, Capua közelében döntő vereséget szenvedett, úgy, hogy Johanna férjével és híveivel sietve franczia földre menekült. Lajos ura lett az egész országnak s szigorú törvényt ült mindazokon, kikről kiderült, hogy több-kevesebb részök van Endre meggyilkolásában. Durazzói Károly herczeget kivégeztette, négy más herczeget Endre utószülött fiával, Martell Károlylyal Magyarországba küldte, hol azonban a csecsemő csakhamar (1348 jul. 19) meghalt. Nápoly városából a király az egész országot kormányozta, ámbár elismerte a pápa főhűbéruraságát s tőle kért engedélyt, hogy királylyá koronáztassa magát. A szentszék megtagadta az engedélyt, sőt Lajost egyházi átokkal fenyegette, ha le nem mond Nápolyról. Johanna megjelent Avignonban, eladta a várost a pápának, ki immár még eré-

lyesebben védelmére kelt. De aligha boldogult volna, ha egy váratlan körülmény, a „fekete halál", az a rettenetes járvány segítségére nem siet, mely főleg 1348 óta Európa sok országát, köztük az olasz földet dúlni kezdte. A szörnyű járvány lehetetlenné tette Lajosnak a Nápolyban való maradást, mert egészsége folyton veszélyben forgott. Haza indult tehát s Laczkfy Andrást jelölte ki helytartójául. De a jeles katona nem fogadta el a nehéz állást s a király végre is egyik condottieri-vezérére, Wolfhard Ulrikra bízta az országot, a várakba magyar őrséget rakott s 1348 májusban csekély kisérettel tengeren haza tért. Távozása jeladás volt a pápás pártra, hogy újra fegyvert fogjon. Johanna és férje őszszel ismét megjelentek az országban s pénzzel bőven el lévén látva, magukhoz csábították a condottieriket, másrészt meg a papsággal a magyar uralom ellen lázították a köznépet. Lajos erre új sereggel Nápolyba küldte Laczkfy Istvánt, ki Johanna erőlködéseit egy időre csakugyan meghiusította. Másrészt a pápa is engedményeket tett és követe, Guidó bibornok Pozsonyban 1349 nyarán Lajossal olyan egyességet kötött, mely Johannát teljesen elejtette s a nápolyi trónt István herczegnek juttatta, oly feltétellel, hogy nőül veszi a kivégzett Durazzói Károly leányát, Máriát. Alighogy a pozsonyi egyességnek neszét vette, Johanna Avignonba újra mozgásba hozta összes barátait, kik csakugyan kieszközölték, hogy Kelemen pápa leczáfolta pozsonyi követét s megtagadta az egyesség szentesítését. Ez a váratlan fordulat a magyar udvart annyira elkeserítette, hogy Lajos másodszor Nápolyba sietett. Még hazatérte után nyolcz évi fegyverszünetet kötött Velenczével, melytől most azt remélte, hogy hajóival fogja Nápoly ellen támogatni. Ez nem történt ugyan, de a fegyverszünet alapján Velenczétől nem kellett félnie s így tengeren utazhatott. 1350 április 18-án indult el Zengből. Májusban Manfredoniában volt s a lakosság ott is, másutt is örvendezve fogadta. Barlettában szervezte seregét, mely az olasz és a német condottierikkel igen tekintélyes számra, 27.000 emberre nőtt. Megvívta Canosa és Aversa várait, melyek ostromában két ízben megsebesült, bevonult Nápoly városába, honnan Johanna férjével pápai gályákon futott el. A pápa ez új háborúban még ellenségesebben viselkedett Lajos iránt, sőt azzal vádolta, hogy ő szegte meg a pozsonyi egyességet. Mindazáltal a király nem adta ki kezéből a fegyverrel elfoglalt országot, hanem magyar kormányzat alá helyezte s helytartójává Laczkfy Andrást tette. Erre szeptember 17-én haza indult. Rómának vette útját, hol akkor szent évet (anno santo) ünnepeltek. A pápa Avignonból hirdette ki a jubiláris évet s az 1350-ki esztendő egész folyamán megszámlálhatatlan tömegek özönlöttek a katholikus világ minden országából Rómába. Az örök várost az utolsó évek polgárháborúi, a fekete halál s egy szörnyű földrengés rettenetesen megviselték s a nyugati Babylon, mint Petrarca nevezte, ekkor szegény és nyomorult állapotban volt. Mindazáltal, főleg a fekete

haláltól való rettegés, végtelen népet hozott a városba s az egykorúak a télen és tavaszon havonkint egy millióra teszik a zarándokok számát. E tömeget nem lehett rendesen elszállásolni s a Magyarországból jövő hívek, mint a németek, a mezőn éjjel, néha erős hidegben, hatalmas tüzek mellett táboroztak. Maga Lajos király valami 1000 emberrel jött; a város előljárói eléje siettek s nagy fénynyel kisérték a pápa üres palotájába, melyet szállásául rendeltek. Ájtatosságát végezve szárazföldön folytatta útját s október 25-én érkezett haza.

Távoztával a magyar uralom Nápolyban ismét tarthatatlanná vált, mert a papság, avignoni parancsra, valósággal keresztes háborút szervezett ellene, melyet a magokra maradt magyar hadak minden vitézsége sem tudott leverni. Hasztalan próbálta Lajos a szentszéket megnyerni. A pápa semmi szin alatt sem tűrte meg Nápoly birtokában s a magyar király végre is engedni kényszerült. Minden kárpótlás, minden engedmény nélkül 1352-ben haza rendelte hadait. De sok magyar katona maradt olasz földön s az ottani condottieri-compániakba lépve, vett részt az olasz fejedelmek egymás közti harczaiban.

Nápolyi törekvéseinek e meddősége mélyen elkeseríthette Lajos királyt. De egyéni érzelmeinek nem engedett befolyást politikai törekvéseire s minthogy VI. Kelemen pápa, a magyar Anjouk nápolyi igényeinek rideg ellensége ez időben (1352) meghalt, a magyar udvar és a szentszék közötti viszony csakhamar elvesztette eddigi merevségét. Lajos nem ejtette ugyan el nápolyi terveit, melyeket VI. Incze, az új pápa, szintén nem volt hajlandó támogatni. De mivel Incze pápa egyik főfeladatának tekinté, hogy Róma városát az ottani apró kényurak, bitorló olygarchák kezéből kiragadja, Lajos király fegyveres támogatását igyekezett megnyerni. Nápolyból a magyar király könnyen helyre-állíthatta volna a pápa tekintélyét Rómában s hamar visszavezethette volna ősi székhelyére. A távoli Magyarországból azonban már nehezebben ment a dolog s így a pápa érezte a leghamarabb, milyen hibás politikát követett, midőn

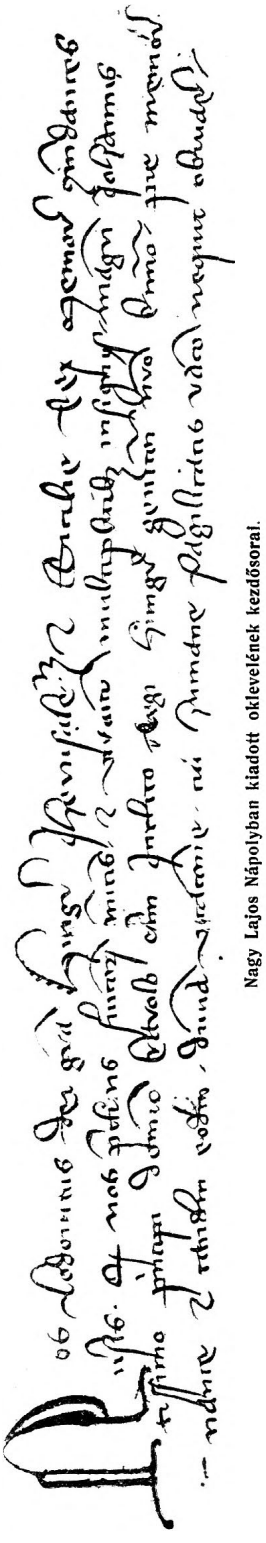

Nagy Lajos Nápolyban kiadott oklevelének kezdősora.

a magyar uralmat Nápolyban megbuktatta. Most a messze távolból kellett Róma visszaszerzése körül Lajos segítségét igénybe vennie s természetes, hogy e segély nem volt oly hatásos, mint a közelből lett volna. De így sem maradt meddő; Lajos katonaságot küldött a pápai táborba, viszont Incze az egyház főkapitányának címével s szentelt zászlóval kedveskedett neki. Lajost nagyon kielégítette ez a fordulat. A jó viszony megfelelt vallásos érzelmeinek, de széleskörű nemzetközi politikájának is, mely folyton az egyház fejének jó indulatára utalta. Különben sem mondott le a reményről, hogy mégis csak megnyeri a pápát nápolyi tervének. Éveken át kisebb-nagyobb számú katonával támogatta tehát a szentszéket s e támogatásnak mindenesetre komoly része volt abban, hogy Rómában mindinkább megszilárdult a szentszék tekintélye s a pápa hetven évi távollét után ismét az örök városba, az apostolok székhelyére térhetett vissza. Sőt Lajos nemcsak a szentszékkel, hanem, az egy Johanna kivételével, egész nápolyi rokonságával is kibékült s főleg a kivégzett Durazzói Károly fiát, Károlyt fogadta kegyébe. Udvarába hozatta, magyarrá neveltette s horvát-dalmát herceggé nevezte ki. Johanna viszont Károlyt trónja utódjává akarta rendelni s e végből unokahugával, Margittal házasította össze. Lajos azonban még egy kísérletet tett, hogy Nápolyt a maga leányai egyikének szerezze meg s a franczia Anjouk útján igyekezett czélt érni. Egyesség létesült (1374), mely szerint Károly franczia király eljegyzi másodszülött fiát Katalin magyar herczegnővel, ha a pápa Lajosra ruházza a nápolyi örökséget. Ez azonban elmaradt s a nápolyi kérdésben csak 1378-ban a nagy egyházszakadáskor állt be a döntő fordulat. XI. Gergely halálával ugyanis a római bibornokok VI. Orbánt, a francziák VII. Kelement választották pápának. Ez időtől fogva sokáig két pápája volt a katholikus világnak s az egyik Rómában, a másik Avignonban székelt. Mikor ez a kettéválás megtörtént, a császár, a magyar király, Olaszország nagy része, Anglia, Dánia, Svédország s más államok Orbán pápát ismerték el. Ellenben Johanna nápolyi királynő Kelemenhez csatlakozott, mire Orbán pápa megfosztotta a tróntól s felhívta Durazzói Károlyt, vegye birtokba Nápolyt. Lajos király, minthogy fiigyermekei nem voltak s leányairól ekkor már gondoskodott, belenyugodott e megoldásba. Esküt tétetett Károlylyal, hogy leányait Magyar- és Lengyelország békés birtokában háborgatni nem fogja s reá ruházva a saját jogait, magyar haddal Nápoly elfoglalására küldte. Károly hamar meghódította az országot, Johannát férjével, ekkor már a harmadikkal együtt elfogta s mint III. Károly Nápoly — akkor Szicziliának nevezték — törvényes királya lett.

Nápolyi és olaszországi törekvéseivel párhuzamosan Lajos király messze szétágazó, a szó igaz értelmében világpolitikát követett, mely északon és délen, nyugaton és keleten egyaránt érvényesült s a legmagasztosabb nemzeti czélokat tartotta szem előtt. Ugyanakkor, midőn

szivósan fáradozott a fejlett, vagyonos, dús tengeri erőforrásokat nyujtó Nápoly megszerzésén, nem téveszté el szem elől, hogy a lengyel koronát magának biztosítsa, hogy Dalmáciát visszaszerezze s a Balkánon, melyet ekkor egy új ellenség, a török kezdett fenyegetni, helyre állítsa a magyar állam nagyon megcsökkent tekintélyét. A hová karddal el nem ért, oda átgondolt dynastikus politikával, házassági kapcsok szövésével igyekezett férkőzni, melyek kieszelésében édes anyja, Erzsébet királyné fáradhatatlan volt s bámulatos leleményességet fejtett ki. Magának három leánya volt s akadt házasulandó ifjú és leány az Anjou és a lengyel rokonságban is bőven. Ez utóbbit Erzsébet királyné leginkább Budán neveltette s oly módon házasította ki, hogy lehetőleg hasznára váljanak Lajosnak és a magyar birodalomnak. Minden pillanatban új tervet, új lehetőséget főzött ki, a szerint, a mint a politikai helyzet változott s ez vagy az a terv látszott előnyösebbnek. Ekképen a magyar birodalmi politika az akkor hatékonyabb dynastikus politika leplébe öltözködött s így

Nagy Lajos és neje, Erzsébet.
(A máriaczelli templom domborművéről.)

szolgálta Magyarországot. Első sorban maga Lajos király alkalmazkodott e politika követelményeihez. Őt még atyja jegyezte el az akkor 3 éves Margittal, Luxemburgi Károly morva őrgróf — a későbbi IV. Károly császár — leányával, ki magyar nevelésre a királyi udvarba hozatott. De a herczegnő még leánykorában meghalt s a nápolyi események annyira igénybe vették az ifjú királyt, hogy a nősülés eszméjével sokáig nem foglalkozhatott. Mikor végre megtette, ismét tisztán politikai érdekek vezették hitvese kiszemelésében. Nem a nyugat előkelő uralkodó családjaiból választotta élete párját, hanem a vitéz Kotrománovics István bosnyák bán gyönyörű leányát, Erzsébetet vette el (1353 jul. 20). A szép szláv herczegkisasszony kezét előbb a rácz Dusán István kérte s mikor kosarat kapott, véres háborút indított megszerzéséért. Erzsébet herczegnő a kelletlen kérő elől Bobovácz várába menekült s azt vitézül védte mindaddig, míg atyja Dusánt ki nem verte az országból. A bátor ifjú leányzó erre Erzsébet özvegy királyné udvarába küldetett, hol magyar nevelést nyert. Itt ismerte meg Lajos, ki megszerette s nőül vette. A boldog házasságból csak évek multán születtek

gyermekek, csupa leányok, a mi nagyban megzavarta Lajos király tervezgetéseit. De férj és feleség hűségesen szerette egymást, ámbár a királyné, noha erélyes, uralomra vágyó asszony volt, a közügyekben az idősebb Erzsébet, az anyakirályné haláláig nem lépett előtérbe. Három leánya volt s Lajos mindegyiket fel akarta dynastikus terveinek valósításában használni. A legidősebbet, Katalint, a franczia Anjouk segélyével Nápoly trónjára igyekezett juttatni. De Katalin hamar meghalt, mire Lajos Nápolyt végleg Durazzói Károlynak engedte át. Annál több gondot fordított a másik két leány, Mária és Hedvig herczegnők jövőjének biztosítására. Az egyiknek a magyar, a másiknak a lengyel koronát szánta. Ez utóbbinak azonban maga is sokáig csak várományosa volt azon szerződés alapján, melyet még atyja kötött Kázmér lengyel királylyal. Kázmérnak e szerződés megkötése után sem született gyermeke. Annál melegebben vonzódott tehát Lajos királyhoz, kit azonban nem csupán rokoni szeretetből, hanem politikai érdekből tett örökösévé. A lengyel urak sok gondot okoztak királyuknak, szomszédai szintén minduntalan támadták s Kázmér egyenesen kikötötte, hogy az örökjog fejében a magyar király fegyverrel segítse külső és belső bajaiban. Lajos eleget tett e feltételnek, Kázmér katonai és diplomácziai működését mindig készségesen támogatta s nem egyszer személyesen hadakozott a lengyelek főellenségeivel, a litvánokkal. Halicsra nézve szintén megegyezett Kázmérral. Ez a tartomány ekkor már egészen lengyel kézbe került. De minthogy a magyar korona is emelt rá igényt, a két király olyképen rendezte a kérdést, hogy egyelőre Lengyelország birja Halicsot, mely azonban Kázmér magtalan halála után visszaszáll Magyarországra. Ha ellenben Kázmérnak fia maradna, Halics is neki jut, de a magyar király 100.000 aranyon kiválthatja tőle.

Ezt a magyar-lengyel benső viszonyt azonban időnként, legalább pillanatnyilag, megzavarták bizonyos félreértések vagy érdekellentétek, melyeket a nemzetközi helyzet gyakori változásai okoztak. Sem a nagy, sem a kisebb államok nem igen lelkesedtek a magyar királyi család hatalmának túlságos megszilárdulásáért s az egyik nápolyi, a másik lengyel trónigényeiben látta valódi vagy képzelt érdekeinek sérelmét. Különös fontossággal volt Lajosra a császár magatartása. Uralkodása első éveiben, mint a pápás párt híve, Lajos is Bajor Lajos császár ellenlábasai közé tartozott. Később azonban, mikor Nápoly miatt összeütközött a szentszékkel, a császár barátságát és szövetségét kereste. Haszna nem volt belőle, mert a császár csakhamar meghalt s helyét Luxemburgi Károly morva őrgróf és cseh király foglalta el. Ezzel addig a magyar udvar benső viszonyban állt, mert leánya Lajos jegyese volt. Csakhogy az ifjú ara meghalt s így a házasság elmaradt. Másrészt Károly mint császár a pápás párthoz, régi barátjához és nevelőjéhez, Kelemen pápához csatlakozott s így a két udvar politikájának útjai elváltak egymás-

tól. De nem véglegesen, IV. Károly császár korának egyik ritka műveltségű, kitünő uralkodója, vitéz lovag, de a polgári munka, az anyagi érdekek, irodalom, tudomány és művészet bőkezű pártfogója is volt, kit méltán „Csehország atyjának" neveztek. Lajos király s általában a magyar udvar élénk érintkezésbe állt vele s a jóval idősebb császár kétségkívül erősen hatott a nemes érzésektől hevülő, minden szép iránt fogékony fiatal magyar király lelkére. Gyakran találkozott vele s a császár is többször tett magyar földön látogatást. Erzsébet anyakirályné 1357-ben hosszasan időzött a császár körében. Prágában kereste föl, honnan a császári pár Aachenbe, a híres búcsujáró helyre, onnan meg vissza Prágába kisérte. Lajos belső politikájában, kormányzati tevékenységében sokban mintájának választá a császárt, kivel nemzetközi kérdésekben ismételve ellentétbe jutott ugyan, csakhogy az ellentét sohasem mérgesedett el annyira, hogy hamar békés elintézést nem nyert volna. Nemes, lovagias ember maradt mindegyik mint ellenség is, a mi megkönnyíté kibékülésöket. A magyar és a császári udvarok közti összeütközéseket mindig inkább a szentszék vagy más idegen befolyás okozta s ilyenkor a pápa nyomban kész volt, tisztán politikai érdekekből, Lajos ellen a legsúlyosabb egyházi fenyítéket is alkalmazni. Mindazáltal kenyértörésre, komoly háborúra egyszer sem került köztük a dolog. Még ha meg is üzenték a háborút, hamar kibékültek, mert nemcsak személyes rokonszenvet tápláltak egymás iránt, hanem államaik érdekei közt sem nyilvánult kiegyenlíthetetlen ellentét. Károly császár testvére, az elhunyt János cseh király természetes fia, Miklós, apuilejai patriarcha meg mindig szoros barátságot tartott Lajossal s többször tevékenyen támogatta.

Nagy Lajos titkos pecsétje.

A császár és a magyar király közti viszonyt, a szentszéken kívül, a Habsburgok, az osztrák és stiriai herczegségek urai befolyásolták a legjelentékenyebben. Ez időben a Habsburgok nemcsak elvesztették a császári koronát s ezzel a nagyhatalmi állást, hanem a család tagjai ősi örököket is fel szokták egymás közt osztani, s így sem az egész család, sem annak valamelyik tagja sem játszott többé a világpolitikában más szerepet, mint akármely német birodalmi fejedelem. De sohasem feledték el, hogy atyáik római császárok voltak s szívós kitartással, sok ügyességgel, hol alattomosan, hol nyiltan, de következetesen fáradoztak hatalmuk gyarapításán. Igen sokat tettek országaik felvirágoztatásáért, átgondolt gazdasági politikát folytattak s minden alkalmat felhasználtak, hogy ujabb területeket vagy legalább kedvező szövetségeket szerezzenek. Mint közvetlen szomszédai, különösen a magyar állam szempontjából vergődtek fontosságra. Nem voltak jó szomszédok soha; zavarták a határszélek nyugalmát s bujtogatták az

izgága elemeket. Bármi fontos szolgálatokat tett nekik egykor Károly király, bármennyire rá szorultak Lajos jóakaratára, az osztrák-stiriai végek mentén ekkor is örökös küzdelmek folytak. A régi határokat folyton a magok előnyére igyekeztek változtatni, magyar földet szálltak meg, rajta várakat építettek, a magyar erődöket lerombolták vagy elfoglalták s így szakadatlanul károsították az országot. Lajos nem egyszer volt kénytelen kisebb-nagyobb hadat küldeni osztrák és stajer területre, hogy, a mint mondta, a szent István alkotta határvonalakat helyreállítsa, a mi 1347-ben végre megtörtént. Mikor azonban szükségök volt reá, a Habsburgok keresve-keresték a magyar király jó barátságát s Lajos, ki nem akart tőlük egyebet, mint azt, hogy ne háborgassák országát, mindig szívesen feledte kétszínűségöket. Különösen a „bölcs" II. Albert osztrák herczeget kedvelte, többször meglátogatta Bécsben, sőt fegyverrel is segítette a svájcziak ellen. Egy ízben (1355) Albertnek Laczkfy Pál vezetése alatt 400 íjászt küldött segélyül s ez apró magyar had annyira kitett magáért, hogy a németek azt mondották, hogy a mit ők 5000 emberrel esztendőkön át nem tudtak elérni, azt ez a 400 magyar dicsőségesen elvégezte pár hét alatt. Thurgau város közelében ütközött meg (aug. 11) a magyar-osztrák had a svájcziakkal s fényes diadalt aratott, melyet a magyarok döntöttek el, azután meg űzték-vágták a futó ellenséget. A régi krónika szerint azt kiáltották a menekülőknek, kik kegyelmet kértek: „hallgass piszkos német! ittátok (ontottátok) vérünket, ma isszuk a tieteket!"

A magyarok segélye hozta meg II. Albertnek a győzelmet. De alighogy meghalt (1358), fia, Rudolf, az „alapító", Magyarország egyik legkonokabb ellenségének bizonyult. Nem kevesebbről ábrándozott, mint a magyar és cseh koronák megszerzéséről, s noha sokkal tehetetlenebb volt, semhogy czélt érhetett volna, az eszmét örökül hagyta utódainak s ezzel a Habsburgokat egyre kellemetlenebb szomszédaivá tette Magyarországnak. Maga más irányban ugyan, de tetemesen fokozta családja hatalmát, midőn Tirolt és Görczöt megszerezte, Bécs városát meg anyagilag és szellemileg szokatlan virágzásra emelte. Ő építtette a szent István templomot, ő alapította az önálló bécsi püspökséget, a bőven javadalmazott tudományegyetemet; gondozta az ipar és kereskedés érdekeit s mindezzel Bécset nemcsak első rangú tudományos és gazdasági központtá, mely előnyös földrajzi fekvésénél fogva állandó vonzó erőt gyakorolt a magyarságra, hanem egyszersmind a magyar állam önállósága elleni törekvések góczává avatta.

A politikában örökösen a legfellengzőbb terveket kovácsolta. Független uralkodóvá akarta magát tenni s minthogy e törekvését ipja, IV. Károly császár nem támogatta, kész volt a császárt megbuktatni s azt a hírt terjesztette, hogy Lajos királyt fogja császárrá választatni (1359). Ezzel csakugyan összeveszítette a királyt a császárral, ki azt hitte, hogy

a magyar udvar támogatja Rudolf üzelmeit. A cselszövő azonban hamar lelepleztetett s sietett ipjával megegyezni. Nagyszombatban 1360 május derekán fényes kongresszus tartatott, melyen Lajos vendégei voltak Károly császár, Rudolf herczeg s sok külföldi főúr és főpap. Itt minden félreértést eloszlattak s a fenforgó kérdésekre nézve békésen megegyeztek. Csakhogy Rudolf nem hagyta abba ármánykodásait, s hol a császárt játszotta ki a király, hol meg ezt amaz ellen. Eleinte a császárt ámította s segítségére számítva, megtámadta s elfogta (1361) az aquilejai patriarchát, Lajos hű szövetségesét s olasz harczaiban rendületlen támaszát. E durva erőszakosság súlyos sérelmet ejtett Magyarország érdekein és tekintélyén, mi abból is kitünik, hogy Velencze melegen üdvözölte és nagyban ünnepelte e tettéért Rudolfot, a szentszék meg nem alkalmazta ellene a kánoni büntetéseket, melyekkel az egyháziak kiváltságának ilyen megsértőit sújtani szokta. Lajos király azonban nem tűrte a védenczén ejtett erőszakot, hanem Lengyelországgal szövetkezve, hadat üzent Rudolf herczegnek s oltalmazójának, a császárnak. Rudolf megszeppent s hirtelen színt változtatott. Kibékült Lajossal s 1362 márczius végén Pozsonyban új kongresszus tartatott, melyen Rudolf három testvérével, Menyhért tiroli gróffal, számos püspökkel és urral jelent meg s a magyar és lengyel királyokkal szövetkezett a császár ellen. Az volt a szándék, hogy közös erővel támadják meg s Lajos a tavaszszal tényleg mozgósította hadait. De háborúra nem került a dolog, mert Lajosnak nem volt tulajdonképeni keresni valója a császáron s győzelme csak Rudolfnak használt volna. Szivesen fogadta tehát a császár követeit s előbb fegyverszünetet, azután békét kötött velök. A fondorkodó Rudolf herczeg csakhamar meghalt s a császár egy lengyel herczegnővel lépett házasságra, mi viszonyát a magyar udvarhoz hosszabb időre megjavította. Rudolf utódai ép oly rossz szomszédai maradtak ugyan az országnak s embereik minduntalan magyar területre törtek, magok meg titkos egyetértésben álltak az egyes lázongó urakkal, főleg a Fraknói grófokkal. De óvatosabb magatartást követtek s legalább nyilvánosan nem tűztek többé össze Lajos királylyal. Károly császár meg 1365-ben fényes kisérettel látogatást tett Budán s a két uralkodó jó viszonya ezután csak egyszer, még pedig nem magyar, hanem lengyel érdekben bomlott meg rövid időre. Károly ugyanis a lengyel érdekkörhöz tartozó Brandenburgot a saját országaihoz akarta csatolni, a mi a magyar államra egészen közömbös volt. Lajos a lengyel király kivánatára mégis fegyvert fogott a terv meghiusítására (1371) s Morvaországba tört, de csakhamar (1372 tavaszán) megbékült, sőt eljegyezte második leányát, a gyermek Máriát a császár második fiával, a szintén gyermek Zsigmond brandenburgi őrgróffal, mely házasság Lengyelország érdekeit volt hivatva biztosítani.

A császár, a pápa, a Habsburgok s általában összes szomszédai irányában követett politikájában Lajos királyt mindig egy nagy eszme,

Dalmáczia visszaszerzése, Velencze, a rossz szomszéd megalázása vezette. Nemzetközi és nemzeti érdekek egyaránt követelték ezt, mert Velencze immár a déli tengeren annyira elhatalmasodott, hogy a XIV. század derekán az egész Adriát velenczei tengeröbölnek nevezték. Hogy állását megtartsa, a büszke köztársaság állandóan versenytársa, a magyar király terveinek meghiusításán dolgozott. Diplomácziája nem pihent soha, hanem ártott a magyar királynak mindenütt, a hol tehette. Izgatott ellene Nápolyban, Avignonban, Bécsben és Prágában, felbújtotta a horvát olygarchákat s az ország minden ellenségét. Lajos tudta mindezt s diplomáczialag és katonailag készült az álnok ellenség megalázására. Első sorban a horvát-szlavón részekben igyekezett rendet csinálni s ez országrész élére öcscsét, István herczeget, ki azonban már 1354-ben meghalt, azután meg az erélyes Károly durazzói herczeget állította. A féktelen Szubics-brebiri nemzetség egyik ágától, a hatalmas Pál ivadékaitól elvette horvát-dalmát várait s a szlavoniai Zriny várával kárpótolta, mire ez az ág fölvette a Zrinyi nevet. Szövetkezett Velencze régi ellenségével, Genuával, megnyerte a császárt, a Habsburgokat és barátaikat, Carrara Ferenczet, Padua urát, Veronát s más olasz városokat, biztosította a milanói Viscontiak semlegességét. Csak a pápa ellenezte terveit, de minthogy Róma visszaszerzésében rászorult Lajos királyra, végre ő is abba hagyta ellenállását. E széleskörü nemzetközi tevékenységgel lehetőleg elszigetelve Velenczét, 1356 tavaszán megüzente a háborút, mely nem nagy csatákból, hanem apró harczokból, főleg várak megvívásából állt. A magyar hadak egyideig Lajos személyes vezetése alatt a velenczei szárazföldön egész Mestréig nyomultak, a következő évben pedig a dalmát városokat szállták meg. A városok szivesen visszatértek a népszerű magyar uralom alá s Dalmáczia a Quarnerótól Durazzóig gyorsan magyar kézbe került. Maga Velencze kért békét, mely Zárában (1358 febr. 18) köttetett meg. A köztársaság örök időkre lemondott Dalmácziáról, a doge letette a horvát-dalmát herczegi czímet s esküvel fogadta, hogy e tartományok belügyeibe nem avatkozik, visszaszerzésökre soha kisérletet sem tesz. Ekkor Raguza köztársaság szintén fölszabadult a velenczei járom alól. Alighogy a zárai béke híre a városba érkezett, a polgárság márczius 1-én elhatározta, hogy a legfényesebben felszerelt követséget küld Lajos királyhoz, ki Visegrádon ünnepélyesen fogadta s a várost „tutto le arsago“ (az egész ország) védelmébe fogadta. Az egyességben, mely ez alkalommal létesült, Raguza a magyar király védnöksége alá állt, kinek a polgárok hűséget esküdtek s kötelezték magokat, hogy hódolatuk jeléül vízen és szárazon az ő lobogóját viselik, 500 arany évi adót fizetnek, háború esetén megfelelő hajóhaddal segítik. Viszont a magyar király megigérte, hogy megtartja szabadságaikban s nem avatkozik belső kormányzatukba. Lajos méltó önérzettel kérte föl a nyugat összes uralkodóit, hogy a zárai

békét országaikban kihirdettessék. Emlékezetes politikai és katonai siker volt ez, mert Dalmáczia birtokában a magyar állam immár nyomatékkal folytathatta hagyományos politikáját a Balkán félszigeten, melyre Lajos figyelme azelőtt is kiterjedt, melyen azonban épen az ő uralkodása folyamán világtörténelmi fontosságú változások álltak be. A bizánczi császárság immár feltartóztathatlanul a végfeloszlás állapotába sülyedt, a mi nemcsak a Balkán népeire gyakorolt mély hatást, hanem egy félelmetes új ellenség gyors meggyökerezését és terjeszkedését is lehetővé

István herczeg pecsétje.

tette. Ez új ellenség a török volt, ki Kisázsiából immár átjutott az európai szárazföldre. 1353-ban a Hellesponton, Gallipoli közelébe hatalmába keríté Czymre görög várat, csakhamar Gallipolit s ezzel biztosította magának az érintkezést az európai és az ázsiai partok közt. A török azokban az évszázados harczokban, melyeket Ázsiában bizancziakkal s más keresztény népekkel vívott, sokban kivetkőzött őseredeti jellegéből s nagyban a bizanczi műveltség hatása alá került. De vallásra és fajra új elemet képviselt Európában, hol megjelenése első perczétől kezdve ellenséges viszonyba lépett a görög és a katholikus vallású népekkel.

Alighogy nehány várat birtokba vett, hatalma biztosítására a telepítés kipróbált eszközéhez folyamodott. A benszülötteket Kisázsiába költöztette át, honnan helyökbe mohamedánokat hozott, kikre támaszkodva, folyton ujabb területeket hajtott uralma alá. Hódító útját I. Murád szultán alatt 1360 óta kezdte meg, ki elfoglalta Délbulgáriát s Drinápolyt tette (1365) székhelyévé. Ezzel végleg európai hatalommá lett, s hogy ez a tény mit jelentett, az kitünik abból is, hogy a távoli Raguza, a pápa beleegyezésével, nyomban, még 1365-ben kereskedelmi szerződésre kényszerült vele lépni. Új hódító állam támadt, mely már a Balkánon túlról fenyegette a magyar befolyást, mert őserővel működött benne a terjeszkedés ösztöne. Az új helyzetben a sok apró Balkán-állam megmentésének egyedüli eszköze a Magyarországra való szoros támaszkodás lett volna. De épen az ellenkező irány kerekedett felül mindnyájokban. Az egyoldalú egyházi szellem vakbuzgósága épen ez időben helyezte őket a legridegebb ellentétbe a magyar királylyal s így magok segítették elő a török terjeszkedését, magok könnyítették meg neki, hogy egymás után rabigájába hajtsa őket.

A veszedelmet a görög és katholikus egyház közti évszázados s immár kiegyenlíthetetlen ellentétek okozták. A bizánczi császár, a legtehetetlenebb s a törököktől leginkább szorongatott uralkodó kész volt ugyan a katholikus egyházhoz csatlakozni, ha a nyugati államok megsegítik s e végből sokszor fordult személyesen vagy követeivel a pápához és Lajoshoz. Csakhogy akkor sem válthatta volna be többé igéretét, ha csakugyan segítséget kap. Nem ő volt immár az orthodox egyház feje; a Balkán-országok nemcsak politikailag, hanem egyházilag is elváltak tőle s bármi történt a vallás terén Konstantinápolyban, a többi orthodox államok ragaszkodtak a maguk egyházához s azt tekintették főellenségöknek, a ki vallásos meggyőződésöket érinteni merte. Lajos magyar király pedig a katholikus eszmét képviselte, a katholikus egyház zászlótartójaként lépett föl, sőt ezt oly határozottan tette, mint egyik előde sem. Nemcsak azért, mert eszményi lelkesedéssel küzdött a maga vallásáért. Megint azonosította a katholikus egyházat s a magyar uralmat, a mi ez időben, mikor a keleti népekben az orthodox öntudat már a véglegetekig kifejlődött, csak ártalmára válhatott a magyar birodalom érdekeinek.

A kath. vallás és a magyar uralom azonosítása még Boszniában is a legsajnosabb következményekre vezetett. Mindaddig, míg a magyar politika bizonyos türelmességet tanusított a „tót egyház", a bogumilség iránt, a bosnyákok készségesen meghajoltak a magyar királynak. Lajos azonban nem a türelmesség embere volt, hanem a pápa ösztönzésére irtani kezdte az eretnekséget, noha az akkor már föltétlenül túlsúlyra vergődött egész Boszniában. Még a király ipja, a vitéz Kotrománovics István bán (1322—1355) is csak névleg vallotta magát katholikusnak, de

sokáig nem mert alattvalói tömegeivel kikötni. Utóbb azonban engedett, s Lajos és a pápa sürgetésére megkezdte a bogumilek üldözését, kik erre Dusán István rácz királyhoz folyamodtak. Dusán István felhasználta az alkalmat s segítségökre sietett. István bán megverte ugyan s egy időre megmenté a magyar uralmat, de ismét csak vallásügyi engedmények árán, úgy hogy a harczból a bogumilség megerősödve került ki. Mikor István bán meghalt (1353), kiskorú unokaöcscse, Tvartkó lett utóda, kinek nevében anyja, Szubics Ilona, teljesen a pápa és Lajos király óhajaihoz alkalmazta politikáját s újra megkezdte az üldözést. De hasztalan támogatták magyar fegyveres csapatok. Ilona asszonyt és fiát a nép elűzte. Lajos visszahelyezte ugyan őket, sőt állítólag az ő beleegyezésével történt, hogy Tvartkó királylyá koronáztatott s Ráczország, Bosznia, a Tengermellék s a nyugati tartományok urának czímezte magát. Lajos életében Tvartkó csakugyan megelégedett e hangzatos czímmel s nem támadt a magyar uralom ellen. De leste a pillanatot, hogy lerázza s csöndben, észrevétlenül megtette készülődéseit, hogy alkalom adtán nemcsak elszakadjon a szent koronától, hanem annak némely más birtokát is magához ragadja. Így a régi függés viszonya csak látszólagossá vált s a bosnyák és magyar királyok közt a végletekig elmérgesedett vallásos ellentét a politikai kapcsokat teljes romlással fenyegette.

Bosznia sorsa sokban Ráczországtól függött. Ez Lajos trónralépte idején már oszlopa volt az orthodox egyháznak s politikailag szintén nagy hatalomra tett szert, melyet teljes erővel a magyar állam ellen érvényesített. A magyar uralmat kezdettől fogva nem ismerte el s királya talán nem csupán vallásos és politikai, hanem személyes ellentétben is állt Lajossal, ki mint szerencsés vetélytárs, elhódította tőle a szép Kotrománovics Erzsébet, a „banilla“ (bán leánya) szivét. Dusán István király még Károly király idejében a szomszéd területeken is folyton terjeszté uralmát, megszállta a mai Szerbia nagy részét, újra felépítette Nándorfehérvárt s mint a tetemesen megnagyobbodott Ráczország ura, czárrá, a szerbek és görögök császárjává koronáztatta (1346) s „csaknem az egész római birodalom urának“ czímezte magát. Mint az orthodox egyház fővédője kegyetlenül üldözte országaiban a katholikusokat, segítette a bosnyák bogumilokat, mi azonban nem gátolta Velenczét abban, hogy támogassa, mert a magyaroknak is esküdt ellenségök volt. Lajos ismételve küldött ellene csapatokat s különösen a pápa biztatta az eretnek elleni harczra, csakhogy Lajosnak e téren is keserű tapasztalatokat kellett a szentszék barátságával tennie. Mikor hadai (1354) döntő sikert arattak rajta, a ravasz Dusán ahhoz, az orthodox uralkodóknál gyakori cselhez folyamodott, hogy ő, a katholikusok kegyetlen üldözője, egyszerre katholikusnak vallotta magát s elismerte a pápa felsőbbségét. Ezzel elérte titkos czélját; a szentszék nyomban cserben hagyta a magyar királyt s felszólította Lajost, ne bántsa többé Dusánt, kinek érdekében Velencze szintén közbe

lépett. Így lehetetlenné vált, hogy a magyar király kiaknázza a nagy véráldozattal szerzett diadalt. A rácz czár kedvező békét kapott (1355) s még a magyar király felsőbbségét sem kellett elismernie. De alighogy a magyar veszedelemtől megszabadult, azzal hálálta meg a szentszék szolgálatait, hogy kiűzte országából a pápa követeit. Csakhamar azonban meghalt (1355 decz. 20) s halálával hirtelen támadt hatalma is összeomlott, mert országai fejetlenségbe sülyedtek. Mindazáltal évekig tartott, míg Ráczország újra elismerte a magyar felsőbbséget. Lajos 1359-ben fényes sereggel levonult ugyan egész a Rigómezőig, melyen a régi rácz királyok kastélyaikat és nyaralóikat — volt 5—6 — építették s ezzel e helyet a nemzeti élet középpontjává tették, de csak 1363-ban kényszeríthette Uros István czárt a hódolatra, mely szintén névleges maradt. 1371-ben a ráczok a törökökkel bonyolódtak háborúba, és megsemmisítő vereséget szenvedtek. Ezzel a török útja a szerb tartományokba is megnyílt s a szerbek egyre nagyobb számmal csatlakoztak az új hódítóhoz, ki vallásügyeikbe nem avatkozott.

Nagy Lajos gyűrűpecsétje.

E közben a török a Balkán másik görög-keleti vallású országát, a a magyar korona melléktartományát, a Balkánon inneni Bulgáriát is nagyban fenyegeté. A veszedelmet növelte az, hogy a bolgár uralkodó családban éles viszályok támadtak s megbontották az ország területi egységét. 1365 körül a régi Bolgárország három külön fejedelemségből, a tirnovói czárságból, a Fekete tenger melléki despotaságból s a Duna melléki bolgár földből állt, mely utóbbinak Bodon (Viddin) volt főhelye. Egyik sem ismerte el a magyar király felsőbbségét. Inkább a törökkel keresett érintkezést s Sisman, tirnovoi czár elfogta Paleolog János bizánczi császárt, Lajos szövetségesét. Ebből háború támadt. Lajos 1365 első felében haddal tört Duna-Bulgáriába, megvivta Bodont, elfogta császárját, Stratimirt s családostól magyar földre küldötte, Bodont és területét meg birtokba vette, magyar bánsággá szervezte s élére egyik magyar hívét állította. A békekötésben Sisman czár is átengedte Lajosnak e területet, mely bodoni bánság nevet nyert s a Duna meg a Balkán lejtője közt feküdt. Az új szerzemény a szomszéd Havasalföld, a fiatal oláh vajdaság szempontjából is igen fontos volt. A vajda a magyar királyt mondotta ugyan „természetes urának", de csak olyankor, mikor kényszerítették reá. Máskülönben hűsége nagyon ingadozott, ámbár Lajos még 1356-ban is a magáénak nevezte Havasalföldet s külön tartománynak sem ismerte el, hanem kijelentette, hogy vajdája koholt czímet használ, midőn Isten kegyelméből Havasalföld vajdájának nevezi magát. Lajos fegyverrel akarta a vajdát, 1360 óta Lajkot (László) megfenyíteni, ki Stratimir czárnak sógora s a magyarok elleni háborúban szövetségese volt. Mihelyt tehát Stratimirrel végzett, Lajos a vajda ellen akart fordulni, ki azonban békét kért, melyet meg is kapott.

De alighogy a magyar király haza távozott, Lajk megkezdé az izgatást a bodoni bánságban; ugyanezt tette Sisman tirnovói czár, ki békét kötött a törökkel, hogy annál inkább a magyarok ellen fordulhasson, kik katholikus térítéseikkel magukra lázították az egész orthodox lakosságot. A nép fegyvert fogott (1368) s első sorban a katholikusokra vetette magát; összefogdosta, lemészárolta vagy elűzte a katholikus papokat s le akarta rázni a katholikus magyar uralmat. Őszszel maga a király ment a fölkelők s az áruló Lajk ellen. A hadjárat azonban nem vezetett kellő eredményre s a békében (1369) Lajos király nemcsak megbocsátott Lajknak, ki viszont hűbérurának ismerte el, hanem Stratimirnek is visszaadta Bodont és vidékét. Maga Lajos sem tekintette kedvezőnek ezt az megoldást s hogy az anyaországot a teljesen megbizhatatlan oláhság ellen biztosítsa, az erdélyi széleken tetemesen megerősítette Törcsvárát, Talmácson meg új várat építtetett. Védelmökre haza telepítette az olasz földön maradt s „nagy magyar csapat" névvel condottieri-haddá egyesült, utóbb meg az angol vagy fehér csapatokba olvadt magyarokat. Hívására 1372 körül egy részök haza tért s az említett várak védelmét vette át.

A magyar uralomnak s a katholikus térítésnek, mely mindenütt nyomon kisérte, ez időben is a papi tized volt főakadálya az oláhok, bolgárok és ráczok országaiban. Lajos király már 1352-ben arra kérte tehát a szentszéket, hogy a térítés sikere érdekében mentse föl az ujonnan megtérteket a tizedfizetés kötelezettsége alól. De a pápa csak némi könnyítést engedett s így a katholikus egyház ezután sem férkőzhetett a félhitűek szivéhez, kik a magát vele azonosító magyar uralomnak állandó ellenségei maradtak. Még sajnosabb eredményekkel járt ez az egyházpolitikai ellentét az egykori Etelközben, a későbbi Kunország északkeleti részeiben, a mai Besszarábia, Moldvaország és Bukovina roppant területén, hol Lajos király korában egy második oláh vajdaság alakult. Ezt a földet a magyar király a XIII. század óta a sajátjának, a magyar anyaországhoz tartozónak tekinté, noha a tatárok kezére került. Kunok, szlávok, tatárok lakták e földet, de csekély számmal, sőt 1347—48-ban a fekete halál ezt a népességet úgyszólván egészen kiirtotta. Kivált a tatárok vesztek el, vagy vonultak a Fekete tenger távolabbi vidékeire. Lajos király, kinek hadai e földön több izben győztesen harczoltak, ezt a területet, melyet a pápa 1348-ban is Magyarország határain belől fekvőnek, egyházilag és közigazgatásilag szervezni akarta. Az egykori kun, a milkói püspökség helyreállításával készült a munkát megkezdeni, midőn saját alattvalói váratlanul megelőzték. Máramarosban és a szomszéd vármegyékben IV. László óta saját vajdáinak helyi hatósága alatt nagyobb számú oláhság élt, mely a magyarokkal összeházasodva, gyorsan elmagyarosodott. Görög-keleti hitét azonban megtartotta, mert szabad gyakorlatát királyi kiváltságok biztosították. Csakhogy Lajos király

térítő buzgalma nem törődött e kiváltságokkal s a máramarosi oláhokat is katholizálni igyekezett. Erre ezek nagy része fölszedte a sátorfát s lopva, a király tudta és engedélye nélkül kiszökött a moldvai erdőlepte, lakatlan pusztaságba, hol akkor egész csordákban tanyázott a bölény s más hasznos vagy kártékony vad, ellenben emberi lakás csak itt-ott akadt. Így a kivándorlók ellenállás nélkül szállhatták meg a szép ország gazdag talaját, ott kényök-kedvök szerint rendezkedtek be s vezérök, Bogdán alatt, külön vajdaságot alapítottak. Ez 1350 és 1360 közt történt s annál veszedelmesebb volt, mert ez időben Halics és Lodoméria már lengyel kézre jutott s így a lengyel birodalom határos volt az új Moldvaországgal, melyet befolyása alá igyekezett helyezni. Lajos észrevette a veszélyt s fegyverrel próbálta a szökevényeket haza telepíteni. De végre is kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a vajda elismerte felsőbbségét s adófizető hűbérese lett. Viszont a király a moldovánoknak megadta a vajda-választás jogát. Itt is félig önálló fejedelemség keletkezett tehát, melyet a vallásos ellentét mindinkább elidegenített a magyar államtól. Lajos arra kényszerítette Bogdán utódát, Laczkót, hogy fölvegye a katholikus vallást. De ez csak fokozta a bajt, mert a pápa visszaállította ugyan a milkói püspökséget, de különben Moldvát a prágai, boroszlói és krakói főpapi székek alá helyezte, s ezzel még bizonytalanabbá tette a magyar uralmat, melynek sorsa egészen akként alakult, mint Havasalföldén, vagyis névleges maradt. Ekképen immár a Fekete tengertől az Adriáig a görög-keleti országok szakadatlan lánczolata környezte a magyar államot, melynek némelyike politikailag szivesen meghajolt volna neki, ha vallása szabadságát megtarthatja. Csakhogy Lajos király nem ismerte a felekezeti türelmességet s így az összes hűbéres tartományokban olyan magyarellenes érzés és hangulat támadt, mely nagyban megkönnyítette az új Balkán-hatalom, a török terjeszkedését.

Ezzel a török mint új és hatalmas tényező lépett be a magyar állam természetes érdekkörébe s emelkedett ott kitünő hadszervezetével egyre félelmesebb versenytárssá. A bizánczi császárságot végveszedelem környezte, Bulgária nem birt ellenállani, Ráczország, Bosznia és Halomföldе már ez időben érezte az új hódító súlyos kezét. Az egész nyugati világ megrémült, midőn az az ellenség, kivel századokon át véres, millió és millió embert felemésztő harczokat vívott a Szentföldön, immár Európában is rettenetes hatalomra vergődött, úgy hogy az olasz félszigetet, esetleg Rómát is féltenie lehetett tőle. Róma pedig 1378 óta ismét a pápa, legalább az egyik pápa székhelye volt, kire tehát a török kérdés ép oly fontossá vált, mint a magyar királyra. Ily helyzetben kezdettől fogva felmerült az eszme, hogy hatalmas keresztény ligát kell alakítani, általános keresztes háborút kell a török kiverésére indítani. A keresztény szövetség megkötése nem sikerült ugyan, de a pápa kihirdette a keresztes háborút s költségei fedezésére súlyos adókat rótt az egyetemes katholikus

papságra. Csakhogy a roppant összegeket, melyek befolytak, más célokra fordította, s így a keresztes háború szintén elmaradt, noha a katholikus tömegek szivében a XIV. században még élt a keresztény közösség érzete s könnyen lángra lobbantható lett volna az a rajongó lelkesedés, mely századokon át megszámlálhatatlan embert vitt a Szentföld fölszabadítására. A kereszténység közös ellensége elleni harcz kötelességének tudata még megvolt az akkori nemzedékben, csakhogy az egyházszakadás folytán a pápaság nem volt többé képes ez érzéseket megfelelően hasznosítani, nagy és általános hadjárat czéljaira értékesíteni. Nem ő benne, hanem a magyar királyban látta az európai közvélemény a szent háború természetes vezetőjét. Lajos legkevésbbé sem kicsinyelte a török veszedelmet s már 1354-ben komolyan foglalkozott a török elleni háború eszméjével. De a görök-keleti népek ellenséges magatartása, valamint ama csekély támogatás, melyben a szentszék, noha szóval folyton biztatta, tényleg részesítette, lehetetlenné tették a nagy vállalat megkezdését. Nem nyugati háborúi és törekvései vonták el figyelmét a török kérdésről, melyről sohasem feledkezett meg, mert politikai tervezgetéseiben folyton ott szerepel a török háború, melynek czéljául azt tűzte ki, hogy kiűzi az izlámot Európából. Az európai törököt legelől ázsiai segélyforrásaitól akarta elzárni s minthogy magának nem volt, a nyugati államoktól kért tengeri haderőt. Hosszasan tárgyalt Velenczével hat hadi gálya ügyében, de sikertelenül s a savojai herczeg is csak biztatta, hogy nehány hajóval segíti. Flotta nélkül pedig olyan nagy vállalatba fogni, minő akkor a Magyarországtól végtelen távolban székelő török elleni háború volt, gondolni sem lehetett. Másrészt a magyar kincstár el sem birta volna egy ilyen nagy háború költségeit, már pedig Lajos hasztalan kért pénzt a pápától, ki szedett ugyan török adót, de dús jövedelméből egy fillért sem adott Magyarországnak. A nyugati világ e közönyét méltóan egészítette ki a közvetlenül érdekelt népek, bolgárok, ráczok, oláhok nyílt ellenségessége. E népek felekezeti gyűlölködésből inkább a törökhöz, mint a katholikus magyarhoz hajlottak. Hasztalan tervezte tehát Lajos király a nagy háborút, hasztalan szövetkezett a különben teljesen tehetetlen bizánczi császárral, a döntő mérkőzést mindig el kellett halasztania. Ellenben kisebb hadai nem egy harczot, így 1372-ben, melynek csupán híre maradt fenn, nem egy győztes csatát vívtak a törökkel s a magyar csapatok több ízben segítették a bolgárokat és a ráczokat. A török ellen aratott ezen sikereinek emlékére építteté Lajos király Ausztria hires bucsujáró helyén, Mária-Zellen a maig is fennálló díszes templomot.

A török hódítás hullámai Lajos király élete utolsó éveiben már a horvát-dalmát határszéleket csapkodták. De minthogy kitünt, hogy Európát nem lehet az új hódító ellen mozgósítani, s így az ellenállás egész súlya Magyarországra nehezednék, a bölcs király saját hatalmának, állama

külső tekintélyének fokozásában, támadó és védő eszközeinek gyarapításában és tökéletesbítésében kereste a jövő biztosítását. Ez sugalta lengyel politikáját, melylyel egy hatalmasnak tetsző roppant birodalom segélyforrásait akarta czéljai javára hasznosítani. A magyar Anjouk mesés álma 1370 végén teljesült. November 5-én fiörökös nélkül halt meg Nagy Kázmér, a jeles lengyel király. Lajos a családi szerződések alapján akadálytalanul lépett örökébe s a lengyelek november 17-én Krakóban ünnepélyesen királylyá koronázták. A nagy magyar birodalom mellett Lajos immár Lengyelország, a halicsi és ladoméri tartományok (Vörös Ruténia) és más messze északra felnyuló területek urává lett s kiterjedésre nézve Európában egy állam sem vetekedhetett az övével. A magyar király Európa északkeletén valóban olyan állást nyert, minővel elődeinek egyike sem dicsekedhetett. Erkölcsi súlyát, tekintélyét, díszét, hírnevét ez a szerzemény kétségkívül rendkivüli mértékben fokozta s Lajos büszke önérzettel utalhatott reá, hogy államának határai „széltében-hosszában annyira s oly csodálatosan kiterjedtek.“ De új országa csak csillogó fénynyel övezte homlokát, ellenben hatalmának erőforrásait és politikai segélyeszközeit a legkevésbbé sem gyarapította. Halicsot és Ladomért csakhamar a magyar koronához csatolta, de II. Endre óta e tartományban a vallásos ellentétek semmivel sem enyhültek. A tömeg a keleti egyház híve volt s habár Lajos katholikus uralma biztosítására a halicsi érsekséget alapította s három püspökséget állított, a lakosságot ő sem birta a katholikus egyháznak s vele a magyar uralomnak megnyerni. A mi magát Lengyelországot illeti, egykorúak szerint, nem is szivesen ült a lengyel királyi trónra. Ismerte az északi birodalom zűrzavaros belviszonyait, az olygarchia barbár önzését, a végletekig elmérgesített rendi ellentéteteket, az egyes tartományok önállósági törekvéseit. Lengyelország virágzása legfőbb fokán sem volt egységes állam, hanem különböző országok laza kapcsolata, valami sajátságos államalak, mint később nevezték, köztársaság, melynek élén király állt, de megfelelő hatalom

Nagy Lajos felajánlja a máriaczelli templomot.

nélkül. Érthető tehát, hogy Lajos, kit nem a hiuság, hanem nagy politikai eszmények vezettek, nem épen szivesen ment a lengyelek közé s bizonyos, hogy nem sok öröme telhetett bennök. Haza is tért hamar s a lengyel kormányzat élére anyját, Erzsébet királynét, az elhunyt Kázmér király nővérét állította. Erzsébet királyné ez időben már éltes asszony volt; átlépte hetvenedik évét, de testi-lelki frisseségét a kor nem fogyasztotta el, eszes, erélyes asszony maradt s buzgalommal szentelte

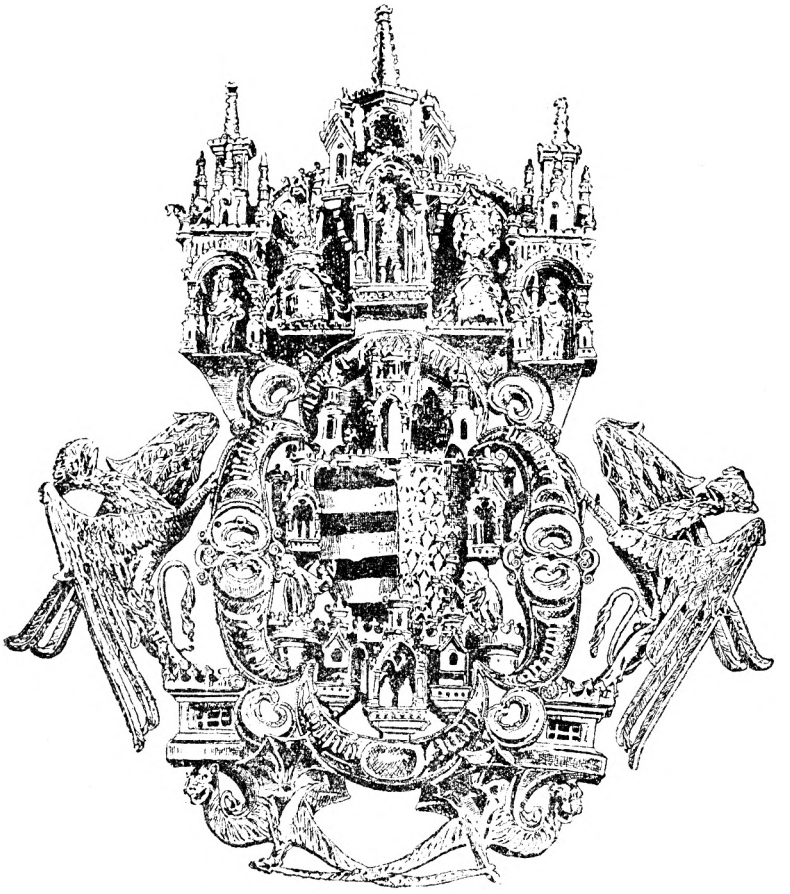

Nagy Lajos czímere.
(Az aacheni magyar kápolna kincstárában.)

magát szülőhazája érdekeinek. De sem ő, a lengyel asszony, sem fia Lajos, nem birták a lengyelek hajlamait megnyerni. Az az uralkodói eszmény, mely új királyukban megtestesült, nem tetszett a lengyelség vezető köreinek. A király híven gondozta ugyan az ő érdekeiket is; reájok támaszkodott, jutalmazta érdemeiket, gyarapította jogaikat. De nem rendi, hanem nemzeti király akart lenni, s nem egy réteg, hanem az összeség szolgálatába helyezte hatalmát. A lengyel uraknak azonban nem

kellett az ilyen király; ők magukat tekintették az államnak s nem tűrték, hogy áldásaiban mások is részesedjenek. Sok szép katonai erényeikhez nem járult akár nemzeti, akár monarchikus érzés, s másként, mint erőszakkal, vaskézzel nem lehetett őket féken tartani. Ehhez viszont a királynak hatalomra volt szüksége, melyet azonban az urak lehetőleg megbénítottak. Bele ültek minden közhivatalba, elsikkasztották a királyi jövedelmeket s engesztelhetetlenül üldöztek mindenkit, a ki garázdálkodásaikat fékezni akarta. Gyűlöletük főtárgya azonban az volt, a ki „a fölműves és iparos népet pártolta«. Lajos pedig ez elemekről sem feledkezett meg s főleg ezért nehezteltek rá a lengyel urak, kik Erzsébet királynénak is annyi bajt okoztak, hogy végül a faképnél hagyta őket s visszatért Magyarországba. Ekkor a király László, oppelni herczegre, kipróbált hívére, ki Magyarországban sokáig nádora volt, bizta a lengyel kormányt. De László herczeg sem boldogult s Lajos király Lengyelországban nemcsak reformokat valósítani nem tudott, hanem arról is le kellett mondania, hogy a lengyel állam erejét a maga politikai eszményei javára értékesítse.

Növelte helyzetének bajait a nagy egyházszakadás, mely 1378-ban bekövetkezett. XI. Gergely pápa véget vetendő a „babyloni fogságnak«, Avignonból az örök városba, Rómába helyezte vissza székhelyét. A franczia k azonban nem tűrték, hogy a pápaság az ő területükről, az ő hatalmi körükből távozzék s mikor Gergely meghalt, az utódává választott VI. Orbán pápát nem ismerték el, hanem VII. Kelemen névvel másik pápát választottak, ki Avignonban maradt s a rokon franczia és nápolyi királyi családra támaszkodott. Két pápája volt tehát a kath. világnak s mindegyiknek akadtak hívei. Lajos IV. Károly császárral és más középeurópai uralkodókkal VI. Orbánt ismerte el, haddal is támogatta, sőt utóbb személyesen akart segítségére menni. Ezzel azonban magára haragította Kelemen avignoni pápát, ki minthogy Magyarországban nem férkőzhetett hozzá, Lengyelországban léptetett föl ellene trónkövetelőt. Lajos gyorsan végzett ugyan vele, de az avignoni izgatások nem szüntek meg s a lengyeleket folyton a magyarok ellen bujtogatták. Sokban töviskorona volt tehát az a korona, melyet a lengyelek Lajos fejére tettek. De kétségkívül volt fénye is, mely tetemesen fokozta Lajos király nemzetközi tekintélyét. Ennek hasznát is vette utolsó nagy háborújában, melylyel dicsőséges pályáját befejezte, élete nagy művét betetőzte. Velencze a zárai béke után nem nyugodott bele Dalmáczia elvesztésébe s habár nem merte a fegyveres eldöntést felidézni, ádáz és engesztelhetetlen ellensége volt a magyar államnak, s kérkedve hirdette „zavartuk minden tehetségünkkel« Lajos király külső politikáját. Kivált a dalmát városok kereskedelmét károsította s folyton bántotta Lajos olasz szövetségeseit. Az egyiknek a király magyar hadat küldött segítségére (1378), mely azonban velenczei fogságba került, mert a híres

köztársaság, a pápák kedvencze, török csapatokat fogadott zsoldjába. Így az ujabb háború kikerülhetetlenné vált s Lajos erélyesen készült megindítására. Egyrészt némi tengeri haderőt alakított, másrészt egész sereg szövetségest szerzett. Mindazok az országok vagy városok, melyek Velencze világhatalmi törekvéseiben bármikép érdekelve voltak, főleg a kisebb-nagyobb olasz fejedelemségek, buzgón érdeklődtek Lajos új vállalata iránt, ki az aquilejai patriarchán kívül Pádua és Verona urait nyerte meg s megujította szövetségét a hatalmas Genuával, Velencze ősi versenytársával. A liga 1378-ban indította meg a háborút. A genuai hajóraj a magyar tengerpartra támaszkodva, a következő évben Velenczét annyira szorongatta, hogy az Adria királynőjében legalább pillanatnyilag fölmerült a gondolat, hogy a magyar király védelme alá helyezkedik s adófizetője lesz. Az eszme azonban a kényszerűség nyomása alatt született s mihelyt e kényszerűség eltünt, Velencze óriási segélyforrásaival tovább folytatta a harczot. Végre a hadviselő felek 1381 tavaszán Turinban nagy kongresszusra gyültek s békét kötöttek. Mindegyik fél külön egyezett meg Velenczével s a magyar békeszerződés, mely augusztus 24-én iratott alá, lényegileg a zárai béke megerősítése volt, de Dalmáczia kereskedelmi érdekeit jobban szem előtt tartotta. A dalmát városok velenczei területen teljes kereskedelmi szabadságot nyertek, mely csupán a magyar tengeri só bevitelére nem terjedt ki. Ezért azonban Velenczének külön kárpótlást kellett fizetnie s a köztársaság kötelezte magát, hogy évenként Szent István napján Zára városában 7000 jó magyar aranyat fizet a király és utódai kincstárába. Dalmáczia végleges visszaszerzése tetőzi be Lajos király külpolitikai tevékenységét, melyhez előbb már az osztrák, a cseh-morva végek teljes biztosítása, a lengyel korona megszerzése járult. Mindezzel a magyar állam nemzetközi állása annyira megszilárdult, tekintélye és hatalma olyan gyarapodást nyert, mely mellett az egykorúak észre sem vehették azokat a veszteségeket, melyeket a magyar befolyás a keleti és déli melléktartományokban szenvedett. Az új hódító, a török aggasztó gyorsasággal közeledett ugyan a magyar határokhoz, de ki kételkedhetett benne, hogy Lajos király nagyszerű alkotása, a magyar-lengyel birodalom az új ellenséggel is mindenha diadalmasan lesz képes szembe szállani!

IV. FEJEZET.

NAGY LAJOS MAGYARORSZÁGA.

LAJOS KIRÁLY BELSŐ KORMÁNYZATA. — I. A MAGYAR EGYHÁZ. — A NEMESSÉG. — A VÁROSOK. — KERESKEDÉS ÉS IPAR. — IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. — II. A FEKETE HALÁL. — A VALLÁSPOLITIKA S A TELEPÍTÉS. — SZELLEMI ÉLET. — A PÉCSI EGYETEM. — A KIRÁLYI UDVAR. — A KÉT ERZSÉBET. — A TRÓNÖRÖKLÉS RENDEZÉSE. — LAJOS HALÁLA.

MESSZE NÉZŐ, egész világra szétterjedő katonai és diplomácziai tevékenysége közepett Lajos király sohasem feledkezett meg a béke áldásainak biztosításáról, a termelő munka oltalmáról, az anyagi és szellemi polgárosodás fejlesztéséről. Mindebben atyja nyomdokain haladt, de gyorsabban, eredményesebben, kedvezőbb körülmények közt. Az ő idején békének és rendnek örvendett a lakosság, külső ellenség sem dúlta területét, az új nagybirtokos osztály meg hűségesen támogatta a királyi hatalmat. Háborúi a királyt különösen ráutalták a katonai elemre, miért is bőkezűen jutalmazta, s állandóan javítani igyekezett anyagi helyzetét. De noha az ő korában nyert befejezést Magyarország feudalizálásának rég megindult folyamata, a rendiség teljes kifejlődése s szigorú jogi és társadalmi elkülönödése, Lajos még mindig korlátlanul gyakororolta elődei jogkörét. Nem a rendiség, hanem az egész ország királyának érezte magát s a legkiválóbb Árpádok hagyományainak szellemében gondozta alattvalói minden rétegének javát. Korlátlanul uralkodott, mint erős kezű ősei s csak egyetlen törvényalkotó országgyűlést (1351) tartott; még a leányági örökösödést sem vitte nálunk országgyűlés elé, mint Lengyelországban tette, oly annyira korlátlannak tekintette királyi hatalmát. Annál több másnemű gyűlést tartott táborba szállás alkalmával, vagy katonai, vármegyei, tartományi (erdélyi, szlavon) gyűléseket. Csakhogy mindig helyi, főleg igazságszolgáltatási czélból. Ekképen osztályérdekek korlátoló befolyásától menten olyan széleskörű és mindenre kiterjedő belügyi reformtevékenységet fejthetett ki, melynek áldásait a nemesség és a köznép, az úr és a munkás egyaránt élvezte, melyet az egész magyar nép hálával fogadott, melyért a Nagy kitüntető jelzőjével tisztelte meg a nemes uralkodót.

I.

Habár Lajos király a törvényhozásban annyi részt sem juttatott a rendiségnek, mint IV. László vagy III. Endre, az állami és társadalmi szervezet az ő korában végképen a rendiség alapjára helyezkedett. Az ország lakossága immár csakugyan két rétegre oszlott, a kiváltságos vagy nemesi rendre s a kiváltságok bástyáin kívül maradt munkástömegekre. Már Nagy Lajos formulázta az elvet, hogy az ország összes nemesei egy és ugyanazon szabadságot élveznek, ámbár a nemesi rend egységét kezdettől fogva megbontották a foglalkozásban, különösen a vagyoni viszonyokban rejlő különbségek. Ezeknek megfelelően a nemességben különféle rétegek alakultak, melyek közül mint Európaszerte, nálunk is az egyházi rend, a papság vitte az első, a vezető szerepet. A magyar egyház ez időben teljesen kiheverte a polgárháború sebeit s ismét a vagyonosság, a hatalom és befolyás virágkorát élte. A XV. században azt tartották, hogy Lajos alatt Magyarország egy harmadrésze egyházi birtok volt. Csakugyan végtelen vagyon, különösen fekvőség halmozódott föl az úgynevezett holt kézen s maga Lajos szükségét érezte annak, hogy az egyházi vagyon túlságos gyarapodását némileg korlátolja. Nemcsak gazdasági szempontok, hanem életbe vágó politikai érdekek vezették, midőn az egyházi vagyon túlságos növekedése elé némi mesterséges gátat emelt. Az egyházi javadalmak betöltésénél ekkor már teljesen túlsúlyra jutott a pápai rezervációk rendszere s az összes katholikus országokban erős visszatetszést keltett. Elméletileg érvényben maradt ugyan az a kánoni törvény, mely a káptalannal választatja a püspököt, de a gyakorlatban minden jövedelmesebb javadalmat közvetlenül a szentszék töltött be. Ezzel a káptalan választó, valamint a király fő- és a magánosok vagy testületek rendes kegyúri joga elvesztette értékét s a magyar egyház vagyonával a szentszék kénye-kedve szerint rendelkezhetett. Élt is e jogával s idegeneket, gyakran méltatlanokat ültetett a javadalmakba. Valóságos vásár folyt értök, melyben nem egyszer a legtöbbet igérő győzedelmeskedett. A mint valamely állás megüresedett, a pályázók tömegesen Avignonba fordultak, sőt az élelmesebbek be sem várták az üresedést, hanem kiszemelve a zsirosabb állásokat, még a javadalmas életében folyamodtak értök s jó pénzért kivitték, hogy a pápa töméntelen kinevezést eszközölt oly állásokra, melyek csak a jövőben fognak megüresedni. Ily kinevezést olyanok is szereztek, kik még klerikusok sem voltak, vagy legföllebb a kisebb rendeket vették föl. Ügyes, pénzes ember 3—4 busás javadalomhoz juthatott, még pedig különböző egyházmegyékben, úgy, hogy egyetlen egynek kötelességeit sem teljesíthette. Minél több állást viselt valaki, annál kevésbbé törődött híveivel, azok lelki szükségleteivel s így a vallás-erkölcsi érdekek súlyos károsodást szenvedtek. Ehhez járult, hogy a magyar egyház, melynek főbb javadal-

masaira igen jelentékeny közjogi teendők hárultak, idegenekkel, külföldiekkel árasztatott el, kik nem tudtak magyarul, nem ismerték a viszonyokat, a királyi hatalom irányában közönyös, néha ellenséges állást foglaltak el s nem kellően támogatták nemzeti törekvéseiben. Másrészt pénzügyileg is függő viszonyban maradtak a szentszékhez, mely olyan

Nagy Lajos fogadalmi képe.
(A máriaczelli templom kincstárában.)

roppant összegeket kivánt tőlök, hogy némelyik sohasem birta megfizetni. Terjedelemre és vagyonra a csanádi a legnagyobb egyházmegyék közé tartozott, de még az ő püspökei sem fedezhették a pápa részéről kivánt nagy díjakat. 1343-ban István püspök megerősítő taksául 900 arany forintot igért az apostoli kincstárnak. Noha megtartotta a pécsi jöve-

delmes kanonokságot, sőt pápai engedélylyel szeretetadományokat is gyűjtött, haláláig a taksának csak felét törlesztette s 450 forinttal maradt adós. Ez összeget utódának kellett elvállalnia, ki tehát már csupán taksa czímén, 1350 arany forinttal tartozott. De semmit sem birt fizetni s így a nagy adósság megint csak utódára maradt. Itt egyedül a kinevezésért járó illetékről volt szó, már pedig a szentszék folyton új meg új követelésekkel terhelte a fő- és alpapságot úgy, hogy abban, a forgó tőkében, készpénzben szegényes időkben folyton roppant összegek vándoroltak hazánkból Avignonba.

Lajos király minden hitbuzgalma mellett is megütközve látta a dolgok e menetét s nem egyszer szót emelt papjai, magyar egyháza érdekében. Erélyesen védelmére kelt főkegyúri jogának, de, mint Európa többi uralkodói, eredménytelenül, mert a pápai rezervácziók eltörlésének ügye még nem érlelődött meg eléggé, noha mindenfelől sürgették a király kinevező jogának visszaállítását. Különösen azt kivánta, hogy ne árasszák el idegenekkel a magyar egyházat. Csakhogy Avignonban azzal ütötték el kifogásait, hogy a pápa sehová sem nevez ki oly kevés idegent, mint Magyarországba. Egyes kinevezéseket azonban Lajos mindenesetre meghiusított, mert nem tűrte, hogy a kinevezett birtokba vegye magyar javadalmát. Így nem fogadta el a spanyol Galhardot, kit a pápa veszprémi püspökké nevezett ki (1345), még pedig azért nem, mert nem tudott magyarul. Noha a pápa egy ideig ragaszkodott döntéséhez, Galhard nem lett veszprémi püspök soha. De azok a magyarok sem csupa kifogástalan emberek voltak, kik a pápától főpapi széket tudtak szerezni. Demeter váradi püspököt saját káptalana kapzsi, pénzsóvár, vallástalan embernek mondotta. Endre erdélyi püspök izgága, erőszakos ember volt; egy ízben a király elfogatta s jószágait elkoboztatta. Kanizsay István zágrábi püspök, ki egyébiránt a király beleegyezésével nyerte állását, önkénykedő, kegyetlen ember volt, kit gyilkosságra való felbujtással, hatalmaskodással, pénzrontással vádoltak s vádlói közt a csornai prépost is szerepel. Kétes birtokszerzései miatt örökös összeütközésben állt a bíróságokkal, sőt végül a király felkent személyét sem kímélte. Oly durván nyilatkozott róla és anyjáról, hogy Lajos elcsukatta, de a pápa közbenjárására ismét szabadon bocsátotta, utóbb meg visszafogadta kegyelmébe. A dús vagyon általában erősen éreztette hatását a javadalmasok gazdagabb rétegében. Inkább urak, mint főpapok voltak, élvezni igyekeztek vagyonukat s nem sokat törődtek állásuk kötelességeivel, híveik lelki gondozásával. Az elvilágiasodás szelleme az egyháziak minden rétegében túlsúlyra emelkedett s megbontotta a fegyelmet, a régi egyszerű életet. A világi és szerzetes papok folyton czivakodtak, perlekedtek egymással, valamint a monostorokkal s egyre alkalmazták egymás és a világiak ellen a kiközösítést, mely a gyakori használatban mindinkább elkopott s elveszté egykori hathatósságát. A szerzetesrendek és zárdáik száma folyvást szapo-

rodott ugyan, de az új világnézlet bennük is felülkerekedett s első sorban a három régi nagy rend, a benczés, cziszterczi és prémontrei alakult át. Abban hagyta azt a nagy gazdaságpolitikai tevékenységet, melyet az Árpádok korában kifejtett s a közművelődés terén is elejté régi vezető szerepét. A mint meggazdagodott, úgy élte világát mindegyik, mint bármely más gazdag földesúr, s a zárdák ellen töméntelen panasz hangzott. A király parancsára a cziszterczi nagykáptalan az összes rendházakat országos vizsgálatnak vetette alá (1356), mely bebizonyította,

Nagy Lajos második kettős pecsétje.

hogy a panaszok alaposak. A magyar benczések káptalana Konrád garábi (kalocsai egyházmegye) apát ellen indított vizsgálatot (1366), mely kideríté, hogy az apát törvénytelen úton jutott állásához, erkölcstelen életet folytat s zárdája vagyonát eltékozolja. Ellenben az alsó papság anyagi helyzete ez időben sem javult; nemcsak jövedelme maradt szerény, hanem terhei a pápai és püspöki adók czimén egyre szaporodtak. A püspök sokszor kivánt tőle külön adót. Így István veszprémi püspök, ki nem székhelyén, hanem Avignonban lakott, a pápától engedélyt

tudott kieszközölni, hogy egyházmegyéje javadalmasait megadóztassa, mi különben más egyházmegyékben sem volt ritkaság. E teherhez járultak a pápa számára rendelt adók s a sok fizetés végre annyi elégedetlenséget keltett, hogy Lajos király szót emelt a magyar papság ez örökös sarczoltatása ellen. A pápa azt felelte (1375) ugyan: „Nincs a világon ország, mely az egyházi javak betöltésének díjaiból, a tizedekből és egyéb adókból csekélyebb jövedelmet nyujtana, mint Magyarország." De az, mit Avignonban csekélynek találtak, a magyar király felfogása

Nagy Lajos második kettős pecsétje.

szerint nagyon is sok volt. Pedig a helyzetet csak ő ismerhette s ha az ő ájtatos lelke sem fojthatta el panaszát, úgy az mindenesetre alapos volt, a mint az ide vonatkozó hiteles egykorú adatok igazat is adnak neki.

Valamint az egyházi rend hivatásához és vagyonához képest fő- és alsó papságra oszlott, de azért lényegileg egységes volt, akképen a rendiség világi elemeit a közjogi állás és vagyon osztotta különböző rétegekre. A legfelsőbb réteg volt a legcsekélyebb, mert a legfőbb állami méltóságok viselőiből (barones ex officio) alakult. Utána követ-

keztek a másodrendű állami és udvari tisztségek viselői (proceres), a koronaőr, a kincstartó, a főispánok s mindazon földesurak, kik a pallosjog, a szabad ispánság kiváltságát élvezték. A világi nemesség harmadik rétegét a középbirtokos osztály tette s hozzá tartozott mindenki, a kinek jobbágyai voltak, vagyis a jobbágyos nemesek (nobiles bene possessionati). Bezárta a sort a köz- vagy egy telkes nemesség (nobiles unius sessionis), az a sok ezernyi köznemesi család, mely a honvédelem magváúl szolgált s béke idején külön községekben vagy a jobbágysággal vegyest, de mindig a maga szabad portáján, udvarházában, curiájában élt, s cseléd-jeivel vagy napszámosaival művelte nemesi telkét. Rendes foglalkozására, sőt műveltségére, életmódjára ez az alsó réteg keveset különbözött a többi munkás elemektől. De jogállását illetőleg a kiváltságok hatalmas sánczai zárták el tőle. Jászok, kunok, székelyek, szászok szintén az ő keretébe tartoztak s bele olvadt, vagy földesúri hatalom alá került a régi várnépek minden eleme úgy, hogy az egykor oly sikeresen működő várszerkezetnek immár utolsó maradéka is elenyészett s végleg a rendiségnek engedett helyet. Csakis az egyiknek elenyészte tette lehetővé a másiknak teljes kialakulását. Az új rendi szervezet európai mintára, nyugati eszmék hatása alatt alakult ugyan, de a magyar politikai szellemnek ép oly sajátos terméke volt, mint egykor a várszerkezet. A közlélek átvette ugyan a feudális Európa főbb vezéreszméit, de azokat a saját felfogásához s a honi viszonyokhoz mérten formálta intézményekké. A királyi hatalmat nem korlátolta jogköre teljességében s sok más tekintetben is mérsékelte a rendiség szigorát, szélsőségeit meg egyáltalán mellőzte. Így a magyar rendiség a nőnek egész más jogállást juttatott, mint a nyugati. A nemes nő nem vesztette el jogait, ha nem-nemessel házasodott össze, sőt kedvezményes helyzetbe juttatta férjét is, míg a nem-nemes nő férje jogállásában osztozott, ha az nemes ember volt.

A rendiség kialakulásával II. Endre híres szabadságlevele, az 1222-iki arany bulla, addig ismeretlen jelentőségre emelkedett. Megvoltak már érvényesülésének alapfeltételei, a királyi várispánság végkép eltünt s helyét a honvédelemben, a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a zárt nemesi rend és helyi testületi szervezete, a nemesi vármegye foglalta el. Ennek megfelelően a XIII. század legtöbb nagy rendi kiváltságlevelei mind feledésbe merültek, ellenben az aranybulla igazi állami alaptörvénynyé vált s sok századon át végig kisérte a rendi Magyarországot. Lajos király 1351-ben újra kiadta s ünnepélyesen megerősítette egyetlen egy pontja, a negyedik kivételével, mely a nemességnek a végrendelkezés terén korlátlan szabadságot engedett. E pont alapján a nemesember fiörökös hiányában, a leánynegyed kivételével, jószágát kénye-kedve szerint elajándékozhatta vagy végrendeletileg hagyományozhatta. Ez a szabadság azonban károsította az oldalági rokonságot s már 1290 óta a szokásjogban határozottan elő-

térbe lép az az irány, mely a végrendelkezés e korlátlan szabadságát meg akarta szorítani, hogy a fiörökös nélkül elhúnyt nemesnek jószágai családjára háramoljanak. Teljes érvényre azonban ez a szokásjog nem vergődhetett mindaddig, míg a vele ellenkező törvény formailag érvényen kívül nem helyeztetett. Ezt megtette Lajos király, mikor az arany bulla negyedik pontját nem erősítette meg. Ezzel föltétlen uralomra juttatta a szokásjogi fejlődést; a fiörökös-nélküli nemesember jószágát immár el nem adhatta, el nem ajándékozhatta, végrendeletileg másra, mint oldalági rokonaira nem hagyhatta. Így nyert törvényes jogalapot az eddig csak szokásjogilag dívó ősiség, mely az adományos jószágot örökössé tette birtokosa családjában. E korlátozás első sorban az egyház ellen irányult, melynek vagyonát a szabad végrendelkezés addig tetemesen gyarapította. Most e gyarapodás kútfeje megszűnt s épen ez Lajos királynak azon, már fent jelzett intézkedése, melylyel a holtkéz vagyonszerzésének legalább közvetve határt akart szabni.

Az ősiség törvényesítése általában főfontosságú gazdasági jelentőséget nyert, mert szilárdabb alapokra fektette a nemesség anyagi helyzetét. Ugyane czélt tartotta szem előtt a király egy másik nevezetes intézkedése, mely szintén 1351-ből való. Törvényben mondta ki, hogy jövőre, kivétel nélkül, minden szántó-vető és földműves jobbágy kalászos növényei és bora évi termésének egy kilenczedrészét a földesúrnak tartozik átengedni. Mint eddig az egyház tizedet, akképen a földesúr immár kilenczedet kapott jobbágyaitól. Tényleg tized volt ez is, mert a termést tíz egyenlő részre osztották, melyből egyet a püspök, egyet a földesúr vett át; a hol a püspök földesúr is volt, mind a két rész neki jutott, míg a jobbágy termésének mindig csupán nyolcz-tizedét tartotta meg. Ezzel a földesúr eddig nem élvezett új és gazdag jövedelemhez jutott, míg a jobbágyra új, súlyos teher hárult. Ebből az következnék, hogy a földesúr két kézzel kapott utána, ellenben a jobbágyot elkeserítette az új megterhelés. De nem így történt. A törvény egyenesen rebellisnek nyilvánítja azt a földesurat, a ki a kilenczedet elfogadni vonakodik s biztos nyomai vannak a váradi káptalan 1374 körül készült chartulariumában, hogy a földesurak sokáig abban reménykedtek, hogy a kilenczed el fog töröltetni. Ellenben a jobbágyok sem ekkor, sem később nem emeltek kifogást ez új és aránylag nehéz teher ellen. Mindez arra vall, hogy Lajos a kilenczeddel a jobbágyok valami más földesúri terhét váltotta meg. Talán ekkor szabadultak fel a földművesrabszolgák s lettek szabad jobbágyokká, mert Lajos király kora óta a rabszolgaság intézménye a jobbágyság körében végképen eltűnik s habár csekély számmal még maradtak rabszolgák, azok csak a birtoktalan szolganép vagy cselédség sorában jelentkeznek. De bármi okból hozta be a király a kilenczedet, a nemesség igen gazdag és állandó jövedelmi forrást nyert benne, ámbár a nemességnek csupán az a kisebb rétege élvezte, melynek job-

bágyai voltak. Az egytelkeseket, a katonaság tömegeit az újítás nem érintette; ők nem kaptak kilenczedet ezután sem s ellátásukat egyedül nemesi telkeikből, saját munkájokkal nyerték.

De a király bőkezűsége, atyai gondoskodása az ő helyzetükön is sokat könnyített. Élesnek akarta az ország kardját, képessé akarta a nemességet nagy nemzeti hivatása teljesítésére tenni, a mi első sorban megélhetésétől függött. Bőven hullatta tehát reá kegyelmének esőjét s töméntelen apró és nagyobb köztehertől mentette föl. Egyebek közt eltörlé azt a szokást, hogy az idegenből házasuló nemesembernek, mikor nejét haza viszi, minden vámhelynél — pedig volt akkor már elég — 1—1 ezüst márkát kelljen fizetnie, mi néha, ha a menyecskét messze földről hozta, fölöttébb költségessé tette a nősülést. Másrészt a király gyakran eszközölt fiúsítást, hogy érdemes apák vagyona fiörökös hiányában is egy kézben maradjon. A nemesség kérelmére kiküszöbölte a magyar büntetőjogból azt az elvet, hogy az apa bűneért a fiú vagy a rokonság akár személyében, akár vagyonában büntetést szenvedjen. Kétségkívül Zách Feliczián véres esetére emlékezve kérte a nemesség ez újítást s Lajos, bármi keményen üldözték törvényei a gonosztevőt, csakugyan eltörölte a lehetőséget, hogy egyesek bűntettei egész nemzetségek vesztét okozhassák. A nemesi rend díszének emelésére bőkezűen adományozott czímert s lehetőleg az európai lovagvilág szokásait és külső jelvényeit ültette át a magyar katonai rendbe.

Ekképen Lajos király alatt a végleg kialakult rendiség kedvező anyagi helyzetbe jutott s megfelelően szervezve jogi és társadalmi tekintetben a magyarság katonai és kormányzati rendszerének alaposzlopa, az állam vezető eleme lett. De Lajos király a rendiséget még nem azonosította az állammal, a nemzettel, hanem annak többi rétegeire is kiterjeszté oltalmát és gondviselését. Megbecsülte, szivébe zárta a katonai elemet, de ép úgy ismerte a munkás elemek államfentartó jelentőségét s királyuknak, fővédnöküknek tekinté magát.

Első sorban a város érezte kegyelmét és pedig nem csupán a királyi, hanem a magánföldesúri város is. A városi polgárság ez időben még nem tartozott az uralkodó nemesi rend körébe s a királyi városoknak alaptörvénye is a külön nyert királyi kiváltság volt. Minthogy a rendiség immár légmentesen elzárkózott tőlök, ők viszont a többi népelemtől zárkóztak el, fallal övezték magukat, mely a királyi város külső jelképévé kezdett lenni. A várost, melynek falai voltak, kulcsos, szabad királyi városnak nevezték. Szilárd bástyái közé húzódva a polgárság, melyet a rendiség kirekesztett köréből, viszont a vidéktől zárkózott el s csak azt fogadta magába, a kire épen szüksége volt. A vidéki nép beözönlését tilalmakkal korlátolta; megtiltotta, hogy idegen városi ingatlant szerezzen, nemes embert meg lehetőleg távol tartott magától s a hol kénytelenségből befogadta, a polgári terhek viselésére szorította. Pozsony-

ban maga Lajos parancsolta meg az ott lakó nemeseknek (1346), hogy a városi erődítmények fentartásához járuljanak, s ez idő óta a pozsonyi nemesi kúriák ép úgy adóztak, mint a polgárok házai. Budán és más nagyobb központokban szintén éltek nemesek, de a legtöbb királyi város lehetetlenné tette nekik polgári birtok szerzését s így kizárta köréből az akkor legmagyarabb elemet. Ott, a hol a németség többségben volt s német jog szerint élt, ez elzárkózás a város teljes elnémetesedésére vezetett, s hogy ezt minél gyorsabban keresztül vigye, nemcsak a nemességet, hanem a vidéki népet is mindinkább kirekeszté köréből. Külföldön a földesúr szokta jobbágyainak a városba özönlését megtiltani. Nálunk a város tette ezt, mert a nem-német elemet rossz szemmel nézte körében. Leginkább csak az iparost és kereskedőt fogadta be, mely pedig nem volt magyar, hanem főleg külföldről jött. Így a királyi város mindinkább kereskedő- és ipari góczczá lett ugyan, ellenben lehetőleg elszigetelte magát a nemzeti élet hullámcsapásaitól. A mi benne még magyar volt, azt az egyház és a közigazgatás hamar elnémetesítette s a magyarság csak ott birta lételét megmenteni, a hol az udvarra, az állami főhatóságokra s a köréjök sorakozó nemességre támaszkodhatott, mint Budán és Székesfejérvárt. Ellenben a nyugati és északi városokban a németség mindenütt föléje kerekedett s az ellentét város és vidék közt nemzetiségileg erősen kiélesedett.

Lajos király székhelyét Visegrádon tartotta, mely ennek következtében élénk és csinos várossá fejlődött. De Budával nem versenyezhetett; ez volt immár az ország legkiválóbb városa. Elsőségét rég kivívta az ősi Esztergommal és Székesfejérvárral szemben s már ez időben vonzó erőt gyakorolt az udvarra; csak idő kérdése volt, hogy végkép magához csábítsa s ezzel a nagy magyar birodalom politikai és gazdasági életének központjává emelkedjék. Lajos már közeledett hozzá s Óbudán, a káptalani városon kívül palotát épített, melyet Attila várának neveztek s mely később az özvegy királynék székhelye lett.

Élénk s talán a legmagyarabb város volt Szeged, mely még II. Endrétől kapta kiváltságát s kedvező földrajzi fekvésével lassanként országos jelentőségre vergődött. Szeged volt az Erdélyből a Marosou szállított só fő raktárhelye s egyik királyi sóhivatal széke. Kiterjedt határában töméntelen ember foglalkozott halászattal és marhatenyésztéssel, másrészt élelmes polgárai az országos borkereskedésben játszottak kiváló szerepet. A Dráván túli, főleg szerémi, akkor már világhírű bort szegedi és budai kereskedők vásárolták össze s hozták forgalomba.

A Száva mellett a régi Sirmium (a mai Mitrovicza) közelében Szent Demeter zárdája állt. Körülötte tekintélyes kereskedő hely támadt, mely a Raguzából Bosznián át folyó forgalomnak végpontjává lett, honnan az magyar közvetítéssel haladt tovább. A városban népes raguzai telep alakult, melyet királyaink dús kiváltságokkal láttak el s mely Lajos

alatt élte virágkorát. Zimony szintén előkelő helyet foglalt el a délvidéki kereskedelemben, a Királyhágón túl meg különösen kiemelkedett Brassó, a Havasalfölddel való árúcsere nagy emporiuma. Lajos az oláh vajdától messzemenő kiváltságot szerzett a város polgárainak; szabadon űzhették oláh földön a kis- és nagykereskedést, raktáraik védelmére külön őrséget tarthattak, s ha még is kárt szenvedtek, azt a vajda volt köteles megtéríteni. E kiváltságok alapján Brassó erős lendületnek indult s iparczikkei, esztergályos munka, faedény, vászon, arany-, ezüstnemű nemcsak Havasalföldén terjedtek el, hanem onnan külföldiek útján messze keletre eljutottak. A felvidéken Kassa, addig inkább falu, Lajos király kegyelméből és polgárai életrevalóságából fontos gazdasági tényezővé lett s ez országrész központjává kezdett fejlődni főleg abban az időben, mikor Lengyelország is Lajos kormánya alá került.

Pozsony, Sopron, Győr, Nagyszombat a király oltalma alatt szintén virágzásnak indultak. Pozsony élénk üzleti érintkezésben állt Budával s főleg bort, gabonát, gyümölcsöt s más élelmi szert szállított a Dunán, de szárazon is. A király vámkedvezményekkel istápolta ezt a forgalmat. Az említetteken kívül egész sereg más város emelkedett legalább helyi jelentőségre az ország minden részében. Ilyen volt Selmeczbánya, melynek 1364-iki számadáskönyve élénk világot vet egy fejlődő kisebb város beléletére. Kezdetleges állapotban volt még minden, de a város már legalább rendes jegyzéket, könyvet vezetett jövedelmeiről és kiadásairól, csak egyet ugyan, melybe beirtak mindent: adólajstromot, kiadást, bevételt, bírói itéletet, adás-vevési és minden más szerződést. De az első lépést a rendezett gazdálkodás terén már megtette. A derék bányavárosnak az említett évben még csak 152, később valami 200 adófizető polgára volt s így népessége alig haladta meg az 1200—1500 lelket. Ennek megfelelő volt gazdasági élete, közigazgatásának működése, míg később a népesség és a jólét fokozásával a számadások vezetése már több gonddal eszközöltetett.

A polgárság gazdasági törekvéseit a király minden szükségesnek vagy kivánatosnak látszó kedvezménynyel és kiváltsággal mozdította elő. Bőségesen adományozta a vásárjogot, az árúmegállítás teljes vagy korlátolt jogát s ezenkívül egyik-másik városnak töméntelen oly kiváltságot adott, minőt a helyi viszonyok épen igényeltek. Pozsony területéről kizárta (1354) a külföldi bort, a mi a helyi bortermelést virágoztatta fel. Ugyane városnak (1364), Budának, Visegrádnak (1374) megadta a jogot, hogy a nem kereskedésre, hanem helyi fogyasztásra szánt élelmi szerek (élő marha, hal, olaj, gabona) s posztónemű után ne fizessenek harminczadot és vámot, s így a polgárság olcsóbban élelmezhesse magát, sőt Pozsonyt utóbb mindennemű behozatali czikkre nézve a teljes harminczadmentesség kedvezményével ruházta föl.

Az ilyen kedvezményekre, az árúcsere mesterséges élénkítésére a

magyar városok azért is különösen rászorultak, mert a magyar birodalom akkor már nem esett a nagy világforgalom útjába s az igazi világkereskedelem nyugatról sem kelet, sem észak felé nem az ő területén át folyt. Noha némelyik keresztes had magyar földön vonult Keletre,

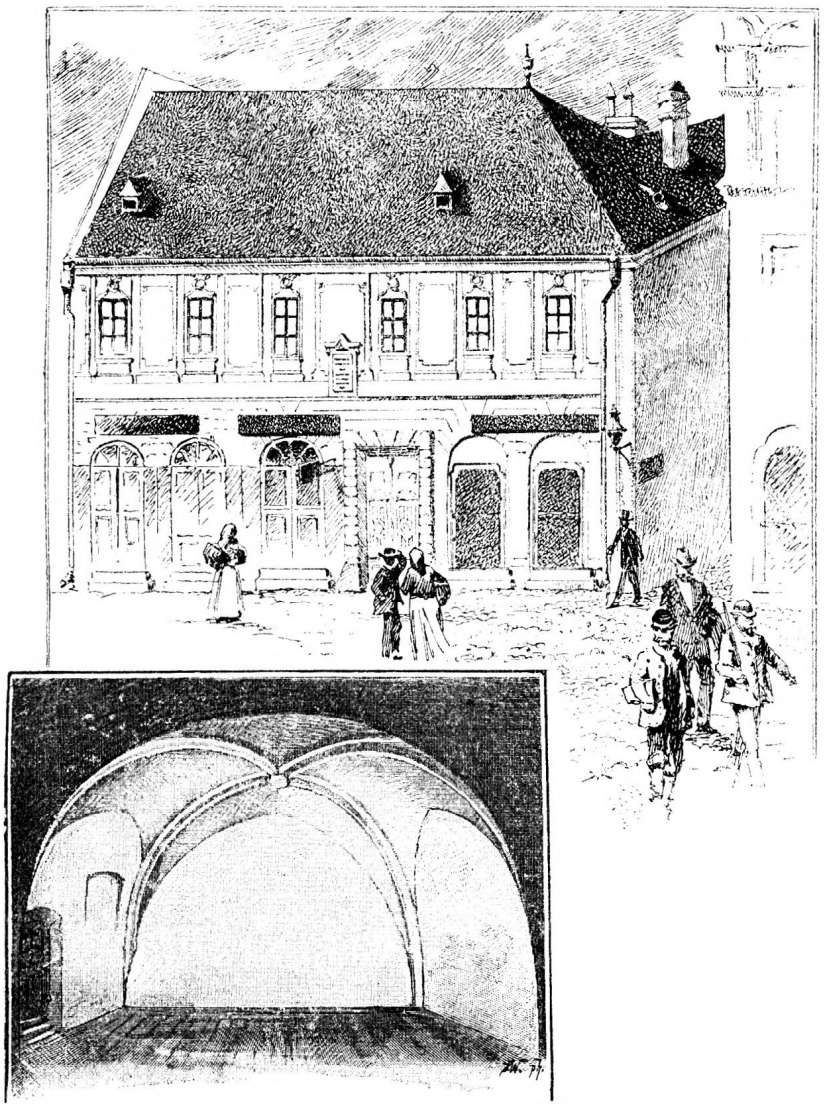

A ház, melyben Nagy Lajos Nagyszombatban meghalt.

az árúforgalom nem követhette, mert a hol a magyar határ véget ért, ott megszünt a nélkülözhetetlen jogbiztonság s oláhok, ráczok, bolgárok, Lajos idejében már törökök is, lehetetlenné tették, hogy a konstantinápolyi forgalom akár csak részben a szárazföldet válassza. A mi a

német birodalom és az északi országok közti árúcserét illeti, a XI. században van ugyan nyoma, hogy magyar földön át keresett utat. Csakhogy a magyar felvidék csak a XIII. században lépett be végleg a nemzeti polgárosodás keretébe. Ez időben pedig már a lengyelek szerezték meg az egykori rutén országokat s a délnémet árúcsere lengyel földön folyt, mi Krakót és Lemberget virágoztatta föl. Valamint a keleti, akképen az északi kereskedés is megkerülte tehát a magyar birodalmat, és a magyar városok nem részesedhettek dús jövedelmében. Ők csak saját hazájuk termékeinek kivitelére s azon külföldi behozatalra szorítkozhattak, melyet a helyi fogyasztás igényelt. Ki levén zárva a tulajdonképeni világkereskedésből, a legjobb kormányzat alatt sem emelkedhetett vagyonosságuk a külföldi nagy városok színvonalára. Ehhez egy más körülmény is járult. Közvetlenül a határon Bécs városa legalább a Duna völgyén elzárta előlök a Nyugatra vezető legrövidebb útat. E város Magyarország s Dél-Németország közt valóságos torlaszkép állt, melyet hasztalan igyekeztek nemcsak a magyarok, de a német városok is ledönteni. Első sorban Regensburg versenyzett Bécscsel a Dunán való uralomért s a Magyarországgal való kereskedésért. Kedvezőbb földrajzi fekvésével azonban Bécs végűl is legyőzte s árumegállító jogával mindinkább elzárta hazánktól. Ugyanezt tette a többi német városokkal. Nürnberg, a híres iparos város már ez időben élénk összeköttetésben állt Magyarországgal s a magyarok oly sürűen látogatták, hogy a város állandó magyar tolmácsokat tartott, legalább később, számukra. A magyarok ott mindenféle iparczikket, kivált fegyvert s a hadviseléshez szükséges sokféle más árút vásároltak. Augsburg szintén összeköttetésben állt hazánkkal. De Bécs mindent elkövetett, hogy a közvetlen magyar-német árúcserét megakadályozza s csakugyan egymásután kényszerítette a német városokat, hogy Bécsben nagyszerű árúraktárakat állítsanak, honnan Magyarország az ő közvetítésével látta el magát. Minthogy ekképen Bécs a dél-német kereskedésnek is egyik főpiacza lett, a kievi, a novgorodi kereskedő szintén mindinkább ott találkozott a dél-német kereskedővel s Magyarország megkerülésével folytatta az árúcserét.

Bécs e túlhatalmának megtörésére Lajos király minden lehetőt megtett s különösen azon eszközöket használta föl, melyeket korának vám- és gazdasági politikája kinált. Ezek pedig kiváltságok és kedvezmények nyújtásából állottak a német városok javára. Hogy lehetőleg fentartsa velök a közvetlen érintkezést s korlátok közé szorítsa Bécs gazdasági jelentőségét, Lajos király értékes kiváltságokkal ruházta fel Prága, Nürnberg, Regensburg, Boroszló, Köln és más rajnai városok kereskedőit, valamint a halicsi, lengyel és ruténföldi kereskedőket. Gondot viselt reá, hogy a megállapítottnál nagyobb harminczaddal ne terheltessenek, rendezte a Buda és Bécs közt folyó dunai hajózás és

kereskedés vámviszonyait. Velencze területén a magyar állampolgároknak kedvezményes vámokat s kedvezőbb elbánást biztosított kereskedelmi ügyleteikben. A magyar és lengyel birodalmak perszonál-uniója szintén élénkítőleg hatott a forgalomra, s főleg Kassának, de az egész felvidéknek javára vált. Lajos király gazdasági politikájának hatásait mi sem bizonyítja szembetünőbben, mint az a körülmény, hogy a magyar kereskedő Európaszerte tekintélyt és kedvezményt élvezett s előkelő idegen kereskedők magyar polgárjogot igyekeztek szerezni, hogy a külföldön hasonló kedvezményes elbánásban részesüljenek. Így adományozta Lajos király a magyar polgárjogot Pollo János bécsi polgárnak (1360) s erről Velenczét hivatalosan értesítette. A magyar kereskedelemnek hatékony tényezőivé váltak utóbb a dalmát városok és Raguza, melyek felszabadulva a velenczei iga alól, új virágzásnak indultak. A király közvetítésével Raguza és Ancona, melyek közt élénk forgalom folyt, kereskedelmi szerződést kötöttek (1371) a teljes viszonosság alapján. Így tengereken, folyamokon, szárazföldön egyre élénkebben folyt a ki- és beviteli forgalom. Utaink, főleg az ország egyes vidékein, az Alföldön nem valami jók voltak ugyan, de az egykorú külföldi megjegyzi, hogy a rossz út más országokban sem ismeretlen. Hazánk nyers termékei: arany, ezüst, réz, viasz, bor, bőr, prém, leginkább marha tömegesen szállíttatott külföldre s ép úgy eljutott Flandriába, mint lengyel és rutén földre és a Balkánra. A jólét gyarapodásával lépést tartott a lakosság vásárló képességének fokozódása, a fejlettebb külföldi ipar czikkeinek s más szükségleti tárgyaknak fogyasztása. A kivitelnek megfelelően emelkedett az idegen behozatal az összes, a déli, nyugati és északi szomszéd országokból. Legelső helyen álltak a gyarmatárúk és fűszerek, melyek akkor sem szárazföldön, hanem tengeren, főleg Velenczéből jutottak hozzánk. Az a régibb feltevés, mintha Konstantinápolynak török kézbe jutása előtt a bizánczi s általában a levantei kereskedés egyik útja hazánkon át vitt volna nyugatra, az egykorú adatokban nem nyer megerősítést, mert ezek szerint még a brassói, szebeni és más királyföldi kereskedők is nyugaton vagy a dalmát tengerparti városokban szerezték be a fűszert és gyarmatárút.

A városi kereskedés fejlődésével lépést tartott az ipar fejlődése, a mi szintén Lajos király közvetlen beavatkozásával áll kapcsolatban. Hogy a kivitelt fokozza, a király megnyitotta ugyan országát az idegen iparnak, másrészt azonban a hazai ipar fejlesztését is szivén viselte. Ez időben a városi ipar nálunk is végleg a czéhrendszer keretébe illeszkedett, mely azonban alakulata első stádiumában sok minden visszaéléssel járt. A király alapos reform alá vetette (1376) tehát a királyföldi városok egyetemes czéhrendszerét s ezzel gondoskodott egyrészt az iparosok, másrészt a fogyasztók érdekéről. Valószínű, hogy ez intézkedései nem szorítkoztak a Királyföldre, hanem az egész országra kiterjedtek. A király

mindenütt elrendelte a czéhek újjáalakítását s alapszabályaik írásba foglalását, mert épen a királyföldi czéhrendezés idejéből Pozsonyban is több czéhlevél maradt fen. Reformjai, melyek azonban még nem mond-

Szent György szobra Prágában.
(Kolozsvári Márton és György magyar ötvösművészek munkája.)

ták ki a czéhkényszert, egyrészt az iparosok anyagi helyzetét, másrészt termékeik minőségét is üdvösen befolyásolták. A magyar iparos jó munkával igyekezett a fogyasztók igényeit kielégíteni. Nemcsak megsokasodott a

hazai iparágak száma, hanem némelyik európai színvonalra emelkedett, így a fegyvergyártás, az ötvösség, részben a bőripar. A magyar kikészített bőr Európaszerte keresett árú volt s az angol vásárokra is eljutott. Brassó és a szászok iparának számos terméke Havasalföldén és a szomszéd országokban talált piaczot, sőt iparosaink külföldre is elvándoroltak s ott emberül megállták helyüket. A pápák római palotájának helyreállítási munkáiban (1368) három magyar asztalos vett részt, még pedig igen jó fizetéssel, mi azt jelzi, hogy a magok szakában kitünően dolgoztak. Kázmér lengyel király állandóan tartott udvarában magyar szabót s házat ajándékozott neki (1354). Mindez apró tünetek egyes hazai iparágak jeles fejlettségére vallanak, más adatok meg bizonyossá teszik, hogy Lajos király hosszú, áldott uralkodása a városi polgárságot a jólét magas fokára juttatta. Jelzi ezt az a készség, melylyel királyát a városi elem anyagilag támogatta. Szivesen fizette a rendes adót (census), buzgón teljesítette gyakori kivánságait mindennemű terménybeli s másnemű szolgáltatások tárgyában, kedveskedett nemcsak neki, hanem főudvarmesterének, tárnokának, ajtónállójának, szakácsainak, sőt a közeli várak kapitányainak mindenféle ajándékkal. Ez ajándékozások közül az újévi szokásjogilag rendes fizetési kötelezettséggé vált, mely tetemes költséget okozott, sőt egyre fokozódott. Így Pozsonyé 99 font dénárról (ennyit tettek 1364-ben az újévi ajándék beszerzésének s elküldésének költségei) tíz év alatt 127 fontra (1373) nőtt. A városi elem gazdagodása nagyban elősegítette tehát az állam hatalmi gyarapodását, mert újabb bő kútfőket nyitott a királynak és kincstárának.

Ha a város a rendiség szellemének megfelelően maga zárkózott el a többi munkás elemektől, a jobbágyok tömegeit immár törvények és intézmények forrasztották külön jogi és gazdasági egészszé össze. A döntő lépést ez irányban már Károly király megtette, midőn egységes állami adózás alá vonta az összes telkes jobbágyokat, akár szabad költözésüek voltak, akár nem. Ehhez az első kapocshoz immár egy második járult. Lajos király behozta a kilenczedet s ez az új földesúri adó még szorosabban és végképen egy testté forrasztotta a jobbágyság különböző rétegeit. Noha új terhet vetett rá, Lajos alattvalói e csoportja, az őstermeléssel foglalkozó alsó néposztályok javáról sem feledkezett meg. A hagyomány szerint nem egyszer öltött álruhát, elvegyült a szegénység, a föld népe közé s így akarta megismerni bújátbaját, kivált az adószedők sokat panaszolt eljárását. Intézkedései csakugyan a köznép iránti meleg vonzalmáról tanúskodnak. Biztosította neki a szabad költözés régi jogát s nem tűrte, hogy önkényesen elüssék e jogától. Nem egy rendeletében hirdeti, hogy a szabad jobbágyot a költözésben senki gátolni ne merje s hogy ura ok nélkül meg ne tagadja tőle az engedélyt. Másrészt éppen a jobbágy érdekében tovább fejlesztette a földesúri bíráskodást. Intézkedett, hogy a bűntettes jobbágy pörében

csak ura jelenlétében — kétségkívül részvételével — és pedig rendes per útján lehessen ítélni. Lajos elődei mintájára egyenesen jobbágyvédő czélzattal terjesztette tehát ki a földesúri bíráskodást, mely csak később vetkőzött ki e jellegéből.

Még többet köszönt a jobbágyság s vele a társadalom minden rétege annak az üdvös kormányzati tevékenységnek, melyet Lajos király általában pénzügyi, adózási, igazságszolgáltatási téren kifejtett. Ép oly lelkiismeretes gazda volt, mint atyja, kinek pénzügyi rendszerét és intézményeit fentartotta s tökélesbítette. Pénzverő házaiból teljes értékű, jó pénz került ki s a magyar valuta megőrzé régi hírnevét az ő korában is. Minthogy háborúi s udvartartása sok pénzt igényeltek, újjászervezte a harminczad-ügyet, első sorban a fiscális, a kincstári érdek szempontjából. Elődei a Magyarországból külföldre irányuló kivitelt nem terhelték vámmal s a kincstárnak csupán a behozatalból volt jövedelme. Ellenben Lajos uralkodása vége felé (1380) a kivitt árúkat szintén rendes királyi

Nagy Lajos pénzei.

harminczad alá vetette. Ez természetesen új teher volt, mely nehezítette a nemzetközi árúforgalmat s elősegítette a csempészést. De gazdasági hátrányait enyhítette az, hogy a király pontosan megállapította a vámtételeket, zsarolás ellen védte a kereskedőt, szabályozta az egyes harminczad-hivatalok működését s főharminczadosával a legszigorúbban ellenőrizte őket. Az országot harminczad-kerületekre osztotta. Minden hivatalban pontos könyvet kellett vezetni s az elvámolt árúkat egyenkint feltüntetni. E könyv az év zártával a központba küldetett, hol alapos vizsgálat alá vették.

Másrészt sokféle javítás történt az adórendszerben. A nyestadót immár mindenütt készpénzben hajtották be s egy bőr helyett 17 denárt szedtek az adókötelestől. Az oláhok az eddigi sok apró s nagyon különféle adó helyett 1366 óta csupán ötvenedet fizettek, vagyis a marhaállomány ötvenedik részét szolgáltatták be pénzadó helyett. A marha megszámlálása és az ötvened behajtása évenkint kétszer, husvét és pünkösdkor történt. A székelyek szintén járultak a kincstár szükségleteihez, ámbár nem pénzzel, hanem az úgynevevezett ökörsütéssel. Ez adózás

kivételes volt s csak ha a király trónra lépett, ha nősült, vagy ha fia született, adott minden székely család egy-egy ökröt, melyre a királyi tiszt reá sütötte a királyi billogot, a miért is ez adózást ökörsütésnek nevezték. A marhát azután a kincstár tette pénzzé.

Különös gondot fordított a király az igazságszolgáltatásra, jogbiztonságra, tolvajok s más gonosztevők megfenyítésére s arra, hogy a pörös felek igazsághoz jussanak. E téren minden európai államban nagyon sajátszerűen alakultak akkor a viszonyok s a legerősebb kezű uralkodó sem sokra mehetett, mert a középkori embernek különös fogalmai voltak az igazságról. Örökösen kard lógott oldalán, mindig fegyver volt kezében s így természetesen könnyen használta s jogát kardjával azonosította. Még olyan korban is, minő Lajos királyé volt, midőn az urak híven szolgálták a trónt s az olygarchikus mozgalmak szüneteltek, meglehetősen zavaros folyamot vett az igazságszolgáltatás. A középkori úr jellemző vonása a vitézség, de vérszomjjal és vad szilajsággal párosulva s még megiratlan epopoeájához a királyi adományleveleken kívül, melyek hőstetteit, érdemeit zengik, a pörös akták, a törvényszéki iratok szintén értékes adalékot nyújtanak, melyekben hiányos jogérzéke, telhetetlensége, vérszomjas hajlamai nyilatkoznak meg. Amazokban a bátor dalia jelentkezik, telve férfias erélylyel, ezekben a féktelen, mindenre kész ember, a ki a legcsekélyebb sérelemért, sokszor a nélkül is, ontja a vért s könyörtelenül tör rokonára, barátaira. Lajos király korában az emberek vad ösztönei nem a trón ellen irányultak, mint régebben, hanem szomszédaik, családjuk tagjai, általában a gyöngébbek ellen. És ha nem fegyverrel, legalább pörrel támadták meg őket annyira, hogy ez idő óta a pörlekedés viszketege a magyar nemesnek vérébe ment át, egyik jellemző vonása lett. Testvérek, rokonok, vérszerinti atyafiak, szomszédok örök perpatvarban álltak s ez a lelki járvány a papságot sem kímélte. A különböző egyházi testületek, püspökök és apátok, egy és ugyanazon rend házai közt sem szünetelt a pörlekedés soha. Másrészt az önkormányzaton nyugvó nemesi vármegye a jogrendet nem tudta kellő sikerrel fentartani s szertelenül elszaporodott a gonosztevők, mindenféle bűntettesek száma.

Lajos király fáradhatatlan erélylyel dolgozott e viszonyok javításán s a jogbiztonság szilárdításán. Nádora folyton járt-kelt az ország különböző vidékein, hogy törvénynapot tartson, melyen — mint ismételve mondják — az ország régi és közérvényű szokásjoga szerint hozták az ítéletet. Csakhogy e jogot ekkor sem írták össze. A szokásjog is úgy élt, mint a népköltészet, senki sem örökítette meg, a mi kétségkívül sok visszaélésre vezetett, mert itt ezt, ott amazt tartották szokásjognak s mindenki a maga érdekéhez képest magyarázta ingatag, bizonytalan szabályait. Okirat, tanu, eskütárs volt immár a perben a főbizonyíték, míg a bajvívás háttérbe lépett. A jószágperekben az esküt ünnepélyes módon,

sajátszerű szertartások közt kellett letenni. A kinek a bíró az esküt megitélte, az a pörös jószág egy rögét kezébe vette, azután feje felé tartotta, fejére tette s úgy esküdött, hogy igazat mond. Csakhogy az igazságszolgáltatás gépezetének rendes működését sokféle akadály zavarta. Maga a vármegye sem szivesen látta a nádori gyűléseket, melyek ama helyre, a hol tartattak, súlyos áldozatot róttak. A földesurak tiltakoztak is, hogy az ő községeikben tartassanak, s az egyik elpanaszolta, hogy faluja, Gelyénes, Szatmármegyében a gyakori gyűlésezések miatt egészen elnéptelenedett s csaknem végpusztulásra jutott. A király olaszországi időzése folyamán más bajok is elharapóztak, úgy, hogy a főpapok és főurak tanácsára 1352-ben az utóbbi időben hozott összes birói itéleteket semmiseknek volt kénytelen nyilvánítani. De ez kevéssé javított a helyzeten; a hiba a kor fejletlen jogérzékében rejlett, mely jogot és hatalmat összezavart. A hatalmasabbnak mindig igaza volt s a pör kimenetele nem az igazságtól, hanem az egyéni befolyástól függött. Ungvármegye 1359 tavaszán bizonyítványt állít ki, hogy két Druget János — unokatestvérek — bűnösök egy ember megölésében s egy másiknak megsebesítésében, Zemplén vármegye ugyanekkor kiállít egy másik bizonyítványt, mely e bűntényben ártatlanoknak nyilvánítja a vádlottakat. Az egyik vármegye az ő befolyásuk alatt állt, a másik nem, s ennek megfelelően szolgáltatott igazságot. Magok az egyházi hiteles helyek, melyek az igazságszolgáltatásban kiváló szerepet vittek, a legdurvább visszaélésekre vetemedtek. „Némely társas helyek és conventek főnökei és tagjai — írja Kanizsay István zágrábi püspök 1364 julius 29-én — pénzszomjukat fékezni s kezöket ajándéktól tisztán tartani nem tudják, pecsétjöket, jobban mondva hitelöket, megbízhatóságukat és egyházuk díszét, mely az ország jogainak védelmére szolgált, elvesztették s a maguk, valamint a magyar papság jó hírét örök gyalázattal szennyezték be.“ A püspök a legszigorúbb intézkedéseket tette káptalana ügymenetének szabályozására, a király meg semmisnek nyilvánította régi pecsétjét s újat adott helyette. A pörös aktákban ennek megfelelően tükröződik vissza e kor erkölcsi képe. Telvék pörhalasztással, hatalmaskodással, erőszakkal, emberöléssel, birtokháborítással és elvétellel, jobbágyok erőszakos áttelepítésével. Az urak jobbágyaikat fegyverezték fel s úgy rontottak ellenfeleikre s rossz példájok az egész társadalom erkölcseit megmételyezte. A legkülönbözőbb bűntények olyan körökbe is elhatoltak, melyekről legkevésbbé lehetne föltenni. A lopás, rablás, gyujtogatás mellett fölöttébb elszaporodott a hamis pénzverés, hamis pecsét-készítés, kivált az oklevélkoholás s hamis oklevél töméntelen került forgalomba. Az ilyen hamisítók az értelmesebb osztályokból, főleg a papságból kerültek ki. Még inkább elharapóztak a közönséges bűntettek főleg az erdélyi vármegyék nagyon megszaporodott oláhsága körében. Mikor minden szép szó és fenyegetés kárba veszett, a király (1366) nagyon is vaskos

eszközhöz folyamodott s felhatalmazta a nemességet, hogy rövid úton irtsa ki az oláh gonosztevőket. A tetten-értet, ha hét tanu akadt ellene, nyomban ki lehetett végezni; azt ellenben, a kit a közvélemény általában tolvajnak, zsiványnak vagy más gonosztevőnek tartott, csak akkor, ha ötven ember tanuskodott ellene. A régi szokásjog ismert intézménye, a levelessé tétel, országszerte alkalmazásra jutott. A vármegye a nádor vagy a főispán elnöklete alatt gyakran tartott gyűlést, hogy levelessé tegye a területén élő olyan vádlottakat, kik idézésre meg nem jelentek, kiket tehát a törvény rendes úton el nem érhetett. A vármegye gyűlése mindig 12 megbízható embert, hites táblabírót küldött ki, kik az alispánnal és a szolgabírákkal összeállították a nyilvánvaló gonosztevők névsorát, még pedig szoros eskü alatt, melyet a templomban, az oltár előtt tettek le. Esküjök nem csupán arra kötelezte őket, hogy igazat mondanak, hanem arra is, hogy nem kímélnek senkit s feljelentenek rangra vagy állásra való tekintet nélkül mindenkit, a ki megátalkodott gonosztevő hírében áll. Jelentésöket a vármegye gyűlése tárgyalta s megállapodásait hivatalos itéletlevélbe foglalta, mely a leveleseket fej- és jószágvesztéssel sujtotta.

Ung vármegye egyik 1363-ki gyűlésében 30 név szerint felsorolt embert nyilvánított közismeretű tolvajnak vagy orgazdának; a legtöbben jobbágyok voltak, de akadt köztük két nemes, s egyik-másik elítélt azelőtt közállást viselt. Ugyane vármegye 1370-ki gyűlésén 18 embert, köztük 3 nemest és egy papfiút tett levelessé. Zala vármegye (1357 julius 29) Kont Miklós nádor alatt egyszerre 52 embert sujtott fej- és jószágvesztéssel. Legnagyobb részök közönséges tolvaj vagy zsivány, de akadt köztük 1 hamispénzverő, 2 gyujtogató, 4 hamis pecsétvéső, 10 orgazda (hospites furum). Sőt Hosszúfalu, Rokotyán és Ferkend községekben az okirat szerint több volt a tolvaj, mint az ártatlan. Az elítéltek közt akad nemes ember, továbbá Máté nevű pap és literátus, kik hamis pecsétet vésték és hamis okiratokat gyártottak, sőt van két várnagy, nemcsak orgazda, hanem hamis pénzverő. A levelesek elleni halálos ítéleteket azonban könnyebb volt meghozni, mint végrehajtani, mert az, a ki daczolni mert az idézéssel, fejét sem egyhamar adta oda a vármegyének. Minthogy pedig a levelessé tétel országszerte folyt s évenkint sok száz ember került a halálraitéltek sorába, ebből új veszedelem támadt. A levelesek tömegesen szöktek meg s néhol egész csapatokká verődtek, melyeket csak katonasággal lehetett megsemmisíteni. Ha a király e kétségbeesett s mindenre kész szabad legényekkel valóságos háborút nem akart viselni, örülnie kellett, hogy időnkint kegyelméhez folyamodtak. Ez történt 1369-ben, mikor az ország nyugati szélein a levelesek egész kis haddá szaporodtak. Kérelmökre a király kegyelmet adott mindazoknak, kik Szarvkő várában Kanizsay Jánosnál jelentkeztek s katonai szolgálatba léptek.

II.

A belső rend és biztonság Lajos király korában sem volt valami eszményi, de minden esetre megadta azt az átlagos nyugalmat, melylyel a középkor államai a legjobb időkben dicsekedhettek s mely mellett a munkás elem nagyban és egészben megélhetett, a belső árúforgalom legalább a főországutakon eléggé szabályos folyamot vehetett.

Belmozgalmaknál, igazságügyi bajoknál s más ilyen apró csapásoknál sokkal fájdalmasabban sujtotta, anyagi erejének legértékesebb részében, az emberben szörnyen megdézsmálta a magyar birodalmat a XIV. század legrettentőbb csapása, a fekete halálnak nevezett járvány, mely Európa lakosságának talán negyedrészét sírba vitte. A betegség, mirigy- vagy gugahalál, Kelet-Ázsiából indult gyilkos körútjára. 1346-ban a tatárok földjén dühöngött s Kunország lakóit majdnem teljesen elsöpörte. A Fekete tenger mellékéről hajósok behurczolták a bajt a délolasz s a franczia kikötővárosokba. 1347 őszén már az olasz tengeri-városokban dúlt, honnan Itália belsejébe s azután a szomszéd országokba hatolt. A járvány, melyet romboló marhavész kisért, leírhatatlan rémületbe ejtette a lakosságot s ez a rémület megelőzte a betegséget a még érintetlen országokban, Franciaországban, Spanyolországban, a német birodalomban s az őrjöngésig felizgatta a képzeletet. Az emberek azt hitték, hogy valami ismeretlen gonosztevő banda mérgezi meg az ivóvizet, a kutakat. Ezt a titkos mérgezőt mindenütt más helyi tényezőkben keresték. A hol zsidóság lakott, ott ő reá törtek s lemészárolták irgalmatlanul. Csakhogy száz meg száz mértföldnyi területen nem éltek zsidók s a fekete halál mégis terjedt és pusztított. Ily vidékeken hol a szegényeket, hol a gazdagokat, hol a betegeket, hol a bélpoklosokat — így a pápa székhelyén Avignonban — gyilkolták azon ürügy alatt, hogy ők mérgezték meg a kutakat. Németországban sok zsidó élt s első sorban ellenök fordult a fékevesztett tömeg, míg oly tartományokban, hol zsidók nem laktak, például a német lovagrend földjén a kikeresztelkedetteket nyomozták ki s égették meg. E szörnyű gyilkolás nem mérsékelte a járvány erejét s végül a megmaradt nép ismét az ostorozásban keresett menedéket. Az új ostorozó mozgalom az osztrák tartományokból indult ki s 1349-ben öltött nagy arányokat, de csak fokozta a pestis rombolását. A járvány évekig pusztított s habár időnként enyhébben lépett föl, teljesen csak 1360 után szünt meg.

A magyar birodalomba a járvány kétfelől tört be. A tatároktól, Kunországból hatolt erdélyi földre s a közeli részekbe, hol már 1348-ban egész falvak népét irtotta ki. A Dunántúli és a többi vármegyékbe az olasz érintkezések hozhatták s főleg 1349 nyarán késő őszig okozott borzasztó romlást országszerte. Maga Lajos király, ki a vész elől Nápoly-

Az Athenaeum nyomása.

BEATRIX KIRÁLYNÉ DOMBORMÜVŰ ARCZKÉPE.

Cum aũt peregrinis ex relatib⁹ fama obit⁹ ipsi⁹ regis la
dislai in regnũ hũgarie venit: multos ꝯtristauit. maxi
me aũt illos qui eidẽ regi comitis ladislai ꝑsuaserãt ne
cẽ: cũ vltores effusi sanguinis ipsi⁹ comitis ladislai eo
audi⁹ eo aĩosius insurgere: ac inceptã finẽ ad optatũ
ꝑducere vindictã desiderare videbãt. Qđ ⁊ factũ fuisset: si ꝓ cõ
ponẽdis regni reb⁹: ꝓqꝫ eligẽdo rege: indicta per totũ regnũ hũ

Az Athenaeum nyomása.

MÁTYÁS ARCZKÉPE

és a királylyá választásáról szóló fejezet

Túróczi krónikájának augsburgi kiadásában.

ból haza menekült, itthon szintén megbetegedett, de szerencsére meggyógyult. Azután a járvány apadóban volt, de nem szünt meg, sőt 1359-ben, mint másutt, nálunk is rettenetes erővel újult meg s a zászlósurakat és vagyonos rétegeket sem kímélte. A nádor testvérét is megölte, de főleg Visegrád és Buda városok szenvedtek roppantul. Egyedül Budán 1359-ben és 1360 február 2-ig — írja a velenczei követ — 16.000 ember vesztette életét. A fájdalmas csapás rombolólag hatott az egész gazdasági szervezetre. A népesség és a marhaállomány nagyon megcsökkent mindenütt s a bajt nehezen lehetett kiheverni, mert 1361—64-ben állandóan oly szűk volt a termés, hogy a király még a kikötőkből is megtiltotta a gabonakivitelt, noha ez a gabona sem Magyarországból került oda, utóbb meg (1364 julius 15) összeiratta az országban levő gabonakészleteket. 1371-ben, 1381—82-ben újra megjelent a pestis s habár akkor enyhébben lépett föl, annyi kétségtelen, hogy Lajos király uralkodása végén mint egész Európa, akként Magyarország lakossága jóval kevesebb lehetett, mint trónralépte idején. Természetes tehát, hogy a nemzeti politikának ismét a népszám szaporítása lett egyik főfeladata. Pótolni kellett az elvesztett emberanyagot s e czélból Lajos alatt újra hatalmas arányokban indult meg a telepítés. A hol a királynak még voltak nagy kiterjedésű jószágai, ott maga vezette e munkát. Így Árva vármegye felső részeiben valami 500 kilométernyi területen lengyeleket telepített le, kik számos községet — jelenleg még 17 van meg közülök — alapítottak s a földön kívül megfelelő kiváltságokat kaptak. Versenyeztek a királylyal idegen munkaerő behozatalában az egyes birtokosok, egyháziak és világiak, kik első sorban oláhokat, itt-ott ráczokat költöztettek puszta jószágaikra. Az a körülmény, hogy e népelemek nem az uralkodó katholikus vallás hívei voltak, még az egyházi nagybirtokot sem tartóztatta vissza megtelepítésöktől. Demeter erdélyi püspök Felventer oláh telepeseinek megengedte (1349), hogy oláh papot tartsanak, kit fölmentett a földesúri terhek alól. A váradi püspök és a káptalan sem korlátolta a maga jószágain a vallásszabadságot. Ellenben Lajos király időnkint szakított őseinek hagyományos

Flagellansok.
(Tollrajz a konstanczi krónikából.)

türelmességével. A pápa folyvást az eretnekek és félhitűek elleni harczra ösztökélte s Lajos elment Litvániába, Bulgáriába, Ráczországba, hogy a katholikus vallást uralomra juttassa. A pápa „a hitetlenek főüldözőjének" czímével tisztelte meg s minduntalan, már 1356-ban figyelmeztette, hogy ha távoli, idegen országokban elfojtotta az eretnekséget, ne tűrje azt saját hazájában sem. Ez intelmek leterelték Lajos királyt a türelmesség útjáról s megkezdődött nálunk is a vallásüldözés, mely nyomban éreztette romboló hatásait. A máramarosi, nagyrészt elmagyarosodott oláhok Moldvába szöktek s ott külön fejedelemséget alakítottak. Beregben Lajos a ruténeket, kik a vármegye nagy részét még az Árpádok alatt megszállták s vallásszabadságot élveztek, akarta katholizálni, mire sokan ismét kivándoroltak s valószínüleg a moldvai oláhok erejét gyarapították. 1360 körül a pestissel kapcsolatban Lajos kitiltotta Magyarországból, sok százados hazájukból a zsidókat. A pozsonyiak egy része Hainburgba menekült, egy más részöket Havasalföld fogadta be, hol a Duna közelében, a bolgár Nikápolylyal szemben Turnul (Turnu-Magurellu) községet alapítottak. A tilalom nem tartott sokáig s Lajos már 1365 körül ismét befogadta a zsidókat. Egy részök visszatért azon királyi városokba, hol előbb lakott s a király ismét védelmébe vette őket. Csakhogy rövid számüzetésök igen kedvezőtlenül befolyásolta jövendőbeli sorsukat. Versenytársaik, a német polgárok, kik az elűzöttek javait magukhoz ragadták, ezután folyton újabb kiűzésöket követelték, még pedig, mint a pozsonyiak 1368-ban őszintén megmondták, azért, hogy vagyonukat elkobozhassák. A polgárság haszonhajtó foglalkozásnak tekintette a zsidók kiűzését s minél gyakrabban élvezni kivánta volna. Így a zsidók s a német polgárság közti felekezeti ellentét még inkább elmérgesedett, s ha a polgárok nem űzhették ki többé a zsidót, annál kíméletlenebbül éreztették vele a hatalmat, melyet a városokban korlátlanul kezeltek.

Míg azonban a zsidók alig nehány ezeren éltek az országban s így nem gyakorolhattak sorsára befolyást, a görög-keletiek száma már igen nagyra nőtt. Mint az e korbeli pápai adószámadások jelzik, nemcsak az erdélyi részekben, hanem Torontálban — ez a vármegye, melyet néha Becsének neveznek, e században alakult Arad, Csanád és Temes vármegyék némely darabjából —, Krassóban már igen sok volt a görög-keleti plébánia, leginkább oláh, mert rácz még csak kevés akadt. 1354-ben a roppant kalocsai érseki tartomány egész területén még csak nehány rácz családot találtak, de a pestis után kétségkívül ők is tömegesebben költözhettek be. De akár rácz, akár oláh volt az állam területén levő görög-keleti lakosság, számánál fogva mindenesetre országos jelentőséget nyert, s így a király valláspolitikája a görög-keletiekkel szemben nagy nemzeti érdekeket érintett. Midőn kimondotta, hogy még a katona is csak az esetben kaphat nemességet és jószágadományt vitézi szolgálatai

jutalmául, ha katholikus hitre tér, a véderő s a magyarság gyarapodását nehezítette meg. De másképen is a vallásüldözés terére lépett. Egy ízben (1366 julius 20) elrendelte, hogy a Krassó és Keve vármegyék területén élő görög papok feleségökkel és ingóságaikkal egy bizonyos helyre szállíttassanak, s ha ezt a földesurak nem tennék, a főispán karhatalommal végezze. Intézkedésének az volt a czélja, hogy a papokat kiűzze s magára maradt nyájukat áttérésre kényszerítse. A király rendszabályai azonban hatástalanok maradtak, s már azért sem gátolhatták az oláhság bevándorlását, mert a fekete halál pusztításai után a földesurak vallásszabadsággal s más kedvezményekkel kecsegtették a beköltözésre. Az üldözés politikája csak arra vezetett tehát, hogy a vallásos érzelmeiben sértett oláhságot elégedetlenné tette, elkeserítette, a fennálló társadalomtól elidegenítette. Ennek megfelelően, az oláhság már a XIV. századi okiratainkban a békétlenség, a forrongás, a zűrzavar elemének jelentkezik mindenütt, a hol nagyobb számmal élt. Szomszédaival örökös viszályban állt; szakadatlanul zavarta a vagyon- és személybiztonságot s a tulajdon elleni bűntények, erőszak, hatalmaskodás szertelenül elterjedtek körében. Voltak oláh jobbágyok és voltak oláh nemesek, de mindnyájan egyaránt vég nélküli czivakodásban éltek szomszédaikkal, főleg az erdélyi részekben a szászokkal és magyarokkal. Már akkor valóságos irtó háborúkat vívtak egymással e különböző népelemek, s noha 1382-ben szászok és oláhok szerződésileg fogadták, hogy nem bántják többé egymást, a czivakodás, békebontás nem szűnt meg soha s végig kiséri történetünk változatos évlapjait.

Egészben a magyar állam közjogi és szocziálgazdasági szervezete Nagy Lajos hosszú s belső mozgamaktól nem zavart uralkodása folyamán megtartotta erősen kidomborodó nemzeti jellegét, de európai hatások alatt fejlődött és tökéletesbedett s elvileg nem sokat különbözött más nyugati országokétól. Az akkori nemzetközi államélet fény- és árnyoldalai, előnyei és hátrányai Magyarországban is megtalálhatók. Voltak vallásos és nemzeti ellentétek, a dúsgazdag felső rétegek mellett a nagy tömegeket a rendiség mindinkább uralma alá kezdte hajtani s fenforgott a veszély, hogy a hatalmas birtokarisztokráczia esetleg ismét olygarchiává fajul. De ez ellentétek még szunnyadoztak s nem bénították a király, az állam erejét. A katonai és pénzügyi intézmények megfeleltek a kor szellemének és szükségleteinek s segélyökkel Lajos bölcsesége első rangú nagyhatalommá emelte a magyar birodalmat.

A XIV. század Európának valamint anyagi, akképen szellemi életében új korszakot jelez. Véget ért a tulajdonképeni középkor s átmeneti időszak kezdődött, mely az ismeret, a tudás, az ízlés, az irodalom és a művészet minden ágában új ösvényeket nyitott a keresztény emberiség lelkének s szellemi életének. A hit korát a gondolkodás kora váltotta fel. Az ó-kor klasszikus emlékeivel való behatóbb foglalkozás a polgá-

rosodás friss lendületére vezetett; megindult a szellemi élet megújhodása s az egyházi mellett a világi elem is belépett a műveltség, az ismeret világába. A tudomány megszünt a papság kiváltsága lenni és a vagyonosodás fokozódása, a pénzgazdaság terjedése erős kulturtényezővé vált, mert a jólét módot adott a tanulásra mindenkinek, kiben a tudás vágya fölébredt. Különösen az újonnan keletkezett középosztály, a jobb módú polgári elem sietett művelődési ösztöneit kielégíteni s a városi iskolaügy mindenütt élénk fejlődést vett.

Az iskolát a város immár ép oly nélkülözhetetlennek tekinté, mint a templomot s a fiatal nemzedék mindkettőt egyenlő buzgalommal látogatta. Az iparos, a kereskedő képesítésének kiegészítő részévé vált az írni-olvasni tudás, s hogy megszerezhesse, minden hazai város gondoskodott iskoláról; legalább író, vagyis elemi iskolát állított, melyben az egyház felügyelete alatt ugyan, de rendesen világiak avatták a vallástanon és éneken kívül az írni-olvasás, a számvetés s más ismeretek titkaiba a serdülő nemzedéket. Sok helyen volt középiskola-féle is, melyben a latin nyelvet tanították.

A polgárság példáját utánozni kezdte a vidéki nemesség. Noha még századokon át voltak előkelő főtisztviselőink, sőt nádoraink, kik írni-olvasni nem tudtak s a katonai elemek általában lassan barátkoztak meg az új műveltséggel, mégis akadtak szép számmal vidéki urak, kik fiaikat taníttatták. Legalább papot tartottak e czélra, s minthogy a városi iskolában a tanítás nyelve német volt, főleg a püspöki székhelyekre, a káptalani iskolákba küldték fiaikat. Így tett bocsi Zudar Dénes, ki Váradra vitte (1347) s egy becsületes szabómesternél szállásolta el fiát.

Az ismeretek terjedésével a könyvek bejutottak oly körökbe, hol azelőtt nem szerepeltek. Nemcsak olvasták őket, hanem másolásukkal világiak is kezdtek foglalkozni, kikkel a gazdag szerzetesek szivesen másoltatták könyveiket s a karthausiakat ettől egyenesen el kellett tiltani. A könyvek szaporodása egy új iparágat, a könyvkötést juttatta virágzásra. Rendesen a városi iskola egyik-másik tanítója foglalkozott a könyvkötéssel s ezzel elég tisztességesen javadalmazott állásához bő mellékkeresetet szerzett.

A honi iskolákból a magyar ifjuság tömegesen özönlött a külföld nagy művelődési központjaira, hogy kiképzését folytassa és befejezze. Még mindig a régi híres olasz főiskolák vonzották őket, de csakhamar a német birodalom két új egyetemét, a prágait és a bécsit is nagy számmal keresték föl. Ez utóbbi főleg közelsége miatt kezdettől fogva erősen vonzotta a magyar ifjakat, első sorban a városok és az erdélyi szászok köréből, de az ország minden tájékáról. Sok volt ott a magyar tanár is s kezdettől fogva külön magyar „nemzet" alakíttatott, míg másutt a magyarok a natio germanica-ba osztattak. A magyar ifjak sok mindent tanultak a külföldi egyetemeken; vizsgáztak bölcsészetből, orvostanból, főleg

jogtudományból, csupán csak hittudományból nem, noha legnagyobb részök papnak készült. A theológiával a magyar ifjuság oly kevéssé foglalkozott, hogy Lajos király szerint 1345-ben Magyarország összes világi és szerzetes papságában nem volt egyetlen egy magister theologiae, még pedig régóta nem. Mindenki csak világi tudományt igyekezett elsajátítani, pedig a királynak kiélezett katholikus valláspolitikája érdekében, mint mondja, „a sok félhitű és pogány téves okoskodásainak megczáfolására" tanult hittudósokra volt szüksége. De csak úgy szerezhetett egyet, hogy a pápától engedélyt kért Szigeti István ágostonrendű papnak, ki Párisban tanult s külföldön tanított, ámbár még a magisteri czímet sem szerzé meg, hogy Rómában, hol egyetem sem volt, a hittudományból vizsgát tehessen s magisteri czímet nyerjen. Ezt meg is tette, de fényes pályája sem biztatott senkit a hittudományból való vizsgázásra s Szilágyi sokáig egyetlen hittudományi magistere maradt az országnak.

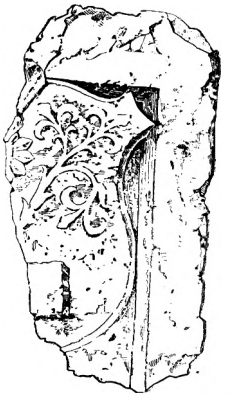

A pécsi egyetem czímerének töredéke.
(Horváth Antal tulajdona Pécsett.)

A király e beavatkozása egyik tudósa érdekében nem elszigetelt jelenség, nem is a pillanatnyi szükség folyománya volt. Lajos minden téren a legbuzgóbban támogatta az ismeret, a tudomány és műveltség terjedését és czéltudatosan oda hatott, hogy az új műveltség kelő napjának sugarai minél inkább áthassák országát és alattvalóit. Alig hogy IV. Károly császár Prágában (1364), Rudolf osztrák herczeg meg Bécsben (1365) megalapította az új egyetemet, nyomban követte példájokat s országában szintén tudomány-egyetemet teremtett (1367). Az új főiskolát, melyet Pécs városába telepített s az ottani dömések gondjaira bizott, kiknek zárdájában helyezkedett el az új tanintézet, teljessé, az összes tudományok, a szabad művészetek, polgári és egyházi jog, orvos- és hittudomány tanítására alkalmassá akarta tenni. De a pápa, mint a két évvel előbb alapított bécsi egyetemmel tette, kivonta a tanítás köréből a theológiát, egyebekben azonban megerősítette Lajos alapítását s a főiskolák (studium generale) összes jogaival és kiváltságaival ruházta fel. A király bőkezűen gondoskodott a tanárok fizetéséről, a tanulókat kivette a rendes hatóság alól s az egyetem alá helyezte. E dicsőséges alkotásával Lajos újabb benső kapcsot teremtett Magyarország és a nyugati polgárosodás közt s bevezette a magyarságot a tudós nemzetek sorába. A pécsi egyetem évszázadokon át szolgálta a magyar szellemi életet s csak az állami önállóság összeomlása temette el. De a sors sajátos szeszélye úgy akarta, hogy sokkal többet tudjunk a bécsi, bolognai vagy bármely más külföldi egyetem magyar tanulóiról és tanárairól, mint a pécsiről, noha századokon át fennállt és működött.

Azokon a tudományszomjas ifjakon kívül, kik Lajos király uralkodása folyamán tömegesen nyerték kiképzésöket a külföldön s ott megismerkedtek annak fejlettebb viszonyaival, a tanulással nem foglalkozó néprétegek színtén ezernyi számmal keresték föl az idegen országokat. Nem mint tanulók, hanem mint katonák, iparosok, kereskedők, különösen pedig mint ájtatos zarándokok tették ezt.

Nagy Lajos ereklyemutatója Aachenben.

A városok iparos elemei számosan vándoroltak idegenbe, hogy ott fejezzék be tanulmányaikat. Lajos nápolyi és velenczei harczaiban sok ezernyi magyarság vett részt s ismerkedett meg a művelt olasz viszonyokkal. E mellett azonban jártak külföldön más elemek is, mert a polgárosodás általános fejlődése, az útépítés s az utasok biztonságára tett intézkedések mindenütt megkönnyítették az idegen országok látogatását. A nem-katonai elemeknek a rendkívüli arányokat öltő búcsujárások adtak alkalmat a külföldi országok megtekintésére. Az 1350-iki szent évben megszámlálhatatlan magyar zarándok jelent meg Rómában, melyet különben más években is látogattak. Erősen folyt a búcsujárás a Rajna-melléki városokba, Trierbe, Kölnbe, Aachenbe, melyeket a bennök őrzött ereklyék szent helyekké avattak. Évről-évre megújult a népvándorlás hol ide, hol amoda, főleg Aachenbe, hol minden hetedik évben volt a nagy búcsu, melyen néha 5000 magyar zarándok vett részt. Lajos király ott magyar kápolnát építtetett s fejedelmi pazarsággal szerelte föl. Mások még távolabbi szenthelyekre kivánkoztak s egyesek eljutottak Spanyolországba, sőt „a pokolba", Szent Patrik híres purgatoriumába Irországban. E zarándoklásokban a társadalom minden rétege, szegény és gazdag, férfi meg

nő, egyszerű jobbágy is részt vett. Így Rómában járt a jobbágyrendű Péter molnár, kinek Kőhídgyarmatnál a Garamon volt malma.

E vándorlások a művelődés szempontjából sem maradtak hatástalanok. Sokan szereztek közvetlen bepillantást idegen országok és népek állapotaiba, a műveltség áldásaiba, az ó-kor s a hatásai által fölébresztett új tudományos és művészeti szellem alkotásaiba, főleg Olaszországban, melylyel az érintkezés akkor volt a legbensőbb. Azok, kik idegenben jártak, sok újat láttak, sok tapasztalást gyűjtöttek, mi kibővítette szemhatárukat, megtermékenyítette agyukat. Nem egy új eszmét és szokást hoztak haza, mi nemesítően hatott további életökre, pallérozta modorukat, jobban megbecsültette velök a polgárosodás értékét s új szükségleteket ébresztett bennök. Ez időben terjedt el nálunk egy eddig ismeretlen evőeszköz, a villa használata, melyet zarándokok vagy katonák Olaszországból hoztak itthon is divatba.

Az új műveltség, a kor élénken, színgazdagon hullámzó nemzeti életének központja Lajos király, s visegrádi udvara, korának egyik legkiválóbb művelődési gócza volt. Nemcsak ünnepélyeivel, külső pompájával, tornáival, lovagjátékaival vált híressé a keresztény világban. Lajos kitünő nevelésben részesült s bármennyire becsülte a vitézi mesterséget, szivélyesen érintkezett írókkal és tudósokkal, kedvelte a költészetet, tudományt, művészetet. Udvarában mindig voltak könyvírók, másolók és diszítők, kik szorgalmasan dolgoztak számára.

Volt külön könyvtára, melyből nehány más codexen kívül napjainkig fenmaradt az a gyönyörű, töméntelen színes kézrajzzal ékített történelmi mű, mely kora magyar miniature-festésének egyik művészi terméke s ma a bécsi képes krónika nevét viseli. Még a XVII-dik században megvolt az a gazdagon diszített magyar imakönyv is, melyből leánya, Mária, szokta fohászait a mindenhatóhoz küldeni s melyet kétségkívül atyjától kapott. Lajos nemcsak az idegen, hanem a magyar írókat is szerette és támogatta. Mint a vadászat mesterségének lelkes barátja hihetőleg az ő ösztönzésére írta sólymára, Magyar László könyvét a sólyom neveléséről és eltartásáról, mely latin munka a külföldön nagyon elterjedt. Kora magyar írói közül azonban tótsomlyósi Apród János emelkedett ki, a királyi kanczellária egyik szerény íródeákja, ki utóbb papi pályára lépett; írói hajlamai és tehetségei miatt a király kanonokká, majd küküllői főesperessé nevezte ki, de állandóan udvarában tartotta. Élete vége felé (1397-ben még élt) latin munkában, melyhez a kanczelláriában való foglalkozása közben gyűjté az anyagot, a főesperes a nagy király életrajzának keretében megírta korának magyar történetét. A munka latin ugyan, mint ama kor egész tudományos élete, mely az egyház nyelvének, a latinnak köntösét viseli. De a szellem, az érzés, a gondolkodás magyar, a mint Lajos egész udvara kidomborodóan magyar jelleget viselt. Tisztviselőivel, főembe-

reivel magyar nyelven szokta az esküt letétetni s e korból már nem egy főúri nagybirtokos magyar pecsétje ismeretes. Minthogy az urak még nem tudtak írni, papi íródeákjaik meg egyházi állásuknak megfelelően szivesebben használták a latin nyelvet, e korszakban a fenmaradt hivatalos iratok, sőt még a legegyszerűbb magánlevelek is latin nyelven fogalmazvák. Ez azonban csak az illető íródeákoknak a hivatalos latinság iránti hajlamait jelzi, de nem dönti meg ama kétségtelen tényt, hogy az udvar és főúri világ magyar volt. A királyi család magyarul nevelte, magyarul imádkoztatta gyermekeit. A Száván túli olasz és szláv főurak nem magyarosodtak ugyan el, sőt a Dunán túli főurak egyike-másika el is németesedett, főleg ausztriai családokkal való összeházasodás útján. Ez történt a Nagymartoni és Fraknói grófokkal, kiknek egyike nyiltan németnek vallotta magát. A bazini grófok némelyike szintén inkább német volt. De a nagybirtokosok zöme, főleg az új főurak, kik az Anjouktól nyerték vagyonukat és állásukat, a Laczkfyak, Kontok, Garayak és a többiek tiszta magyarok voltak és maradtak s még az idegen Drugeteket is teljesen elmagyarosították. A katonai elemek tömegeibe meg a latinság vagy németség általában alig hatolt be.

Lajos király nemzeti és polgárosodási törekvéseiben buzgó részt vettek anyja, neje, gyermekei, családjának összes tagjai, s a magok körében, jószágaikon, a néppel való érintkezésben terjesztették a nagy király szellemét.

Özvegy édesanyja, Erzsébet királyné, ki csak két évvel előzte meg (1380) a halálban, korának egyik legnemesebb, legkiválóbb nőalakja volt. Erélyes, messzelátó, családja emelkedéséért lelkesülő asszonynak jelentkezik, sokféle ismerettel és tapasztalással az államkormányzat minden ágában. Eleinte fiának úgyszólván gyámja, később is lelki vezére, magyar és lengyel földön gyakran helyettese, külföldi tartózkodásai közben helytartója volt s a legkényesebb diplomácziai és közigazgatási teendőkben el tudott igazodni. A magánéletben szerető hitves és anya, tiszta, szeplőtlen jellemű nő volt, kire külföldi ellenségei hasztalan igyekeztek árnyat vetni azzal, hogy jóval később bekeverték a Zách-család tragédiájába. A mint egykor nemes élettársa volt Károly királynak, akképen halála napjáig csaknem negyven éven át viselte érte az özvegyi fátyolt. Végtelenül szerette gyermekeit és unokáit, valamint a lengyel rokonságot, melynek több nőtagját maga nevelte, leginkább Budán s ő házasította ki. Agya, képzelő ereje fáradhatatlanul szőtte-fonta az új meg új házassági terveket, melyekkel nemcsak az illetőket akarta előkelő házastárshoz juttatni, hanem családja és Magyarország érdekeit is szolgálta. Bejárta Európa legnagyobb részét, volt Nápolyban, Rómában, Aachenben, Prágában, Krakóban, s a hol megjelent, egyéniségének varázsával, finom modorával, jótékonyságával, bőkezűségével elbájolt, meghódított mindenkit. Alapított templomot, kórházat s értékes műkincsekkel, gazdag

pénzadománynyal ajándékozta meg az egyházakat és a zárdákat. A budai klarisszák valószínüleg tőle nyerték azt a kis szárnyas oltárt, mely jelenleg külföldön van s a XIV. század műiparának egyik legértékesebb emléke. Róla a magyar királyné vizének neveztek el egy gyógyszert, melyről azt mondották, hogy készítésére egy angyal tanította s melyet általános orvosságnak tekintettek s minden betegség ellen alkalmaztak. Valami rozmarin-szesz volt, s századokon át szerepelt a gyógyászatban. Ő volt a magyar udvar egyik legszebb ékessége s Lajos király nemcsak gyermeki szeretettel, hanem a középkori lovag rajongó tiszteletével csüngött anyján, s midőn IV. Károly császár, ki különben a legszivélyesebb viszonyban állt a nagyasszonynyal, egy ízben megsértette, Lajos kardjával akarta a sértést megtorolni, melyet azonban a császár csakhamar maga jóvá tett.

Nem közönséges asszony volt a másik Erzsébet, Lajos király hitvese, a ragyogóan szép banilla — bosnyák bán leánya —, szintén férfias, tetterős, uralkodásra termett asszony, ámbár anyósa életében politikailag nem lépett előtérbe. De alighogy az idősebb Erzsébet meghalt, az ifjabbik igyekezett helyére lépni közdolgokban is, s minthogy Lajos élete utolsó másfél évében sokat betegeskedett, neje egyre befolyásosabb szerephez jutott. De másban is követte anyósa példáját s bőkezű adományokkal halmozta el az egyházat. Szent Simonnak Zárában őrzött holtteste számára milanói ötvösökkel gyönyörű ezüst koporsót készíttetett s értékes ajándéka ma is eredeti czéljának szolgál. A mint a félhitű világból származó királyné a magyar udvarban hitbuzgó katholikussá vált, akképen teljesen elmagyarosodott s magyarul nevelte leányait.

Az udvar hatása, a gazdasági élet lendülete, a vagyonosság fokozódása országszerte éreztették hatásaikat. Az urak szebben, kényelmesebben építették lovagváraikat; a városok is ez időben kezdtek falusias külsejökből kivetkőzni s falaik védelme alatt házaikat csinosabban építették s rendezték be. Az új műveltséggel új építészeti styl, a gót csúcsíves honosodott meg nálunk is, ámbár a régi sem tűnt el. E században épült Kassa (1390 óta) s több más város dómja, a veszprémi Szent-György-bazilika „faragott kőből és csodaszép festményekkel". Festészet, szobrászat, a műipar sok ága, főleg az ötvösség vett különös lendületet s egyes magyar művészek európai hírnévre emelkedtek. A kor képírói közül János és Miklós neve maradt fen. Ez utóbbi kolosvári mester volt s két fia, Márton és György a kor leghíresebb ötvösei és szobrászai közé emelkedtek. Ők készítették (1370) szent István és szent László álló szobrát Váradon s nevöket ez alkotás oly híressé tette, hogy Károly császár Prágába hívta őket, hol kisebb méretben, de mesterileg készítették el (1373) szent György lovas szobrát. Később ismét haza tértek s itthon, Váradon megalkották szent László ama híres lovas szobrát, mely századokon át a vallásos és nemzeti kegyelet egyik főtárgya volt. Kétség-

kívül Lajos királynak is dolgoztak s talán tőlök, vagy más hazai mesterektől származnak azok a remek, részben ma is meglevő ötvösművek, melyekkel Lajos király bőkezűsége az aacheni magyar kápolnát fölszerelte.

Így Magyarország Lajos király uralkodása végén kifelé első rangú nemzetközi állást foglalt el, belső életében meg az anyagi és szellemi virulás magas fokára jutott. Maga a király élete végén, főleg 1375 óta sokat betegeskedett, mert uralkodói buzgalma, a sok seb, mely testét borította, idejekorán fölemésztette erejét. Figyermeke nem volt, kik közt két birodal-

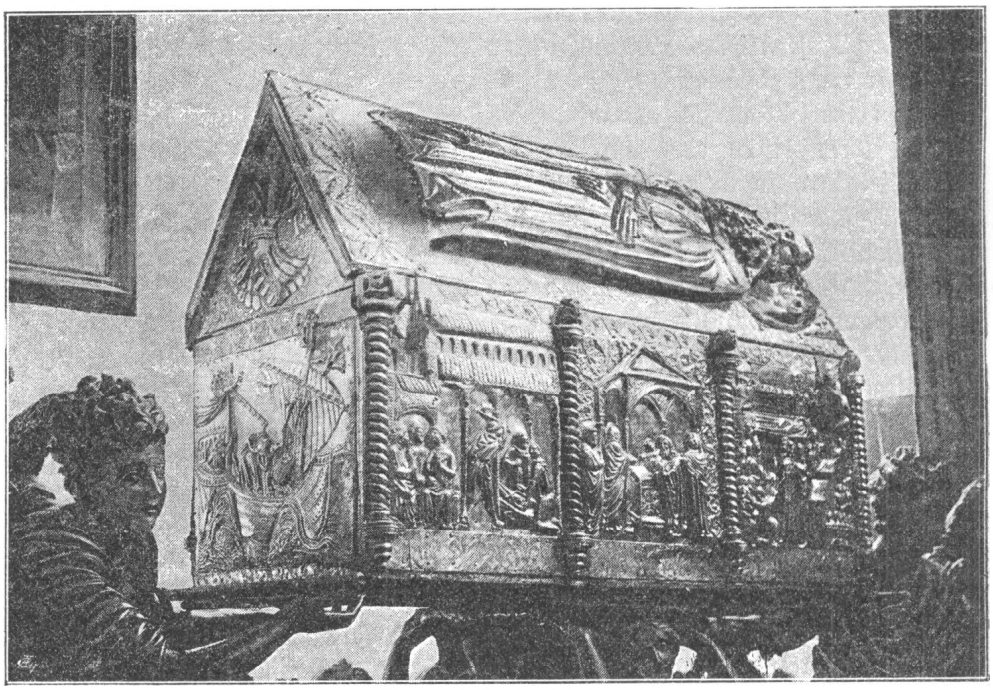

Szent Simon koporsója Zárában.

mát, két koronáját megoszthatta volna. Három lánya közül ekkor már csak kettő, Mária és Hedvig herczegnők éltek. Atyjok Máriának a lengyel, Hedvignek a magyar koronát szánta s ennek megfelelően szemelte ki jövendőbeli férjöket. Hedviget, a leendő magyar királynőt, Habsburg Lipót osztrák herczeg fiával, Vilmossal jegyezte el (1375), azon czélzattal, hogy e házasság szorosabb függő viszonyba juttassa Ausztriát a magyar koronával. Ezt a házasságot a magyar államérdek szempontjai sugallták s magyar részről sem Hedvig királysága, sem leendő férje ellen nem emeltek kifogást. Mária, a leendő lengyel királynő számára a gondos atya viszont oly férjet keresett, a ki Lengyelország érdekeinek felelt meg. Őt IV. Károly császár második fiával, Zsigmond

brandenburgi őrgróffal jegyzé el, mert Brandenburgot a lengyel koronával akarta kapcsolatba hozni, melyre az főfontosságú volt. Lajos idejében megtett mindent, hogy leányát és leendő férjét a lengyelek királyokul fogadják. Már 1374-ben Kassára hívta őket országgyűlésre, s leánya trónutódlási jogának elismerését kívánta tőlök. De az urak makacskodtak, mire Lajos bezáratta a város kapuit s addig senkit sem engedett távozni, míg a gyűlés nem határozott. Végre a lengyelek súlyos áldozatok árán, melyeket Lajos a királyi hatalom és jövedelmek rovására hozott, elismerték a leányág örökösödését s ez alapon 1382 juliusban királynőjüknek fogadták Mária herczegnőt s királyuknak leendő férjét, Zsigmond őrgrófot.

Ekképen Lajos király nyugodt lelkiismerettel mondhatta, hogy a lehető legczélszerűbben gondoskodott leányairól s országai jövőjéről. Istenével és az emberekkel kibékülve nézett a halál elé s maga készítteté el sírját. A fejérvári Boldogságos szűz ősi templomának egyik oldalán díszes kápolnát építtetett, melybe majdan temetkezni óhajtott. Vágya hamarább teljesült, mint az ország érdeke, mint szerető nemzete kívánta. Ötvennyolczadik évében, 1382 szeptember 10-én kevéssel éjfél előtt Nagyszombatban váratlanúl fejezte be dicsőséges életét. Ma is áll az ódon ház, melyben lelkét teremtőjének visszaadta. Ellenben a fejérvári templommal elpusztult a sírkápolna, a tetemeit őrző vörös (almási) márvány sarkophag, melyen művészi kéz alkotta kőszobra emelkedett.

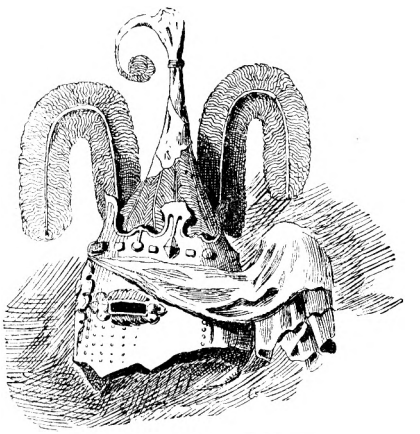

Sisak Nagy Lajos sirjából.

V. FEJEZET.

KÜZDELMEK A TRÓNÉRT.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ HALOMRA DÖNTI A MEGÁLLAPÍTOTT TRÓNÖRÖKLÉSI RENDET. — MÁRIA MAGYAR, HEDVIG LENGYEL KIRÁLYNŐ LESZ. — II. KÁROLY. — A DÉLVIDÉKI LÁZADÁS. — ERZSÉBET MEGGYILKOLÁSA. — MÁRIA FOGSÁGA ÉS SZABADULÁSA. — FÉRJE ZSIGMOND KIRÁLY LESZ. — MÁRIA HALÁLA. — HARCZOK A DÉLVIDÉKEN. — A NIKÁPOLYI HADJÁRAT. — NÁPOLYI LÁSZLÓ. — RÓMA KÉT ÍZBEN FELLÁZÍTJA A PAPSÁGOT. — ZSIGMOND GYŐZELME. — TRÓNJÁNAK VÉGLEGES MEGSZILÁRDULÁSA.

Erzsébet királyné szeretettel ápolta beteges férjét, de nem helyeselte a trónutódlás azon rendjét, mely Máriának a lengyel, Hedvignek a magyar koronát juttatta. Mérhetetlen becsvágy töltötte el szivét. Elhunyt anyósa példájára, maga akart uralkodni gyermekleányai nevében s a szelid, erélytelen, minden idegen befolyásnak engedő Mária nagyon megfelelt e czéljának. A lengyelek Máriát már királyul fogadták, anyja tehát a magyar trónra is őt ültette, hogy nevében ő vihesse a kormányt mindkét birodalomban. Még Lajos király betegágyánál megkezdte terve előkészítését; megnyerte a magyar főurak egy részét, első sorban a dúsgazdag s egyénileg is kiváló Garayakat, s alighogy férje lehunyta szemét, az általa megállapított örökösödési rendet egyszerűen halomra dönté, midőn közvetlenül a székesfehérvári temetés után (szept. 16.) Mária herczegnőt ünnepélyesen, a szokásos szertartások közt Magyarország királynőjévé koronáztatta (szept. 17.). Ezzel megingatta a jogalapot, melyet Lajos király a leányági örökösödés számára lengyel birodalmában alkotott s áldatlan tette a legádázabb megpróbáltatásokba sodorta Magyarországot. A lengyelek semmi áron sem akartak az új fordulatba egyezni. Nekik nem kellett többé a perszonál-unió; olyan királyt akartak, a ki állandóan közöttük lakik s egyedül Lengyelországnak szenteli magát. Mihelyt megtudták tehát, hogy trónjuk törvényes örököse, Mária magyar királynő lett, azonnal felmondották neki az engedelmességet, illetve szigoruan ragaszkodtak a Lajos királylyal történt megállapodáshoz. Készek voltak Máriát az atyja által kijelölt vőlegénynyel, Zsigmond brandenburgi

őrgróffal, királyul elfogadni, de csak az esetre, ha lemondanak a magyar koronáról. Zsigmond már körükben időzött, mert Lajos király Lengyelországba küldé a gyermeket, hogy ott a viszonyokkal megismerkedjék s híveket szerezzen magának. A trón üresedésekor Zsigmond még alig 14 éves volt ugyan, de meg tudta magát kedveltetni leendő alattvalói-

Hedvig lengyel királyné.
(A krakói székesegyházban őrzött kép után.)

val, kik neki is értésére adták, hogy elfogadják uroknak, ha aráját, Máriát körükbe hozza s ha ez lemond a magyar koronáról. Zsigmond nyomban a magyar udvarba sietett, hogy Erzsébet királynét a lengyelek kívánságai teljesítésére birja. De Erzsébet becsvágya nem ismert megalkuvást s Máriát nem bocsátotta ki kezéből Lengyelországba. Erre a lengyelek Nagy Lajos emléke iránti kegyeletből Hedvig herczegnőt

kérték Mária helyett királyokul. Erzsébet ezt a megoldást is makacsul ellenezte s csak jó idő multán, midőn méltán attól félhetett, hogy családja elveszti a lengyel koronát, engedett s küldte el ifjabbik leányát, Hedvig herczegnőt Lengyelországba, hol ünnepélyesen megkoronázták (1384 okt. 15).

Ez a megoldás nemcsak a magyar-lengyel uniót szüntette meg, hanem a két ifjú királynő házasságát is a legkomolyabban érintette. Atyjok az illető államok politikai érdekei szerint szemelte ki mindegyikök vőlegényét. Máriának, a leendő lengyel királynőnek férjül azért adta Zsigmond őrgrófot, hogy Brandenburg birtokában Lengyelország könnyebben eljuthasson a keleti tengerhez, mi politikai és gazdasági érdekeire nézve mérhetetlen haszonnal járt volna. Viszont Hedviget, a leendő magyar királynőt azért akarta osztrák herczeggel összeházasítani, hogy a férj birtokai magyar befolyás alá kerüljenek. A lengyelek ismerték a tervezett házasság jelentőségét, a körükben tartózkodó Zsigmondot is megszerették, ki gyönyörű gyermek volt s eszével, műveltségével, előkelő modorával valósággal elbűvölte őket. Mihelyt azonban Mária magyar, Hedvig meg lengyel királynő lett, a tervezett házasságok elvesztették politikai értéköket. A lengyelek nem is tűrték, hogy királynőjük, Hedvig, noha nagyon szerette vőlegényét, Vilmos herczeg neje legyen. A politika széttépte a szerelem lánczait s Hedvig azt volt kénytelen férjül elfogadni, kivel alattvalói megint csak politikai érdekből összeházasították. Ez a pogány Jagelló Ulászló litván herczeg volt, ki a szép Hedvig kezéért és a lengyel koronáért fölvette a katholikus vallást, megesküdött a bájos magyar királyleánynyal s megalapította a Jagellók új uralkodó családját.

Hedvig, a krónikások szerint, korának legszebb asszonya volt s utóbb a szentség hirébe jutott († 1399), de a házasság, melyre Ulászlóval lépett, végleg elszakította Lengyelországot Magyarországtól, sőt a magyar-lengyel érdek közt állandóan éles ellentétet teremtett. A lengyel királyi pár végleg elvonta Halicsot és Ladomért a magyar koronától s Moldvában szintén erős versenyre kelt a magyar uralommal. A későbbi belmozgalmak idején magára a magyar trónra is igényt emelt s e végből az ország minden ellenségével kezet fogott. Így a két állam viszonya az eddigi perszonál-unió helyett évtizedekre elhidegült, gyakran ellenségessé vált.

Ez volt a Lajos király alkotta örökösödési rend felforgatásának egyik következménye. Még gyászosabb volt az, a mire itthon vezetett, s Erzsébet királyné uralomvágya önmagára és a magyar birodalomra a legvéresebb tragédiát idézte föl. Minthogy Mária elveszítette a lengyel koronát, anyja a Zsigmonddal tervezett házasságot is meg akarta hiusítani. Zsigmond ifjui élete jó részét a magyar udvarban tölté, hol megtanult magyarul. Minthogy azonban Lajos lengyel trón-

örökössé rendelte, s a lengyelek közé küldte, a magyar urakkal eleinte nem voltak összeköttetései. Maga Mária királyné egészen anyja hatalma alatt állt, s ha talán vonzódott is vőlegényéhez, érzelmeinek nem mert kifejezést adni. Így Erzsébet többé-kevésbbé udvariasan kiadta az utat Zsigmondnak, Máriával való eljegyzését (akkor az eljegyzés egész mást jelentett, mint ma, formailag házasság volt, melyet csak az egyház bonthatott föl) önkényesen felbontotta s új vőlegényt keresett leányának. Oly időben, midőn a magyar Anjouk végleg lemondtak a nápolyi trónról s azt Durazzói Károlynak engedték át, ki ott évek óta III. Károly névvel uralkodott, Erzsébet fölelevenité azt a régi tervet, hogy a franczia Anjoukkal való házasság utján megszerezze Máriának a nápolyi koronát. Ez annál oktalanabb vállalkozás volt, mert a franczia Anjouk maguknak igényelték Nápolyt s Lajos franczia herczeg csakugyan azon fáradozott, hogy elhódítsa III. Károly királytól országát. Mikor tehát Erzsébet királyné leánya számára a franczia udvarban keresett férjet, szükségképen megijesztette, magára ingerelte Károly nápolyi királyt. De Erzsébet nem törődve semmivel, vakon haladt végzetes utján. Valószinűleg a római pápa is biztatta, mert Nápoly nem őt, hanem az avignonit ismerte el.

Az eljegyzés Mária s egy franczia herczeg közt csakugyan megtörtént, mire Károly nápolyi király azzal felelt, hogy a magyar trón megszerzése czéljából összeköttetésbe lépett egyes magyar urakkal. Károly, mint egykori szlavon herczeg, ismerte a viszonyokat s főleg a délvidéki urak közt akadt sok pártosa. Az urak különben sem rokonszenveztek Erzsébet királynéval, ki leányát, a törvényes királyt, teljesen háttérbe szorította az uralkodásban. Könnyű volt tehát őket felbiztatni s képzelt vagy valóságos sérelmek alapján lázongásra birni. Erzsébet királyné lengyelországi kudarczai általában csorbították a királyi tekintélyt s a dúsgazdag arisztokraták, kik Lajost oly buzgón támogatták, ismét elérkezettnek látták az időt, hogy a korona rovására a magok önző, egyéni érdekeiket szolgálják. Az állam belső szervezetének egyensúlya csakhamar megbillent s a szoczial-politikai hatalmak összhangzatos tevékenységét ismét a század elejének gyászos zűrzavara kezdte felváltani. A mozgalom vezetői ezuttal nem a horvát és dalmát, hanem a szlavon, eredetre tisztán magyar urak, a Laczkfyak, Horváthyak, Palisnyayak Simontornyayak, Hédervári Kontok voltak s sorukból főleg a Horváthyak váltak ki. Horváthy Péter még 1354—55 körül szegény, jelentéktelen ember volt, de Lajos király kegyelméből fiai közül Pál zágrábi püspök, János meg macsói bán, nagybátyjuk, Palisnyai János vránai perjel s a János-rend (keresztesek) magyar tartományának főnöke lett. A Horváthyak és rokonságuk kezén, a Dunán és Dráván túl, roppant vagyon és hatalom összpontosult s ők magok vakmerő, halálra szánt, nem közönséges tehetségű emberek voltak. Különösen kitünt közülök Horváthy János bán, a ret-

tenthetetlen katona, ki az állam szolgálatában halhatatlanná tehette volna nevét, a korona ellen támadva azonban végtelen bajt hozott a hazára s családostól nyomorultan pusztult el. A mozgalom tulajdonképeni indokát már az egykorúak megismerték, midőn ismételten hangoztatják, hogy a háládatlan urak szilaj uralomvágyából keletkezett; Lajos — mondották — a legtöbbjüket a porból emelte fel s mikor megtollasodtak, vad indulattal támadtak örökösére. Valószinűleg féltékenység és irigység is vezette őket a szintén Dráván túli nagybirtokos Garayak iránt, kik Erzsébet politikájának főtámaszai voltak. A Garayak, mindnyájan jeles tehetségű, vitéz emberek, a királyi udvarban immár első szerepet vittek, melyet talán túlságosan kihasználtak Dráván túli birtokostársaikkal szemben. A Garayak és Horváthyak személyes versenygésének kezdettől fogva része volt a keletkező mozgalomban, mely végül a két család közti irtó háborúvá fajult. A Horváthyak összeköttetésbe léptek Tvartkó bosnyák bánnal s már 1383-ban erős izgatottság nyilvánult a Dráván túli részekben. Erzsébet királyné nem ijedt meg tőle, hanem ősszel mindkét leányával — akkor még Hedvig itthon volt — megjelent a veszedelem szinhelyén, a Dráván túl és a tengermelléken. Noha csekély kisérettel jött, Nagy Lajos özvegyét és két árváját a tömeg tisztelettel fogadta s a királyi család azon benyomással tért haza, hogy innen komoly baj nem fenyegeti. De a látogatás csak elhalasztotta a felkelés kitörését. A következő évben a Horváthyak nápolyi biztatásra már megkezdték a forradalom szervezését; ügynökeik messze földet bejártak s igérettel, fenyegetéssel csábították magukhoz a nemességet. Erzsébet a kedvezőtlen hírek hatása alatt országgyűlést tartott, melyen Mária királynő megerősítette az arany bullát. Ez s a két királyi hölgy lekötelező modora, valamint biztatásuk, hogy készek minden sérelmet orvosolni, különösen azonban Garay Miklós ügyessége, az elégedetlenek egy részét csakugyan elvonta a mozgalomtól. Erzsébet még Tvartkó bánt is le akarta kötelezni s neki adományozta Cattaró városát. Csakhogy időközben Károly nápolyi király maga lépett a tettek mezejére. Méltán félt Mária királynő tervezett házasságától, mert Lajos franczia herczeg épen akkor fegyverrel akarta koronáját elragadni. A míg Lajos

Mária királynő.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

herczeg ellen kellett védekeznie, maga kérte a Horváthyakat, hogy békén maradjanak. Lajos trónkövetelő azonban 1384-ben meghalt; így Károlyt Nápolyban nem fenyegette többé veszedelem s komolyan a magyar korona megszerzéséhez láthatott. Midőn tehát az összeesküvők követei Horváthy Pál püspök vezetése alatt megjelentek nála (1385 aug.) s értesítették, hogy minden elő van készítve, szeptemberben haddal Dalmácziába indult.

Károly nápolyi király ez időben 40 éves, alacsony, vézna termetű, — azért nevezték Kis Károlynak — de egészséges, arczban igen szép férfi volt. Sokat tanult s a szellemi és vitézi mesterségben egyaránt jeleskedett. Hányatott életének legboldogabb éveit magyar földön tölté, hol Lajos király, ki atyját kivégeztette, gondosan neveltette, később a Dráván túli részek kormányzójává, szlavon herczeggé nevezte ki, végül a pápával egyetértésben, a nápolyi trónra juttatta. De csakhamar szakított fővédnökével, a római pápával, ki egyházi átokkal sújtotta s az avignoni pápához csatlakozott, ki megáldotta. Magával Lajos királylyal ez után is jó viszonyban élt, de midőn özvegye és leánya a tervezett házassággal ellenségei sorába léptek, elhatározta a magyar korona megszerzését, noha Lajosnak egykor szent esküt tett, hogy leányait atyai örökségükben soha és semmi szín alatt nem háborgatja. Hitvese, a nápolyi királyné nem is helyeselte szándékát s balsejtelmektől gyötörve, minden áron otthon igyekezett marasztalni. Károlyt azonban vitte végzete. Nehány gályával indult veszedelmes útjára s Zeng városában szállt partra (szept. 14). A Horváthyak kellően előkészítették számára a talajt, s így akadálytalanul juthatott Zágrábba, Horváthy Pál püspök székhelyére, melynek püspöki és káptalani része az összeesküvés főközpontja lett, míg a királyi város, a papság iránti gyűlöletből, Mária királynő híve maradt s utóbb a két város közt romboló küzdelmek és vérengzések folytak. A polgárságról csakhamar (1387) azt mondták, hogy „hűsége úgy ragyog a többi városok közül, mint a nap". Egyelőre azonban ő sem fogott fegyvert a trónkövetelő ellen, ki Zágrábból Budára sietett. Megjelenése hidegen hagyta a tömegeket, az összeesküvőkön kívül senki sem csatlakozott hozzá s pár ezer emberrel ki lehetett volna verni. Mi birta a harczias Erzsébet királynét s főtanácsadóját, Garay Miklóst, a vitéz katonát arra, hogy nemcsak ne bántsák, hanem rokonképen fogadják, azt a fennmaradt emlékek nem magyarázzák meg. De az anyakirályné tudatában volt a Nápoly felől fenyegető veszedelmeknek; felbontotta a Mária és a franczia herczeg közti eljegyzést, mely egyházilag különben is érvénytelen volt, s kibékült az első vőlegénynyel, Zsigmond őrgróffal, ki sohasem mondott le arája kezéről. Mikor az ifjú (1385 nyarán) újra bejött az országba s követelte a házasság megkötését, Erzsébet sejtve a jövő bonyodalmait, meg is tartotta az esküvőt s az ifjú férjet Csehországba küldötte, hogy testvérétől, Venczel német és cseh királytól, valamint többi rokonságától

fegyveres segítséget szerezzen Károly ellen. Mária királynő viszont új országgyűlést tartott, melyen másod ízben megerősítette a nemesség jogait és kiváltságait. Törvényei élén mintegy tiltakozásul más trónkövetelő ellen, azt hirdette, hogy atyja, Lajos király fimagzat nélkül halván el, ő „az örökösödés joga s a születés rendje szerint jutott a trón birtokába". Mindez arra vall, hogy a két királyné felismerte a veszélyt, sőt eleinte fegyverrel akarta elhárítani. Mikor azonban Károly olasz zsoldosaival és az összeesküvőkkel Buda alá ért, Erzsébet a fegyver helyett a képmutatáshoz, a furfanghoz folyamodott, melynek mestere volt. Kedves rokonaképen üdvözölte Károlyt; leányával, Mária királynővel eléje ment s a maga kocsijában szivélyes társalgás közben vitte be Buda várába. Károlyt nem kevéssé meglephette ez a bohózati fordulat, de hideg számítással látott tervei valósításához. Alighogy a városba érkezett, fontosabb pontjait olasz katonái szállták meg, híveivel pedig gyűlést tartott, mely Magyarország kormányzójává kiáltotta ki. A királyi címet még nem vehette fel, mert Mária volt az ország törvényes királya. Azon mesterkedett tehát, hogy Máriát lemondásra birja. Minthogy ura volt a helyzetnek, s a főbb állásokba a maga embereit ültette, szép szóval és fenyegetéssel csakugyan kicsalta a királynőtől a szóbeli lemondást, mire hívei II. Károly névvel Fejérvárt királylyá választották s deczember 31-én megkoronázták. Ezzel Erzsébet királyné elesett a hatalomtól, melyet leánya nevében gyakorolt. De nem nyugodott bele a fordulatba, hanem bámulatos hidegvérrel és ravaszsággal készítette elő a megtorlás, a bosszú művét. Bitorlónak tekintette Károlyt s elhatározta, hogy életével lakoltatja. Egymásután szerezte a híveket. Garay Miklós ismét ott volt oldalán; megnyerte Alsáni Bálint pécsi bibornok-püspököt, Bebek Györgyöt és Imrét, Szentgyörgyi Tamás grófot, és a vakmerő Forgách Balázst. Töméntelenen be voltak tervébe avatva, de Károly, a kedves rokon, maga is éles eszű, körmönfont ember, a legcsekélyebbet sem tudott meg róla. Ez eléggé jelzi, hogy koronázása után is idegen maradt a budai palotában s a délvidéki összeesküvőkön kívül senki sem lelkesedett érte. Csak így történhetett, hogy Károly király nem értesült a készülődő eseményekről, sőt gyanút sem táplált Erzsébet és Mária iránt. Együtt lakott velük a palotában, minduntalan kisérő nélkül nézett át lakosztályukba s úgy érintkezett velök, mintha semmi oka sem lett volna az óvatosságra. A gyűlölt ellenfél e hiszékenységére alapította számításait Erzsébet királyné; udvarias, szivélyes volt iránta, miközben maga szemelte ki a véres színjáték minden tényezőjét, maga osztotta ki a szerepeket s állapította meg a bonyolult vállalat minden részletét. Forgách Balázsra bizta a király meggyilkolását, Garay Miklósra meg olyan haderő becsempészését, mely siker esetén kiverje Budáról az olaszokat. A merénylet napját 1386 február 7-ére tűzte ki, mikor is az alaposan átgondolt szomorújáték igazi színpadi

szabatossággal játszódott le. A nevezett napon Károly király Erzsébet hivására vagy a nélkül a királyné lakosztályába ment át. Az egyik teremben Erzsébet királyné ült leánya, Mária, s több úr társaságában.

II. Károly király.
(XVIII. századi rézmetszet után.)

A király beszédbe ereszkedett a hölgyekkel, miközben Forgách Balázs menteje alól észrevétlen kivette csákányát s súlyos csapást mért Károly fejére. De ez az ütés nem tette védtelenné az áldozatot. Károly kardot rántott s elszántan védekezett. Heves harcz támadt, melyben Erzsébet folyton

biztatta Forgáchot, ki több sebet kapott ugyan, de végre lesújtotta a királyt, kinek koponyája be volt zúzva s félszeme kifolyt. A zajra berohantak olasz testőrei s megakadályozták, hogy Forgách egészen kioltsa életét. E közben Garay a palotából az udvarra sietett s zsoldosaival kiverte az olaszokat és a Horváthyakat Buda várából, mely ismét a királynék kezébe került. Károly még élt ugyan, de halálos sebekkel borítva vitték Visegrádra, hol február 24—27-ike közt (1386) meghalt. Uralma azonban még a merénylet napján véget ért s Mária királynő nevében ismét anyja vitte a kormányt. A két királyné első sorban a merénylet hőse, Forgách Balázs iránt fejezte ki háláját; neki adományozta a Nyitra, Bars és Esztergom vármegyékben levő s 42 faluból álló gimesi uradalmat, de Mária hozzá tette, hogy a dús jutalom sem áll arányban szolgálata értékével.

Az ország nagyobb felindulás nélkül fogadta az új fordulatot s Károlynak csupán azon hívei mozgolódtak, kik behozták. A Horváthyak királyuk halála után Dráván túli jószágaikra futottak s onnan kezdtek fenyegetőzni. Erzsébet azonban nem félt többé tőlök. Károlynak maradt ugyan Nápolyban fiörököse, László, de még apró gyermek volt s nem avatkozhatott Magyarország belügyeibe. Így az elégedetleneknek nem volt trónjelöltjük s Erzsébet a helyzet feltétlen urának képzelte magát, sőt oly kevésbe vette ellenségeit, hogy Zsigmond őrgróf segítségét sem akarta elfogadni, ki némi haddal megjelent az országban. Minthogy azonban felesége átadását is sürgette, Erzsébet szóba sem igen állt vele. Budára sem bocsátotta, hanem Győrben fogadta, hol megigérte ugyan, hogy átadja neki Máriát, de csak akkor, ha visszatér a Dráván túlról. Előbb ismét le akarta vinni oda, mert azt hitte, hogy személyes megjelenése teljesen véget fog a forradalomnak vetni. Elbizakodottságában ép úgy félre ismerte a helyzetet, mint nem rég Károly király. Még sereget sem vitt magával s egyszerű kéjutazásnak képzelte látogatását. Leánya s főhívei kíséretében, de fegyveres erő nélkül indult végzetes útjára. Vele voltak a Garayak, Kanizsayak, Alsániak számos férfi és nő tagja, valamint Forgách Balázs és neje. Jöttének hirére a Horváthyak kegyetlen forbátra készültek, s minthogy a királynét nem kisérte katonaság, most meg ők hajthatták végre gonosz szándékukat háborítatlanul. A két királyné julius 25-én Diákóból a Garayak közeli várába, Garába (Gorján) készült. Hogy a rekkenő nyári hőséget kikerüljék, az indulás kora hajnalban történt. Az udvarhölgyek, a főuri asszonyok és leányok kocsin, az urak lóháton tették meg az utat s beszélgetve, tréfálva, jó kedvvel haladtak előre. A szolgaszemélyzetből csak a legszükségesebb, katonaság meg épen semmi sem kisérte őket. De alig távoztak Diákó közeléből, a Garába vezető uton Horváthy János és Palisnyay János nagy sereggel rajtok ütött. Egy pillanatig szörnyű zűrzavar támadt. Az urak azonban hamar visszanyerték hidegvéröket s kétségbe esetten védekeztek a túlerő ellen.

Tudták, hogy életről halálról van szó s ott hagyva a magok hölgyeit, a királynék közelébe siettek, hogy megmentsék őket. Vérengző küzdelem támadt, melyben a királynék számra csekély védői egymásután ölettek vagy sebesíttettek meg. Garay Miklós nádor, Garay János, Pál fia elesett. Garay Pál, István fia súlyos sebet kapott, Garay János, a nádor fia s mások elfogattak. Sok jó dalia holtteste borította a vérmezőt, köztük a Forgách Balázsé, kit a nápolyi párt halálra gyűlölt s ki drágán adta el életét. Elszántan védekezett, de végre halálos sebbel a lázadók kezébe került, kik fejét vették, s durván, kiméletlenül bántak az összes hölgyekkel, mindenökből kifosztották s fogságra vetették őket. A két királynét bilincsre verték s egyik várból a másikba hurczolták, Garay Miklósnét és Jánosnét s Forgách Balázsnét meg Nápolyba küldötték, hogy Károly király özvegye bosszújának szolgáltassák ki. Az özvegy a két királyné kiadatását is sürgette s a lázadók e végből a tenger-

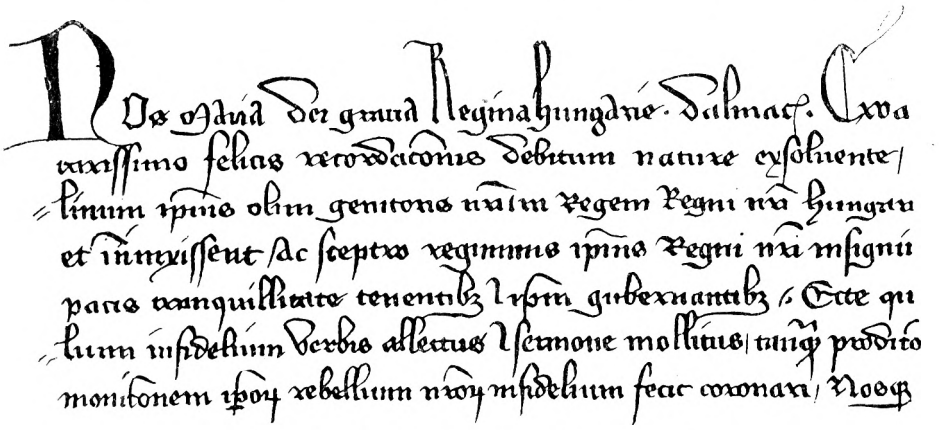

Kezdősorok a Forgách Balázs részére adott oklevélből.

melléki Novigrád várába szállították őket. Csakhogy onnan nem küldhették tovább, mert a velenczei hajóraj elállta a tengeri utat.

A diákói mészárlásnak és a két királyné elfogatásának híre ugyanis óriási felháborodást keltett a kül- és a belföldön. A szomszéd hatalmak közül Velencze kezdettől fogva rossz szemmel nézte Kis Károly vállalatát, mert most ép úgy életérdekébe ütközött, mint Nagy Lajos idején, hogy Nápoly királya egyszersmind magyar király legyen. Szoros viszonyba lépett tehát a két királynéval s Zsigmond őrgróffal, s alighogy elfogatásukról értesült, gályáit a dalmát tengermellékre, főleg Novigrádhoz rendelte, hogy a két királyné elszállítását okvetlenül megakadályozzák. E közben követei Magyarországon erősen buzgólkodtak Zsigmond érdekében. Itt a diákói események hirére az urak ragadták meg a gazdátlan kormányt s augusztus végére Székesfehérvárra országgyűlést hivtak össze. A gyűlés ismerte a lázadók elvetemültségét; tudta, hogy min-

denre képesek, s ha ellenök kiméletlen eszközöket alkalmaz, a két királyné életét teszi koczkára. Nem a fenyegetés és erőszak, hanem bölcs óvatossággal a béke és engesztelés útjára lépett tehát s teljes bűnbocsánatot biztosított az összes lázadóknak, ha a két királynét és elrabolt kincseiket, valamint a jogtalanul elfoglalt várakat kiadják. De ez az okos, hazafias szó süket fülekre talált. A lázadók a diákói vértengerrel a magyarság közönségéből kizártnak tekintették magokat, s nem fogadták el a kegyelmet. Győzelem vagy halál — lett jelszavuk s vad kegyetlenséggel folytatták a harczot, dúlták, égették azok jószágait, kik hozzájuk nem csatlakoztak. Így az ország sem tehetett egyebet, mint készülni a döntő mérkőzésre. Zsigmond őrgróf, kinek családi birtoka igen csekély volt s ki saját eszközeivel számot tevő sereget nem állíthatott talpra, gazdag rokonságától végre mégis kapott segélyhadat, melylyel az országba sietett, hol az urak nemcsak tömegesen csatlakoztak hozzá, hanem hogy jogczímet és kellő tekintélyt nyerjen, s valami kormányhatalom alakuljon, novemberben Magyarország ura és védője, főkapitánya czímével ruházták föl. Zsigmond magyar és idegen hadaival nyomban a délvidékre sietett. Csakhogy erre az elvadult lázadók azzal feleltek, hogy Erzsébet anyakirálynét kegyetlen kínzások közt, leánya Mária szeme láttára megölték. E rémhír természetszerűen megakasztotta Zsigmond előnyomulását, ki méltán attól félt, hogy, ha megkezdi a harczot, nejét, Máriát szintén anyja sorsára juttatja. Velenczéhez fordult tehát s őt kérte föl, hogy Mária kiszabadítása ügyében vegye át a közvetítést. A közvélemény helyeselte óvatos eljárását s az országgyűlés Zsigmond őrgrófot, főleg a velenczei követ buzgólkodására, magyar királylyá választotta s törvényesen megkoronázta (1387 márcz. 31). Zsigmond, az új király, Luxemburgi IV. Károly német császár és cseh király második fia (szül. 1368 febr. 14.), ekkor fejezte be élete tizenkilenczedik esztendejét. Kitünő atyának, kora egyik legkiválóbb, legműveltebb uralkodójának fia volt s gondos nevelésben részesült. Már öt éves kora óta felmerült az eszme, hogy magyar herczegnővel házasítják össze, miért is ideje javát a magyar udvarban töltötte, hol egészen elmagyarosodott. Lajos nagyon szerette a szép, kedves és okos gyermeket, kiből gyönyörű ifjú, utóbb ritka szép férfi vált. Legkonokabb ellenségei sem tagadták, hogy méltóságos, daliás, uralkodásra termett fejedelmi jelenség. Magas homloka, ragyogó, beszédes szeme, piros arcza, mely még idősebb korában sem veszté el üdeségét, korán őszülő, hosszú, kétfelé fésült szakála és hatalmas bajusza nemes férfiasságot kölcsönzött alakjának. Az előkelő külsőhöz jeles lelki tulajdonok járultak. Szivélyes és lekötelező volt mindenkivel szemben, s főurakkal, valamint alacsony sorsuakkal egyaránt illendően tudott érintkezni. Udvara mindig nyitva állt gazdagnak-szegénynek; megbecsülte az egyszerű paraszt embert is, ildomosan bánt vele, nem tegezte hanem megadta neki azt a tiszteletet, a mely megillette. Megbecsülte a

munkát s a munkás népet, a polgárt meg jobbágyot s később, cseh király korában, épenséggel dicsekedett vele, hogy egyik őse az ekeszarvát fogta. Még jobban tudott bánni a hozzá társadalmilag közelállókkal, a lovagokkal, nemesekkel, urakkal, kora hatalmasaival, tudósaival, kiknek igen sok időt szentelt, kiknek munkáiban és szórakozásaiban szivesen vett részt s udvara valóságos tudományos központtá vált. De bármely körben mozgott, bármi előzékeny volt, állásának tekintélyét mindig meg tudta óvni. Fiatal és vén korában egyaránt megőrzé kedélye vidámságát, szeretett jól élni, mulatni, szép asszonyokkal vigadni, de kedvelte a komoly munkát is s óriási, később igazán világra szóló teendőit fáradhatlanul végezte a zöldasztalnál és a harczmezőn egyaránt. Mint atyja és nagyatyja, egész valójában levente volt; kitünően forgatta a fegyvert a csatatéren, a lovagi tornában, melyben élemedett korban is szivesen részt szokott venni. Fáradhatatlan lovas és vadász volt s személyes bátorságának sokszor adta jelét, sőt többször csupán hidegvérének köszönte menekülését az életveszedelemből. Ismerte Magyarország viszonyait, a nemzetközi érintkezések egész szövevényét s bámulatos ügyességgel igazodott el bennök. Kora legkitünőbb diplomatái közé tartozott s olyan kérdéseket juttatott megoldásra, melyekkel az összes katholikus uralkodók évtizedeken át hasztalan bibelődtek. Megkönnyíté ezt az a tehetsége, hogy mindenkivel a saját anyanyelvén tudott érintkezni. Kitünően beszélt magyarul, latinul, németül, csehül, lengyelül, francziául és olaszul, úgy, hogy kora Mithridatesének — ez is hires volt nyelvismereteiről — nevezték. De nemcsak épen hogy beszélt mindenféle nyelven; ritka jeles s fejedelmek közt egészen szokatlan képességű szónok volt. Nagy beszédeket rögtönzött s a komoly tanácskozásban

Mária királynő.
(A runkelsteini vár egykorú falfestményéről.)

ép úgy elbűvölte hallgatóit, mint a baráti társalgásban. Mély vallásosság hatotta át kedélyét s uralkodása későbbi folyamán, az egyházszakadás megszüntetésével elévülhetetlen szolgálatokat tett a katholikus egyháznak. De politikai kérdésekben egészen világiasan gondolkodott, a felekezeti viszályokban meglepő elfogulatlanságot tanusított s még a zsidók iránti gyűlölet igazi okaival is tisztában volt. Ismerte az egyház belső bajait s élete egész folyamán egyházban és államban az elharapózott visszaélések orvoslásán, alapvető reformok létesítésén fáradozott. De buzgó vallásossága, az egyház körüli érdemei sem mentették meg attól, hogy mivel sokszor összeütközésbe jutott a pápaság hatalmi érdekeivel, egyrészt a papi, másrészt az eretnek szellem befolyása alatti történetírás be ne feketítse emlékezetét. Már az egykorúak mondják, hogy a papok rossz hirét koholták Zsigmond királynak, mert folyton rágalmazták, ellene lázították a világiakat. Elévülhetetlen szolgálatai daczára, melyeket egyházának tett, midőn olyan időben, mikor már nem is két, hanem három pápa volt s csaknem kikerülhetetlennek látszott, hogy a katholicismus ősi egységes szervezete örökre szétesik, a papság nagy része izzó gyűlöletével üldözte a kiváló uralkodót. Nemcsak a három pápa haragját keltette föl. Mindegyiknek voltak hívei, udvaronczai, heréi, kiknek érdekébe ütközött az egység helyreállítása, a tervezett reformok valósítása s ez elemek rágalmaikkal álltak bosszút Zsigmondon, ki nehéz munkával véget vetett a zűrzavarnak, melyben olyan jól érezték magokat. Még halála után sem kimélték s ugyanaz a pápa, ki nem rég római császárrá koronázta, a mivel eléggé elismerte hithűségét, halála hirére azt a merész állítást koczkáztatta, hogy uralkodása folyamán a magyar egyház helyzete rosszabb volt a zsidókénál Egyptomban. A papi körök ez ellenséges érzésének hatása mind e mai napig észlelhető a kiváló uralkodó egyéniségének megitélésénél. Kétségkívül Zsigmondnak is voltak hibái. Könnyű vére sokszor könnyelműségre ragadta. Nem tudott gazdálkodni, pénzzel bánni, örökösön adósságot csinált s e tekintetben nem válogatta eszközeit. De ezt első sorban a viszonyok okozták. Családi vagyona, mint brandenburgi őrgrófé, egész jelentéktelen volt. Mikor magyar király, cseh király, német császár lett, mindig csak hosszú és költséges küzdelmek után jutott a királyi jövedelmek birtokába. Időnkint a legnagyobb nélkülözésekkel kellett tehát küzdenie, valósággal szegény volt s a körülmények természetszerűen gyanus pénzügyi műveletekre kényszerítették. De minden helyzetben kiváló ember, világtörténelmi egyéniség maradt, ki kora életében mély nyomokat hagyott, ki azonban legelől magyar nemzetét szolgálta, melyet nagyon megszeretett, melylyel teljesen összeolvadt. Mint német király, mint cseh király, mint római császár is magyarnak érezte magát s idegen országai erejét magyar birodalma javára akarta értékesíteni. Ezt tekinté hazájának s egy ízben kereken megmondta a németeknek: ha

nincsenek vele megelégedve, válaszszanak császárnak mást, neki elég Magyarország, mely kenyérrel és borral mindig el fogja látni. Magyarország vezette világra szétnyuló politikai tervezgetéseiben, Magyarországban töltötte élete javát, folyton magyarjai környezték, mikor később császári hivatása olasz, spanyol, franczia, angol földre elvitte. Hű magyarjaira támaszkodott mint római császár is, reájok bizta személyes biztonságát, ők kisérték mindenfelé hosszú külföldi útjain, ők voltak barátai, tanácsadói, testőrei, bárhová szólították nagy nemzetközi állásából kifolyó kötelességei. Magyarországba sietett, mikor halálát közeledni érezte s a magyar föld adott nyugvó helyet a fáradt vándornak, midőn mozgalmas, sikerekben gazdag, a magyar államra örök emlékezetes pályáját bevégezte.

Az új király első feladata neje, Mária királynő kiszabadítása s a délvidéki forradalom elnyomása volt. Ez azonban az óvatosságon kívül nagyszerű katonai erő kifejtését igényelte, mihez viszont töméntelen pénz kellett. Csakhogy Zsigmond a királyi czímmel és koronával nem kapta meg a tényleges királyi hatalmat s a gyakorlásához szükséges anyagi eszközöket. Helyzete sokban hasonlított ahhoz, melyben I. Károly 1309 után volt s ő is csak hosszú, véres küzdelem árán lehetett valóságos királylyá. Megválasztásakor ép úgy ligát kötött a kiválóbb urakkal, mint egykor III. Endre s így az urak nem alattvalói, hanem szerződési viszonyban álltak királyukkal, kinek csak az engedelmeskedett, a ki épen akart. Egyénisége varázsával többeket megnyert ugyan s első sorban a hatalmas Garayak támogatták odaadóan. Mások ellenben felhasználták a zűrzavaros viszonyokat, s ha nem épen a király ellen fordultak, pénzt és katonát sem bocsátottak rendelkezésére. Pedig időközben a Dráván túli terület, hol a fölkelés Boszniából és Nápolyból folyton új támogatást nyert, tényleg elszakadt a koronától s a felkelők a megölt Károly kiskorú fiát, Lászlót kiáltották ki királylyá. Zsigmondnak csak úgy lehetett kilátása a győzelemre, ha külső segítséget szerez. Minden irányban megindította tehát a diplomácziai működést. Pártján volt a római pápa, kivel a nápolyi Anjouk hadi lábon álltak, Ráczország, melyet a bosnyák Tvartkó túlságos hatalma fenyegetett. De a pápa és a ráczok csak erkölcsi támogatásban részesítették. Annál több hasznát látta Velenczének, mely folyton szövetségese maradt. Hogy rokonságától támogatást nyerjen, személyesen Csehországba sietett s Garay Miklósra bizta a

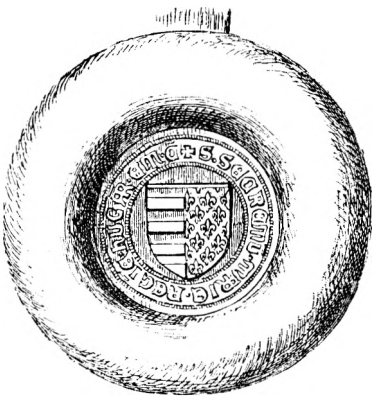

Mária titkos pecsétje.

lázadók elleni harcz vezetését. Ezek egy pillanatig sem pihentek, hanem Baranyát, Szerémet és Temest dúlták s rémuralommal igyekeztek a lakosságot csatlakozásra birni. Garay azonban véres harczban visszaszorította őket s még Horváthy Jánost is kezébe kerítette, csakhogy a ravasz ember megszökött a fogságból. Mindazáltal Garay egyre jobban szorongatta a fölkelőket úgy, hogy a vezéreknek, kiket az országtanács immár fej- és jószágvesztésre ítélt, Boszniába kellett menekülniök. Másrész Frangepán János és a velenczei hajóraj erősen vívta Novigrád várát, Mária királynő börtönét, melyet Palizsnay János konokul védett. De végre egyezkednie kellett s 1387 junius 4-én átadta Mária királynőt a velenczeieknek. Barbarigo János, a hajóraj parancsnoka illő tisztelettel fogadta az ifjú királyi hölgyet, kinek lelkére a másfél év óta lezajlott véres események, a fogság rettentő megpróbáltatásai eltörölhetetlen benyomást tettek. A vértanuság, melyet átszenvedett, végleg elvette kedvét a politikától, az uralkodás gondjaitól. Zengben élvezte szabadsága első napjait s ott kérte fel a köztársaság követét, Monaci Lőrinczet, az olasz költőt és történészt, hogy a „a jövő századokra származtassa át", vagyis írja meg szenvedései és a vele kapcsolatos események történetét, mert azt tartotta, hogy „nincs oly nagyszerű esemény, melynek emléke a toll védelme nélkül már egy század mulva el ne enyésznék". Monaci csakugyan latin históriás éneket irt II. Károly és a két királyné gyászos tragédiájáról.

Mária háza Körmöczbányán, a zólyomi kapunál.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

E közben Zsigmond hazatért s a délvidékre sietett, hol Zágrábban

julius elején találkozott hitvesével s Budára kisérte. A fölkelés folyton tért vesztett ugyan, de nem szünt meg. Mikor a királyi hadak a horvát és dalmát részekben helyreállították a nyugalmat, az ellenállás kétségbeesetten folyt a Dráva-Száva közén s az itteni vármegyék lettek a forra-

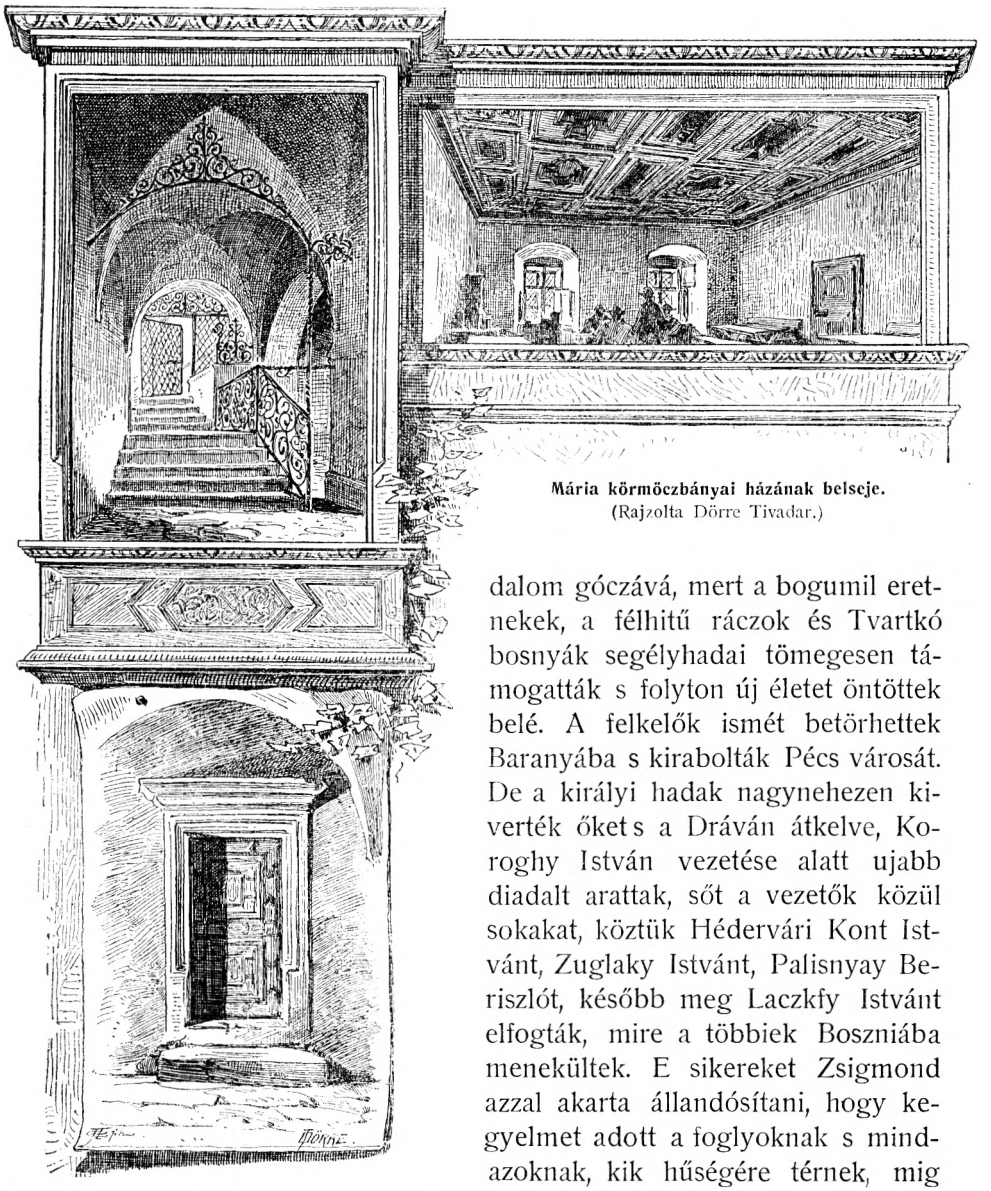

Mária körmöczbányai házának belseje.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

dalom góczává, mert a bogumil eretnekek, a félhitű ráczok és Tvartkó bosnyák segélyhadai tömegesen támogatták s folyton új életet öntöttek belé. A felkelők ismét betörhettek Baranyába s kirabolták Pécs városát. De a királyi hadak nagynehezen kiverték őket s a Dráván átkelve, Koroghy István vezetése alatt ujabb diadalt arattak, sőt a vezetők közül sokakat, köztük Hédervári Kont Istvánt, Zuglaky Istvánt, Palisnyay Beriszlót, később meg Laczkfy Istvánt elfogták, mire a többiek Boszniába menekültek. E sikereket Zsigmond azzal akarta állandósítani, hogy kegyelmet adott a foglyoknak s mindazoknak, kik hűségére térnek, mig Velencze értékes szolgálatait azzal hálálta meg, hogy a köztársaság kérésére megerősítette a turini békekötést. Ekképen helyzete egyre szilárdult, tekintélye gyarapodott. Neje, Mária, a másik törvényes király önként átengedte neki az uralkodás jogait és terhét. Nem volt becsvágyó termé-

szet s mint fogsága előtt anyjára, akképen most koronás férjére bizta a politikát s maga visszavonult a közélettől. Nemes szíve, vallásos szelleme, jótékonysága számos adományban nyert kifejezést s uralkodói jogát csak ilyen adományokban és jutalmazásokban szokta gyakorolni. Máskülönben vadászattal, olvasással, ájtatoskodással töltötte napjait. Sokat járt-kelt, utazgatott az ország különböző vidékein; időnkint megjelent Körmöczbányán, hol háza a mai napig fennáll, vagy kedves várában, a kies Diósgyőrben, gyakran egyedül, férje nélkül, kit uralkodói hivatása néha hosszú időre elszólított köréből. Így folytak napjai csöndes visszavonultságban, míg egy gyászos baleset véget nem vetett életének. Az áldott állapotban levő királynő 1395 május 17-én a budai hegyekben tett egészen egyedül sétalovaglást. Lova hirtelen megbokrosodott s ledobta asszonyát, kit kisérete utóbb holtan talált meg a szerencsétlenség szinhelyén. Nem atyja mellé, hanem Váradon, szent László egyházában tették örök nyugalomra.

Az 1387-ki sikerek nem fojtották el a délvidéki fölkelést. A vezérek konokul visszaéltek a király kegyelmével s alighogy kiszabadultak a fogságból, ismét kezet fogtak a Boszniába levő menekültekkel. Tvartkónak érdekében állt, hogy a fölkelés el ne aludjék; azért élesztette, mert az egész Drávántúli földet el akarta foglalni. Csakhogy a dalmát városok, első sorban Zára ekkor még ragaszkodtak a magyar királyhoz s erősen védekeztek Tvartkó ellen, ki Velencze segélyével akarta őket megtörni. A köztársaság azonban azzal utasította el szövetségi ajánlatait, hogy barátságban áll Magyarországgal. Igy Tvartkó a délvidéki lázadásba fektette minden reményét és bő támogatásban részesítette a vezetőket, kik Boszniából egyre folytatták az izgatás s 1388-ban újra átnyomultak a Száván. Garay kiverte ugyan őket, de mivel a hosszú háború teljesen kimeríté a kincstárt, a délvidéken nem lehetett oly hadat tartani, mely a nyugalmat állandóan biztosítsa. Tvartkó eközben meghódoltatta Sebenicót és más dalmát városokat és szigeteket s fölvette a Horvátország és Dalmáczia királya czímét. A magyar állam érdekeit a legkárosabban érintő törekvéseinek azonban 1391 márczius 23-án véget vetett a halál. Csakhogy utóda, Dabisa István, kevesebb tehetséggel ugyan, de hasonló konoksággal folytatta politikáját, támogatta a fölkelőket s összeköttetésben maradt Nápolyllyal, hol időközben Magyarországra fölöttébb hátrányos változások álltak be. Kis Károly halála után a nápolyi királyság nagy részét a franczíák elvették özvegyétől, ki szorongatásai közt nem támogathatta kellően a magyar fölkelést. Másrészt ellenséges lábon állt a római pápával, kit nem ismert el, ki tehát Zsigmondot pártolta, úgy, hogy a magyar papság, a zágrábi püspökség kivételével, távol maradt a mozgalomtól. Nápolyban szükségét érezték tehát a római pápával való kibékülésnek, mi VI. Orbán pápa halála után sikerült is. Utóda, IX. Bonifácz

megkoronáztatta (1390) Kis Károly fiát, Lászlót s támogatta abbeli törekvésében, hogy országát visszahódítsa a francziáktól. Már pedig László magyar trónkövetelő is volt; viharos, nélkülözésekkel teljes ifjúságon ment át, melyben kalandos hajlamai kifejlődtek s mindenre képes, joggal, erkölcscsel nem törődő emberré nevelték. Mihelyt a pápa barátságát visszaszerzé, elszántan fogott tervei valósításához, egyrészt Nápolyban, másrészt Magyarországon. Itteni hívei már 1388-ban maguk közé hívták. De nem jöhetett mindaddig, míg Nápolyban rendbe nem hozta szénáját. Ez pedig jó nyolcz esztendeig eltartott, mely időn át csak a távolból érintkezett a magyar lázadókkal. De folyton biztatta, olykor segítette őket. Tvartkó halálával Hervóját horvát-dalmát bánná, Horváthy Jánost meg magyar helytartójává rendelte, dús adományokkal — természetesen magyarországiakkal, melyekhez azonban az illetők nem férhettek — jutalmazta híveit, s fellengző igéretekkel szaporította számukat. Minthogy immár a pápával barátságban állt, bizalmas emberę 1391-ben bejárta az ország egyházi és világi főurait a nélkül, hogy elfogatott volna. Biztatására a Laczkfyak 1392 őszén fegyvert készültek fogni. De a lázadás későbbre halasztatott, mert László a pápa sürgetésére elvált ifjú nejétől s oly házasságra készült, melytől azt hitte, hogy könnyen a magyar korona birtokába juttatja; ő, a pápa hűbérese és védencze Bajazid török szultán leánya kezét kérte meg.

Bármi délibábosnak, hihetetlennek tetszik e gondolat, mely a Horváthyak bomlott agyában foganhatott, Nápolyban komolyan vették, s az 1392—93-ki években a nápolyi és török udvarok közt élénken folytak a tárgyalások a házasság ügyében, melynek czélja politikai szövetség is volt a közös ellenség, Zsigmond és Magyarország ellen. Zsigmond, ki azzal az eltökéléssel lépett a magyar trónra, hogy keresztes háborút indít a török ellen, melyet csak a délvidéki fölkelés miatt halasztott el, e házasság létrejötte esetén a Balkánon a pápa védnöksége alatti török-keresztény szövetséggel állott volna tehát szemben. A házasságterv azonban meghiusult, de szerencsére László szándéka nem maradt titokban s mindenütt a legmélyebb megütközést keltette. Lajos franczia herczeg, az új nápolyi trónkövetelő, kivel Zsigmond természetesen összeköttetésbe lépett, friss bátorságot merített a dologból; Velencze meg teljesen elhidegült Lászlótól s tovább is szoros viszonyt tartott Zsigmonddal. Dabisa István, bosnyák király, ki a török torkában volt, a tervezett házasság hírére annyira megrémült, hogy visszatért a magyar király hűségére. Zsigmond hadai sem működtek sikertelenül s a bosnyák és horvát részekben mindinkább helyre állt a nyugalom. A hosszú harczokban a Horváthyak ép úgy elpusztultak, nyomtalanul eltüntek, mint a század elején a lázadó Amadék és László erdélyi vajda ivadékai. János kivégeztetett, Pál püspöknek nyoma veszett, Hédervári Kont István, ki egy ízben kegyelmet kapott, de visszaélt vele

s a fölkelés egyik legkonokabb vezére volt, vérpadon végezte életét s sok más előkelő ember esett a harczok áldozatává. Nemcsak Erzsébet királyné kegyetlenül kiontott vére száradt lelkükön. A leggonoszabb fajta lázadók közé tartoztak, s a szerb népköltészetben úgy él emlékök, mint „vasfejű és kőszívű emberek"-é. Csakugyan raboltak, gyilkoltak irgalmatlanul s egy ízben rajtaütéssel magát Zsigmondot akarták hatalmukba ejteni. De honáruló üzelmeiknek sokkal jelentősebb következményei is voltak, mert a déli tartományokban alapjában megingatták a magyar uralmat, elősegítették Dalmáczia végleges elszakadását s általában a török terjeszkedését. Kiirtásukkal ideig-óráig annyira helyre állt a nyugalom, hogy Zsigmond király végtére egy más égető kérdés megoldásának szentelhette magát.

Zsigmond király kétségkívül még gyermek korában apósa, Nagy Lajos környezetében hallott a török veszedelemről s azt teljes nagyságában megismerte, mert azóta a török még inkább elhatalmasodott. A háború közben, melyet Lajos és szövetségesei Velencze ellen viseltek, a szultán nem pihent, hanem felhasználta a magyarok elfoglaltságát s rovásukra mindenfelé terjeszkedett. Még inkább tehette ezt, midőn Magyarország erejét a belviszályok lekötötték. Behódoltatta a rácz föld nagy részét. 1388-ban megtörte a bolgárokat s megszállta a még önálló Bulgáriát. Csakhamar a sor a ráczok még önalló részére került, kik, noha a magyarok is támogatták őket, a Rigómezőn teljesen megsemmisíttettek (1389 jun. 15). 1392 óta a török uralom közvetlenül a magyar határig ért s Zsigmond tisztában volt a szörnyű veszélylyel, mely e részről fenyegeti országát. Politikájának élesen kidomborodó jellemvonása kezdettől fogva a szultán elleni védekezés volt s trónra lépte óta mindvégig komolyan foglalkoztatta a török hatalom megtörésének eszméje. Bármennyire belebonyolódott a nemzetközi politika szövevényeibe, akárhol időzött, arról, hogy a török terjeszkedésének útját állja, nem feledkezett meg soha. Sokfelé néző, szerteszét ágazó világpolitikáján vörös fonalként huzódik át a törekvés, hogy a török hódításának határt szabjon, sőt egészen kiűzze Európából. Magyarországot tekinté a mohamedánság elleni küzdelem zászlóvivőjének s egyrészt a magyar állam saját hatalmi eszközei fokozásával, másrészt külföldi szövetségesek szerzésével akarta e hivatásra képessé tenni.

Ez időben a Szentföld felszabadítása a nyugaton még a divatos jelszavak közé tartozott, melyet minden uralkodó, minden kiváló politikus fölvett programjába a nélkül, hogy komoly próbát tett volna valósítására. Zsigmond ellenben ez eszmét nem mint hangzatos, tetszetős jelszót kapta fel, őt nem valami pillanatnyi felbuzdulás vezette. Következetesen, tervszerűen, szakadatlanul azon dolgozott, hogy a katholikus népeket, vagy legalább egy részöket, a török ellen mozgósítsa, s nem rajta mult, hogy czélt nem ért. A keresztény hatalmak közötti érdek-

ellentétek, kivált a nagy egyházszakadás, mely ez ellentéteket még inkább elmérgesítette s Magyarországra különben is végzetes következményekkel járt, gördítettek folyton új meg új akadályt török politikája elé. Másrészt a délvidéki forradalom, melynek keletkezésében neki a legcsekélyebb része sem volt, sokáig lekötötte erejét, mi közben a Balkánországok mindinkább elszakadtak a magyar koronától, noha a török már nyakukon ült. Mind e bajokhoz járult az, hogy egyes szomszéd keresztény államok is felhasználták a magyar belmozgalmakat s Magyarország rovására igyekeztek terjeszkedni. A lengyel befolyás Moldvában és Havasalföldön mesterkedett a magyarok ellen s Ulászló lengyel király és Hedvig királyné ép oly konok ellenségei voltak Zsigmondnak, mint Nápolyi László. Hasztalan kereste fel őket, hasztalan nyugodott bele Halics és Ladomér elszakításába, a lengyel udvart nem birta megengesztelni, mert az a magyar koronára áhítozott.

Nyugaton a Habsburgok folytatták következetesen kétszinű, álnok politikájokat s egyes magyar urakban ismét támaszt találtak. Fraknói Pál gróf, a Nagymartoniak nemzetségéből, nemcsak maga volt német, hanem tisztjeiül, zsoldosaiul csupa németeket alkalmazott. Fraknó vára kapitányává Lintzer nevű németet tett, ki a gróf halála (1390) után felmondta a királynak az engedelmességet s úgy viselkedett, mint független úr és folyton dúlta magyar szomszédai jószágait. A magyarok közt is akadtak czinkostársai, így a borsmonostori apát emberei, kik mint kémek és árulók a szomszéd osztrákokat be szokták az országba hívni, hol szörnyű pusztítást vittek végbe. Az a töméntelen kis és nagy háború, melyeket a királynak viselnie kellett, óriási pénzösszegeket nyelt el s a leggazdagabban ellátott kincstárt is kimerítette volna. A magyar kincstár pedig mindinkább elszegényedett. Zsigmond gyakran tartott országgyűlést, mely támogatta is királyát. De a rendiség törvényhozói jogának uralomra jutása nálunk ugyanoly eredményekre vezetett, mint a feudalis Európában mindenütt. Az uralkodó osztályok, hivatásszerű katonák rajongtak a háborúért s lovagias hajlamaik minduntalan a harcztérre vitték őket. De a hadviseléshez szükséges pénz megszavazásában, noha az adót nem magok, hanem jobbágyaik fizették, hihetetlen szűkmarkúságot tanusítottak. Mint a német birodalomban állandó szokássá vált, akképen nálunk legalább gyakran előfordult, hogy az országgyűlés úgy fejezte ki nemzeti érzelmeit, hogy a királynak vagy épen semmi, vagy minél kevesebb pénzbeli segélyt juttatott. Ez a jelenség akkor Európaszerte észlelhető s a királyi hatalom mindenütt, hol a rendiség gondoskodott ellátásáról, a legsúlyosabb pénztelenséggel küzdött s jövedelmei rikító aránytalanságban állottak a roppantul felszaporodó udvartartási, diplomácziai és katonai szükségletekkel. Zsigmond király a legfájdalmasabban érezte ez állapotok hatásait s sokszor igazán nélkülözésekkel kellett küzdenie. 1395 őszén azt jelentette haza a man-

tuai herczeg követe, hogy udvartartása oly szegényes, hogy az udvar nevet sem érdemli. A király szükségtől gyötörve épen nem királyi módon kényszerült tehát pénzt szerezni. Értékesített mindent, a mit lehetett, zálogba tette saját családi vagyonát, Magyarország némely részét, egyes harminczadok-hivatalokat, s nem sokat törődött vele, külföldi volt-e az, ki a pénz adta, vagy hazai? Időnként általában nem boldogult nála senki, a ki nem pénzzel jött, a ki nem kisebb-nagyobb kölcsönt hozott. Sanyarú helyzetét főleg a budai kalmárok aknázták ki, de tették ezt mások, kül- és belföldiek, urak és kereskedők egyaránt, s ezek a gyanús műveletek, melyek csak pillanatnyilag segítettek zavarán, méltán csorbát ütöttek Zsigmond jó hírnevén. De bármi bajokkal küzdött, még a délvidéki mozgalom idején, főleg 1393 óta nem egyszer szembe szállt a magyar határokon egyre inkább fészkelődő törökkel. Meg is vert egy-egy török hadat, visszafoglalt egy-egy várat, de míg országaiban a hosszú lázadás véget nem ért, döntő hadjáratba nem foghatott. Mihelyt a délvidéken csak némileg is helyre állt a nyugalom, Zsigmond a nagyobb hadjárat eszméjétől sem riadt vissza s 1395-ben hódolatra és adófizetésre kényszerítette István moldvai vajdát, Havasalföldön visszahelyezte a török által elütött Mircse vajdát, mire a Duna mellé vonult s kiverte a a törököt Kisnikápolyból. Itt kapta neje halálának hirét, mely diadalútját hirtelen megakasztotta. Haza kellett sietnie, nemcsak azért, hogy nejét eltemettesse, hanem főleg azért, mert Hedvig lengyel királyné kisérletet tett, hogy elragadja tőle a magyar koronát. De az ország immár rendületlenül Zsigmond mellé állt, ki neje halálával törvényesen is egyedüli koronás királya lett. Csakhogy hazatértével a török visszafoglalta Havasalföldöt, sőt a magyar anyaországba is betört s Temesvárig pusztított. A király nagyarányú hadjáratra készült tehát s a sürgős veszélylyel szemben a keresztény hatalmakhoz fordult segélyért. Levelei és követei bejárták az idegen udvarokat, még pedig ez uttal nem hasztalan. Mult évi sikereinek híre Európaszerte fölébresztette a vallásos lelkesedést s IX. Bonifácz pápa, noha Nápolyi Lászlót pártfogolta, kihirdette a keresztes háborút Zsigmond érdekében. Ezt az avignoni pápa sem ellenezte s így Zsigmond kérő szava főleg a franczia urak körében keltett erős visszhangot. De Velencze, Anglia, Zsigmond rokonsága, Venczel német és cseh király, Jodok morva őrgróf, a Habsburgok, Mánuel görög császár is támogatták vállalatát s sereget, pénzt, hajót igértek. Áldozatkészségével mindnyájok közül kimagaslott Burgund nemes herczege, Fülöp, ki némi pénzzel már előbb segítette Zsigmondot, most meg első szülött fia, János, neversi gróf vezetése alatt egész kis hadsereget küldött, mely 1396 tavaszán Németországon át jutott el hazánkba. Vezérét, János grófot, a franczia nemesség színe-java környezte, de német keresztesek, urak és városok zsoldosai is csatlakoztak hozzá. A hatalmas idegen had juniusban Buda alatt állt; a háború

Magyarországon szintén népszerű volt s az uralkodó rend lelkesülten sietett a király táborába, ki töméntelen perhalasztást adott, utóbb meg általános törvényszünetet rendelt el, olyan tömegesen fogott fegyvert a nemesség. Egyes urak különösen kitettek magukért, így a délvidék dúsgazdag birtokosa, Laczkfy István, a volt nádor és bán, a Dunántúl jeles nemzettsége, a Kanizsay, mely a család minden fegyverbiró tagját mozgósította s három bandériummal támogatta a királyt. Vele voltak hű vitézei, a lengyel Stibor vajda, a Maróthyak s más jelesek, míg Stiriából Cilley Ulrik, ama tartomány legtekintélyesebb főura, tetemes sereggel csatlakozott hozzá. A sok jó vitéz közül a hívek hívei, a Garayak sem hiányoztak, de őket, Miklóst és Jánost, a király közvetlenül Havasalföldre rendelte, míg a fősereget a Vaskapun át maga vezette oda. Oláh földön mindkét had egyesült s a 70 gályá-

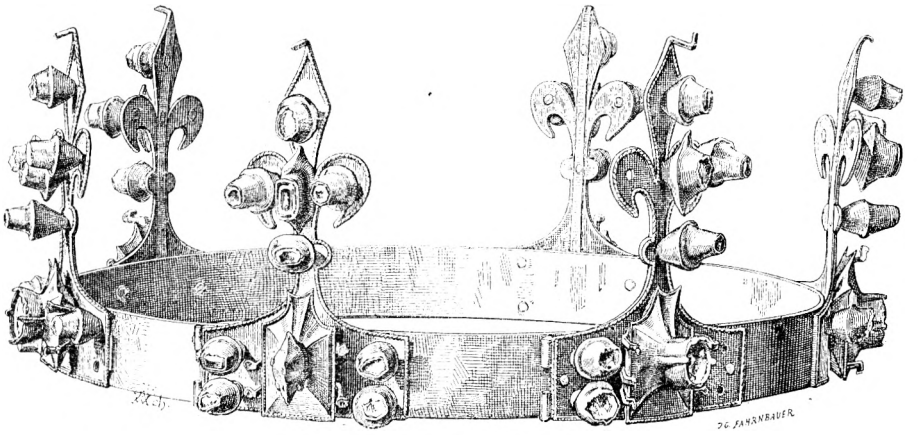

Mária királynő sirjában talált korona.
(A bécsi udvari múzeumban.)

ból álló flotta segélyével a szerb partra kelt át. Azután megvette Bodon várát s Tirnovóig tolta előre lovas dandárait, melyek ott találkoztak először a törökkel, miközben a fősereg a Duna jobbparti Nagynikápolyt vívta, hol Mircse oláh vajda is csatlakozott hozzá. A nikápolyi török őrség azonban mindaddig védekezett, míg felmentésére Bajazid szultán meg nem érkezett. Erre Nagynikápoly közelében vívatott szeptember 28-án (a nap nem bizonyos, de mindenesetre szeptember 25—28. közt folyt a harcz) a középkor egyik legnagyobb csatája. A keresztény hadat 90, a törökét 140 ezer emberre becsülték. Két világ lépett itt szembe egymással; a keleti alanti polgárosodásával, de fejlett katonai szervezetével, szígorú fegyelmével, parancsolni tudó vezéreivel és engedelmeskedni kész tömegeivel. A nyugati viszont fényes, ragyogó lovagvilágával, örvendező halálraszántságával, egyéni vitézségével, de egyszermind feudalis zűrzavarával, széthúzó, fegyelmet, engedelmességet nem ismerő elemei-

vel. Az egyik táborban együtt volt Európa s vitéz hadserege kicsinyben visszatükrözte mindazt a lelkesedést és fejetlenséget, azt a nemes, de féktelen szilajságot, mely a hűbéres nyugatot jellemzé. Első sorban az egységes vezetés hiányzott; mindenki parancsolt s engedelmeskedni nem akart senki. Az ellentáborban viszont a keleti kényuralom minden előnye egyesült. Jeles katona vezette a harczot s mindenki versenyzett parancsai pontos teljesítésében. A töröknek volt szervezett állandó katonasága, a jancsárság, voltak kitünő lovastömegei s az egész tábort egy akarat, a győzelem vágya és szelleme hatotta át. Így a nikápolyi csata a nyugati kereszténység és az iszlám nagy mérkőzésévé vált s európai földön a magyar király vezetése alatt vívta a katholikus világ a félholddal első nagy csatáját, mely századokra eldöntötte földrészünk keletének sorsát. A harcz a keresztények vereségével végződött s a lovagság virága borította a csatatért, sokaknak meg a fogság szánalmas sorsa jutott osztályrészül. Maga a vitéz János neversi grófis foglyul esett s később Zsigmond királyra hárult a lovagias kötelesség, hogy roppant sarczon kiváltsa, mely czélra egy párisi kereskedőtől 100,000 aranyat kellett kölcsön vennie. Zsigmond és magyarjai hősiesen, halálra szántan küzdöttek a legsűrűbb embertömegben, míg az oláhok átpártolása el nem döntötte a csatát. Kanizsay esztergomi érsek és testvére, a két Garay, Maróthy János, Stibor, Cilley csak a legnemesebb önfeláldozással birták a királyt az ellenség tömegéből kivágni. A Dunához menekültek, hol hajóra szálltak. De Magyarország felé a vizi út már el volt zárva s a király a primással s nehány hívével a Fekete tenger felé igyekezett, honnan szerencsésen Konstantinápolyba vergődött.

A menekültek világgá vitték a vesztett csata rémhírét. Mi történt a királylyal, azt azok sem sejtették, a kik tudták, hogy a harczból megmenekült. Itthon holt híre támadt s nyomban jelentkeztek a trónkövetelők. Laczkfy István, ki a csatából megmenekült, haza érve, Nápolyi Lászlót szólította föl az üres trón elfoglalására. László nem jöhetett ugyan az országba, de Laczkfyt és Simontornyay Istvánt nevezte ki helytartójává s tudtokkal ujra leánya kezét és segítségét kérte a szultántól, a ki csakugyan nagyobb hadat küldött át a Száván s e földet dulatta. A lengyel királyi pár szintén fölelevenité trónutódlási igényét s legalább Moldvát akarta hűbér-urasága alá vetni. Szerencsére Zsigmond Konstantinápolyból Spalatóba érkezett s erélyesen hozzá látott tekintélye helyreállításához. Megjöttének híre országszerte örömöt keltett s az urak hadaikkal siettek hozzá a délvidékre. Zsigmond Körösudvarhelyt országgyűlést tartott s minthogy a békés megoldást kereste, a Lászlópárti urakat szintén meghívta, sőt menevédet adott nekik. Csakhogy hívei oly engesztelhetetlenül gyűlölték a fölkelőket, hogy semmibe sem véve a menedéklevelet, az ellenpárti urakra rontottak, Laczkfy Istvánt és Simontornyayt felkonczolták, Laczkfy Andrást meg nehány emberével

elfogták (1397 febr. 27). A mozgalom többi vezetői Boszniába futottak s a fölkelés ismét elfojtatott, mire a király a lengyel határra sietett, hol Iglón személyesen találkozott Ulászlóval, és 16 évre békét kötött vele. Alighogy a trónkövetelőktől megszabadult, Zsigmond folytatni akarta a török háborút s nagy hadi készülődéseket tett, mert méltán attól tartott, hogy ha ő nem támad, a szultán fog a magyar államterületre törni. Bodont a török még a mult évben megszállta s ezzel itt is közvetlen szomszédja lett a magyar birodalomnak. De a szultán nem Magyarország ellen aknázta ki a nikápolyi diadalt; rabló, portyázó csapatokat küldött ugyan ide is, leginkább azonban a Balkánfélszigeten terjeszté uralmát. Észak-Bulgáriát végleg birodalmába kebelezte s nagy számmal telepített oda török lakosságot. A bolgár bogumilok az iszlámra tértek s így gyarapították a mohamedánságot. Még nagyobb mértékben érezte Bizáncz a nikápolyi romlás következményeit, mert Bajazid európai és ázsiai földön egyre szorosabbra fűzte a császárváros körül a törökség vasövét. Egyszerre azonban olyan rettentő csapás sújtotta, mely örökre megmenthette volna Európát a török veszedelemtől. A „nagy farkas", Timur khán mongoljaival elárasztotta Kisázsiát s valósággal kipusztította lakosságát (1400), sőt megölte a szultán legidősebb fiát is. A nyugaton nyomban felismerték Timur khán támadásának jelentőségét; Bizáncz, Genua, Franciaország érintkezésbe léptek vele s a háború folytatására biztatták. Csakugyan hajlott szavukra s 1402 julius 20-án tönkre verte s egyik fiával együtt elfogta Bajazid szultánt. A következő évben Timur eltávozott ugyan Kisázsiából, de a török birodalom tényleg megsemmisült s apró darabokra, tehetetlen, kis pasalikokra szakadt szét. Ekkor tehát megvolt az alkalmas pillanat arra, hogy a török Európából örökre kiüzessék. Zsigmond a nikápolyi csata után folyton készült is a török háborúra s immár Magyarországot magát igyekezett egy nagy hadjáratra képessé tenni. 1397 óta az országgyűlés közreműködésével szakadatlanul a honvédelem ujjászervezésén fáradozott s hogy pénzt szerezzen, törvény útján a kincstár katonai szükségleteire rendelte az egyházi javak jövedelmének egyharmadát, másrészt ugyancsak törvénynyel mondotta ki, hogy az elzálogosított királyi javak vagy várak minden kárpótlás nélkül visszaadassanak. De törekvéseit, még a bosnyák Hervoja és az oláh vajda elleni kisebb vállalatait is meddőkké tették Nápolyi László híveinek üzelmei, melyek IX. Bonifácz római pápa támogatásával épen akkor öltötték a legnagyobb méreteket, mikor Bajazid mongol fogságba esett s birodalma végpusztulásra jutott. A helyett, hogy Róma a török elleni döntő támadásban segítette volna Magyarországot, a magyar papság által olyan fölkelést zúdított reá, mely évek hosszú

Laczkfy István pecsétje.

sorára megbénította erejét. Politikája annál igazolatlanabb volt, mert Zsigmond törhetetlen kitartással fáradozott a pápa jóakaratának megnyerésén. Az egyházszakadásban nemcsak ő maga állandóan, hanem sokáig családjának minden tagja, első sorban Venczel német és cseh király rendületlenül megmaradt Bonifácz hűségében. Pedig ez nem mindig volt a magyar közvélemény inyére, mert Róma valósággal elárasztotta a reservácziók korlátlan használatával hazánkat idegen vagy a kegyuraknak nem tetsző papokkal. Az ország ezt oly kevéssé akarta tűrni, hogy mikor Zsigmondot királylyá választotta, hitlevelében arra kötelezte, hogy egyházi javadalomra idegent ajánlani nem fog, hanem az összes főpapi állásokat magyaroknak tartja fenn. Rómában azonban nem törődtek a magyar országgyűlés e határozatával, s azután is úgy töltötték be a magyar javadalmakat, mint annak előtte. A rendek követelésére a király 1394-ben kimondotta tehát, hogy idegenek, még ha a pápa vagy követeinek leveleivel lennének is ellátva, az úgynevezett bullások, királyi engedély nélkül kanonoki javadalmat el ne foglalhassanak, s ha az ilyen bullás egyházi büntetést merne alkalmazni, ezzel senki se törődjék. 1397-ben a rendek ismét törvénynyel zárták ki az idegen bullásokat.

Bármi óvatosan hajtotta végre Zsigmond az ide vonatkozó törvényeket, Rómában egyre nagyobb ellenszenv támadt iránta s Nápolyi László azon kérelmei, hogy a pápa az egyház dús fegyvertárával segítse a magyar korona megszerzésében, mindinkább meghallgatást találtak. Ehhez járult egy más körülmény. Venczel német király, mint római császár az egyház egysége visszaállításának eszméjével kezdett foglalkozni s ezzel a római, valamint az avignoni pápát, kik állásukat féltették, egyaránt magára haragította. Venczel ez ügyben Rheimsban a franczia királylyal találkozott (1398) s azt a megoldást vetette föl, hogy az egyházszakadás megszüntetése érdekében IX. Bonifácz római és VIII. Benedek avignoni pápák leköszönjenek s helyökbe új pápa választassék, kit az egyetemes katholikus világ elismerjen. Alighogy e tervekről értesült, Bonifácz pápa a német egyházi választó fejedelmekkel Venczel királyt (1400 augusztus 20) egyszerűen trónvesztettnek nyilváníttatta s Ruprecht rajnai választó fejedelmet kiáltatta ki német királylyá. Zsigmond, kinek semmi része sem volt Venczel egyházpolitikájában, ámbár tudott róla, most, hogy a pápa trónvesztettnek nyilvánította, Rómához való rendületlen ragaszkodásának bizonyítékául saját testvére ellen fordult. Hogy azonban a császári rang megmaradjon a Luxemburgok családjában, magát igyekezett német királylyá választatni. Minthogy pedig a pápának megvolt a saját jelöltje, Zsigmond e törekvéseivel végleg elvesztette Róma kegyét, mely elhatározta, hogy a magyar koronától is meg fogja fosztani. Úgy akart vele elbánni, mint a német birodalomban Venczellel. A főpapságot mozgósította ellene, mert Lászlónak alig volt többé híve az országban. Vagy kipusztultak, vagy nem bíztak az olyan trónkövetelőben, a ki nem

mer közéjük jönni, hanem minduntalan fegyverre szólítja, de mindig cserben hagyja őket. A pápa az egyház segélyével akarta tehát Lászlót diadalra segíteni s forradalomba hajtotta a papságot. Ekképen a magyar király ugyanakkor, mikor halálos csapást mérhetett volna a törökre, a pápa által támasztott felkelés leverésére kényszerült erejét s nemzete drága vérét vesztegetni. Rómában azt hitték, hogy Magyarországban ép oly könnyen boldogulhatnak, mint a német birodalomban. Kiadták tehát a főpapságnak a parancsot, foszsza meg Zsigmondot a tróntól. A püspökök nagy része nem mert a pápával daczolni s a forradalom élére a hívek híve, Kanizsay János primás állt. A főpapság tudta, hogy fegyverrel

Stibor vajda pecsétje.

nem ér czélt, mert a nemesség tömegei, mint eddig, ezután is lelkesedve fogják véröket és vagyonukat koronás királyukért áldozni. Egyesek megnyerték ugyan egyik-másik rokonukat, de együtt véve sem voltak sokan s így igen óvatosan és ritka furfanggal készítették elő a mozgalmat. Tervök az volt, hogy lopva hatalmukba kerítik a királyt s azután kierőszakolják tőle a lemondást. Zsigmond épen ez időben házassági tervekkel foglalkozott, melyek annyira lekötötték figyelmét, hogy észre sem vette a körötte folyó izgatást. 1401 husvétján akarta esküvőjét Margit briegi herczegnővel megülni, kiért Stibor vajdát nagyobb kisérettel küldte külföldre. A hű Stibor távollétét használta fel a főpapság, hogy ügyesen

kieszelt s előkészített merényletét végrehajtsa. A püspökök valami ürügy alatt Óbudán gyűlést tartottak, melyre mindegyik töméntelen fegyveressel jelent meg, kik a jelenlevő egy pár világi úr meglepetésére április 28-án előre kijelölt terv szerint megszállták Buda városát és a királyi palotát. Zsigmondot teljesen készületlenül érte a vakmerő támadás, de méltóságosan, rangjához illően viselkedett e nehéz pillanatban. Nem ijedt meg, nem bujt el, sőt még kérésre sem fogta a dolgot, hanem királyi díszt öltve bátran szemökbe nézett a lázadóknak s figyelmeztette őket, hogy urok és királyuk, kinek hűséget esküdtek. A püspökök lemondását követelték, de Zsigmond férfiasan utasította el kívánságukat, mire, mint maga beszéli, nehány főpap és úr szent személyére tette kezét. A mint ezt egyik vitéz katonája (tiro ex militibus), Tary Lőrincz meglátta, kivont karddal sietett védelmére, de a dulakodásban sebet kapott, sőt orra hegyét is levágták, a királyt meg elfogták s Visegrádra vitték börtönbe. A primás vezetése alatt a papi párt kormányzóságot alakított, mely önkényesen, országgyűlés nélkül trónvesztettnek nyilvánította a királyt, másrészt a hatalommal a legdurvábban visszaélt, s azon ürügy alatt, hogy Zsigmond kegyenczein áll bosszut, a legkegyetlenebb rémuralmat léptette életbe. Ez okozta vesztét, mert a világi urak csakhamar elváltak a pápások vakbuzgó táborától. Egyháziakat és világiakat a trónkérdésben is a legélesebb elvi ellentét választotta el s a főpapság fölöttébb túlbecsülte befolyását, midőn azt hitte, hogy a pápa jelöltjét ültetheti Magyarország trónjára. Egyszerűen ismétlődött az, a mi III. Endre halála után történt; az urak készek voltak királyokul fogadni mindenkit, csak a pápa jelöltjét nem. A papság Nápolyi Lászlót kiáltotta ugyan ki királynak, de ez tanult atyja sorsából s nem mozdult ki a biztos Nápolyból, másrészt a Garayak, Forgáchok s mindazok, kik egykor Kis Károly megöletésében részt vettek, egyáltalán nem fogadhatták el fiát királyul. E körülményen Róma minden számítása meghiusult. A magyar viszonyokról kitünően tájékozott Velencze nem is pártolta a fölkelést, s bármi buzgón fáradozott a pápa és László, hogy támogatását megnyerjék, a köztársaság egyelőre semlegesen, sőt barátságtalanul viselte magát irántok. Minthogy László kilátásai kezdettől fogva reménytelenek voltak, más trónkövetelők siettek szerencsét próbálni. Ulászló lengyel király, noha neje, Hedvig, már akkor meghalt, a felvidéki urak közt talált híveket s készült is bejönni az országba. Mások Vilmos osztrák herczeghez fordultak, ki megjelent a Dunántúl s Velenczétől kért segélyt a magyar trón elfoglalására, de azt a rideg választ kapta, hogy Zsigmond fogoly ugyan, de még él s így a trón nem üresedett meg. Még Zsigmond unokaöccse, Jodok morva őrgróf is a versenyzők sorába lépett s megszállotta a Vágmenti városokat. Mindez azonban hiábavaló erőlködés volt, mert mihelyt az ország a merénylet meglepetéséből csak némileg felocsudott, a világiak nyomban fegyvert fogtak Zsigmond, a koronás király kiszaba-

dítására s a papi uralom megszüntetésére. Már akkor azt tartotta a magyar közvélemény, hogy „ha valami ökröt koronáznának meg magyar királynak, ahhoz is hűséggel kell ragaszkodni". Egyre többekben föltámadt tehát a király iránti hűség érzete; a világiak közül Stibor vajda, Cilley, a Garayak, a köznemesség meg általában Zsigmond mellett foglaltak állást, sőt Eberhárd zágrábi püspök is szembe mert szállani Róma s a pápások fenyegetéseivel s azokhoz csatlakozott, kik a törvényes király uralmát vissza akarták állítani. Stibor hadat gyűjtött, kiverte Jodokot, megvívta Nyitra várát, a papi forradalmárok egyik főfészkét. Eberhárd püspök, Cilley, Maróthy János az ország más-más részeiben szólították fegyverre a törvényesség híveit s a főpapok csakhamar annyira megrémültek a nagy nemzeti mozgalomtól, hogy Zsigmond személyének őrzését a Garayakra bízták, kik siklósi várukba vitték, hol méltóságához illően bántak s mihelyt bizonyos kérdésekre nézve megegyeztek vele, szabadon bocsátották, vagyis visszahelyezték a királyi hatalom birtokába. Zsigmond ezúttal is nagylelkűen, királyhoz illően viselkedett; teljes bűnbocsánatban részesített mindenkit, mire október 26-án az összeesküvők megjelentek udvarában s kifejezték hódolatukat, ő meg esküvel erősítette meg a kegyelmet.

A lezajlott forradalomnak sajátszerű következményei voltak. A nápolyi párt tehetetlensége bebizonyult, s a pápa azon igénye, hogy a magyar koronával rendelkezzék, a világiaknál egyhangú visszautasításban részesült, Margit briegi herczegnő pedig nem lett magyar királyné, mert Zsigmond hálából a szolgálatokért, melyeket neki Cilley Ulrik ez alkalommal is tett, a csak 9 éves Cilley Borbálával jegyezte el magát. Mindazáltal Róma az 1402-ki kudarcz után sem mondott le szándékairól s alig hogy Zsigmond itthon rendet csinálva atyai örökségének biztosítására Csehországba ment, új lázadásra ösztönözte a papságot s Nápolyi László, hogy híveibe bátorságot öntsön, csapatokat küldött a dalmát részekbe, hol a főbb városokat megszállták s Zárát is birtokukba vették (1402 augusztusban). Ez időben Zárában már azok a társadalmi rétegek, melyek századokon át a magyar uralomért lelkesedtek, végleg elvesztették befolyásukat. A polgárság különben is neheztelt Zsigmondra, mert felszabadította Pago szigetét, mely folyton lázongott a zárai főuralom ellen. Látszólag e miatt, de tényleg azért, mert az olasz-velenczei szellem már teljesen felülkerekedett, a városi képviselet 1402 aug. 27-én 70 szóval 8 ellen elhatározta, hogy Nápolyi Lászlóhoz csatlakozik. Példáját követte Trau, Sebenico és Spalato s befogadta a trónkövetelő őrségét.

Zsigmond óvatosan, de elszántan tette meg intézkedéseit, hogy a helyzet nehézségeivel megbirkózzék. Megbízható híveit ültette a főbb tisztségekbe, bátyjával, Venczellel rendezni igyekezett dolgait s midőn ez nem sikerült, a makacs, sokszor beszámíthatatlan testvért fogságra

vetette. Hogy pénzzavarán enyhítsen, Albert osztrák herczegnek zálogba adta 16.000 vörös forinton a pozsonyi, sopronyi és korponai harminczadokat, melyek évtizedekre osztrák kézben maradtak. Hogy az osztrák herczegek másnemű segélyét föltétlenül biztosítsa ügyének, megigérte, hogy ha fiutóda nem születik, közülök választja örökösét. Az ide vonatkozó egyezséget pozsonyi gyűlésükön az urak is elfogadták s egyenesen Albert herczeget jelölték ki esetleges trónörökössé.

Időközben IX. Bonifácz pápa és Nápolyi László abban állapodtak meg, hogy a papság 1403-ban újra kitűzze a lázadás zászlaját, mire László bejön az országba s maga áll a forradalom élére. Hogy minden akadályt elhárítson kegyencze útjából, a pápa kegyelmet biztosított mindenkinek, kinek Kis Károly megölésében része volt, ha Lászlóhoz csatlakozik. Érdekében Acciajoli Angelo bíbornokot küldte a magyar területre s neki engedte át a pápai adó egy részét. E mellett megrendszabályozta a Zsigmond-párti főpapokat, Endre spalatói érseket áthelyezte, a derék Eberhárd zágrábi püspököt el akarta mozdítani s a legatussal egyházi átok alá helyeztette. De a törvényes királyához ragaszkodó főpap egyszerűen „megvetette" — ezt maga írja — az indokolatlan intézkedést. Ellenben a primás ismét engedett Róma nyomásának s a világiak közül nehányat hűtlenségre csábított. A forradalom 1403 elején (február végén vagy márczius első napjaiban) tört ki. Ez időben az összeesküvők, az esztergomi és kalocsai érsekek, három püspök, Bebek Detre nádor nehány barátjokkal és rokonukkal Váradon gyültek össze azon ürügy alatt, hogy szent László sírjához zarándokolnak. E zarándoklatok akkor nagyon gyakoriak voltak s így az összeesküvőké sem tűnt fel. Erre a váradi templomban, az ország egyik szentélyében, ama nagy király márvány ravatalánál, kinek emlékét híven őrizte hálás nemzete, történelmünkben páratlan, megdöbbentő jelenet játszódott le. A főpapság ott hirdette ki a forradalmat koronás királya ellen. Az összeesküvők szent László sírja köré sereglettek, Zsigmondot trónvesztettnek nyilvánították, Nápolyi Lászlót királyokul fogadták s esküt tettek, hogy elhatározásaikhoz hűen ragaszkodni fognak.

Erre megindult a tömegek föllázításának munkája. A püspökök parancsára az alsó papság a népet igyekezett megdolgozni, s számos plébánia a trónkövetelő László kortestanyájává, a forradalom és a felségárulás bűnfészkévé lett. A templomokban folyt az izgatás, a szószékről bujtogatták a tömeget s az egyház legszentebb kegyszereit a politikai izgatás szolgálatába helyezték. A lelkészek ünnepélyes körmenetekben hordozták szét a szentek ereklyéit és Nápolyi László zászlait s fegyverre szólították fel a népet. Csakhogy a tömeg közönyösen hallgatta a lázító beszédeket, elutasította a bűnre való csábítást s a végzetes napokban örökké dicsőséges bizonyítékát adta higgadtságának, loyalis érzésének, Zsigmond koronás személyéhez való ragaszkodásának. Az izgatás teljesen

Zsigmond első nagy pecsétje.

kárba veszett, a tömeg nem csatlakozott a fölkeléshez s maga az alsó papság is hamar beleúnt a hazafiatlan szerepbe, melyet püspökei rá kényszerítettek. Komoly forradalom nem támadt ekkor sem, mert az apró zavargásokat könnyen elfojtották a törvényesség hívei. Az északi vármegyékben Stibor és a Forgáchok, a keletiekben a Perényiek, Erdélyben a szászok, a Dunán túl a Garayak, Cilleyek, Báthoryak s mások lelkesülten védelmezték királyuk jogait és hazájok érdekeit s könnyű szerrel leverték a felkelést. A városok, a polgári elem, valamint a középbirtokosok, a kisnemesek tömegei mind a legnagyobb buzgalommal támogatták őket s Makray Benedek papot, a Zsigmond alapította óbudai egyetem jogtanárát, ki a budai és a pesti polgárokat próbálta fellázítani, maga a nép verte bilincsre s tette ártalmatlanná. Csupán a Tiszavidéken, Ludányi Tamás, a harczias egri püspök birtokain öltött a mozgalom nagyobb arányokat, mert Ludányi megnyerte Debrőy István volt kincstartót. Ezt azonban Perényi Imre Sárospataknál tönkreverte s Erdélybe szorította, hol csakhamar nyoma veszett. Rozgonyi Simon megvette Eger várát, mire a lázadó püspök Erdélybe, onnan meg Lengyelországba futott s csak nagyon hosszú idő multán nyerte vissza püspökségét. Maga Zsigmond férfiasan részt vett a nyugalom helyreállításában, megvívta Esztergom érseki várát s Erdélyben is erélyesen lépett föl, úgy, hogy a Dráván innen a nyugalom csakhamar helyreállt s a felkelés vezérei a Dráván túlra menekültek, hol Eberhárd zágrábi püspök és Cilley erős haddal őrizték a határt, hogy vissza ne jöhessenek. De a pápa még ekkor sem mondott le terveiről. Szentesítette a detronizálást, szóba sem állt többé Zsigmonddal, a főpapi székekre László híveit nevezte ki s magát Lászlót gyorsabb cselekvésre ösztönözte. A trónkövetelő, ki már előbb megnyerte Hervója bosnyák bánt, s a pápa közbenjárására Velenczével szintén jó viszonyba lépett, végre személyesen Magyarországba indult s julius 20-án Zárába érkezett. Csakhogy akkor már a magyar fölkelés az ország legtöbb vidékén leveretett s vezetői mind dalmát területre futottak. Zárában a már emigráns Kanizsay János primás, Szepesy János kalocsai érsek és négy püspök, Bebek Detre, kit Zsigmond időközben megfosztott nádori állásától, valamint Hervója és más bosnyák urak fogadták a trónkövetelőt. De a magyarok már első találkozásukkor keserű csalódásban részesültek. László nem igen bízott bennök s nem követte hívásukat, hogy Székesfejérvárra menjen velök s ott megkoronáztassa magát. Atyja gyászos végzete elijesztette minden komolyabb vállalkozástól. Nem mozdult ki a biztos Zárából, hol augusztus 5-én magyar királylyá koronáztatta magát, de nem a szent koronával s nem törvényes módon, úgy, hogy bitorló maradt azután is. László maga belátta, hogy elvesztette a játékot s már november 7-én haza takarodott. Vele szöktek a kalocsai érsek, a veszprémi püspök s a zágrábi ellenpüspök. A többiek Zsigmond király kegyelméhez folyamodtak, a ki ezúttal is királyi nagylelkűséggel bánt velök.

Még akkor, midőn László Zárában időzött, október 18-án közbocsánatot hirdetett, mire az összeesküvők nagy része visszatért hűségére. Kanizsay primás, testvérei és barátai megbánva szörnyű vétköket, október végén Fejérvárra siettek s Zsigmond lábai elé borulva kértek kegyelmet. A király szivesen és őszintén megadta s a ki önként meghódolt, az csakugyan bűnbocsánatot nyert. Ellenben fej- és jószágvesztéssel sújtattak mindazok, kik folytatták az ellenállást. Akadtak ilyenek is, noha november 7-ike után azt sem mondhatták többé, hogy Lászlóért harczolnak, ki a faképnél hagyta őket. De azért egyes féktelen urak tovább háborogtak s László távozásával Vilmos osztrák herczeg köré csoportosultak. Csakhogy ezzel a trónkövetelővel ép úgy pórul jártak, mint Nápolyi Lászlóval. Vilmos végre könyörögve kért békét Zsigmondtól, cserben hagyott hívei pedig elvesztek vagy külföldre menekültek. 1404 tavaszán a papi forradalom hullámainak utolsó fodrai is elsimultak s tulajdonképen csak ez időben, husz esztendei véres polgárháborúk után jutott Zsigmond király a magyar trón teljes és háborítatlan birtokába.

VI. FEJEZET.

ZSIGMOND KIRÁLY NEMZETKÖZI SZEREPE.

A HOSSZÚ BELHÁBORÚ KÖVETKEZMÉNYEI. — MAGYARORSZÁG FELMONDJA IX. BONIFÁCZ PÁPÁNAK AZ ENGEDELMESSÉGET. — A MELLÉKTARTOMÁNYOK VISZONYA. — VELENCZE ELFOGLALJA DALMÁCZIÁT. — ZSIGMOND NÉMET KIRÁLY LESZ. — AZ EGYHÁZ EGYSÉGÉNEK HELYREÁLLÍTÁSA. — A KONSTANZI ZSINAT. — A HUSZÍTA MOZGALOM ÉS HÁBORÚ. — KÜZDELMEK A TÖRÖKKEL. — ZSIGMOND CSÁSZÁRRÁ KORONÁZTATIK. — HALÁLA.

HÚSZ ESZTENDEIG verték, csapkodták a magyar állam hajóját a a legrombolóbb polgárháborúk hullámai. E küzdelmek végleg kitépték a magyar talajból az Anjouk nemes fáját, tengernyi embervért követeltek, mérhetetlen vagyoni romlást okoztak s az ország díszes palástjának nem egy értékes darabját szakították el. Az új királyi család, a magyar Luxemburg-uralkodóház megalapítója, Zsigmond, kinek a legcsekélyebb része sem volt a zivatar fölidézében, mert a rémdráma első, legvéresebb jelenetei, a délvidéki lázadás kitörése, Kis Károly megölése, Erzsébet királyné elfogatása, az ő távollétében, minden hozzájárulása nélkül játszódtak le, fájdalmasan érezte a hosszú válságot, mely birodalma állását délen s a Balkánon alapjában megingatta. A magyar király nem használhatta föl az egyetlen kedvező alkalmat az európai török uralom megtörésére, mert Róma s a magyar papság megfogta kezét s ezzel akaratlanul részt vett a török birodalom megmentésében. Bajazid egyik fia, Mohamed senkitől sem háborítva csakhamar megindította a széttépett törökség egyesítésének munkáját, melyet 1413-ban lényegileg befejezett. A nagy válság lázadásokban, trónkövetelők föllépésében egy ideig azután is éreztette ugyan hatásait s Magyarországról elhárította a közvetlen veszélyt, de az európai törökség meg volt mentve s Mohamed († 1421) fia, Murád már egész terjedelmében folytathatta elődei hódító politikáját. Havasalföldén egyébiránt még előbb ismét felülkerekedett a török, Moldvában a lengyel befolyás, Bulgária menthetetlenül, Ráczország mindinkább elveszett, Bosznia a magyarellenes üzelmek gócza lett s csakhamar Dalmáczia is velenczei kézre került.

Ezek voltak a hosszú belmozgalmak külügyi következményei s érthető, hogy a magyarság mélyen elkeseredett mindazok iránt, kik a polgárháború fölidézésében közvetve vagy közvetlenül részt vettek. A pártoskodó urakat a király minden hatalmával sem volt képes a tömegek dühe elől megvédeni s a körösudvarhelyi mészárlás jellemző tünete volt a közhangulatnak. De az ország nem csupán a közvetlen bűntetteseket, hanem a felbujtókat is sujtani akarta s egész ridegen, minden kímélet nélkül kimondotta, hogy a hosszú forradalmak fővédnökét, igazi lelkét és szítóját Rómában kell keresni. A magyar nemzet IX. Bonifácz pápában látta belső békéjének, nemzetközi hatalmi állásának megrontóját s ennek megfelelően Zsigmond 1403 augusztus 9-én ünnepélyesen, a katholikus világ színe előtt felmondta neki az engedelmességet s minden alattvalóját eltiltotta a Rómával való érintkezéstől. Nem a katholikus anyaszentegyháztól való elszakadás volt ez az elhatározás. Csak IX. Bonifácz ellen irányult, ki egy hű katholikus nemzetre annyi gyászt és inséget hozott. A magyarság egy emberként osztozott királya érzelmeiben. Az 1404 húsvétján tartott országgyűlés hangos kifejezést adott ama kétségbevonhatatlan igazságnak, hogy a fölkelést s a vele járó romlást a pápa keltette vak eszközei, a püspökök segélyével. A rendek jóváhagyták a IX. Bonifácztól való elszakadást s törvényben megbélyegezték a „bullások"-at, kik idegen érdekek szolgálatában minduntalan összeesküvést forralnak s zendüléseket támasztanak. Hogy a veszedelem ne ismétlődhessék, a törvény egyszerűen megfosztotta a pápát minden jogától

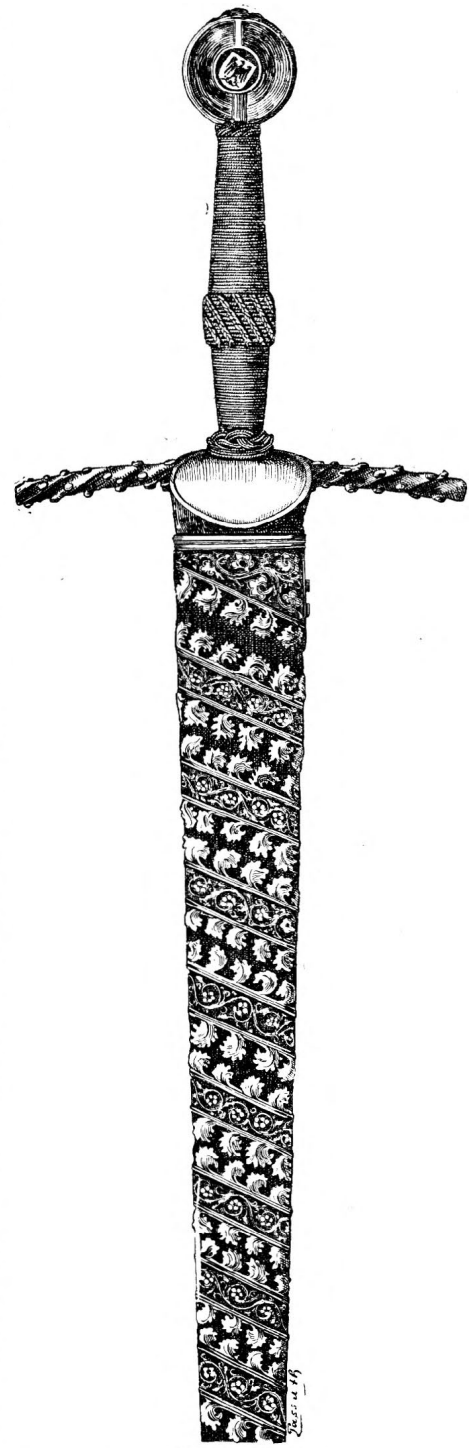

Zsigmond kardja.
(A drezdai királyi múzeumban.)

a magyar egyházi javadalmak adományozása terén s elrendelte, hogy az összes papi állásokat, melyeket eddig a pápa, a pápai követ vagy más főpap töltött be, jövőre kizárólag a magyar király adományozza, hogy továbbá a pápa és római hatóságai olyan iratai, melyek magyar egyházi ügyekről intézkednek, érvénytelenek legyenek s a ki azokat királyi engedély nélkül elfogadja, kihirdeti vagy végrehajtja, fej- és jószágvesztéssel bűnhődjék. Ez a törvény nem maradt üres fenyegetőzés, hanem végre is hajtatott s a benne lefektetett elvek vezették a magyar egyházpolitikát a következő évtizedek egyházi vajudásaiban, melyekben Zsigmond vezető szerepet játszott.

A király, mint az egyház hű fia, Bonifácz pápa halála után (1404) egy évvel, 1405-ben megújítá ugyan régi viszonyát a római VII. Incze pápával, de azt követelte, hogy a papi kinevezések ügyében ismerje el a magyar törvény alkotta jogalapot. Minthogy Rómában VII. Incze utódja, XII. Gergely, ismét Nápolyi Lászlóval fondorkodott, Zsigmond a pisai zsinat választottjához, XXIII. Jánoshoz fordult s vele igyekezett új egyezséget kötni, melyben a pápa a magyar javadalmak betöltését a királynak engedi át s a szentszéket csak a megerősítés joga illeti. Megegyezés azonban nem létesült, s Zsigmond az üresedéseket nem tölté be, úgy, hogy 1407-ben 15 főpapi javadalom volt gazdátlan. Mindazáltal a király fentartotta a magyar törvény elvi álláspontját s annak utóbb a konstanzi közzsinaton szerzett érvényt. Azt hangoztatta, hogy a magyar püspököknek a királytól kell függeniök, mert különben „állását veszélyeztetik, a mint azt már tették is". A konstanzi zsinat igazat adott neki, s elismerte a magyar király főpapkinevező jogát, sőt idevonatkozó kiváltságát utóbb V. Márton pápa szintén jóváhagyta. Csakhogy e jog gyakorlatának kora még nem érkezett el; a pápai hatalom még mindig erősebb volt a királyinál s az egyház rá kényszerítette a maga akaratát az államra, úgy, hogy lassankint nemcsak a pápa kinevező joga, hanem a rezervációk régi rendszere minden kinövésével egyetemben ismét helyreállott.

Maradandóbb eredményre vezettek Zsigmond király azon törekvései, hogy hű magyarjai segélyével a forradalom okozta romlást orvosolja s a belső rendet, a termelő munka ez alapföltételét visszaállítsa. Csupán 1405-ben két országgyűlést tartott s két főfontosságú törvénykönyvet alkotott. Ugyanez évben ülte meg esküvőjét Cilley Ulrik ifjú leányával, Borbálával, kit deczember 6-án magyar királynévá koronáztatott.

Családi érdekei e közben belesodorták a német birodalmi s a velök kapcsolatos nemzetközi bonyodalmakba. Testvérbátyjának, Venczel német és cseh királynak nem volt fia s minél inkább teltek az évek, annál valószínűbbé vált, hogy mindkét koronája öccsére fog szállani. Venczel megférhetetlen, komoly munkától iszonyodó ember volt, ki nem törő-

dött az uralkodás terheivel s legfölebb a királyi czímre fektetett súlyt. Összeveszett mindenkivel s így Zsigmonddal is, kit szűkmarkúan segélyezett, utóbb meg mint versenytársát valósággal meggyűlölt. Zsigmond nem egyszer jutott vele éles ütközésbe, mert méltán attól kellett félnie, hogy a meggondolatlan testvér a Luxemburgok állását Német- és Csehországban tarthatatlanná teszi. A németek csakugyan ellenkirályt választottak s így jó ideig két királya volt a birodalomnak. A német királyságra való tekintetekből Zsigmond a Habsburgokkal jó viszonyban igyekezett maradni s nemcsak sok csínjöket elnézte, hanem Albert herczeget jelölte ki utódává Magyarországban. Csakhogy Albert még 1404-ben elhúnyt, Zsigmond meg a következő évben megnősült s fiörököst remélhetett. A Habsburgok tehát megint a régi, rossz szomszédai lettek Magyarországnak, hol egyes jószágok és harminczadok zálogul

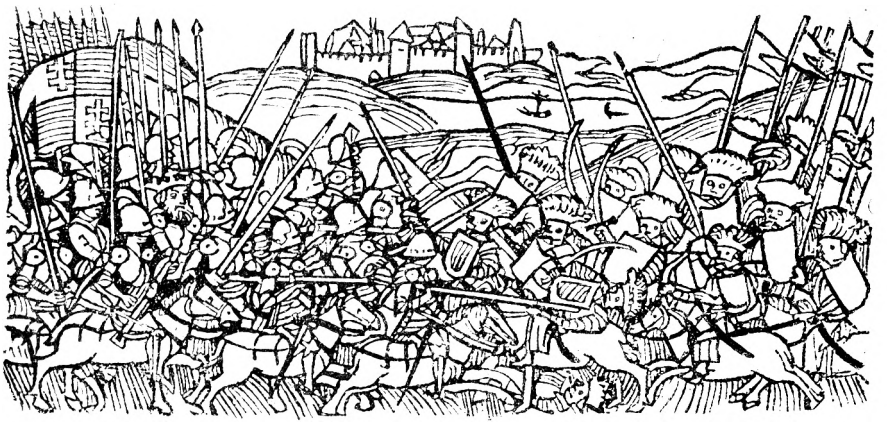

A boszniai hadjárat.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

kezökben voltak, s minduntalan titkos fondorlatokat kezdtek a magyar urakkal, a mikor meg büntetlenül tehették, be-betörtek széleire. Szerencsére egymás közt is viszálykodtak s így nagyobb bajt nem okozhattak, legföllebb pörpatvaraik kiegyenlítésével adtak Zsigmondnak felesleges munkát. Ilyen egyezséget eszközölt ki köztük 1409-ben, de kevés hálát aratott közbenjárásáért, mert Ernő és Frigyes herczegek csakhamar (1411) Velenczével ármánykodnak ellene.

Nyugati érdekei megóvása közben a király a Balkánországokat sem téveszté szem elől s a török hatalom pillanatnyi elgyöngülése mindenesetre elősegítette igyekezeteit. Első sorban Boszniában és Rácz-országban próbált rendet csinálni. Bosznia királya 1404-ben csakugyan elismerte felsőbbségét, de a féktelen főurak, főleg Hervója, a becsvágyó spalatói herczeg, ellenkirályt léptettek fel. Ebből új háború támadt s

1408-ban Zsigmond maga ment a lázadók ellen, tönkre verte őket, egész sereg bosnyák urat kivégeztetett, az ellenkirályt, Tvartkót, elfogta s Budára vitte. Uzora és Só vidékét elszakította Boszniától s amazt Garay Jánosra bízta, ezt meg a macsói bánságba kebelezte. E fényes sikerek hatása alatt Hervója és néhány dalmát város újra meghódolt, Ráczország meg elismerte a magyar felsőbbséget.

Csakhogy Zára a többi dalmát várossal még mindig Nápolyi László kezén volt, ki őrséget tartott bennök. Ez a körülmény, valamint Velencze fondorlatai bizonytalanná tették a magyar uralmat s folyton új hűtlenségre csábították a melléktartományok hatalmasait. Hervója spalatói herczeg 1413-ban kitűzte a lázadás zászlaját, sőt a törököt hívta segélyül, ki ez időben már kezdte a kis-ázsiai csapást kiheverni. Cilley megszállta ugyan Hervója területét, de a bogumilek vallásos gyülöletből a törökhöz csatlakoztak, ki a csekély magyar hadat Dobojnál megverte s nagy részét elfogta. A foglyok kiváltására az urak pécsi gyűlésükön (1416) 65.000 arany adót vetettek ki s a váltságdíj beszedésére tekintélyes embereket küldtek a vármegyékbe. Bosznia azonban, habár csak egy időre, elveszett. A török a bogumilek segélyével annyira megfészkelte magát benne, hogy onnan minduntalan dúlhatta nemcsak a közeli magyar részeket, hanem az osztrák tartományokat is.

A déli melléktartomány fölötti főuralom megingását nagy mértékben elősegítette az éles összeütközés, mely időközben Magyarország és Velencze közt beállt. Nápolyi László kalandos vállalata nemcsak éveken át zavarta Magyarország belbékéjét, hanem a dalmát kérdésben végzetes fordulatot idézett elő s Dalmácziát Velencze birtokába juttatta. A köztársaság sokáig szoros barátságban állt Zsigmonddal, kinek fontos szolgálatokat tett, melyek viszonzására a király, mint a köztársaság kívánta, ünnepélyesen jóvá hagyta a turini békekötést. 1403-ig nem is zavarta e viszonyt semmi s Velencze nemcsak nem bántotta Dalmácziát, hanem pontosan fizette az évi 7.000 aranyat, melylyel a turini szerződés szerint a magyar királynak tartozott. Ekkor azonban a pápa ösztönzésére politikát változtatott, László mellé állt, s nem fizette többé az említett évdíjat, sőt zárai koronázása után Nápolyi Lászlót hivatalosan üdvözölte, vagyis elismerte királynak. Velencze kétségkívül tudta, hogy László soha sem jut a magyar trón birtokába. Ezt nem is óhajtotta s pünkösdi királyságát csak arra használta fel, hogy visszaszerezze Dalmácziát, melyről a turini békében örökre lemondott. Szándékait könnyen valósíthatta. Mikor László Dalmácziából távozott, őrséget hagyott az ottani városokban, melyek tehát ezután is hatalmában maradtak. De előre látta, hogy állandóan nem lesz képes azokat megtartani, s midőn Zsigmond fegyverei 1408-ban Boszniában komoly sikert arattak, sietett rajtok túladni. Hogy a veszett fejszének legalább nyelét megmentse s magyar vállalatának költségeit behozza, Horvát-Tótországra irányuló igényeit s a dalmát városokat pénzzé igyekezett tenni s

Az Athenaeum nyomása.

HUNYADI JÁNOS BŐVITETT CZIMERE.

(Az 1453 február 1-én kelt czimeres levél eredetije az országos levéltárban.)

Az Athenaeum nyomása.

OZORAI PIPO.

(Andrea del Castagno falfestménye Firenzében.)

150.000 aranyért felajánlotta Velenczének. A köztársaság kapva kapott az alkalmon s noha eleinte fukarkodott, csak 70.000 aranyat igért, utóbb (1409 julius 9) 100.000 aranyon megkötötte az alkut, mire László átadta a kezén levő várakat és városokat. Ezzel a turini béke széttépetett s Dalmáczia ismét Velenczéé lett, a mi pedig végzetes, egész Európára kiható esemény volt, mert évek hosszú sorára ellenséges viszonyba juttatta Magyarországot és Velenczét, a török elleni védekezés két vezető államát. Ez megkönnyítette a töröknek a terjeszkedést s így nemcsak a magyarság, hanem az egész kereszténység megérezte a hosszú magyarországi belviszály gyászos következményeit. Maga a köztársaság tudta, hogy égbekiáltó jogsértést ejtett Zsigmondon és Magyarországon s külön követséggel mentegette eljárását, melyet olyképen tüntetett föl, mintha tulajdonképen a királynak tett volna szolgálatot, mert halálos ellenségétől szabadította meg. De Zsigmondot nem lehetett félrevezetni; a leghatározottabban követelte a turini béke megtartását s Dalmáczia kiadását. Minthogy pedig Velencze ragaszkodott a könnyen szerzett zsákmányhoz, a háború kikerülhetlenné vált s a két hatalom, mely egyesült erővel döntő csapást mérhetett volna a törökre, most egymás ellen fegyverkezett. Velencze kezei messze elértek; meg akarta nyerni az osztrák herczegeket, kikkel követei Trieszt-ben alkudoztak (1411), föllázította a bosnyákokat, sőt nagy nemzetközi szövetség alakításán fáradozott. Törekvését megkönnyítette azon körülmény, hogy Lengyelország s a német lovagrend háborúba keveredtek, melyben Zsigmond egyrészt, mert Jagelló Ulászló lengyel király régi ellensége s vetélytársa volt, másrészt meg a német királyság megszerzésére irányuló tervei miatt a lovagrendet támogatta.

Ennek folytán Ulászló Velenczének ajánlotta fel szövetségét, mely már előbb a Hervója (1411 tavaszán) s Ernő és Frigyes osztrák herczegek (1411 deczember) hasonló ajánlatát örömest fogadta s a tárgyalásokat titokban, 1412-ben csakugyan megindította. Zsigmondnak azonban sikerült még ez évben Ulászlót békére birni, mire megüzente Velenczének a háborút. A köztársaság, noha kevéssel azelőtt a sebenicói magyar őrséget átpártolásra csábította, visszariadt a harctól s ajánlatot tett, hogy Dalmácziáról, Zára és vidéke kivételével, lemond, Záráért egyszersmindenkorra 50.000 aranyat fizet, sőt e városra is elismeri a magyar király főuralmát s ennek kifejezéseül évenkint egy bíborba öltöztetett fehér paripát vagy egy aranyos öltönyt küld a királynak. De Zsigmond hajthatatlan maradt s a háború kitört. Őszszel (1412) két magyar had is nyomult az ellenséges területre, az egyik Dalmácziába, a másik a velenczei szárazföldre. Ozoray Pipó magyar vezér el is foglalta Friault, de Dalmácziában a velenczeiek kerekedtek felül, mert Zsigmond a legnagyobb pénztelenséggel küzködött, mi a háború erélyes folytatását lehetetlenné tette. Hogy pénzt szerezzen, a 24 szepesi város közül tizenhármat, továbbá Lublót, Podolint és Gnezdát 88.000 forinton

(37.000 schock garas) zálogba adta Ulászló lengyel királynak. Csakhogy ezzel sem segített magán, s mikor Velencze Cilley Frigyes befolyását is meg tudta a maga érdekeinek nyerni, a király öt évi fegyverszünetet (1413) kötött, mely Zára és Sebenico vidékét Velenczének juttatta s Magyarországnak csak Traut és vidékét hagyta meg, melyhez csakhamar Spalato járult. Kénytelenségből, a nemzetközi viszonyok nyomása alatt fogadta el Zsigmond ezt a megoldást, de soha sem feledte el Velencze hítszegését s politikájának állandóan vezérelve maradt Dalmáczia visszaszerzése.

Ez időben Zsigmond már megszerzé a német koronát is. Mikor Ruprecht ellenkirály meghalt (1410), egyik legbuzgóbb híve, Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgróf őt választatta meg. Zsigmond azzal jutalmazta (1411 julius 8) szolgálatait, hogy átengedte neki családi birtokát, Brandenburg őrgrófságot 100.000 magyar aranyban zálogul. E tartomány Zsigmond király jóvoltából jutott tehát a Hohenzollernek kezébe s lett mai világhatalmi állásuk alapköve. Csakhogy testvérbátyja, a cseh Venczel még mindig viselte a német király czímet, sőt unokatestvére, Jodok morva őrgróf szintén fölvette, úgy, hogy 1410-ben egyszerre nem kevesebb, mint három német király volt. A római birodalom e zűrzavarának megfelelt a római egyház zűrzavara, melyben akkor szintén három pápa uralkodott és pedig XII. Gergely Rómában, XIII. Benedek Avignonban, XXIII. János Pisában.

A sors annyiban megkönnyítette Zsigmondnak a német trónkérdés megoldását, a mennyiben az egyik ellenkirály, Jodok meghalt (1411), a másik, Venczel pedig megelégedett a királyi czímmel s nem tartott igényt a királyi jogokra. Így Zsigmond újra és végérvényesen német királylyá választathatta magát (1411 julius 21) s tényleg elfoglalva a trónt, egyedül gyakorolta a királyi jogokat. A német fejedelmek és városok Budán tisztelegtek új uroknál, ki magyar híveitől környezve fogadta hódolatukat. A német király tényleg római császár volt s jogilag is az lett ama pillanatban, mikor Rómában megkoronáztatta magát. De viselte a császári méltóság előjogait és kitüntető állását német királylyá választása pillanatától fogva s Zsigmond férfias szép egyéniségét immár a császárság és a magyar királyság kettős fénye övezte. Ő volt a katholikus világnak díszben, méltóságban legelső uralkodója, kinek rangbeli elsőbbségét Európa összes fejedelmei elismerték. Tényleges hatalom az új állással nem járt ugyan, de mégis olyan erkölcsi erőt kölcsönzött a magyar királynak, olyan jelentőségre emelte a nemzetközi életben, minővel egyik előde sem dicsekedett. Midőn uralkodója a kereszténység első világi méltóságának birtokába jutott, a magyar állam szintén kora legelső politikai tényezői közé emelkedett.

Mihelyt Zsigmond a német trónkérdést rendbe hozta, hozzá látott az egyházban elharapózott zűrzavar, a nagy egyházi szakadás megszün-

tetéséhez, mely politikai, vallásos és erkölcsi szempontból egyaránt végtelen bajt hozott a kereszténységre. Minden állam érezte fájdalmas hatásait, mindenütt fokozódott a belső zűrzavar, a pártoskodás, miközben a papi fegyelem fölöttéb meglazult, a papság eltért hivatása tulajdonképeni terétől, nem gondozta nyája lelki érdekeit, ellenben dúsgazdagságával, pazar, világias életmódjával a legnagyobb mértékben maga ellen ingerelte a híveket. Az egyház reformja in capite et membris, ez időben szintén a közszájon forgó, divatos jelszavak közé tartozott s előkelő szerepet vitt a politikusok tervezgetéseiben. De egyik sem birta megoldásra juttatni, akkor sem, mikor az egyháznak csak két pápája volt. Most ellenben a pápák száma háromra nőtt s ezzel a helyzet még kuszáltabb, zűrzavarosabb lett és a rendezés csaknem lehetetlennek látszott. De Zsigmondot mindez nem riasztotta vissza attól, hogy mint a katholikus világ első uralkodója kötelességszerűen megindítsa a nagy munkát, mert az egyházszakadás s a vele járó zűrzavar államra és egyházra, vallásra és politikára egyaránt elviselhetetlenné vált A sok pápa, s egy ideig a sok császár versengése megingatott minden féket-fegyelmet, aláásta az ősi tekintélyeket, s a forradalmi szellemet, a vallási és társadalmi szélső irányokat emelte túlsúlyra. Különösen Csehországban terjedt elemi erővel egy új felekezet, mely nemcsak a régi egyházat, szervezetét, hitelveit ostromolta, hanem hadat üzent a középkor rendi világának, szociálgazdasági rendszerének s veszélyes tanai a szomszéd országokat is elárasztották. A cseh eretnekség elijesztő hatalommá nőtt s olyan követelésekkel állt elő, melyekre a régi konzervativ hatalmak rettegéssel gondoltak. E kor eretneksége csak részben volt egyházi természetű; a tömegek szabadságvágya, politikai és gazdasági reformtörekvései rejtőzködtek mögötte s a legszélsőbb szocziálista, communista, sőt anarchikus tanok épen úgy, mint a jogosult újítások, a középkornak megfelelően, egyházi lobogó alatt léptek a közélet nagy csatamezejére. Ez eretnekségek már Magyarországban is elterjedtek, részint Csehországból, részint Boszniából, honnan a bogumilség az egyik pápa által keltett lázadások idején eljutott a déli vármegyékbe. Minden katholikus országra életkérdés volt tehát, hogy az egyházszakadás, a bajok tulajdonképeni kútfeje véget érjen, az egység helyre álljon s a katholikus egyháznak ismét csak egyetlen, minden katholikus nép által elismert feje legyen. E nagy munkára vállalkozott Zsigmond, kit nem csupán a német birodalom, hanem magyar országa életbevágó érdekei kényszerítettek reá, hogy éveken át ez ügynek szentelje magát, mivégből csaknem hat esztendőt (1413—19.) messze külföldön kellett tötteni. A megoldás egyedüli módjának azt tartotta, hogy mindhárom pápa önként lemondjon s egyetemes zsinat üljön össze, mely a törvényes pápát megválasztja s az egyházban a halaszthatatlan reformokat megvalósítja. Csakhogy egyik pápa sem akart önként lemondani s zsinatot összehívni, mert előre látta, hogy ez a zsinat nem őt fogja tör-

vényes pápának nyilvánítani. E mellett mindegyik pápa messze lakott egymástól, a mi a diplomácziai tárgyalásokat fölöttébb megnehezítette.

Növelte a bajt az, hogy a világi uralkodókat is szertelenül nehéz volt egyesíteni, mert képzelt vagy igazi érdekellentéteik, kicsinyes féltékenységök folyton akadályokat támasztott. De Zsigmond nem csüggedett s első sorban a magyar állam érdekében nem fáradt bele kisérletei megújításába. Az a meggyőződés vezette, s ezt ismételve kimondta, hogy ha képes lesz a kereszténységnek az egységet visszaadni, Európa egyesült erejét ismét a török ellen fogja vezethetni. Ez a politikai eszmény lebegett szeme előtt az egyházszakadás megszüntetése körüli hosszas fáradozásaiban.

Szerencsére a véletlen is támogatta. 1413-ban Nápolyi László, a római pápa eddigi kegyencze, Róma ellen támadt, mi Olaszországban olyan riadalmat keltett, hogy XXIII. János pisai pápa, ki most Zsigmondtól várta a menekülést, végre engedett a király sürgetésének s 1414 november 1-ére Konstanz német birodalmi városba összehívta az egyetemes zsinatot. Zsigmond maga köré gyűjtve legkiválóbb magyar híveit, indult a zsinatra s hogy ott kellő tekintélylyel léphessen föl, Aachenben német királylyá koronáztatta magát (1414). Konstanzban János pápa is megjelent s Zsigmond önkéntes lemondásra igyekezett birni. De a pápa csak az esetben akart lemondani, ha kezességet nyer, hogy a zsinat őt választja egyedüli törvényes pápává. Minthogy pedig a nagy számmal jelenlevő zsinati atyák nem rokonszenveztek vele, János húzta-halasztotta elhatározását. Végre azonban Garay Miklós s mások közvetítésével Zsigmond kinyerte tőle a feltétlen lemondást. De alighogy kimondta, meg is bánta igéretét s Habsburg Frigyes tiroli gróf segítségével megszökött Konstanzból. Azt hitte, hogy ezzel a zsinat meddővé válik s eredménytelenül fog szétoszolni. Zsigmond azonban meghiusította számításait; magyar katonáival a szökevények után iramodott s erőszakkal hozta vissza őket. Jánost fogságra vetette, Frigyes herczeget büntetésül meg akarta fosztani országaitól s azt tervezte, hogy területét feldarabolja, a városokat birodalmi szabad városok rangjára emeli, a többit meg eladományozza. E nevezetes tervét nem hajtotta ugyan végre, de Jánossal mindenesetre végzett; a zsinat egyszerűen letette (1415 május 29) s így immár csak két pápa maradt. XII. Gergely római pápa a viszonyok nyomása alatt szintén leköszönt (julius 4), habár csak föltételesen. Ellenben XIII. Benedek avignoni pápa hallani sem akart az önkéntes lemondásról; arra számított, hogy Spanyolország és Skóczia továbbra is támogatják s hogy nem ejti el Francziaország sem, hol szintén sok híve volt. Így Zsigmond követei hasztalan jártak nála és támaszánál, a spanyol királynál; Benedek hajthatatlan maradt. A szent ügy érdekében Zsigmond ekkor elszánta magát, hogy személyesen fölkeresi. Nem riadt vissza a roppant út fáradalmaitól, hanem hű magyarjai

védelme alatt neki indult a távoli, akkor spanyol Perpignan városába, a pápával megállapított találkozás színhelyére. Szeptember 18-án (1415) érkezett meg s november 7-ig ott maradt. De Benedek konokságán Zsigmond minden rábeszélő tehetsége s diplomácziai művészete megtörött. Benedek nem mondott le. Pápa maradt, csakhogy hívei cserben hagyták s Zsigmond kivitte, hogy a spanyolok és a francziák a zsinat-

Zsigmond király a konstanzi zsinaton.
(Reichenthal Ulrik krónikájának aulendorfi kéziratában.)

hoz csatlakoztak s megigérték, hogy ők is azt ismerik el pápának, az egyetemes katholikus világ egyetlen fejének, kit a zsinat megválasztott. Meg is tartották igéretöket s midőn a konstanzi közzsinat 1415 november 11-én V. Mártont választotta meg, a katholikus uralkodók és népeik mind elismerték s ezzel az egyházszakadás kora szerencsésen véget ért.

Hogy újabb, váratlan akadályok föl ne merüljenek, Zsigmond mindenképen siettette a választást, melyen azonban nem volt jelen.

Perpignanból egyenesen Konstanzba indult ugyan, de csakhamar megváltoztatta útja irányát. Angolok és francziák közt akkor franczia földön s a francziák hátrányára hosszú, véres háború folyt s a franczia király, mikor Zsigmond, a kereszténység legelső uralkodója, országában időzött, megragadta az alkalmat, hogy közvetítését kérje ki. Zsigmond először korának legtekintélyesebb magyarját, Garay Miklóst küldte Párisba, de végül a francziák sürgetésére összes magyarjaival oda ment. Minthogy attól kellett félnie, hogy a franczia-angol háború esetleg a konstanzi zsinatot is szétugrasztja, másrészt, mert Magyarország érdekében a kibékítendő angol és franczia uralkodókat tervezett nagy török háborújának kívánta megnyerni, csakugyan elvállalta a két állam közötti békeközvetítést. E végből magyarjai kiséretében Angliába vitorlázott s ott szerencsésen megoldva feladatát, 1417 elején, jó másfél évi távollét után érkezett vissza Konstanzba. A magyar püspökök, kik nagy számmal jelentek meg a zsinaton s igen tevékeny részt vettek tárgyalásaiban, melegen üdvözölték királyukat, ki Márton pápával a főpapi kinevezések ügyében Magyarország törvényeinek megfelelő egyezséget kötött.

Zsigmond király az egyház egysége helyreállításának dicsőséges, világtörténelmi jelentőségű művét az egyház beható reformjával óhajtá megkoronázni. Csakhogy e tekintetben a zsinati atyák többsége nem hallgatott bölcs tanácsára, mely annál jogosultabb volt, mert a zsinat a cseh Husz János és társa, Prágai Jeromos tűzhalálra küldésével rettenetes forradalmat támasztott a kereszténységben. A vallásos mozgalom, melyet vértanújáról, Huszról huszitaságnak neveznek, a XV. század egyik legjelentősebb eseménye, melynek hatásait egész Európa megérezte, ámbár Husz egyénisége cseh földön, a németek és csehek közötti nemzeti ellentétekben gyökerezett. Csehország a XIV. században Európa legvirágzóbb országai közé emelkedett. A bányaművelés, főleg a kuttenbergi ezüstbányák, állandóan roppant összegeket jövedelmeztek, melyek a vidéken a földművelésnek, a városokban az iparnak és kereskedésnek szokatlan lendületet adtak. A paraszt csaknem teljesen fölszabadult a földesúri hatalom alól s mint szabad ember művelte földjét; a városokban gazdag polgári osztály alakult, a népesség fölöslege, mely a termelő munka terén nem érvényesülhetett, katonának állt s a cseh zsoldos ez időben Európaszerte ismertté és keresetté vált. Az anyagi jólét természetszerűen megtermékenyíté a szellemi életet. IV. Károly korában irodalom, tudomány, művészet egyaránt virágzott s a prágai egyetem az európai tudományos élet híres góczává nőtt. Ez első sorban a cseh nemzeti érzést és öntudatot ébresztette föl s ez az érzés hamar összeütközésbe jutott az ország minden részében elterjedt németséggel, mely az államban, az egyházban, az egyetemen, a városokban vezető tényezővé vált s a legjövedelmesebb állásokat foglalta el, a mi reá irányozta a csehek ellenszenvét, úgy, hogy a nemzetiségi ellentétek egyre jobban

kiélesedtek s komoly surlódásokra vezettek. Másrészt fölébredtek a szociális ellentétek. A köznemesség nagy része, mely, mivel nem adta magát termelő munkára, másrészt a zsoldosok mellett katonailag is háttérbe kezdett szorulni, az új lendületnek csak hátrányait érezte. Ősi vagyona nem fedezte többé szükségleteit, s mint a városi iparos-proletárság, ő is örömmel szívta magába azon Angliából áthatolt, de min-

Zsigmond király Párisban.
(Egykorú miniature a párisi nemzeti könyvtárban.)

denütt elterjedt tanokat, melyek az egyház óriási vagyonára irányozták figyelmét s e vagyon elkobzását, világiak közti szétosztását ajánlották. Így a forradalmi hangulat egyre szélesebb körökbe hatolt s a mozgalom 1402 óta, Husz János, prágai tanár és pap, Venczel király nejének gyóntatója személyében megfelelő vezért nyert. Husz első sorban az egyház reformját sürgette, de maga is mindinkább a cseh tömegek

szocziálpolitikai követeléseinek befolyása alá került s ezeket is fölvette programmjába.

Husz nemcsak a pápa elsőbbségét, a püspöki és papi hatalom közötti különbséget tagadta, nemcsak a Szentírásban kereste a hit egyedüli kútfejét, hanem azt is hirdette, hogy az egyháznak nincs szüksége világi javakra, melyeket el kell tehát tőle venni. Tanait az egyház kezdettől fogva eretnekségnek nyilvánította ugyan, csakhogy Venczel király inkább rokonszenvvel kisérte Husz működését, kikötni pedig egyáltalán nem akart vele. Így a mozgalom szabadon terjedhetett s az összes katholikus népek figyelmét fölkelté. De legközelebb Zsigmond magyar királyt érdekelte, mert az eretnekség Magyarországot is fenyegette, másrészt meg a gyermektelen Venczel halála esetén a cseh koronának ő volt törvényes örököse. Korán foglalkoznia kellett tehát a huszitasággal, s minthogy maga is messzemenő újításokat sürgetett az egyházban, minthogy e reformot a zsinattól várta, oda idézte Huszt, s azon határozott föltevésben, hogy meghajlik a zsinat tekintélye és döntése előtt, menevéddel biztosította, hogy személyében baja nem történik. Husz, bízva a menevédben, csakugyan megjelent a zsinaton, mely azonban, minthogy ragaszkodott tanaihoz, mint eretneket tömlöczbe vetette. Zsigmond fölöttébb megütközött ez erőszakon, mely királyi tekintélyét is sértette s kereken kimondta, hogy Huszon jogtalanság történt. Hogy azonban katholikus igazhitűsége gyanuba ne kerüljön, mi az egyházszakadás megszüntetésére irányuló munkáját egyszerűen meghiusította volna, az ügy megoldását a zsinati atyák bölcs belátására bízta. Csakhamar hosszú időre eltávozott Konstanzból s míg a király messze, franczia földön időzött, a zsinat Huszt mint eretneket máglyára ítélte s kivégeztette (1416 május 30). Halálának híre Csehországban szörnyű elkeseredést keltett; kitört a forradalom s Husz hívei, a husziták (Tinódy Sebestyén husztoknak nevezi őket) üldözni kezdték a katholikus papokat, neki estek a zárdáknak s dúlták-rabolták, elkobozták vagyonukat s kifosztották vagy felgyujtották a templomokat. A cseh alsó papság, világi és szerzetes, tömegesen csatlakozott a mozgalomhoz, mely különben a társadalom mindenféle eleméből, főurakból, gazdag polgárokból, az alsó nemességből és a köznép összes rétegeiből ujonczozta híveit. Venczel király ekkor is tétlenül, inkább rokonszenvesen nézte a mozgalmat, s mikor 1419-ben meghalt, végkép a husziták kerekedtek fölül s erélyesen megindították a háborút. Eleinte hajlandók voltak Zsigmondot királyokul elismerni, de csak oly föltétellel, ha biztosítja vallásuk szabadságát. A vallásügyben a király elfogulatlanul gondolkodott ugyan, csakhogy ezúttal nem tehetett engedményt, mert a huszitaság nem csupán vallásos, hanem szocziális mozgalom volt s vezére, a félszemű Ziska János, egész új világrend alkotásáról álmodozott.

Ziska jeles katona, kitünő szervező tehetség volt, ki lelkes hívei-

nek tömegeit gyorsan első rangú hadsereggé formálta át, s a huszita hadszervezetet a kor egyik legtökéletesebb alkotásává emelte. Már külsőleg is kifejezést adott az ellentétnek, melybe a feudális katonai szervezettel szemben helyezkedett. Az egész cseh nép két rétegre oszlott; az egyik kizárólag munkával, a másik kizárólag és állandóan a hadi mesterséggel foglalkozott. Ennek megfelelően a nép vagy mezei vagy tábori községben élt. A tábori községek férfitagjai alkották a hadsereget, mely mindazon előnyökkel dicsekedett, melyek a feudális hadakban hiányoztak. Megvoltak állandó keretei, volt képzett tisztikara, mely szoros fegyelmet tartott; kitünően tudott menetelni s gyakorlatai a leg-

A husziták pusztításai.
(Boneé 1545-iki baseli krónikájából.)

nagyobb mozgékonyságra képesítették. Rendelkezett mindenféle fegyvernemmel, de főereje a gyalogságban s a tüzérségben rejlett, s ez utóbbit Ziska a mezei harczban is eddig ismeretlen jelentőségre emelte. Ügyesen használta a pillanatnyi és állandó erődítményeket; szekérvárakat, erődített táborokat rögtönzött, melyekkel szemben a nemesi lovas hadak tehetetlenek maradtak. Mindezekhez járult a katonák lelkesedése ügyök és vezetőik iránt. Győzelem vagy halál közt kellett választaniok s ez a tudat a végletekig kifejté elszántságukat.

Ziska kellően fel tudta használni ez érzelmeket s a kezében összpontosított óriási erővel egymásután aratta diadalait a sokszor számra jóval nagyobb feudális lovas tömegeken. Vaskezű, kíméletlen ember volt, ki a háború csapásait tervszerű öldöklő pusztítással tette elviselhetet-

lenné, hogy végleg kimerítse, megsemmisítse ellenfelét. Másrészt a huszita tanok is elősegítették diadalait. A huszitáknak az volt egyik jelszavuk, hogy minden rendi és jogi korlátolás megszűnjék s hogy ember és ember közt — akár egyházi, akár világi, akár úr, akár jobbágy, — különbség ne legyen, hanem mindaz eltörlendő, a mi törvényben és intézményben útját állja az egyenlőségnek. Mint a jogegyenlőség eszméjének apostola, a huszitizmus főleg az elnyomottak és az értelmiség alsóbb osztályai körében keltett erős visszhangot, s Európa minden részéből sereglettek az elégedetlen elemek, kalandorok, rajongók a huszita zászló alá, ámbár a szigorúan cseh nemzeti mez, melybe az új ige öltözködött, lényegesen korlátolta általános elterjedését. Ehhez járult, hogy magok a husziták még Ziska életében két, azután több csoportra váltak. Az urak és gazdag polgárok, Husz tulajdonképeni követői, enyhíteni akarták a mozgalom szocziális túlzásait s kívánságaikat négy pontba foglalták össze. Ezek közül a két első inkább vallás-egyházi s a Szentírás szabad magyarázatát, valamint az úrvacsorának két szín alatti kiszolgáltatását követelte. Az úrvacsorában ugyanis akkor máskép részesültek a papok és máskép a világi hívek. Ez utóbbiak csak kenyeret, amazok ellenben kenyeret és bort kaptak s így a bor, vagyis a kehely használata a papság kiváltsága volt. A husziták, mint mindenben, ebben is az egyenlőséget követelték; azt akarták, hogy a világi ember épen úgy részesüljön mindkét szinben, mint a pap s így a kehely sem vonassék el a hívek tömegeitől. Ezért követeléseik sorában a két szín alatti áldozás, a kehely általános használata kiváló szerepet játszott elannyira, hogy a kehely lett jelképök, melyről kelyheseknek nevezték őket. A mi szocziális és politikai kívánságaikat illeti, megelégedtek a törvény előtti általános egyenlőséggel s azzal, hogy legalább a fölösleges egyházi vagyon koboztassék el. Ők voltak a mozgalom mérsékelt elemei, míg Ziska tulajdonképeni követői, a táboriták, a szegényebb iparos és kereskedő, a köznemesség tömegeiből s a parasztságból kerültek ki, mely utóbbi attól félt, hogy ha a rendi uralom megmarad, el fogja veszteni eddigi törvényes szabadságát. Így a táboriták gyökeres, részben a legszélsőbb irányú változásokat akartak nemcsak az egyházban, hanem az állami és társadalmi életben. Cseh nyelven végezték az istentiszteletet, elvetették az egyház eddigi hierarchikus szervezetét a pápasággal együtt; természetesen ők már az egész egyházi vagyon elkobzását s minden rendi kiváltság megszüntetését kívánták. Csakhamar új árnyalatok támadtak, melyek az egyes tanokat a végletekig hajtották s az államéletben a testvériséget, a gazdasági életben pedig szoczialista, részben kommunista tanokat hirdettek. Egészben a mozgalom a középkori szellem, az egyházi és állami szervezet elleni lázadás volt, melyben a világi elem próbálta megalkotni azt a jobb világrendet, melyet az egyház eddig megteremteni nem birt.

Mindazok, kik az egyházban és az államban a régihez ragaszkodtak, a pápa és a szomszéd országok uralkodói, főpapjai, főurai, birtokos elemei rémülettel nézték a cseh mozgalmat, mely végromlással fenyegette mindnyájokat. Zsigmond király, midőn 1420-ban cseh trónját el akarta foglalni, nem tehetett tehát az új iránynak engedményt s így kiengesztelhetetlen elvi ellentétbe jutott a csehekkel. Ezek fegyvert fogtak ellene s végül azt mondták, hogy semmi áron sem ismerik el királyoknak, mert Huszt tőrbe csalta s papi hóhérainak szolgáltatta át. Így megkezdődött a harcz s Zsigmond, a hit védője támogatására a pápa 1420-ban keresztes háborút hirdetett, melyben a fenyegetett német fejedelmek buzgó részt vettek. Óriási hadak nyomultak Csehországba, de Ziska mind kiverte őket s nehány erődített hely kivételével hatalmába kerítette az egész országot. Ziska a harcz közben másik szeme világát is elvesztette, 1424-ben pedig meghalt s a husziták kebelében immár az ellentétek igen élénk összeütközésekre vezettek. De a mozgalom maga törhetetlen maradt, mert a husziták különböző csoportjai, valahányszor ellenség támadt rájok, mindig egyesültek s győzedelmeskedtek. Ziska utóda, Prokop volt szerzetes „árvái"-val — így nevezték magokat az elhunyt Ziska hívei — nemcsak Csehországból verte ki ellenségeit, hanem csakhamar a szomszéd államokba tette át a háború színhelyét s a tömegeket ott is az uralkodó rétegek ellen lázította és a maga ügyéhez csatolta.

A közeli magyar vidékek hamar megérezték tehát a huszita háború hatásait. Különösen Pozsony volt fenyegetve, s a király, hogy a városnak az ellenállást megkönnyítse, 1427 óta egyrészt maga tetemes pénzt küldött a katonaság fizetésére, másrészt javára megadóztatta a többi városokat. 1428 februárban Prokop nagy sereggel tört az országba s Pozsony külvárosait felperzselve végig pusztította a Vág völgyét. Zsigmond már akkor belátta, hogy ezt a hatalmas nemzeti mozgalmat, melyen a németek minden erőkifejtése megtörött, fegyverrel elfojtani nem lehet. Kész volt tehát méltányos egyezségre s Prokopot Pozsonyba hívta s személyesen tárgyalt vele a békéről, de hasztalan. A háború tovább folyt, a csehek egyre dúlták a Vág völgyét s Nagyszombat alatt súlyos vereséget mértek a magyar hadakra.

1431-ben a bányavárosokig hatoltak s noha november 9-én egyik táboruk megsemmisítő vereséget szenvedett, a következő évben megvették Nagyszombatot, Körmöczbányát, erősen szorongatták Pozsonyt, ellepték a Vágvölgyet, a Szepességet s borzasztó dúlást követtek el mindenütt. Hogy Pozsonyt megmentse, a király ismét több várost és főpapot kötelezett megsegítésére. De mindez meddő maradt s hasztalan indultak ismételve hatalmas keresztes hadak, a csehek a nagyon kiterjedt harcztér minden pontján felülkerekedtek. Az 1431-ki általános keresztes háború, a német, magyar és lengyel birodalmak közös erőfeszítése szintén

meddő maradt, s Zsigmond immár még inkább belátta, hogy fegyverrel ezt a mozgalmat elfojtani merő lehetetlenség. Erélyesen sürgette tehát V. Márton pápát, hívja össze az egyetemes zsinatot, mely engedmények árán is megegyezzék a huszitákkal vagy legalább mérsékeltebb elemeikkel. Márton pápa nagy nehezen engedett a császár sürgetéseinek s Baselbe össze is hivta a zsinatot. De csakhamar meghalt s helyét a velenczei IV. Jenő foglalta el. Noha az új pápa sem Zsigmondnak, sem a közzsinatnak nem volt barátja, az egyetemes zsinat 1433-ban egyezséget ajánlott a cseheknek, kik azonban csak akkor engedtek, mikor a kelyhesek magok leverték a táboritákat s a többi szélső elemeket. Csak 1436-ban köttetett meg az egyezség, a zsinat s a csehek által elfogadott úgynevezett Compactatákban, melyek megengedték az úrvacsoránál a kehely használatát, a két szín alatti áldozást s más kisebb engedményeket tettek. A compactata-egyezség négy nyelven, latinul, csehül, magyarul, németül állíttatott és hirdettetett ki, mire a husziták abbahagyták a harczot s elismerték s cseh királylyá koronázták Zsigmondot.

E hosszú és véres háború fölöttébb igénybe vette Zsigmond király figyelmét és erejét. De legsúlyosabb uralkodói gondjai közepett sem feledkezett el a magyar állam másnemű érdekeiről s a huszita harczok idejében is messzelátó politikát követett. Ellenségei különben sem pihentek s szorongatott helyzetét javukra igyekeztek kiaknázni. Velencze volt köztük a legádázabb, mely akkor élte virágzása delelőjét. Magában a városban valami 190.000, a 2000 négyszögmértföldnyi velenczei szárazföldi területen 6 millió lakos élt s dús jólétnek örvendett. A város kereskedelmi forgalmának értékét 10 millió aranyra, a belőle eredő hasznot 4 millióra, a kereskedelmi hajók számát 3000-re becsülték. Ennek megfelelő volt a kincstár évi jövedelme, átlag 1 millió arany, s ha kellett, még több. Minthogy pénze volt bőven, a köztársaság hatalmas tengeri haderőt tartott, mely 45 nagy hajóból s 300 gályából állt; az összes hadi és kereskedelmi hajókon 19.000 matróz meg 16.000 hajóács szolgált. Ez abban a korban ellenállhatatlan hatalom volt s Velencze, hogy megtartsa a dalmát zsákmányt, teljes erejét Zsigmond megtörésére fordította. Mikor az 1413-ki fegyverszünetet megkötötte, még nagyobb mértékben folytatta készülődéseit, szaporította hadait, megerősítette városait, s nyiltan vagy titokban a magyar király minden ellenségével alkudozott. Sőt egyenesen Zsigmond életére tört s minden áron el akarta láb alól tenni a gyűlölt uralkodót. Orgyilkosokkal, méregkeverőkkel — miről a velenczei okiratok igazán meglepő részleteket közölnek — lépett érintkezésbe, hogy megölesse. Főleg 1415 óta alkudozott minduntalan olyan egyénekkel, kik titkos ajánlatot tettek neki, hogy Zsigmondot orvul megölik. Többek ajánlatát elfogadta s előleget is adott nekik. Az ajálkozók egyike, egy piacensai prépost 200 aranyat kapott, s az esetre, ha merénylete sikerül, a köztársaság még zsirosabb prépostsággal kecseg-

tette. Minthogy ez ocsmány tervezgetések nem vezettek célhoz, a köztársaság, mihelyt a fegyverszünet 1418-ban lejárt, felhasználta Zsigmond szorult helyzetét s újra megüzente a háborút, mely évek hosszú során át elhúzódott, miközben Zsigmond némely sikere daczára Velencze csaknem egész Dalmácziát elhódította. A király a huszita mozgalom miatt nemcsak a német birodalomtól nem kapott segélyt, hanem a magyar hadakat is másutt volt kénytelen foglalkoztatni. Mindazáltal nem akart Dalmácziáról lemondani s folyton hangoztatta, hogy e tartomány visszaszerzése egyik főkívánsága a magyar közvéleménynek. Velencze azonban inkább a törökkel békült ki, melylyel a magyar háború folyamán szintén, még pedig több ízben, hadat viselt. Inkább átengedte a szultánnak Szalonikit, mely 1430-ban lett török város, semhogy a katholikus magyar királylyal méltányos békét kössön. Végül IV. Jenő pápa szintén Velencze érdekében érvényesítette befolyását s így Zsigmond kénytelen volt olyan békét kötni, mely Dalmácziát csaknem teljesen s immár századokra Velenczének juttatta.

Zsigmond és V. Márton pápa.
(A majorcai collegium egykorú festményéről.)

A velenczei és a huszita háború gondjai közepett Zsigmond a török elleni védekezést nem téveszté el szem elől, ámbár az a reménye, hogy nagy nemzetközi ligát alakíthat, nem teljesült. A huszita háború a német birodalom minden erejét lekötötte, Lengyelország viszont az eretnekség elleni küzdelemben is éreztette vele régi rosszindulatát. Így a király, noha viselte a római császár, a cseh király hangzatos czímeit, a török elleni védekezésben egyedül annyi felől igénybe vett magyar birodalmának segélyforrásait használhatta. Pedig a

helyzet II. Murád trónralépte óta (1421) egyre aggasztóbb lett. A törökség kiheverte a mongolok által reá mért csapást s újra terjeszkedett, folyton közelebb jött a magyar anyaországhoz, melyre minduntalan rá küldte romboló portyázóit, kik ezreket meg ezreket öltek le vagy hajtottak rabszolgaságra. Sem béke, sem fegyverszünet nem tartotta őket távol, mert szerződéssel, adott szóval, igérettel nem sokat törődtek. 1421-ben Brassót dúlták fel, 1423-ban a magyar hadak keményen megvertek egy nagy török sereget, mire Mánuel görög császár megjelent Budán s segítséget kért Zsigmondtól. Ez hajlandó volt a török ellen nagy hadjáratot indítani, de a csehek s velenczeiek miatt nem mozdulhatott s két kézzel kellett kapnia a békén, melyet a szultán ajánlott s mely 1424-ben meg is köttetett.

E béke daczára Zsigmond nem mondott le a nagy háború eszméjéről s a szultán ellen saját alattvalói közt Kisázsiában igyekezett szövetségeseket nyerni. Küldöttei megjelentek ott s az ázsiai bajok mindenesetre hátráltatták a török európai előnyomulását. 1425-ben a bosnyák király újra meghódolt s az 1426—27-iki években Zsigmond egy időre helyreállította a magyar felsőbbséget Havasalföldön. A hadjárat folyamán a király nejével Brassóban időzött s onnan vezette a műveleteket, melyekben részt vett a portugál király vagy fia — ez a valószínű —, valamint Dán magyarpárti vajda. A magyarok czélja az volt, hogy Radul vajdát elfogják, Havasalföldet megszállják, a Duna jegén török földre törjenek s a Fekete tengerig nyomuljanak. Ez a nagyarányú programm nem hajtatott ugyan végre, de Zsigmond legalább ideiglenesen meghódoltatta Havasalföldét. Ugyanekkor rendezte a viszonyt Ráczországgal, melynek területét a török délen mindinkább elfoglalta s Lázárevics István despotát, népével együtt felfelé, a Duna és a Száva vidékére szorította. A despóta itt végképen magyar oltalom alá helyezkedett, személyesen megjelent Zsigmond előtt, ki Tatán fogadta s ott egységet kötött vele. Zsigmond Brankovits Györgyöt, István despóta fogadott fiát fölvette a magyar birodalom zászlós úrai sorába s roppant jószágokat, Becse, Világos, Zalánkemény, Tokaj, Böszörmény, Túr, Debreczen, Szatmár, Varsány, Regécz, Munkács, Tálya uradalmakat és egy budai házat adományozott neki, viszont Brankovics kötelezte magát, hogy a királyt haddal támogatja, országgyülésein megjelenik s ha despota lesz, átadja neki Macsót, Nándorfehérvár, Galambócz és Pokol várakat, ha pedig fiörökös nélkül halna meg, egész területe Magyarországba kebeleztetik. Brankovics mint magyar főúr 1427-ben lett despota s csakhamar át is adta az említett területeket az egy Galambócz kivételével, melyet egy rácz áruló török kézre játszott. E területek megszerzése a kor egyik legjelentősebb eseménye, mert ez tette lehetővé, hogy a magyarság az új végheljek birtokában még majdnem száz évig ellenállhasson a török soha sem pihenő rohamainak. A szerbek, mint többi birtokaikat, e várakat sem

lettek volna képesek megoltalmazni, s így már a XV. században megnyílt volna a szultán előtt a Budára vezető út. Zsigmond nemcsak megszerzé, hanem első rangú erősséggé alakíttatta át az addig csekélyebb katonai jelentőségű Nándorfejérvárt, mely ez időtől fogva a török támadás legfőbb czélpontja lett. Birtoka annál fontosabb volt, mert Galambócz várában a török ült, úgy, hogy az ellenség közvetlenül a magyar Duna partján fészkelte meg magát. Ez a vár lett egyik legveszedelmesebb határszéli erőssége, hol állandóan nagy szárazföldi és vizi haderő, vagy 200 naszád állomásozott, s folyton fenyegette, dúlta a túlsó magyar partot. Zsigmond a veszély ellensúlyozására nyomban új erősséget emelt, fölépítteté Szentlászló várát s személyesen megkisérté Galambóczot visszavenni. Ekkor történt (1428 április), hogy „nagyságos Czeczilia asszony", Rozgonyi István temesi gróf neje és Szentgyörgyi Péter gróf leánya férfias elszántsággal vitézkedett a Dunán. A hős asszony, mint a király maga beszéli, midőn

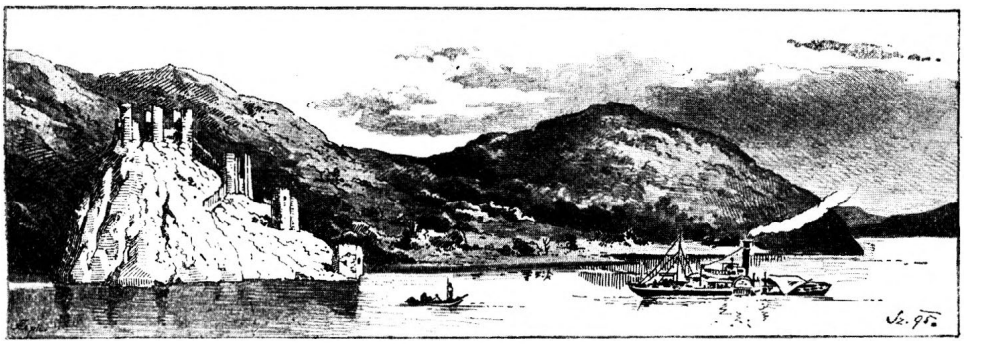

A galambóczi csata színhelye a jelenkorban.
(Rajzolta Székely Árpád.)

később (1430) Tolnában jószágadománynyal jutalmazta, a Galambóczczal szemben levő Lászlóvárból gályára szállt s a királyt és férjét, Rozgonyit, kik a török parton táboroztak, támogatva fel és alá evezett a Dunán s gályájáról lövette az ellenséges várat. De az őrség makacsul ellenállt, míg óriási had nem érkezett fölszabadítására. Zsigmond ekkor abban hagyta a vívást s fegyverszünetet kötött a szultánnal, ki azonban megszegte a kötést. Miközben a magyarok a szerb partról a magyar partra keltek át, a török orvul rajtuk ütött. Zsigmond maga is komoly veszélyben forgott s Szentgyörgyi István csak a saját élete koczkáztatásával birta csónakba ültetni s a túlsó partra vinni. Ez a vesztett csata Szerbia azon vidékeit, melyek nem voltak magyar kézben, valamint Bosznia nagy részét a szultán hatalmába juttatta s Havasalföldén szintén a török befolyást emelte túlsúlyra. Zsigmond végre is (1431) új békét volt kénytelen kötni a szultánnal, ki azonban a határszéli harczokat és betöréseket nem szüntette meg, a mint a király sem mondott le a reményről, hogy nagy hadjáratot lesz képes indítani ellene.

A baseli zsinatnak a huszita kérdés mellett az volt a feladata, hogy a görög — bizánczi — egyházzal kötendő unió ügyét megoldja. Nyomatékos segély fejében ugyanis a görög császár késznek nyilatkozott a pápa egyházi felsőbbségét elismerni s az ide vonatkozó egyezséget kellett volna a zsinatnak megállapítania. De tanácskozásai évekig elhúzódtak s végre is ellentétbe juttatták a pápával, miközben fölmerült az eszme, hogy a

Zsigmond római császár.
(Német birodalmi bírói pecsétjéről.)

zsinat Baselből más, alkalmasabb városba helyeztessék át. Noha ez roppant költséggel járt, Zsigmond 1436 végén hajlandó volt a terhet elvállalni, ha a zsinat Baselből Budára költözik. Török háborúra készült ekkor is s azt hitte, hogy mihelyt csak híre megy, hogy a zsinat Budán ülésezik, ez egyrészt megijeszti a törököt, másrészt a Balkán-szlávokat tömeges fegyverfogásra s a magyar hadak buzgó támogatására fogja lelkesíteni. Ezt annál inkább remélhette a Balkán keresztény népeitől, mert még Ázsiában is őt tekintették a török elleni harcz zászlóvivőjé-

nek s 1435-ben Karayluk mezopotámiai khán küldte el hozzá követét, Tatár Jánost, kit a király Nagyszombatban fogadott. De a zsinat nem jött Budára s így a hozzá fűződő tervezgetések is füstbe mentek.

Ez időben Zsigmond király már római császárrá koronáztatta magát. Jellemzi Európa akkori állapotait, hogy két évtizednél tovább eltartott, míg az egyházi és világi hatalmak közt a zűrzavar legalább annyira enyhült, hogy a császár Rómába mehetett. Töméntelen akadály elhárítása után 1432 nyarán érkezett Siena városába hű magyarjaival. Kedvelt főemberei s 500 magyar katona kisérték, kiket az óriás termetű s embernagyság feletti Miklós — talán a népköltészet Toldy Miklósa — vezetett. Sienában ismét majdnem egy esztendőt kellett vesztegelnie, míg a pápával a koronázásra nézve megegyezett. Végre 1433 május 21-én bevonult az örök városba s május 31-én, pünkösd napján császárrá koronáztatott. Ide is vitéz magyarjaival jött, kiknek egyike volt Hunyady János, akkor még ismeretlen név, melytől azonban csakhamar egész Európa visszhangzott.

Élete és uralkodása utolsó esztendejét Zsigmond király Prágában töltötte, hol a hosszú háború okozta bajokat igyekezett orvosolni. Hatvankilencz éves volt, de az idő, a sok munka és mulatság kimerítették erejét. Betegágyba feküdt, de mihelyt érezte, hogy állapota komoly, kedves Magyarországába vitette magát. Csakhogy már nem érte el, hanem magyarjai közt, kik kisérték vagy eléje siettek, a morva Znaimban fejezte be életét (1437 deczember 9). Holttestét végakaratához képest Váradra vitték s szent László templomában első neje, Mária királynő mellé tették örök nyugalomra.

VII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG ZSIGMOND KORÁBAN.

ZSIGMOND URALKODÁSÁNAK JELENTŐSÉGE I. — MÁSODIK NEJE, BORBÁLA KIRÁLYNÉ. — IDEGEN ÉS MAGYAR URAK. — A NEMESSÉG. — A TÖRVÉNYHOZÁS. — BUDA AZ UDVAR SZÉKHELYE. — MÁS VÁROSOK. — KERESKEDELEM. — IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. — IPAR ÉS MŰVÉSZET. — II. BEVÁNDORLÁS. — JOBBÁGYSÁG. — PÓRLÁZADÁSOK. — HUSZITA ÉS BOGUMIL HATÁS. — ERETNEKSÉGEK. — A HONVÉDELEM UJJÁSZERVEZÉSE. — NÁNDORFEJÉRVÁR ÉS HUNYADY JÁNOS.

ZSIGMOND KIRÁLY ötven esztendei uralkodása jóban és rosszban mély nyomokat hagyott a magyarság történetében s további nagy lépéssel vitte előre állami és polgárosodási fejlődését. Sok megpróbáltatással járt ez a hosszú időszak, de a király és kormányzatának szelleme a közintézmények javítására, a nemzeti erők fejlesztésére, a lakosság anyagi fölvirágoztatására irányult.

I.

Maga Zsigmond, noha nem a haza földjén született, tetőtől talpig magyarrá lett s föltétlenül azonosította magát új hazája érdekeivel. Első nejétől, Mária királynőtől nem származott gyermeke. Második neje, Borbála királyné a Cilleyek családjából, idegenből jutott hozzánk s idegen maradt itt hosszú élete folyamán, annyira, hogy még némely adománylevelét is német nyelven állította ki. Előkelő külsejű, szép, karcsú nő volt, ragyogóan fehér, de kissé szeplős arczczal. Szeplős volt erénye is. Mint menyecske, mint éltesebb asszony egyaránt könnyelmű volt; szerette a fényt, a pompát, a ragyogó ünnepélyeket, melyek zajában nem egyszer elfeledkezett rangja és női méltósága követelményeiről, s szilaj vérmérsékletével, szerelme tárgyainak gyakori változtatásával a nemzetközi botránykrónika egyik legismertebb alakjává lett. Zsigmond hasztalan igyekezett jobb irányba terelni. A házasfelek, noha egy leánygyermekök, Erzsébet herczegnő született, gyakran összezördültek s a férj nem egyszer hosszabb időre száműzte köréből hitvesét. De Zsigmond senkivel sem tartott sokáig haragot s leánya érdekében, kit mód nélkül szeretett, mindig

megbocsátott a rossz anyának, kiről különben még a hagyomány, a népköltészet is ellenszenvesen emlékezik meg. Sokat tartózkodott a körösmegyei Kemlék és Grében várakban s az ottani monda egy „fekete asszony"-t emleget, ki sok rosszat tett a néppel s kiben horvát írók Borbála királynét sejtik. Egyetlen gyermekével, Erzsébet herczegnővel sem törődött s nevelése főleg az atyára hárult, ki uralkodói gondjainak töméntelensége közben sem feledkezett meg róla. Ellenben a politikára nem engedett a kikapós asszonynak befolyást. Mindazáltal a Cilley-család e házasság útján emelkedett előkelő szerepre a német birodalomban, valamint hazánkban. Cilley Ulrik elejétől fogva rendületlen híve volt Zsigmondnak, ki viszont bőkezűen jutalmazta értékes szolgálatait. Neki adományozta a Dráván túli fölkelőktől elkobzott jószágok javát s adomány vagy zálog czímén övé lett a mai horvát vármegyék nagy része,

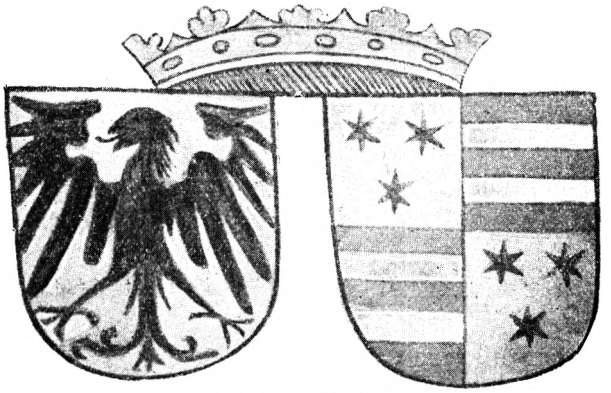

Borbála királyné czimere.
(Reichenthal Ulrik krónikájából.)

főleg Varasd és tartománya, az anyaországban meg a Muraköz és Csáktornya. A király sógornőjét, a másik Cilley-leányt jeles nádorának, Garay Miklósnak adta hitvesül s így a Cilley-család, melynek Stíriában szintén roppant birtokai voltak, a birodalomban meg fejedelmi rangot nyert, Magyarországban is az elsők sorába került s itt ötven éven át irányadó szerepet vitt. A család német maradt mindvégig. Magyarországi roppant jószágait német tisztekkel kezeltette, kik rettenetesen zsarnokoskodtak a népen, melynek keserves panaszait a mai napig fentartották az okiratok.

A Cilleyek mellett két más idegen vergődött Zsigmond korában a magasba. Az egyik Stibor vajda, előkelő lengyel nemzetség sarja, ki még Nagy Lajos alatt vándorolt be, utóbb meg Zsigmondot heroikus hűséggel szolgálta s új hazájában oly népszerűvé lett, hogy a rendek, midőn törvénynyel zárták ki az idegeneket a magyar közhivatalokból, Stiborra, a hősre, kivételt tettek. Ő is roppant jószágokat, Beczkót s más uradalmakat kapott s a legkiválóbb katonai és közigazgatási állásokat

viselte. Nevéhez sokféle monda fűződik, mely fentartotta emlékét halála után (1414), ámbár gyermekei nem maradtak.

A másik érdemes idegen, az olasz Scolari Fülöp volt, kiből nálunk csakhamar Ozoray Pipó (a Fülöp név változata) lett, vagyis elmagyarosodott. Fülöp ifjan került az esztergomi érsek udvarába, hol Zsigmond megismerte jeles tehetségeit s szolgálatába fogadta. Gyorsan haladt előre, mert a király életét mentette meg (1392) s különben is ép úgy értett a hadi, mint a kormányzati dolgokhoz; kivált a pénzügyekben volt járatos s királyi kincstartó lett. Széleskörű műveltségéhez irodalom és művészet iránti érdeklődése járult. Szeretett építkezni s összeköttetésben állt Brunellesco Fülöppel, kora híres firenzei építészével, valamint más olasz művészekkel. Mosolinot, az olasz korarenaissance festészetének megindítóját hosszabb ideig hazánkban foglalkoztatta s székesfejérvári sírkápolnáját festette ki vele. Pipó töméntelen kápolnát építtetett magyar jószágain, melyek idővel roppantul megszaporodtak Tolna, Fejér, Somogy, Veszprém, Vas, Sopron, Temes vármegyékben és a Felső-Tisza vidékén. Jeles gazda volt, ki szeretettel bánt jobbágyaival is. Utóbb atyja, testvérei és más rokonai szintén beköltöztek s némelyikök előkelő állást nyert. Így rokona, Buondelmonte János kalocsai érsek, testvére, András, zágrábi, utóbb váradi püspök lett. Magának nem voltak gyermekei s olasz rokonsága sem vert gyökeret, hanem vagy kipusztult vagy ismét elvándorolt.

Zsigmond király senkit sem azért kedvelt és támogatott, mert idegenből származott; csak a tehetséget, az érdemet, a hű szolgálatot jutalmazta s adományozásaiban nincs nemzetiségi irány. Cilley német, Stibor lengyel, Scolari olasz volt s hogy Magyarország legelső főurai közé emelkedtek, az nem azért történt, mintha a király bármiben háttérbe szorította volna a magyar elemet. A magyar birodalom akkor hatalmas állam volt, mely messze néző, mindenfelé szétterjedő politikát követett s melynek királya nem mellőzhette az érdemes külföldieket. Zsigmond nemcsak egyes, nyugatról származó urak iránt volt bőkezű. Kegyelmébe fogadta azokat is, kik keletről, a török elől menekültek, vagy bármely más okból kerültek hazánkba. Mikor Musztafa török herczeg, kit trónraléptekor testvérbátyja, Murád szultán megvakíttatott, később Magyarországba futott, Zsigmond megfelelő jószágot rendelt ellátására. A jövevény fia a keresztségben Dávid nevet nyert s felnőve vitézül harczolt a török ellen. Ide menekült Sisman bolgár czár egyik fia is, kit emlékeink Fruzsin császárnak neveznek. Zsigmond Temes és Keve vármegyékben dús javakkal látta el; neki adta azt a roppant, homokos és mocsaras vidéket, melyet maxondi pusztaságnak — akkor csaknem teljesen lakatlan volt, — utóbb kerületnek neveztek. E jószágától kapta nevét az új földesúr, Maxondy Fruzsin. Még nagyobb és értékesebb javakat nyert Brankovics György rácz despota, kit, noha megtartotta görög-keleti hitét, Zsigmond az ország

főurai sorába emelt s szigorú kötelességévé tette (1426), hogy mint a többi főúr, mikor kell, személyesen megjelenjék az udvarban, a király tanácsában. Végül kiemelt az ismeretlenség homályából egy oláh családot, mely még Nagy Lajos uralkodása utolsó évtizedében menekült Havasalföldéről az erdélyi részekbe s utóbb a hunyadi kis várat, akkor egyszerű erődöt kapta adományul. Az adományosok egyikének, Vajknak fia volt az a Hunyady János, ki királyát Rómába, Baselbe s máshova is elkisérte. Katona volt, de takarékos ember, jeles gazda s a vagyonos középbirtokosok közé tartozott. Mint udvari katona hamar magára vonta éles szemű királya figyelmét, még pedig nem csupán vitézségével, hanem pénzével is. Egyfelől kardjával szolgálta, másfelől örök pénzzavarában apró, hol 300, hol 1200 forintos kölcsönökkel segíté ki urát. Ezzel mindinkább kiemelkedett az ismeretlenség homályából, a névtelenek, az apró emberek tömegéből. Zsigmond király valósággal fölfedezte s megszerette derék vitézét, utódjaira hagyta örökül, hogy megfelelő színpadra helyezve, illendő hatáskörben századának díszévé, a magyarságnak egyik legnagyobb jóltevőjévé váljék.

Ozoray Pipó pecsétje.

Az idegeneknek Zsigmond király és országa kétségtelenül sok hasznát vette, de nem rájok fektetve uralmát, hanem magyarjainak szentelte szive egész melegét. Nem rajta mult, hogy a magyar főúri világ büszke törzsének egyik-másik ágát letörték a forradalom viharai. Ő legkonokabb ellenségeihez is kegyelemmel közeledett, s ha a Horváthyak, Simontornyayak, Kontok, Laczkfyak nem fogadták el, saját konokságuk okozta vesztöket. A kik híven támogatták, a kik a szent korona szolgálatának szentelték tehetségeiket, a kik királyuk és hazájuk iránti törvényes kötelességeiknek eleget tettek, a Garayak, Pálóczyak, Szentgyörgyiek, Rozgonyiak, Országhok, Maróthyak, Perényiek, Thallóczyak, Frangepánok és a Szubicsok, kik ekkor költöztek át Zrinyi várába s vették föl a Zrinyi nevet, a hatalom és a vagyoni virágzás előkelő fokára emelkedtek. A király bennök látta föltétlenül megbízható híveit; velök kísértette magát külföldi utazásain, néha fölöttébb veszedelmes hányattatásaiban. Reájok bízta személyét, távollétében az ország kormányzatát. Különösen kivált sorukból sógora és nádora, Garay Miklós, az ország egyik leggazdagabb birtokosa. De születésének, vagyonának, közállásainak fénye háttérbe lépett egyéni kiválósága, esze, műveltsége, megnyerő modora mellett. Annak a Miklós nádornak fia volt, ki Erzsébet és Mária királynék oltalmában a diákói rajtaütésben veszté életét. Atyja halála után maga állt a törvényesség védőinek élére, részt vett Zsigmond megválasztásában s híven szolgálta, 1406 óta mint nádora s távolléte idején többször, a mennyiben itthon maradt, az ország kormányzója egész haláláig (1433). Rettenthetetlen hős volt a harczmezőn, de értett a belső

kormányzat s a nemzetközi politika dolgaihoz s királya kényes kérdések megoldására Párisba is elküldte.

Zsigmond uralkodása a rendiség teljes virágzásának ideje. A király gyakori háborúiban nagy hasznát vette a katonai osztálynak, a nemességnek, melynek alsó és középtömegei mindig hűségesen ragaszkodtak hozzá. Ő meg hálás gondoskodással viszonozta vonzalmát, mindenképen éreztette vele jóakaratát, fokozta társadalmi jelentőségét, tisztelte és gyarapította rendi előjogait. Külső állásának tekintélyesebbé tételére tömegesen adományozott nemeseinek czímert vagy czímerbővítést. A katonai szellem ébrentartására béke idején udvarában fényes tornákat s férfias lovagversenyeket rendezett, a katonai erények jutalmazására meg a sárkányrendet alapította (1408), mely nem középkori lovagrend, hanem kitüntetés, a szó mai értelmében rendjel volt azok számára, kik a király iránti hűségben s a hitetlenek és szakadárok elleni harczban kiérdemelték. A sárkányrend Ausztriában már fennállt, de Zsigmond hasonló névvel külön magyar rendjelt alapított, melynek két osztálya volt. Az első osztály tagjainak, a nagykereszteseknek számát 24-ben szabta meg s az ő jelvényök a kereszten függő sárkány volt; a második osztály lovagjainak száma korlátlan, jelvénye egyszerűen a sárkány volt.

De nemcsak külsőségekben viselte Zsigmond gondját a nemesség érdekeinek. A legszélesebb körben elismerte bíráskodó jogát. „Országunk régi szokása és törvénye szerint — mondja 1397 október 26-ki oklevelében — minden nemes és birtokos embernek joga van itélkezni a maga jobbágyain és birtoktalan szolgáin összes falvaiban, telkes jobbágyai módjára összes pereikben, kivéve a főben járó bűntényeket.“ De sok földesúr jogkörét a főbenjáró bűntényekre is kiterjeszté s nagy számmal adományozta a szabad ispánságot, a pallosjogot, melylyel a birtokos megnyerte azt a fontos kiváltságot, hogy jószágain a vármegye beleszólása nélkül maga ülhetett törvényt a főben járó gonosztettek elkövetői, vagyis tolvajok, rablók, gyújtogatók, bűvösök, hamispénzverők vagy pecsétkoholók, gyilkosok felett s érdemök szerint akasztófára, fejvételre, tűzhalálra vagy kerékbetörésre itélhette s az itéletet végre is hajthatta.

Zsigmond olyan világból jutott hozzánk, hol a királyi hatalom megosztotta a törvényhozás jogát a rendekkel. Ennek megfelelően ő alatta vált a rendiség nálunk is végképen a törvényhozó hatalom állandó részesévé. Minduntalan, néha évenként kétszer tartott országgyűlést, még pedig nem tábori vagy igazságosztó, hanem valóságos törvényhozó gyűlést s a magyar országgyűlés Zsigmond óta lett a szó igaz értelmében törvényhozó testület, s a királyi rendelet mellett, mely sokban ezután is megtartotta törvényalkotó erejét, királyi végzemények jelentkeznek, vagyis a király és a rendek közös megegyezésével alkotott törvények. Zsigmond király törvénykönyve már terjedelmileg feltűnik s több czikket

foglal magában, mint a mennyit elődei összevéve ránk hagytak. De a törvénykönyv tartalmilag szintén a kor színvonalán áll s a jogélet minden ágában töméntelen újítást, haladást, reformot léptetett életbe. Sokban enyhíti a régi büntetőjog embertelen szigorát; így eltiltja a testcsonkításnak rendes büntetésül való alkalmazását s egyedül azon bíráknak és hatóságoknak engedi meg, kikre ebbeli jogát a király kiváltsággal ruházta át. Ez enyhítés az ország minden lakosára, rendi különbség nélkül, kiterjedt. Megtiltotta, hogy, néhány eset kivételével, bármely bíró másutt, mint nádori vagy királyilag összehívott gyűlésen vethessen ki birságot, mely joggal akkor sok visszaélés történt. Szabályozta a bírói illetőség akkor szertelenül kuszált kérdését. Megállapította, hol szabad a jobbágyot, a polgárt perelni s kimondta, hogy világi ügyet egyházi, egyházit meg világi bíróság elé vinni nem lehet. Az ország összes, különféle rangú bíráit, még a szolgabírákat is hivatalos eskü tételére kötelezte, melyben az illetők igérik, hogy szegénynek, gazdagnak egyaránt pártatlanul szolgáltatnak igazságot.

Garay Miklós nádor pecsétje.

Megállapította a hivatalos iratok kiállításának díjait s általában töméntelen intézkedést tett a peres eljárás egyszerűsítésére, gyorsítására, az anyagi igazság kiderítésének könnyítésére. Intézkedett, hogy országszerte egy és ugyanazon súly-, hossz- és ürmérték használtassék s e czélra a régóta megállapított budai mértéket jelölte ki. Szabatosan rendezte az adóbehajtást; megállapította, ki tartozik adózni, hogyan kell az adót kivetni, beszedni és az elharapózott visszaélések ellen az adózók javára a legszigorúbban intézkedett. Mérsékelte az út- és hídvámokat, elrendelte a fölösleges vámhelyek megszüntetését. Egy ízben megtiltotta azt is, hogy a vármegye a dézmabehajtásban segédkezzék s a behajtást tisztán az egyházi jogosultakra bízta, mit azonban később eltörölt, mikor a főpapság ismét híven szolgálta. Zsigmond király törvényhozása általában mindenre, a pénzügyi, katonai, törvénykezési, közigazgatási és gazdasági szervezetre kiterjed s minőségileg is oly kiváló, hogy törvényei nagy részét utódai megerősítették s kifejezetten fentartották jogérvényöket. Az ő korában a rendiség tényleges viszonyaiból keletkezett nálunk a szent koronára vonatkozó elmélet, melyet a legvilágosabban később Verbőczy István fejtett ki. Ez az elmélet a királyt s a kiváltságos rétegeket a szent koronában forrasztotta egységes testté össze. A szent korona testéhez (Corpus sanctae regni coronae) tartozott a királytól kezdve minden egyházi és világi kiváltságos s ezt a szent koronát illette

meg minden földbirtok, minden felségjog, minden közhatalom, melyet a király is csak akkor gyakorolhatott, ha a rendek törvényesen megkoronázták.

Minthogy Zsigmond a tömegekre támaszkodott, első sorban a tömegek részvételét biztosította a törvényhozásban. Elvileg az országgyűlésen minden nemesember megjelenhetett, mert a nemzet (populus) fogalma összeesett a hadsereg (exercitus) fogalmával s ennek megfelelően az, a ki fegyverrel szolgálta a királyt, tagja volt a nemzet gyűlésének. De a vármegyék követeket is küldhettek s az országgyűlés néha képviseleti alapon nyugodott. Az országgyűlési végzemények tartalma nem egyszer világosan jelzi, éltek-e az országgyűlésen való részvétel jogával a középbirtokosok, az alsóbb tömegek, a szegényebb nemesek, vagy pedig a nagybirtok vitte-e az illető gyűlésen a vezérszerepet? 1387-ben az országgyűlés intézkedett, hogy a király a maga tanácsa tagjait ne csak az urakból, hanem a köznemességből is válassza. E gyűlésen tehát a kisbirtokosság tömegesen jelenhetett meg s érvényt szerzett a saját érdekeinek. Rendesen azonban a király a banderiumaik élén megjelenő egyházi és világi urakkal tárgyalt s az ő megállapodásaikból keletkezett a törvény.

Az országgyűlésen, a törvényalkotásban a nagybirtok, a vármegyében, a helyi közigazgatásban és jogszolgáltatásban a középbirtok vagy jobbágyos nemesség volt a helyzet ura s csaknem egészen háttérbe szorította a szegényebbeket. A király sajnosan tapasztalta e fejleményt s törvénynyel igyekezett (1427) az alsó nemesi tömegek befolyását visszaállítani. Elrendelte, hogy a vármegye bizonyos időben rendes gyűlést tartson s a gazdag nemesek, kik gátolják, büntetéssel és birsággal kényszeríttessenek ellenállásuk abbanhagyására; hogy továbbá a gyűlésen mindenkinek megadassék a szólásszabadság; aggodalom nélkül beszélhessen mindenki s a vagyonosok és hatalmasok a szegényeket fenyegetéssel elnémítani ne merészeljék; végül hogy határozat csak akkor hozassék, ha mindenki elmondta véleményét. Meghagyta azt is, hogy az országgyűlési követek közé egyformán válasszanak szegényt és gazdagot az alkalmasabb és értelmesebb nemesek közül, és mindenki csak azon vármegye gyűlésén vehessen részt, melyben lakik s idegenek döntő szavazatot ne gyakorolhassanak. A király ez intézkedései valóságos korképet adnak a nemesi rendben levő társadalmi, politikai és gazdasági ellentétekről.

Zsigmond király a magyar rendiséget egy új elemmel egészítette ki, a mennyiben a királyi városokat is bevitte a rendi alkotmány sorompóiba. Meleg pártfogója volt a városi polgárságnak, mely viszont áldozatkészen támogatta pénzzel és katonával. Már 1397-ben meghívta az országgyűlésre a maga városait, később meg törvénybe igtatta e jogukat s ez idő óta az egyházi és világi nemességen kívül a munka kép-

viselője, a városi polgárság is állandóan részt vett az országgyűlésen. E jog közvetlen kapcsolatba hozta a városokat az országgal; immár nem csupán a király, hanem a szent korona birtokává, a szent korona tagjaivá lettek. Az ilyen városokat szabad és királyi városoknak nevezték s Zsigmond rendeletére fallal övezték magukat. A mely város az országgyűlésre meg nem hivatott, az, ha el nem adományoztatott, királyi város, s főbírája a tárnok maradt.

Zsigmond király Budára helyezte át udvarát s ezzel a magyar birodalom fővárosává tette e várost. Az Anjouk a legtöbbet Visegrádon tartózkodtak s 1404-ben Zsigmond is ezt nevezi székhelyének. De csakhamar végleg Budára költözött, mely már akkor a mai Budapestnek központja, katonailag és gazdaságilag legkiválóbb része volt s melyet széleskörű építészeti tevékenységgel emelt egy nagy birodalom méltó székesfővárosává. A várban mindig volt ugyan királyi lak, de egyszerű és kicsiny lehetett, különben királyaink Buda városa folytonos emelkedése mellett többet időztek volna benne. De az ő figyelmök inkább a mai Budapest területének más részeire, így például Nagy Lajosé és anyja Erzsébet királynéé Óbudára irányult s a főváros mai határában, a mennyire az okiratokból megállapítható, különböző pontokon szétszórva már legalább 5 nagyobb, várszerü erőd, 23 kolostor, 4—5 keresztes kórház, 30 templom és 8 kápolna állt, köztük néhány roppant és nagy díszszel emelt épület. Zsigmond immár Buda várára s a hegyen levő várra fektette a fősúlyt. Az egész várat átépíttette. Erődítményeit kibővítette, újakkal gyarapította, a várban magában, kora gót stíljében tágas és fényes palotákat épített s a várhegy lejtőit kertekké alakította át. A várról s a benne emelkedő királyi lakról (friss palotának nevezték), már 1417-ben azt írja egy külföldi, hogy olyan erős és nagyszerű, hogy egész világon nincs nála nagyobb. A palota legszebb része a „római császári" terem volt, melyben Zsigmond a német birodalmi fejedelmek tisztelgését fogadta, őket méltóságukba beigtatta, s általában császári teendőit végezte, a mint akkor Buda a német birodalomnak is székvárosa volt s Zsigmond 1424-ben a császári koronát s jelvényeket a várkápolnában helyezte el. A palota előtt állt érczből öntött lovasszobra s a királyi vár oszlopos folyosóival, díszes melléképületeivel, kertjeivel, a mindenfelé nyíló remek kilátással olyan nagyszerű látványt nyújtott, hogy egy pápai követ (1435.) elragadtatva írta haza, hogy soha szebbet Budánál nem látott, ámbár Zsigmond be sem fejezhette összes építési terveit s halálakor a palota maga sem készült el teljesen. A vár megszépülése, a királyi udvar közelsége Buda városára szintén hatalmasul átalakító, fejlesztő, felvirágoztató befolyást gyakorolt. A város megszépült, megnőtt, sok díszes köz- és magánház épült benne. A vár közelében, a Szent-György téren, akkor még friss térnek nevezték, emelkedett a legfontosabb országos középületek egyike, a tárnoki ház. Onnan

vezette a kincstartó az ország pénzügyi kezelését s ott őrizte a rávonatkozó iratokat, valamint a kincstár készpénzkészletét, sőt időnkint a szent koronát. Ott volt az ország tulajdonképeni levéltára, ott helyezték el a fontosabb királyi rendeleteket. A főurak követték királyuk példáját s egymásután építettek házat az új fővárosban, hová az udvar vonzó ereje tömegesen csábította a vidéki lakosságot, úgy, hogy a magyar elem tetemesen megszaporodott s erős versenyre kelt a németséggel. Ez maga is magyarosodni kezdett s sokan magyar nevet vettek fel, mint az Ohnwein-család, melyet (1445) Bornemiszának neveztek. Már ez időben híressé vált Buda ásványvizeiről, meleg fürdőiről, különösen pedig remek fekvéséről, melyről az egykorú idegen látogatók a legnagyobb elragadtatással szólanak.

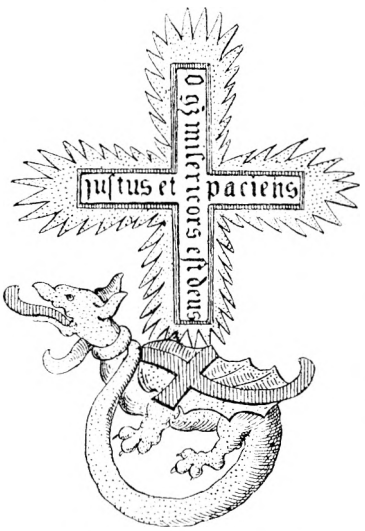

A sárkányrend nagykeresztje.
(Grünberg Konrád 1483-iki czimerkönyvéből.)

A várhegy alatt hömpölygő fejedelmi folyam, a hatalmas Duna, benne a Margitsziget gyönyörű épületeinek, templomainak, zárdáinak egész koszorújával, túlsó partján Pest, mely élénk kereskedelmével folyton terjeszkedett s már egész sereg szomszéd községet (Újbécs, Jenő, Nyír, Nagyos, Süly, Szenterzsébet) olvasztott magába — olyan csodaszép látványt nyújtott, mely felejthetetlenül bevéste magát a néző emlékezetébe. Pedig volt a városnak külföldi nézője elég, mert Zsigmond korában az idegenforgalom addig ismeretlen arányokat öltött. A király német, olasz, cseh országaiból az alattvalók, urak, fejedelmek vagy követeik tömegesen jöttek hozzá mindenféle kéréssel vagy panaszszal. Ezenkívül a város többször volt uralkodói találkozások vagy nemzetközi kongresszusok színhelye. Köztük a leghíresebb az 1412-iki kongresszus, mely a lengyel-német viszály rendezése ügyében tartatott s melynek fényes lefolyásáról, a megjelent idegenek töméntelenségéről az egykorúak csodadolgokat mesélnek. Zsigmond vendégei voltak ez alkalommal Ulászló lengyel és Tvertkó bosnyák király, Albert és Ernő osztrák, összesen 13 herczeg, 11 gróf, 9 püspök és más külföldi főpap (egy más följegyzés szerint 19 herczeg, 24 gróf, 1 bíbornok, a pápai legatus, 11 külföldi főpap), a német lovagrend számos tagja, a pápa, az angol, a franczia, sok olasz és német fejedelem követe, továbbá Hervoja spalatói herczeg, Lázárevics István szerb despota, ki maga 2000 lovassal jött, egy török követ, kit herczegnek neveznek. Az Európa és Ázsia különféle országaiból összesereglettek számát 40.000 teszik; volt köztük angol, franczia, olasz, görög, török, tatár, albán, szentföldi, szírus és „sok csúf, hosszú sza-

kállú, nagy hasú, magas süvegű pogány". A város mindnyájokat befogadhatta, a király meg bőkezűen látta el vendégeit, s ragyogó ünnepélyekkel tarkította a béketárgyalások komolyságát. Lakomák, díszebédek, tornák és versenyek, vadászatok egymást érték a kongresszus több havi folyamán.

Buda később is nem egyszer látott fejedelmi vendégeket falai között, így 1424-ben a görög császárt. Ilyenkor a városban hatalmas nemzetközi élet lüktetett, s a király és császár méltóságának megfelelő pompát fejtett ki. Káprázatos udvari ünnepélyek, tornajátékok, zajos vadászatok szórakoztatták a vendégeket. A tornában a bajnokok fényes díszruhában, igen rövid lándzsával kezökben, magyar szokás szerint kis lovon s alacsony nyeregben ülve vettek részt. A győztes jutalmat kapott s a legnagyobb díj egy 1433-ki ünnepélyen arany pálcza volt. Ezt a lovagjátékot egy előkelő franczia vitéz is nagyon kedves és gyönyörködtető látványnak találta, a mi arra vall, hogy a budai tornák nem maradtak el a nyugatiak mögött. A városban magyarokon, németeken, olaszokon kívül flandriaiak, franczia is éltek s egy franczia utas több polgárt, iparost, valamint zsidót talált, kikkel anyanyelvén beszélhetett, mert ez utóbbiak franczia földről kerültek ide. A város szőlőhegyein kitünő fehér bor termett s az élet ép oly kényelmes s drágább sem volt, mint másutt, mert a vidék bőven szolgáltatott minden fogyasztási czikket s a helyi piacz és vásári viszonyok kellően rendezve voltak. Mindez hamar európai hírnévre juttatta Buda városát, mely Zsigmond alatt nemcsak székesfővárossá, hanem nagy nemzetközi központtá lett. Midőn 1434-ben a zsinati atyák a zsinatnak, Baselből más városba való áthelyezésével foglalkoztak, magok hozták szóba Budát azon városok közt, hová a gyűlést át lehetne tenni. Pedig ez akkor nagyon nagy dolog volt, mert az átköltözés valami 200.000 forint költséggel járt, másrészt meg pár ezer ember elszállásolásáról volt szó. Csupán a görög egyház köréből, a konstantinápolyi császárt, a patriárchát s valami 700 embert kellett elhelyezni. Eleinte Zsigmond fázott is a roppant költségtől. De 1436-ban erélyesen buzgólkodott a Budára való áthelyezés érdekében. Hogy minden kétséget eloszlasson az iránt, képes-e a város ilyen roppant idegenforgalommal megbirkózni s annyi embert és lovat befogadni, városrészenkint pontosan összeiratta a házakat. Buda akkor a várból, a hegyen épült városból, a mai Rácz-, Vizi- és Krisztina-külvárosokból állt, melyekben összesen 967 ház volt, 1235 szobával, 3276 kamarával, 742 fedett udvari helyiséggel, 627 éléskamarával s 3931 ló befogadására való istállóval. Ez összeírás adatai

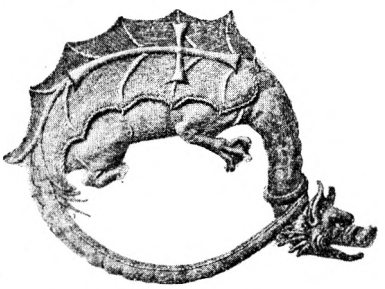

A sárkányrend lovagkeresztje.
(A müncheni nemzeti múzeumban.)

alapján Buda akkori lakossága valami 20—22.000 lélekre tehető. Ma ez a szám csekélynek látszik s akkor is voltak városok, melyek mellett Buda népességileg egészen eltörpült. Viszont azonban a német birodalom akkor híres, virágzó városai, Nürnberg és Strassburg sem dicsekedtek ilyen népességgel.

Buda mellett a régi és új városok egész virágos kertje borította az országot, melyek közt Pest és Szeged a marha-, hal- és borkereskedés terén vitték a főszerepet. Az egészen magyar Szeged, a szerémi bor hazai és nemzetközi értékesítésében ekkor is előljárt, másrészt meg dús gabonatermő és állattenyésztésre fölöttébb alkalmas vidékéből táplálkozott. De külsejére nézve inkább falunak látszott; egy rengeteg hosszan elterülő főutczából állt, melyhez apró közök csatlakoztak, s szerény épületei közül csak a ferenczieк zárdája és temploma vált ki. De annál gazdagabb volt piacza, hol töméntelen vad és hal került eladásra s hol 3—4000 lovat is hamar össze lehetett vásárolni. Minthogy a város a szerémi bor hazaszállítása közben örökös zsarolásnak volt kitéve azon földesurak jószágain, melyeket a borszállítmány érintett, Zsigmond erélyesen védelmére kelt a polgárságnak s újra megerősíté Szeged és polgárai vámmentességét (1407). Délen Pancsova, Zimony, Becskerek, Zágráb, az erdélyi részekben Brassó meg Szeben, Lengyelország felé Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, a bányavidéken a bányavárosok, nyugaton Győr, Pozsony, Sopron, Nagyszombat voltak az ipar és kereskedés főgóczai. Pozsonyban a Duna két partja közti közlekedés addig csak kompon történt s lassú, hosszadalmas és költséges voltával károsította a forgalmat. Zsigmond állandó hidat veretett, mely czölöpökön és nagy hajókon nyugodott s a pozsonyi várkapitány felügyelete alatt állt. A király általában töméntelen kedvezményben részesíté a városokat. A polgároknak nemcsak politikai jogot adott, hanem gazdasági lételöket a helyes intézkedések változatos sorával biztosította. Minthogy néhol az egyházi birtok, mely adómentes volt, a polgárok kegyes adományaiból túlságosan megnőtt s ezzel a városi adóalap érzékenyen csökkent, Zsigmond Pozsonynak (1419) megengedte, hogy a végrendeletileg az egyházra szálló ingatlant 1 év és 1 hó alatt eladhassa s csak a vételárt juttassa az egyháznak, ellenben a kérdéses ingatlan világi ember — a vevő, a ki csak polgár lehetett — birtokába menjen át. Intézkedései nem egy várost a virágzás eddig ismeretlen fokára emeltek. Ilyen volt Gölnicz, hol a bányászat vett erős lendületet s némelyik aknában 3—400 bányász dolgozott; több vashámor és drótgyár alakult, számos lengyel és német kereskedő telepedett meg s egész jelentékeny kiviteli czégek működtek a városban. A magyar bányászatról, az érczek és a só termelésmódjának állapotáról egykorúak általában elismeréssel szólanak. Másrészt a király, minthogy számos város, így Pozsony gazdasági létele — ezt a király hangsúlyozza — a szőlőtenyésztésen nyugodott, a szükséglethez képest időnkint megtiltotta a külföldi

— csak osztrák termékről lehetett szó — bor behozatalát vagy az egész országba, vagy legalább a határszéli bortermelő városokba s így oltalmazta őket az idegen verseny ellen. Egy magas szárnyalású terv is megfogamzott magyar országa javára örökké töprenkedő agyában s e terv javára latba vetette német császári hatalmát és tekintélyét. Mióta Dalmáczia miatt Velenczével ellenséges viszonyban jutott, kísértetet tett, hogy a keleti kereskedést, mely a gazdag Dél-Németországba kizárólag Velencze közvetítésével folyt, Magyarországon át vezesse s így kiragadja a köztársaság kezéből, mely e kereskedelemből mérhetetlen hasznot huzott. Czélja érdekében Velencze versenytársával, Genuával lépett érintkezésbe, melynek a Fekete-tenger partjain több telepe volt. Azt akarta tehát, hogy a délnémet városok Genua segélyével fedezzék keleti árúczikkeket s ebbeli kereskedelmök főútja a magyar Duna legyen. Genua csakugyan a lehető legnagyobb kedvezményekkel kecsegtette a délnémet kereskedőket, kiknek Zsigmond meg is tiltotta (1418), hogy bevásárlásaikat Velenczében eszközöljék. Csakhogy a császári tilalomnak nem volt hatása s noha 1433-ig fenállt, a keleti kereskedést ez uttal sem sikerült Magyarországba terelni.

Zárókő a pozsonyi városházán.

Zsigmond általában czéltudatos közgazdasági politikát folytatott, mely a szerint szabályozta a termelést vagy fogyasztást, a mint a viszonyok követelték. A magyar ló, melynek jóságát a külföldön rég ismerték s ez időben is emlegetnek, fontos kiviteli czikk volt. Az idegen vevő Pesten, Szegeden s más helyeken nagyban vásárolhatta, mert az eladás istállónkint történt s egy-egy istálló alatt 10—10 lovat értettek. A trónralépte utáni harczias időkben Zsigmond megtiltotta a lókivitelt s 1391-ben csupán a két pozsonyi vásár idejére függeszté föl a tilalmat. Utóbb azonban, mihelyt fölöslegessé vált, egészen megszüntette. Ideiglenesen a gabonakivitelt is megtiltotta 1433-ban, mikor a szomszéd országokban az élés fölöttébb megdrágult s a magyar termés nagy részét külföldiek igyekeztek összevásárolni. Annál inkább elősegítette rendes körülmények közt a nemzetközi, valamint a belső árúcsere élénkülését, a mi elé szintén sok akadály hárult. Némely vidéken kevés volt a vásáros hely, de annál több a földesúri vámszedő hely, mely a forgalmat fölöttébb károsította. Így a nagy Békés vármegyében csak egyetlen vásáros (1403), ellenben 10 vámhely volt. Zsigmond bőségesen adományozta tehát a vásárjogot, sőt a városi jogot — így Pásztónak

Buda város jogát, mely szerint e város törvénykönyve értelmében szabályozhatta a maga lakosai peres ügyeit — földesúri községeknek is, ha azt az illetékes tényező, a földesúr kérte vagy nem kifogásolta. A vásárjogot azért adományozta, hogy a község, mint mondá, vagyonban és lakosban gyarapodjék. Ellenben törvényben rendelte el a fölösleges vámhelyek megszüntetését s buzgóan támogatta a városokat azon törekvésökben, hogy vámmentességi kiváltságaikat a kapzsi földesurak meg ne sértsék, a mi azonban nem mindig sikerült. Minthogy a kereskedők maguk járták be árúikkal az országot, mi pedig a belháborúk idején nagyon veszedelmes vállalkozás volt, a király minden lehetőt megtett az utak biztonságának helyreállítására. De a viszonyok s a kor szelleme sokszor gátat emeltek ebbeli igyekezetének s a békés utas vagy kereskedő az ország leglakottabb részeiben is ki volt téve a veszélynek. Mikor (1392) egy soproni kereskedő árúival az alföldre indult, Osl nemes úr rajta ütött, a kereskedőt és szolgáit lekaszabolta, 300 forint készpénzét, valamint árúit, 40 vég kölni, 70 vég lengyel posztót, 6 lovat és fegyvereit elrabolta. Mikor a görög császár követei hazánkon át a zsinatra, Baselbe utaztak (1434), Zala vármegye területén, hol a hatóságok a rablott tárgyak egy részét összeszedték, kirabolták őket. Megtörtént, hogy egyes urak huszitáknak öltöztették embereiket s úgy fosztották ki szomszédaikat. Még hivatalos, hatósági személyeket, a kiküldött királyi embereket is megtámadták, némelyeket megöltek.

A bűntények elszaporodása s a hatóságok tehetetlensége a levelessé tettek roppant számában is kifejezést nyert. Bodrog vármegye Losonczy István főispán és macsói bán elnöklete alatti 1391 tavaszi gyűlésén a szokásos formaságok közt egyszerre 66 embert tettek levelessé. Volt köztük 10 nemes, 2 nemes asszony, anya és leány, kik együtt megölték a leány férjét, továbbá István pap, különben nemes ember, a ki álpecsétet faragott s oklevelet hamisított testvérével, Lászlóval. A többi, egy-két vendég kivételével egyszerű jobbágy, de ezek közül az egyik literátus, a davoti plebános szolgája. Zala vármegye 1408 julius 2-iki gyűlése nem kevesebb mint 131 embert, 37 nemest és 94 nem-nemest ítélt fej- és jószágvesztésre. Volt köztük mindenféle gonosztevő, zsivány, tolvaj, gyilkos, 4 hamispénzverő, 3 asszony, kik férfiakat megmérgeztek. A levelesek közt akadtak nemcsak ismert nevek viselői, de tekintélyesebb állásban levők, falusi bírák mellett az almádi apát udvarbírája, Peleske vára volt és két tényleges várnagya (Peleske főbűnbarlangnak mutatkozik, noha a zágrábi püspöké volt), egy magister (jobbágy). 1429 julius 8-án Fejér vármegyében és a solti székben 76 nyilvánvaló gonosztevőt tettek levelessé, köztük 20 nemes férfit és nőt. Az elitéltek töméntelen rablást és gyilkosságot követtek el; az egyik maga 7 embert, a másik anyja nővérét ölte meg; 1 gyujtogató, a többi tolvaj, zsivány és orgazda volt. A legtöbbnek az itélet lakóhelyét is megmondja, s kevés köztük a bujdosó csa-

vargó. Az ily levelesek nemcsak fej- és jószágvesztésre ítéltettek s megölhette őket szabadon mindenki, hanem hasonló büntetésbe esett az is, a ki rejtegette őket. Ez állapotok teszik érthetővé, hogy a király bőségesen adományozta a pallosjogot néha még kisebb birtokosoknak is, hogy ezzel a jószágaikon élő gonoszok irtásában részt vehessenek.

De minden jogügyi reform és közigazgatási intézkedés lényegileg hatástalan maradt s az egykorú okiratokban följegyzett bűntények végtelen, néha igazán hajmeresztő sorozatát olvasva, a mai ember el sem képzelheti, hogy lehetett ily viszonyok közt nemcsak a közvagyon gyarapodásáról, hanem általában az emberek életbenmaradásáról szó. Csakhogy a középkor nagyon sok olyat elbirt, mi modern szempontból elviselhetetlennek látszik. Különben is a király és a hatóságok kíméletlen erélye legalább pillanatnyilag megtette hatását. Időnkint és vidékenkint a forgalom elég zavartalan mederben folyhatott s főleg a nagy országutak mentén kevesebb veszély ólálkodott az utasra és javaira, másrészt meg az utasok is gondoskodtak a kellő védelmi eszközökről. Különösen Budától nyugatra volt élénk, sőt rendezett a közlekedés. Az utazás Budáról Tatán, Győrön át Bécsbe, mint 1433-ban egy külföldi írja, szép könnyű fedeles kocsin, valóságos omnibuszon történt, melyen 6—8 ember elfért.

Emlékezetessé vált Zsigmond király működése főleg az ipar terén. Életrevaló szervezetek alkotásával igyekezett egyes városokat bizonyos iparágak tűzhelyévé tenni, másrészt meg olyan iparágakat meghonosítani, melyek nálunk hiányoztak, vagy a fejlődés alacsony fokán tengődtek. Némely mesterségeket egyes, erre különösen alkalmasnak látszó városokba összpontosított, hogy egyrészt termelőképességöket fokozza, másrészt meg termékeik czélszerűbb értékesítésével jobban megbirkózhassanak a külföldi versenynyel. Így az ország összes barchend-szövet készítőit Kassa városában gyűjtötte össze s ott értékes kiváltságokkal látta el. Kétségkívül az ő ösztönzésére szervezte Bártfa városa a gyolcs- és vászonneműek központi, városi gyártását és eladását. Minden polgár foglalkozhatott a gyártással, de az értékesítés a városi hatóság felügyelete alatt történt, mely szabatosan meghatározta mit, milyen módon és minőségben kell termelni. Az egyes polgár gyártmányát azután a városi hatóságnak adta át, mely jegyzéket vezetett a beszolgáltatott gyolcsról, megvizsgálta minőségét és a begyült árút maga adta el, a befolyó jövedelmet meg a beszolgáltatott árú mennyiségéhez képest osztotta szét polgárai közt. 1424-ben már szervezve volt ez a rendszer, mely mellett a város gyors virágzásnak indult. Míg 1419-ben csak 470 polgár fizetett adót, az adózó polgárok száma 1437-ben már 640-re nőtt. Ez adatok szerint a város lakossága megközelítette, sőt talán elérte a mai lélekszámot. A polgárság csupa vászonszövőből és fehérítőből állt s minden házban volt szövőszék. Termeltek posztót is, de a főszerepet a vászongyártás vitte, melynek Bártfa Zsigmond ideje óta bebizonyít-

hatólag országos jelentőségű központjává lett s az is maradt századokon át.

A magyar ipar fejlődését nagyban elősegítették Zsigmond király hosszú és messzire elnyúló külföldi utazásai, mert bárhova szólították uralkodói kötelességei, mindenütt hű Magyarországára gondolt s tapasztalatait a magyar gazdasági élet javára igyekezett hasznosítani. Tömegesen költöztetett ide külföldi iparosokat, hogy bizonyos iparágakat meghonosítson, vagy jobb termékek előállítására képesítsen. Olaszországból szerződtetett s telepített hozzánk hajóácsokat, kik a hajóépítés fejlettebb technikáját voltak hivatva nálunk meghonosítani. Mikor Párisban időzött, vagy 200 különböző iparost, főleg aranyverőt, hímző-rajzolót, kőmivest és építőmestert nyert meg a hazánkba való költözésre, mert az építő ipar nálunk egyes városok kivételével még mindig fejletlen volt. Borbála királyné Óbudán tervezett építkezéseihez (1425) Bécsből kényszerült fedélcserép- és téglavetőket kérni, mert az országban nem kaphatta őket. Azzal biztatta a bécsi téglavetőket, hogy maga építteti, fával és más szükségessel ellátja a kemenczéket s a tégla ezre után fizeti a munkásokat.

Zsigmond a saját építkezéseihez az építőmestereket és munkásokat szintén, főleg külföldön szerezte be. Az illetők Budán, Pesten s más nagyobb helyeken telepedtek meg, hol a fejlődő vagyonosság mellett bőven találtak foglalkozást. Első sorban a templomépítés vett lendületet. A kassai Szent-Erzsébettemplom a XIV. század végén leégett s 1402 körül csaknem egészen újjáépült. Leégett a veszprémi székestemplom is, de szintén szebb alakban állíttatott helyre. Ez időkből valók a szepesváraljai székesegyház s a brassói díszes nagytemplom, a mint általában a XIV. század végétől a következő század folyamán több száz csúcsíves templom épült hazánk különböző részeiben. E roppant arányokban folyó építkezéssel számos iparág, mely vagy velé vagy az egyházi élettel állt kapcsolatban, indult szokatlan virágzásnak. Festők, kőfaragók, hímzők, szövők, érczöntők, ötvösök bő foglalkozást, állandó és jutalmazó keresetet találtak. Ennek következtében az illető iparosok száma mindenütt megnőtt. Budán a XIV. század elején 58 különféle iparág virágzott s különösen kitűnt a fényűző-, főleg a szőnyegipar. Pozsonynak kocsigyártói emelkedtek országos hírnévre, de a szűcs, keztyűs, czipész, posztónyíró ipar is kitűnő árút termelt. Kassán, Bártfán a szövőipar, Beszterczebányán a harangöntés, Körmöczbányán mindenféle szerszámgyártás, Kolozsvárt és a királyföldi városokban az ötvösség, de sokféle más mesterség is bő keresetet adott a lakosságnak s gyarapította vagyonosságát. A hazai iparos anyanyelvre nem volt ugyan magyar, s a mesterlegény is külföldön „bujdosott“, vagyis oda vándorolt tanulmányait befejezni. De a magyar közönségnek dolgozott s így természetszerűen, akarva nem akarva bevitte foglalkozásába környezetének ízlését, gondolkodását, egyé-

niségét. Iparosaink nem teremtettek ugyan önálló magyar stílt, de a diszítésnél alkalmaztak nem egy magyar motivumot, mintául a hazai növényeket használták s ez a magyar hatás a festésben, hímzésben, faragásban, az ötvösségben e korszak alkotásain könnyen észrevehető. Az ötvösség mellett a festészet és szobrászat emelkedett művészi színvonalra. A templomi falfestészet mindenütt nagyban elterjedt, de különösen a Székelyföldön maradtak fen ez időbeli emlékei s ott tárgyát is főleg a külön magyar legendákból merítette. Szobrászaink közül Dénes és fia Tekus ez időben készítettek Váradon új, nagyszerű síremléket Szent László testének. Még élt Nagy Lajos korának két híres szobrásza, Márton és György, s ők alkották meg 1390-ben János váradi püspök rendelésére Szent László lovas érczszobrát, mely századokig fenmaradt s hirdette művészetöket. Noha immár nálunk is a világi elem vette át a művészetben a vezetést s a szerzetesrendek, valamint a gazdasági életben, akképen a műalkotásokban háttérbe szorultak, akadtak még köztük is egyes mesterek, mint a pálosrendű Dénes szobrász, ki a budai Szent Lőrincz-zárdában Remete szent Pál tetemének díszes síremléket emelt, melynek egy töredéke a jelenkorig fenmaradt.

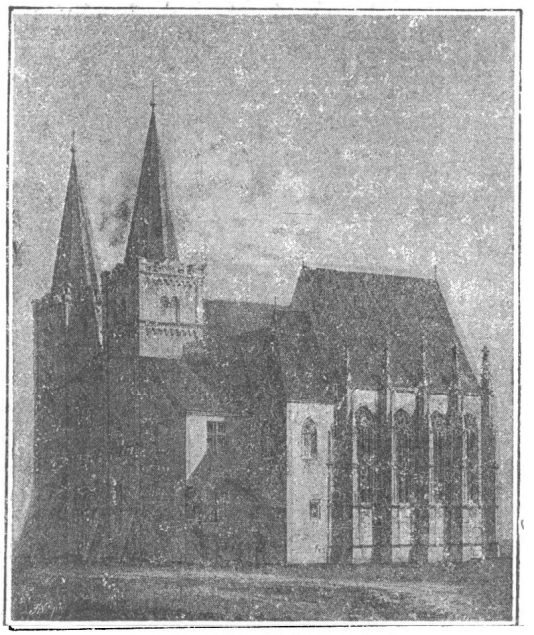

A szepesváraljai székesegyház.

Az ipar e lendülete, a vagyonosság növekvése a városi elemben új szellemi szükségleteket ébresztett. Mindenütt gondosan ügyeltek az iskolára s nem fukarkodtak a szükséges költséggel. A ki csak tehette, taníttatta gyermekét. Így az írás-olvasás egyre szélesebb rétegekben terjedt el s a világiak körében mindinkább kifejleszté a tudás, az ismeret vágyát. Másrészt a vagyonosság szebbé, kényelmesebbé tette a lakosság életmódját; megkezdődött a fényűzés kora az építészetben és az öltözködésben. A német polgárság nem fogadta ugyan el a nemesi társadalom festői magyar viseletét, noha ez ekkor már a külföldön is hódított. De a maga módja szerint ép oly sokat költött ruházatára, mint a fényűzésben előljáró vidéki földesúr. A városi önérzet, a munka tisztességének és érdemének tudata hatalmasul kifejlődött a polgárságban, mely

a maga falai közt ép úgy gyakorolta a hatalmat, mint a nemes úr saját jószágán. A király kegyelméből ő is megkapta a pallosjogot s e jog, valamint egész kiváltságos állása jelvényeképen a vásártéren vagy a városháza előtt ott büszkélkedett a Lóránt-(Ruland-)oszlop. Egyébiránt a király nemcsak az országgyűlésre való meghívással vonta be a politikába, hanem tisztviselőiül is szivesen alkalmazta a polgári elemet. Különösen a pénzügyi szervezetben, minthogy írni-olvasni, pontos számadást vezetni tudtak, a vidéki kamaráknál, harminczadoknál, a bányák kezelésénél hamar elszaporodtak a polgári tisztviselők. A királyi hivatal a jó fizetés mellett tiszteletet, tekintélyt biztosított viselőjének, kivel saját polgártársai sem igen mertek kikötni. A pozsonyi királyi harminczados, helybeli polgár, német ember, súlyos sérelmet ejtett a város kiváltságain s durva bántalmakkal illette a városi hatóságot. A tanács a polgári bíróság elé idézte ugyan, de ez akkorra halasztotta megfenyítését, mikor nem lesz többé királyi hivatalnok.

Zsigmond király buzgó katholikus s a huszita és bogumil eretnekség esküdt ellensége volt. Mindazáltal folytatta királyaink ősi türelmes politikáját a régi, nem katholikus felekezetek irányában. Országa akkor is fölöttébb rászorult az idegen telepítésre, melyet a király mindenképen istápolt. Szivesen látta a használható embert, katonát, baromtenyésztőt, kereskedőt vagy iparost, mert volt hely számára a nagy ország bármelyik tájékán. Jöttek is sokan s munkájokkal mozdították elő a magyarság ereje gyarapodását. De ez időben a nyugat már nem szolgáltatott sűrűbb tömegeket. Beköltözött ugyan nehány száz katholikus iparos vagy zsidó kereskedő — főleg franczia, — de a népszaporodás szempontjából ez a bevándorlás jelentéktelen maradt. Ellenben annál nagyobb arányokat öltött a keleti beköltözés, hol a török folytonos terjeszkedése valóságos népvándorlást keltett s Havasalföldről, valamint a Balkán minden országából egész rajokat sodort hazánkba. Különösen a ráczok menekültek tömegesen a magyar anyaországba s kérték királya oltalmát. Nagy Lajos idején (1354) a roppant kalocsai érseki tartományban még csak nehány rácz család élt. Zsigmond uralkodása végén számuk már nagyra nőtt s egy részök vizen és szárazon hadi szolgálatra alkalmaztatott. Mikor Brankovics György szerb despota az országban óriási jószágokat kapott, alattvalóinak egy része új birtokaira költözött át, hol természetesen vallásszabadságot nyert. Ép oly nagy mértékben nőtt az oláhok száma s a zord hegyek közül immár a síkságra, magánföldesurak vagy a király jószágaira is lenyomultak. A király jószágain csak az ötvenedet (minden Szent-György napján az előző év termésének ötvenedrészét, Szent-Mihály napján meg minden telek után földesúri bér fejében 3 garast) fizettek s vallásszabadságot élveztek. Zsigmond 1419-ben mindazon óhitűeknek, kik a basszarabinak nevezett földön éltek, külön biztosította vallásuk szabad gyakorlatát s meg-

tiltotta, hogy vallása miatt bárkit háborgassanak. Még kedvezőbb helyzetben voltak Hunyad és Krassó vármegyék oláh lakói, hol katonai szolgálatot végeztek. Minden királyi várnak megvoltak a maga oláh községei s azok a községek, melyek egy várhoz tartoztak, egy-egy katonai kerületet alkottak. Katonai parancsnoka, az oláhság főkapitánya, a kerület királyi várának kapitánya, a király által kinevezett bán volt. A katonáskodó kerületek nemes kerületek voltak. De Hunyad, Arad, Zaránd, Temes, Bihar s más vármegyékben nagy számmal éltek földesúri hatalom alatt álló oláhok s néhol szintén külön kerületeket alkottak vajdájok vagy kenézök alatt, ki azonban nem politikai főnökük volt. A kenézség szintén földesúri hatóság, a kenéz egyszerűen oláh nemes volt s mint más nemes ember a saját jószágán, úgy a kenéz is maga

Magyar viselet Zsigmond korában.
(Selyemre hímzett kép az aacheni dóm sekrestyéjéből.)

szedte be a királyi adót oláh jobbágyaitól. Gyakorolt bizonyos közigazgatási jogkört is, mely azonban mindinkább a vármegye tiszteire szállt s végül az oláh kenéz hatásköre semmiben sem különbözött más országos nemesekétől. Különösen a váradi nagy egyházmegye területén élveztek az oláhok értékes földesúri kiváltságokat. Jóval csekélyebb bért fizettek s a tized körül szintén előnyösebb helyzetben voltak, mint a magyar jobbágyok. E mellett szabadon választották papjaikat, kenézeik ítélkedtek róluk s a felebbezés a püspöki udvarba ment. Vagyonukról szabadon rendelkeztek s papjaik a belényesi főesperes alatt álltak. Az erdélyi részek oláh jobbágyai kenézek (soltészek), lényegileg telepítő ügynökök útján főleg az irtványokat ülték meg, tizedet nem fizettek s pásztorkodással foglalkoztak; helyzetök kedvezményes volt s erdőkben, havasokban barangolva kevéssé érezték a földesúri hatalom súlyát, ámbár

bizonyos, hogy oláh földesurok rendszerint kiméletlenebbül bánt velök, mint a magyar földesúr a maga jobbágyaival.

Éltek már az országban nagyobb számmal czigányok, de hogy milyen vallást követtek, az meg nem állapítható. Zsigmond 1423-ban bizonyos kiváltságokat adott nekik s saját vajdájok bíráskodása alá helyezte őket. A zsidók, kik Erzsébet királyné egy oklevele szerint (1383 körül) Budán, Pozsonyban, Nagyszombatban, Székesfejérvárt s egy-két más városban laktak, Zsigmond király alatt némi franczia bevándorlókkal szaporodtak. A király 1396-ban átírta, 1436-ban pedig újra megerősítette IV. Bélától kapott kiváltságlevelöket. Ő az első, ki magánföldesúrnak „különös kegyelemből" megengedte, hogy jószágaira zsidót telepíthessen, mely joggal eddig csupán a korona élt. A király 1388-ban Kanizsay János esztergomi érseknek és testvéreinek adta meg a kedvezményt, hogy családi városukba, a fallal kerített Kismartonba zsidókat telepíthessenek. Ugyane jogot nyerték Garay Miklós és János (1393). A telepítés azonban nem történhetett a király városaiból, mert ez a kincstár érdekeit károsította volna, hanem csak külföldről. Az új telepesek zsidó jog (judeicis legibus) szerint élhettek s olyan kiváltságokat nyertek, minőket a királyi zsidók Budán és Sopronban élveztek. Csakhogy e kedvezmények csupán papiron voltak meg, mert a városi hatóságok kérlelhetetlen gyűlölete lehetőleg megfosztotta kiváltságai gyakorlati élvezetétől a zsidót s minden módon megkeserítette életét. A város ez időben gyakran volt színhelye zsidóellenes zavargásoknak, melyeket a király minden jóakarattal sem birt megakadályozni vagy megfenyíteni.

II.

A király vallásos türelmességét s egészséges népesedési politikáját nagy állami és nemzetiségi érdekek sugallták. Ez időben már nemcsak járványok, nemcsak belmozgalmak fogyasztották a magyar anyaország lakosságát. A török közvetlen szomszédja lett s kisebb-nagyobb arányú, de minduntalan ismétlődő betöréseivel ölte-irtotta, rabszíjra fűzve messze földre elhajtotta a déli és erdélyi részek magyar lakóit. Egy franczia utas, Bertrandon de la Brocquière, ki 1433-ban török és magyar területen tért haza a Szentföldről, a török tartományokban mindenütt látott magyar rabokat vagy pribékeket, kik az iszlámra tértek át s azután a törökkel versenyt dúlták szülőföldjüket. Hirtelen jöttek gyorslábú lovaikon s váratlanul ütöttek prédájokra, mint a ragadozó madár. A lakosság egy részét levágták, másikát, a gyermekeket, az ifjú, szép nőket, a munkabiró elemeket elhajtották. A gyermekeket jancsárokká nevelték, a csinosabb nőket háremeikbe hurczolták, vagy a többi rabokkal a kelet rabszolgavásárain értékesítették. Az említett franczia utas is látott egy ilyen szép magyar ifjú nőt egy pribék rabságában. Az ódon

okiratok szintén nem egy rab tragoediájának emlékét tartották fen. Különösen meghatóan alakult kalandjai hosszú sorával a fiatal Margit, a dúsgazdag és előkelő Benedek bán leányának sorsa. Margit a XIV. század legutóljan juthatott ilyen betörés alkalmával török fogságba. Gazdája végül vásárra vitte, hol megtetszett egy velenczei polgárnak, Darvasionak, ki akkor Kreta (Candia) szigetén élt. Darvasio megvette a magyar leányt, jól bánt vele s Margit az idők folyamán két gyermekkel ajándékozta meg olasz gazdáját. Övéit azonban soha sem tudta feledni s utóbb gazdája segélyével csakugyan értesítette hollétéről családját. Arra a hírre, hogy él s Kréta szigetén van, rokona, Marczali Miklós erdélyi vajda személyesen sietett (1405) a távolba, hogy kiváltsa. Darvasio váltságdíj nélkül adta ki egykori kedvesét két gyermekével együtt, sőt, minthogy Miklós vajdának sietve kellett hazatérnie, maga Velenczébe kisérte s ott átadta őket Dénes bán fiának, Jánosnak, kinek oltalma alatt a sokáig holtnak hitt hölgy ismét visszakerült hazájába. De a visszatérés a legritkább kivételek közé tartozott s a rabszíjon elhajtott emberek tömege sohasem látta többé hazáját, melynek déli és keleti szélein a népesség mindenütt megritkult.

Mindez sürgős szükséggé tette a telepítést, melyben a királylyal versenyzett az egész birtokos osztály, mert anyagi létele jószágának jövedelmén nyugodott, ennek nagysága meg első sorban a munkaerőtől függött. Számos e korbeli okirat tanúskodik róla, milyen kitartással igyekezett a földesúr a saját jószágaira édesgetni a munkás elemet s milyen kedvező feltételekkel kecsegtette az új telepeseket, a miből önként következik, hogy régi jobbágyai megterhelésében is mértéket kellett tartania. Így a viszonyok magok bizonyos jobbágyvédő irányzatot érleltek meg a földesurakban s még inkább ez a szellem vezette a királyi hatalmat, mely a rendi uralom daczára teljes tudatában maradt egyetemes hivatásának s meleg szeretettel gondozta, valamint a többi, akképen a jobbágyrétegek, a parasztság jogállását és anyagi érdekeit. Zsigmond szerette a földművelést s büszkén hirdette, hogy egyik őse az ekeszarva mellől került a trónra (Csehországban). Különben sem zárkózott el korának szellemi áramlatai, a kor eszméi elől, melyekben a földesúri hatalom teljes eltörlése, a jobbágyság felszabadítása már nagy szerepet játszott s nem csupán huszita részről hirdettetett. Maga Zsigmond mondotta, hogy „minden ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett.“ (1394 augusztus 4-ki rendelete.)

Törvényeiben és okleveleiben töméntelen a jobbágyvédő intézkedés. Meghallgatta a szegénység minden jogos panaszát s nem késett gondoskodni az orvoslásról. Ung vármegyében az állami adó, a kamara haszna behajtói sokféleképp zsarolták a jobbágyot. Fejenkint 2 dénárt s 1—1 pint bort, vagy a bor helyett egy további dénárt szedtek

önmaguknak, noha semmi joguk sem volt hozzá. Alighogy Zsigmond ez önkényről értesült, szigorúan el is tiltotta. Ismételve intézkedett a jobbágyok szabad költözésének tiszteletben tartása iránt 1397-ben az egész országra kiterjedő rendeletben, 1405-ben meg az akkor tartott mindkét országgyülés törvényeiben. A szabad költözés alatt akkor a jobbágy szabadságának széles körét értették, a saját és gyermekei egyéni szabadságát, vagyonszerző s végrendelkező jogát s sok egyebet, mely a pénzen vett, a röghöz kötött rabszolgától megkülönböztette. A földesúr a szabad költözéssel szemben érdekeihez képest nagyon eltérő álláspontot foglalt el. Ha valami jószágára új munkaerőt akart telepíteni, maga hirdette e jogot s érvényesülését törvény útján, néha fegyverrel igyekezett biztosítani. Ha ellenben az ő jobbágyai akartak másfelé költözni, nem egyszer meghiusította e jognak gyakorlatát. Minthogy ő kezelte a rendőri és büntető hatalmat, igen könnyen érvényre emelte akaratát s nem bocsátotta el jobbágyát, habár az minden kötelezettségét teljesítette iránta. Ily esetekben rendesen az a földesúr, kihez a jobbágy át akart költözni, kelt a szabad költözés védelmére s nem egyszer felebbezett a királyhoz, ki mindig a szabad költözés mellett döntött. Ezt tette 1418-ban, mikor a Károlyiak puszta jószágaik betelepítésén fáradoztak s a szomszéd birtokosok jobbágyait kecsegtették magukhoz. Támogatásukkal ezek eleget is tettek a törvény kivánalmának, csakhogy régi uraik nem bocsátották el őket. A király utasította tehát a hatóságokat, költöztessék a jobbágyokat a Károlyiak jószágaira, mert a szabad költözés kijátszása a jobbágyok és a Károlyiak jogait egyaránt sérti.

A királyi oltalom kiterjedt tehát a magánföldesúri hatalom alatti néprétegekre is s nem egy terhet mérsékelt, nem egy visszaélést orvosolt. Mindazáltal a XV. század első tizedeiben, mint Európa más országaiban, nálunk is mindinkább kiélesedtek a rendiség és a jobbágyrétegek közötti ellentétek. Az uralkodó rend azon arányban, melyben politikai befolyása és jogköre gyarapodott, erkölcsileg is elzárkózott a föld népétől, lenézte munkáját s ebből folyólag magát a munkást, kivel egyre kíméletlenebbül éreztette kiváltságos helyzetét és hatalmát. Noha ekkor a magyar paraszt már nem csupán verejtékével, hanem vérével is járult a haza védelméhez, mert a katonaság egy részét ő szolgáltatta, nemes és pór lelkileg egyre inkább elvált egymástól s mint azelőtt a szülőföld és az anyanyelv, úgy most a hadi szolgálat közössége sem állta útját a nemzet két főfontosságú népeleme közötti viszony megromlásának. A pór és a nemes közti különbség sok alkalommal kicsinyes, de rikító, a köznép emberi önérzetét sértő módon nyert kifejezést.

A katona, ki a táborból megszökött, ha jobbágyrendű volt, halállal, ha nemes volt, csak pénzbirsággal bünhődött. Nemes ember temetésén a gyászmenetet lova, jobbágyén egy tehén vagy ökör nyitotta meg, mely utóbbi az egyházra maradt. Nemes és pór házasságát ekkor

sem tiltották, de a törvény itt is oly intézkedéseket tett, melyek következtében az ilyen házasságoknak ritkákká kellett válniok. Az a nemes leány, ki parasztférjet választott, anyagi megrövidítést szenvedett, mert ha árva volt, testvéreitől nem követelhette a köteles részt, a leánynegyedet természetben, hanem csak a megfelelő pénzértéket, mely az akkori törvényes becslési kulcs szerint nagyon csekély volt. Ha azonban a nemes leány mégis kapott földet, nem-nemes férje szintén élvezett bizonyos kiváltságot, sőt néhol nemesnek tekintették (nobilis post uxorem suam), mint Zala vármegye egy 1408-ki okirata említi. De az ily házasságok kivételesek maradtak s nem mérsékelték a nemes és pór közti viszony ridegségét. A nemesi osztályban nőttön-nőtt a gőg és elbizakodottság s kora világnézletéhez képest az istenalkotta, tehát megváltoztathatatlan világrend elemének tekintette a rendiséget összes előjogaival együtt. E nézet befolyása alatt azután mindinkább megváltozott az állam viszonya az alattvalók tömegeihez. Az állami jogot az úri jog váltotta fel s a jobbágy nem a király, hanem a földesúr alattvalója lett, ki a reá ruházott helyi hatalom segélyével kénye-kedve szerint rendelkezett életével és vagyonával. A jobbágy, kiben még élt egykori szabadságának emléke, nem egy könnyen nyugodott bele új helyzetébe s örömmel szívta magába a husziták tanait, kik hadat üzentek a rendiségnek s a szabadság és egyenlőség alapján akarták az államot és társadalmat újjászervezni. Az új ige messze földön erős visszhangot keltett az elnyomottak szivében s az a parasztlázadás, mely 1430-ban Nagyszombat környékén Balázs (Blaskó) biró vagy szerzetes vezetése alatt kitört, de hamar elfojtatott, bizonyára huszita befolyás terméke volt. Csakhogy forrongott, nyugtalankodott, régi szabadságának visszaállítását követelte a parasztság ott is, hová a huszita tanok el nem hatoltak. Az erdélyi vármegyékben a szegénységet nem ezek a tanok, hanem tisztán és kizárólag a hatalmasok visszaélései ösztönözték 1437-ben lázadásra. A mozgalom czéljairól, a parasztok és az urak közös megállapodásai, tehát föltétlen hitelű okiratok adnak felvilágosítást s megmondják, hogy az erdélyi jobbágyság nem utópikus ábrándokért, hanem tisztán az elharapózott visszaélések, a földesurak tűrhetetlen önkénykedései megszüntetése végett fogott fegyvert. Sem egyházi, sem politikai téren nem akart valami újat, nem támadt sem királya tekintélye, sem vallása tanai ellen. Ellenkezőleg épen a régi állapotok visszaállítását s a legújabban, jog és törvény ellen reá rótt terhek mérséklését követelte.

Az erdélyi részek gazdasági életének folyamata még nincs ugyan kellően megvilágítva, de minden arra vall, hogy a Királyhágón túl a munkáselemek helyzete őstől fogva kedvezőtlenebbül alakult, mint az ország többi részeiben. A központtól távol s a király ellenőrzése alól kivéve, a földesúr azt tette, a mit akart, s kíméletlenül kiaknázhatta kivételes helyzetének előnyeit. A jobbágyság végleges kialakulása előtt a papi tized, melyet

a nemes ember is fizetni tartozott, okozott minduntalan összeütközést a gyulafehérvári püspök és a világiak közt. Mikor a rendiség kialakult, a Székelyföldön és Királyföldön nem volt jobbágy s mindkét „nemzet", a székely és a szász csupa szabadokból állt. Ellenben a vármegyék területén, a magyar „nemzet" földjén volt jobbágyság, még pedig a rendesen oláh földesurai alatti, de még kisebbségben levő oláhság mellett óriási többségében magyar anyanyelvű, derék, szorgalmas, de önérzetes, szabad költözési jogához szívósan ragaszkodó jobbágyság. Ez a magyar elem nem akarta tűrni földesurai zsarnokságát, embertelen bánásmódját, a nemesi gőgöt és elbizakodást, mely annyira ment, hogy még a nemes székelyeket sem kímélte. Az urak velök szemben is úgy viselkedtek, hogy 1430 tavaszán a székelyek fegyvert fogtak az urak ellen, fölperzselték falvaikat, dúlták jószágaikat s maguknak foglalták földjeiket. Ha az urak a katonáskodó, fegyveres székelyeket ennyire magukra haragították, természetesen még inkább éreztették hatalmukat védtelen jobbágyaikkal, kik kétségbeesésökben végre szintén fellázadtak. Közvetlen okot e gyászos fölkelésre Lépes György püspök adott, ki a tizedfizetés terén igazán tűrhetetlen újítást hozott be. Egy ízben, mikor a török ellen bandériumaikat ki kellett állítaniok, a törvény az egyházaknak kivételesen, a nagy veszedelemre való tekintetből megadta a jogot, hogy készpénzben szedjék az egyházi tized felét. Ez a tizedköteleseket igen súlyosan érintette, mert módjok sem volt termésöket gyorsan értékesíteni s az érték felét pénzben beszolgáltatni. De kivételesen végre csak elviselték e terhet. A püspök azonban állandóan készpénzben követelte a tized felét, sőt nemcsak kész-, hanem jó pénzben. Ez pedig teljesíthetetlen követelés volt, mert Zsigmond király, ki sokáig jó pénzt veretett, roppant szükségletei fedezésénél más európai uralkodók példájára a pénzrontáshoz folyamodott (1433). Rossz pénzt veretett, mely a forgalomban névértéke negyed-, sőt tizedrészére devalválódott. Ennek következtében a püspök kívánságait nem lehetett teljesíteni s lassankint három évi hátralék halmozódott fel a tizedköteleseknél. Ekkor a püspök egyházi átokkal sújtotta a hátralékosokat. Ez a tömegeket legszentebb érzelmeiben érintette, a mi kétségtelen bizonyítéka annak, hogy semmiféle eretnekség nem befolyásolta őket, különben az egyházi átokkal nem törődtek volna. Ők azonban keservesen panaszkodnak a püspök embertelen eljárásán, melylyel lelki vigaszuktól megfosztattak s elkeseredésöket fokozták földesuraik, kik meg úgy bántak velök, mondja a jobbágyok és földesurak által közösen szövegezett, tehát a helyzetet híven visszatükröző okirat, mintha pénzen vett rabszolgák lettek volna; elviselhetetlen terhekkel zaklatták őket, kijátszották a szabad költözést, s a ki csak bejelenté távozó szándékát, azt mindenéből kifosztották s végül nem bocsátották el. Csupán csak e bajokat akarták megszüntetni s mindig azt hirdették, hogy hívei az Istennek, Jézus Krisztusnak és anyaszentegyházának, a

szent koronának és Zsigmond királynak, kinek akarata vagy a törvény ellenére nem kívánnak cselekedni semmit. Sőt minden gyanu elhárítására azt is hangsúlyozták, hogy tisztelik az ország többi urait, nemeseit, egyházi személyeit s küzdelmök czélja egyes egyedül az, hogy előbbi jogaikat és szabadságukat újra megnyerjék. Valóságos politikai és egyházi hitvallást tettek tehát, melyből világosan kitünik, hogy nem a forradalom idegláza fogta el őket, hanem csak azokat a jogokat követelték maguknak is, melyeket az ország más részeiben, emberségesebb földesurak jószágain a jobbágyok tényleg élveztek. Jellemzi az erdélyi jobbágyok magyaros észjárását, hogy a jogokat, melyeket követeltek, nem elvont elméletekre, hanem szent István király vagy utódai kiváltságlevelére alapították. Homályosan a tömeg tudatában is élt a régi szent királyok emléke, kiket a magyar minden jog kútfejének tisztelt, s vala-

Zsigmond arany és ezüstpénzei.

mint a nemesség szabadságait rájok szerette visszavezetni, akképen a jobbágyság is szent István és utódai kiváltságlevelére hivatkozott s kérte a királyt, hogy kerestesse ki levéltárából s adja ki nekik.

A király azonban ez időben távol volt, az urak meg elbizakodva fittyet hánytak a tömegnek, mely kétségbeesésében végre fegyvert fogott. 1437 tavaszán Alsó-Fejér vármegyében Kardos János vezetése alatt egy csomó paraszt fellázadt s a Királyföldön némi dúlást követett el, mire a szászok Lépes püspökhöz s testvéréhez, Lépes Lóránt alvajdához csatlakoztak. Kitört a polgárháború s a lázadás igazi fészke Belső-Szolnok lett, honnan gyorsan terjedt a Szamos és Maros vidékére, sőt Szatmárba és Szabolcsba. Hozzá álltak az oláh jobbágyok, kiket oláh földesuraik, a kenézek még kiméletlenebbül zsaroltak, sőt köznemesek és a városi polgárok is, mert a tized kérdése a kiváltságosak alsó rétegeit szintén érdekelte. A jobbágyos nemesek már régebben felszabadultak a tized-

fizetés alól. 1415-ben a pápa a magyar köznemességre is kiterjeszté ugyan a tizedmentességet, de a magyar főpapság nem vette tudomásul a pápa döntését, hanem tovább követelte a dézsmát a szegény nemesektől. Ezek körében tehát a jobbágyok fölkelése, noha a jobbágyterhek ügye nem érdekelte őket, legalább is rokonszenvet ébresztett, sőt egyesek nyiltan hozzá csatlakoztak. A fölkelők tömege Alparét község közelében a Bábolna-hegyre vonult s ott a husziták módjára elsánczolta magát. De ekkor is méltányos megegyezést keresett s e végből követeket küldött Csáky László vajda, a nemesi had vezére táborába. Csáky azonban kegyetlenül kivégeztette a követeket, mire megindult a harcz, mely a nemességre kedvezőtlenül végződhetett, mert julius 6-án egyezséget kötött a fölkelőkkel. Mindkét fél megbizottai megjelentek a kolosmonostori convent előtt s e hiteles helyen beigtatták megállapodásaikat, melyek a jobbágyság méltányosságáról s békés hajlamairól ékes tanubizonyságot tesznek. A parasztok elismerték a földesúri hatóságot s a törvénynek megfelelő minden állami, egyházi és úrbéri terhet jövőre is készséggel akartak viselni. E terhek, első sorban a kilenczed és tized behajtásának módját a földesurakkal s a papsággal egyetértően szabályozták s a julius 6-ki egyezmény, mint az igazi jog és méltányosság kifolyása, Erdély nemzeti és gazdasági életét a legüdvösebben befolyásolhatta volna, ha becsületesen végrehajtatik. De sohasem lépett életbe, mert az urak csak a viszonyok nyomása alatt, csak időnyerés czéljából kötötték.

Alighogy a fegyveres parasztság haza szállingózott, az urak szorosabban szövetkeztek egymással. A püspök, hogy a köznemességet elvonja a mozgalomtól, elismerte a szegény nemesek tizedmentességét. Testvére, az alvajda, meg szeptemberben Kápolnán gyűlésre hívta össze a magyar urakat, a szászokat és székelyeket s megalakította velök az erdélyi három nemzet úgynevezett unióját, szoros szövetségét. A jobbágyság érezte, hogy az unió ő ellene irányul s hogy a julius 6-ki egyezség veszélyeztetve van. Ismét fegyvert fogott tehát, de csak azért, hogy az egyezséget megtartassa. Ennek megfelelően az urakkal október 6-án új egyezséget kötött, melyet azonban az urak ép oly kevéssé tartottak meg, mint a juliusit. Pusztító, véres harczok támadtak s noha Kolozsvár városa is csatlakozott hozzá, a parasztság 1438 januárban végkép leveretett. A magyar jobbágyság egy része kiirtatott, a többi rabigára vettetett, s így Erdély ugyanakkor, midőn a török minduntalan támadta, magyarságában pótolhatatlan kárt szenvedett. A kiveszett magyarság helyére az urak oláhokat telepítettek s ezzel e részek elolához osodásának ajtót-kaput nyitottak.

Az ország déli vármegyéiben szintén erős vérveszteséget szenvedett ez időben a magyarság, mely itt meg az egyházzal jutott éles összeütközésbe. Az Európában megindult szellemi életnek frissítő lehellete a magyarságot sem hagyta érintetlenül, mely háborúban és békében szoros

kapcsolatban állt a keleti és nyugati országokkal. Zsigmond királylyal magyar hívei bejárták az egész nyugatot s új eszmékkel telve tértek haza. A nép tömegeiből szintén sokan fordultak meg külföldön; az emberek világot akartak látni nem csupán egyházi czélból, ájtatoskodásból, hanem — mint az egykorúak határozottan mondják — azért is, hogy idegen országokban hasznos tapasztalatokat tegyenek. Ez időben is tömértelenek zarándokoltak Rómába s az egyház más bucsújáró helyeire. Az előkelőbbek út- és ajánlólevelet vittek a királytól, ki összes kül- és belföldi hatóságainak meghagyta, hogy az utak biztonságáról, az utasok védelméről gondoskodjanak. Sokan eljutottak Spanyolországba, sőt Irországba, a pokolba, mint Szent Patrik világhírű bucsújáró helyét (purgatorium) nevezték. Egyiknek, pásztói Rátoldy Lőrinczneк (az a vitéz Tary Lőrincz, ki 1401-ben, midőn a papi forradalmárok elfogták a királyt, védelmére egyedül rántott kardot) úti rajza is fenmaradt. Lőrinczet első sorban vallásos kételyei vitték a szent bucsújáró helyekre. Aggályai támadtak az iránt, van-e csakugyan lelke az embernek, mint a vallás tanítja? Talán ő az első magyar, kiben ilyen kétely támadt s ki az élet e nehéz rejtélyének megoldásán töprengett. Minthogy itthon hasztalan keresett választ e kérdésre, a király véd- és ajánlóleveleivel bőven ellátva indult 1411-ben Rómába. De lelke ott sem lelt megnyugvást. Folytatta tehát zarándoklását a spanyol Compostellába, de kételyei még mindig nem oszoltak el. Erre elvándorolt a távoli, ködös, mesés Irországba, lebocsátkozott Szent Patrik purgatoriumába s ebből a

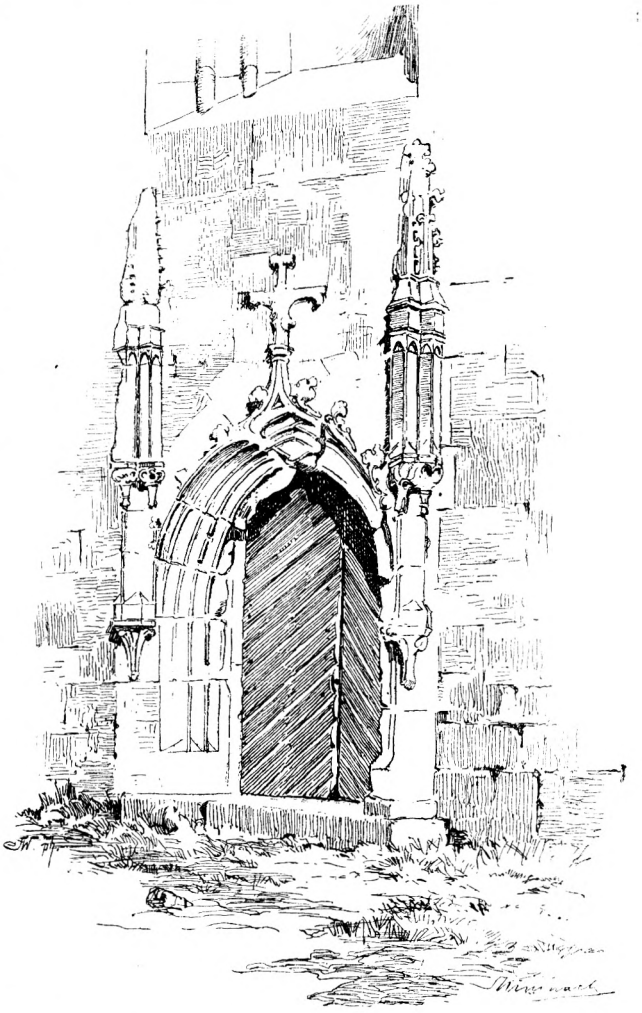

Részlet a kolosmonostori convent templomából.
(Rajzolta Kimnach László.)

földalatti barlangból megtisztulva, lelke békéjét megnyerve, vallása igazságaitól áthatva tért vissza hazájába. Korának mindenesetre egyik legjellemzőbb magyar alakja, a ki a kételkedés köves pusztaságából hosszú vajudás és elmélkedés után végre visszakerül a hit nyugalmas, verőfényes kikötőjébe.

A király kiséretében levő urakon és katonákon, a zarándokok tömegein kívül ezeren meg ezeren özönlöttek az ország minden részéből a külföldi egyetemekre. Nem azért, mintha itthon hiány lett volna ily intézetekben, mert már két egyeteme volt az országnak. Nagy Lajos virágzó pécsi főiskolája mellett Zsigmond király Óbudán új egyetemet alapított. Maga is szokatlan műveltségre tett szert s melegen fölkarolt minden tudományos, művészeti és polgárosító törekvést. Sokat olvasgatott, magának is, leányának, Erzsébet herczegnőnek is volt könyvtára s búzgón terjeszteni igyekezett alattvalói sorában a műveltséget s az új korszellemet. Bőkezűsége s a tudomány iránti érdeklődése az óbudai káptalani iskolát egyetemmé fejlesztette, melyen nagyszámú tanári kar oktatta az összes tudományokat, még az orvostant is. Az intézet, mely csak Zsigmond halála után szünt meg, majdnem félszázadon át szolgálta a magyar oktatásügyet s nagy tekintélyre tett szert; a konstanzi zsinaton hét tanára képviselte, köztük egy orvos. Az egyetem czimere ketté osztott paizs volt, felső mezejében az államczimer keresztjével hármas halmon, az alsóban egy kézzel, mely könyvet tart. De voltak másnemű felsőbb iskolák is az ország egyes vidékein s a király befolyása alatt a főpapság nyomatékosabban fölkarolta az oktatásügyet. Tamás püspök 1421-ben Egerben készült jogi és bölcsészeti főiskolát alapítani s e végből a bécsi egyetemtől kért két alkalmas szakembert, kiket a káptalani javadalmakból akart bőven ellátni. Nem bizonyos ugyan, felállította-e az intézetet, de volt a vidéken több jónevű felső iskola, melyekbe a szegény ifjak is könnyen bejuthattak. János barsi főesperes Esztergomban külön intézetet alapított a szegény tanulók ellátására.

Itthon elvégezve tanulmányaikat, a magyar ifjak sorából valóságos vándorlás folyt a külföldi egyetemekre, Bécsbe, Prágába, az olasz főiskolákba. A közelebb eső Bécsben az 1365—1450 közti években kimutathatólag 4151 magyar tanult, vagyis az összes hallgatóság 21%-a magyar volt. Kivált a városok küldték oda ifjaikat, kik főleg bölcsészetet, a papok meg jogot hallgattak. De előkelő úri családok sarjai is látogatták a bécsi főiskolát. Habár nem ily tömegesen, mindenesetre szép számmal tanultak magyarok a prágai, valamint az olasz egyetemeken s tudománynyal, új eszmékkel, a politika, egyházi élet és polgárosodás terén keletkezett új áramlatok hatásaival telítve tértek haza s itt is buzgón előkészítették a közszellem átalakulását. Az ó-kor irodalma iránti szeretettel az anyanyelv irodalmi művelésének szüksége szintén ébredezni kezdett s

mindinkább megostromolta a latinság főbástyáit, a zárdákat. A magyar nyelv folyton tért hódított s az irodalom addig meg sem kísértett feladatok megoldására mert vállalkozni. Megszületett az első magyar könyv (ma Ehrenfeld-codex), továbbá az első magyar bibliafordítás s magyar nyelvemlékeink a XV. század első felében már tetemes számra nőnek. A magyarság mindinkább ura igyekezett a még folyton túlhatalmas latinságnak lenni s segédeszközöket készített, szótárszerű műveket alkotott, melyek czélja elérését megkönnyítették. A szász Besztercze városában a tótországi származású György összeállította — talán csak másolta — az első magyar-latin szótárszerű, a szavakat némely általános fogalmak szerint csoportosító magyar-latin munkát, mely fordításoknál segédeszközül s általában tankönyvül szolgált.

Így izmosodott a nyugati polgárosodás, az új szellemi irányok hatása alatt a magyar nyelv, fejlődött, tért hódított a magyar nyelvű irodalom s új nemzeti eszmények csíráit hintette el. A közszellem általában megváltozott, a világi elem fokozódó műveltségével érvényesíteni kezdte magát, önérzete megnőtt s a papság elveszté azt a föltétlen tekintélyt, melyet századokon át élvezett. Egész új érdekek és szempontok váltak irányadókká, ámbár a magyar közlélek nem lépett a forradalom terére az egyház ellen, mint a huszitaság tette.

Az óbudai egyetem czimere. (Reichenthal Ulrik krónikája 1483-iki kiadásból.)

De egészen hatástalanul ez a forradalom sem hagyta s a compactatáknak magyar nyelven végbement kihirdetése arra vall, hogy legalább a két szín alatti áldozást, a kehely használatát s általában a mérsékelt huszitaság főbb tételeit számos magyar elfogadta és vallotta. Ez természetes volt, mert Prágában sok magyar ifjú tanult, kik megismerkedtek az új igével s terjesztése érdekében Husz vértanútársát, Prágai Jeromost egy ízben Magyarországba hívták. A husziták közül sokan tudtak magyarul, a mi csak úgy értelmezhető, hogy számos magyar harczolt soraikban, mert a cseheknek alig volt módjukban a magyar nyelvet elsajátítani. Különösen az alsó papság, itt-ott előkelőbb állású egyháziak körében keltett erős visszhangot az új tan, melynek apostolai faluról-falura járva tanították ki a tömeget. Eleinte ez titokban történt, a hívek éjjel az erdőben, magános malmokban, vagy sötét pinczékben sereglettek össze. De a magyar huszita papok csakhamar nyiltan is fölléptek; az ország minden részében, a felvidéken, az alföldön, Erdélyben a szószékről hirdették az új tant, templomaikra meg kelyhet festettek. Állítólag maig áll egy-két ilyen kelyhes templom s Pozsonyban megmaradt a „huszita ház", melyben Husz követői istentiszteletöket tartották s melynek egyik oszlopát kehely diszíti.

Mikor tehát a cseh husziták Magyarországba törtek, itt az alsó nép rokonszenvezett velök s ez az oka, hogy a legnagyobb erőlködéssel sem lehetett tőlök a felvidéket megtisztítani. A roppant egyházi javak, melyek mindig kihívták a kapzsi irigységet s melyek elkobzását a husziták fennen hirdették, nálunk ez időben szintén rablás és fegyveres támadás czélpontjai voltak s megesett, hogy egy tekintélyes nemes úr, Palásthy István (1436) huszita gúnyát öltött, embereit huszita ruhába bujtatta s így támadta meg és fosztotta ki a garamszentbenedeki monostor kovácsi jószágát. Bármi türelmes volt Zsigmond király a vallás dolgában, az állam és egyház felforgatására irányuló tanokkal Magyarországon ép oly kevésbbé békülhetett meg, mint Csehországban. Megindította tehát a magyar eretnekek elleni küzdelmet s vezetését a minoritákra bízta, kiknek a szent korona minden országában igen sok kolostoruk volt. Még váradi püspökké is minorität neveztetett ki, hogy irtsa az új tanokat, melyek ebben az egyházmegyében szintén elterjedtek. Az eretnekség ugyanis nem csupán nyugatról, hanem délről az országnak mindinkább török uralom alá jutó melléktartományaiból áradt be hozzánk. A magyar főuralom gyöngülése megsemmisítette e tartományokban a katholikus egyház szervezetét, vagy legalább megbénította erejét s így a bogumilség teljesen felülkerekedett. Minthogy pedig töméntelen ember menekült onnan a török elől a magyar anyaországba, az eretnekség hamar ellepte a déli vármegyéket.

E tanok a Száva és Boszut közti falvakban rég meghonosodtak. Kamoncz polgárai Balázs papot választották plébánosukká, ki Prágában tanult s ott megismerkedett a huszitasággal, melyet itthon paptársaival, szintén egykori prágai tanítványokkal, Ujlaki Bálinttal és Pécsi Tamással messze földön terjesztett. Az eretnekség ellen egyház és állam közösen védekezett, de sikertelenül. A maróti (ma Moravity) plébániát prépostsággá (1415) emelték, hogy több tekintélylyel és hatalommal irthassa az eretnekséget. De mindez nem használt s a minoriták, noha egész erejöket megfeszítették, nem birtak az új áramlattal. Zsigmond még 1418-ban külön inquisitort, eretnekirtót kért tehát a pápától. Az új inquisitor meg is jött, de nem erőszakkal, hanem rábeszéléssel dolgozott s így nem sokra ment. Végre a pápa az olasz Marchia Jakabban, a bosnyák ferenczieк tartományfőnökében megtalálta azt az embert, a ki kötelességéhez mérten kiméletlenül, rettenetesen látott munkájához. Mikor 1436 elején állását elfoglalta, Zsigmond és az egyház épen békét kötöttek a huszitákkal s így a felvidéki huszitákat is kimélniök kellett. Marchia el sem ment tehát a felvidékre. Ellenben megjelent az erdélyi, egri, kalocsai, csanádi meg pécsi egyházmegyékben. Néhol egyszerű megjelenése elég volt, hogy az eretnekeket megfélemlítse s megtérésre birja. Másutt azonban, főleg a déli vármegyék magyar lakossága közt az inquisitori teljhatalom legszélsőbb eszközeihez kellett folyamodnia. Ren-

delkezésére állt a világi és püspöki karhatalom s így akaratát fegyverrel emelhette érvényre. Használt is minden eszközt s kérlelhetetlenül végezte feladatát. Igazi véremberként dolgozott s hogy a hívek lelkét megmentse, irgalmatlanul bánt a hívek testével. Töméntelen embert fogdostatott össze, a városokba és falvakba őröket, felügyelőket rendelt, kik a gyanusakat megfigyeljék s színe elé hozzák. Maga pedig nem ismert irgalmat, úgy, hogy sok helyt a nép fegyverrel támadt reá s a foglyokat kimentette karmaiból. János kalocsai érsek is helytelenítette eljárását, miért azután Marchia a királynál vádolta meg. Kigyuladtak a máglyák, a hol csak megjelent s töméntelenen szenvedtek tűzhalált, az eretnekség rendes büntetését. Még az elhúnyt eretnekek holttestét is tűzbe dobta. A nép tömegesen futott el véres keze elől s Moldvában ez időtől kezdve számos és népes telep alakult a magyar menekültekből. Mindazáltal, noha katonaság környezte, csak „élete veszélyeztetésével", mint a pápának írták, teljesíthette kegyetlen kötelességét. Végül az alsó papság nyiltan ellene lázadt. Mikor 1437 elején a pécsi egyházmegye területén kegyetlenkedett, a férfias Simon pécsi főesperes ünnepélyesen egyházi átokkal sujtotta, az egyházmegye papsága meg előzte a megye területéről Marchiát. De rettentő keze Szerémben, Valkóban s más délvidéki részekben valósággal megtizedelte a magyarságot. Sokakat kivégeztetett, mások külföldre menekültek előle, főleg Moldvába. Oda futottak utóbb Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint papok is, hol hazájokhoz való hűséges szeretetöket azzal fejezték ki, hogy ott, idegen földön készítették el valamivel később az első magyar bibliafordítást. Az angol Wyklif már az előző században a bibliára irányozta a katholikus világ figyelmét s azóta évtizedről-évtizedre terjedt a meggyőződés, hogy a Szentírás a vallásos igazság egyedüli kútfeje, melylyel a hívőnek közvetlenül meg kell ismerkednie. Mindenütt átültették tehát az egyes népek anyanyelvére. E példát követték a Moldvába menekült papok, midőn a bibliát magyarra fordították, hogy általa nemzetöket a Szentíráshoz vezessék vissza.

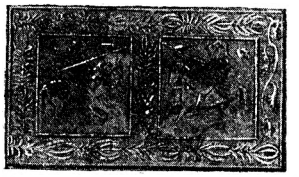

Bogumil sirokon látható lovasok.

Zsigmond király reformjainak nagy épületét a honvédelem korszerű átalakításával tetőzte be. Gyakori háborúiban alaposan kiismerte a magyar véderő rendszerének apró és nagy hiányait s idegen országokban tett tapasztalatai alapján e téren is gyökeres javításokhoz fogott. Az ide vonatkozó törvények és rendeletek hosszú sorozata jelzi reformtörekvéseit, melyeket még a belháborúk idején indított meg.

Abban az arányban, a mint trónja megszilárdult, javította a nemzet katonai intézményeit. Mindig erősnek, harczképesnek óhajtotta magyar államát, de eleinte főleg a török elleni védekezést tartotta szem előtt. Sokáig azt remélte ugyan, hogy a hitetlenekkel való küzdelemben az

egyetemes nyugati kereszténység, vagy legalább a pápaság, a római császárság s a cseh királyság segélyforrásait egyesítheti a magyarok erejével. De az idők folyamán mindinkább kiábrándult e hitéből, sőt számba kellett vennie azt az eshetőséget, hogy Magyarország egyszerre két arczvonalban lesz kénytelen védekezni, vagyis megtörténhetik, hogy ugyanakkor, mikor a török keletről támadja, nyugatról szintén ellenség fog reá törni. Figyelembe vette a kétfelől történő, egyidejű támadás lehetőségét s ennek megfelelően igyekezett a magyar haderőt számban és minőségben átalakítani, kettős feladata megoldására képessé tenni.

Ember, kitünő katonai anyag volt Magyarországon bőven, csak használni, szervezni kellett. Zsigmond erős kézzel, szakavatottan látott e munkához, melynek különösen élete utolsó éveit szentelte, midőn a huszita veszedelem ép annyi bajt okozott országának, mint a török. Sokat tanácskozott híveivel, talán idegen szakértőkkel is, s a mint eszméi tisztultak, részletes tervet dolgoztatott ki, melyet megküldött a vármegyéknek, hogy előzetesen tanulmányozzák, észrevételeiket megtegyék s az 1435-ki országgyűlésre olyan követeket küldjenek, kik a kérdésről kellően tájékozvák. Ez meg is történt s az országgyűlés a nyugati határ védelmére főfontosságú törvényt alkotott. A keleti határok oltalmáról a király maga intézkedett törvényerejű rendeleteivel s uralkodása utolsó évében a fontos katonai reform nagyrészt életbe is lépett.

A nagy reform kiterjedt a szárazföldi és vizi haderőre, a honvédelem eddigi tényezőire, melyeket azonban a huszita harczokban tett tapasztalatai alapján újakkal egészített ki. Első sorban a banderiumtartás régi kötelezettségét szabályozta az új szükségleteknek megfelelően. Intézkedései szerint immár a király 4, az erdélyi vajda és a székelyek grófja 2—2, a horvát, tót és a macsói bánok 1—1 banderiumot tartottak állandóan fegyverben, s egy-egy banderium létszáma 500 lovasból állt. Ez volt az állandó katonaság, melylyel a király feltétlenül rendelkezett külés belföldi harczaiban. De banderiumot tartottak a tizedszedésre jogosult főpapok, továbbá a nagybirtokos főurak vagyonukhoz képest. Így az Una vidékén öt nagybirtokos szerelt föl egy banderiumot a határvédelemre. Az esztergomi érsek és az egri püspök 2—2, a pécsi és erdélyi püspök 1—1 banderiumot, a boszniai püspök 100 lovast állított ki. A városok viszont bizonyos számú lándzsást (1 lándzsa = 5 lovas), a a jászkunok bizonyos számú tegzest vagy íjjászt küldtek a király zászlaja alá.

Ez volt az állandó katonaság, melyet Zsigmond egy új elemmel, az úgynevezett telekkatonasággal egészített ki. Ez új elemet a jobbágyos nemesség, vagyis a közép- és nagybirtok állította ki, jobbágytelkei számának arányában. Minden 33 telek után egy-egy tegzes lovast kellett adniok, kinek fegyverül legalább íjja, kardja, csákánya volt. Azok, kiknek nem volt 33 telkök, együttvéve állították ki a katonát, kinek azonban

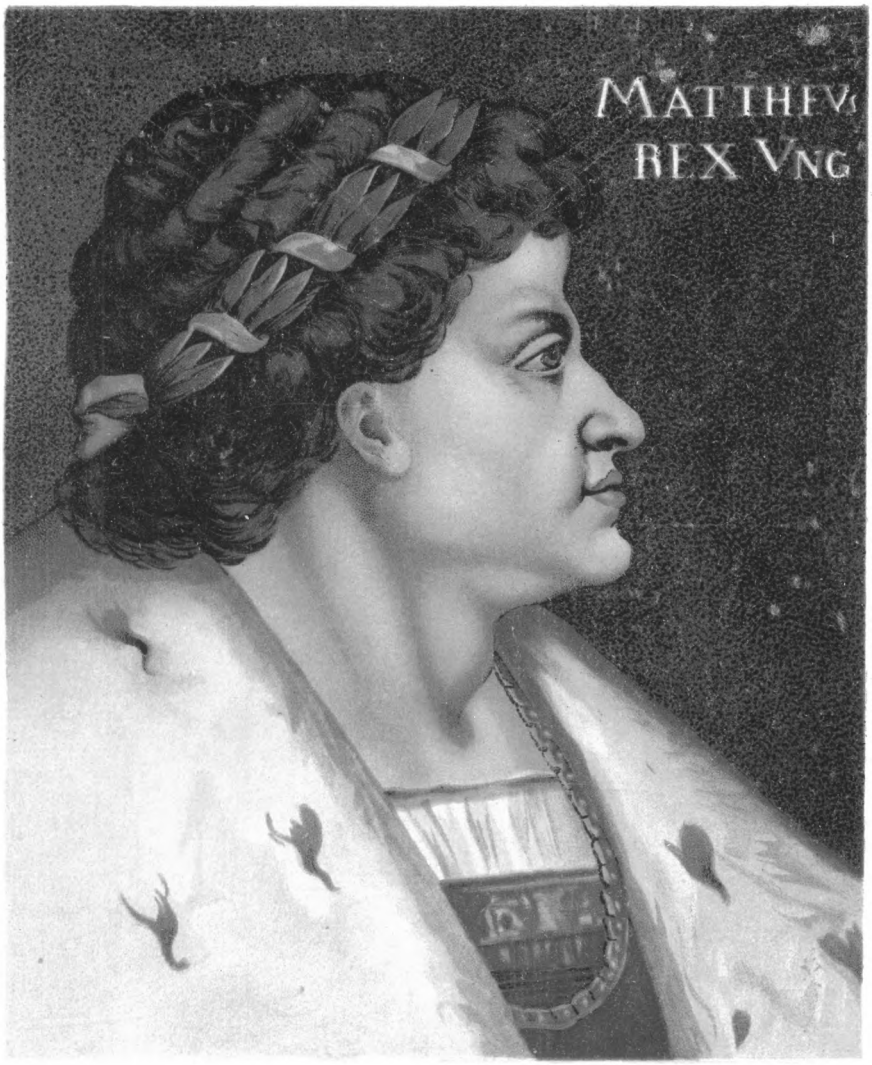
MATTHEVS
REX VNG

Az Athenaeum nyomása.

SZENT-LÁSZLÓ.

(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

harczra alkalmas és kellően fölszerelt embernek kellett lennie. Hogy megtudja, hány telekkatonát kell kiállítani, a vármegye időnkint összeiratta a területén levő jobbágytelkek számát s ezek arányában kötelezte a földesurakat a katonatartásra. Ez az újítás kitünően bevált s a telekkatonaság rendes alkatelemévé lett a honvédelemnek. Már ez időben megvolt tehát nálunk az állandó hadseregnek bizonyos válfaja, melynek viszonyát a polgári lakossághoz szabatosan meg kellett állapítani. A király ezt is megtette (1427). A katona akkor csak télen kapott szállást a jobbágynál, valamint tüzelőfát és szénát, nyáron ellenben sátor alatt a mezőn táborozott, ha nem az ellenséggel csatázott. Hogy a katonaság rakonczátlankodásaitól, zaklató követeléseitől a jobbágynépet lehetőleg védje, a király kötelezte katonáit, hogy pénzen vegyék azt, mire szükségök van. E czélra előre megállapította a főbb szükségleti czikkek törvényes árát s arról is gondoskodott, hogy a katonaság okozta károk megtéríttessenek a szegénységnek, a katonai kihágások meg szigoruan fenyíttessenek.

Az állandó zsoldoshadhoz járult az ország nemesi védereje, a személyes fölkelésre kötelezettek tömege, a sok ezer meg ezer középbirtokos és köznemes, kik az Árpádkori várszerkezet megszünte óta a nemzeti véderő zömét alkották. Kitünő katonai anyag volt, szivesen is hadakozott, de fölszerelése nem felelt meg többé a katonai szükségletnek. Valahányszor a király hadfölkelést rendelt el, a nemesség ezernyi szám-

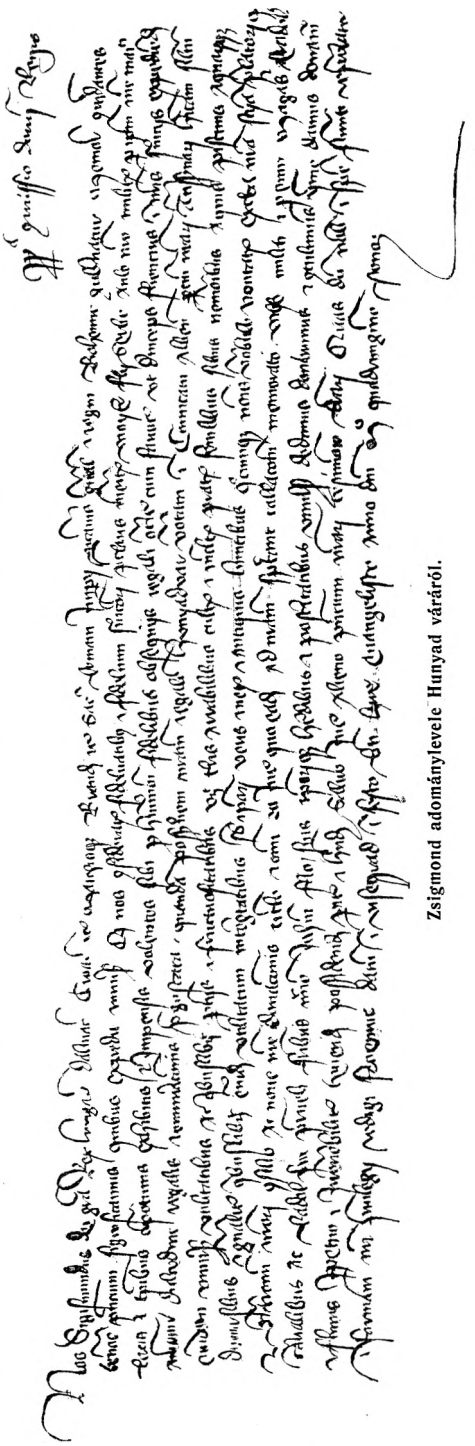

Zsigmond adománylevele Hunyad váráról.

ban sietett táborába. Főleg a szegény elemek jöttek szivesen préda, vagyonszerzés reményében, s még az öregek és harczképtelenek sem maradtak otthon, hanem „inkább mankóra, mint fegyverre támaszkodva“ özönlöttek zászló alá. Csakhogy nem volt benne köszönet, mert a legtöbb nem volt hadakozásra fölkészülve; még nyilat vagy más fegyvert sem hozott s legnélkülözhetetlenebb szükségleteiről is oly kevéssé birt gondoskodni, hogy a véderő e része „inkább koldulva, mint hadakozva“ vonult az ellenség elé. Zsigmond nagy súlyt helyezett ugyan a hadsereg számbeli szaporítására, de még inkább a minőségre s kereken kimondotta, hogy inkább legyen az ország védereje csekély, csak szervezete, harczképessége feleljen meg a szükségleteknek. Szivesen lemondott tehát az elszegényedettek személyes fölkeléséről s megelégedett azzal, ha bizonyos számú szegény nemes család (annyi, a mennyi a költséget elbirja) egy könnyű, de kellően felszerelt tegzes lovast állít ki. A mit itt vesztett, azt a telekkatonaság bőven pótolta, úgy, hogy reformjai alapján a királynak a legalacsonyabb számítás szerint 76.875, de valószínüleg 120.000 jól felszerelt s nagyobbrészt lovas katona állhatott rendelkezésére.

Ez a haderő a két oldalról, keletről és nyugatról történhető támadás visszautasítására elegendőnek látszott, s a király azt is pontosan és eleve megjelölte, hogy szükség esetén mely csapatok mozgósítandók mindegyik harcztéren. Zsigmond figyelme mindenre kiterjedt s még a hűbérországokat is belevonta hadügyi intézkedéseibe. Másrészt a szárazföldi haderőt vízi haderővel egészítette ki, a nagy folyamok védelmére főleg ráczokból hajósnépet szervezett s egy genuai mester által igyekezett a hajóépítést tökéletesbíteni. Ekképen gondoskodván a honvédelem élő emberanyagáról, működését mesterséges úton, nagy várak segélyével igyekezett hatásosabbá tenni s az erődítmények hosszú sorával biztosította a magyar határszéleket. A csehmorva részről fenyegető veszélylyel szemben Pozsony várát és városát, Nagyszombatot, Szakolczát, Trencsént s a közelében levő kisebb várak erődítményeit helyeztette védhető karba, hogy feltartóztathassák az ellenséget, míg a királyi haderő mozgósíttatik. Még nagyobb gondot fordított a török elleni végek oltalmára. Az erdélyi határok védelmét a közelben lakó népekre, székelyekre és szászokra bízta; ez utóbbiak Havasalföldén, sőt török földön állandó tudósítókat, kémeket tartottak, s a mint neszét vették a török rezgelődésének, Fogarastól Hátszegig elzárták, fával bevágatták a havasokat, hegyi utakat és ösvényeket s fegyvereseikkel megszállták a határt. Így 1432-ben 2000 ember őrizte a havasalföldi utakat. A szörényi várakat a király nagy költségen kijavíttatta s az egész bánság védelmét a német lovagrendre bízta. A rendet a Bárczaságban akarta megtelepíteni s a tartományi nagymestert, mint szörényi bánt az ország főurai sorába emelte. Csakhogy ez a kisérlet most sem

vált be s a német lovagok csakhamar ismét eltávoztak e vidékről. Annál dúsabb eredmény koronázta azokat az intézkedéseket, melyeket Zsigmond Nándorfejérvár biztosítására tett. Fölismerte a város fekvésének katonai értékét s az addig csekély jelentőségű helyet roppant költséggel első rangú erősséggé építtette át. Nem egyszerű várrá, hanem kiterjedt erődített táborrá tette, mely egykorú (1433) leírás szerint 5—6000 lovast befogadhatott s öt, egymással összekötött erődből állt; három a hegyen, kettő a víz mellett állott. Magát a várost mély árok és kettős fal övezte, melyen túl a faluszerű külváros épült. A kis kikötőt, melyben 15—20 naszád fért el, két torony védte s lánczczal zárhatta el a bejárást. Mind az öt erőd bőven fel volt szerelve tüzérséggel s már voltak aránylag messzehordó ágyúi. A négy fontosabb erődnek tisztán magyar és német

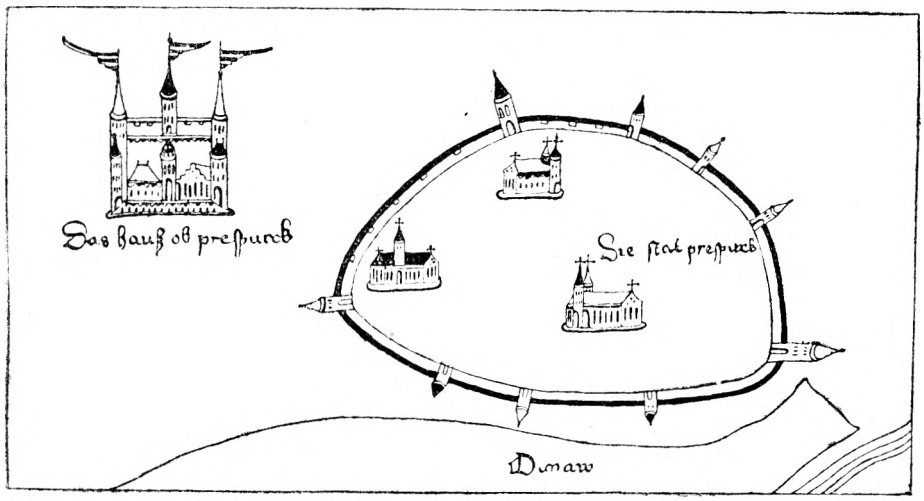

Pozsony XV. századi képe.
(A Reider-féle bambergi térképgyűjteményben.)

őrsége volt s csak a legkevesebb veszedelemnek kitett erődöt őrizték rácz katonák. Zsigmond Nándorfejérvárt a macsói bán hatósága alá rendelte. Ez a bánság a Drina és a Kolubár folyók közti területet ölelte fel, de katonai okokból már a XIV. század óta az anyaország déli vármegyéi, Szerém, Pozsega, Valkó, Verőcze, Bács, Baranya, néha Tolna is a bán alá rendeltettek, ki főispánjuk volt s így Nándorfejérvár oltalmáról is hatályosan gondoskodhatott.

Ekképen Zsigmond, mielőtt hosszú uralkodását befejezte, a honvédelem terén nagy és jelentékeny alkotást hozott létre, mely módot adott a magyar birodalomnak, hogy nyugaton és keleten egyaránt védekezhessék még az egyidőben jövő támadás ellen is. A király szervezte a szükséges emberanyagot s az élő elem kiegészítéséül mindenütt hatalmas erődítményeket emelt, melyekre a működő sereg védelmi vagy

támadó műveleteiben támaszkodhatott. Az új szervezet a magyar állam földrajzi fekvéséhez alkalmazkodott s megfelelt politikai érdekeinek, történelmi hivatásának. Megvolt benne az offenzív és defenzív elem, a működő hadsereg s az erődítményi rendszer, mely utóbbi különösen a török birodalommal szemben lépett előtérbe. Egyszersmind azonban jelezte azt is, hogy a nemzeti politikában gyökeres változás állt be. Minthogy a katholikus Európa a magyar államot a török ellen teljesen magára hagyta, Zsigmond belátta, hogy az országnak első sorban a defenzívára kell szorítkoznia s csakugyan ezen sarkalt a következő három emberöltő török politikája. Időnkint a magyar hadak megjelentek ugyan a Balkán távoli vidékein, sőt királyaink a töröknek Európából való kiűzésével is foglalkoztak. De az ilyen tervek csak a pillanat szüleményei voltak s a magyarság immár a Zsigmond megjelölte defenzíva keretében maradt, első sorban tényleges birtokállománya, végei hősies megoltalmazására szorítkozott. E nagy és áldozatteljes hivatásnak megfelelt Zsigmond honvédelmi reformja. Életrevaló érvényesítéséhez csak alkalmas ember, hadvezér kellett. Zsigmond ezt is örökül hagyta nemzetének Hunyady Jánosban, kit ő fedezett föl s ki csakhamar a magyarság dicső hőse lett s a Zsigmond alkotta intézményekkel a ragyogó győzelmek hosszú sorát aratta.

NEGYEDIK KÖNYV.

*

A HUNYADYAK KORA.

I. FEJEZET.

TRÓNVISZÁLYOK. HUNYADY JÁNOS.

ALBERT KIRÁLY ÉS ERZSÉBET KIRÁLYNÉ. — ALBERT HALÁLA. — I. ULÁSZLÓ KIRÁLY. — AZ ORSZÁG KETTÉ OSZLÁSA. — A TÖRÖK VESZEDELEM. — HUNYADY JÁNOS. — EGYÉNISÉGE. — GYŐZELMES HARCZAI A KELETEN. — A VÁRNAI CSATA S ULÁSZLÓ HALÁLA. — BELMOZGALMAK. — V. LÁSZLÓ KIRÁLYLYÁ VÁLASZTATIK.

Mint az Anjouknak, akképen Luxemburgi Zsigmondnak sem sikerült állandó magyar, nemzeti uralkodó családot alapítani. Mint Nagy Lajosnak, akképen vejének, Zsigmondnak is csak leánygyermeke maradt, kinek érdekében egészen Lajos király példájára rendezte a trónutódlás ügyét. Leányának, Erzsébet herczegnőnek szánta koronáját, de akként, hogy a gyönge asszony férjével ossza meg a királyi hatalmat.

Mint Lajos, akképen Zsigmond is a Habsburgok között keresett férjet a leendő magyar királynénak. Mindegyik ugyanazt a politikai czélt óhajtá a házassággal elérni; a szomszéd Ausztriát kivánta vele a magyar állam érdekkörébe helyezni. De míg Nagy Lajos szándékát a viszonyok meghiusították, Zsigmond jóval halála előtt (1422) összeházasította szeretett egyetlen gyermekét, Erzsébet herczegnőt Habsburg V. Alberttel, Ausztria herczegével. Midőn a Habsburgok közül épen a harczias Albertre esett választása, ismét magyar birodalma érdekeit vette számba. A török elleni védekezést tartotta utódja legfőbb feladatának s ez okból vitéz katonához adta leányát. Albert magas, erőteljes férfi volt, villogó szemmel, vastag ajakkal, kiálló foggal, napbarnította, épen nem szép arczczal. De ha szép embernek nem lehetett mondani, annál derekabb uralkodó, testestől-lelkestől katona volt, ki ipját a huszita háborúkban, melyek az ő tartományait is sivataggá tették, hűséges odaadással és sikerrel támogatta s a küzdelmekben hadvezéri tehetségének nem egyszer adta jelét. Az egykorúak meleg elismeréssel említik férfias erényeit, erkölcsös, tiszta családi életét, becsületességét és buzgalmát a kormányzat kötelességeinek teljesítésében, érdeklődését a tudomány iránt, mert nemcsak nejének, hanem magának is volt könyvtára. Magyarul nem tudott ugyan, de ismerte a magyar viszonyokat, az ország vezető embereit, kiknél

Zsigmond gondosan előkészítette útját a trónra s megnyerte őket az eszmének, hogy majdan Erzsébetet és Albertet együtt válaszszák meg királyuknak, mi nehány nappal Zsigmond halála után megtörtént (1437 dec. 18) Pozsonyban. Minthogy ekképen ismét idegen került a trónra, a rendek elég óvatosak voltak az idegen befolyás kizárása tárgyában az új királylyal külön egyezségre lépni, mely törvénybe igtattatott s a törvény a két oldalú szerződés jellegét nyerte. Az új király kötelezte magát, hogy állandóan „itt Magyarországban" lakik, leányai kiházasításánál az ország tanácsával fog élni, hogy továbbá hivatalt, jószágot csak magyarnak adományoz, sőt az eddigi idegen nagybirtokosokat, Brankovics Györgyöt és Cilleyt — mindkettő közeli rokona volt nejének — szintén rá kényszeríti, hogy magyar jószágaikon csupán magyar tiszteket alkalmaznak. Albert készségesen szentesítette e törvényeket, mire ünnepélyesen megkoronázták. A szokásos pártmozgalmak nélkül, egyetértően oldotta meg az ország a trónutódlás kérdését, a mi első sorban a nemzetközi helyzet pillanatnyi alakulatának volt köszönhető. IV. Jenő pápa be akart a trónkérdésbe avatkozni s fölvetette az eszmét, nem őt illeti-e a jog, hogy a magyar királyt kinevezze? Szerencsére már akkor oly éles viszályban állt a baseli zsinattal, mely később le is tette, hogy önkényt elejtette a beavatkozás tervét. Viszont a magyarok Róma teljes mellőzésével, önjogulag választottak uralkodót s az első Habsburg király a legbiztatóbb kilátások közt kezdhette meg uralmát Magyarországban. Csakhogy azt a kötelezettségét, hogy állandóan új hazájában marad, nem teljesíthette, mert a cseh és császári korona megszerzése hamar külföldre szólította. Noha Csehországban törvény biztosította a leányági örökösödést s így Erzsébet herczegnő s általa férje, nyomban Zsigmond halála után trónra jutott, saját anyja, Borbála császárné, valamint a lengyel udvar fondorkodtak ellene s a huszita mozgalom híveivel igyekeztek a

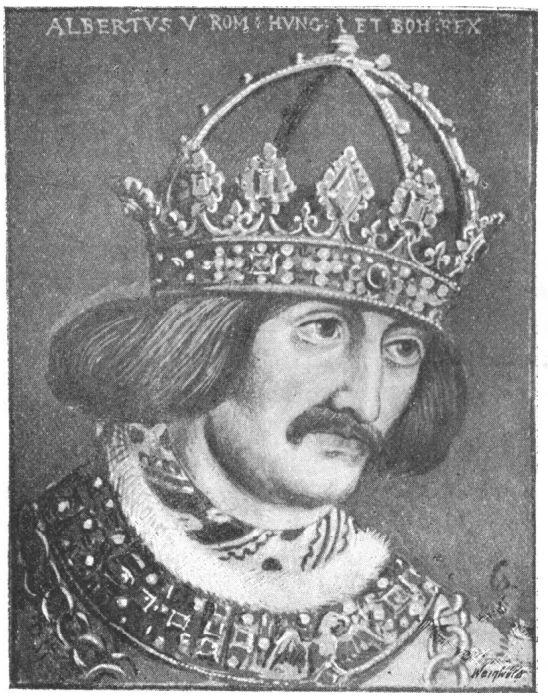

Albert király.
(Eredetije az ambrasi arczképgyűjteményben.)

cseh koronát egy lengyel herczeg kezére játszani. Ez üzelmek még Zsigmond életében kezdődtek s Borbála királyné is részt vett bennök úgy, hogy az öreg király nejét fogságra vetette, melyből Albert sem bocsátotta el. Mindazáltal a csehek egy része csakugyan Kázmér lengyel herczeget választotta meg, miből háború támadt, mely Albertet az egész 1438-ki éven át távol tartotta Magyarországtól, noha a török a nyáron a havasalföldi vajdával betört Erdélybe, messze földet feldúlt és 70—80.000 embert hajtott el rabszíjon. A három nemzet uniója, mely a jobbágyokra lidérczként nehezedett, tétlenül nézte a török rombolást s annyira megfeledkezett kötelességéről, hogy a király pört indított a főbb emberek ellen, de végül kegyelmet adott nekik. Albert e közben megszerezte nemcsak a cseh, hanem a német királyi méltóságot is. A magyarok okulva a Zsigmonddal tett tapasztalatokon, eleinte nem óhajtották, hogy királyuk német király és római császár is legyen. Megigértették tehát vele, hogy csak beleegyezésökkel fogadja el a német királyságot. Albert azonban felhasználta a tekintélyt, melyet neki a magyar korona nyujtott, s német királylyá választatta magát. Magyarország által jutott tehát a keresztény világ legelső méltóságának birtokába, mely azóta (1438) állandóan a Habsburgok családjáé maradt. Ha Albert nem magyar király, valamint elődei száz év óta, akképen ő sem lett volna császár soha s családja, mely azután könnyen megtartotta, a magyaroknak köszöni e méltóságot, melyen azóta európai szereplése nyugodott.

Albert arany és ezüst pénzei.

Albert csak 1439-ben tért haza, hogy megvédje országát a török ellen, ki megtámadta a rácz despotát s ostrom alá vette Szendrőt, a fontos végvárat. A király májusban Budán országgyűlést tartott s komolyan készült Brankovics megsegítésére. De csak csekély haderőt birt összehozni, miközben a szultán nemcsak Szendrőt vívta meg, hanem Boszniában is hódításokat tett. Albert kellő eszközök hiányában a következő évre halasztotta a komoly hadjáratot, melyre a rendek külön adót szavaztak meg. Csakhogy a táborozásban megbetegedett s rosszulléte daczára Budáról Bécsbe igyekezett. Neszmélyen azonban állapota olyan súlyosra fordult, hogy útját meg kellett szakítania. Ott halt meg férfikora delén élete negyvenkettedik évében (1439 október 27).

Halála a legvégzetesebb következményekkel járt Magyarországra. Ő volt az első Habsburg herczeg, a ki valósította családja álmát s megszerzé a magyar koronát, mely azonban akkor még nem maradt állandóan a Habsburgoké, mert halálakor Albertnek nem volt fia, hanem csak két leánya. De nejét, Erzsébetet áldott állapotban hagyta s így nem lehetett

tudni, nem születik-e fiú gyermeke? Maga Albert beteg ágyán is abban reménykedett, hogy fia lesz s négy nappal halála előtt Neszmélyben végrendeletet tett, melyben Magyarországot, Csehországot és Ausztriát osztatlanul esetleg születendő fiára hagyta, kit kiskorúsága idejére anyja, a legidősebb Habsburg herczeg és 9 tagú (köztük 3 magyar) regenség gyámsága alá rendelt, s intézkedett, hogy majdan Pozsonyban tartsa állandó székhelyét s ott nyerje nevelését. Albert király halálakor senki sem tudhatta tehát, minő megoldást nyer a trónkérdés. A nemzet a legbizonytalanabb jövő előtt állt, mert a török egyre dúlta a déli végeket, egyre terjeszkedett a magyar állam érdekkörében, az országnak meg nem volt királya, ki a rombolásnak határt szabjon. Ki tudhatta, fiút szül-e az özvegy királyné? Még ez esetben is évek hosszú során át tehetetlen gyermek ült volna Magyarország trónusán. Ehhez járult, hogy a magyar-cseh-osztrák unióba vetett remények nem teljesültek, mert a különböző koronáknak egy főn való egyesítése eddig csak ártalmára volt a magyar birodalomnak. A nemzeti ellentétek szintén aggodalmat keltettek a német Habsburgok esetleges trónutódlása iránt. Albert királyt a magyarországi német városok lelkesen üdvözölték, még pedig azért, mert német volt s azt várták tőle, hogy nálunk is behozza a német uralmat. Néhol a németek annyira vérszemet kaptak, hogy magyar polgártársaikra támadtak. Így Budán valóságos harcz folyt magyarok és németek közt (1438) s az elkeseredett magyarok azt mondták: Nem kell nekünk német, mind kiűzzük az országból!

Ilyen volt az ország helyzete, a közhangulat az Albert király halála utáni napokban s ez a hangulat magyarázza meg, hogy nyomban hatalmas párt alakult, mely mellőzte Erzsébet királynét és születendő gyermekét s az állami szükségletek igényelte gyorsasággal akarta a trónkérdést rendezni s a trónörököst nem többé Cseh- vagy Németországban, hanem a régi királyi családainkkal rokon lengyel udvarban kereste. E jelölttől azt is remélhette, hogy a lengyel zálogban levő szepesi városokat visszaadja s Moldvára nézve, hol a lengyel befolyás erős versenyre kelt a magyarral, a két állam érdekeinek megfelelő megoldást létesít.

A vezető elemek Ulászló lengyel herczegben találták meg az alkalmas jelöltet, ki csak 15 éves volt ugyan, de igen sokat igérő, tanult, különösen pedig vitéz ifjú hirét élvezte. Nőtlensége is őt ajánlotta, mert az urak Erzsébet királynét sem hagyták ki számításaikból, hanem az új királylyal akarták összeházasítani. A 31 éves özvegy beleegyezett a tervbe s hozzájárulásával Ulászló és a magyar urak közt hivatalosan is megindultak a tárgyalások. De sokáig elhuzódtak, mert az ifjú herczeg csak hosszú rábeszélésre fogadta el nem annyira a koronát, mint inkább a számára kijelölt arát, ki e közben Komáromban csakugyan fiúgyermeknek adott életet (1440 febr. 22). Ezzel a helyzet még zavarosabb lett. Erzsébet királyné immár nem akart Ulászló neje lenni, hanem fia, az

árván született László számára követelte az országot. Minthogy azonban a magyarok megbizottai akkor már Krakóban időztek, noha tudomást nyertek az új trónörökös születéséről, megegyeztek Ulászlóval, (1440 márczius 8.) ki elfogadta a jelöltséget s megigérte, hogy megtartja az ország törvényeit s lengyel csapatokkal is védeni fogja a török ellen a magyar birodalmat, zálogösszeg lefizetése nélkül kiadja a szepesi városokat, Erzsébettel még koronázása előtt házasságra lép, de csak a gyászév letelte után kél vele egybe, Lászlót meg Ausztria és Cseh-

Erzsébet királyné pecsétje.

ország megszerzésében segíteni fogja. Bármily előnyöket kinált neki az egyesség, Erzsébet hallani sem akart róla s bámulatos erélylyel fogott munkához, hogy a hatalmat csecsemő fia számára megtartsa, kinek kiskorúsága idején maga akart uralkodni. Még férje végrendeletét sem tisztelte, hanem kizárta a gyámságból Frigyes stiriai herczeget, a Habsburg-család fejét. Nem rettent vissza semmitől, hanem kiméletlenül hajtotta végre terveit. Első sorban a koronát kerítette kezébe. Az ország e szent kincsét Visegrádon őrizték, honnan a királyné egyik leányának dajkájával, a ravasz Kottanner Ilonával ellopatta. A mint ez megtörtént,

atyja, Zsigmond király díszöltönyeiből megfelelő ruhát készíttetett a 12 hetes csecsemő számára s május 15-én, pünkösd napján, Széchy Dénes esztergomi érsekkel Székesfejérvárt királylyá koronáztatta, maga tevén le nevében a koronázó esküt.

Ekképen Erzsébet királyné önkényesen koronás királyt adott az országnak. Csakhogy időközben Ulászló szintén megjött, ámbár a lengyelek nem szivesen bocsátották el s még a határról is visszahívogatták. De az ifjút már kötötte igérete. Engedett tehát a magyarok óhajának, kik tömegesen siettek eléje s biztosították számára Budát, hova május 21-én bevonult. Kétségkivül köréje sorakozott a magyarság csaknem teljesen, még Erzsébet eddigi hívei, Széchy Dénes érsek a legtöbb főpappal, a Garayak, az Ujlakyak, Rozgonyiak, mire egyhangúlag királylyá választották (jun. 24). Minthogy azonban a szent korona Erzsébet kezén volt, Szent István sírjából vettek egy másik koronát, melylyel a hagyományos szertartások szerint az esztergomi érsek (jul. 17) Magyarország királyává avatta a daliás Ulászlót.

Ekképen egyszerre két királya volt Magyarországnak, melyben Erzsébet királyné jobb ügyhöz méltó kitartással szította a polgárháború tüzét. Első sorban rokonaira, a dúsgazdag Cilleyekre s egyes városok német polgárságára támaszkodhatott. De erős lelke kimeríthetetlen volt új szövetségesek és segélyforrások szerzésében. Kibékült a Habsburg rokonsággal, első sorban a család fejével, stiriai Frigyessel, ki mint Albert király rokona, 1440-ben könnyen német királylyá választatta magát és III. Frigyes császár névvel Magyarország egyik legkonokabb ellensége lett s csakhamar a magyar korona megszerzésére irányuló törekvéseivel ép úgy rontotta a magyarságot, mint a török. Ulászló megválasztása után Erzsébet ezzel a veszélyes emberrel egyezett meg, elismerte jogát a gyámságra, nála helyezte biztonságba a szent koronát, zálogba adta neki ékszereit meg Sopron városát s általában mindent elkövetett, hogy a hadfogadásra pénzt szerezzen. A pozsonyi harminczadot Pozsony városnál zálogosította el s a kezén levő más királyi jövedelmeket szintén értékesítette. Ekképen tetemes pénzre tett szert, melyet zsoldos had alakítására fordított, mire könnyű módot kinált épen ez időben Csehország, hol mióta a vallásháborúk megszüntek, ezer meg ezer gyakorlott katona vesztette el keresetét s leste az alkalmat, hogy zsoldért idegen szolgálatba lépjen. Erzsébet királynét katholikus hitbuzgalma nem tartóztatta vissza attól, hogy a cseh eretnekek, a kor legjobb katonai elemei segítségét vegye igénybe. A mint anyagi eszközei gyarapodtak, akként szaporította cseh zsoldosait. Kezdettől fogva volt huszita testőrsége. Csakhamar egész hadsereget szervezett s vezérévé brandeisi Giskra Jánost (egy régi magyar költő, Nagybánkai Mátyás Izkrának nevezi) rendelte, kit helyettessévé, Felső-Magyarország kapitányává nevezett ki. Ezzel Magyarországra zudította az igazi huszita

veszedelmet, a zsebrák-uralmat, mely csaknem 25 esztendőn át mérhetetlen inségbe dönté a népet. Giskra, a jeles katona, gyorsan kiterjeszté uralmát az ország egész északi részére s Erzsébet nevében a maga embereivel rakta meg a Szepességet, Kassát, Lőcsét, a bányavárosokat. A csehek rendszeresen, katonailag szállták meg a felföldet. Egész sereg várat vagy erődöt emeltek, romban heverő várakat jó karba helyeztek, megerősítették a templomokat s erődítményeikből messze földön korlátlanul uralkodtak. Egyik-másik ilyen váruk körül új községek alakultak, mint Rozsnyó, mely ez időben keletkezett.

Míg északon a husziták kerítették kezökbe Erzsébet nevében a hatalmat, nyugaton s a Dráván túl Cilley Frigyes lobogtatta zászlaját s hozzá csatlakoztak a házasságok vagy osztrák földön levő birtokaik utján többé-kevésbbé elnémetesedő urak, így Garay László, Erzsébet rokona, a bazin-szentgyörgyi, a nagymarton-fraknói, a porosztyán-németujvári nemzetségek, melyek számos tagja németté vált s a következő évtizedekben a császár hatalmi törekvéseinek állandó támasza maradt. Maga Cilley Frigyes végtelen vagyon, valami 70 uradalom ura volt, melyek nagy része a magyar birodalomban feküdt s főleg a Dráván túli földet ölelte föl, hol tehát korlátlanul ő parancsolt. Ekképen Erzsébet az ország tekintélyes részének urává vetette föl magát, megbontotta az állam egységét, önkényesen gyakorolta az összes felségjogokat s konokul visszautasította Ulászló minden békeajánlatát, sőt Cilley útján megindította ellene a háborút. Szerencsére Cilley Frigyes fia, Ulrik Ulászló fogságába került s az apa, hogy fiát kiszabadítsa, kénytelenségből elismerte Ulászlót királynak s megigérte, hogy kibékíti Erzsébettel. A polgárháborút ez sem szüntette meg s az ország tényleg két részre szakíttatott, miből a legképtelenebb állapotok keletkeztek. Így Pozsony vára a Rozgonyiak által Ulászlónak, Pozsony városa német polgáraival Erzsébetnek hódolt. Egyszer a pozsonyi polgárok vívták Pozsony várát, máskor meg Ulászló és hívei Pozsony városát s habár egyik sem boldogult, a kegyetlen belháború mérhetetlen kárt okozott mindkét félnek. Nagyszombat és Kőszeg szintén Ulászló, ellenben Esztergom meg Komárom Erzsébet hívei birtokában voltak s itt is örökös volt a harcz, a dúlás-fosztás, mely elvonta a polgárokat békés hivatásuktól, a föld népét pedig a legnagyobb inségre juttatta. A testvérharcz a legszenvedélyesebben folyt mindenütt. Míg Erzsébet királyné jó kedvvel és jó egészséggel ült a biztos Pozsonyban, zsoldosai Győrből, Esztergomból, Nyitrából, Tatából „fáradhatatlanul dúlták és rabolták Buda meg Székesfejérvár vidékét", mint egyik híve nagy lelki gyönyörűséggel írja. E küzdelmekben mindinkább elveszett az a kevés rend és nyugalom, mely azelőtt fennállt, s a régi olygarchikus törekvések ismét szabadon érvényesültek. Az urak lengyel példára, confederatiókra léptek, nem az ország javára, hanem önérdekből, a gyöngébbek kipusztítására s a korszak

emlékei telvék rablással, vérontással, a föld népe, sőt templomok kifosztásával, mely bűnökben zászlósurak és köznemesek egyaránt részt vettek. Végre azonban, valószínűleg anyagi eszközeinek kimerülése, arra kényszerítette Erzsébetet, hogy az annyiszor felajánlott kibékülés tárgyában érintkezésbe lépjen Ulászlóval. 1442 nyarán felkérte a bécsi egyetemet, küldjön hozzá négy tanárt, kik tanácsukkal támogassák. Az egyetem két tanára meg is jelent udvarában s a tárgyalások őszszel megkezdődtek, de egy évnél tovább eltartott, míg eredményre vezettek (1443 decz. 13). Erzsébet kikötötte, hogy ne erőszakolják az Ulászlóval való házasságra, kivel még találkozni sem akart, ámbár leánya, Anna herczegnő kezét nem tagadta meg tőle. Az ország egységét az akkor kötött szerződés sem állította helyre, hanem ellenkezőleg fentartotta a ketté oszlást, mert a tényleges birtokállomány alapján létesült. Erzsébet királyné azonban nem élvezhette a békét, mert négy nappal megkötése után hirtelen meghalt.

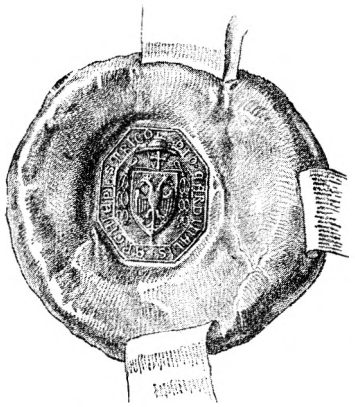

Széchy Dénes pecsétje.

A kor nagy nemzeti tragédiájában beállt váratlan fordulat sem vetett véget a polgárháborúnak. Erzsébet hívei nem csatlakoztak Ulászlóhoz. Ellenkezőleg most ugyanaz a Széchy Dénes primás, ki Ulászlót királylyá koronázta, vette át az ellenpárt vezetését s a magyarság súlyos kárára, Frigyes császárhoz, a gyermek László gyámjához fordult. Meglehet nem önkényt, hanem a római curia sürgetésére tette a végzetes lépést; erre vall az, hogy Ulászló és hívei törvényben szabályozták a királyi tetszvényjogot s megtiltották a főpapságnak, hogy királyi engedély nélkül pápai iratot közhirré tegyen. De bármely szempont vezette a primást, eljárása végzetes következményekkel járt. Már az is komoly baj volt Magyarországra, hogy a császári méltóság viselője ismét közvetlen szomszédja lett s így mindig könnyen beavatkozhatott belügyeibe. Annál szerencsétlenebb gondolat volt a primástól egyenesen a császárhoz folyamodni Ulászló ellen, mert ezzel valóságos jogot adott Frigyesnek, hogy az ország dolgaiba avatkozzék. Ezzel a magyar politikának a következő emberöltőn át az lett egyik legfőbb feladata, hogy e beavatkozás ellen védekezzék, melyre a császár később is csökönyösen, konokul jogot formált. Nem műveletlen, csak csekély képességű ember volt, de annál inkább eltelve császári rangja, családjának elsőbbsége eszméjétől, melyet az a. e. i. o. u.-ban (Alles Erdreich ist Oesterreichs Unterthan, egész világ Ausztria alattvalója) fejezett ki. Határtalan önzés és uralomvágy, telhetetlen birtokszomj vezette s minthogy mint császár minden emberi, jogi és erkölcsi törvény fölött álló-

nak tekinté magát, eszközeiben legkevésbbé sem volt válogatós. Adott szavát, esküjét, írott szerződéseit csak annyiban tartotta meg, a mennyiben hasznára váltak. Máskülönben megszegte őket bárkivel szemben. Csak egyben volt következetes, önzésében, családja hatalmának fokozására irányuló törekvéseiben. Ez a félelmetes ember lépett immár komoly tényezőképen Magyarország történetébe, természetesen az első pillanattól fogva mint a rombolás eleme. Az Ulászlóval kötött békét nem ismerte el s a gyermek László nevében magának követelte a hatalmat. Pozsonyba hívta országgyűlésre a rendeket, Ulászlónak meg ridegen megüzente, takarodjék ki az országból. De dölyfös fellépése még inkább elijesztette tőle az önállóságára féltékeny magyarságot s csakhamar egy évi fegyverszünetet kellett kötnie, ámbár ez uttal is a tényleges birtokállomány alapján úgy, hogy az ország nagy része német befolyás alatt maradt.

A fegyverszünetbe a császár nem önkényt, hanem a viszonyok ellenállhatatlan nyomása alatt egyezett. A török veszedelem a magyar polgárháború közben olyan nagyra nőtt, hogy nemcsak a magyar, hanem az osztrák tartományokat is fenyegette. Rómában halaszthatatlannak találták tehát, hogy nyomást gyakoroljanak a megegyezés érdekében a császárra s ezzel lehetővé tegyék Magyarországnak a török elleni védekezést, mely Ulászlónak uralkodói programmja volt. A magyarok azért választották királylyá, hogy a török ellen vezesse őket s az ifjú király szivesen teljesítette volna kötelességét, ha a német párt támadásai állandóan nem akadályozzák. Mihelyt tehát megkötötte a császárral a fegyverszünetet, a legkomolyabban kezdett a török háborúval foglalkozni, melyre a pápa is buzdította s e végből Cesarini Julián bíbornokot küldte az országba. A bíbornok IV. Jenő pápának jobb keze, az egyház egyik kiváló, épen a kelet ügyeiben járatos diplomatája volt, ki sokáig buzgón fáradozott a latin és görög egyház egyesítésén. Mikor ez nem sikerült, a pápaság ismét több figyelmet fordított Magyarországra, hol a határszéli küzdelmekben egy új csillag tünt föl, olyan, mely csakhamar egész Európa egét beragyogta. Míg benn az országban a magyarság egymást irtotta s a polgárháború megkötötte a király kezét, messze a déli határokon egy kiváló egyéniség rendületlen kitartással és meglepő sikerrel folytatta a védelmet, s noha az ország a maga teljes haderejével nem támogathatta, a rendelkezésre álló szerény eszközökkel is nem egy győztes harczot vívott, nem egyszer űzte vissza a támadó törököt. Ez az új csillag Hunyady János (szül. 1387 körül) volt, kiből csakhamar a magyarság hőse és megmentője, századának legkiválóbb hadvezére lett. Még Zsigmond király fedezte föl, kit hűségesen szolgált s végig kisért európai útjain. Később a monda benső kapcsolatba hozta Zsigmond királylyal s azt hirdette, mit sokáig komolyan hitt a történetírás, hogy Zsigmondnak s egy szép oláh leánynak, a Marsinay-

család egy sarjának lett volna természetes fia. De ez ép úgy alaptalan, mint az, hogy anyja a görög császári családból származott. Nem is Zsigmond, hanem csak utóda, Albert juttatta fontosabb állásba, kinek ez a magyarság körül szerzett legnagyobb érdeme. 1439-ben szörényi bánná nevezte ki s így megadta neki az alkalmat, hogy ez előkelő közhivatalban megismertesse ragyogó egyéniségét az egész magyarsággal, és kiváló tehetségeit országa s a keresztény világ szolgálatába helyezze. Oláh, de katholikussá lett s házasságai útján elmagyarosodott családból származott. Atyja, Vojk, katona, udvari vitéz és jó módú, tekintélyes birtokos volt, ki leányait magyarokkal házasította össze s testvéreivel együtt 1409-ben kapta adományul a hunyadi uradalmat. Két fia, mindkettő János, — a nép körében itt-ott ma is dívik a szokás, hogy a szülők két gyermeköknek is ugyanazon keresztnevet adnak — korán a hadipályára lépett. Az egyik János utóbb (1440) a haza szolgálatában veszté életét; Gyulafejérvárt maig meglevő siremléke egyszerü vitéznek, katonának (miles) nevezik. Derék levente volt, első ismert csatatéri halotta annak a családnak, mely az önálló Magyarország lételét még száz esztendővel meghosszabbitotta. A másik János, kinek híre lassankint betölté az egész világot, szintén testestől-lelkestől katona volt, de volt több is: hadszervező és hadvezér, nemes, nagy lélek, kit a tömegek vonzalma csakhamar a magyarság vezérévé avatott. Fiatal korában a délvidéki várakban szolgált s ott ismerkedett meg a török viszonyokkal. Később (1428) a király közvetlen környezetébe jutott, Zsigmond udvari vitéze, hűséges kisérője lett s bejárta vele a művelt nyugat messze vidékeit. Természettől erős érzéke volt a kor minden nagy politikai és polgárosodási érdeke iránt. Maga az akkori szokás-

Hunyady János.
(Túróczi krónikájának brünni kiadásában.)

nak megfelelően, tisztán gyakorlati nevelést nyert; írni-olvasni csak élemedett korban tanult, latin nyelvismerete meg mindig fogyatékos maradt. De becsülte a tudást s késő vén korában sem szünt meg hiányos ismereteit gyarapítani; szerette, körébe vonta a művelt, tanult embereket s gyermekeit már a leggondosabban neveltette. Katonás egyénisége nem volt egyoldalú; a mint a tudományt, akképen a tisztes munkát is

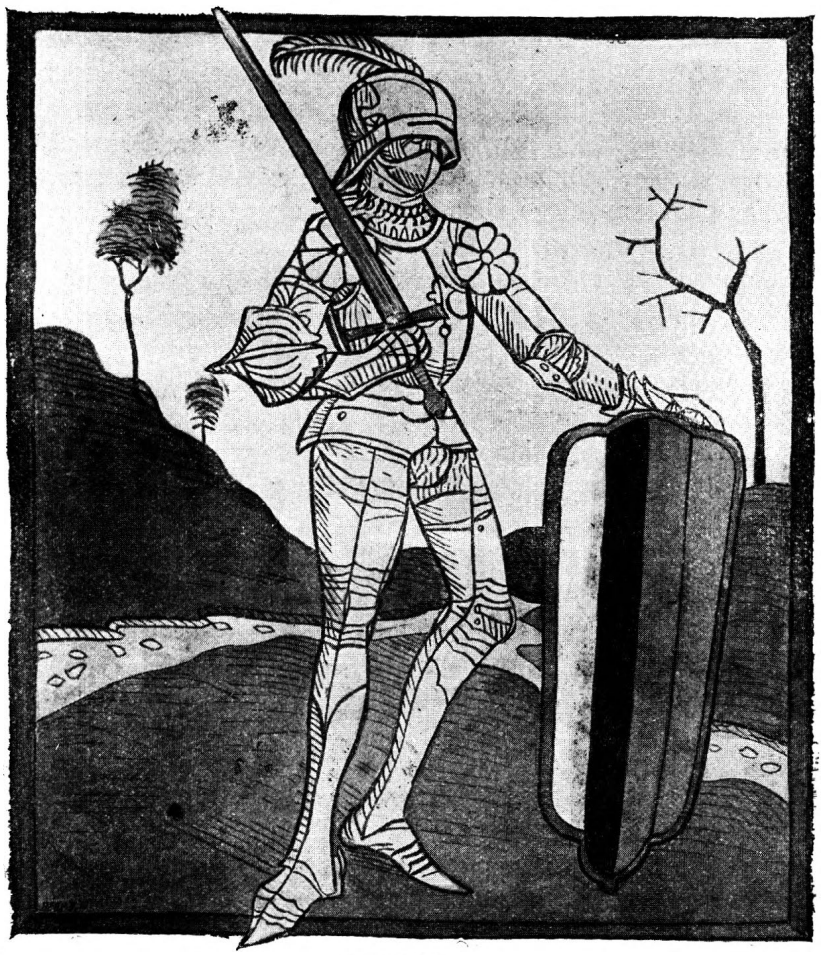

Hunyady János.
(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásában.)

megbecsülte; maga takarékos, dolgos ember volt s családi vagyonát csakhamar óriási mértékben gyarapította. Becsületes, törvényes úton tette ezt s bármi roppant gazdagságot gyűjtött, szerzeményeihez nem fűződik jogtalanság vagy erőszak, nem fűződnek a kifosztottak átkai, özvegyek és árvák könnyei, mint kora sok más hatalmasának vagyonához. A jog és az igazság embere volt abban a korszakban, melyben

lábbal tapodta ez elveket mindenki, a ki büntetlenül tehette. A fehér lovag, mint utóbb külföldön nevezték, szeplőtlenül, folt nélkül megőrizte becsülete tisztaságát, s ha sokat szerzett, ezt lángeszének, munkájának, gazdaságos életmódjának köszönte. Vagyona nagyságában azok az érdemek tükröződnek vissza, melyeket magyar hazája, nemzete körül szerzett. Takarékossága korán lehetővé tette neki a törvényes birtokszerzést, mihez azután dúsan kiérdemelt bő királyi adományok járultak. 1428 körül nősült s a bosnyák eredetű Garázda-nemzetségből származó horogszegi Szilágyi László leányát, Erzsébetet választotta hitvesévé. Erzsébet méltó társa lett nemes férjének; szerette, két istenáldotta fiú gyermekkel ajándékozta meg s anyai odaadással nevelte föl őket a reájok várakozó pályához méltóan. E mellett kezelte, gondozta, gyarapította, a sokféle ragadozó ellen elszántan megvédte férje vagyonát s méltósággal foglalt helyet oldalán, mikor a sors kegye a legelőkelőbb állásokba juttatta. A család rendesen Hunyad várában, Hunyady János, a későbbi vajda várában lakott, s az addig jelentéktelen, kisszerű erődöt azzá a remek lovagvárrá, mely régi világi építészetünknek ma is legmonumentálisabb emléke, Hunyady János építtette át franczia mesterekkel (1452 körül). Ő maga deli, középtermetű férfi volt, egészségtől duzzadó, piros pozsgás arczczal; haja fekete fürtökben omlott alá s két nagy sötét szeme biztatóan, mosolygóan tekintett a világba. Az egészséges testben egészséges, fenkölt lélek honolt, mely egész környezetére, mindenkire, ki bűvkörébe jutott, nemesítőleg hatott. Tudott jó barátokat, híveket szerezni, tudta eszményeit sokakkal, a tömegekkel megkedveltetni. Minél inkább megismerte királya és nemzete, annál készségesebben követte ösztönzéseit. Egyénisége megragadta a képzelő erőt, s csakhamar a népmonda hősévé avatta, a művelt világ meg már a XV. században azt mondotta róla, hogy nélküle rég elveszett volna nemcsak Pannonia, hanem Németország is. Először mint szörényi bán keltett közfigyelmet. Ez a tisztség akkor a legterhesebb közhivatalok egyike volt, mert az Alduna jobb partjának hegyvidéke tele volt törökkel, ki kisebb-nagyobb sziklafészkeiből szakadatlanul rontotta, támadta a magyar véghelyeket s a mögöttük elterülő földet. A szörényi bán örök harczban állt tehát velök s azért az urak nem is nagyon keresték ezt a bár előkelő, de terhes, veszedelmes méltóságot s nem bánták, hogy Albert király új emberre ruházta. Hunyady ez előre tolt állásban, a folyton veszélyeztetett határszélen törhetetlenül teljesíté kötelességét s többször érzékeny csapást mért a törökre, ki kisebb-nagyobb haddal örökösen csapkodta, dúlta e vidéket. 1440-ben Murád szultán erős kisérletet tett Nándorfejérvár megvívására, mire Ulászló a fenyegetett vár s a nem kevésbbé veszélyeztetett Erdély védelmét Hunyadyra bízta. Így lett Hunyady Erdély vajdája és Nándorfejérvár főkapitánya, az ország egyik legelső főtisztviselője. Mindkét állásban fényesen megfelelt a belé fekte-

tett bizalomnak. Marosszentimrénél tönkre verte (1442) Mezid bég roppant török seregét, mire Havasalföldére nyomult s az oláh és moldvai vajdákat a magyar király főuralmának elismerésére kényszerítette. Nem sokára egy másik nagy török had a szörényi bánságba tört, de Hunyady Karánsebes és Hátszeg közt teljesen megsemmisítette. Mind e diadalokat a saját hadseregével s némi királyi bandériummal aratta. Az urak nem csatlakoztak hozzá, hanem otthon rontották egymást. Annál meglepőbben, annál örvendetesebben hatottak a váratlan győzelmek a köznemességre, a tömegekre. Ezek ekkor hallották először, ekkor kezdték megszeretni a Hunyady nevet, melynek hírét győzelmei csakhamar a legtávolabbi országokba elvitték. Európa ujra hinni kezdett Magyarország erejében s ismét őt jelölte ki a török elleni nemzetközi háború vezérévé. A Balkán már csaknem teljesen a szultáné volt, Konstantinápoly végveszedelemben forgott, Olaszország hosszan elnyúló partvidékét, a német birodalom egyes tartományait a török folytonosan fenyegette. Magának Rómának biztonsága szintén veszélyeztetettnek látszott, a mi arra ösztönözte a pápát, hogy törökellenes szövetség alakítására ujabb kisérletet tegyen s különösen Magyarországot biztassa a küzdelemre. Csakugyan létrejött a keresztény liga oly szándékkal, hogy 1444-ben a magyar és lengyel hadak szárazföldön, a pápai, velenczei és más államok hajóhadai tengeren indítsák meg a közös támadást.

A tervezett általános háborút Hunyady még 1443-ban fényes hadjárattal vezette be, melyben, minthogy már folytak Erzsébettel a béketárgyalások, maga Ulászló király is részt vehetett. Hunyady levonult Szerbiába, onnan Bulgáriába, megvette Nis várát, s egymásután megvert három török sereget, mielőtt egyesülhettek. Egy negyedik győzelem után megszállta Szófiát, sőt átnyomult a Balkánon s a magyar zászló ismét olyan vidékeken lengett, honnan nemzedékek óta eltünt. Hunyady győzelmei a török járomban görnyedő összes Balkán népeket mozgásba hozták. Albánia Skander bég (Castriota György herczeg) vezetése alatt fellázadt s a vérmesebb kedélyek már-már abban reménykedtek, hogy közeledik az európai török uralom utolsó órája. A kemény tél határt szabott ugyan Hunyady előnyomulásának, de fényes sikerei lázas izgatottságba hozták a közvéleményt. Ulászló király vitézül részt vett a csatákban, sőt meg is sebesült. Tekintélyében, nemzete szeretetében gyarapodva tért haza a hadjáratból s az országgyűlésen, melyet a tavaszszal (1444) Budán tartott, az ellenpártiak is részt vettek s az új hadjáratra megfelelő pénzsegélyt ajánlottak. Örvendetesen izgatott, harczias, önérzetes hangulatban nézett a magyarság a jövő elé. Az aratott győzelmek fokozták önbizalmát s a tengeri hatalmak igérte segély azt a reményt kelté benne, hogy végre alaposan leszámolhat a törökkel. A pápai követ igéretei, biztatásai fokozták a hangulatot s Ulászló király szivesen tette le kezébe az esküt, hogy folytatja a háborút.

Murád szultán azonban csakhamar Brankovics György szerb despota útján a magyar udvarnak fölöttébb előnyös békeajánlatokat tett, melyek élénk feltünést keltettek. Szerbiát — nemcsak mai, hanem régi terjedelmében — a várakkal együtt vissza akarta adni a magyar hűbéres Brankovicsnak, Havasalföldére is elismerte a magyar korona fenhatóságát, egy előkelő fogolyért dús váltságdíjat kínált, maga meg összes magyar foglyait váltság nélkül akarta kiadni, ha tíz esztendőre békét kap. Az adott viszonyok közt ennél többet a legsikeresebb hadjáratban sem lehetett elérni s Hunyady és más tekintélyes emberek úgy okoskodtak, hogy ha a szultán önként megadja mindazt, mit az állam érdekében józan észszel kívánhatni tőle, úgy fölösleges a háborút folytatni s inkább az ország belső bajait kell orvosolni. Ez a nézet annál helyesebbnek látszott, mert az idegen segélybe s a Balkán népek csatlakozásába vetett és eleinte nagyon fellengző remények is mindinkább tünedezni kezdtek. Azok, kik ismerték a szlávok és a katholikus egyház közti áthidalhatatlan ellentéteket, nagyon kevéssé biztak a Balkán népekben, melyek inkább hajlottak a törökhöz, mint a magyarhoz.

A mi a nyugatot illeti, Magyarország általában csak a pápa, Velencze, valamint Fülöp burgundi herczeg nehány gályájára számíthatott, mely segélynek értéke fölöttébb kétségesnek látszott. A liga tagjai különben is folyton késleltették gályáik elindítását, Velencze meg, mint rendesen, gyanús, kétszínű szerepet játszott. Ulászló már 1440-ben szövetséget ajánlott neki, de a köztársaság elutasította. E helyett titkon tárgyalt a bosnyák királylyal, hogy elszakadjon a szent koronától s országát Velenczének engedje át. Később igért ugyan néhány gályát a liga által tervezett hadjárathoz, de minthogy nem egész erejével szándékozott a harczban részt venni, az ő közreműködésétől sem sokat lehetett várni. Mindezen tekintetek hatása alatt a magyar udvarban erős békepárt alakult, melyet a lengyelek is buzgón támogattak. Ellenben Cesarini bíbornok, ki épen azért jött az országba, hogy a királyt a török elleni harczra tüzelje, a háború folytatásán buzgólkodott. Nem is nyugodott mindaddig, míg Ulászló esküvel nem kötelezte magát, hogy a ligát el nem hagyja. A király csakugyan fegyverre szóllította az országot s juliusban Szegeden tábori gyűlést tartott. A szultán meghatalmazottai itt terjesztették elő végleges ajánlataikat, melyek olyan kedvezők voltak, hogy a békés megegyezés óhaja teljesen felül kerekedett, sőt olyan elemi erővel nyilvánult, hogy Cesarini pápai követ sem ellenezte többé a békét. Kétségkívül ő is azt hitte, hogy a liga, minthogy még mindig nem indította el a hajórajt, az idén már nem kezdi meg a hadjáratot. Így tehát beleegyezésével megköttetett a béke, melynek megtartását Ulászló szent esküvel fogadta. „Hihetetlenül kedvezőnek“ találta mindenki a szerződést s lelkes örömmel üdvözölte nem csupán a tábor, hanem az egész ország, melyben a jó hír villámgyorsan

elterjedt. Ezuttal Murád szultán komolyan akarta a békét s megkötésének hírére nemcsak nyomban megkezdte a szerb terület kiürítését, hanem fia, Mohámed javára lemondott a trónról s Ázsiába vonult, hogy ott csöndes visszavonultságban, az uralkodás gondjaitól menten, töltse el élete alkonyát. Csakhogy egy meglepő fordulat csakhamar megzavarta a szultán tervezgetéseit, valamint a magyarok örömét. Cesarini bíbornok, pár nappal a békekötés után, még Szegeden, mikor a tábor már oszló félben volt, azt a hivatalos értesítést vette, hogy a pápai hajóraj a keletre indult; összesen 8 gályából állt, s csupán 8 velenczei és 4 burgundi gálya készült hozzá csatlakozni, egészben jelentéktelen haderő volt tehát, mely a törökben vajmi kevés kárt tehetett. De a liga tényleg megkezdte a tengeri műveleteket, mely esetre Ulászlót esküje kötelezte, hogy szárazföldön indítja meg a támadást. Két eskü állt tehát szemben egymással, az egyik, melyet a király a ligának, a másik, melyet a töröknek tett. A pápai követ, mint a liga képviselője, teljes

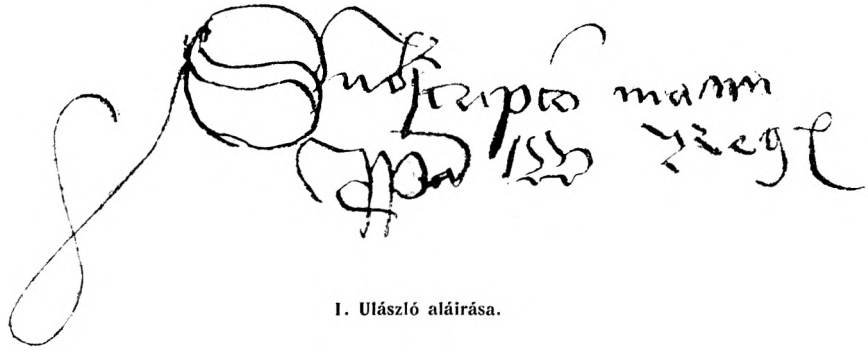

I. Ulászló aláírása.

erejével azon volt, hogy Ulászló a kereszténységnek tett esküjét tartsa meg, annál inkább, mert a töröknek tett esküje alól a középkor jogi felfogása szerint a pápa bármikor föloldhatta. A követ nem is esküszegésre ösztönözte a királyt, hanem olyan háborúra, melyben Magyarország a legjobb esetben sem nyerhetett többet, mint a mennyit a szultán önként adott. A háború folytatása többé nem magyar, hanem tisztán idegen érdeknek szolgált s nem erkölcsi, hanem politikai hiba történt, midőn a szegedi békét széttépték. A bíbornok az idegen érdek képviselője volt s így nem érheti vád, hogy a királyt a háború folytatására erőszakolta. Nem egykönnyen ért czélt. Ulászló sem akarta, lengyel kisérői meg még inkább ellenezték a háborút. Csakhogy a magyarok a pápai követ mellé álltak s a háború mellett döntöttek, melynek czélját a bíbornok immár abban jelölte meg, hogy ki kell a törököt Európából űzni, mi annál kivihetőbbnek látszott, mert Murád szultántól, ki Ázsiába vonult, nem kellett többé félni, fiatal utódját, a későbbi híres II. Mohámedet meg senki sem ismerte s így keveset tar-

tottak róla. Ekképen a koczka eldőlt s Ulászló augusztus derekán megkezdte az előnyomulást. Orsovánál kelt át a Dunán s szerény seregéhez, melyben 4000 lengyel vitéz is volt, Nikápolynál az oláh vajda ugyanannyi lovassal csatlakozott. Ez volt az egyedüli segély, melyet az óriási feladatához mérten törpe magyar sereg a keleti népektől kapott, mert a helyzet a Balkánon egyszerre gyökeresen megváltozott. A békeszegés híre Brankovicsot a török karjaiba hajtotta. Ő közvetítte a szegedi békét s mikor a magyarok megszegték, végleg a szultánhoz pártolt, hogy elhárítsa magáról a gyanut, mintha a békeszegésnek ő is bűnrészese lenne. Elzárta országát Skander bég előtt s az albánok nem csatlkozhattak a magyar hadhoz, melynek minden mozdulatairól értesítette az ellenséget. Másrészt megnehezítette a magyaroknak az élelmezést s lehetetlenné tette az eredeti hadi terv végrehajtását, mely azon a föltevésen alapult, hogy Murád szultán nem lesz képes Ázsiából visszatérni, mert a szövetséges gályák elzárják előle az utat, s így a magyarok a Balkánfélsziget főbb városait és várait nagyobb küzdelmek nélkül elfoglalhatják. Murád szultán csakugyan Ázsiában volt. De mihelyt a fordulatról értesült, ismét erős kézzel ragadta meg a gyeplőt, vagy 40.000 válogatott harczossal visszasietett Európába, hová bérelt keresztény hajókon jutott, míg a 20—25 gályából álló szövetséges hajóraj szerény kisérletet sem merészelt tenni az átkelés megakadályozására. Már pedig ez a tehetetlen flotta volt a magyar sereg minden reménye s hogy érintkezésbe léphessen vele, Ulászló a Feketetengerhez igyekezett. Onnan akart a flottára támaszkodva, a török részről megerősített Balkánszorosok megkerülésével Konstantinápolyhoz eljutni. Hunyady János vezetése alatt eleinte az előnyomulás sikeresen haladt. Néhány vár a magyarok kezébe jutott s a mintegy 20.000 főnyi had végre Sumlán át Várnáig nyomult, hol a hőn várt keresztény hajórajt vélte találni. De keservesen csalódott. A keresztény gályák helyett ott várta Murád szultán óriási seregével, mely pihenten, harczra készen leste a maroknyi magyarságot. Noha Hunyady már értesült róla, hogy a szultán akadálytalanul visszatért Ázsiából, csak november 9-én tudta meg, hogy összes hadaival Várna közelében áll. Visszavonulásra többé nem gondolhatott, hanem meg kellett az ötször annyi, kitünően fegyelmezett ellenséggel ütköznie. Haladéktalanul munkához látott s november 10-én vívta meg a gyászos várnai csatát, mely lángeszű vezetése alatt egy ideig elég biztatóan folyt, főleg a jobb szárnyon. Egyszerre azonban Ulászló királyt elragadta ifjúi heve. A török derékhadra vetette magát s az ádáz harczban lova elbukott, mire a peloponnesusi Chodsa-Chisr jancsár rárohant s levágta fejét, mely vitézi tettéért utóbb bőséges

I. Ulászló arany forintja.

jutalmat kapott. Ezzel eldőlt a csata, mert a király halálának híre megrémítette a magyarságot, mely a visszavonulásban kereste menekülését. A futásban töméntelen derék magyar dalia, valamint Cesarini bíbornok vesztette életét.

A vert sereg romjai deczemberben értek magyar földre s terjesztették el ott a gyászos csapás lesujtó hírét. Bizonyosat azonban sem Ulászló király, sem Hunyady János sorsáról nem tudtak mondani. Szerencsére Hunyady életben maradt, ámbár menekülés közben az oláh vajda fogságra vetette s csak a magyarok fenyegetésére bocsátotta haza. Hunyady katonai hírnevén a vesztett csata nem ütött csorbát s a közvélemény továbbra is benne látta a jövő emberét, tőle remélte, hogy kivezeti az ország hajóját a zűrzavar örvényéből. A rendek Székesfejérvárt (1445 febr. 6) gyültek össze, hogy a helyzetnek megfelelő intézkedéseket tegyenek. Még akkor is akadtak sokan, kik azt hitték és hirdették, hogy Ulászló életben van s vissza fog térni. Véglegesen nem határoztak tehát a trónkérdésről, hanem vegyest a gyermek László és Ulászló híveiből hét főkapitányt választottak s e főkapitányi tanácsra ruházták a kormányzat teendőinek ellátását. E tanácsnak tagja volt Hunyady, a cseh Giskra és a hirhedt zsebrák és zsivány Szentmiklósy Pongrácz is s így nagyon kevert elemekből alakult. Nem csoda tehát, hogy képtelen volt a belső rendet helyreállítani. Egyes főkapitányok magok jártak elől a törvénytelenségben és hatalmaskodásban, melynek kora még Albert király idején beköszöntött. Jellemzi már az 1439-ki állapotokat, hogy a király a lengyel Stibor Miklóst, kinek 7000 forintjával tartozott, szerződésileg felhatalmazta, hogy ha bizonyos határidőn belől követelését meg nem kapja, büntelenül betörhet az országba s a lakosokat tetszése szerint bántalmazhatja, fosztogathatja. Özvegye, Erzsébet cseh zsoldosai felhatalmazás nélkül tették ezt s igazi rémuralmat gyakoroltak mindenütt, a hol megfészkelték magokat. Garázdálkodásuk nem ismert határt; nemcsak pusztítottak, raboltak, gyilkoltak, hanem a hiteles helyekkel, konventekkel és káptalanokkal hamis okleveleket állíttattak ki, az adópénzt elsikkasztották vagy zsebre vágták s különösen az egyházi vagyont tekintették nyilt prédának, melyet a huszita tanok értelmében egyszerűen magokhoz ragadtak. A Cilleyek viszont Dráván túli jószágaikat igyekeztek a szent koronától elszakítani. A hatalmasok példája általában megrontotta a közerkölcsöket s megtörtént, hogy Hunyady valakinek hadfogadásra 500 forintot adott, de az illető a pénzzel megugrott. Az igazságszolgáltatás megakadt s a bíróságok a hatalmasok eszközeivé sülyedtek. Nagy urral szemben általában nem lehetett itéletet végrehajtani. Hasztalan próbálkozott Ulászló király az erkölcsi elzüllésnek határt szabni. Hasztalan tartott minduntalan országgyűlést, így 1442-ben Hatvanban, hasztalan hozott szigorú törvényeket, hogy az ország zavaros viszonyait rendezze s a jogtalanul elvett jószágokat

visszaadassa. A zűrzavar nőttön-nőtt s az új főkapitányi tanács részben nem akart, részben nem birt a törvénynek érvényt szerezni.

Hogy ez a szörnyű állapot nagy nemzeti válságra nem vezetett, az tisztán annak köszönhető, hogy a szultán a várnai győzelmet nem aknázta ki Magyarország ellen, hanem első sorban a Balkánon igyekezett hatalmát végleg meggyökereztetni s Konstantinápoly meghódítását készítette elő. Így az 1445-ki év nem hozott ujabb török támadást s áprilisban Pesten ismét összegyülhettek a rendek, hogy a nyomorúságos helyzetet orvosolják s véget vessenek a királytalan korszaknak. Még ekkor is azt hitték sokan, hogy Ulászló király életben van, habár a lengyelek feltételesen ugyan, de Kázmér herczegben már új királyt választottak magoknak. A magyarok nem szivesen fogtak a trónkérdés megoldásához, mert sokféle jelöltség merült föl, s attól lehetett félni, hogy a különböző jelöltek hívei egymás ellen fordulnak s még türhetetlenebbé teszik a belső helyzetet. De végre nem térhettek ki a trónkérdés rendezése elől, s kevés lelkesedéssel ugyan, de királyukká választották Habsburg Albert király fiát, a gyermek Lászlót, szintén csak föltételesen, ha ugyanis Ulászló május 30-ig vissza nem tér s Frigyes császár a gyermeket a szent koronával együtt átadja az országnak. Máskülönben a rendek fentartották azon jogukat, hogy új uralkodót válaszszanak. A gyermekkirály, V. László távolléte idejére országtanácsot alakítottak s a pénzverés kivételével reá ruházták a főbb felségjogok gyakorlatát. Az országtanács mellett meghagyták a hét főkapitányt is, de inkább csak katonai hatáskörrel. Ekképen a trónkérdés hosszú bonyodalma elintézettnek látszott, mert az országnak ismét egyetlen királya volt, még gyermek ugyan, kitől azonban azt mindenesetre meg lehetett várni, hogy trónraléptével véget ér a polgárháború, a belső küzdelmek zűrzavara.

II. FEJEZET.

HUNYADY KORMÁNYZÓSÁGA. V. LÁSZLÓ.

HUNYADY ÉS ELLENSÉGEI. — III. FRIGYES CSÁSZÁR ÜZELMEI. — HARCZOK A TÖRÖKKEL. — V. LÁSZLÓ KISZABADUL A CSÁSZÁR KEZÉBŐL S ÖNÁLLÓ URALKODÓ LESZ. — KONSTANTINÁPOLYT A TÖRÖK MEGVÍVJA. — AZ 1456-KI HADJÁRAT. — CAPISTRANO. — HUNYADY JÁNOS GYŐZELME ÉS HALÁLA. — CILLEY ÉS HUNYADY LÁSZLÓ. — A BUDAI MERÉNYLET. — HUNYADY LÁSZLÓ KIVÉGZÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI. — V. LÁSZLÓ HALÁLA. — AZ ORSZÁG BELSŐ ÁLLAPOTAI A KIRÁLYVÁLASZTÁS ELŐTT.

Bármi okosan eszelték ki a magyar politika intézői a trónkérdés megoldását, Frigyes császár nélkül tették meg számításaikat. Az öt éves gyermek, V. László király a császár hatalmában és korlátlan befolyása alatt volt, ki minden sürgetésökre sem akarta kiadni kezéből. Hasztalan kérték, hasztalan fenyegették, a konok ember nem hallgatott reájok. Végre az országgyűlés (1446 junius) elhatározta, hogy László távolléte és kiskorúsága idejére kormányzóra ruházza a közhatalmat. E gyűlésre a nemesség fejenkint hivatott meg s tömegesen sereglett egybe. A törvény szövege szerint nem csupán főpapok, főurak és nemesek, hanem más birtokos emberek (homines possessionati) is megjelentek s így a végzemények nagyon élesen demokratikusak, a hatalmasok és hatalmaskodók megfékezésére irányulnak. Kimondják, hogy kormányzó választandó, kinek hatásköre némi korlátozással a királyéval azonos legyen, hogy az összes jogtalanul elfoglalt királyi, egyházi vagy magánjavak, várak, erődök, városok visszaadassanak tulajdonosaiknak, hogy az újonnan emelt várak lebontassanak, hogy a főurak a gyűlés alatt lemondjanak közhivatalaikról s így még a folyó országgyűlés betölthesse azokat, hogy a politikai szövetkezések és szerződések, a lengyel mintára szabott confoederatiók, melyeket egyháziak és világiak bármily alakban kötöttek, semmisek és tilalmasak legyenek. Erélyes, férfias hang vonul át a törvénykönyvön, a sokáig háttérbe szorult alsó nemesi tömegek szelleme, mely csakhamar új korszakot nyitott a haza sorsában. Ez új szellem nem elégedett meg a törvények megalkotásával, hanem végrehajtásukat is a maga testére és vérére bízta. Nem a régi fényben ragyogó arisztokráczia sarjadékai köréből, a Garayak, az Ujlakyak, a Széchyek sorából vette az új kor-

mányzót hanem a fényes állást Hunyady Jánosra bízta, ki még tíz évvel azelőtt egyszerű köznemes volt. Az új törvényeket már Hunyady János, mint a kiskorú László király nevében Magyarország kormányzója s erdélyi vajda, szentesítette. Megtartásukra a kormányzótól kezdve az országgyűlés minden tagja szent esküt tett, sőt a főpapok és főurak kényteleníttettek, hogy külön is lekötelezzék magukat. Az eskü magyar nyelven készült, a mint a tanácskozások is magyarul folytak, a törvények magyarul hozattak, ámbár csak latin fordításban maradtak fenn. A tömegekkel, melyek benne részt vettek, erős magyaros, nemzeti érzés vonult be az országgyűlésbe s az új szellemet híven ápolta Hunyady, a kormányzó a melléje rendelt 12 tagú országtanácscsal, mely felerészben köznemesekből állt.

Hunyadynak legégetőbb feladata az volt, hogy végezzen Frigyes császárral, kiről méltán írta a pápának, hogy „hazánknak a pogányok támadása nem árt annyit", mint ő. Nemcsak a királyi korona, hanem az ország nagy része is kezén volt s egyiket sem akarta kiadni. A kormányzó végre is fegyverrel ment ellene s ekkor a császár megigérte, hogy békés szándékai bizonyítékául legalább Győrt kiüríti. De mihelyt a magyarok kivonultak tartományaiból, adott szavát ezúttal is megszegte. A régi arisztokráczia, mely irígykedett Hunyadyra, nyiltan vagy titokban a császárt támogatta s a kormányzó törvényt volt kénytelen hozatni (1447), mely mindenkinek szigorúan megtiltja az idegen fejedelmekkel való alattomos czimborázást. De ez sem segített a bajon s Hunyady végre is két évi fegyverszünetet kötött a császárral, ki megtartotta a koronát, a királyt, a magyar területeket, még Győrt is. Hasztalan lépett közbe a pápa s küldte követül Bécsbe és Budára Carvajal Jánost, hogy az ellentéteket kiegyenlítse. Részben Frigyes konoksága, részben a magyar urak árulása meghiusított minden kiegyezést. Az urak nemcsak bénították Hunyady kezét, hanem megbuktatására a legfellengzőbb terveket kovácsolták.

Hunyady János pecsétje.

Némelyek a nápolyi királylyal léptek összeköttetésbe. Ez 1446 tavaszán titkos követet küldött a bosnyák királyhoz s tudatta vele, hogy több magyar főúr segélyével Magyarországot akarja megszerezni, hova nemsokára követséget küld. Támogatást kért tehát a bosnyák királytól, ki azonban besúgta szándékát Velenczének, mely ellenezte Nápoly magyar törekvéseit, miért is meghagyta a bosnyák királynak, hogy a nápolyi

követeket ne bocsássa át területén. A tervnek nem is lett következménye, de az urak találtak közelebb szövetségeseket, kiknek segélyével új meg új bajt okoztak Hunyadynak s lehetetlenné tették neki, hogy László király és a minden jogczím nélkül bitorolt magyar területek kiadására kényszerítse Frigyes császárt.

A sok belső ellenség közt a legveszedelmesebb, mert legerősebb, Giskra János volt, ki Felső-Magyarországot V. László király nevében, de tényleg kénye-kedve szerint önállóan kormányozta, s cseh zsoldosaival valóságos átka volt az ottani népnek. Minthogy a király hívének vallotta magát, Hunyady nem léphetett föl ellene szigorral, hanem egyezkedni próbált vele. Nyomban kormányzóvá választása után megkezdte a tárgyalásokat s bármi lassan haladtak, bármi szélső igényeket emelt Giskra, az egyezség 1446 julius 21-én Rimaszombatban megköttetett. Az alku mérhetetlen előnyöket biztosított Giskrának. Meghagyta Felső-Magyarország főkapitányi állásában, három évre a körmöczi és kamarák, a pozsonyi és más kezén levő harminczadok összes jövedelmének, Sáros, Abauj és Zemplén vármegyék kamarahasznának élvezetében, hogy zsoldosait fizethesse. Nála hagyta a kezén levő uradalmakat, s bizonyos várakért, melyeket ki kellett volna adnia, 25.000 aranynyal kártalanította. Minde roppant engedmény fejében, mely hatalmát igazán királyivá tette, az egyezség csak azt kívánta Giskrától, hogy békét tartson s segítse a kormányzót az ország külső ellenségei, különösen a török ellen, mert ez a szempont vezette Hunyadyt az országra oly terhes rimaszombati szerződés megkötésében. A török kérdést a kormányzó Frigyes császár ellenségeskedése s a főurak rakonczátlankodásai közepett sem téveszté szem elől. Már 1445-ben ismét megjelent az Aldunánál, hová a burgundi hajóraj parancsnoka hívta, mert a flottával való együttműködés eszméje új reményeket keltett benne. Kisnikápolynál csakugyan találkozott a hajórajjal, de az előrehaladt évszak miatt félbe kellett a műveleteket szakítania. Megjelenésének azonban volt komoly erkölcsi

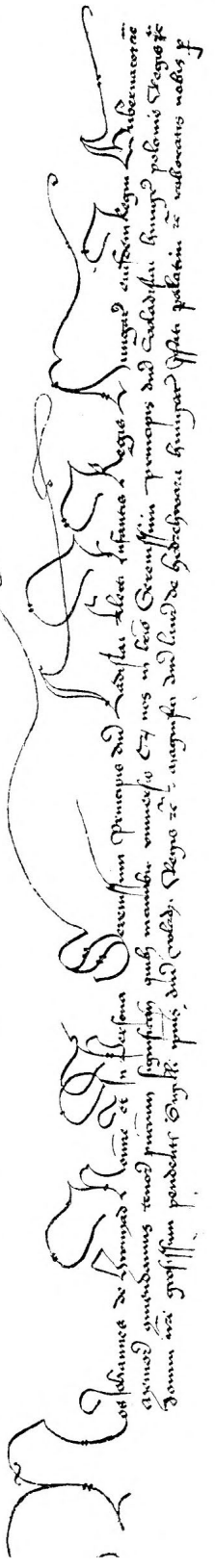

Töredék Hunyady János kormányzói kiadványából.

hatása, mert megmutatta a szultánnak, hogy a várnai vereség nem törte meg a magyar állam ellenálló, sőt támadó erejét. Hunyady nem is mondott le az újabb hadjáratról s mihelyt Frigyes császárral fegyverszünetet, Giskrával meg egyezséget kötött, nyomban megkezdte a török ellen a készülődést. A nyugati hatalmak nem támogatták ugyan, de mindenesetre rokonszenvvel kisérték törekvéseit s a pápa „a kereszténység védpaizsának" nevezte Magyarországot, mely czíme azóta állandóan megmaradt. Ellenben az urak, főleg a leghatalmasabbak, Giskra és Cilley ezúttal is cserben hagyták, s alig 24.000 emberrel vonult le (1448) Rácz-országba. De azért lelkesülten, bízva a sikerben, látott munkához. „Megyek előre rettenhetlenül, — írta augusztus 1-én a lengyel királynak — mert ügyem igaz, mert a hitért, a békéért, a hazáért, özvegyekért és árvákért harczolok, s ha az isteni gondviselés akarja, istenem és királyom ügyét oly diadalhoz juttatom, hogy a jelen és a jövő nemzedékeknek örök emlékezetül fog szolgálni, vagy pedig ott hagyom életemet." A két eshetőség egyike sem következett be; a hős katona életben maradt, ámbár nem kisérte diadal, mert a Balkán görög-keleti hitű népei mindinkább megbarátkoztak a török uralommal. Hunyady János (Szebeni, Szibinyáni János) a keleti, főleg a szerb népköltészetnek is egyik sokat magasztalt hőse. De e dalok, „a magyar hit, a katholiczizmus" zászlótartójaként szerepeltetik s épen az 1448-ki hadjárat alkalmából azt kérdi tőle a ráczok vajdája, ha győz, milyen hitet enged meg a ráczoknak? Hunyady azt feleli: misét kell hallgatniok és a pápa fenhatósága alá helyezkedniök. Ellenben Murád szultán ugyane kérdésre akképen válaszol, hogy építtet ugyan mecsetet a rácz templom mellé, de mindenkinek tetszésére bízza, hogy a mecsetbe vagy a templomba járjon imádkozni. Ez a felfogás általánosan elterjedt a görög-keleti népek közt. Azonosították a török uralmat a türelmességgel, a magyart meg a katholiczizmussal. Ez okból csakugyan nem egy rácz kapitány inkább a töröknek hódolt s neki adta át a rábízott várat, mint a magyarnak. Különösen az óhitű papság terjeszté e felfogást, s lett a török hódítás valóságos úttörőjévé, mert a török, noha súlyosan adóztatta a keresztény népet, vallásával, nyelvével, szokásaival, jogával keveset törődött s ezekben egészen a görög-keleti hierarchiára, a papságra bízta nyája kormányzását. Ezzel magához fűzte a papi elemet, melynek inkább kellett a török rabság, mint a pápa főhatósága. Ez a papság hiusította meg a görög császár által 1439-ben ünnepélyesen megkötött nyugati egyházi unió valósulását s ez a papság hiusította meg 1448-ban Hunyady terveit, ki Ráczország felszabadítását tűzte ki czéljául, de a ráczokban ellenségre talált, mert a római egyház képviselőjét látták benne. Mindazáltal Hunyady csekély hadával levonult a Rigómezőre, hol október 18-án megütközött a törökkel. De a véres tusa eldöntetlen maradt, mire Hunyady éjjeli rajtaütéssel próbálta a győzelmet kierőszakolni. Csak-

hogy a török, kit ráczok és oláhok idejekorán figyelmeztettek, készen várta s ez a kisérlete is meghiusult. Másnap megújította ugyan a harczot, de csata közben az oláh segélyhad nyiltan a törökhöz pártolt s így a csekély magyarság vereséget szenvedett. Hunyady ezer veszély közt csodával határos módon menekült meg, hogy azután az álnok Brankovics György kezébe kerüljön, ki csak óriási váltságdíjon bocsátotta szabadon. Végre deczember 23-án Szegedre érkezett, hol az országos tanács várta. Bármi szomorúan végződött a hadjárat, a magyarság lelkes örömmel üdvözölte kormányzóját, s Buda, a főváros felszólította a többi városokat, hogy hálaistentisztelettel fejezzék ki köszönetüket a mindenhatónak, a ki megmentette a haza „oltalmazója" életét. Érezte mindenki, hogy addig, a míg Hunyady János él, a magyar állam bármi veszélylyel daczolni képes. Csakugyan Bosznia 1449-ben ismét szorosabb viszonyba lépett a szent koronával, sőt Murád szultán is békét kért. Az 1451-ki országgyűlési meghivó a lejárófélben levő török békéről szól, a mi kétségtelen jele, hogy a ráczországi hadjárat valami egyezséggel végződött, mely utóbb meg három évi fegyverszünetre vezetett.

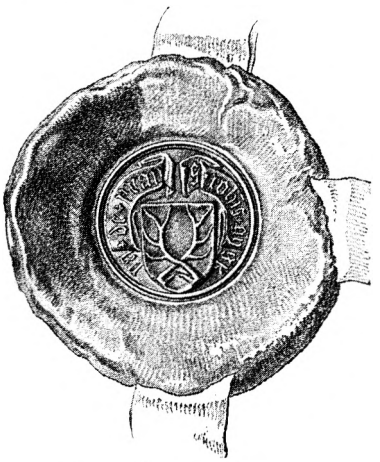

Giskra János pecsétje.

Alighogy a viszony a törökkel valahogy rendeztetett, a kormányzó a többi ellenséggel, a császárral s főtámaszával, Cilleyvel, Garay László nádorral, továbbá Ujlaky Miklós erdélyi vajdával, Giskra Jánossal, Felső-Magyarország urával igyekezett rendbe jutni. Mindegyik egy-egy király volt a maga jószágain, fittyet hányt a törvénynek, lábbal taposta az állam életérdekeit. Hunyady csekély hatalmával úgy igyekezett a bajon segíteni, a mint épen lehetett. Hol a fegyvert használta, hol a békés egyezkedéshez folyamodott. Mikor egyikkel sem ért czélt, házasságok útján próbálta a hatalmasokat a maga és az ország ügyéhez fűzni. Szerződései, szövetkezései megszilárdítására idősebb fiát, Lászlót Garay leányával, Annával, az ifjabbikat, Mátyást meg Cilley Erzsébettel, Brankovics György unokájával jegyezte el. De ez sem békítette ki a gőgös, régi arisztokraczíát, mely Hunyadyban nem a lángelmét, a haza hűséges oltalmazóját, hanem csak az új embert, a parvenuet látta és gyűlölte. Minthogy belső ellenségeit meg nem törhette, akárhányszor megegyezett Frigyes császárral, ez minduntalan kijátszott ellene valakit, első sorban Giskrát vagy Cilleyt. A főbaj az volt, hogy Lászlót, a törvényes királyt Frigyes császár még mindig nem akarta kiadni kezéből. Szerencsére ez nem csupán Magyarország, hanem Ausztria herczegség s Csehország

közös baja volt, mert ez országoknak is László volt törvényes urok s nevében reájok a császár ép oly kártékony befolyást gyakorolt, mint Magyarországra. Mindenütt mély elkeseredés támadt Frigyes ellen s mindenütt erélyesen követelték tőle László király kiadását. De Frigyes hajthatatlan maradt s V. Miklós pápában föltétlen támaszt talált, ki Ausztria ellenzéki rendeit egyházi átokkal sujtotta s Hunyadyt is felszólította, szakítson meg velők minden érintkezést. 1451 végén a császár a gyermek Lászlót magával vitte Rómába. Hunyady követei olasz földön igyekeztek Frigyest rá venni, hogy adja át nekik királyukat, ő azonban szóba sem állt velük, hanem azzal gyanusította a magyarokat, hogy meg akarják ölni a gyermeket. Midőn azonban Hunyady és az osztrákok hasztalan kérték a pápát, vonja vissza az egyházi átkot, melylyel az osztrák rendeket sújtotta, ezek végül az önsegély terére léptek. Cilley grófi, László nagybátyja, ki maga szerette volna az ifjut vezetni, végül szintén a császár ellen fordult, s magyarok, osztrákok és csehek közt formaszerű szövetség létesült László kiszabadítására. A csehek és ausztriaiak 1452-ben Németújhelyben ostrom alá fogták a császárt s igy erőszakolták ki tőle, hogy Lászlót Cilley Ulrik kezébe adja. Ezzel véget ért az az áldatlan állapot, hogy három önálló ország uralkodója éveken át el legyen zárva alattvalóitól. Az ifjú király szabadulásának híre országszerte nagy megnyugvást keltett s a magyarok tömegesen üdvözölték (október 8) Bécsben koronás királyukat, ki ekkor még szép, szöszke gyermek volt. „Magyar vagyok s Magyarországban fogok lakni", mondotta a rendeknek, kik bár nem nyilvánították formaszerűen nagykorúnak, de tényleg annak tekintették. Ő meg egyelőre meghagyta Hunyadyt kormányzói állásában, de viszont Giskra hatalmát sem érintette, hanem megerősítette felső-magyarországi főkapitányságában.

V. László király végre kiszabadult tehát a császár kezéből s önálló királya lett Magyarországnak. Csakhogy a fellengző remények, melyek ez eseményhez fűződtek, épen nem teljesültek. A király gyermek volt, a ki német-latin nevelésben részesült s kibe idegen környezete beleoltotta a magyarok, főleg a Hunyady János és családja iránti bizalmatlanságot, mely az idők folyamán vak gyűlöletté fajult. Mikor kikerült Frigyes császár befolyása alól, magyarnak vallotta ugyan magát, de csak azért, hogy port hintsen a magyarok szemébe. Fiatal élete folyamán a képmutatás igazi mesterének bizonyult s magyarsága is csak fitogtatás volt. Legszivesebben idegenekkel érintkezett; ők voltak bizalmasai, tanácsosai, szolgái s igazi érzelmeit a magyarság iránt durva őszinteséggel fejezte ki egy német költő, a magyarfaló Behaim Mihály, kit szolgálatába fogadott. Az ilyen uralkodó nem sokat lendíthetett tehát az ország bajain. A korona s az államterület tetemes része különben is Frigyes császár kezén maradt, míg a cseh zsoldosok egy része, talán mert kenyerét féltette, fegyvert fogott s a gonosz Axamit vezetése alatt 1453 tava-

szán több ezer zsebrák rettenetesen garázdálkodott Abauj, Sáros, Szepes vármegyék területén. A rendek szintén elégedetlenkedtek s megtiltották a zsebrákok elleni hadfogadásra kivetett adó behajtását, noha a király tudtokra adta, hogy az adó kivetésére »a ti és az egész ország szüksége« kényszerítette. Míg a rendek a jog kérdésén vitatkoztak, a csehek szabadon folytathatták garázdálkodásukat. Az urak irigysége, fondorkodása általában tarthatatlanná tette Hunyady kormányzói állását. Már 1453 elején lemondott róla, mire a király a beszterczei örökös grófság czímének adományozásával jutalmazta érdemeit. Ez azonban az erdélyi szászokat lázította fel, kik e czím adományozásában szabadságuk sérelmét látták, miből kellemetlen összeütközések támadtak. László ez évben koronáztatta meg magát cseh királynak s ez ünnepélyes alkalomra magával vitte Hunyadyt is. Előbb azonban eltávolította köréből nagybátyját, Cilley Ulrikot, kit a csehek és az osztrákok ép úgy gyűlöltek, mint a magyarok, s ki a gyermeket, mióta Frigyes császár köréből kikerült, a saját befolyása alá igyekezett vetni.

V. László király.
(I. Miksa családfáján.)

Ily helyzetben találta a magyar államot az 1453-ki esztendő, mely Európa keleti részeinek történetében végzetes, századokra kiható jelentőségűvé vált, mert az iszlám és a kereszténység hosszú tusája akkor dőlt el ott véglegesen. II. Mohámed szultán, ki 1451 február 5-én jutott trónra, még kiválóbb egyéniség volt atyjánál s Hunyady és Skander bég egyes sikerei daczára csaknem az egész Balkánra kiterjesztő uralmát. E munkáját immár be akarta tetőzni s minden erejét Konstantinápoly városának megszerzésére összpontosította. A bizánczi világbirodalomból ekkor már csupán ez a város és közvetlen vidéke maradt meg s a császári trónon a Palaelogok családjabeli XI. Konstantin ült. Még 1452-ben

megkezdődött az utolsó, a döntő mérkőzés, melyre a császár is erélyesen készült s segítségért fordult a pápához, a magyarokhoz, az olasz államokhoz. De Európa viszonyai sokkal zavarosabbak voltak, semhogy onnan támogatást nyerhetett volna. Magára maradt s a szultán 1453 áprilisban megkezdte Konstantinápoly városa vívását. A véres tusa május 29-én dőlt el, mikor a törökök rohammal elfoglalták Konstantinápolyt. A görög császár a harczban elesett, a bizánczi birodalom megszünt, s fővárosa a török szultán székhelye, a hódító törökség középpontja lett. A győztes Mohámed nem vesztegette az időt, hanem folytatta hódító műveleteit. Brankovicsot még 1454 tavaszán felszólította, adja át országát, mire a deszpóta magyar területre menekült. Nándorfejérvár megvívására is megindította az előkészületeket, másrészt hatalmas hajórajt kezdett szervezni, hogy a középtengeren szintén kellő nyomatékkal léphessen föl.

Egész Európát rémület szállta meg Konstantinápoly elestének hírére, de egy állam sem merte a harczot a törökkel fölvenni. Velencze mely épen akkor Milánóval hadakozott, azt is tétlenül nézte, hogy a Konstantinápolyban levő népes velenczei telepet a török elpusztította, sőt mindent elkövetett, hogy Mohámed jóakaratát megnyerje, mi csakhamar sikerült, mert a szultán első sorban Magyarország ellen készült.

Ezt tudta az ország s midőn a király 1454 januárban Budára hívta a rendeket, ezek a helyzet végzetszerű komolyságának megfelelő határozatokat hoztak. Tisztában voltak Konstantinápoly elestének világraszóló jelentőségével, valamint azzal is, hogy immár hazájokra kerül a sor. Hunyadyt, a ki akkor csak egyszerűen beszterczei gróf volt, mert irígy ellenségei minden közállásból kitúrták, rendelték az ország főkapitányává s intézkedtek, hogy „hatalmas“ sereg gyűljön köréje. Törvényeik a lehető legnagyobb erőkifejtésre irányultak s nemcsak a rendes bandériumok s a nemesi fölkelés, hanem a jászok, kunok, oláhok, tatárok táborba szállását is kimondták s a legsúlyosabb büntetéssel fenyegették azokat, kik a hadjáratból elmaradnak. A törvény utasította a vármegyéket, hogy a mozgósítás előkészületeit „katonákhoz illő“ gyorsasággal eszközöljék, s mihelyt a fővezértől parancsot kapnak, teljes erővel a kitűzött gyülekező helyekre induljanak. Az országgyűlés az ez alkalommal tett intézkedéseket oly rendkívülieknek tartotta, hogy törvényben kötelezte a királyt és az urakat, hogy jövőre hasonló kivételes katonai terhet rájok kivetni nem fognak.

A közvélemény azt remélte, hogy vállalkozásában külföldi segítségre is számíthat, egyrészt a pápától, ki szakadatlanul harczba tüzelte a rendeket, másrészt a német birodalomtól, hol foglalkoztak is a megindítandó háború eszméjével. Mikor azonban a szultán megkezdte a hadjáratot, Hunyady magára maradt. Nemcsak a külföld, hanem az urak legtöbbje sem segítette. Mindazáltal fölmenté az ostromolt Szendrő várát s Kruseváczná tekintélyes

török hadat megverve, Viddinig nyomult előre. Ekkor a szultán békeajánlatokat tett, melyek azonban elutasíttattak, mert Burgund, Nápoly, több német fejedelem, sőt Frigyes császár is segítséggel biztatta László királyt. Ugyanez évben meghalt V. Miklós pápa s a pápaválasztásra összegyült bíbornokok még a szavazás előtt esküvel kötelezték magokat, hogy bárki választatik közülök pápává, egész befolyásával elő fogja a török elleni háborút segíteni. E fogadását III. Calixtus, az új pápa, a választás után is megújította s Carvajal bíbornokot Magyarországba küldte, hogy ott keresztes háborút hirdessen. Így tehát mindenfelől biztatták a magyarokat, de csak biztatták, hogy békét ne kössenek. Itt-ott tartottak ugyan fényes beszédeket, ragyogó szónoklatokat, de egyetlen katonát sem küldtek, s az 1455. év eltelt a nélkül, hogy döntő lépés történt, hogy a háború megindíttatott volna. Másrészt az ország békét sem köthetett, mert azt meg a külföldről jövő biztatások hiusították meg. Ehhez járultak a fondorlatok, melyek az udvarban Hunyady ellen folytak, úgy, hogy ő is elkeseredett s lehetőleg háttérbe vonult. Noha ő békítette ki a királylyal Cilleyt, ez, mióta visszakerült az udvarba, már nemcsak befolyásától igyekezett megfosztani, hanem egyenesen életére tört. A királyt, Garayt és Ujlakyt egyaránt reá uszította, s noha utóbb kibékültek, az ilyen kibékülés mindig csak látszólagos maradt, s így Hunyadynak nem lehetett sem módja, sem kedve a török ellen hadakozni. Viszont a szultán sem ujította meg a támadást, de nem azért, mintha lemondott volna szándékairól. Ellenkezőleg felhasználta az időt s óriási hadikészületeket tett. Igyekezeteinek végczélja Nándorfejérvár, Magyarország déli védbástyája volt, melynek megvívására most ugyanoly előkészületet tett, mint annak idején Konstantinápoly ellen. Óriási szárazföldi haderőt, főleg tüzérséget, valamint hajórajt gyűjtött. Teljesen biztosra kivánt menni s csak akkor indította meg a harczot, mikor méltán azt hihette, hogy emberi számítás szerint okvetetlenül győznie kell. Azt tervezte, hogy minél hamarabb elfoglalja Nándorfejérvárt s azután ellepi magát Magyarországot, melynek meghódítását immár határozottan fölvette politikai programmjába.

Capistrano János.
(Rafael ifjúkori műve.)

A magyar közvélemény ösztönszerűleg érezte, hogy az állam sorsa forog koczkán és hangosan követelte a szükséges katonai készülődések megtételét. Ugyanez irányban dolgozott fáradhatatlanul Carvajal János pápai követ, ki kihirdette Magyar-Lengyelországban s a szomszéd német tartományokban a keresztes háborút s a papság útján mozgásba igyekezett hozni a köznép, a parasztság tömegeit. E végből Capistrano János ferenczrendi barátot, korának leghíresebb népszónokát, ki Hunyady kérelmére az országba jött s a félhitű oláhok közt folytatta a térítést, magához rendelte Budára s ünnepélyesen mellére tűzte a keresztet (1456 február). Erre az ékes beszédű, lánglelkű szerzetes, ki már rég a szentség hírében állt, bejárta az országot s rajongóan hirdette a szent háborút. Az egyes püspökök maguk hivták egyházmegyéjökbe, s a merre járt, vakok, bénák sereglettek köréje, hogy gyógyulást nyerjenek tőle, s a kik el nem jöhettek, mint maga Hunyadyné, ki beteg menyét ajánlotta könyörgéseibe, levélben kérték, imádkozzék érettök. Megjelenése mindenütt hatalmas népmozgalmat támasztott s férfias szózata a szegény nemesség és a jobbágyság tömegeiben fölébresztette a harczi kedv és a honszerelem érzelmeit, úgy, hogy ez elemek tömegesen vették föl a keresztet.

De a szultán sem pihent s hadi készülődéseiről, a Száva-menti magyar végvárak elleni terveiről a török birodalom keresztény népei köréből egyre riasztóbb hírek érkeztek, melyek legkevésbbé sem voltak túlzottak. A mint a kedvező tavaszi évszak beköszöntött, Nándorfejérvár alá nyomult és a Konstantinápoly ostromában szerzett tapasztalatok alapján szárazon és vizen kezdte meg vívását. Nagy hajóraja elzárta a Dunát, 2—300 ágyújával, melyek némelyike roppant kőgolyókat birt vetni, éjjel-nappal törette a falakat s végtelen számú válogatott katonasága készen állt a rohamra.

E rémhírek végre mégis fölverték közönyéből a budai udvart. László király és Carvajal pápai követ sürgősen kértek segélyt a pápától, Frigyes császártól, a többi Habsburg-herczegektől, Velenczétől. De sem pénz, sem katona nem jött sehonnan s Magyarország magára maradt a világtörténeti tusában. Csakhogy nem ez volt a legnagyobb baj; az igazi veszély abban rejlett, hogy a vezető körök épen nem akartak hazájok megmentésében közreműködni s megtagadták legelemibb kötelességeik teljesítését. A régi arisztokráczia irigységtől és ádáz gyűlölettől eltelve a hős iránt, Hunyady magándolgának mondotta a háborút, s egyenesen azért, hogy végkép elpusztuljon, teljesen tétlenül maradt. László király meg Budáról már juniusban a biztosabb, távoli Bécsbe futott, mi jeladás volt mindazokra, kik hazájokkal nem törődtek, hogy tényleg elforduljanak Hunyadytól. A primás, a nádor, az erdélyi vajda, az óriási vagyonú Cilley félreálltak, sőt egyenesen akadályozták a halaszthatatlan honvédelmi intézkedések megtételét.

E rettentő zűrzavarban, a csüggedés és kötelességmulasztás e visszataszító pillanataiban, midőn mindenütt azt hitték és mondották is, hogy vége Magyarországnak, egyedül Hunyady nem vesztette el fejét, egyedül ő teljesítette kötelességét. Idejében jó karba helyezte Nándorfejérvár erődítményeit, ellátta kipróbált őrséggel s kapitányává sógorát, Szilágyi Mihályt, a bátor és megbízható katonát rendelte. Mikor az ostrom megkezdődött, lánglelke egész hevével fáradozott a vár fölmentéséhez szükséges haderő gyors összegyűjtésén. Minthogy bízott nemzete jövőjében, nem csüggeszté el a hatalmasok, a nagyurak közönye és ellenséges indulata. Egymaga valami 10.000 embert állított ki, s nehány főúr, Kanizsay László, Rozgonyi Rénold, Kórogyi János s mások szintén táborába vezették dandáraikat. De a leghűségesebben a teljesen szegény kis-nemesség s a jobbágyok tömegei támogatták, melyeket Carvajal rendeletére a lelkészek meg szerzetesek, különösen a szent ügy nemes

Nándorfejérvár ostroma.
(Turóczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

apostola, Capistrano, a kereszt fölvételére, a haza védelmére lelkesítettek. Nem hiába vallotta (1450) Hunyady, hogy a magyar nemzet nem csupán egyházi és világi rendekből, előkelőkből és katonákból áll, hanem tagja minden néposztály, férfi és nő, szóval mindenki, „kiknek közös a hazájuk és az érdekök". Most a végveszély pillanatában ez eszme a kiváltságok bástyáin kívül állók szivében is öntudatra ébredt s a tömeg csakugyan megmozdult. „Kézművesek, parasztok, szegény emberek, papok, deákok, kolduló barátok és más ily elemek", szegény városi polgárok, napszámosok siettek Hunyady táborába, melyhez némi német és lengyel keresztes is csatlakozott. De magyarok és külföldiek egyaránt nem voltak katonailag begyakorolva, fegyelmezve s a legszükségesebb fölszerelés nélkül szűkölködtek. A legtöbbnek csak kardja, íjja, némelyiknek csupán parittyája volt, lándzsája, puskája csak kevésnek, lova meg még kevesebbnek. De a fegyvert pótolta a halálra szánt lelkesedés és a bizalom vezére, Hunyady iránt, kinek s nehány barátjának bandériuma,

valamint némi idegen zsoldos had alkotta a hadsereg tulajdonképeni magvát. Leginkább azonban „a kereszt jele alatt küzdő pórokkal és hiányosan fölszerelt katonák csekély csapataival", írja később a pápa, indult Hunyady a roppant török sereg ellen. Levonult Nándorfejérvár közelébe, melynek ostromát a szultán személyesen vezette. Ágyúi rettentően rontották a falakat s valami 200 naszádból álló hajóhada elzárta a vár védőit az anyaország segélyforrásaitól. Hunyady, hogy ezt a vasövet áttörje, első sorban a flotta ellen fordult, melyet szerencsésen meg is semmisített (julius 14). E fényes siker új lelkesedést öntött a várbeliekbe, kikkel Hunyady immár vízi úton érintkezésbe léphetett. Csakhogy a fölmentő sereg még mindig sokkal csekélyebb volt, semhogy a jól elsánczolt török tábor ellen támadást koczkáztathatott volna. Julius 21-én délután azonban erős bombázás után a szultán a várra rohamot intézett, melyet Szilágyi csupán emberfölötti erőlködéssel birt visszaverni. Egy török katona már fölkapaszkodott a bástya fokára s kitűzte rá a szultán zászlaját. De a védők egyike, a hős Dugonics Titusz megragadta, s minthogy máskép nem birt vele, a várfokról magával rántotta a mélységbe. A roham végül meghiusult, a törökök súlyos veszteséggel menekültek vissza táborukba s csüggedésök pillanatát Hunyady lelkesült keresztesei arra használták, hogy a futók üldözésére s a török tábor megtámadására induljanak. A vakmerő kisérletet csodás siker koronázta. Véres harczban, melyben maga Mohámed szultán is megsebesült, az ellenség annyira megtört, hogy a szultán cserben hagyva táborát, egész tüzérségét az éj leple alatt futva vonult vissza.

Hunyady és a köréje gyült had, mely az akkori nemzet romlatlan, a hazáért élni-halni kész rétegeit egyesíté magában, megmenté tehát Nándorfejérvárt s vele Magyarországot, melynek önálló nemzetközi lételét ez a dicső diadal csaknem egy századdal meghosszabbította. Egész Európa fölismerte a győzelem jelentőségét s csakhamar Hunyady János hírnevétől visszhangzottak a nyugati országok, hová külön levelei, melyeket hírnökei még a ködös Angliába is eljuttattak, vitték szét az örömhírt. Ujjongva fogadták mindenütt; megkondultak a harangok, a hívek körmenetben adtak hálát a diadalért az istennek, a templomokban ünnepi beszédek tartattak s a keresztény világ valósággal föllélegzett a szerencsés fordulat hírére. Csakhogy az örömbe hamar keserves gyász vegyült. A hősök hőse, a diadalmas hadvezér, Hunyady János kevéssel élte túl örök emlékezetű győzelmét. A pápa fejedelmi koronával akarta jutalmazni, de ekkor már az örök élet koronája övezte homlokát. Alig nehány nappal Nándorfejérvár fölmentése után megbetegedett s augusztus 11-én Zimonyban ifjú gyermekei körében meghalt. Hálás nemzete jajszavai kisérték egyik legdicsőbb fiának, legnagyobb jóltevőjének holttestét gyulafejérvári sírboltjába.

Hunyady János meghalt, de élete munkája nem veszett kárba.

A mi benne nagy és örökké való volt, azt nem vitte magával a néma halálba, a hideg sírba. Az a tömeg, melynek segélyével utolsó nagy sikerét aratta, immár tényezővé vált Magyarország sorsának intézésében. Másrészt egyéniségének legnemesebb vonásait átörökíté két fiára, a sokat igérő Lászlóra, kit tragikus sorsa megakadályozott ugyan ez igéretek beváltásában, és a még gyermek Mátyásra, kinek a gondviselés megadta a módot, hogy a Hunyady nevet a hír és dicsőség legmagasabb fokára emelje.

Olyan vereség, minőt a szultán Nándorfejérvárnál szenvedett, Európában addig még sohasem sujtotta a törököt. Flottája, nagyszerű tüzérsége, lovas és gyalog hadainak javarésze ott veszett, s ha akad valaki, ki a háborút folytatja, az európai török uralmat könnyen válságba dönthette volna. De senki sem aknázta ki a helyzetet. Európa uralkodóinak féltékenysége és egymás közti viszályai a nyugatot a török kérdésben teljes tétlenségre kárhoztatták, Magyarország meg tétlen maradt azért, mert Hunyady meghalt, sőt csakhamar hű társa, a török elleni harcz ékesszavú hirdetője, Capistrano János barát is követte a sírba. Így a szultán, ki tajtékzó dühvel tért vissza Konstantinápolyba, háborítatlanul foghatott a hatalmán ejtett csorba kikö-szörüléséhez s készíthette elő a bosszú, a megtorlás művét, melyet mielőbb meg akart indítani.

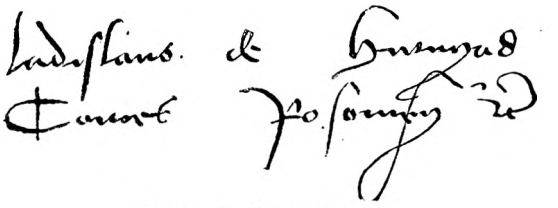

Hunyady László aláírása.

A nándorfejérvári győzelem hírére László király visszatért ugyan az országba, még pedig azzal az eltökéléssel, hogy folytatja a háborút, mi czélból nehány ezer külföldi fegyveres csatlakozott hozzá. A király tényleg levonult a délvidékre s októberben Futakon időzött. Csakhogy teljesen Cilley s a Hunyadyak többi ellenségei hatalmába került, kik folytatni akarták ugyan a háborút, de nem a török, hanem Hunyady özvegye és árvái, a vajdafiak ellen, mint a magyarság nevezte őket. A gyászoló családra akartak törni, azt akarták kifosztani. Így a török háború abban maradt, de annál erősebb és elkeseredettebb, nyilt vagy alattomos harcz indult meg a Hunyadyak ellen, melyet a dús vagyonukra áhítozó Cilley Ulrik vezetett, kit a király a sereg fővezérévé nevezett ki. Cilley a táborban levő pár ezer német keresztest arra akarta használni, hogy Hunyady László kezéből magához ragadja a királyi várakat, első sorban Nándorfejérvárt. Sőt azt merészlé tőle követelni, hogy atyja helyett, ki mint kormányzó állítólag nem számolt be a közjövedelmekről, ő tegyen számadást s megtérítse az esetleges hiányt. A király azonban még nem mert a Hunyadyakkal nyiltan szakítani. Így a komor tragédia ez új felvonása általános kibéküléssel végződött.

A király okiratot állított ki, melyben elismerte, hogy a kormányzó híven kezelt mindent, s hogy gyermekei e czímen felelősségre nem vonhatók. Hunyady László viszont külön hűségesküt tett, s megigérte, hogy kiadja a királyi várakat. Megegyezett Cilleyvel is, atyjául fogadta s érvényesnek ismerte el a két család közt régebben kötött szerződést öccse, Mátyás és Cilley leányának összeházasítása tárgyában.

Hunyady Lászlónak nem volt tehát oka Cilley ellen ármánykodni s annál kevésbbé gondolhatott arra, hogy tőrbe csalja s életére törjön, mert tudhatta, hogy a király véres boszút fog nagybátyja és kegyencze bármi megsértéséért állani. Ellenben Cilleyt a kibékülés nem elégíthette ki, mert ő a Hunyadyak vagyonára áhítozott. Folytatta tehát fondorlatait s minő rossz volt lelkiismerete, azt maga elárulta, midőn a vajdafiban gyanakodott. Mikor a király Nándorfejérvárt, a nevezetes végvárat meg akarta látogatni, Cilley előbb egyik bizalmasát, Lamberger Frigyest, küldte oda, nézzen szét, nem lát-e valami gyanusat? Lamberger természetesen nem talált semmit, mert Hunyady komolyan vette a kibékülést s a legjobb indulattal várta fogadott atyját, ki a királylyal s megfelelő kisérettel november 8-án Nándorfejérvárra érkezett. Hunyady László, Szilágyi Mihály és az őrség mély tisztelettel üdvözölték vendégeiket. Másnap délelőtt 9 óra tájban Hunyady és Cilley az egyik teremben tanácskozásra gyültek össze, melynek folyamán a szenvedélyes német főurat heve annyira elragadta, hogy karddal támadt Hunyadyra, a ki bátran védekezett. Emberei a zajra a terembe rohantak s levágták a dühösen vagdalkozó Cilleyt. Benne fiágon kihalt a Cilley grófok nemzetsége, mely évtizedek óta végzetes befolyást gyakorolt az országra s itt óriási jószágokat szerzett.

Kiséretének, még kevésbbé a király szent személyének nem történt bántódása, s kétségtelen, hogy Cilley a szenvedélyek pillanatnyi fölhevülésének, nem pedig előre tervezett merényletnek esett áldozatul. A gyűlölt ember halálának hírét nemcsak a magyarság, hanem a külföld is, a mennyiben ismerte, elégtétellel fogadta. Enea Silvio Piccolomini bíbornok, korának egyik legjelesebb írója, sokáig Frigyes császár tanácsosa, valóságos lelkesedéssel írta Aragónia királyának, hogy „a ki vért szomjazott, vérét vesztette, a ki karddal rontott másokra, kard által pusztult el". A bíbornok hozzá tette, hogy Hunyady László Cilley megölésével nem kevesebbet használt a kereszténységnek, mint atyja a szultán feletti diadalával. Ellenben az ifjú László király máskép gondolkozott, s noha Cilleyt sem szerette, már ekkor eltökélte magában, hogy ez esetet a Hunyadyak megtörésére aknázza ki. Irígy, kegyetlen, gyanakodó természete mellett rossz szemmel nézte a vajdafiak népszerűségét, rettegte hatalmukat és vagyonukat. De szeretett és tudott alakoskodni, s míg a biztos Buda várába nem jutott, titkolta igazi érzelmeit. Úgy tett, mintha hitelt adna Hunyady Lászlónak, ki azzal mentegetőzött, hogy csak jogos

önvédelmet gyakorolt s Cilley idézte föl az összeütközést. Megbocsátott az ifjúnak, az ország főkapitányává nevezte ki, meglátogatta édes anyját, a bánatos özvegyet Temesvárt, hol újra ünnepélyes okiratban s a szentegyházban tett esküjével kötelezte magát, hogy a Cilley-ügyet elfelejti s miatta soha megtorlást nem gyakorol a Hunyadyakon. Pedig égett a bosszúvágytól, melyet Hunyady János egykori ellenségei, a magyar és idegen urak folyton szítottak benne. Valósággal tőrbe csalta a két vajdafit. Budára hívta őket, de ugyanakkor oda rendelte nagyobb cseh haddal Giskrát, hogy szándékai kivitelében katonai karhatalommal rendelkezzék. Hunyady László és Mátyás nehány barátjok kíséretében gyanútlanul érkeztek Budára s tisztelegtek a királynál, ki 1457 márcz. 14-én a királyi palotába hivatta őket. Alighogy megérkeztek, a két ifjút és nehány jó emberöket álnokul letartóztatták. Bármi titokban történt a merénylet, hamar híre terjedt s óriási izgatottságot keltett. Budán félreverték a harangokat, Pestről nagyszámú fegyveres sietett a foglyok kiszabadítására. De a csehek elzárták előlök az utat s a nemtelen bosszú — maga a király mondotta, hogy Cilleyért ontatta Hunyady László vérét — féktelenül érvényesülhetett. Az elkeseredés, melyet az elfogatás keltett, sietségre ösztönzé a királyt, ki ekkor már 16 éves volt s nagyon jól tudta, mit cselekszik.

A Hunyadyak ellenségeiből hamarjában valami bíróságot alakított s ez a törvénytelen testület azon ürügy alatt, hogy a trónra törekszenek, s a király és tanácsosai életére törnek, halálra ítélte a két Hunyadyt s a többi foglyokat. A király Hunyady Lászlón nyomban végrehajtatta az ítéletet s márczius 16-án a budai Szent-György-téren a hóhér pallosa vetett véget a nagy Hunyady János legidősebb fia életének. E vérengzést a király azzal tetézte, hogy ünnepélyes okiratban (márczius 21) különös védelmébe fogadta a gonosztett erkölcsi bűnszerzőit, Garay László nádort, Ujlaky Miklós erdélyi vajdát, Bánffy Pál főajtónállót, Buzlay László főpohárnokot és 4 német urat s mentségökre Hunyady Jánosnak „a haza és a trón ellen elkövetett bűneit“ hozta föl.

A ki ily embertelenül, ily hihetetlen durvasággal sértette meg az igazság és nemzeti kegyelet érzéseit, az szakított nemzetével, az nem maradhatott többé Magyarország királya. A gyilkosság híre felkorbácsolta a közvéleményt. Még egyes főurak is megbotránkoztak s nem fogadták be az olyan idegent, ki a király czímerét viselte, vagyis nevében jött, szolgálatában állt. Azok a rétegek pedig, melyek a nándorfejérvári diadalt kivívták, nyomban tömegesen fogtak fegyvert, hogy a gonosztettért boszút álljanak. A mozgalom természetes vezére a vérig sértett özvegy és anya, Hunyady Jánosné volt, egy erélyes, katonás asszony, nemes férjének méltó házastársa, ki haladéktalanul megkezdte a sereggyűjtést, hogy ifjabbik fiát kiszabadítsa. Testvére, Szilágyi Mihály vette át a hadak vezetését s a mozgalom már májusban olyan hatalmas

hullámokat vetett, hogy László király, noha eleinte védekezni akart s Giskrát, mint főkapitányt a lázadás elfojtására a felvidékre küldte, a zivatar elől Bécsbe távozott s foglyul magával hurczolta Hunyady Mátyást, kit, valamint többi foglyait kivégeztetni nem mert. Bécsből őszszel Prágába költözött át, hol lakodalmát akarta ülni Magdolna franczia herczegnővel, s magával vitte Mátyást is. De mielőtt a nászt megülhette, november 20-án megbetegedett s 23-án meghalt. Az egykorúak méregnek tulajdonítják halálát. Némelyek szerint a cseh urak, mások szerint nagybátyja, Frigyes császár, kivel épen akkor éles ellentétben állt, mérgeztették meg.

Ezzel megszünt az első Habsburgok uralma Magyarországon. V. László, ki születésével annyi csapást zúdított az országra, váratlan halálával mindenesetre véres polgárháborútól, végtelen belső bajoktól óvta meg. Gyermekei nem maradtak s így a szabad királyválasztás joga visszaszállt a rendekre, s azok az elemek, melyekkel Hunyady János nemrég a magyar államot a romlástól megmenté, szervezetten, fegyveresen, kész programmal, határozott jelölttel léptek a választás küzdelmeibe. Ők Hunyady János dicsőségének immár egyetlen örökösét, Mátyást akarták a trónra ültetni. Az utóbbi két évtized szomorú tapasztalatai, a két Habsburg-király uralkodásának viharos folyama meggyőzték őket arról, hogy külföldi származású uralkodó meg nem védheti a hazát a török ellen, hogy Bécsből Magyarországot kormányozni nem lehet s hogy Ausztria, Cseh- vagy Lengyelország birtoka nemcsak nem gyarapítja, hanem egyenesen megbénítja a magyar király hatalmát. V. László büszkén viselte ugyan a magyar királyi czímen kívül a Csehország királya, Ausztria és Stíria herczege, Morvaország őrgrófja hangzatos czímét. De noha maga hirdette, hogy összes országai közt Magyarország a legnagyobb és legértékesebb, mindebből semmi előny sem háramlott a magyar államra, melylyel királyának többi tartományai nem osztoztak meg a török elleni védekezés terheiben. A király cseh és osztrák országaiból csak gonosz tanácsadóit szedte, kik telhetetlen önzésükkel, pénzszomjukkal a magyarság ellenállóképességét is megrontották, javait magukhoz ragadták, a királyt meg mesterségesen elidegenítették alattvalóitól. Le kellett tehát vonni a husz esztendő tapasztalataiból a józan következtetéseket, még pedig sietve, különben veszendőbe ment volna az ország, melyet nemcsak a török szorongatott, hanem a belső zűrzavar is végromlással fenyegetett.

Zsigmond király halála óta a királyi hatalom ismét kivetkőzött régi tekintélyéből; jogai, jószágai, jövedelmei elkallódtak, magyar és idegen urakra szálltak át, a rendiség kebelében pedig a kis- és a nagybirtok, a nemesek és az urak közötti ellentétek megint annyira kiélesedtek, hogy az állam lételét koczkáztatták. Ez ellentét a kor törvényhozásában is kifejezést nyer. A szerint, a mint az országgyűlésen az urak vagy a nemesek voltak túlsúlyban, különbözik a hozott törvények szelleme. Minél féktelenebbül tombolt

az olygarchia, annál erélyesebben oltalmazta a köznemesség az államegység, a belső rend és nyugalom érdekeit. Szigorú törvényekkel igyekezett a bűntények rettenetes elszaporodásának, a rombolásnak és gyilkolásnak véget vetni, miben a különböző királyok egyaránt buzgón támogatták. Bőven adományozták a pallosjogot, hogy a gonosztevőket minél könnyebben és gyorsabban meg lehessen fenyíteni. A kis zsiványok közül csakugyan sokan kerültek hurokra, de a hatalmasok, kik a cseh zsebrákokkal versenyt dúlták az országot, törvénynyel és pallosjoggal keveset törődtek. Folyt a rablás szakadatlanul, kiterjedt a vagyon minden fajára, s a zsiványok nem kíméltek semmit. Mikor Ország Mihály katonái Pozsony várát árulással hatalmukba kerítették (1450), a Rozgonyiak ottani fölöttébb értékes könyvtárát is megsemmisítették. Nem volt érzékök a könyveknek nemcsak szellemi, de anyagi, vagyoni értéke iránt sem, pedig az irott könyv akkor igen drága volt s Kanizsay Imre, ki várnagyának 430 forinttal tartozott, ez összegre zálogul egy bibliát adott (1446). Rozgonyiék könyvtára egész vagyont képviselhetett, melyet a zsiványok könnyen értékesíthették volna. Ők azonban, jeléül annak a vad szenvedélynek, melylyel az akkori pártküzdelmek jártak, egyszerűen tűzbe dobták. Szentmiklósy Pongrácz, Giskra és Komorovszky János a felvidéket tágas rablótanyává változtatták, s hasztalan levelesítette a két utóbbit az országgyűlés, hasztalan igyekezett Hunyady János egyezség útján rablásaiknak határt szabni, hasztalan kinált váraikért és javaikért váltságdíjat, Szepes, Sáros, Ung, Abauj, Zemplén, Tolna, Gömör, Hont, Nógrád, Heves, Borsod vármegyék és az ottani királyi városok területén a zsebrákok állandóan megmaradtak a hatalom birtokában. Végre az illető vármegyék az önsegélylyel tettek próbát. Urak és nemesek Terebesen gyűlést tartottak (1454 november 22) s elhatározták, hogy a szörnyű pusztítások, rablások, erőszakosságok megszüntetésére mezei zsoldos hadat alakítanak, még pedig — ezt különösen hangsúlyozták — belföldi, magyar ajkú sereget, melynek főkapitányává Rozgonyi Osvát székely ispánt és zempléni főispánt választották s a sereg eltartására 4 portánkint egy arany forint adót vetettek a jobbágyságra. De ez a felbuzdulás sem törte meg Giskra erejét, ki az idegen királytól s idegen tanácsosaitól mindig nyilt vagy titkos támogatást nyert. László király jobban bízott benne, mint Hunyadyban, trónja támaszának tekinté s így sohasem lehetett reá döntő csapást mérni.

Hunyady János arany forintja.

A déli részeket elemi csapások, a török pusztításai, de leginkább az urak féktelensége juttatták hasonló szánalmas állapotba. Az urak itt is főleg az egyházi javakra vetették magokat, a dúsgazdag kalocsai érsekség birtokait elfoglalták, s midőn a kalocsai érsek meghalt (1448), ezt az

előkelő állást be sem lehetett tölteni, mert az érseki tartomány nagy területe olyan zűrzavarba jutott, hogy senki sem akarta kormányzatát átvenni. Csak fegyverrel szerezhette volna vissza a birtokait s erre nem mindenki volt hajlandó. Hunyady egymásután két jelölttől kapott elutasító választ s végre is a váczi püspök tisztán Hunyady iránti barátságból fogadta el az érseki állást. De csakhamar meghalt, s Hunyady kénytelen volt olyan embert kineveztetni, kit maga sem tartott eléggé alkalmasnak.

A pápa a hozzá érkezett panaszok alapján azzal vádolta (1454) szegcsői Herczeg Rafael kalocsai érseket, hogy egyháza kincseit a maga czéljaira fordítja, javait, jövedelmeit elfecsérli, botrányos életmódot folytat, rossz hírű szinésznőkkel és férjes asszonyokkal él, papjaival zsarnokilag bánik, sohasem misézik s az istentiszteletet elhanyagolja. Noha a vizsgálat megindult, az érseknek haláláig (1456) nem történt bántódása. Egyébiránt a többi főpapok sem mind voltak a tisztes élet példaképei.

A háborús viszonyokban a nemzeti vagyon súlyos kárt szenvedett, a gazdasági tevékenység, az árúcsere időnkint teljesen megakadt, a külföldi kereskedő nem mert az országba bejönni, a hazai meg a vidéken mutatkozni. Az 1440—60-ki években a pozsonyi harminczad jövedelme néha évi 222 forintra csökkent, máskor meg 8399 forintra szökött fel. Ugyanígy hullámzott a budai harminczad jövedelme, a szerint, a mint a belső zűrzavar kisebb-nagyobb arányokat öltött. Fokozták az elszegényedést a romboló járványok, melyek közül az 1441-ki Erdély s a Tisza vidékén egykorúak szerint a lakosság egy harmadát vitte sírba. Minthogy pedig a hiányt pótolni kellett, mert a munkaerőre szükség volt, egyre nagyobb arányokat öltött a bevándorlás a déli és keleti tartományokból. Ó-hitűek, rutének, oláhok, ráczok tömegesen lepték el az ország némely részeit. Oláhok ülték meg az előbb magyar Belényes vidékét, hol Vitéz János, a tudós váradi püspök nagy kedvezményekkel ruházta fel őket (1451). A ráczok feljutottak egész a Csepel szigetére s ott értékes kiváltságokat kaptak (1440). Elősegítette az ó-hitű bevándorlást az is, hogy a törvény (1439) mint a szegény nemességet, a ráczokat és oláhokat fölmenté a papi tized fizetése alól.

V. László arany pénze.

Így az ó-hitű lakosság tetemesen megszaporodott. Ekkor is történtek ugyan kisérletek a térítésre. Maga Hunyady János nagyban buzgólkodott e téren az oláhok közt s Capistrano János mindenütt, a hol megfordult, kiméletlenül terjeszté a katholikus vallást nemcsak szóval, hanem tettel, s főleg Erdélyben lelkesítette az urakat, űzzék el a félhitűek és eretnekek papjait, foglalják el templomaikat. De a térítés sikerének akkor is az állta útját, hogy mihelyt valaki áttért, reá szintén kiterjedt a tized-

fizetés kötelezettsége. Balázs lippai várnagy figyelmeztette tehát Capistranót, eszközölje ki, hogy az áttérteknek ne kelljen legalább egy ideig tizedet fizetniök. Ez a fődolog, mondotta, mely a térítést akadályozta. Jó tanácsát azonban nem vették figyelembe, s így a térítés munkája kevéssé gyümölcsözött.

Az ó-hit mellett hatalmasul megszaporodtak a huszita tanok hívei főleg a zsebrák-uralomnak alávetett földön, de általában országszerte. 1449-ki jelentések szerint a legtöbb magyarországi plebánián már két szín alatt áldoztak. Nagyban fokozták a magyar katholikus egyház bajait azok a visszaélések, melyeket Rómából a rezervációk alapján a magyar papi javadalmak betöltése körül űztek s melyek erős visszatetszést keltettek a közvéleményben. A rendek ismét arra az álláspontra helyezkedett tehát, hogy a magyar egyházi javak betöltésének joga a koronát illeti. Már 1447-ben a királyra, illetve a kormányzóra ruházták e jogot s hűtlennek nyilvánították, száműzéssel büntették azt a papot, ki magyar javadalomért a szentszékhez folyamodik. Az 1450. pesti országgyűlésből Hunyady azt írta a pápának, hogy a magyarok föltétlenül ragaszkodnak a királyi kinevezéshez, s „ha Szentséged meg akarja tartani Magyarország hódolatát, ne ejtsen csorbát szabadságán". A győri püspök nyíltan megmondta (1452) a pápának, ki Frigyes császár támogatása miatt különben is elkeseríté a magyarokat: „Az örök élet van Szentséged gondjaira bizva, a földi élet érdekei az uralkodók és népek illetékességéhez tartoznak." Gyakorlati eredményök azonban ily eszméknek akkor még nem volt, de mindenesetre jellemző világot vetnek a közvélemény hangulatára, mely nemcsak világi, hanem egyházi ügyekben is szabadulni igyekezett az idegen befolyás alól s önmagában kereste az ország fenmaradásának eszközeit.

III. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY. EGYÉNISÉGE S ELSŐ KÜZDELMEI.

TRÓNJELÖLTEK. — HUNYADY MÁTYÁS KIRÁLYLYÁ VÁLASZTATIK. — EGYÉNISÉGE. — BAJAI SZILÁGYI MIHÁLYLYAL S AZ ELÉGEDETLEN URAKKAL. — AZ ORSZÁG BELÁLLAPOTA. — MÁTYÁS VISZONYA FRIGYES CSÁSZÁR, GYÖRGY CSEH KIRÁLY ÉS A SZENTSZÉK IRÁNYÁBAN. — ELSŐ HARCZAI A TÖRÖKKEL.

Árvánszülött V. László halálakor már fegyverben állt az ország nagy része, még pedig azzal az eltökélt szándékkal, hogy a királyi méltóságot nem engedi többé idegennek, kik hamar jelentkeztek azon hitben, hogy könnyen czélt érnek, ha nehány hatalmas urat megnyernek. A külföldön a magyar főurakat a szerint osztályozták, a mint jó németek (bonus theutonicus) vagy nem, vagyis kitől remélhető, hogy idegen trónkövetelőt fog támogatni s kitől nem? Albert király két leánya, V. László nővérei, Anna, Vilmos szász herczeg neje, valamint Erzsébet, Kázmér lengyel király neje pályáztak első sorban a trónra s Anna nyomban Magyarország királynőjének czímezte magát. De egyiknek sem akadt számba vehető pártja, mert a leghatalmasabb urak sem mertek a közvélemény áramlatával daczolni. Garay László, a nádor, sőt a „hamis és állhatatlan“ Ujlaky Miklós erdélyi vajda egy pillanatig arra gondoltak, hogy magokat választatják meg. Garaynak csakugyan voltak hívei, mindazáltal hamar be kellett látnia, hogy vállalata reménytelen. Milyen erős lehetett a nemzeti érzés megnyilatkozása, azt jelzi az a körülmény, hogy Frigyes császár, noha kezén volt a korona, sőt az ország tekintélyes területe, noha sóvár lelke mindig Magyarország birtokára áhítozott, nem mert nyiltan a trónkövetelők közé állani, hanem kedvezőbb időkre halasztotta tervei valósítását.

A tömegeknek semmi áron sem kellett idegen trónjelölt; ők „a magyar faj becsülete érdekében“ a magyarság köréből akarták az új királyt, s az ifjú Hunyady Mátyás nevét írták zászlójukra. Szilágyi Erzsébet, az özvegy nagyasszony és testvére, Szilágyi Mihály, valamint Ország Mihály, Kanizsay László, Rozgonyi Sebestyén, Bodó Gergely és Gáspár voltak e párt vezérei, leginkább új emberek, kiknek törekvéseit buzgón támogatta Carvajal pápai követ, általa meg III. Calixtus pápa.

Igy csakhamar minden más jelölt háttérbe szorult a Prágába hurczolt Hunyady Mátyás mellett, kinek homlokát immár atyja dicsőségén kívül a szenvedés, a nemzeti martirság fénye övezte.

Anyja finom tapintattal, diplomácziai ügyességgel készítette elő megválasztását. Készen állt minden eshetőségre. Hatalmas hadsereget gyűjtött, másrészt ellenfeleit is magához édesgeté. Kibékült a két legbefolyásosabb főurral, Garayval és Ujlakyval s távollevő fia számára eljegyzé Garay leányát. Szilágyi Mihály, noha mint a hadak vezére, föltétlen ura volt a helyzetnek, szintén óvatosan viselkedett, s lehetőleg fegyver alkalmazása nélkül kivánt czélt érni. 1458 januárban a Rákoson gyült össze a királyválasztó országgyűlés. Noha Szilágyi 15.000 főnyi táborra támaszkodott, nem siettette az eldöntést, hanem bevárta türelmesen az ügyek természetes fejlődését. Megnyugtatott mindenkit s biztosította Hunyady János ellenségeit, Lászlónak megrontóit, hogy a multra a feledés fátyolát borítja. Carvajal bíbornok utján viszont megnyerte jelöltjének Szécsy Dénest, az agg bíbornok-primást. Ekképen a választás minden törvényes formaság megtartásával, erőszak és kényszer nélkül ment végbe. A primás január 23-án a szent mise után megáldotta s közös egyetértésre intette az urakat, mire másnap csikorgó hidegben megtörtént a szavazás. Előbb a Budán tanácskozó urak, azután a befagyott Duna jegén türelmesen várakozó köznemesek és katonák egy értelemmel Magyarország királyává kiáltották ki a nagy Hunyady János fiát, Mátyást. A Duna jegéről a lelkesedés villámgyorsasággal terjedt el országszerte s az eredményt megváltásként üdvözölték mindenütt. Az új királyt isten kegyes ajándékának vették s örvendezve énekelték:

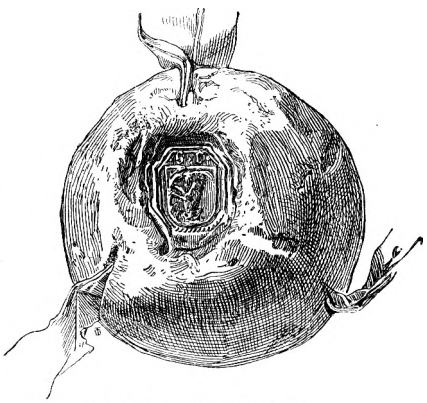

Szilágyi Erzsébet pecsétje.

Ezt adta nekünk isten mennyországból oltalmunkra!

Mátyás a királylyá választás idején még Prágában volt, hol V. László halála után Podjebrád György, Csehország kormányzója kieresztette ugyan a börtönből, de haza nem bocsátotta. A cseh fővárosban maradt belebbezve mindaddig, míg a kormányzó leányával, Katalinnal el nem jegyezte magát s az országgyűlés királylyá nem választotta. Alighogy ez megtörtént, Podjebrád a morva határszélre kisérte az új királyt, ki Strassnitz várában fogadta (1458 febr. 5) a Szilágyi Mihály vezetése alatt eléje sietö üdvözlő követséget. Onnan diadalmenethez hasonlított útja egész Budáig, melybe február 14-én fényes ünnepélyek közt vonult be.

Az ifjú király 1440 február 23-án született Kolozsvárt, az óvár egyik ma is álló házában. Fiatal élete legnagyobb részét Erdélyben, családja körében tölté s a sokat igérő gyermek testileg-lelkileg egészségesen fejlődött az otthon melegében, szülői boldogságának verőfényében. A törökverő Hunyady János hamar megismertette fiát is a vitézi mesterség minden csinyja-binjával. Katonának neveltette, de nem kizárólag annak. Noha a szülők egyike sem tartozott a tanult, tudós emberek közé, mindketten a leglelkesebb érdeklődéssel, igazán eszményi tisztelettel viseltettek a műveltség, a tudomány, a művészet és szellemi

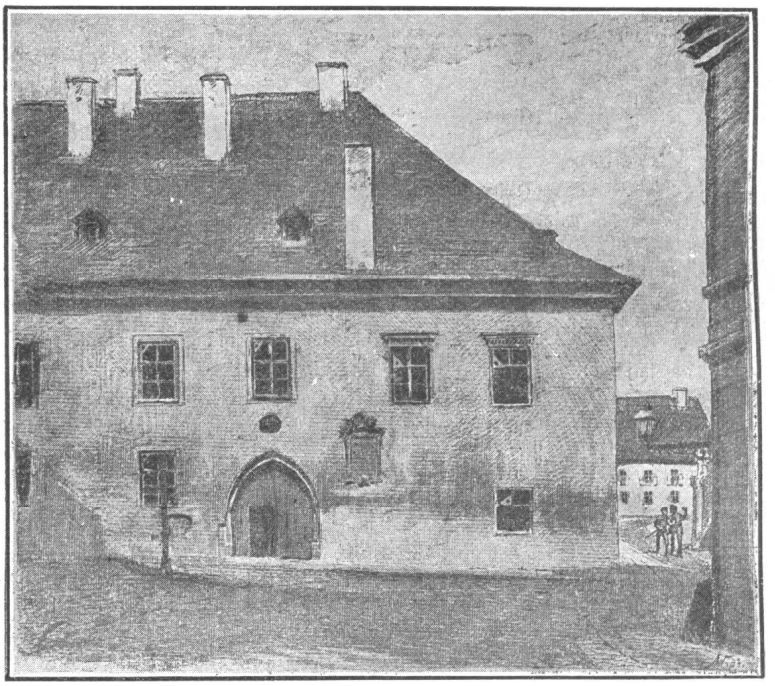

Mátyás király szülőháza Kolozsvárt régi állapotában.
(Rajzolta Cserna Károly.)

polgárosodás iránt s azon fáradoztak, hogy a mit e téren magok nélkülöztek, azzal bőven felruházzák gyermeköket. Az előkelő, hirneves tudósok, kik házukba ki-bejártak, különösen Vitéz János, korának egyik legtanultabb magyarja, kit Hunyady emelt Várad főpapi székébe, segédkeztek nekik az alkalmas nevelők megválasztásában. Ezek közül a lengyel Sanocki Gergely neve ismeretes. Magyarok és külföldiek vezették be a fogékony lelkű gyermeket a kor uralkodó műveltségébe, a renaissance ragyogó világába. Tanították sok mindenre, különösen nyelvekre. Kifejtették benne a renaissance művelődési hajlamát, a szépnek tiszteletét, de ébren tartották vallásos érzését is. Nevelése általában nem maradt egyoldalú. Atyja valamint tudóst, akképen papot sem faragta-

tott fiából, hanem egész emberré igyekezett formálni; beavatta mindenbe, az ismeret, a hadakozás, a diplomáczia, valamint a gazdálkodás titkaiba. Minthogy maga nem igen tudott latinul, ha fontos ügyet kellett elintéznie, vagy külföldi követekkel tanácskozott, sokat tudó fiát használta

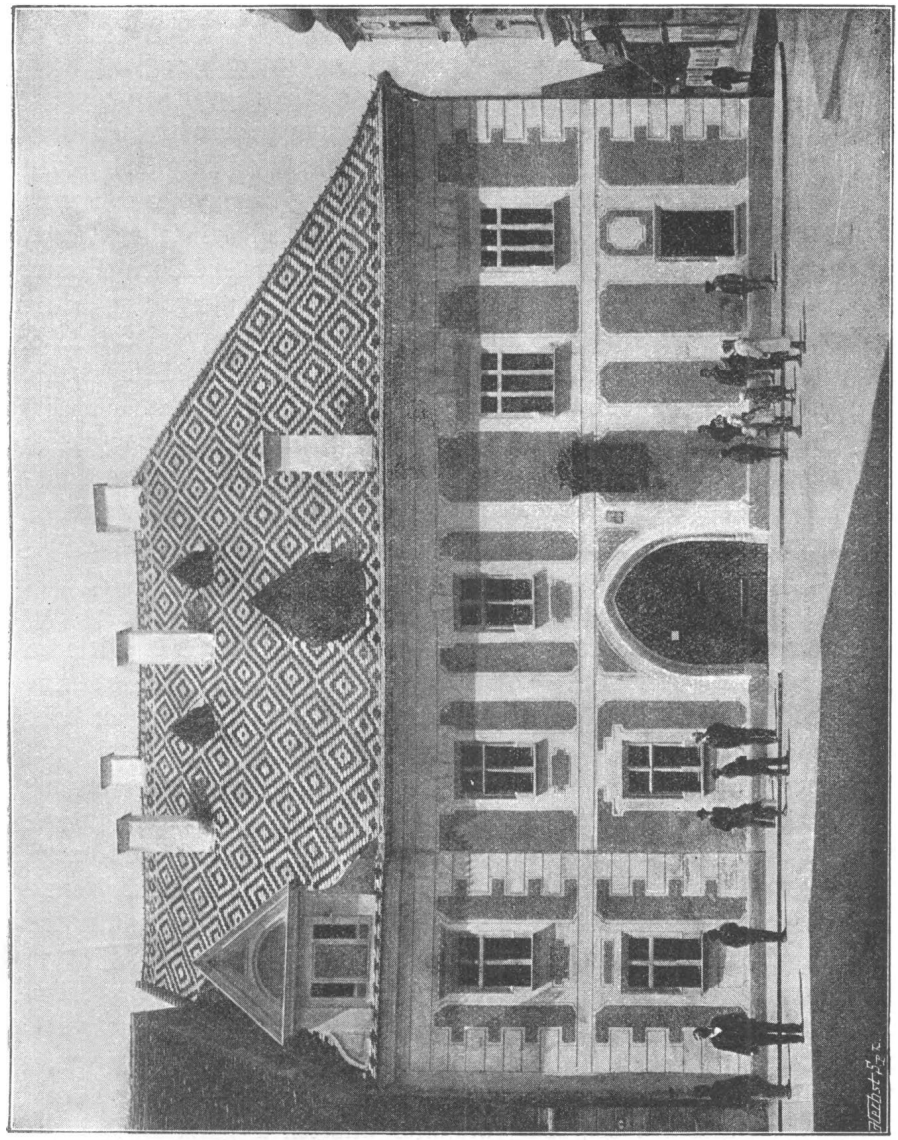

Mátyás király szülőháza Kolozsvárt mai állapotában.

tolmácsul, s így igen korán megismertette az államügyekkel. Ez is elősegítette, hogy a lángelme egyik fő ismérve, a koraérettség jelentkezzék Mátyásnál, ki képességeivel hamar meglepte környezetét. Politikai érdekből atyja összeházasította Cilley Erzsébettel, de a fiatal hölgy meghalt,

mielőtt a házas élet szentélyébe léphetett volna s Mátyás már 15 éves korában özvegy ember volt. Elvitték őt is a nándorfejérvári dicső küzdelmek színhelyére, a zimonyi táborba s ott térdelhetett atyja halálos ágyánál. De míg bátyja, László élt, a háttérben maradt, mert ekkor még az idősebb testvérben összpontosultak nemzetének reményei. Csak az 1457-ki tragédia irányozta Mátyásra a közfigyelmet. Lebukott ugyan a hatalom fénylő polczáról, hideg tömlöczbe került, de a sanyargatások a vértanuság ragyogásával övezték homlokát s ifjúi alakja hirtelen nagyra nőtt a magyar nép képzelő erejében. A tömeg lelkesülten választotta meg királyává azon reményben, hogy atyjának méltó gyermeke, s lelkesülten fogadta, mikor a cseh fővárosból haza érkezett. Trónra léptekor az új király alig tizennyolcz éves, testileg is fejletlen, alacsony szőke ifjú volt, vállig érő hajjal, hatalmas husos orral és széles szájjal. De már ekkor volt külső megjelenésében valami, a mi elbűvölte az embereket. Egész valóján méltóság nyugodott, barna szemében tűz lángolt s parancsoló tekintete jelezte, hogy rátermett az uralkodásra s a gyönge testben vasakarat, erős, egészséges lélek lakozik. Fel tudta használni a véletlen szerencsét, hogy ifjan ülhetett a királyi székbe, melyben nemcsak alkalma nyilt, lángelméjének bizonyítékait adni, melyen kívül azonban még módja sem lett volna nagyszerü tehetségeit kellően kifejleszteni. Ez csak a trónon vált lehetővé. Ha nem lesz király, nem nyeri meg a szinpadot, melyen lángelméje öszhagzatos kifejlésre jut. De a sors kedvezése idejében az őt megillető polczra helyezte s így nyomban megmutathatta, hogy arra való királyi egyéniség, egy nagy nemzeti hivatás zászlóvivője és valósítója. Az uj állás és a feladat, mely vele járt, egyik föltétele volt szunyadó lángeszének kifejlesztésére, világra szóló tettekben való megnyilatkozására, sőt testi mivoltának átalakítására. A vézna ifju idővel testileg is megizmosodott, megemberesedett, formái megteltek. Férfi korában középes termetű, vállas, izmos, katonás külsejű ember volt, simára borotvált piros pozsgás arczczal, magas homlokkal, mosolyogni és parancsolni tudó nagy szemmel, sürű szőke, göndör fürtökkel, melyek válláig értek. Inkább férfias, mint Venusi szépség, mondották róla később. Nagynevű atyjához hasonlíthatott s mint ő, a kiváló, a rendkívüli egyéniség benyomását kelté. Föllépése, modora méltóságos, királyi volt; tudott beszélni akárki nyelvén, szívélyesen, leereszkedőleg érintkezett mindenkivel, de jaj volt annak, a ki magára haragította. Lobbanékony vérmérséklete könnyen felfortyant s ilyenkor rettenetes is tudott lenni. Arcza lángolt, szája, szeme, orra valósággal okádta a tüzet, szilaj ösztönei áttörték a gátat s viharzóan szórták haragjának mennyköveit. De mindig csak pillanatokig. Nagy szenvedélyességének orkánszerű kitörései hamar elcsöndesültek s a józan ész, a higgadt itélet nyomban fölül szokott benne kerekedni. Nem a szilaj indulat, nem az engesztelhetetlenség vezette. Nem volt sem haragtartó, sem bosszuálló. Megbocsátott mindenkinek, ki kegyelméhez folya-

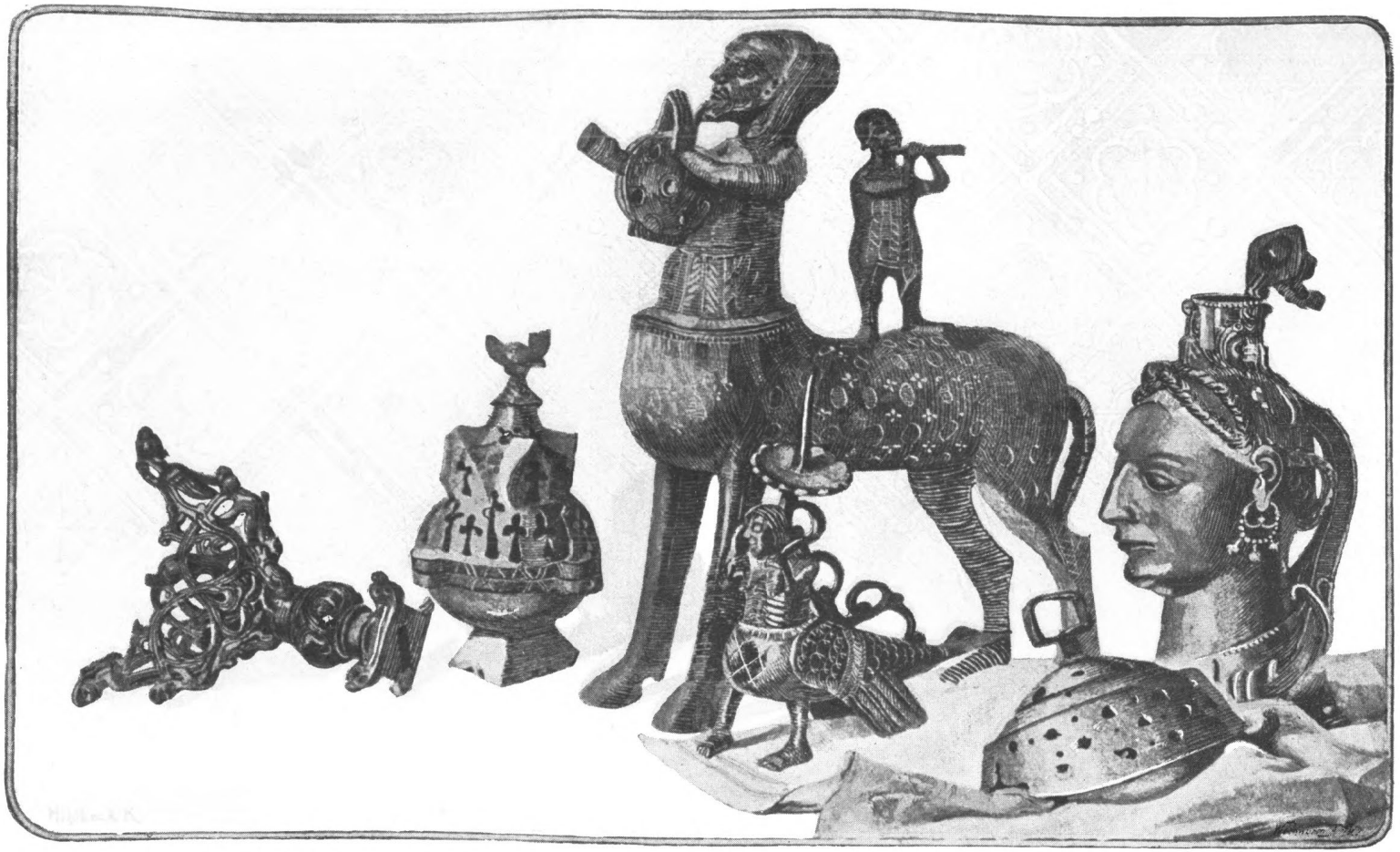

Az Athenaeum nyomása.

ROMÁNKORI EGYHÁZI RÉGISÉGEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

(Rajzolta Mühlbeck Károly.)

Az Athenaeum nyomása.

IV. BÉLA.

(Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából.)

modott, elfeledte a legdurvább személyes sértést, mihelyt politikai érdekei kivánták. Nem torolta meg Hunyady László ártatlan halálát s a sok hálátlanság, árulás iránt, melylyel uralkodása folyamán találkozott, kegyelmet, gyakran emberfeletti önmérsékletet, angyali türelmet tanusított. Nevéhez nem füződik ártatlan vér kiontása s habár időnkint vaskézzel kellett a zendüléseket és összeesküvéseket elfojtania, irgalom és bűnbocsánat sugalta elhatározásait a legválságosabb pillanatokban is. Szenvedélyeit tudta mérsékelni s egyedül a kötelesség-teljesítésben nem ismert határt. Az erő és a szeretet megtestesülése volt; erő és szeretet lángolt nemes szivében s az egyikkel töméntelen ellenségét törte meg, a másikkal nemzete minden rétegének mind e mai napig élő vonzalmával övezte dicsőséges alakját.

Kimeríthetelten volt munkaereje és munkakedve s trónra lépte napjától kezdve a legkomolyabban vette uralkodói teendőit. Céljaira fölhasználta kora tudásának minden eszközét, melyekkel már családja körében megismerkedett, s melyeket nem szünt meg gyarapítani soha. Minthogy az események korán a gyakorlati élet porondjára sodorták, mint király folytatta műveltsége hiányainak pótlását. Uralkodói tevékenységének legválságosabb szakaiban is szivesen, lelkesülten áldozott a muzsáknak, tanult, olvasott, gondolkodott fáradhatlanul. „Régi, elkoptatott igazság, — írja 1471-ben, uralkodása egyik legviharosabb évében — hogy a fegyverzajban elnémul a muzsák hangja. Mi ellenben úgyszólván örökösen háborúban lévén bonyolódva, az időt, a mi nekünk marad, nem gyönyör és enyhülés nélkül az irodalomnak szenteljük.“ Maga köré gyüjté a magyar haza és a külföld hírneves tudósait, kik elkisérték utazásaiban, táborozásaiban, a kor összes mozgató kérdéseiről vitáztak, elmélkedtek vele, s előadásokkal, felolvasásokkal szórakoztatták. Néha valóságos tudós társaság környezte, s udvara a jeles írók, a szellemes emberek akadémiájának látszott. Ismeretei az emberi tudás egész mezejére kiterjedtek s a legkülönbözőbb költői, politikai, történelmi, csillagászati, astrologiai, hittudományi, katonai műveket szokta olvasgatni. Ha a nappalt nem szentelhette kedves könyveinek, melyeket mindenhová magával vitt, éjjel ágyban, elalvás előtt lapozgatott bennök. Így minden tudományágban jártasságot szerzett s a renaissance-ember sokoldalúságának egyik legtökéletesebb mintája lett. Leginkább azonban, mint maga mondja, a hadtudományok érdekelték s ezekben tényleg első rangú szakemberré vált. Katonai reformjait világszerte magasztalták s egy külföldön élő magyar író (Andreas Pannonius), már 1467-ben a hadsereg ujjászervezőjeképen, a hadi tudományok törvényhozójaképen ünnepelte. De bármi sokat kellett hadakoznia, bármi szivesen időzött a táborban, bármi gyakran kimutatta személyes bátorságát, a jeles hadvezér és csapatszervező nem volt csupán katona. Háborúit kénytelenségből, mindig nagy nemzeti célokért

viselte s nem a harczias becsvágy, a véres babérokra való áhítozás vitte a csatamezőre. „Szánalmasnak találjuk — mondotta — a királyok sorsát, mert folyton hadat kell viselniök, mely gyakran jár ugyan diadallal, de mindig özönnel ontja az embervért.“ Lelke nemesebb diadalokért hevült, a szellemi élet egész köre érdekelte. Az olvasás megtermékenyíté agyvelejét s összes tehetségeit a legteljesebb kifejlődésre juttatta. Nemcsak elmés, szórakoztató volt a társalgásban, hanem a szónak valóságos mestere; nagy beszédeket tudott rögtönözni s hatással előadni. Szeretett is beszélni s szavait szivesen tarkította a classikus vagy középkori irókból vett idézetekkel. Mint az egykorú mondja, beszéde folyékony, gondolkodása fordulatos, nyelve csiszolt, emlékező tehetsége a gyakorlat útján edzett volt. Nyájasan végig hallgatott mindenkit, türelmesen a leghosszabb szónoklatot is s tudott reájok nyomban felelni. Szavait a tárgyhoz mért komoly vagy tréfás arczjátékkal, taglejtéssel kisérte s csengő hangja fokozta beszéde hatását. E mellett jól forgatta a tollat, s styljében egyénisége igaz valójában tükröződik vissza. Nem a választékosságra, az irály külső díszére fektette a fősúlyt; gondolatait himezetlenül, sokszor nagyon ridegen fejezte ki s magyarán kimondta vélemenyét bárkivel szemben. „A mi szokásunk az, — írja — hogy a mit szivünkben érezünk, azt nyiltan ki is mondjuk.“ Diplomácziai iratai fogalmazásában személyesen vett részt s vagy tollba mondotta, vagy legalább átolvasta és javította azokat. Eleinte jeles magyar és külföldi írók működtek kanczelláriájában. De nagy igényeit e jelesek sem elégítették ki s végül maga lett valamint saját külügyminisztere, akképen kanczellárja is. Végtelen, soha ki nem merülő munkaereje talált időt mindenre. Ragyogó, mindent felölelő szelleme nem riadt vissza bármilyen munkától, figyelme kiterjedt a legaprólékosabb teendőkre, még konyhája dolgaira is. Értett mindenhez s örömöt talált mindenféle munkában. Tudós, író, szónok, művész, hadvezér, diplomata, országkormányzó, szervező volt s hivatása összes nagy és apró ügyei iránt érdeklődött. Mindig megtalálta a kellő hangot, az illő szót, mely az úr vagy a jobbágy, a katona vagy a polgár, a tudós, a művész, a fegyver vagy az értelem emberére megtette kivánt hatását. Tudott és nem restelt beszélni mindenkivel; bujáról-bajáról kérdezte ki az együgyű parasztot, a kormányzat legnehezebb feladatairól tanácskozott főtisztviselőivel, az értelem legbonyolultabb kérdéseiről vitázott tudósaival s a szépnek fenséges országába emelkedett művészei körében. Harczias alakjának komolyságát a jókedv, a vidámság, a szeretet napsugárai mérsékelték. Értett a tréfához s ötletessége nem egy kalandos csínyben nyilvánult. Szava, mint a dallamos harangszó, hitet, bizalmat, megnyugvást keltett a jók szivében s megremegtette a gonoszokat. Nem hizelgés az, mit egyik kortársa mond: „ama napon, melyen születtél, örvendeztek az égben az angyalok, a földön meg a tisztességes emberek“. Ez utóbbiak-

nak volt a védpajzsuk, isteni oltalmuk. Irányukban valósággal szelid bárány, ellenségeivel szemben vad oroszlán tudott lenni; becsülte az erényt mindenkiben, megvetette a fondorkodókat, rágalmazókat, képmutatókat s egy ízben rágalmazás miatt egy pápai követet is kiutasított udvarából és országából. Ő maga korának általános romlottsága

Mátyás király ifjúkori képe.
(Egykorú római falfestmény.)

közepett is megtartotta lelke nemes tisztaságát s nemcsak folyton hirdette az adott szó, az eskü szentségét, hanem a szerint cselekedett is. Erkölcstelen eszközöket nem használt czéljai elérésére. Mikor egy ízben a pápai követ figyelmeztette, hogy könnyen véget vethetne a cseh háborúnak, ha György király fiait, kik bizva szavában, táborába jöttek,

fogságra vetné, kereken kijelentette, hogy ilyen hitszegéstől mindig irtózott. Mikor valaki ajánlkozott, hogy megmérgezi György királyt, nemcsak elutasította az orvot, hanem figyelmeztette királyi ellenségét, hogy vigyázzon. Maga ellenben szabadon érintkezett mindenkivel. Szent szine elé bocsátott akárkit, sőt a hagyomány szerint álruhában nem egyszer megfordult az alsóbb rétegek, a városi polgárság és parasztok közt s igéző egyéniségéhez töméntelen monda, adoma, tréfa füződik. Régi meséket, énekeket az ő nevével kapcsoltak össze s a nép képzelő ereje nem merült ki újak kieszelésében, melyek hősévé őt, kedvenczét avatta. Nem csupán a saját népe, a magyar vitte be szivébe, költészetébe. A szeretet és vonzalom töméntelen jelével halmozta el a külföld is. A délszláv és a krajnai nép költészetének Mátyás maig élő alakja. Rómában egy polgár házának homlokzatára festeté képmását. Lóháton, kivont karddal állt ott, fölötte angyal lebegett, más angyalok feliratos táblácskákat tartottak, melyek katonai és emberi erényeit magasztalták. Boroszló, Bautzen és Görlitz német városok kegyelmes uralkodása emlékezetét sokféle módon örökítették meg. Czímerével ékesítették középületeiket s Bautzen városában élethű szobrot állítottak neki, mely ma is hirdeti dicsőségét.

Mátyás valóban a legkülönbözőbb emberi erényeket és uralkodói tulajdonságokat összhangzatosan s minden szélsőség nélkül egyesíté magában. Teljesen a renaissance műveltségének talajában gyökerezett, meg volt benne a kor sokoldalusága, tudománytisztelete, szépérzéke s művelődési hajlama, de a renaissanceban lappangó pogányzó szellem nélkül. Szívét a legmélyebb vallásos érzés hatotta át s papok állítása szerint a katholikus egyház szertartásait olyan lelki buzgalommal végezte, hogy sok papon túltett. Mint atyja, ő is a katholikus hit felkent lovagjának érezte magát; lelke egész hevével csüngött az egyházon, a melynek igaz, engedelmes fia maradt mindvégig. Viszont azonban nem téveszté össze a politikát a vallással. Mint király, tisztán országa érdekeit nézte s ezeket szóval és tettel egyaránt megoltalmazta akár a pápa, akár a maga főpapjai ellen. A tudományok és művészetek iránti szivbeli vonzalma még kevésbbé tette egyoldaluvá. Gyermekkorától fogva katonának szánták s testi nevelését sem hanyagolták el. Vitéz, bátor ember volt, s mint többszöri sebesülése bizonyítja, — egy izben említi, „testemet sebek borítják, melyek törődött koromban sok fájdalmat okoznak« — nemcsak vezette hadseregét, hanem közvetlenül részt vett a csatázásban. Gyönyörűen megülte a lovat s egy világlátott idegen a kor legjobb lovasai közé sorolta. Lóháton egy tenyérnyivel magasabbnak is tünt. Kedvelt minden férfias szórakozást, vadászatot, birkózást, lovagjátékot, tornát, s egy ízben az óriás termetű és erejű Holubár idegen lovagot, a szemtanú leírása szerint, legyőzte s súlyosan megsebesítette. A renaissance vidám életkedvét, élvvágyát sem nélkülözte. Szerette az

életet, ismerte örömeit s élvezte gyönyörűségeit. Udvara víg, zajos, mozgalmas volt s egymást érték a legkülönbözőbb szórakoztató mulatságok, mindenféle látványosságok, táncz, álarczosbál, álarczosmenet, birkózás, labda- és tornajáték, ló- és kocsiverseny. A király mindezekben buzgón részt vett, a torna fáradalmaiban épen úgy, mint a jó konyha és a dúsan terített asztal örömeiben; az étkezésben nagy inyencz volt s lobbanékony lelkére a női szépség varázsa sem maradt hatástalan. Csakhogy sohasem sülyedt a tivornya vagy az érzékiség ingoványába s házas, valamint özvegy korában egyaránt dicsérettel említik a kortársak tisztes, erkölcsös életmódját. Kivette a maga részét mindenből, de egyéniségének nemessége megnemesítette azt a zajos, víg életet is, mely körében folyt. Éles esze mindig arra emlékeztette, hogy mulatozásaiban sem szabad királyi méltóságán csorbát ütnie s mint lakomái, ebédjei a bor és poharazás közben is sokszor irodalmi ünnepszámba mehettek, akképen élete minden mozzanatában király maradt tetőtől talpig, az önmérséklet és a józanság nemes és vonzó példája. Férfias erényei s emelkedett gondolkodása elbűvölő, verőfényes egyéniséggé avatták, melynek akarva nem akarva hódolni kényszerültek legkonokabb ellenségei is. „Nincs a keresztény köztársaságban fejedelem, — írta róla a pápai követ (1482) — kit össze lehetne vele hasonlítani. Ész, beszélő tehetség, modor, ravaszság, bátorság tekintetében túl tesz kivétel nélkül minden uralkodón, a kit ismerek.“ Ragyogó alakja csakugyan kivált mindnyájok sorából s ma is átvilláglik a századok homályán. Minden meg volt benne, mi a tömegek képzelő erejére ellenállhatatlan hatást gyakorolhatott. Akár ragyogó trónusán, akár kedvencz fája, honi erdeink dísze, a hársfa alatt (a szliácsi hársfa alatt adománylevelet állított ki) lépett alattvalói elé, mindig tudatában volt királyi méltóságának s királyként viselkedett bárhol és bárkivel szemben. A renaissance-kori magyarnak ő legnemesebb, legteljesebb megtestesülése s egyénisége kicsinyben a kor politikai és szellemi életének végtelen sokoldalúságát ölelte magába s juttatta kifejezésre. De bármi erősen hatott reá a renaissance szelleme, nem vetkőztette ki igaz magyarságából. Nemzete javáról gondolkodott, akárhová vitte a kötelesség. Magyar volt szivének minden dobbanása, a magyarság legszentebb eszményeinek szentelte ösz-

Mátyás király érme.

szes tehetségeit. Érettök ontotta vérét a csatamezőn s érettök dolgozott kormányzati tevékenységében. Töméntelen ellenség környezte, kik mérgezett fegyverrel, bármire készen törtek reá. Szembeszállt mindnyájokkal, belátott sötét szivök mélyébe s akként bánt el velök, a mint megérdemelték. Az egyiket ravasz furfanggal, a másikat vaskézzel vagy bölcs engedékenységgel tette ártalmatlanná, de leleményes esze mindig megtalálta az eszközöket, melyek czélhoz juttatták. Egész ember volt, nagy és sokoldalu, olyan egyéniség, minőre akkor az ezer veszélytől fenyegetett országnak szüksége volt.

Mindezt azonban nemzete csak az idők folyamán, áldásos kormányzata későbbi szakában tudta meg. Mikor trónjára ültette, még nem ismerte s azok, kik leginkább buzgólkodtak megválasztásáért, édes anyja és nagybátyja sem sejtették, mi lakozik benne. Ők sem képzelték, hogy ez a gyermek a fogság és szenvedés hónapjaiban kész emberré nőtt s kész uralkodói programmot hoz onnan haza. A rendek természetesen még inkább gyermeknek hitték s nagykorúnak sem nyilvánították, hanem öt évre Szilágyi Mihályt rendelték melléje kormányzónak. Ez volt az első kínos meglepetés, mely Mátyásnak megválasztása fölötti örömét zavarta. Szerette nagybátyját, méltányolta katonai képességeit s megválasztása körüli érdemeit, de hamar megismerte hibáit. A kormányzó az ellenség előtt rettenthetetlen hős, rendes viszonyok közt ellenben hiú, meggondolatlan, erőszakos ember volt, s gyámsága alá akarta a királyt helyezni, noha a legkevésbbé sem értett az uralkodás mesterségéhez. Viszont Mátyás férfiúnak, önálló embernek érezte magát; tudta, mit akar s így az első pillanattól fogva kelletlenül tűrte nagybátyja uralomsóvár felsőbbségét. Eltávolította tehát az udvarból s már a tavaszszal a déli szélekre küldte, hogy az ottani várakat védhető karba helyezze s a török ujabb támadása ellen biztosítsa.

Anyjával az ifjú király szintén nyomban ellentétbe jutott. Minthogy Prágában eljegyezte Podjebrád Katalint, itthon nem járulhatott a szerződéshez, melyet tudta nélkül anyja Garay Lászlóval kötött s melynek értelmében Garay leányát kellett volna nőül vennie. Ezzel a büszke főúr, ki különben is csak kénytelenségből egyezett Mátyás megválasztásába, személyesen sértve volt s lesve-leste az alkalmat, hogy bosszut álljon. Ugyanezt tették Ujlaky s más főurak, kik meghajoltak ugyan a nemzeti akarat viharos nyilvánulása előtt, de közönynyel, vagy leplezetlen ellenszenvvel léptek a gyermekkirály elé s mindenképen gátolták trónja megszilárdulását. Az ország nagy része különben is idegenek kezén volt. A Dráván túl Cilley özvegye, Brankovics Katalin uralkodott, telve gyűlölettel a Hunyadyak iránt. A Dunán túl nagy részét több várossal és várral Frigyes császár birta, a felvidéken Giskra s a többi cseh vezér csaknem önállóan uralkodott. Növelte a belső helyzet bajait, hogy az országgyűlés, mely Mátyást oly lelkesedéssel ültette a trónra, kétség-

kívül az olygarchia ösztönzésére, a királyi hatalom gyarapítása helyett épen ellenkező irányú törvényeket hozott. Kötelezte a királyt, hogy soha többé, még végszükség esetén se vessen adót a jobbágyságra, hanem az ősi királyi jövedelmekből tartsa el hadait s velök védje meg az országot. Minthogy pedig Erzsébet, Ulászló és V. László a régi királyi jövedelmeket, főleg a harmincza-dokat tömegesen adta magánosoknak zálogba, számos más jövedelmi forrás ellenben megapadt vagy jogtalanul került magánkézbe, az új király rendes jövedelmei a lehető legcsekélyebbek voltak. Belőlök nem tarthatott oly hadat, mely a töméntelen külső és belső ellenséget megfenyítse. Másrészt a nemesi haderőt sem lehetett e czélra használni, mert a királyválasztó országgyűlés még a rendes honvédelmi szervezetben is veszélyes ujításokat eszközölt, midőn kimondotta, hogy a király egyedül végszükség esetén szólíthatja zászló alá a nemességet s hogy ez legföllebb az ország határáig kiséri a királyt s ha az ellenség két hét alatt nem jelentkezik, a király akarata ellenére is szétoszolhat. Ez új pénzügyi és katonai törvények egyenesen azon czélzattal hozattak, hogy a királyt a főurak önkényének szolgáltassák ki, s erélyes politika érvényesítésére képtelenné tegyék.

Ujlaky Miklós.
(Az ujlaki templomban levő siremléken.)

Ilyen volt az ország belső állapota, midőn Mátyás király trónját elfoglalta. Az államterület nagy része idegen kézben, a régi dynasta családok részvétlenül vagy ellenséges érzelemmel eltelve, a király egy alkalmatlan ember gyámsága alatt, minden pénzügyi és katonai segély-

eszköz nélkül. A nemzetközi helyzet még vigasztalanabbul alakult. Murád szultán immár kiheverte a nádorfejérvári vereséget s arra használta a magyar állam zavaros belviszonyait, hogy egész Szerbiát meghódítsa, mi 1458-ban megtörtént, mire a magyar végvárak megvívását tervezte. Ő azonban legalább nyilt ellenség volt, míg a szomszéd keresztény fejedelmek, noha ép úgy az ország meghódításán fáradoztak, mint a szultán, leplezték, színes szavakkal takargatták gonosz szándékaikat. A nyugat uralkodó családai általában a százados szokásokkal ellenkezőnek, valósággal forradalmi jellegű eseménynek tekintették azt, hogy a magyarok nem valamelyik régi dynastia, hanem egy fiatal főúri család sarját ültették a trónra. Ezt ők a monarchikus elv, a hagyományok és conservativ eszme megsértésének tartották s Mátyást, főleg mikor megtudták, hogy nejét sem közülök, hanem egy másik, szintén parvenue-családból választotta, kapaszkodónak, bitorlónak nézték, mely nézet német részről egész meztelenül nyert kifejezést. Így tehát Mátyás királyságát a külföldi udvarok legalább is hidegen fogadták, némely uralkodóban pedig az ellenszenv valóságos ellenséges érzéssé, gyűlöletté fajult. Kázmér lengyel király Habsburg neje révén magának követelte Magyarországot s igényéről Mátyás megválasztása után sem mondott le, hanem Giskrával lépett összeköttetésbe s pénzzel támogatta törvényes ura ellen, a mint a lengyel udvar Mátyásnak engesztelhetetlen ellensége maradt mindvégig s ártott, bajt okozott neki, a hol csak alkalma nyilt. De a legkonokabb, legveszedelmesebb ellenség III. Frigyes császár volt, kiről már Hunyady János mondotta, hogy a szultánnál is többet árt az országnak. Telhetetlen ember volt, az önzés és birvágy igazi megtestesedése. Perben, viszályban áll mindenkivel, testvéreivel, rokonaival, alattvalóival, a birodalmi fejedelmekkel, gyűlölte mindenki s annyi valóságos hatalma sem volt, hogy akár legkisebb tartományának rendeit féken tarthassa. De annál nagyobb erkölcsi erő összpontosult benne, melyet az ősi császári méltóságból merített. A császári czím ezt a tehetetlen, országaiban néha kolduskénti kolostorról kolostorra vándorló s a papok kegyelméből élősködő uralkodót messze kiemelte a föld hatalmasai köréből s valóságos mystikus tekintélybe burkolta. Senki sem merte elsőbbségét az európai uralkodók sorában kétségbe vonni. A római szentszékre a császárság és pápaság régi viszonyából kifolyólag ő gyakorolta a legnagyobb befolyást. Noha egy-egy lázadó városát sem birta a saját erejével megfékezni, mindig akadtak szövetségesei, kik érdekében dolgoztak, mert czímet, rangot, rangemelést adományozhatott, mert gyermekei voltak Európa legelső parthiejai. A császárság mérhetetlen erkölcsi tekintélye birtokában beavatkozhatott mindenbe s Frigyes szilaj, merész képzelőereje folyton új meg új szerzemények, területi változások kieszelésén fáradozott. A sors is kedvezett törekvéseinek. Túlélte minden ellenségét s mindegyiknek halálából dús hasznot merített.

Rokona, Albert magyar király halála juttatta neki a császári koronát, unokaöcscse, V. László király, ki engesztelhetetlenül gyűlölte, halálával neki egyengette az utat Ausztria és Bécs birtokához, melyek örökség utján később tényleg reá szálltak. Magyarországot szintén magáénak tekintette s csökönyös kitartással dolgozott megszerzésén, úgy, hogy ez időtől kezdve állandóan két császár, a keresztény római és a mohamedán török dolgozott Buda vára s vele a magyar birodalom megszerzésén s az egyik a nyugati, a másik a déli határon tett meg minden tőle telhetőt a magyar nép megrontására. A veszedelmesebb a két császár közül a római volt. Ártott a magyar befolyásnak, a hol csak tehette, még a keleten is s Halomföldét, mely annak előtte Bosznia kiegészítő része volt, 1448-ban herczegséggé emelte, midőn urának a szent Száva herczege czímet adományozta. Különben is kezén volt a szent korona s a nyugati országrészek több nagy uradalma, valamint Sopron és Kőszeg városa, míg a Dunán és Dráván túli német vagy elnémetesedett urakkal állandóan benső érintkezésben állt. Az 1458-iki királyválasztó mozgalmakba, noha egyes urak buzdították, azért nem avatkozott, mert más dolgok vették igénybe s tudta, hogy Calixtus pápa ellenzi szándékait. De el volt tökélve Magyarországot minden áron megszerezni, miért is el sem ismerte az új királyt, hanem egyszerűen Hunyady Mátyásnak czímezte s ravaszul szőtte cseleit megbuktatására.

Mátyás király pajzsa.
(A bécsi városi múzeumban.)

Az ifjú király Csehországból készült feleséget hozni kétségkívül azért, hogy legalább a cseheket megnyerje magának, kik Podjebrád

Györgyöt, kevéssel távozása után (1458 márcz.), királyokká választották. Mátyás buzgón fáradozott apósa helyzetének megszilárdításán. Kérésére, minthogy Csehországban akkor csak a compaktáták alapján álló, tehát vallásilag gyanús főpapok voltak, a győri és váczi püspököket küldte el Prágába, hogy megkoronázzák s ezzel hű katholikus érzelmeiről ünnepélyesen tanuságot tegyenek. György király kitünő katona, nagy műveltségű, jeles uralkodó, de rideg reálpolitikus volt. Leányát eljegyzé ugyan Mátyással, de politikailag nem azonosította magát vele; minduntalan változtatta magatartását s a pillanat igényeihez képest hol Mátyáshoz csatlakozott Frigyes ellen, hol meg Frigyessel állt össze Mátyás megbuktatására. Otthon magának is töméntelen nehézséggel kellett küzdenie, melyek minduntalan új meg új helyzetekbe juttatták. Talán nem hitte, hogy Mátyás tényleg nőül veszi leányát, talán kételkedett benne, hogy az ifjú király képes lesz minden felől fenyegetett trónusát megtartani. Annyi bizonyos, hogy a maga utjain haladt, hidegvérrel nézte az események alakulatát s azokat nem Mátyás, hanem saját érdekében igyekezett hasznosítani. Jobb indulatot táplált Mátyás király iránt a szomszéd Velencze, mely követei utján a legéberebb figyelemmel kisérte a magyar ügyek menetét. A köztársaságot a józan ész s az önérdek vitte az új király mellé, kitől méltán remélte, hogy a török ellen erélyesen fog fellépni. Támogatta is némi pénzsegélylyel s különösen Rómában tett neki hathatós szolgálatokat. A míg Calixtus pápa élt, Mátyás nem szorult ugyan Velenczére, mert a pápa, ki követe, Carvajal bíbornok által megválasztását buzgón támogatta, igaz barátja volt, ki szentelt kardot készült neki küldeni, hogy tekintélyét fokozza. Sőt fontosabb dolgokon fáradozott. Nagy katholikus liga alakítását tervezte s a császárt, a cseh, a lengyel és más szomszéd államokat Magyarország támogatására ösztönzé. Csakhogy ez az egyetlen jó barát hamar (1458 aug. 6) meghalt, mielőtt Mátyás király javára irányuló szándékait valósíthatta volna. Helyébe II. Pius névvel Frigyes császár barátja, sokáig bizalmas tanácsosa, Enea Silvio Piccolomini lépett. A császárnak köszönte emelkedését, sőt a tiárát, s szive mindig a császárhoz vonzotta, kinek szolgálatában a magyarok iránti rossz indulatot, gyűlölködést is magába szívta. Máskülönben századának egyik legkiválóbb elméje, egyik legclassikusabb írója, széles látkörű politikusa, a kor egyházi bajainak alapos ismerője és szókimondó birálója volt. Egész világiasan gondolkodott, sőt sokak szerint, minden igaz vallásosság érzése is hiányzott lelkéből. Noha a császár kegyelméből hamar szerzett egyházi javadalmat, pappá csak akkor szenteltette magát, mikor trieszti püspök lett. Műveiben oly nézeteket vallott, melyek Rómában megütközést keltettek. A többek közt egyszer azt írta, hogy a pápai udvarban csupán csak pénzzel lehet boldogulni. Némelyik művét, mikor a pápai székbe ült, maga kényszerült eretneknek, az egyház tanaiba ütközőknek nyilvání-

tani. Régebben a szentszék török politikáját is élesen bírálta. A pápaság, mióta a török Olaszországot fenyegette, egyre buzgóbban hirdette az eszmét, hogy nagy nemzetközi keresztes hadjáratot kell a szultán ellen indítani. Csakhogy intézkedései mindig kicsinyesek, elégtelenek maradtak s e politikáról Enea Silvio 1453-ban azt a találó megjegyzést tette: „Mindez dicséretet érdemel, de nem elegendő a betegség gyógyítására. A pápa küld ide is, oda is nehány ezer aranyat, de ez a költség nem használ, mert kevés. Ily módon meg nem szabadulunk a töröktől." Ezzel csakugyan fején találta szeget. Az egyház világhatalmának végrehajtója, a szentszék, noha gyakran szedett terhes török adókat a katholikus országoktól, mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejét egész teljességében sohasem helyezte a török elleni harcz eszméjének szolgálatába. Minthogy Olaszország szintén fenyegetve volt, nem maradhatott ugyan tétlen, de mihelyt a pillanatnyi veszély elmult, nyomban más ügyekre fordította figyelmét s még a mindig harczoló magyar államot sem támogatta oly mértékben, hogy döntő sikert, állandó eredményt érhetett volna el. Most, hogy az a férfiú ült a pápai trónra, ki oly meggyőzően világította meg Róma eddigi török politikájának hibáit, méltán lehetett várni, hogy új irányt ad a szentszék ebbeli tevékenységének. Pius pápa tett is ily irányú kisérletet s kevéssel megválasztása után, 1459 tavaszán Mantuába nagy nemzetközi congressusra hívta a katholikus országok uralkodóit. A tervezett hadjáratban Mátyás királynak szánta a vezérszerepet s keresztény ellenségeit egyházi fenyítékkel készült üzelmeik abban hagyására kényszeríteni. De csakhamar felülkerekedett körében Frigyes császár befolyása. Pius, az éles eszű ember mint pápa sokban módosította ugyan a császári szolgálatban vallott nézeteit; a magyarokat kedvezőbben ítélte meg, mint régebben s azt is belátta, hogy Frigyes nagyon közönséges, rossz indulatú ember. De végre neki köszönte fényes pályáját, az egyházfői állást s minthogy Frigyes különben is a német papságra támaszkodott, a császár és az új pápa közt csakhamar olyan benső viszony alakult, melyet mindenképen fájdalmasan kellett éreznie a magyar királynak, kinek megbuktatását a császár főczéljának tekinté.

Ilyen volt Magyarország nemzetközi helyzete, midőn Mátyás király trónra lépett. Az ifjú uralkodó ismerte e viszonyokat s az első pillanattól fogva csodálatos erélylyel és czéltudatossággal fogott az ezernyi baj és nehézség elhárításához. Sohasem volt nagyobb, mert sohasem kellett annyi ádáz ellenséggel küzdenie, mint uralkodása első éveiben, midőn lába alatt leginkább ingott a talaj, midőn segélyforrásai a legszükebben csörgedeztek s nemzete sem ismerte még egyéniségének igazi értékét. Legelől kardját élesítette. Haderőről gondoskodott. Minthogy pedig a kincstár üres volt, dús magánvagyonát fordította zsoldos hadak fogadására, melyek csakhamar súlyt adtak szavának. A keresztény uralkodók gyűlöletéről eleinte nem vett tudomást s ellenségei vasgyűrűjét

azzal próbálta szétrobbantani, hogy nyomban trónfoglalása után a török elleni keresztes háború eszméjét ragadta föl, a mi népszerűvé tette nevét a külföldi közvélemény előtt s az ellenséges fejedelmeket arra kényszerítette, hogy mérsékeljék hevöket, különben alattvalóik méltán vádolhatták volna, hogy a szultán malmára hajtják a vizet. Noha ismerte érzelmeiket, úgy fordult hozzájuk, mintha legjobb barátai lennének. Nyomban (1458 április 14) jelentette Frigyes császárnak, hogy legelső kötelességének tekinti, hogy a hit vértjével övezve s atyjának nyomdokaiba lépve, valamint alattvalói sürgetésének engedve, fegyvert fogjon a török ellen s vállalatához a császár és a többi katholikus uralkodók segítségét kérte. A koronáért roppant váltságdíjat ajánlott Frigyesnek, ki örökös pénzzavarában kapva-kapott az alkun s szerződésileg kötelezte magát, hogy bizonyos pénzösszegért kiadja a jogtalanul visszatartott szent ereklyét. Minthogy III. Calixtus pápa s magyarországi követe, Carvajal, a legbuzgóbban támogatták Mátyás harczias szándékait, melyeket a magyarság tömegei is helyeseltek, valószinünek látszott, hogy megindíthatja a nagy háborút a szultán ellen. Csakhogy Calixtus pápa halála új helyzetet teremtett, mert II. Pius pápával, Frigyes császár barátjával, új szellem jutott a római politikába. A pápa az Olaszországot is komolyan fenyegető veszedelemmel szemben nem zárkózhatott el a keresztes háború kérdése elől. De mindinkább mellőzte Mátyást, kire e közben más bajok özönnel zúdultak. Szilágyi Mihály, a kormányzó ellene lázadt s kezet fogott ellenségeivel, a Garayakkal és Ujlakyakkal. Az utolsó pillanatban megemberelte ugyan magát s nővére rimánkodására ott hagyta a bűnszövetkezetet, mely az országot leggonoszabb ellenségének, Frigyes császárnak akarta átszolgáltatni. Szilágyi szakított velök, önkényt lemondott a kormányzóságról, a miért Mátyás dús adományokkal kárpótolta. Mindez sok zavart okozott, ámbár azzal a szerencsés eredménynyel járt, hogy Mátyás még trónra lépte első évében felszabadult a gyámság alól s önálló uralkodó lett, mit az ország lelkesülten fogadott, mert a változás értékéről csakhamar fontos tények győzték meg. A király érezte, hogy trónja, tekintélye megszilárdításához szüksége van a csaták véres babérjaira. Mihelyt tehát hirét vette, hogy az Aldunán baj van, s a török megvívta Galambócz várát, maga állt banderiumai élére s a határra sietett. Közeledtére a török menten visszavonult s a király Nádorfejérvárról Szerbiába készült törni. Egyszerre azonban azt a leverő hírt vette, hogy a nyughatatlan Szilágyi Mihály megint ellene lázadt. Nyomban haza indult tehát, elfogta s Világos várába záratta nagybátyját. Mindez hirtelen, villámgyorsan történt s a legörvendetesebb benyomást kelté a közvéleményben, mely e tettekből méltán következtette, hogy ismét erős kezű királya van, hogy trónusán bátor és elszánt ember ül, olyan, milyenről a haza legjobbjai évtizedek óta hasztalan ábrándoztak. Midőn Mátyás Szegeden országgyűlést tartott, itt már ez a

felfogás nyomatékos tényekben nyert kifejezést. A rendek szivesen megszavazták királyuknak mindazt, mit az ország érdekében kivánt tőlök. Eltörölték ama korlátozást, hogy a nemesi fölkelés csak két hétig tartható zászló alatt s ezenkívül minden húsz jobbágytelek után egy jól fölszerelt lovast bocsátottak rendelkezésére. Csakhogy Szilágyi Mihály új bajt okozott. Kiszökött Világos várából s fegyvert fogott királya ellen, ki azonban kibékíté azzal az igérettel, hogy megteszi rácz despotának, ha e tartományt visszahódítja. Szilágyi be is nyomult Szerbiába, de minden óvatosságról megfeledkezve, Szendrőnél a török kelepczéjébe került s erős ellenállás után foglyul esett. Konstantinápolyba hurczolták, hol a szultán fejét vétette. Vitéz, de fegyelmezetlen lélek volt, ki sem parancsolni, sem engedelmeskedni nem tudott, de Mátyás király megválasztása körüli tevékenységével dicsőségesen írta be nevét nemzete történetébe.

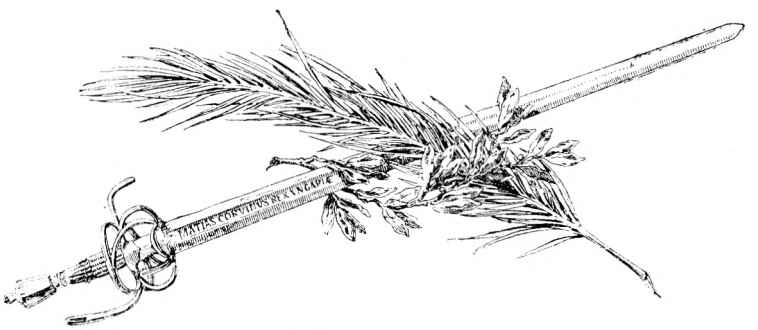

Mátyás király kardja.

A török háború erélyes folytatását nemcsak Szilágyi lázongása, hanem még inkább a keresztény fejedelmek ellenséges vagy közönyös magatartása akasztotta meg. Frigyes császár immár levetette az álarczot s nyiltan Magyarország birtokára tört. A szerződést, melyet a korona visszaadása tárgyában kötött, egyszerűen megszegte s mihelyt Pius pápát megnyerte terveinek, lázadásra bujtogatta az elégedetlen magyar urakat. Ezek kezdettől fogva dölyfösen, daczos hidegséggel, sértő közönynyel nézték az ifjú király működését. Nem ismerték fel tehetségeit, nem féltek tőle, hanem biztosra vették, hogy elmerül a nehézségek özönében. De egyideig nem merték a zendülés zászlaját kitűzni; nem volt köztük olyan elszánt ember sem, mint Szilágyi Mihály. Külföldön kerestek támaszt s Ujlaky Miklós eleinte György cseh királyra irányozta figyelmöket, ki szintén tarthatatlannak tekinté Mátyás király állását s különben is a legfellengzőbb terveket kovácsolta; a többek közt ez időben lehetségesnek tartotta, hogy a magyar királyság megszerzése mellett a császár segítségével, vagy a nélkül, német királylyá választathatja magát. Csakhogy a magyar urak nem vele, hanem Frigyes császár-

ral álltak össze, kit Garay László, Ujlaky Miklós, Kanizsay László, Vitovecz János, a Cilleyek Dráván túli jószágainak ura, négy Szentgyörgyi gróf, Frangepán István csakugyan Magyarország királyává kiáltott ki (1459 febr. 17). Ez a választás, mely nem országgyűlésen történt, a törvényesség legelemibb követelményeit nélkülözte. Mindazáltal Frigyes császár hivatalosan fölvette a Magyarország királya czímét s a pápa segítségével igyekezett igényeinek érvényt szerezni. A pápa csakugyan megtiltotta követének, a föltétlenül Mátyás-párti Carvajal bibornóknak, hogy Mátyás ellenségei, első sorban Frigyes ellen egyházi fenyítéket alkalmazzon s azt mondta, hogy őt illeti meg a döntés a magyar trónkövetelők közti viszályban. Mátyás királyt ez ujabb veszedelem sem ejtette kétségbe. Maga köré gyűjté az el nem pártolt főpapokat és urakat, új hűségesküt vett tőlük s a bitorló Frigyesnek, „a magyar faj és a magyar nyelv ellenségének" hadat üzent, „a magyar név" becsületének megóvására; áprilban a Dunán túlra küldte hadait, melyek hamar véget vetettek a tömegek előtt különben is gyűlöletes mozgalomnak, mit elősegített Garay László váratlan halála. A király kegyelmesen bánt az árulókkal; elfeledte hűtlenségöket, ők meg siettek hódolatukat bejelenteni. Ekképen Mátyás trónja és tekintélye megszilárdultan került ki e fölkelésből, mely mindazonáltal gyászemlékűvé vált nemzetünk történetében. Frigyes császár ez időtől kezdve mindig viselte a magyar királyi czímet s minthogy az ország egy része tényleg kezén volt, ettől fogva a valóságban két magyar király volt, az egyik törvényes, a másik a czímzetes király. Ez utóbbi minden áron magához akarta az országot ragadni, folyton lázított, izgatott, fondorkodott a másik ellen, s megrontására kezet fogott akármely külső és belső ellenségével. Ez a sajnos tény kulcsa és magyarázata Mátyás király későbbi politikájának. Keletre nézett ő is s oly eltökéléssel lépett a trónra, hogy atyja hagyományait, országa érdekeit, alattvalói óhajait követi s egész erejét a török megtörésére fordítja. De már 1459-ben egy másik, a czímzetes király ragadta meg kezét, melylyel a törököt akarta sujtani s arra kényszerítette, hogy nyugat felé, a gonosz vetélytárs ellen forduljon s lehetőleg ártalmatlanná tegye.

Minden józan eszű politikus fölismerte a rettenetes veszélyt, mely ez állapotból a keresztény világra, a nyugati polgárosodásra származik s a derék Carvajal 1459-ben esdve kérte a császárt, mondjon le a magyar királyságról. De hasztalan zengte a költő, Janus Pannonius (1460), hogy a magyar korona sohasem hozott szerencsét a Habsburgoknak vagy a velök tartó magyar uraknak. A telhetetlen császár hallani sem akart ilyesmiről s noha magyar hívei mind elhagyták, konokul folytatta Mátyás megbuktatására irányuló törekvéseit. Azt követelte a pápától, ne ismerje el királynak, a német fejedelmek meg a császár fölbujtására kijelentették, hogy egy katonát sem adnak a tervezett török háborúra,

ha Mátyást trónvesztettnek nem nyilvánítja. A pápa habozott, ingadozott. Biztatta ugyan a császárt, foglalja el Magyarországot, ha háború nélkül teheti. De magának követelte a magyar trónviszályban való itélkezést s ő akarta eldönteni, Mátyás vagy Frigyes-e Magyarország törvényes királya? Másrészt Mátyásnak is küldött 20.000 arany segélyt a török harczokra, sőt a mantuai kongresszuson való személyes megjelenésre is fölhívta. Csakhogy a tervezett keresztes háború fővezetését Frigyesre akarta bízni, noha ez épenséggel nem volt katona, és semmit sem értett a hadakozáshoz. Még kevésbbé hajlott Carvajal azon tanácsára, hogy egyházi fenyítékkel sujtsa Frigyest s mindazokat, kik Mátyást a török elleni háború folytatásában gátolják. Ellenkezőleg Frigyes kérésére, ki Carvajalt olthatatlanul gyűlölte, a császári udvarba más pápai követet küldött s ezzel Carvajal minden buzgalmát, melylyel a magyar érdekeket szolgálta, meddővé tette. A szentszék ez ingadozó, kétszínű magatartása a jövőben végzetes következményekkel járt, mert a magyar politikát ellenállhatatlanul a nyugatra terelte. Védekeznie kellett a császár kíméletlen támadásai ellen, ki immár a szultánnal karöltve, még pedig mint a magyar királyi czím viselője dolgozott a magyar birodalom elfoglalásán.

IV. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY NYUGATON ÉS KELETEN.

A CSEH ZSEBRÁKOK LEVERÉSE. — A SZENT KORONA VISSZASZERZÉSE. — KÜZDELMEK BOSZNIA BIRTOKÁÉRT. — A KORONÁZÁS. — TÖRÖK BÉKE. — LÁZADÁS ERDÉLYBEN. — MOLDVAI HADJÁRAT. — HÁBORÚ CSEHORSZÁGGAL. — AZ 1471-IKI LÁZADÁS. — MÁTYÁS MEGSZERZI A CSEH MELLÉKTARTOMÁNYOKAT. — SZABÁCS MEGVÉTELE. — MÁTYÁS NŐÜL VESZI BEATRIX NÁPOLYI HERCZEGNŐT.

Mikor a hűtlen magyar urak elhagyták Frigyes császárt s ismét törvényes királyukhoz csatlakoztak, az osztrák háború tényleg véget ért, mert a császárnak magának nem volt serege, melylyel a hadakozást folytathatta volna. De békét sem akart kötni, hanem György cseh királylyal szövetkezett s a csehek segélyével Pozsonyt szerette volna hatalmába ejteni. Szerencsére a cseh király meggondolta a dolgot s nem segítette a császárt, ki tehát tétlenségre volt kárhoztatva. Így Mátyás király 1460-ban végre komolyan hozzáláthatott a felvidéki zsebrákuralom megtöréséhez, melyet közvetlenül trónralépte után megindított. Csakhogy nehéz, véres munka várakozott reá, mely éveket vett igénybe, s súlyos áldozatokat követelt. A király az érdekelt vármegyékkel nagy adókat szavaztatott meg s a pénzen megfelelő hadat szervezett. A romboló háborúban időnkint a király is részt vett s a tömegek szörnyű elkeseredést tanusítottak a gyűlölt csehek iránt. Mátyás derék hadvezérei, Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda, Pálóczy László országbíró, Zápolyay Imre kincstartó egymás után vívták meg Sárosban, Szepesben a csehek várait, más részöket pénzen váltották vissza, a cseh zsoldosokat meg vagy kiirtották vagy kiverték az országból, java részöket pedig a királyi zsoldoshad sorába fogadták. Három esztendeig (1460—62) tartott a véres harcz, de végül 1462 májusban a csehek fővezére, Giskra János meghódolt. Később egy új zsebrákhad tört ugyan az országba s vezére, Svehla János elfoglalta a nyitramegyei Kosztolányt. De Mátyás maga sietett ellenök s a szó szoros értelmében kipusztította őket. Ezzel végkép fölmenté uralmuk alól a felvidéket s helyreállította tekintélyét e fontos országrészben.

A felföld visszaszerzése Mátyás királyt még erélyesebb cselekvésre ösztönzé a császár ellen, ki nyugaton az államterület értékes darabjait tartotta hatalmában. Hogy György cseh királyt szorosabban magához fűzze, 1461-ben tényleg nőül vette leányát, Katalin herczegnőt. Szövetségese is akadt Albert osztrák herczegben, a császár öccsében, ki bátyja tűrhetetlen zsarnoksága ellen a magyaroktól kért segítséget.

Erre Mátyás megindította a háborút, de György cseh király Albert osztrák herczeg ellen a császárt segítette s így a küzdelem nem járt oly eredménynyel, mint a magyarok remélték. Mátyásnak 1462-ben oly békére kellett lépnie, mely sok előnye mellett sok hátránynyal is járt. A császár kötelezte ugyan magát, hogy 80.000 aranyért kiadja a szent koronát és Sopron városát, Mátyást fiának fogadja s különösen a török ellen segíti. Viszont azonban Mátyásnak a császár kezén kellett hagynia Sopron kivételével az addig birtokában levő magyar területet, bele kellett nyugodnia, hogy Frigyes továbbra is viselje a magyar király czímét, sőt az esetre, ha maga fiutód nélkül halna meg, a császárnak s fiörököseinek biztosította a trónöröklés jogát. Ez árnyoldalai daczára a békeszerződés egészben kedvező volt Mátyás királyra s az országra. A császár elismerte törvényes uralkodónak, s valóban csupán e szerződés által vált törvényes uralkodóvá, mert eddig a törvényesség legfőbb kellékét, a koronázást nélkülöznie kellett. A korona a császár kezén volt s míg ezt az ősi kincset ki nem adta, Mátyás szükségképen csak választott, nem pedig koronás király volt. Az a remény, hogy a korona immár visszakerül a nemzet kezébe, népszerűvé tette a békeszerződést, melyet az országgyűlés (1462 május) örömmel hagyott jóvá s a 80.000 arany váltságdíj megszerzésére adót szavazott meg, de csak oly föltétellel, ha a király megigéri, hogy ily adót nem kér többé. Sőt a rendek az igérettel sem elégedtek meg, hanem 9 főpapnak és 18 világi úrnak külön kezességet kellett az igéret megtartásáért vállalnia. A rendek azt is törvénybe igtatták, hogy „soha semmiféle adót nem fizetünk s behajtani nem engedünk". A király lehetőleg gyorsan beszedte az adót s lefizette a váltságdíjat, mire a szent koronát visszahozták magyar területre. Sopronnál, mely ismét magyar uralom alá került, várták a király biztosai s nagy ünnepélyek közt kisérték a városba (1463 julius 25), honnan gyors lovú hírnökök vitték az örömhírt az ország távolabbi részeibe. Mindenütt zajos lelkesedéssel fogadták s istentisztelettel adtak hálát érte a mindenhatónak. Föllélegzett a magyar nép, hogy áhítatának magasztos tárgya, önállóságának dicső jelképe végre visszaszállt birtokába.

Mátyás arczképe.
(A bécsi Hieronymus-féle Corvin-codexben.)

Mátyásnak királylyá koronázása azonban ekkor sem történhetett meg, mert az ifjú hőst a déli harcztérre szólította kötelessége. A császár-

ral s a cseh zsebrákokkal folyó küzdelmek nagyban lekötötték ugyan Mátyás király erejét, de azért e közben sem feledkezett meg a török elleni védekezésről. Élénk érintkezésben állt a pápával s hogy terveinek megnyerje, képviseltette magát a mantuai kongresszuson, mely tényleg nagyszerű határozatokat hozott s 34.000 lovasból és 40.000 gyalogból álló sereg kiállítását mondta ki. Ez a haderő Mátyás vezetése alatt elég lett volna Konstantinápoly visszahódítására. Csakhogy a kongresszus határozatai papiron száradtak, mert a császár konokul meghiusította végrehajtásukat, noha a viszonyok fölöttébb kedveztek egy nagy európai hadi vállalatnak. Mátyás király első sikerei nem maradtak hatástalanok a Balkán népeire, melyek nyomban észrevették, hogy ismét erős kezű férfiú vezeti a magyar állam sorsát, ki atyjának nemcsak nevét, hanem katonai erényeit is öröklé. Osztoja Tamás bosnyák király személyesen megjelent a szegedi országgyűlésen (1459), elismerte Mátyást urának s támogatását igérte a török ellen. Mátyás Szerbiát, melyben a Brankovicsok családjának magva szakadt, Osztoja fiának, Istvánnak adományozta, ki szintén elismerte a magyar korona felsőbbségét s elismerte e felsőbbséget utóbb mint Bosznia királya is. A havasalföldi vajda személyesen mutatta be hódolatát, midőn Mátyás Erdélyben időzött (1462). Mihelyt a király neszét vette, hogy a szultán fegyverrel akarja az elpártolt bosnyák királyt megfenyíteni, összehívta az országgyűlést, megfelelő adót szavaztatott meg s nagyarányú hadikészülődéseket tett. Fordult Rómához és Velenczéhez, mely utóbbi némi pénzzel csakugyan támogatta, ellenben a pápa ismét a legellenségesebben viselkedett. A bosnyák király ugyanis hirtelen elszakadt Magyarországtól s a pápától kért koronát, ki csakugyan küldött neki, melylyel önálló uralkodóvá koronáztatta magát. (1461). Hasztalan tiltakozott ez ellen Mátyás s irta Rómába, hogy emberemlékezet óta nem történt Magyarország s az egész kereszténység ellen oly gonosz merénylet, mint a bosnyák király részéről. Róma az árulót támogatta s ezzel nagyban elősegítette, hogy Bosznia csakhamar török kézbe került. Elkeseredésében Mátyás kereken tudtára adta ugyan a pápának, hogy török politikáját jövőre a szentszéktől teljesen függetlenül fogja irányítani. De nem mondott le a török elleni nagy nemzetközi háború eszméjéről, sőt egymaga is készen állt a harczra s mikor a szultán 1463-ban támadólag lépett föl, még koronázását is elhalasztotta, csakhogy személyesen vezethesse csapatait. A szultán Boszniát akarta elfoglalni. Hogy azonban terveit leplezze, s másutt foglalkoztassa a magyarokat, a Szerémség és a Temesköz ellen is erős sereget küldött.

Mátyásnak első sorban az ide betört hadakat kellett kivernie, mi csakhamar megtörtént, mire a győztes magyarok a király vezetése alatt Szerbiába nyomultak s űzték-verték a futó ellenséget. Csakhogy e közben a szultán végzett István bosnyák királylyal; elfogta, lefejeztette,

országát meg birtokba vette. Mátyás őszszel Boszniába sietett tehát s télvíz idején, hosszú, véres ostrom után Jajcza várát, melyet megvívhatatlannak tartottak, az ország jó részével visszafoglalta. A király diadalmasan tért haza, hol fővárosa ünnepélyesen fogadta (1464 február). Otthon azonban gyász várakozott reá. Neje, Katalin királyné gyermekágyban a csecsemővel együtt meghalt s Mátyás másodízben özvegységre jutott. Első neje, a Cilley-leány csak névleg volt hitvese. Második nejétől szintén nem maradt gyermeke, de a huszonnégy éves, erős, egészséges ifjú méltán remélhette, hogy új házassággal biztosítani fogja nemzetsége állandó fenmaradását. E reményben kisérte népének örömrivalgása Székesfejérvárra, hogy végre megnyerje méltó jutalmát s szent István koronájával megkoronáztassék. A fényes szertartás 1464 márczius 29-én ment végbe s Széchy Dénes, az agg bíbornok-primás végezte. Csak akkor, csak annyi küzdelem után lett Mátyás, a választott király immár Magyarország koronás királya, s jutott annak a mérhetetlen erkölcsi hatalomnak birtokába, melylyel a koronázás a magyar királyt felruházza.

Szüksége is volt ez erkölcsi erőre, mert új és nagy feladatok várakoztak reá. Az 1464. év folyamán valósulni látszott az a régi terv, hogy nemzetközi hadjárat indul meg a török ellen. A szultán erősen fenyegette az olasz partvidéket s ostromolni kezdte Ragusa városát. E hírek Rómában nagy riadalmat okoztak s a pápa Anconában hajóhadat gyűjtött, melynek vezetését a derék Carvajal bíbornokra bízta. E hajóraj azonban még a velenczei flotta csatlakozása mellett sem szolgálhatott egyébre, mint a legjobb esetben Ragusa fölmentésére s ez volt megalakításának egyedüli czélja. Hogy a tervezett hadjáratnak komoly eredménye legyen, annak legfőbb feltétele az volt, hogy a pápa kellő szárazföldi haderő kiállítására tegye képessé Mátyás királyt. Velencze csakugyan ez irányban érvényesítette befolyását Rómában s azt ajánlotta, hogy a szentszék s az olasz fejedelmek legalább 12.000 arany havi segélyt biztosítsanak a magyar királynak, ki e pénzen 40—60.000 főnyi hadat alakítson s teljes erővel nyomuljon a Balkánra. Az európai közvélemény helyeselte ez eszmét s egy olasz költő versben hivta föl Mátyás királyt, még pedig mint állítja, egész Európa nevében, vegye át a török elleni védekezés vezetését, mert ő erre a legalkalmasabb. Már ekkor ismerték tehát a keresztény világban Mátyás király egyéniségét s Mátyás készen is állt a vállalatra, de ekkor sem kapott kellő segítséget. Mindazonáltal, mikor híre járt, hogy II. Pius pápa személyesen akar a flotta élére állani s azt esetleg Konstantinápoly ellen készül vezetni, örömmel üdvözölte az eszmét s maga is részt akart a háborúban venni, habár csak ama kisebb haddal, melyet a szerényen mért segélylyel s a saját pénzeszközeivel talpra állíthatott. Harczra biztatta Skander béget, kivel régóta összeköttetésbe lépett, maga meg 22.000

főnyi sereget gyűjtött s várta a jelentést a pápai hajóraj indulásáról. Pius pápa julius 18-án csakugyan Anconába érkezett. De minthogy készülődéseinek igazi czélja csak Ragusa fölmentése volt, mihelyt értesült, hogy a török abbanhagyta az ostromot, flottája nem mozdult ki Anconából s a tengeri hadjárat terve végleg elejtetett, mikor a rég beteg pápa meghalt (augusztus 14). Halála előtt ő is Velencze is küldött ugyan némi pénzsegélyt a déli széleken várakozó Mátyásnak, ki hagyatékából szintén kapott 48.000 aranyat. De a király azon számítása, hogy a keresztény támadás meg fogja osztani a török haderőt, nem teljesült. A szultán Boszniába tört s keményen vívta Jajcza várát, mely már-már végveszedelemben forgott. Az utolsó pillanatban azonban megjött Mátyás király s közeledésének egyszerű hírére a szultán cserben hagyva tüzérsége és hadi készletei nagy részét harcz nélkül futva vonult vissza. Jajcza felszabadult s Mátyás készen állt 1465-ben folytatni a háborút, ha a keresztény államok támogatják. De ismét magára maradt s így nem aknázhatta ki mult évi sikereit. Igazolására azonban ünnepélyesen kijelenté, hogy „a török kiűzése Európából nem rajta, hanem másokon múlt".

Hét esztendei keserű tapasztalás szűrődik le e keserű szavakban. Mátyás király trónralépte első napjától ernyedetlenül küzdött a törökkel, mely harczot uralkodói programmja egyik főpontjának tekintette. Kezdettől fogva Európához, a pápához, ki Olaszországban, a császárhoz, ki déli tartományaiban ép úgy fenyegetve volt, mint Magyarország déli része, a német birodalomhoz, Csehországhoz és Velenczéhez folyamodott segélyért, mert nem csupán magyar, hanem általános európai, keresztény érdekek forogtak szóban. De némi pénzen kívül sehonnan sem kapott támogatást. A keresztény közösség érzete a fenálló politikai és gazdasági ellentétek közepette immár végleg eltünt a köztudatból s a pápa és a császár magyarellenes törekvései mellett gondolni sem lehetett többé arra, hogy az európai hatalmak egyesülni fognak a török ellen. Tudta ezt mindenki s az az olasz költő, a ki Mátyásra akarta az új keresztes hadjárat vezetését bízni, maga fájdalmasan említi, hogy a többi országok hideg közönye lehetetlenné tesz minden közös vállalatot. Csakugyan a legközvetlenebbül érdekelt államok is magára hagyták Magyarországot s Mátyás király e tényből végre levonta a következményeket. Kibékült Mohámed szultánnal, kit 1465 óta különben is másnemű teendők vettek igénybe s ki annál inkább kereste a megegyezést, mert tapasztalnia kellett, hogy a magyar állam ismét erős és hogy Hunyady Mátyás méltó fia a nagy törökverőnek, János vajdának. Mátyás király és Mohámed szultán különben is rokonságot tartottak s így a magyarok azt a török követséget, mely 1468-ban békét kérni Budára érkezett, előzékenyen fogadták. Szerződés köttetett, melyet a szultán lehetőleg megtartott, úgy, hogy a magyar-török viszonyokban egy időre kedvezőbb fordulat állt be. Mátyás király továbbra is szoros figyelemmel kisérte a keleti kérdést s

számításaiban állandóan szerepelt a nagy török háború eszméje, mihelyt megfelelő európai támogatást nyert. Viszont a török sem pihent s a széleken örökösen dúlt az apró harcz, kisebb-nagyobb betörés és támadás. De arról a szándékáról, hogy Magyarországot meghódítsa, a szultán jó időre lemondott s tartózkodott az igazi nagy háború fölidézésétől. Ezzel lehetővé tette a magyar királynak, hogy egyrészt országa belső bajait orvosolja, másrészt meg keresztény ellenségeivel mérkőzzék meg, kik konokul folytatták irányában agyarkodásukat s a szomszéd országokból örökösen izgattak, lázítottak ellene, bármennyire szivökbe fogadták nevét alattvalói. A tömegek meleg szeretetökkel övezték s a pápai követ már 1463-ban jelentette haza, hogy általános népszerűségnek, közszeretetnek örvend. Azt is megmondja, miért? Azért, mert tisztességes életmódot folytat, igazságos ember s buzgón teljesíti uralkodói kötelességeit. Csakhogy a tömegek szeretete nem oltalmazta meg az urak árulása ellen. Uralkodása minden szakában azt hirdette, hogy első kötelességének tekinti a zabolátlan olygarchia megfékezését, a belső rend és biztonság, a jog és a törvény uralmának helyreállítását. A romboló elemeknek megtörése, a törvény korlátai közé visszaszorítása, a jogrendbe való beillesztése volt akkor a nemzeti politika legelső követelése, melyet szép szóval annál kevésbbé lehetett valósítani, mert a lázongókat Mátyás külföldi ellenségei folyton bujtogatták és segítették. Az egyik Frigyes császárral, a másik György cseh királylyal, vagy a lengyel udvarral állt összeköttetésben, s hol ennek, hol amannak biztatására tört koronás királyára. E lázadások mindig ellentétben álltak az ország érdekeivel s az önzés, nem pedig a király önkénykedései keltették őket. A hatalmasok nem akartak urat tűrni magok felett, nem akartak a törvényhez alkalmazkodni. Ők voltak a nép legkegyetlenebb kínzói, kik a koronás királynak sem engedelmeskedtek, minden jogot lábbal tiportak, az állam érdekeit telhetetlenségöknek vagy hiuságuknak áldozták fel, a tömegeket valóságos szolgaságra kárhoztatták, mint száz és száz egykorú emlék bizonyítja. A nép maga mindig ellenök volt, mert józan eszével belátta, hogy reá nézve jobb egy erős kezű király, még ha zsarnok is, a mi Mátyás, az igazság embere soha sem volt, semhogy 10—20 apró zsarnok önkénykedjék rajta. Nem is a tömegekre, hanem a külföldre támaszkodtak az urak s Mátyás mindig könnyen végezhetett velök, mert a hazában soha sem volt gyökerük. Az állam külső ellenségeinél kerestek tehát támaszt s Frigyes császár, György cseh, Kázmér lengyel király, István moldvai vajda, utóbb Velencze keze játszott közre fondorlataikban, lázongásaikban, melyek 1467-ben ismét veszélyes alakot öltöttek. A császár megnyerte Máté erdélyi püspököt, valamint régi híveit, Szentgyörgyi János és Zsigmond grófokat, akkor erdélyi vajdákat. A lengyel udvar és István moldvai vajda meg másokat ösztönzött fegyverfogásra, úgy, hogy 1467 augusztusban több úr, köztük Elderbach Bertalan, szintén

erdélyi vajda, Zápolyay István és Imre, kiket Mátyás király kegyelme emelt a magasba, kitűzte a lázadás zászlaját. A fölkelés Erdélyre támaszkodott, de a Dráván túlra és a Szepességre is kiterjedt. Minthogy magok a király főtisztviselői álltak a mozgalom élén, kénytelen-kelletlen a három nemzet is hozzá csatlakozott. István moldvai vajda, egy igen ravasz, eszes ember, nemcsak szította a tüzet, hanem idegen, sőt török segélylyel biztatta a vezetőket, kik elvakultságukban egyenesen el akartak a szent koronától szakadni s Szentgyörgyi János grófot készültek erdélyi királylyá választani. De Mátyás „a szélvész gyorsaságával" Erdélyben termett s a felkelők, az egykorú szerint, gyáva vadak módjára futottak szét, mihelyt az oroszlánt meglátták. Ellenállás, komolyabb harcz nélkül állt helyre a nyugalom. Az akaratuk ellen táborba gyűjtött tömegek szétoszoltak s az összes vezérek térden állva kértek kegyelmet. A nemeslelkű király készségesen megbocsátott mindenkinek, a ki önként meghódolt s csak a csökönyös lázadókat büntette.

Mihelyt Erdélyben rendet csinált, Moldvába vezette hadait, hogy megfenyítse a főbujtogatót, István vajdát, kihez néhány erdélyi lázadó menekült. A magyar sereg a király vezetése alatt győzelmesen haladt előre s István vajda békéért könyörgött, de a tárgyalások közben a Bánya (Baia) moldvai városban táborozó magyarságot az éj leple alatt lopva, orvul megtámadta (deczember 15). A magyarok álmukból fölverve, vitézül védekeztek s vissza is verték a támadást. De a hosszú éjjeli harczban mindkét fél súlyos veszteséget szenvedett s maga Mátyás király vállán nehéz, fájdalmas sebeket kapott, melyek lassan gyógyultak s négy éven át kínozták a királyt, a ki betegen tért vissza országába. A moldvaiak nem merték üldözni, hanem a védtelen Máramarosba törtek s török módra dúlták. Mindazáltal István vajda csakhamar czélszerűnek találta békét kérni s hódolatát bejelenteni.

Ezt a fölkelést a keresztény uralkodók zúdították Mátyás királyra. Titokban tették, de mikor kellett, nyiltan is ellene támadtak. Kázmér lengyel király teljesen ki akarta Moldvából a magyar befolyást szorítani s Mátyásnak végre is a pápa döntéséhez kellett folyamodnia, mely Moldvát csakugyan Magyarországnak itélte. Még inkább elmérgesedtek Katalin királyné halála óta a magyar-cseh viszonyok. Míg a felföldön a zsebrák-uralom virágzott, Csehországból folyton támogatták a cseh rablókat. Mikor a királyi hadak helyreállították a nyugalmat, a cseh urak folytatták a zsebrákok munkáját, minduntalan magyar területre törtek, tűzzel-vassal pusztították, a föld népét összefogdosták s mint a török, kihajtották az országból. Mátyás ismételten panaszt emelt ez üzelmek miatt Prágában, sőt fenyegetőzött is. De György király konok ellensége volt, s ha időnként barátságosabban viselkedett, nemcsak a határszéli küzdelmeket nem akadályozta, hanem a császárral egyenesen Mátyás megbuktatását tűzte ki czéljául. Így Mátyás királyra halaszt-

hatatlanná lett a György királylyal való leszámolás, mire csakhamar megjött az alkalom. Noha II. Pius pápa György királyt törvényes uralkodónak ismerte el, a szentszék s a cseh udvar közt lassankint újra kiélesedett a vallásos ellentét.

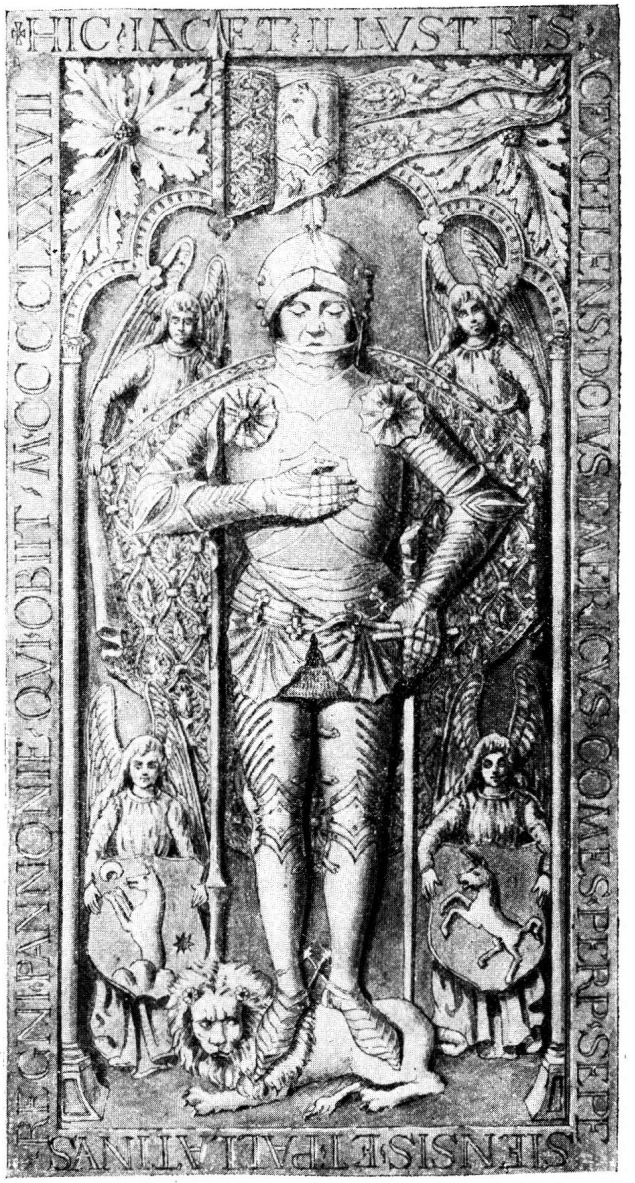

Zápolyay Imre sirköve.
(A szepesi székesegyház Zápolyay-kápolnában.)

György király trónja az utraquista köznemességre s a cseh városi polgárságra, valamint az egykori huszitákra támaszkodott, kiknek vallásszabadságot engedett, a mennyiben az egyházilag jóváhagyott compactátákkal összhangban maradtak. Ellenben a melléktartományokban, Morvaországban, Sziléziában, Alsó- és Felső-Luzsácziában igen erős volt a német és katholikus elem, mely a csehek iránti vallásos és nemzeti gyűlöletből nem vett részt György király választásában, állandóan eretneknek tekinté s folyton sürgette Rómában a cseh egyház különállásának megszüntetését. II. Pius 1462-ben csakugyan érvényteleneknek nyilvánította a compactátákat s felhívta György királyt, hogy a kelyheseket eretnekeknek tekintse s akként bánjék velök. De a király nem mert legmegbízhatóbb híveivel kikötni, s a pápa már ekkor

belátta, hogy az egyház álláspontját Csehországban csak erőszakkal lehet érvényre emelni. Kérdést intézett tehát Mátyáshoz, hajlandó-e szükség esetén fegyverrel végrehajtani a szentszék idevonatkozó határozatait? Mátyás azt felelte, hogy a pápa szózata, valamint a török, akképen a cseh eretnekek ellen is bármikor készen fogja találni.

Nemcsak a hitbuzgalom sugallta e szavait, hanem a magyar állam érdeke is. Mint Nagy Lajos, sőt IV. Béla óta minden magyar uralkodónak figyelme a nyugatra irányult, akképen Mátyás király is a nyugaton akart a magyarságnak új erőforrásokat nyitni, melyekkel alkalom adtán a törököt végleg megtörheti. Ez volt a nemzeti politika iránya száz év óta. Csakhogy Mátyás tanult a multból s a kapocs, melyet ő akart Magyarország és a szomszéd országok közt létesíteni, egészen más természetű volt, mint az eddigi. Tudta, hogy házassággal, a dynasztikus politika ez elhasznált eszközével czélt nem érhet többé. Azt a tervét, hogy a császár valamelyik nőrokonát vegye hitvesül, hamar el is ejtette. Ellenben komolyan foglalkozott a cseh trón megszerzésével. Csakhogy nem olyan cseh király akart lenni, mint volt elődе, Zsigmond, Albert, V. László. A cseh trón birtokának reá nézve egészen más jelentősége volt. Mátyás hatalmába akarta keríteni a cseh országokat, hogy szellemi és anyagi erejöket tényleg a magyar állam érdekének megfelelően értékesítse. Ő valósággá akarta tenni azt, miről elődei csak ábrándoztak, másrészt meg a császár s a cseh király örökös fondorlatai egyenesen rákényszerítették, hogy a cseh ügyekbe avatkozzék. Nem szívesen tette s élete minden szakában hirdette, hogy a török megtörésének akarja magát szentelni, csak a keresztény szomszédok ne gátolják. Ezek azonban nem engedtek nekik nyugtot. „Óvást emelve kijelentem — irta ez ügyben a pápának (1461) — hogy ha szenvedett sérelmektől kényszerítve a hitetlenek ellen irányzott fegyveremet szívem keserűségére a hitetlen hivek ellen kell használnom s birodalmam megtámadói ellen kell fordítanom, azt senki sem veheti tőlem rossz néven.“ Az ellenállhatatlan kényszer, az önvédelem és végszükség terelte Mátyás királyt a nyugatra, mert nemcsak koronáját, hanem állama fenmaradását onnan akkor nagyobb veszély fenyegette, mint keletről.

Égetővé a cseh-pápai viszály azonban csak később vált, mert Frigyes császár Rómában teljes erővel György király érdekében dolgozott, ki meg viszont őt segítette ki nem egy bajából s védett meg lázadó alattvalói ellen. Pius pápa csakugyan nem mondta ki az utolsó szót s így a szentszék és György király közt a szakítás nem következett be. De utóda, II. Pál pápa, már keményebb ember volt. Még 1465 nyarán eretnekség bűne miatt Rómába, széke elé idézte a cseh királyt s felhívta Mátyást, vállalja el hozandó itélete végrehajtását, mit a király megigért.

Készen állt e feladatra. Időközben gyarapította kincstára segélyforrásait, tekintélyes állandó hadsereget szervezett, csehek és németek

közt összeköttetéseket szerzett s különösen azon fáradozott, hogy Frigyes császárt megnyerje ügyének. A császár, ki fiának fogadta, irgalmatlanul gyűlölte ugyan s titokban kézzel-lábbal dolgozott ellene, a hol csak tehette. Színleg azonban örömmel vette közeledését, sőt azzal biztatta, hogy utódjává, vagyis német királylyá választatja. Bármi kalandosnak tetszik ma ez a gondolat, s bármi kevéssé jutott eszébe a császárnak, kinek különben is volt fia, hogy a gyűlölt magyar királyt tegye utódjává, a XV. században ez az eszme egyáltalán nem látszott kivihetetlen agyrémnek. Frigyes császárt alattvalói a legnagyobb mértékben gyűlölték és lenézték, a német választó fejedelmek meg közönséges üzletnek tekintették a császárválasztást s szavazatukat a legtöbbet fizetőnek bocsátották árúba. György cseh király már előbb (1459—61) komolyan foglalkozott az eszmével, hogy a császár segélyével, vagy a nélkül német királylyá választatja magát. Körmönfont, éles eszű ember volt s épen nem talált lehetetlent a tervben, melyet csupán kénytelenségből ejtett el, mikor a pápával a compactaták miatt viszályba kerekedett. Mátyás király még inkább valósíthatónak találhatta ez eszmét, mert állama jelentékenyebb volt Csehországnál s mert egyházilag ugyanazon alapon állt, mint a német birodalom fejedelmei és lakosai. Egy lángeszű elmének nem eltévelyedése, hanem jól átgondolt terve volt ez a merész eszme, mely valósulása esetén a magyar király tekintélyét és hatalmát a keleten is hatványozta volna. Mátyás, ha a birodalom rendei megválasztják, Magyarország királya maradt volna továbbra is. Vele nem az történt volna, a mi Zsigmonddal és Alberttel, kiket a német és cseh korona birtoka elvont Magyarországtól. Mátyás más ember volt, mint két császári előde s más volt korában Európa helyzete is. Elődei szintén a magyarság segélyforrásait kivánták idegen koronáikkal gyarapítani. Csakhogy az ár elsodorta őket; ellenkezője történt annak, a mit akartak s a viszonyok kényszere alatt Magyarország erejét helyezték idegen érdekek szolgálatába. Mátyás király más anyagból volt gyúrva, mint ők s az ő birtokában a német és cseh korona a magyar államra az erőgyarapodás kimeríthetetlen kútfeje lett volna, a mint a cseh korona megszerzése csakugyan szembetünően hasznára vált a magyar birodalomnak. Egyébiránt az európai közvélemény sem találta Mátyás király szándékát meglepőnek vagy kivihetetlennek. Ellenkezőleg az egykorú olasz költő Itáliára s az egész kereszténységre is a legörvendetesebb eseménynek mondja Mátyás szándékát s egyenesen biztatja, választassa meg magát.

A cseh kérdésben nyilvánult Frigyes császár alattomossága s Mátyás elleni gyűlölete a legszembetünőbben. Nem akarta tűrni, hogy a magyar király hatalma a cseh trón megszerzésével fokozódjék s ez okból egész befolyását a Róma és Prága közötti ellentétek enyhítésére, az összeütközés elhárítására vetette latba. Csakhamar azonban maga is összetűzött György királylyal, ki haddal támadt reá, mire a csehek elárasz-

tották Ausztriát. A császár Mátyáshoz fordult s rimánkodva kérte sürgős segélyét. Megigérte, hogy a segély fejében lemond a magyar királyi czímről, kiadja a kezén levő magyar területet s Mátyást német királylyá választatja. Sőt azzal ámította, hogy a választófejedelmek közül hármat már megnyert a tervnek, hogy maga önként lemond a császárságról, egyházi pályára lép s fia, a gyermek Miksa főherczeg gyámjává Mátyást teszi meg. Minderről írást adott s Mátyás felhasználta a kedvező alkalmat, hogy a császárral szövetkezzék, mert ily módon a pápa szövetségére is számíthatott, melyre a cseh kérdésben rászorult. Mihelyt György király a császárral összeveszett, Róma csakugyan a legkíméletlenebbül lépett föl ellene. Mint eretneket nem ismerte el többé királynak s fölmenté alattvalóit a hűségeskü alól, mire a cseh mellék-tartományok német lakossága fegyvert fogott. A katholikus mozgalom középpontja a hatalmas Boroszló városa volt gazdag német polgárságával. De számos német főúr is csatlakozott hozzá, míg György király a cseh nép tömegeire támaszkodott. Jeles katona volt, sok pénzt, jó hadsereget gyűjtött s így katholikus alattvalói külföldi segítség nélkül nem boldogulhattak. Ezt tudták magok s épen ez okból Pál pápa sokáig biztatta Mátyás királyt a cseh katholikusok megsegítésére. Mikor azonban kenyértörésre került a dolog, a császár kívánságára, ki titkon akkor is Mátyás ellen fondorkodott, mikor nyiltan szövetkezett vele, Kázmér lengyel királyhoz fordult s őt szólította fel a szentszék azon itéletének végrehajtására, mely György királyt megfosztja a cseh tróntól. A pápa mellőzte tehát Mátyást, sőt egyik legkonokabb ellenségének, a lengyel királyi családnak szánta Csehországot. Ezt Mátyás semmi áron sem tűrhette. Szerencsére magok az események hiusították meg a pápa tervét. A lengyelek nem engedték, hogy Kázmér a cseh trónt elfoglalja s így a magokra maradt cseh katholikusok közvetlenül fordultak Mátyás királyhoz. Minthogy pedig Frigyes császár szintén segítségét kérte a csehek ellen, Róma sem mellőzhette tovább Magyarországot, hanem formaszerűen felhívta Mátyást, hajtsa végre a pápa itéletét, űzze el György királyt s foglalja el a cseh trónt. Ily kedvező körülmények közt Mátyás nem késedelmeskedett, hanem hadat üzent (1468 márczius 31) György cseh királynak, jól felszerelt csapataival a császár segítségére sietett, kiverte Ausztriából a cseheket s benyomult Morvaországba. Ezzel megkezdődött a hosszú cseh háború, mely azonban egyelőre kevésbbé fegyverrel, mint a diplomáczia kétszínű eszközeivel folyt. Alighogy a magyarok kiűzték a cseheket az osztrák tartományokból, a császár ismét Mátyás ellen fordult, a mi azt jelenté, hogy a császár szövetségese, Pál pápa szintén ellene van. A császár minden áron meg akarta gátolni, hogy Mátyás a cseh koronát elnyerje, s nyomban első sikerei után az eretnek, az egyházból kiátkozott György királylyal kezdett alkudozni. Hogy üzelmeit meghiusítsa, Mátyás maga is tárgyalásokba bocsátkozott ellen-

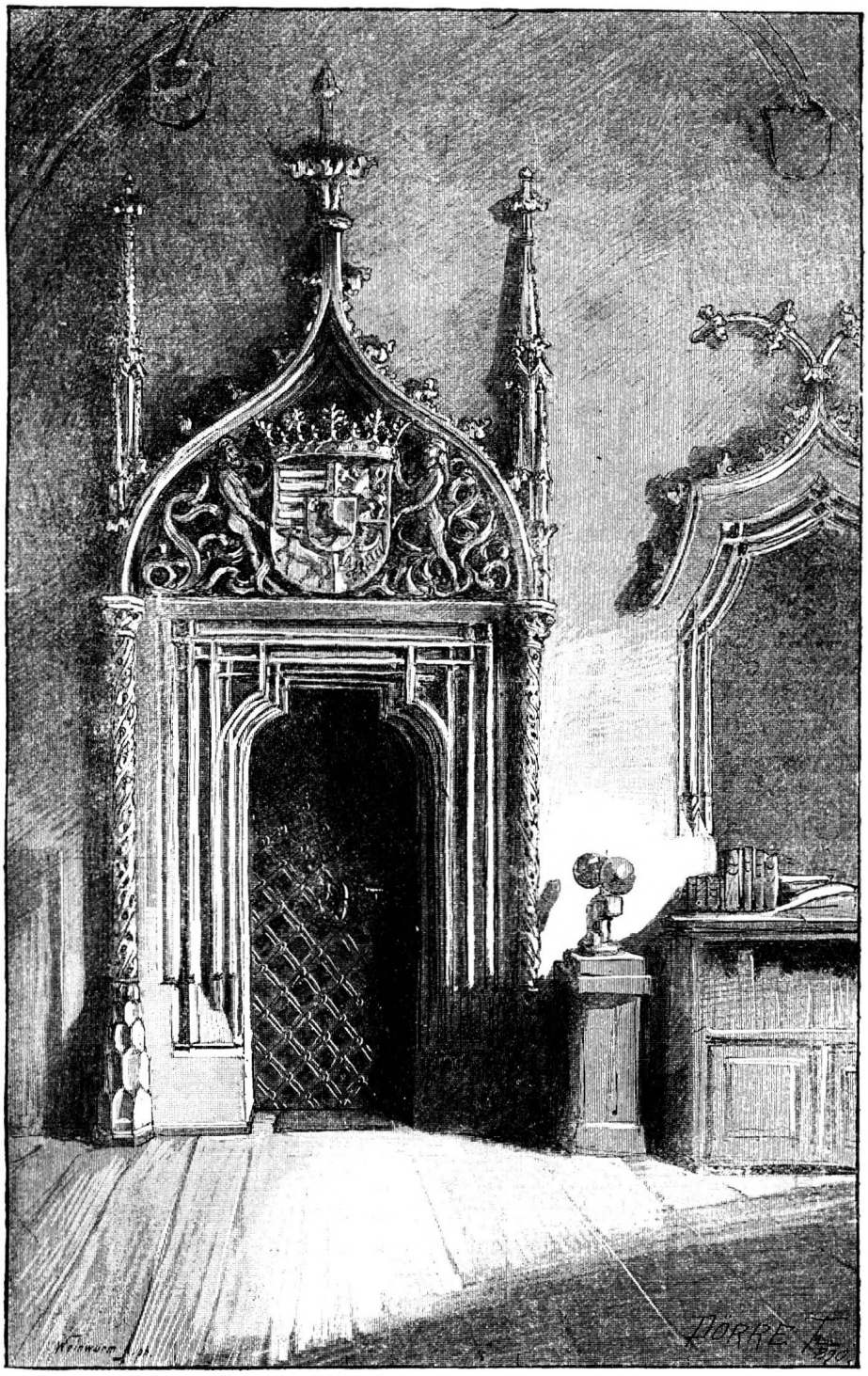

Ajtó Mátyás király czimerével a boroszlói városházában.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

ségével, személyesen találkozott (1469 február 27) s fegyverszünetre lépett vele.

De a cseh katholikusok, kik föltétlenül szakítottak Györgygyel s kik végveszélybe jutottak volna, ha Mátyás király elhagyja őket, nem törődtek a pápa, még kevésbbé a gyűlölt császár változékony magatartásával, hanem befejezett tényt alkottak azzal, hogy Mátyást formaszerűen cseh királylyá választották (1469 május 3). Mátyás elfogadta a választást, noha ez nemcsak a császárt, hanem a szentszéket is mód nélkül elkeserítette s Pál pápa csodálkozását fejezte ki, hogy Mátyás cseh királylyá veti föl magát, pedig Róma azt óhajtja, hogy Csehország több tartományra osztassék, melyek belügyeikben önállók legyenek, de máskülönben a császár hatósága alatt álljanak. Csak ekkor derült ki Róma igazi szándéka, mely arra irányult, hogy a magyarság vérét és vagyonát a császárért áldozza s neki szerezze meg a cseh országokat. Ilyesmire Mátyás nem volt kapható s a ravaszul kieszelt terv hamar meghiúsult a magyar király elszántságán és fegyverei erején. A császárnak el kellett cseh terveit ejtenie, mert alattvalói gyakori lázongásai, a törököknek az osztrák tartományokba való betörései, a gyűlölet, melyet mindenütt keltett, teljesen képtelenné tették kivitelökre. Hajba kapott mindenkivel, haragosává, ellenségévé tett mindenkit, s a cseh katholikusok még György királylyal is szivesebben megegyeztek volna, semhogy Frigyesnek hódoljanak. A pápa végre belenyugodott ez eldöntésbe, a császár meg toporzékolt ugyan dühében, de nem birta Mátyás törekvéseinek útját állani. Csakhogy György király kifogyhatatlan volt új meg új segélyforrások kieszelésében s kijátszotta Mátyás ellen a nagy tromfot, midőn saját fiai mellőzésével trónja örökösévé választatta Kázmér lengyel király kiskorú fiát, Ulászló herczeget. Ezzel Cseh- és Lengyolország közt szövetség létesült Mátyás ellen, ki, hogy a császárt elvonja a szövetségtől, szintén merész tettre tökélte el magát. Személyesen kereste föl Frigyest Bécsben, hogy a közöttük fenforgó ügyeket kölcsönös megegyezéssel rendezze. De sem Mátyás előzékenysége, sem a józan ész és az érdek szava nem birta a császár rossz indulatát mérsékelni. Mátyás immár közvetlen tapasztalásból ismerte meg, kivel van dolga s bosszusan távozott Bécsből. Ekkor már cseh király volt, a római szent birodalom tagja, sőt választó fejedelme s mint ilyen méltán hihette, hogy a császár akarata ellenére is német királylyá választathatja magát. Viszont Frigyes a német fejedelmekkel egyezségre lépett a pápa által trónvesztettnek nyilvánított György uralma fentartása érdekében. Így tehát hatalmas hármas szövetség alakult Mátyás ellen, mely Rómában is erősen dolgozott s valószínüleg czélt ért volna, vagyis a pápát a kiátkozott Györgygyel kibékítette volna, ha a sors váratlanul más irányt nem ad az eseményeknek. György király hirtelen megbetegedett s pár napi szenvedés után meghalt (1471 márczius 22).

Halála nem oldotta ugyan meg a cseh kérdést, de mindenesetre jelentőséges esemény volt, mert benne a Mátyás elleni szövetség legkiválóbb tagját, jeles katonáját, éles eszű diplomatáját veszté el, kit tehetség dolgában a császár és a lengyel király meg sem közelítettek. Még az ő agyában született meg a jól kieszelt terv, hogy Mátyás cseh királyságát Magyarországban kell megdönteni. E tervet a szövetség fölkapta s arra számítva, hogy a magyar főemberek közt pénzzel és igérettel mindig találni árulót, merészen megkezdte a vakondok-munkát. A mozgalom élén főpapok álltak, mi arra vall, hogy Róma sem maradt tőle idegen. Vitéz János esztergomi érsek, Csezmiczey János (Janus Pannonius), a költő és pécsi püspök, Thuz János szlavon bán már 1470-ben gyanúsan viselkedtek s annyira fölkelteték a király haragját, hogy a prímást egy ízben nyilvánosan arczul ütötte, Thuzt meg elfogatta. De Vitéz oly ügyesen folytatta a képmutatást, hogy a király gyanúja eloszlott s távolléte idejére épen a prímást tette meg helytartójává, ki ez állásban messzemenő összeesküvést szőtt koronás királya ellen. Vitéz János igen tanult, ritka műveltségű ember volt, de igaz erkölcsi érzés nélkül, mint ama kor sok más pogányzó humanistája. Fényes pályáját a Hunyadyaknak köszönte, János vajda tette meg váradi püspöknek, Mátyás meg esztergomi érseknek. Ravaszkodó, síma modorával sokáig vezető befolyást is gyakorolt a királyi udvarban. De a politikában nem állta meg helyét s különösen a Frigyes császárral folyó tárgyalásokban bizonyult be képtelensége. Ennek következtében tekintélye is csökkent, mi a hiú, uralomvágyó embert annyira elkeserítette, hogy idegen érdekben királyi jótevője megbuktatására vállalkozott. A titok legsűrűbb leple alatt megnyerte rokonát, Csezmiczeyt, Thuz Osvát zágrábi püspököt, a világiak közül a léha, mindenre áhítozó, de a férfias cselekvéstől mindig visszariadó Ujlaky Miklóst, kinek roppant vagyona, de csupán ez, nem pedig tehetsége kölcsönzött jelentőséget, a Perényieket, Rozgonyi Rénoldot s még egy pár nagyurat, kik mind hasznavehető eszközei voltak a királyi akaratnak, mikor szolgálatába helyezkedtek, ellenben a rombolás és fejetlenség alkatelemeivé váltak, mihelyt a saját eszöket és önzésüket követték. Czéljaikat eléggé jellemzi az, hogy Mátyás király helyére egy gyermeket, a 13 éves Kázmér herczeget, Kázmér lengyel király másodszülött fiát akarták ültetni, kétségkívül azért, hogy magok uralkodjanak helyette. Megbizásukból Vitéz már 1471 elején formaszerűen felajánlotta a gyermeknek a magyar koronát, melyet nevében atyja el is fogadott. De a hazafias esztergomi kanonokok csakhamar neszét vették, hogy árulás készül s a káptalan azzal bélyegezte meg saját érsekét, hogy

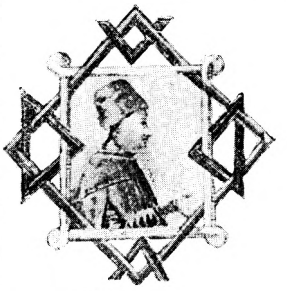

Vitéz János.
(A bécsi udv. könyvtár Plautus-codexének czímlapján.)

sietve küldte nehány tagját a Morvaországban időző Mátyáshoz s értesítette a veszedelemről, mely kétségkívül igen komolylyá vált volna, ha időközben György cseh király meg nem hal. Így Mátyás ez összeesküvésnek, mely, mint az esztergomi káptalan eljárása mutatja, a tömegekben a legridegebb ellenszenvet keltette, nem tulajdonított jelentőséget. Különben is épen ekkor békés megegyezést keresett Kázmér királylyal s megkérte leánya kezét. Mindazáltal júliusban hazatért Budára, országgyűlést tartott, az árulók egy részét adományaival és kegyelmével megnyerte, Ujlaky Miklósnak a bosnyák király hangzatos, de üres czímét adományozta, mi a hígvelejű embert olyan boldoggá tette, mint a gyermeket a játékszer. Ezzel őt is, másokat is elvont az összeesküvéstől, melyre azonban a lengyel udvar a legkomolyabban számított. Kázmér király Mátyásnak hadat izent, s fiát, ki Magyarország természetes urának és örökösének nevezte magát, nagy sereggel küldte az országba. Kázmér háborítlanul levonult Hatvanig, azután Nyitrának vette útját, melyet megszállt. E kóborlásaiban egy pár főpapon és úron kívül senki sem csatlakozott hozzá. Mindenütt ellenségnek tekintették s noha Mátyás nem állta útját, végül is szégyenszemre, eredmény nélkül kellett haza takarodnia. Vitéz prímás kegyelmet kért és kapott. Csakhogy konokul folytatta üzelmeit, melyeknek csak halála vetett véget (1472 augusztus 6). Így a zivatar Magyarországon kártalanul vonult el, de a cseh háború sem szűnt meg. György király egykori hívei csakugyan Jagelló Ulászlót, Kázmér lengyel király 15 éves fiát választották ellenkirálylyá, ki lengyel részről is segítséget nyervén, mindenre eltökélt huszita alattvalóival elkeseredetten folytatta a harczot a katholikus Mátyás ellen. Katholiczizmus és huszitizmus, melyet Pál pápa is a legélesebb kifejezésekben kárhoztatott és átokkal sújtott, álltak ott szemben egymással s természetes lett volna, ha a szentszék az egyház legerősebb eszközeit alkalmazza a katholikus Jagellók ellen s így vonja el őket a csehektől. De Mátyás minden kérése, sürgetése sem volt képes Rómát cselekvésre birni. Pál pápa halála után IV. Sixtus került a trónra, kit a császár azzal fenyegetett, hogy a franczia és a burgundi uralkodókkal egyetemes zsinatot tart s más pápát választat. Ez a veszedelem sajátságos helyzetbe juttatta Sixtus pápát. Rászorult Mátyás királyra, ki nemcsak elismerte törvényes pápának, hanem azzal biztatta, hogy szükség esetén egész haderejével segítségére siet. Viszont azonban a császárral sem mert szakítani s így nem lépett föl Frigyes védenczei, a Jagellók ellen. Ily körülmények közt Mátyás azzal vetett véget az áldátlan helyzetnek, hogy maga is megegyezett velök; Kázmérral békét, Ulászlóval (1474 február) három évi fegyverszünetet kötött, még pedig a tényleges birtokállomány alapján, vagyis belénugodott a cseh állam kettéosztásába. Ulászló kezén maradt az anyaország, míg Mátyás megelégedett az inkább katholikus és német mel-

léktartományokkal, melyek buzgón ragaszkodtak hozzá s magukban is igen értékesek voltak.

Noha a Jagellók Mátyás józan mérséklete következtében olyan békét kaptak, minőre katonai képtelenségök mellett alig számíthattak, egy hónappal az egyezség megkötése után ismét megkezdték a harczot. A hitszegésre Frigyes császár bujtogatta őket, ki sátáni elkeseredéssel áskálódott Mátyás ellen a kül- és a belföldön egyaránt. Új támadásra ösztökélte a Jagellókat, kik segítségére számítva, roppant, 60—80.000 főnyi sereggel nyomultak a cseh melléktartományokba s őszszel erős ostrom alá vették Mátyás hű városát, Boroszlót. A polgárok vitézül védekeztek s Mátyás személyesen sietett segélyökre. Csakhogy alig 10.000 emberével nem akart csatát koczkáztatni, hanem erődített táborba húzódott s katonai lángelméjének fölényével igyekezett az ellenséget megtörni. Úgynevezett defenzív-offenzívára adta magát, mely azonban, hogy sikerüljön, egyrészt a csapatoknál kitünő kiképzést, másrészt a vezérben kiváló katonai tehetséget és gyakorlatot feltételez. Mátyásban és csekély seregében megvoltak e föltételek s teljes eredményre vezettek. Apró harczban, örökös nyugtalanítással fárasztotta ki a Kázmér lengyel és Ulászló cseh királyok személyes vezetése alatt álló cseh-lengyel hadat, mely roppant számával hamar kiélte a vidéket s minthogy a távolabbról jövő eleségszállítmányokat a magyarok egymás után elfogták, csakhamar beköszöntött nála a nélkülözés és az éhség, mely teljesen harczképtelenné tette. Helyzete oly válságos lett, hogy Kázmér és Ulászló kénytelenek voltak Mátyás táborában megjelenni s tőle békét kérni (1474 november 16). Csakhamar (deczember 8) három évi fegyverszünet köttetett, melyet azután a boroszlói béke követett (1475 február), ismét a tényleges birtokállomány, vagyis Csehország kettéosztása alapján. Mátyás király békülékenységét a török rezgelődései okozták. Mohámed szultán hajlandó volt a békét fentartani, illetve meghosszabbítani, ha Mátyás megengedi, hogy a török hadak magyar területen át szabadon törhessenek a császár tartományaiba. Magyarország iránt a szultán folyton hangoztatta békés szándékait és jóindulatát, s Rómában 1473-ban attól féltek, hogy Mohámed visszaadja Mátyásnak Szerbiát és Boszniát s ez alapon magyar-török szövetség létesül. De Mátyás sohasem gondolt ilyesmire s elutasította a török ajánlatokat. Ennek következtében a török támadások megújultak. A szultán a Száva mellett új, erős várat építtetett, Szabácsot, melyre támaszkodva szünes-szüntelen kisebb-nagyobb hadak törtek az országba s az egyik szent László városát, Váradot is fölperzselte (1474). Egy másik roppant török had Moldvát támadta meg, melynek vajdája, István, kénytelenségből ismét elismerte a magyar felsőbbséget. A magyar fegyveres erő nagy része ugyanakkor, mikor Mátyás a csehekkel és lengyelekkel Boroszló körül viaskodott, Magyar Balázs erdélyi vajda vezetése alatt Moldvába sietett s főleg a magyarok

Leodium galliaꝝ clarissima ⁊ potētissima ciuitas hoc anno M.cccc.lxviij. a carolo burgundioꝝ duce capta ⁊ ingēti edita cede. diripit. Superioribꝰ eñ annis inter leodiēses ⁊ burgūdionū ducē maxie ꝯtentiones agebant. q̄s cū leodiēsis eps extiguere tēptasset a ꝯciuibꝰ suis vrbe pulsus fuit. ideo summꝰ pontifex tricariensem epm legatū eo misit. Is in carcerē trudit. Quā ob rē indignatus dux vrbē in germania populosissimam presente ⁊ fauente ludouico frācoꝝ rege acerrimo ipetu ac plio vrbē expugnauit ac eā euertit

Mathias inclitus rex hungarie bosnēse regnū hac tēpestate aggressus castrū iaytza tū loci natura tū vo memoꝝ altitudine munitissimū deditione cepit. Inter hec sacro regni hungarie diademate a manibus friderici romanoꝝ cesaris magna cū difficultate rehabito. rex sexto sui regni. Anno dñi M.cccc.lxxiij. in die cene dñi astantibꝰ ꝓceribus cū solēnitate maxia coronatus. Post hec mahumetē turchoꝝ imꝑatorē in expugnatione dicti castri iaytza in fugā vertit. relictis machinis ⁊ tormentoꝝ generibꝰ ingloriꝰ in turchiā redijt. Tandē post aliqua tpa castrū siue castellū turchoꝝ sabatz dēnoiatū ad litꝰ flumis zaue vel saui ꝑ eosdē ex lignis terraq̄ multū curiose ꝑforti ope ꝑparatū (vt sequēs figura ꝑ omnē diametrū ac formā ostendit) turribꝰ ac fossatis ac vallibus. necnō minus militibus munitū diro hiemis sub rigore obsedit. in quo lignea menia ex tabulis fabricata sunt. quaꝝ tabulaꝝ cōpagō ita solidū est vt vix ab intento posset iunctura ꝯprehendi. Suntq̄ tricliuia ambitu ꝓlixiore distincta poꝛticꝰ in oī decore disposite. Area vo curtis ingēti ambitu cicte vt amplitudo ipa regiā aulā ostentat. Dūq̄ rex acrius plio insisteret. turchi rapto comite iohāne de witebitz ab exercitu regis ad castellū. eo interfecto caput eiꝰ absciderūt cū slauescēte copiosaq̄ coma haste suffixuz ad terrorem exponi iusserunt. Mathias rex indignatus vi aggressus deditione cepit ac expugnauit ingenti gloria. Nonissime turchi anno M.cccc.xcij. iterato castellū inuaserūt. ab hungaris repulsi ad propria redierunt

Sabatz

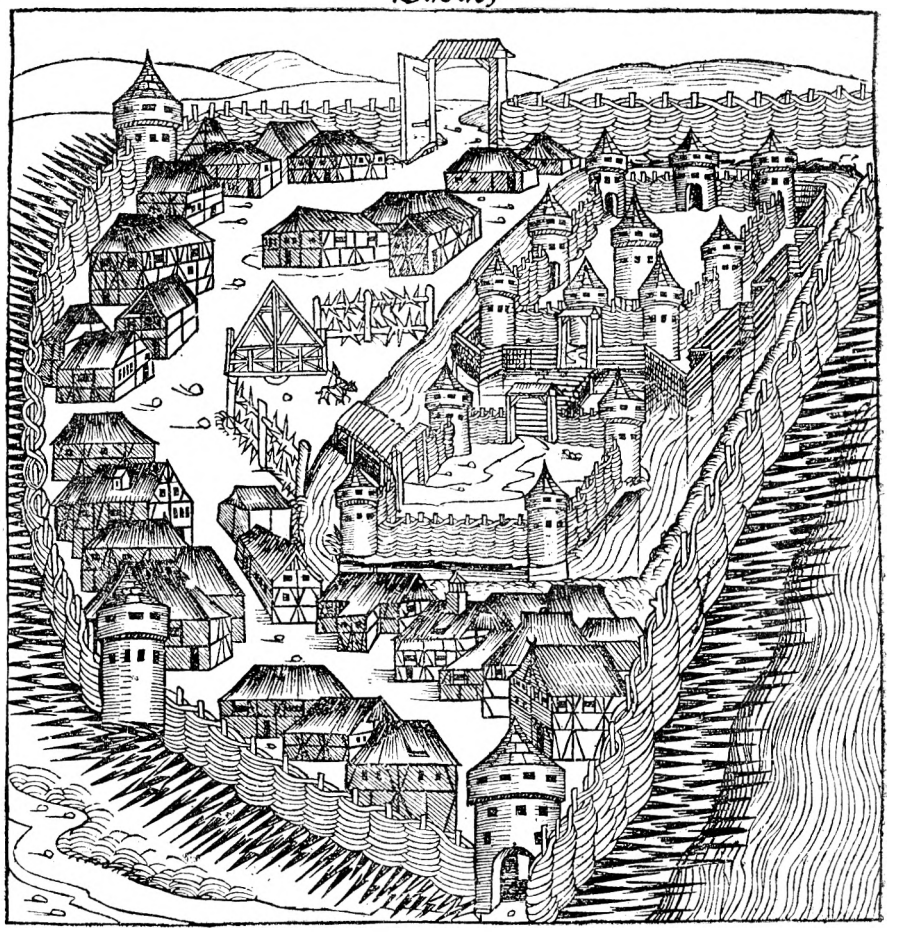

Szabács vára Mátyás korában.

(Schedel világkrónikájából.)

vitézségének köszönhető, hogy az ötször oly nagy török had döntő vereséget szenvedett (1475 január 17). Mikor Mátyás a Jagellókkal megbékült, maga vezette hadait a délvidékre s főczéljának a veszedelmes Szabács megvívását tűzte ki. Télen, deczemberben kezdte az ostromot, melyet nagy óvatossággal személyesen intézett s noha a kellően fölszerelt vár kitartóan védekezett, pár heti harcz után Szabács vára fokán a magyar zászló lengett (1476 február 15). A király folytatni akarta a háborút, de Mohámed nem mert vele szembe szállani, hanem Moldva meghódítását próbálta meg. Roppant hadat küldött István vajda ellen, ki magára hagyatva megveretett. De Báthory István, noha megkésve érkezett, legalább a török hadak egyes részeit semmisítette meg s ezzel megakadályozta, hogy Moldva török főuralom alá jusson, a mint Mátyás Havasalföldéről is elűzte a törökbarát vajdát s a maga emberét ültette helyére.

A török háború folytatását ismét egy keresztény uralkodó, Frigyes császár fenyegető magatartása tette lehetetlenné. A császár nem riadt vissza a legelvetemültebb eszköztől sem, hogy gyűlölt ellenségét megbuktassa s országát hatalmába kerítse. Nem hiába nyilvánítja a magyar törvénytár (1486. törvénykönyv), midőn egymásután felsorolja Magyarország ellenségeit, a cseheket, németeket és törököket, kik éveken át tűzzel-vassal pusztították az országot, s területe egyes részeit magukhoz ragadták, Frigyes császárt a főellenségnek, a legkonokabbnak és legállandóbbnak, ki a legtöbb bajt okozta. Törvénykönyvünk e megbélyegző nyilatkozatát ötven esztendő gyászos eseményei igazolják, mert a császár kezét mindenütt ott találni, hol a magyar állam érdekeinek ártani lehetett. Mikor a Jagellók megbékültek Mátyással, a császár ismét magában az országban kezdte meg ellene az aknamunkát. Az ország prímását, a sziléziai származású Beckensloer Jánost nyerte meg czéljainak. Azzal biztatta, hogy letéteti IV. Sixtus pápát s őt választatja helyére. És a különben nagy eszű, de hiuságától elvakított ember hitt a ravasz ámítónak s roppant kincscsel kiszökött (1476) a császárhoz, hogy Magyarország elleni terveinek eszközévé szegődjék. Ez az árulás mélyen elkeserítette Mátyást, ki végre kikerülhetetlennek itélte a császárral való fegyveres leszámolást. Nem folytatta tehát a török háborút, hanem esküdt ellensége ellen készült, miközben nemzete egyik régi óhaját teljesíté, megházasodott. Tizenhárom esztendőn át viselte az özvegyi gyászt, nem szivesen ugyan, de a politika, az államérdek kényszerítette reá. Katalin királyné halála óta ismételve fölmerült az eszme, hogy új hitvest válaszszon. Hol a lengyel udvarban, hol olasz és német fejedelmeknél keresett meny-

Beatrix kirátyné.
(A brüsszeli Corvin-codexből.)

asszonyt, de a viszonyok folyton meghiusították tervezgetéseit. Végre azonban mégis csak a politika szerzett neki feleséget. Mikor fölmerült az a terv, hogy Frigyes császárnak Sixtus pápa letételére irányuló törekvéseit nemzetközi pápás szövetséggel kell meghiusítani, Mátyás figyelme Nápolyra irányult, honnan már 1465-ben ajánlottak neki menyasszonyt. De csak 1474 második felében jelentek meg követei Aragoniai Ferdinánd nápolyi királynál, hogy leánya, Beatrix herczegnő kezét megkérjék. Az eljegyzés meg is történt, de a házasság 1476 végére maradt. Ősszel fényes követség indult el a várva-várt aráért, ki ekkor 23 éves, imponáló jelenség, szép arczú, kissé telt idomú, érzéki szépség volt. Kitünő nevelésben részesült, nagyon sokfélét tudott s utóbb magyarul is megtanult, sőt azon rokonait, kiket itt álláshoz juttatott, szintén arra biztatta, sajátítsák el a magyar nyelvet és szokásokat s vegyék föl a honi viseletet. A szép és eszes menyasszony szárazföldi úton érkezett Krajnán és Stirián át hazánkba. A szomszéd Pettauban várta az ország nagyasszonya, Szilágyi Erzsébet s kisérte Székesfejérvárra, hol deczember 10-én találkozott királyi vőlegényével. Harmadnap megkoronázták, mire az új pár szemkápráztató pompa kifejtésével, nemzete örömrivalgása közt vonult be Buda várába (deczember 15).

V. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY HATALMA DELELŐJÉN.

FRIGYES CSÁSZÁR ÜZELMEI. — MÁTYÁS FEGYVERREL KÉNYSZERÍTI BÉKÉRE. — VÉGLEGES BÉKE A JAGELLÓKKAL. — MÁTYÁS ÉS VELENCZE. — KÜZDELMEK A TÖRÖKKEL. — DÉL-OLASZORSZÁG. — ÚJ HÁBORÚ A CSÁSZÁRRAL. — MÁTYÁS MEGVÍVJA BÉCSET S ELFOGLALJA AZ ÖRÖKÖS TARTOMÁNYOKAT. — A PÁPASÁG ÉS A TÖRÖK KÉRDÉS. — MÁTYÁS KÜLPOLITIKAI MŰKÜDÉSÉNEK EREDMÉNYEI.

MAGYARORSZÁG VITÉZ KIRÁLYA nem sokáig élvezhette a házasság mézes heteit. A császár gondoskodott róla, hogy alaposan megrontsa örömét. Attól félt, hogy az új házasságból Mátyásnak gyermekei születnek s így a Habsburgok elesnek az 1462-iki szerződésben biztosított örökösödési joguktól. Megint kisérletet tett tehát, hogy megbuktassa a királyt, mielőtt örökösei születnek. E végből nemcsak Beckensloert, a szökevény s ezzel javadalomvesztessé lett prímást oltalmazta meg Mátyás ellen, hanem általa a magyarok közt árulókat igyekezett szerezni. Másrészt szövetkezett a cseh Ulászlóval, s elismerte Csehország törvényes királyának. Így a császár, kinek sürgető kéréseire fogott fegyvert Mátyás a cseh eretnekek ellen, most az eretnekek választottját nyilvánította törvényes királynak, a mi Mátyás cseh királyságának jogalapját ismét nagyon kétessé tehette. Midőn a kereszténység világi feje nyilvánosan az eretnekek királya mellé állt, tényleg bitorlónak nyilvánította a katholicizmus hősét, Mátyást. E hihetetlen fordulat méltán felháborította nemcsak a budai udvart, hanem az egész nemzetet és pedig annál inkább, mert Ulászló a császár biztatására ismét háborút indított s magyar területre tört. Mátyás azonban nem ő ellene, hanem a tulajdonképeni bűnös, a császár ellen fordult, de biztosította a német fejedelmeket, hogy hadüzenete nem a német birodalom, hanem egyedül a császár és örökös tartományai ellen irányul. Ausztriába vezette seregét, több várat és várost megvívott, csapatai egész Linzig portyáztak, hová a császár menekült, maga meg az erős Bécset ostromolta. Végre Frigyes császár békéért könyörgött s minthogy időközben már elejtette fellengző tervét, hogy Sixtus pápát letéteti, ez meg hamar elfelejté Mátyás szolgálatait, a császár kedvéért a pápa követe

szintén a béke érdekében vetette latba befolyását. Így Mátyás deczember 1-én békét kötött. A császár elismerte Mátyást cseh királynak, kötelezte magát, hogy lemond a magyar királyi czímről s 100.000 arany hadi kárpótlást fizet. A csehekkel és lengyelekkel még egy ideig eltartott ugyan a háború, de Ulászló teljes képtelensége mellett nagyobb harczokra nem vezetett. Mátyás immár a Jagellók minden ellenségével kezet fogott. Saját alattvalóik közt is párthíveket szerzett s ezek a lengyel királynak tényleg sok kellemetlenséget okoztak. Formaszerűen oltalmába fogadta a német lovagrendet, Lengyelország ősi ellenségét. Összeköttetésbe lépett Rettenetes Iván moszkvai nagyfejedelemmel, Oroszország megalapítójával s Lengyelország megfélemlítésére igyekezett felhasználni. Csehek és lengyelek végre csakugyan békét kértek tőle, mely előbb Ulászlóval (1478 decz. 7), azután Kázmér lengyel királylyal (1479 április 2) köttetett meg s ezuttal állandó is maradt. Kázmér pár év mulva meghalt, Ulászló pedig sokkal tehetetlenebb, igazi árnyékkirály volt, semhogy nyiltan Magyarország ellen fordulhatott volna. Mátyás elismerte cseh királynak s meghagyta a tulajdonképeni Csehország birtokában. Viszont Ulászló őt is elismerte cseh királynak, Morvaország, Szilézia, Alsó- és Felsőluzsáczia törvényes urának, melyek Mátyásra és a magyar koronára szálltak mindaddig, míg Csehország 400.000 arany forinton vissza nem váltja őket. A békekötést Olmüczben fényes fejedelmi kongresszus (1479 jul.) tetőzte be, melyen a két cseh királyon kívül, kik ezuttal szorosabb személyes viszonyba léptek, több német fejedelem is jelen volt. Ezzel a cseh kérdés megoldást nyert s Mátyás király igyekezeteit megérdemelt siker jutalmazta. Népes, gazdag, a polgárosodás magas fokán álló tartományok ura lett, melyeket bölcs kormányzata lelkileg is meghódított. Morvák, sziléziaiak, luzsácziaiak örvendtek, hogy végre olyan uralkodót kaptak, ki erős kézzel gondoskodik a belső rendről s megvédi érdekeiket mindenkivel szemben. Ragaszkodásuk sokféle alakban jutott kifejezésre s főleg a városok vonzódtak hozzá; alattvalói hódolattal támogatták külföldi vállalataiban s bő adót fizettek kincstárának. Így Mátyás cseh királysága a magyar államra egészen más értékűvé vált, mint Nagy Lajos lengyel, vagy Zsigmond, Albert és V. László cseh királysága. Noha az utóbbiak egész Csehország birtokában voltak, a két állam a leglazább personal-unióban maradt, melyből Magyarország politikai előnyt nem merített. Gyarapította ugyan királya tekintélyét, de nem tényleges hatalmát. Ellenben Mátyás király, noha uralma a cseh mellléktartományokra szorítkozott, ezekből nemcsak tekintélyt, hanem erőt, sokféle segélyforrást merített, melyet magyar birodalma javára, nemzeti politikájának megvalósítására fordított.

Noha Frigyes császár a békeszerződésben elvállalt kötelezettségeit még ekkor sem teljesíté, Mátyás nyomban a cseh kérdés megoldása után ismét a déli szélekre fordította figyelmét. Ott immár nemcsak a

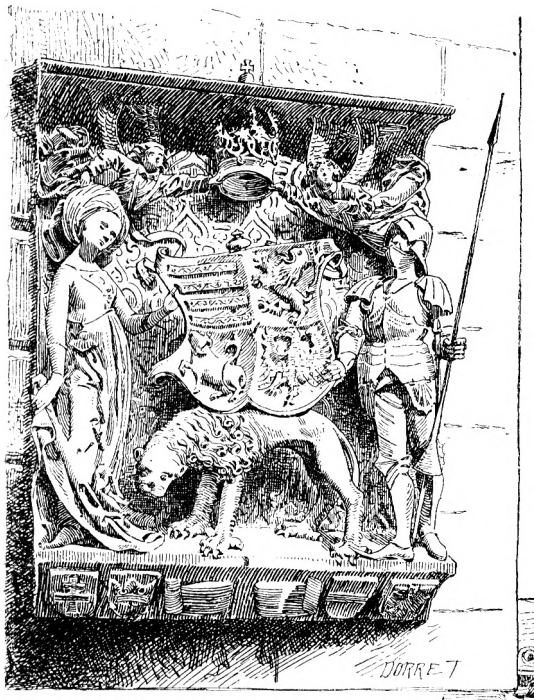

édesgette a délvidéki urakat, hogy birtokaikat az ő felsőbbsége alá helyezzék. Mátyás hamar észrevette e gonosz czélzatot s a legélesebb kifejezésekben megírta Velenczének, hogy ki ne terjeszsze birvágyó kezét Horvátországra s ne fondorkodjék ellene a törökkel. Ez erős hangú levelét nem küldte ugyan el, de a doge ismerte érzelmeit s ellene izgatta a portát azon számítással, hogy míg Mátyást a török köti le, ő a horvát urak segélyével a magyar tengermelléken terjeszthesse uralmát. A szultán 1479-ben csakugyan megtámadta Magyarországot s e támadást Mátyás egyenesen Velencze bujtogatásának okozott neki bajt, hanem eddigi szövetségese, Velencze is, mely kétségkívül ama benső viszony következtében, melybe Mátyás házassága útján Nápolylyal, a köztársaság állandó versenytársával lépett, immár a magyarellenes államok csoportjához csatlakozott. Hogy szabad kezet nyerjen, nagyon kedvezőtlen békét kötött a szultánnal (1479), mire nemcsak az eddigi szerény pénzsegélyt vonta meg a magyar királytól, hanem magához

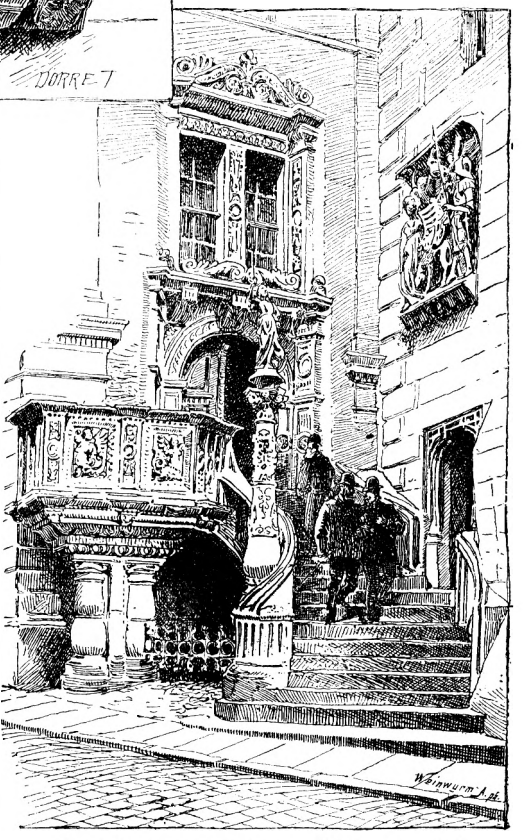

A görlitzi városháza kapuja Mátyás czimerével.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

nak tulajdonította. Annál buzgóbban tette meg védelmi intézkedéseit. Fordult segélyért a külföldhöz, első sorban a császárhoz, kinek országait a török szintén kegyetlenül dúlta. De Frigyes, noha mindig az volt az ajakán, hogy mint császár a szent kereszténység érdekeit védelmezi, ezuttal egyenesen a törököt pártolta, midőn még azt is megakadályozta, hogy a német fejedelmek segítsék Magyarországot. A török első sorban Erdélyre vetette magát, hová 43.000 főnyi had s az oláh vajda népei törtek be, kik ellen Báthory István vajda eleinte csak védelemre szorítkozott. De a király segítségére küldte a cseh háborúk jeles vitézét, Kinizsy Pál temesi főkapitányt, mire Báthory és Kinizsy az óriási zsákmánynyal haza felé térő ellenség után iramodott, s Szászváros közelében, a Kenyérmezőn utól is érte. Csata előtt a vezérek kiadták a jelszót, hogy nem kell kegyelmezni senkinek s foglyot ejteni nem szabad. Ez eltökéléssel rontottak az ellenségre s véres harczban teljesen megsemmisítették (1479 okt. 13). A következő 1480-ki évben maga Mátyás vonult le Boszniába, visszafoglalta Jajczát, több ízben megverte az ellenséget s hadai bejárták Halomföldе és Szerbia némely vidékét. A kiontott vér nem folyt el hasztalan, habár a hadjárat nem vezetett Bosznia nagyobb részének, Halomföldének, Szerbiának visszahódítására, mi mind lehetségessé válik, ha a kereszténység csak némileg támogatja a diadalmas királyt, vagy ha legalább az ó-hitű lakosság csatlakozik hozzá. De egyik sem történt. A nyugaton a császár gátolta a magyarok megsegítését, Bosznia és Halomföldе meg ez időben már föltétlenül a legszélsőbb bogumil tanok befolyása alatt állt. A vezető elemek azt hirdették, hogy inkább a törökhöz kell csatlakozni, inkább föl kell venni a mohamedán vallást, semhogy a bosnyákok Mátyást, a husziták ellenségét, kikkel a bogumilok mindig összeköttetésben álltak, támogassák, uroknak fogadják. Így csak a bosnyák Alföld s Uzora egy része maradt magyar kézben. Mátyás katonailag szervezte e területet, a jajczai és szreberniki bánságokká alakítva, melyeket a hatalmas macsói bán alá rendelt, hogy kellő nyomatékkal gondoskodhassék oltalmukról.

E nagy háborúban Mátyás nemcsak külső segélyt nem kapott, hanem Velencze egyenesen arra használta a török elleni küzdelmeit, hogy az eddig magyar Veglia szigetét a Frangepán grófok segélyével magához ragadja. Mátyás e nyilvánvaló békeszegést erélyesen meg akarta torolni. De Róma útját állta s IV. Sixtus pápa nyiltan kezet fogott ellene Velenczével. Mátyás méltán megütközött ez eljáráson s nem késett a pápát értesíteni, mi mélyen elszomorítja, hogy a szentszék azt az államot támogatja, mely a keresztény név ellenségének társa, adófizetője, alattvalója. Mit remélhetnek — fakadt ki keserűen — a keresztény hatalmak a szentszéktől, mely Velenczével, a török szövetségesével szövetkezett? Ez az egész kereszténységre botrányos s arra fog vezetni, hogy a török nem sokára Olaszországot támadja meg (1480

május 30-ki levele). Jóslata hamar beteljesült; a szultán, ki, mióta Velenczével kibékült, a Középtengeren folyton nagyobb hatalomra vergődött, erélyesen készült Dél-Olaszország megtámadására s nem lehetetlen, hogy Velencze, Nápoly gyűlölködő versenytársa irányította oda figyelmét. 1480 tavaszán hatalmas flotta, 76 hajó nagy török hadat szállított a dél-olasz tájakra, hol julius 26-án megvette Otrantó városát és messze földet elpusztított. A fősereg csakhamar haza tért ugyan, de 8000 gyalog és 500 lovas Otrantóban maradt s azt rendkívüli módon megerősítette. Az esemény óriási rémületet keltett s mivel annak is híre járt, hogy legközelebb maga Mohámed szultán megy Otrantóba s onnan folytatja a hódítást, mindenfelől sürgették Mátyást, küldjön sereget Otrantó visszafoglalására. Különösen a pápa s a nápolyi király könyörögtek e segélyért. Minthogy azonban e közben a király ujabb háborúba keveredett Frigyes császárral, jeles vezére, Magyar Balázs vezetése alatt csak 700 főnyi csapatot rendelhetett Dél-Olaszországba. De ez is elég volt, mert időközben (1481 május 3) Mohámed szultán meghalt, másrészt a magyarok jöttének egyszerű híre annyira megdöbbenté az otrantói török őrséget, hogy szeptember 10-én átadta a várost s haza takarodott.

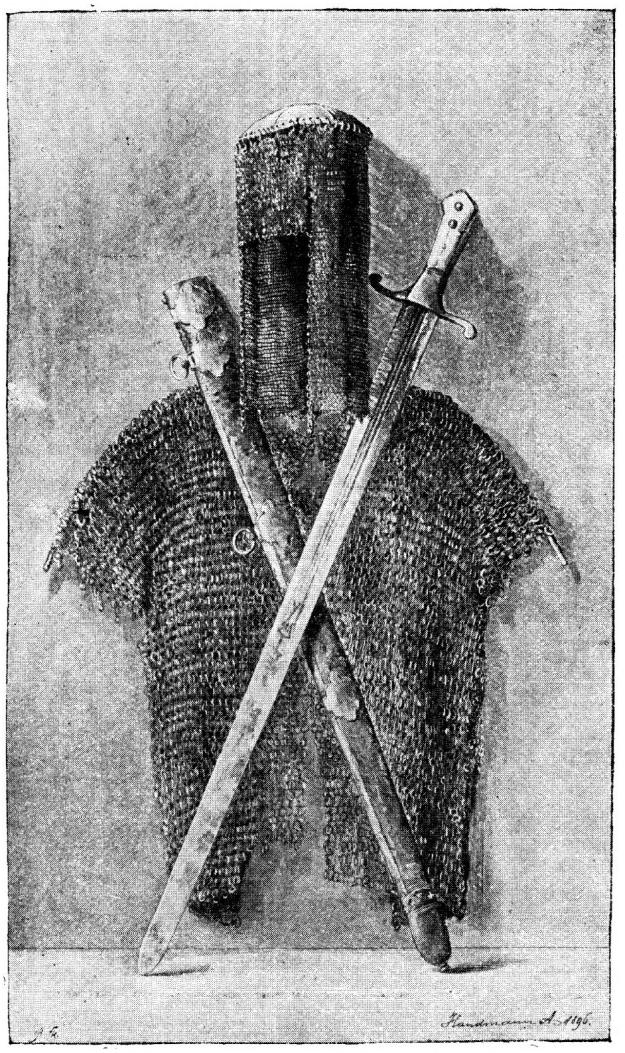

Kinizsy Pál állítólagos pánczélinge és kardja.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Az otrantói háború idején Mátyás király már ujabb harczban állt Frigyes császárral, ez örökös és irgalmatlan ellenségével, kinek gyűlölölete abban az arányban nőtt, melyben Mátyás hatalmi állása gyarapodott. A császárnak, mihelyt annak idején megkötötte a békét s a magyar hadak kivonultak Ausztriából, eszeágába sem jutott többé, hogy szerződésszerű kötelezettségeit teljesítse. Használta a magyar királyi czímet tovább, adós maradt a hadi sarczczal, izgatott Mátyás ellen, a hol csak tehette, sőt pórias durvasággal bánt vele, mert mint cseh királyt alattvalójának, hűbéresének tekintette. Úgy okoskodott, hogy Mátyás mint magyar király sem souverain, mert a cseh és a magyar király ugyanegy személy, kinek egy az agya, egy az akarata. Mátyás erélyesen tiltakozott e felfogás ellen s különösen azt tagadta, hogy Frigyesnek alattvalója lenne. Elismerte, hogy rangra nézve a császárt illeti az elsőbbség, de az uralkodói hatalom tekintetében egyenlőnek tartotta magát vele, annyira egyenlőnek, hogy, mint mondta, eddig sem félt s soha félni sem fog tőle. A császárt viszont minél tehetetlenebbnek bizonyult a valóságban, annál inkább elragadta szenvedélye. Minduntalan éreztette haragját s a magyar királyt irásban és szóban oly kifejezésekkel bosszantotta, melyek inkább az utczai kofa, mint a császár ajakára illettek.

E tűrhetetlen viszonynak csak a kard vethetett véget. A szakításra az adott okot, hogy a 100.000 forintos hadi sarczból a császár csak 50.000 forintot törlesztett; a többit egyáltalán nem akarta fizetni, sőt embereivel a magyar területet pusztíttatta. Erre Mátyás (1480 febr.) a hadi sarcz zálogául lefoglalta a határon levő stiriai Regede várát és vidékét. Ebből háború támadt, melyet azonban a magyarok nem folytattak kellő erélylyel. Róma ismét a császár segítségére sietett s Mátyást minduntalan meddő béketárgyalásokra kényszerítette, melyektől a szövetkezett pápai és császári udvar nem is akart komoly eredményt s csak azért indította őket, hogy Mátyást tétlenségre kárhoztassa. Fennmaradt egy előterjesztés, melyben tanácsosai a császárnak egyenesen javasolják az ámítást, a bolondítást. Azt ajánlották neki: csak időnyerésből folytassa az alkudozásokat; biztassa, hitegesse a magyart mindennel, a török elleni segélylyel s akármivel, a mit épen kiván. De őszintén békét ne kössön vele, mert Mátyást le kell verni, nem pedig megbékíteni, mire idővel megjön majd az alkalom. A császár érzelmeinek nagyon megfelelt ez a tanács; csakugyan húzta-halasztotta az alkudozást, időnkint hamis vádakat emelt Mátyás ellen s ezzel még inkább elkeseríté a kedélyeket. Hasztalan mondotta egy ízben a magyar követ, Bánffy Miklós: „nem pörölni, hanem egyezkedni jöttem", egyszerűen kinevették s eredmény nélkül küldték haza. Végre Mátyás türelmének fonala is ketté szakadt, s 1482-ben nyomatékkal indította meg a háborút. Noha ismételve kijelentette, hogy csupán a császár és tartományai, Ausztria és Stiria, nem pedig a német birodalom ellen folytatja a harczot, a birodalmi rendek

nagyobb segélyt szavaztak meg Frigyesnek, ki tehát szintén erélyesebben védekezhetett. Mindazáltal a magyar hadak egymásután vívták meg várait és városait s hosszú ostrom után Mátyás király végre Bécs városát is hódolatra kényszeríté. 8000 vitéze élén tartotta (1485 jun. 1.) bevonu-

Mátyás bevonulása Bécsbe.
(A bécsi Philostratus Corvin-codex miniatureje.)

lását a császári székvárosba s minthogy a császár Magyarország királyának nevezte magát, ő meg Ausztria herczege czímét vette fel. Csakhogy őt az osztrák rendek is elismerték uroknak s hűséget esküdtek neki. Mátyás jól bánt a lakosság minden rétegével, főleg a városi polgársággal, de a főtisztségeket megbizható emberekre ruházta. Ausztria

kormányzójává Zápolyay Istvánt, bécsi püspökké Dóczy Orbánt nevezte ki s győztes vezéreinek osztrák jószágokat adományozott. Bécs megvételével eldőlt a harcz koczkája; a háború még folyt ugyan, de csak egyes várak ostromára szorítkozott. A császár lassankint egész Alsó-Ausztriát, Stiria, Karintia és Krajna számos várát elveszté s a magyar hadak lehatoltak az Adriai tengerig. Mátyás Triesztet szintén meg akarta szerezni, mert a polgárság közt sok híve volt. De e czélját Velencze meghiusította s még azt sem tűrte, hogy a Trieszt közelébe nyomult magyar hadak pénzen a szomszéd velenczei területen lássák el magukat eleséggel és lövőszerrel. Ellenben Mátyás benső viszonyban állt, néha szövetségre lépett a salzburgi érsekkel és a seckaui püspökkel, kik stiriai váraikba magyar őrséget fogadtak be, a svájczi köztársasággal, melylyel (1479) 10 évre szerződést kötött, számos német fejedelemmel, köztük a bajor és szász herczegekkel. Ép oly élénk érintkezést folytatott a különböző olasz, nápolyi, milanói, firenzei, pármai udvarokkal. Hogy a császárt végleg megtörje, 1486 óta nagy nemzetközi szövetség alakításán fáradozott, melybe olasz és német barátain kívül Ulászló cseh királyt és Franczia országot is be akarta vonni. Frigyes viszont a lengyel udvar támogatását kereste s osztrák-lengyel-cseh szövetség alakításán dolgozott. Csakhogy a benső viszony, melyben Mátyás Iván orosz nagyfejedelemmel állt, kivel formaszerű szövetségre lépett (1482), lehetetlenné tette Lengyelországnak a császár megsegítését. A német birodalomban Frigyes főtámasza, Albrecht brandenburgi őrgróf volt. A cseh kérdésben erős érdekellentétbe jutott Mátyással, ki hasztalan igyekezett a legmesszebb menő előzékenységgel magához csatolni. Az őrgróf többet remélhetett a császártól s törhetetlenül támogatta. A papi választó fejedelmek Róma ösztönzésére szintén a császár köré sorakoztak s a birodalom nemcsak hadi segélyt szavazott meg neki Mátyás ellen, hanem Frigyes egyetlen fiát, a daliás Miksa főherczeget utódjává, német királylyá választotta. Időközben a Habsburgok Ausztria elvesztéséért különben is bő kárpótlást találtak a dúsgazdag és a polgárosodás magas fokán álló Burgundiában. Miksa, mint a császár fia, a sok versenytárs közül 1474-ben elnyerte az akkori Európa leggazdagabb örökösnőjének, Mária herczegnőnek kezét, s Merész Károly burgundi herczeg váratlan halálával a dús burgundi országok birtokába lépett. A németek főleg azért választották királyukká, hogy családi hatalmát is latba vethesse Mátyás ellen, miben csalatkoztak ugyan, de Miksa német királyságával a magyarellenes nemzetközi államcsoport ujabb erőt nyert, főleg mivel Róma 1484 óta egész nyiltan hozzá csatlakozott. Sixtus pápa helyét VIII. Incze foglalta el, ki alatt

Dóczy Orbán pecsétje.

a magyar király és a szentszék közti viszony még inkább megromlott, mert a császáron kívül Velencze is teljes erejével Mátyás ellen dolgozott Rómában.

Mennyire elkeserítették a magyar közvéleményt egyes hatalmak üzelmei, azt jelzi a magyar törvénykönyv, mely (1486 : XXXII. t.-cz.) megtiltja, hogy velenczei vagy lengyel alattvaló bármi czímen, akár vétel vagy zálog, akár ajándékozás útján a magyar birodalomban jószágot szerezhessen. A legsúlyosabb bűnbe, hűtlenségbe esett mindenki, a ki velenczei vagy lengyel embernek ingatlant eladott, vagy más módon segélyére volt fekvőségek szerzésében. E szigorú törvény abban találja indító okát, hogy Velencze akként igyekezett uralmát a délvidéken terjeszteni, s az ottani magyar területeket magához ragadni, hogy ott alattvalóival birtokot vásároltatott. Mátyás más eszközökkel is kisérletet tett a köztársaság megfenyítésére; különböző hatalmakkal lépett összeköttetésbe, szövetségeket is kötött, melyek azonban mind szétbomoltak, mielőtt kenyértörésre került a dolog. Róma kitartóan oltalmazta Velenczét, mely a szentszéknél korlátlan befolyásra tett szert. „A velenczeiek — mondotta egy izben Mátyás a nuncziusnak — a szentszék tanácsosai és szövetségesei; ő szentsége nevében ők uralkodnak és kormányoznak. Ellenben engem ő szentsége félreismer, kigúnyol s midőn közeledem hozzá, eltaszít magától.“ E keserű szavak megfeleltek a tényállásnak. Mátyás ez időben mindig szemben találta magát a szentszékkel, valahányszor velenczei vagy császári érdekkel jutott ellentétbe. A pápa az osztrák kérdésben végül nyiltan azt követelte tőle (1488), hagyja abba a háborút s bizza a viszály elintézését a szentszékre. De Mátyás tudta, mit várhat Rómától s erélyesen visszautasította a rosszindulatú beavatkozást, ámbár, mint annak előtte, most is melegen óhajtotta az osztrák kérdés békés rendezését. Az utóbbi években már sokat betegeskedett, a magyar trónutódlás rendezése töméntelen gondot és keserűséget okozott neki s hajlandóvá tette a méltányos békére, melynek érdekében szivesen kiadta volna osztrák hódításai nagy részét. Frigyes császár azonban engesztelhetetlen maradt s különben is feltétlenül bízott vak szerencséjében. Noha sokkal idősebb volt Mátyásnál, 1485 óta mindig halálára számított, mely esetben azt remélte, hogy nemcsak örökös tartományait nyeri vissza, hanem megszerzi a magyar koronát is. Ellenfelének halála 1485 óta állandóan szerepelt politikai tervezgetéseiben, ámbár Mátyás, a ki ezt tudta, nevetve mondotta, hogy a császár bosszantására sokáig akar élni s azon lesz, hogy Nesztor és Matuzsalem korát elérje. De a császár ezen babonás hitében konokul ellenzett minden

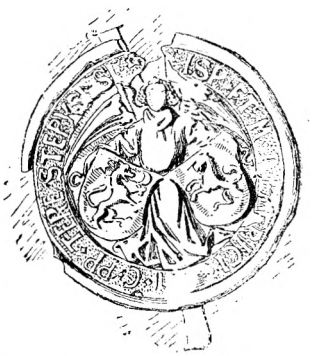

Zápolyay Imre pecsétje.

békés megegyezést, úgy, hogy végül saját fiával, Miksával is ellentétbe jutott. Az ifjú német királynak volt annyi itélőképessége, hogy belássa, hogy a Habsburg-családnak, a német birodalomnak, a császári méltóságnak mennyivel fontosabb, igazán életérdekei károsodnak az osztrák-magyar háború által. Míg Frigyes aránylag jelentéktelen területekért élet-halál harczot folytatott Mátyás ellen, Olaszország egészen kisiklott befolyása alól s ott, valamint Németország nyugati szélein a francziák hatalmasodtak el. Miksa fontosabbnak itélte a francziák elleni védekezést a magyar háborúnál. Kereste tehát a kibékülést Mátyással, ki 1489-ben azt az ajánlatot tette neki, hogy krajnai és stiriai hódításait önként kiadja, ha Miksa beleegyezik, hogy ő és utódai megtartsák mindazt, a mit Isztriában, Karinthiában és Ausztriában elfoglalt; megtartsák pedig mindaddig, míg Miksa e területeket megfelelő pénzen ki nem váltja. Miksa két kézzel kapott a kedvező ajánlaton s abban történt megegyezés, hogy a két király őszszel (szept. 8) Linzben személyesen találkozzék. Mátyást azonban betegsége gátolta a megjelenésben. Mindazáltal fegyvere pihent s folytak a tárgyalások, míg a sors Frigyes császár óhaját nem teljesíté s Mátyás korai halálával a helyzet gyökeresen meg nem változott.

Ugyanazok a hatalmak, melyek Mátyás király nyugati törekvéseit mindenképen meghiusítani igyekeztek, akadályozták keleti politikájának sikeres folytatásában. Itt a döntő szerepet maga Róma vitte, mely a katholikus világban ellene megindult heves támadásokkal szemben a conservativ hatalmakra, a császárságra és Velenczére, vagyis Mátyás ellenségeire támaszkodott s így ezek érdekeit szolgálta. A politikai helyzet változásaihoz képest néha Mátyás irányában is barátságosabban viselkedett ugyan. Így mikor Frigyes császár IV. Sixtus letételén fáradozott s Mátyás egész haderejét felajánlotta a pápa védelmére, vagy mikor Velencze a szentszék ellenségeivel szövetkezett, Róma Mátyásnál keresett támaszt. De ezek csak pillanatnyi alakulatok voltak s mihelyt elmult a veszedelem, a szentszék mindig félre tolta a magyar királyt s ellenségeinek kedvezett. Hasztalan mondta Mátyás (1489): „Zsenge ifjúságom óta a kereszténység és a szentszék védelmében nőttem föl.“ Hasztalan volt a katholicizmus előharczosa a keleten és nyugaton, hasztalan hirdette, hogy a magyarság önfeláldozó védekezése nélkül Olaszország és a szentszék sorsa rég eldőlt volna, Rómában rendesen ellenségeinek befolyása maradt túlsúlyban. Csak olyankor közeledtek hozzá, mikor rászorultak, de elejtették vagy ellene fordultak, mihelyt nélküle boldogulhattak. A császárral és Velenczével szemben mindig ellenségei voltak s a török kérdésben is lanyhán támogatták. Követei minduntalan megjelentek az örök városban, de politikai küldetésök rendesen meddő maradt. E követek majdnem mind főpapok voltak, kik a kor műveltségének, de egyszersmind erkölcstelenségének a központján kitünően mulattak, a curiától szemé-

lyes kedvezményeket és kiváltságokat szereztek, miért is némelyek elragadtatással szólanak Rómáról és a benne töltött kellemes napokról. De köztük is akadtak higgadt emberek, kiket a személyes kedvezmények meg nem vesztegettek s kik hamar belátták, hogy Rómában csak játékot űznek velök. Imre, boszniai prépost, ki ismételve járt követségben a szentszéknél, egy ízben férfiasan ki is mondotta, hogy a pápa semmibe sem veszi a magyar királyt és követeit. A cseh háború csak azért huzódott el oly sokáig, mert a szentszék nem lépett föl az egyház fegyverével a katholikus Jagellók ellen. Veglia szigete azért veszett el, mert a pápa mindig meghiusította a visszaszerzésre irányuló igyekezeteket. A császárral folyó béketárgyalásokban Orsini Orbán püspök pápai követ egész leplezetlenül izgatott a megegyezés ellen s meg is hiusította, ámbár Mátyás azért kereste a békét, hogy teljes erővel a török ellen fordulhasson, mert Mohámed szultán halála után a gyermekei közötti viszályok biztos kilátásba helyezték a hadjárat sikerét. De noha Mátyás határozottan figyelmeztette, hogy a császár és Velencze a törökkel

Az osztrák háború emlékére vert érem.

czimboráznak, a szentszék követének döntő része volt benne, hogy Frigyes a magyar békeajánlatokat elutasította. A szentszék e nyilvánvaló ellenséges indulatát két különös körülmény is okozta. Az egyik a pápa és a nápolyi király közötti összeütközés, a másik a Buda és Róma közt a főpapi kinevezések körül támadt elvi ellentét. Alighogy VIII. Incze (1484) trónra került, nyomban éles viszályba keveredett Ferdinánd nápolyi királylyal, utóbb meg ellene lázította alattvalóit. Ferdinánd Mátyás segítségét kérte, ki igen erélyesen emelt szót javára. Így a pápa még inkább a császár és Velencze karjaiba vetette magát s a helyzet annyira elmérgesedett, hogy Mátyás azzal fenyegetődzött, hogy fölmondja Inczének az engedelmességet s egyenesen zsinat elé viszi panaszát. Ehhez járultak a főpapi kinevezések körüli viszályok, melyek már Incze elődei alatt fölmerültek, most azonban a végletekig kiélesedtek. Róma, hogy haragját minél erélyesebben éreztesse a magyarokkal, a magyar javadalmak betöltésénél ridegen mellőzte Magyarország törvényeit, a magyar király főkegyuri jogait, az ország érdekeit, sőt a józan ész parancsait. Kegyenczeivel, engedelmes szolgáival akarta

a magyar egyházat elárasztani, hogy a kétes elemeket Mátyás elleni tervei valósítására használja. Így a Beckensloer szökése által megüresedett esztergomi érsekséget Sforza Ascanio, a dúsgazdag egri püspökséget Borgia Rodrigo bíbornokoknak szánta. A káptalanok főpapválasztó joga ez időben végleg eltünt s e jogát a magyarországi káptalanok közül a kalocsai 1456-ban gyakorolta utoljára. Azóta a püspököt néha a király nevezte ki, a mibe a pápa belenyugodott, rendesen azonban a rezervációk alapján Róma töltötte be a főpapi székeket. Mikor oly módon gyakorolta a kinevezést, hogy nem ütközött az állam érdekébe, a király nem emelt kifogást. Csakhogy gyakran nem vette számba az államérdeket s ilyenkor a budai udvar és a szentszék közt éles összeütközés támadt s a király a magyar törvény értelmében magának követelte a kinevezés jogát. Mikor a modrusi püspökség betöltésénél a pápa Velencze, nem pedig Magyarország érdekeit tartotta szem előtt, Mátyás azt írta neki (1486), hogy a magyar nemzet oly annyira ragaszkodik királya főpap-kinevező jogához, hogy ha ez csorbíttatnék, e sérelmet nem fogja tűrni, s esetleg elszakad a római pápától. A bíbornok-testületnek meg egyenesen értésére adta: „azt a kettős keresztet, mely országunk jelképe, a magyar nép inkább hármas keresztté fogja átalakítani", semhogy eltűrje, hogy a szent koronához tartozó javadalmakat és főpapi állásokat a szentszék kénye-kedve szerint töltse be.

Ez elkeseredett hangulat magyarázza meg, hogy végül Incze pápa a török kérdésben is olyan magatartást követett, mely már nem csupán Magyarország, hanem az egyetemes kereszténység életérdekeibe ütközött. Mátyás király trónra lépte pillanatától a török elleni küzdelmet tekinté uralkodói főfeladatának, melyről sohasem feledkezett sem a cseh, sem az osztrák háborúk idején. Szándékát Frigyes császár örökös ellenségeskedései s a többi nyugoti államok lanyha támogatása miatt teljes mértékben nem valósíthatta ugyan, de annyit mindenesetre elért, hogy a szultán óvatosabb lett, kevésbbé zaklatta Magyarországot, mihelyt ellenálló képességéről meggyőződött. Ekképen a török veszély tetemesen megcsökkent s elveszítette egykori éles jellegét, miközben Mátyás a magyar korona számára új tartományok szerzéséről gondoskodhatott, melyek gazdag segélyforrásai nagyban fokozták birodalma harcz- és ellenálló képességét.

Mindazáltal Mátyás király arról a gondolatról, hogy mihelyt teheti, végcsapást mér a törökre, sohasem feledkezett meg. Világpolitikájában, melyet uralkodása utolsó évtizedében folytatott, a török kérdés mindig első rangú szerepet játszott. Termékeny agya folyton azon töprengett, hogy új meg új szövetségeket szerezzen a török megtörésére. Minthogy a Balkán-népekre többé számítani nem lehetett, a legtávolabbi országokban, Európában, Ázsiában, Áfrikában kereste a szövetségeseket. Hírneve, hatalma eljutott az akkor még félbarbár moszkvai nagyfejedelemhez,

Rettenetes Iványhoz, Oroszország véres kezű megalapítójához, kivel barátságba és szövetségre lépett, mely első sorban Lengyelország ellen irányult. Nagyarányú reformmunkájához Iván a magyar királytól kért és kapott munkatársat, mindenféle mesterembert, ágyúöntőt, tüzért, arany-ezüstbányászt és kohászt, ötvöst, ezüstmivest, építő kőművest (1488). Ez az orosz szövetség a török kérdésben is nagy jelentőségre vergődhetett, mert Iván a bizánczi császárok, a Paleologok családjából nősült s mert a bizánczi birodalom megszünte s a Balkán-országok török kézbe jutása óta Oroszország kezdett az orthodox kelet vallásügyi vezetője lenni. Jártak Mátyás követei Perzsiában, hogy a sahot mozgósítsák a szultán ellen. Kereste az egyiptomi szultán szövetségét s követet küldött hozzá, ki Alexandriában dús bevásárlást tett s gazdag ajándékkal, sokféle biztatással tért haza, de útközben meghalt (1488). Különösen 1481 óta akart kibékülni Frigyes császárral épen azért, mert ez időben különösen kedvező kilátások nyiltak a török uralom megtörésére. II. Mohámed szultán, Konstantinápoly meghódítója s a törökség egyik legnagyobb uralkodója halála után két fia, Bajazid és Dzsem (Zizim) közt polgárháború támadt. Mohámed ifjabbik fiát óhajtotta trónja örökösének, de hirtelen halt meg, mielőtt ez irányban intézkedhetett volna. Nagyvezére megkisérlé ugyan végóhaja teljesítését, a jancsárok azonban Bajazidot kiáltották ki szultánnak,mire Dzsem fegyvert fogott ellene, de leveretett. Dzsem herczeggel, valamint atyjával Mátyás király rokonságot tartott s érintkezésbe lépett vele, mikor bátyjával hadakozott, legyőzetése után pedig meghívta, jöjjön magyar földre, honnan teljes hadseregével fogja hazájába visszavezetni. De Dzsem nem juthatott el Magyarországba, hanem Rhodosra menekült a János-rendi lovagokhoz (1482). Bajazid folyton remegett öcscsétől s igen előnyös békét engedélyezett a lovagoknak oly feltétellel, ha Dzsemet valami távoli helyre szállítják s ott szígorú fogságban tartják. Ezt a lovagok megtették s foglyukat egyik franczia országi várukba zárták. De hívei azután is folyton biztatták Mátyást, hogy ha Bajazid ellen hadat indít, hozzá fognak csatlakozni. Ekképen a tervezett hadjárat sikere első sorban attól függött, hogy a keresztények Mátyás kezébe adják Dzsemet, kinek Bajazid ellen kitünő fegyverül szolgálhatott volna. Mátyás minden erejét megfeszítette tehát, hogy Dzsemet megkapja s minthogy egyházi lovagrend foglya volt, a szentszék útján igyekezett czélt érni. De Velencze s más ellenséges hatalmak meghiusították buzgó igyekezeteit. A lovagok átadták ugyan Dzsemet Incze pápának, ez azonban tovább is szígorúan őriztette s nem adta ki Mátyásnak, ki nyiltan megmondotta, hogy a pápa „csak sok pénzt akar a török herczegen keresni", mert az egyiptomi szultán nagy összeget ajánlott érte. Noha Mátyás Rómában nem boldogult, Bajazid mindenesetre rettegett tőle s békét kért, mely 1483-ban megkötteteti s azután (1489) meghosszabbíttatott. Ez a béke azonban nem akadályozta volna Mátyást a háború meg-

indításában, mert kora erkölcsi és jogi felfogása szerint a hitetlenekkel kötött szerződést a pápa bármikor semmisnek nyilváníthatta. „Nem tart vissza a háborútól — mondotta erre nézve (1489) — az, hogy a törökkel békét kötöttem, mert ő szentsége parancsára akármikor felbonthatom.“ Csakhogy nem nyilt rá alkalma, mert Dzsemet nem kaphatta kezéhez, ki meghalt a nélkül, hogy a keresztények a benne rejlő nagy erkölcsi tőkét Bajazid ellen értékesítették volna. Ez viszont nem zavarta, hanem megujította Mátyással a békét, mely túlélte a nagy királyt s a déli széleket jó ideig biztosította a nagyobb arányú támadások ellen.

De a keserűség, melyet Incze pápa politikája Mátyásban keltett, állandóan megmaradt szivében. Nemcsak haddal támogatta Ferdinánd nápolyi királyt, hanem szivesen vette, midőn a szentszék fenhatósága alá tartozó Ancona önkényt, felszólítás nélkül magyar védnökség alá helyezkedett s 1488 tavaszán a városháza tornyára felvonta a magyar lobogót. Ancona az Adria keleti partjának fontos forgalmi és kikötő helye, mindig ellenlábasa volt Velenczének, mely kereskedelmi vetélytársat látott benne s ismételve megkisérté gazdasági tönkre tételét. A szentszék viszont védelmére kelt a maga városának s így Velencze nem érhette el czélját. Mikor azonban Incze pápa szoros viszonyba lépett a köztársasággal, az anconaiak attól féltek, hogy Róma most már feláldozza őket, miért is erősebb oltalmazó urat kerestek. Mátyás királyra vetették szemöket s önkényt védelme alá helyezkedtek. Mátyás engedett kérésöknek s elfogadta a védnökséget. Ebből új összeütközés támadt a budai és a római udvar közt, ámbár Mátyás igen tapintatosan viselkedett s mihelyt az anconaiaknak bűnbocsánatot szerzett, engedett a pápa sürgetésének s önkényt lemondott Anconáról. De ez előzékenysége sem sokat használt. Róma elfogadta engedményeit, de nem viszonozta a király jóindulatát. Mátyás keserűségét, jogos panaszait, méltó felháborodását leplezetlenül feltárta a pápai követnek, midőn az nála tisztelgett (1489). Csak úgy szórta haragjának villámait, szeme, szája, orra — írja a követ — valósággal lángot lövelt, mikor a szentszék körüli érdemeit s a rút hálátlanságot emlegette, melylyel jutalmazták. Lelkének egész hevével ostorozta Róma rosszindulatát s a kárt, melyet Magyarországnak s a kereszténységnek okozott s gyerekes az a föltevés, mintha e szenvedélyes kifakadása merő komédiázás lett volna. Lelke mélyéből jöttek haragos szavai, mert méltán elkeseríthette ama gyászos tapasztalás, hogy épen a kereszténység két vezető hatalma, a császár és a pápa hiusította meg nagy és világra szóló politikai programmjának valósítását, a török elleni döntő támadást, mely trónra léptétől halála napjáig a legkomolyabban foglalkoztatta.

Csakhogy ez igyekezeteiben szüntelen szemben találta magát Frigyes császárral. „A római császár nekünk és koronánknak minden úton-módon ártani, bajt okozni igyekszik“ — panaszolta folyton százféle

változatban. A császár volt kezdettől fogva az ő igazi, engesztelhetetlen, örökös ellensége, Magyarország állami önállóságának veszélyeztetője, nem pedig a török szultán. Első sorban őt kellett tehát ártalmatlanná tenni, de ezt csak évtizedek munkájában, a cseh királyság megszerzésének nagy kerülő útján érhette el. Végre legyőzte a császárt, elfoglalta örökös tartományai egy részét s ekkor meg a római curia állt útjába s ellenséges indulatával arra kényszerítette, hogy elejtse a Dsem

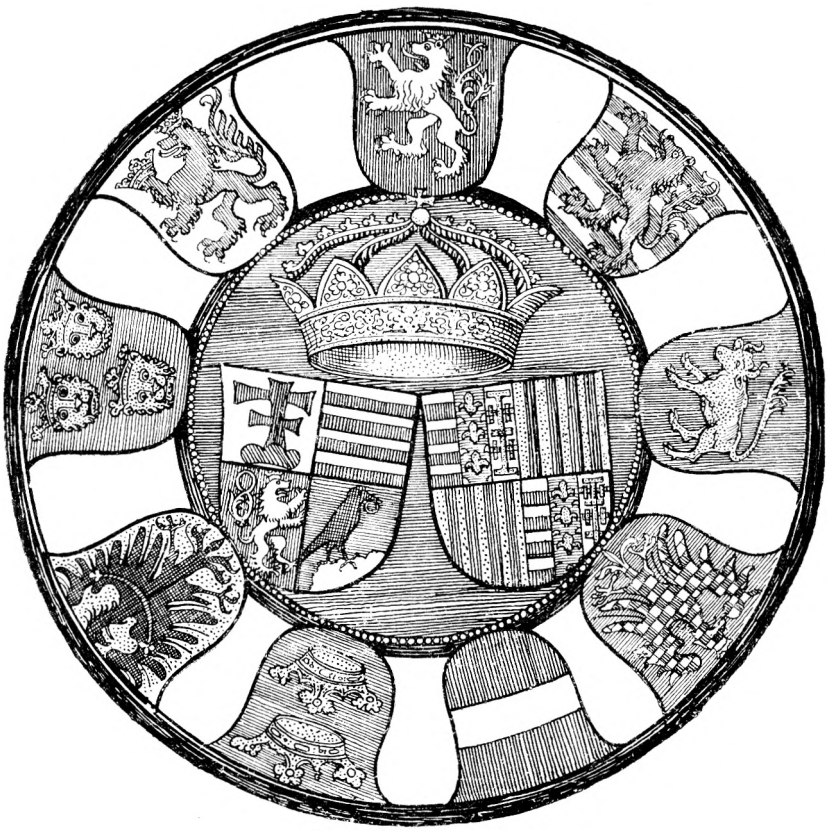

Mátyás király czimere.
(A Turóczi krónika augsburgi kiadásából.)

herczeg közreműködésére fektetett magas szárnyalású terveit s békét kössön a szultánnal.

Ekképen nem mérhette a döntő csapást a törökre éppen abban az időben, mikor katonai és pénzügyi ereje nyugati hódításaival tetemesen fokozódott. Nem azért nem mérhette, mert nyugati kalandozásai közben a török kérdés jelentőségét fel nem fogta volna, hanem azért nem, mert sokkal félelmetesebb nyugati ellenségei gátolták törekvéseit. De Mátyás király a törökkel szemben is nagy és emlékezetes eredményeket ért el. Uralkodása folyamán a török veszedelem általában tetemesen

csökkent, mert mihelyt a szultán tapasztalta, hogy a magyar állam ismét megerősödött, újra kiváló egyéniség vezetése alatt áll, elejtette hódító szándékait, békét kötött Magyarországgal s a békét lehetőleg megtartotta. Sőt Mátyás nevének, hatalmának emléke még a következő huszonöt éven át is oltalmazólag lebegett a magyar birodalom felett s annyira megfélemlíté a törököt, hogy komoly támadást nem mert az ország ellen intézni. Egész új emberöltőnek kellett támadnia, míg a fényes porta hatalmasaiban ismét felébredt a merész gondolat, hogy a Hunyadyak Magyarországának meghódítására vállalkozzanak. Ragyogóan tündöklött, valósággal varázserejűvé vált Mátyás király katonai hírneve a keleten. De rettegték kereszténység ellenségei is. Midőn a calabriai urakat a pápa Ferdinánd királyuk ellen lázította, ez, noha magának is volt szép serege, Mátyáshoz fordult némi magyar hadért. Elégnek tartotta a csekély segélyt, mert — mondotta (1486 julius 4) — Mátyás neve, mint annak idején Otrantó visszaszerzésénél történt, most is úgy meg fogja a lázadókat rettenteni, hogy leteszik a fegyvert, mi csakugyan megtörtént, mikor pár száz magyar katona Nápolyba érkezett.

Hírnevét, erkölcsi súlyát Mátyás király 32 évi uralkodásának mérlege magyarázza meg. Mikor trónra lépett, az ország a húsz évi fejetlenség és zűrzavar folyamán védtelenül állt minden ellensége előtt. Területének nagy részén németek, csehek garázdálkodtak s az államegységet széttépéssel, az öt százados magyar birodalmat a feldarabolás veszélyével fenyegették. Uralkodása végén mindez megszünt, az egység helyreállt, a déli széleket a bánságok és erődítmények egész koszorúja védte s a megfélemlített szultán maga kereste a békét. Északon és nyugaton híre-nyoma nem volt többé a német és cseh uralomnak. Ausztria, nagyrészt Stíriával és Karinthiával, Morva, Szilézia és Luzsicza a magyar királynak hódolt s Bécs, Boroszló, Brünn, Olmütz, Bautzen a magyar király városai voltak. Raguza köztársaság, a török és lengyel részről egyaránt fenyegetett Moldva és Havasalföld újra elismerték főuralmát s Ancona kérve-kérte, hogy erős kezű oltalmába fogadja. Így a magyar birodalom ismét Közép-Európa legelső állama lett s királyának szava döntő súlyt nyert a kelet és a nyugat sorsának alakulatában.

Ezt a gyökeres változást Mátyás saját lángelméjének, s a magyarság minden rétege odaadó támogatásának köszönte. Örök dicsősége az akkori nemzedéknek, fényes bizonyítéka politikai és államfentartó képességének, hogy alárendelte magát egy lángelme, egy kimagasló szellem vezetésének és nagy nemzeti szempontok szerint irányította cselekvését. Mindazáltal Mátyás nem könnyen, hanem nehéz, megfeszítő munkában aratta sikereit. Még az úgynevezett vakszerencse sem segítette, mert ellenfelei vagy jeles katonák, mint II. Mohamed szultán, Podjebrád György cseh király, István moldvai vajda, kit népe Nagynak nevez, vagy legalább hosszú életű uralkodók voltak, mint Kázmér lengyel király (uralkodott

1444—1483), különösen III. Frigyes császár (1439—1493), ki túlélte mindnyájokat. Ily ellenfelekkel szemben nehéz volt boldogulni s Mátyás mégis föléjök kerekedett. Karddal vagy a diplomáczia fegyvereivel győzte le őket, vagy hiusította meg megrontására irányuló törekvéseiket. Messze néző világpolitikát követett, melynek szálai szétnyúltak az akkor ismert három földrész mindegyikére, Perzsiától Spanyolországig, Egyiptomtól Moszkváig, Konstantinápolytól Rómáig. Minden államot bevont számításaiba s az egyiket a másik ellen igyekezett mozgósítani. Termékeny agyveleje a legellentétesebb terveket eszelte ki. Épen úgy fölmerült benne a gondolat, hogy kiűzi a törököt Európából, mint az, hogy elviszi Olaszországba ellenségeinek segítőtársa, a pápa ellen. Egyszer Nagy Károly, másszor a szultán koronájának megszerzésével foglalkozott, mert végig gondolt minden lehetőséget, de csak abba fogott bele, a mit higgadtan, józan észszel, a tényleges viszonyok s eszközei alapos meglatolásával valósíthatónak talált, vagy a mire a helyzet alakulata ellenállhatatlanul kényszerítette. Ez a helyzet, nem pedig harczias hajlama, eruptiv vérmérséklete, igazán oroszlántermészete, mely válságos pillanatokban sem veszté el higgadt itélőképességét, sodorta az örökös küzdelembe kora legnagyobb hatalmaival, a pápával, a császárral, a szultánnal, az Adria királynőjével, a cseh meg a lengyel királyokkal, kiken mindnyájokon emlékezetes katonai vagy politikai sikereket aratott. De bármennyi fény környezé homlokát, a tusák zivatara megtépte alakját, s minthogy sokakat letiport, gyűlölködő ellenségei a rágalom fegyvereivel álltak rajta bosszut s istenáldotta, erényektől tündöklő egyéniségét beszennyezni, igaz mivoltából kiforgatni, fényét beárnyékolni igyekeztek. Maga is ismerte a közvélemény jelentőségét s íróival, tudósaival felvilágosítani, irányítani próbálta. De ellenségei többen voltak, hatalmasabbak voltak. Másrészt utóbb, mind a mai napig, a pápaság és III. Frigyes utódai iránti politikai tekintetek gátolták lángelméje és sikerei, életczélja és alkotásai elfogulatlan méltánylását. Pedig a legnemesebb eszmények vezették külpolitikai törekvéseit s az eredmények, melyeket az időnkint kétségbeejtő viszonyok közt elért, valóban szemkápráztatók voltak és mérhetetlen jelentőségre emelkedtek. Egyedül neki köszönhető, hogy a magyar birodalom még gyönge utódai alatt is fél évszázadon át megtartotta önállóságát s daczolni birt két hatalmas, engesztelhetetlen ellensége, a római és a török császár egyesült erőfeszítéseivel.

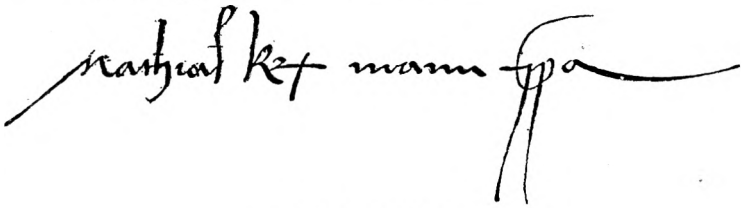

Mátyás király aláírása.

VI. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A KÖZINTÉZMÉNYEK.

MÁTYÁS BELÜGYI ALKOTÁSAI. — AZ ÁLLANDÓ HADSEREG. — A KIRÁLYI JÖVEDELMEK. — AZ ORSZÁGGYÜLÉS ÉS AZ ADÓ. — A VÁRMEGYE. — AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. — MÁTYÁS TÖRVÉNYHOZÁSA. — REFORMTEVÉKENYSÉGE. — MUNKATÁRSAI. — EGYÉNISÉGÉNEK ÉS ALKOTÁSAINAK HATÁSAI.

Külső ellenségeit Mátyás nem csupán lángelméjével győzte le, hanem még inkább azzal, hogy állama szunnyadó erejét kifejlesztette s kezdettől fogva mindvégig átgondolt reformpolitikát követett, a belső rendet helyreállította, a közintézményeket javította, modernizálta, a termelő munkát gyámolította, a szellemi polgárosodást fölvirágoztatta. Ugyanakkor, mikor a magyar birodalmat ismét Európa irányadó nagyhatalmai sorába emelte, a magyar nemzet anyagi és szellemi életének színvonalát is addig ismeretlen fokra juttatta. Tudatában volt a régi igazságnak, hogy az államok nemzetközi állásának kútfeje és biztosítéka saját erejökben rejlik, melyet helyes kormányzattal, a közintézmények időszerű átalakításával, a szellemi és anyagi kincsek céltudatos gyarapításával kell fokoznia. Ennek megfelelőleg vitte a kormányt uralkodása egész folyamán s akár a dél meleg, akár az észak borongó ege alatt időzött, akár Boroszló vagy Szabács, akár Bécs vagy Nándorfejérvár falai fogadták be, mindig nemzete javán, fölemelésén töprengett. Igazában lelke itthon volt mindig, mert nemes és büszke szíve magába zárta a magyar nép legszentebb eszményeit, elvitte azokat mindenhova s sehol sem szűnt meg valósításukon fáradozni. Hadüzenetei és szövetkezései csak eszközül szolgáltak belpolitikai céljainak, melyeket tervszerű, jól átgondolt reformtevékenységgel igyekezett valósítani. Mátyás király országának nemcsak első katonája, hanem egyik legnagyobb reformátora volt s hadi sikereihez méltóan sorakozik belső tevékenysége, mely téren még dúsabban aratta a babért, mint a harczok véres porondján.

A hadakozás s a diplomáczia csak egy-egy mozzanata sokoldalú egyéniségének, s tudatos, következetes tevékenysége az állami és társadalmi élet minden ágára kiterjedt. Az előző évtizedek zivatarai

nagyon megviselték, darabokra törték a sokban különben is elavult középkori közintézményeket, a honvédelmi, pénzügyi és belső kormányzati szervezetet. Mátyás király újjáalakította, az új, haladó korszellemnek, a változott szükségleteknek megfelelően átidomította őket. Egész uralkodói programmot adott midőn azt mondotta, hogy életfeladatának tekinti a belső rend helyreállítását s a békebontó olygarchia megfékezését. Ez a réteg akkor minden nyugati államban az anarchia eleme volt, s az a király, ki ez elemnek a törvény keretébe való visszaszorításán dolgozott, magokat a törvényeket, a közintézményeket is újjászervezni volt kénytelen, ha czélt akart érni, ha nemzetét a középkor zűrzavarából az újkor békerévébe akarta vezetni. Mátyás királynak ez volt uralkodói programmja s ő, a tett embere, nem is maradt a szónál, hanem dicső alkotásokban valósította meg nemes lelkének eszményeit. Nem egyes fölmerült kóros eseteket akart orvosolni, hanem a legszélesebb, mindenre kiterjedő reform lebegett előtte, melyre nézve sokféle szakember véleményét kérte ki. De maga járt elől buzdító, világító példával; czéljairól a legbonyolúltabb helyzetekben sem feledkezett meg s a táborban, vagy a tudósaival való társalgásban is azokat tartotta szem előtt. Olvasmányaiból, az ó-kor remekíróiból e terveihez merített okulást s eszméi, melyek sohasem pihenő agyában lassankint határozott alakot öltöttek, hosszú uralkodása folyamán egymás után valósultak meg. Vaskezű ember volt s az ő reformjai abban különböztek közvetlen elődeiétől, hogy nehezen bár, de lényegileg életbe léptek s a fejlődés új korszakát nyitották nemzeti történetünkben.

Az ő kora, az ó-világ gondolatköréből táplálkozó életnézletével, másképen fogta föl az államot, mint a középkor theologiai szelleme. A régi civitas dei eszméjét háttérbe szorította az a felfogás, hogy az állam nem az egyház alárendelt végrehajtó közege, hogy a maga körében önálló hivatása és czéljai vannak, melyek nem csupán a honvédelem és az igazságszolgáltatás teendőire szorítkoznak, hanem ezek mellett az anyagi és szellemi polgárosodás széles mezejét felölelik. Ez új hivatását azonban az állam régi intézményeivel, elavult műszereivel és eszközeivel nem teljesíthette. Újakra, az új munkához alkalmasakra volt szüksége s Európa művelt, előre törekvő népei körében meg is indúlt a közintézmények átalakítása. A királyi hatalom lerázta magáról az olygarchia túltengő befolyásának nyűgét s hogy megnyerje ellenök a tömegeket, ismét az összesség érdekeit fogadta oltalmába. Az új korszellem mindenütt állandó hadsereg, megfelelő pénzügyi eszközök alakítására, a jogrend szilárdítására, az igazságszolgáltatás javítására, a műveltség és vagyonosság gyarapítására irányult, s ez új szellem egyik legnemesebb hajtása volt Hunyady Mátyás király.

Még uralkodói jogát sem a születésből, hanem rátermettségéből, egyéni érdemeiből származtatta. „A Úristen nagy és váratlan jóságának

s a gondviselés kikutathatatlan parancsának" tulajdonította, hogy elnyerte a királyi méltóságot s egész valóját áthatotta a tudat, hogy e méltósággal nehéz és komoly kötelességek járnak. Érdemessé igyekezett reá válni s maga mondta, hogy különösen „örök időkre szóló" törvények és intézmények alkotásával kell a gondviselés kegyelmét meghálálnia. A legnemesebben fogva föl hivatását, az volt állandóan hirdetett és követett jelszava, hogy „a királyi méltóság ne csak fegyverrel, hanem jó törvénynyel, igazsággal is ékeskedjék s jó és állandó intézményekkel rendelkezzék".

Trónralépte első pillanatában hozzáfogott e nagy munkához s ott kezdte, a hol legszükségesebb, leghalaszthatatlanabb volt. A középkori honvédelmi szervezetbe bevitte, annak leglényegesebb alkatelemévé tette az állandó hadsereget. Mikor a rendek megválasztották, kezét katonai

Mátyás győzelmei emlékére vert érem.

és pénzügyi tekintetben teljesen megkötötték. A királyválasztó országgyűlés törvényei, melyek ellenségének, az olygarchiának szellemét lehellik, kimondották, hogy a király a töméntelen külső és belső ellenség ellen első sorban a maga haderejével köteles az országot megvédeni s hogy adót vagy bárminemű pénzfizetést e czélra senkitől sem követelhet. Ily elvekkel az államot megoltalmazni nem lehetett, s Mátyás király, hogy kiragadja országát a németek, csehek, törökök kapzsi kezeiből, nyomban korszerű fegyveres erő alakításához fogott. Noha a nemesi fölkelés mint kevéssé fegyelmezett, begyakorolt honvédelmi tényező a huszita háborúkban Európaszerte nagyot vesztett hírnevéből, Mátyás honvédelmi reformjaiban ezt az elemet sem mellőzte. Nemcsak elvben tartotta fenn a nemesség személyes védkötelezettségét, hanem törvényei a vármegyék banderiumait a hadi szolgálatra alkalmasabbakká igyekeztek tenni, mert ez az elem a harczképesség olyan fokán állt, mint ma a népfölkelés s így minőség tekintetében sem az állandóan katonának nevelt

török janicsársággal, sem a nyugati, szintén csupán a vitézi mesterségből élő zsoldoshaddal nem versenyezhetett. Ennélfogva Mátyás király olyan véderőt alakított, melynek életczélja, kizárólagos foglalkozása a katonáskodás. Ilyen volt már nálunk régóta a királyi zsoldoshad, a banderium, mely minden körülmények közt rendelkezésére állt a királynak külső és belső ellenség ellen egyaránt. Csakhogy a kincstár szerény pénzeszközeihez képest e banderium létszáma elenyészően csekély maradt. Mátyás nyomban trónralépte után megszaporította tehát a királyi banderiumokat, különben alig lett volna képes ama komoly veszedelmekkel megbirkózni, melyek uralkodása első éveiben reá zúdultak. Emberanyag, katonának való elem volt az országban bőven; erre a rendek már Albert királyt figyelmeztették, a pápai követ meg 1463-ban jelenté, hogy nagy itt a harczra alkalmas emberek száma, mert a köznemesség azon mértékben, a mint az idők folyamán természetes úton elszaporodott, a gyakori osztozkodások következtében nem birt többé örökségéből megélni. A szegényebbeknek más kereset után kellett nézniök s szivesen vállaltak katonai szolgálatot. Ez az elem vitéz embereket, kitünő lovasokat és íjászokat szolgáltatott, s ha kellően begyakorolták, szorosan fegyelmezték, első rangú haderőt lehetett belőle alakítani.

E hazai magyar elemhez járult egy idegen elem, mely akkor szintén nagy számmal tolult hazánkba, a cseh zsebrákság. A cseh rablók, az ellenök indított harczokban részben foglyul estek, vagy önként átadták váraikat. Harczedzett, kitünő katonák voltak, kiket hiba lett volna értékesítetlenül hagyni, mert ez esetben egyéb foglalkozás híján kétségkívül folytatták volna régi garázdálkodásukat. Mátyás a magyar elem mellett ezt a csehet is bevonta hadügyi reformjaiba. Zsoldjába fogadta, a magyarság szolgálatába helyezte, a magyar király hű és lelkesült katonáivá tette, kik nemcsak nem rabolták többé országát, hanem elszántan ontották érte véröket. Legelől a cseh zsebrákokból alakította 1459 óta azt a sereget, mely 1463 után mint külön cseh dandár a magyar hadsereg egyik legvitézebb alkatelemévé lett s melyet a nép fekete egyenruhájáról és fegyverzetéről egyszerűen fekete seregnek nevezett. De nevezték cseh atyafiaknak, fejetlen testvéreknek is, s leginkább gyalogságból állt.

Ezzel a cseh dandárral a magyar honvédelem kitünő kiegészítést nyert, mert állandóan szolgált, bárhol és bárki ellen rendelkezésre állt. Csakhogy a sok háború, melyet Mátyásnak nem egyszer akaratlanul is viselnie kellett, nélkülözhetetlenné tette ez állandó katonaság további szaporítását.

Az 1464-iki bosnyák-szerb hadjárat igen jól kezdődött, de a nemesi hadak hamar beleúntak a fáradságba s felmondták a szolgálatot. Az ilyen tapasztalatokon okulva, a király 1465 óta még inkább növesztette állandó csapatait, különösen a gyalogságot s nagy arányokban vonta

be körébe a magyarságot, valamint a török elől magyar földre menekülő ráczokat. Végül Mátyás király állandó hadserege nemcsak cseh, hanem külön magyar és külön rácz hadtestből állt s létszáma 20.000 lovasra, 8.000 rendes gyalogra és 6.000 fekete gyalogra nőtt, mihez még megfelelő tüzérség, műszaki csapat és 9.000 különféle hadi- és társzekér járult. Minden fegyvernem bőven képviselve volt tehát az új magyar hadseregben. A lovasság kétféle volt, a könnyű magyar lovas, a világhírű huszárság, melynek első szervezője, megalkotója Mátyás király s a külföldi mintára alakított, vasas, pánczélos, puskával ellátott cseh-német nehéz lovasság. Viszont a gyalogság, fegyverzetéhez képest, négy részre tagolódott; voltak nehéz és könnyű, vértes és puskás gyalog csapatok. Volt már ágyú nagy számmal, némelyik óriási súlyú, például az ugynevezett vargamozsár, melyet 80 ló is alig mozdíthatott ki helyéből. De a régi ostromszerek, a vetőgépek szintén nem múlták még divatjukat s maga Mátyás szerkesztett egy ilyen gépet, mely 2—3 mázsás követ messzire és romboló erővel birt hajítani. Ágyúval leginkább a városok látták el a hadsereget, s a tüzérség, a mennyiben másutt nem foglalkozott, rendesen a végeken állomásozott. Az egész haderőnek, mint a király említi, sajátos szervezete, harczmódja és hadi szokásai voltak, melyek első sorban a török elleni hadviselésnek megfelelően állapíttattak meg.

E szárazföldi haderőt a vízi hajóraj egészítette ki, mely már régebben is megvolt, de Mátyás az uj viszonyoknak megfelelően rendes királyi naszádos haddá szervezte. E czélra főleg a tömegesen beköltöző ráczokat használta fel s a déli széleken a Tisza, Duna és Száva mentén telepítette meg őket, hol zsoldon kívül jószágot kaptak. A naszádos had főállomásai Győr, Komárom, Kevi, Buda, Pétervárad, Zalánkámen, Zimony és Szabács voltak. 1479-ben valami 364 különféle hajóból állt, melyeken 2600 matrózon kívül mintegy 10.000 gyalog- és tüzérkatona szolgált.

Ez állandó haderőhöz, melynek évi fentartása egy millió akkori forintnál (ma mintegy 40—50 millió korona) jóval többe került, járultak a főpapok és urak banderiumai, valamint a feudális haderő rendes elemei a nemesi fölkeléstől a hűbéres oláh és moldvai vajdák jutalékáig, úgy, hogy Mátyás király haderejének állományát valami 148.000 emberre becsülték. Ez a létszám azonban csak a papiron volt meg s talpra állítani sohasem lehetett. De nem is volt rá szükség. Elvégezte dolgát maga a rendes hadsereg, melynek szaporodásával lépést tartottak a király hadi sikerei. Az új alkotás éles kard volt kezében, melyet maga kovácsolt magának s mesteri ügyességgel forgatott. Használhatta mindenkor és mindenki ellen s az akkori közlekedés nehézségeihez képest meglepő gyorsasággal csakugyan oda dobta, a hol épen szükség volt reá, Boroszlótól Szabácsig és Olmütztől Brassóig. E haderő kitünő szervezete és mozgékonysága tette lehetővé, hogy Mátyás az urak lázadásait mesésnek rémlő

gyorsasággal elfojthatta, hatalmas külső ellenségeit meg egymás után legyőzhette.

Ebben a királyi hadseregben alkalmazást talált a nemzet minden eleme, rendi, felekezeti és nyelvi különbség nélkül. A katonától nem

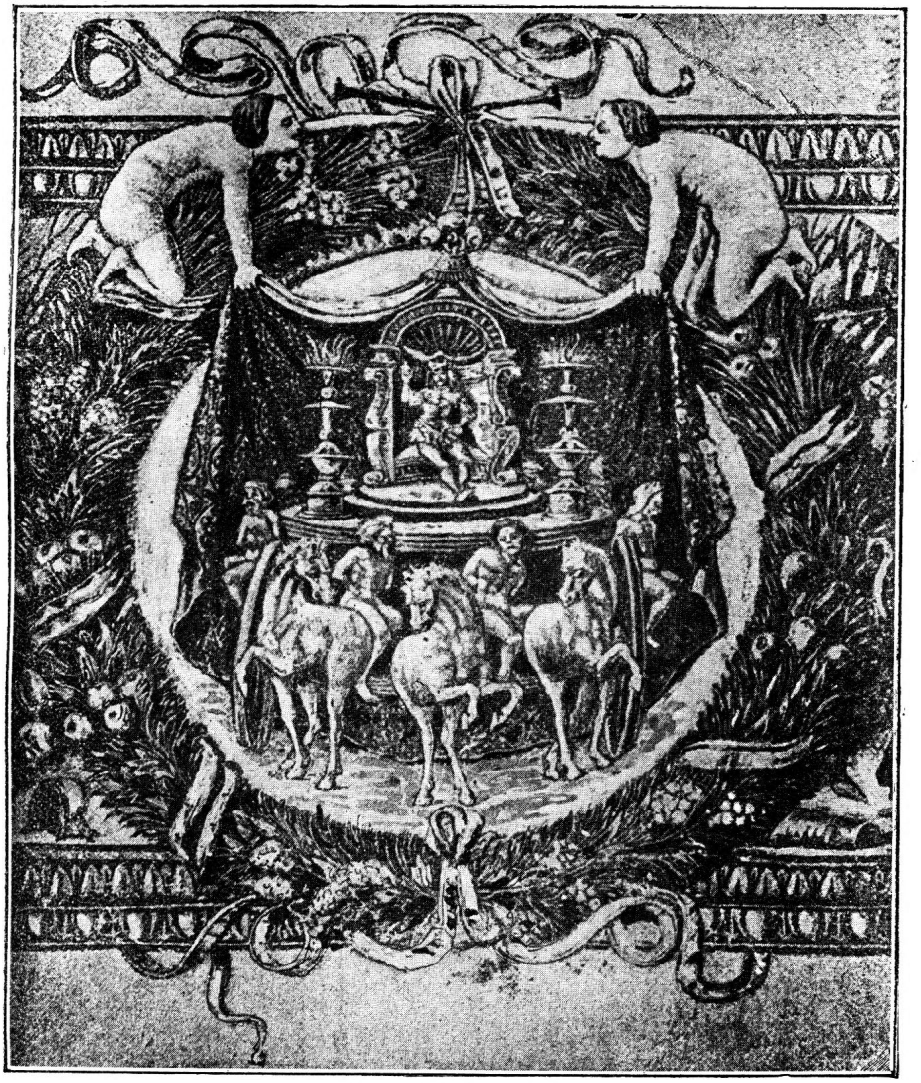

Mátyás mint triumphator.
(A velenczei Averulinus-codex miniatureje.)

kérdezték származását vagy vallását, s előmenetele egyedül lelkes kötelességteljesítésétől függött. A derék harczosból lehetett minden, s a király szeme ott lebegett vitézein, hogy jutalmazza az érdemet és büntesse a gonoszat. Ismerte alkotása értékét s atyai gonddal és szünetlen

figyelemmel kisérte. Gyakran megfordult a táborhelyeken, mulatott a tisztekkel, meghallgatta a legénység panaszát, sőt az egykorú szerint minden katonáját név szerint ismerte. A derekabbakat ismerhette is s csengő hangján, mely a táborban messze elhangzott, bizonyára nem egyszer szólította őket körébe. Így a hadsereg minden eleme folyton tapasztalhatta, hogy nemcsak a zsold pontos fizetésére ügyel, hanem szeretettel viseli szivén a közember sorsát. E tudattól áthatva a katona élt-halt királyáért s örömmel teljesíté nehéz szolgálatát. Mátyás egész sereg kitünő csapatvezért, Kinizsy Pált, Zápolyay Istvánt, Báthory Istvánt, Drághfy Bertalant, Magyar Balázst, Geréb Pétert, Rozgonyi Sebestyént, Thurzó Tamást s sok mást nevelt magának, egyik-másik pedig még dicső atyja iskolájából került ki. Ebben a királyi haderőben, mely az akkori magyar nemzetnek kicsinyben igazi tükre volt, a nép legszebb katonai erényei, legférfiasabb tulajdonai kifejlődtek s nemzetünk minden alkatelemének vére összekeveredett a csatamezőn, a hol a magyar birodalom életérdekeiért küzdött.

Az állandó hadsereg intézményének beillesztése a magyar államszervezetbe nagyszerű haladást képviselt s szükségképen maga után vonta sok más közintézmény korszerű átalakítását. Az állandó hadsereg állandó ellátást, dús királyi jövedelmeket igényelt, melyeket a középkori állam nem nyújtott a kincstárnak. Mihelyt tehát Mátyás megteremté az állandó hadsereget, állandó és bőséges pénzforrásokról is gondoskodnia kellett, a minek előfeltétele a pénzügyi szervezet gyökeres átalakítása volt. Nem elégedhetett meg többé az úgynevezett királyi jövedelmekkel, a királyi javak és városok, a harminczad s a kamara haszna hozadékával, melyek az állam különben is végtelenül felszaporodott szükségleteit távolról sem fedezték. A király a rendekkel adót szavaztatott meg tehát, melyet azonban mindig csak a jobbágyok fizettek. Épen az volt a késői középkor államszervezetének egyik alaphibája, hogy a tulajdonképeni állami adózás csak kivételes maradt, a rendek szeszélyétől függött, a gazdag rétegek, a földesurak meg adómentességet élveztek. Az a néposztály, melynek kezén a földbirtok, a középkorban az egyedüli vagyon, felhalmozódott, mely tehát leginkább járulhatott volna az állam szükségleteihez, a saját zsebéből semmit sem fizetett, sőt minél több volt a jószága, minél nagyobb politikai és társadalmi befolyást gyakorolt, annál inkább kivonhatta nemcsak magát, hanem jobbágyait még az időnkint megszavazott adó fizetésének kötelezettsége alól is. Európaszerte általános volt ez a baj, s a XV. században minden uralkodó, ki országát a feudális világból az új korba akarta átvezetni, első sorban itt kezdte a reformmunkát s egyik-másik a teherviselés arányosabbá tételétől sem riadt vissza, vagyis a kiváltságos rétegek vagyonát szintén megadóztatta. Az érdekeltek természetesen tűzzel-vassal ellenezték a királyi hatalom ebbeli törekvéseit s a XV. században a „nem adózunk“ elvének legkitartóbb

hirdetői éppen a leggazdagabb, tehát leginkább teherbiró elemek voltak. Noha Mátyás nem ment oly messzire, hogy a birtokos osztály adómentességét érintse, s csupán a jobbágy-adózás állandóvá tételére törekedett, sőt ebben sem mellőzte a rendeket, mert velök akarta az adót időnkint megszavaztatni, az ő pénzügyi politikája szintén erős ellenállást keltett az uralkodó rétegekben, melyek megválasztásakor törvénybe igtatták, hogy sem a nemesen, sem a jobbágyon nem fog soha adót vagy bármi pénzfizetést szedni. De ezt az egyenesen államellenes elvet a rendek magok hamar elejtették s időnkint tényleg ajánlottak adót. Csakhogy az állandó hadsereg ez adónak állandóvá tételét követelte, mi szintén ellenkezett a jobbágyos nemesség érdekeivel, mely a jobbágy munkájának összes gyümölcseit sajátjának tekintette s abból a kincstárt minél ritkábban akarta részeltetni. Minél gyakrabban adózott a jobbágy, annál inkább károsodott a földesúr, ki általában csak ellenszolgáltatás fejében szokott adót megszavazni s akkor is mindig rövid időre, mely okból az ilyen jobbágyadót rendkívüli adónak nevezték. Európaszerte mindenütt csak hosszadalmas alku után szavazták meg a rendek az adót s a király kiváltságok,

Mátyás király arany forintja.

kedvezmények, jószágok, kitüntetések s mindenféle más előjogok adományozásával volt kénytelen az egyes urak hajlandóságát megvásárolni. Nálunk azonban nemcsak a jobbágyos, hanem az egytelkes nemesek is tagjai voltak az országgyűlésnek. Ennek a szegényebb rétegnek pedig nem állt érdekében a jobbágyok megadóztatását ellenezni, mert nem levén jobbágya, neki egyre ment, akár fizet a jobbágy adót, akár nem. Mikor e nemesi tömegek megjelentek az országgyűlésen, az adómegszavazás csakugyan nem szokott nehézségekbe ütközni. Ez okból Mátyás több ízben törvényben mondotta ki, hogy a nemesség fejenkint köteles az országgyűlésen megjelenni. Csakhogy ez nagy költséggel járt, érzékeny anyagi áldozatot rótt a nemesség szegényebb rétegeire, melyek, mint ez időszak emlékei száz változatban hangoztatják, az országgyűlésen való megjelenést kellemetlen, fölösleges tehernek tekintették. Mikor az urak többségben voltak, törvény útján kötelezték a királyt, hogy évenkint tartson országgyűlést. Mikor meg a nemesek voltak többségben, azt határozták, hogy két vagy több, 1478-ban hat évig ne legyen országgyűlés. A király azonban e kötelezettség alól csak úgy menthette föl a tömeget, melyre szüksége volt, hogy segélyével az urakat az adó meg-

szavazására hajlandóbbakká tegye, ha hosszabb időre ajánlották meg neki az adót. Inkább azzal kárpótolta őket, hogy hadba szállási kötelességöket enyhítette. Ezzel csakugyan megnyerte a tömegeket s az országgyűlés néha egymásután következő hat évre megajánlotta neki az adót, hogy időközben ne kelljen országgyűlést tartania.

A nemesi tömegek e hangulata természetszerűen az adózás állandóvá tételéhez vezetett, mert a király beszedte az adót oly években is, mikor országgyűlést nem tarthatott, mert tudta, hogy ezt törvénybe ütközőnek nem tekintik s szivesen belenyugszanak eljárásába, mely az országgyűlés okozta költségektől megkíméli őket. A király az adót különben is az állam czéljaira fordította. „Az ilyen adót — mondotta — nem a magunk részére, hanem a közjóra és az egész ország oltalmára szedjük.“ A köznemesség nem is gátolta az adó behajtását. Ellenben az urak (potiores), mint a király Zala vármegyének panaszolja (1477 aug. 12), javaikon nem engedték az adót beszedni s nem egyszer katonai karhatalmat kellett ellenök alkalmazni. E szempontból mérlegelve azokat a panaszokat, melyek Mátyás király adópolitikája s önkényes adóztatásai ellen egykorú emlékekben előfordulnak, nyomban észrevehető, hogy csak a középkori olygarchikus világnézlet maradványai verődnek vissza bennök. Nem a tulajdonképen terheltek, az adózó jobbágyok köréből származnak s nem is a köznemesség hangoztatja azokat, melynek sok költséget okozott az országgyűlés, s így nem bánta, ha a király saját hatalomteljéből veti ki az adót. Egyes egyházi vagy világi urak kifogásoltatták írástudó embereikkel a király eljárását, ők akadályozták az adó behajtását, ők bujtogatták fel jobbágyaikat a királyi rovók s más adótisztek ellen úgy, hogy nem egy helyen valóságos zendüléseket támasztottak, melyeket fegyverrel kellett elfojtani. A középkori olygarchikus szellem lázongása volt ez a modern állam szükségletei ellen s e lázongásoktól nemcsak a nemesek tömegei maradtak távol. Noha az emberek nagy része nem épen lelkesen szokta adóját fizetni, Mátyás király idején a köznép, mely az új rendszer annyi sok más előnyét élvezte, viszonzásul készséggel meghajolt az adózás kötelezettsége előtt s Mátyás halála után, midőn a régi államszervezet minden nyomorúságával visszaállíttatott, keseregve mondotta: „szivesen fizetnénk hatszor annyi adót, csak visszahozhatnók az elhunytat!“ Másrészt a király az adózás terén is az igazságot vallotta vezéreszméjének; szigorúan ellenőrizte a tisztviselők eljárását s keményen büntetett minden visszaélést. A pénzügyi kormányzat összes ágait újjászervezte. Feje a királyi kincstartó, az akkori pénzügyminiszter volt, ki hivatalában szigorúan rendet tartott, bevé-

Mátyás király ezüst garasa.

telekről és kiadásokról könyvet vezetett, számadást készített s a legapróbb kiadást is igazolni tartozott. Ez új szervezet képesítette a kincstárt azon roppant összegek fedezésére, melyeket a folytonos háborúk, az állandó sereg fentartása, a töméntelen diplomácziai teendő s az udvartartás fénye megkivántak. A királynak bőségesen volt pénze mindenkor, s a rendezett államháztartás hozzájárult szemkápráztató külpolitikai sikereihez.

De bármi kevés rokonszenvet tanusított a köznemesség az országgyűlésezés iránt, alig van magyar király, ki olyan sokszor gyűjté maga köré a rendeket, olyan tömérdek országgyűlést tartott s annyi töméntelen törvényt hozatott, mint Mátyás király. Csak olyan országgyűlése, melynek végzeményei egészben vagy részben ránk maradtak, 15 ismeretes s ötödfélszázra megy azon törvényczikkek száma, melyeket királyi szentesítésével ellátott. Ez a tény egymaga elég, hogy igazi értékére szállítsa le a kényúri hajlamairól, az alkotmányos jogok iránti érzéketlenségéről itt-ott fölhangzó vádakat. Eszébe sem jutott soha a régi alkotmányos szervezetet, a rendi kiváltságokat megszüntetni, az akkori politikai nemzetet a törvényhozásból, a közügyek intézéséből kizárni s a királyi hatalmat a nemzeti ellenőrzés alól kivonni. Gyakori országgyűlései s az általok hozott főfontosságú, az államélet minden ágára kiterjedő végzemények a legékesszólóbban bizonyítják, örök időkre hangosan hirdetik alkotmányos érzelmeit s a fennálló rendiséghez való meleg vonzalmát, miről egyébiránt töméntelen más tény is tanuságot tesz. A rendiségbe ép ő igyekezett új életet, tisztább, pezsgőbb vért ömleszteni. Vagyonban, jogokban, befolyásban gyarapította, hogy politikai és társadalmi szerepére minél alkalmasabbá tegye. Mátyás király szervezte újjá a vármegyét, ő tette ez intézményt a köznemesség védbástyájává, a közigazgatás, a törvények végrehajtásának s a helyi igazságszolgáltatásnak hatályos tényezőjévé. Hogy e bővített hatáskörének kötelességeit teljesíthesse, a vármegyének szintén pénzre, biztos és állandó jövedelemre volt szüksége. Neki is vér kellett, hogy el ne satnyuljon, s Mátyás király törvény útján (1486) intézkedett, hogy a vármegye szükségleteihez birtoka arányában minden nemes ember járulni tartozik. Ezzel a vármegye úgynevezett házi adója törvényes, végleges alapot nyert. De a király természetesen nemesi teherré tette s nem engedte, hogy az államnak, egyháznak, földesúrnak úgy is eleget adózó jobbágyságra háríttassék át, mint később történt.

Mátyás király ezüst dénára.

A köznemesség szeretettel is kisérte Mátyás király belső tevékenységét s örömmel fogadta reformalkotásait. De volt a rendiségnek egy eleme, mely mint Európaszerte, úgy nálunk is ólomsúlylyal nehezedett az államra és társadalomra s túltengő hatalmával ép úgy gátolta a belső rend helyreállítását, mint erélyes külpolitika folytatását, mely az ország

minden ellenségével kezet fogott s a nép minden rétegét egyaránt zsarnoki önkényének vetette alá. Ez az olygarchia volt, s Mátyás király ez államellenes elem megfékezését s a felforgatott jogrend helyreállítását tekinté legfőbb hivatásának, mint azt több ízben férfiasan ki mondotta. Ez elemek elleni harcz tölti be élete nagy részét s e harczban is vele tartottak a tömegek, nemcsak a munkás, hanem a nemesi tömegek, melyekben, mint a korszak emlékei száz meg százszorosan visszhangozzák, mérhetetlen gyűlölség halmozódott fel az urak ellen, kik az erőszak és önkény minden eszközével zsarnokoskodtak rajtok. Néhol talán kevésbbé az urak, mint inkább tisztjeik, szolgáik, katonáik tették ezt. Bűneikért azonban uraikra hárult a felelősség, s a köznemesség az urak elleni elkeseredésből ültette a trónra Mátyást, utóbb még teljes erővel támogatta a túlhatalmasok elleni küzdelmeiben. Mátyás király őket sem akarta kiirtani, csupán hatalmuk túltengésének vetett gátat, csak közveszélyes kinövéseiket nyeste le. A hatalmasoktól sem kivánt egyebet, mint azt, hogy alkalmazkodjanak a törvényhez, erőszaktól tartózkodjanak s vélt jogukat ne karddal, hanem bírói úton keressék. És hogy ezt a bírói utat megkedveltesse velök és minden jogkeresővel, az országgyűlés közreműködésével az igazságszolgáltatásnak mindenre kiterjedő, valóban páratlanul nagyszerű reformját alkotta meg.

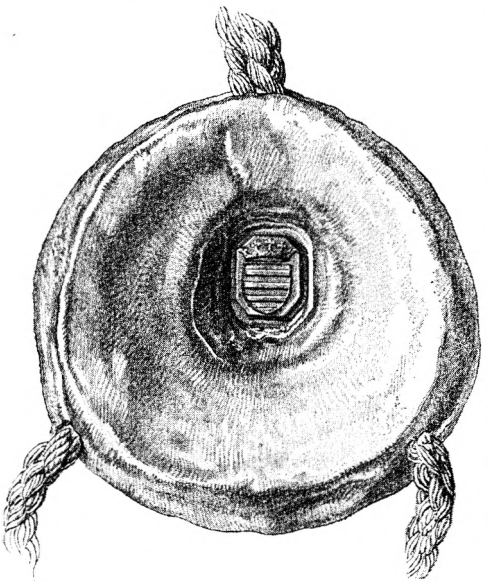

Mátyás király gyűrűs pecsétje.

Töméntelen törvényczikkelyéből a korszak egész törvénykönyve összeállítható, mely a köz-, magán- és büntetőjog és eljárás végtelen mezejét, sőt az államélet egész körét felöleli. Különösen 1486-ki nagy törvénykönyve (78. t.-cz.) úgyszólván kodifikálta az eddigi szokásjogot s bevezetése önérzetesen hangoztatja, hogy a király immár levervén összes ellenségeit, kik eddig az igazi törvényalkotó reformmunkáktól visszatartották, élete nagy művét korszerű törvényekkel akarja megkoszorúzni. Csakugyan nincs az államélet oly ága, melyre figyelme ki nem terjedt s törvényhozói tevékenysége ép oly sokoldalú, mint a katonai és diplomácziai működése. Ő hozta be a törvények hozatalának, szentesítésének, kihirdetésének azt a módját és alakját, mely 1848-ig dívott. Ő az első király, ki tényleg aláírta a törvénykönyvet. Hogy mindenki ismerje s a vármegyék közgyűlésein bármikor kéznél legyen, a törvényhatóságok

részére lemásoltatta s mindegyiknek hivatalból megküldte az országgyűlések végzeményét. Az állami főméltóságok és főhivatalnokok ügykörét szabatosan ő állapította meg. Ezek sorából a nádor, ki, mint a király mondta (1486), az ország egyetemét képviselve, már régen kimagaslott, de jogköre az idők folyamán sokat változott s nélkülözte a szabatosabb megállapítást. Ebből mindenféle baj származott, melyek elhárítá-

Mátyás király nagy pecsétje.

sára a király szakszerűen körüliratta, törvényerejűvé vált czikkelyekbe foglalta (1485) a nádor teendőit, jogait és kötelességeit. A tárnokmester ügykörét a tárnoki czikkelyekben szabályozta. Ő kötelezte tárnokmesterét, hogy állandóan Budán székeljen; ő kodifikáltatta a Zsigmond alkotta alapon fejlődő tárnoki jogot, a hét szabad királyi tárnoki város jogát, s az ügymenet gyorsítása végett elrendelte, hogy a városi bíróságoktól a

tárnoki székhez felebbezett pöröket a városok küldötteinek közreműködésével egy év alatt okvetetlenül elintézzék. A király az igazságszolgáltatás körüli összes bajokat orvosolni igyekezett. Ez a kor az erősebb jogának, az ököljognak kora, melyet csak ritkán birtak egyes vaskezű uralkodók enyhíteni. Mátyás legelől ezen az állapoton, mely a gyengébbek, a szegényebbek sorsát időnkint igazán tűrhetetlenné tette, akart segíteni. Nem hiába nevezi a hálás utókor az igazságosnak. Már kortársai kiemelik fenkölt jogérzetét s ebben látják gyors népszerűségének egyik főokát. Csakugyan vaserővel és kitartással, tervszerű következetességgel dolgozott az igazságügyi gépezet kellő átalakításán, szabályos és gyorsított menetének biztosításán, elavult nézeteinek és fölfogásának kiküszöbölésén. Az alaki és anyagi magán- és büntetőjog terén alig van kérdés, melyet érett megfontolás után törvényben nem szabályozott volna. Országgyűlési előterjesztéseit és javaslatait megbízható szakférfiakkal dolgoztatta ki s közülök egy ízben említi is Zápolyay Imrét, Dóczy Orbán püspök kincstartót, főleg Drághfy Tamást, ki előkelő bírói állásban sokféle ismeretet és tapasztalást szerzett. Az ő közreműködésökkel készült az 1486-iki jeles törvénykönyv, mely az érvényes jognak úgyszólván kodifikációja s töméntelen kisebb-nagyobb reformjával a kor jogtudományának színvonalán állt. Mátyás szabatosan megállapította az ország rendes bíráinak számát és ügykörét. A királyi különös (specialis) és személyes (personalis praesentiae regiae) jelenléti két külön bíróságot még 1464-ben egyesítette. A királyi táblán magának is volt széke, s főleg pénteki napokon, mikor a szegényebbek pereit tárgyalták, ha csak tehette, személyesen megjelent s élénk részt vett az itélkezésben. Épen úgy rendezte az összes többi bíróságok ügykörét. Eltörülte a nádori bíróságot, mely elavult, mert a nádor másnemű teendői miatt már csak kivételesen tarthatta s töméntelen kisérete miatt roppant költséget okozott az illető vidéknek. E helyett szilárdította a többi állandó vidéki, első sorban a vármegyei bíróságokat s bővítette illetékességöket, reájok bízva a fontosabb bűnügyek elbírálását. A pecsétjoggal biró konventeket, a hiteles helyeket királyi kegyuraság, vagyis szoros állami felügyelet alá helyezte s eljárásukat számos törvénynyel szabályozta. Ez egyházi testületek a régibb jogfejlődés alapján a közigazgatás s az igazságügy terén messzemenő állami teendőket végeztek; így főfontosságú közérdekek követelték, hogy javadalmukat a koronától, nem pedig Rómától kapják s ez okból a törvény az összes hiteles helyeket a királyi kegyuraságnak vetette alá.

Mátyás király reformjai a peres eljárásra is kiterjedtek. Minden bíróság eljárását szabatosan megállapította azon szempontból, hogy az itélkezést gyorsítsa, egyszerűsítse. Rendezte a pörben szereplő ügyvédek ügykörét, a birói itéletek végrehajtásának módozatait, az elmarasztaltak vagyonának lefoglalása s újabb eladományozása körüli eljárást. A per-

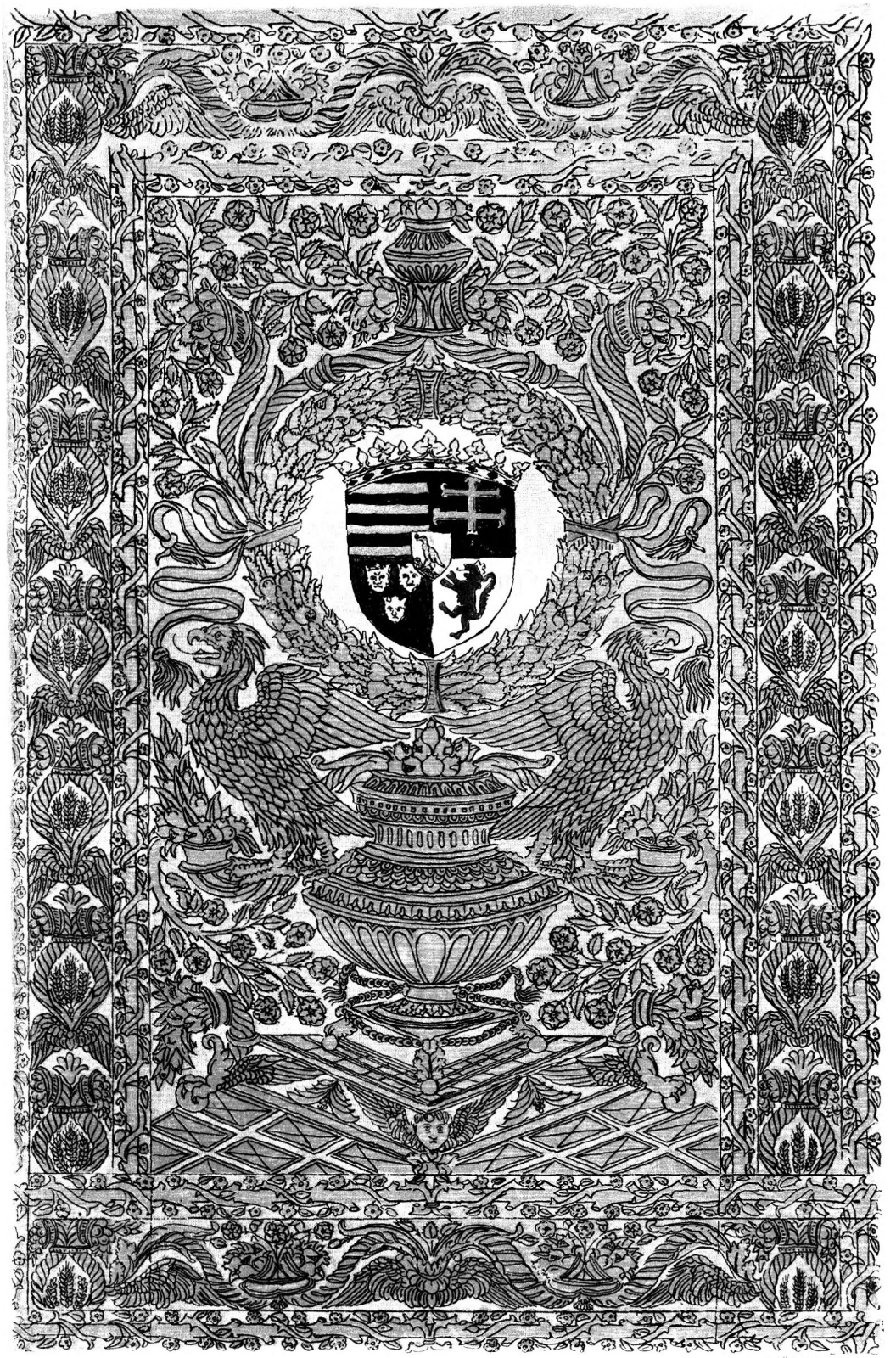

ĐÖRRE 88.

Az Athenaeum nyomása.

MÁTYÁS KIRÁLY TRÓNKÁRPITJA.

jogból sok elavult intézményt küszöbölt ki. Korlátolta a párbajt, mint bizonyító eszközt, mely ekkor már „ez országon kívül világszerte hallatlan" volt, vagyis mindenütt divatját múlta. Mátyás a bizonyítás e kezdetleges módját hatalmaskodási és birtokügyekben nálunk is kiküszöbölte tehát, mert ilyen pörökben mindig elő lehetett másnemű bizonyítékokkal állani. Csupán ott, hol más bizonyíték ki volt zárva, hagyta meg ultima ratiónak, de ekkor sem a törvényszék, hanem a király katonai curiája rendelte el. Megszüntette az idézés elavult módját, a három vásáron való kikiáltást s helyette a rövid perbehívást honosította meg. A magyar perjog rendszeres intézményévé tette a felebbezést s a visszaűzést (repulsio) s töméntelen más javítást és könnyebbítést hozott be, míg az anyagi büntető jogot a hűtlenség eseteinek pontos megállapításával javította. Kanczelláriájának egyik tudós hivatalnoka, Nyirkállay Tamás összeállította (Stylus Cancellariae Mathiae Regis Hungariae 1476) a főbíróságoknál

Mátyás király arany pecsétje.

használt igazságügyi okiratok mintáit s hozzájok írásbeli utasításokat szerkesztve olyan gyűjteményt bocsátott a gyakorlat rendelkezésére, melyet a vidéken működő bírák hiteles mintaképen követhettek saját okirataik megfogalmazásában. Mohorai Vidfy Ambrus nógrádi alispán meg kinyomatta az 1486-iki törvénykönyvet, hogy mindenkinek könnyebben hozzá férhetővé váljék.

Az igazságszolgáltatás gépezetének szabályozásával Mátyás király előtt az a nagy czél lebegett, hogy alattvalóiban bizalmat keltsen a bíróságok iránt, hogy leszoktassa őket igazi vagy képzelt joguknak erőszakkal való érvényesítésétől. Azt akarta, hogy mindenki rendes bírája előtt, törvényes úton keresse igazát. Ennek megfelelően szabályozta tehát a bíróságok működését. Másrészt azonban azt is megkívánta, hogy jogát mindenki kizárólag magyar hatóságnál, törvényes magyar bírája előtt, itthon az országban keresse. E téren a középkorban a maiaktól nagyon elütően alakultak a viszonyok. Minthogy az egyházi bíróságok nem

csupán egyházi, hanem töméntelen világi ügyben ítélkeztek, melyek felebbezés útján a pápai székhez kerülhettek, Róma a legnagyobb arányokban bele avatkozhatott a katholikus országok igazságszolgáltatásának menetébe. És mivel e pörök töméntelen pénzt hoztak, olyan pöröket is magához felebbeztetett, melyeket tisztán az egyes államok saját törvényei szerint a világi bíróságnak kellett volna eldönteni, sőt ítélt oly pörökben, melyek nem felebbezés útján jutottak hozzá, hanem a honi illetékes hatóságok mellőzésével közvetlenül Rómában indíttattak. Cilley Ulrik özvegye Strigó és Csáktornya uradalmakat valami német úrnak (Mihael de Magdburg) adta el, mely alkut Mátyás király nem hagyta jóvá. Erre a német Rómában perelte be a királyt, kit a pápa (1468) értesített, „hogy mielőtt a pörben ítélne, vele akarja az ügyet megbeszélni". Mátyás két éles hangú levelet is küldött ez ügyben Rómába, az egyiket ottani követeihez, a másikat magához a pápához, kit erélyesen figyelmeztetett, ne avatkozzék Magyarország belső világi ügyeibe, különben kénytelen lesz királyi joga védelmére megfelelően intézkedni. Követeit szintén utasította, hogy hasonló szellemben hassanak s adják értésére a szentszéknek, hogy a király nem fogja tűrni, hogy a pápa akár csak egy magyarországi telekről vagy szőlőről ítélkezzék. „A mi magyar királyságunknak, mint a többinek, megvannak — írja — a maga szokásai és jogai s mindent inkább eltűrünk, mint a saját és országunk jogainak csorbítását."

Hogy az ilyen illetéktelen beavatkozásnak törvénynyel szabjon határt, 1471-ben országgyűlésileg mondatta ki, hogy jogát mindenki itthon, illetékes birája előtt tartozik keresni s e bíró mellőzésével senki sem indíthat közvetlenül — felebbezés nélkül — Rómában pert. A ki e tilalom ellen vét, ha javadalmas, javadalmát veszti, ha más állású, főbenjáró bűnt követ el s megfelelő fenyítékkel lakol. Később (1486) még szigorúbb törvényt hozott. Nemcsak fentartotta tiltó intézkedéseit, hanem kimondotta, hogy a dézsmapörök felebbezés útján sem vihetők Rómába, mert a dézsmaügyek egyedüli és mindenkori bírája a magyar király. A kinek már volt fölebbezett dézsmaügye Rómában, az kötelezteteti, hogy záros határidőben visszavonja s a király ítélete alá bocsássa.

Így biztosította Mátyás király a magyar igazságszolgáltatás önállóságát és függetlenségét. Állama önállóságának eszméje sugallta uralkodásának minden cselekedetét s belső reformjainak alapgondolata épen az volt, hogy képessé tegye e függetlenség megóvására magyar nemzetét. Akkor már minden életrevaló államban megindult a középkori intézményekből és zűrzavarból való kibontakozás frissítő folyamata. Franciaország járt elől, mert a százados angol hódítás súlyos nemzeti csapása a királyt és az uralkodó rétegeket a legszorosabb érdekközösségbe juttatta s felébresztette az államélet leghatékonyabb erőit. Mindnyájan a végsőig megfeszítették magokat, hogy megmentsék a hazát s midőn czélt értek,

hogy biztosítsák fenmaradását. Ők is megalkották az állandó hadsereget; korszerűen átalakították közintézményeiket, egész közjogi és társadalmi szervezetöket, mert a népek akkori nagy tusáiból azt a tanuságot merítették, hogy a siker döntő eszköze a közintézmények minőségében rejlik, és hogy a nemzeti erő leszűrődésétől és összpontosításától függ belső jólétök és külső szereplő képességök. Az állami intézmények jósága, a nép polgárosodásának színvonala szerint emelkedtek vagy satnyultak el az egyes államok; ez új igazság tudatában kormányozta nemzetét Mátyás király is s igyekezett intézményei tökéletesbítésével jövőjét biztosítani.

Okulva a szomorú tapasztalatokon, melyeket elődei alatt az ország a szent koronával tett, e nemzeti kincs őrizetéről külön törvénynyel gondoskodott s megalkotta a koronaőri intézményt. Szabályozta az összes állami tisztviselők működését, a pénzverést, a só elárusítását, a tized behajtását, az út- és hídvámok ügyét, az árúcserét, a külföldiek birtokszerzését, szóval nincs az állami és gazdasági élet olyan mozzanata, melyet észszerű, célirányos törvénynyel rendezni, támogatni, föllendíteni nem igyekezett.

Mátyás király kézjegye.

Mint külpolitikai sikerei bizonyítják, melyek a magyar államot a nemzetközi tekintély és hatalom delelőjére emelték, e belső reformtevékenysége gazdagon jutalmazott. Ez pedig Mátyás király legszemélyesebb érdeme, mert míg másutt a reformkorszakot mindenütt élénk szellemi és irodalmi vajudások, írók, tudósok, gondolkodók hosszas, termékeny munkája vezette be s tette iránta fogékonnyá a közszellemet, nálunk a lelkek ezen fokozatos előkészítése alig történt, legalább a kor emlékeiből nem igazolható. A nagy reformalkotások Mátyás lángelméjében gyökereztek s uralkodói egyéniségének történelmi nagysága abban nyilvánul a legszembetünőbben, hogy fenkölt eszményeit meg tudta nemzetével kedveltetni. Ezt első sorban annak köszönte, hogy a társadalomban fölhalmozódó tetterőt és tettvágyat a maga nemzeti czéljaira, áldásos munkára hasznosította, hogy azt az erélyt, mely különben kárba vész vagy a hatalmasok durva önkényének kielégítésére szolgál, a közjó szolgálatába helyezte. Sasszeme végigpillantotta széles országát s az urak sziklafészkeiben, a nemesi udvarházakban vagy a pórnép szerény kunyhóiban egyaránt meglátta a czéljaira alkalmas embereket. Rendi vagy más előítéletek nem befolyásolták munkatársai megválasztásában. A kire szüksége volt, annak nem nézte származását, hanem felhasználta a maga és országa javára. Kamatoztatta a társadalom mélyében lappangó mérhetetlen szellemi tőkét, s habár állama nem lépett ki a rendi szervezet keretéből, a király eszközei megválasztásában túltette magát a rendi korlátokon s tehetsége, jelleme, egyéni értéke és érdeme szerint mérlegelte azokat, kiket munkatársaivá avatott. Nagyra

becsülte ugyan az ősök érdemeit utódaikban is, de még inkább vonzódott azokhoz, kik — mondja (1478) — nem őseik vagyonának, előkelőségének, hanem saját munkájoknak és erényeiknek köszönik hírnevöket. Nem is veszett áldott uralma alatt kárba semmiféle használható tehetség. A társadalom minden rétegében kereste, s ha megtalálta, gondjába fogadta az alkalmas embert, akár a rendiségben, akár azon kívül fedezte fel. Onnan vette, a hol épen akadt s munkatársai fényes sorában a nemesek mellett városi polgárok, jobbágyszületésüek, kitért zsidók, idegenek egyaránt szerepelnek.

Pyber Benedek, a jobbágyfi, mint ilyen lehetett budai és visegrádi udvarbiró s származása nem szolgált akadályul abban, hogy e fontos királyi tisztségeket elnyerje. Csak ez állások birtokában kérte és kapta testvéreivel a nemességet. Kinizsy Pált, a nagyvázsonyi születésü molnárlegényt vitézsége, jeles csapatvezéri tulajdonai az ország legfőbb urai sorába juttatták. A jobbágyszármazású Várady Péter kalocsai érsek és főkanczellár lett, Bakócz Tamás és Dóczy Orbán nemcsak előkelő püspökségeket nyertek, hanem eszökkel, műveltségökkel előkelő helyet foglaltak el a király tanácsában. Bakócz megnemesített rokonságából származik az Erdődy grófok nemzetsége. Dóczy Orbán családja, a nagylucsei Dóczy-család csak 1478-ban nyert nemességet, mikor Dóczy Orbán már előkelő tisztségeket viselt. Mátyás király nemesítései különben is töménytelenek s igazán laurea virtutis, a közszolgálat, a tehetség, az érdem babéra- és jutalmaképen jelentkeznek.

Mint cseh király, mint Ausztria fejedelme, mint a nápolyi király veje, az idegen elemet sem nélkülözhette. Csakugyan sok derék német, cseh, sziléziai, morva, olasz szakember állt szolgálatában s előkelő diplomácziai, katonai és egyházi állásba vergődött. A király magyart és külföldit egyaránt megbecsült, a szerint, a mint megérdemelte. Szerette, jutalmazta mindnyájokat, de személyválogatás nélkül ostorozta őket, ha kötelességökről megfeledkeztek s visszaéltek bizalmával. Mint mindenki, a ki rendkívüli hivatást végez, munkatársai irányában ő is rendkívüli igényeket emelt, melyeknek nem mindenki tudott, nem mindenki akart megfelelni s Mátyás elégszer tett keserű tapasztalatokat még benső kegyenczeivel is. Így azután szigorral kellett velök elbánni, mert bármi sokat gyakorlá magát a megbocsátás erényében, ezzel nem mindig ért czélt. A mint testvére, Hunyady László ártatlan véréért nem állt bosszut senkin, akképen a feledés fátyolát szokta borítani a trónja elleni merényletek elkövetőire s egyetlen egyiköket sem adta át a bakónak. Csakhogy szilaj, rakonczátlan emberöltővel volt dolga, mely az előző évtizedek zűrzavaraiban nőtt fel s nehezen birt a belső rend, a törvény és a jog légköréhez alkalmazkodni. Kényszeríteni kellett reá s itt a király nem mindig járhatott el keztyűs kézzel. Néha szigorral, keményen fenyítette a rakonczátlanokat, s habár nem vétette fejöket, kíméletlenül éreztette

velök haragját. Csak hosszú munkában, kitartó igyekezettel vehette rá őket, hogy az új viszonyokba illeszkedjenek. Nevelő, nemesítő hatása csak lassan birta a keményfejű, néha kőszívű embereket átformálni, s csak türelmes kisérletezés útján tudott mesteri keze az izzó érczből olyan műszert alkotni, melyet nemzeti czéljaira használhatott. Nem egyszer ridegen, kíméletlenül kellett eljárnia s e tekintetben nem tett kivételt senkivel. Fogságra vetette gyermekkori barátját és mentorát, az álnok Vitéz János érseket, ugyanezt tette máskülönben igen derék főkanczellárjával, Várady Péter kalocsai érsekkel, ki 1484-ben magára haragította, mert nem tudott titkot tartani. Mikor rokona, Geréb László, kit ifjan ültetett az erdélyi püspöki székbe, elbizakodva Róma támogatásában, olyan idéző leveleket bocsátott ki, melyek törvénybe ütköztek, a király megírta a kedves rokonnak, hogy ha a törvényhez nem alkalmazkodik, „idéző leveleiddel együtt máglyán égettetünk meg". Nagyon szerette Ujlaky Lőrinczet, kit herczegnek neveztek, mert atyja, Miklós, a bosnyák királyi czímet viselte. Mikor a heveskedő ifjú az olmüczi kongresszus folyamán egy cseh urat ok nélkül megsértett, Mátyás elfogatta s a cseh királynak adta át, hogy tetszése szerint büntesse, mely előzékenység annyira lefegyverzé Ulászlót, hogy megbocsátott a herczegnek. Erélye lassankint dúsan megtermé gyümölcseit. Azok az elemek, melyek gyenge uralkodók alatt nemzeti veszedelemmé váltak, melyek a hazát a legsúlyosabb külső és belső válságokba sodorták, Mátyás erős és ildomos egyéniségének hatása alatt lassankint átalakultak s a király derekas munkatársai lettek. Egy részök, mely annyira elfajult, hogy a rend légkörét már el sem birta többé, magától elpusztult, kihalt. De a mi megmaradt, az új elemekkel gyarapodva, a király szolgálatában az államélet közhasznú tényezőjévé vált s a háború és a béke műveiben egyaránt emberül megállta helyét. Dolgozott, fegyelmezte magát s tehetségeit az összességnek igyekezett szentelni.

Az igazság istennője.
(A bécsi Ptolomaeus Corvin-codexből.)

A világosság, mely a trónról szétáradt, termékenyítőleg hatott a magyarság minden elemére. Mint a tavasz meleg lehellete, úgy ébresztette új életre Mátyás király kormányzatának nemes szelleme a társadalom mélyében szendergő erőket. Mintha egy jótékony nemtő szállt volna végig az országon s varázsvesszejével, tündérujjainak érintésével a lelkek tavaszát fakasztotta volna föl, ugy népesedett be egyszerre a nyilvánosság színpada mindenféle tehetséggel. Soha annak előtte nem volt Magyarországnak annyi derék hadvezére, olyan sok egyházi és világi jelese, annyi okos diplomatája, avatott pénzügyi és közigazgatási

tisztviselője, annyi tanult bírája és jogásza, annyi Europaszerte ismert tudósa, mint Mátyás idején. A kitünő egyéniségek nagyszerű vezérkara gyűlt a király köré s működött közre katonai és politikai diadaláiban. Így az olygarchikus törekvések legalább egy időre háttérbe léptek s Mátyás király az erős királyi hatalmon nyugvó és a tömegekre támaszkodó, tehát demokratikusabb kormányzatot s ennek megfelelő intézményeket alkothatott, melyek nevét örökre bevésték a magyarság szivébe s olyan népszerűvé, kedvessé tették, mint egyetlen elődjét sem. A földi jóság és igazság megtestesítőjének tekintették s mélységes szeretettel jutalmazták működését, mely az állam hajóját a középkor örvényes vizeiből az újkor nyugodtabb, biztosabb révpartjához vezette. Mint régi törvénytárunk szerkesztői följegyezték: „Az ő dicsőségét zengte a pórnép az ekénél, a katona fegyverrel kezében, a hegedős a lakomákon és az összegyűlt sokaság minden alkalommal.“

VII. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A TÁRSADALOM.

A TÁRSADALOM FŐTÉNYEZŐI. — A FŐ- ÉS ALSÓ PAPSÁG. — AZ URAK. — A KÖZNEMESSÉG. — A FÖLDBIRTOK MEGOSZLÁSA. — A VÁROSOK. — AZ IPAR. — A BELSŐ ÉS KÜLSŐ KERESKEDÉS. — A BÁNYÁSZAT. — A JOBBÁGYSÁG.

Bármily jelentékeny változásokat eszközölt Mátyás király a magyar állami intézményeken, nem alakította át magát a társadalmi, a szociálgazdasági szervezetet, mely átöröklött alakjában lényegileg más katholikus országokéhoz hasonlított. A nép továbbra is kiváltságos és nem kiváltságos rétegre, amaz meg négy rendre oszlott, melyek közül az egyház megtartotta régi elsőbbségét. Bármennyire átalakult a nyugati közszellem, bármennyire ostromolták az új eszmék a régi világ, első sorban az egyház bástyáit, bármennyi eretnekség támadt s bármi elégedetlenség halmozódott föl Róma túlkapásai ellen, a magyar birodalomban Mátyás hosszú uralkodása idején szikla-szilárdan állt a katholikus egyház s csorbítatlanul megtartotta kimagasló állását, tekintélyét és vagyonát. Ez is Mátyás legsajátabb érdeme, igaz vallásosságának, romlatlan hithűségének folyománya volt. „Szentséged becsülje meg ezt a királyt — irta róla követe a pápának (1483) — kiben a katonai erények nagylelkűséggel és mély vallásossággal egyesülnek.“ Sem a huszita eretnekség, sem a humanismusnak pogányzó lehellete nem érinté világnézletét s bármennyire az újkor képviselője volt egyebekben, az egyházzal szemben ugyanúgy viselkedett, mint legájtatosabb elődei. Egyenesen arra törekedett, hogy a magyar egyház tekintélyben, jogállásban, vagyonban és műveltségben csakugyan vezető tényező, a politikai nemzet legelső rendje maradjon. Az egyházban is a legjobbakat, a legműveltebbeket kereste és alkalmazta s a legnemesebb indítékok vezették, midőn férfiasan szembe szállt Róma azon törekvésével, hogy kegyenczeivel, gyakran alkalmatlan, nagyon is kifogás alá eső emberekkel tömje meg a magyar főpapi székeket. Sokszor ezt is el kellett ugyan néznie. Igy Borgia Rodrigo, a későbbi IV. Sándor pápa esztergomi olvasó kanonoki stallumot, később a péterváradi apátságot,

Sforza Ascanio bibornok a szegszárdi apátságot birta a nélkül, hogy valaha hazánkban jártak s kötelességüket teljesítették volna. Olasz földön költötték el gazdag magyar javadalmaik jövedelmét. Rómában megvolt a hajlam, hogy minden jobb javadalomba idegent ültessen s csak Mátyás erélyes ellenállásának és bátor fellépésének köszönhető, hogy a katholikus főpapság lényegileg magyar maradt s így megtarthatta ősi szerepét a társadalomban. Az egykorú szerint a magyar püspökségek közül legalább 12 annyira dúsan jövedelmezett, hogy a püspök valóságos fejedelemhez hasonlított, olyan fényes udvart, annyi sok katonát tarthatott s olyan értékes jogokat gyakorolt. A király legelől főpapjai sorából szedte munkatársait; szerette, minden közhasznú téren támogatta őket s nemcsak dúsan jutalmazta szolgálataikat, hanem tőle telhetőleg fokozta állásuk tekintélyét. Ismételve kérte a kiválóbbak számára a bíbort, s minthogy Róma ez irányban sem igen előzékenyen viselkedett, keservesen panaszolta (1465), milyen ritkán nevez ki a pápa bíbornokká magyar főpapot, pedig ezt a király s az állam érdeke kívánja, mert a magyar főpapok nagyban részt vesznek a kormányzatban s ez a kitüntetés még inkább fokozná tekintélyöket és munkájuk sikerét. Más irányban, főleg a Róma részéről folyton fokozódó pénzbeli követelések ellen is erélyesen szót emelt érdekökben. Ez igények, rendesen igen nagyok, sokszor szertelenek voltak s az egész katholikus világban hevesen nyilvánuló elkeseredést keltettek. Nemcsak a pápai breveért kellett roppant összeget fizetni, hanem dús ajándék járt annak is, a ki elhozta. Mikor Várday István, egy gazdag főuri család tagja, kalocsai érsek lett, csupán a breve átadójának, a pápa egyik udvari emberének 5000 forintot kellett fizetnie. Hogy ezt a pénzt megszerezhesse, eladta egész ezüstjét; ez sem volt elég s az új érsek kénytelenségből a legkétségbeejtőbb hitelműveletekre utasította testvérét, hogy a hiányzó pénzt előteremtse. Pedig még hátra volt beigtatása Budán s bevonulása székvárosába, mi szintén nagy költséggel járt, úgy, hogy az új érsek rémülve nézett a jövő elé s egyre azon törte fejét, honnan vegye ez óriási pénzösszeget? Az ilyen bajokat a király erélyes felszólalásai sem orvosolhatták s a főpapság dús jószágai daczára gyakran küzdött anyagi zavarokkal s már ez időben a szerzetrendek vagyonának egy részét többé-kevésbbé törvényes uton magához igyekezett ragadni, hogy saját jövedelmét fokozza. Részben ez anyagi viszonyok is okozhatták, hogy Mátyás nem egy főpappal, kit ő emelt a magasba, nagyon szomorú tapasztalatokat tett. Külső ellenségeihez csatlakoztak, vagy másképen zavarták terveit, úgy, hogy némelyiket keményen kellett fenyítenie. E kellemetlenségek ösztönözhették Mátyás királyt arra, hogy a magyar egyház élére olyanokat állíttasson, kiktől nem kell félnie, hogy megrontására használják hatalmokat. Midőn Beckensloer János szökése következtében az esztergomi szék megüresedett, neje, Beatrix királyné kérésére öcscsét, Aragoniai

János nápolyi herczeget neveztette ki (1480) érsekké, noha az új főpap még csak 17 éves volt. De János pár év mulva (1485) meghalt s ekkor Mátyás Beatrix nővérének, Estei Eleonóra herczegnének hét éves fiát, Hippolitot tétette utódjává (1487). E sajátságos kinevezéseket az a körülmény érteti meg, hogy a pápa ez állásba mindenesetre idegent akart ültetni, mely törekvést Mátyás annyiban hiusította meg, hogy az érsekséget legalább rokonainak juttatta, kiktől nem kellett félnie. Mert szilaj hatalomra és gazdagságra éhes, eszközeikben épen nem válogatós emberek voltak e kor főpapjai s széleskörű műveltségök nem fékezte szenvedélyeiket, nem tette őket az erkölcsösség mintaképeivé. Életmódjuk rendesen olyan volt, mint a világi uraké; lakmároztak, vadásztak, mulattak, mint ezek, s még ruházatukban sem különböztek tőlök. A papi talárt, a palástot, püspöksüveget csak a templomban, vagy más egyházi ünnepélyeken viselték. Máskülönben úgy öltözködtek, mint a világiak, s ők is szerették az életet, élvezték gyönyörűségeit. Hippolit, a gyermek esztergomi érsek (1489) veres posztó nadrágban, hermelinprémes skarlát posztó dolmányban, hasonló szinű tafota köpenyben, pávatollas, prémes, aranytaréjas fövegben, sarkantyús kordován csizmában szokott a közönség előtt megjelenni s egyedül a nyakáról lefüggő kereszt különböztette meg a világi főuraktól. Világias gondolkodásuk sajnosan nyilvánult vallásuk, egyházuk iránti kötelességeik felszínes teljesítésében. Nagy részök minden volt inkább, mint főpap. Az egyik mint tudós, a másik mint diplomata, pénzügyi szakember, sőt mint katona tündökölt, ellenben főpapi teendőik teljesítésében mindnyájan meglehetős közönyt tanusítottak. Mátyás király sasszemét e bajok nem kerülték el s szókimondó természetéhez képest egy ízben gúnyosan idézte eléjök jellembeli fogyatkozásaikat. Elmondotta, hogy kevélyek, ruházatukban pazarul fényűzők, szenvedélyökben mértéktelenek; némelyik gonoszul bánik cselédjeivel, kegyetlenül bünteti, sőt halálra vereti. E mellett elhanyagolják az isteni szolgálatot, zsarolják híveiket, uzsorával, simoniával szennyezik be az imádság házát. Gyűlölködnek, rágalmaznak, lustálkodnak, délig is ágyban heverésznek. „A szegénység az, — mondotta a király — mitől a papok leginkább irtóznak.“ Példájok természetszerűen áthatott alantasaikra s a rend és fegyelem nagyon meglazult a magyar papság minden rétegében. A pozsonyi káptalan tagjai olyan botrányos életet folytattak, hogy Mátyás kénytelen volt (1477) a prépostot utasítani, fenyítse meg a bűnösöket, a javíthatatlanokat meg bilincsbe verve küldje Budára.

Aragoniai János bibornok-érsek pecsétje.

A lelkészkedő vidéki papságot, melynek vagyoni helyzete ez idő-

ben sem javult, szegénysége s fogyatékosabb [műveltsége gátolta nemes hivatása teljesítésében, s a kor íratai töméntelen adattal világítják meg erkölcsi és értelmi állapotának alanti színvonalát. Előfordult, hogy a plébános a nála időző papi vendégekkel világi ruhát öltött s valamelyik haragosa, egy jobbágy megfenyítésére indult velök s a véres verekedésben egy másik lelkészt és egy parasztot agyonütöttek (1470). Ilyen verekedések, melyekbe a lelkészek „bortól ázott fővel" keveredtek, nem tartoztak a kivételek közé. A plébános néha lóra kapott, a mezőn támadta meg haragosát s „az ördög tanácsára", hogy el ne árulhassa, kardjával addig ütötte vágta, míg meg nem ölte. A zárdák kebelében szintén megromlott az erkölcsösség, s mint Európaszerte nálunk is rohamos hanyatlásnak indult a szerzetesség. Főleg a régi, nagyon meggazdagodott szerzetek, a benczések, prémontreiek, cziszterciek adtak okot a panaszra s a király, kinek vallásos érzetét e botrányos állapotok mélyében fölháborították, a prémontreiek ellen sulyos vádakat emelt (1481). Elmondotta, hogy zárdáikat, szent könyveiket s egyházi szereiket nem gondozzák, vagyonukat eltékozolják, kikapós életet folytatnak, házaikat elhagyták, csuti házuk egészen üresen állt s a zsámbokrétiben is csak egyetlen egy maradt s az is hülye volt. A cisztercziek közé szintén behatolt az erkölcstelenség és züllés. Mátyás szerette e szerzetet s megpróbálta régi szabályos állapotába visszahelyezni. A világi kézre került kolostorok közül hetet visszaadott a rendnek s a cisterciumi nagykáptalantól kért alkalmas embereket a fegyelem és erényes élet visszaállítására. A káptalan valami 100 német, cseh és más idegen barátot küldött az országba (1480), kik a különböző kolostorok közt osztattak szét. Célját azonban a király nem érte el, mert a rend erkölcsi viszonyai keveset javultak s Márton, az egresi (Csanád megye) rendház apátja utóbb is (1490) keservesen panaszolta a pápának, hogy a barátok közt tolvaj, rabló fráterek vannak, kik kelyheket, ezüstös képeket, szőnyegeket elhordanak s oly verekedéseket rendeznek, melyek emberhalállal végződnek. De panaszának az a furcsa következménye lett, hogy Semsey Pál megrohanta a zárdát s az apátot fogva Budára, a pápai követ elé hurczolta. A ferencz-rendüek debreczeni kolostorában szintén kicsapongó élet folyt s a barátok az egyházi szent ereklyékkel és fölszerelésökkel oly lelkiismeretlenül bántak, hogy Magyarország nagyasszonya, Szilágyi Erzsébet emelt ellenök panaszt (1465).

Mátyás medaillon-képe.
(A wolfenbütteli Cortesius Corvin-codex miniatureje.)

Ugyane szerzet szécsényi háza barátait Ország Mihály nádor vádolta azzal, hogy nem rendjök szabályai szerint élnek (1466).

Akadtak azonban rendházak, sőt egész szerzetek, melyek az új korszellem bomlasztó hatása elől elzárkóztak s híven szolgálták vallásuk és hazájuk érdekeit. Ilyen volt a magyar eredetű s nálunk nagyon elterjedt pálos-rend, melyet Mátyás meleg rokonszenvvel kisért s személyes tapasztalásból ismert. Különösen kedvelte Gergely barátot, a Buda közelében levő nagyszerű zárda főnökét, ki a szentség hírében állt. A király gyakran meglátogatta, messze sétákat tett kiséretében s órahosszat elbeszélgetett vele. Igen meg volt az egész renddel elégedve, dicsérte erkölcsös életét s régi kiváltságai ujabb megerősítését kérte a pápától. Vagyona élvezetében is megoltalmazta, a mint általában a ragadozók főleg ama szerzetek vagyonát kapkodták, melyek erkölcstelen életökkel vonták magokra a figyelmet.

Az egyházi mellé sorakozott a világi kiváltságos réteg, mely az egykorú szerint három külön rendre oszlott. Az utolsó volt a városi rend. A középső a katonaság, melynek vagyonosabb részét az ország báróinak, a többit köznemességnek nevezték, s mely a földmüvelésből táplálkozott. A mi az ország báróit, a főurakat illeti, ezek kezén óriási vagyon halmozódott föl. Övék volt a fekvő birtok aránytalanul legnagyobb része, mert a magyar agrárszervezetet, az átöröklött jószágmegoszlást Mátyás sem változtatta meg s noha uralkodása folyamán sok főúri család kihalt s töméntelen uradalom cserélt gazdát, a nagybirtok változatlanul megtartotta régi túlnyomó szerepét. Mátyás király mindent megtett a nagybirtok olygarchikus törekvéseinek ellensúlyozására. De az a kor még nem ismerte a baj igazi kutfejét, mely a birtokszervezetben magában rejlett s Mátyásnak sem jutott eszébe, hogy az olygarchia túltengésétől végleg csak úgy mentheti meg magát és országát, ha a birtokszervezetet átalakítja, ha a sok száz faluból álló uradalmakat, a végtelen latifundiomokat feldarabolja s kis- és középbirtokosok közt osztja szét. E helyett rendesen ő is egy embernek adományozta az egész uradalmat s így csak a nagybirtokosok személyében eszközölt változást, nem pedig a nagybirtok szervezetében, a mi később, halála után, az olygarchia rendbontó törekvéseinek s vele a belső fejetlenségnek megujulására vezetett. Az új arisztokráczia a hatalom birtokában ugyanúgy viselkedett, mint a régi, melynek hagyományait követte, mihelyt nem erős királyi egyéniség vezette az ország kormányát. Némely vidéken valóban ellenállhatatlan volt a nagybirtok hatalma. Árva és Torontál vármegyék csaknem egész területe egyetlen uradalmat alkotott s egy kézben egyesült. De sok más vármegyében szintén túlsúlyban volt a nagy-

Mátyás király medaillonképe.
(A bécsi Philostratus Corvin-codex czímlapján.)

birtok s a kevéssel Mátyás halála után készült összeírások szerint valami 25 főúri családé volt az ország egész jobbágyművelte földbirtokának csaknem fele s e 25 birtokos közül a Zápolyayak magok a világiak összes jobbágybirtokának 8%-át birták. A roppant vagyonnal az új főurakban is fölébredtek a régi arisztokratikus hagyományok, a féktelen hatalmi igény, az uralomvágy gőgje és telhetetlensége. Mátyás erős keze meg tudta e rendbontó törekvéseket gátolni, melyek legalább uralkodása második felében, mikor már megtörte a rakonczátlan, lázongó, idegenekkel szövetkező elemeket, háttérbe szorultak, egy időre elszunnyadtak, hogy utóbb ujra felébredjenek. E szellem önkénytelen pihenése korszakában a főurak, ujak és régiek a király, az állam szolgálatában igyekeztek érdemet szerezni, másrészt pedig a társadalomban élvezték óriási tekintélyök és roppant jövedelmök előnyeit. Szemkápráztató fényűzéssel léptek föl minden alkalommal s a pompa, a pazarlás, melyet ruhában, fegyverzetben, lóban, lakomában kifejtettek, elszédítette, ámulatba ejtette az idegen nézőt, mint egykorú kül- és belföldi emlékek minduntalan kiemelik. Mikor Mátyás király (1486 szeptember) a morva Iglauban Ulászló cseh királylyal találkozott, a csehek tátott szájjal bámulták a magyar urak káprázatos megjelenését. Ruházatuk, fövegök, fegyverök, lószerszámuk a legértékesebb anyagból készült s csakúgy ragyogott a töméntelen gyöngytől és drágakőtől. Mindegyik úr több díszöltönyt hozott magával s mást viselt a bevonuláskor, mást a templomban és mást az ebédnél. De nemcsak a cseheket, kik szintén kitettek magukért, hanem a világlátott, nagyobb igényű, fejlettebb ízlésű olaszokat is meglepte a magyar urak fényűzése, mely háztartásukra is kiterjedt; udvarukat megszámlálhatatlan szolgaszemélyzet lepte el s ha az úr utazott, valósággal kis hadsereg kisérte. Ellenben a szellemi műveltség még mindig nem tartozott a főúri állás vagy csak főhivatal elengedhetetlen kellékei közé. Akadtak már tanult világi urak, diplomaták, jogászok, s a mint a nagy Hunyady János, ki vén korában sem restelt tanulni, akképen egyesek gondosabban neveltették gyermekeiket. De még mindig föl lehetett az irás-olvasás elemeinek ismerete nélkül a legfőbb közállásokba vergődni s Mátyás legelső tisztviselői közt sem hiányoztak az analfabéták. Mint uralkodása elején Rozgonyi Osvát, a székelyek grófja, úgy annak végén Báthory István, a későbbi nádor, Ország László és Rozgonyi László nem tudtak írni. Mások nem tudtak latinul, így az ősi család sarja, Bánffy Miklós főpohárnok és pozsonyi főispán, noha a király ismételve használta, de mások kiséretében, diplomácziai küldetésre. A világi főtisztviselők e gyarló műveltsége érteti meg a nagytudományú olasz Ranzano azon megjegyzését, hogy midőn az ország vármegyéiről tudakozódott, azt megtudta ugyan, hogy számuk 73, ellenben nem talált senkit, ki a vármegyék nevét felsorolhatta volna. Az új arisztokrácziában még többen lehettek, kik bármi jól forgatták a kardot, a tollal egyáltalán nem tudtak bánni, mit abból követ-

keztethetni, hogy nálunk ez időben még ritkább az okiratokon a névaláírás s még mindig a pecsét helyettesítette, melynek alakjára módosítólag hatott az, hogy a rongyból gyártott papír már majdnem teljesen kiszorította a régi hártya használatát. A papírhoz nem illett többé a régi nagy pecsét s kisebb, gyűrűpecsétté alakult tulajdonosa czímerével, utóbb kezdőbetűjével. A pecsétet viaszba ütötték, melynek színe zöld volt. Ezt szabadon használhatta mindenki, ellenben a vörös pecsétviasz kizárólag a királyt illette s használatát csak külön kiváltságban engedte meg egyes kiválóbb uraknak. Épen Mátyás király korában kezd az okiratokon észrevehetően szaporodni a pecsét mellett a névaláírás, jeléül az írástudók száma fokozatos szaporodásának, valamint általában annak, hogy az a verőfény, mely a trón magaslatáról szétterjedt, a hozzá legközetebb álló rétegre is termékenyítőleg, áldásosan hatott. Mindazáltal igazán művelt világi főurat ez időben még csak elvétve találni. Az egyik Zápolyayt említik ilyennek, Ország Mihály nádor meg azzal jelezte a műveltség iránti érdeklődést, hogy Turóczi Jánosnak krónikája megírásához adatokat szolgáltatott. De a legtöbben inkább a poharazásban, eszem-iszomban, vadászatban, lovagjátékban lelték kedvöket. Sokan meg épen nem sokra becsülték a műveltséget és tudományt s föl van jegyezve, hogy Báthory Miklóst, a tudós váczi püspököt, ki szivesen bujta a könyveket, egyenesen kinevették e kedvteléséért, mert nem tartották hozzá, az ősrégi, előkelő családból származóhoz illőnek. A közép- és kisbirtokos osztály, mint egykorúak jelzik, vidéken élt, ősi telkeit maga vagy jobbágyaival művelte s a ki tehette, versenyzett a főurakkal a fényűzésben. Egészben még mindig hadseregnek, katonaságnak érezte magát, főszenvedélye a jó fegyver s a jó lakoma volt, egyébbel keveset törődött. A királyi udvarban tartózkodó idegen, világlátott írók mindnyájan kiemelik, dicsérőleg hangoztatják vitézségét, mely megveti a veszélyt, megszokta a háborút s minden megerőltetéshez megedzette magát. De hozzá teszik, hogy életmódjához képest ez a réteg egészben nyers és pallérozatlan. Mindazáltal már benne is erősen mozogni kezd a művelődési ösztön. Iskoláztatta fiait, elsajátíttatta velök a nélkülözhetetlen ismereteket, s habár a tehetségesebbek rendesen egyházi pályára léptek, ő szolgáltatta a királyi és vármegyei tisztviselők zömét, melynél már elengedhetetlen föltétel volt az írni-olvasni tudás s a latin nyelv, mint hivatalos állami nyelv ismerete, melyen e korszak adószámadásai, vármegyei jegyzőkönyvei s általában más hivatalos iratai fogalmaztattak. A nemesi tömegekre szintén mélyebb és üdvösebb hatást tettek Mátyás király műveltségterjesztő törekvései s az egyházi és városi elemen kívül leginkább a köznemesség szolgáltatta azt a réteget, melyet ma értelmiségnek nevezünk.

Csakhogy a világi értelmiség elszaporodásának némileg útját állta az agrárszervezet, az aránytalan birtokmegoszlás. A földből, nálunk

akkor az egyedüli vagyonból kevés jutott a közép- és kisbirtokos családoknak s az osztozkodások egyre apasztották még a jobbmódúak vagyonát is. E korban szintén gyakori a sajnos panasz, hogy a nemesség egy része mindinkább elszegényedik és elparasztosodik. E baj ellen a kor közgazdasági tudománya még nem ismert orvosságot. De Mátyás király legalább azzal enyhítette, hogy a szegény nemesek egy részének a hadseregben vagy a közszolgálat más ágaiban adott tisztességes foglalkozást és kenyeret. Ellenben annak, ki ily szolgálatra képes nem volt, vagy dolgozni nem akart, nehéz harczot kellett a létért folytatnia. Ha volt hitele, adósságba verte magát, vagy kiváltságos helyzetéhez épen nem illő módon kényszerült tengődni. Sokan a főurak szolgálatába léptek, a mivel önállóságuk szenvedett csorbát, mert kenyéradójuk külön egyéni érdekeit kellett védeniök, még ha az meggyőződésükkel, az ország érdekeivel ellenkezett, mi a későbbi uralkodók alatt végzetes nemzeti veszedelemmé fajult s nagyban elősegítette az olygarchikus hatalom fölülkerekedését.

Mátyás térdelő alakja.
(A brüsszeli Corvin-codex miniatureje.)

A rendiség keretébe tartoztak a városok melyek Mátyás király korában emelkedtek virágzásuk delelőjére. A király, ki nemzete minden alkatelemét atyai gondoskodásába fogadta, már a korszellem hatása alatt is különös rokonszenvet táplált a hazai munkás elemek legműveltebb, legvagyonosabb rétege, a városi polgárság iránt. A város volt az ipar, a kereskedés, a pénzgazdaság s az új műveltség középpontja, s a királyt egyéni hajlamain kívül erős gazdaságpolitikai érzéke természetszerűen lelkes oltalmazójokká tette. Kedvezményeit bőségesen árasztá a városokra, gondoskodott igazságszolgáltatásuk és közigazgatásuk javításáról, anyagi érdekeik istápolásáról s megvédte jogukat mindenkivel, még saját édes anyjával szemben is. Később, mikor Perényi Miklós, ismételt parancs daczára, önkényes vámokkal sújtotta a városi kereskedőket, Mátyás hadat küldött ellene, várát megvívatta s minthogy az engedetlen úr időközben meghalt, maga gondoskodott a polgárok megfelelő kártalanításáról. Az erdélyi részek nemességénél nagyon lábra kapott az adósság-

csinálás divatja. Bejártak a városokba s ott vásárlásokat tettek, de a lejárat napján nem fizettek. A kolozsváriak sürgetésére az felelték, hogy a kinek követelése van rajtok, pereljen a vármegye bíróságánál, hol a pört akár örökre el lehetett húzni-halasztani. Kolozsvár városa a királyhoz fordult tehát, ki segített is baján. Kimondotta (1486), hogy az ilyen adósok ne a vármegyénél, hanem az erdélyi vajda széke előtt perelhetők, ki rövid úton tartozott ítélni s a követelés behajtásában segédkezni. A mely város jogos kéréssel járult szine elé, mindig számíthatott támogatására. Pestet, melyet közigazgatásilag már Zsigmond végleg elválasztott Budától, szabad királyi várossá emelte. Debreczen az ő kegyelmének köszöni fejlődését, mert olyan kiváltságlevelet kapott tőle (1459), mely felhatalmazza, hogy az oda költöző jobbágyokat befogadja s megvédje a földesurak ellen. Ez a város s a szomszéd urak és vármegyék közt sok viszályra adott ugyan okot, de folyton szaporította Debreczen magyar lakosságát s ezzel elősegítette gyarapodását. Pozsonynak állandó Duna-hidat építtetett, mely 1473-ban már készen volt s melyen az ország minden rendű és rangú lakosa vámot fizetett; e kötelezettség alól egyedül a zászlós urak és főpapok nyertek mentességet. Segélyezte a zágrábi püspököt és a káptalant, hogy Zágráb önálló részét, a káptalanvárost s a híres egyházat erődítményekkel lássák el. Másrészt meg kérlelhetetlenül irtotta a városi kormányzatban elharapózott visszaéléseket. Így Szegeden, régi szokás szerint, a bírót, nem mint a többi városokban egy évre, hanem élethossziglan választották, minek az volt következménye, hogy némelyik kényúri módon kezelte tisztét, s minthogy elmozdítani nem lehetett, semmibe se vette a törvényt és a városi jogszokást. A lakosság panaszára a király intézkedett (1486), hogy mint a többi város, Szeged is évenkint válassza biráját. Így a városi élet új virágzásnak indult s az ország déli részeiben a magyarság vitte benne a vezérszerepet. Zágrábban németek, olaszok, szlávok mellett még mindig a magyarság járt legelől. Szerémben a Bazaközén (Bazának nevezték a mai Boszut

Beatrix térdelő alakja.
(A brüsszeli Corvin-codex miniatureje.)

vizét) s az Árpataró (a mai Fruska-Gora) hegység vidékén Szávaszentdemeter (Mitrovicz), Czoborszentmihály (Zombor) Nagyolaszi (Mangelosz), Magyarolasz, Zimony, Kamoncz, Erdőd, Eszék, Ujlak (Illok), Valkóvár (Vukovár) fontos kereskedelmi vagy katonai góczok maradtak, Eszék, Ujlak s mások tiszta magyar, némelyik már kevert lakossággal. Az Alduna felé Páncsély (Pancsova) élénk kereskedelmi és gazdasági piaczával tünt ki, Erdélyben a magyarosodó Kolozsvár mellett főleg Brassó és Szeben fejlődött s kereskedelmük és iparuk Havasalföldé, meg Moldva felé hatalmas arányokban nőtt, mi a polgárság vagyonosságát folyton gyarapította. A királyföldi, felvidéki és a nyugati városokban, melyek a belső rend helyreállításából, a király osztrák és cseh hódításaiból friss erőt merítettek s mindinkább kiheverték a zsebrákuralom rombolásait, ekkor is túlnyomó maradt a németség s habár érzelmileg összefolyt az állammal, nyelvileg kívül állt az uralkodó társadalmon.

Különösen a bánya- és szepesi szász városok őrizték meg szigorúan német jellegöket, rekesztették ki körükből a magyart s még építkezésökben is megtartották idegenszerűségöket. E városok egy vagy két emeletes, magas tetőzetű faházaikkal, az utczára hosszan kinyúló eső-csatornákkal, keskeny ablakaikkal és boltjaikkal, a polgárok sajátos viseletével semmiben sem különböztek a német- vagy lengyelországi (a polgárság itt is német volt) kis városoktól. Házaik, az árakból, a melyen keltek, következtetve, még ha kivételesen kőből épültek, sem tágasak, sem csinosak nem lehettek s az épületek közül rendesen csupán a templom, néhol a városháza vált ki. A teljesen német városok közé tartozott Kőszeg, melynek kiváltságait, mikor visszafoglalta, Mátyás király német oklevélben erősítette meg. De a németség ott is elzárkózott a magyar elemtől, hová ez kedvező körülmények következtében bejuthatott. Pozsonyban nemcsak külön zsidó, hanem magyar városrész volt s a magyar polgárok peres ügyeit sem a városházán tárgyalták. Budán a bírót felváltva egy évre a magyar, a másikban a német polgárság köréből választották. Esztergomban még mindig nagy számmal éltek olaszok, mint 1489-ben maga a király említi. Városaiban éltek a király zsidó alattvalói zsidó utczákban vagy városrészekben, melyek azonban nem voltak teljesen elzárva a keresztényektől. A zsidók közt laktak keresztények, zsidók meg keresztény utczában szerezhettek házat s lakhattak benne. De biztonságuk érdekében legnagyobb részök egy csoportban élt s ott volt templomuk, fürdőjök, tehetségökhöz képest kórházuk, szegényházuk, néhol tánczházuk, hol a lakadalmakat s más mulatságokat tartották. Foglalkoztak kereskedéssel, pénzkölcsönzéssel, mely a személyes hitel alapján egyszerű kötelezvényre vagy zálogra történt. Voltak köztük orvosok is. Fizettek házuk után az egyháznak tizedet, a városnak különféle adókat, az államnak rendes adót, mely átalány összegben vet-

tetett ki reájok s ez időben évi 10—20.000 arany forintot tett. Pörös ügyeiket külön bíró intézte, a zsidó bíró, ki azonban mindig keresztény volt s kit maga a király vagy a királyi jog átruházása alapján a város nevezett ki, míg az országos zsidó bíró, kihez pereik felebbeztettek, a tárnokmester, a királyi városok pöreinek legfőbb bírája volt. Mátyás király, mint a termelő munka többi elemeit, a zsidókat is hathatós pártfogásával tüntette ki. Megerősítette IV. Béla kiváltságlevelét, sőt kérelmökre 1477 körül országos zsidó főhivatalt, praefecturát szervezett, melynek élére zsidót állított s e tisztet folyton a budai Mendel-család tagjai viselték. A zsidó főnök (a zsidóknak előttökjárója, mondja egy 1511-ki okirat) vetette ki s hajtotta be a zsidók országos adóját, mi végből megbizottai bejárták az egyes községeket, ámbár nagyobb helyeken állandó képviselői voltak. Más ügyekben szintén volt hatásköre s Budán külön fogházba zárta azokat, kiket elitélt. Családostól fel volt mentve a zsidó jel viselése alól s a koronázáson, udvari ünnepélyeken díszmagyarban, lóháton, kardosan szokott kisérőivel megjelenni. Azokban a városokban, hol élt magyarság, főleg Budán, a zsidók szintén elmagyarosodtak. Egészben azonban a királyi oltalom sem birta őket az egyház, különösen irgalmatlan versenytársaik, a városi polgárok gyűlölete és üldözései elől megvédeni. A vagyonosabbak vagy áttértek vagy elköltöztek s a nehány ezer zsidó, ki az országban lakott, szegényen s töméntelen közteher súlya alatt görnyedve vívta nehéz harczait az élettel.

Habár a városi polgárosodás éltető sugarai csak kevéssé hatoltak ki a város falai köréből s nagyon lassan termékenyítették meg a vidéki társadalmat, a város maga az anyagi élet terén Mátyás király messzenéző és átgondolt gazdasági politikájának egyik igen hatékony tényezője volt. A tulajdonképeni iparosság még mindig az ő védő falai közt húzta meg magát s csupán egyetlen faluról történik említés, hol egy iparág, a kocsigyártás nemcsak nagyban üzetett, hanem kiváló tökéletességre vergődött. Ez Kocs Komárom vármegyei község, melynek lakói — valószinűleg Buda és Bécs közt — fuvarozással, személyszállítással foglalkoztak, miről már Zsigmond idejében történik említés. Mátyás király élénk érdeklődéssel kisérte a kocsiakat, kik a hagyomány szerint, az ő tervei alapján egy járművet, hintót, könnyű, kevés vasalású, kényelmesebb, kevésbbé rázós, fedett szekeret készítettek, melyet kocsi hintó névvel különböztettek meg a többi szekértől. Ez a hintó a névvel együtt (ungarischer Kutschwagen, francziául coche) a külföldön is elterjedt. De máskülönben az iparosság a városban összpontosult. Ekkor sem volt elég nagy s az ország területével s lakosai számával nem állott helyes arányban, mit a nálunk megforduló egykorú külföldiek hamar észre vettek. De buzgón közreműködött a társadalom sokféle szükségleteinek kielégítésében s ezzel nemzeti hivatást teljesített, mert bizonyos ipari önállóság minden esetre megkivántatott az állam nemzetközi szerepléséhez. Egyes ágai csakugyan

erősen fejlődtek nemcsak a termelés mennyisége, hanem minősége tekintetében. Különösen a fegyvergyártással, ágyúöntéssel, ló-felszereléssel, a bőr kikészítésével és a ruházattal kapcsolatos iparágak indultak élénk lendületnek. Fejlődött a bútoripar és asztalosság, mert az emelkedő jólét és kényelmi igények bő keresetet adtak az illető kézműveseknek. Nagy arányokat öltöttek a világítás czéljaira szolgáló különféle mesterségek, mint az olajkészítés, fáklya- és viaszgyertya-öntés, mely czikkekben egyházi és világi czélokra egyaránt nagy volt a fogyasztás. Kitünt az orgonaépítés, melylyel főleg papok foglalkoztak, ámbár az orgona nemcsak templomi czélokra szolgált, hanem némileg olyan szerepet játszott, mint ma a zongora. Nem hiányzott a gazdagok házaiból s lakomáknál, mulatságoknál, főleg a király udvari ebédeinél a trombita, kürt, síp, koboz és tambura mellett ott volt az orgona is. Sok már előbb virágzó iparággal a magyar ötvösmesterség szintén megtartotta régi jelentőségét s habár az iparos elem nagy többségére német volt, az egykorú egyenesen kiemeli, hogy vevő közönsége ízléséhez szükségképen alkalmazkodnia kellett, a mi azt jelenti, hogy magyar szellem érvényesült benne. Különösen kivált a kassai ötvösczéh tagjainak feltünő nagy számával, kiknek egy része a pénzverésben is közre. Az akkor készült budai érczszobrokat főleg magyarok öntötték s valószinűleg magyar ötvösök műve Mátyás király máig fenmaradt remek kálváriája. De voltak magyar szobrászok, építészek, festők is, ámbár a tulajdonképeni műipar, egyes ágakat kivéve, még csecsemő korát élte nálunk s a finomabb igényeket kielégítő czikkeket még mindig idegenből, olasz, német és lengyel országokból kellett beszállítani. Mátyás király palotáinak fényes bútorzatát olasz mesterek tervezték és készítették. A czímer- és zászlófestés nagy arányokat öltött ugyan, de már a szobafestés inkább a városra szorítkozott, míg a vidéki úri házakban a falakra kárpitot alkalmaztak, vagy mint a padlót, asztalt, ágyat szőnyeggel takarták be. Így a magyar festészet nem vergődhetett ki az egyszerű mesterség köréből s nem válhatott művészetté. Tehetségesebb festőink itthon nem igen találtak keresetet, hanem külföldre szorultak s Olaszországban ez időben magyar születésű festők is működtek, a mint magyar iparosok, még nyomdászok is általában elég számmal dolgoztak idegen országokban.

Maga a város ez időben, mikor a vidéki kolostorok nemcsak egykori gazdasági jelentőségöket elvesztették, hanem a művelődés terén is háttérbe kezdtek lépni, az anyagi mellett a szellemi polgárosodás főgóczává nőtt. Lakosai körében már általánosan elterjedt az írás-olvasás ismerete s más elméleti tudás, melyet a jól szervezett városi iskolában szereztek. Az ifjak, főleg a mesterlegények tömegesen megfordultak idegen országokban s a kereskedők szintén messze földet bejártak. Csakhogy elzárkózása következtében a város nem gyakorolt oly művelő hatást a társadalom többi rétegeire, vagy akár a közeli vidékre, mint a

külföldön. Még a legegyszerűbb haladások és javítások sem hatoltak el a polgárság köréből a többi rétegekbe. Pozsonyban már 1449 óta nagyban gyártották s a polgári házakban is használták a fűtés czéljainak jobban megfelelő, kényelmesebb, csinosabb kályhát. De a vidéken még mindig a régi óriási kandalló dívott, mely egyszerre egész fatőkét vagy ölfát emésztett fel s még sem adott elég meleget. Mindazáltal a kályha csak évtizedek multán hatolt el az urak kastélyaiba s tudta a régi, idomtalan fűtőkészüléket kiszorítani s ekkor sem a város, hanem közvetlenül a király példája juttatta diadalra. Ugyanez történt az ablaküveggel, melyet mindenütt árultak, s a polgárok általánosan használtak. Pozsonyban 1434-ben még a hóhér házának is üveges ablakai voltak, ellenben az esztergomi érsek székes palotája még félszázaddal később papír- és vászon-ablakaival tünt fel. Itt azonban az egyéni ízlés szintén gátolhatta az újnak győzelmét, mert az olajos papir-, viaszkos vászon- és egyszerű papírablakokat díszesen lehetett festeni s így tetszetősebbek, ha nem is czélszerűbbek voltak, mint az apró fatáblácskákból ónnal vagy ólommal összerakott kicsiny üvegablakok, melyek jobban átbocsátották a világosságot.

A mit itthon nem elég mennyiségben, vagy nem megfelelő

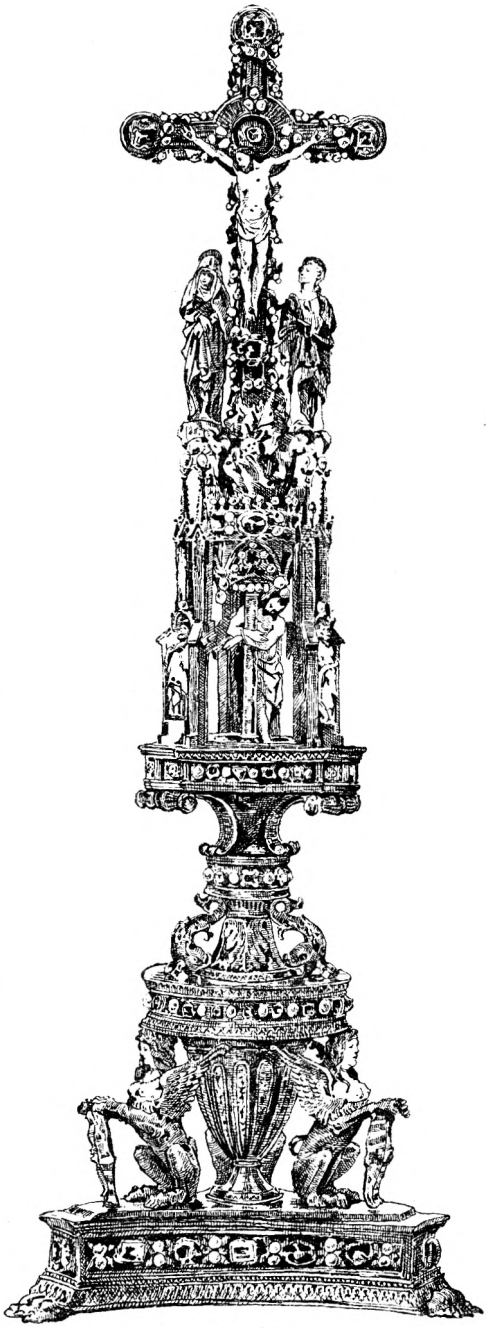

Mátyás király kálváriája.
(Az esztergomi főegyház kincstárában.)

minőségben termeltek, azt első sorban ismét a városi elem, a benne összpontosuló kereskedelem idegenből hozta be a hazai szükséglet számára s ugyancsak ő vitte ki a hazai termelés fölöslegét a külföldre. Mátyás király nagyszerű hódításai, a szomszéd Ausztria, Morva, Szilézia megszerzése megkönnyítették a nemzetközi árúcserét s hatalmas lendületet adtak a kereskedésnek, mely a budai és moszkvai udvarok barátságos viszonya következtében Oroszországgal is megélénkült. Magyarország gazdasági élete még ez időben sem a földművelésen nyugodott, s csupán a bortermelés emelkedett olyan fokra, hogy dús fölöslegekkel rendelkezett s azokat a külföld piaczain értékesíthette. A szerémi borról írja ez időben egy külföldi, a ki értett hozzá, hogy oly kellemes, hogy széles e világon alig akad párja. Ellenben a gabonatermelés csak a helyi szükségletet elégítette ki s legföllebb az osztrák határ közelében levő vidékek adhattak el kivételesen bő esztendőkben némi gabonát a külföldre. Mikor 1466-ban nagyobb magyar hadak vonultak Boszniába, az élelmezésökhöz kellő gabonát Mátyás király nem itthon szerezte be, hanem engedélyt kért a nápolyi királytól, hogy Apuliában, az Abruzzókban s Calabriában vásárolhassa. A bor mellett, melynek védelmére később a külföldi bor behozatalát a király eltiltotta, a magyar bányászat termékei, vas, réz, ón s más bányatermék nagyban szerepeltek Európa különböző piaczain, főleg Danzigban s a keleti tenger más kikötőiben. A magyar bányák ez időben nemcsak gazdagon jövedelmeztek, hanem a kezelés, berendezés, műszaki fejlődés olyan fokán álltak, melyről külföldön a legnagyobb elismeréssel szólottak. IV. Henrik angol király hazánkból is hívott bányászokat az angol bányászat fejlesztése czéljából. XI. Lajos franczia király, mint 1471-ben említi, a magyar bányászatot tartotta szem előtt a saját reformjaiban. Iván, orosz nagyfejedelem Mátyástól kért bányászokat, kik az ottani érczek kiaknázására megtanítsák alattvalóit.

A bornál és bányatermékeknél jóval fontosabb szerepet vitt a kivitelben a marhakereskedés, mert Magyarország a nyugati népeknek hússal való ellátásában mindinkább első rangú tényezővé emelkedett. Ebből önkényt következik, hogy itthon a marhatenyésztés hatalmasul fejlődött s a nemzeti vagyonosság egyik főkutfeje volt. A bőr- és gyapjúkivitel szintén szép összegeket hozott az országba s hivatásának jelentőségét kellően fölismerve, Mátyás király a kereskedőt és a kereskedelmet a legmesszebb menő védelembe részesítette. Igazságügyi reformjai, a belső rend és a vagyonbiztonság visszaállítása körüli erélyes intézkedései, a híd- és szárazvámok rendezésére czélzó rendeletei s általában egész politikája végtelen előnyöket hozott iparnak és kereskedésnek. Hogy állandó haderejét a lehető leggyorsabban oda vethesse, a hová a szükség kívánta, gyarapította, javította a közlekedési eszközöket, új utakat építtetett s az erdélyi nagyobb városokat már jó országutak kötötték össze, mit az

erdélyi só-, arany- és ezüstbányák érdeke is megkivánt, melyek dús jövedelmet hajtottak. Sőt állítólag a Duna és a Tisza közt csatornát tervezett s utóbb azt mondták, hogy e végből ásatta a Csörsz árkát, mi azonban üres hagyomány. De a király minden közhasznu intézkedésének hasznát vette a kereskedelem s terjeszkedésre, ujabb piaczok szerzésére ösztönözte és képesítette. Megélénkült a külső és belső forgalom s nem egy város forgalma öltött meglepően nagy arányokat. Pozsony nemcsak Bécscsel és Ausztriával, hanem az ország nagy részével, kivált a dunai és felvidéki városokkal állt élénk üzleti érintkezésben. Már Mátyás uralkodása kezdetén egy évben (1457—8) a kivitt és behozott árukért ott fizetett vám mai értékben 2.1, az árúk vámértéke 3.4 millió koronát tett. A pozsonyi bevitelben a magyar, főleg a budai kereskedők vitték a főszerepet. Azután Ausztria és Bécs, Boroszló és a cseh és morva városok kereskedői következtek. A kivitelben azonban már Bécs és Ausztria jártak legelől. Pozsony tekintélyes kivitetéből valami 54% marhára, 23% borra, 10% halra, 6% állati termékre, ellenben gyártmányra alig $4^1/_2$% esett. Kicsinyben ez az egész ország kiviteli kereskedésének képe, s ez adatok számszerűleg igazolják a mezőgazdasági termékek nagy túlsulyát a kivitelben. De a bécsi kereskedők erős száma szintén szembeszökik s jelzi a tulnyomó befolyást, melyet Bécs a magyar gazdasági életre gyakorolt s mely csak fokozódhatott abban az időben, mikor Bécs a magyar kiráty városa volt. Az ujabb kutatásokból kitünik, hogy a magyar elem szintén kezdett iparral és kereskedéssel megbarátkozni, s főleg Budán, Székesfejérvárt, Esztergomban, Győrött, Komáromban, Nagyszombatban aránylag sok magyar polgár volt iparos, kereskedő, sőt nagykereskedő. Egészséges vérkeringés állt be az egyetemes gazdasági szervezetben s lehetővé tette az államnak, hogy a világpolitikájához szükséges anyagi eszközöket a nép túlságos megerőltetése nélkül megszerezze.

Czímert tartó sphynx Mátyás király kálváriáján.

Ama mondakörben, mely Mátyás király verőfényes alakját övezi, a pórnép s általában a munkás osztályok, valamint a becsületes munka iránti rokonszenve igen erősen kidomborodik. A hagyomány szerint egyszer Gömörben, a talán róla elnevezett Királyhegy alján, mikor a szőlőben szorgos munkában találta a pórságot, maga fogta meg a kapát, sőt keményen megdolgoztatta a kiséretében levő urakat, hogy fogalmat nyerjenek a köznép munkájának terhéről s jobban megbecsüljék a

parasztot. Egy ízben meg álruhában Kolozsvárt jelent meg s midőn látta, hogy embertelenül bánik a szegénységgel, szigorúan megfenyítette a birót. Egy XVI. századi író, Heltai Gáspár, ez alkalomból a következőket mondatja vele: „Mi és a többi szent királyok nem jobbágyul adták a városoknak a szegény népet és falukat, hogy a bírák és tanácsok rabul birják azokat. Még a nemeseknek sem adtuk a szegény népet jobbágyul vagy rabul, hanem csak a földet adtuk nekik az ő vitézségökért, hogy ők és a szegénység is majorkodjanak rajtok s mivel a szegények élik a nemesek földjét s attól a király adója mellett nekik is adót adnak és bizonyos napokon szolgálnak, a nemesek meg azzal tartoznak nekik, hogy gondot viseljenek rájok s őket megoltalmazzák." Lényegileg csakugyan így fogta fel Mátyás a királyság szociálpolitikai hivatását, ámbár nemcsak nem szüntette meg a jobbágyság intézményét, mint akkor már nem egy idegen országban történt, hanem egyszer-másszor engednie kellett a jobbágyos nemesség sürgetésének s törvényben egy évi időre felfüggesztette a szabad költözés jogát. A jobbágyság maga élt-halt e fontos jogáért, s ha az uraság vagy tisztei csorbítani merték, egész falvak szoktak védelmére fegyvert fogni. Igy a törvényhozás, habár kivételesen, egy évre felfüggesztette, a régi jogállapotot hamar helyreállította s elvileg az idevonatkozó 1405-ki törvény az egész korszakon át érvényben maradt.

Ezt az urak érdeke is megkívánta, mert rossz termés, inség, járvány — ilyeneknek főleg az 1472., 1477., 1479., 1480. és 1482-iki éveket említik — sok helyt nagy kárt tett a lakosságban s a király és a földesurak egyaránt a telepítésre voltak utalva, mely a szabad költözés nélkül lehetetlen lett volna. E téren is a király járt elől jó példával. Annak, a ki elnéptelenedett uradalmain, puszta telken házat épített, a helyi viszonyokhoz képest, több esztendőre teljes adómentességet biztosított, a mezővárosokat értékes kiváltsággal, vámmentességgel s más előnynyel ruházta fel s ismételve kifejezte azon óhaját, hogy az ily helyeken minél többen telepedjenek meg s élvezzék a kiváltság kedvezményeit. Az uraknak szintén bőven osztotta az engedélyt puszta jószágaik benépesítésére; ide vonatkozó rendeleteiben hangsúlyozta, hogy befogadhatnak minden szabad költözésű embert, a ki régi földesura iránti kötelezettségének eleget tett, s erélyesen tiltotta, hogy az ilyen jobbágyot akárkí gátoljon a költözésben. Még a kun kapitányoknak is megengedte, hogy a halasi szék négy puszta községét bármi szabad költözésű emberrel telepíthessék be (1473), kik azután a kun kiváltgok élvezetébe léptek. Elemi csapásokon kívül főleg az ország déli részeiben, a török betörések apasztották a népszámot. A török fölperzselte a községeket, rabszíjra fűzte a lakosság egy részét s a másikat meg a legnagyobb inségre juttatta. A foglyok, férfiak, nők, gyermekek, a mohamedán világ legtávolabbi tartományaiba elhajtattak s a legtöbben

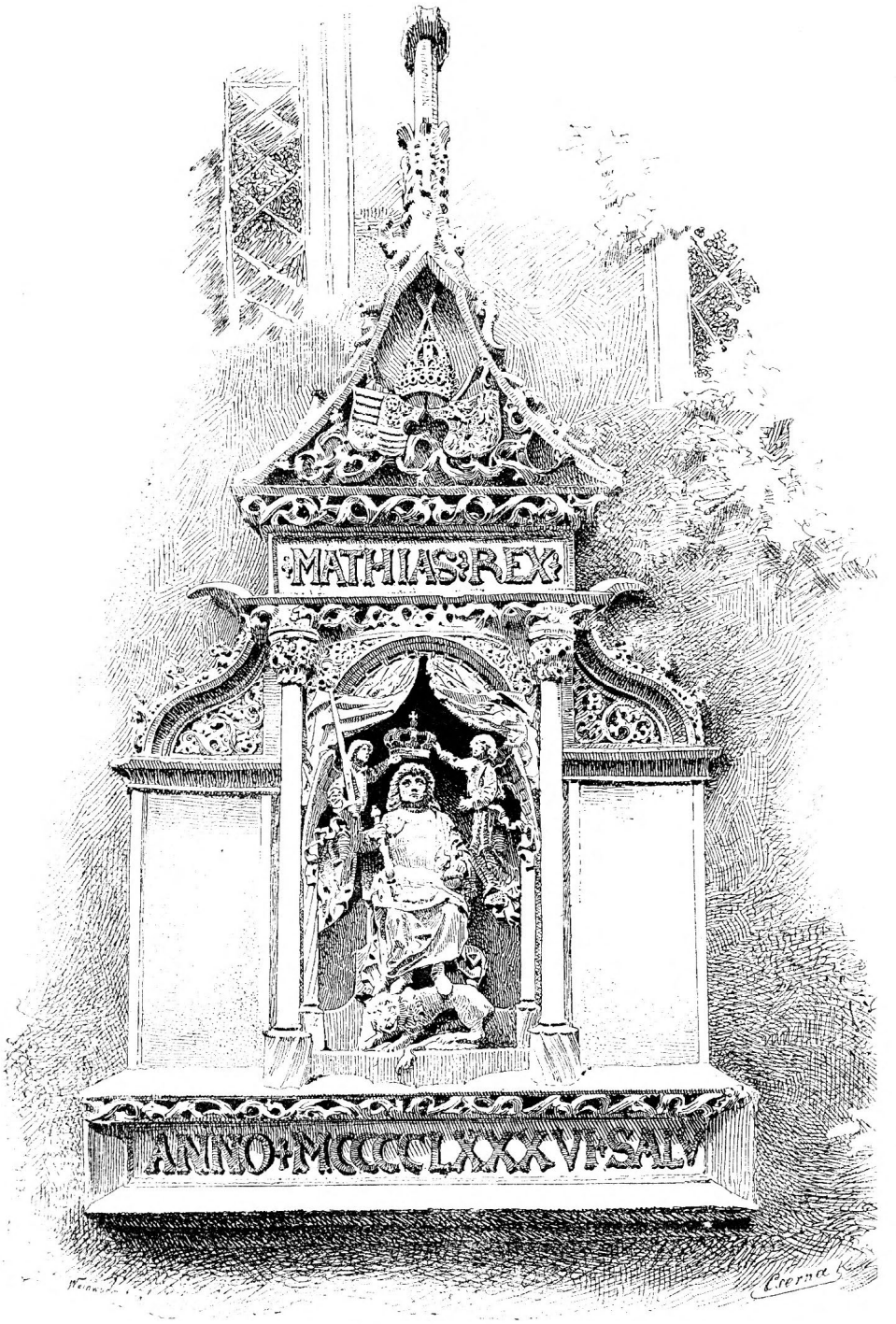

Mátyás király szobra.

(Az ortemburgi vár kapuja felett, Bautzenben.)

ott is vesztek. Csak egyik-másiknak sikerült ezer veszély közt, néha — mint az egykorú forrásokból kitünik — 10 esztendei távollét után, még Palesztinából is haza vergődni. A török összefogdosott mindenkit, a ki keze ügyébe esett s töméntelen férfi veszté el ekképen nejét, számos asszony meg férjét. Az itthon maradottak nem tudták megállapítani, él-e még és hol a hitvestárs, s minthogy az egyház törvényei szerint az itthon maradt férfi vagy nő nem léphetett ujabb házasságra, ebből sok baj származott. Mátyás a pápához fordult tehát (1480), hogy az illetők érdekében valami kivételes intézkedést tegyen, mit közerkölcsi és gazdasági érdekek egyaránt ajánlottak. De a király legerélyesebb óvó intézkedései daczára folyton pusztultak a török határok közelében a magyarlakta területek s messze földön ritka volt a viskó vagy a lakos. Felhatalmazást kért tehát a pápától, hogy a szomszéd országokból erőszakkal telepíthesse át e puszta helyekre a népet. Egyébiránt jött ez a töröknek végleg alá vetett országokból önként és szakadatlanul s főleg a rácz és oláh bevándorlás volt állandó. Krassó-Szörény területén az Anjouk alatt még 154 község közül legalább 123 viselt magyar nevet. Ellenben a XV. század végén a magyar lakosság mindinkább kiveszett; a Balkánról beszivárgó népek foglalták el helyét s a legtöbb község szláv vagy oláh nevet kapott. Ez a bevándorlás Mátyás korában nemcsak a Dráván túli magyar vármegyéket, hanem az anyaország déli részét is elárasztotta s a kipusztult magyarság községeit ülte meg. Mátyás király erős nemzeti érzése észrevette a veszélyeket, melyeket a tömeges idegen bevándorlás magyar hazájára fölidézhet. A hagyomány szerint föl akarta kerestetni az öshazában maradt magyarokat, hogy átköltözésre birja őket. Csakhogy senki sem tudta megmondani, hol van ez az őshaza s a szép terv dugába dőlt. Így Mátyás főleg a Balkán-népekre volt utalva, melyek egyre tömegesebben lepték el a déli vármegyéket, sőt az ország belsejébe is eljutottak. Ide menekültek Szerbia elveszte után a Brankovicsok s szerémségi birtokaikon huzódtak meg. Ők viselték évtizedeken át (1503-ig, mikor magvok szakadt) a rácz despota czímét s egyikök, Vuk, kit a nép sárkánynak nevezett, haláláig (1485) vitézül harczolt a király seregében. Velök sok rácz költözött be szerémségi s más jószágaikra. De időnkint egész nagy tömegekben, így 1481-ben egyszerre valami 50.000-en vándoroltak be. Mátyás szivesen fogadta ezen, habár idegen, de katonai czélokra jól használható szláv tömegeket; gondoskodott megtelepítésökről s törvény útján fölmenté az összes félhitűeket, a görög keleti vallás híveit a dézsmafizetés kötelezettsége alól, mely kötelezettség századokon át erős idegenséget keltett a Balkán szláv népeiben a magyar uralom ellen. A király a jövevények vallás-egyházi viszonyait is rendezni igyekezett. Az unitus görögök, görög-katholikusok számára Munkácson püspökséget alakított, a nem-egyesültnek meg Gyulafejérvárt rendelt metropolitát,

kinek kérelmére (1479) a máramarosi oláh-görög papokat minden rendes és rendkívüli adó alól fölmentette. Egészséges népesedési politikájának megfelelően Mátyás a köznép egyetlen elemétől sem vonta meg jó akaratát, mely kiterjedt a czigányokra is, kik főleg az erdélyi részekben éltek nagyobb számban. A czigányok nem tartoztak a jobbágyság keretébe, hanem bizonyos munkát végeztek azon uradalmaknak vagy városoknak, melyek területén éltek. A király kegyelme reájok szintén kiterjedt s például a Szebenszék területén élő czigányok eddigi szabadságait és szokásait 1487-ben megerősítve, meghagyta a hatóságoknak, hogy jogaikban ne háborgassák őket, Nagyszeben városának meg kötelességévé tette védelmöket. E czéltudatos, mindenre kiterjedő kormányzati tevékenység legalább az ország azon részében, mely kevésbbé szenvedett a török pusztításaitól, örvendetes gyarapodásnak indult a jobbágyság anyagi helyzete s adó alá lehett vonni legalsóbb rétegét, a zsellérséget is, mely kevésbbé földműveléssel, mint inkább iparral, marhakereskedéssel, napszámos munkával kereste kenyerét. Egy részének volt saját háza, némi szántóföldje, kivált szőleje s e módosabb réteg 1478 óta szintén a portális adózás szerint járult a kincstár szükségleteihez, jeléül annak, hogy teherbirósága tetemesen fokozódott. Az adózás súlyát munkája védelmével, a jóravaló munkás megbecsülésével igyekezett a király a köznépnek megkönnyíteni. De közvetlen intézkedéseivel is hozzájárult a közvagyonosság emeléséhez. Taníttatta a föld népét, Olaszországból szakembereket hozatott, kik a jobbágyságot a gazdálkodásban oktatták, czélszerűbb művelési módokkal ismertették meg s a helyi viszonyok szerint a földművelés, a kertészet, a sajtkészítés terén a külföldi tapasztalatok alapján jövedelmezőbb termelést honosítottak meg, szóval gyarapították anyagi erejét s ezzel szellemét is fogékonyabbá tették a műveltség és polgárosodás iránt.

Így Mátyás király korában a magyar nemzet társadalmi és gazdasági szervezete lényegileg a művelt nyugat mintájára alakult s azokat az előnyöket és hátrányokat tüntette föl, mint Európa más országaiban. Hatalmas, gazdag és művelt főpapság szegényes, részben tudatlan alsó papsággal és züllésnek induló szerzetrendekkel. Óriási vagyonu arisztokráczia aránylag csekély középbirtokos osztálylyal s nagy számú, de szegény, nagyon is a közszolgálatra utalt alsó nemességgel. Gazdaságilag és műveltségileg fényesen fejlődő városok részben nyelvre és szokásra idegen lakossággal s végül olyan jobbágyság, mely buzgón teljesíti hivatását a nemzeti munkaszervezetben, de némely vidékeken számbelileg erős hanyatlásnak indul s nehezen beolvasztható idegen elemekkel keveredik. Megvoltak tehát a szocziálgazdasági szervezetben azok az elemek, melyek a kormányzat czéltudatos vezetése alatt nagygyá, erőssé tehették, de megvoltak ama bajok is, melyek elhatalmasodva, felülkerekedve, végromlásba sodorhatták az államot. Mint külföldön,

nálunk is az uralkodó egyéniségétől függött a jövő alakulata. Maga Mátyás a társadalmi tényezők mindegyikében azt ápolta, a mi bennök értékes és jó volt, a mi a haladás, a nemzet nagysága és jövője biztosítására szolgált. Ösztönszerűleg érezték ezt a tömegek, melyek lelkesen támogatták, s oly mélyen szivökbe vésték, annyi szeretettel övezték nevét, hogy négy század viharai nem téphették ki emlékezetéből. Az uralkodói tökéletesség, az igazságosság földi megtestesítőjeképen él Mátyás király a köztudatban s a nép ércznél maradandóbb emléket állított neki utóbb a közmondásban: meghalt Mátyás király, oda az igazság!

VIII. FEJEZET.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A POLGÁROSODÁS. MÁTYÁS HALÁLA.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉPITKEZÉSEI. — BUDA VÁROSA ÉS VÁRA. — A KIRÁLYI PALOTA. — A CORVINA. — KÖNYVNYOMTATÁS. — OKTATÁSÜGY. — A BUDAI UDVAR TUDÓSAI ÉS IRÓI. — JANUS PANNONIUS. — A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM. — CORVIN JÁNOS. — A TRÓNÖRÖKLÉS RENDEZÉSE. — MÁTYÁS HALÁLA. —

MÁTYÁS KIRÁLY nemcsak erős és gazdag, hanem művelt, szellemileg a kor színvonalán álló magyar nemzetről ábrándozott. A mint államát a nyugat irányadó hatalmi tényezőjévé avatta, a mint a belkormányzat terén a legmodernebb intézményekkel látta el s a szocziálgazdasági szervezetben termékeny újítások magvait hintette szét, akképen akarta a műveltség és tudás terén előbbre vinni nemzetét, külsőleg is Olaszországgá igyekezett átvarázsolni országát. Lelkének szépérzéke nagyszerű építkezésekben nyilatkozott meg, melyek Budán, Székesfejérvárt, Visegrádon, Tatán, Komáromban, Pozsonyban, Kassán, Vajdahunyadon elragadtatásra ösztönözték a nézőt. Szerette a szépet mindenben; szerette a fényt s a királyi tekintély fokozására hasznosította. Ha az alkalom úgy kívánta, káprázatos pompával jelent meg a nyilvánosság előtt, a mi mély benyomást tett a tömegek képzelő erejére. Székhelyét s mindazokat a városokat, hol gyakrabban megfordult, méltóságához illendően diszítette föl, s a magyar ember, a ki az ország távoli részeiből a királyi udvarba jött, csodálva nézte őket. Székesfejérvárt sok szép épületet emelt, az ősi koronázó és temetkező templomot 80.000 arany költséggel még pompásabban építteté újjá, ámbár a munka befejezését nem élte meg. A templom baloldalán kápolnát rakatott, melynek nagy oltára alá tette nyugalomra nemes anyja, Szilágyi Erzsébet (meghalt 1482) hült tetemeit s melybe majdan maga is temetkezni kivánt. Ez a kápolna túlélte a török hódítás rombolásait s csak a XVIII. század második felében esett a kegyeletlenség áldozatául. A kassai dómot kibővitette szentségházzal, kápolnákkal s más, művészi átalakitásokat eszközöltetett rajta és e munkát nem olaszokkal, hanem

németekkel vagy magyarokkal végeztette. Pozsonyban a városban régóta volt királyi kuria, melyet fényes palotává alakitott át ugy, hogy 1486-ban egy külföldi igen díszesnek és szépnek mondotta.

Visegrádon, Tatán, Komáromban a királyi palotákat és kerteket ízlésesen, roppant költséggel átalakíttatta s újakat emelt, részben a renaissance stíljében; hatalmas termek, ebédlők, aranyos mennyezetű szobák és kamarák, széles folyosók, meleg fürdők voltak bennök gyönyörű bútorzattal, domborművű ajtószárnyakkal, remek lámpákkal és kandallókkal, szépen festett vagy kárpitozott falakkal. A palotákat kert övezte szobrokkal, mesterséges barlangokkal és romokkal, márvány medenczékkel, díszkutakkal. Visegrád várát egy pápai követ földi paradicsomnak nevezte. A király a város polgárait rendkívüli kiváltságokkal ruházta fel, melyek birtokában a vagyonosodó lakosság szebben építette házait s tevékeny részt vett a város csinosításában.

De szeretetének egész melegét a nagy király tulajdonképeni székhelyére, Budára árasztotta. Noha szomorú emlékek, bátyja, Hunyady László véres tragoediája fűződtek hozzá, kezdettől fogva ott ütötte fel székét. Szerette e várost hullámzó életével, sokféle munkás népével, kies fekvésével. Maga írja, hogy Buda „a királyi méltóságnak székes trónja, országunk feje; e mellett a nép élete fentartására s gyönyörűségére szolgál, mert csupán itt találhatni azt, mi a betegnek orvosság, az egészségesnek kellemes“ (a meleg forrásokat).

Mátyás király még tudatosabban, mint Zsigmond király tette, fáradozott kedvelt székvárosa fölvirágoztatásán s ismételve hangsúlyozta, hogy a mit a város javára tesz, az az egész országnak hasznára válik. Buda akkor is két külön részből állt, a várból, hol a király tartotta udvarát s a külön királyi városból fenn a várhegyen s a hegy alján épült külvárosokkal. Ő volt akkor Magyarország legnagyobb, legélénkebb, iparban és kereskedésben legfejlettebb városa, mi épületeiben is kifejezést nyert. Valami 20 templom diszítette s a belváros, a várhegyi rész igen szép és értékes házakkal és utczákkal dicsekedett. Élénkségét jelzi az állandó lakáshiány, melyet a sok idegen betelepülése okozott. Lakást általában nehezen, csak jó drágán, nagy bér mellett lehetett kapni, s az élet máskülönben is drága volt, a mit ismét a vidéki és a külföldi lakosok tömeges beözönlése okozott. A királyi udvar egyre fokozódó nemzetközi jelentősége, az üzleti élet lendülete folyton fokozták az idegenforgalmat, mely dús keresetet adott a lakosságnak. Az idegenek meg szivesen fizették a nagyobb árakat, mert kellemesen töltötték idejöket a magyar fővárosban. Gyönyörködve szemlélték festői tájékát, a remek királyi palotát, a zajos utczai életet, élvezték a városias kényelmet, a sokféle mulatságot, és szórakozásokat, melyeket kinált.

Egyrészt székvárosa, másrészt a magok érdekében a király az urakat arra ösztönözte, hogy Budán házat vegyenek vagy építsenek. Egymás

után csalta ki őket vidéki sziklaváraikból vagy kuriáikból, hogy a fővárosba költözve annak nemcsak jelentőségét fokozzák, hanem az udvar finomabb légkörében, a fejlettebb városi élet polgárosító hatásai alatt magok is pallérozódjanak, szokásaikban, modorukban a régi, mint mondották, szittya erkölcsökből kivetkőzzenek. Sokan követték ösztönzését s Budán ismét számos főúri palota épült s járult a főváros csinosításához. Buda és Pest közt, mely Mátyás oltalma alatt szintén egyre inkább emelkedett, a király kőhidat akart a Dunán építeni, melyhez a várhegyről a Boldogasszony temploma mellett már régebb idő óta kőlépcső vezetett le a dunai külvárosokba. Csakhogy ezek akkor még szerény szerepet játszottak s noha a polgárság egy része a belvárosból, honnan az urak kiszorították, ide huzódott s itt is szebben kezdett építkezni, még túlnyomó volt bennök

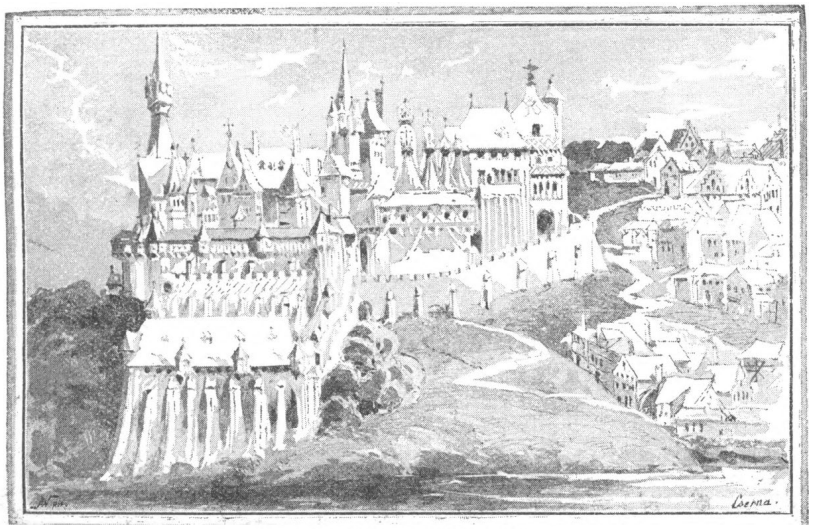

Buda vára Mátyás király korában.
(Schedel világkrónikájának rajza után.)

az egyszerű, apró földszintes ház, míg az igazi élet, ipar és kereskedés a várhegyen összpontosult, s a mai Krisztinavárosra, nem pedig a Dunapartra nézett. A főurak és a vidéki elem tömeges beköltözése Buda régi nemzetiségi viszonyait is átalakította. A magyarság végkép túlsúlyra jutott s összeforrasztotta a nemzettel a székesfővárost. Ő lett az ország szíve, a magyarság büszkesége, a magyar birodalom nagyságának, hatalmának, tekintélyének külső jelképe, melyről önérzettel mondotta a nemzet: „Áll Buda, él magyar még!“

A város igazi ékessége, legszebb dísze, melyhez hasonló kevés akadt Európában, a királyi vár volt, melyet Mátyás fokozódó hatalmának megfelelő külső pompába öltöztetett. Várában már Zsigmond király gyönyörű épületeket emelt; csakhogy vagy nem készültek el teljesen,

vagy nem feleltek meg többé a fejlettebb ízlés és kényelem igényeinek, Mátyás a saját eszméi és szükségletei szerint építtette át ezt a régi királyi palotát. Maga is értett az építészethez s szivesen és sokat olvasta az ide vonatkozó könyveket. De szakemberekkel szintén tanácskozott s számos előkelő külföldi, köztük egy florenczi (1467) építész és mérnök fordult meg udvarában, kik a király agyában forrongó eszméket részletes tervek alakjába öntötték, melyek kivitelét Mátyás azután jónevű mesterekre bízta. Lassankint a királyi vár egész külső kinézése megváltozott s páratlan ragyogó képet nyújtott. A Dunáig leérő erődítmények övezték, melyeken több kapu volt törve. A Szent-György-térre néző főkapu oszlopcsarnok övezte tágas udvarba, a várpiaczra vezetett. A kapu közelében két hatalmas, diadaljelvényes talapzaton álló bronzszobor (Minerva és Hercules, vagy Diana és Apollo), távolabb, egy másik kapun tul a királyi palota tulajdonképeni, épületekkel elzárt udvarában, a királyi palota előtt meg a három nagy Hunyady: János, László és Mátyás álló szobrai fogadták a belépőt. Mátyás elgondolkozva támaszkodott kopjájára és pajzsára, hatalmának jelvényeire. Megvolt még Zsigmond régi szobra is. A palota maga hatalmas és gyönyörű épület volt. Mátyás csak befejezte, kibővitette Zsigmond király régi gót stílű palotáját, mely tehát külsőleg keveset változott. Megszépült, egyes részletei a renaissance szellemében képeztettek ki, de egészben megtartotta régi jellegét. Ellenben belseje gyökeres átalakuláson ment át. A király kényelmesebbé, díszitésében művésziebbé, pompásabbá tette a régi palotát s a belső berendezésben már teljes diadalra emelkedett az uj ízlés, a renaissance művészete. A remek előcsarnokból széles, csillogó márványlépcső vezetett az emeleti részbe. A palota telve volt ragyogóan diszített, gazdagon és választékos ízléssel bútorozott szobákkal, termekkel, kamarákkal. Az egész művelt világ, de első sorban az akkori művészet központja, Olaszország hírneves művészei, építészei, szobrászai, festői, műiparosai, főleg műasztalosai járultak a palota kiépítéséhez és berendezéséhez. Hosszabb-rövidebb időt Budán töltöttek s segédkeztek a királynak koruk ismert jeles építészei és szobrászai közül Benedetto da Majano, Chimenti Camacia, Baccio és Francesco Cellini, Aristotele Fiorevanti, a dalmát Traui Jakab és János, kik Olaszországban képezték ki magokat, s többen, kiknek nevét még a feledés homálya borítja. A született olaszok mellett igen sok dalmát és ragusai mester élt az udvarban, mert Ragusa köztársaság nemcsak meghódolt Mátyásnak, hanem melegen ragaszkodott hozzá s halálát gyászünnepélylyel siratta meg. A kik személyesen nem követhették hívását, legalább dolgoztak a király számára s terveket küldtek neki, melyek alapján nálok vagy másoknál megrendeléseket eszközölt. Művészi volt a palotának nemcsak építkezési módja, hanem belső diszítése, fölszerelése, bútorzata. A boltozatos, aranyos, rekeszes menyezetű szobák és termek falait színgazdag festések, kárpitok és képek borították, gyönyörű lámpák világították meg, a hatalmas rácsos ablakokat festett

üveg, az ajtószárnyakat domborművek ékesítették, a bútorzat meg, művészek tervei alapján, a legjobb műiparosok műhelyeiből került ki. A ruhatárakban aranyos, drágaköves, gyöngyös ruha, az egykoru szerint csodás művészettel készült szőnyeg, arany-ezüst edény olyan töméntelen volt,

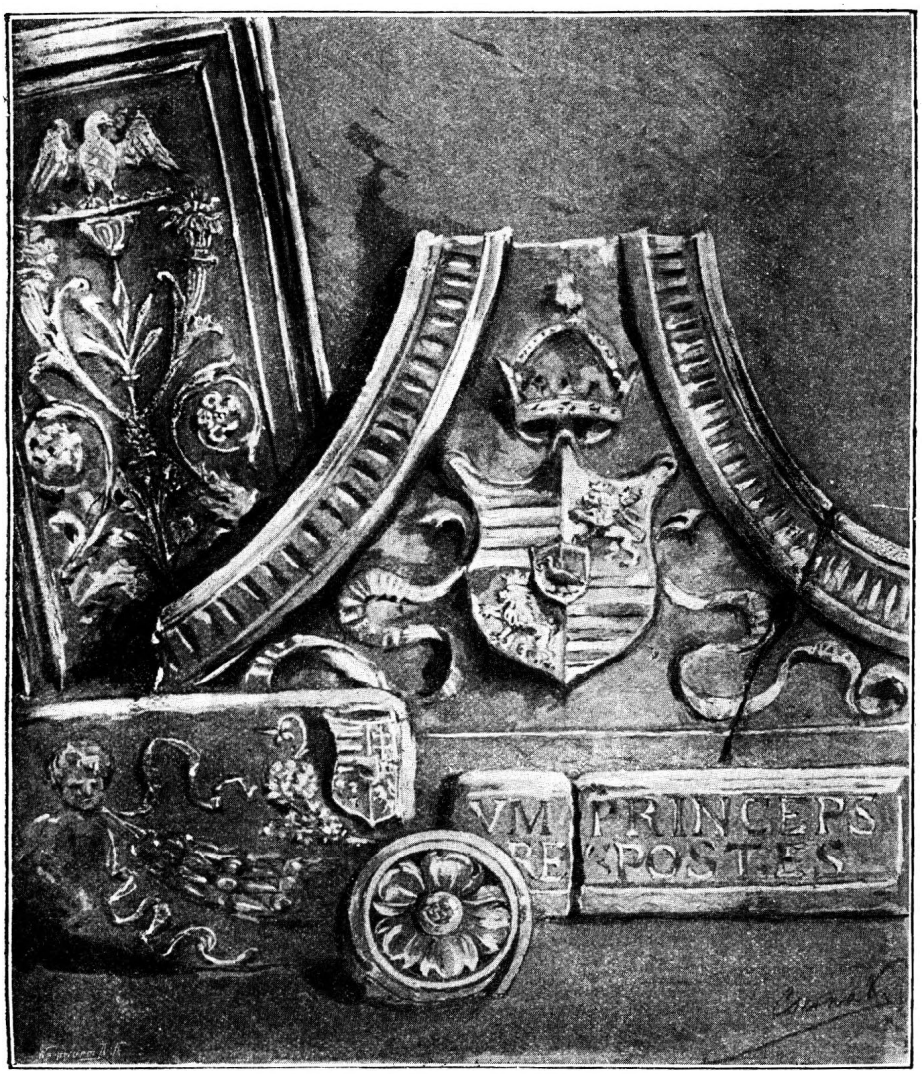

Mátyás király budai palotájának maradványai.
(Rajzolta Cserna Károly.)

hogy elszállítására 50 szekér sem lett volna elegendő. A palotát, melynek vizvezetéke is volt, gyönyörű kertek, telve szobrokkal, márványkutakkal, ritkaságokkal környezték s leértek egész a mai Rácz-, akkor királyfürdőig, melybe a palotából fedett folyosón lehetett jutni s tényleg

ez a fürdő is a várhoz tartozott. Kizárólag a királyi családnak szolgált s Mátyás díszesen és kényelmesen építtette át. A várkertben helyezte el azt a két oroszlánt, melyet Florenczből kapott ajándékul. A király nagyon kedvelte, egyik költője meg megénekelte az oroszlánpárt, melyhez csakhamar valóságos mondakör fűződött. A várkerten kivül a budai és pesti oldalon kiterjedt királyi vadas kertek voltak. A királyi palotáról az egykoru idegenek a legnagyobb elragadtatással nyilatkoznak s egyik pápai követ azt mondja, hogy Olaszországban sincs nagyobb, fényesebb. Remeke a nagy trónterem volt, az ország és a király czímerével s az 1479-iki hadi sikereket dicsőítő felirattal. Mellette a tágas ebédlő terem tűnt ki, mely ízléses és gazdag diszítésével káprázatos benyomást tett. Falait selyemkárpit borította, bútorzata választékos volt; közepén hatalmas kőoszlopzat emelkedett körülötte nyolcz pohárszékkel, melyeken mesés értékű arany-, ezüst evő- és ivókészletek hevertek. Igen fényesek voltak a királyi hálótermek, de általában az összes helyiségek, melyekben mind festmények, kisebb szobrok álltak s falaik csak úgy ragyogtak az aranyozástól. Ép oly nagyszerü volt a vártemplom, igazi tárháza a műkincseknek. Ott őrizték remete szent Pál holtestét s midőn a király ezt a budai hegyekben, a mai szép Juhászné táján fekvő szent Lőrincz pálos kolostornak adományozta, a szultántól megszerzé alamizsnás szent János tetemét, melyet ezüst koporsóban a vártemplomhoz épített kis, de remek kápolnában helyezett el. Valóban ünnepélyes, lélekemelő benyomást tett „a bölcseség temploma", a királyi könyvtár, a világhírűvé vált Corvina helyisége. Mátyás családi könyvei (irott könyvek, kéziratok, kodexek), melyeket folyton szaporított, mindinkább könyvtárrá nőttek, melyet a hetvenes években palotája első emeleti részében, két gyönyörű teremben helyezett el. Félköralakú csarnokon, a csillagvizsgáló termen át, melynek mennyezete a kék égboltot ábrázolta, vezetett az út a könyvtár két díszes, tágas, világos terméhez. Az egyik a latin, a másik a magyar, görög, olasz, héber és más keleti kéziratokat és nyomtatványokat fogadta magába. A falak mentén faragott faállványokon feküdtek a kéziratok, a kor szokásaihoz képest mindegyik lánczczal megkötve. Legtöbbjének kötése is stílszerű volt, a király czímerével vagy arczképével ellátva. Mindkét terem mennyezetét és falait megfelelő festett vagy aranyos faragott diszítés élénkítette s a festett üvegből való ablakokon át bőven áradt a világosság. Mindegyik teremben nehány háromlábú szék állt szőnyeggel letakarva, míg a királynak külön, római ízlésben készült szőnyegborította pamlaga volt.

Ez a könyvtár, a Corvina, volt a palota egyik főkincse, a király egyik leghíresebb alkotása, melyet szeretettel gondozott, szakértő könyvtárnokok felügyeletére bízott s töméntelen költséggel gyarapított halála napjáig. Szemmel tartotta az európai kéziratpiaczot s összevásárolta legszebb termékeit, sőt Görögországban és Kis-Ázsiában is eszközölt vásár-

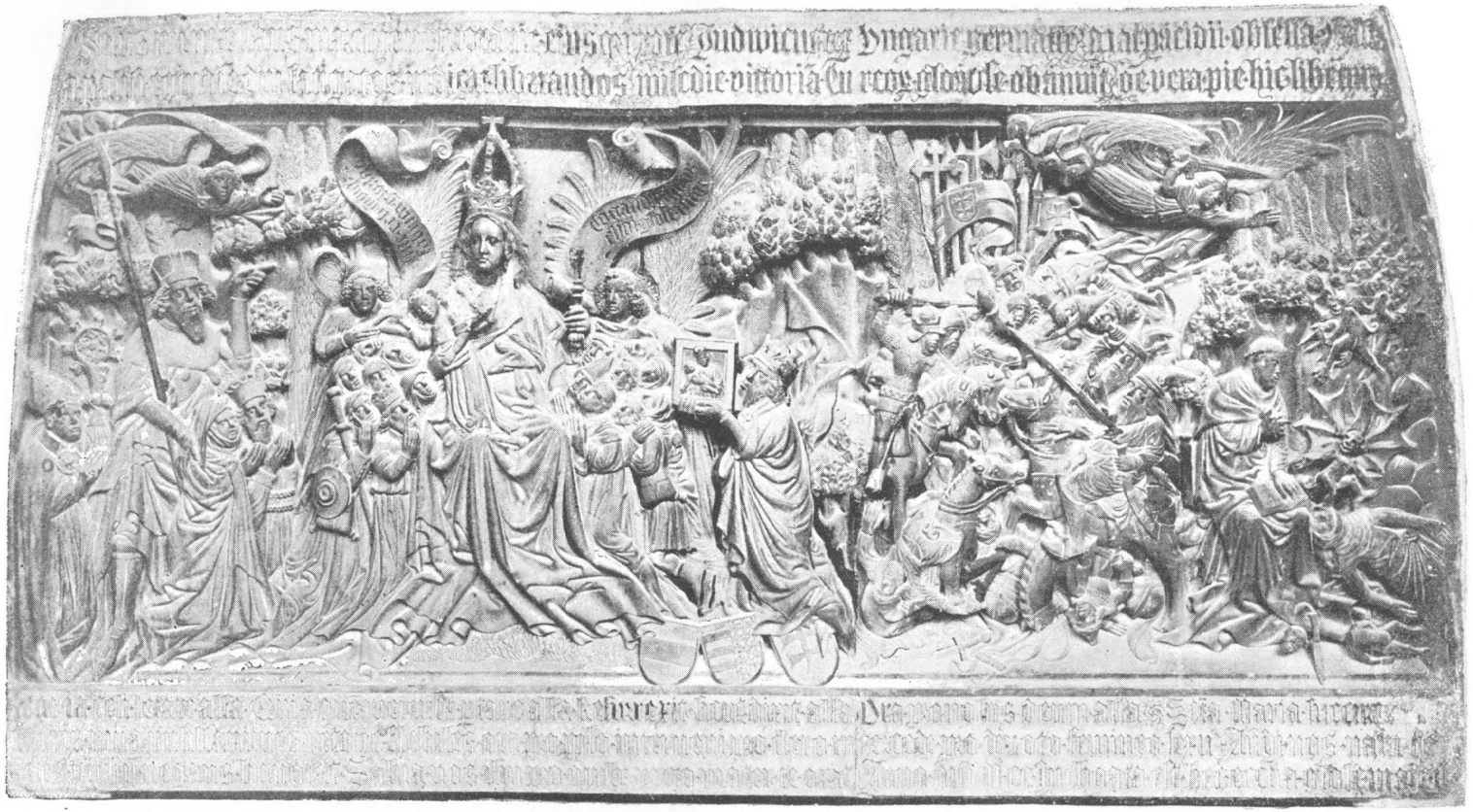

Az Athenaeum nyomása.

NAGY LAJOS DIADALA A TÖRÖKÖK FELETT ÉS A MÁRIA-CZELLI TEMPLOM ALAPITÁSA.

(Dombormű a mária-czelli templom portaleján.)

lásokat. Udvarában állandóan számos, időnkint egyszerre 30 másoló működött, másrészt a nyugat leghíresebb könyvmásoló műhelyei dolgoztak számára. Ezek közt világhírre tettek szert a flórenczi Attavante és Gherardo miniatorok másoló intézetei, melyek a kéziratot művészi tökéletességű színes kézrajzokkal, miniatürökkel diszítették. Különösen Attavante dolgozott sokat és szépet Mátyás számára. Az ilyen festett codexek voltak a könyvtárnak művészi szempontból legértékesebb kincsei, melyek némelyikéért a bőkezű király 1500 aranyat, mai értékben valami 65.000 koronát fizetett. De voltak benne egyszerű irott könyvek, melyek értéke régiségökben vagy belső tartalmukban rejlett, mert unikumok voltak s a róluk vett másolatok útján maradtak meg s váltak ismertté a külföldön. Volt bennök számos régi görög s egy régi longobard betűvel írt Virgilius-kézirat. A király gondosságát a könyvtár gyarapításában eléggé jelzi azon körülmény, hogy évtizedek multán is a Corvinából vettek előkelő külföldiek másolatokat, olyan megbízhatók vagy másutt egyáltalán nem találhatók voltak kéziratai. Kora tudósaival a király számos könyvet iratott, melyek eredetije, a mennyiben elkészültek, szintén a Corvinát diszítette. Összesen 2—3000 darab irott és nyomtatott könyv halmozódott föl a könyvtárban, mely ezen ma csekélynek látszó számmal is Európának akkor talán leggazdagabb, de mindenesetre legrendezettebb és tervszerűen szaporított ilyen gyűjteménye volt. A királyi könyvbarát sokoldalúságához képest képviselve volt ugyan benne az akkori tudomány minden ága a theologiától az asztrologiáig, de valószinűleg a régi klasszikusok, történészek és katonai szakírók művei voltak benne túlsúlyban. Idővel ez a fényes könyvtár elkallódott, elpusztult s a mi kevés megmaradt belőle, a hazai és európai könyvtárakban szanaszét őriztetik. Ezeket a fenmaradt kézirati könyveket nevezik ma Corvin-codexeknek. Számuk nem éri el a százötvenet, de e szám a régi könyvtárak állományainak alaposabb megvizsgálásával mindinkább szaporodik s legujabban egy római könyvtár egy latin s a bajor muzeumi könyvtár egy görög kéziratáról állapították meg, hogy Mátyás könyvtárából való s hogy az a régi humanista, kitől ez utóbbi sok kézen át Münchenbe került, több Corvina birtokában is volt.

Mátyás király azonban nemcsak könyveket gyűjtött. Erős műérzéke kiterjedt a művészet minden ágára. Gyönyörködött a festészet és szobrászat minden egészséges alkotásában. Budára hívta kora egyik legkiválóbb olasz festőjét, Filippino Lippit. Ez azonban nem követte hívását, de két nagy képet (az egyik az úrvacsorát ábrázolta, a másik a király arczképe volt egy érem alapján festve) festett számára. A milanói herczeg meg Leonardo da Vinci egyik festményével, egy madonna-képpel örvendeztette meg. De maga is vásároltatott festményeket Olaszországban, a mint Budán szintén kiváló festők dolgoztak neki s nemcsak a palota diszítésében, a falak és mennyezetek kifestésében segédkeztek. A király megfestette a maga, neje, vitéz hadvezérei arczképét, nehány

olyanét is, kik a harczmezőn estek el s e képekkel diszítette azon termeket, melyek falait nem másnemű festmények vagy gobelinek, szőnyegek borították. Különösen foglalkoztatta a szobrászatot, elkészíttette a maga és Beatrix királyné domborművű arczképét, a Hunyadyak szobrait; budai és vidéki díszkertjeit valósággal elárasztotta mindenféle szoborművel, díszkúttal és medenczével, s régi híres szobrokról másolatokat vétetett. Andrea Verocchio, a nagy Leonardo da Vinci jeles tanítója két bronz féldomborművet alkotott számára, melyek Nagy Sándort és Dáriust ábrázolták s a budai palota értékes műkincsei voltak és vele pusztultak el. Épen úgy foglalkoztatta a műipar minden ágát; beszerzett sokféle csillagászati műszert, alkottatott gyönyörű ötvösműveket, remek szőnyegeket, kárpítokat. Trónkárpitjaiból fenmarad kettő, mindegyik mesterműve a szőnyegszövésnek. Építészek, szobrászok, festők, ötvösök, rézmetszők, műfaragók, műasztalosok, ácsok, műkertészek, részben hazaiak, leginkább olaszok, főleg flórenczieк gyűltek udvarába s töltötték meg a művészet és műipar alkotásaival a királyi palotát, melynek fényén és szemkápráztató pompáján, kerteinek mosolygó bűbáján egy nagy lélek, alkotójok, a király lelkének meleg költőisége lebegett. „Olaszországban sincs fényesebb és nagyobb palota — irja elragadtatva a pápai követ — a budainál (1483). Bölcs Salamon udvara sem lehetett fényesebb". A Duna felé az épületek homlokzata nem volt ugyan oly pazarul kiképezve, mint a mai Krisztina-város felé néző rész, de a palota onnan is nagyszerű, megragadó látványt nyujtott. Mátyás általában korának legelső, legbőkezőbb gyűjtője volt; gyűjtötte a régi emberöltők életének minden értékesebb emlékét, a könyveken kívül régi pénzeket, feliratokat, szobrokat s ezzel Buda várát a kor egyik leggazdagabb múzeumává, műkincstárává avatta, mely világhírre emelkedett s magára vonzotta a legnemesebb szellemek figyelmét.

Mátyás király uralkodása idején a nyugati világ már ismerte a könyvnyomtatás titkát s a nyomtatott könyv megkezdé hódító útját. Csakhogy időre volt szüksége, míg érvényesülhetett, míg régi, arisztokratikusabb versenytársát, a drága kodexet legyőzhette. Maga a nyomtatott könyv olcsóbb s így demokratikusabb természetű volt; a nagy közönséghez fordult s csak akkor és ott jutott kizárólagos uralomra, hol a tömegek beléptek a könyvvásárlók sorába, vagyis akkor, mikor az írás-olvasás ismerete általánosabbá vált. Mátyás király könyvtárában nagy számmal voltak nyomtatott könyvek s a király nem ismerte félre a könyvnyomtatás jelentőségét. Egy ízben maga intézkedett (1479), hogy az esztergomi javított breviáriumot kinyomassák, mi meg is történt. De mint korának többi hatalmasait, a pápától és császártól kezdve a püspökökig és főurakig az ő pompakedvelő lelkét szintén inkább a hagyományos irott könyv vonzotta. Irott könyvből merítette zsenge korában ismereteit, irott könyv volt első olvasmánya, utóbb meg az ilyen irott könyv pom-

pázó külsejével, rajzaival, festéseivel jobban megfelelt ízlésének, mint a sajtónak egyszerűen kiállított, szerény külsejű terméke. Így történt, hogy az a nyomda, mely uralkodása folyamán Budán keletkezett, hamar megszűnt, mert mint akkor sok más, nagy és erős irodalmi élettel dicsekvő városban megesett, nem kapott elegendő foglalkozást. A nyomda nem is a király, hanem Karay László óbudai prépost s kir. alkanczellár kezdeményezésére létesült. Karay 1471-ben Rómából, hol követségben

Az erlangeni Corvin-codex kötése.

volt, haza térve, olasz földön megismerkedett Hess András német könyvnyomtatóval, ki biztatására Budára kisérte s ott műhelyt rendezett be. De eleinte épen nem akadt munkája s csak 1473 első felében nyomatta ki a magyarok krónikáját, a magyar nemzet történetét. A művet pártfogójának, Karay Lászlónak ajánlotta s nyomatott egy-két más munkát is, de csakhamar foglalkozás hiányában eltávozott hazánkból. Hess az úgynevezett vándor könyvnyomtatók egyike volt, ki midőn nem tudott

Budán meghonosodni, másutt próbált szerencsét, mint azt akkoriban gyakran tették pályatársai s magyarországi nyomdászok is akadtak külföldön. Könyvkereskedő, ki irott és nyomtatott könyvek elárusítását üzletszerűen folytatta, már volt ez időben Budán s a nyomda megszünése után sem hagyta abba üzletét.

De noha a király a könyvnyomtatásban rejlő végtelen erőt még nem használta föl, annál buzgóbban értékesített polgárosító czéljaira mindenféle más eszközt. Olaszországgá akarta varázsolni Magyarországot s magyar népét olyan művéltté s a műveltség segélyével olyan gazdaggá igyekezett tenni, mint az olaszok voltak, kiknek szellemi élete akkor jutott delelőjére. A kor egész műveltségét akarta Mátyás a magyarságba beoltani, nemzete közkincsévé tenni. Erre az oktatásügy czélszerűbb, életrevalóbb szervezését tartotta a legalkalmasabbnak. Az ő idején sok iskola működött az ország minden részében, a városokban, a kolostorokban s a káptalanoknál. E nép- és középiskolákat az állam még nem vonta be hatáskörébe, ellenben a főiskolák ügyét Mátyás már állami ügynek kezdte tekinteni. Noha ekkor is tömegesen látogatták a magyar ifjak a külföldi egyetemeket, s Bécsben, Krakóban, Prágában, Paduában, Bolognában, Ferrarában állandóan igen sok volt a magyar hallgató, noha itthon a pécsi egyetem még mindig fennállt s szerény szerepe daczára a magyar értelmiség egy részét nevelte, Mátyás király már uralkodása első tizedében egy második magyar egyetem alapítását indította meg, s erre 1465-ben engedélyt kért a pápától. A pápa megadta az engedélyt s Vitéz János érseket hatalmazta föl, hogy az új és teljes egyetemet olyan városban állítsa föl, melyet a király alkalmasnak talál. A primás buzgón megfelelt a megbízásnak s a király kívánságához képest és költségén Pozsonyba telepítette az egyetemet, melyet kitünő tanári karral látott el. A tanárok egyike korának leghíresebb csillagásza, Regiomontanus volt, kit Mátyás különös rokonszenvével tisztelt meg s a saját csillagvizsgálójában alkalmazott, sőt egyik jeles szakművét, melyet később Columbus Kristóf magával vitt, midőn ismeretlen világrészek felé vitorlázott, saját költségén adta ki, mit abból lehet következtetni, hogy ez a munka Mátyás királynak van ajánlva. A pozsonyi egyetem (Academia Istropolitana) 1467 junius 20-ikán alapíttatott s csak a Mátyás halála utáni küzdelmekben szünt meg. Sőt a király harmadik egyetemet akart országának adni, még pedig székvárosában, Budán, hogy ezzel is emelje jelentőségét. Zsigmond király megszünt óbudai főiskoláját igyekezett felujítani s a régi intézet czímerét adományozta a maga alkotásának. A hittudományi kar felállításával fogott terve valósításához s ez intézetet is a dömés rendre bízta, mely a pécsi egyetemet ellátta. A Nagyboldogasszony- (Mátyás) templom közelében a mai pénzügyminiszterium telkén állt a dömések temploma és zárdája; ebben székelt az uj főiskola, melybe a király külföldi, főleg olasz taná-

rokat is meghivott. De másnemű gondjai megakadályozták a többi karok felállítását s a budai intézet tisztán hittudományi főiskola maradt. Az ő korában a bécsi egyetem szintén a magyar király főiskolája volt, mely a magyar uralom alatt sem vesztett régi hírnevéből, előkelő tudományos állásából semmit. Mátyás ez intézetet védszárnyai alá vette s általában minden alkalmat megragadott, hogy érdeklődését és rokonszenvét az oktatásügy iránt kimutassa. Az ingolstadti egyetem alapításakor a megnyitó ünnepélyre, mely 1472 junius 26-án nagy fénynyel s sok német fejedelem jelenlétében ment végbe, Mátyás király képviselőt küldött dr. Rabenstein János személyében, mi kellemes feltűnést keltett, mert Frigyes császár tudomást sem vett az ünnepélyről, noha meghívták. Ellenben a magyar király mindenütt ott volt, hol a szellemi élet érdekeit istápolni, tudomány és ismeret terjesztését előmozdítani lehetett. Élénk levelezésben állt a külföldi tudományos világ kiválóságaival s a neki ajánlott munkák száma egész kis könyvtárrá nőtt, mi azt bizonyítja, hogy a király bőkezű Maecenás volt, a legbőkezűbb Európa akkori uralkodói közt. A kiket megkedvelt, a kiket czéljaira használhatott, a kikről föltehette, hogy tollukkal érdekeinek, hírének-nevének használni, tudásukkal a magyar elmét megtermékenyíteni képesek, azokat állandó vagy rövidebb tartózkodásra udvarába csábította. Mindig voltak körében nagy műveltségű, tudós férfiak, s lassankint nem csupán a katonai és egyházi, hanem a szellemi arisztokráczia fényes kara

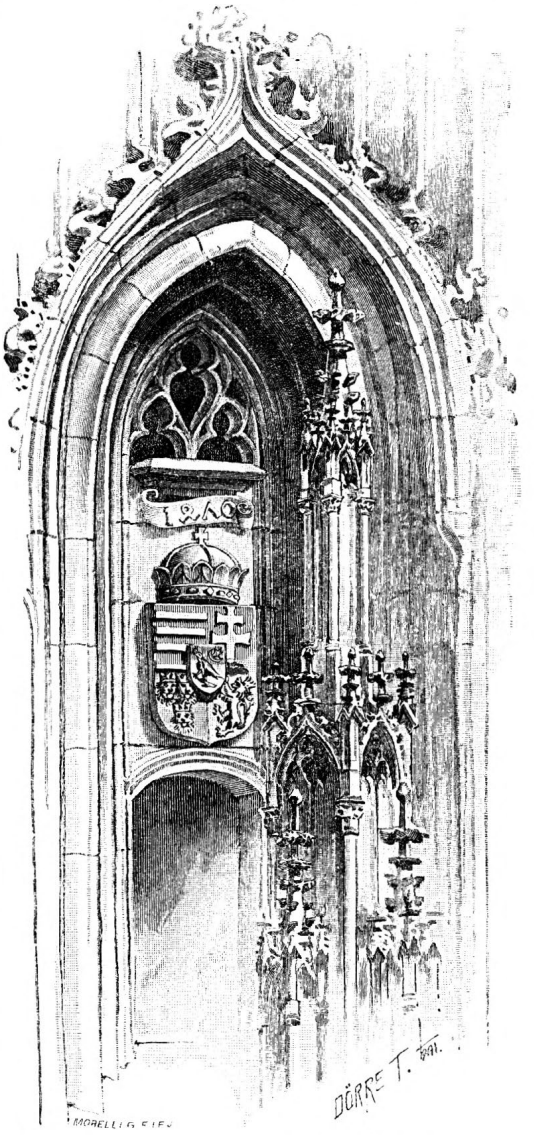

Mátyás király czímere a budavári Nagy-Boldogasszony-templom régi tornyán.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

környezte felséges személyét. Különösen az olaszokat kedvelte, közülök Ugoletti Tádé, Bonfini Antal, Galeotto Marcio, Bandini Ferencz, Valori Fülöp, Brandolini Aurél, Ranzano Péter, Fontius Bertalan, Cynthius, a koszorus költő, Gatti János, Nigri Péter, Gazio Antal jeles humanista s hires orvos, mindnyájan igen sokoldalú emberek, írók, költők, bölcsészek töltöttek hosszabb-rövidebb időt az országban. Megbizásából Bonfini Magyarország történetéhez gyűjté az anyagot, melyet később derék munkává dolgozott fel. Galeotto, a király egyik különös kedvencze, s körének örökké vidám és szellemes tagja, költő és mindenhez értő író, Mátyás emberi és uralkodói egyéniségének jellemzéséhez nyujtott igen érdekes adalékokat. De az olaszok mellett sok más jeles tudóst és tanárt is vonzott országába a bőkezű király. A német származásúak közül a híres Regiomontanuson kívül Icus Márton tanár, Olmüczi Ágost váltak ki s emelték a magyar király udvarának fényét, mely Európa egyik legelső irodalmi gócza volt.

De talált a király itthon, a saját alattvalói körében is sok alkalmas embert, nagyműveltségű egyéniséget, kik odaadóan támogatták nemes polgárosító törekvéseiben. Első sorban ott állt oldalán neje, Beatrix királyné, ki nem épen nagy eszével, de modorával, méltóságos fellépésével, sokoldalú tudásával tűnt ki s a szellemi érdekek iránt meleg rokonszenvet táplált. Előkelő királyi jelenség, szép asszony volt, szerette férjét s követte példáját a tisztes életmódban. De férjében csupán a hatalmas királyt szerette s sok kellemetlen órát is okozott neki, mert, mint igazi délolasz nő, rajongott a hatalomért s mindenféle cselszövénynyel igyekezett befolyását öregbíteni. Művelődési törekvéseiben azonban buzgón támogatta Mátyás királyt. Maga is a műveltség világából származott, kitünő, tudományos nevelést nyert, sokféle ismeretre tett szert s megtanult magyarul. Tudta idézni a klasszikusokat, a zsoltárokat, folyton olvasgatott, kedvelte a művelt emberek társaságát s férje példáját követve Óbudán diszes építkezéseket eszközölt. Kitünő háziasszony volt s e dicséretes tulajdonai férj és feleség közt a rokonszenv édes kapcsait szorosra fűzték, bármi sok ellentét mutatkozott különben jellemökben.

Mátyás király tudós körének legtöbb hazai tagja a magyar egyházi rendből került ki, melyben tervszerűen nevelte a fenkölt czéljaihoz megkivántató magyar elemet. De a magyar főpapságban régebben sem hiányoztak a kiváló tudományú férfiak. Vitéz János még váradi püspök korában a humanizmus egyik központjává avatta székhelyét. A külföld híres tudósai közül többen még Váradon meglátogatták s Vitéz mint esztergomi érsek szivesen töltötte idejét a tudósok szellemes társaságában. Volt könyvtára, sokat költött építkezésre s esztergomi székét szép épületekkel diszítette. Igen tanult ember és jeles író volt utóda, Beckensloer János s a szintén idegen származású Veronai Gábor, előbb ferencz-rendi barát, utóbb erdélyi és egri püspök, kit „a király

igazgatójának és jobb szemének" neveztek. Melléjök a tudós magyar főpapok egész tömege sorakozik, kiknek nagy része éveket töltött olasz egyetemeken s a kor egész műveltségének osztályosává lett, itthon pedig a király szolgálatában gyorsan fényes pályát futott meg. Ilyenek voltak Várady Péter kanczellár és kalocsai érsek, Báthory Miklós, Dóczy Orbán és Geréb László püspökök, Garázda Péter, Hanthó György prépost, alkanczellár és kincstartó, a nagyeszű és tudású, de erkölcsi érzés nélküli Bakócz Tamás, ki pappá is csak akkor szenteltette magát,

Ranzano kihallgatása.
(A nemzeti múzeumi Ranzano-codex czímlapján.)

mikor Mátyás a győri püspöki székbe ültette (1487), Drághy Tamás királyi személynök, Kálmáncsehy Domokos fejérvári, Karay László óbudai prépost, Kosztolányi György Polycarp, ki olasz iskolákon tanult, a diplomácziai pályán mint világi ember sikerrel működött, de végül pap lett, Rómába költözött s ott halt meg. Egy másik magyar, Pannoniai András, ki ifjuságában öt esztendeig Hunyady János alatt katonáskodott s jelen volt Mátyás keresztelőjén Kolozsvárt, utóbb megvetve a „családd világ hiú pompáját", Olaszországban a néma barátok (karthausi) szerzetébe

lépett, s mint író és tudós külföldön emelkedett tekintélyre. Jól tudott magyarul, de Mátyás királyt is latin munkával tisztelte meg. Külföldön igen nagy hirre emelkedtek a magyar egyházi szónoklat művelői, Temesvári Pelbárt, Magyarországi Mihály, Laskai Osvát, kiknek beszédgyüjteményei a következő században töméntelen kiadásban jelentek meg, továbbá Farnadi Miklós ferenczrendi barát, ki jeruzsálemi zarándokutjáról később latin munkát írt. De a korszak magyarországi latin írói sorában Csezmiczey János (Janus Pannonius 1433—1472), Vitéz János unokaöccse vált Európaszerte leginkább népszerűvé. Évekig tanult Olaszországban s mérhetetlen tudással tért haza. Gyönge, beteges, de elragadóan szép és kedves ember volt, ki olasz földön, hol széles körű ismeretségeket kötött, valamint itthon egyaránt elbűvölt mindenkit. Az egykorú magyar „angyalinak" nevezi, kinek latin és görög ékesszólása csodálatot kelt, kinek hangja oly zengzetesen édes, mint az orgonáé. Örök jókedve, élczes beszéde, ismeretei, költői tehetsége csakugyan megnyertek számára mindenkit, első sorban magát a királyt, ki Csizmiczeyt alig 26 éves korában az ősi pécsi püspöki székbe ültette. De az élvvágyó, az élet poharát szilajul ürítgető ifjút ez az állás nem elégítette ki. Idegen maradt hazájában, barbároknak tekintette a Duna zord mellékén élő honfitársait s szüntelen Olaszország kék ege alá, az élvezetek ősrégi forrásához, az ottani könnyűvérű társaságba vágyakozott vissza. Ez elégedetlensége is hozzá járulhatott, hogy utóbb vakmerő politikai kalandokba bonyolult s királyi jótevője ellen lázadt. Írói egyéniségében alig van magyar vonás s költészete, a mennyiben ismeretes, egészen humanista, nemzetközi jellegű. Csak egy pár epigrammjában találni némi magyar vonatkozást, ámbár foglalkozott az eszmével, hogy „Nagy Hunyadynk hősi harczát" terjedelmesebb költői munkában örökíti meg. De nem tette; épen úgy nem írt magyar nyelvtant, mint a hagyomány állította. Az sem valószínű, hogy Magyarország történetét (Annales Hungariae) versben megírta volna. De ha tette is, e műve nem jutott reánk. Ellenben költeményei, melyeket halála után, feledve szerzőjök hálátlanságát s megsiratva költőjöket, a nagylelkű király főkanczellárjával, Várady Péterrel összegyűjtetett, elég számosak s a maguk idejében sokan élvezték őket. Csakhogy az idő lassankint ráborította költőjökre a feledés takaróját, s az évezredek óta virágzó római latin költészet művelőinek végtelen, át sem tekinthető hadseregében Janus Pannonius mindinkább üres névvé vált. Alakja észrevétlenül, elfeledve áll a pályatársak sűrű tömegében, pedig ha nemzete nyelvén szólaltatja meg ragyogó tehetségét, művei örök életre tehettek volna szert.

De a kor viszonyai Csermiczey Jánost Janus Pannonius-sá, a magyar ifjút latin költővé alakították át, mert a latin levén a mindenható egyház hivatalos nyelve, az iskola mint egyházi intézmény teljesen a latinság szolgálatában állt s erősen latinosította az ifjuságot, mint azok a latin-magyar szótárszerű munkák bizonyítják, melyek ez időszakból

ránk maradtak. Ezek segélyével tanították a magyar fiút latinra, ellenben még nem adtak kezébe magyar nyelvtant, ez időből legalább egyet sem ismerünk, hogy anyanyelvének törvényeit elsajátítsa s szabatos ismeretökkel magyar íróvá fejlődhessék.

Ehhez járult az a körülmény, hogy a latin volt a nemzetközi humanismus hivatalos nyelve s így mikor a humanista műveltség a magyar királyi udvart magához hódította, a latinság uralkodó állása egyházban és államban még inkább gyarapodott. A műveltebb körök az egyház, az állam, az iskola s a tudomány hagyományos nyelvét használták, míg a kevésbbé műveltek úgyszólván babonás tiszteletet tápláltak iránta s megcsontosodott bennök az a balhit, hogy törvény, királyi oklevél, bírói itélet nem is érvényes, ha nem latinul iratott. A morva rendek épen Mátyás hozzájárulásával korlátolták cseh anyanyelvök javára a latin nyelv használatát a törvénykezésben azzal az indokolással, hogy a latint kevesen értik. Ellenben nálunk az igazságszolgáltatásban kizárólag a latin uralkodott, noha itt még kevesebben értették, s Mátyás királynak maradt fenn mindenféle, latin, német, cseh irata, csupán csak magyar nem. Az egykorú külföldi csodálkozva jegyzi föl, hogy „a keresztény népek közül egyedül a magyarok írnak kizárólag latinul".

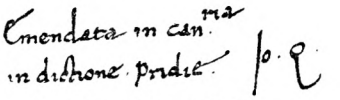

Csezmiczey János aláírása.

Ez állapot Mátyás király alatt sem változott, noha ő testestől lelkestől magyarnak érezte magát, sőt annyira magyar volt, hogy a magyarok ősrokonait, a félévezred előtt az őshazában maradt magyarokat ide akarta telepíteni. Érezte nemzete testvértelen voltát, számbeli csekélységét, mely a nagy nemzeti politika érvényesítését annyira megnehezíti. Az őshazában maradt magyarok tömeges áttelepítésével akart a bajon segíteni s a merész, fantasztikus eszme azon az egyszerű tényen hiusult meg, hogy senki sem tudta megmondani, hol van az őshaza s hol kell az ősmagyar rokonokat keresni? De uralkodása a magyar nyelvre, fejlődésére, öntudatra ébredésére sem maradt mélységes hatások, áldásos következmények nélkül s annak a lendületnek csíráit, melyet a nyelv és irodalom a XVI. században vett, közvetlenül Mátyás király vetette el s az ő uralkodása a magyar irodalom tulajdonképeni megszületésének emlékezetes korszaka. A humanista műveltség, melynek éltető verőfényét egész nagy országára szétterjesztette, idegen volt ugyan, de mégis műveltség volt s a magyar közlelket sem hagyta érintetlenül, a magyar elmében is a tavasz rügyeit fakasztotta. A nemzeti nyelv önálló egyéniségének öntudatára jutott s ennek megfelelően szerepet követelt magának a közéletben, sőt az egyházban is. Az erdélyiek felkérték püspöküket, Geréb Lászlót, állítsa vissza egyházmegyéjében azt a régi, a szent királyok korabeli szokást, hogy a keresztelés, bérmálás és házasságkötés szentségében a hívek magyar nyelven

részesüljenek. A püspök élénken érdeklődött hívei e kívánsága iránt. Értekezett Mátyás királylyal, főpaptársaival s minthogy a szent közzsinatok alkotta latin szerkönyvnek még nem volt hivatalos, püspökileg helybenhagyott magyar fordítása, felhívta (1478 február 16) egyházmegyéje papságát, küldjön hozzá egy-két alkalmas embert, ki a fordítást végezze s a befejezett munkát átvizsgálás és jóváhagyás végett neki bemutassa. E kezdeményezésnek nem lett ugyan következménye, de mindenesetre jelzi azt, hogy a nemzetben már élt a vágy, hogy anyanyelvét kiemelje eddigi alacsony állapotából. A humanista műveltségű püspökök, valamint a papságnak e műveltségtől kevésbbé érintett alsó tömegei, szerzetes és világi papok egyaránt lelkesülten kapták föl az eszmét, hogy a magyar nyelv minél több tért hódítson az egyházban. Temesvári Pelbárt barát, korának egyik legnépszerűbb hitszónoka, buzgó előharczosa volt a magyar (lingua nostra) nyelvnek s fennen hirdette, milyen téves az a felfogás, mintha az egyházban csupán a latin nyelvet lenne szabad használni. Ő maga többnyire magyarul szónokolt, az együgyü néphez fordult, a magyar tömegek eszejárásához alkalmazta beszédeit s csak később fordította latinra és nyomatta ki több gyűjteményben, melyek Európaszerte népszerűvé tették nevét s melyek egyike 22 év alatt (1499—1521) 21 kiadást ért.

Más szerzetesek még sikeresebben szolgálták a magyar nyelv ügyét. Némethy György a magyar husziták által magyarra fordított bibliát lemásolta s Moldvából haza hozta (1466), Báthory László, a buzgó pálos szerzetes a hagyomány szerint maga is lefordította az egész szentírást s átadta Mátyás királynak, ki budai könyvtárában helyezte el. A középkor egyházi énekei, a latin hymnusok, azok, melyeket a katholikus világ összes templomaiban énekeltek, valamint azok, melyeket egykor magyar szerzetesek latinul szerzettek, már mind le voltak magyarra fordítva, még pedig ismert töredékeikből itélve költői bájjal és lendületes, magyaros versalakokban. Átültették a legendákat, a szentek életét s a Katalin-legenda a fejlődő s a humanista műveltségtől érintetlen magyar működtészet egyik legüdébb hajtása. E korból maradt fenn a Miatyánk legrégibb ismert magyar fordítása, ámbár kellett sokkal régebbnek, szent István-korabelinek is lennie. Bármennyire behatolt a tétlenség és világi élet a zárdákba, némelyikben még mindig hiven ápolták a hazai irodalmat s a szerzetesek közt ébren maradt az édes anyanyelv szeretete.

De az új korszellem és műveltség nemcsak az egyházra, hanem a világi társadalom különféle rétegeire is termékenyítőleg hatott. Fokozta az írni-olvasni tudók számát, kifejleszté érzéköket a gondolkodás iránt, ébresztette tudásvágyukat s mindinkább fölkelté bennök az ösztönt, hogy gondolataikat magyar nyelven, szélesebb körökkel közöljék. E korszakénál jóval régibb magyar nyelvemlékeink vannak ugyan, a nép-

költészet meg akkor már sok százados, virágzó multra tekinthetett vissza. De a magyar irodalom mégis csak Mátyás király óta kezd a nemzeti gondolat- és érzelemvilág tulajdonképeni hivatott kifejezője, a nemzeti műveltség hatékony tényezője lenni. Megszületik a magyar műköltészet s első terméke a történeti ének (Szabács megvétele), mely még kezdetleges ugyan, mert inkább a történtek hű elmondására, mint szépségre törekszik, de mindenesetre magyar nyelven, magyar szellemben szól a közönséghez. Mátyás király lelkes örömmel fogadta a nemzeti szellem e megnyilatkozását, udvarába gyűjté jobb művelőit, hol újra megszólalt az egykori regősök dala, a hegedősök kara, kik vitézi énekekben zengték a Hunyadyak dicsőségét, királyuk és nemzetök hősi harczait. Mátyás latin tudósai körében, a klasszikusok nagy alkotásainak élvezete közben legkevésbbé sem veszté el érzékét a magyar lélek megnyilatkozásai iránt; gyakran visszavágyódott a magyar hegedősökhöz és énekesekhez s asztalánál ülve sokszor merült el a magyar nyelvű vitézi énekek, hősdalok hallgatásába. Az idegen tudósok egyike, tehát kifogástalan tanu beszéli, hogy Mátyás király ebéd közben vagy élénk társalgást folytatott környezetével, vagy pedig énekeket és lantosokat hallgatott, kik magyar nyelvű hősdalokkal szórakoztatták. E dalok tárgya mindig valami kiváló katonai tett volt; anyagot — jegyzi meg az idegen — a költő folyton talált újat, mert az országot csupa ellenség környezte s volt tusa elég. Igy a lantos főleg a török harczokról dalolt, szerelmes verset ellenben az udvari ebédeken csak ritkán adtak elő. Mátyásnak volt nemcsak kitünő ének- és zenekara, melyről a leghivatottabb szakember, a pápa énekkarának legfőbb igazgatója mondja, hogy soha jobbat nem hallott, de voltak magyar udvari költői is. Közülök Gábor deák nevének emléke maradt fenn, ki klasszikus mintákra szerzett magyar énekeket, melyeket a király különösen kedvelt s gyakran meghallgatott.

A magyar költészet ép oly előkelő szerepet játszott tehát Mátyás király udvarában, mint az idegen tudomány s példáját követte a főúri társadalom. Főpapoknak szintén voltak hegedőseik és énekeseik, kiket általában szivesen láttak mindenütt, mert a kitüntetés, melyben királya részesítette, fokozta a költészet iránti becsülést, emelte művelőinek tekintélyét és társadalmi állását. A tisztelet, melyben az udvar részesítette, az egész értelmiségre áthatott s írót és irodalmat általában tisztelet tárgyává tett. Az udvari költészet, a hegedősök hősdalai eljutottak a társadalom legalsó rétegeibe; megértette őket a köznép is, mert — mondja az egykorú olasz, kit ez nagyon meglepett, hisz az ő hazájában igen sok volt a lényegesen eltérő nyelvjárás — minden magyar, akár nemes, akár paraszt egy és ugyanazon nyelvet beszél, ugyanazt a kiejtést és hangsúlyozást használja.

E gazdag költészetből csak némi töredékek maradtak ránk, egy-két száraz ága a hatalmas fának, mely az egykorúak szerint dusan tenyészett

s míg a délszláv guzlárok ajakán mai napig élnek a hősdalok, melyekben az ősök egykor Mátyás király vitézi tetteit zengték, míg a krajnai népdaloknak Mátyás király ma is kedves alakjok, a magyar hősdalköltészet ez időbeli virágait eltemette az idő zivatara. Hogy oly kevés maradt meg belőle, nem azt jelzi, hogy kevés volt, hisz Mátyás kőpalotáiból, érczszobraiból sem maradt meg semmi. Valamint mindez, akképen elpusztult a magyar költészet, noha e korbeli virágzását egykorú idegen írók kifogástalan tanusága bizonyítja. Nemcsak megvolt és virágzott, hanem erős összekötő kapcsot alkotott a társadalom rendileg szétválasztott rétegei közt s a királyi udvartól kezdve le az egyszerű jobbágyházig nemzeti szellemet lehelt, nemzeti önérzetet fakasztott, az ősök iránti tiszteletet s a királyhoz és hazához való hűséges szeretetet tartotta ébren a magyar szivekben. Az ősök iránti kegyelet, a történelmi érzék jele, hogy az első hazánkban nyomatott könyv nem egyházi munka, hanem a magyarok krónikája (budai krónika) volt s hogy Turóczi János királyi itélő mester, Drághy Tamás akkor kir. személynök „édes és gyönyörűséges szavai" hatása alatt ismét kinyomatta a régi krónikákat, Mária királynő halála óta meg némi önállósággal megírta hazája történetét. Turóczi tanult, művelt ember volt, kinek tudományát külföldön is megbecsülték. Királya szolgálatában megnyilt előtte a levéltár és Drághyn kívül maga a nádor, Ország Mihály s Hassághy István országbirói főjegyző támogatták műve megirásában. Sokat beszélgetett velök hazája multjáról s az ő biztatásukra állította össze művét, melybe egy pár régi krónikát felvett s ezzel megmentett az enyészettől. Értékes munkája valószinüleg Filipecz János előbb váradi, azután olmüczi püspök közvetítésével Brünnben, akkor a magyar király városában igen fényes kiadásban, érdekes, ámbár képzeleti képekkel diszítve jelent meg 1488-ban. De alig néhány hónap alatt egy budai könyvárus Augsburgban szintén igen diszes és képekkel ellátott utánnyomatot készíttetett belőle, melyben már Mátyás királyhoz szóló ajálat is van, jeléül annak, hogy a király szintén érdeklődött az új történelmi munka iránt. Valószinüleg a király buzdítására nyomatta ki mohorai Vidfy Ambrus, Nógrád vármegye alispánja Lipcsében (1488) a hires 1486-ki törvénykönyvet, ez első törvényünket, mely nyomtatásban megjelent. Egészben ez az erős jog- és történelmi érzék a magyaros gondolkodásnak egyik főkútfeje volt s elősegítette, hogy a magyar nyelv folytassa hódító útját. Terjedt, hóditott a társadalom minden rétegében. Nemcsak Beatrix királyné tanult meg magyarul. Mikor unokaöccsét, a gyermek Hippolitot az esztergomi érseki székbe ültette, lelkére kötötte hogy tanuljon meg magyarul, sajátítsa el a hazai szokásokat, alkalmazkodjék a magyarsághoz. Hippolit állítólag meg is tanult magyarul, minden esetre magyar ruhát öltött, s férfikorban hazájában magyar díszben festeté meg képét Tiziannal, kora s a világ egyik legnagyobb művészével. A tömegekben

De coronatione regis Mathie.

Post mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie Mathias fe.me. filius Illustris Johis de hunyad ppe. co. bistricien Anno dñi milleſimoquadringēteſimoquinquageſimo octauo: q tam exterris ut bohemis & polōis: q nōnullis incolis ſacre corōe ſubiectis ſibi plurimū iſidiātibus ut leo fortiſſimus: inuictiſſimuſq reſtitit. Hic etiā cū ualidiſſimo exercitu regnū bozne ingreſſus caſtrum munitiſſimū Jaycza noīe e manibus turcoz glorioſe eripuerit: deinde uictor rediens ad bungariam: dyademate ſancti regis Stephāi qđ apud Fridericū romanoz impatorē habebat: in ciuitate alberegalis potitus eſt. Poſtea uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puinciā ſacre corōe ſubiectam ſed p id temporis rebellem ingreſſus eſt. ibiq habito acerbiſſimo conflictu triūphū preclarū atq memorabilē obtinuit. Vnde & uexilla pluria inclyte uictorie ſue ſigna budā uſq adduxit. que magna cū celebritate in prochiali beatiſſime Marie uirginis eccleſia affixa bodie conſpiciunt. Reliqua aūt preclara ac mēorabilia facinora ſerēiſſimi atq inuictiſſimi dñi noſtri regis: quia tanta ſunt q breuiter cōprebēdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius proſequenda erunt. Pro quo dño noſtro illuſtriſſimo atq gratioſo optimus maximuſq deus etiam atq etiam rogandus eſt: ut eum in pace tranqlla: iuſticie obſeruatione: ſuorum dilectione: regni incremento: & diuturna demū uite incolumitate tenere: ſeruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII in uigilia penthecoſtes: per Andreā Heſs

Ex Musco Hungarico

A magyar nyomdászat első terméke.
(Az 1473-ban nyomatott budai krónika utolsó lapja.)

szintén tért foglalt a magyarság, a magyar nyelvismeret s az egykorú feljegyzés szerint a katonáskodó oláhságban a ritkaságok közé tartozott az, a ki magyarul nem tudott.

Így Mátyás király politikai és polgárosító alkotásainak hatalmas épületét az erősen kidomborodó magyar nemzeti vonás verőfénye övezi. Mindazt a szépet és nemeset, a mi a magyar néplélekben szunnyadozott, a király egyéniségének varázsa, öntudatos munkája életre keltette, a legnagyobb célok elérésére képesítette. Mint minden nagy uralkodó, akképen Mátyás király egyetemes működésének, akarva nem akarva, az volt szükségszerű hatása, hogy a társadalom összes rétegeiben fölébredt vagy fokozódott a polgárosodásra irányuló ösztön és hajlandóság, mert szellemének egyetemessége kifejezést nyert működésének egyetemességében s hatása alól a legfásultabb ósdiak sem vonhatták ki magukat. Az előkelők, a gazdagok szivesen követték példáját. Mint ő a maga városait, akképen szépítették a főpapok a magok székhelyeit, Esztergomot Vitéz János, Váczot Báthory Miklós, Győrt és Egert Dóczy Orbán, Pécset Csezmiczey János, míg Hanthó György legalább a kalocsai prépostsági templomban építtetett díszes kápolnát. A világi urak sem állhattak ellent a trónról szétáradó világosságnak, vidéki buvóhelyeikről Budára költöztek át, több gondot fordítottak gyermekeik nevelésére, szebb házakat építettek, ízlésesebben, kényelmesebben bútorozták be s ehhez képest modorukban, szokásaikban, mulatozásaikban finomodni, pallérozódni kezdtek. Az ő körükből viszont a vidéki kuriákba jutott el a haladás szelleme, sőt még a jobbágyosztály, a szegény köznép is kezdett kiemelkedni abból az alanti erkölcsű állapotból, melyben csak vegetativ életet élt, csak az evés-ivás és fajszaporítás állati ösztönét követte. Az a tudat, hogy igazában bizton számíthat királya oltalmára, fölébreszté benne az emberi önérzést, s mint eddig a nemzeti munka sanyarúságaiban, úgy immár részt követelt magának a nemzeti jogban, művelődésben és dicsőségben. Ekképen a nagy király minden téren közvetlenül nevelő hatást gyakorolt nemzete összes rétegeire s csak idő kellett hozzá, hogy alkotásai a polgárosodás széles mezején gyümölcsözőkké váljanak.

Mátyás király korának gyermeke volt, a ki a kor hibáit és fogyatkozásait sem nélkülözte. E kor tele volt babonával s sokszor hibás irányban kereste a tudás gyümölcsét. Jövendőmondók, csillagjósok, asztrológusok s más ilyen áltudósok akkor előkelő szerepet játszottak a tudományban; az asztrológiának rendes tanszéke volt az egyetemen s épen a tudós ember vette komolyan tanait. Mátyás, egészen korának gyermeke, szintén hitt e babonában s sok másban is kora tévedéseinek hatása alatt állt. Csakhogy összes hibái semmivé törpültek ragyogó emberi és uralkodói erényei mellett. Az örökös munka hazája szolgálatában, a közügy iránti odaadás s az ország szükségleteinek lángelméjű felismerése, az emberszeretet, és az igazságérzet kimagasló jellemvonásai királyi egyéni-

ségének. Nem riadt vissza a harcztól s ilyenkor félelmetes volt, mert czéljai elérésére ridegen alkalmazta a kínálkozó eszközöket. De igazán elemében csak a béke nagy művei közben érezte magát s minden téren nagyszerű alkotásokat teremtett, mert értett mindenhez s itthon, valamint a külföldön a legalkalmasabb munkatársakat tudta trónja köré gyűjteni. Egyikben-másikban csalódott, de egészben a legkülönbözőbb tehetségek egész seregével rendelkezett, mely sikerrel szolgálta. Mindnyájok közt mégis ő maradt a legkiválóbb, ő volt a vezér, a mester, az ő lángelméje gondolta ki, az ő vaserélye és kitartása teremtette meg azt, mit hazája és nemzete számára jónak, jelene felvirágoztatására, jövője biztosítására szükségesnek talált.

*

Mátyás királynak három felesége egyikétől sem maradt gyermeke. Első neje elhúnyt, mielőtt egybekelt volna vele. Második nejét gyermekágyból tették a csecsemővel együtt ravatalra. Mikor harmadszor nősült, csak 36 éves volt s választottját, az egészséges, erőteljes Beatrixot meleg rokonszenvvel üdvözölte a magyar közvélemény azon szilárd hitben, hogy a házasságot gyermekáldás kiséri s így a népszerű Hunyady-uralkodóház az idők végtelenéig trónon fog maradni. De a szép királyné, mint sok másban, ebben is mindinkább csalódásban részesíté nemzetét. Egymás után múltak az évek s nem hozták meg a várva-várt trónörököst. A házasság meddő maradt s a közvélemény rokonszenve mindinkább elfordult a királynétól, ki viszont nem nagyon törekedett, — ezt maga Mátyás panaszolja a nápolyi királynak, — alattvalói jóindulatát visszahódítani.

Lassankint a király maga is lemondott a reményről, hogy nejétől gyermeke születik s gyakori betegeskedése mindinkább arra kényszerítette, hogy halála eshetőségét számba vegye s a trónutódlás kérdését idejében rendezze. Egyaránt fontos volt ez az országra, valamint a királyra. Az 1462-iki szerződés a Hunyadyak magvaszakadása esetére a Habsburgoknak biztosította az örökösödés jogát. E szerződést széttépte ugyan a későbbi háború, melyben a császár még saját örökös tartományát, Ausztriát is elvesztette. De állandóan használta a magyar király czímét s előre lehetett látni, hogy trónüresedés esetén ismét megújítja régi igényeit s a legnagyobb veszedelembe dönti az országot, mely hallani sem akart róla. Ezt a veszélyt idejében el igyekezett a király hárítani s egyszersmind Beatrix királyné jövőjét biztosítani, mert bármi ellentétes természetek voltak, szerette hitvesét s gondoskodni akart özvegyi sorsáról. Mindkét czél elérésére kínálkozott mód, mert a királynak volt egy természetes gyermeke, s ezt óhajtá törvényesíteni, örökösévé tenni. Második özvegysége idején, a hetvenes években a budai palota tarka, ragyogó életén egy fehér nőalak surran át, kinek arczát sűrű fátyol boritja. Mégsem a képzelődés szülte; test és vér volt

s élete bizonyságául egy fiú gyermeket hagyott hátra. Az özvegy király egy ifjú nő, a hagyomány szerint, mely azonban kevés hitelűnek látszik, Borbála, egy boroszlói polgár leánya iránt heves szerelemre gyuladt. Maga mellé vette a leányt, ki észrevétlen jött udvarába, zajtalanul élt s nyomtalanul tünt el köréből. Igazában csak annyit tudtunk a szerelem e játékáról, hogy volt egy ifjú leány, valószinűleg igen szegény körből, mert gazdag rokonsága bizonyára kiaknázta volna a helyzetet, kit a király forrón szeretett s kit ő gyermekkel ajándékozott meg, azután eltünt, mint az árnyék, mint a tova rebbenő napsugár. A sok udvari költő egyike sem énekelte meg, az egykorúak meg sem emlékeznek akár egyéniségéről, akár származásáról vagy sorsáról s csak az bizonyos, hogy 1473 április 20-ikán gyermeket szült, kit később Corvin Jánosnak neveztek, s kit atyja nemcsak forrón szeretett, hanem nyilvánosan elismert, mert liptói herczegnek és hunyadi grófnak tette meg, sőt

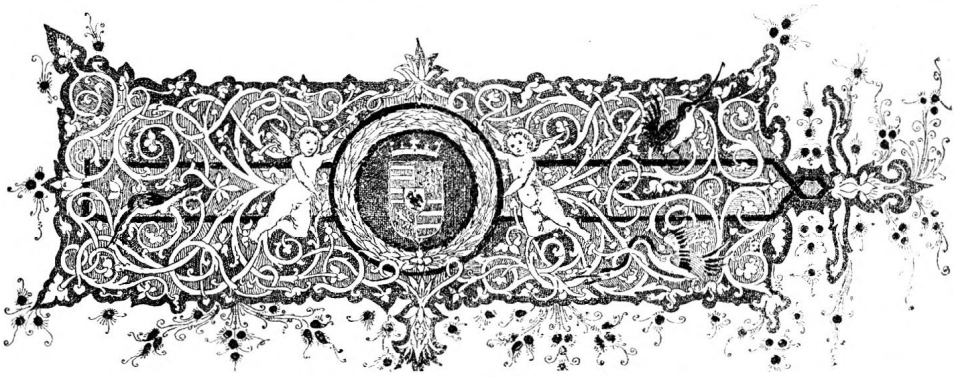

Lapszéli díszítés Mátyás czímerével.
(A Spartianus Corvin-codex czímlapján.)

csakhamar „egyetlen szülöttünknek" nevezte (1479). A gyermek eleinte anyja, ki hamar meghalt, később nagyanyja, Szilágyi Erzsébet gondjaira bizatott, ki reá hagyta dús vagyonát. A míg Mátyás abban reménykedett, hogy Beatrixtól gyermekei lehetnek, János herczeget, mint ily esetekben más uralkodók tették, egyházi pályára szánta s kitünő mesterekkel papi nevelésben részesítette. 1485 óta azonban megváltoztak szándékai. Minthogy törvényes utódra nem számíthatott többé, János herczeget akarta törvényesíteni és trónörökösévé nyilvánítani, mint azt abban az időben nem egy más uralkodó tette. Maga Ferdinánd nápolyi király, Beatrix atyja is a szerelem gyermeke volt s csak utólagos törvényesítéssel jutott a trónra. Mátyás ezen s más hasonló példákat követve, János herczegre akarta tehát koronáját átszármaztatni. Mikor Bécset megvívta, a polgárságot nemcsak a maga, hanem a János iránti hűségre eskettette s ez időtől fogva az ifjú herczeg igazi trónörökösképen szerepel udvarában. A külföld szintén elismerte annak s Mátyás a milanói fejedelmi család egyik bájos sarjával, a szép

Sforza Mária Blankával, ki később római császárné lett, jegyezte el. Az ifjú herczeg, noha ballábának sérülése miatt kissé biczegett, megnyerő jelenség volt s a magyar közvélemény szivesen elismerte a Hunyadyak méltó sarjának; nem emelt kifogást trónöröklési joga ellen, a mint tényleg éveken át minden alkalommal, mikor találkozott vele, olyan tisztelettel üdvözölte, minővel a trónörökösnek, a leendő királynak tartozik.

A trónkérdés ilyen rendezését csupán Beatrix királyné ellenezte, még pedig heves olasz vérének egész szenvedélyével. Minél többet betegeskedett férje, annál konokabbul dolgozott nyiltan és titokban e terv meghiusításán s üzelmei fölöttébb megkeserítették Mátyás utolsó éveit. Magának követelte férje halála esetére a koronát s azt akarta, hogy Mátyás már előzetesen őt fogadtassa el a rendekkel trónja örökösének. Utóbb abba is beleegyezett, hogy ő és Corvin János együtt nyilváníttassanak trónörökösökké. Hasztalan figyelmeztette Mátyás, hogy e tervek kivihetetlenek, hogy az ország semmiképen sem barátkoznék meg a nőuralommal, hogy Beatrix jövője csak az esetre lehet biztosítva, ha János herczeg lesz a király. A hatalomsóvár asszonyt nem birta meggyőzni, habár még a nápolyi rokonság segítségét is igénybe vette, mely előtt nyiltan feltárta a helyzetet s elmondta, hogy Beatrix özvegyi jogainak tiszteletbentartása csupán János uralkodása esetén remélhető, míg máskülönben csúfosan kiűzik az országból, mely jövendölés később a szó szoros értelmében beteljesedett. De Beatrix nem hallgatott senkire s el volt tökélve, hogy férje halála után vagy magának vagy annak szerzi meg a koronát, ki megigéri, hogy feleségül veszi. Beatrix hű hitvese volt férjének, de nem az embert, hanem a királyt szerette benne, s kész volt bárkit férjül fogadni, a ki mellett a trónon maradhatott.

Mátyás király nem zavartatta magát Beatrix heves ellenkezésétől helyesnek ismert tervei valósításában. Egymás után megnyerte az eszmének, hogy halálakor János herczeget választatják királylyá, a főpapokat, az urakat, a királyi várak kapitányait, a városokat és a vármegyéket s esküt tétetett, írásbeli kötelezőt állíttatott ki velök. Miksa német királynak csak azért ajánlott oly kedvező békét, hogy János trónutódlását vele szintén elismertesse. Siettette a megoldást, mert 1487 óta sokat betegeskedett s állapota 1489 márcziusban oly rosszra fordult, hogy járni sem birt s gyalog-hintón vitette magát, ha ágyban nem feküdt. Köszvény bántotta kezét-lábát és erős lázak gyötörték. Érezte erejének rohamos hanyatlását s rendezni akarta világi dolgait. Buda, Tata és Komárom várait, Visegrádot a szent koronával János herczeg gondjaira bízta s mihelyt egészsége némileg megjavult, 1490 elején Bécsbe sietett, hogy Miksa királylyal folytassa a tárgyalásokat, azt mondván: most már békességben akarok élni. De a légváltoztatás oly kedvező hatást tett reá, hogy jobban kezdte magát érezni s már arra készült, hogy a tavaszszal meglátogatja hű városát, a távoli Boroszlót. Csakhogy a sors könyvében más volt megírva. Virágvasárnap

(1490 április 4) vidáman ment a templomba, de mikor haza érkezett, fáradtnak érezte magát. Csakhamar szédülés fogta el, ereje rohamosan csökkent, miközben rettenetes fájdalmakat szenvedett. Néha jajgatott, ordított kínjában. Az orvosi tudomány nem birta a romboló bajnak útját állani s Hunyady Mátyás király 1490 április 6-án, kedden reggel hat és nyolcz óra közt Bécsben befejezte istenáldotta életét. Holttestét a szent István egyházban tették ravatalra s beszentelés után feketével bevont hajón szállították haza. Valami 50 gyászba borult hajóból állt a menet, s a hol megjelent, a Duna mindkét partját töméntelen nép lepte el s hangos zokogásban fejezte ki fájdalmát. Budáról az ősi temetkező városba, Székesfejérvárra szállították a holttestet, hol Ranzano Péter bucsúztatta el, mire a király által e czélra külön épített, de teljesen még nem kész kápolnába temették. A mint a koporsót sírba tették, 12 fekete pánczélos lovag lépett elő s földre dobta Mátyás czímerét és külön királyi jelvényeit, jelképezve a bibliai mondást: igazán alá hulla fejünk koronája!

Az európai művelt világban mély részvétet keltett a gyászhír s Bolognában, kétségkívül más tudós központokon is, emlékbeszédeket és gyászünnepélyeket szenteltek dicsőséges nevének. De sehol sem siratták el annyira, mint hazájában, hol halálát a tömeg nemzeti csapásként fájlalta s zokogva énekelte róla:

Királyok közt lél te hatalmas,
Néped közt nagy bizodalmas!

E KÖTET KUTFŐI.

Minthogy munkám nem szorítkozik a magyar birodalom külső történetének előadására, hanem alakulásának, fejlődésének, fentartásának minden számottevő mozzanatára kiterjed, s különös figyelemmel van nemzetközi érintkezéseire, valamint közjogi, társadalmi, anyagi és szellemi viszonyainak alakulatára, forrástanulmányaimat a hazai és a külföldi irodalom legszélesebb körére ki kellett terjesztenem. A szomszéd államok történetének fontosabb kútfői mellett át kellett néznem mindazt a segélyforrást, melyet a modern szaktudomány a nemzeti élet mindennemű jelenségének méltatására rendelkezésemre bocsátott. Az egyház és joga, a hadügy és katonai intézmények, kormányzat, pénzügy, alkotmányos élet, jogszolgáltatás, kereskedelem, ipar, közlekedés, mezőgazdaság, állattenyésztés, bányászat, irodalom, művészet, iskoláztatás, a rendiség és a kívüle maradt néprétegek középkori viszonyainak időnkint való alakulására nézve a magyar és külföldi szaktudomány alapvető termékeit két évtized folyamán lehetőleg áttanulmányoztam s czéljaimra hasznosítani igyekeztem. Ezer meg ezer különféle tárgyú munkáról van itt szó, melyek czímének egyszerű felsorolása íveket töltene meg, ami roppantul megnövesztené könyvem terjedelmét. Mindezeket csak általánosságban jelezhetem. De nem sorolhatom fel név szerint azokat a hazai feldolgozott vagy forrásmunkákat, a krónikák és oklevéltárak különféle gyűjteményeit sem, melyeket egyenkint lelkiismeretesen áttanulmányoztam s az egyes korszakok és egyéniségek jellemzésénél különösen figyelembe vettem. A régibb kútfőgyűjtemények, valamint általában a régi történelmi irodalom értékesebb hazai és külföldi termékei különben is megtalálhatók Krones Ferencz „Geschichte Oesterreichs" czímű nagy művében, s részben Mangold Lajos „Magyarország oknyomozó története"-ben. Vannak idevonatkozó repertóriumok a Hadtörténelmi Közlemények s a Századok különböző évfolyamaiban, s más, inkább a történetíró számára rendelt segédmunkákban. Az önállóan megjelent műveken kívül még különös súlyt helyeztem azon rengeteg anyag felhasználására, mely az idők folyamán hazai folyóirataink, az iskolai értesítőkben, a heti és napilapokban óriási mennyiségben föllhalmozódott s végtelen sok értékeset nyujt multunk ismeretéhez. Különösen régi és új folyóirataink tartalmaznak gazdag és becses történelmi anyagot, melyben egyébiránt fővárosi és vidéki lapjaink is bővelkednek. Mindezeket egyenkint felsorolni merő lehetetlenség s fölösleges is, minthogy a fentemlített folyóiratok repertóriumaiban egy részök úgyis megtalálható s az utóbbi két évtized történelmi közleményeit évi csoportosításban szakavatottan s a legnagyobb részletességgel összeállította Mangold Lajos a „Jahresberichte für Geschichtswissenschaften" czímű s az összes művelt népek történetirodalmát felölelő évfolyamaiban. A jelen kötet terjedelme különben is jóval nagyobb lévén, mint eredetileg terveztetett, itt csak ismételve hangsúlyozhatom, hogy a legkülönbözőbb korszakokra vonatkozó, mindenféle nyelven, a legeltérőbb szellemben és czélból készült szakmunkákat használtam. Minthogy azonban könyvem a művelt magyar közönség számára készült, név szerint csupán olyan magyar nyelvű, feldolgozott munkákat és nehány bő magyar bevezetéssel ellátott oklevéltárt sorolhatok föl, melyekből az az olvasó, aki egyes korszakokról,

intézményekről, kiváló egyéniségekről bővebb tudomást óhajt szerezni, ezt — habár néha egészen más világításban — megtalálhatja. Térszűke miatt ebben is csak aránylag csekély számú munka felsorolására kellett szorítkoznom, s legelől azt tartottam szem előtt, hogy a legkülönbözőbb tárgyú, habár néha egészen kisterjedelmű munkát felvegyek a sorozatba, melyekből az érdeklődő egyes részletkérdesekre nézve további tájékozást meríthet. E czélnak szolgálhatnak a következő magyar munkák:

Áldássy Antal: 1. A baseli zsinat áthelyezése Budára; 2. Zsigmond király s a velenczei köztársaság.

Andrássy Gyula gróf: A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai.

Apponyi Sándor gróf: Hungarica. A magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I.

Asbóth János: Bosznia és Herczegovina. I—II.

Balássy Ferencz: Heves vármegye története.

Bárczay Oszkár: A hadügy történeti fejlődése. I—II.

Békefi Remig: 1. A cziszterczi rend egyes apátságainak története több kötetben; 2. Árpádkori közoktatásunk; 3. A rabszolgaság az Árpádok alatt.

Beőthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. I.

Borovszky Samu: Csanád vármegye története. I—II.

Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb idők óta.

Bunyitay Vincze: 1. A váradi püspökség története. I—III.; 2. A váradi káptalan legrégibb statutumai; 3. Szilágymegye középkori műemlékei.

Csánki Dezső: 1. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korából. I—III.; 2. I. Mátyás udvara.

Darnay Kálmán: Magyarország őskora.

Dedek Crescencz Lajos: A karthausiak története Magyarországon.

Demkó Kálmán: 1. A magyar orvosi rend története; 2. A felső-magyarországi városok életéről; 3. A szepesi jog.

Érdujhelyi Menyhért: 1. A kalocsai érsekség a renaissance-korban; 2. A közjegyzőség története; 3. Péter és Bánk összeesküvése.

Erdélyi László (szerkesztette): A pannonhalmi szent Benedek-rend története. I.

Fejérpataky László: 1. A királyi kanczellária az Árpádok korában; 2. Kálmán király oklevelei; 3. Oklevelek II. István korából; 4. Magyarországi városok régi számadáskönyvei.

Ferdinándy Géza: Az arany bulla.

Fraknói Vilmos: 1. Szent László levele, stb.; 2. Petrarka és Nagy Lajos; 3. Carvajal János bíbornok; 4. Karay László; 5. Pecchinoli Angelo pápai követ; 6. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Szentszékkel. I—II.; 7. A kegyúri jog.; 8. Hunyady Mátyás király; 9. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században; 10. A szegszárdi apátság; 11. A veszprémi egyházmegye oklevéltára I—II., igen terjedelmes magyar bevezetéssel.

Gelcsics-Thallóczy: Raguzai oklevéltár. Bő bevezetéssel.

Gerő János: A kath. magyar biblia-fordítás története.

Gombos Ferencz: Az 1437-iki parasztlázadás.

Gyomlai Gyula: 1. Bölcs Leó taktikája mint magyar tört. kútforrás; 2. Szent István veszprémvölgyi adománylevele.

Győry Tibor: A hazai gyógyászat vázlatos története.

Hajnik Imre: 1. A magyar birósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt; 2. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában; 3. A perdöntő eskü; 4. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben.

Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I—II.

Hodinka Antal: A szerém-diakovári püspökség.
Hummer Nándor: A kereszténység nyomai Magyarország mai területén.
Illés József: 1. A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában; 2. A magyar szerződési jog az Árpádok korában; 3. Az Anjou-kori társadalom és az adózás.
Iványi István: Szabadka története. I—II.
Jakab Elek: Kolozsvár története. I—III.
Jankó János: A magyar halászat eredete.
Jeszenszky Béla báró: A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz.
Kádár József: Szolnok-Dobokamegye monographiája.
Kandra Kabos: 1. A váradi regestrum; 2. Szabolcs vármegye alakulásáról.
Karácson Imre: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok.
Karácsonyi János: 1. Szent István oklevelei; 2. Szent Gellért élete; 3. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—III.; 4. Az arany bulla keletkezése; 5. Békés vármegye története. I—III.
Király János: 1. Pozsony város joga a középkorban; 2. A pozsonyi vám- és révjog története.
Kis Bálint: Az Árpádok királyi vére Magyarország családaiban.
Kohn Sámuel: 1. A zsidók története Magyarországban. I.; 2. Héber kútforrások Magyarország történetéhez.
Kollányi Ferencz: 1. A magyar kath. főpapság végrendelkezési joga; 2. Esztergomi kanonokok.
Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése.
Kováts Ferencz: 1. Városi adózás a középkorban; 2. Nyugatmagyarország árúforgalma a XV. században.
Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint.
Krausz Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
Kropf Lajos: Az aversai gyilkosság.
Küffer Béla: A köz- vagy nádori törvényszék.
Kurcz Antal: A magyarországi pálos-rend története.
Magdics Ignácz: Árpádházi B. Margit élete.
Magyar törvénytár. Kiadja a Franklin-társulat. I. kötet: 1000—1526. évi törvényczikkek. Fordították: *Nagy* Gyula, *Kolosváry* Sándor és *Óvári* Kelemen.
Mandello Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez.
Marczali Henrik: Az Árpádok és Dalmáczia.
Margalits Ede: Horvát tört. repertórium. I—II.
Márki Sándor: 1. Mária királynő (Nagy Lajos leánya); 2. Arad vármegye és Arad sz. kir. város története; 3. Mátyás király-emlékkönyv. (Szerkesztette.)
Mátyás Flórián: 1. A magyarok első hadjáratai Európában.; 2. Pogánykori szokások; 3. Szent László, Imre és II. Endre; 4. Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi tört.; 5. Tört. egyezések.
Mihálovics Ede: A kath. prédikáczió története Magyarországon.
Munkácsi Bernát: Árja és kaukazusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I.
Nagy Benjámin: A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig.
Ortvay Tivadar: 1. Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején. I—II.; 2. Pozsony város tört. I—III.
Óváry Lipót: A magyar Anjouk eredete.
Pasteiner Gyula: A művészetek története.
Pauler Gyula: 1. A magyar nemzet története Szent Istvánig; 2. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I—II. (Második kiadás); 3. A honfoglalás kútfői. (Szerkesztette.)
Péch Antal: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. I.

Petri Mór: Szilágymegye története. I—III.
Pintér Kálmán: Szent László a magyar költészetben.
Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban.
Pór Antal: 1. Trencséni Csák Máté; 2. Nagy Lajos élete; 3. László erdélyi vajda.
Rajner Lajos: A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra.
Ráth György: A pannonhalmi sz. Benedekrend nyomtatott imakönyvei.
Reizner János: Szeged története. I—IV.
Riedl Frigyes: 1. A magyar irodalom főirányai; 2. Magyarok Rómában.
Rohonyi Gyula: A honfoglalás története.
Rónai Horvát Jenő: Magyar Hadi Krónika. I—II.
Roszner Ervin báró: Régi magyar házassági jog.
Salamon Ferencz: 1. A magyar haditörténethez a vezérek korában; 2. Budapest története. I—III.
Sebestyén Gyula: 1. Ki volt Anonymus? 2. A székelyek.
Sindelár József: Adatok a marturina történetéhez.
Szabó Károly: 1. A magyar vezérek kora; 2. Kún László.
Szamota István: 1. A tihanyi apátság alapító levele; 2. Régi utazások Magyarországon.
Szent István király emlékezete. (A tört. társulat kiadványa.)
Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története.
Sziládi Áron: Régi magyar költők tára. I.
Schiller Bódog: Az örökös főispánság története.
Schönherr Gyula: 1. Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai; 2. Corvin János.
Tagányi Károly: 1. A földközösség története Magyarországon; 2. Erdészeti oklevéltár. I—III. (bő bevezetéssel); 3. Megyei önkormányzatunk keletkezése.
Thallóczy Lajos: 1. A kamara haszna; 2. Bosznia története; 3. A Blagay-család oklevéltára. (Igen terjedelmes magyar bevezetéssel).
Thury József: 1. A magyarok eredete; 2. Török történetírók. I.
Timon Ákos: 1. Magyar alkotmány- és jogtörténet; 2. A párbér Magyarországon.
Vajda Gyula: A váradi regestrum.
Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és szaporodása.
Vári Rezső: Bölcs Leó taktikája.
Wertner Mór: 1. Az Árpádok családi története; 2. IV. Béla története; 3. Magyar nemzetségek. I—II.
Wolf György: 1. Kitől tanult a magyar irni, olvasni; 2. Első keresztény térítőink.
Zolnay Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

TARTALOM.

Lap

Előszó 1

ELSŐ KÖNYV.

Az Árpádok két első százada.

I. fejezet. A magyar föld a honfoglalás előtt. A polgárosodás első nyomai. — Kelták. — Dákok. — Római uralom és élet. — Népvándorlás. — Hunok. — Avarok. — Frank-német uralom. — Morvák és bolgárok. — Az ország külső képe a IX. század végén 5

II. fejezet. A magyarok a honfoglalás előtt. A magyarok eredete. — Első történelmi szereplésök. — Lebedia és a kazár hatás. — Etelköz és a bizanczi szövetség. — Régi írók a magyarokról. — A magyarság katonai szervezete és polgárosodása a vándorlás korában 18

III. fejezet. Árpád és a honfoglalás. Külkalandozások. Árpád a Felső-Tiszánál. — Meghódítja az északkeleti és déli részeket. — A Duna vidékeit. — Európa és a magyarok támadásai. — Árpád honszervező munkája. — A honfoglalás betetőzése. — I. Henrik német király s a magyarok. — A lech-mezei csata 34

IV. fejezet. Az Árpádok első százada. A magyarság és az új haza. — Zsolt és Taksony fejedelmek működése. — A végleges belső szervezkedés. — Magyarok és bennszülöttek. — A várszerkezet első alakja. — A határvédelem. — Fejedelmi hadsereg. — Bevándorlás. — Keresztény hatás. — Géza fejedelem. — Megtérése. — Fia, István fejedelem 49

V. fejezet. I. István király uralkodása. István egyénisége. — Fejedelmi tevékenysége. — Fölveszi a királyi czímet. — Megkoronáztatja magát. — Helyre állítja az ország egységét. — Külpolitikai törekvései. — Győzelmes háborúja a német császárral. — Imre herczeg. — A trónöröklés. — István halála 71

VI. fejezet. István király Magyarországa. István egyházi és állami alkotásai. — I. Az egyházi intézmények megalkotása. — Udvartartás. — Államjavak. — Várispánságok. — Hadügy. — Pénzügy. — Törvényhozás. — A királyi hatalom jellege. — II. Keletkező városok. — Bevándorlás. — A társadalom megoszlása. — Szabadok és rabszolgák. — Gazdasági élet. — Szellemi polgárosodás 85

VII. fejezet. Küzdelmek a trónért s a nemzeti függetlenségért. Péter és Aba Sámuel viszályai. — Küzdelmek a német császárral. — I. Endre helyreállítja az ország függetlenségét. — I. Béla. — A pogányság végleges megszünte. — Salamon. — Összeütközései Géza herczeggel. — Bukása 118

Lap

VIII. fejezet. I. Géza és I. László kora. I. Géza. — Az új korona. — I. László. — Jellemzése. — Szerepe a császárság és pápaság küzdelmében. — Meghódítja Horvátországot. — Harczai a kúnokkal. — A kor nagy egyházpolitikai kérdései. — Ellentétek László s a pápaság politikája közt. — Uralkodása eredményei. — Halála ... 135

IX. fejezet. A királyság első százada. A királyi Magyarország százados fejlődése. — I. A királyi hatalom. — Királyi gyűlések. — Törvényhozás. — A társadalom tagolata. — Várszerkezet. — Telepítések. — A jólét fokozódása. — A munkás elemek. — A papság. — Kereskedés. — Járványok. — Pénzverés. — Utak. — Kivitel. — II. Erkölcsi és jogélet. — Igazságszolgáltatás. — Istenitélet. — Vegyes házasságok. — A papság házassága. — Kolostorok. — Szellemi élet. — A magyar nyelv és költészet. — Végeredmények ... 150

Második könyv.

Az Árpádok két utolsó százada.

I. fejezet. Kálmán király és alkotásai. Egyénisége. — Az első keresztes hadak. — Küzdelmei Álmos herczeggel és a németekkel. — Végleg meghódítja Horvát-Dalmátországot. — Viszonya a pápasággal. — Lemond a főpapok kinevezésének jogáról. — Enged a papok házassága dolgában. — Belső reformjai. — Pénzügy. — Hadügy. — A királyi czím kibővülése. — A magyar társadalom képe Kálmán törvényeiben. — Halála ... 181

II. fejezet. Küzdelmek Bizánczczal. II. István. — Küzdelem Dalmácziáért. — Összeütközés Bizánczczal. — II. Béla. — Borisz trónkövetelő. — II. Géza. — Mánuel császár támadásai. — III. István. — II. László. — IV. István. — A görög támadások következményei ... 201

III. fejezet. III. Béla és Imre királyok. III. Béla és Bizáncz. — Küzdelmei öccsével. — Visszaszerzi Dalmácziát. — Felsőbbsége alá vonja Rácz-országot. — Harczai Halics birtokáért. — Belső kormányzata. — Imre király. — Küzdelmei Endre herczeggel. — Zára elveszte. — III. László. — Endre herczeg trónra jut ... 220

IV. fejezet. A királyság második százada. A magyarság lelki átalakulása. — Ennek következményei államban és társadalomban. — I. A király és a főpapság. — A társadalom. — Az új fejlemények körvonalai. — Bevándorlás. — Felekezeti viszonyok. — II. Az ország külső képe. — Városok. — Új szerzetrendek. — Nagybirtokosok. — Kereskedelem. — Néprajzi állapotok. — Erkölcsi élet. — Rabszolgaság. — Szellemi élet. — A névtelen jegyző ... 235

V. fejezet. II. Endre kora. Egyénisége. — Külpolitikája. — Küzdelem Halicsért. — Gertrud királyné megöletése. — Endre részt vesz a keresztes háborúban. — A belső zürzavar. — Az arany bulla s más kiváltságlevelek. — Endre és fia, Béla. — A német lovagrend. — Küzdelem az egyházzal. — Endre halála. — Közállapotok ... 263

VI. fejezet. IV. Béla és a tatárjárás kora. Egyénisége. — Helyreállítja a belső nyugalmat. — Rendezi a pénzügyeket. — A mongolok. — Kúnok. — A tatárjárás. — Az ország ujjászervezése. — Külpolitikai törekvések. — Harczos Frigyes osztrák herczeg. — Küzdelem Stiria birtokáért. — Magyarország és Csehország. — Béla és fia, István. — Béla halála ... 293

Lap

VII. fejezet. Az utolsó Árpádok. V. István. — A kún kérdés. — A cseh háború. — IV. László. — Belső küzdelmek. — Szövetség a német császárral. — A morvamezei győzelem. — A pápa beavatkozása. — A kúnok. — Összeütközés Nápolylyal és Rómával. — Lászlót orgyilkosok megölik. — Különféle trónkövetelők. — III. Endre. — Küzdelmei a főurakkal. — VIII. Bonifácz és az Anjouk. — Az általános zűrzavar. — Endre király halála ... 326

VIII. fejezet. Az Árpádok munkája. Az Árpádok és a magyar nemzet. — I. Szent István államszervezete. — Fokozatos átalakulása. — Az új hatalmi tényezők. — A társadalom. — Városi élet. — Földesúr és jobbágy. — II. A népesség száma. — A magyar nyelv. — Tudomány. — Művészet. — Iskola. — Négy század eredményei ... 365

HARMADIK KÖNYV.

Az Anjouk és Luxemburgok kora.

I. fejezet. Venczel, Ottó és I. Károly. A pápa és a magyar nemzet. — I. Venczel. — I. Ottó. — Lemondásuk. — I. Károlyt királylyá választják és megkoronázzák. — Az ország feldarabolása. — Területi fejedelemségek. — Károly a köznemességre támaszkodik. — Hosszú küzdelemben helyreállítja az államegységet. — Zách Feliczián merénylete. — Károly trónjának megszilárdulása ... 401

II. fejezet. Károly király alkotásai. Károly király és a Habsburgok. — Viszonya Lengyelországgal és Nápolylyal. — A melléktartományok. — Ráczország. — Havasalföld alakulása. — Károly pénzügyi és katonai reformjai. — Károly és az egyház. — Az új aristokraczia. — Városok. — Jobbágyság. — Károly halála ... 422

III. fejezet. Nagy Lajos. Lajos király egyénisége. — Első háborúja Velenczével. — Endre herczeg tragédiája. — A két nápolyi hadjárat. — Lajos és a szentszék. — Viszonya IV. Károly császárhoz. — Küzdelmei a Habsburgokkal. — Visszahódítja Dalmácziát. — A török megjelenése a Balkánfélszigeten. — Bosznia. — Ráczország. — Bolgárország. — Havasalföld. — A moldvai vajdaság alakulása. — Lajos és a török kérdés. — Lajos mint lengyel király. — Utolsó háborúja Velenczével. — A turini béke ... 446

IV. fejezet. Nagy Lajos Magyarországa. Lajos király belső kormányzata. — I. A magyar egyház. — A nemesség. — A városok. — Kereskedés és ipar. — Igazságszolgáltatás. — II. A fekete halál. — A valláspolitika s a telepítés. — Szellemi élet. — A pécsi egyetem. — A királyi udvar. — A két Erzsébet. — A trónöröklés rendezése — Lajos halála 476

V. fejezet. Küzdelmek a trónért. Erzsébet királyné halomra dönti a megállapított trónöröklési rendet. — Mária magyar, Hedvig lengyel királynő lesz. — II. Károly. — A délvidéki lázadás. — Erzsébet meggyilkolása. — Mária fogsága és szabadulása. — Férje Zsigmond király lesz. — Mária halála. — Harczok a délvidéken. — A nikápolyi hadjárat. — Nápolyi László. — Róma két ízben fellázítja a papságot. — Zsigmond győzelme. — Trónjának végleges megszilárdulása ... 508

VI. fejezet. Zsigmond király nemzetközi szerepe. A hosszú belháború következményei. — Magyarország felmondja IX. Bonifácz pápának az engedelmességet. — A melléktartományok viszonya. — Velencze

Lap

elfoglalja Dalmáciát. — Zsigmond német király lesz. — Az egyház egységének helyreállítása. — A konstanzi zsinat. — A huszíta mozgalom és háború. — Küzdelmek a törökkel. — Zsigmond császárrá koronáztatik. — Halála ... 540

VII. fejezet. Magyarország Zsigmond korában. Zsigmond uralkodásának jelentősége. — I. Második neje, Borbála királyné. — Idegen és magyar urak. — A nemesség. — A törvényhozás. — Buda az udvar székhelye. — Más városok. — Kereskedelem. — Igazságszolgáltatás. — Ipar és művészet. — II. Bevándorlás. — Jobbágyság. — Pórlázadások. — Huszíta és bogumil hatás. — Eretnekségek. — A honvédelem ujjászervezése. — Nándorfejérvár és Hunyady János ... 562

NEGYEDIK KÖNYV.

A Hunyadyak kora.

I. fejezet. Trónviszályok. Hunyady János. Albert király és Erzsébet királyné. — Albert halála. — I. Ulászló király. — Az ország ketté oszlása. — A török veszedelem. — Hunyady János. — Egyénisége. — Győzelmes harczai a keleten. — A várnai csata s Ulászló halála. — Belmozgalmak. — V. László királylyá választatik ... 599

II. fejezet. Hunyady kormányzósága. V. László. Hunyady és ellenségei. — III. Frigyes császár üzelmei. — Harczok a törökkel. — V. László kiszabadul a császár kezéből s önálló uralkodó lesz. — Konstantinápolyt a török megvívja. — Az 1456-iki hadjárat. — Capistrano. — Hunyady János győzelme és halála. — Cilley és Hunyady László. — A budai merénylet. — Hunyady László kivégzésének következményei. — V. László halála. — Az ország belső állapotai a királyválasztás előtt 617

III. fejezet. Mátyás király. Egyénisége s első küzdelmei. Trónjelöltek. — Hunyady Mátyás királylyá választatik. — Egyénisége. — Bajai Szilágyi Mihálylyal s az elégedetlen urakkal. — Az ország belállapota. — Mátyás viszonya Frigyes császár, György cseh király és a Szentszék irányában. — Első harczai a törökkel ... 636

IV. fejezet. Mátyás király nyugaton és keleten. A cseh zsebrákok leverése. — A szent korona visszaszerzése. — Küzdelmek Bosznia birtokáért. — A koronázás. — Török béke. — Lázadás Erdélyben. — Moldvai hadjárat. — Háboru Csehországgal. — Az 1471-iki lázadás. — Mátyás megszerzi a cseh melléktartományokat. — Szabács megvétele. — Mátyás nőül veszi Beatrix nápolyi herczegnőt ... 656

V. fejezet. Mátyás király hatalma delelőjén. Frigyes császár üzelmei. — Mátyás fegyverrel kényszeríti békére. — Végleges béke a Jagellókkal. — Mátyás és Velencze. — Küzdelmek a törökkel. — Dél-Olaszország. — Új háború a császárral. — Mátyás megvívja Bécset s elfoglalja az örökös tartományokat. — A pápaság és a török kérdés. — Mátyás külpolitikai működésének eredményei ... 676

VI. fejezet. Mátyás király és a közintézmények. Mátyás belügyi alkotásai. — Az állandó hadsereg. — A királyi jövedelmek. — Az országgyűlés és az adó. — A vármegye. — Az igazságszolgáltatás. — Mátyás törvényhozása. — Reformtevékenysége. — Munkatársai. — Egyéniségének és alkotásainak hatása ... 692

Lap

VII. fejezet. Mátyás király és a társadalom. A társadalom főtényezői. — A fő- és alsó papság. — Az urak. — A köznemesség. — A földbirtok megoszlása. — A városok. — Az ipar. — A belső és külső kereskedés. — A bányászat. — A jobbágyság ... 713

VIII. fejezet. Mátyás király és a polgárosodás. Mátyás halála. Mátyás király építkezései. — Buda városa és vára. — A királyi palota. — A Corvina. — Könyvnyomtatás. — Oktatásügy. — A budai udvar és írói, tudósai — Janus Pannonius. — A magyar nyelv és irodalom. — Corvin János. — A trónöröklés rendezése. — Mátyás halála ... 731

KÉPEK JEGYZÉKE.

A szövegképek lajstroma.

Kelta urnatemető a Sopron melletti »bécsi dombon«. *Storno F.* rajza után ... 7

A dunai híd. (Trajanus bronzérmén.) Körirata: S*(enatus)* P*(opulus)* Q*(ue)* R*(omanus)* OPTIMO PRINCIPI ... 9

Római színtér Aquincumban ... 10

A pécsi földalatti sírkamara. *Dörre Tivadar* rajza után ... 11

Attila. A bécsi krónika 13. lapján levő XIV. századbeli miniature után ... 14

Hunor és Magor vadászata. A bécsi képes krónika 5. lapjának miniatureje után. Rajzolta *Déry Béla* ... 18

A magyarok az őshazában. A bécsi képes krónika 4. lapjáról ... 19

Bolgár harczosok. A vatikáni könytár egyik szláv codexéből ... 24

Ősmagyar régiségek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ezüst süveglemez, fülbevaló, karperecz és ezüst sodronyból font nyakperecz a galgóczi, ezüsttel kirakott zabla és karika alaku kengyelvas a tinódi leletből; griffes szijvég, levél és inda idomu öv- vagy kantárdíszítmények a benepusztai leletből; rózsával díszített boglárok, kengyelvas és kés a pilini leletből; csákány a keszthelyi népvándorláskori leletből. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 29

A hét vezér. A bécsi képes krónika 23. lapjáról ... 34

A magyarok bejövetele. A bécsi képes krónika 21. lapjáról ... 37

Német katona a X. század elején. A müncheni kir. könyvtárban őrzött wescobruni codexből ... 46

Taksony fejedelem. A bécsi képes krónika 38. lapjának miniatureje után. Rajzolta *Déry Béla* ... 47

A bihari földvár. *Richter Aurél* eredeti rajza ... 53

A szabolcsi földvár. *Richter Aurél* eredeti rajza ... 54

Géza fejedelem. A bécsi képes krónika 38. lapjának miniatureje után. Rajzolta *Déry Bela* ... 61

Hittérítő a X. században. A római San Clemente templom falfestménye után 62

Szent István születése. A bécsi képes krónika 37. lapjáról ... 67

Esztergomi Szent István-kápolna. *Dörre Tivadar* eredeti rajza ... 68

Szent István képe ifjú korában. A bécsi képes krónika 39. lapjáról ... 72

Kupa legyőzése. A bécsi képes krónika 38. lapjáról ... 73

Gizella királyné. A koronázási palástról. Rajzolta *Richter Aurél* ... 82

Lap

Szent István és fia, Imre, Ágnes királyné diptychonán. A berni városi múzeumban ... 83
Szent István képe öreg korában. A bécsi képes krónika 40. lapjáról ... 84
Szent István, mint egyházak alapítója. A bécsi képes krónika 42. lapjáról ... 88
Szent István pecsétje a pannonhalmi apátság alapító-levelén. A király trónon ülő alakját ábrázolja: köriratából csak az . . . VNGARO*(rum)* REX szavak olvashatók ... 93
Szent István ezüstpénzei. Köriratuk az előlapon: STEPHANVS REX; a hátlapon: REGIA CIVITAS ... 96
Hont lovag. A bécsi képes krónika 29. lapjának miniatureje után. Rajzolta *Déry Béla* ... 98
Venczellin lovag. Ugyanonnan ... 99
A székesfehérvári templom. Az 1327-iki égés képe a bécsi képes krónika 141. lapjáról. Rajzolta *Richter Aurél* ... 104
Szent István kardja. A prágai székesegyházban. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 105
A veszprémi Gizella-kápolna. *Cserna Károly* rajza után ... 107
Szent Gellért püspök. A ferenczvárosi templom Ipolyi Arnold által készített üvegfestményéről. Rajzolta *Richter Aurél* ... 110
Péter ezüst dénárjai. Köriratuk az előlapon: + PETRVS REX, a hátsó lapon: + PANNONIA. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 119
Aba Sámuel ezüst dénárjai. Köriratuk az előlapon: + REX SAMVHEL, a hátlapon: + PANONEIA. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 120
A ménfői csata. Miniature a bécsi képes krónika 50. lapján ... 121
Endre koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 60. lapján ... 125
III. Henrik Pozsony alatt. Miniature a bécsi képes krónika 56. lapján ... 127
I. Endre ezüst dénárjai. Köriratuk az előlapon: + REX ANDREAS; a hátsó lapon az 1. és 2. fajtánál: + PANONEIA; a 3. és 4. fajtánál: + REGIA CIVITAS. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 128
I. Béla. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 129
I. Béla ezüst dénárjai. Köriratuk az előlapon: BELA REX; a hátsó lapon: PANNONIA. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 130
Salamon és Dávid. Miniature a bécsi képes krónika 71. lapján ... 131
Salamon koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 64. lapján ... 132
Salamon ezüst dénárjai. 1. Előlapján a király álló alakja kiterjesztett karokkal, fején koronával; körirata: SALAMONI*(s)* REG*(is)*; a hátsó lapon: PANNONEIA felirat. 2. Előlapján a király mellképe, baljában kereszttel; körirata: + REX SALAMONI *(igy)*; a hátsó lapon + PANONIA felirat. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának ered. példányairól ... 133
I. Géza. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 136
I. Géza magyar király mellképe a szent korona karimájának hátulsó oldalán. A király fejét zománczos nyilt koronával körített bíborszínű föveg fedi. Vörös és kék színű öltönye, mely nyakát szabadon hagyja, gyöngygyel és drágakővel van ékítve. Jobbjában kétágú szigonyban és keresztben végződő pálczát tart, balja kardmarkolaton nyugszik. A felirat: ΓΕΩΒΙΤΖ Δ(εσποτη)C ΙΙΙCTOC ΚΡΑΛΗC ΤΟΥΡΚΙΑC azaz *Geobitz (= Géza) úr, hivő királya Turkiának* ... 137

Lap

I. Géza ezüst dénárja. Körirata előlapon: + GEVCA REX; a hátsó lapon: PANONEIA. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségségtárának eredeti példányáról ... 138

Szent László. Miniature a bécsi képes krónika 93. lapján ... 139

Szent László trónralépése. Miniature a bécsi képes krónika 92. lapján ... 140

Szent László pecsétje. A király trónszéken ülő alakja, fején koronával, jobbjában hosszu, liliomban végződő királyi pálczával; baljában valószínűleg országalmát tart. Körirata: + SIGILLVM LADE[S]LAI REGIS. Egyetlen példánya a pannonhalmi főapátság levéltárában, a Dávid herczeg adományáról szóló oklevelen. *Bunyitay Vincze* reproductiója után 142

Szent László dénárjai. Köriratuk az előlapon: + LADISLAVS REX, a hátsó lapon az 1. fajnál: + (P)ANONAI *(igy)*, a többieknél a körirat olvashatatlan. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányairól 144

Szent László. A veleméri templom XV. századi falfestményén. *Rómer Flóris* reproductiója után ... 145

A váradi székesegyház építése. Miniature a bécsi képes krónika 99. lapján ... 148

Püspök a XI. századból. A salzburgi benczés kolostor misekönyvéből. *Hefner-Alteneck* után ... 155

Besenyő sirlelet Csornacsatárról. (Bronz torques és karikák, lándzsa-csúcsok, zablák és kengyelek.) A soproni múzeumban. Az *Archeologiai Értesítő* reproductiója után ... 159

Pap a XI. századból. A salzburgi benczés kolostor misekönyvéből. *Hefner-Alteneck* után ... 164

Szent László korabeli oklevél kezdősorai. Olvasásuk: *Notu(m) sit regi Ladislauo eximie p[reeminen]tie atq(ue) om(n)ibus | fid(e)i cultorib(us), q(uo)m(odo) ego Guden diu fatigat(us) in labore | et in servitio d(omi)ni mei regis concessione et licentia | sua, quiq(ui)d secreti tes-hauri vel manifesti q(ui)d habeba(m),* ... Az oklevél eredetije a veszprémi káptalan levéltárában ... 168

Zsidó kereskedő a XI. és XII. században. A »Lustgarten miniatureje, *Grote G.* reproductiója után ... 172

A pannonhalmi alsó templom. Fénykép után ... 175

Valter lovag Kálmán királynál. A párisi arzenál miniatureje, *Hachette* reproductiója után ... 183

Piroska görög császárné állítólagos képe. A párisi nemzeti könyvtár XI. századi miniatureje, *Hachette* párisi kiadó reproductioja után ... 186

Oszlopkő a zárai Santa Maria egyházban, Kálmán király monogrammjával. Körülfutó felirata: R*(ex)* : CO | LLO | MAN | NVS. *Jackson T. G.* rajza után ... 187

Kálmán király ezüst dénárjai. Köriratuk az 1. faj előlapján: + CALMAN RE*(x)*; a 2. fajnál: COLVMBANVS RE*(x)*; a többieknél az elő-, valamint a hátsólap körirata kuszált, olvashatatlan betűkből áll. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányai után ... 191

Kezdősorok Kálmán király okleveléből. Olvasásuk: + *Temporib(us) victoriosissimi regis Colomagni, que(m) p(re)cluem mire coruscus mundo p(ro)diderat, sed et illustris archiepi(scopi) Strigoniensis Laurentii, viri opulentissimis philosophie rivulis gratant(er) p(er)fusi, facta est dis- | cussio de donariis, q(u)ib(us) s(anc)tissimus rex St(e)ph(anu)s dotaverat monasteriu(m) sancti Ypoliti de monte Zobur; n(on) ut que sancti viri saniori c(on)silio iuste disposuerant, ab identitate sua palle-*

Lap

rent, s(ed) qu(ia) anno(rum) elapsu plurimo(rum) | et quor(un)dam p(re)decessorum ignavia ab incepto torpebant. Cumq(ue) sic et sic in hec verba Gaufredo abbate satis difficul(te)r ea tempestate his de causis discurrente, hec in locis plurimus, pio rege annuente, causa ven- | tilaretur coram p(re)fato archiep(iscop)o L(aurencio) fideli, dictante equitate, inventum est de toci(us) Nitrie theloneis, magnis vel parvis, in civitate seu extra civitatem, et in Doardi illud, q(u)od baba pars vocat(ur), et per | .. A zobori apátság alapítása felől 1111-ben kiadott oklevél eredetije a nyitrai püspökség levéltárában 193

Izmaelita a XII. században. Miniature Herrad landsbergi apátnő »Lustgarten« című művének XII. századi kéziratában. *Grote G*, reproductioja után 195

Kálmán király pecsétje. A király trónszéken ülő alakja, görögös tunikában, fején kereszttel díszített alacsony, zárt koronával, jobbjában liliomban végződő kormánypálczával, baljában keresztes országalmával. A korona, a pálcza és az országalma keresztje el vannak mosódva. Körirata: + COLOMANNVS DEI GRATIA VNGAR[OR]VM REX. Egyetlen példánya a veszprémvölgyi apáczák 1109-iki alapító levelén, az országos levéltárban. A *Turul* reproductioja után 197

Kálmán király. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából 199

II. István koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 108. lapján 202

János nádor pecsétgyűrűje, a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az ezüst gyűrű vésete emberfőt ábrázol, megfordítva bevésett IANVS + körirattal. Az *Archeologiai Értesítő* reproductioja után 203

II. Béla pecsétje. A király trónon ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában liliomban végződő kormánypálczával, baljában országalmával. Körirata: + BELA D*(e)*I GR[A]*(tia)* [VNGAR]IE D[ALMACIE] CHOROWATIE REX. Egyetlen példánya a királynak 1137-ben a bakonybéli apátság részére adott oklevelén, a pannonhalmi főapátság levéltárában. A *Turul* reproductioja után 207

II. Géza. Miniature a bécsi képes krónika 117. lapján 209

II. Géza korabeli oklevél kezdő sorai. Olvasásuk: ✠ *Anno d(omi)n(i)c(e) incarnaci onis · M · C · L · II · regnante victoriosissimo rege Geysa | secundi Bele Regis filio, contigit forte, ut servi regis ex multa(rum) eccl(es)ia(rum) | atq(ue) nobili(um) hui(us) t(er)re hominiibus focus sibi vendicare volentes, causam | regi manifestavere; eadem causa iud(i)cio Beli palatini comitis et Hendrici* | .. Az 1152-ben kelt oklevél eredetije a veszprémi káptalan levéltárában 211

II. Géza nagy pecsétje. A király trónszéken ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában liliomos kormánypálczával, baljában országalmával. A koronából csak a GEISA D*(e)*I G szavak olvashatók. Egyetlen példánya a garamszentbenedeki apátság részére 1158-ban kelt oklevelen, az esztergomi káptalan levéltárában, *Knauz Nándor* reproductiója után 213

III. István koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 121. lapján 215

IV. István. Miniature ugyanott a 122. lapon 216

III. István pecsétje. A király ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában kormánypálczával, baljában országalmával; a körirat STEFANVS D*(e)*I · GRA*(tia)* · GEYSE · REGIS · [FILI]VS VNGAR[IE DALMACIE] AC : CROWACI*(e)* REX. Egyetlen példánya a király 1162-ben kelt oklevelén, Sopron város levéltárában. Fénykép után rajzolta *Malachovszky Nándor* 218

Lap

III. Béla. Miniature a bécsi képes krónika 122. lapján 221

III. Béla nagy pecsétje. A király trónon ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában liliomos kormánypálczával, baljában országalmával. Körirata: + BELA DEI GRACIA [GEV]SE REGIS FILIVS HVNGARIE DALMACIE CRHOACIE RAME [REX]. A király alakja mellett jobbról és balról ellenpecsét nyomai. Egyetlen példánya az országos levéltárban. Rajzolta *Mühlbeck Károly* 225

III. Béla oklevelének kezdősorai. Olvasása: *Cum ex defectu nat(ur)e humane in memoria(m) reru(m) preteritaru(m) per tempo(rum) successus de facili surrepit oblivio, dignu(m) e(st) scrinio supportari et confirmari, q(uo)d inter legitima(s) contractum e(st) p(er)sonas, q(ua)tinus | et scripti confirmati(o)ne, (e)t viro(rum) idoneo(rum) testificatione inviolabilit(er) c(on)stet inconcussum. Q(uo)d ego B(ela) illustrissimus rex Hungarie c(on)sid(er)ans (e)t in fut(ur)um mee regie maiestati precavens, ne aliq(ua) causa in mei | p(re)sentia ventilata, (e)t definita in irritum redigat(ur), necessarium duxi, ut negotium q(uo)dlib(et) in audientia celsitudinis mee discussum scripti testimonio confirmet(ur). Queda(m) v(ero) d(omi)na nomine Froa uxor Marcelli | p(re)positi ad me regem B(elam) venit dicens, q(ui)a proposuerat dare domui hospitali q(u)odda(m) p(re)dium vocatum Zeles, procedente au(tem) temp(o)r(e) illud suu(m) p(ro)prositu(m) mutare illi placuit; habito itaq(ue) sup(er) hoc consilio* | ... ... Az 1181-ben kelt oklevél eredetije az országos levéltárban 226

III. Béla sírjában talált zománczos ékszer. A Magyar Nemzeti Múzeumban. Rajzolta *Mühlbeck Károly* 228

Imre koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 122. lapján 229

Imre nagy pecsétje. A király trónszéken ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában kettős keresztet viselő országalmával. A trónszék két oldaltámlája sasokat utánoz. Körirata: + HEMERIC*(us)* D*(e)*I GRAC*(tia)* HVNGARIE DALMACIE CROACIE RAMEQ*(ue)* REX. A pecsét mezejében négy ellenpecsét látható, melyek lovasalakot ábrázolnak. Az esztergomi primási levéltár eredeti, 1202-ben kelt példányáról. *Knauz Nándor* reproductiója után 231

Imre oklevelének kezdősorai. Olvasásuk: + *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Hemeric(us) d(e)i gr(aci)a Hu(n)garie Dalmacie Chroacie Rameq(ue) rex in p(er)petuu(m).* | *Quoniam factis que sc(ri)pta carent autentico p(ro)cessu temporis solet oblivio novercari, hoc singulare remediu(m) adinvenit humana* | *sollercia, ut q(uo)d memoria dignu(m) c(re)ditur, testimonio literarum c(om)mendetur; Quap(ro)pter post(er)itatis memorie dignu(m) duximus declarare,* | *q(uo)d p(re)dium Pauli no(m)i(n)e Michal iobagio(n)is castri Supruniensis ob sui facinoris vindictam, q(uo)d in regie serenitatis maiestate(m) co(m)misit,* | *Wgurino Geurensi ep(iscop)o c(on)tulim(us) cu(m) omnib(us) p(er)tinenciis suis iure p(er)petuo possidendum, quia integ(ri)tatem sue deuocionis ex* | *multis reru(m) argumentis c(on)cepim(us). Continentur aute(m) in eode(m) p(re)dio · VIII · mansiones servo(rum): Curud cu(m) uxore et cu(m) · IIII · filiis, quoru(m)* | ... Az 1198-ban kelt oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában 233

II. István ezüst dénárai. Körirata az első lapon: S*(t)*E*(p)*HANVS REX; a hátsó lapon olvashatatlan. Előlapján a király arczképe, + STEPHA-

Lap

NVS *(r)*EX körirattal; a hátsó lap körirata olvashatatlan. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 238

II. Béla dénárai. Előlapjukon a király arczképe; a körirat mindkét oldalán olvashatatlan. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának példányai után 239

II. Géza ezüst dénárja. Az előlap körirata: + GEISA RE*(x)*. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 241

III. István ezüst dénárja. Előlapján S*(tephanu)*S monogramm. Ugyanonnan ... 243

IV. István rézpénze. Előlapján mennyezetes oszlop által ketté választott trónon jobbfelől II. Béla, balfelől IV. István ülő alakjai láthatók, egymással teljesen egyenlő ábrázolásban: fejöket három kereszttel díszített nyilt korona fedi, jobbjukban kormánypálczát, baljukban országalmát tartanak. A felirat jobbról: REX BELA, balról: REX S*(tephanu)*S. A hátsó lapon Szüz-Mária ülő alakja, jobbjában liliomos kormánypálczával, SANCTA MARIA + körirattal. Ugyanonnan ... 245

III. Béla ezüst dénárjai. 1. Előlapján BELA felirat, alatta és felette B–B betűk; a hátsó lapon B és R = *Bela Rex* betűkből összetett monogramm. 2. Előlapja felirat nélkül, a hátsó lapján B betűt formáló virágdísz. 3. Előlapján háromszögű pajzsban a kettős kereszt, BELA REX körirattal. Ugyanonnan ... 249

III. Béla lemezpénzei. 1. Körirata: BELA REX. 2. Jobbra néző fej. 3. Pontokból és vonalakból álló ornamentika felett kettős kereszt. 4. A király trónon ülő alakja a királyi jelvényekkel és B*(ela)* R*(ex)* felirat. 5. A király lovon ülő alakja, jobbjában sólyommal. Ugyanonnan ... 251

Imre ezüst dénárjai. 1. Előlapján apró keresztek és félholdak között H betű, a hátsó lapon kereszt és négy félhold. 2. Előlapján szárai végén kereszteket ismétlő kereszt; négy szára között négy H betű; a hátsó lapon egyenszárú kereszt. 3. Előlapján négy, a hátsó lapon egy kereszt. Ugyanonnan ... 253

A váradi káptalan legrégibb pecsétje. Szüz-Mária ülő alakja, jobbjában a kisdeddel, baljában liliomot tart. A körirat: S*(igillum)* [C]APITULI W[ARADIE]NSISS ECCLESIE. Az országos levéltár eredeti példányáról, *Bunyitay Vincze* reproductiója után ... 256

A váradi székesegyház a turnicsai templom XIV. századi falfestményén. *Rómer Flóris* felvétele után ... 257

Aragoniai Constancia pecsétje. A trónon ülő alak Imre király özvegyét már mint Frigyes császár nejét tünteti fel, fején nyilt koronával, jobbjában liliomos kormánypálczával. A körirat: + CO*(n)*S*(tanci)*A · D*(e)*I · GRA*(tia)* · ROM*(anorum)* · I*(m)*P*(er)*AT*(ri)*X · SE*(m)*P*(er)* · AVG*(usta)* · REG*(ina)* · SICIL*(ie)*. *Hefner Károly* reproductioja után ... 261

Bertold meráni herczeg és családja. Miniature Szent Hedvig legendájának XIV. századi codexében. A codex eredetije a schlackenwerthi városi könyvtárban. A kép felirata: **Bertholdus dux meranie p(ate)r ſ(anct)e Hedwigis (e)t Agnes uxor eius cu(m) filijs (e)t filiab(us) ſuis infrapoſitis.** A mennyezetes emelvény közepén ülő herczegi párt gyermekei a következő sorrendben környezik: jobbra Szent Hedvig (felirat nélkül), Ágnes: **uxor philippi regis ſ(ra)ncie** felirattal, Gertrud: **uxor Andree reg(is) ungarie,** ennek leánya Szent Erzsébet: **S(anc)ta Elyſabeth filia regis ungarie Andree** felirattal; balfelől Bertold: **p(at)riarcha bertolduſ,** Egbert: **Ekbertus epiſcopus,** Ottó és Henrik: **Otto dux meranie (e)t ſ(rate)r ei(us) henricus** felirattal. *Wolfskron Adolf* reproductioja után 264

Lap

II. Endre koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 123. lapján ... 267

II. Endre és Gertrud arczképei. Hermann thüringi tartomány-gróf psalteriumában. Jobbról Gertrud királyné mellképe, fején koronaszerű föveggel, jobbjában nyitott könyvvel; feje felett a fülke ívezetén REGINA · VNGARIE felirat. Balról II. Endre, fején szintén koronához hasonló föveggel, jobbjában királyi pálczával; feje felett felirat: REX VNGARIE. A képek alatt levő szöveg olvasása (az első hasábon): *Deus cui propri-* | *um est misere-* | *ri semp(er) et par-* | *cere, suscipe de-* | *p(re)catione(m) n(os)tram* | *et quos delic* | *to(rum) cathena* | *constringit,* | *miseratio tue* | *pietatis absol-* | *vat. P(er omnia secula seculorum. Amen.)* | *Rege q(uesumu)s d(omi)ne famulum tuu(m)* | *HERMANNVM;* (a második hasábon): *et interceden-* | *tib(us) omnib(us) s(an)c(t(is* | *tuis gr(ati)e tue* | *in eo dona mul-* | *tiplica, ut ab* | *offensis et tem-* | *poralib(us) n(o)n de-* | *stituatur aux-* | *iliis et sempit(er)-* | *nis gaudeat* | *institutis. P(er omnia stb.)* | *D(omi)ne ne re-* | *spicias pecca-* | ... A codex eredetije a stuttgarti könyvtárban ... 269

II. Endre keresztes hadjárata. Miniature a bécsi képes krónika 124. lapján ... 271

II. Endre kettős pecsétje. Előlapján a király trónon ülő alakja, fején liliomos nyilt koronával, jobbjában liliomban végződő kormánypálczával, melléhez szorított baljában országalmával. A köriratból csak a [C]ROA*(ci)*E RAME S*(er)*VIE REX szavak olvashatók. A hátsó lapon háromszögű pajzs, hétszer osztott mezejében, a páratlan számú osztásokban tizenegy (2, 3, 3, 2, 1) jobbra lépő oroszlánnal. A köriratból csupán a kezdő SIGILLVM szó látható. A Magyar Nemz. Múzeum levéltárának galvanoplasztikai hasonmásáról rajzolta *Cserna Károly* ... 276., 277

II. Endre oklevelének kezdősorai. Olvasása: *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Andreas d(e)i gr(aci)a Hung(a)r(ie), Dalm(a)c(ie) Chro(a)c(ie), Rame, Serui, Galic(ie), Ladomerie-* | *q(ue) rex in p(er)petuu(m). Cum insopita malo(rum) p(er)nicies ad demolliendum v(er)itatis c(on)stantia(m) semp(er) invigilet, p(ro)vida regum adindenit discret(i)o, ut suis gesta temp(or)ib(us)negocia* | *p(er)petue t(ra)ducenda*[1] *memorie, ne p(ro)cessu temp(or)is a sui tenoris c(on)tantia possit recede(re), litt(er)a(rum) testimonio c(om)mendent(ur), auctoritatis regie cyrog(ra)pho c(on)firmata. Hinc est* | ... Az 1222-ben kelt oklevél eredetije az esztergomi káptalan levéltárában ... 279

Béla ifjabb király pecsétje. A király trónszéken ülő alakja, fején zárt koronával, jobbjában liliomos kormánypálczával, baljában országalmával. Körirata: + BELA D*(e)*I GRA*(tia)* ET VOLVNTATE SVI PATRIS REX HV*(n)*G*(a)*R*(i)*E. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának galvanoplasztikai hasonmásáról rajzolta *Cserna Károly* ... 287

II. Endre. Miniature a bécsi képes krónika 124. lapján ... 289

II. Endre ezüst dénárjai. 1. Előlapján trónszék felett koronás fő; a hátsó lapon bazilika kettős kapuval. 2. Előlapján a király álló alakja, jobbjában karddal, baljában kereszttel és + ANDREAS körirat. 3. Előlapján kéttornyú bazilika felett kettős kereszt; a hátsó lapon hármas nyílású palota, felette csillag. 5. Előlapján virágdísz és ADDSD betűkből álló felirat, mely hihetőleg *Andreas*nak felel meg; a hátsó lapon hármas toronynyal díszített körben a király mellképe. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 290

[1] A szövegben: *transducenda* áll és az *ns* betűk ki vannak törülve.

Lap

Szent Erzsébet képe. Giotto falfestménye a flórenczi Santa Croce templomban. *Maurice De Ville* rajza után ... 291

IV. Béla koronázása. Miniature a bécsi képes krónika 125. lapján ... 295

IV. Béla dénárjai. 1. Előlapján + MON*(e)*TA BELA RE*(g)*IS • IIII • körirat; a hátsó lapon balra forduló griff. 2. Előlapján a király trónon ülő alakja a királyi jelvényekkel és BELA + REX ✻ körirattal; a hátsó lapon kereszt, szárai között emberfőkkel; körirata: + MONETA REGIS P*(ro)* HVNGARIA. 3. Előlapján a király mellképe, BELA • REX körirattal; hátsó lapján hármas halom felett kettős kereszt, ettől jobbra és balra fent csillag és félhold, középen pontok, alant szemközt néző koronás fők. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 297

Nyilazó kún lovas. Domborműves tégla, találtatott 1847-ben, a Margitsziget felső csúcsán levő romok között. Az országos iparművészeti múzeumban levő eredeti példányról vett fénykép után ... 301

A tatárok betörése. Czímkép Rogerius Carmen Miserabiléjéhez. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 303

Béla futása. Miniature a bécsi képes krónika 125. lapján ... 305

Az egykori vödriczi kapú Pozsonyban. *Fuhrmann M.* rajza után ... 306

IV. Béla kettős pecsétje. (A tatárjárás előtti korból.) Előlapján a király trónszéken ülő alakja a királyi jelvényekkel; körirata: + BELA [D*(e)*I GR*(aci)*A HVNGARI]E DALM*(acie)* CHORO[WACIE SER]VIE GALLI*(cie)*E CVMANIE REX. A hátsó lapon háromszögű pajzsban a kettős kereszt; a körirat: + SIGILLVM QVART[I BELE SECVN]DI ANDRE[E REGI]S FILII. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának galvanoplasztikai hasonmásáról rajzolta *Cserna Károly* ... 314., 315

A pilisi apátság kiváltságlevele 1254-ből. Eredetije a zirczi apátság levéltárában. Olvasása: In nomine s(an)c(t)e trinitatis et individue unitatis. Amen. Bela, dei gr(aci)a Hungar(ie), Dalmacie, Croacie, Rame Servie, Gallicie, | Lodomerie Cumanieq(ue) rex in p(er)petuum. Omnibus orthodoxe fidei cultoribus presens scriptum inspecturis salutem in eo, qui regibus dat salutem. Licet in humanis disposit(i)onibus nichil stabile, ni- | chil quoq(ue) perpetuum, quidquid est morti subpositum, quidquid est corrupt(i)oni subiectum, s(ed) caduca sint hominum omnia et temporum diuturnitate labantur, illud tamen, quod eccl(es)iis et locis religiosis pia | considerat(i)one efficitur, intuitu Je(s)u Chr(ist)i, qui unicuiq(ue) in districto examine promeritis respondebit, nulla corrupt(i)o(n)e inficitur, s(ed) p(er)petua potius stabilitate repo(s)itum multiplicato fenore reservatur. Ad uni- | v(er)sorum igitur notitiam ha(rum) serie volumus p(er)venire, q(uo)d cum p(er) subitam irruptionem Tartharo(rum), regnum n(ost)r(u)m acerbe extitisset divino, ut credimus, iudicio flagellatum, et in civitate Strigonien(si), quam iidem | hostiliter per sue feritatis rabiem invaserunt, cives eiusdem utriusq(ue) sexus absq(ue) delectione ordinis et etatis, necnon innumerabiles illuc congregatos aliunde, igne et cladio miserabiliter consumpsissent, ecc(lesi)a | de Plys quedam munimenta et p(ri)vilegia ibidem ob securitatem posita, confecta super quibusdam suis possessionibus tributis ac quibusdam aliis redditibus a nobis, n(ost)risque predecessoribus, illustribus regib(us) | Ungar(ie), intuitu salutis et retributionis eterne, collatis amiserit, dilectus nobis in Chr(ist)o frater Johannes abbas eiusdem

Lap

eccel(es)ie, qui n(ost)ris, n(ost)rique regni, necnon baronum n(ost)ro(rum) servitiis devote et assidue desuda- | vit in n(ost)ris legationibus deferendis, se et sua diversis periculis exponendo, humiliter suplicavit, ut possessiones, tributa ac redditus eccl(es)ie de Plys, quorum privilegia amissa fuerant, n(ost)ri p(ri)vilegii | iterato dignaremur munimine confirmare. Nos itaq(ue), cum ip(s)am ecc(le)siam, in qua etiam corpus matris n(ost)re honorabiliter requiescit, totis affectibus diligere et bonis teneamur amplioribus augmentare, | preces quoq(ue) abbatis memorati, p(ro) quo eius m(er)ita iugiter intercedunt, iustas et legittimas attendentes, sup(er) quibusdam possessionibus, tributis et redditibus eccl(es)ie de Plis, quorum nomina subscribentur, | munimenta quo(rum) in civitate St(ri)gonien(si) erant perdita, cum de certa scientia nobis, utpote patrono eccl(es)ie prefate, constaret de illis, que per nos et n(ost)ros) predecessores, inclitos reges Ung(a)r(ie), eidem collate | extiterant, ad p(er)petuam et inviolabilem firmitatem n(ost)rum concessimus privilegium auree bulle n(ost)re caractere consignitum. Tributa autem, possessiones et redditus, de quibus nobis constitit, ip(s)am | eccl(es)iam in eo(rum) pacifica possessione fuisse et esse, sunt hec: videlicet medietas tributi regalis de Jaurino; nam due partes totius tributi Jauri(n)en(sis) ad nos pertinebant de quibus unam partem habet ec- | clesia de Bocon, aliam partem eccl(es)ia de Plis, quam possidet ex donatione inclite recordationis Bele regis, avi n(ost)ri; tertiam v(er)o partem percipit comes Juri(n)en(sis) pro tempore constitutus. Preterea | medietas tributi regalis de Posonio; cum due partes toti(us) tributi Posonien(sis) ad nos p(er)tin(er)ent, de quib(us) unam partem habet eccl(es)ia s(an)c(t)i Martini de Sacro Mo(n)te Panno(n)ie, aliam p(ar)tem possidet ecc(lesi)a de Plys anted(i)c(t)a; tertiam | v(er)o partem p(er)cipit comes Posonien(sis p(ro) tempore constitutus. Item t(er)tia pars tributi de Cheturtukheil, p(er)tinens ad tributu(m) Posonien(se). Porro no(m)i(n)a villa(rum), quas eade(m) eccl(es)ia pacifice p(os)sidet i(n) comitatu Posonien(si), s(unt) hec: | 317

Szent Margit koronája a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában. A Margitszigeten talált XIV. századi korona; liliomokkal díszített aranyozott ezüst fejövből áll, mely valószínűleg a szent szobrának vagy ereklyetartójának díszítésére szolgált. Az 1884-iki ötvösmű-kiállítás alkalmából készült felvétel után 323

V. István kettős pecsétje. Előlapján a király trónszéken ülő alakja, a királyi jelvényekkel. Körirata (a külső körben): + S*(igillum)* STEPHANI • DEI • GRACIA VNGARIE • DALMACIE • CROACIE • RAME • SERVIE • GALLIC • (a belső körben folytatva): IE • LODOMERIE • CVMANIE • BVLGARIEQVE • REGIS. A hátsó lapon háromszögű pajzsban hármas halmon kettős kereszt, melynek alsó szárát koszorú övezi; körirata: + SIGILLVM STEPHANI • QVINTI QVARTI • BELE • REGIS • FILII. A Magyar Nemz. Múzeum levéltárának eredeti példányáról 328., 329

Erzsébet anyakirályné kettős pecsétje. Előlapján a királyné trónszéken ülő alakja, fején nyilt koronával. Körirata (a külső körben): + ELISABET DEI GRACIA REGINA VNGARIE ET FILIA (a belső körben folytatva): IMPERATORIS CVMANORVM. A hátsó lapon virágedényből kiemelkedő kettős kereszt és + S*(igillum)* VXORIS STEFANI REGIS

Lap

QVINTI QVARTI BELE ILLVSTRIS REGIS FILI*(i)* körirat. Az orsz. levéltár eredeti példányáról. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 332., 333

Kőszeghy Henrik bán pecsétje. Két menyét által tartott háromszögű pajzs, mely hétszer van hasítva. Körirata: HENR*(i)*CI • BANI • TOCIVS S[CLAVONIE] • Az országos levéltár eredeti példányáról. *Báró Nyáry Albert* reproductiója után ... 335

Csák Péter pecsétje. Jobbra néző oroszlán és + S*(igillum)* PET[RI PAL]A-TINI • CO(m)ITIS • SVP*(ru)*NIEN*(sis)* • IVDICIS • CV*(m)*A • NO*(rum)*. Az országos levéltár eredeti példányáról. *Báró Nyáry Albert* reproductiója után ... 337

A morvamezei csatatér. *Fischer L. H.* rajza után ... 341

Fülöp fermoi püspök. Minature a bécsi képes krónika 129. lapján ... 344

IV. László kettős pecsétje. Előlapján a király trónszéken ülő alakja a királyi jelvényekkel. Körirata a külső körben: + S*(igillum)* • LADISLAI • DEI • GRACIA • VNGARIE • DALMACIE • CROVACIE • RAME • SERVIE • GALLICIE • LODOMERIE • CVMANIEQ*(ue)* • REGIS. A hátsólapon háromszögű pajzsban a kettős kereszt; a körirat: SIGIL-LVM • LADISLAI • TERCII • QVINTI • STEPHANI • REGIS • F[ILII] • A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról 346., 347

A kőrösszegi vár tornya. Rajzolta *Kimnach László* ... 353

Kún László. Miniature a bécsi képes krónika 128. lapján ... 355

III. Endre. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 356

III. Endre. I. Miksa császár családfáján, a bécsi udvari műtörténeti múzeumban. Felirata: ANDREAS REX HVNGARIA REX *(igy)* ... 357

Fennena királyné oklevelének kezdősorai. Olvasása: *F(ennena) dei gr(ati)a regina Hung(a)r(ie) om(n)ib(us) Chr(ist)i ... | ari eosq(ue) dignis attollere donativis qua ... | q(uorum) vn(us) vir mag(iste)r Theodorus p(re)positus Alben(sis) eccl ... | f(rat)rib(us) suis factam per d(omi)nam E(lisabet) q(u)ondam illustrem ... | reginalem p(er)tinuit maiestate(m) ratam habere n(ost)roque ... | dei gr(ati)a regina Hung(a)r(ie) memo-(r)ie co(m)mendam(us) signifi ... | vicecancellarii nob(is) cum sup(re)ma fidelitate inp(e)nsis ...* | Az 1291-ben kelt oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 361

III. Endre ezüst dénárjai. 1. Előlapján koronás fej, + REX ANDREA*(s)* körirattal; a hátsó lapon balra forduló fej. 2. Előlapján a király mellképe, királyi jelvényekkel s A*(ndreas)* betűvel; a hátsó lapon Isten báránya. 3. Előlapján a király mellképe, mint föntebb, REX ANDREAS körirattal; a hátsó lapon koronából kiemelkedő kereszt, két szára alatt szembe néző koronás főkkel; a korona alatt M betű. 4. Előlapján jobbra néző koronás fej, a hátsó lapon kettős kereszt. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 362

III. Endre oklevelének kezdősorai. Olvasása: *Andreas dei gr(aci)a Hung(a)r(ie) Dalmacie ... | scriptum inspecturis salutem in vero salvatore. Ad univ(er)s ... | accedentes presenciam, quandam p(ar)ticulam silve de silva n(ost)ra ... | venac(i)oni n(ost)re no(n) aptam nec locus piscature inveniretur ... | d(e) Zolum dilecto et fideli n(ost)ro dedimus in mandatis, ut idem ... | extu(n)c statueretur, eisdem co(mi)iti Philippo et mag(ist)ro Andree ...* | Az 1295 február 24-ikén kelt oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 363

Az Árpád-ház czímere. Rajzolta *Cserna Károly* ... 366

Lap

A Csák és Aba nemzetségek czímerei. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 370

Esztergom vára. A város legrégibb pecsétjéről. A várnak kapuja s négy tornya van. A vár falain csúcsíves modorú épület látható, mely az esztergomi székesegyházat ábrázolja. Rajzolta *Cserna Károly* ... 378

Pozsony legrégibb pecsétje. Háromtornyú vár, nyitott kapúval. Körirata: † SIGILLVM CIVITAT*(is)* POSONIENSIS. A város birtokában levő eredeti pecsétnyomó lenyomata után ... 380

Szalonak, a Kőszeghyek vára. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 389

A jáki templom főbejárata. Rajzolta *Cserna Károly* ... 394

Vadászjelenet a kisbényi templom oszlopfőjén. *Henszlmann Imre* rajza után ... 395

A csécsi templom falfestménye a XIII. századból. Az első alak hihetőleg Szent Lászlót ábrázolja, fején sisakkal, jobbjában lándzsával, balkeze vörös-ezüst pólyákat viselő czímerpajzson nyugszik. Középen három szent alakja; tőlük balra sisakos férfialak vehető ki, a mint két kezével pallosát suhintásra emeli. *Myskovszky Viktor* rajza után ... 396

A budaiak kiátkozzák a pápát. Miniature a bécsi képes krónika 134. lapján ... 403

Venczel ezüst dénárai. 1. Előlapján a király lovon ülő alakja, a hátsó lapon sólyom, kiterjesztett szárnyakkal. 2. Előlapján a király mellképe; a hátsó lapon balra forduló hárpia. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 404

Ottó ezüst dénára. Előlapján liliomos nyilt korona, REG*(is)* OTTONI*(s)* körirattal. A hátsó lapon egymáshoz háttal fordult galambpár, hátrahajtott fejekkel, egymással játszadozva. Ugyanonnan ... 405

Gentilis bibornok. Egykorú üvegfestmény az assisi templomnak Gentilis által saját temetkezési helyéül, Szent Márton és Szent Lajos tiszteletére építtetett kápolnájában ... 408

Tamás esztergomi érsek pecsétje. Oszlopos menyezet alatt az érsek ülő alakja a főpapi jelvényekkel. Körirata: † S*(igillum)* THOME • DEI • GRA*(tia)* S*(ancte)* • ST*(ri)*GONIEN*(sis)* • ECC*(lesie)* • ARHIEP*(isco)*PI. Az esztergomi primási levéltár eredeti példányáról *Knauz Nándor* után ... 409

I. Károly király. Miniature a bécsi képes krónika 127. lapján ... 414

Erzsébet királyné és gyermekei. Miniature a bécsi képes krónika 140. lapján 419

Zách Felicián merénylete. Miniature a bécsi képes krónika 141. lapján ... 420

Ágnes királyné pecsétje. A mező közepén kettős kereszt. Körirata: † S*(igillum)* AGNETIS REGINE VNGARIE. A Magyar Nemz. Múzeum levéltárának galvanoplasztikai lenyomatáról rajzolta *Malachovszky Nándor* ... 423

Károly első kettős pecsétje. Előlapján a király trónszéken ülő alakja, a királyi jelvényekkel és † KAROLUS : DEI : GRACIA : VNGARIE : DALMACIE : CROACIE : RAME : körirattal. A hátsó lapon háromszögű pajzsban a kettős kereszt és a felirat folytatása: † SERVIE : GALICIE : LODOMERIE : COMANIE : BOLGARIEQ*(ue)* : REX : A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának galvanoplasztikai lenyomatáról rajzolta *Cserna Károly* ... 427

Szécsy Dezső önfeláldozása. Miniature a bécsi képes krónika 144. lapján ... 429

Károly ezüst garasa. Előlapján a király trónon ülő alakja látható a királyi jelvényekkel és † MONETA KARVLI • REGIS • HVNGARIE körirattal. A hátsó lapon jobbra dőlt pajzsban a magyar-Anjou czímer; a pajzson koronás sisak, oromdíszül két strucztoll közül kiemelkedő patkót rágó struczczal és oldalt S—E pénzverő jegyekkel. A körirat: † HONOR •

Lap

REGIS • IVDICIVM • DILIGIT • A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 431

Károly ezüst dénárai. 1. Előlapján a király arczképe, † KARVLVS • REX körirattal; a hátsó oldalon jobbra néző oroszlán. 2. Előlapja mint az előbbié; hátsó lapján patkót tartó strucz, K—E pénzverői jegygyel. 3. Előlapján a király trónon ülő alakja, jobbról liliommal, balról kettős kereszttel; a hátsó lapon a magyar-Anjou czímer † KAROLVS • REX • HVNGARI*(e)* körirattal. 4. Előlapján a király trónon ülő alakja; a hátsó lapon a patkót tartó struczczal díszített sisak, M*(oneta)* REGIS HVNGARIE körirattal. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányai után ... 432

Károly arany forintja. Előlapján liliom és † KAROLV*(s)* • REX • körirat. Hátsó lapján Keresztelő-Szent-János alakja, † S*(antus)* • IOHANNES • B*(aptista)* körirattal és pénzverői jegyül a koronával. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 433

Debreczeni Dózsa pecsétje. Háromszögű pajzs ötször szelve; a pajzs felett kereszt, jobbról-balról keresztekkel behintett zászlók, alól: A betű. Körirata: † S • DAUSE • PALATINI * IVDICIS * CVMANOR*(um)* * Az orsz. levéltár eredeti példányáról. Rajzolta *Malachovsky Nándor* ... 437

Bányászok a XIV. században. Felsőbánya város régi pecsétjéről, melynek ezüst nyomója a város levéltárában őriztetik. Rajzolta *Passuth Ödön* ... 440

Károly oklevelének kezdősorai. Olvasásuk: *Karolus dei gr(ati)a Hungarie, Dalmacie ... | fut(ur)is p(re)sentium notitiam habituris salutem ... | laudem bono(rum) vindictamqu(e) malo(rum) gladii ... | p(ro)venire, qu(od) magnificus vic Thomas* ... Az 1335 november 2-án kelt oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 442

Lajos herczeg pecsétje. Négyes karajjal határolt mező közepén franczia, ú. n. női pajzsban a magyar-Anjou czímer; ugyanez ismétlődik hasonló összeállításban a pecsétmező külső részében elhelyezett négy kisebb pajzsban. A középső pajzs és a négy karaj között maradt üres helyet a négy evangelista jelvényei: az angyal, a sas, a szárnyas oroszlán és a szárnyas tulok alakjai töltik ki. A bécsi állami levéltárban levő eredeti után rajzolta *Fahrnbauer J. G.* ... 444

Nagy Lajos. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 447

Erzsébet anyakirályné nagy pecsétje. A királyné trónon ülő alakja, fején nyilt koronával, jobbjában liliomos kormánypálczával; a tróntól jobbra háromszögű pajzsban a magyar vörös és ezüst csíkok, balról a kettős kereszt. Körirata: † S*(igillum)* : ELIZABETH : DEI : GRA*(tia)* : HVNG*(a)*RI*(e)* : REGINA : *(így)* PRINCEPS : SALERNITANA : A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának galvanoplasztikai lenyomata után rajzolta *Mühlbeck Károly* ... 449

Johanna királynő. Giotto vagy egyik tanítványának Nápolyban a Santa Mária dell'Incoronata templomban levő falfestményéről, mely Johanna és Durazzoi Lajos esküvőjét ábrázolja. Fénykép után ... 453

Nagy Lajos Nápolyban kiadott oklevelének kezdősorai. Olvasása: *Nos Lodouicus dei gr(ati)a Hung(a)r(ie) Jherusalem et Sicilie rex, memor(te) comm(en)dantes ... | u(er)sis, qu(od) nos p(re)claris s(er)vit(i)or(um) m(er)itis et virtutu(m) multiplicib(us) insignis magistri Johannus ... | tissimo p(ri)ncipi domi(n)o Karolo c(on)d(a)m inclito regi Hung(a)r(i)e genito(r)i n(o)s(t)ro karissimo pie memo(rie) ... | nante et tand(e)m*

Lap

eod(e)m div(in)a vocat(i)one, cui humane fragilitatis rat(i)o nequit obuia(r)e... Az 1350 szeptember 8-án kelt oklevél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában ... 457

Nagy Lajos és neje, Erzsébet. A máriaczelli templom domborművéről ... 459

Nagy Lajos titkos pecsétje. Jobbra dőlt pajzsban a magyar-Anjou czímer; a pajzsra az oromdíszében struczot viselő koronás sisak támaszkodik. Körirata: S*(igillum)* SECR*(etum)* LODOVICI REG*(is)*. Az országos levéltár eredeti példányáról ... 461

István herczeg pecsétje. A herczeg lovon ülő alakja, teljes pánczélzattal, fejét a struczczal díszített sisak fedi, jobbjában kardot tart. Körirata: S*(igillum)* • DOMINI • STEPHANI • [DE]I • GRACIA • DVCIS • TRANSILVANIE • Az országos levéltár eredeti példányáról ... 465

Nagy Lajos gyűrűpecsétje. A magyar-Anjou czímer, R*(ex)* LODOVICVS felirattal. A bécsi állami levéltárban Cilley Hermann ellenpecsétjeként fentmaradt egyetlen példányról rajzolta *Malachovsky Nándor* ... 468

Nagy Lajos felajánlja a máriaczelli templomot. Weiss Diva Virgo Cellensis (Bécs 1637.) cz. munkájának czímképe ... 472

Nagy Lajos czímere. Zománczos ezüst ötvösmű az aacheni magyar kápolna kincstárában. Sárkányok és griffmadarak által tartott négyes karéjú keretben tornyokat ábrázoló díszítések között osztott pajzs, a magyar csíkokkal és az Anjou-liliomokkal. A keret fölött épület-homlokzat három toronynyal; a középsőnek fülkéjében Szent László, a jobboldali toronyfülkében Szent Imre, a baloldaliban Szent István alakjai láthatók. A tornyok közti teret egy-egy sisak tölti ki; a jobboldalinak oromdíszét három strucztoll között a patkót rágó strucz, a baloldaliét koronás kétszarvú férfifej képezi. A keret felirata: *ich beger maria lere wolde ich mer. Krieger Béla* rajza után ... 473

Nagy Lajos fogadalmi képe. A máriaczelli templom kincstárában. A kép Giotto iskolájának műve és liliomos alapon a boldogságos szüzet ábrázolja jobbjában a kisded Jézussal; ruházata s feje körül a nimbus drágakövekkel vannak kirakva. A zománczos művű keretet magyar és Anjou czímerekből vett motivumok díszítik ... 478

Nagy Lajos második kettős pecsétje. Előlapján mennyezetes és a magyar czímerekkel szőnyegszerüleg díszitett trónon a király ülő alakja királyi jelvényekkel, a tróntól jobbra a magyar-Anjou czímer, balra a kettős keresztet viselő czímerpajzs. Körirata: † LODOVICVS DEI GRACIA HVNGARIE DALMATIE CROACIE RAME SERVIE GALLICIE LODOMERIE C[UMANI]E BULG (a belső sorban folytatva:) ARIEQ*(ue)* REX • PRINCEPS SALLERNITANUS ET HONORIS MONTIS SANCTI ANGELI DOMINUS. A hátsó lapon nyolczas karámmal övezett és liliomokkal behintett alapon háromszögű pajzsban hármas halomból kiemelkedő kettős kereszt, a hármas halomban liliommal. Körirata: † S*(igillum)*: SECUNDUM LODOVICI: DEI: GRA*(tia)* REGIS HUNGARIE ET ALIORVM REGNOR*(um)* IN ALIO PARII SIGILLI EXPRESSSORVM. Az országos levéltár eredeti példányáról rajzolta *Cserna Károly* ... 480, 481

A ház, melyben Nagy Lajos Nagyszombatban meghalt. A helyszinen készült rajzok után ... 487

Szent György szobra Prágában. *Kolozsvári Márton* és *György* magyar ötvösművészek munkája ... 490

Lap

Nagy Lajos pénzei. 1. Arany forint. Előlapján Szent László álló alakja, jobbfelől pénzverő jegy gyanánt szerecsen fő, körirata: SAN*(c)*TVS • LADISLAVS • REX †; a hátsó lapon a magyar-Anjou czímer, LVDOVICI • D*(ei)* • G*(ratia)* • R*(egis)* • VNGARIE körirattal. 2. Ezüst dénár. Előlapján Szent László alakja és B pénzverő jegy, körirata: † S*(anctus)* • LADISLAVS • R*(ex)* • A hátsó lapon a magyar-Anjou czímer, LODOVICI • R*(egis)* • VNGARIE • körirattal. 3. Ezüst garas. Előlapján Szent László trónon ülő alakja, P pénzverő jegygyel; körirata: SAN*(c)*TUS • LADISLAVS • R*(ex)* •; a hátsó lapon a magyar-Anjou czímer † LODOVICI • DEI • GRACIA • R*(ex)* • VNGARIE • körirattal. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 492

Flagellansok. Tollrajz a konstanczi krónikából ... 497

A pécsi egyetem czímerének töredéke. *Horváth Antal* tulajdona Pécsett ... 501

Nagy Lajos ereklyemutatója Aachenben. Az aacheni székesegyház kincstárában levő eredetiről rajzolta *Dörre Tivadar* ... 502

Szent Simon koporsója Zárában. Francesco da Sesto milanoi ötvös munkája. Készíttette Erzsébet királyné, Nagy Lajos neje, 1380-ban. A kép az ereklyetartó külső részét ábrázolja, fedelén a szent életnagyságú alakjával. A bal keskenyebb oldalon jobbra dűlő pajzsban a magyar-Anjou czímer látható, koronás sisakkal, melynek oromdísze a patkót rágó struczmadár s két oldalt koronás L*(udovicus)* R*(ex)* betűkkel. Fényképről után ... 506

Sisak Nagy Lajos sirjából. *Henszlmann Imre* után ... 507

Hedvig lengyel királyné. A krakói székesegyházban őrzött kép után ... 509

Mária királynő. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 512

II. Károly király. *Summonte* XVIII. századi rézmetszete után ... 515

Kezdősorok a Forgách Balázs részére adott oklevélből. Olvasásuk: *Nos Maria dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croa ... | carissimo felicis recordat(i)onis debitum nature exsolvente ... | linum ipsius olim genitoris n(ost)ri in regem regni n(ost)ri Hungarie ... | et iniunxissent ac screpto regiminis ipsius regni n(ost)ri insignu(m) ... | pacis tranquillitate tenentibus et ipsum gubernantibus; ecce qui ... | lum infidelium verbis allectus et sermone mollitus tanq(uam) prodit(i)o ... | monit(i)onem ip(s)orum rebellium n(ost)rorum infidelium fecit coronari nosq(ue) ...* | Az 1386 február 29-én kelt oklevél eredetije a gróf Forgách-család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban. ... 517

Mária királynő. A runkelsteini vár 1390-ben készült falfestményén. A *G. Grote* által kiadott szines hasonmás után. A kép fejedelmi hölgyek labdajátékát ábrázolja. A falfestmény kora és magyar-Anjou czímer alkalmazása az egyik nő felett adják az alapot arra, hogy e fején koronát viselő nőben Mária magyar királynőt gyanítsuk ... 519

Mária titkos pecsétje. Hasított pajzs jobb mezejében a magyar csíkok, a bal mezőben az Anjou-liliomok. Körirata: S*(igillum)* • SECRETV*(m)* • MARIE . REGI*(n)*E • HVNGA*R(ie)* • ET • C*(roatie)*. Az orsz. levéltár eredeti példányáról rajzolta *Kozeluch József* ... 521

Mária háza Körmöczbányán, a zólyomi kapunál. Természet után rajzolta *Dörre Tivadar* ... 522

Mária körmöczbányai házának belseje. Természet után rajzolta *Dörre T.* ... 523

Mária királynő sirjában talált korona. A bécsi udvari műtörténeti múzeumban. Az eredetiről rajzolta *Fahrnbauer J. G.* ... 529

Lap

Laczkfy István pecsétje. A pecsétmezőben jobbra forduló sárkány, melle alatt kereszttel. Körirata: † S*(igillum)* • STEPHANI • REG*(ni)* • HVNGARIE • PALATINI • A Magyar Nemzeti Muzeum eredeti példányáról rajzolta *Malachovsky Nándor* ... 531

Stibor vajda pecsétje. Négyelt karajjal határolt pecsétmezőben négyelt pajzs, 1. és 4. mezejében két holdsarló közül kiemelkedő tűzokádó sárkányfej, a 2. és 3. mezőben telő és fogyó holdsarló között lebegő kereszt. A pajzsra támasztott sisak oromdíszében a sárkányfej ismétlődik. Körirata: S*(igillum)* • STIBOR • VAY*(vode)* • IN • P*(ar)*TI*(bu)*S • T*(ra)*NSILVAN*(is)* • COM*(es)* • IN • SOLNAK • ET • DO*(minus)* • IN • FLVVI*(o)* • WAG. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárának eredeti példányáról rajzolta *Dörre Tivadar* ... 533

Zsigmond első nagy pecsétje. Előlapján a király ülő alakja, oszlopos menyezetes trónon, a királyi jelvényekkel. A trón jobb oldalán a magyar csíkokból és a luxemburgi sasból, a bal oldalon a magyar csíkokból és a cseh oroszlánból összetett czímerek, pajzsaik felett nyugvó sassal. A körirat: † SIGISMVNDVS • DEI • GRACIA • HVNGARIE • DALMACIE • CROACIE • RAME • SERVIE • GALLICIE • LODOMERIE • COMANIE • BVLGARIEQVE • REX • MARCHIO • BR (belül folytatva:) ANDEMBVRGENSIS • SACRI • ROMANI • IMPERII • ARCHICAMERARIVS • ATQVE • BOEMIE • ET • LVCENBVRGENSIS • HERES. A hátsó lapon hatlevelű karámban, melynek íveit sárkányalakok töltik ki, háromszögű pajzsban, hármas halmon a kettős kereszt. Körirata: † S*(igillum)* • SECVNDVM • SIGISMVNDI • DEI • GRACIA • REGIS • HVNGARIE • ET • ALIORVM • REGNORVM • IN • ALIO • PARII • SIGILLI • EXPRESSORVM. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának galvanoplasztikai lenyomatáról rajzolta *Mühlbeck Károly* ... 537

Zsigmond kardja. A drezdai királyi múzeumban. A sodrony-zománczos hüvelylyel ellátott, egyenes, vége felé keskenyedő kardot Zsigmond ajándékozta Frigyes meisseni őrgrófnak, midőn 1425 augusztus 1-én Budán a választó-fejedelmek sorába iktatta. A kard markolatának hegyi kristályból készült gombját egyik oldalon a birodalmi sast viselő czímer díszíti, a másik oldalon ennek megfelelőleg négyelt czímerpajzs látható, a magyar csíkokkal és a cseh oroszlánnal. Fénykép után rajzolta *Passuth Ödön* ... 541

A boszniai hadjárat. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 543

Zsigmond király a konstanczi zsinaton. Miniature Reichenthal Ulrik krónikájának aulendorfi kéziratában. A kép azt a jelenetet ábrázolja, midőn Zsigmond király a XXIII. János pápától neki ajándékozott arany rózsával ünnepi körmenetben végig vonul a városon. A király a választó-fejedelmek között lovagol; a háttérben a papokból álló kíséret látható. Fénykép után ... 549

Zsigmond király Párisban. Egykoru miniature a párisi nemzeti könyvtárban. Zsigmond trónon ül, hermelines palástban, fején a római királyi koronával; baljában kormánypálczát, jobbjában irattekercset tart. Előtte János burgundi herczeg féltérdre ereszkedő alakja. Az oszlop-csarnokot ábrázoló háttérben udvari emberek ... 551

A husziták pusztításai. Fametszet a Boner-féle Wahrhafftige Chronik 1545-iki baseli kiadásából ... 553

Lap

Zsigmond és V. Márton pápa. Részlet a majorcai collegium egykorú festményéről, mely eredeti helyéről egy barcelonai magángyűjteménybe került. A Cardera által kiadott színnyomatról *James Robinson Planché* után ... 557

A galambóczi csata színhelye a jelenkorban. Rajzolta *Székely Árpád* ... 559

Zsigmond római császár. Német birodalmi bírói pecsétjéről rajzolta *Székely Árpád* ... 560

Borbála királyné czímere. Nyilt korona alatt két egymás mellé helyezett czímerpajzs; a jobboldalinak sárga mezejében fekete birodalmi sas, a baloldali négyelt pajzs 1. és 4. mezejében három (2, 1) csillag, a 2. és 3. vörös mezőben két fehér pólya látható. Reichenthal Ulrik krónikájának augsburgi 1483-iki kiadásából ... 563

Ozoray Pipó pecsétje. Négyes karajban jobbra dőlt pajzs, három haránt-pólyával; a pajzs balszegletére sisak támaszkodik, oromdíszében hajfonatos női fejjel. Kétfelől P*(ipo)* S*(colari)* betűk. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárának eredeti példányáról rajzolta *Dörre Tivadar* 565

Garay Miklós nádor pecsétje. Négyes karaj által határolt négyszögletű keretben két egymásra hajló kigyó. Körirata: † S*(igillum)* DOMINI • NICOLAI • HVNGARIE • PALATINI. Az országos levéltár eredeti példányáról ... 567

A sárkányrend nagykeresztje. Grünberg Konrád 1483-iki czímerkönyvéből. A jobbra néző, farkát nyaka körül csavaró zöldes-aranyszínű sárkány hátán arany és zöld szárnyak felett vörös keresztet visel. Felette arany lángoktól körülvett kereszt, a rend főurainak jelvénye, szárain O Q*(uam)* MISERICORS EST DEUS | IUSTUS ET PACIENS felirattal ... 570

A sárkányrend lovagkeresztje. Balra fordult, farkával nyaka körül tekeredő sárkány szárnyain vörös kereszttel. XV. századi aranyhímzés a müncheni bajor nemzeti múzeumban ... 571

Zárókő a pozsonyi városházán. Sisak, oromdíszében két strucztoll között a patkót rágó struczczal. Rajzolta *Cserna Károly* ... 573

A szepesváraljai székesegyház. Fénykép után ... 577

Magyar viselet Zsigmond korában. Részlet az e korbeli magyar zarándokok által az aacheni székesegyháznak ajándékozott selyemre hímzett képről. A kép Szűz-Máriát ábrázolja zarándokoktól körülvéve. Az itt közölt részlet a szent szűztől jobbra és balra térdelő főrangú ifjút és nőt s utóbbinak egyik kisérőjét mutatja be. *Hefner-Alteneck* után ... 579

Zsigmond arany- és ezüstpénzei. 1. Arany forint. Előlapján Szent László álló alakja M—A pénzverő jegygyel és S • LADISLAVS • REX körirattal. A hátsó lapon négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar csíkok, a 2. és 3. mezőben a luxemburgi (brandenburgi) sas. Körirata: † SIGISMVNDI • D*(ei)* • G*(ratia)* • R*(egis)* • VNGAR*(ie)* • 2. Arany forint. Előlapján rózsákkal és pontokkal díszített keretben a kettős kereszt; a hátsó lapon háromszögű pajzsban a magyar csíkok, SIGISMVNDI RE*(gis)* ROMANORV*(m)* körirattal. 3. Ezüst dénár. Előlapján a kettős kereszt, K—B pénzverő jegygyel és MON*(eta)* • SIGISMVNDI körirattal; a hátsó lapon a magyar csíkok s felirat folytatása: † REGIS VNGARIE ET • C*(etera)* • 4. Ezüst dénár. Az előbbitől csak a C—I pénzverő jegyben különbözik. 5. Ezüst quarting. Előlapján négyelt pajzsban a magyar csíkok és a cseh oroszlán; V—R pénzverő jegygyel; a hátsó lapon kereszt, szárai között négy koronával. 6. Ezüst

Lap

dénár. Előlapján kettős kereszt, N pénzverő jegygyel és MON*(eta)* SIGISMVNDI körirattal; a hátsó lapon négyelt pajzsban magyar csíkok és a luxemburgi sas, a pajzs felett M betű és a felirat folytatása: † REGIS VNGARIE ETC*(etera)*. 7. Ezüst dénár. Az előbbitől csak a pénzverő jegyek hiányában különbözik. 8. Ezüst quarting. Előlapján liliomos nyilt korona, a hátsó lapon kettős kereszt, C—V pénzverő jegygyel. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól ... 585

Részlet a kolosmonostori convent templomából. Természet után rajzolta *Kimnach László* ... 587

Az óbudai egyetem czímere. Reichenthal Ulrik krónikája 1483-iki kiadásból ... 589

Bogumil sirokon látható lovasok. Egykorú emlékek motivumai után rajzolta *Cserna Károly* ... 591

Zsigmond király adománylevele Hunyad váráról, Serba fia Vojk, a Hunyadyak őse részére. Az 1409 október 18-án kelt oklevél eredetije az országos levéltárban. Olvasása: P(ro)p(ria) (com)missio domi(ni) regis Nos Sigismundus dei gra(tia) rex Hungar(ie), Dalmac(ie), Croac(ie) (e)tc(etera) marchioq(ue) Brand(enburgensis) (e)tc(etera) sac(ri) Romani im(pe)rii vica(r)ius g(e)n(er)alis (e)t regni Bohemie gub(er)nator. Memor(ie) (com)mendantes | teno(r)e p(rese)ntium significamus, quibus expedit univ(er)sis, q(uod) nos c(on)siderat(is) fidelitatib(us) (e)t fidelum s(er)vitior(um) p(re)claris me(r)it(is) Woyk filii Serbe aule n(ost)re milit(is) p(er) ip(su)m n(ost)re mai(esta)ti | locis (e)t t(em)p(or)ibus opo(r)tunis exhibitis (e)t impensis, volentes sibi pro hu(jus)mo(d)i fidelibus obsequiis regali occ(urre)re cum favore, ut d(e)inceps f(er)ventius i(n) n(ost)ris s(er)vitiis expedie(n)d(is) | a(n)imetur dulcedine regalis remun(er)ationis p(re)gustata, quanda(m) poss(essi)onem n(ost)ram regale(m) Hvnyadvar vo(ca)tam in comitatu Alben(si) p(ar)tiu(m) n(ost)rar(um) Transs(ilua)nar(um) h(ab)itam, si(mu)lcu(m) | eiu(s)dem uni(ver)s(is) utilitatibus ac q(ui)buslib(et) p(re)tiis (e)t fructuositatibus v(idelice)t t(er)ris arabilibus cul(tis) (e)t inc(u)lt(is), prat(is), fenilibus, silvis, nemoribus, aquis, piscinis aquar(um)q(ue) decursibus et g(e)n(er)alit(er) q(ui)buslibet ei(us)d(em) utilitatum integ(ri)tatibus s(u)b ip(s)ar(um) veris met(is) et antiquis limitibus q(u)ocumq(ue) no(min)is vo(ca)bulo vocitat(is) ex c(er)ta n(ost)ra sc(ient)ia p(re)lator(um)q(ue) | et baronu(m) n(ostro)rum (con)silio ac nove n(ost)re donat(i)onis tit(u)lo (e)t om(n)i eo ju(r)e, quo eade(m) ad n(ost)ram sp(e)ctant collatio(ne)m, memorato Wo(y)k militi et p(er) eum Magas (e)t Radol | ca(r)nalibus ac Radol pat(r)ueli fr(atr)ibus, n(ec)non Joh(an)ni filio suis ip(s)or(um)q(ue) h(er)edibus (e)t post(er)itatibus uni(ver)s(is) dedimus, donavimus et (con)tulimus, y(m)mo dam(us) donamus | et (con)f(er)imus p(er)petuo (et) irrevo(ca)bilit(er) tenend(am) possidend(am) p(ar)it(er) (e)t h(abe)nd(am), salvo ju(r)e alieno, p(rese)ntium n(ost)rar(um) testimo(n)io l(itter)arum, quas du(m) nob(is) i(n) spe(cie) fu(er)int repo(r)tate, | i(n) formam n(ost)ri p(ri)vilegii redigi faciemus. Datu(m) i(n) Visegrad i(n) festo b(ea)ti Luce evangeliste, anno domini m(illesim)o quadring(entesi)mo nono ... 593

Pozsony XV. századi térképe. A Reider-féle bambergi térképgyűjteményben. *Rényi József* másolata után ... 595

Albert király. Az ambrasi arczképgyűjtemény aquarellje a bécsi udvari műtörténeti múzeumban ... 600

Lap

Albert arany és ezüst pénzei. 1. Ezüst denár. Előlapján négyelt pajzs 1. mezejében két pólya (kétségtelenül a magyar csíkok hibás ábrázolása), a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlán, a 4. mezőben a római birodalmi sas. Körirata: † MONETA ALBERTI; a hátsó lapon a király mellképe fején koronával, N—S pénzverő jegy és a felirat folytatása: † REGIS • VNGARIE • ETC*(etera.)* 2. Arany forint. Előlapján Szent-László alakja, K—R pénzverő jegygyel és S*(anctus)* LADISLAVS • REX körirattal; a hátsó lapon négyelt pajzs a magyar csíkokkal és a cseh oroszlánnal s a felirat folytatása: † ALBERTUS • D*(ei)* • G*(ratia)* • R*(ex)* • VNGARIE. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányairól 601

Erzsébet királyné pecsétje. Liliomos nyilt korona alatt álló oroszlán négy köralakban elhelyezett czímerpajzsot tart. A felső jobb pajzsban a magyar csíkok, a baloldalon a cseh oroszlán, az alsó két pajzsban jobbról a luxemburgi sas, balról az osztrák pólya láthatók; a királyi korona felett a nap, melynek sugarai az egész pecsétmezőt kitöltik. Körirata: † S*(igilium)* • ELISAB*(e)*T*(e)* • D*(e)*I • G*(ratia)* • REGINA *(igy)* HVNGARIE • DALMAC*(ie)* • CROAC*(ie)* E*(t)*C*(etera)* • HERES • BOEMIE • AVST*(ri)*E *(e)*T STIRIE • DVCISSA • AC • MARCHION*(n)*ISSA • MORAVIE • *(e)*TC*(etera)*. A bécsi állami levéltár eredeti példányáról rajzolta *Fahrnbauer J. G.* 603

Széchy Dénes pecsétje. Alúl csúcsosodó pajzsban a családi czímer: koronás kétfejű sas; a pajzs felett kereszt és bibornoki kalap. Körirata: † DIO*(nysius)* • CARDINALIS • ARCHIEP I*(scopus)* • STRIGO*(niensis)* A bécsi állami levéltár eredetije példányáról rajzolta *Fahrnbauer J. G.* 606

Hunyady János. Túróczi krónikája brünni kiadásának fametszete 608

Hunyady János. Túróczi krónikája augsburgi kiadásának színezett fametszete. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának hártyapéldánya után 609

I. Ulászló aláírása az 1441 április 18-án kelt oklevelen. Olvasása: *Subscript(i)o manu p(ro)p(ri)a W(ladislai) reg(is.)* 613

I. Ulászló arany forintja. Előlapján négyelt pajzs 1. mezejében a nyolcz váltakozó ezüst és vörös pólya, a 2. mezőben a lengyel sas, a 3. mezőben Szent-György lovas alakja, a 4-ikben a magyar kettős kereszt. Körirata: + WLADISLAVS • D*(ei)* • G*(ratia)* • R*(ex)* • VNGARIE. A hátsó lapon Szent-László alakja N—C pénzverő jegygyel és S*(anctus)* • LADISLAVS • REX körirattal. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányáról 614

Hunyady János pecsétje. Dobor pajzsban jobbra néző holló, mellette balról félhold. Körirata: ✻ + s*(igilium)* ✻ u*(liud)* ✻ iohannis ✻ hunyad ✻ ✻ A bécsi állami levéltár eredeti példányáról rajzolta *Fahrnbauer J. G.* 618

Töredék Hunyady János kormányzói kiadványából. Olvasása: *Nos Johannes de Hwnyad nomi(n)e et in persona serenissimi principis d(omi)ni Ladislai electi infantis regis Hungar(ie) eiusdem regni gubernator (e)t c(etera)* | *memor(ie) c(om)mendamus tenor(e) p(rese)ntium significan(tes) quib(us) incumbit universis, quod nos in litteris serenissimi principis d(omi)ni Wladislai Hung(a)r(ie) Polonie regis et c(etera)* | *domini n(ost)ri gr(ati)osissimi pendent(is) sigilli ip(s)ius d(omi)ni Wladislai regis (e)t c(etera) (e)t magnifici d(omi)ni Laur(entii) de Hedrehwara Hungar(ie) p(re)fati palatini (e)t c(etera) roboratis nobis p(er)* ... | Az 1446 július 2-án kelt oklevél eredetije az országos levéltárban 619

Lap

Giskra János pecsétje. Dobor pajzsban Giskra címere: két keresztbe tett szarvasagancs. Körirata mondatszalagon: S*(igillum)* ✻ IOH*(ann)*IS ✻ GYSKRA ✻ DE ✻ BRAN*(dis.)* A bécsi állami levéltár eredeti példányáról rajzolta *Fahrnbauer J. G.* ... 621

V. László király. (I. Miksa családfáján.) A bécsi udvari műtörténelmi múzeum ambrasi arczképgyűjteményében. Felirata: LADISLAVS HUNG*(arie)* • BOHEM*(ie)* REX. Az udvari műgyüjtemények évkönyveinek reproductiója után ... 623

Capistrano János. Rafael állítólagos ifjukori műve, egy Bisenzo Guido gróf gyűjteményében levő predellán ... 625

Nándorfejérvár ostroma. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából ... 627

Hunyady László aláirása 1453 márczius 30-ikán kelt oklevelén. Olvasása: *Ladislaus de Hunyad comes Posonien(sis) (e)tc(etera).* Az oklevél eredetije Pozsony város levéltárában ... 629

Hunyady János arany forintja. Előlapján négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar pólyák, a 2. mezőben a kettős kereszt, a 3-ikban a Hunyadyak hollója. Körirata: + IOHAN*(n)*ES • D*(e)* • HW*(nyad)* • R*(egni)* • VNGA*(r)*IE GVB*(ernator).* A hátsó lapon Szent-László, N pénzverő jegygyel és • S*(anctus)* • LADISLAVS • REX • körirattal; a szent király balján a pénzverő-kamara ispánjának czímere. A Magyar Nemz. Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 633

V. László arany pénze. Előlapján négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar pólyák, a 2. és 3. mezőben a kettős kereszt. Körirata: + LADISLAVS • D*(ei)* • G*(ratia)* • R*(ex)* • VNGARIE. A hátsó lapon Szent-László alakja, H—G pénzverő jegygyel és S*(anctus)* • LADISLAVS • REX körirattal. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról 634

Szilágyi Erzsébet pecsétje. Dobor pajzsban koronából kiemelkedő, fenyőágat tartó kőszáli zerge. A pajzs felett • S*(zilágyi)* • E*(rzsébet)* betűk. Az országos levéltár eredeti példányáról rajzolta *Dörre Tivadar* ... 637

Mátyás király szülőháza Kolozsvárt régi állapotában. Rajzolta *Cserna Károly* 638

Mátyás király szülőháza Kolozsvárt mai állapotában ... 639

Mátyás király ifjúkori képe. Egykorú római falfestmény után. A kép Mátyást lóháton ábrázolja, teljes pánczélban, jobbjában vágásra emelt egyenes karddal. Feje felett koronát tartó angyal lebeg; két oldalt feliratos tábla, melyek felett jobbról angyal, balfelől az ördög alakjai láthatók. A táblák feliratai jobbról: RELICTO COELO MATTHIA INVICTE | ... DELICIO IN TERRIS V*(i)*RTVS | TVENDA TENET. HANC VICTOR | DEFENDE DIV COELV*(m)*Q*(ue)* MERERI | MORTAL... QVA MET ... | LOCI; balról: TARTARA TE CVPIVNT, SED TE | SIBI VENDICAT AETHER... | ADEO VIRTVS, REX BENE, CARA TVA | EST, DVM NEQ*(ue)*TE SPERANT IN EA | NEQ*(ue)* ASTRA EXPOSCVNT | INPERIO, TERR... INTER VTRVNQ*(ue)* | REGE. *Eugéne Müntz* reproductiója után ... 643

Mátyás király érme. Az érem előlapja, Mátyás király mellképével és MATHIAS REX HVNGARIAE körirattal. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról ... 645

Ujlaky Miklós. Az ujlaki ferenczrendiek templomában levő vörös márvány siremléken. A díszes pánczélba öltöztetett, pallost viselő alak nyugvó oroszlánon áll, baljában almát tart, feje párnán nyugszik. Jobbról s balról két-két czímer: 1. Háromszögű pajzsban oroszlán. 2. Három

Lap

liliomos korona egymás felett. 3. Dobor pajzsban két egymás felé helyezett korona, a felső liliomos, az alsó ormozott, ú. n. bástyakorona, ez alatt két fej között villás galy. 4. Czímerfős pajzsban az Ujlakiak pólyája. Az *Archaeologiai Értesitő* reproductiója után rajzolta *Cserna Károly*. Fénykép után ... 647

Mátyás király pajzsa. A közepén látható rajz a sárkánynyal viaskodó Szent-Györgyöt ábrázolja. Fent a jobboldali medaillonban a hármashalomból kiemelkedő kettős kereszt, a baloldaliban a Hunyadyak czímerpajzsa. Alant IHS monogramm. A bécsi városi múzeum eredeti példányáról rajzolta *Dörre Tivadar* ... 649

Mátyás király kardja a bécsi udvari fegyvergyűjteményben. Felirata: MATIAS CORVINVS REX VNGARIAE. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 653

Mátyás arczképe. A bécsi Hieronymus-féle Corvin-codexben ... 657

Zápolyay Imre sirköve. A sirkő lapján az elhunyt egész alakja látható, teljes fegyverzetben fején sisakkal, jobbjában czímeres zászlóval, balja kardjára támasztva, lábai oroszlánon nyugosznak. Alant mindkét oldalon angyal által tartott czímerpajzs, a jobbfelőliben hármas halomból kiemelkedő farkas, félholdtól kisérve (ugyan e czímer látható a zászlón is), a baloldaliban egyszarvú. A körirat: * HIC • IACET • ILLVSTRIS • | AC EXCELLENS • DO*(m)*I*(n)*VS • EMERICVS • COMES • PERP*(etuus)* • SEPE | SIENSIS • ET • PALLATINVS • REGNI • PANNONIE • QVI • OBIIT • M • CCCCLXXXVII. A sirkő eredetije, vörös márványból, a szepesváraljai sirbolt Zápolyay-kápolnájában. Fénykép után rajzolta *Handmann Adolf* ... 663

Ajtó Mátyás király czímerével a boroszlói városházában. Az ajtóbéllet két meztelen alak által tartott négyelt czímerpajzsának 1. mezejében a magyar pólyák, a 2-ikban a cseh oroszlán, a 3-ikban a lausitzi ökör, a 4-ikben a sziléziai sas, a szivpajzsban a Hunyadyak gyűrűt tartó hollója láthatók. A pajzsot nyilt korona fedi. Rajzolta *Dörre Tivadar* 667

Vitéz János. A bécsi udvari könyvtár Plautus Comoediáit tartalmazó Vitéz-codexének czímlapján ... 669

Szabács vára Mátyás korában. Schedel világkrónikájából. Olvasása: Sexta etas mundi Fo(lio) CCLIII. Leodium Gallia(rum) clarissima (e)t pote(n)tissima civitas hoc anno MCCCCLXVIII. a Carolo Burgundio(rum)duce ca | pta et inge(n)ti edita cede diripit(ur). Sup(er)iorib(us) e(ni)m annis inter Leodie(n)sis et Burgu(n)dionu(m) duce(m) maxi(m)e c(on)ten- | tiones agebant(ur); q(ua)s cu(m) Leodie(n)sis ep(iscopu)s exti(n)guere te(m)ptasset, a c(on)civib(us) suis urbe pulsus fuit; ideo summ(us) ponti- | fex Tricariensem ep(iscopu)m legatu(m) eo misit. Is in carcerem(m) trudit(ur). Qua(m) ob re(m) indignatus dux, urbe(m) in Germania po- | pulosissimam presente (e)t favente Ludovico Fra(n)cor(um) rege acerrimo i(m)petu ac p(re)lio urbe(m) expugnavit ac ea(m) evertit. | Mathias inclitus rex Hungarie Bosne(n)se regnu(m) hac te(m)pestate aggressus castru(m) Jaytza tu(m) loci natura tu(m) v(er)o | menior(um) altitudine munitissimu(m) deditione cepit. Inter hec sacro regni Hungarie diademate a manibus Friderici Romanor(um) Cesaris magna cu(m) difficultate rehabito, rex sexto sui regni, anno d(omi)ni MCCCCLXIIII. in die | cene d(omi)ni astantib(us) p(ro)ceribus cu(m) sole(m)nitate maxi(m)a coronatus. Post hec Mahumete(m) Turcho(rum) imp(er)atore(m) in expu- | gnatione dicti castri Jaytza in fuga(m) vertit, relictis machinis

Lap

et tormento(rum) generib(us) inglori(us) in Turchia(m) rediit. | Tande(m) post aliqua t(em)p(or)a castru(m) sive castellu(m) Turchoru(m) Sabatz deno(m)i(n)atu(m) ad lit(us) flumi(ni)s Zaue vel Saui p(er) eosde(m) ex li- | gnis terraq(ue) multu(m) curiose p(er)forti op(er)e p(re)paratu(m) ut seque(n)s figura p(er) omne(m) diametru(m) ac forma(m) ostendit, turrib(us) | ac fossatis ac vallibus, necno(n) minus militibus munitu(m) diro hiemis sub rigore obsedit, in quo lignea menia | ex tabulis fabricata sunt, quar(um) tabular(um) co(m)pago ita solidu(m) est, ut vix ab intento posset iunctura c(om)prehendi. | Suntq(ue) triclivia ambitu p(ro)lixiore distincta, portic(us) in o(mn)i decore disposite. Area v(er)o curtis inge(n)ti ambitu ci(n)cte | ut amplitudo ip(s)a regia(m) aula(m) ostentat. Du(m)q(ue) rex acrius p(re)lio insisteret, Turchi rapto comite Joha(n)ne de Witebitz | ab exercitu regis ad castellu(m), eo interfecto caput ei(us) abscideru(n)t cu(m) flavesce(n)te copiosaque coma haste suffixu(m) ad | terrorem exponi iusserunt. Mathias rex indignatus vi aggressus deditione cepit ac expugnavit ingenti glo- | ria. Novissime Turchi anno MCCCCXCII. iterato castellu(m) invaseru(n)t ab Hungaris repulsi ad propria redierunt | ... 672

Beatrix királyné. Attavante miniatureje Mátyás király misekönyvében. A codex eredetije a brüsszeli királyi könyvtárban. A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött fényképről másolta *Mühlbeck Károly* ... 673

A görlitzi városháza kapuja Mátyás czímerével. Az oroszlán hátára támasztott, egy női és egy fegyveres férfi által tartott négyelt pajzs 1. mezejét a magyar pólyák, a 2. mezőt a cseh oroszlán, a 3-ikat a lausitzi ökör, a 4-iket a morva ostáblás sas foglalják el. A pajzs felett két angyal zárt királyi koronát emel. A dombormű alsó párkányát négy czímerpajzs díszíti; az elsőben a kettős kereszt, a 2-ikban a bosnyák korona, a 3-ikban az osztrák pólya, a 4-ikben a dalmát leopárdfejek láthatók. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 677

Kinizsy Pál állítólagos pánczélinge és kardja a Magyar Nemz. Múzeum régiségtárában. (Találtatott a hős sírjában, Nagyvázsonyban.) Az eredeti után rajzolta *Handmann Adolf* ... 679

Mátyás bevonulása Bécsbe. A bécsi udvari könyvtár Philostratus műveit tarmazó Corvin-codexe czímlapjának miniatureje ... 681

Dóczy Orbán pecsétje. Olvasása: *Vrba(nus) e(piscopu)s p(ro)p(ri)a ma(n)u.* Az oklevél eredetije a Kállay családi levéltárában, a Magyar Nemz. Múzeumban ... 682

Zápolyay Imre pecsétje. Angyal által tartott, egymásfelé hajló két pajzsban jobbról farkas, félholddal, balról egyszarvú; a körirat: SI*(gillum)* : SP*(ectabilis)* • ET • M*(agnifici)* • D*(omini)* • EMERICI ... I • C*(omitis)* ∗ P*(er)*P*(etui)* ∗ TER*(r)*E : STEPUSIE*(n)*SI*(s)*. Az országos levéltár eredeti példányáról rajzolta *Dörre Tivadar* ... 683

Az osztrák háborúk emlékére vert arany érem. Előlapján Mátyás király szemközt néző mellképe, jobb vállán nagy kerek mellvédővel és MATTH*(ias)* : HVN*(iades)* : COR*(vinus)* : PANNONIAR*(um)* : BOH*(emie)*Q*(ue)* : REX körirattal. A hátsó lapon renaissance motivumokkal diszített négyszögű keretben CAESARE MA- | GNA MIHI VICTO THRACVMQ*(ue)* TY- | RANNIS MAIOR | APOLLINEA GLO- | RIA PARTA TV- | BA EST ANNO | MCCCCLXXXVI. felirat, s alant megfordított tárcsapajzsban a gyűrűt tartó holló. Egyetlen példánya a bécsi udvari műtörténeti

Lap

múzeum éremgyűjteményében. A Magy. Nemz. Múzeum régiségtárában meglevő gipszlenyomat után rajzolta *Cserna Károly* 685

Mátyás király címere. A Túróczi krónika augsburgi kiadásából. Közepén zárt arany korona alatt két egymáshoz támasztott címerpajzs elsejének 1. ezüst mezejében zöld hármas halomból kiemelkedő vörös *(így)* kettőskereszt, a 2. mezőben az ezüst és vörös pólyák, a 3. vörös mezőben az ezüst cseh oroszlán, a 4. kék mezőben ezüst sziklán a Hunyadyak aranygyűrűt tartó fekete hollója. A második pajzs 1. és 4. kétszer oszlott mezejének első részében a magyar ezüst és vörös pólyák, a 2. részben a kék alapon arany liliomok, a 3. részben ezüst alapon a jeruzsálemi arany kereszt; a 2. és 3. arany mezőben az aragoniai négy függőleges vörös czölöp. Körülöttük 9 kisebb czimerpajzs van körben elhelyezve; jobbfelől alulról kezdve: 1 kék mezőben a galíczíai két arany korona, 2. arany mezőben a sziléziai fekete sas, mellén ezüst pánttal; 3. kék mezőben a dalmát arany leopárdfejek; 4. ezüst mezőben a beszterczei vörös oroszlán jobbjában arany koronával; 5. vörös mezőben az ezüst cseh oroszlán; 6. ezüsttel es vörössel kilenczszer szelt mezőben vörös oroszlán; 7. vörös mezőben a lausitzi aranyökör; 9. kék mezőben az ostáblás morva sas; 10. vörös mezőben az osztrák ezüst pólya. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött szinezett hártya-példányról 689

Mátyás király aláírása 1489 július 24-ikén kelt oklevelén. Olvasása: *Mathias rex manu p(ro)p(ri)a.* Az oklevél eredetije az orsz. levéltárban 691

Mátyás győzelmei emlékére vert érem. Előlapján a király mellképe, MATHIAS REX HVNGARIAE BOHEMIAE DALMAT*(ie)* körirattal. A hátsó lapon seregek felvonulását ábrázoló jelenet, a középen Mars oszlopon álló szobrával, s alant MARTI FAVT | ORI felirattal. A Magyar Nemzeti Múzeum eredeti példányáról rajzolta *Cserna Károly* 694

Mátyás mint triumphator. A velenczei Averulinus-codex miniatureje 697

Mátyás király arany forintja. 1. Előlapján négyelt pajzs 1. mezejében a magyar pólyák, 2-ikban a kettős kereszt, a 3-ikban a Hunyadi ház gyűrűt tartó hollója, a 4-ikben a cseh oroszlán; körirata; MATHIAS • D*(ei)* G*(ratia)* • R*(ex)* • VNGARIE. A hátsó lapon Szent László alakja K—R pénzverő jegygyel, a pénzverő-kamara ispánjának czímerével és + S*(anctus)* + LADISLAUS + REX körirattal. 2. Előlapján a boldogságos szűz, két rózsa között, jobbjában a kisded Jézussal, lábai alatt a gyűrűt tartó holló; a hátsó lapon Szent László alakja, N pénzverő jegygyel és a kamara-ispán czímerével. A felirat mindkét oldalon, mint az előbbinél. A Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról 699

Mátyás király ezüst garasa. Előlapján négyelt pajzs 1. mezejében a magyar pólyák, a 2-ikban a kettős kereszt, a 3-ikban a dalmát leopárdfejek, a 4-ikben a cseh oroszlán, a szívpajzsban a gyűrűt tartó holló. Körirata: MONETA • MATHIE • REGIS • UNG*(arie)*. Hátlapján K—VA pénzverő jegy Szűz Mária alakjával s PATRONA HVNGARIE • körirattal. Ugyanonnan 700

Mátyás király ezüst dénára. Előlapján hasított pajzs, jobb mezeje kétszer szelve, a bal mezőben a gyűrűt tartó holló; körirata: + MONETA • MATHIE • DEI • G*(ratia)*. A hátsó lapon a kettős kereszt I—E pénzverő jegygyel, és a folytatólagos körirat: REGIS • HUNGARIE. Ugyanonnan 701

Lap

Mátyás *király* gyűrűs pecsétje. Nyolczszögű pecsétmezőben nyilt korona alatt a magyar pólyák. A bécsi állami levéltár eredeti példányáról rajzolta *Fahrnbauer J. G.* ... 702

Mátyás király nagy pecsétje. (Előlap.) Gót stílű menyezetes trónszéken a király ülő alakja, fején koronával, jobbjában királyi pálczát, baljában az ország almáját tartva; a trón menyezetét fent Szent István, Szent Imre és Szent László szobrai díszítik; jobbról és balról 3—3 czímerpajzsban 1. a kettős kereszt, 2. a szlavóniai menyét, 3. a cseh oroszlán, 4. a magyar pólyák, 5. a bosnyák korona, 6. a dalmát leopárdfejek, a trón zsámolya alatt a Hunyadyak hollós czímere láthatók. Körirata: **sigillum • maiestatis • mathie • dei • gracia • hungarie • dalmacie • croacie • rame • seruie • galicie • lodomirie • chomanie • bulgarieq*(ue)* • regis •** Az országos levéltár eredeti példányáról ... 703

Mátyás király arany pecsétje. Előlapján a király trónszéken ülő alakja, a királyi jelvényekkel; lábai előtt czímerpajzs a kettős kereszttel. Körirata: DOMINVS • DEVS • ADIVTOR • MEVS • Hátlapján nyilt koronával díszített pajzsban a magyar pólyák és + + + *(Sigillum)* MATHIE • D*(ei)* • G*(ratia)* • REGIS • HVNGARIE • ETC*(etera)* körirat. A Sopron város levéltárában levő eredeti példányról rajzolta *Dörre Tivadar* ... 705

Mátyás király kézjegye egy 1480 körül kelt supplicatión. Olvasása: *M(athias) r(ex) fiat.* A supplicatio eredetije a Kállay-család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban ... 707

Az igazság istennője. Miniature a bécsi udvari könyvtár »Ptolomaei Magnae compositionis liber« czímű Corvin-codexének czímlapján. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában meglévő fényképről másolta *Cserna Károly* ... 709

Aragoniai János bibornok pecsétje. Bibornoki kalap alatt négyelt pajzs 1. és 4. mezejében az aragoniai ház czímere: három czölöp; a 2. és 3. kétszer hasított mező első harmadában a magyar pólyák, a 2. harmadban az Anjou liliomok, a 3-ikban a jeruzsálemi királyság keresztje. Körirata: IOANNES • CARDINALIS • DE • ARAGONIA • Az orsz. levéltár eredeti példányáról ... 713

Mátyás medaillon-képe. A wolfenbütteli herczegi könyvtár Alexandri Cortesii Laudes Bellicae czímű Corvin-codexének miniatureje. Körirata: MATHIAS • REX • HVNGARIAE • BOHEMIAE. A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában levő fényképről másolta *Handmann Adolf* 714

Mátyás király medaillon-képe. A bécsi Philostratus Corvin-codex czímlapján ... 715

Mátyás és Beatrix térdelő alakjai. Attavante miniatureje a brüsszeli Corvin-misekönyv második czímlapján. Fénykép után ... 718, 719

Mátyás király kálváriája. Az esztergomi főegyház kincstárában ... 723

Czímert tartó sphynx Mátyás király kálváriáján ... 725

Mátyás király szobra az ortemburgi vár kapuja felett Bautzenben. A királyt ülő helyzetben ábrázolja, jobbjában kormánypálczával, baljában keresztes országalmával, feje felett két angyal zárt királyi koronát tart. A szobor gót stílű oromban végződő építmény fülkéjében van elhelyezve; a fülke felett az ajtózáródásban MATHIAS REX, az emlék alján ANNO + MCCCCLXXXVI + SALV*(tis)* felirat olvasható. Az oromzatban zárt korona alatt két egymáshoz támasztott pajzs látható, a jobboldali négyelt pajz 1. és 4. mezejében a magyar pólyák, a 2. és 3. mezőben a dalmát leopárd fejek; a baloldali szintén négyelt pajzs 1. mezejében

Lap

a lausitzi ökör, a 2. és 3-ban a szileziai sas, a 4-ben a cseh oroszlán. Az eredetiről felvett fénykép után rajzolta *Cserna Károly* ... 727

Buda vára Mátyás király korában. Schedel világkrónikájának rajza után ... 733

Mátyás király budai palotájának maradványai. Rajzolta *Cserna Károly* ... 735

Az erlangeni Corvin-codex kötése ... 739

Mátyás király czímere a budavári Nagy-Boldogasszony-templom régi tornyán. Rajzolta *Dörre Tivadar* ... 741

Ranzano kihallgatása. Miniature Ranzano krónikájának Mátyás király számára készített s később Bakócz Tamás birtokába került codexében. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti kéziratból másolta *Cserna Károly* ... 743

Csezmiczey János aláírása az 1464 márczius 31-én kelt királyi oklevelen. Olvasása: *Emendata in can(cella)ria | in dictione: pridie. | Jo(annes) e(piscopus).* Az oklevél eredetije a gróf Forgách-család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban ... 745

A magyar nyomdászat első termékéből. Az 1473-ban nyomatott budai krónika utolsó lapja. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányából. Olvasása: Ad venerandum d(omi)n(u)m Ladizlau(m) prepofitu(m) ecclesie | Buden(sis) p(ro)thonotariu(m) apostolicu(m) necnon vice-ca(n)cel- | lariu(m) serenissimi regis Mathie i(n) cronica Hu(n)garo(rum) | Andree prefatio. | Cum superiori tempore venerande d(omi)ne in latio versarer | videre(m)q(ue) qua(n)to emolumento ac decori ho(m)i(nu)m generi hi viri | fore(n)t, q(uam) magno p(re)stantes inge(n)io sua(m) divina(m) industria(m) comp(ri)me(n)- | dis libris adhibebant, placuit mihi tam dignu(m) tamq(ue)excellens | studiu(m) mea pro virili capessere, ut siquid demum assequi possem, | id non in meam du(m)taxat, veru(m) etiam pluriu(m) mortaliu(m) utilitate(m) | converterem. Unde cu(m) dei benignitate p(ro) voto meo aliqua(n)tisper | profecissem (et) ob id rei ad inclytum Hungarie regnu(m) tua gratia | accersitus venirem essemq(ue) no(n) parum ociosus, suscepi laborem | ingentem die(rum)q(ue) plenu(m) imprimendi videlicet cronicu(m) Pa(n)nonie | opus, labore(m), inqua(m), que(m) omnibus Hungaris gratu(m) atq(ue) iocundu(m) | fore putavi, qua(n)doquidem, ut quisque natale solum unice diligit, | reliquisq(ue) orbis terrarum partibus longe anteponit, ita (et) suor(um) | qualem vitam egerint, quiq(ue) vernaticus scire plurimu(m) exoptat, ut siqua preclara memoratuq(ue) digna co(n)spexerit, imitari debeat, | siqua vero minus feliciter gesta compererit, doctus precavere possit. Sed cum animadverterem (et) diu mecum ipse volutare(m), | cui meam primam in hoc sedulitate(m) pluribus diebus lucubrata(m) | dirigere(m), te preter domine mi observandissime invenio nemine(m). | Quippe (et) tu de me opti(m)e meritus es, (et) sine te susceptus labor | neq(ue) iniri, neq(ue) expleri potuisset. Accipe itaq(ue) hoc munusculum | nostrum iure quodam tue excellentie dedica(n)du(m), ut q(uam) videlicet | potissima laboris causa extitisti, ipsius quoq(ue) operis particeps | esse debeas. Et siqua in dies maiora excudemus, tuo etia(m) illustri nomini dedicanda putabimus. | Incipit prima pars cronice de origine Hu(n)garor(um) | de descensu de Scitia in Pa(n)noniam de bellis co(n)tra | diversas natio(n)es habitis ac de expulsione eoru(n)de(m) | (et) reditu in Scitiam. ... 749

Lapszéli díszítés Mátyás czímerével. A budapesti egyetemi könyvtárban levő Spartianus Corvin-codex czímlapján ... 752

ÖNÁLLÓ KÉPMELLEKLETEK.

Lap

1. A magyar szent korona. A Magyar Tud. Akadémiának 1880-ban eszközölt hivatalos felvétele után. (Czímkép.)
2. A sarmisegethusai amphytheatrum. *Szinte Gábor* eredeti felvétele 10
3. Lehel kürtje. *Dörre Tivadar* rajza 48
4. A koronázási jelvények. (A kormánypálcza rövid nyelű buzogány, aranyozott ezüstből; feje lemezekkel és lelógó arany lánczokkal diszített kristálygömb, melynek három oldalába oroszlánhoz hasonló állatok alakjai vannak bevésve; diszítése azt mutatja, hogy egykorú a szent korona felső részével. Az ország almája aranyozott fémlemezből készült teke, melybe felül kettős kereszt van illesztve; oldalán a magyar pólyákból és Anjou-liliomokból összetett czímer látható, annak bizonyságául, hogy a XIV. századból származik. A kard egyenes, kétélű, vékony hegyes csúcsban végződik; a hagyomány Szent István kardjának nevezi, de valódi kora nem régibb a XVI. század elejénél.) Rajzolta *Cserna Károly* 76
5. Szent István palástja. (Gizella királyné és udvarhölgyei himzése.) Magyarázata: Szent István palástját, mely ősrégi idő óta koronázási palástul szolgál, Gizella királyné a székesfejérvári egyház számára készítette misemondó ruhául, mint azt a szövet közepén félkörben elvonuló következő felirat bizonyítja: CASULA HEC OPERATA ET DATA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA, ANNO INCARNACIONIS XPI *(= Christi)* MXXXI. INDICCIONE XIIII. A STEPHANO REGE ET GISLA REGINA. Magyarul: *Ez a casula szűz Máriának Fejérváron levő egyháza számára készült és adatott Krisztus megtestesülésének 1031. évében, a XIV. indictioban, István király és Gizella királyné által.* Alakja eredetileg harang alakú volt, s csak később nyerte mostani palást-alakját. Kelméje biborszínű, mintázott keleti selyem, aranyfonállal himezve. Himzése rajzának központját Krisztus alakja képezi, HOSTIBVS EN XPISTVS PROSTRATIS EMICAT ALT(us) *(= Az elleneket Krisztus legyőzve magasan ragyog)* körirattal. Krisztustól oldalt jobbra kisebb mandorla-alak keretben ismét Krisztus, balra Szűz Mária alakja látható; a körirat amannál (D)A(t) SVMMO REGI FAMVLATVM CONCIO CELI *(= A legmagasabb királynak szól a mennyei gyülekezet)*, ennél: EMICAT IN CELO SANCTAE GENITRICIS IMAGO *(= Ragyog az égben a szent szülő képe)*. Alább a középső feliratú félkör-szalagból környezve

Lap

a próféták alakjai következnek, kiket a következő feliratok különböztetnek meg egymástól: HABACVC P(ropheta), Natan P., HIEZECHIEL P. DANIHEL P. AGGEVS P. ZACHARIA P. MALACHIAS P. — MICHEAS P. IONAS P. ABDIAS P. HIEREMIAS P. ESAIAS P. IOHEL P. AMVS P. Jeremiás és Izsaiás között Krisztus alakja látható két prófétának, hihetőleg Illésnek és Elizeusnak felirat nélküli alakjával; Krisztus fejénél a kezdet és vég betűi: A, Ω. A feliratos félkörszalag alatti osztály közepét ismét Krisztus alakja foglalja el, SESSIO REGNANTEM NOTAT ET XRM *(= Christum)* DOMINANTEM *(= Trón illeti meg a kormányzó és uralkodó Krisztust)* körirattal és jobbról-balról az apostoloknak trónszékeken ülő alakjával, kiknek sorrendjét a következő feliratok jelzik: PETRVS AP(osto)L(us). PAVLVS APL. IOHANNES APL. THOMAS APL. IACOBVS APL. PHILIPVS APLS. — BARTHOLOMEVS APL. MATHEVS APL. IVDAS AP. SIMON AP. TADEVS APLS. ANDREAS AP. A legalsó félkör képsorában az egyház nevezetesebb szentjeinek s vértanúinak képei láthatók; a baloldali legszélsőnek felirata hiányzik, a többiek a következő rendben sorakoznak: COSMAS. PANTALION. GEORGIVS. VINCENCIVS. — STEPHANVS. CLEMENS SIXTVS. CORNELIVS. LAVRENTIVS. Szent-Vincze és Szent-István vértanúi között a palást középső szalagjától jobbra Gizella királyné, balra Szent-István király alakjai vannak elhelyezve, a felirat amannál: GISELA REGINA, ennél: STEPHANUS REX. A középső szalag alján levő kisebb medaillon felirat nélküli képe valószínűleg Szent Imrét ábrázolja 104

6. Szent István ereklyetartó mellszobra. — Eredetije a zágrábi székesegyházban 110

7. Szent István jobbjának ereklyetartója. Ez ereklye sarkában, melyet a magyar püspöki kar 1861-ben készíttetett, őrzik a szent jobbot a budavári királyi palota Szent-Zsigmond kápolnájában 117

8. A tihanyi altemplom I. Endre síremlékével. Rajzolta *Dörre Tivadar* 130

9. Szent László párbaja a kún vitézzel. (A derzsi unitárius templom falfestménye.) Az eredetiről másolta *Huszka József*. A kép a fennmaradt felirat szerint Ungi István fia, Pál mester rendeletére készült 1419-ben 133

10. Szent László. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából. A kép a szent királyt XV. századi öltözetben ábrázolja, koronás feje körül fénykörrel, jobbjában a csatabárddal; vassal pánczélozott lovának tomporán lóg a magyar czímert viselő pajzs 148

11. III. Béla és hitvese sírjában talált királyi jelvények. (A király és királyné négy kereszttel ékített koronája, a király rövid nyelű kardja, markolata végén gombbal, kormánypálczája, sarkantyúi, ezüst kösöntyűje, egy nagyobb és egy kisebb gyűrű, egy négyes karajalakú ékszer és egy román stilusú feszület.) Találtattak 1846-ban, a budavári Nagy-Boldogasszony-templom alapjának ásásakor s jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetnek. Rajzolta *Ipoly Sándor* 228

12. II. Endre arany bullája. — Előlapján a király trónon ülő alakja a királyi jelvényekkel; jobbról a nap, balról hold által övezett csillag látható; körirata: + ANDREAS • D*(e)*I • GRA*(tia)* • HVNG*(ar)*IE • DALM*(acie)* • CROA*(cie)* • RAME • S*(er)*VIE • LODOMERIEQ*(ue)* • REX. Hátsó lapján a hétszer szelt magyar czímerpajzs a 2., 4. és

Lap

6. pólyában két-két egymással szemközt forduló oroszlán között egy-egy szívvel, a 8. pólyában egy jobbra lépő oroszlánnal. Körirata + SIGILLVM • SECVNDI • ANDREE • TERCII • BELE • REGIS • FILII. A Kállay család levéltárában, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött eredeti példányról rajzolta *Cserna Károly* 276

13. IV. Béla. Túróczi krónikájának augsburgi kiadásából 310

14. Románkori egyházi régiségek a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Két viztartó — *aquamanile* — a X—XI. századból, egyik női fejet ábrázol, a másik centaurust, hátán furulyázó gyermekkel; bronz gyertyatartó alja a XII—XIII. századból; füstölő; syrént ábrázoló gyertyatartó és csengetyű.) Rajzolta *Mühlbeck Károly* 393

15. Szűz-Mária Károly-Róbertet Magyarország királyává koronázza. A rozgonyi diadal emlékére készült falfestmény a szepesváraljai székesegyházban. A boldogságos Szűz fejedelmi trónon ül, ölében a kisded Jézussal. Előtte térdel I. Károly király, a mint a koronát a szent szűztől elfogadja; a másik oldalon Tamás esztergomi érsek fölajánlja a koronát. — A király mögött Semsey Tamás szepesi várnagy, az érsek mögött a kép megrendelője, Henrik szepesi prépost látható. A prépost alakja feletti tábla felirása: Ad te pia suspira | mus, si non ducis | deviam(us,) (Er)g(o) doce, q(ui)d | agam(us.) Vi(rgo,) m(ihi) (e)t meis | miserearis. An(n)o d(omi)ni | MCCC. d(e)ci(mo) sep(timo.) 418

16. Zára ostroma. — Tintoretto festménye Velenczében, a dogek palotájában. A Zanotta »Il palazzo ducale« czimű munkájában közölt metszet után másolta *Cserna Károly* 450

17. Nagy Lajos diadala a törökök felett és a mária-celli templom alapítása. XV. századi dombormű a mária-celli templom főkapuján. A szent szűzet ábrázolja, búcsújáróktól körülvéve. Jobbról a gyógyulást kereső Henrik morva őrgróf s neje térdelnek, felettük védőként szent Venczel áll, jobbjában zászlóval, melyen a cseh oroszlán látható. — Balfelől Nagy Lajos magyar király felajánlja a boldogságos Szűz fogadalmi képét. A királytól balra eső tért a törökökkel vivott csata ábrázolása foglalja el. A dombormű feliratai a felső szegélyen jobbról: *S(anc)tus Wenczellavus Marchione(m) Moravie eiusq(ue) vxore(m) a p(ar)alisi eg(ri)tudi(n)e diu fatigatos indicat liberandos.* Középen: *Ludovicus rex hungarie per matre(m) mis(eri)c(or)die victoria(m) turcor(um) glariose obtinuit.* Balról .... (olvashatlan) .... *obsessa confessio(n)e vera pie hic liberavit* .... Az alsó szélén fohászkodás a szent szűzhöz, s legvégül: *anno domino m. cc. inchoata est hec ecclesia glo(rio)se marie virginis.* Fénykép után 470

18. Nagy Lajos birodalma 1382-ben. *Térkép. Márki Sándor* tervezete nyomán rajzolta *Homolka József* 506

19. Zsigmond császár és király. Dürer Albert eredeti festménye a nürnbergi germán múzeumban. Zsigmondot császári díszben ábrázolja, feje körül a római birodalom, Magyarország, Csehország és Luxemburg czímereivel és Sigismu(n)d(us) imperauit Annis 28. felirattal. A keret felirata: **Dis bild ist Kaiser Sigmunds gstalt + Der diser stat so manig falt + mit sundern gnaden was genaigt es vil haltums das man jahrlich zaigt + Das bracht er vor clar offenbar + Der klainzal + fuer un(d) zwaintzig Jahr + M + CCCC +.** — Fénykép után másolta *Cserna Károly* 555

Lap

20. Ozorai Pipo. Andrea del Castagno falfestménye Firenzeben a nemzeti múzeumban. A fresco, mely eredetileg a Villa Rinuccini diszítésére szolgált Legnaiaban, a vitézt teljes pánczélzatban ábrázolja sisak nélkül, két keze között görbe karddal. Aláirva: .... INVS PHILIPPVS HYSPANVS DE SCOLARIS RELATO*(r)* VICTORIE THEVCRO*(rum)*. Eugène Münz után 564

21. Borbála királyné mint Vénus. A konstantinápolyi Eski-Szerail könyvtárából a Magyar Tud. Akadémia birtokába került »Liber de septem signis« czímű kéziratból, mely a naprendszer bolygóit személyesítő aquarelleket tartalmaz, latin magyarázó versekkel. — E rajzokban a nap személyesítője gyanánt Zsigmond császár szerepel s ebből gyanítható, hogy e rajz pendantja: a Vénust személyesítő nő alak Borbálát ábrázolja. Vénus e képen férfi módra üli meg a lovat, fejét hasított fodrokban végződő kendő, termetét mélyen kivágott derék és elől kétfelé nyíló, hasított szoknya fedi. — Meztelen alsó testét a nyereg elővédje takarja el, melynek szárnyai a ló szügyéig érnek. Jobbjában a nyolczágú Vénus-csillaggal diszített zászlót tart. A kép felett a következő versek olvashatók: *Veneris vexillum balinumq(ue) nam tenet idem(?)* | *Amabil(is) stella, qu(am) dilig(it) q(ue)vis puella* | *Est in meridie mansio mi(hi) cum occidente.* | *Libra nam cum thauro g(ra)dior ego pictior auro* | *Trecent(is) bis viginti Venus octo dieb(us)* | *Zodiacum clarum p(er)ambulat aureu(m) sidus.* | *Veneris est natus ho(min)ib(us) h(ic) b(en)e g(ra)tus, Om(n)es virtutes laudabiles hic tenet in se.* | *Nig(er) e(st) et p(ar)vus nec pingwis, nas(us) acutus,* | *Pilos h(abet) nigros taxillator natus idem* . . . A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának fényképmásolata után 576

22. Vajdahunyad vára a lovagteremmel. — Rajzolta *Cserna Károly* 610

23. Hunyady János bővített czímere. — Az 1453 február 1-én kelt czímeres levél eredetije az országos levéltárban. Osztott és hasított czímerpajzs 1. és 4. kék mezejében fekete holló látható, csőrében ékköves arany gyűrűvel, a 2. és 3. ezüst mezőben vörös oroszlán, mely mellső ballábával nyilt aranykoronát emel. A pajzsot ezüst sisak fedi, arany koronájából kinövő ezüst sasszárnynyal és arany-ezüst sisakfoszlánynyal. — A hátteret halványvörös alapon sárga arabeszkekkel diszített kárpit alkotja, világoszöld és meggyszin keretbe foglalva. Az eredetiről másolta *Cserna Károly* 624

24. Hunyady János siremléke a gyulafejérvári székesegyházban. A magas szarkophagon Hunyady János fekvő alakja fejedelmi palástban, kócsagos kalpaggal, egyszerűen átövezett, sűrű gombos, hosszú dolmányban. Az arcz nagy része, a szemek, orr, száj tetemesen megsérültek; de a körvonalak, a teljes sűrű szakáll és a bajusz jól kivehetők. Jobb keze hiányzik, a bal a mellette fekvő kardon nyugszik; lábai alatt oroszlán, a hősi bátorság jelképe fekszik. A szarkophag mindkét oldalát dombormüvek borítják. Az egyiken egymásra rohanó magyar és török lovascsapatok ütközete látható. A másikon az ütközetből győzedelmesen visszatérők menete van ábrázolva; a menet élén lovagló vezérben Hunyady János, a mellette levő kisebb alakban fiainak egyikét ismerhetjük föl, utánok magyar lovasok török foglyokat kisérnek; a rajz világos és jellemző s a római diadalmenetek képeire emlékeztet. (*Fraknói Vilmos* leírása.) Az eredetiről rajzolta *Cserna Károly* 628

Lap

25. Mátyás arczképe és a királylyá választásáról szóló fejezet Túróczi krónikájának augsburgi kiadásában. Olvasása: De electione d(omi)ni comitis Mathie in regem. | Cum aut(em) peregrinis ex relatib(us) fama obit(us) ipsi(us) regis La- | dislai in regnu(m) Hu(n)garie venit, multos c(on)tristaut, maxi- | me aut(em) illos, qui eide(m) regi comitis Ladislai p(er)suasera(n)t ne- | ce(m), cu(m) ultores effusi sanguinis ipsi(us) comitis Ladislai eo | auidi(us), eo a(n)i(m)osius insurgere, ac incepta(m) fine(m) ad optatu(m) | p(er)ducere vindictam desiderare videba(n)t. Q(uo)d et factum fuisset, si p(ro) co(m)- | pone(n)dis regni reb(us), p(ro)q(ue) elige(n)do rege, indicta per totu(m) regnu(m) Hu(n)- | 640

26. Mátyás király 1462 február 10-iki oklevele. Eredetije az országos levéltárban. Szövegét átirta *dr. Dézsi Lajos*. Olvasása: Commissio propria domini regis. | Nos Mathias dei gratia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium ſignificantes, quibus | expedit uniuerſis, quod quia nos habita diſpoſicione et concordia cum fidelibus nostris magnificis Johanne et Sigiſmundo comitibus de Bozyn et de Sancto Georgio, | eiſdem omnes et quoſlibet excessus, offensas et delicta dampnaque et iniurias ac alia quelibet malorum genera contra maiestatem nostram ac regnum nostrum Hungarie | et regnicolas per ipsos qualitercumque hactenus perpetratos et commiſſa indulſimus. Ideo vt ijdem Johannes et Sigiſmundus comites de nostra benevolencia et de | ſua ſecuritate cerciores reddantur, ac deinceps per omnia tuti ſint et ſecuri atque omnis ſuſpicio de nobis ab eorum animo remoueatur, confiſique de huiusmodi maiestatis | nostre beneuolencia ſtudeant impoſterum eo fidelius nobis deſeruire, eoſdem Johannem et Sigiſmundum comites certos facimus et aſſecuramus, nihil in vindictam | racione premiſſorum nos agere velle contra eos et quod nullo unquam tempore eiſdem Johanni et Sigiſmundo comitibus propter premiſſa aliquod dampnum aut nocumentum, | vel violentum aliquid et iniurioſum inferemus aut inferri faciemus, ſed quocienſcunque eiſdem vel eorum alteri placuerit ad nos et ad curiam nostram venire ibique | more aliorum fidelium nostrorum baronum et regnicolarum regni nostri conuerſari, ſtare, pauſare, morari et redire ad propria valeant, atque poſſint ſine omni formidine | et pauore, promittentes in verbo nostro regio et bona fide nostra, quod nos eiſdem comitibus tam hec premiſſa, quam etiam alia in hac parte promiſſa firmiter | obſeruabimus et inconcuſſe; promittimus etiam, quod nos omnia premiſſa et alia eiſdem comitibus per nos in hac parte promiſſa post felicem coronacionem nostram | innouabimus atque confirmabimus et perinde obſeruabimus et per omnes ſubditos nostros obſeruari faciemus, tamquam ſi poſt ipsam felicem coronacionem nostram | ſecuta fuiſſent harum nostrarum vigore et teſtimonio litterarum mediante. Datum Strigonij, in feſto beate Scolaſtice virginis, anno domini mileſimo CCCCmo LX-o ſecundo. | Et nos Dioniſius cardinalis archiepiscopus Strigoniensis, ſupremus cancellarius regius, Johannes episcopus ecclesie Waradiensis, Michael Orzaagh de | Guth regni Hungarie palatinus, Johannes de Rozgon thavarnicorum magister, alter Johannes Pongracz de Dengeleg, wayuoda Tranſſilvanus | et comes Siculorum et Emericus de Zapolya teſaurarius regius promittimus penes prefatum dominum nostrum regem ſimiliter in bona fide | nostra,

Lap

quod eciam nos prenotatis Johanni et Sigiſmundo comitibus per eundem dominum nostrum regem promiſſa, quantum in nobis est, obſeruabimus, faciemusque | ſemper obſeruari, ipsumque dominum nostrum regem ad id inducemus et toto poſſe nostro apud ſuam Serenitatem inſtabimus, quod obseruet, et per suos ſubditos faciat | obseruari. Et ſi aliqui obſeruare nollent et eisdem contra premiſſa aduerſarentur, extunc nos ipsis Johanni et Sigiſmundo comitibus pro eorum securitate | aſſiſtemus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam etiam ſigilla nostra, quibus utimur, penes ſigillum eiuſdem domini nostri regis presentibus appoſuimus. | Datum vt supra. | Mathias rex | propria manu etc. 658

27. Mátyás király. — XVI. századi festmény a bécsi udvari műtörténelmi múzeum ú. n. ambrasi arczkép gyűjteményében. Felirata : MATTHEVS (így) REX VNG*(ariae)* 670

28. Mátyás király szobra. Bautzenban, az ortenburgi vár tornyán levő emlékről. Az eredetiről eszközölt fényképfelvétel után 728

29. Buda leirása Schedel krónikájában. Nürnbergi 1493-iki kiadás 732

30. Beatrix domborművű mellképe a bécsi műtörténelmi múzeumban. A jáspis alapon fehér márványba vésett dombormű a királynét kivágott fűzős derékban, fejéről leomló hátravetett fátyollal ábrázolja. Aláírása : REGINA HVNGARIAE BEATRIX DE ARAGONIA. Az eredetiről eszközölt fényképfelvétel után 738

31. Magyarország Mátyás király halálakor, 1490-ben. *Térkép,* tervezte *dr. Csánki Dezső,* rajzolta *Kogutovicz Manó* 752